

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsatt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsatt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk <http://books.google.com/>

CP 82.5

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE BEQUEST OF

JAMES WALKER

(Class of 1814)

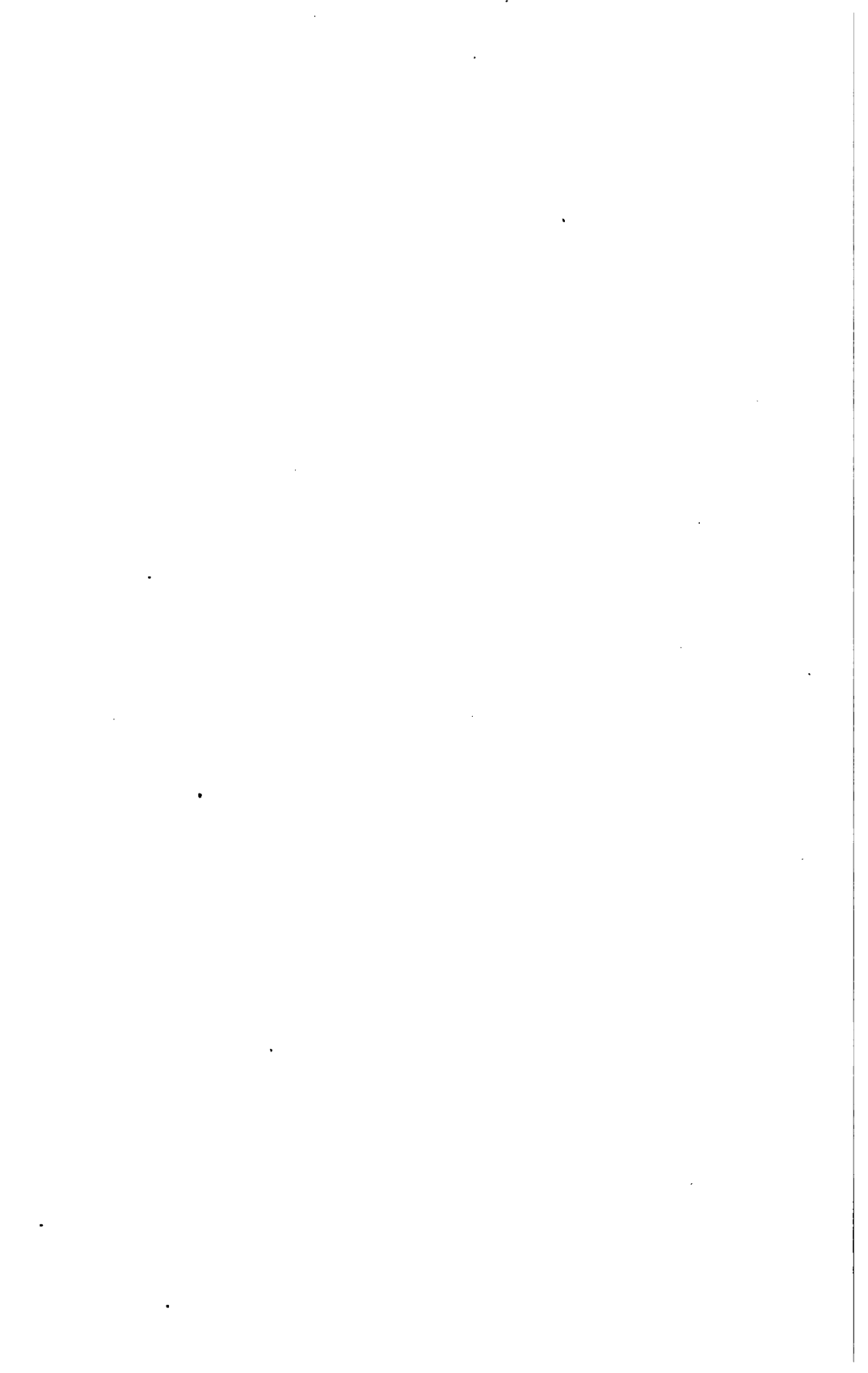
President of Harvard College

"Preference being given to works in the Intellectual
and Moral Sciences"

Kyrkohistorisk Årsskrift

Utgifven

af

Herman Lundström

Sjunde årgången 1906

L. ALSTRÖMSTEN

H. H. NYSTRÖM & SÖNER
Bjerksholm

Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

SJUNDE ÅRGÅNGEN

1906

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

GP 720.5--

CP 82.5

Walker fund

UPPSALA

WRETMANS BOKTRYCKERI, 1906

INNEHÅLL.

Sekreterarens redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens sjunde årsmöte	Sid. 1.
---	------------

Uppsatser och undersökningar.

H. HOLMQUIST. Den efterapostoliska tiden (åren 70—140). En kyrkohistorisk skiss	5.
E. WERMCRANTZ. Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verk- samhet 1681—1724 (forts. från föreg. årg. och afslutn.)	34.
H. LUNDSTRÖM. Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa	113.
J. ROMSON. Om dateringen af Georg Normans svenska kyrko- ordning	130.
E. RODHE. De svenska bibelsällskapens uppkomst	135.

Meddelanden och aktstycken.

H. LUNDSTRÖM. Skara domkapitel till Axel Oxenstierna den 8 » » sept. 1651	171.
» » Vittnesbörd om Erik Molin	173.
» » Olof Swebilius till Erik Benzelius d. ä. och Haqvin Spegel angående bibelöfversättning och psalmbok	179.
» » Laurentius Paulinus Gothus' dagboksanteck- ningar 1608—1613	186.
JOSEF SJÖHOLM. Henrik Reuterdahls utländska resa 1835	227.
H. LUNDSTRÖM. E. J. Almqvists »Curriculum vitæ»	255
» » Martin Aschaneus' på 1640-talet till riksar- kivet öfverlämnade samling böcker och hand- skrifter	261.
» » Ett officiellt utlåtande om svenska kyrkans s. k. <i>successio apostolica</i>	266.
Underrättelser	269.

Granskningar och anmälningar.

GRÜTZMACHER, GEORG. Hieronymus, eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte. B I, II. Anm. af <i>Hj. Holmquist</i>	280.
IMMICH, MAX. Papst Innocens XI, 1676—1689. Beiträge zur Geschichte seiner Politik und zur Charakteristik seiner Persönlichkeit Anm. af <i>Hj. Holmquist</i>	295.
KLUGE, OTTO. Die Idée des Priestertums in Israel-Juda und in Urchristentum. Ene religionsgeschichtlicher und biblisch-theologischer Vergleich. Anm. af <i>J. Walles</i>	299.
HOLM, RURIK. Joannes Elai Terserus. Biografisk studie. Anm. af <i>Hj. Holmquist</i>	303.
KUNZE, JOH., STANGE, C. Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus. 1. Die ältesten ethischen Disputationen Luthers. Hrsgb v. C. STANGE. 2. Die Wittenbergerartikel von 1536. Lateinisch und deutsch. Hrsgb. v. G. MENTZ, 4. Luthers Sermo de poenitentia 1518. Hrsgb. v. E. F. FISCHER. Anm. af <i>E. Linderholm</i>	312.
—————	
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen	320.
Till redaktionen insända skrifter.	324.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1906.

Måndagen den 30 april 1906 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å Teologiska Fakultetens i Uppsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, hälsat de närvarande välkomna, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1905—april 1906.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Kyrkohistoriska Föreningens medlemsantal åtskilligt decimerats; 33 medlemmar hafva definitivt utträdt på grund af dödsfall eller efter anmälan. Dessutom hafva 50 medlemmar ännu ej inlöst årspublikationerna för 1904; orätt vore dock att betrakta alla dessa som definitivt utträdde ur föreningen. Föreningen har under arbetsåret vuxit med blott 9 nytillträdande medlemmar.

Bidrag till 1905 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift hafva förutom af utgifvaren, professor H. LUNDSTRÖM, lämnats af framlidne dr J. HELANDER, dr K. H. KARLSSON, domprosten EDVARD WERMCRANTZ, docenten HJ. HOLMQUIST, amanuensen fil. lic. ARNOLD BRATT, teol. och fil. kand. G. AULÉN och kyrkoherden ELOF BERGELIN. Bilagan utgöres af Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, 3:dje häftet, utgifven af prof. H. LUNDSTRÖM.

Arbetet med 1906 års publikationer är redan påbörjadt, såväl beträffande Årsskriften som bilagan.

Uppsala den 30 april 1906.

Hjalmar Holmquist.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 27 april 1906.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedde revisorer, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1905.

Kassans ställning befanns den 31 december 1905 som följer:

<i>Grundfonden:</i> kapital	kr.	1 175: —
besparade räntor	»	264: 29
		<hr/>
	Summa kr.	1 439: 29

Inkomster:

Behållning från år 1904	kr.	62: 87
Inkomster under året, hvaraf i årsafgifter kr.		
3 110: 60.	»	3 367: 47
		<hr/>
	Summa kr.	3 430: 34

Utgifter:

Årsskriftens tryckning, V årg.	kr.	1 707: 60
Författarearfvoden	»	801: 05
Annonskostnader	»	11: 37
Post	»	246: 77
Diverse	»	37: 20
Behållning till år 1906 kontant	»	626: 35
		<hr/>
	Summa kr.	3 430: 34

Behöriga verifikationer hafva företetts och befunnits riktiga, hvarjämte räkenskaperna voro med största noggrannhet förda.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för kassaförvaltaren, herr pastor N. Sandberg, beträffande den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 27 april 1906.

N. J. Söderberg.

C. G. Wahrenberg.

I enlighet med revisorernas förslag beviljades pastor N. SANDBERG full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade.

Föreningen beslöt, att ett årligt arvode af 50 kronor skall utgå till kassaförvaltaren, om tillgångarne det medgifva.

Meddelande lämnades, att arbetsutskottet i anslutning till förra årsmötets beslut bestämt, att nytillträdande medlemmar i Föreningen kunna erhålla äldre årgångar af årspublicationerna (i mån af tillgång) till ett pris af kr. 2,50 pr årgång.

Ur arbetsutskottet utlottades domprosten J. E. BERGGREN och pastor N. SANDBERG, hvilka båda återvaldes. Till kassa-revisorer utsågos pastor C. G. WAHRENBORG och domkyrkosysslomannen N. J. SÖDERBERG och till deras ersättare teol. lic. E. AURELIUS och teol. kand. G. P. VALLI.

Föredrag hölls af professor H. LUNDSTRÖM öfver *Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet*. En kortare diskussion följde.

Föreningens arbetsutskott har valt till ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift: professor HERMAN LUNDSTRÖM;

till vice ordförande: domprosten J. E. BERGGREN;

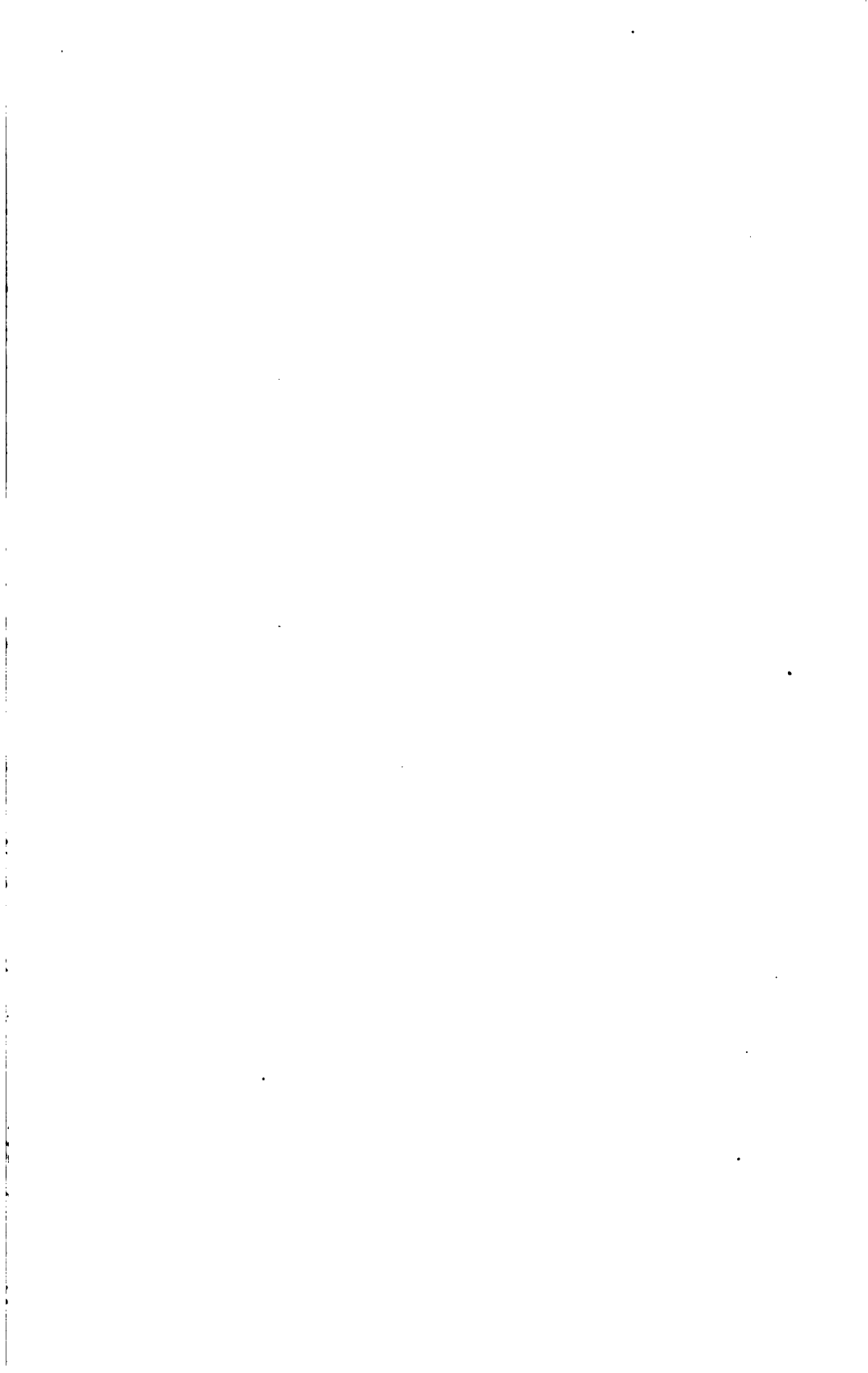
› sekreterare: docenten HJ. HOLMQUIST;

› kassaförvaltare: pastor NATHANAEL SANDBERG.

Sekreteraren.

Den efterapostoliska tiden (åren 70—140).

En kyrkohistorisk skiss.

Den kyrkohistoriska forskningen har sedan ett par årtionden med särskild ifver arbetat med den äldsta kyrkans historia; och de vunna resultaten äro högst betydande. Nedanstående teckning utgör ett försök att under vederbörlig hänsyn till de senaste forskningarna gifva en kort, öfversiktlig framställning af det viktiga skede i kyrkans utveckling, som i åren 70 och 140—150 har sin naturligaste tidsafgränsning. Här må blott inledningsvis angifvas de nyaste arbeten, hvilka jag framför andra rådfrågat vid studiet af denna tid. — De bägge namnen Harnack och Zahn äro fortfarande de förnämsta på detta forskningsområde. Af den förres arbeten komma särskildt i betraktande *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, I, 3 uppl. 1894, *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, 1893 ff. och *Mission und Ausbreitung des Christentums*, 2 uppl. 1906, (1 uppl. anmäld i Kyrkohistorisk Årsskrift IV årg.; 2 uppl. har ökat med omkr. 170 sidor och framför allt med 11 kartor öfver kristendomens utbredning, hvilka innebära en väsentlig hjälp vid bokens studium. Uppställningen är bibehållen från 1 uppl.; ökningen kommer väsentligen af rikare utdrag ur källorna och en fylligare teckning af vissa förut mera skematiserade detaljer. Ståndpunkten är ock den samma; beträffande den efterapostoliska kristendomen har Harnack dock bredvid vedergällningstanken eller det sedligas suveränitet som konstituerande faktor nu kunnat i den nya upplagan betona Kristi försonande kors som en andra likberättigad faktor. Ändringarna i faktiska uppgifter äro mycket få. Arbetet har i den nya upplagan vunnit ytterligare i värde, men ock ökat i pris, nu 13 M.). — Af Zahns arbeten må nämnas hans epokgörande *Einleitung in das Neue Testa-*

ment, 2 uppl. 1900 (3 uppl. under utgifvande), och *Grundriss der Geschichte des N. T.lichen Kanons*, 2 uppl. 1904. Arten och ståndpunkten i både Harnacks och Zahns forskning äro allt för väl bekanta för att här behöfva antydast. — Som en tredje synnerligen förtjänstfull författare har vid sidan af de två nyssnämnda framträd E. von Dobschütz genom *Die urchristlichen Gemeinden* 1902 och *Probleme des apostolischen Zeitalters* 1904. Bägge dessa arbeten utmärka sig genom kritisk skärpa åt både höger och vänster, måttfullhet i omdömen och klar framställning, det senare arbetet äfven genom nya geniala uppslag. Mycket nära Dobschütz i uppfattning står E. von der Goltz: *Das Gebet in der ältesten Christenheit* 1901. Vid studiet af kyrkans äldsta historia får ej heller förbigås A. Jülichers: *Einleitung in das Neue Testament*, 6 uppl. 1906; särskildt kapitlet om den nytestamentliga Kanons historia kompletterar på ett utmärkt sätt Zahns framställning. — Äfven de nyare litteratur- och kyrkohistoriska handböckerna (t. ex. G. Krüger: *Geschichte der altchristlichen Litteratur* 1898; K. Müller: *Kirchengeschichte I.* 1892; H. v. Schubert: *Die alte Kirche*, 1902 och *Grundzüge der Kirchengeschichte*, 1904) komma i betraktande. — En samvetsgrann och uttömmande sammanställning af hela den efterapostoliska kyrkans yttre och inre historia, så långt materialet för närvarande tillåter, gaf förra året docenten R. Knopf i det digra arbetet *Das nachapostolische Zeitalter*, Tübingen 1905 (468 s., 9 Mark). Det bländar ej med nya uppslag, men är mycket lättläst och rikligen försedt med citat ur de samtida källorna; för kyrkohistorikern är det en verklig fyndort. Dess teologiska ståndpunkt är den harnackska. — De senaste bidragen till kännedomen om kyrkans äldsta historia ha lämnats i *Die Kultur der Gegenwart*, del I, afdeln. 4: *Die christliche Religion*, Berlin 1906; för detta arbetes vidkommande hänvisas till anmälan i Kyrkohistorisk Årsskrift 1905, sid. 295 ff. — De detaljundersökningar, som på enskilda punkter måste rådfrågas, kunna här förbigås. Det mest lätt-tillgängliga och ovärderliga hjälpmedlet härvidlag för hvarje kyrkohistoriker är den af A. Hauck under utgifning varande *Realencyklopädie für Prot. Theologie und Kirche*, 3 uppl. — Ur öfversiktighetens synpunkt göres här nedan i skissen inga hänvisningar till litteratur eller källor, liksom den ock blott framställer författarens uppfattning, utan att till skärskådande upptaga de många olika meningar, som på nästan hvarje punkt kämpa.

1. Vändpunkten.

Paulus' och Petrus' bortgång betydde det direkta Jesus-apostolatets upphörande. Efter allt att döma voro vid denna tid så godt som alla apostlarna döda eller försvunna ur den aktiva verksamheten; blott en omedelbar Jesus-lärjunge lefde kvar och blef medelpunkten i den kommande perioden. Den andra kristna generationen förstod icke fullheten af den apostoliska, särskildt den paulinska förkunnelsen. Epigonernas tid begynte i viss mening redan med år 70.

Äfven i förhållande till staten innebar Flavierdynastiens tillträde till Roms tron en vändpunkt för den begynnande kyrkan. Dittills hade den romerska staten betraktat de kristna församlingarna blott som en inre företeelse inom judendomen; under dennas skugga växte kristendomen. Den första kända förföljelsen mot de kristna, kejsar Neros år 64, var också tydligen intet utslag af den romerska statens ingripande; den var af personlig art, framkallad af en despots mordlystnad och feghet och hade sitt upphof i Roms bekanta brand. Det finnes ej heller något spår af, att förföljelsen sträckt sig utanför Rom. Den ohyggliga grymhet, hvarmed den framträdde, blef ock snart för mycket t. o. m. för romarne, och hatet mot de kristna slog om i medlidande. De kristnas grundsatser gent emot staten syntes ock närmast vara till gagn; man har flere exempel på, hurusom de kristna väl ihågkommo Jesu ord: »gifven kejsaren etc.» och Paulus' ord: »hvar och en vare öfverheten etc.» Församlingarnas ofullständiga yttre organisation medverkade ock att låta dem undgå konflikter. Härmed blef det omkr. år 70 annorlunda.

Slutligen innebar denna tid en vändpunkt äfven i kyrkans geografiska ställning. Omkring år 70 ägde kristendomen ej ringa utbredning. Säkra vittnesbörd finnas om kristna menigheter strödda öfver Palestina, Syrien, Mindre Asien och Balkanhalvöns kuster äfvensom på ett par platser i Italien. Med en viss sannolikhet kan man påstå, att kristendomen redan då nått öfver öarne i Östra Medelhafvet, Egypten och Spaniens kust. Inom denna kristna värld bildade den hedna-

kristna kyrkan en särskild grupp med två hufvudcentra: Antiochia med kringliggande syriska städer, och Rom; Mindre Asien stod, trots Paulus' verksamhet där, ännu tillbaka. Hedna-kyrkans utbredning var för öfrigt så godt som uteslutande förlagd till städerna, och församlingarna voro öfverallt jämförelsevis små. Som en andra stor grupp stod den ännu i antal öfverlägsna palestinensiska judekristendomen med sitt centrum i Jerusalem och med landt församlingar utbredda öfver stora delar af Syrien och nedåt Egypten; den kvarstod till det yttre inom synagogans ram som äkta judisk men ägde en fast monarkisk organisation, kring Jesus' släktingar, Jakob och hans efterträdare, en verklig Jesus-dynasti. — I detta yttre kyrkliga läge inträffade emellertid efter år 70 viktiga förändringar.

2. Den judekristna kyrkans afgränsning.

Närmast drabbade förändringen den judekristna gruppen af församlingar. Svårigheten för dessa att kunna lefva sitt nya troslif inom judendomens nationella och religiösa organisation hade redan flere gånger visat sig. De palestinensiska judarnes stora uppror under Nero och Vespasianus 66—73 framkallade den yttre brytningen. För dessas nationella fanatism och upproriskhet mot den lagliga öfverheten hade de kristna judarne intet sinne. Lydande en gudomlig uppenbarelse, ett orakelspråk, hade den jerusalemitiska församlingen utvandrat till staden Pella i Ostjordanlandet utanför det egentliga judiska området, innan ännu romarhärjningarna i det olyckliga landet begynte. Från alla håll flydde de kristna hit, och där voro de i trygghet till krigets slut. Men för de nationellt uppeldade judarne i Palestina måste detta te sig som förräderi mot folkets heliga sak. Med all sannolikhet träffades de judekristna nu af det *ἀποσυναγωγούς ποιῆν*, hvarom Johannesevangeliet talar.

Härtill kom snart en annan faktor. Inom judendomen själf begynte med det misslyckade upproret en viktig omhvälfning. Tendensen till världsmision bland hedningarna försvann, judendomen slöt sig inom sig själf i bittert hat mot

alla folk, det rika andliga lifvet skrympte samman i den rabbiniska skolans ofruktbarhet, den tröstlösa vandringen genom Talmuds religiösa öken begynte, och judendomen fick för alltid sin kända särprägel. Denna förvandling, som närmast gällde den palestinensiska judendomen, fick sin fullbordan genom de två följande judiska upproren, hvilkas historiska betydelse äger än större räckvidd än katastrofen år 70. Det var diaspora-judendomens stora resning under kejsar Trajanus' sista regeringsår 113—117 på många olika ställen inom riket, framför allt i Egypten, då flere hundra tusen människor fingo sätta lifvet till, och judendomens storartade religiösa utveckling inom diaspora bröts; och det var judarnes sista resning mot romarväldet 132—135, då deras nationellt-religiösa entusiasm för första gången förde dem att ställa sig under ledning af en Messias, Simon från Kosiba (Barkosiba), »stjärnornas son», men då slutet blef Palestinas förvandling till en öken, Jerusalems uppbyggande som en hednisk stad och judarnes definitiva förskingring.

Inom den judendom, som genomgick sådana öden och sådan förvandling, fanns naturligen intet yttre rum för de kristna, icke ens fördragsamhet. Så ofta tillfälle yppade sig, förföljde numera judarne de judekristna med det bittraste hat, hvarpå talande exempel finnas i romerska profanhistorien redan från tiden 70—140. Långe bibehöll sig dock den palestinensisk-syriska judekristendomen. En icke oväsentlig del af de till Pella flyktade återvände efter krigets slut till Jerusalem och bildade där en inflytelserik församling under Jesusättens ledning långt in i 2:dra århundradet. Tyngdpunkten i judekristendomens utveckling var dock definitivt förflyttad till Ostjordanlandet. Här fick den en andra medelpunkt i staden Kokaba långt borta i öster. Från detta centrum utbredde sig de judekristna i helå Syrien söder om Damaskus; där funnos de ännu i 4:de århundradet. De hade efter de judiska katastroferna splittrats i två grenar. Den ena grenen ställde sig vänligare mot hednakristendomen och smälte så småningom omärkligt samman med den stora kyrkan. Den andra grenen försvarade och utvidgade det exklusivt judiska momentet i sin kristendom, under ihärdig kamp särskildt mot

Paulus' skrifter. Under namnet nazareer och ebioniter var denna gren mest bekant inom den hednakristna världen. Den kom allt mera utanför den stora kyrkliga utvecklingen, dess tankar stelnade i judaistiska formler (ypperliga exempel härpå meddelas af Knopf ur den talmudiska litteraturen), och så småningom slocknade den bort; men den erkändes alltid af den stora kyrkans ledare som henne tillhörig.

Den judekristna kyrkan blef sålunda snart en vissnande gren af kristenheten; men hon hade dessförinnan gjort en bestående insats i kristendomens historia. Hon skänkte hela kyrkan dess första bibel, Gamla Testamentets heliga skrifter på grekiska. Denna bok har mer än annat bidragit att kristianisera den hellenska världen; den var ett sammanhållande band i urkristendomens kritiska tid, hvars betydelse knappast kan nog högt skattas. Den judekristna kyrkan förmedlade ock de synagogala anordningarnas öfvergång till de hednakristna församlingarna och gaf på så vis praktiska förebilder till yttre och inre organisation. Men framför allt låg hennes betydelse däri, att hon räddade Jesu egna ord, evangeliet och den historiska bilden af Jesus själf åt eftervärlden. Detta är judekristendomens största verk.

3. Mindre Asien blir kyrkans medelpunkt. Johannes.

Samtidigt med den judekristna kyrkans afsöndring från den hednakristna och förflyttning till Ostjordanlandet skedde äfven inom den senare en viktig förflyttning af den geografiska tyngdpunkten och därmed äfven början till ett nytt inre utvecklingsskede. Mindre Asien, närmast dess västligaste del, provinsen Asia, trädde fram som kyrkans ledare och bibehöll denna ställning under 100 år; och mannen, som åstadkom detta, var Johannes af Efesus.

Ur det dunkel, som i mycket ännu höljer kyrkans historia under den efterapostoliska tiden, framträder Johannes' bild med stor klarhet och skönhet. Om hans lefnadsöden veta vi visserligen icke mycket. Det kan icke ens sägas ännu vara afgjordt, om han var Zebedei son, eller om han var den af

andra århundradets skriftställare omtalade, i Efesus verkande presbytern Johannes, hvilken icke tillhörde de tolf apostlarnas krets; starka skäl tala för det senare antagandet. För kyrkohistorien har denna fråga underordnad betydelse; Johannes var i alla händelser en omedelbar Jesuslärjunge, en jude från Palestina, som under sitt arbete för sin herre slutligen fann ett högkvarter i Efesus och efter Jakobs, Petrus' och Paulus' död gaf den späda kyrkan en ny lifskraftig medelpunkt. Under hans ledning uppväxte under åren 70—100 på det forna paulinska missionsområdet, först i provinsen Asia, sedan i öfverraskande hög grad i provinsen Bithynia et Pontus, nya församlingar, somliga med ganska stort medlemsantal. Och icke blott de talrika städerna i Mindre Asien blefvo kristendomens hem. Där beredde den sig för första gången väg ut på landsbygden till den hedniska landtbefolkningen; Johannes' direkta inflytande kan härvidlag spåras. En ingalunda obehöflig motvikt mot städernas, ej minst Roms, rörliga proletariatsförsamlingar började på så vis bildas. — Men framför allt blef Johannes' verk betydelsefullt på det rent religiösa området. Han kom från Judalandet, med minnena från Jesus själf och umgänget med honom lefvande. Bakom honom lågo ock Paulus' verk och Paulus' tankar. I en tid, när denne gått bort och förståelsen för honom hastigt mattades, visste Johannes att förena mycket af det djupaste i Paulus' teologi med en konkret och historiskt lefvande Jesusbild, och att på så vis gifva nya blickar på Jesu frälsareverk, af sällsynt höghet och djup. Härvid kunde han ock tack vare sin egen personliga erfarenhet förlåna ett innerligare drag åt Jesusgenenskapen och därmed ock bättre bevara dess lifgifvande kraft i de kommande pröfningarna. Det specifikt paulinska var efter en generation oförstådt inom kyrkan och förblef så under långa tider; men genom Johannes bevarades apostlatidens bästa skatter åt kyrkan, äfven om Johannes' höga idealitet icke saknade sin fara som anknytningspunkt för den kommande gnosis.

Under denne mans vård växte i Mindre Asien upp en kristendom, som var i stånd att segerrikt bestå i den första stora brytningen med den romerska staten. Johannes grep

själf afgörande in i denna kris; icke minst däri ligger hans stora betydelse.

4. Kyrkan och den romerska staten.

I samma mån som de kristna församlingarna äfven i yttre afseende skilde sig från judendomen och deras antal och storlek, särskildt i Asia, växte, måste den romerska staten fatta dem i sikte och klargöra sin ställning till dem. Om den neronska förföljelsen icke var något öfverlagdt försök från statens sida att undertrycka kristendomen, så framkallade den likväl ett uppseende så stort, att äfven ämbetsmännen i de romerska provinserna började lägga märke till de kristna som ett särskildt religiöst anhang. Kort efter år 70 finner man, att de börja diskutera sin ställning till den nya företeelsen. — Romerska staten var principiellt tolerant; den stod under religionssynkretismens tecken. Blott ett kraf ställde den på be-
kännarne af alla dessa religioner, som blandades inom dess välde: de skulle erkänna den romerska statens makt och gudomlighet genom att svärja vid den romerske kejsarens genius eller offra inför hans bild. (Här framskymtade redan den tendens till monoteism, som religionssynkretismen bar i sitt sköte. En nyligen funnen inskrift i Priene visar, hurusom själfva formlerna i den mindre asiatiska kejsarkulten starkt påminna om de kristnas). Från kejsarkulten var endast det judiska folket genom en säregen, af politiska och merkantila skäl motiverad undantagsställning befriadt. Kränkningen af denna kult var eljes icke blott en religiös förbrytelse (*ἀσέβεια*, ateism) utan framför allt en politisk, riktad mot själfva det romerska folkets majestät (läsa majestas). Kristendomen gaf kejsaren, hvad kejsaren tillhörde, men den kunde icke gifva honom eller genom honom romarfolket, hvad Gud tillhörde. Här blef konflikten mellan Kristi kyrka och Roms stat oundviklig, så snart de kristna trädde fram ur judendomens skugga. De voro från romarens synpunkt både ateister och statsförbrytare. Under den sista Flaviern, Domitianus, kom krisen.

Om den närmaste yttre anledningen veta vi intet. År 95 lät Domitianus i Rom afrätta ett betydande antal romare

på grund af gudlöshet; bland dessa befunno sig äfven högt uppsatta personer såsom kejsarens egen kusin, konsuln Flavius Clemens; och dennes gemål Domitilla landsförvistes. Nya katakombfynd göra det höjdt öfver allt tvifvel, att hon och hennes vänner voro kristna. Den medvetna motsättningen mellan romarstaten och kyrkan lyser här fram i själfva anklagelsen; ännu klarare visade den sig, när förföljelsen nästa år bredde sig ut öfver de asiatiska provinserna och slutligen tillspetsades i den provins, som genom Johannes nyss blifvit kyrkans viktigaste hem. I Asia hade kejsarkulten vunnit den lifligaste anslutningen från folkets sida; där var liksom i en brännpunkt koncentrerad tidens djupast liggande motsats. Utbrottet mot de kristna måste blifva våldsamt. Folkraseriet ställde sig på statsmaktens sida; mycket visar hän på, att de späda kristna kolonierna rundt om i provinsen under trycket häraf började vackla. Då trädde Johannes ännu i förföljelsens början in i kampen med sin Uppenbarelsebok. Han hade klarare än någon annan sett den djupa motsättningen och anat stridens hårdhet och långvarighet. Hans apokalyps var den klart och vidt ljudande basunstöt, som kallade de försagda kristna upp till striden; den blef ock det banér, som under två århundraden stärkte deras mod, värmdde deras hjärtan och ledde deras tåg genom döden in i lifvet. Åter och åter ljödo från korsen och pinolägren dessa mäktiga ord, hvarmed Uppenbarelseboken gifvit martyrlösen: »Saliga äro de döda, som i Herren dö härefter. Ja, säger Anden, de skola hvila sig ifrån sin möda, ty deras gärningar följa dem efter.» Så har Uppenbarelseboken utfört ett verk i historien som få andra böcker.

Pröfningen blef för tillfället icke lång. Med Domitianus' död synes förföljelsen hafva upphört, innan den ännu nått allmän utbredning öfver den kristna världen. Men den fick en viktig framtida betydelse för kyrkan. Den prägel af starkt betonad lojalitet gent emot öfverheten, som alltsedan Paulus utmärkt de kristna och som icke ens förföljelserna kunde utrota, fick från Domitianus' tid vid sin sida en rakt motsatt strömning. För Johannes blef den romerska staten med sin fordran på gudomlighet draken från afgrunden, satan själf; det hedniska prästadömet blef Antikrist i drakens tjänst, och

Rom blef skökan, som var drucken af helgonens blod, och öfver hvilken hämnaden snart skulle komma. Detta glödande hat mot staten fick ej uttryck i någon maning till yttre motstånd; till en annan värld förlades vedergällningen helt och hållet. I allmänhet doldes ock hatet med klok behärskning i de kristnas förhållande utåt. Det vann ej heller herravälde bland kyrkans ledande män, men bibehölls och närdes inom mindre kretsar (jfr t. ex. Hippolytos under 3:dje årh.); och i sinom tid skulle dess uppfattning af den världsliga staten som till sin uppkomst ond och kyrkan motsatt komma att spela en roll i kyrkans historia. — Det får ej heller förbises, att de kristna från den hedniska folkmassans sida möttes af ett hat, som vida öfverträffade de romerska ämbetsmännens. Hårtill medverkade ej minst hela urkristendomens väntan på den nära förestående domen och parusien; åtskilliga förvärfskällor skadades ock verkligen genom kristendomens utbredning, t. ex. genom den minskade efterfrågan för offerdjuren i Bithynien o. s. v. Och öfverallt underblåste de allestädes närvarande judarne folkhatet. Så blef folkmassornas hållning under en lång tid det i verkligheten afgörande momentet i kristendomsförföljelserna.

De kristnas förhållande till staten hade emellertid genom den domitianska förföljelsen inträdt i ett nytt stadium; deras egenskap af förbrytare mot statens religion och statens majestät var oförneklig. Äfven om de för tillfället, under Nerva och Trajan, lefde oantastade, kunde de aldrig vara trygga. Lokala eller personliga förhållanden kunde förorsaka, att den ene eller andre kristne drogs inför de romerska myndigheterna, och därmed var han förlorad. Antiokias biskop, Ignatius, som efter Johannes' försvinnande ur historien synes hafva varit orientens mest framskjutna kristna personlighet, blef under andra decenniet af Trajans regering, sannolikt genom ett rent lokalt pöbelupplopp, bragt inför rätta, dömd till döden och skickad till Rom för att kastas för djuren på arenan. Icke minst för de romerska ämbetsmännen var det emellertid obekvämt att i sitt förhållande till de kristna icke äga en klart fixerad princip att följa. Hos ståthållaren i Bithynien, Plinius, hade på anonym väg ett stort antal kristna anklagats, och

han hade måst döma somliga af dem på grund af deras envisa vägran att offra för kejsarens bild. Men han fann själf detta oegentligt och vände sig därför år 112 eller 113 till sin vän kejsar Trajan med förfrågan, huru han borde förhålla sig. Kejsarens svar var kort ock klart. Anonyma anklagelser få alls icke upptagas. Ej heller skola de kristna i likhet med vanliga förbrytare uppsåras. Om de öppet anklagas och öfverbevisas om sin kristendom, måste de däremot som statsförbrytare straffas. — Trajans reskript var icke afsedt att utgöra en för hela riket allmängiltig lösning på frågan om förfarandet mot de kristna. Men det blef snart offentliggjordt och öfverallt bekant; och genom sin klarhet, enkelhet och måttfulla klokhet kom det att blifva den bestämmande normen öfver hela riket i nära 150 år. Ända till den decianska förföljelsen har denna princip: »de kristna äro statsförbrytare, men de skola icke som sådana uppsåras», med små modifikationer härskat. Därför kan man icke heller tala om någon allmän och systematisk förföljelse mot de kristna förrän under kejsar Decius.

Den frågan framställer sig då, huru man skall uppfatta den olikhet i behandlingssätt, som ofta samtidigt kom de kristna till del i olika provinser. Detta sammanhänger med det rättsliga förfaringssättet i romarriket. För en politisk förbrytelse, en læsa majestas, dit kristendomen hörde, kunde vanlig kriminalprocess resas, vare sig den anklagade var romersk medborgare eller ej; i händelse af fällande dom var straffet dödsstraff. I åtskilliga fall har detta tillvägagångssätt också användts mot de kristna. Men det fanns en annan vanligare väg. De romerska ämbetsmännen hade rätt och skyldighet att tillse, att intet för statens trygghet störande fick finnas inom deras ämbetsområden; emot allt sådant kunde de på administrativ väg inskrida och utan någon ordnad process fälla dom af olika slag ända till dödsstraff. Detta ingripande, som kallades *coërcitio*, var helt och hållet beroende af ämbetsmännens personliga uppfattning, deras större eller mindre tolerans etc. Därför förekom det ock ofta, att ståthållaren öfver en provins medels *coërcitio* gick hårdhänt fram mot den nya ateistiska kulten, under det att grannprovinsens ståthållare

fann den föga farlig för statens säkerhet och lämnade den alldeles i fred. När de romerska ämbetsmännen vidtogo hårdare åtgärder mot de kristna, synes för öfrigt nästan alltid hufvudmotivet hafva varit hänsynen till en uppretad folkstämning. Någon verklig tro på de kristnas farlighet för staten eller på ryktena om deras brottsliga privata lif synas de bildade romarne icke hafva haft.

Urkristendomens yttre historia efter Trajans reskript förfliöt i relativt lugn. Kejsar Hadrian (117—138) intog samma ståndpunkt som sin företrädare. Han gick t. o. m. i ett, enskildt fall (beträffande provinsen Asia, som tydligen allfort var kristendomens hufvudhärd) ännu längre i fördragsamhet och frigaf genom ett reskript faktiskt kristendomen. Någon längre eller vidsträcktare giltighet fick icke detta reskript. Den kristna litteraturen från slutet af Hadrians regering visar, att martyrskapet fortfarande icke var någon sällsynthet (Heremas, II Clemens' bref).

5. Missionsarbetet.

Det är ingen fras, att martyrernas blod var kyrkans utsäde. Vid den urkristna tidens slut hade uppenbarligen de kristnas antal på ett verkligen förvånande sätt ökats; och ökningen skedde fortfarande till allra största delen genom direkt omvändelse. Visserligen tillhörde de kristna ännu hufvudsakligen endast den grekiska nationaliteten eller grekiserade orientaler (så var äfven förhållandet i den romerska församlingen), och deras utbredning var utom i Asia begränsad till städerna. Hufvudmassan tillhörde städernas lägsta folkklasser, småhandtverkarne och proletariatet; ja, en icke oväsentlig procent bestod af romarrikets största och uslast lottade sociala lager, slafvarne. Orsakerna till detta förhållande äro påtagliga. Den sociala likställigheten mellan församlingarnas alla medlemmar, som vid denna tid eljest var en sällsynthet, måste äga sin särskilda lockelse. I kristendomen låg ock ett ofantligt höjande af människovärdet; den fattiges lif var inom församlingen lika mycket värdt som den rikes. Här låg ett kulturmoment af världsomskapande betydelse. Yttre sociala anordningar kunde ock

medverka. Om t. ex. en husfader öfvergick till kristendomen, så följde hela familjen med, och äfven alla hans slafvar infördes utan vidare i den kristna församlingen. Men det förnämsta, det afgörande medlet för kristendomens utbredning var det inneboende religiösa lifvets framträdande i praktisk kärleksverksamhet. Ansatser till en sådan verksamhet funnos visserligen inom den grekisk-romerska kulturvärlden, men i förvånande ringa grad; i stort sedt gäller den kända satsen: »världen i Kristi tid saknade kärlek». Bland alla former för kristlig verksamhet synes missionen särskildt hafva utbredds genom de kristnas uppförande vid pesthärjningar, som upprepade gånger hemsökte romarriket. (Ytterligare om missionsarbetet se Kyrkohistorisk Årsskrift 1903, Granskningar sid. 117 ff.).

Ur kristendomens kyrka var sålunda hufvudsakligen de lägsta folklagrens. Men flere exempel möta redan nu på kristna ur de högsta samhällsklasserna, dit kristendomen i allmänhet trängde fram genom kvinnorna (jfr t. ex. den ofvan omtalade Domitilla). Öfver hufvud kan kvinnans rol i det urkristna missionsarbetet knappast skattas för högt. Frukten af det tysta, trogna arbetet i hemmen spåras öfverallt. — Påfallande stort var antalet handelsmän, en klass, hvars sociala ställning i Romarriket ej var dålig. Här beredde kristendomen t. o. m. bestämda yttre fördelar; om en kristen garfvare kom från Alexandria till Rom, eller om en väfvare kom från Efesus till Lugdunum, så funno de gästvänlighet, marknad för sina varor och god kredit; i händelse af sjukdom kunde de äfven påräkna trogen vård. Uppenbarligen har handelsståndets anslutning till kristendomen mycket bidragit att bestämna vägarne för dennas yttre utbredning. Utom redan förut nämnda trakter, där kristna församlingar funnos och där deras antal och storlek hastigt växte, synes kristendomen vid vår periods slut ha vunnit ett nytt, viktigt missionsområde i Gallien; från Mindre Asien gick sedan gammalt en liflig handelsförbindelse till Rhones flodområde. Måhända ha ock redan före Hadrians död kristna köpmän funnit vägen till Afrika, som i hvarje fall blef den första trakt, där det latinska folkelementet i någon större grad inträdde i kyrkan.

Denna väldiga yttre utbredning, denna sega motståndskraft mot trycket från statsmaktens sida hade dock icke länge kunnat vidmakthållas, om icke en organisationsutveckling skett utöfver apostlatidens tillstånd, hvarigenom en viss yttre fasthet vunnits.

6. Utbildningen af en församlingsorganisation.

Den första enhet, som sammanhöll de nybildade hednakristna församlingarna, var en kulthenhet, den gemensamma sammankomsten. Tre slag af sådana möta oss från början och under hela urkristendomens tid: 1) dagliga mindre uppbyggelsesammankomster för läsande, bedjande och pneumatiska företeelser; 2) åtminstone en gång i veckan, på Herrens dag, sammankomst af alla platsens troende om morgonen till uppbyggelsegudstjänst kring ordet; 3) sammankomst samma dag på kvällen till en gemensam måltid enligt tidens sed; denna måltid plägade vanligen inledas med eucharistien. Föreningen af de två sistnämnda stora sammankomsterna skedde under vår period och är ett af den kristna kulthistoriens intressantaste problem; undersökningen häraf ligger utanför en strängt kyrkohistorisk ram. Den yttre anordningen af den stora morgongudstjänsten anknöt sig till den för de första kristna välbekanta judiska synagogtjänsten, med föreläsning, predikan och bön; eller också tog den form efter de talrika öfver hela romarriket spridda kultföreningar, som vid denna tid fritt frodades. I anordningen gällde sålunda under hela urkristendomens tid full frihet; det gäller här som på alla andra områden, att olikheten är det första stadiet inom kyrkan, likformigheten det senare katolska stadiet. — Till den gemensamma sammankomsten slöt sig dopet som en andra enhetsfaktor. Alla sammanbundos genom den i dopet skedda gemensamma bekännelsen till den gemensamme herren, Jesus; och endast de döpta ägde tillträde till måltidsförsamlingen. Här föddes den specifikt kyrkliga enhetskänslan. — Denna kristna kult, den enkla gripande gudstjänsten och sakramenten med deras djupa mystik, har varit en väsentlig faktor i kyrkans förmåga att draga till sig den hedniska världen rundt omkring, hvilken

törstade efter verklig gudsdyrkan men ock behöfde mysteriösa handlingar som en brygga från sina många religioner.

Den kristna kulten var dock icke ensam tillräcklig att gifva församlingen ett ordnad lif. Härtill kräfdes yttre organisation. Paulus hade själf icke ombesörjt någon sådan. Hans arbete låg på det eminent religiösa området; församlingens andliga vård öfverlämnade han åt Andens ledning; hvar och en, som fick en andegåfva, som blef utrustad med en särskild karisma, ägde ock full frihet att verka i enlighet med sin särskilda gåfva.

Men bredvid de apostoliska missionärerna och de karismatiska personerna, hvilka ombesörjde församlingens rent religiösa behof, framträdde nästan från första stund i de olika församlingarna ett naturligt behof af en mera ordnad och fixerad styrelse, ett behof af verkliga kyrkliga ämbetsmän. De enklaste praktiska förhållandena kräfdes sådana; man kan tänka på anskaffandet af lokal för sammankomster, afskickandet och mottagandet af bref, inköp af de heliga böckerna, gästfrihet mot resande bröder, utdelning af gåfvor etc. För att förstå den begynnande utvecklingen till ett kyrkligt ämbete måste man ihågkomma, att likformighet icke var urkristendomens lösen, utan att utvecklingen i full frihet kunde ske olika på skilda platser. Regel torde hafva varit, att de först omvända och för kristendomens vidare utveckling mest verk samma medlemmarne inom den nybildade lokalförsamlingen erhållit en slags ledareställning af mera obestämd art (= de apostoliska *προιστάμενοι*). Ur dessas grupp hade åtminstone i några församlingar redan vid den apostoliska tidens slut utsondrat sig två någorlunda fixerade ämbeten. 1) För församlingens yttre ordning och sedliga vård tillsattes, i allmänhet genom församlingens val och på lifstid, ett kollegium af äldste, *πρεσβύτεροι*, som äfven hade en viss rätt till själavård. Dessa »äldste» utgingo sålunda i allmänhet från *προιστάμενοι* och voro ingalunda alltid de till åldern äldsta; namnet presbyteroi fanns för öfrigt som beteckning för specifika ämbeten inom den samtida antika världen, liksom hos judarna i diaspora. Sannolikhet råder, att det varit anknytningen till det judiska bruket, som närmast bestämt det kristna äldsta ämbetet.

2) Men församlingarna hade öfverallt en annan kräfvande uppgift: fattigvården och den därmed sammanhängande ekonomien. Fattigförsörjningen var i själfva verket det stora praktiska problemet inom de urkristna församlingarna. Det äldsta till en viss uppgift begränsade uppdrag, som gifvits redan inom Palestinas judekristna församlingar, var också otvifvelaktigt fattigvårdsföreståndarskapet, diakonatet, i närmaste anslutning till Jesu egen verksamhet. Inom de hednakristna församlingarna återfinna vi ock vid den apostoliska tidens slut denna nödvändiga funktions bärare under namnet *ἐπίσκοποι* och *διάκονοι*. Den framväxande kristna kulten föll sannolikt ock under dessa biskopars (diakoners) befogenhetsområde; fattiggåfvorna sammanhängde ju på det närmaste med den urkristna kulten. — Det må åter framhållas, att den ofvan skisserade utvecklingen icke varit den enda förekommande; det har tydligen funnits församlingar, där aldrig den skarpa tudelningen mellan episkopoi och presbyteroi inträdt, utan samma personer skött de till bägge områdena hörande funktionerna. En mycket liflig strid om det ursprungliga förhållandet mellan ofvan nämnda ämbetsbeteckningar har sedan mer än ett årtionde förts; och bägge de motsatta uppfattningarnas målsmän (å ena sidan framför allt Hatch, Harnack och Dobschütz; å den andra v. Schubert, Jülicher, Knopf) kunna ur den äldsta kristna litteraturen anföra goda stöd för sina åsikter. Hela problemet synes emellertid kunna betydligt förenklas, om man blott klargör för sig, att den äldsta kristna församlingsorganisationen hvarken varit likformig eller liktidig. —

Utvecklingen förde vidare. Man fann snart, att ekonomien bäst sköttes af en man, representationen likaså; äfven gjorde sig behofvet starkt gällande att äga en bestämd ledare gent emot den heresi, som på flere håll började hota kyrkan. Så lyfte rent praktiska skäl snart en af biskoparne (diakonerna) till föreståndare och öfverordnad öfver de andra; *οἱ ἐπίσκοποι* blefvo *ὁ ἐπίσκοπος*. Denne kom nu i regeln att tagas ur de »äldstes» krets, där församlingens dugligaste män funnos. Så kom han att hos sig förena både de praktiskt ekonomiska uppgifterna, kultens handhafvande och en del af den yttre ordningsmakten. Han fick en monarkisk ställning, men ännu

icke en hierarkisk. Han ensam fick behålla det gamla namnet biskop; närmast honom i myndighet stodo presbytererna med deras speciella uppgift; och under presbytererna stodo biskopens medhjälpare vid fattig- och sjukvården m. m., hvilka bibehöllo den gamla benämningen diakoner. Denna utbildning af ett tredeladt ämbete har först skett i Mindre Asien och i Syrien; i I Clemens bref (år 96) till församlingen i Korint skönjes, hurusom där processen börjat och framkallat inre strider. Klart omtalad finna vi tredelningen första gången i biskop Ignatius' af Antiokia bref till mindre-asiatiska församlingar (omkr. 107—117). Det monarkiska episkopatet härskade då redan i Mindre Asien, men ej i Filippi och Rom. Så småningom fördes dock utvecklingen dit inom hela kyrkan; omkring år 140 kan den anses fullbordad. Vid den tiden saknades, så långt vi kunna se, endast i Rom ett monarkiskt episkopat; men rudimenten till dettas framträdande funnos äfven där (Hermas).

Härvid må emellertid en sak väl märkas. De begynnande ämbetena voro icke och ansågos icke vara bärande eller nödvändiga moment i kyrkans själfva tillvaro. De viktigaste af alla uppgifter — förkunnelsen af Jesus i hednawärlden och församlingens specifikt religiösa vård, den egentliga själavården — tillkommo alltfört icke i första hand ämbetsinnehafvarne utan de personer, som anden utrustade med sina gåfvor. Församlingslifvet, hela kristendomen hvilade alltfört på den urkristna entusiasmen, på den fortlefvande direkta traditionen från Jesus och apostlarna, på andens omedelbara ledning. De karismatiska personerna voro kyrkans bärare och utbredare. Trenne grupper af sådana möta oss särskildt ofta under denna tid: apostlar, profeter och lärare. De hade icke något bestämdt område eller någon begränsad uppgift utan hela kyrkan och dess utbredning som sin sak. Ej heller hade de någon öfver- och underordning sinsemellan, om ock apostlarne mera voro kringresande för att grundlägga nya församlingar, under det att profeterne och lärarne mera slöto sig till någon viss församling eller krets af församlingar för att uppbygga.

Mot slutet af vår period uppenbarar emellertid källorna

på ett par ställen en tendens till vidare utveckling i ödesdiger riktning. Man började här och där hysa misstro till äktheten eller tillförlitligheten i de pneumatiska personernas verksamhet; och kyrkan, åtminstone i Rom, visade böjelse att gifva församlingarnas ordinarie ämbetsmän, närmast presbytererna, auktoritet att öfvervaka pneumatikernas verksamhet (Hermas). Tendensen härtill var ännu i sin början och möttes för öfrigt af lifligt motstånd. Men uppslaget var gifvet till den väg, på hvilken kyrkans stora förvandling från urkristendom till gammalkatolsk kyrka skulle ske. Det var en begynnande förändring af det religiösa lifvet själf, som låg bakom detta fenomen.

7. Den efterapostoliska litteraturen och den urkristna fromheten.

Kraftigast bäres ett folks, en tids religiositet i dess djup fram af ledande personligheter, hvilka i sig på ett individuellt sätt koncentrera tidens andliga krafter och riktningar. Men här möter beträffande den efterapostoliska tiden en särskild svårighet. Efter den efesiske Johannes möter oss under nära 100 år i den kristna världen ingen klart tecknad, skarpt individuell gestalt. Detta kan ej bero blott på källornas torftighet. Den apostoliska tiden hade gifvit en så väldig rikedom af religiösa skatter, att kyrkan behöfde lång tid för att nödtorftigt orientera sig i detta öfverflöd. Först när detta skett, var tiden inne för religiösa stormän att gifva nya impulser. För den efterapostoliska tiden gäller det ofvan sagda i egentligaste mening. Apostlarna hade nedlagt herdestafven; tiden hade blifvit tom på store män. Vi få nöja oss med att söka urkristendomens inre gestalt i de spridda drag, som gifvas af de icke få bevarade litterära alstren från denna tid. Vid redogörelsen för de viktigaste af dessa utombibliska urkristna skrifter är en kronologisk ordning icke möjlig att genomföra. Mest praktiskt synes vara att gruppera dem efter de kyrkliga områden, till hvilka de med större eller mindre säkerhet kunna hänföras.

Från den romerska kyrkokretsen: *I Clemens' bref*. Detta kan säkrare dateras än någon annan efterapostolisk skrift. Det

är skrifvet under Domitianus' förföljelse år 96 och är sålunda kanske den äldsta utombibliska kristna skrift, som bevarats åt oss. Skriften utgör ett bref från församlingen i Rom till församlingen i Korint. Anledningen till dess afsändande voro strider inom den korintiska församlingen mellan äldre och yngre om det begynnande kyrkliga ämbetet. Presbytererna hade blifvit afsatta; nu tog brefvet deras parti och manade till frid. Skriften är utomordentligt viktig för kändedomen om den första efterapostoliska kristendomen. Ingen anledning finnes att betvifla den gamla traditionen redan från 2:dra århundradet, att en Clemens, tillhörande Roms episkopat, skrifvit brefvet. — *II Clemens' bref* från omkr. 120—140. Detta är alls icke något bref; det är en ganska märklig skrift, enär det utgör det första bevarade profvet på en församlingspredikan. Homilians författare är en eljes alldeles obekant presbyter i Rom, som ingenting har att göra med den nyss nämnde Clemens. — *Hermas' ποιμήν (Herden)*. Denna omfattande bok är en apokalyps, skrifven af en karismatisk profet Hermas i Rom. Den har apokalyptikens form med syner, uppenbarelsen etc. Författaren var en frigifven slaf, som genom penningtrassel åter kommit i slafveri. Han tillhörde säkerligen en begåfvad familj; brodern Pius hade ledningen inom Roms församling från omkr. 130 till urkristendomens slut och torde ha varit den, som lyfte sig upp till Roms förste verkliga biskop. Tiden för »Herdens» författande torde vara o. 120—140; boken är för öfrigt ej skrifven på en gång utan under en följd af år, hvilket förklarar de motsägelser, man trott sig finna inom densamma. Det stora problem, som den behandlar, är boten, svårigheten att bibehålla den urkristna strängheten gent emot begångna synder, när församlingen växte; tillika är boken författarens stora syndabekännelse. Namnet »Herden» har den däraf, att botängeln i en afdelning af boken uppträder i herdegestalt.

Från Mindre Asiens kyrkokrets: *De 7 äkta Ignatianska breffen*. Dessa bref äro skrifna af biskop Ignatius från Antiokia under hans färd från hemstaden till Rom för att lida martyrdöden. Denna resa plägar dateras till år 107. Åtskilliga skäl tala dock för en något senare tid. I alla händelser

faller den under kejsar Trajans sista årtionde. Fyra af brefven äro ställda till församlingar i Mindre Asien, ett till Macedonien, ett till Rom och ett till biskop Polykarpus i Smyrna. Brefven röra den begynnande församlingsorganisationen, ifrå för det monarkiska episkopatet och kämpa mot hotande heresi. Af brefven framgår, att väl i Mindre Asien men ännu icke i Rom ett monarkiskt episkopat förefanns. Som redan är sagdt möter oss här för första gången ett tredeladt kyrkligt ämbete. Brefven höra till de äldsta och viktigaste källorna för urkristendomen. Ignatius' uppfattning af kristendomen är måhända den rikaste, renaste och värdefullaste, som vi påträffa under den efterapostoliska tiden; Ignatius var kanske Johannes' lärjunge. — *Polykarpus' bref till Filippi*. Kort efter sedan Ignatius skrivit till Polykarpus och passerat Filippi, skref denne sitt bref till Filippis kristna församling. Detta bref bildar sålunda ett direkt stöd för de Ignatianska brefvens äkthet. — *Papias' från Hierapolis samlingsverk λογίων κυριακῶν ἐξήγησις* från o. 135—140. Af detta finnes blott några få fragment kvar.

Från Egyptens kyrkokrets: *Barnabas bref*. Det är skrivet af en hednakristen församlingslärare, som däri nedlägger sin vishet. Det kan sägas vara en pararell till Ebreerbrevet och söker i Gamla Testamentet och Judendomen finna den kristna sanningen förborgad. Tiden för författandet är oviss. Sannolika skäl tala för, att det täflar med I Clemens' bref om att vara kyrkans äldsta utomkanoniska skrift; dateringen kan sättas till $\pm$ 90. För kändedomen om urkristendomen är det af stort värde. — *De pseudo-Petrinska skrifterna*: a) *Petrus' apokalyps*, som handlar om apostlen Petrus' inblick i himmelen och resa till helvetet. Ett större brottstycke ur denna apokalyps har nyligen upptäckts. Den härstammar från urkristna tiden, och är säkert skriven i Egypten. b) *Kerygma Petri*, äfven kallad »Petri lära», en i Petrus' mun lagd missionspredikan till hednakristna, af hvilken ej få fragment finnas kvar. Den hör till de tidigare urkristna skrifterna, från o. 100—120. — *Didache* (de tolf apostlarnes lära). Denna återfanns af Bryennios i Konstantinopel i ett kloster och utgafs först år 1883; nu finnes en hel rik litteratur därom.

Skriftens omfång motsvarar ungefär Galaterbrevets. Författaren är fullkomligt obekant; man kan ej ens bestämt sluta sig till, i hvilket land skriften tillkommit. Säkert är den från Orienten; den synes tillhöra den egyptiska kyrkokretsen, men vara författad utanför det egentliga Egypten i någon grannprovins (den är från en trakt, »där säd växer på bergen»). Beträffande tiden för dess tillkomst ligger hela perioden 100—140 öppen. Didache, som väl är den viktigaste källan för urkristendomens inre lif, har bedömts mycket olika: som judekristen, förpaulinsk, antipaulinsk, antikristlig, hellensk-kristlig, montanistik, antimontanistik och slutligen som förfälskning från långt senare bysantinsk tid. Nu enas man alltmera om, att den afspeglar den efterapostoliska hednakristna kyrkans genomsnittsform. Dess stora betydelse kan sammanfattas i två punkter: den ger en framställning af, hvad som var 1) kristen sed och tro, 2) kristen kult och kyrklig organisation vid tiden för dess tillkomst.

Ur dessa skrifter få vi ösa för att finna väg till den urkristna fromheten. Här må blott grundragen i densamma i korthet betonas, så långt som de kunna anses äga ingripande betydelse för den rent kyrkohistoriska sidan af den kommande utvecklingen.

1) Fromheten rör sig i *motsatsen mellan Gud och världen*. Gud är en; det är den absoluta mot all form af polyteism obevekligt fientliga monoteismen, som möter oss. I den skarpaste motsats mot Gud stod den värld, hvori de kristna lefde. Världen var visserligen ursprungligen god, men den hade hemfallit under onda andars välde, hade blifvit ett verkligt satans rike. De sataniska beskyllningar, hvarmed folkmassorna oftast mötte de kristna, kunde endast stärka denna uppfattning. Vi ha svårt att ens tänka oss in i, hurudant en kristens lif under denna tid var. För honom låg det visserligen något säreget gripande i Johannesevangeliets Jesusord: »I världen hafven i betryck, men varen vid godt mod, jag har öfvervunnit världen».

2) Därför ålåg det ock de kristna att *afhålla sig från världen*, att föra en vandel i ödmjukhet, trohet och kärlek.

Under hela urkristendomens tid förmärkes ock en fortgående sedlig lyftning, ingalunda ett sjunkande från den apostoliska tidens idealitet (som man oftast finner saken framställd). Boten, exhomologesen, voro ännu verkliga och fruktbringande försök att bekämpa den egna synden. Den sedligt höga ståndpunkten tog sig ock uttryck i den kärleksverksamhet, som mer än annat beredde kristendomen väg. Men skarpast framträdde de kristnas afhållsamhet från världen i askesen. Denna var en naturlig yttring af kristet lif; den längst drifna askesen betraktades som en särskildt karisma, men innebar icke någon protest mot lifvet i kyrkan. Det af hedniska uppfattningar påverkade munkväsendet låg ännu fullkomligt fjärran. Där- emot funnos yrkesasketer, både män och kvinnor, både enskilda och sammanslutningar med gemensam bostad. Det mest omtalade och karaktäristiska utslaget af urkristendomens högt spända fromhet och idealitet på det asketiska området var virgines subintroductæ, jungfrur, hvilka som Herrens brudar i all kyskhet bodde samman med manliga kristna och skötte om dessas hus (se K. H. Årssk. 1903 granskn. s. 129 ff.). Afhållsamheten var högre skattad än all annan askes. Det passade väl till den jungfruliga kärlekens kyrka, att hon höll jungfrulighetens lif högt.

3) Möjligheten af denna höga idealitets bibehållande låg i *förvisningen om parusiens snara inträffande*. Hela urkristendomen lefde i väntan på denna alltsedan apostlarnes dagar. Denna väntan gaf en särskildt stark prägel åt kyrkans lif. Man var ej noga om yttre organisation, och man hade intet intresse af att söka finna sig till rätta i världen, att inordna det kristna lifvet under det allmänna medborgarlifvets kraf. Så kunde den efterapostoliska tidens kyrka bibehålla det karaktistikum, som mer än annat skilde henne från den kommande tiden.

4) Detta var *den entusiastiska religiositeten*. Man stod i lefvande direkt beröring med Jesus personligen och med hans apostlar; den äkta muntliga traditionen om Jesus flöt ännu frisk. Här behöfdes ingen religiös bundenhet, intet insnörande genom former eller formler, intet kraf på likformighet. Allt var entusiastiskt lefvande lif; Andens omedelbara inverkan

skänkte detta, och ur Andens gåfvor hämtade den urkristna fromheten sin näring. Enhvar kristen ägde Anden redan genom dopet. Men Anden kunde ock på ett särskildt sätt framträda i vissa karismata. Här kunde en väfvare uppstå och tala med tungor; där kunde en obildad slaf utlägga Gamla Testamentet; en resande handelsman vann på främmande ort några personer till tron på Jesus och döpte dem så med andegåfvans rätt i Jesus' eller i den treenige Gudens namn, etc. Martyrerna hörde till de mest framträdande af dessa karismatiska personligheter och blefvo de, som längst bibehöllo sig i kyrkan. Martyrerna erhöello också ofta den andegåfva, som under urkristendomens tid var den viktigaste af alla entusiastiska yttringar, profetians gåfva. Profeterna voro mycket talrikare än apostlar och lärare. Profeten fick gudomlig inspiration i drömmen, i exstatiskt tillstånd eller i ett tillstånd af stegrad andlig lifaktighet. Den öfre världens stämmor talade genom honom, utsägliga hemligheter hviskade han fram, menighetens väg genom de mörka farorna utpekade han. Hvad under då, att den urkristna folkfromheten framför allt samlade sig kring honom.

5) Ännu ett drag i den urkristna fromheten får icke förbigås. En stor del af de kristna hämtade sin andliga näring ej blott från karismata utan i väsentlig grad från *sakramenten* med dessas mystik, bakom hvilken dolde sig deras reala gåfvor: syndaförlåtelse, odödlighet. Mysteriefromheten var hela tidens kännetecken, och i detta fall kunde de kristna ej stå helt oberörda. De kristna sakramenten ha ock varit en mäktig faktor i kristendomens segertåg öfver den af religionssynkretism uppluckrade hedendomens mark.

I den ofvan skisserade urkristna fromheten framträdde omkr. 140 en begynnande förändring. 1) De apostoliska lärjungarna hade då i stort sedt försvunnit; den lefvande traditionen om Jesus begynte vackla och blifva osäker. De karismatiska bärarnes antal minskades i samma mån. Tillförlitligheten af profeternas verksamhet visade sig ej alltid tillräckligt säker; man började söka efter garantier för äkta kristen profetia. 2) Den urkristna entusiasmens slappnande berodde ock

därpå, att de kristna församlingarna ej längre rekryterades blott genom direkta omvändelser. I allt större mängd började man födas som kristen, och den generation, som så växte upp, kunde icke äga samma omedelbara känsla af kristendomens kraft som den föregående. 3) De ständigt brustna profetiorna om och förhoppningarna på Herrns ankomst måste verka mattande. Åter och åter skådade de fromma mot himmelen, men förgäfvades. Faran var här så mycket större, som viktiga beståndsdelar i tron, t. ex. om köttets uppståndelse, sammanhängande med parusiens snara inträffande. Då den glödande tron på domens närhet ej längre kunde bibehålla sig, började äfven de kristna att räkna med världen som en faktor, till hvilken de måste taga hänsyn, och där de hade att söka finna sig till rätta. 4) Med entusiasmens sjunkande följde splittring mellan sedligheten och den kristliga kunskapen. Den kristnes subjektiva lif framträdde som något själfständigt bredvid kristendomens objektiva lära. Denna begynnande intellektualism och moralism ledde till försvagande af syndakänslan. Vi möta för första gången spåren af, att askesen började anses förtjänstfull i och för sig. Men framför allt blef genom denna utveckling botens problem brännande. Det var här Hermas grep in. Enligt urkristen uppfattning hade förargelseväckande synder medfört utskiljande ur kyrkan. Men detta var redan vid Hermas' tid en omöjlighet i Rom. Så gick han till den yttersta gränsen af eftergift: Alla böra göra bot; för alla synder finnes återinträde. I praktiken blefvo dock fyra döds-synder bibehållna såsom för alltid skiljande från kyrkan, om icke Gud genom Anden (en pneumatiker) direkt ingrepe. Där- emot framträdde från Hermas' tid en ny klass obetydligare synder, som man lätt kunde vinna förlåtelse för genom ånger och exhomologes, antingen i kammarens enrum, inför familjen eller offentligen inför församlingen. Så hade den för kyrkan så ödesdigra graderingen af synderna begynt, samtidigt med att de första fröen till verkhelighet utsåts.

Vid den efterapostoliska tidens slut stod kyrkan till det yttre motståndskraftig mot den romerska staten; men hon var icke lika rustad att möta en annan fiende, som redan börjat rycka henne in på lifvet. Det är en felaktig föreställning att

tro, att gnosticismen först omkr. år 140 blir märkbar. Dess rötter ligga längre tillbaka, dess första framträdande tillhör urkristendomens historia.

8. Den begynnande gnosticismen.

Gnosticisomens historiska ursprung kan säkert bestämmas. Den är till sin genesis ett försök af den romerska kejsartidens intensiva synkretistiska religiositet att omfatta äfven den nya religiösa företeelsen, kristendomen, och indraga denna i den stora blandningen. Gnosticismen är alltså ett moment i den stora religionsvandringen från östern till västern, det moment, när den når kristendomen. Gnosticisomens uppkomst förutsätter därför, att kristendomen nått en viss betydelse, blifvit en religiös faktor att räkna med inom romarriket.

Om sålunda gnosticisomens historiska plats lätt kan definieras, är det däremot omöjligt att sammanfatta dess religiösa åskådning i en definition. Här möter en brokig variation i alla regnbågens färger. Två ting voro dock gemensamma för alla gnostiker: 1) de hade att meddela en högre, hemlighetsfullare religiös kunskap än mängdens, de voro gnostici; 2) denna kunskap skulle tjäna till att befria människan, anden, från allt materiellt. Däri låg mänsklighetens försoning, all religions mål. — Bakom de olika gnostiska systemen låg alltså dels den babylonisk-kaldeiska orientalismens mysterieväsen, dels persisk dualism, motsatsen mellan ande och materia, mellan Gud och världen, och uppfattningen af människan såsom sammansatt af både ond och god materia. Med denna åskådning af världen och människan skulle nu kristendomen hopsmältas. Kristus vore en eon, som förmedlade sambandet mellan det eviga, overksammas urvarat, Gud, och människan. Gnostikerna voro religiösa personligheter, ofta apostlar och profeter, som gjorde anspråk på en riktigare inblick i kristendomens kärna, vunnit dels genom en hemligen bevarad tradition från eljes okända apostlalärjungar, dels genom direkta gudomliga uppenbarelser.

Det sätt hvarpå religionssynkretismen sökte amalgamera kristendomen, genomlöpte i stort sedt tre stadier. Först möter den

judaiserande gnosis. Genom judendomen kom kristendomen; genom judisk förmedling sökte ock den begynnande gnosticismen nå kristendomen. En judaistisk häresi, som var gnostisk till sin åskådning, möter oss med all tydlighet $\pm$ 100. Själfständiga gnostisk-judiska församlingar funnos redan då, bannlysta af både kristna och judar. Ärkekättaren, hvilken de kristna i andra århundradet tillade upphovvet till all gnosticism, var magiern Simon från Samarien. Denne dyrkades en tid af nästan alla samaritaner som den högste guden och bedref äfven magi i Rom under Claudius' regering. Omtalad var ock hans lärjunge och landsman Menander. Dessas häresi har dock ännu föga med kristendomen att göra. Den förste verkligt historiske gnostikern, Cerinth i Mindre Asien omkr. år 100, var emellertid också jude. Han och hans liktänkande sökte i den israelitiska religionens kult och i de drag, som kristendomen därifrån ärft, framför allt i Gamla Testamentet, finna den högre vishet förborgad, som skulle befria från materien. Jesus vore blott en människa; Kristus hade kommit ned i honom som en dufva vid dopet och öfvergaf honom åter vid lifvets slut; det var endast Jesus, som led och dog. Huru klart de ledande kristna redan då insett häresiens fara, framgår bl. a. af tvenne till oss bevarade underrättelser: den med all sannolikhet historiskt trovärdiga berättelsen, hurusom Johannes af Efesus förfärad flydde från det bad, där han fick höra, att Cerinth fanns; och de Ignatianska breffvens ifriga uppmaningar till de kristna att sluta sig kring episkopatet som det bästa värnet mot häresien.

Snart hade gnosticismen ej längre behof af judendomens förmedlande hand. Den trädde mera omedelbart in i den hednakristna kyrkan, ofta under ett judehat, som direkt anknöt sig till de kristnas. Vid början af Hadrians regering, omkr. år 120 möta vi här det andra stadiet: den orientaliska gnosis. Dess urform kan ännu ganska väl iakttagas; den bars nämligen af ett gnostiskt samfund, som är det enda ända till vår tid kvarlevande: mandäerna i Babylonien och Persiens södra delar. Dessa bygga på den gamla babylonisk-kaldeiska statsreligionen med dess fantastiskt-konkreta uppfattning af världslöppet, som en strid mellan onda och goda andemakter, dess

extrema askes o. s. v. Denna åskådning ställdes af bl. andra Saturnilos i Antiokia i förbindelse med kristendomen. Här kom särskildt kristendomens asketiska tendens väl till pass. Kristus var en skenmänniska, som gaf befrielsen genom att lära människorna afhålla sig från allt materiellt, framför allt könsumgänget. Asketismen drefs till afhållsamhet från t. o. m. köttätande, bad och renlighet m. m. Evangelierna förfalskades i direkt vegetarianskt syfte. Så skulle människan genom askesen återföras till det gudomliga, icke till judarnes Gud, som var en dålig Gud, hvilken visserligen skapat människorna men sedan dukat under för satan och nu skulle tillintetgöras af Kristus. — En liknande utgångspunkt ägde t. ex. den beryktade Karpokrates och dennes 17-årige son, fastän resultatet där blef det motsatta: den mest obegränsade hängifvenhet åt köttet.

Vi taga icke fel, om vi i denna gnosticisms framträdande se ett bevis för, att kyrkans väsentliga utbredning var förlagd till Orienten. Men kristendomen blef mer och mer en makt äfven inom Västerens hellenska kulturvärld. Därmed nåddes den af gnosticisms tredje stadium: den hellenska gnosis. Det karaktäristiska är här ett starkare filosofiskt moment. Denna gnosticism var ett slags försök att urvattna det specifikt kristna och göra kristendomen till en högre, för gnostici tillgänglig filosofisk insikt om världen och dess tillvaro. Grundåskådningen var för öfrigt äfven här den förut nämnda: en overksam urgud; mellanväsen, eoner, som skapat världen; materiens herravälde; Jesus, som genom högre kunskap befriar människan från materiens band. Som främsta representanter för denna gnosis möta Basilides och Valentinus. Basilides verkade redan omkr. år 125 och bildade en skola i Rom; men han undanträngdes snart i betydelse af Valentinus. Denne lärde före år 140 i Alexandria och kort efteråt i Rom och förvärfvade en stor krets af framstående och skarpsinniga lärjungar. Med honom trädde gnosticismen fram som en andlig makt, färdig att öfverväldiga kristendomen. Nya evangelier, apokalypter, apostlagärningar (Thomas', Andreas' och Johannes' öden), romaner af gnostisk läggning etc. bredde sig ut öfver

den kristna världen. Gnostiska konventiklar bildade sig mångenstädes inom själfva de kristna församlingarna.

Faran var verkligen öfverhängande. Speciellt den hellenska gnosticismen ägde nämligen många drag, som kommo tidens kristna fromhet till mötes. På fyra punkter var detta särskildt märkbart. 1) Gnosticismen kom med hemlig tradition från Kristus, som uppgafs tillförlitlig i en tid, då den kristna traditionen och de kristna karismata började tryta. 2) Gnosticismen hade genomfört söndringen mellan kunskapen och det etiska, ägde en högre kunskap och en fristående moralism. 3) Gnosticismen ägde en askes, som tedde sig som kronan på de kristnas mera torftiga världsflykt. 4) Gnosticismen grep sig med verkligt allvar an frågan om försoningen, frälsningen för hela världen. Huru stor faran var, visade framförallt Marcions framträdande, som utgör det viktigaste ingreppet i andra århundradets kyrkohistoria, och som bildar den egentliga öfvergången från den efterapostoliska tiden till ett nytt utvecklingsskede i kyrkans historia. Här må blott afslutningsvis ägnas några rader åt detta framträdande.

Marcion var en mindreasiatisk skeppsägare, som omkr. 140 kom till Rom och där blef kristen. Han kom emellertid under inflytande af en hellensk-gnostisk lärare, Cerdo, råkade i strid med församlingens presbyterer om kristna sanningar, och år 144 skedde en fullständig brytning. Marcion utstöttes ur kyrkan och bildade ett eget samfund. — Marcions betydelse låg däri, att han fått blicken öppnad för mycket af Paulus' säregna religiösa tankevärd. Han är den siste paulusianen under långa tider. Ifrig att rädda den äkta Paulus åt kyrkan samlade han de skrifter, som han ansåg återge äkta paulinsk åskådning (Lukas evangelium, Pauli bref). Han gaf kyrkan på så vis dess första kanon, dess första Nya Testamente. Men vid detta verk spelade redan hans hellenska gnosticism in. Så utlade han och omredigerade ibland de paulinska skrifterna, till dess att de stämde med den gnostiska dualismen och materiens fördömande. När han drifvits att bilda ett eget gnostiskt samfund, sökte han ock precisera sin, som han ansåg, äkta kristna tro i en kort och klar trosbekännelse, det första symbolum i kyrkans historia. Genom den gnosticism, som här fick

uttryck, upphäufde han faktiskt monoteismen; kristendomen upphörde att vara en sedlig religion, förlorade sin historiska utgångspunkt och därmed också marken under sina fötter. — Marcion var en duglig organisator, som gaf sitt nya samfund stor fasthet och en betydande yttre utbredning. Med tapperhet och trohet höll han under förföljelser fast vid sin åskådning, och hans anhängare gifvo ej de kristna efter i martyrmod. Genom sin religiösa entusiasm, sin askes, sin kanon och sin trosbekännelse stod Marcion nära att vinna de kristna, öfvervåldiga kristendomen. Tidens mest betydande religiösa personlighet var den farligaste häretikern. Inför denna fara måste kyrkan uppbjuda all sin inneboende kraft, all sin yttre organisation för att rädda sin tillvaro. I kampen mot gnosticismen förvandlades urkristendomen till den gammalkatolska kyrkan.

Hjalmar Holmquist.

Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724.

C. Kungl. Maj:ts utslag i målet angående Grubb.

a. *Lagman Grönhagens berättelse om kommissionsundersökningen.*

Sedan lagman Grönhagen anmält, att kommissionsundersökningen afslutats samt att han ej ansett sig berättigad att hålla kommissionen samlad så länge, att han kunde uppställa någon relation, och hemställt, om Kungl. Maj:t ville låta rannsakningsprotokollet för sig uppläsas, eller om han skulle uppsätta en berättelse i saken, resolverades, att han skulle uppsätta en kort berättelse, hvarefter man vidare af rannsakingen ville skaffa sig närmare kunskap i målet. Berättelsen aflämnades i december 1724 under titeln »Underdånig berättelse öfver det hos Kongl. Maj:t af consistorio i Hernösand angifne oväsendet i religion och kyrkjodisciplin uti Umeå församling, huruledes det vid den i juli och augusti månader år 1724 holdne commission, är befunnit vordet; författad efter acta och probata, uppå Hans Kongl. Maj:ts speciale befallning under den 30 octobris år 1724.» Den omfattar 120 sidor i folioformat och innehåller äfven en kort redogörelse för orsakerna till kommissionens tillsättande samt de omständigheter, under hvilka den fick sin slutliga sammansättning. Själfva undersökningsprotokollet utgör en foliant på 536 sidor, och dess 91 bilagor omfatta tillsammans 906 sidor.

b. *Grubbs död.*

Strax efter kommissionsundersökningens slut insjuknade Grubb i en svår bröstsjukdom och afled, barnlös, den 2 okto-

ber 1724 samt begrofs på Umeå landsförsamlings kyrkogård. På den öfver grafven liggande stenen läses följande numera starkt nötta minnesskrift: »Grafsten öfver Probsten i Umeå Mag. Nills Grubb, född den 2 December Åhr 1681, afled den 2 October Åhr 1724. Tu förgiömer the Rättfärdiga hemliga när Tig för hvars mans trug; Tu förskyler Them i hyddone för the trätosamma tungor. Ps. 31: 19, 21.» I den skrifvelse, daterad Torneå den 14 oktober, hvarmed landshöfdingen Grundel underrättar Kungl. Maj:t om Grubbs död, ger han ett vackert eftermäle åt Grubb, i det att han framhåller nödvändigheten af, att Umeå församling blifver försedd med en sådan rättsinnig själasörjare, som med sin rättskaffens flit och oförtrutenhet kan vid makt hålla hvad framlidne prosten Grubb genom sin bekanta nitälskan till en rätt kristendoms befordran uti samma församling tillvägabragt.

Helt olika yttrar sig om den aflidne hans ämbetsbroder kyrkoherden i Burträsk församling Anders Hernodius den 15 oktober 1724 i ett bref till borgarehustrun i Umeå Brigitta Sterner. »Alltså», heter det där, »hörer jag, det min vederpart, med hvilken jag stridde i sommar och [som] oroat alltför många människor i sin lifstid, har nu måst vända igen att träta, har slutat sina dagar och vandrat all världens väg. Och hvem blir nu värdig att träda i dess ställe? Skulle bägge församlingarna veta att påstå sin rätt och drifva allvarsamt sin sak, så finge de visserligen fri hand efter kongl. förordningar att välja sig själfva kyrkoherde, efter de så skräckeligt samvetstväng och grufligt ok varit underkastade.» Hans vedersakares bitterhet fortfor alltså äfven efter hans död.¹

c. *Förhandlingarna i rådkammaren.*

Grubbs anhörige och vänner afvaktade med otålighet Kungl. Maj:ts utslag på grund af den verkställda undersökningen. Farhåga för, att med anledning af Grubbs död några

¹ Den tacksägelse, som afkunnades efter honom i Umeå kyrka, förvaras i nordiska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek volym 1,921, skriften n:o 54. Den är affattad på ett mycket inkrångadt språk och långtrådig samt saknar måttfullhet.

ytterligare åtgärder i saken icke skulle vidtagas, eller åtminstone icke vidtagas så skyndsamt, som de önskade, föranledde Grubbs broder Michell Grubb och hans svåger Nils Lang att i en vidlyftig skrifvelse af den 19 december 1724 enträget anhålla, att saken icke måtte få afstanna, förrän Grubbs oskuld och hans hatares oförsvarliga förfarande blifvit offentligen kungjorde. Likaledes afsändes vid samma tid och i samma syfte en af 12 personer i Umeå församling undertecknad böneskrift.

Öfverläggningen.

Ärendet förevar i rådet den 14, 16 och 18 januari 1725. Den 14 januari upplästes i närvaro af riksråden grefvarne G. Cronhielm, A. Banér, J. Lilljenstedt, H. H. von Liewen, C. Ekeblad samt baronerna S. Lagerberg och T. Cederhielm konsistoriets anklagelseskrift af den 30 november 1719 samt hälften af lagman Grönhagens berättelse om kommissionsförrättningen. Föredragande var revisionssekreteraren Ehrencrona. Den 16:de fortsattes läsningen af ofvannämnda berättelse, hvarvid rådet uttalade den åsikten, att de tvenne tolmännens tilltag borde vederbörligen beifras, ehuru prosten Grubb eftergifvit sin talan, samt att Hernösands konsistorium borde erhålla en allvarsam föreställning med anledning af den okunnige Samuel Blix' förordnande till kyrkoherde i Råneå, och att hvad som passerat med afseende på kvinnspersonerna Maja Stina Fröling och Cecilia Nilsson, hvilken gått till främmande socken och där födt oäkta barn, men blifvit kyrkotagen som äkta hustru och admitterad till Herrans nattvard, icke borde lämnas opåtaldt. Den 18:de upplästes i närvaro af riksråden G. Cronhielm, A. Banér, J. Lilljenstedt, G. Ekeblad, S. Lagerberg, C. Gyllenborg och J. Cederhielm Grubbs inför kommissionen afgifna förklaring med anledning af prosten Wallerii anmärkningar mot hans katekes samt Grubbs sista, sammanfattande framställning inför kommissionen den 26 augusti. Riksråden tyckte sig såväl af nämnda framställning som af själfva rannsakingen finna, att prosten Grubb brukat en berömlig nit och ifver för befordran af Guds ära och sina åhörarens salighet samt att det varit önskligt, att hans grannar

hade velat visa samma nitälskan som han, och förklarade, att man borde taga i öfvervägande hvad Grubb anfört angående öfverensstämmelse i kyrkodisciplinen samt desslikes det öfriga, som han i sin framställning berört.

Sedan man därefter slutat läsningen af lagman Grönhagens berättelse, föreslog baron Lagerberg, att man skulle uppläsa konsistoriets anklagelseskrift och punktvis afgifva utlåtande däröfver, hvilket förslag till föredragningsätt gillades. Innan nämnda skrift upplästes, uttalade baron Lagerberg sin önskan att få se Grubbs katekesförklaring, emedan Grubb möjligen däri användt några frågor, som varit för djupsinnige för gemene man, hvilket framkallade den anmärkningen af grefve Gyllenberg, att detta vore onödigt undersöka, då prostarne Wallerius och Plantin skärskådat den och säkert icke skulle hafva uraktlåtit att i sina anmärkningar upptaga, om de funnit något mera, än det de upptagit.

Efter uppläsningen af konsistoriets anklagelseskrift yttrade baron Cederhielm, att det var märkvärdigt, att prosten Grubb, sedan han blifvit anklagad för oväsande i religion och kyrkodisciplin, af konsistorium förordnats att presidera vid prästmötet och erhållit ett mycket vackert testimonium, hvilket han sade sig hafva läst under förliden riksdag.

Grefve Cronhielm ansåg, att de sammankomster de haft i ladorna ej voro tillåtliga, i synnerhet sedan kungl. brefvet expresse förbjudit slika sammankomster. Grefvarne Ekeblad och Lilljenstedt höllo emellertid före, att nämnda sammankomster ej voro sådana, som i Kungl. Maj:ts bref voro förbjudna, emedan de föranledts af brist på andra lokaler. Grefve Lilljenstedt uttalade den förmodan, att de alla voro eniga om, att Grubb själf icke gjort något annat än sådant, som varit mycket vackert och berömligt, och hvarmed de alla voro nöjda.

Förhandlingarna i rådet ledde för öfrigt denna gång icke till något annat resultat, än att sekreteraren Ehrencrona erhöll befallning att göra ett utdrag ur alla akter i målet och fördela sin framställning i vissa bestämda punkter, så att man, då saken nästa gång företoges, kunde yttra sig öfver hvarje mål särskildt.

Först i oktober månad föredrogs målet på nytt. Under tiden hade ytterligare skrivelser ingått från Grubbs vänner med begäran, att saken måtte slutbehandlas. Den 6 oktober uppläste sekreteraren Ehrencrona en skrivelse i nämnda syfte från öfverste Wiedemeyer, och den 15 oktober anmälde justitiekanslären Fehman, att han någon tid förut erhållit ett bref från några af Umeå församlings ledamöter samt dagen förut från öfverste Wiedemeyer, i hvilka bägge bref man väddjade till hans ämbete för att få slutdom i målet. Rådet fann nu nödvändigt att med det första företaga målet till afgörande och beslöt att ägna några eftermiddagar åt dess behandling, på det att icke de ordinarie revisionsdagarna skulle genom så vidlyftiga akters uppläsande borttagas och de rättsökande uppehållas, samt att redan nästföljande måndags eftermiddag sammanträda för dess behandling, så framt sekreteraren Ehrencrona hunnit utföra det uppdrag i målet, som gafs honom vid sammanträdet den 18 januari.

Först tisdagen den 26 oktober föredrogs ärendet ånyo i närvaro af riksråden N. Tessin, C. G. Ducker, M. J. De la Gardie, A. Banér, H. H. von Liewen, C. C. Ekeblad, S. Lagerberg och C. Gyllenborg.

Sedan sekreteraren Ehrencrona redogjort för anklagelsepunkterna samt undersökningskommissionens tillkomst och uppläst skrivelserna af den 30 november från konsistoriet i Hernösand, yttrade baron Lagerberg, att han ansåg det vara oförsvarligt handladt af konsistoriet att på grund af en ensidig berättelse och utan Grubbs hörande göra en sådan anmälan hos Hennes Maj:t Drottningen, hvilket så mycket mindre bort ske utan föregående kommunikation med Grubb, som sådant gaf församlingen tillfälle att fatta vidriga tankar om sin själasörjare, hvarför man borde förehålla konsistoriet detta dess beteende. Sekreteraren Ehrencrona meddelade, att de, som den tiden varit medlemmar af konsistoriet, nu voro borta med undantag af en eller två, hvartill baron Lagerberg genmålte, att äfven om ingen funnes kvar af dem, som 1719 angifvit Grubb, skrivelse ändå borde afgå till konsistoriet att där ligga ad acta, på det att konsistoriet en annan gång måtte se sig bättre för. Häri instämde samtliga medlemmar af rådet.

Därefter uppläste sekreteraren Ehrencrona det utdrag, han gjort ur rannsaktionsprotokollet. Med afseende på anklagelsen mot Holmqvist och Grubbs piga Anna Lisa Djurman, därför att de lett åt pastor Hernodius vid hans utdelande af den heliga nattvarden, funno rådsherrarna detta ursäktligt, då Hernodius gjort sig skyldig till ett mycket förgelseväckande förfarande genom ett oriktigt handhavande af sakramentet. I fråga om smeden Ulander ansågs, att, då konsistoriet icke kunnat bevisa, att prosten styrkt honom i det, som lagts honom till last, Grubb borde fritagas från all skuld i denna sak, och att denna punkt i anklagelseskriften alltså snart kunde bli afgjord. Grefvarne Banér och Ducker ansågo, att man, innan denna punkt kunde afgöras, borde undersöka, om Ulander själf gjort rätt eller illa, i det han gjort. Grefve Liewen yttrade härom, att det ingenstädes i den heliga skrift finnes förbjudet, att 4 eller 8 personer komma tillsammans i sina hus och frukta Gud samt underrätta hvarandra i sin kristendom; han tyckte det vara hårdt och emot den kristliga friheten, att, om man hade en granne, som vore i sina kristendomsstycken väl underrättad, och man ville med honom umgås för sin undervisnings skull, sådant skulle blifva en förment. Grefve Tessin invände, att som kungl. förordningar äro emot sådant, så böra de antingen hållas eller upphävas, och så länge detta senare ej skedt, ålåge det rådet att öfvervaka deras efterlevande. Att underhålla gudsfruktan i sina hus och undervisa sina barn och sitt tjänstefolk däruti inom slutna dörrar, det höll han före vara hvarje husfaders plikt och Gud behagligt; men att låta hvar och en hålla sammankomster och upphäva sig till lärare tyckte han så mycket mindre kunna eller böra tillåtas, som sådant skulle med tiden föda af sig en stor oordning och förvirring. Han ansåg, att en skomakare och skraddare ej borde ha större frihet att få predika än en student, som ämnar blifva präst och ej tillåtes predika, innan han af vederbörande konsistorium blifvit examinerad. Baron Lagerberg höll ock före, att förordningarna borde efterlevas.

Lördagen den 30 oktober fortsattes förhandlingarna i närvaro af Hans Kungl. Maj:t samt riksråden Arv. Horn, M. Wellingk, G. Cronhielm, N. Tessin, C. G. Ducker, M. J. De la

Gardie, H. H. von Lieven, C. C. Ekeblad, S. Lagerberg, och C. Gyllenborg. Grefve Banér lät göra sin ursäkt, emedan han följande dag ämnade begå Herrens nattvard.

Grefve Gyllenborg förklarade, att han funne det lika förargligt som äfventyrligt med sådana sammankomster. Dessa, som nu hålla dem, kunde göra det af en rättsinnig nit, andakt och kärlek för Guds ord, men andra, som äro mindre grundade i sin kristendom, ja kanske däruti villfarande kunde komma sedan och betjäna sig af samma frihet och tycka sig hafva samma rätt att uttyda skriften, hvaraf följden blefve den, att, då den gemenaste skoflickare, som kanske litet eller intet läst i den heliga skrift, begynte att efter sitt förstånd och begrepp uttyda den, gemene man sedan icke visste, till hvem han skulle hålla sig såsom sin lärare. Om sådana sammankomster tillåtes, skulle dessutom deras vederparter i religion icke underlåta att betjäna sig af dem till att insmuggla sina lärosatser hos folket, och landet, innan de visste ordet af, blifva uppfyllt af allehanda läror. Hvilken fara sådana sammankomster hade med sig, därpå hade man ett åskådligt exempel i Englands historia under Cromwells tid, då sådant predikande och sådana sammankomster förorsakade den ändring, som då skedde både i religion och regemente.

Grefve Arv. Horn, som vid sammanträdets början icke var närvarande, hade blifvit efterskickad och inträdde nu. Grefve Tessin förklarade med anledning däraf, att rådsherrarne föregående dag kommit öfverens om att taga den innevarande dagen till den umeåska sakens afgörande, och att samtliga rådsmedlemmarne skulle anmodas att infinna sig, emedan den ansågs som högst angelägen för riket och som ett riksvårdande ärende.

Sekreteraren Ehrencrona började därpå att läsa rannsaktionsprotokollet. Efter läsningen af Simon Nilssons vittnesmål, hvori han erkänt, att han gått till smeden Ulander för att rådfråga sig i sin kristendom, anmärkte grefve A. Horn, att denne bonde hade gjort mycket bättre, om han gått till sin kyrkoherde och rådfrågat honom, helst som det tillkom honom såsom hans själasörjare att gifva honom besked i ifrågavarande hänseende.

Hans Kungl. Maj:t frågade härvid, om det är en förbjudet att läsa i sitt hus samt där predika. Hvarpå grefve Tessin i underdånighet svarade: »Att läsa med sitt folk hemma i sitt hus, det nekas ingen, utan det är fast mer hvar och en husfaders plikt och skyldighet att så göra, men att hålla sammankomster och då predika samt uttyda skriften, det är alldeles förbjudet. Och är det ej tillåtligt att en som studerat vid akademien får predika, innan han är examinead, huru mycket mindre bör det då vara tillåtet, att hvar och en skall få upphäfvu sig för en lärare, utan att man vet, hvad kunskap han kan hafva i sin kristendom.

Grefve Cronhielm ansåg det vara något äfventyrligt, att en smed skall få sätta sig upp att uttyda skriften, om hvars tydningar våra starkaste teologer ofta själfva intet komma öfverens.

Härtill genmälte sekreteraren Ehrencrona, att denne smeden varit så underrättad i sin kristendom, att han vid rannsakingen befanns kunna examinera en präst, benämnd Archtædius, samt att han ej blifvit öfverbevisad om att hafva talat något emot ortodoxien.

Baron Lagerberg svarade därpå: »Jag lämnar det därhän. Ingen kan neka honom att läsa och bedja för sitt folk och undervisa dem i deras kristendom, men att göra det för andra och för dem predika eller uttyda skriften, det bör icke tillåtas.»

Grefve Liewen tyckte det vara mycket svårt att, om man vore väl underrättad i sin kristendom, man då icke skulle få däruti undervisa andra, som kunde komma till honom och begära undervisning, hvaremot baron Lagerberg invände, att sådant icke vore tillåtet ens för den i kristendomen bäst underrättade, utan att han borde gå till sin präst i församlingen och af honom blifva examinead, på det att allt måtte ordentligt tillgå.

I det följande tankeutbytet i denna fråga yttrade sig grefve Liewen för, de öfriga emot ett sådant tillvägagående som Ulanders. Efter ytterligare läsning af rannsakningsprotokollet med åtföljande diskussion afslutades den ifrågavarande dagens förhandlingar.

Tisdagen den 2 november återupptogs ärendet. Närvarande nämnda dag voro Arv. Horn, M. Wellingk, G. Cronhielm, N. Tessin, C. G. Ducker, G. A. Taube, M. J. De la Gardie, A. Banér, K. R. Horn, C. C. Ekeblad och S. Lagerberg.

Angående den diskussion, som läsningen af rannsaktionsprotokollet denna dag framkallade, må här endast anföras grefve Cronhielms förklaring, att Grubb tagit miste, när han i sin katekesförklaring såsom sabbatsdagar betecknat alla dagar, på hvilka gudstjänst hållas, och att allenast söndagen, som i Nya testamentet firas i stället för den sjunde dagen i Gamla testamentet, vore sabbatsdag.

Voteringen.

Fredagen den 19 november anställdes votering angående resolutionen i sammanhang med voteringen i det bekanta Sicklamålet. Närvarande voro Arv. Horn, G. Cronhielm, N. Tessin, C. G. Ducker, G. A. Taube, M. J. De la Gardie, A. Banér, H. H. von Liewen, C. C. Ekeblad, S. Lagerberg och C. Gyllenborg.

Grefve Gyllenborgs votum i Sicklamålet inledes med ett yttrande öfver de öfverklagade religiösa sammankomsterna i allmänhet och har följaktligen tillämpning äfven i fråga om sammankomsterna i Umeå, hvarför det äfven här må refereras. »Vore här», yttrade han, »fråga om att stifta lag, så kunde de för och emot sammankomsters tålande vidlyftigt andragna skälen komma att skärskådas och uppmärksammas, men som sådant nu hvarken är eller kan vara i fråga, sedan vi redan hafva lag, bestående af så många kungl. förordningar, så tror jag för min del mig endast och utan vidare resonemang böra taga anledning till dessa sammankomsters fördömande såsom olagliga därutaf, att högbemälte förordningar ej allenast nämna och förbjuda svärmerier och kätterska läror, utan ock i gemen alla sådana oordentlige sammankomster, som tid efter annan blifvit öfverklagade, och det så klart, att jag ej kan se, huru dessa förbud kunna appliceras allenast till de förra. Dessa förordningar äro så i deras fulla vigör och på så många riks-

dagar af riksens ständer oändrade, att efter min oförgripliga mening, det omöjligt bör eller kan tålas, att en eller annan må understå sig att uppenbarligen däremot handla. Jag vet ej heller, huru det öfverensstämmer med en sann gudsfruktan, hvilken sammankomsternas förfäktare dock söka att framför andra visa, att uti oträngda mål framför andra visa olydnad, som likväl är en trolldomssynd. Jag säger: uti oträngda mål och undantager följaktligen sådana, uti hvilka man måste mer lyda Gud än människor, dem jag dock hoppas under en så gudfruktig öfverhet och ett så kristligt regemente, som vi hafva, ej en gång stå att befara, mindre kunna sägas i detta fallet sig å daga gifva.

Är detta fallet, som det oemotsägligt är, så äro alla andra skäl öfverflödiga, ja äfven det, som torde invändas, att en öfverhet ofta blifver illa underrättad och därför äfven i godt och rättvist uppsåt kan låta utgå hårda och orättvisa förordningar. Jag säger: äfven detta skälet ursäktar så mycket mindre någon öfverträdelse, som regeringsbandet skulle snart upplösas, därest det stode både den ene och den andre fritt, huru stort fog de ock hade att önska en förordning ändrad, att själfve ipso facto den eludera, bryta och ohörsamma.

Jag upprepar fördenskull min i början yttrade och på kungl. förordningar grundade mening, att dessa möten i fråga äro straffbara, och tror dem alltså böra hädanefter på det allra strängaste hämmas, så igenom nya förbud som de gamlas allvarsamma handhafvande. Finna riksens ständer på en allmän riksdag anledning utaf de för sammankomsters hållande andragna skälen att de närvarande förordningarna limitera eller alldeles upphäfva, så går då allt lagligt till och då kunna dessa sammankomster så lofligt idkas, som det nu sker olofligt. Emellertid är intet periculum in mora, och är Guds ords predikan så ymnig hos oss samt tillfällen till allmänna sammankomster i kyrkan så många, att med Guds hjälp gudaktigheten och dess idkande ej lär på så kort tid genom ofta bemälte sammankomsters hämmande kunna alldeles förfalla.

Men när jag således yttrar mig om dessa sammankomster undantager jag sådana som — — — — —
jag tror vara ej allenast berömliga utan ock nödvändige; ty

att hindra husfäder att med deras husfolk och intima vänner sinsemellan vid tillfällen frukta Gud och läsa Guds ord vore ogudaktigt. Ja om äfven en prästman skulle vilja öfverenskomma med sina åhörare att tillbringa hvar söndags afton, antingen många eller få, uti sitt hus med katekesförhör, predikans upprepande och andra gudaktighetsöfningar, skulle jag hålla en sådan sammankomst för högst prisvärd. Läroämbetet blifver då allt stadigt hvad det bör vara, hvilket till att promiscue låta öfvas af hvar och en som det vill alltid haft och alltid lär hafva eftertänkliga följder.

Ytterst tager jag mig friheten att på det högsta dock oförgripligen bedja, det prästernas predikande och utfarande mot hvarandra ingalunda må tillåtas, samt att här i riket, som på så många orter i Tyskland skedt är, namnet af pietister, så i skrifter som predikningar och tal, må vid hårdt straff förbjudas, efter det är förargligt, att själfva pieteten skall missbrukas till att gifva dem namn, som vi tro hafva villfarande meningar. Gud låte oss alla vara pietister, så äro vi säkert inga kättare.»

Baron Lagerberg hemställde, om icke rådet ville med det samma utlåta sig om målet angående Umeå, eftersom detta stode i sammanhang med Sicklamålet, hvilken hemställan bifölls, hvarefter han yttrade följande:

1:o) tyckes mig oförgripligt, att konsistoriet bort först höra prosten Grubb, innan det insändt dess underdåniga skrift och besvär till Hennes Maj:t, ej heller

2:o) förut låta utgå publikationer om oväsendet i religionen i Umeå;

3:o) finnes ej af akterna, att prosten haft någon del och skuld, utan vid sin hemkomst från riksdagen, efter dess åklagares eget skriftliga tillstånd och skrift till konsistoriet, sådant ändrat, rättat och offentligen straffat hvad i hans frånvaro skett; men

4:o) allestädes af akterna finnes den stora nit och flit, som prosten användt i församlingen sedan dess ditkomst, hvarigenom församlingen i sin kristendoms kunskap mycket och berömligt tilltagit, som vid den i kommissionens närvaro hållna

examen och det däröfver förda protokollet nogsammt är att aftaga.

5:o) De tvänne tolfmän, som i församlingens namn genom deras svåra skrift på det högsta angripit prosten, men sedan och genom deras senare ingifna skrift sådant återkallat och gifvit skulden på concepisten, elaka människor och dem, som därtill förledt, böra ej lämnas ostraffade, utan allvarligen tillhållas namngifva concepisten och de så väl som concepisten förpliktas att utsåga namn på de elaka människor, af hvilka de förledda äro, och alla undergå vederbörligt straff, på det att ett sådant crimen publicum ej må lämnas ostraffadt.

6:o) Konsistoriet tyckes böra få befallning att vederbörligen låta tilltala prästen Archtædius, som af akterna finnes hafva varit försumlig i sitt ämbete och tillåtit folk begå Herrens nattvard och dem skriftliga attester meddelat om deras goda kunskaper i sin kristendom, där de dock sedan vid examen oförsvarlige befunne äro; jämväl för Archtædi oförsvarliga och oanständiga lefverne och förhållande med det kvinnfolket, som sig för fru Frölich utgifvit.

7:o) Hvad de af Ulander, Holmqvist, Öman, Anna Djurman och flere hållna sammankomsterna angår, så är nogsammt af handlingarna klart, att det varit sådana sammankomster, som i kyrkolagen och förordningarna ej tillåtlige utan förbudna äro, i det att folk till myckenhet af åtskilliga lager sammankömmitt, Ulander, Holmqvist och de flere förklarar skriftens språk, så godt som predikat, uttydt bönerna, gjort nya böner med mera, hvarför de böra straffas efter 1706 och 1713 års förordningar, som förbudsförbrytare; men till att dämpa och hindra sådana sammankomster hädanefter håller jag före

8:o) högst nödvändigt vara, att en kungl. förordning utgår, att som Hans Majt finner det 1713 års förordning ej varit tillräcklig sådana och dylika sammankomster att hindra, i det att nu i några år åtskilliga sammankomster hållna blifvit under namn af gudaktighetsöfning, hvarvid en och annan anställt sig som lärare, uttydt skriftens språk och böner, själf gjort nya böner med mera, hvilket om det af en, som väl

grundad är i sin kristendom, sker, är dock att befara, att många fåkunnige och förföriske under samma frihet sig som lärare i sådana sammankomster utgifva skulle, hvaraf en högst fördärflig svit följa skulle. Ty har Hans Maj:t för högst angeläget funnit att förordna och utnämna, hvilka sammankomster äro tillåtlige, nämligen hvar husfader är efter kyrkolagen och åtskillige kungl. förordningar skyldig att som oftast och särdeles om helgdagarna efter predikan förhöra och undervisa sina barn och sitt husfolk i katekesen och deras kristendomsstycken samt efterfråga, hvad de af predikan lärt och hört, låta dagligen hålla bön, som oftast läsa i bibeln och andra här i riket bruklige och här allmänt vedertagna postillor och gudliga böcker, böner och psalmer, men ingalunda själf hafva frihet att utlägga skriftens språk och bönerna. Skulle ock en och annan af dess släkt, vänner och grannar förut hos honom vara, så är ock väl tillåtligt, att de sådan examen, bön, läsande i bibeln och gudliga böcker samt sjungande få bevista samt ock med hvarandra tala om den på helgdagen hörda predikan, huru den ene eller andre predikan och uttydningen förstätt och däruti den ene och den andre underrätta. Men därvid böra de alldeles afhålla sig ifrån djupsinnige frågor och dispyter. Och fastän här i Stockholm alla sön- och stora helgdagar ifrån kl. 5 om morgonen till kl. 3 efter middagen alla timmar offentligen predikas och gudstjänst hålles i kyrkorna, alla söckendagar morgon och afton offentlig bön, två gånger i veckan veckopredikan, tre gånger i veckan katekesförhör i kyrkan, på landet efter kyrkolagen utom predikan sön- och helgdagar, och på vissa tider på året jämväl ottesångspredikan, veckopredikan, på vissa tider på året offentligt katekesförhör i kyrkorna, så har dock Hans Kungl. Maj:t velat förordna, det prästerna skola sex gånger om året förhöra sina åhörare hemma i deras hus eller sammankalla några hus i städerna och några gårdar på landet på ett ställe och dem förhöra och undervisa i sin kristendom. De som på landet hafva lång väg till kyrkan kunna [hemma] hos sig göra bön, sjunga vanliga psalmer, läsa i bibeln, postillor och gudliga böcker, som allmänt här i riket vedertagne äro, viljandes Hans Kungl. Maj:t låta göra den anstalt, att tillräcklige exemplar af sådana gudliga böcker

skola finnas tryckta, blifvandes ock prästerna förbjudna att i deras församlingar utgifva några skriftligen af dem uppsatta spörsmål och svar, förr än de vederbörligen öfversedde och auktoriserade äro. Den som nu emot denna förordning sig förser och förbryter med andra olofliga sammankomsters hållande och beivrande tyckes mig första gången och andra gången böra med anseliga penningböter beläggas, men tredje gången förvisas riket på vissa år. Därhos

10:o) håller jag angeläget vara, att det namnet pietist alldeles vid straff till görandes förbjudes och likaledes förordnas, att prästerna innehålla att offentligen emot hvarandra predika, som intet annat kan verka än att irra åhörarne. Om kommissionsomkostnader och prosten Grubbs reconvention skall jag härnäst mig vidare utlåta.

Denna förordning tyckes ej böra utgå, förrän också förordningarna om eder och sabbatsbrott blifva öfversedde, förklarade och förbättrade, som vid nästa session ske kan, att sammankomster, drickande, spelande och oskickligt lefverne om helgdagarna på krogar blir hårdligen förbjudet och straffadt.»

Grefve Gyllenborg: »Jag hade fuller intet tänkt att i dag utlåta mig om den umeåska saken utan allenast om hvad den i Sickla hållna sammankomsten angick, men som riksrådet Lagerberg den så väl till alla sina omständigheter utfört, så tror jag mig ock kunna den med säkerhet bifalla, hvarför jag ock alldeles är af samma mening som bemålte riksråd, undantagandes det, att det folket, som vid kommissionen där uppe blifvit angifne, såsom Ulander med flere, må slippa allt tilltal och straff, emedan man kan lätteligen tro, att det de gjort skett af okunnighet om förordningarna, hvartill jag så mycket mera styrkes, som vi själfva icke utan största svårighet kunnat få till hands de i detta fallet utkomna kungl. förordningar. Dock hemställer jag, om dessa icke kunna kallas tillhoppa och varnas att hädanefter ställa sig de härom utgångna förordningarna till efterlefnad, finnandes jag för öfrigt, att prosten Grubbs förhållande i sina församlingar varit sådant att det är att berömmas, och man har orsak att önska, det hvar och en lärare ville använda samma flit med sina åhörare,

Fördenskull kan jag intet annat än förklara honom oskyldig, viljandes jag härnäst hvad reconvention angår mig utlåta.»

Baron Lagerberg medgaf äfven för sin del, att nämnda personer för denna gång undslippa med varning.

Grefve Ekeblad: »Jag bifaller grefve Gyllenborgs mening så ock hvad baron Lagerberg anført, hållandes jag före, att prosten Grubb, som så oskyldigt lidit och likväl finnes hafva så väl och berömligt sig förhållit, bör hafva någon reparation.

Grefve Liewen: »Jag bifaller riksrådet Gyllenborgs mening, så hvad sammankomster i gemen angå, som hvad mera i dess voto anföres för de af honom anförda orsakers skull.

— — — — —

Men därjämte finner jag mig föranlåten till mitt samvetes befrielse att hemställa till rådets ompröfvande, huru därom må föranstaltas, att man icke får tillfälle att klaga däröfver, att man å ena sidan väl förbjuder folk att komma tillhopa om sabbatsdagarna att lofva och prisa Gud, men att å andra sidan det lämnas alldeles opåtal, om en hop folk komme tillhopa på krogar och källare samt håller stora banketter och förnöter så dagar som nätter med dansande, sjungande, supande, spelande, svärjande och horande samt all annan syndig fåfånga och det gemenligen på sön- och helgdagar, så att Gud bättre, om något slemt sker, så sker det mest på förenämnda dagar, som likväl till Guds namns ära böra användas; att väl fiskaler och uppsyningsmän äro nog, som gifva akt uppå efterlefnaden af de om sammankomster utgångna förordningar, men att få eller alls ingen är, som om ett sådant ogudaktigt väsende sig det ringaste bekymrar, utan att det lämnas hvar och en fritt att lefva så syndigt och ogudaktigt som han vill och det, som beklagligast är, att en del af våra präster, igenom det att de göra sällskap i sådant syndigt och förargligt lefverne, gifva sina åhörare elaka exempel och liksom själfva leda dem till helvetet, där dock en lärare bör vara efter Pauli förmaning ostrafflig i sitt väsende. Jag säger: jag lämnar till rådets omdöme, om icke man bör söka att förekomma genom anstalters görande, att sådana klagomål ej höras må, samt att de plakater och förordningar, som äro om eder och sabbatsbrott med flere, som kunna lända till gudaktighetens befrämjande och häm-

mande af allt syndigt och ogudaktigt lefverne, må på det allvarsammaste handhafvas. Därjämte som nu sammankomster blifva förbjudna, men väl en husfaders egna husandakt med sitt folk tillåten, så hemställer jag ock, om det icke bör så lagas, att sådant af hvar och en husfader blir verkställt, och att prästerna med mera ifver och sorgfällighet än som skedt är söka att undervisa sina åhörare i deras kristendom samt själfve med en ärbar och gudfruktig vandel dem föregå.

Nu hvad den umeåska saken angår, så finner jag väl, att Ulander har läst för andra, men icke att han därvid haft några irriga lärosatser eller begått något svärmeri, hvilket ej heller Holmqvist kan öfverbevisas om, som är en lärdd och studerad person, samt nu efter konsistorii tillstånd informerar barn här i staden, hvarför jag ock dem alldeles befriar. Sist och hvad prosten Grubb angår, så befriar jag honom ifrån de honom af konsistoriet tillagda tillmälen, önskandes, att hvar och en prästman ville taga honom till efterdöme, så skulle det bättre stå till med kristendomen i våra församlingar än det gör. För öfrigt bifaller jag baron Lagerbergs mening.»

Grefve Banér: »Som grefve Liewen sagt, så är angeläget, att det beifras, att sabbatsdagarne med ett så syndigt lefverne förnötas, och sådant vid ett hårdt straff. Hvad Ulander angår, så är han straffvärd därför, att han uppsatt sig till en lärare, hvarför jag ock hvad honom och de flere angår, som varit vid kommission i Umeå angifne, bifaller baron Lagerbergs mening. Hvad prosten Grubb angår, så finner jag noggsamt af akterna, att han fört ett vackert lefverne, rättat vid sin hemkomst det som kunnat vara oordentligt tillgånget i församlingen under hans frånvaro samt använt en mycket berömlig flit med sina åhörare undervisning i deras kristendoms-kunskap, så att han fördenskull är oskyldig i de honom tillagda beskyllningar det angående. Men hvad hans dispyt med prosten Wallerius beträffar, så är det en sak, som hör till konsistorium att sig däröfver utlåta.»

Grefve De la Gardie: »Jag bifaller grefve Gyllenborgs mening angående Ulander och de flere, som vid kommissionen i Umeå äro angifna; i det öfriga bifaller jag baron Lagerbergs mening.»

Grefve Taube: »Jag är ense med grefve Gyllenborgs som ock baron Lagerbergs meningar.»

Grefve Ducker: »Jag bifaller likaledes riksråden baron Lagerbergs och grefve Gyllenborgs meningar.»

Grefve Tessin: »Jag finner, att riksråden baron Lagerberg och grefve Gyllenborg så vidlyftigt utfördt denna materia, så att jag icke ser, hvad jag vidare häruti kunde anföra, utan att det vore allenast att ändra orden, fördenskull så blir jag vid deras mening — — — — —

Hvad angår grefve Liewens påminnelser, särdeles om krogar, så vore det önskligt att snarare utrota en hop af dem än tilllåta deras förökning, som nu beklagligen mycket tilltaga, helst emedan sådana konventiklar på krogar och källare äro mycket fördömligare än de andra, hvarför efter min mening de böra sökas att i staden utrotas, alldenstund där så mycken synd föröfvas, och fylleri hafver så många andra synder med sig. För öfrigt om förordningarna angående eder och sabbatsbrott noga handhållas, så lär man mindre höra klagas öfver ogudaktighet, än som nu sker.»

Grefve Cronhielm: — — — — —

»Hvad nu vidkommer det mål, som af konsistoriet i Hernösand blifvit angifvet emot afiidne prosten Grubb, så har man nogsammt hört af kommissionsberättelsen, att det, som varit angifvet emot prosten Grubb, har ingen grund, utan tvärtom att han så förhållit sig, att man skulle önska, det andra ville följa hans exempel, undantagandes ett och annat, hvaröfver bemålte prost inför kommissionen och förhöret yttrat sina tankar, hvilket jag oförgripligen intet kan bifalla, utan lämnar till vederbörandes bepröfvande. Fördenskull är jag ock af den tanken, att prosten Grubb snarare för den trogna och osparda omvårdnad han haft om sina åhörars undervisning i deras kristendoms kunskap bör berömmas än på sin döda mull vara underkastad eftertal och vidriga omdömen. Beträffande de sammankomster, som varit hållna i Umeå församling af smeden Ulander och de flere, så, emedan det klarligen af handlingarna befinnes, att de varit olofliga, och skett tvärt emot de därom utgångna kungl. förordningarna, borde fuller samma personer för sådant med straff anses, men i anseende till de af grefve

Gyllenberg andragna mitigantier, så kunna de för denna gången därifrån förskonas med åtvarning att se sig bättre för en annan gång.»

Grefve Arvid Horn: »Angående Umeå- och Sicklasakerna bifaller jag alldeles baron Lagerbergs och grefve Gyllenborgs meningar i anseende till de väl grundade skäl de andragit, hvilket att upprepa är onödigt. När det blir verkställt som sig bör, så lär det blifva rättadt, som grefve Liewen klagat öfver, äfven såväl som det grefve Tessin påmint om. Hvad prosten Grubb angår, så finner jag ock skäligt att förklara honom oskyldig, fagnandes mig, att han ändå på sin döda mull kommer att njuta sin oskuld till godo. Äro vid umeåska saken några teologiska tvistefrågor, så abstraherar jag ifrån dem såsom hit ej hörande och remitterar dem till sitt vederbörliga forum.»

Resolutionen.

På grund af förenämnda votering resolverades »1:o) att prosten Grubb befrias ifrån de honom af konsistoriet tillagda beskyllningar, emedan det ex actis finnes, att prosten ej haft däruti någon del, utan det, som kunnat passera i dess frånvaro, vid dess hemkomst ändrat och rättat samt offentligen straffat, varandes han att berömmas för den nit och omsorg, han haft för sina åhörarens undervisning i deras kristendoms-kunskap. 2:o) Bör konsistoriet föreställas det olagliga procedere, som de brukat med afidne prosten, i det de med besvär emot honom hos Hennes Maj:t Drottningen honom ohördan inkommit samt utan att höra honom jämväl låtit utgå publikationer angående oväsande i Umeå, börandes hvad det angår, som är angifvet af Blix, därom rannsakas. 3:o) Kommer bref att afgå till konsistorium att låta vederbörligen tilltala prästen Archtædius, som varit mycket försumlig i sitt ämbete, i det han icke allenast tillåtit folk att begå Herrans nattvard, utan dem skriftliga attester meddelt om deras goda kunskap i sin kristendom, där de dock sedan vid examen oförsvarliga befunne äro, hafvandes dessutom Archtædius haft ett oanständigt och oförsvarligt lefverne med en, som gifvit sig ut för fru

Frölich. 4:o) De tvenne tolfmän, som i församlingens namn angripit prosten Grubb, men sedan deras besvärsskrift måst återkalla, böra jämte concepisten nämna, hvem som dem därtill förledt, och så den ene som den andre därför vederbörligen straffas. 5:o) Ulander, Holmqvist, Öman och Anna Djurman, som befinnas tvärt emot förordningarna hafva hållit sammankomster och förklarad skriften, så godt som predikat, uttydt bönerna med mera, vill Kungl. Maj:t för denna gången af nåd ifrån det i förordningarna utsatta straffet förskona, i anseende därtill att de detta gjort af ett godt uppsåt, och förordningarna därom ej varit dem bekanta, dock med nådig åtvarning att se sig hädanefter bättre före. — — — — —

Som så af det, som passerat i Umeå, som af de tid efter annan här förda klagomål öfver sammankomsters hållande noggsamt finnes, att utkomna förordningar ej varit tillräckliga, så kommer igenom ny förordning på det allvarsammaste att förbjudas, och det vid straff af penningböter för dem, som första och andra gången den öfverträda — alla sammankomster, som bestå af många, men olika personer de där eljest ej hafva hvarken skyldskap, bekantskap eller commercie sinsemellan, utan träda allenast tillhoppa vissa förelagda tider och stunder att taga sig en särskild andakt före — men tredje gången bör en sådan Kungl. Maj:ts förbuds brytare visas utur landet på vissa år, varandes dock tillåtet 1:o) om en husfader vill esomoftast och särdeles om helgdagarna förhöra och undervisa sina barn och sitt husfolk i katekesen och deras kristendomsstycken samt efterfråga, hvad de af predikan lärt och hört, hvilket en rätt och kristlig husfader tillkommer att göra, så väl som ock att dagligen hålla bön, läsa i bibeln och andra här i riket vedertagna postillor och gudliga böcker, böner och psalmer, hvarvid dock alldeles förbjudet är att uttyda skriftens språk och bönerna, kunnandes jämväl en och annan af släkt, vänner och grannar, som förut hos honom varit, väl få bevista en sådan anställd husandakt samt ock med hvarandra tala om den på helgedagarna hörda predikan, huru den ene eller den andre predikan och uttydningen förstätt, och däruti den ene den andre underrätta, men därvid böra de dock alldeles afhålla sig ifrån djupsinniga frågor och dispyter. 2:o) Att en

god vän, som tillfälligtvis kommer till den andre, kan begynna ett gudligt och uppbyggligt samtal och jämväl, där nödigt pröfvas, slå upp bibeln samt med dess egna ord och språk så mycket tydligare öfvertyga och stadfästa hvarandra. 3:o) De, som bo på landet och hafva lång väg till kyrkan, enär de icke kunna komma till kyrkan, måga hos sig göra bön, sjunga vanliga psalmer, läsa i bibeln, postillor och gudliga böcker, som allmänt i riket vedertagna äro, viljandes Kungl. Maj:t draga därom försorg att af sådana böcker tillräckliga exemplar tryckas skola. 4:o) Om en prästman skulle vilja öfverenskomma med sina åhörare att tillbringa hvar söndags afton, antingen många eller få, i sitt hus med katekesförhör och predikans upprepande, så vore sådant högst berömligt och prisvärdt. Och som mycket klagas däröfver, huru litet i synnerhet den gemene man är underrättad i sin kristendomskunskap så skola prästerna vara förpliktade att sex gånger om året förhöra sina åhörare hemma i deras hus eller ock till den ändan sammankalla om sänder några hus i städerna och några byar på landet, dock prästerna därvid alldeles förbjudet att i deras församlingar utgifva några skriftliga af dem uppsatta spørsmål och svar, förrän de vederbörligen öfversedde och auktoriserade äro. Vidare vill ock Kungl. Maj:t vid svårt straff till görandes hafva förbjudit att på predikstolarna och vid akademierna bruka det ordet pietist eller pietisteri, någon villfarande mening därmed att utmärka, jämväl ock det prästerna måga offentligen emot hvarandra predika eller någon med de speciella och personliga omständigheter utmärka att, fast dess namn icke uttryckligen utsäges, personen dock igenkännes, utan att där någon skulle finnas antingen drifva någon villfarande mening eller bruka anstötliga ordasätt, som till irring eller afsöndring uti läran kunna anledning gifva, så bör emot en sådan de steg brukas, som kyrkoordningen förmår och innehåller, nämligen först förmanas och sedan, där det intet hjälper, under laga rannsaking och dom ställas. Börandes ej heller villfarelser, som hos en eller annan kunna förspörjas, särdeles beskrifvas och omtalas, eftersom de ostadiga och nyfikna däraf kunna få anledning att däröfver grubbla och således förföras på de meningar, hvartill de förr ingen anledning haft; varandes

fördenskull Kungl. Maj:ts nådiga vilja och befallning, att vederbörande däröfver en allvarsam uppsikt hålla, att alla af läroståndet med sådant innehålla, och att de därjämte befitta sig om att vara både i lära och lefverne en eftersyn för den dem anförtrödda hjorden. Slutligen finner Kungl. Maj:t till Guds namns äras befrämjande angeläget vara, det alla sammankomster, spelande och drickande på krogar, källare och kaffehus om sön- och helgdagarna böra vid hårda straff förbjudas, till hvilken ända förordningarna om eder och sabbatsbrott skola öfversedde, förklarade och förbättrade blifva. Börandes förordningarna, som angå det som nu är resolveradt, på en tid och tillika utkomna.»

d. *Utslaget.*

Vi meddela här, med uteslutande af resuméen öfver hvad som i målet förekommit, Kungl. Maj:ts utslag.¹

»Kungl. Maj:ts resolution angående det oväsande uti religionen och kyrkodisciplinen, som konsistorium i Hernösand igenom berättelse af den 30 november 1719 hos Kungl. Maj:t i underdånighet angifvit i Umeå församling vara uppkommet, gifven Stockholm i rådhuskammaren den 12 januari 1726.

Detta allt och det mera, hvaröfver kommissionen undersökt, har Kungl. Maj:t sig till ett noga och rättvist öfvervägande och skärskådande företagit och först, hvad den process och medfart, som vid detta målets angifvande är brukad, angår, funnit, att konsistorium i Hernösand sig därutinnan mycket förhastat, att det prosten Grubb ohördan, som dock så högt i detta angifna oväsandet var rörd och angifven, det samma i alla delar på ensidiga berättelser för helt trovärdigt och säkert inför Kungl. Maj:t föredragit, utan att dåvarande superintendenten själf eller någon å konsistorii vägnar bättre efterfrågat och utforskat rätta ursprunget och sammanhanget till det, som angifvet var, dessinnan konsistorium den 19 oktober 1719 genom en, icke till prosten Grubb, utan till landshöfdingen öfversänd publikation ingalunda bort utföra och bestraffa ett

¹ Kungl. Justitierevisionens registratur den 12 januari 1726.

oväsande, om hvilket det då ingen behörig bekantskap hade, mycket mindre sedermera den 30 november därpå följande med en omständlig berättelse därom till Kungl. Maj:t inkomma, hvarigenom händt att prosten, medelst slika onda misetankars påbördande, råkat hos sina egna medbröder af prästerliga ståndet i det vidriga omdömet, att de på nästlidne riksdagen uti en till riksens ständer den 12 juni 1723 ingifven skrift ansett honom för den, som af sina förmän vore angifven för åtskilliga irringar i sin församling, och vidare genom underdåniga skrivelser till Kungl. Maj:t den 15 maj och 23 september 1723 förmält, att han i det angifna oväsendet ej ringa delaktighet skulle hafva, hvilket allt kunnat förekommas, om konsistorium härvid ett ordentligare och processen enligare förfarande i akt tagit.

2:o) Och oansedt angifvarne till hufvudmålet om det utspridda oväsande i religionen och kyrkodisciplinen, efter den hållna, vidlyftiga rannsakingens anledning, mycket anført samt på åtskilligt sätt drifvit sina skäl till bevis af samma oväsande, hvilket föregifves hafva förorsakat följande skadliga och fördömliga frukter, nämligen 1:o) Guds heliga ords, 2:o) allmänna gudstjänstens, 3:o) predikoämbetets vanvördan, föraktande och försmädande samt 4:o) många själars förförande, dock likväl emedan allt sådant desto mindre kunnat påbördas eller öfverbevisas framlidne prosten Grubb, som hans egna angifvare erkänt honom för riktig i läran, och att de icke hört, det han lärt annat än rena och klara Guds ord, som de stå i den heliga skrift och symboliska böckerna och Lutheri lära, och att han ingen orsak varit till något oväsande, utan det som i hans frånvaro år 1719 kunde hafva tilldragit sig vid sin hemkomst offentligt i kyrkan efter predikan straffat och så förebyggt och afskaffat, att sedan aldrig det ringaste däraf är hört vordet, hvilket kyrkoherdarna Burman och Hernodius konsistorio skriftligen vid handen gifvit, varandes eljest af rannsakingen nogsamt att förmärka, utom hvad eljest bekant är, med hvad stor flit, möda och bekymmer prosten Grubb efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkoordningen sin anförtrödda församling förestått såväl med predikan och katekismi förhör som privata och enskilda undervisningar, hvar-

medelst större delen af åhörarne till den kunskap i kristendomen blifvit anförde, att de kunnat, likmätigt kyrkolagens 2 kap. och 10 §, ej allenast katekes och dess spörsmål läsa utan ock förstå samt med egna ord rätta meningen däraf förklara, därutom han öfver kyrkodisciplinen en allvarsam hand hållit, med hvad mera som förhandlingarna om dess uppbyggliga lära och lefverne betygat: fördenskull Kungl. Maj:t rättvist och billigt pröfvar, att framlidne prosten magister Nils Grubb efter dess död bör till godo njuta dess välförtjänta beröm och loford, som han i lifstiden genom ett troget och nitälskande förhållande uti dess herdeämbete sig förvärfvat hafver.

3:o) Anbelangande de biqvæstioner och stridigheter, som under påstående rannsaking sig yppat emellan prosten Grubb och några af de då varande präster, så finner Kungl. Maj:t dem icke höra till detta af konsistorium angifna oväsentet, öfver hvilket i synnerhet den förordnade kommissionen efter befallning hade att undersöka.

4:o) Ehuru väl angifvarne icke bevist, att Nils Ulander och Alexander Holmqvist hållit några sammankomster omkring i byarna och därmedelst dragit någon ifrån de ordentliga predikningars beivrande, det prosten efter angifvande skall opåttalt lämnat, icke heller att Holmqvist skall prisat Olof Sandman salig, som skulle hafva dränkt sig själf, öfver hvilken händelse skall vara rannsaktadt och dömdt, de edliga vittnen ej annat intygat än hvad till en del prosten och de öfrige angifne tillstått, att såväl Holmqvist i prostgården som Ulander i sitt hus hållit hvar afton bön för husfolket och om söndagsaftonen efterfrågat, hvad de uti predikan eller katekesen lärt, och ibland läsit för dem utur någon gudelig bok, hvilket allt Kungl. Maj:t finner mycket kristligt och väl gjordt; dock likväl, som Nils Ulander härutom efter vittnens utsagor vid åtskilliga tillfällen gått vidare med Guds ords predikan-, förklarar- och utläggande, än att sådant allena skall kunna hållas för att läsa och hålla bön eller förhör med dess barn och tjänstefolk; så kan för en god ordning i församlingen och de befarande oredor och irringar uti den rena läran, som så småningom efter handen sig kunde irrita, om hvar och en, lärdd och olärdd efter sitt medgifna förstånd, finge fritt hålla allmänna

samkväm och uttyda samt förklara Guds ord och skrifterna, ett slikt förhållande och uppförande icke gillas, utan varder Nils Ulander (hvilken eljest visat goda prof af en rätt kunskap i Guds saliggörande ord) åtvarnad att hädanefter med sådant afstå samt så mycket mera ifrån tilltal för det som redan skedt är befriad, som han sig själf rättat och inga främmande sammankomster hos sig bevisligen tillåtit, sedan konsistorii publikation härom 1719 den 19 oktober månde utkomma.

5:o) I lika måtto bör studenten Alexander Holmqvist låta denna föregående åtvarningen till Nils Ulander tjäna sig till rättelse och de bägge hädanefter Kungl. Maj:ts numera förnyade förordning om olofliga sammankomster hörsamligen efterlefva, så framt de eljest vilja undgå det straff, som utan förskoning häruppå följa bör.

6:o) Hvad Peter Öman och Anna Lisa Djurman anbelangar, hvilken förre skall vara förrymd till Norge, och den senare 1720 kommen ur prostens hus, hvilka år 1719 med flere uti prostens frånvaro efter några vittnens berättelser på otjänliga ställen skola en och annan gång öfvat deras gudstjänst med läsande och sjungande, så har Kungl. Maj:t öfver dem, såsom då frånvarande, nu icke funnit nödigt sig att utlåta, helst prosten Grubb vid sin hemkomst till församlingen år 1719 om hösten detta och allt annat, som kunde kallas oskick och sig under dess frånvaro tilldragit, sålunda offentligligen bestraffat och afstyrt, att slikt sedermera icke afhörts.

7:o) Såsom rannsakingen nog anleder, att prosten Grubb för sin nit och allvarsamhet i sitt läroämbete råkat uti mångens hat, afund och förföljelse, alltså har ock sådant i själfva verket röjt sig, då tvenne tolfmän, Eric Larsson och Pehr Jacobsson, vid slutet af kommissionsförrättningen framkommit med en grof småde- och beskyllningsskrift emot prosten, hvilken, efter deras och koncepistens ändtliga vidgående, genom andra prostens fienders stämplingar blifvit sammanspunnen; och änskönt desse tolfmän återkallat och afbedit sina beskyllningar, prosten jämväl sin rätt härutinnan låtit falla, efter han vetat, att de härtill varit lockade och förledde, icke desto mindre anser Kungl. Maj:t detta för en så grof misshandel, som ej bör nederläggas, utan allvarsamligen beifras och straffas; pröfvän-

des därför rättvist, att vederbörande domare om rätta upphofsmännen till denna smådefulla skriften med all flit bör rannsaka och sedan så öfver dem som tolfmännen, konceptisten och de flera ett sådant utslag fälla, som lag och rättvisan det fordra och medgifva.

8:o) Allt det öfriga, som angifvarne och deras medhållare förebragt, hvaröfver vidlyftigt är rannsakadt, syftar enkannerligen på prostens person och den nit och goda ordning och uppsikt, han brukat i sin församling med katekismi rätta drifvande, Herrens nattwards utdelande och kyrkodisciplinens handhafvande, hvilket ganska obehörigen vill dragas under namn af oskick och oväsande, utan vore fast mera önskligt, att den åhågan och allvarsamheten till att föra åhörarne till en grundlig kunskap i Guds ord om en rätt kristendom och en daglig tillväxt därutinnan jämte en god kyrkodisciplin hos alla lärare måtte förspörjas.

Kungl. Maj:t finner ock af kommissionsförrättningen, att den som högst därom sig vinnlagt att öfvertyga prosten Grubb oskicklighet och oväsande, den samme har själf därtill blifvit förvunnen, därför Kungl. Maj:t blifvit föranlåten att till rättan- och hämmande af de oordningar, som i andra församlingar varit gångbara, därom dess bref och befallning till nu varande superintendent och konsistoriales att låta afgå, så ock order till vederbörande domare att lagligen rannsaka och döma öfver det förargliga väsende, hvarmed en af prostens angifvare är vorden beträdd, jämväl ock befallning till landshöfdingen, att de medel, som af kyrkorna i superintendentien till en landstrykerska till rese- och underhållspenningar genom landet äro utdelte, kyrkorna strax skola blifva återställda, med det mera, hvaröfver Kungl. Maj:t efter rannsakningens anledning funnit nödigt att förordna och föranstalta.

Sist hvad de af framlidne prosten Grubbs anhörige påstodde expenser, dem de till den afbrända Umeå kyrkas byggnad vilja lämna, så ock kommission angår, så vill Kungl. Maj:t sig däröfver framdeles utlåta. Det vederbörande till hör sam efterrättelse länder. Actum ut supra

FRIEDRICH

L. S.

E. G. Ehrencrona.

V.

Grubbs efterlämnade skrifter.

A) Allmän öfversikt.

Grubb utvecklade en liflig författareverksamhet, såväl före som efter sin utnämning till kyrkoherde i Umeå. Många af hans skrifter hafva emellertid förblifvit otryckta. Åtskilliga af dessa synas dock genom afskrifter hafva blifvit både kända och använda i vida kretsar. Flere af hans arbeten hafva redan i det föregående blifvit mer eller mindre utförligt behandlade. För åskådlighetens skull uppräknas vi emellertid här i ett sammanhang alla, som kommit till vår kännedom.

Under sin vistelse vid universitetet Greifswald författade han följande sex akademiska afhandlingar:

1. De singulari exercitationum energia. 1707.
2. Disputatio de pædobaptismo apostolorum temporibus cœvo. 1708.
3. De anima disputatio prima. 1708.
4. De anima disputatio secunda. 1708.
5. De anima disputatio tertia. 1709.
6. Theses Anti-pietisticæ. 1709.

På hemresan till Sverige författade han under uppehållet i Lybeck i början af år 1712

7. Otium Lubecense Exhibens Decisionem Controversiæ de Illuminatione Irregenitorum. Lubecæ 1712.

Från tiden för hans verksamhet som kyrkoherde i Umeå datera sig

8. En kort och enfaldig förklaring öfver den lilla Lutheri Cateches, som enfaldigt folck den i Uhmeo hafva läst och deruti sig dageligen öfwa.

9. Via brevissima ad solidam sapientiam. 1720.

10. En Dubbel Spegel; hvars ena Sijda föreställer oss En Pharisæe, och den andra En rätt Christi Lärjunge. 1720.

11. En Sanfärdig och på bevisliga skåhl sig grundañde Berättelse om Det så kallade oväsendet i Religion och Kyrckio-Disciplin. 1721.

12. Kyrkostatens i Sverige förfall och uprättelse. 1721.
13. Predikan på Bönsöndagen, hållen vid Grefve Arvid Horns hof. 1723.
14. Högstråtmätige besvär inför hela Then svenska christeliga församlingen öfver The öfvermåttan ogrundade, smådefulla och ochristeliga anmärkningar som under Hr Mag. Telins namn utkommit. 1723.
15. Om The Christnes rätta kors. 1724.
16. Ytterligare Förklaring angående de vid Kongl. Commissionen af Probstén Wallerius, Kyrkoherden Plantin och Theologie Lectoren Wallanger gjorde stridige Quæstioner. 1724.
17. Theologien på svänska.
18. Själfbiografi.

Af de ofvan uppräknade skrifterna hafva endast n:o 1—7, 11, 13 och 15 blifvit tryckta.

I »Academiae Grypewaldensis bibliotheca. Catalogo auctorum et repertorio reali universali descripta a Johanne Carolo Daehnert professore regio et bibliothecario. Grypeswaldiæ 1775.» finnas under Grubbs namn upptagna tre akademiska afhandlingar, som enligt vår mening icke hafva Grubb till författare, ehuru han presiderat för dem. De äro: 1) De moralitate falsiloquii. 1708. 2) De moralitate juramentorum. 1709. och 3) De præsumpta mutatione status Germanici post fata Carolingorum. 1710. Däremot äro två af de i de föregående Grubb tillskrifna afhandlingarna: Disputatio de pædobaptismo och Theses-Anti-pietisticae, upptagna under J. F. Mayers namn.

Att dessa två sist nämnda äro författade af Grubb, förklarar han själf uttryckligen i sin själfbiografi. »Under varande tid», skrifver han, »disputerade jag ock tvenne gånger uti theologien sub præsidio Majjeri, *men skref disputationerna själf*». Vid ventileringen af de bägge ifrågavarande afhandlingarna var nämligen d:r Mayer preses och Grubb respondent. D:r Mayer synes oss för öfrigt själf hafva tydligt betecknat Grubb såsom författare till afhandlingen De pædobaptismo genom följande skriftliga yttrande till Grubb: »Pauca ego addidi, cætera omnia, sive argumenta sive dictionem respicias, tua sunt.» Hvad den andra afhandlingen angår, så angifves Grubb såsom författaren i de ord, som följa efter den af oss angifna

titeln. På titelbladet läses nämligen »Theses-Anti-pietisticae ex præcipuis orthodoxæ theologiæ capitibus depromptæ et ad disputandum publice propositæ, die 18 Maji MDCCIX sub præsidio reverendissimi in Christo patris ac domini D. Jo. Fred. Mayeri. — — — — —

a Nicolao Grubb. Westerb. Sveco.

Liksom d:r Mayer alltså presiderat vid disputationerna öfver dessa tvenne afhandlingar utan att själf hafva författat dem, så har ock prosten Grubb presiderat för de tre förut nämnda, under hans namn upptagna afhandlingarna utan att själf hafva författat dem. Att de respektive respondenterna författat dessa afhandlingar synes oss vara tydligt angifvet å titelbladen. Den fullständiga titeln på den första lyder så: »De moralitate falsiloquii disputatio philosophica, quam permissu amplissimi ordinis philosophici in regia pomeranorum universitate, sub præsidio Dn M. Nicolai Grubb Westr. Both. Svec. publico eruditorum examini modeste *exponit auctor et respondens*¹ Wulf Schwerdfeger Helsingb. Svecus ad d. 16 Januar. 1709.» Schwerdfeger angifver sig ock uttryckligt såsom författaren i den tillägnelseskraft, hvarmed han tillägnar biskop Matthias Steuchius och professor Thomas Ihre denna sin afhandling. Han yttrar däri bland annat: »Præsente itaque disputationem philosophicam *rudi minerva a me exarata*¹ vobis ea qua par est, animi submissione offero, dico consecro. Munusculum equidem est vestris in me meritis longe inferius vestroque fastigio indignum, cum *crasso admodum filo elaboratum fatear*¹ — — — —

Reverendissimi ac summe reverendi nominis vestri cultor perpetuus.

Wulf Schwerdfeger,

A & R (= auctor et respondens).

Schwerdfegers författarskap intygas äfven af några till honom ställda efterskrifter. En M. Christoph. Strauch skrifver: »Præsens de moralitate falsiloquii dissertatio, in qua elaboranda commendabilem adeo tibi operam sumsisti, ut bonorum appro-

¹ Kursivering af oss.

batione minime sis defraudandus.» Preses, Grubb, yttrar: »Ut autem publico simul specimine laudabiles tuos profectus patronis tuis, omnibusque elegantiorum litterarum æquis æstimatoribus probares, *præsentam mihi exhibuisti disputationem,*¹ in qua argumentum ex philosophia morali desumptum *singulari judicio elaborasti; quodque te publice mascule defensurum*¹ nullus dubito.»

Den andra ifrågavarande afhandlingens fullständiga titel är: Dissertatio philosophica de moralitate juramentorum, quam permissu amplissimi facultatis philosophicæ in regia pomeranorum universitate sub præsidio Dn M. Nicolai Grubb, Westr. Both. Suec. placido bonorum examini subjicit a & r Johan Hjort Ostrogothia-Suecus, ad d. 18 Maji, anno 1709.

Äfven denna afhandling föregås af en dedikation, som bestyrker respondentens författarskap. Dedikationen är ställd till Dn M. Nicolao Norby och innehåller bland annat följande ord: »In certissimum animi memoriam acceptorum beneficiorum semper colentis argumentum *hoc munusculum Chartaceum, rudi prorsus delineatum penecillo,*¹ cum perennis prosperitatis adpreca-tione sacrum facit, ut debet

cultor assiduus

J. H.»

Titeln på den tredje af dessa afhandlingar lyder i sin helhet på följande sätt: »Disputationem historico-politicam, in qua præsumta mutatio status germanici post fata Carolingorum examinatur et refutatur, indultu amplissimæ facultatis philosophicæ in regia pomeranorum academia sub præsidio M. Nicolai Grubb Westroboth. Sueci, facultatis philosoph. adjuncti designati, publicæ eruditorum disquisitioni exponit auctor et respondens Nicolaus Pontin Ostrogoth. Suecus ad d. (ej utsatt) 1710.»

Om denna disputation må dessutom anmärkas, att den är tillägnad biskop Haquin Spegel i Linköping, samt företer den egendomligheten, att af dess 30 sidor omkring 20 ha form af noter.

¹ Kursiveringen af oss.

B) Speciell redogörelse.

a. *De singulari exercitationum energia.*

1. *De singulari exercitationum energia.* Disputatio academica, quam ex permissione amplissimæ facultatis philosophicæ publicæ philosophantium συζητησει exponunt præses M. Nicolaus Grubb et respondens Johannes Alcinus, Sueci, in alma Gryphiswaldensi academia ad diem 3 Decembr. 1707.¹

Denna disputation är tillägnad Olof Rudbeck. Den omfattar, titelbladet oberäknadt, 16 sidor in 4:o. Den är indelad i 11 paragrafer och liknar mera en rad af sammanhängande teser än en afhandling. I en enkel och klar framställning visar den en ihärdig öfnings betydelse för utvecklingen af både kropps- och själskrafter.

»Nemo uti opinor invenitur, cui ab experientia et meditatione, duobus istis omnis sapientiæ et cognitionis humanæ principiis, edocto non facile constabit, omnes tam corporis quam animæ perfectiones, quotquot in homine laudamus unice ab exercitatione dependere; adeo ut absque hac omnes naturales facultates torpescere debeant», så börjar författaren sin framställning och fortsätter därefter på följande sätt: »Sed cuilibet quoque manifesto constare existimo, nil tam alte constituisse naturam (ut cum Curtio loquar) quo intus non potest eniti, seu quo per assiduam exercitationem humana industria non potest ascendere (loquimur autem de iis, quæ in relatione ad potentiam humanam non sunt absolute impossibilia).»

Författaren fäster sedan i denna första paragraf uppmärksamheten på öfnings betydelse för kroppskrafternas utveckling, i det att han erinrar om hvad öfningen visar sig kunna åstadkomma hos lindansare, skådespelare och akrobater.

Med § 2 öfvergår förf. till framställning af den trägna öfnings betydelse för själsförmögenheterna. Han yttrar därom bland annat: »Ita in philosophia instrumentali, qui iudicium, ingenium, memoriam perficere intendit, inter media natu-

¹ Finnes jämte de öfriga akademiska afhandlingarna af Grubb i universitetsbiblioteket i Greifswald.

ralia nullum profecto inveniet, quod supra exercitationem est Spiritus enim animales ministerio animi destinati, vias quas sæpius quasi terere assuefacti sunt, facilius deinceps premunt, in primis cum cerebrum in quo agunt, ita operationi suæ attemperarunt, ut impressiones suas facilius deinceps recipere possit, non aliter quam cera recipit impressionem sigilli.»

I § 3 vill förf. visa, att ingen på samma gång utmärker sig genom snille, omdömesförmåga och minne, utan att den, hos hvilken den ena förmågan finnes i någon högre grad, har den andra förmågan i vida mindre grad (quasi sopitum). Omdömesförmåga och minne finnas sålunda högst sällan i någon mera framstående grad hos en och samma person. Förf. erinrar vidare i denna § om, hvilka själsförmögenheter man framför andra bör söka att genom öfning utbilda. Quia uncia iudicii multo nobilior est, quam vel centum libræ memoriæ, hinc culturam et exercitium iudicii præ ceterarum ingenii facultatum, omnibus musarum alumnis hic studiose commendamus. Därefter erinras om rätta sättet att öfva omdömesförmågan. Exeritatio vera iudicii, in eo maxime consistit, ut quis assuescat propriis incumbere meditationibus, et omnia quæ legit vel audit, ad justam iudicii stateram ac cynosuram exigere, ut ita verum a falso, bonum a malo secernere, ac propriis mentis oculis intueri queat. Behovvet af trägen flit och uthållighet i denna öfning, i synnerhet i början, framhålles.

Om öfningsmetoden heter det: »Et hæc demum vera studendi methodus est; quam qui observat, videbit se ultra illud quod a magistro dictum aut scriptum est, sapere posse, secus ac illi, qui assiduæ lectioni incumbunt, qui vires memoriæ intendendo non possunt non iudicandi facultatem hebetiorem reddere, et tantum solum modo scire quantum memoria tenent: unde vocari solent viri multæ lectionis et parum iudicii, exemplo esse possunt Limnæus, Oldenburgicus, Gisbertus Voëtius aliique.»

I § 4 anföres såsom exempel på, huru minnet kan genom öfning skärpas, det faktum, att nyblifna präster, som i början mycket klaga öfver svagt minne, efter en tids öfning komma därhän, att de genom att en eller två gånger under blott en timmes tid repetera sin predikan kunna ur minnet recitera

den. Med afseende på prästerna tillfogar förf. emellertid: »Quia vero memoriam nimis exercendo acumen iudicii obtusius officiant, concionatoribus istis, qui nirtium memoriæ indulgent, auctor essem, ut more meliorum, conciones suas juxta analogiam fidei orthodoxæ et tenorem librorum symbolicorum, quas ministerio admotos legisse et intellexisse supponimus, conciones suas propria meditatione conciperent potius, quam centonibus suis ex 99 postillis consutis propriam memoriam tam misere vexarent.»

Femte och sjätte paragraferna framhålla öfningens betydelse för människans ingenium, uppfinningsförmåga och talang. »Existimo alios quoque mecum observasse, quod et illi qui (uti Cicero ait offic. lib. 1) invita minerva sacra oratorum ac poetarum limina calcare ausi fuerant, per indefessum exercitium, naturæ vitium correxerint, et herculeo quasi labore defectum ingenii suppleverint», heter det. »An vero», fortsätter förf., prudenter in eo egerint, alia est quæstio, quam ego omnino negare sustineo; si enim isti homines tantum impenderent laborem, illis studia, ad quæ benignior natura eos manuducit, ad multo majorem perfectionis gradum ascendere potuissent. Pecant adeo contra præceptum juris naturæ, quod jubet, ut quantum in nobis est ita corporis et animæ dotes excolamus iuxta statum et conditionem nostram, ut quam maxime commodum socialitatis promovere possimus.»

Med § 7 öfvergår förf. till en framställning af öfningens inflytande på själfva viljan. »Sed extendit se quoque necessitas et utilitas exercitationis ad ipsam voluntatem. Hæc enim, si ex devitiis vitiorum in rectam virtutis tramitem reducatur, exercitio opus est, nam sicuti vitia non nisi per gradus crescunt ac invalescunt, sic quoque per gradus decrescere debent. Et uti non nisi per ardua itur ad astra, et via virtutis aspera est maxime novitiis, hinc oportet illos prius serpere modo infantum, quam recta incedere valent; qui vero saltum hic committere gestiunt, turpiter seipsos decipiunt, dum vel putant agnium verum bonum in intellectu sequi appetitum ejusdem in voluntate, vel quia semel iterumve sentiunt in se bonam intentionem vitandi mala, et faciendi bona, illico putant, rem jam esse per-

actam. Obstat vero periculoso huic errori tritum istud: Video meliora proboque deteriora sequor.»

Grubb har här berört »det organiskas lag» på ett sätt, som mycket påminner om professor Drummonds berömda arbete »Naturens lagar och andens värld.» Han framhåller vidare, huru många på grund af förväxling af det goda uppsåtet och en genom öfning vunnen god karaktär invagga sig i en falsk säkerhet, som förorsakar fall, när de ånyo möta livvets frestelser, och omsider föder den föreställningen, att de ej kunnat blifva annorlunda, d. v. s. förtviflan. Med afseende på sådana människor yttrar han: »Discant vero hi voluntatem exercitio a vitiis desuescere et sensim purgari per gradus, atque in omnibus exercitiis methodum esse naturalem; »incipiendum esse a facilioribus et progrediendum ad faciliora» et vi hujus plus sibi initio præcipue diffidant quam fidant, ut sic a periculosis occasionibus sibi caveant; securitatis vitium quod plurimos imprudentes in vitiorum carinam detrusit, evadent feliciter. — — — — —

Spondeo quod qui hoc exercitium in sui emendatione sollicite ac serio observare voluerit, brevi temporis spatio ex procelloso ac tumultuante vitiorum oceano in quietissimum felicissimum et suavissimum et virtutis portum commigrabit.»

I § 8 framhålles, huru dåraktigt det är att anse någons framstående dygder såsom oupphinneliga. »Ridere mehercule soleo illos, qui dum excellentes alicujus virtutes venerabunda prosequuntur admiratione, hos plane immitabiles existiment, adeoque stultæ ambitionis eos postulant, qui magnos sibi viros ac heroës imitandos sumunt, ac favorabile sese spe lactant, ad eundam perfectionis atque excellentiæ gradum aliquando se ascensuros — — — — Ego vero existimo, quod mens generosa — — — — istud *plus ultra* Caroli V semper præ oculis habere debeat, idque ex obligatione tam erga jus divinum quam humanum.

Vidare erinras om hedningars stråfvän efter dygder, huru de ej skytt någon möda för att fullkomna sig. Särskildt framhålles Marcus Aurelius, om hvilkens dygder hans »aureus tractatus» »De se ipso ad seipsum» bär vittnesbörd. »Om dessa gjort sig så mycken möda för en skugga af lyckan,

huru mycket mer borde ej vi sträfva för den fullkomliga lycka, som vi kunde vinna i denna och den tillkommande världen! » utropar förf., »vi som fått andliga krafter att kufva köttets begärelser.» »Utinam scirent christiani, quanta lateret prærogativa in virtutum suarum exercitio, nulli umquam labori parcerent, nam de his meliori utique jure dicere possumus, quam Cicero de suo honesto, offic. lib. 1 cap. 5, forma ipsa virtutis si oculis cerneretur mirabiles amores excitaret sapientiae.» Så slutar förf. denna paragraf.

I § 9 visar han, genom att jämföra verkningarna af återhållsamheten (temperantia) med verkningarna af dess motsats, omåttligheten (luxuria), hvilken kraft dygdens öfning har att stärka och fullkomna både kroppens och själens krafter. »Panaceam et præservativum universale tam ad sanitatem conservandam quam amissam restituendam commendamus temperantiam et animi quietem virtute comparatam», heter det.

§ 10 erinrar om, att måttligheten eller återhållsamheten afser ej blott kvantiteten utan äfven kvaliteten. Förf. utvecklar detta närmare så, att man bör afhålla sig ifrån det, som är mest ägnadt att afficiera våra sinnen och hålla sig till det som minst afficerar dem. »Omnia quæ sensus nostros aliquo modo afficiunt, quo simpliciora sunt et minus sensibilia, eo magis sunt salubriora et corpori et animæ; et quo magis sensus afficiunt, eo magis officiunt. Ideo quo esculenta sunt simpliciora et magis insipida, eo sunt salubriora; et inter omnia potuum genera nulla majorem merentur commendationem, quam aqua simplex ac insipida; hanc merito potum sapientiae nuncupamus, cum secus quam reliqua omnia non solum sauguinem fluidum, agilem et æqualiter temperatum reddat, sed et tam æquabiles generat spiritus animales, qui non peccant neque in excessu neque in defectu.»

I den 11:te och sista paragrafen besvarar förf. frågan »Quænam exercitatio omnium est optima?» och svarar därpå: Nobis præ reliquis valde placet *exercitium patientiæ*. Est enim hæc mater omnium virtutum et perfectionum, quas in homine umquam laudamus.»

Den lilla afhandlingen är, som vi finna, rik på väckande tankar och har ett bestående värde.

Korrekturet till det af oss använda exemplaret är synnerligen illa läst. Mellan två- och trehundra större och mindre fel äro i detta exemplar med rödt bläck rättade. Af dessa har förf. själf under rubriken »Errata» vid afhandlingens slut anmärkt endast 8. Den vida öfvervägande delen af dessa fel utgöres emellertid af kommateringsfel. Förmodligen var det till icke ringa del denna afhandling, som gaf anledning till den anmärkningen i Greifswalds konsistorii skrifvelse den 7 augusti 1710, att Grubb var en dålig stilist.

b. *De pædobaptismo.*

2. *Disputatio theologica de pædobaptismo apostolorum temporibus coævo, contra fanaticam novatorum doctrinam, speciatim Arnoldi, quam sub præsidio theologi consummatissimi, reverendissimi in Christo patris ac domini Dn. D. Jo. Fred. Mayeri s. palatii cæsarei comitis, s. reg. maj. sueciæ consiliarii in sacris supremi, academiae Gryphiæ procancellarii perpetui, & professoris primarii, consistorii regii præsidis, pomeraniæ rugiæque superintendentis generalis, pastoris ad D. Nicolai, & facultatis theologiæ h. t. decani, patroni, præceptoris ac promotoris, humillimo pietatis cultu cæternum devenerandi, publicæ eruditorum disquisitione modeste submittit M. Nicolaus Grubb, Westr.both. suecus, ad d. 12 Junii, anno 1708.*

Denna afhandling är af Grubb tillägnad konung Karl XII och omfattar, utom dedikationen och några rader af preses, ställda till författaren, 27 sidor. Ur dedikationen anteckna vi följande för bedömande af Grubbs ställning till pietismen betydelsefulla ord: »Hujus levidense specimen coram pedibus sereniss. Maj. Tuæ jam humillime depono, et serenissimæ Maj. Tuæ supplicem me sisto, submissime obsecrans, per eum, quo sereniss. Maj. Tuæ pro puritate religionis lutheranæ, et sincera in deum pietate, flagrat zelo, dignetur sereniss. Maj. Tua ea me beare clementia, ut sub auspicio ac protectione sereniss. Maj. Tuæ occasionem habeam, in coepto studiorum cursu sic pergere, ut ad veritatem, coelestem et veram sapientiam, *contra profanam pietistarum cohortem,*¹ et quos vis

¹ Kursiveringen af oss.

veritatis osores defendendam ac tuendam magis magisque idoneus fieri queam.»

Sedan prisar han sig lycklig öfver att under konungens hägn få bereda sig att vinna seger öfver kyrkans andliga fiender »ad imitationem reverendissime præsidis, quem nobis tanquam absolutissimum eruditionis orthodoxæ et infucatæ pietatis exemplar sereniss. Tua Maj. clementissime præposuit, cujus ideo vestigia premere, nobis omnes gloriosum putamus.»

Det yttrande af preses till förf., hvori han fritager honom från pietistiska meningar hafva vi förut anført.

De två första paragraferna (sid. 1—5) utgöra en inledning. Den första erinrar om Arnolds partiska ståndpunkt i det hela; den andra framhåller den falska grundåskådning (*πρωτον ψευδος*), på hvilken hela hans teologi hvilat. Såsom själfva grundvillfarelsen hos Arnold, »ex quo tanquam genuino suo centro propullulant omnes heterodoxiæ et hæreticorum excusationes, quas in sinu suo magno ecclesiæ malo ac detrimento foveat foecundissimum hoc erroribus opus», anger Grubb Arnolds lära, att »perinde esse quam quis in dogmaticis foveat opinionem, modo de pietate sit sollicitus, bonisque studeat operibus.»

Härmed sammanställes Arnolds uttalande in præf. hæresiolog. § 25, att gemina et unica veræ ecclesiæ nota est amor proximi. Mot hvilken åskådning Grubb anmärker: »Quasi vero non solum ille, qui pestilentissima opinionum monstra foveat de deo; sed et impius et infidelis non posset mentiri amorem proximi. — — — Hoc errore admissio non potuit non patrocinium suscipere omnium illorum, qui externam morum probitatem seu specimen pietatis præ se ferebant, quamvis animum haberent conceptibus de deo summe monstrosus deformatum, mediaque salutis a deo ordinata contemnerent. — — — Verum si digne consideraret Arnoldus agenda cum credendis tam arcto necti vinculo, ut vera pietas in agendis numquam consistere possit cum errore in credendis, intelligeret omnino verissimum esse canonem istum, qui apud antiquos pariter ac recentiores theologos pios et sinceros frequens est: ibi non pie vivitur, ubi non recte creditur. Quomodo quæso Arianus aut Socinianus veram exercere poterit pieta-

tem, qui non credit Christum esse filium dei æternum ac patri *δμουσιον*, adeoque nec adorat Christum tanquam deum. Equidem potest Socinianus, si ad bonitatem inclinationum naturalium accedat honesta educatio et decora conversatio, bonus esse civis et etiam bonus homo, sed neutiquam bonus christianus. Virtutibus enim illius vel potius splendidis ejus vitiis ne sibi imponi patiatur, ut credat illas ex vero et genuino christianæ virtutis fonte promanare. Omnem namque hisce homuncionibus pietatem denegat salvator noster Joh. 5: 25 ubi ait: *πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα, ὃ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾷ τὸν πέμψοντα αὐτόν.*

I § 3 vänder förf. sig emot Arnolds uppfattning af barn-dopet såsom en inrättning, hvilken mot de förståndigas protester uppstod inom kyrkan under loppet af tredje århundradet, på Cypriani tid. Arnold påstår, att man från de första 200 åren efter Kristi födelse icke finner några spår af barndopet hos kyrkoskribenterna från samma tid. Gent emot detta påstående framhåller Grubb, att de nämnde författarne förutsätta barndopet såsom ett allmänt känt faktum och innefatta barn-dopet i det som hos dem finnes sagdt om dopet.

»Contra Arnoldum sic rationari possumus», säger Grubb: »Si pædobaptismus ab ipsis apostolis in primitivam ecclesiam, et ita pono, non fuisset propagatus, sed novum inventum patrum seculi secundi vel tertii, procul omni dubio fuissent, qui sese novo huic institutioni strenue opposuissent, quique tam lyncei in hac doctrina fuissent, atque Arnoldus ejusque consortes, ut vidissent pædobaptismum omni prorsus carere utilitate ac efficacia, adeoque neutiquam permississent aliquid novi in ecclesiam introduci, quod et mandato Christi destitueretur et praxi apostolorum adversaretur, quod magnos utique in ecclesia excitasset motus, ad quos compescendos calamum omnino uberius strinxissent orthodoxi. Atque sic aliqua extare oporteret vestigia originis pædobaptismi apud illius ævi scrip-tores.

Sic consulamus patres primorum seculorum, ita de pædo-baptismi loquuntur, ut constet illum nil novi fuisse, sed a primis christianismi incunabulis in ecclesia viguisse.» Därpå an-föres följande yttranden. a) Dionysius Areopagita Hierarch.

Eccles. c. 7 § 11: Quod autem infantes quoque, qui per ætatem nequeunt intelligere τὰ θεῖα, divinæ regenerationis participes fiant, hominibus profanis non immerito risu dignum videtur,

b) Augustinus scribit l. 10 de Genes. ad lit. c 33 et serm. 10 de verb. Apost. pædobaptismum semper habuit, et a majorum fide accepit, et perseveranter adhuc, custodit.

c) Irenæus L. 2. c. 39 p. 191: Omnes venit (Christus) per seipsum salvare, omnes, inquam, qui per eum renascuntur in deum, infantes et parvulos et pueros et juvenes et seniores.

d) Auctor Constit. Apost. L. O. C. 15: Sed et baptizate vestros pueros, atque eos educate in disciplina ac monitis dei: sinite enim, inquit, parvulos ad me venire.

§ 4. Med afseende på ett yttrande af Tertullianus, som synes bestyrka riktigheten af Arnolds framställning anmärker Grubb, att en enda mans privata auktoritet ej kan få blifva bestämmande för oss, såsom de där i en fråga af så stor betydelse framför allt hålla oss till skriftens vittnesbörd och därefter till allas eller den bättre delens (potioris partis) enhälliga mening.»

Grubb härleder därpå Tertulliani åskådning från hans filosofi: »Erat Tertullianus acutus philosophus, adeoque nimium rationi, quæ hic captivanda erat, tribuendo, in sequentem facile incidere potuit scrupulum: Infantes non habent usum rationis etc. — — — cui ergo usui baptizantur, cum ista baptismum necessario præcedere debeant? — — —

Verum his philosophantibus nobis in contrariam theologizandum erit, hac ratione:

Primo. Fides non est opus rationis, sed dei. Joh. VI: 29.

Secundo. Fidem per baptismum deus confert, per hunc enim induimus Christum. Gal. III: 15.

Tertio. Christus ipse dicit, infantes in illum credere. Matt. XVIII: 9.

Quarto. Infantes salvantur. Marc. X: 14. Ergo credunt, qui enim non crediderit, condemnabitur. Marc. XVI: 16.

Quinto. Ab ignorantia modi, quomodo credant ad negationem rei, non valet consequentia. Superabundanter facere potest, ultra omnia, quæ cogitamus. Ef. III: 20.»

Därefter citeras Augsburg. bek. art. IX samt Apologien art. IV.

§ 5 visar oriktigheten i Arnolds tillvägagående, då han till stöd för sin mening, att barndopet uppkommit på Cypriani tid anför, att man då ventilerade frågan om, på hvilken tid barnen skulle döpas, antingen den andra eller åttonde dagen. Grubb anmärker med rätta, att om barndopet varit något nytt, man framförallt skulle hafva ventilerat frågan, icke huruvida de skulle döpas på andra eller åttonde dagen, utan huruvida barnen skulle döpas eller icke döpas.

I § 6 visar förf., till hvilket oriktigt tillvägagående Arnold gör sig skyldig, då han på grund däraf, att den heliga skrift, särskildt Apostlagärningarna, icke talar något om barndopet, drager den slutsatsen, att det på apostlarnas tid icke förekom.

§ 7 bemöter den oriktiga argumentationen emot barndopet, att den heliga skrift hvarken befäller att döpa barn eller fästat något löfte vid barndopet, under det att Kristus uttryckligen befallt att förat lära eller göra till lärjungar och sedan döpa. Med afseende härpå yttrar Grubb:

»Quando igitur dicunt, nullum extare in scriptura sacra de pædobaptismo mandatum vel promissionem, deberent prius idoneis demonstrare argumentis, quod pædobaptismus realiter sit distinctus a baptismo adultorum, adeoque speciali indigere mandato ac promissione. Quamdiu hoc facere nequeunt, vel ex scriptura sacra demonstrare, quod doctrina de baptismo restringatur ad solos adultos, tam diu nos solide inferimus, quod mandatum universale et promissio de baptismo in genere necessario quoque extendenda sit ad baptismum infantum.»

§ 8 behandlar frågan om barnens tro, af hvilken beskaffenhet den är, huru den skiljer sig från de äldres, och huru den Helige Ande verkar den i barnen. Med afseende härpå förklarar Grubb först: »Respondeo simpliciter me hoc nescire, et credere intempestivam esse curiositatem rimari velle ea, quæ deus in scriptura sacra non revelavit, quæque ad nostram salutem nullo modo scitu sunt necessaria.» »Proinde», tillägger han, »a nostra ignorantia ad rei negationem non licet argumentari. Quantum hic scire licet ex analogia fidei et collatione locorum scripturæ optime exposuit B. Martinus

Chemnitius in Exam. Consil. Trident. p. 11. de baptismo ad canon XIII», hvilket citeras af Grubb.

§ 9. Här sysselsätter sig förf. med det argumentet mot barndopet, att Kristus befallit att först lära och sedan döpa.

Med afseende härpå heter det: 1) »Hæc quidem speciem, sed vanam profecto habent, loquitur Christus de omnibus hominibus parvulis et adultis, (docete et baptizate omnes creaturas) unde animus, qui a præjudiciis vacuus, veritatem unice sectare cupit, facile videt, ista prædicata distincte accomodari debere suis subjectis, ita ut utrumque prædicetur de illis, qui utriusque sunt capaces, h. e. de adultis, alterum vero tantum de illis, qui alterutrius saltem sunt capaces, h. e. de infantibus. 2) *Μαθητεύειν* etc. significat facere discipulos, Joh. IV: 1. Sensus ergo est: Machet mir zu Jüngern, et quidem per baptismum. 3) Adde, quod in V. T. infantes per sacramentum typicum, circumcisionem nempe, potuerunt recipi in foedus gratiæ, quid ni et ni in N. T. gratiæ baptismatis participes fieri potuerunt?» Förf. citerar vidare Chemnitz l. c., hvilken framhåller, att äfven med omskärelsen skulle följa undervisning, och att äfven i fråga om de uppväxta undervisningen otvifvelaktigt gick förut.

§ 10 bemöter den invändningen, att barnen utan dop kunna blifva saliga, och att barndopet fördenskull är onödigt. Förf. hänvisar därpå, att då Kristus tillbjuder de små barnen himmelriket, så vill han också att de skola födas på nytt, och att den som vill målet äfven vill medlen till målets uppnående. »Infantes per doctrinam simul regenerari et ovile Christo intrare non possunt, ergo per solum baptismum debent.»

I § 11 bemötes det af Arnolds trogne lärjunge Christianus Democritus (Dippel) mot barndopet gjorda inkastet, att barnen icke kunna ingå något förbund. Då nu enligt Petri ord dopet är ett godt samvetes förbund med Gud, så förfaller barndopet, hvilket enligt Dippel oemotsägligt är en människostadga, uppkommen i slutet af det andra eller början af det tredje århundradet.

§ 12. Här vänder sig författaren mot Dippels själsfrände *Rosenbach*, hvilken i sin »Historische Erzählung», pag. 181 yttrat sig på följande sätt om barndopet: »Siehe nur, lieber

Leser, ein kleines Kind von ohngefähr einem halben oder gantzen Jahr, oder etwas darüber, was für Bosheit ist nicht in demselbigen? Wäre nun die Wassertaufe (wovor man es ausgiebt) so müssen ja auch nothwendig die Früchte der Gerechtigkeit herauswachsen, denn aus was ich gebohren bin dessen Eigenschaften habe ich auch an mir u. s. w.»

Förf. framhåller här, att barnen i G. T., som upptogos i Guds nådeförbund, äfven röjde förhandenvaron af arfsynden. Vidare frågar han Rosenbach, om han vill fördöma barn, som dö vid ett halft eller ett års ålder. Och om R. vill medgifva, att de blifva saliga, frågar han, om han anser dem blifva saliga såsom pånyttfödda eller såsom opånyttfödda. Och då de ej kunna pånyttfödas genom lära, frågar han, hvilket annat medel de då kunna vara pånyttfödda genom än vatten och ande.

I fråga om de döpta barnens synder under sin tidigaste ålder yttrar han: »Quamdiu infantes in illa sunt ætate, ut per ignorantiam invincibilem nesciant, quid sit peccatum, quid bonum et malum, nesciunt quid verbum dei, ad cujus normam actiones suas dirigere debent, tamdiu peccata illorum numeranda sunt inter peccata involuntaria.»

Vidare frågar han Rosenbach, hvem den äldste pånyttfödde är, hos hvilken synden icke framträder ännu mer än hos de små barnen.

§ 13. Denna paragraf anför ett par exempel på, huru förblindade människor blifvit af villfarelse angående dopet och slutar med följande ord: »Quia vero occæcati homines sanam amplius non patiuntur doctrinam, nec rationes admittunt, nullum contra illos aliud restat auxilium, quam ut deum calidissimis fatigemus votis ac suspiriis dignetur pro immensa sua misericordia sanæ ecclesiæ antistitum doctrinæ incrementum dare, ecclesiamque suam sub hac mundi senectute a fanaticorum et qui sub horum vexillis pugnant pietistarum turba purgare, satanamque homines seducentem increpare, quem omnem suam astutiam in obscurandis hominum animis exercere non mirabimur, quippe qui, sicuti alicubi loquitur B. Chemnitius, tum cum jugulum ipsius petitur non omnes suas machinationes educeret, so være er kein redlicher Teuffel.

Conculcet vero deus fanaticum diabolum, qui omnes reli-

quos astutia ac potentia antecedit, maximamque ecclesiæ infert cladem, satanam sub pedes nostros *ἐν τάχει* per Christum dominum nostrum. Amen.

c. De anima.

3. *De anima* disputatio prima, in qua ostenditur ejus essentiam non consistere in cogitatione contra Cartesium, quam annuente divina gratia, consentiente amplissima facultate philosophica præside M. Nicolao Grubb, Umens. Sveco publico eruditorum examini modeste submittit *Nicolaus S. Pontin*, Ostrogoth. Svecus in illustri pomeranorum academia, d. 17 Novembr. 1708.

Denna afhandling omfattar 25 sidor in 4:o och är indelad i 27 paragrafer. Beträffande själens väsen säger förf. § 24: »Qua itaque essentia non consistit in cogitatione uti cartesiani nugantur, si ex me quæras: Quid ergo sit animæ essentia? Tutissime respondeo cum Tullio Qu. Tuscul. 1. I: Quid sit anima nescio, nec me pudet, ut istos, fatere nescire, nec me pudet, ut istos, fatere nescire quod nesciam.

4. *De anima* disputatio secunda, in qua de ejus immaterialitate, immortalitate et potentia occulta consensu benignissimo amplissimi ordinis philosophici, in regia Gryphiswaldensi universitate, præside M. Nicolao Grubb, Umens. Sueco. publice disseret Daniel Corin, Ostrogoth. Suecus, ad d. 22 Decembr. 1708.

Disputationen är af preses tillägnad teologie doktorn, superintendenten Georg Wallin i Hernösand. Den innehåller 30 sidor in 4:o och är indelad i tre afdelningar: I De animæ immaterialitate. II De animæ immortalitate och III De potentia animæ occulta.

5. *De anima* disputatio tertia et ultima, exhibens duas ejus facultates, intellectum et voluntatem, quam permissu ampliss. facult. philosoph. in regia pomeranorum academia, præside M. Nicolao Grubb, Umens. Sueco, publico eruditorum examini exponit Carolus Widegren, Stockholm. Suecus d. 23 Martii 1709.

Afhandlingen omfattar 42 sidor in 4:o och är fördelad i två delar: I De intellectu och II De voluntate.

d. *Theses Anti-pietisticae.*

6. *Theses Anti-pietisticae* ex præcipuis orthodoxæ theologiæ capitibus depromptæ et ad disputandum publicæ propositæ die 18 Maji MDCCIX sub præsidio reverendissimi in Christo patris ac domini D. Jo. Fred. Mayeri — — — — a Nicolao Grubb.

Teserna, 35 till antalet, omfatta 6 sidor. De äro fördelade under 14 olika rubriker: 1) Ex art. de scriptura sacra, 6 teser. 2) *Thesis* orthodoxa antipietistica de libris symbolicis, 1 tes. 3) Ex art. de deo, 3 teser. 4) Ex art. de Christo, 3 teser. 5) Ex art. de creatione, 1 tes. 6) Ex art. de gratia dei, 1 tes. 7) Ex art. de regeneratione, 2 teser. 8) Ex art. de fide et justificatione, 4 teser. 9) Ex art. de poenitentia, 3 teser. 10) Ex art. de lege, 1 tes. 11) Ex art. de baptismo, 1 tes. 12) Ex art. de sacra coena, 2 teser. 13) Ex art. de ministerio ecclesiastico, 3 teser. 14) Ex art. de novissimis, 3 teser.

Af dessa teser anteckna vi följande.

Ex articulis de scriptura sacra.

I. Sola et unica scriptura sacra est norma fidei ac morum, nec datur aliquis canon internus a scriptura sacra diversus.

II. Scriptura sacra et verbum dei non sunt diversa sed unum idemque, ideo omnia prædicata quæ in scriptura sacra λόγῳ προφορικῶν tribuuntur e. g. 1 Petr. 1: 24; Hebr. 4: 12—13; Psalm 119 et passim etiam scripturæ sacræ competunt, quæ ideo neutiquam est litera mortua sed spiritus et vita, Joh. 6: 63.

III. Per scriptura sacra seu verbum dei, cui semper adjuncta est vis et efficacia spiritus sancti, homines regenerantur et fidem concipiunt, Rom. 10: 17.

IV. Spiritus s. nunquam potest separari a verbo dei externo, alias enim non esset amplius verbum dei, spiritus et vita semper, Joh. 6: 63.

V. Habet scriptura sacra etiam extra usum, in actu primo virtutem et potentiam divinam, 1 Thess. 2: 13; Rom. 1: 16. Ideo non primum in nobis vivificare, sed nos vivificare debet.

VI. Post obligatum ac perfectum canonem nullæ amplius dantur, nec exspectari debent revelationes immediatæ in rebus fidei ac morum, alias scriptura sacra non esset perfecta, quod tamen docet Paulus, 2 Tim. 3: 16—17.

Thesis orthodoxa anti-pietistica de libris symbolicis.

Libros symbolicos ecclesiæ lutheranæ esse necessarios, ab omni errore immunes, iisque subscribendum, non quatenus sed quia conveniunt cum scriptura credimus, docemus et statuimus.

Ex articulis de gratia dei.

Terminus gratiæ peremptorius non datur in hac vita, Ef. 1: 18; 1 Joh. 2: 2; 1 Tim. 2: 6.

Ex articulis de fide et justificatione.

I. Fides non est charitas, sed est hujus causa, uti rectissime docet Apologia Aug. conf. art. 2: Sola fide in Christum, non per dilectionem nec propter dilectionem aut opera consequimur remissionem peccatorum, et dilectio sequitur fidem.

III. Ab articulo justificationis excludimus omnem respectum bonorum operum scil. qua actum efficientiæ, Rom. 4: 6, quamvis qua actum præsentiae ratione status justificationis, adesse possint ac debeant, Jac. 2: 17.

IV. Nec fides hæc justificans, in justificationis articulo consideratur ut bonum opus, nec pertinet ad prædicamentum qualitatis, quasi propter illam justificemur, sed ad prædicamentum relationis, ut per illam justificemur ceu fidelissime semper inculcat, reverendissimus præses meus et heri modo in Lect. publ. ad histor. Arminianismi.

Ex articulis de sacra coena.

I. Nullus regenitus in hac mortalitate eo perfectionis pervenire potest, ut non amplius opus habeat sacra eucharistia.

Ex articulis de ministerio ecclesiastico.

I. Impius ecclesiæ minister quamdiu sequitur *ἐπιτύπωσι των ὑγιαίνόντων λόγων* in scriptura sacra et libris symbolicis præscriptam, recte docere potest verbum dei et dispensare sacramenta, nec impedire potest vim et virtutem verbi, quæ non dependet a ministro, sed a spiritu sancto, qui verbo semper est conjunctus.

II. Non indifferenter quisvis christiani ex jure sacerdotii spiritualis habent facultatem publice docendi verbum dei, multo minus administrandi sacramenta, alias ministerii ordinarii legitime vocati, et a Christo instituti nullus foret usus, et oriretur in ecclesia summa confusio, et auditorum desperatio, quod nuper dissertatione Manip. III antipietisticarum observationum probavit magnificus Dn præses noster.

III. Collegia pietatis ad quæ sine discrimine admittuntur omnis generis et farinæ homines ad interpretandum verbum dei, quia præcepto divino destituuntur, et variis abusibus et periculis sunt obnoxia, pro illicitis et illegitimis habemus.

Ex articulis de novissimis.

II. Mille anni quorum mentio fit, Apoc. 20: 1—6, præterlapsi sunt.

III. Qui docent damnatos homines et ipsos quoque diabolos post 50,000 annos purificationi illorum destinatos a poena infernali liberandos et in coelum recipiendos esse venditant deliria in cerebro male sano enata, quod proinde helleboro potius quam argumentis erit curandum.

e. *Otium Lubecense m. m.*

7. *Lediga Stunders Tidsfördrif i Lübeck*, gifvandes Uthslag uti den Twistighet, som i den Lutherska Kyrkan mer än 20 åhrs tid blifvit drifna om de Opånyttföddes upplysning. Hvarutinnan sådana skiähl och bewijs anföras, som intet annars kunna än gillas af bägge tvistande Parter. Hvarjemte visas, huruledes man kan blifva om sin troos och Reli-

gions sanning ofelbart förvissad. Sidst bifogas ett kort begrepp om Theologia Polemica, hvars bruk vindiceras ifrån dess stora missbruk.

af

NICOLAO GRUBB.

Öfversatt ifrån Latinska originalet, tryckt år 1712.¹

Inledningsvis yttrar förf.: »Ibland de tvistigheter, som ännu med mycken häftighet och sinnens trånad på ömse sidor drifvas uti vår lutherska församling är denna frågan en ibland de förnämsta: om en ogudaktig och opånyttfödd kan vara en sann teolog, som har den sanna upplysningen, så att han således kan kallas *Θεοδιδάκτος* (= en som af Gud lärd är), Joh. 6: 45. Ty den som allenast något litet varit med uti de nyare stridigheter, som vi hafva med pietisterna, lär lätteligen finna, att hon är, om icke den förnämsta, åtminstone en af de förnämsta, som skilja de tvistande parterna ifrån hvarandra.» Grubbs åsikt i denna fråga och de grunder, på hvilka han stödde den, framgå af följande yttranden.

De våra visa, att en ogudaktig också kan vara en teolog, som har sanna tankar och sanna begrepp om Gud och de gudomliga tingen, och det 1) därför att han icke af något naturligt utan öfvernaturligt principio, nämligen den heliga skrift, som är lif och anda (Joh. 6) har hämtat sin kunskap; 2) efter det icke är orimligt, att viljan kan vara af köttet, djäfvulen och världen inspirerad och den Helige Ande likafullt upplyser förståndet, likasom solen icke allenast upplyser de rena och skära utan ock de orena tingen, utan att

¹ I det latinska originalet, tryckt i Lübeck 1712, omfattar själva afhandlingen 50 sidor 4:0. Däraf 25 sidor de illuminatione irrogenitorum och 25 sidor de theologia polemica. Vi följa vid redogörelsen för innehållet en i manuskript befintlig svensk öfversättning, men hänvisa till de motsvarande sidorna i det tryckta latinska originalet. Den här följda öfversättningen, som torde härleda sig från Grubb själf, finnes i Nordinska samlingen i Uppsala in 4:0 Teologi n:o 1983, skriften p. Öfversättningen åtföljes af en dedikation till superintendenten öfver Hernösands stift doktor Georg Wallin. Efter denna dedikation läses följande anteckning: »I stället för denna dedikation står i denna skrift på latin en annan till Landshöfdingen Baron Joh. Lilliestedt och Regeringsrådet Neugebauer. Öfversättningen följer eljest originalet efter.»

därigenom på något sätt befläcka sig; — — — — 3) efter den ogudaktiga i själfva verket är försedd med många öfvernaturliga sakers kunskap och den nog ackurat — — — — han vet, att det är tre personer i gudomen, — — — att Gud sändt sin son i världen o. s. v.; 4) eftersom i den heliga skrift stå exempel af de ogudaktigaste människor, till hvilkas lära Gud själf understundom har hänvisat sitt folk, såsom fariseernas, Matt. 23: 2—3; Judæ, Matt. 10: 1, 4; Bileams, 2 Petr. 2: 15.

Lärd såväl af förfarenheten som de af ett sundt förnuft tagna skäl håller jag före, att uti saker, som endast äro praktiska, kan intet vissare och ofelbarare kännetecken, märke och prof af sanning gifvas, att en lära är sannfärdig och riktig, än själfva förfarenheten, om nämligen utgången svarar mot det gjorda löftet, utaf gärningens likmätighet med den föresatta regelns föreskrift, det är, om utöfningen, allvarligen inrättad efter läran, frambringar sådan effekt och verkan, som läran utlofvar¹ (sid. 7—8).

För att komma till klarhet om, huruvida en pånyttfödd och en opånyttfödd begrepp om Gud och gudomliga ting äro skiljaktiga tillrådes af Grubb den, som är ogudaktig att omvända sig och sedan jämföra de teologiska kunskaper och de begrepp om heliga saker, som han haft förut, med dem, som han fått efter sin pånyttfödelse (sid. 21—24).

»Jag går i god för och lofvar helt visst», yttrar han (sid. 24) »att aldrig några argumenter och skäl, som kunna blifva däremot andragna, skola kunna förstöra din kunskap, som du genom ett sådant teologiskt försök har förvärfvat dig, eller på något sätt göra henne tvifvelaktig, hvilket är det samma som har skolat bevisas.»

Grubb besvarar alltså jakande den frågan: om en ogudaktig och opånyttfödd kan vara en sann teolog.

Såsom afslutning af den föregående och öfvergång till den följande framställningen yttrar han: »Jag menar nu, benägne läsare, att jag har stått vid min lofven och så slitit den

¹ Man jämföre detta yttrande med den åsikt om criterium veri, som synes hålla på att arbeta sig fram inom kunskapsteorierna i vår tids filosofi. Se t. ex. prof. V. Norströms skrift »Hvad är sanning?» och A. Belfoars bok »Trens grundvalar».

frågan, som med så stor sinnenas kollision, ords buller och skrifers tillrustning i så många års tid oroat den lutherska församlingen, att den som har ett uppriktigt och allvarsamt uppsåt att finna och förstå sanningen, han kan finna henne förutan någon hop af argumenter, träta och tvistighet, och det så, att han skall kunna med säkerhet betyga om den heterodoxa meningens försvarare, antingen att de icke äro ej heller någonsin hafva varit pånyttfödda, eller att de af blott illvillig ondska bestrida sanningen, hvilket intet kan bestå med nya födelsens stånd. Emellertid ogilla vi likväl alldeles icke teologernas polemiska arbete uti vederparternas straffande och vederläggande äfven uti denna nog viktiga frågan, såsom vi rätt nu skola visa» (sid. 24).

Härmed öfvergår förf. till en framställning af teologia polemica. Han påpekar därvid först polemikens missbruk och visar sedan dess gagn, nämligen sanningens ådagaläggande till 1) de villfarandes tillrättaförande, 2) de vacklandes stöd och befastande, 3) förebyggande af att vederparterna genom motståndarnes tystnad förledas att tro sig hafva segrat och börja sjunga triumfsånger. Därefter behandlas det rätta tillvägagåendet vid polemiken.

»Man bör så handtera en villfarande», heter det, »som en läkare den sjuke. Ty de lärde hafva redan funnit, att man nästan bör umgå med själens sjukdomars helande som med kroppens botande» (sid. 27).

Förf. rekommenderar humanitet, vänlighet och saktmodighet och visar, att man genom ovänlighet, häftighet, vrede och bitterhet förhårdar motståndaren mot de skäl man anför.

I det följande bemötas de, som af Jesu beteende mot fariseerna vilja hämta försvar för sin häftighet mot motståndare. Grubb framhåller den säregna ställning, i hvilken Kristus stod till sina motståndare. Han genomskådade dem såsom den allvetande. Han kunde se, om de öfvertygats om sanningen af hvad han sagt och likväl förhårdat sig mot honom.

Mot slutet af denna skrift uttalar förf. den sanningen, att man mera bör hedra och beundra den, som ångrat sin villfarelse och återgått till sanningen, än den som genom sin polemik återvunnit honom. I sammanhang därmed yttrar han:

»För förståndets laster böra vi icke blygas utan för viljans, i synnerhet som felet eller villfarelsen icke alltid betecknar någon dumhet i förståndet eller brist på studier, utan snarare ibland förträffliga förnuftsgåfvor och lärdoms myckenhet såsom Grotii och Vossii och andra store mäns exempel intyga» (sid.: 50):

Framställningen af teologia polemica är, såsom de gifna antydningarna visa, ganska lärorik. Den innehåller för alla tider behjärtansvärda sanningar.

8. Innehållet i Grubbs förklaring öfver Luthers lilla katekes hafva vi förut behandlat vid framställningen af hans verksamhet som prost och kyrkoherde i Umeå; hvarför vi här endast hänvisa till den där lämnade redogörelsen för nämnda skrift.

f. *Via brevissima etc.*

9. *Via brevissima ad solidam sapientiam.*¹ Denna skrift omfattar 34 sidor in 4:o och är indelad i 20 kapitel eller paragrafer samt innehåller anvisningar angående rätta sättet att bedrifva fruktbringande studier.

Förf. börjar denna sin framställning sålunda:

»En som vill rätt studera och obtinera en solid erudition bör ingalunda vara later och försummelig, men dock icke heller allt för flitig; ty en allt för stor flitighet hindrar honom fast äfven så mycket som en stor försummelse. Därför plägar man säga: Præocia ingenia raro ad maturitatem proveniunt. Därför bör en studiosus sapientiæ hålla sig vid Augustini symbolum: Festina Lente.»

I det följande af första kapitlet talar han om tidens indelning samt föreslår 8 timmar till sömn, 8 timmar till rekreation och 8 timmar till studier, hvilka då icke böra få inkräktas af något annat.

Om sömnen yttrar förf.:

»Nu bör en studiosus sin tid så inrätta, att han först sofver 8 timmar, på det att spiritus vitales eller animales, som

¹ Finnes i Nordiska samlingen in 4:o Teologi n:o 1619. Skriften har följande anteckning i slutet: »Auctor hujus est Præpositus Umensis in Westrobothia Nic. Grubb. Editum circa annum 1720.»

förnämligast in somno genereras och skola inservire animæ in meditando, måga infinna sig in justa copia. Han bör ock akta sig, att han intet sofver längre, ty då blifver spiritus crassiores och göra ett ingenium obtusum. Summa: om han peccerar härutinnan in excessu sive defectu, så genereras sådana spiritus som peccera et in quantitate et qualitate, hvilket är ett stort hinder in sobrie philosophando.»

Om *rekreationen* heter det:

»De andra 8 timmar skall han använda till sin rekreation: äta, dricka, spatsera, spela på instrumenter, eller hvad han vill; ty när spiritus per alteram requiem äro reficerade, äro de dess bättre qualificerade ad seria tractanda, sedan han ock då har större nytta af det han studerar en timme än eljest uti 8.»

Om *studietimmarna* yttrar han:

»De öfriga 8 timmar skall han använda till studier, så att han låter ingen dag gå förbi, på hvilken han någon af dessa timmar försummar, secundum prov.: Ne dies sine linea, så länge han in cursu studiorum är. Och som en elak vän mycket snart kan fördärfva en ung studerande, så må han granneligen taga sig till vara, att icke några andra beställningar hindra honom någon dag ifrån någon af dessa 8 timmar, ehuru angelägna ock sådana beställningar äro, och han synes af deras försummande hellre lida någon skada, fast det synes större än det han profiterar med sitt studerande på den timmen; ty vanan att binda sitt sinne vid dessa timmar ersätter hundrafaldt den skadan. Den som studerar alltså 8 timmar hvar dag utan att låta sig hindra därifrån, den garanterar jag, att han innan kort tid skall hinna till en solid erudition.»

Det andra kapitlet visar, att studier hufvudsakligen bestå i *meditation*. »En studiosus måste veta», heter det, »att han intet heter studiosus af mycket läsande, utan af studerande. Ty det är en stor åtskillnad mellan läsa och studera. Till att studera hörer väl något läsande, men ofta är läsandet intet studerande. Däraf kommer, att på universiteter ofta har många studenter, men få studerande och erudita personer varit. Därför finnes uti allehanda stånd många studerande bönhasar:

uti ministerio ecclesiastico många, qui nihil sapiunt ultra id, quod in libro scriptum est; uti civile ståndet många, som aldrig hafva så mycket gagn af sina studier som ett halföre är värdt. Ty hafva de varit flitige, så hafva de samlat en Thesaurum memoriæ in spem oblivionis futuræ. Därför måste en studiosus först hos sig ställa denna regel: Non quæritur quam multum, sed quam bene, hvilket ingalunda så skall förstås: non quæritur quam multum proficio, utan så: non quæritur quam multum lego och huru många blad avancerar uti en eller annan bok hvar dag. Nam qui bene legit et bene studet multum proficit, quamvis non multum legit, et contra: qui multum legit et non bene studet parum proficit.

Genom mycket läsande och memorerande öfvar man sitt minne, men genom studerande, som förnämligast i meditation består, öfvar man sitt förstånd. Nu är sannfärdligen ett kvintin judicii comparative bättre än en centner memoriæ, hvarför man måste mera studera h. e. meditera än läsa.»

Nu är memoria så beskaffadt, att den som läser och memorerar mycket, tycker, att han sensibiliter tager till, och det bedrager många att slå sig på memorerande och förgåta emellertid studerande, läggandes det ädlaste, som är judicium, i träda, och då heter det: *Quod cito fit, cito perit*. Men genom mediterande växer judicium, sed insensibiliter, att man det själf dagligen intet märker; dock efter en kort tid ser man klart, huru mycket det växer. Därför den som rätt studerar med mediterande, fast han intet hvar dag märker, hvad och huru mycket han lär, skall han likväl hvar fjärdedels år med förundran märka, huru han tagit till. — — — — —

Och ehuruval detta studerande, som sker meditando går svårt och långsamt i förstone, så länge man det intet är van; dock om man är trägen däruti, till dess man bringar sina cogitationes in motum, så går det sedan, när excercitatio continua därtill kommer, allt bättre. Och när en sådan vill utarbete och skriva något, så skall han finna en affluentem copiam rerum, att han inte sollicite behöfver leta och söka uti böcker och skrifter och colligera centones, är ock äfven karl att riktigt försvara det han skrifer och säger, ty han förstår det.

Till att öfva sig i sådant mediterande är mycket tjänligt

och nyttigt att, när man något läser i en bok, man den ställer sig före, som man ville refutera med något skäl och argument *sententiam auctoris*, och ger sig till att däremot uppteckna argumenter, och, när man har dem funnit, tänker efter huru man dem åter refutera kan och defendera *sententiam auctoris*. Ingen kan fast inbilla sig, huru på detta sättet *acumen iudicii* skärpes, och cogitationerna in *justum motum* bringas, samt hvad stor nytta däraf flyter, och man i studierna tillväxer, ehuru det synes gå.

I det tredje kapitlet uppmanar förf. en studerande att ej låta afskräcka sig från att läsa en bok däraf, att han första gången träffar på sådant, som han icke förstår. Det som han icke förstår rådes han att gå förbi. För hvarje gång han läser boken blir det dunkla klarare, och däraf, heter det, kan man ock se, huru förståndet genom öfningar subtilare blifver, när man vänjer sig att meditera.

Fjärde kapitlet framhåller, att tankarna böra hållas i ständig öfning. »Till att skärpa sitt förstånd», heter det, »är ock mycket nyttigt vid alla tillfällen in *vita civili* att föda och göda sina tankar, som aldrig eller sällan böra vara fåfånga, med mediterande öfver allt hvad man ser eller hör, betänkande sig att få tillfälle därtill besynnerligen i följande *circumstantier*: *Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando*. Då alltid åtminstone en *circumstantia* af dessa, om icke flera, kan suppeditera honom *cogitandi materiam*.»

Kapitlet 5 råder en *studiosus sapientiae* att akta sig för att fästa sina tankar vid fåfånga och syndiga ting och ger den som lyder detta råd förhoppning om att bli »ett *lumen solare inter obscuras planetas*».

I kap. 6 framhålles vikten af att välja studiebana i öfverensstämmelse med sin naturliga begåfning. Emellertid förbises icke angelägenheten af att hafva en viss grad af allmän bildning »för den nära *conjunction* som alla discipliner sig emellan hafva». »Den som vill vara en god teolog, måste någorlunda förstå sin filosofi. Ingen kan vara en fullkomlig jurist, som icke någorlunda förstår teologien. Ingen kan förstå fysiken *sine principiis matheseos*.»

Kap. 7 afhandlar användandet af kollegier. Förf. råder

att icke använda sig af många på en gång, samt att icke an-
teckna allt, som läres, utan endast det viktigaste och att taga
sig en viss tid hemma att nogå genomgå allt. I annat fall
råder han att icke deltaga i några kollegier.

Kap. 8 handlar om närvaro vid disputationer och det
rätta tillvägagångendet för att draga nytta af dem. Förf. vill
icke tillråda att på förhand genomläsa disputationerna, emedan
de mestadels, sådana de i Uppsala skrivas af respondenter,
äro taliter qualiter ihopkomna, och tiden kan bättre användas,
men håller för tillrädligt att närvara då de ventileras. För
att ha rätt gagn därpå »måste man», heter det, »inbilla sig
lika såsom man vore respondens och forcera sig i hastighet
att svara så godt man kan, fast man intet alltid träffar på rätt».

I kap. 9 ger förf. råd, angående hvilka universitetslärare
man företrädesvis bör hålla sig till. »Hvad professores», ytt-
rar han, »anbelangar, är det gemenligen alltid bäst, både in
exercitiis styli och collegiis, att adressera sig till dem, som
unga och nyss tillkomne äro; ty de gamla äro redan trötta
och ledsna, och dessutom hafva de adquireerat så mycket, att
dem intet mer angeläget är vinna någon adplausum, den de
härtill intet erhållit. Däremot unga, såsom magistri docentes
och nya adjuncti använda all flit, på det de måga vinna ad-
plausum och något förtjäna, efter de hafva liten lön.»

Det måste väcka förvåning att höra en f. d. universitets-
lärare yttra sig så nedsättande om universitetslärare och moti-
ven för deras vetenskapliga arbete.

Kap. 10 meddelar råd angående inköpande af böcker.
»Hvad böcker beträffar», säges det, »måste en studiosus akta
sig, när han kommer på boklådan, att han intet strax låter
bedraga sig af magnifika titlar, som tyskar gemenligen sätta
på sina traktater — — — — ty mesta delen är lögn. Man
måste alltså låta det bestå med sådana traktaters köpande,
till dess man har af andra böcker — — — — någorlunda
fundament, och då måste man bruka det maxim, att man,
när man tycker, att man vill köpa någon bok, som förer en
så ampel titel, man först lånar den och sätter pant för henne
och obiter åtminstone henne genomser, hvad den duger till,
förrn man den köper, och särdeles läser igenom præfation.

NB de som bäst utföra en materia pläga gemenligen sätta därför den slåtaste titeln, helst om de eljest äro rekommenderade. Att en studiosus sapientiæ må blifva uppmuntrad med all flit att söka både i lära och lefverne att använda sin största flit, vill jag rekommendera honom först och främst att med betänkande genomläsa Marci Aurelii Philosophi Cæsaris Libros. de se ipso et ad se ipsum, hvaraf han kan se, hvad en hedning præsterat, och alltså därigenom exciteras att öfvergå, men ej undergå honom, efter han är en kristen.»

De följande kapitlen handla om de särskilda ämnenas studium.

Kap. 11. *Om studiet af latinska språket.*

Härom yttrar Grubb: »Hvad språken vidkommer, måste man väl öfva sig i latin, att det väl förstå, skrifva och tala — — — —, men dock alltid komma ihåg, att latin är allenast som andra språk ett instrumentum communicandi aliis suam doctrinam; därför måste man intet, som somlige i Uppsala pläga göra, några år bortåt lägga sig på eloquentia latina, så framt man icke med tiden ärnar bli en professor eloquentiæ. Eljest är det nog, om man kan skrifva och tala korrekt.»

Kap. 12. *Om studiet af tyska och franska.*

»Den som in studiis humanioribus vill sapere ultra vulpes måste nödvändigt lära sig tyska och fransyska, åtminstone att förstå dem, emedan många vackra saker och vetenskaper i dessa språk äro skrefne, som ej finnas i latin eller andra språk. Ty lärde tyskar och fransoser skrifva merendels denna tiden på sitt eget språk de böcker, som äro af något värde, så att jag håller dessa språk så nödige som någonsin latin.»

Kap. 13. *Om studiet af matematik.*

»Det första som en studiosus bör slå sig på är sobria philosophia. Och som alla discipliner däruti ej äro lika nyttiga eller nödiga, ty håller jag för rådligt, att man först söker att lära principia matheseos. Men alltför mycket lägga sig på denna disciplin håller jag för orådligt för den som intet tänker göra profession däraf; utan har han tillfälle att göra ett kollegium öfver Sturmii mathesin juvenilem, är det allt nog. Ty denna disciplin beror mestadels på minnet, och där man lägger sig

alltför mycket därpå, glömmar man med tiden allt bort, när man ej får vara i daglig öfning.»

Kap. 14. *Om studiet af fysiken.*

»Därnäst är nödigt, att man får fundamentar uti physica secundum principia Cartesii. Ty fast jag ej i allt approberar Cartesii hypotheses, så ger den dock ljus att desto bättre förstå andra, då man kan pröfva allt och behålla det bästa. När man ett sådant kollegium hört, kan man sedan sine viva manuductione själf läsa Cartesii principia philosophiæ eller Le Grands historia naturalis och sedan Verheims anatomie samt Boni physiologie. Då står han sin man i detta studio och är capable att pröfva både medicorum och moralistorum resonnement och uti vissa mål jurisconsultorum.»

Kap. 15. *Om studiet af logik och metafysik.*

»Hvad logica och metaphysica anbelangar, håller jag detta allenast för ett pedanteri och råder ingen att bry sig därom, utan när man för ro skull vill lära sig 20 eller 30 distinctioner utantill: e. g. secundum quid, simpliciter, distributive etc. kan han för vissa förekommande tillfällen göra, och därtill behöfver han ingen selectum auctorem, utan ibland så många hundrade metaphysicos kan han taga den förste han öfverkommer.»¹

Kap. 16. *Om studiet af praktisk filosofi.*

»När han således gått igenom Cartesii philosophia theoretica, då måste han ock lägga sig på philosophiam practicam, näml. ethica, jus naturæ, politica.» Härefter uppräknas de arbeten, förf. ansåg böra läsas i detta ämne.

I de tre sista kapitlen behandlar förf. teologiens studium, hvarvid han angifver de böcker, som enligt hans mening i främsta rummet borde läsas. Dessa kapitel förete intet särskildt anmärkningsvärdt. Sist följer en index librorum studioso incipienti maxime necessariorum.

g. *En dubbel spegel m. m.*

10. *En Dubbel Spegel; hvars ena sida föreställer oss En Pharisæe, och den andra En rätt Christi Lärjunge; allom*

¹ Jfr Jesper Svedbergs åsikter. H. W. Tottie: Jesper Svedbergs lif och verksamhet. Upsala 1885—1886. I sid. 14; II sid. 176.

som genom Christum vilja blifva salige til eget opartiskt be-
 pröfwande upställd utaf Guds Ord genom Nils Grubb.¹

Skriften omfattar med titelbladet 58 sidor in 4:o. Den innehåller först en inledning i 3 paragrafer, sedan kommer spegeln af en farisé i 9 och slutligen en spegel af en rätt-skaffens Kristi lärjunge i 26 paragrafer.

Vid teckningen af en farisé utgår förf. från Luc. 18: 9—12. Som fariseens *första* egenskap anföres, att han gör sig aldeles försäkrad om sin salighet och håller det för både dårskap och synd att tvifla, om han ock i sitt närvarande säkerhetstillstånd skall kunna blifva salig. Fariseens *andra* egenskap är, att han bygger denna själftagna vissheten om sin salighet på sin utvärtes gudstjänst och gärningar.

Såsom en rätt Kristi lärjunges spegel framställs Kristi ord Luc. 14: 26—27: »Hvilken som kommer till mig och icke hatar sin fader och moder och hustru och barn och bröder och systrar och därtill sitt eget lif, han kan icke vara min lärjunge, och hvilken som icke tager sitt kors på sig och följer mig, han kan icke vara min lärjunge».

Förf:s utläggning af denna Kristi utsaga förföljer själfbedrägeriet i alla vrår och vinklar och gör fullt allvar af kristendomen aldeles i Johan Arndts anda. Tre utmärkande egenskaper för en rätt Kristi lärjunge härleder förf. ur nämnda ord af Kristus: 1:o) Han hatar det Gud hatar och älskar det Gud älskar, fast intet i den högsta fullkomlighets grad, dock sannfärdigen. 2:o) Han skall hata sitt eget lif, skall bära sitt kors och följa Kristus. 3:o) Han skall taga sitt kors uppå sig och det hvar dag.

11. För innehållet i den 1721 af trycket utgifna *berättelsen om det s. k. oväsendet i religion och kyrkodisciplin i Umeå* hafva vi förut redogjort och hänvisa här endast till den förut lämnade redogörelsen.²

¹ Finnes i Nordiska samlingen in 4:o teologi n:o 1984 b. samt 1846.

² Denna skrift finnes under n:o 44 bland kommissionshandlingarna.

h. *Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse m. m.*¹

12. »Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse, tydeligen förestäldt af Nils Grubb, probst i Uhmeå församling, år 1721.» Tillkomsten af denna skrift kan betraktas som en följd dels af de intryck han fått af konsistoriets förut nämnda handlingssätt, dels af de erfarenheter han gjort såsom medlem af prästeståndet vid 1719 års riksdag.

Dess innehåll är delvis af en i hög grad uppskakande beskaffenhet. Vi meddela här endast en kort öfversikt af det samma. Skriften innehåller 64 kvartsidor och är indelad i tvenné delar. Den första delen framställer i 31 paragrafer kyrkans förfall, den senare meddelar i 22 paragrafer »förslag till de utvägar, som kunna vara tjänliga till den förfallna kristendomens upprättelse».

De fem första paragraferna utgöra en inledning. Kristendomens förfall framställles här såsom ett af alla rättsinniga erkänt saksförhållande. »Jag tror icke», heter det, »att någon, som har allenast en medelmåttig kunskap i Guds ord, kan vara så blind, att han icke ser, att den allra största hopen här i vår kristenhet lefver icke efter sin religion, utan efter sin passion.» Den som tviflar hänvisas till Ekmans »Sjönöds-löfte» för att blifva öfvertygad. Vidare uppmanas hvar och en att icke i dådlös klagan lägga händerna i kors, utan efter sitt af Gud förlänta pund arbeta för kyrkans upprättelse.

De öfriga paragraferna i första delen redogöra för orsaken till det rådande förfallet. Denna finner Grubb hos prästerskapet. Ur skriften och kyrkohistorien visar han, att religionens allmänna förfall bland ett folk alltid härrört därifrån, att religionens främste vårdare själfve affallit från det samma. Förfallet bland dessa åter härleder han i främsta rummet från skol- och universitetsbildningens beskaffenhet. Man frågade föga efter praktisk kristendom, utan lade nästan all vikt på blotta kunskapen.

Såsom i hög grad bidragande orsak till det beklagansvärda tillståndet bland kyrkans lägre tjänstemän framhålles deras förmäns bristfälliga uppsikt och dåliga föredöme. En

¹ Ecclesiastike Handlingar 1720—1729, B. 9, n:o 38.

öfvermåttan mörk teckning af kyrkans biskopar vid denna tid lämnas i §§ 21—28. Uttryckssättet synes oss på flere ställen röja köttslig bitterhet. Hvad däremot saken själf angår, kan man hänvisa på Jesu strafftal till fariseerna samt profeternas språk mot sin samtids otrogna herdar.

För att bestyrka sina utsagor angående det hos prästerskapet härskande världsliga sinnelaget hänvisar Grubb till prästerskapets allmänna besvär på riksdagarna och erinrar särskildt om dess vid riksdagen 1719 framställda anhållan om mildring i prästeden, så som den där vore omöjlig att hålla. Med afseende på det sistnämnda yttrar han: »Man skulle icke kunna tro, att en hel kår, bestående af studeradt folk, har skolat kunna begå ett så stort misstag, om man ej såge det på papperet, Först ser jag ej något i prästeden, som på något sätt är omöjligt att hålla, så att om de allenast vore rätta kristna i nedersta graden, så kunde och ville de hålla allt hvad där står, ja, ock mera, fastän de aldrig svurit därpå; 2) hafva de med denna anhållan allt för mycket röjt sig själfva, hurudana de äro. Ty därmed att de begära förmildring i eden under den förevändning, att den är omöjlig att hålla, tillstå de offentligen själfva, att de icke hållit sin ed, och att de alltså äro menedare. Hvem skulle väl hafva förmodat slikt af rikets samtliga prästerskap, att de själfva skulle angifva sig som menedare, så framt de icke varit beslagne med blindhet och således ovetande bekänt sanningen.»

Såsom en till kyrkans förfall i ej ringa mån medverkande orsak anför Grubb §§ 29—31 äfven det rådande sättet att vinna befordran. Här om uttalar han sig på följande sätt: »Nu varda våra präster gemenligen icke ordentligen, som sig bör, kallade till någon församling, utan så snart ett ställe blir ledigt, så äro 10 för en, som det genom allehanda konster och »bivägar efter yttersta förmåga söka genom patroner och gynnare, genom giftermål, genom gåfvor och skänker o. s. v. Ty är ju nu ett allmänt ordspråk, att få komma till någon lägenhet per nominationem et vocationem, men mesta delen per casus obliquos; borde det alltså nu icke heta kallelse utan sökelse och begärelse. — — — — Så länge detta sökandet går i svang, så må man göra sig alldeles slätt förhoppning om kristendomens upprättelse.»

Det första förslag Grubb i andra delen af sin skrift framställer till svenska kyrkans upprättelse går ut på en sådan fördelning af stiftet, att ett noggrannare öfverinseende öfver de särskilda församlingarna och deras präster möjliggöres för biskoparne. Hvarje stift borde, enligt hans mening, icke omfattas mer än 20 eller på sin höjd 30 pastorat. Vidare föreslår han en sådan omreglering af prästlönerna, att alla prästbol och direkta afgifter af allmogen borttagas, emedan det rådande aflöningssättet gaf anledning till allehanda försummelse och syndigt väsende. I sammanhang härmed föreslår han, att prästståndets representationsrätt vid riksdagarna afskaffas, på det att de i stället må ägna sig helt och hållet åt sin andliga kallelse.

Såsom »rätta fundamentet till vår kyrkostats upprättelse och förbättring» anser han emellertid en för hela kyrkan gemensam inspektionsmyndighet. En sådan myndighet skulle utöfvas af ett kollegium. Sina tankar angående dess inrättning, uppgift och aflöning uttalar han i §§ 10—22. Kollegiet skulle bära namnet »Kongl. Kyrkokollegium» och bestå af en president, 10 assessorer och en sekreterare. Dessa borde utses af de tre rikets ständer. Medlemmarne borde vara kände för goda studier, nit om kristendomens upprättelse och egen allvarsam, kristlig vandel, så att de kunde utgöra ett föredöme för alla andra.

Deras ämbete skulle bestå i att hafva öfverinseende öfver skolor, gymnasier, akademier och kyrkor; de skulle äga makt att till och afsätta biskopar, präster och lärare samt föreskrifva allt hvad de till gudstjänstens förbättring och kristendomens upprättande funno nödigt.

För att så mycket bättre kunna fullgöra sina åligganden borde de skaffa sig den noggrannaste kännedom om både lärare och åhörare. Hvarje assessor borde därför hafva sitt eget distrikt samt i hvarje stad och socken inom detta skaffa sig spioner, som alltid lämnade honom rapport, icke så att assessorn eller kollegiet strax skulle tro den första berättelsen, utan att de af sådan berättelse skulle få tillfälle att anställa noggrannare efterforskningar.

Vidare skulle hvarje assessor föra en journal, i hvilken

han i alfabetisk ordning antecknade alla de personer, om hvilka han erhöle någon upplysning.

Så snart någon lägenhet blef ledig, skulle vederbörande göra anmälan därom hos detta kollegium, som då utan att begära eller vänta någons förslag, mycket mindre att någon själf skulle söka, borde besätta lägenheten med den enligt anteckningarna i journalen skickligaste. Om någon skulle göra min af att själf söka, så skulle denne icke allenast gå miste om den sökta platsen, utan därjämte annoteras i journalen med ett stort NB, som han icke utan särdeles prof af sitt sinnes förändring borde kunna utplåna.

Kollegiet skulle vidare äga rättighet att komplettera sig själf, när någon af dess medlemmar antingen genom döden eller på annat sätt afgått. Medlemmarnes aflöning skulle vara så rikligt tilltagen, att de icke behöfde reflektera på några gåfvor och skänker. Presidenten borde få 6,000 riksdaler, hvar och en af assessorerna samt sekreteraren 3,000 riksdaler. Hvad däremot rangen beträffar, så skulle de icke erhålla någon hög sådan, »ty efter rangen skall staten hållas, och således skulle till en stor rang och stat denna lönen icke spisa utan förföra dem till olofliga medel».

Till medels anskaffande för aflönande af ett dylikt kollegium föreslås att antingen låta hvarje hushåll i hela riket årligen betala en styfver i koppskatt ifrån det minsta barn till den allra ringaste eller ock låta hvarje biskop årligen gifva 4 plåtar, hvar prost och pastor öfver 100 mantal 2 plåtar, hvar pastor i mindre församlingar 1 plåt, hvar kaplan $\frac{1}{2}$ plåt, hvar kyrka i de större pastoraten 3 plåtar, i de mindre $1\frac{1}{2}$ plåt, i hvilket fall prästerskapet skulle befrias från alla andra utgifter.

Att Grubbs mening icke varit att genom trycket offentliggöra denna skrift synes framgå af ett yttrande i andra delens andra paragraf: »Om de (prästerna) denna skriften skulle läsa, skulle de förklara den för det argesta pasquill.» Bäst var nog också, att den förblef otryckt, bäst både för författaren själf och för kyrkan. Såsom förut antydts, kan man vid dess läsning ej värja sig för det intrycket, att köttslig bitterhet stundom förestafvat uttryckssättet. Flere af de före-

slagna reformerna torde väl ock få anses vara af ett mycket tvifvelaktigt värde. Att Grubb emellertid på något sätt användt den ifrågavarande skriften är sannolikt, men sättet är oss obekant. Till riksdagen eller Kungl. Maj:t synes den emellertid icke hafva blifvit inlämnad, eftersom hvarken riksdagshandlingarna eller rådsprotokollen från denna tid, så vidt vi kunnat finna, innehålla någon upplysning därom. Den omnämnes för öfrigt ingenstädes vare sig af Grubb själf eller andra i de handlingar, vi haft att tillgå.

13. Innehållet af *Grubbs predikan vid grefve Arvid Horns hof* har angifvits i skildringen af Grubb såsom predikant.

14. Med afseende på *Grubb försvarsskrift mot Telin* hänvisas till IV, A. o—q.

i. *Om de kristnas rätta kors.*

15. »The Rätte Christnas Oumgängeliga och Dageliga Kors och Lidande; Som The här i Werldene uti Jesu Efterfölgd bära måste Til Thess The med Honom til Härligheten blifva upphögde. Christ-enfaldeligen förestäldt med thens flit, som näst Gud, funnit sin högsta Själa-Ro uti samma Kors och Lidande. Göteborg, Uplagt af Andreas Winberg. Tryckt hos Immanuel Smitt, Kongl. Gymn. Boktryckare 1743.»¹

¹ Denna upplaga är den äldsta jag kunnat öfverkomma. I »Aurivillius: Catalogus librorum impressorum R. Academiæ Upsaliensis» likasom äfven i Linneströms Svenskt boklexikon uppgifves den ifrågavarande skriften hafva blifvit tryckt i Stockholm 1724. Enligt uppgift i »Lärda Tidningar» n:o 3 för år 1765 samt »Svenska Mercurius» maj 1765 utgafs den emellertid af trycket först år 1739. Att den åtminstone icke före sistnämnda år blifvit tryckt har jag efter anvisning af bibliotekarien dr Bygdén funnit bekräftadt af Benzelstjernas Censorsjournal. Här finnes å sid. 101 för den 28 maj 1739 följande anteckning: »En Theologisk Tractat: The rätta Christnas oundgängeliga och dageliga kors och lidande, som The här i werldenne uti Jesu efterfölgd bära måste etc. Act. IX: 16.

Auth: Andreas Salovius; olim Rector scolæ i Tavastæhus, nunc Past. i Sahalax. Mig tilstält af Majoren Joh. Pihlbielm på Öfverstleut. Cedersparres vägnar, hvilken senare blifvit af Salovius anmodad om detta värks befordran till censur och tryck.

Förnam sedermera, att framlidne probsten i Umeå Magister [Nils] Grubb skal varit auctor til detta värk, och att många, som i hans lifstid haft deraf afskrifter, skola hafva vetat det vara af honom författadt. Var försedt med efter-

Skriften är indelad i två kapitel, det första fördeladt i 6, det andra i 67 paragrafer. Det första visar, »hvaruti de kristnas kors intet består», det andra, »hvaruti de kristnas rätta kors består».

I det första kapitlet visas, att lidanden, motgångar, och olyckor icke i och för sig få betraktas såsom körs, så att den, som drabbats af dem, på grund därpå får framställas såsom en Kristi lärjunge, som efter hans ord tagit korset på sig. Vid framställningen härpå yttrar förf. bland annat: »Man läser fast i alla böcker, hörer ock mest i alla predikningar talas om de kristnas kors, och ändå hafva minsta delen af dem, som kalla sig evangeliska kristna, ett rätt begrepp om korset. Ty som kors och lidande äro ett, ty göra sig de mesta denna tanke om detta korset, att allt världslikt lidande är de kristnas kors, som fattigdom, sjukdom, tillstötande olyckor etc., och är det ej under, emedan ofta en del präster, som själfva skola vara anförare i kristendomen gifva ut sådant för det rätta korset, utmålades dem för stora korsbärare, som dragits med fattigdom, sjukdom och slitit mycket ondt i världslikt måtto. På detta sättet skulle icke allénast alla ogudaktiga och sjuka tiggare vara de största korsbärare och alltså Kristi rätta lärjungar, Luc. 14: 27, utan ock många hedningar, som äro fattiga, sjuka, olyckliga. På detta sättet skulle ock alla rika,

följande approbation af Facult. Theologica i Åbo, hvilken approbation var skrefven på sielfva exemplaret: Föregående Christliga arbete om The rätta, Christmas körs hafver undertecknat genomläst och finner thet med Guds ord enligt samt pröfvar til allmän underrättelse nyttigt. Åbo d. 28 Jan. 1739. Isaac Björklund. Fac. Theol. Ab. N. t. Dec.

Min påskrift:

Detta til sitt innehåld uppbyggelige och til sitt föreställningssätt berömvärde verk har jag igenomläst och finner det väl förtiäna att igenom trycket utgifvas. Stockh. 29 Maj 1739. Förlägges af Boktryckaren Horni.»

I den ofvan nämnda upplagan af år 1743 finnes denna påskrift af censor librorum G. Benzeltierna tryckt å första pärmens insida samt det ofvan citerade utlåtandet af Åbo teologiska fakultet å andra pärmens insida. Någon antydan om att boken förut varit af trycket utgifven förekommer ej i denna upplaga. Utom den nämnda upplagan hafva fyra andra varit för mig tillgängliga, tryckta i Wasa 1840, Umeå 1842, Falun 1843 och Karlshamn 1861, alla med undantag af Falu upplagan utan utsatt författarenamn.

friska och de som sällan veta af någon världslig olycka omöj-
ligen kunna höra Kristo till, emedan de aldrig bära något
kors, som dock icke allenast för ett Guds barn är oumgäng-
ligt, utan skall ock bäras hvar dag, Luc. 9: 23. — — — —
— — — — —

Så länge du vet i ditt samvete, att du aktar hvad jorden
tillhör och icke har med tankar, håg, hjärta och vilja din
mesta och bästa umgängelse i himmelen, så billa dig ju intet
in, att du bär Kristi kors, fast än du skulle lida alla världens
vedermödor, sjukdom, fattigdom, vanheder och olyckor.

Vid öfvergången till framställningen af, hvari de kristnas
rätta kors består, anmärker förf. först, att det, enligt hvad
som förut sagts, här är fråga om ett sådant kors och lidande,
som icke är allmänt, utan de rätta kristnas eget, så att ingen
som icke är en rätt kristen bär det, och på samma gång ett
lidande, som en kristen måste lida, och det egentligen därför,
att han är en kristen och hör Kristus till.

I §§ 2—15 vederlägger förf. den villfarelsen, att Kristus
lidit och gjort så mycket för vår skull, på det att vi skola
slippa både att lida och göra något, och att yrkande på Kristi
efterföljelse i lidande och lydnad innebär att vilja upprätta sin
egen rättfärdighet. Gent emot denna villfarelse visar han med
Guds ord, att ingen kan hafva en rätt tro, genom hvilken
människan blir delaktig af Kristi rättfärdighet och förtjänst,
så framt han icke inträder i Kristi lidandes gemenskap. Han
förklarar därjämte, att de, som så ifrigt disputerar emot de
kristnas kors och lidande göra detta icke af kärlek till Kristus,
utan af kärlek till sig själfva och sitt eget fördärfvade kött.
»Den gamle Adam», yttrar han bland annat härom, »vill hafva
det så, att Kristus befriar från straffet för synden, men icke
från synden själf, och föreger därför, att den som vill låta
Kristus frälsa sig från synden själf förringar Kristi förtjänst
och upprättar sin egen rättfärdighet.» Grubb frågar här,
hvem som mest förringar Kristi förtjänst, den som säger, att
Kristus frälsar oss från syndastraffet allenast, eller den som
säger, att han frälsar oss icke allenast från straffet för synden,
utan jämväl från tråldomen under synden.

I §§ 16—65 beskriver förf. sedan de kristnas rätta kors

dels såsom ett inre kors, som djäfvulen och köttet förorsaka, (§§ 16—61), dels såsom ett yttre, som förorsakas förnämligast af världen (§§ 62—65). Det inre korset utgöres af den bedröfvelse, kamp och strid, som åtföljer omvändelsen, tron och förnyelsen eller helgelsen. »Den som vill genom Kristi förtjänst blifva salig, han måste nödvändigt och oundgängligt omvända sig, tro på Kristus, görandes sådana frukter, som bättring tillhöra. — — — — När jag nu visar dig klarligen af Guds ord, att omvändelsen icke kan vara utan lidande, tron icke utan kamp, vår förbättring och förnyelse icke utan arbete och strid, så lär du snart förstå, hvaruti korset består, nämligen i bedröfvelse, kamp, arbete och strid, hvilket allena dem rättom kristnom är så eget, att den som ej omvänder sig rätt till Gud och tror på Kristus och står i en daglig förnyelse, vet aldrig af denna bedröfvelse, kamp, arbete och strid, och tvärtom, den som med allvar omvänder sig till Gud kan omöjligt vara detta korset förutan.»

Förf. visar nu, att detta korset nödvändigt åtföljer omvändelsen (§§ 17—44), tron (§§ 45—53) och förnyelsen (§§ 54—61). Med afseende på *omvändelsen* erinrar han om, att själfva ordet antyder försakelse af all ogudaktighet och synd, en förvandling i människan, hvarigenom hon från att vara något blir till intet i sig själf, samt att Guds ord framställer denna förvandling såsom innefattande en sorg och ånger öfver synden, som förkrossar människans hjärta. I sammanhang härmed visas, att själfva bruket af de medel, genom hvilka den rätta bättringssorgen uppväckes och underhålles, åtföljes af kors. »Så snart beslutet är fattadt att blifva en rätt kristen, måste man strax börja af alla krafter bedja Gud om den Helige Ande till upplysning, icke blott vissa timmar och stunder, utan, enligt 1 Tess. 5: 16, utan återvändo. I striden mot det motstånd, som köttet gör emot ett sådan allvarligt sökande efter frälsning, lär man, hvad det vill säga att bära sitt kors». På samma sätt förhåller det sig med afseende på

bruket af Guds ord.

Härom har förf. följande tänkvärda yttrande: »Härvid är att märka, att människans natur och hjärta billigt liknas

vid vatten, som af naturen är kallt. Vill man hafva det varmt, så måste man sätta det vid elden. Då blir det varmt, ja sjudande, men icke strax, utan småningom, så att man i förstone det intet kan märka. Vill man behålla det allt stadigt varmt, så kan man väl lyfta det ifrån elden på en liten stund och sedan sätta det strax dit igen, så konserveras dess värme, men blir det länge därifrån, så kommer det åter till sin förra köld igen, särdeles om man sätter det i ganska kall luft och på is. Människans hjärta är af naturen i andliga ting helt kallt och fruset. Guds heliga ord, uti hvilket den Helige Ande verkar är den himmelska elden och värmen, som det uppvärmer, men som elden ej uppvärmer vattnet, utan när man lägger den under vattnet, att han får det i rörelse bringa, alltså uppvärmer icke heller Guds ord människans kalla själ och hjärta, så länge hon det icke brukar och betraktar och låter det bringa tankarna i en andlig rörelse. När hon nu begynner betrakta, så tycker hon väl, att hon i förstone helt långsamt får känna någon nådens värma däraf, äfvensom det kalla vattnet i förstone långsamt blir varmt, men när hon stadigt sig däruti öfvar, får hon känna allt starkare nådens kraft och värma. Blir hon litet ifrån betraktelsen, så kan hon ändå kvarhålla den undfångna värmen, men blir hon länge därifrån, så skall hon förnimma, att hon oförmärkt, just som vattnet, blir kallare och kallare, till dess hon kommer till sin förra köld, särdeles om hon kommer ibland världsliga människor, hvilka, ju världsligare de äro uti tal och gärningar, ju mera och snarare förkyla de med denna sin världsliga köld en sådan människas hjärta. Se detta är orsaken, att så många, som varit komna ett temligt stycke på lifvets väg, uppvärmda och uppväckta af den Helige Andes nådesvärma igenom ordets flitiga bruk, hafva oförvarandes fallit tillbaka, ty de hafva begynt lita för mycket på sig själfva i otid, medan de ännu varit alltför svaga och ännu intet väl känt sitt arga hjärtas fördärfvade natur och därför lupit för bittida utur den Helige Andes skola, gjort sig säkra att de voro så starka i andanom, att intet ondt sällskap eller ondt snack och seder skulle bita på dem, intet vetande att bönens och betraktelsens försummelse lämnar den till världslig köld af sig själf inclinerade

naturen att småningom komma till sin förra kallhet, och världens onda sällskaps umgänge med sitt tal, åthäfvor och gärningar har en magnets kraft, som helt insensibelt, utan att människan det själf märker, drager henne till likhet med sig, särdeles man slår sig det ringaste lös ifrån vaksamhet öfver sin själ, hjärta och tankar. Därför hafva alla gamla, heliga fäder alltid varnat de kristne att så mycket som möjligt undfly världens sällskap och söka ensamheten, samt, när man måste vara ibland världsligt sällskap, ingalunda slå sig lös, utan stå beständigt på sin vakt för sina tankar, ord och gärningar. Man skall ändå finna sig komma kallare därifrån, än när man gick dit, och allt detta sker icke utan strid med köttet och alltså ej utan lidande och kors. — — —

För att komma till en rätt syndaånger måste man alltså icke blott troget bedja om den Helige Andes upplysning, utan ock flitigt betrakta Guds lag och noga pröfva sig därefter. Där man så gör, får man erfara, att Guds ord är en hammare, som berg sönderslår. Men en hammare sönderslår icke berg med *ett* slag, utan med *många*.

Därefter visar förf., att den heliga skrift, de symboliska böckerna, rättsinnige kyrkolärare och alla sanna kristnas egen erfarenhet i allmänhet samstämmigt betyga, att tron icke kan erhållas, behållas eller förkofras utan kamp och strid mot frestelser och anfäktningar af mångahanda slag.

Vidare visas, att förnyelsen är oskiljaktigt förenad med korset. »Sedan en människa genom en sann omvändelse blifvit god, d. v. s. genom tron på Kristus rättfärdiggjord, får hon ej låta det därvid bero. Hon måste använda all flit att dagligen bättra sig och blifva allt bättre och bättre. Hon har kommit in på den smala vägen. Det gäller nu att vandra den.

Den dagliga bättringen kallas eljest förnyelsen, Ef. 4: 23. Den består af dessa två stycken: 1:o) tillväxt i Guds lefvande kännedom och kunskap och 2:o) tillväxt i tron och ett heligt lefverne.

Människan kan tillväxa i Guds kännedom och kunskap genom bön och Guds ords betraktande. Men att draga sina tankar ifrån världen och rikta dem på Guds ord kan icke

ske utan kamp och strid, kors och lidande. Alltså måste en kristen hvar dag bära sitt kors.»

I sammanhang härmed polemiserar förf. mot dem, som förakta kunskapen och tillämpa skriftens ord om enfaldigheten i Kristus på kunskapen.

»Att största delen af de kristne icke vilja tillväxa i Guds ords kunskap härrör af egenkärleken, som icke har lust att bära det kors, som är förenadt med tillväxt i kunskap. Man måste nämligen försaka världens fåfänglighet och nöje och allvarligt med innersta andakt, vördnad och aktsamhet höra Guds ord, gömma det i hjärtat och hemma i sitt hus betrakta hvad man hört och läst under bön och åkallan. Detta sker icke utan den gamle Adams motsträfvande, dess korsfästade och dödande, och detta åter sker icke utan kors och lidande. Si detta är de kristnes kors.»

Vid slutet af framställningen af det invärtes korset bemöter förf. den invändningen, att, om människan skall så arbeta och kämpa i sin kristendom, det då mest kommer an på hennes egna krafter. »Allt är nådens verk i människans själskrafter», yttrar han och belyser detta genom exemplet af en lekamligen sjuk, som botas af läkaren genom medel som förorsaka patienten lidande och besvär.

§§ 62—65 visa, att en kristen måste bära äfven ett *utvärtes kors*, hvilket de andliga fienderna göra tyngre, ju ifrigare han är i sin kristendom.

§§ 66—67 innehålla en kort sammanfattning af det hela. Det heter här bland annat: »Summan af det sagda är detta: så länge en människa vandrar i denna dödligheten till odödligheten, blir hon aldrig ren och klar från syndasmittan, som sitter kvar i hennes lemmar, som ses kan Rom. 7. — — — — Så länge åter synden är kvar i hennes dödliga lekamen, så måste människan hvar dag — — — — strida mot henne, korsfästa och döda henne — — — —. Detta kan icke ske utan invärtes kors och lidande af synden, som icke vill dödas, utan retas och spjärnar emot, och af djäfvulen, som retar köttet och anfäktar människan på mångahanda sätt, ej heller utan utvärtes kors af världen, som vill, att en kristen skall göra ett med sig uti syndens tjänst. — — — — Där-

för heter det, att en Kristi lärjunge skall bära sitt kors hvar dag.

Det är detta för alla Guds barn oundgängliga korset, som afskräcker och hindrar människan från en sann kristendom och gör att så få blifva salige. Ty tron är det som gör oss salige — — — och denna tro kan icke vara utan kamp, som ses kan af Jud. v. 37; 1 Tim. 6: 12; 2 Tim. 4: 7. Så länge tron är tro, måste hon strida, lida, kämpa, segra.

Den som klok och vis är, han låte korsets besvärlighet uti denna vår korta vandringstid intet afskräcka sig, utan betänka, att vi en gång genom Adams fall äro komne uti ett sådant tillstånd, att vi omöjligen kunna undgå lidande, ty antingen måste vi lida här en bedröfvelse den timmelig och lätt är och föder uti oss en evig och öfvermåttan viktig härlighet, eller måste vi lida i evigheten en evig förtviflan och öfver all måtta viktig pina och kval. Därför, om världen förstode korsets hemlighet och den saliga nyttan, som det af sig föder, så skulle de aldrig bedröfvas däröfver eller förskräckas, utan hellre säga med Paulus 2 Kor. 7: 4: »Jag är uti ousäglig glädje i all min bedröfvelse». Och tro det, att Herren Jesus förstod den saken mycket bättre än vi och talade sanningen, när han, uti Matt. 5: 11 befaller dig glädjas öfver korset! Därför ock Kristi lärjungar, som af erfarenheten hade lärt korsets hemlighet och alltså visste hvad för en stor och evig sanning där under låg förborgad, befallte oss glädjas öfver korset. Så säger Petrus, 1 Petr. 4: 13: »Glädjens, att I liden med Kristus, på det att I ock fröjdas och glädjas mågen uti hans härlighets uppenbarelse». Jakob äfvenledes i sin epistel, kap. 1: 2: »Mine bröder, hållen det för all glädje, när I fallen i mångahanda frestelse». Summa: min tunga kan intet uttala, ej heller någon penna beskrifva den stora, stora salighetens hemlighet, som ligger under korset förborgad, utan det måste hvar och en lära af egen erfarenhet.

Världslig motgång, fattigdom, sjukdom, olyckor kunna kallas ett stycke af de kristnas kors, allenast i det fall att de drabba rätta kristna, som dessutom bära det egentliga korset, som förut är omtaladt.»

Den nu behandlade skriften af Grubb kan med afseende på sitt innehåll räknas till våra allra bästa uppbyggelseskrifter.

j. *Skrifterna* n:o 16—18.

16. Grubbs ytterligare förklaring angående de vid kungl. kommissionen af prosten Wallerius, kyrkoherden Plantin och lektor Walanger väckta stridsfrågorna innehåller hufvudsakligen citat ur symboliska böckerna och framstående lutherska teologers skrifter till bestyrkande af de åsikters riktighet, hvilka Grubb i striden med de nämnda personerna inför kommissionen förfäktat.¹

17. *Theologien på svenska*, utgifven af prosten och kyrkoherden i Umeå Nils Grubb,² innefattar 76 sidor in 4:o. Framställningen är fördelad i 21 kapitel utom inledningen, som i 4 paragrafer framställer teologiens nödvändighet, nytta och ljuflighet.

Denna skrift företer intet särskildt anmärkningsvärdt med undantag af inledningen, hvarur vi meddela följande: »Människorna stå mestadels i den tanken, att den som icke ämnar sig att bli präst, har intet så nödigt att bry sig om teologien, utan vore för dem nog, att de kunde enfaldigt sin kristendom, nämligen katekesen, därför hörer man så ofta prisas den enfaldiga bondetron.

Häruppå svaras först: Att kunna sin kristendom enfaldigt och förstå honom enfaldigt äro tvenne åtskilliga ting. Det förra har afseende på minnet, att kunna katekesen utantill, som största delen göra och låta bero därvid, och det hjälper alls intet. Det senare går på förståndet, när man honom förstår till alla stycken, och det kunna minsta delen, och af desse senare äro minsta delen, som lefva därefter. Detta är orsaken, hvarför minsta delen af människorna blifva salige. Ty när de ej hålla himmelen och saligheten så mycken möda värd, att de grundligen vilja lära vägen dit, mycket mindre, om de den ändtligen lärde, skulle de använda en större möda, nämligen att lefva därefter. Och den som ej håller saligheten så mycken möda värd, att han rätt grundligen vill lära vägen

¹ Skriften finnes i riksarkivet i *Svenske Ecclesiastike Handlingar* 1720—1729 n:o 9.

² Finnes i *Nordiska samlingen* in 4:o *Teologi* n:o 1986. 38 d.

och på densamma vandra, den har Gud förklarar, att han ej håller honom värd att komma till saligheten. Bese Matt. 7: 13—14; item det märkliga språket Luc. 13: 24.

Hvad den renommerade bondetron vidkommer, den en del så mycket tycka om, så är den i sanning mera en affekterad dumhet än klokhet, att en klok människa må väl bedja och säga: För den enfaldiga bondetron bevara oss milde Herre Gud. Ty när man efterfrågar, hvaruti den består, så får man se och höra, att den allena består uti minnet och intet uti förståndet, och det de förstå veta de ingen grund till, tvärt emot 1 Petr. 3: 15. Är alltså högst nödigt för alla, men särdeles för dem, som tänka umgå med allahanda slags folk i världen, att ex fundamento lära och veta sin teologi och religion 1) för sin egen salighet, som lönar väl mödan, 2) för så många sekter och religioner, af hvilka en oförståndig lätteligen kunde blifva bedragen till sitt eviga fördärf.

Hvad *nyttan* vidkommer, så förutan det, att det som nödvändigt är, är ock nyttigt, har en fundamental teologisk kunskap en ganska stor nytta i alla stånd. 1:o) Har en laicus, i hvad stånd han är, den nyttan, att han ej behöfver lefva på samma tro som prästen i vår kyrka, vidare än han själf förstår, att den är enligt med Guds ord, och då lefver han på sin egen tro. 2:o) Behöfver han ej frukta, att han lätteligen varder omförd af allehanda lärdomsväder, och vid förefallande discurser tager han intet an något utan giltiga resoner. 3:o) Såsom religionen kallas vinculum rei publicæ, så måste en politicus väl förstå sin teologi, om han skall kunna förstå och upptäcka allt det onda, som ofta sub prætextu religionis et zelo pro gloria dei et puritate religionis utgifves.»

Med afseeende på teologiens *lyftlighet* anmärkes, att den som i lära och lefverne med allvar öfvar sig däri får göra Davids erfarenhet, hvilken sade: »Min kropp och själ fröjda sig i lefvande Gud».

18. *Grubbs självbiografi*¹ är ganska knapphändig. Den af oss anskaffade afskriften omfattar endast 16 sidor in folio Dess sista meddelanden gälla Grubbs vistelse i Stockholm år 1723.

¹ Finnes i Umeå landskyrkoarkiv.

VI.

Ytterligare några med Grubbs historia i samband stående tilldragelser efter Grubbs död.

a. *Efterräkningar med några af Grubbs motståndare.*

a) Hernösands konsistorium.

Samma dag som Kungl. Maj:ts resolution i målet mot Grubb utfärdades, den 12 januari 1726, utfärdades också ett kungl. bref till Hernösands konsistorium med befallning att hafva ett vaksamt inseende öfver församlingarnas lärare samt förse kyrkorna med skickliga präster.¹ Ingressen angifver, att anledningen till skrifvelsen var den af kungl. kommissionen i Umeå hållna undersökningen, genom hvilken Kungl. Maj:t med stort missnöje förnummit, hurusom fastmera i andra församlingar ett och annat oskickligt väsende opåtaladt gått i svang, hvilket kräfdde en allvarsam bot och bättring i tid.

Särskildt framhålles, 1:o) att en del af prästerna i superintendentien hade gifvit landsstrykerskan Maja Stina Fröling² penningar af kyrkans medel, hvilka de skulle återbära, 2:o) kyrkoherden i Nordmaling Olaus Archtædius med nämnda kvinna fört ett förargelseväckande lefverne, samt 3:o) att en del präster alltför hastigt och obetänkt utfärdat attester om försvarlig kristendomskunskap. Vidare heter det, att om kommissionen haft befallning att undersöka det oskick och oväsande, som i andra församlingar passerat, skulle mycket mera kommit i dagen, som man tills vidare måste lämna.

Superintendenten och öfriga konsistoriales förständigas att korrigera missförhållandena och tillhålla lärarne att med nit och allvar efter Guds ord, symboliska böckerna och kyrkolagen förvalta sitt ämbete. Särskildt förmanas konsistoriet att icke ordinera andra än i Guds ord och symboliska böckerna väl grundade personer. »Men huru sådant», heter det »är af dåvarande superintendenten och konsistoriales i akt taget, då

¹ Finnes i riksarkivet i Acta ecclesiastica B. 9, skriften n:o 95.

² Så skrives namnet här.

en Samuel Blix kommit till Råneå pastorat, hvilken vid examen i konsistoriet ej kunnat rätt och slätt katekesen, som pastor Plantin inför kommissionen tillstått, därom vilja vi blifva närmare och säkert underrättade, jämväl om han sedermera sig förkofrat eller i lika okunnighet ännu skall vara stadder.»¹

Konsistoriet erhöll alltså med anledning af sitt uppträdande mot Grubb en mycket allvarsam tillrättavisning.

β) Tolfmännen Erik Larsson och Pehr Jakobsson samt kyrkoherden Archtædius m. fl.

Samma dag som ofvannämnde kungl. bref utfärdades äfven en kungl. skrifvelse till Svea hofrätt med befallning att förordna en extraordinarie domare att döma angående de tvenne tolfmännens uppträdande mot Grubb samt kyrkoherden Archtædii förhållande till Maja Stina Fröling.² Slutorden lyda: »Alltså är vår nådiga vilja och befallning, att I förordne en

¹ Först efter starkt motstånd i konsistoriet hade Blix, hufvudsakligen genom biskopens bedrifvande, fått efterträda sin fader som kyrkoherde i Råneå. Den 29 augusti 1722 hemställde biskopen, om icke fullmakt kunde utfärdas för Samuel Blix, emedan fadern var gammal och själf icke förmådde sköta sitt ämbete. Då mag. Eurenus invände, att det stred emot kyrkolagen och konsistoriets den 29 maj s. å. fattade beslut att afslå samma begäran från landshöfdingen Grundel, emedan Blix under förhöret i konsistorium funnits alltför svag, förklarade biskopen, att Blix skulle blifva pastor, och gick därefter ut. Konsistoriet vägrade det oakadt denna gång att utfärda fullmakt. Emellertid inkom Råneå församlings vocations-skrift för Blix. På grund däraf förordnade konsistoriet den 24 december s. å., att Blix skulle af sin fader dagligen undervisas i bibeln och Hafenreffer samt årligen förhöras inför prosten Unæus, och utlofvade, att han, när han gjort sig bättre bekväm, skulle blifva tillförsäkrad successionen efter sin fader. Den 17 maj följande år anmälde Unæus, att Blix vid verkställdt förhör visat sig hafva använt stor flit att förbättra sig och gjorde tämligen besked för sig, när man gaf honom tid, hvarför han ansåg, att konsistorium kunde med godt samvete anförtro honom officium pastoris, helst i en så liten bondeförsamling, när Blix dessutom predikade väl, var nykter och allvarsam samt förde ett saktmodigt lefverne och vunnit landshöfding Grundels rekommendation. Till följd af denna anmälan beslöt nu konsistoriet dock icke enhälligt, att utfärda fullmakt för Blix. I konsistoriets den 30 mars 1726 daterade svar på Kungl. Maj:ts nämnda bref förklaras Blix vara svag i sina studier, men ha' försvarliga ämbetsgåfvor, föra ett gudfruktigt lif och vara älskad af sina åhörare. (Hernösands konsistorii skrifvelse till Kungl. Maj:t).

² Så skrives namnet här.

extraordinair, beskedlig domare, som de samma (målen) vidare upptager och efter lag och kungl. förordningar afdömer. Och kan härads höfdingen i orten, Marcus Bostadius, som domare härutinnan icke användas, emedan han och kyrkoherden Arch-tædius varit ibland prosten Grubbs angifvare.»¹

Ofvannämnda dag utfärdades likaledes en kungl. skrifvelse till landshöfdingarna Palmqvist och Grundel med befallning att tillhålla vederbörande kyrkoherdar att återställa de från kyrkorna utlevererade rese- och underhållspenningar för landstrykerskan Fröling.²

Samma dag utgick jämväl en kungl. förordning, att prästerskapet ej finge i sina predikningar utfara mot pietisterna eller nämna ordet pietist³ samt det beryktade s. k. konventikelplakatet.

b. *Tillsättningen af Grubbs efterträdare.*

Frågan om, hvem som skulle blifva Grubbs efterträdare, föranledde mycken oro och tvist inom Umeå församling samt gaf ny näring åt den mellan församlingen och konsistoriet rådande missämjan.

Redan i den skrifvelse af den 14 oktober 1724,⁴ med hvilken landshöfdingen Grundel för Kungl. Maj:t anmälde Grubbs frånfälle, bringas frågan om Grubbs efterträdare på tal. Landshöfdingen skrifver nämligen: »Och emedan Umeå församling, som är ett regalt gäll, dymedelst är blefven utan pastor och därhos ganska nödigt synes att den med en sådan rättsinnig själasörjare blifver försedd, som med sin rättskaffens flit och oförtrutenhets kan vid makt hålla hvad framlidne prosten Grubb genom sin bekanta nitälskan till en rätt kristendoms befordran uti samma församling tillvägabragt; ty lærer Eders Kongl. Maj:t ej onådigt upptaga att jag nu, in antecessum och till dess församlingens underdåniga förslag inbringas

¹ Finnes i riksarkivet i Ecclesiastika Handlingar, B. 9, skriften n:o 97.

² Skriften n:o 98 på samma ställe.

³ Skriften n:o 96 på samma ställe samt i A. A. von Stiernmans år 1744 tryckta samling af religionsförordningar pag. 208.

⁴ Finnes i riksarkivet bland landshöfdingeämbetets skrivelser till Kungl. Maj:t.

kan, uti underdånighet inkommer med min oförgripliga tanke om de personer, som jag håller till denna Umeå församlings lediga pastorats besättande framför många andra skickligast. Landshöfdingen nämner därefter kyrkoherden i Skeppsholms församling i Stockholm Erik Tolstadius, kaplanen vid Storkyrkan mag. Boll och kaplanen i Maria församling Carl Kjellin.

I en annan till Umeå församling ställd skrifvelse, daterad två dagar senare,¹ rekommenderar han församlingen nämnda personer till uppsättande på förslag.²

Den 19 oktober hölls angående detta ärende allmän rådstuga i Umeå, hvarvid närvaro borgmästaren Thavonius, rådmannen Olof Gran, rådmanssubstituterna Per Trast och tullmästaren Forsell samt rådmän Anders Sikström och allt hemmavarande borgerskapet samt kamreraren Wahllöf och på häradshöfding Bostadii samt sekreteraren Dubbs vägnar kanslisten Wilhelm Dubb.

Ur det vid tillfället förda protokollet³ meddela vi ytterligare följande:

»Sedan, och efter en kort föreställning, hurusom numera, sedan den högste behagat straffa oss därmed, att han ifrån oss kallat vår i lifstiden trogne och rättsinnige själasörjare mag. Nils Grubb, för oss är ganska angeläget att med allt allvar falla den allrahögste med hjärtans ödmjukhet till fota och innerligen bedja, att han för sin stora godhets skull vill ännu förlåna oss en sådan kyrkoherde i stället, som måtte föda och sammanhålla och intet förskingra den här församlade klena fårahjorden samt förkofra och upphjälpa, men intet fördärfva hvad Herrens hand här har planterat; hvarjämte borgerskapet förehölls den stora åtskillnad, som är emellan gudfruktige och skicklige samt ogudaktige och oskicklige lärare, allt till den ändan, att de vid detta tillfälle måtte hafva för sitt endaste ändamål Guds namns ära och församlingens uppbyggelse samt själarnas salighet, yttrade sig ofvannämnda församlingens ledamöter om den de i underdånighet af hans

¹ Riksarkivet bland handlingarna rörande kommissionen i Umeå 1724.

² I augusti följande år hade emellertid landshöfdingen vändt sig ifrån Kjellin och gör hos Kungl. Maj:t sitt inflytande gällande till förmån för Burmarck.

³ Finnes i riksarkivet bland handl. rörande kommissionen i Umeå 1724.

Kungl. Maj:t hit begära. — — — — —
 Är alltså församlingens underdånigaste, enhälliga åstundan, att hans Kungl. Maj:t allernådigtst täcktes förordna denna magister Kjellin att vara kyrkoherde här uti Umeå. Dock likväl om Gud och Hans Kungl. Maj:t täcktes så skicka och laga, att sal. prosten Grubbs sterbhus blefve upprättadt, så vore det församlingen intet emot, allenast det skedde med en sådan person, som tillika vore skicklig att förestå församlingen och därtill med gudsfruktan och den visdom, som är ofvanefter begåfvad, hvilket församlingen för sitt enda ögnamärke sig så mycket fastare föresatt, som de enhälligt klaga sig hafva mistat en trogen själasörjare, hvilken igenom den högstes nåd på deras uppbyggelse och förkofring i sanningens kunskap, mäkta troligen har arbetat, hvarför dem vore en hjärtans grämelse att nu få en sådan, som hans arbete skulle nederrifva och kullslå.»

Församlingen vände sig därefter i en den 20 oktober s. å. daterad böneskrift till Kungl. Maj:t¹ med begäran att få komministern i Maria församling i Stockholm mag. Carl Kjellin till herde i Grubbs ställe.

Enligt gällande lag sände konsistoriet till Umeå tre prästmän att låta sig höra, nämligen kyrkoherden i Löfånger mag. Zacharias Plantin, kyrkoherden i Grundsunda C. Petrus Ström och regementspastorn mag. Erich Burmarck. Den sistnämnde, som var regementspastor i Skåne, ursäktade sig för den långa vägens skull och nöjde sig med att utan prof blifva ställd under omröstning.

Vid valet, som hölls af prosten i Skellefteå mag. Anzenius den 13 december 1724, erhöll kyrkoherde Plantin en röst, kyrkoherde Ström ingen, regementspastorn Burmarck 41 och komministern i Stockholm Carl Kjellin 149 röster.

I sin på grund af valet uppsatta vocationsskrivelse till Kungl. Maj:t, daterad den 13 december s. å.¹ anhåller församlingen, att Kjellin måtte utnännas.

Sedan valprotokollet inkommit till konsistoriet, uppsatte detta den 22 i samma månad enhälligt följande förslag att till Kungl. Maj:t öfversändas tillika med församlingens vocationss-

¹ Riksarkivet: Consistorium i Hernösand 1719—1731.

skrift: 1) kyrkoherden i Löfånger mag. Zacharias Plantin, 2) kyrkoherden i Grundsunda Petrus Ström, 3) regementspastor Erich Burmarck. I sin skrifvelse till Kungl. Maj:t samma dag¹ yttrar konsistoriet: »Därvid hafver borgmästaren Thavonius med många i församlingen uppsatt kallelse på främmande man, som hvarken är född eller ordinerad i detta stiftet, öfver hvilken några, som den samma underskrifvit, sedan gjort sina anmärkningar. En del åter hafva fattat en skrift om ankans försorg.» Komminister Kjellins namn nämnes ej i konsistoriets skrifvelse, icke heller det antal röster han erhållit, hvilket emellertid Kungl. Maj:t kunde se i församlingens kallelsebref, som af konsistoriet i original till Kungl. Maj:t insändes.

I det bref till prosten Anzenius, hvori konsistoriet anmodar honom att förrätta ifrågavarande val, heter det likväl: »Lämnandes konsistoriet församlingen frihet att välja någon af dem, som profpredikningarna aflagt eller någon annan, som de själfva åstunda till sin kyrkoherde.»

Den 27 december vände sig åtskilliga församlingsbor till landshöfdingen med begäran, att han måtte lägga sig ut för Kjellin. För den händelse att hans Kungl. Maj:t på intet sätt ville utnämna honom, anhålla de att landshöfdingen måtte söka utverka, att Tolstadius eller Boll blefve utnämnd.¹

Äfven lagman Grönhagen sökte i en till Kungl. Maj:t den 7 januari 1725 inlämnad skrifvelse göra sitt inflytande i egenskap af tillförordnad president för den förut omtalade undersökningskommissionen gällande hos Kungl. Maj:t till förmån för mag. Kjellin. Grönhagen skrifver, att församlingarna hoppades, att Kjellin framför andra skulle kunna fullfölja Grubbs verk, samt yttrar den farhågan, att kommissionen icke kunde undgå ogrundade omdömen, ifall hans Kungl. Maj:t icke härutinnan gjorde församlingen till viljes.

Utnämningen af Grubbs efterträdare blef emellertid uppskjuten, till dess resolution meddelats i målet mot Grubb på grund af den hållna kommissionsundersökningen.

---

¹ Riksarkivet: Consistorium i Hernösand 1719—1731.

Under tiden infann sig regementspastor Burmarck i Umeå och profpredikade därstädes den 18 juli 1725. Detta gaf anledning till nya petitioner i ärendet. Borgmästare Thavonius och en mängd andra församlingsbor anhålla i en skrifvelse af den 23 juli s. å.¹ enträget, att icke Burmarck utan Kjellin måtte utnännas. Å andra sidan afsändes den 7 augusti två böneskrifter till förmån för Burmarck, af hans svärfader, häradshöfding Bostadius, samt ett icke ringa antal församlingsbor.¹ Burmarck själf hade med en enträgen böneskrift vändt sig till landshöfdingen och likaledes till borgmästaren och Umeå stads samtliga borgerskap.

Kungl. Maj:t fann slutligen nödigt att låta genom superintendenten och landshöfdingen hålla en undersökning i Umeå angående tvisterna med afseende på kyrkoherdevalet. En sådan hölls ock den 21—24 september 1725.²

Den 22 januari 1726 utnämndes till kyrkoherde i Umeå en präst från Skara stift, Abraham Lidenius, som förut tjänstgjort i Amerika och efter hemkomsten upprepade gånger hos Kungl. Maj:t anhållit om någon plats. Lidenius afled emellertid redan 1728 samt efterträddes af f. d. kommissionsledamoten Zacharias Plantin den 8 maj 1729.¹

---

¹ Riksarkivet: Consistorium i Hernösand 1719—1731.

² Protokollet samt berättelsen om undersökningen finnas i riksarkivet tillsammans med handlingarna angående kommissionen i Umeå.

Slutord.

Såsom den föregående framställningen gifver vid handen; räknades Grubb af sina motståndare till pietisterna, och följelserna mot honom ingå såsom en länk i den kedja af åtgärder, medelst hvilka man sökte motarbete och undertrycka de pietistiska rörelserna i Sverige. Pietisterna själfva torde nog också, på grund af hans personliga fromhet, hans icke mindre än deras nitiska arbete för uppväckande och befordrande af ett sant kristligt lif samt den betydelse, hvilken de icke utan skäl inlade i det namn, deras vedersakare gifvit dem, hafva räknat honom såsom en af de sina. Vi hafva redan i inledningen antydtt, att Grubb icke var pietist, för så vidt nämligen denna benämning skall känneteckna en person såsom anhängare af de ensidigheter och skefheter, som framträdde hos den s. k. pietismen, och icke endast utmärka en person, som allvarligt vinnlägger sig om en sann och lefvande gudsfruktan. Vi hafva sett, att han under sin vistelse vid Greifswalds universitet författat och under J. F. Mayers presidium samt till hans fulla belåtenhet försvarat två akademiska afhandlingar, riktade mot pietismen, att han vid denna tid kallade sig »en sann och uppriktig ortodox», att han i sin afhandling »Otium Lubecense» kraftigt och framgångsrikt för den kyrkliga ortodoxiens talan gent emot pietismen i en af de viktigaste punkter, om hvilka de båda riktningarna hyste olika meningar, samt att han i det förhör, han före sitt tillträde af Umeå pastorat på konungens befallning inför Uppsala domkapitel underkastades af ärkebiskop Spegel, med kraftiga skäl vederlade alla de pietistiska villfarelser, angående hvilka han förhördes.

Ingen anledning finnes att antaga, att Grubb efter tillträdet af sitt kyrkoherdeämbete ändrat sin förut intagna ståndpunkt i förhållande till pietismen. Hans skrifter, i synnerhet de, som afse striden med mag. Telin och prosten Wallerius

ådagalägga med all önskvärd klarhet, att hans ställning till den nämnda riktningen under den ifrågavarande tiden förblef oförändrad. Flera af kyrkans män bland Grubbs samtida, på mera framstående platser, än den han innehade, t. ex. biskop Svedberg i Skara,¹ stodo pietismen mycket närmare än han.

Grubbs betydelse i den svenska kyrkans historia synes hittills icke hafva blifvit vederbörligen uppskattad. Hans uppträdande utöfvade ett bestämmande inflytande på och medförde en förändring i regeringens behandling af med hans likartade religionsmål under denna och den närmast följande tiden,² en förändring, hvarigenom prästeståndets inflytande i dylika mål blef i afsevärd grad förminskadt.

Att hans gripande skildringar af kristendomens förfall inom den svenska kyrkan på hans tid och hans skoningslösa framhållande af förfallet bland prästerskapet såsom dess förnämsta orsak³ utöfvat en djupgående, väckande verkan, icke minst på hans ståndsbröder torde kunna anses såsom obestriddigt.

Medlet af det 18:de århundradet har betecknats såsom den svenska kyrkans bästa tid. Det tillstånd, som framkallat nämnda gynnsamma omdöme torde till icke ringa del ha sin grund i den insats Grubb genom sitt lif och sin verksamhet gjorde i arbetet på kyrkans upprättelse ur sitt förfall. Få personer under denna tid, och knappast någon i hans ämbetsställning, torde i själfva verket, genom en så kort verksamhet som hans och vid så unga år, hafva utöfvat ett mera omfattande och välsignelsebringande inflytande i svenska kyrkans historia än Nils Grubb.

¹ Jfr H. W. Tottie: a. a. II, sid. 34, 239, 253—258.

² Jfr Sicklamålet och rättegången mot Tolstadius,

³ Jfr »En sanfärdig berättelse» samt »Kyrkostatens i Sverige förfall och upprättelse».

Edvard Wermcrantz.

Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa.

Föredrag i Stockholms präst-sällskap den 8 oktober 1906.

Den 24 september detta år hade 200 år förflutit, sedan Karl XII i Altranstedt afslutade sin ryktbara fred med konung August II af Sachsen-Polen. Det år, som närmast följde på detta fredsslut, betecknar höjdpunkten af Karls makt och internationella inflytande. Under hela denna tid förblef Altranstedt den svenske konungens hufvudkvarter och här lyckades den unge hjälten, trots ett långvarigt och mäktigt motstånd, genomdrifva fördraget af den 22 augusti 1707 med kejsar Josef af Österrike, hvarigenom protestanterna i Schlesien tillförsäkrades fullständig religionsfrihet och likställighet med katolikerna. Oförbehållsamt erkänna våra trosfränder i detta land, att de hafva Sverige och konung Karl att tacka för dessa oskattbara förmåner, som de ännu i denna stund åtnjuta. De välsigna hjältekonungens minne, och det är i Tyskland initiativet tagits till firandet af ett jubileum till högtidlig erinran om nämnda tilldragelse. I själfva verket utgör ock denna religionsfrihet en af de få varaktiga frukterna — för att icke säga den enda — af de svenska vapnens glänsande framgångar under Karl XII — en frukt, hvaröfver vi sannerligen ha orsak att glädjas. Säkerligen är det icke heller för djärft att mena, det prästsällskapet vore intresserad för ett upplifvande af detta minne af Sveriges sista bragd såsom evangelisk stormakt. Men om jag ock sålunda af helt naturliga skäl kommer att i afton ytterligare vidröra detta lysande 200-årsminne, så har jag trott det kunna vara af något värde, att den redan i öfverskriften angifna synpunkten

äfven i öfrigt *starkare betonas* än vanligtvis sker, och detta med afseende på hela vår så väl kyrkliga som politiska historia. Vi svenskar behöfva nog erinra både oss själfva och grannfolken om Sveriges stora insats i mänsklighetens utveckling till tros- och samvetsfrihetens räddning och betryggande, icke för att sola oss i glansen af våra fäders hjältedater, men för att väckas, uppmuntras, stärkas att efterfölja deras tro och redligen vandra i deras spår.

Under hela vår s. k. storhetstid är Sverige icke blott *en* af protestantismens skyddsmakter i Europa, men den utan all fråga förnämsta. Det är först senare, som denna uppgift i viss mån öfvertages af Preussen och England.

I början af 1600-talet hade den väldiga reaktionsrörelse mot protestantismen, som redan länge rastlöst arbetat mera i det fördolda, småningom vuxit sig stark och hotade hela vår världsdels både religiösa och borgerliga frihet med undergång. Betydande voro de politiska och andliga maktmedel, öfver hvilka reaktionen förfogade. Europas främsta stormakt, den Habsburgska universäl-monarkien, gick romanismens ärenden. I jesuiterna ägde påfvedömet i hög grad intelligenta, smidiga och energiska vapendragare, som målmedvetet, genom bikt- och predikstolen, genom ett i formellt afseende ypperligt undervisningsväsende, genom tryckpressen o. s. v. förstått att vinna ett oerhördt inflytande i Europa och tillfoga protestantismen betydande afbräck.

Hård och långvarig hade den strid varit, som reformationen måst kämpa för sin tillvaro. En ännu svårare förestod, den sista afgörande kampen på lif och död.

Vårt folks ställning i denna väldiga konflikt borde ej vara tveksam. Den genom Luthers reformation renade kristna tron var folkets dyrbaraste klenodium. Endast genom uppjudande af all sin kraft hade våra fäder varit i stånd att inom Sveriges eget område rädda den skatten. Ändtligen kunde det i ett betydelsefullt ögonblick i sanning utropas: »*Nu är Sverige vordet en man och alla hafva vi en Herre och en Gud*». I och genom Uppsala möte konsolideras Sveriges folk och kyrka. Fast slutne kring den evangelisk-luther-

ska bekännelsen förklara Uppsala-mötes-männen, hvad en dyrköpt erfarenhet lärt dem, att ingenting är skadligare inom ett konungarike än tvist och oenighet, men å andra sidan ingenting nyttigare eller, som mer förbinder hjärtana tillsammans, än sämja och enighet, särdeles i religionen. Därmed har den ledande grundsatsen för den följande tidens inhemska religionspolitik uttalats. Ur den synpunkten ha vi t. ex. att förstå, den mot katolikerna med osedvanligt hårda bestämmelser riktade Örebrostadgan af år 1617. Så bröts den romerska kontrareformationens propaganda och religiösa makt inom våra landamären. Politiskt sedt sattes en damm för dess fruktansvärda anlopp genom det med hänsyn till de kämpandes antal oansenliga slaget vid Stångebro. Världshistorisk betydelse erhöll emellertid denna drabbning i *ultima Thule* liksom Uppsala möte genom Gustaf Adolf och hans trosstarka, handlingskraftiga folk.

Den gamla tvisten om Gustaf Adolfs öfvergång till Tyskland betingades af religiösa eller politiska motiv synes egenomlig för en och hvar, som blott något så när är inne i denna tids historiska förhållanden. I själfva verket lider det ej det ringaste tvifvel, att hans och Sveriges deltagande i det 30-åriga kriget — trots Droysen och andra tyska förf. — var framkalladt af båda dessa orsaker. Det tyska kriget var lika väl ett försvar för protestantismens hotade tillvaro, som en strid för Sveriges välfärd. De tu — Svea rikets trygghet och den romerska svallvägens tillbakakastande i Europa eller — protestantismens räddning — stodo till hvarandra i det mest oupplösliga sammanhang. Tidigt var också detta innerliga samband uppenbart för Gustaf Adolf, att döma t. ex. af de kända, oförgätliga orden om »vårt fäderneslands majestät och Guds kyrka, som därutinnan hvilar» samt om de offer, dessa äro värda.

I sitt gripande afskedstal till ständerna den 19 maj 1630 redogjorde konungen för just denna *dubbla* orsak till det förestående anfallskriget, som i grunden var ett det mest berättigade försvarskrig, och framhåller slutligen, men — såsom han säger — »till det högsta», att därigenom »de förtryckte religions-

förvandter måtte befrias från det påfviska oket, hvilket — tillägger han — vi hoppas med Guds nåd skall kunna ske.»

Vi veta, att det hoppet icke kom på skam. Icke blott Gustaf Adolfs närmaste trosförvandter eller den lutherska kyrkan, men hela den evangeliska kristenheten vördar i denna dag med all rätt Gustaf Adolf såsom sin, tros- och samvetsfrihetens räddare.

Redan vid hans bår saknade man icke heller blick för det tyska krigets djupa, omfattande världs- och kyrkohistoriska betydelse. Det kan vara af intresse att höra, huru en af Gustaf Adolfs fältpräster utvecklade saken. »*Ack, att den hjälten fallen är, som Israel beskyddat och frälst hafver!*» I denna gripande klagan ur Mackabeerböckerna finner han uttryck för fäderneslandets och den ev. lutherska kyrkans sorg vid hjältekonungens graf. Såsom det forna Israels befriare, J. Mackabeus, hade konungen varit »rasker som en örn och i alla occasioner oförfärad som ett modigt lejon». Då den judiska församlingen som hårdast förtrycktes af den ogudaktige Antiokus, hade Mackabeern af Gud uppväckts till försvar för denna kyrka. På samma sätt uppstod Gustaf Adolf »då påfven i Rom med kejsarens och de ligisters makt, först med söta ord, sedan med mord och brand så högt tvungit Guds dyrköpta folk, de lutherske, som nu äro hans församling, att ingen kunde annat tänka, än att hela den tyska nationen med flere omliggande länder skulle åter våldsammeligen dragas till den påfviska stolen igen. När nu så bistert och ödeliga tillstod och våra religionsförvandter sväfvade i största fara, länte sig vår salige konung upp emot fienderna, vann dem många slaktningar af, öfvervann deras generaler och förjagade dem utur furstendömen och städer, så att våra religionsbröder nu genom Guds makt försäkrade äro på religionen och deras lagfångna frihet. Men på sistone, där han sig uti ett fältslag mycket vågade, är han såsom Mackabeus slagen på platsen, dock — heter det till slut — *med bättre reputats*, [så] att *hans* folk icke flydde [så] som dennes, utan vunno genom Guds nåd slaget.»

»Såningsmannen från den framilande stridsvagnen» — har hjältekonungen kallats. Hvarken till Östersjöländerna

eller Tyskland kommer han såsom en asiatisk eröfrare eller en Napoleon, lämnande förödelse och ruiner efter sig. Tvärtom söker han på allt sätt främja, att i krigets spår fredens väl-signelser måtte uppblomstra. Huru varmt konungen nitälskade för den andliga nödens afhjälpande och det kyrkliga organisationsarbetet i Estland och Lifland, framgår bl. a. klart af de bevarade handlingarna från den visitation, som den myndige Västerås-biskopen Johannes Rudbeckius på konungens befallning år 1627 där företog. Mindre allmänt kända torde däremot åtgärderna i samma riktning inom de ockuperade tyska länderna vara. Detta fredliga kulturarbete på tysk botten, medan krigslågan flammar som häftigast, är dock ett af de vackraste bladen i tidens historia.

Preussens militära besättande åtföljes sålunda icke blott af förvaltningens ordnande utan äfven af åtgärder till den evangeliska gudstjänstens skydd och utbredande. Skolor inrättas. Superintendenter och kyrkoherdar tillsättas. Indragna katolska klostrens och kyrkors bokförråd utdelas bland protestantiska församlingar eller skickas öfver till Sverige.

Från Frankfurt am Main sändes fältpredikanten, nyutnämnde biskopen i Linköping JOHANNES BOTVIDI för att i ärkestiftet Magdeburg och det närgränsande stiftet Halberstadt råda bot för svåra, under den föregående katolska regimen uppkomna missförhållanden. Enligt dert utförliga och noggranna instruktion, som Botvidi erhållit af Axel Oxenstierna, skulle han i nämnda landsdelar upprätta en fast evangelisk luthersk kyrklig ordning, sätta skolväsendet i godt skick o. s. v. — allt under förtroendefull samverkan med dessa landsändars infödde, politiske och kyrkliche målsmän. Med stor skicklighet, klokhet och kraft lyckades han ock genomföra sitt ingalunda lätta uppdrag. En ordnad evangelisk kyrkostyrelse upprättas. Till den evangeliska kyrkans och skolans behof anslås afkomsten af forna katolska kyrkogods och kloster. Så kommo genom dessa medel två gymnasier till stånd, ett i hvardera stiftet med 120 stipendiater i hvarje. »Alle inbyggjare — skrifver Botvidi till konungen — äro här utöfver glade och önska E. K. M:t allt godt, att E. K. M. således använder kyrkogods och klosterintraderne.» Af infödde evangeliska teolo-

ger utarbetades under Botvidis kontroll och medverkan en förträfflig kyrkoordning samt särskilda visitations-, konsistorial-, gudstjänst- och skolordningar, hvilka alla förelades ständerna och af dem vederbörligen godkändes. Under dessa förhandlingar kom vår utmärkte landsman äfven i beröring med tidens mest betydande teolog, den ädle och varmhjärtade JOHAN GERHARD, hvilken såsom superintendent insattes i spetsen för konsistoriet i Halberstadt. Från denna Botvidis verksamhet förtjänar dessutom ett kristligt kärleksverk att särskildt nämnas, nämligen upprättandet af fyra pensionat, dels för medellösa ålderstigne prästmän och uttjände ämbetsmän, dels ock för ensamma eller sjukliga kvinnor.

Jag har nämnt dessa detaljer för att belysa, hur Sveriges krona och kyrka icke blott med diplomatiens hjälpmedel och vapnens makt sökte vid denna tid främja sin stora uppgift såsom protestantismens främsta banérförare i Europa.

Vid den *Westfaliska fredens* afslutande blef Sverige den ena af garanterna för denna religionsfreds oryggliga bestånd. Medvetandet om de förpliktelser, denna ställning medförde, synes ock ha stått lefvande och klart för regering och folk. I kraft af sin garanti för Westfaliska freden kunde ock Sveriges konung, hvilken såsom tysk riksfurste ägde andel i rikssuveräniteten och var den mäktigaste bland alla dessa furstar — t. o. m. uppträda såsom målsman för kejsarens egna undersåtar gent emot kejsaren själf. Hela det protestantiska Europa vände sig ock att blicka upp till Sverige icke blott såsom den västerländska kulturens yttersta utpost mot asiatiskt-ryskt barbari utan framför allt såsom tros- och samsvetsfrihetens kraftigaste värn.

Om det gällde medels anskaffande för en evangelisk kyrkas uppbyggande i Augsburg eller till kyrkas och skolas uppbyggande i en schlesisk stad, vände man sig till vårt land med bön om hjälp, och med god framgång. (Se t. ex. K. B. ^{29/1} 1651, ^{3/6} 1682). I själfva verket synes en ovanlig frikostighet för dylika ändamål städse hafva utmärkt vårt land. För en mängd lutherska kyrkor både i Tyskland och Ryssland insamlades rikligt med medel i Sverige med underliggande provinser under 1600-talet och början af 1700-talet. Några exempel må anföras. Öfver hela riket

upptogos vid olika tillfällen kollekt och stamboksmedel för lutherska kyrkor och skolor i Petersburg och Moskva, i Worms, Spejer, Hagenau, Kassel, Mannheim, Lewan, Vetzlar, Zerbst och Zweibrücken. Till Wittenbergs universitet och fattighuset i Volgast gifvas gåfvor. Och man inskränker sig ingalunda till gifmildhet blott emot *lutherska* trosförvandter. Så anbefalles i Kungligt Bref af den 13 mars 1699 en kollekt öfver hela riket med underlydande landsdelar till »de franska och piemontesiska flyktingar, hvilka sig en tid uti Schweitzerland uppehållit». I den kungabrefvet åtföljande kungörelsen beskrifves den »misér» och fattigdom, i hvilken dessa arma flyktingar råkat, och framhålles, att deras lidanden förorsakats »endast och allenast för deras tros ståndaktige bekännelses» skull. För »den protestantiske religionens» skull hade de nämligen nödgats lämna »fädernesland, hus, gods och egendom» o. s. v. Ehuru dessa flyktingar uttryckligen kallas reformerta, blir denna kollekt varmt anbefalld.

Ja, vidhjärtenheten går i denna konfessionalismens tidsålder understundom så långt, att en kollekt i alla rikets kyrkor beviljas den grekisk-katolske arkimandriten i S:t Athanasii kloster vid Thessalonika i Thessalien till dess medbröders återlösande ut ur turkiska slafveriet, »dragandes — heter det slutligen — Hans Kongl. Majt det nådige förtroendet till alle dess undersåtare, som till bemälte församlingar lyda, att de där till så myckit rundeligare warda sammanskjutandes, som detta vore ett christeligt wärk, ländandes till ofvan bemälte christnes återlösande utur odrägelig trældom och slafveri...» (K. B. 4 juli 1705).

I det ärkekatolska Frankrike med dess blodiga hugenottförföljelser utförde den svenska ambassadkyrkan under 16- och 1700-talen ett välsignelserikt värf, »erbjöd en lugn fristad åt Paris' protestanter, förvärfvade sig deras tacksamma kärlek och det namn af den franska lutheranismens 'moderkyrka', hvarmed hon ännu alltjämt i Frankrike nämnes, samt grundlade en af den svenska kyrkans vackraste traditioner utom fäderneslandet.»¹ I en intressant, på tyska affattad handling från år 1679, tillhörande nämnda ambassadkyrka och uppsatt vid den

¹ E. FLYGARE. Anteckningar till den svenska ambassadkyrkans i Paris historia 1626—1816. Linköping 1879 s. 6.

svenske ambassadören, frih. Nils Thureson Bjelkes besök, omtalas, att äfven en tysk predikant af Augsburgisk konfession här skulle anställas -- »als unter dem Schutz Ihrer Königl.:en Majtzt zu Schweden (*wie dan die christliche lutherische religion nehest Gott, fürnemlich unter dhero Flügelen ruhet*) der Gottesdienst gleich wie in Schwedischen also auch in hochdeutscher Sprache frei exercieret würde»...

Sådana ord kasta ju liksom ett blyxtljus öfver den första rangens stormaktsställning, Sverige vid denna tid intog, öfver den roll, man tillerkände vårt land i religionsfrihetens och protestantismens historia. I själfva verket förblef ock den svenska ambassadkyrkan under mer än ett århundrade pariserprotestantismens centralhärd. Efter det Nantesiska ediktets upphäfvande 1685 fördes civilståndsregistren i Frankrike af det romerska prästerskapet. Först revolutionen gjorde slut på detta förhållande. »Den katolskt-prästerliga äganderätten till dessa register hotade att omöjliggöra hvarje äktenskaps ingående franska protestanter emellan, liksom ock mellan dessa och protestanter af främmande nation.»

Det är då, som de protestantiska makternas ambassader — i främsta rummet Sverige, men äfven, ehuru i långt mindre omfattning, Holland och Danmark — träda hjälpande emellan. Mångfaldiga äro t. ex. de äktenskap, som afslutats på den svenska legationen mellan franska undersåtar af protestantisk trosbekännelse. Ehuru en särdeles viktig ministerialbok för tiden 1710—1743 är förkommen, upptaga de kända registren för tiden 1680—1806 icke mindre än 708 äktenskap, hvarvid svensk nationalitet endast i ett fåtal fall (16) var representerad.

Äfven i den svenska pariserkyrkans dop- och dödböcker finnas betydande luckor. Af de bevarade dopanteckningarna framgår emellertid bl. a., att den svenska ambassadkyrkan tjänat franska protestanter äfven utom Paris. Härom meddelas i den af »kyrkorådet i svenska församlingen i Paris» år 1903 utgifna festskriften (s. 112):

»Fördrifna hugenottpräster färdades under förklädnad från den ena hemliga protestantgruppen till den andra. Den ämbetsutöfning, de därvid utförde, sträckte sig äfven till sakramentsförvaltning. Med hänsyn till dopet framställde sig svå-

righeter att få detsamma till framtida gagn vederbörligen i offentlig handling med rättslig verkan inregistrerad. På denna punkt gjorde svenska ambassadkyrkan en ny insats till trosfrändernas tjänst. Den mottog genom någon inflytelserik kultmedlem det dopprotokoll, som blifvit af den dopförrättande prästen och af dopvittnena uppsatt och införde därom i laga form anteckning i sin dopbok.

Dessa dopprotokoll bära ofta följande underskrift: '*N. N., pasteur sous la croix*'. Det är hugenottiden, dess stolta enkelhet och dess makt att lida, som andas ur de orden.»

Till Sveriges stigande anseende som protestantisk skyddsmakt mot slutet af 1600- och början af 1700-talet bidrogo säkerligen mindre den svenska diplomatiens framgångar eller misstag inom storpolitiken under Karl X:e och XI:te, än följande, viktiga omständigheter. Efter 30-åriga krigets förödelse är det den svenska kronan, som i egenskap af tysk makt har tagit de första stegen till den tyska samhällsordningens återupprättande. »I Sveriges tyska provinser tyglades själfsväldet af en stark statsmakt med regelbunden rättsskipning och förvaltning, och det svenska föredömet manade till efterföljd i Brandenburg och andra furstendömen.» Liksom hemma i Sverige var den svenska regeringen i Tyskland mycket mån om allmogens rätt. Strängt upprätthölls ock den kyrkliga ordningen, naturligtvis i den strängt lutherska ortodoxiens anda. Icke minst har denna omständighet bidragit till det allmänna anseende, vårt fädernesland åtnjöt såsom »*Svecia orthodoxa*» — och dess konung såsom den rätta trons högste skyddsherre, medan kurfursten af Brandenburg affallit till kalvinismen och kurfursten af Saxen till papismen.

Konung Karl XII och hans samtid voro väl medvetna om dessa förhållanden och den förpliktelse de medförde. Den unge hjälten försummade ej att under sina härnadståg ådagalägga sina sympatier för trosfränder och att, så fort tillfälle därtill erbjöds, med största eftertryck ingripa till deras förmån. Så t. ex. brukade han under hetsjakten efter Oginski dock unna sig tid att bevista gudstjänsten i de polska småstädernas lutherska kyrkor och utdela penningegåfvor till de fattiga och för-

tryckta församlingarna. Hans storverk på detta område är dock utan all fråga det nämnda fördraget i Altranstädt.

Det skulle leda till för stor vidlyftighet att här i detalj göra reda för de förhandlingar, som ledde till detta fördrag. Det är för öfrigt så mycket mer öfverflödigt, som jag är lycklig nog, att i detta afseende kunna hänvisa till en på autentiska källor stödd, i mer än ett hänseende så förtjänstfull framställning som dr ERNST CARLSONS i Hist. Tidskrift (årg. 1897).

Dessa underhandlingars viktigaste moment liksom fördragets egen beskaffenhet äro dock sådana, att de här icke böra förbigås.

Redan då Karl 1706 tågade genom Schlesien på väg till Sachsen hade han lofvat sitt skydd åt landets betryckta protestanter, som ifrigt anropat honom om hjälp. I själfva verket var ock det betryck, för hvilket våra trosfränder varit utsatta, helt enkelt upprörande. Österrikiska regeringen hade på jesuiternas tillskyndan i ett flertal fall brutit mot det westfaliska fredsslutets bestämmelser. Så hade lutheranerna drifvits från sina kyrkor och dessa däremot öfverlämnats åt katolikerna, de lutherskas skolor hade blifvit stängda, deras präster förföljda, de själfva utestängda från ämbeten och trakasserade på mångahanda sätt. Under sådana förhållanden och med hänsyn till Sveriges åtagna förpliktelse i fråga om Westfaliska freden har jag svårt att förstå Carlsons förvåning öfver, att religionsfrågan kunde hafva så stor betydelse för Karl, hans okufliga ihärdighet vid sina fordringars genomdrifvande o. s. v. Att betrakta hela denna fråga om trosfrihet för tusentals betryckta protestanter såsom en underordnad angelägenhet, förklara tvisten med kejsaren utgöra blott »en tvist om småsaker» m. m. d., vittnar icke om blick för historiens största realiteter.

Nekas kan emellertid icke, att sättet för genomdrifvandet af Karls kraf synes något egendomligt. Han fordrade nämligen schlesiernas trosfrihet såsom vederlag för 1500 från honom, genom kejsarens länder undanrymda ryska soldater. Och då kejsaren såsom ersättning för rymlingarna bjöd en skälig penningesumma, afvisades anbudet med stolthet. Det är då, som Karl skall hafva yttrat de bekanta orden: »*Mcmini me Alexandrum, non mercatorem [esse]*».

Det är egendomligt att iakttaga, hvilken ställning de andra protestantiska makterna intogo till religionsfrihetsfrågan. Hvarken Preussen eller sjömakterna, England och Holland, önskade allvarligt dess lösning — Englands diplomatiska ombud, den lysande hertigen af Marlborough t. o. m. motarbetade den. Han sträfvade att få frågan uppskjuten till framtiden, till en blifvande allmän stor fred och sökte på allt sätt afråda ett ifrågasatt evangeliskt förbund mellan de protestantiska makterna. Och då ett sådant förbund detta oaktadt höll på att komma till stånd mellan Sverige och Preussen, söker det senare landets minister, greve Wartenberg, i bref till Marlborough lugna honom med försäkran, att traktaten mer åsyftade den preussiske konungens fördel än något verksamt steg till protestanternas bästa. Denne furstes afsikter med fördraget voro också af helt och hållet egennyttig, politisk natur. Han sökte genom anslutningen till Sverige ett stöd för sin stigande maktställning.

Öfver Karls politik i detta stycke ligger däremot en upphöjd idealitet och enkelhet, som just därför syntes samtidens på storpolitikens irrvägar vilsegångne diplomater så alltigenom obegriplig. Med sitt evangeliska förbund ville Karl helt enkelt tillförsäkra de protestantiska intressena ett kraftigt stöd i Preussen och dess konung, då han själf under fälttåget mot Ryssland icke längre kunde på närmare håll främja dem. Förbundet kom ock till stånd och visade, att hvarken sjömakternas framställningar om uppskof med religionsfrågan eller kejsarens ömsevisa löften och hotelser det ringaste inverkat på Karl. Icke heller i hufvudfrågan vek han en hårsman från sina fordringar. Det kejsrerliga förslaget om ett fördrag, som i religionsfriheten endast innehöll en allmän försäkran i motsats till det svenska förslagets detaljerade bestämmelser, afvisades. Förgäfves sökte kejsaren hänvisa till sin rätt såsom regent i förhållande till sina egna undersåtar.

Lika liten framgång hade det kejsrerliga förslag, som innebar en tillåtelse, att nya kyrkor byggdes åt protestanterna, men ock å andra sidan ett medgifvande för katolikerna att få behålla de gamla. Först efter månadslånga för-

handlingar och sedan Karl låtit en del af sina trupper sätta sig i rörelse österut, gifver kejsaren vika. Han gjorde det af yttersta nödtvång inför den öfverhängande faran af ett svenskt inbrott i de kejserliga arfländerna.

Traktatens 1:sta, af icke mindre än 11 paragrafer bestående artikel tillförsäkrar anhängarne af den augsburgiska bekännelsen i Schlesien, att deras kyrkliga rättigheter skulle återställas och för all framtid stadfästas på samma fot som i den westfaliska freden. Alla lutherska kyrkor och skolor, som sedan 1648 blifvit stängda eller öfverlättna åt katolikerna, skulle med tillhörande egendomar till lutheranerna återställas i samma skick, som de vid nämnda freds afslutande befunnits. Detta gällde stora delar af landet, där denna konfession förr innehaft en erkänd ställning. I andra delar af Schlesien åter, där den augsburgiska bekännelsens offentliga gudstjänst af gammalt varit förbjuden, skulle dock lutheranerna enskildt få hålla sin gudstjänst ostördt, utan att kunna tvingas att bevista den romerska mässan eller skicka sina barn i katolska skolor. Så skulle icke heller de evangeliska prästerna förhindras, att besöka de sjuka af sin reigion, som bo under de katolskas gebit, såsom ock fångar och dem, som till döden dömda äro. Där lutherska konsistorier fordom funnits, skulle de återupprättas. Äfven i öfrigt skyddas lutheranernas rätt i kyrkliga mål genom noggranna bestämmelser. De skulle icke få uteslutas från ämbeten, faderlösa af augsburgisk bekännelse skulle ej under några villkor eller förevändningar påtvingas katolska förmyndare eller kuratorer o. s. v. Slutligen förbehålles uttryckligen den svenske konungen och andra evangeliska ständer rätten att göra framställningar till trosförvandternas förmån. Inom ett halft år skulle villkoren vara fullgjorda. Deras verkställighet skulle ske under biträde af en svensk minister.

Genom von Strahlenheim öfvervakade ock Karl strängt, att intet förbisågs ifråga om de fördelar, han betingat trosbröderna i Schlesien.

För Schlesiens protestanter blef fördraget af den största betydelse. Öfver ett hundratal (113 eller 117 -- olika uppgifter) kyrkor blefvo genom den s. k. exekutionsrecessen återställda till de evangeliske, och kejsaren får härvid i vissa fall gå

längre i medgifvanden, än han, strängt taget, förbundit sig till. Den katolska reaktionens makt blef genom fördraget för alltid knäckt, den evangeliska kyrkans framtid i Schlesien betryggad. »Jesuiterna skola mycket knorra, och man varnar för deras hemliga stämplingar», skrifer Cederhjelm till Palmqvist några dagar efter fördragets afslutande. »Men — tillägger han förtröstansfullt — Gud lärer hålla hand öfver sin smorda.»

De protestantiska sjömakterna voro öfverraskade, att Karls järnvilja hade segrat. De hade — såsom vi antydt — varit missbelåtna med Sveriges fordringar i religionsfrihetsfrågan eller åtminstone förhållit sig kyligt till deras genomdrifvande, där de icke rent af motarbetat dem. Nu upptändes de af en tyvärr blott alltför sent påkommen och för öfrigt fullkomligt dådlös nitälskan för de reformerte. Ty i stället för att själfva röra ett finger till dessa trosbröders hjälp, inskränkte man sig till ett — till på köpet ur hvarje synpunkt helt och hållet obefogadt klander af den svenske konungen, därför att de reformerte i den ingångna konventionen icke uttryckligen tillerkändes samma rättigheter som den augsburgiska bekännelsens anhängare. Under själfva förhandlingarna hade dock Karl inträdt till förmån äfven för de reformerta, men då rättsgrunden för de svenska krafven var Westfaliska fredens bestämmelser och kejsaren absolut vägrade att gå utöfver nämnda bestämmelsers ordalydelse, lät Karl med klok eftergift i denna punkt nämnda kraf falla. Strahlenheim gaf han dock befallning, att han vid fördragets genomförande skulle åtaga sig äfven de *reformertas* sak och verksamt befordra, hvad de enligt det westfaliska fredsslutet voro berättigade till, för så vidt däruti bestämts, att de skulle åtnjuta samma förmåner som den augsburgiska bekännelsens förvandter.

Så hade då Sverige med dess konung i spetsen på ett glänsande sätt häfdat sin gamla ställning såsom protestantismens främsta skyddsmakt i Europa. De schlesiska lutheranernas tacksamhet var gränslös, deras fröjd — såsom Hermelin skrifer — »otrolig». Karls genomtåg af landet blef för honom och armén ett sannskyldigt triumftåg. Då förordningen om kyrkornas öppnande för lutheranerna bekantgjordes och genast började sättas i verket, samlades unga och gamla i stora

skaror på vägar och stigar, öfverallt där konungen drog fram för att möta honom med jublande tillrop. Ja, ofta under knäfall hälsade de honom såsom sin befriare. Under djup andakt närvaro Schlesiens protestanter vid de svenska regementenas morgon- och aftonkorum, och igenkände man då med rörelse egna kära psalmmelodier, enär konungen befallt, att endast sådana skulle användas.

För kejsaren innebar ju konventionen en djup förödmjukelse, då han måst underkasta sig, att en främmande monark ingripit i förhållandet mellan honom själf och hans undersåtar. Skarpa voro ock de förebråelser, kejsaren fick uppbära af påfven särskildt för restitutionen af de katolska kyrkorna i Schlesien. Men tvifvelsutän var det ett uttryck för det situationens kraf, i hvilket kejsaren befunnit sig, då han till den påfliga nuntien i Wien till sin ursäkt yttrade, att han haft fullgiltiga skäl till sitt handlingssätt och »tror jag — tillade han — att om konungen i Sverige haft påfven så nära [som han mig], så hade han [Karl] gjort honom [själfve påfven] till *luthersk.*» (Enligt en annan version skulle kejsaren vid detta tillfälle hafva sagt, att påfven »finge vara glad, det konungen af Sverige ej begärt, att han själf [kejsaren] skulle bli lutheran, ty han visste verkligen ej, hur det då skulle ha gått»).

»In summa — säger den gamle hederlige Göran Nordberg — ingen seger hade förskaffat konung Karl större beröm än detta verket och syntes mera vara därmed vunnet, än med alla fältslag. Alle evangeliske ansågo konungen såsom deras beskyddare och blef det namnet, som de svenske hade sig förvärfvat i tyska kriget att vara hufvud och skydd för evangeliska läran, nu ånyo stadfastadt vid Sverges krona.»

Under svenskarnes tåg genom Polen sände de schweitziska protestanterna till konungen ett ombud för att begära hans bemedling hos Ludvig XIV för trosförvandter, som i Frankrike dömts till galererna. Äfven de ungerska protestanterna uppsökte Karl genom en beskickning, som anlände till hans läger under tåget mot Ryssland.

Men med Pultava och kulan vid Fredrikshall är det väl slut med detta Sveriges anseende såsom evangelisk stormakt? Nej, visst icke. Fortfarande spela sålunda svenske konungar

och framför allt naturligtvis Karl den XII en hufvudroll i tidens apokalyptik. Ännu i årtal efter hjältekonungens fall betraktas han i svärmiska kretsar på kontinenten såsom rättfärdighetens högste representant på jorden, ja, såsom den till domen återvändande Messias. Men för denna fråga ännu betydelsefullare är, att de evangeliska diasporaförsamlingarna, enligt hvad bevarade suppliker vittna, länge fortfara att blicka upp till Svea rike och dess konung såsom till sitt naturliga skydd och öfverhufvud. Och å andra sidan glömde man ej heller här hemma att söka bevara fäderneslandets gamla, ärorika traditioner i detta hänseende. Då ärkebiskop Firmian af Salzburg genom emigrationspatentet af den 31 oktober 1731 lyckats få en grym massfördrifning af protestantiska familjer till stånd — inom mindre än ett år eller redan den 30 november 1732 hade icke mindre än 18,151 personer utdrifvits — så läggas de för sin tro förföljdes sak på svenska folkets hjärta.

Samtidigt inskreds kraftigt på diplomatisk väg. Ehuru kejsaren uttryckligen gifvit tillkänna, att han under genomgående af brunnskur i Karlsbad önskade förskoning från statsgöromål, erhöll Sveriges minister, frih. KARL WILHELM VON CRASSAU sin regerings befallning, att ofördröjligen för kejsaren föredraga det Saltzburgiska ärendet. Det skedde ock genom ett intressant memorial af den 23 juni, i hvilket den svenska kronan äfven uppträder till förmån för kejsarens evangeliska undersåtar i Ungern. De sistnämnde hotades nämligen af »mångahanda förtretligheter och förnämligen af ett edsformulär, som är helt och hållet emot deras samvete och deras religion».

Betydande voro de summor, som insamlades till de förtryckta trosförvandternas hjälp. Tvenne väldiga, i riksarkivet förvarade, af mig tyvärr endast ytligt undersökta folio-volymer om »*de Saltzburgiske emigranter*» bära härom ett lika skönt, som oförtydbart vittnesbörd. Att de insamlade beloppen kunnat blifva jämförelsevis betydande, framstår så mycket beundransvärdare, om man betänker, dels att många andra angelägenheter, såsom för att taga blott ett exempel europeiska fångars utlösande från Algier (4 årl. kollekter beviljade ^{24/2} 1732) påkallade offervillighet från den svenska allmänhetens sida, dels folkbristen, dels och framför allt landets

utarmade läge efter Karl XII:s krig. Af ett kungabref d. 14 okt. 1734 om kollekt till lutherska kyrkan i Kassel förefaller det också, som om regeringen varit en smula generad för detta nya kraf, då det heter: »Ehuruval vi nu våra trogne undersåtare intet ville falla besvärliga med slika kollektørs samlande» — så hafva vi dock, i betraktande af de och de skälen, beslutat o. s. v. Men några år senare (1741 den 12 okt.) anbefalles ånyo varmt och utan tvekan medels insamlande till en evangelisk kyrkas uppbyggande och underhåll i Konstantinopel samt själavårdens uppehållande därstädes »för våra svenska och andra nationer utaf vår protestantiska lära». Riksens ständer hade förutom en årlig kollekt under 4 år för det kristliga verkets befrämjande beviljat 2 öre silfvermynt af hvart matlag både på landet och i städerna öfver hela riket, och prästeståndet hade för sin del åtagit sig, att för året 1742 skulle hvarje pastor lämna ett bidrag af åtminstone 12 öre silfvermynt. Vidare bestämdes belopp, som förmögnare och mindre förmögna kyrkor och kapell skulle för ändamålet utgifva. Och hade riksens ständer uttalat förhoppningen, att enhvar utgåfve yttligare bidrag efter råd och lägenhet och detta »med gladt hjärta».

Ännu så sent som 1825 synes vid en kollekts utfärdande till förmån för de waldensiska församlingarna i Piemont den af oss i detta föredrag häfdade synpunkten icke varit alldeles främmande för våra andliga och politiska ledare. Och då Gustaf Adolfs-föreningarne stiftats vid tresekelsjubileet 1832, inbrakte den första i Sverige insamlade kollekten till det ändamål, för hvilket dessa föreningar verka, enligt en uppgift icke mindre än 30,000 tyska riksmark.

Det ser för öfrigt ut, som om tanken på trosbröderna i den romerska diasporan och villigheten att bispringa dem hållits mera lefvande och vaken i vårt folk, innan missionsintresset väckts och erhållit den omfattning som nu. Det ena intresset synes i viss mån hafva trädt i det andras ställe, ehuru båda helt visst påkalla hjärterum vid hvarandras sida.

Sveriges stormaktsställning är för länge sedan slut — protestantismens främste banérförare kan det ej heller längre kallas. Vi sörja ej däröfver, om ock hvarje äkta svenskt sinne måste glädjas öfver den världshistoriska insats, det en gång varit vårt svenska folk förunnadt att göra. Men icke minst i en sådan krets som denna känner man djupt sådana minnens, sådana traditioners förpliktande, uppfordrande makt. De få ej ligga som ett ofruktbart, dödt kapital, utan må omsättas i lefvande håg och kraft. Följderna af den nationella utsvältningskur, som vi alla under vår uppväxttid och våra mannaår fått lida af — äro ännu långt ifrån häfda. I striden *för* våra högsta lifsvärden och *mot* de farliga makter, som tära på vårt folks lifsrötter och söka förhindra ett sannskyldigt fosterländskt nydaningsverk, är *vår* ställning klar. Här gäller att bilda, framför allt bland ungdomen, en ljusets allt hängifnare riddarvakt. Men skall ett nytt, i sin kärna friskt och sundt Sverige timras upp, måste framför allt grunden läggas djupt, så djupt, som våra fäder det gjorde. Här duger sannerligen ej den lösa sanden af några förmenta eller verkliga, kulturella eller estetiska framsteg, utan allena den gamla, goda klippgrunden — i sannskyldig botfärdighet och tro omfattad. På den grunden var det flydda tiders svenskar byggde, då de fingo kraft att kämpa, offra, lida och dö för helig sak. Vål må det i viss mån vara sant, att nya tider kräfva nya former — ehuru man sannerligen icke skall vråka en form, blott därför att den är gammal — och väl är det också en synnerligen viktig uppgift såväl för förkunnelsen af Jesu Kristi evangelium i församlingen som för den teologiska vetenskapen, att — såsom Hofmann i Erlangen en gång uttryckte det — *finna nytt sätt att lära gammal sanning*. Men noggrant må här tillses, att ej minsta droppe af det lefvande tros- och sanningsinnehållet, af det utsägligt dyrbara, lutherska trosarvet tillspillogifves — ty det *är* dock och förblifver så, att *detta är segern, som öfvervinner världen — vår tro*.

Herman Lundström.

Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning.

Sedan professor Ahnfelt i Tidskrift för teologi 1892 publicerat »Articuli Ordinantiæ» och med goda skäl visat, att dessa i själfva verket utgöra vår första evangeliska kyrkoordning, under Georg Normans ledning utarbetad samtidigt med landsordningen för Västergötland, seniors- och konservatorsinstruktionerna under sammanträdet i Nylödöse i april 1540, utgaf A. år 1895 i Lunds universitets årsskrift den svenska öfversättningen af dessa ordinansartiklar, hvilken i öfverskriften bär årtalet 1541. Denna öfversättning, hvars handskrift enligt utgifvaren visar sig vara afskrifven efter en äldre urkund utan att det latinska originalet förelegat afskrifvaren¹, ansluter sig både formellt och reellt ganska nära till originalet, men röjer på sina ställen ett tämligen fritt återgifvande af den ursprungliga texten, såsom i art. 13, där den latinska handskriften har »propter disciplinam», som återgifves med »såsom til at spåka och döda then gamla människan», i art. 16, där det latinska »exhortentur populum Concionatores .. ut .. orentur, pro Iuniori principatui, et in casu quo Regina fuerit pregnans fiant etiam preces pro ea quod dominus Deus .. eam liberare velit» motsvaras af »predikaren .. skall .. förmana folcket, at .. bedja .. för hans etc. vnge lifs erf herskaper, för wår etc. fru Koniginna; ther hennes etc. hafwande wore, skall man ock bedja, at Gud .. henne .. anser och hjälper», en öfversättning, som ock innebär en ändring i sak; i art. 18 hvarest de latinska orden »antea non satis exacte institutos in verbo Dei» icke återgifvits; i art. »De diuortiis» där »quaterne» motsvaras af »eller

¹ Lunds univ. årsskrift 1895. I s. 12.

flera gånger»; i slutet af art. 15, i art. »De confirmatione» o. s. v. Därjämte förekommer, såsom Ahnfelt också påpekat¹, ytterligare ett par ganska märkliga afvikelser i sak, nämligen att bland påbjudna helgdagar i den svenska redaktionen upptages äfven S:t Laurentii dag, som saknas i den latinska, och att i fråga om villkoren för äktenskaps ingående bestämmelsen att de skulle få ingås »in quarto et quinto gradu» saknas i den svenska upplagan, som endast påbjuder, att »giftermål skola skje efter lagen, werldslig och andelig», och således här vid lag företer en modifikation: upptagande af förut gällande bestämmelser i den kanoniska lagen, enligt hvilken giftermål i fjärde led voro förbjudna. Men äfven Laurentiidagens upptagande torde kunna anses såsom en modifikation från Normans sida, då ju helgonet Laurentius var synnerligen omtyckt i Sverige, och det därför kan antagas ha väckt anstöt, att dess fest blifvit aflyst i Art. Ord.

Då handskriften slutar med »ägode..» på art. »Om testament», veta vi icke, huru de svenska artiklarna sett ut i sitt fullständiga skick, om de återgett Articuli Ordinantiæ fullständigt eller icke. Nu har Ahnfelt emellertid påpekat, att den i Art. Ord. föreskrifna mässordningen blifvit använd Trinitatissöndagen 1540 vid visitation i Vadstena kloster². Denna ordning, hvars karaktäristiska kännetecken är predikans insättande i själfva mässan omedelbart efter tron, hör till de punkter i Art. Ord., som »af den svenska reformationens män ej kunnat helt godkännas»³. Det ligger då nära till hands att förmoda, det den svenska redaktionen af Art. Ord. icke innehållit denna mässordning, så att äfven häri framträder samma modifikation, som vi förut haft tillfälle att iakttaga i fråga om helgdagar och förbjudna led vid äktenskap. I alla händelser torde just på grund af dessa påvisade modifikationer en tid förflutit mellan affattandet af Art. Ord. och deras svenska öfversättning. Ha de förra blifvit använda under

¹ A. a. s. 18.

² Tidskrift för teologi 1893 s. 488. Visitationer i Östergötland, — enligt Annot äfven i Värmland — företogs ju omedelbart efter aprilsammanträdet i Nylödöse.

³ A. a. s. 305.

visitationen i Östergötland, som skall hafva blifvit afslutad före utgången af juli, så blir tempus a quo för de svenska artiklarna just nämnda månads slut.

Kunna de då vara utfärdade så långt efter den latinska redaktionen, som årtalet i öfverskriften anger, eller 1541?

Vi vilja i det följande framdraga några skäl, som tala mot denna tidsbestämmelse.

I svaret på ståthållaren i Västergötland Gustaf Olssons »clageart icler»¹, daterade den 4 febr. 1541, utlofvas att de *inom kort tid kommande* andliga ordinantierna skulle innehålla bestämmelser om, huru det skulle tillgå med »publica penitentia, thet är uppenbar plicht och bott, for then ganske christelige forsamling, androm till exempel och vederstyggelse; sama plegsigt motte man för nöden än nu behålle»². Här lofvas således, att ordinantierna skulle innehålla föreskrifter om en bannlysningsprocedur, som *icke* upptagits vare sig i Art. Ord. eller i deras svenska redaktion. Rimligtvis har därför äfven den svenska öfversättningen förelegat *före* nämnda svars afgifvande. Samma slutsats kan göras med anledning af hvad regementsrådets svar innehåller om prästbarns arfsrätt. Sedan bestämmelsen gifvits, att »prestebarnen måge gå i arf och beholle theris faders effterlefde godz och ägedeler, undantagandes så mygit som inventarium och kirkierne och pretestafnerne tillyder», tillägges: »Thet samma schall också yterligere i then religions ordnung medt tiden forhandlat och uttryckt blifve.»

Frågan gäller då, när detta svar lämnats.

Detta oafsedt, synes man emellertid kunna komma närmare bestämmandet af tidpunkten för de svenska ordinansartiklarna, om man tager i betraktande, att just dessa artiklar, som icke innehållit tillräckliga upplysningar i nämnda hänseenden, synas ha blifvit använda vid det »landsting» i Skara, då Gustaf Olsson förehaft de mål, hvarom han nu skrivit till konungens råd³. Här har nämligen domstolen ogillat ett med

¹ Hist. Tidskrift 1887 s. 194 ff.

² A. a. s. 196 f.

³ Jfr Lunds univ. Årsskrift 1895 I sid. 18 och Tidskrift för teologi 1893, s. 485 f.

dansk kyrkoordning — och Art. Ord. — öfverensstämmande äktenskap i 4:de led på grund af »leges canonum» och »Mester Jörens» stadga: men det är just den *svenska* stadgan, som, såsom ofvan blifvit påpekadt, utelämnat tillåtelsen att gifta sig i 4:de (och 5:te) led och sålunda alldeles öfverensstämmer med den kanoniska lagen, och därför synes det vara denna, som ligger till grund för regementsrådets beslut. Men icke blott för *dess* beslut: vederbörande hade först vändt sig till sin »kirckeherre», som svarat, att han icke kunde viga parterna till följd af släktskapsförhållanden, »effter then vprettat och beleffuat stadga Mester Jören Norman superintendentt wtgifuit hade», om icke tillåtelse utverkades af seniorn i Skara eller af Gustaf Olsson (i hans egenskap af af konservator¹⁷). Sedan hade mannen vändt sig till den sistnämnde i Älfsborg, men fått samma svar. Så hade han slutligen blifvit vigd i »Kongelle» i Norge, men därpå stämts att stå till rätta inför »regementet», som afkunnadø sin dom den 31 januari 1541. Men har den svenska kyrkoordningens föreskrift i detta hänseende tillämpats i alla dessa instanser, så synes den nödvändigtvis hafva förelegat promulgerad *före* 1541 års ingång.

Såsom resultat af den verkställda undersökningen framgår, att den svenska öfversättningen af Art. Ord. synes beteckna ett relativt själfständigt led i det under Normans ledning bedrifna arbetet på en svensk kyrkoordning och

¹ MESSENIUS har uppgifvit, att Gustaf Olsson blifvit utnämnd till konservator i Västergötland, och denna uppgift synes ej böra utan vidare förkastas såsom oriktig. Konservatorsinstruktionen har man dock funnit i öfversättning (från tyskan), hvilket icke är fallet med den åtminstone i någon mån tillämpade seniorsinstruktionen. Konservatorn nämnes också i den veterligen tillämpade landsordningen för Västergötland art. 52: predikanterna skola genom superintendenten, konservatorn och hans adjunkt tillhållas att predika lydadt mot Gud och konungen. Gustaf Olsson synes slutligen realiter ha utfört den uppgift, som konservatorsinstruktionen föreskrifver honom: att vara ordinarien och hans adjunkt behjälplig under visitationer, att döma af Gustaf I:es kvittens för Georg Norman på under visitationerna insamlade dyrbarheter (Gustaf I:s Registratur XIII s. 211 ff, jfr Tidskr. f. teol. 1892, s. 408 not 1); det heter här: »Item anno 40 om Kyndermessø dag i Tønnem prestegårdh anammede wij aff for: ne: M: Georgen *samsfelt medt her Gustaff Olson* och biscop Henrick i Westerås några christalle glasz.» Så kan han väl ock ha fått sin formliga utnämning till konservator, om han också ej själf kallat sig så.

vara promulgerad under senare hälften af år 1540 med borttagande af de nyheter i de latinska Art. Ord. i fråga om ceremonier (= kyrkoseder), som visat sig, kanske just under de efter Nylödösesammanträdet omedelbart företagna visitationerna, mest ägnade att väcka anstöt och motstånd äfven från det svenska prästerskapets sida.

Janne Romson.

De svenska bibelsällskapens uppkomst.

I.

Hela den period i kyrkans historia, som följer på reformationens och kontrareformationens tid, har af den danske kyrkohistorikern FR. NIELSEN fått till öfverskrift: individualismens segertåg. Valet af namn är rättfärdigadt, i det man riktat blicken på det, som sätter färg på periodens senare skeden. Den idé, en tid fullt medvetet fattar, har en gång varit oförstådd. De män, som först framburo de nya tankarna, ha mötts af motstånd af sin samtid. Ingalunda ha de satt färg på sin tid, men framtiden gaf dem rätt. Därför kan den tidsperiod, under hvilken de lefvat, med fullt fog benämnas efter den idé, de kämpade för. Den ringa förståelse, som nya tankar i förstone alltid röna, har väl endels sin grund i tröghetens lag. Det tager tid innan de olika mänskliga förhållandena, ett efter annat, kunna genomträngas af den nya surdegen. De stora, djupa hafsvidderna komma icke genast i svallning. Men lika visst är, att motståndet mot det nya ofta har sin grund också däruti, att männen med de stora, nya tankarna vanligtvis så helt bländas af dessa, att de mista förmågan att se hvad som är lifskraftigt af det gamla. Det skulle dock vara så, att människorna skulle komma ihåg den låxa forna tider lärt dem och på samma gång tänka på den nya läxan. Vi skola kunna både den ena och den andra, annars blir repetitionen oundviklig, och ju smärtsammare ju mer vi glömt bort.

Individualismen har lagt världen för sina fötter, utan allt tvifvel, men vi kunna tryggt säga, så grundligt, att vi nu hafva en bakläxa i sammanslutningens betydelse. Det religiösa området är icke isoleradt, utan tager intryck, helt natur-

ligt, af idéer, som röra sig på andra områden. Dock går utvecklingen här långsammare och än mer i zigzag än annorstädes. Därpå är den religiösa individualismens historia ett tydligt bevis. Den religiösa individualismen arbetar sig långsamt fram. Dess andetag hämmas oupphörligt af den kyrkliga organisationens band, som blifvit för trånga, torkat samman och mist sin tänjbarhet. Så blifva både pietism, herrnhutism och metodism till största delen utomkyrkliga riktningar. Utan nämnvärdt sammanhang växa de fram på olika orter ur likartad jordmån. Det religiösa lifvet slår ut i rikt blom, växer mångenstädes till och med vildt, utan vård och ans. För ett intensivare religiöst lif inom hela den protestantiska kristenheten hafva de nämnda riktningarna haft sin ofantliga betydelse. Pietism och herrnhutism ha i svensk kyrkohistoria gjort djupa märken. Den andliga väckelse i England, som har sin utgångspunkt i Wesleys och Whitefields verksamhet, nådde först senare fram till vårt land, ehuru denna rörelse var af mycket större omfattning än pietism och herrnhutism. Men Sveriges förbindelser med Tyskland ha alltid varit mycket lifligare än med öriket i väster. Under sjuttonhundratalet stiger emellertid England upp till sin världsställning, och med oerhörd expansionskraft förmår det att draga det ena landet efter det andra in i sin intressesfär. Hvad är naturligare, än att den utvidgningslusta, som drifver de engelska köpmännen öfver vatten och land, skulle såsom ett nationellt karaktärsdrag gifva gestalt också åt det återuppvaknade religiösa intresset? Så skedde verkligen genom stiftandet af de stora sällskapen med kristliga syften omkring 1800.

Dessa härledde sig direkt från den stora väckelsen. Denna hade ju sin första upprinnelse från de s. k. metodisterna, hvilka i början hörde till den engelska kyrkan, men senare lossade banden med denna och slutligen funno sig stå helt utanför dess gränser.¹ Men såväl de skilda fria samfundet som kyrkan rymde inom sig många män, som slöto sig till »the evangelical revival». Vissa andliga erfarenheter

¹ OVERTON, JOHN H. and RELTON, FREDERIC. The english church from the accession of George I to the end of the eighteenth century (1714—1800). London 1906 s. 72 ff.

voro det gemensamma kännemärket på de väckta från alla läger.¹ Den starka erfarenheten af den egna synden hade lärt dem, huru djupt sjunken den mänskliga naturen är, och hur fullkomligt oförmögen människan är att utan den helige Andes hjälp vända sig till Gud. Nåden allena är grunden till människornas frälsning. Synden och skulden hos människan uppvägas icke genom några hennes gärningar, utan genom en fullkomlig försoning genom Kristus, som uppfyllt allt, för att människan skall kunna antagas af Gud. Och tron allena är den hand, som sträcket ut för att mottaga och tillgodogöra sig försoningens nåd. Tron kommer genom omvändelsen eller pånyttfödelsen. Den är oundgänglig: människan måste medvetet känna inom sig, hur mörkret lämnar henne och Gud får makt öfver hennes själ. Så kommer Guds helige Ande till henne med sin helgande verksamhet; han gifver henne i hennes inre klara vittnesbörd om, att hon är i nådens tillstånd. Gentemot alla subjektiva upplevelser står det ena stora objektiva, Guds ord i bibeln; denna är en säker grundval, ty Guds Ande står bakom hvarje ord i de kanoniska böckerna. Andra stora objektiva makter, sådana de tagit sig gestalt i de kristnas religiösa lif, dopet, som kyrkan förrättar på sin Herres befallning, och den nattvard, som Frälsaren instiftade till sin åminnelse, att hans person aldrig skulle kunna försvinna genom historiskt isolerade individers subjektivism, få träda i bakgrunden.

Individualismen gör sitt segertåg genom att stryka bort hela den historiska utvecklingen, särskildt samfundsutvecklingen och ställa människan omedelbart inför en inspirerad bibel. Det är både rätt och orätt på en gång, framför allt historiskt förklarligt och historiskt nödvändigt. Trots allt får kyrkan en rättare ställning till bibeln, då man i denna söker icke blott bevisställen för lärosatser, de må vara ortodoxa eller rationalistiska, utan här finnes Guds historiska uppenbarelse. Men de ansatser, som, visserligen under otaliga misstag och med märkvärdigt ohistoriskt sinne, blifvit af rationalismen gjorda att historiskt förstå de heliga skrifterna, gingo för en

¹ OVERTON, JOHN. The evangelical revival in the eighteenth century. London 1886 s. 187 ff.

tid förlorade för församlingen i stort sedt, genom den stora väckelsen, och den historiska utvecklingslinjen, som ortodoxien genom fastställandet af det historiskt gifna sökt göra så rak som möjlig, blir zigzagformig. I omätlig tacksamhetsskuld står likväl eftervärlden till »The evangelical revival», som lyft kyrkan upp från den döda punkten och satt det kristna lifvets krafter i mäktig rörelse på hittills nästan okända banor.

Rik på stora personligheter är den engelska kristna världen under senare hälften af adertonde århundradet. Man finner dem i alla läger. Och så stark var brödrakänslan, att man verkligen förmådde för en gångs skull se bort från hvad som skilde i uppfattning, framställning och sätt att verka och förena sig till stora sammanslutningar för att utbreda Kristi rike på jorden. Sedan det baptistiska missionssällskapet sett dagen 1792, bildades 1795 det stora London Missionary Society, öppet för alla denominationer.¹ Religious Tract Society grundades 1799 vid ett möte, där den för sin brinnande kristliga ifver, men också för sin originalitet bekante prästen Rowland Hill, hörande till »evangelical party», presiderade.² Äfven detta sällskap stod öfver alla samfund. Tanken att med små tryckta skrifter söka bibringa de stora skarorna kristendomen var icke ny.³ Men de i omlopp varande traktaterna fann man icke tillfredsställande. De voro för litet evangeliska. För de nya traktaterna ställde man som mål, att i hvar och en skulle den rena sanningen framställas, utan något som kunde anbefalla en denomination eller kasta ett ofördelaktigt ljus öfver en annan.⁴ I hvarje publikation skulle en syndares väg till frälsning klart framställas. För den händelse en person blott skulle få en enda tractat i sina händer utan att få till-

¹ USSING, HENRY. *Evangeliets segertåg genom världen*. Öfvers. Lund 1902, s. 131. HORNE, C. SILVESTER. *Den frikyrkliga rörelsens historia i England*. Öfvers. Sthlm 1904, s. 279.

² WAKEMAN, HENRY OFFLEY. *The history of the church of England*. London 1899, s. 454.

³ OVERTON, a. a. s. 134. *Society for promoting christian knowledge* hade också traktatspridandet på sitt program.

⁴ JONES, WILLIAM. *The jubilee memorial of the religious tract society*. London 1850, s. 18 ff. *Proceedings of the first 20 years of the religious tract society*. London 1820, s. 14 ff.

fälle att läsa andra böcker, skulle han i denna finna, att han för att blifva frälst måste blifva pånyttfödd af Anden och rättfärdiggjord genom tron i lydnad för Jesus. Bibeln skulle vara den enda och tillräckliga normen, och, för så vidt man icke använde Skriftens ord i sin framställning, ville man hålla sig till de reformationens evangeliska principer, angående hvilka Luther, Calvin och Cranmer voro eniga. Formellt sedt skulle framställningen vara enkel och lättfattlig, men på samma gång uppeggande människors uppmärksamhet samt full af tankar och underhållande, hvarför berättelseformen mycket användes.

Sist i raden kommer *the British and Foreign Bible Society*, stiftadt 1804 af delvis samma män, som fått de båda andra sällskapen till stånd.¹ Vidtfamnande stort redan i sin begynnelse, har det kunnat glädja sig åt en framgång, som är alldeles enastående. Den interdenominationella karaktären framträder skarpt i sällskapets organisation. Den verkställande makten skulle ligga i händerna på en kommitté, bestående af 36 lekmän. Sex af dessa skulle vara i London bosatta främlingar, hälften af de öfrige af medlemmar af engelska kyrkan, den andra hälften dissenters. Tre sekreterare tillsattes, en för kyrkan, en för dissenterna och en för de kristne i främmande länder. Till den sistnämnda befattningen utsågs pastor Steinkopff² och ordförande blef lord Teignmouth. Sällskapets syfte ligger uttaladt redan i dess namn. I statuternas första paragraf heter det, att sällskapets enda syfte skall vara att uppmuntra en vidsträcktare spridning af de heliga skrifterna »without note or comment».

II.

De olika skottska kyrkosamfundet hade i likhet med de engelska icke undgått att röna inflytande af upplysningstidens

¹ BROWNE, GEORGE. *The history of the British and Foreign Bible Society.* London 1859. I s. 8 ff.

² Först såsom sekreterare i »die deutsche Christentumsgesellschaft» i Basel, sedan som pastor vid en tysk församling i London, hade Steinkopff trädt i nära förbindelse med London Missionary Society och Religious Tract Society. Vid bibelsällskapets bildande spelade han en framstående roll.

mot utpräglad religiositet mindre gynnsamma karaktär.¹ Det var icke en tid för varmt pulserande hjärtelif. Förståndet regerade med envåldsmakt och nedslog med sin kritik allt, som kunde kallas entusiasm. Mycket, som var opraktiskt och oförnuftigt, fick vika, men också mycket, som blott så benämndes af människor med mer hjärna än hjärta. Ljunt var lifvet inom den presbyterianska kyrkan i det stora hela. Ändlösa kyrkopolitiska motsättningar störde friden inom frikyrkorna. Secession church var sedan gammalt splittrad i Burgher — och Antiburghersynoden, den senare omfattande det mindretal af frikyrkans medlemmar, hvilka vägrade aflägga den medborgared, som erfordrades i Edinburgh, Glasgow och Perth, och som ansågs på flera håll såsom oförenlig med det principiella afvisandet af statskyrkans system och ordningar.² Väckelsens vindar nådde dock också Skottland. Den framväxande större lifaktigheten här stod i direkt samband med liknande engelska rörelser. Charles Simeon, som blef medelpunkten för »the evangelical revival» i Cambridge, sträckte sitt inflytande också till Skottland, där han äfven aflade besök. Den förut omnämnde Rowland Hill företog vidsträckta predikoresor i Skottland, särskildt i högländerna. Dessa män anknöto båda sin skottska verksamhet till det arbete, som bröderna Robert och James Haldane påbörjat.³ Det väckte stort uppseende, när dessa rika män af herreklassen efter sin omvändelse begynte en liflig verksamhet, riktad mot hvad man kallade legal kristendom. Genom inrättande af söndagsskolor och kringspridande af traktater sökte man komma åt de folklager, som kyrkorna hittills icke hade förmått påverka. Den yngre brodern James gick snart ett steg längre och började, oaktadt lekman, offentligen predika, något som sågs med oblida ögon både af stats- och frikyrka. Flera likasinnade män

¹ CUNNINGHAM, JOHN. The church history of Scotland. 2 ed. Edinb. 1882. II s. 406 ff. STEPHEN, W. History of the scottish church. 1894—96. II s. 561 ff.

² HORNE a. a. s. 359 f.

³ Memoirs of the lives of ROBERT HALDANE and JAMES ALEX. HALDANE, by ALEX. HALDANE. 5 ed. London 1855. HORNE a. a. s. 370 ff. Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche. 3 Aufl. Bd 7 s. 354 ff.

följde honom, förenade till ett sällskap för evangeliets spridning i hemlandet. Deras hängifvenhet för Guds rikets sak satte djupa märken i Skottlands religiösa lif.

Bland de många, som denna tiden väcktes till ett rikare religiöst lif, var också en ung man vid universitetet i Glasgow, vid namn John Paterson.¹ Han var född den 26 febr. 1776 i Duntocher i församlingen Old Kilpatrick nära Glasgow. Hans fader hörde till Burghersynoden. Redan i barndomen vändes John Patersons håg mot det eviga, i det han mottog starka intryck af sin nitiske församlingsherde. Stiftandet af London Missionary Society och dess ifriga verksamhet stärkte den unge mannens redan länge hysta missionsintresse, och som ett steg hän mot förverkligandet af sina ungdomsdrömmar inträdde han som student vid universitetet i Glasgow 1798. Under denna tid kom han att åhöra Rowland Hill och James Haldane. Den sistnämnde och en af dennes närmaste vänner, Ewing, verkade icke blott genom predikan. De sökte under sin vistelse i Glasgow finna några unga män, som de kunde uppfostra till evangeliets förkunnare. Af sina bekanta uppmanades John Paterson att taga fasta på detta tillfälle, icke minst för den storartade offervillighet, hvarmed Robert Haldane ekonomiskt underlättade de blifvande missionärernas studier.² Det var ett steg, som Paterson icke genast kunde besluta sig för.

Lekmannaverksamheten hade väckt anstöt inom de skilda kyrkosamfundet, och äfven Paterson kunde icke i början förlita sig med de konsekvenser den hade dragit med sig. Haldanerna och deras vänner höllo före, att det icke blott var en rättighet, utan också en plikt för hvarje kristen, som kände evangeliets kraft och som kunde klart utlägga det, att förkunna detta evangelium för sin nästa. Då denna princip rönt motstånd, drefvos dess anhängare att närmare sluta sig

---

¹ PATERSON, JOHN. *The book for every land: Reminiscences of labour and adventure in the work of Bible circulation in the North of Europa and Russia.* Ed. with a prefatory memoir by W. L. ALEXANDER. London 1858. — *Dictionary of national biography.*

² Robert Haldanes seminarium slutade sin verksamhet 1808.

samman.¹ De hade genom studier i Skriften kommit till den meningen, att kyrkan bör vara strängt skild från världen, och att nya testamentets anvisningar för kyrkostyrelse tarfvade ett mera bokstafligt förverkligande. Så förenade sig en 12 eller 14 individer i Edinburgh i slutet af år 1798 till en kyrka på independentistisk eller kongregationalistisk basis. Endast sanna Jesu lärjungar ville den rymma inom sig. Det vore en oundgänglig nödvändighet att bryta sambandet med de uppenbart otrogna. Blott i en sådan renad kyrka ansåg man, att den kristne individens andliga förmögenheter kunde utvecklas genom den ansvarskänsla, som måste uppkomma inom ett samfund, där lokalförsamlingar betydde allt och den enskilde ej skulle hämmas vare sig genom synodalregerement eller prästvalde. Liksom i Edinburgh bildades en kongregationalistisk kyrka också i Glasgow. Ledare var den nämnde Ewing. Några af Patersons vänner öfvergingo till independismen, och genom dessas inflytande kom han att syssla med föreliggande frågor. Efter en tid inträdde en fullkomlig omhvälfning af hans kyrkoideal, och han anslöt sig till Ewings kyrka. Han inträdde nu i Haldanes prästseminarium och vistades därför större delen af år 1800 i Dundee, där undervisningen bedrefs af pastor Innes. Följande år fortsatte man i Glasgow under Ewing. Studierna omfattade i synnerhet bibeln, som skulle tolkas af sig själf, vidare systematisk teologi, engelsk grammatik och retorik samt elementerna i grekiska och hebreiska.²

De predikanter, som fingo sin utbildning vid Haldanes seminarium, fingo ofta uppbära anklagelse för irlärighet. Man förebrädde dem sandemanianism.³ De åsikter, som den skottske prästen John Glas och efter honom hans svärson Sandeman i England kämpat för, gingo i kongregationalistisk riktning.⁴ Men det egentliga sammanhållande bandet bland

¹ The jubile memorial of the scottish congregational churches. Edinb. 1849. Introduction s. 67 ff. I samma arbete: KINNIBURGH, ROBERT. A historical survey of congregationalism in Scotland from its rise 1798 to 1812.

² KINNIBURGH a. a. s. 68 ff.

³ HENDERSON, THULIA S. Memoir of the Rev. E. Henderson. London 1859, s. 29 ff.

⁴ HORNE a. a. s. 347 f.

deras fåtaliga anhängare var en egendomlig uppfattning af trons väsen. I sin sträfvan att framhäfva, att människan blir frälst utan all förtjänst, utan egna gärningar, gingo de så långt, att de höllo före, att Jesu Kristi död i och för sig utan tanke eller handling å människans sida är tillräcklig att ställa den förnämste syndare fläckfri inför Gud. Tron fattade man som det blotta försanthållandet af berättelserna om Kristi död och uppståndelse.¹ Endast genom att från trons väsen aflägsna hjärtats assensus trodde man sig ha uteslutit de egna gärningarna: allt var Guds verk, människan var rent passiv. Denna framställning rönt kraftiga gensägelser, men många ifriga motståndare till sandemanianismen erkände den riktiga tendensen, nämligen att framhäfva den oförskylda nåden. Det var utan tvifvel denna synpunkt, som utöfvade sådan mäktig dragningskraft på de Haldaneska prästkandidaterna.² Man kan säga, att de genom Sandemans skrifter fördes närmare det lutherska betonandet af tron allena, hvilket man på reformert håll alltid haft svårt att till fullo förstå och uppskatta.³ Man fick klarare syn på trons egenskap af förtröstan på Jesus och hans ord, samtidigt med att man ogillade en predikan, som åsidosatte förkunnelsen om Jesus för förkunnelsen om tron.

Patersons ursprungliga plan var att blifva missionär. Efter studiernas avslutande 1803 blef han emellertid pastor för en kongregationalistisk kyrka i Cambuslang, hvilken han själf bildat. Samma år beslöto de båda independentistiska kyrkorna i Edinburgh att utsända missionärer. Närmast hade man Indien i tankarna. Paterson lämnade därför sin församling redan följande år för att i Edinburgh bereda sig till missionärskallet. Här uppmanades han af Haldane att söka sig en kamrat, som kunde hjälpa honom i hans arbete för hedningarnas omvändelse. En sådan hade han störst utsikt att finna bland dem, som gått samma bana som han. Vid ett besök i

¹ BOGNE, DAVID and BENNETT, JAMES. The history of dissenters from the revolution to the year 1808. 2 ed. London 1833. II s. 434 ff.

² HENDERSON a. a. s. 30.

³ Den stora vikt, som Whitefield och hans anhängare lade på rättfärdig-görelsen af tron, har man från kyrkligt håll i England ansett kunna innebära en fara för moralen. Jfr OVERTON a. a. s. 191.

det Haldaneska seminariet föll hans val på en för honom förut okänd ung man Ebenezer Henderson, hvilken redan genom sitt yttre gjorde starkt intryck på honom. Paterson tog ej miste den gången. En mera hängifven medarbetare kunde han icke ha önskat sig. En lifslång vänskap band de båda männen tillsammans.

Ebenezer Henderson var född i Linn nära Dumfeline d. 17 november 1784 i ringa omständigheter och kom vid 12 års ålder i handtverkslära.¹ Barndomens djupa religiösa intryck väcktes till rikare lif och utveckling genom den från bröderna Haldane utgående väckelsen. Liksom Paterson greps också Henderson af lust att förkunna det evangelium, hvars kraft han förnummit på sitt hjärta, och inträdde 1803 i Haldanes seminarium, i samma atmosfär, där Paterson utbildat sig, och med samma resultat: Kristi försonings tillräcklighet borde man aldrig tröttna att framhålla; Guds och världens barn kunna aldrig höra tillsammans; en kyrka består blott af dem, som öppet bekänna sig till sin Frälsare. Efter ett år voro de båda männen färdiga att gå ut till sin verksamhet i Indien. Förgäfves hade bröderna Haldane och likasinnade en gång sökt tillåtelse af det engelska ostindiska kompaniet att utbreda kristendomen i dess besittningar. Man var nämligen rädd för att oroligheter skulle utbryta, om man störde landets invånare i deras religionutöfning. I Edinburgh hoppades man nu, att Danmark skulle vara mera välvilligt stämtdt än England att insläppa kristna missionärer på sitt område.² Närmaste målet för Patersons och Hendersons resa var därför Köpenhamn. På aftonen den 27 augusti 1805 voro kongregationalisterna i Edinburgh församlade för att med bön och händers påläggning inviga missionärerna till sitt kall. Följande dag afreste de, hvardera medförande en rekommendations-skrifvelse, undertecknad af församlingarnas främste ledamöter, såsom bröderna Haldane, Ewing m. fl., och så lydande: »Till alla dem, som älska vår Herre Jesus Kristus. Vi bedja här-

¹ HENDERSON a. a. s. 3 ff.

² Ziegenbalg hade grundlagt den danska missionen i Trankebar. — Carey och Ward började i Serampur sin missionsverksamhet 1799. USSING a. a. s. 55 f., 142 f.

med att få rekommendera till Eder vår broder, som nu reser såsom missionär till Indien. Näst Guds nåd, hvori vi genom bön ha anbefallt honom, räkna vi på Eder välvilliga hjälp, i hvad hålst afseende han behöver Eder.»¹

III.

London missionary society sökte förena de kristna i olika länder till samarbete för sitt stora ändamål. Äfven från Sverige sökte man därför vinna hjälp och understöd, och den anknytningspunkt man här fann, var samfundet Pro fide & christianismo.² Det var ej att undra öfver, att man på detta håll sökte meningsfränder. Sällskapet var ju stiftadt några decennier tidigare utifrån ungefär samma principer som det stora engelska samfundet Society for promoting christian knowledge.³ Den egentliga upphofsmanen var den nitiske hofpredikanten Dr Carl Magnus Wrangel, som efter en tio-årig vistelse i England och Nordamerika var väl bekant med dessa länders religiösa förhållanden. Utom Sveriges gränser hade också Pro fide blifvit känt.⁴ I sin ringa mån hade denna sammanslutning för att »befordra kristendomens tillväxt och utöfning i Svea rike» genom själfva sin existens verkat uppmuntrande på stiftaren af »die deutsche Christentumsgesellschaft». ⁵ Genom dåvarande svenska legationspredikanten i London Samuel Nisser,⁶ sände londonska missionsälskapet 1798 en adress till Pro fide, och för att göra sina syften mera allmänt kända, hade man låtit medfölja ett upprop, som skulle kringspidas. Det svenska sällskapets styrelse ställde sig mycket välvilligt till saken. I Sverige hade man redan förut haft kännedom om missionsälskapets stiftande och ändamål, ehuru

¹ PATERSON a. a. s. 18.

² Evangelical magazine 1799, s. 257.

³ LEVIE, C. H. Samfundet Pro fide & christianismo. Sthlm 1871, s. 2.

⁴ Det räknade bland sina utländska ledamöter män från Danmark, Fynskland och England. Jfr Samlingar, Svenska samfundets Pro fide & christianismo, rörande religion, seder och uppförelse. Sthlm 1798.

⁵ RE 3 Aufl. Bd. 3 s. 821.

⁶ Legationspredikant i London 1791—1803. CARLSSON, G. W. Anteckningar rörande svenska kyrkan i London. Sthlm 1852, s. 154.

icke så noggranna underrättelser varit för handen förut, som man nu erhöll. Dåvarande ordföranden, kyrkoherden i Jakob och Johannes i Stockholm, Gustaf Murray, och sekreteraren, J. Lindeholm, svarade i sällskapet namn,¹ att man ville göra, hvad man kunde för att sprida kännedomen om missionssällskapet. Man skulle skicka uppopen till alla stiftet. Den tanken uppsteg likväl icke här hemma, att man kunde på ett verksamt sätt deltaga i missionsarbetet. Man kände sin kallelseverksamhet begränsad till det egna landet. Där återstod så mycket att uträtta. Den uppmuntran, skref man, som man hittills fått röna i sitt arbete, hade varit mindre, än man hade haft rätt att vänta. Nu gällde det att förbättra skolväsendet. Det stora målet vore att upprätta skolor i alla församlingar. Något samarbete för missionen kom således icke till stånd. Något gjorde man likväl. I samfundets cirkulär för år 1800 omtalas åtgöranden för att understödja missionsanstalterna för hedningarnas omvändelse i Afrika och på Söderhafsdöarna, och i cirkuläret för år 1803 lämnas ytterligare underrättelser om kaffrerna och boshiesmännen i Afrika.²

Det skulle dröja många år, innan man inom svenska kyrkan började hysa mycket mer än platonisk kärlek till missionens sak. Man förstod nog och uppskattade det stora och upplyftande målet att utbreda Guds rike öfver hela jorden, men ännu hade ingen fläkt af den stora kärleken drifvit bort från Sveriges kristna i allmänhet alla små tankar och invändningar, som om mission endast kunde och borde bedrivas genom smulorna från de rikes bord; man visste icke, att ankans skärf också på detta område har sin stora välsignelse med sig, att verksamt missionsarbete förlänar hälsa och styrka åt hemlandets kyrka. Dock funnos inom svenska kyrkan redan nu män, hvilkas hjärtan sattes i brand, när de fingo höra huru hänförelse för Guds rike kunde uträtta stora ting. Sverige låg dock icke så aflägsat, att icke också till dess

¹ Evangelical magazine 1799, s. 257.

² I samfundets cirkulär 1776 omtalas, att »såsom en anständig plikt har samfundet ihågkommit Tranguabariska missionsverket jämte erinran om benägen åtancka för den ännu lefvande svenske arbetaren med en gåfva, hvilken de närvarande ledamöter hvar för sig sammanskjutit.» LEVIN a. a./s. 13.

landsbygd nådde ekot af signalerna bland Englands kristna att bryta upp och taga itu med det ofantliga arbetet att kristna världen i stort.

Kunskapen om engelska språket var icke vidare utbredd i Sverige.¹ De tidningar och tidskrifter, som vuxit upp i England och Skottland med syfte att göra de olika missionsföretagen kända i vida kretsar och därigenom väcka intresse och vinna understöd för arbetet, kunde icke påräkna någon läsekrets i Sverige. En del år senare sökte man här hemma att afhjälpa denna brist genom att utgifva ett med de engelska tidskrifterna likartadt periodiskt blad.² Än så länge kommo underrättelserna ganska sparsamt, mest öfver Danmark.³ Där hade man inom kristligt intresserade kretsar börjat att utgifva ett evangeliskt magasin, med underrättelser också från England. Denna tidning letade sig fram till Sverige⁴ och kom också i händerna på en präst uppe i Skara stift, dåvarande huspredikanten på Storeberg nära Lidköping, sedermera kyrkoherde i Tådened, Lorenz Christopher Retzius.

Denne man, yngre broder till Anders Johan Retzius, stod herrnhutarne nära⁵ och hade genom dem fått blicken öppen

¹ När presidenten Leyonmark såsom ordförande i Evangeliska sällskapet 1809 skriver till bibelsällskapet i London, ber han att få använda tyska språket, då somliga i styrelsen väl kunde förstå meningen i ett engelskt bref, men ingen kunde skriva engelska. 5 Report of the British & Foreign Bible Society (1809) s. 234.

² Underrättelser om Evangelii framgång i alla verldsdelar. Sthlm 1818—24. Magasin för evangelisk biblisk christendom. Christianstad 1813, Karlskrona 1814, 15, innehöll bl. a. också uppgifter om missionen.

³ I Pro fides Samlingar utg. 1798 finnes en redogörelse för den missionsverksamhet, som Society for promoting christian knowledge bedrifvit i Indien.

⁴ Blef sedermera, i likhet med annan dansk litteratur, af Gustaf IV Adolf förbjuden. Jfr PATERSON a. a. s. 15 f.

⁵ Lorenz Christopher Retzius var född i Kristianstad 1745. Efter studier i Lund blef han prästvigd 1773. Under flitiga studier af uppbyggelselitteraturen hade han fattat kärlek till Zinzendorfs skrifter. Han var en nitisk präst och rönt stor framgång som predikant. Från trycket utgaf han tvänne årg. predikningar. En tredje utgafs efter hans död. Den sista samlingen utkom 1904 i 14 upplagan. P. G. A. i Biogr. lex. finner i Retzii predikostil »någon lutning åt brödraförsamlingen i metod och åtbärfvor. Diktionen är dock utan sentimental flärd och vämjelig sirapsötma». I en sterotyperad uppl. af 3 årg. predikningar äro de om herrn-

för hednamissionens betydelse.¹ Djupt hade han känt det mörker, som hvilade öfver hednaländerna och sört öfver sina medkristnas slöhet och ligkiltighet i denna sak. Med glädjens tårar läste han nu om stiftandet af missionssällskapet i London. Så starkt grep det honom, att han tog sig före att skriva ett bref till sällskapets styrelse — det var 1798 — uttryckande sin stora glädje öfver att Jesu försoning nu skulle blifva känd bland hedningarna. Hans själ törstade efter att kunna uträtta något för samma sak. Han kände det väl som en heder att vara född i det hederliga Sverige, men blygas måste han, när han tänkte på, hur litet man här ville göra för missionen. Men det hade sin förklaringsgrund. Den svenska kyrkan vore å ena sidan ansatt af religiösa partier, som lärde filosofi i stället för religion och som skakade trons grundvalar genom att skymma bort Guds ord och förkastade allt hvad förståndet icke kunde fatta. Å andra sidan funnes så mycken ligkiltig, ljum formalism, ehuru dock ett stort antal trogna vittnen stode att finna inom alla klasser. Brefskrifvaren fann sig vidare tilltalad af den vidhjärtenhet, som sällskapet genom sin interdenominationella karaktär visade gent emot olika tänkande: ingen blef utesluten, om han älskade Jesus i uppriktighet och sanning. Missionssällskapet lät detta bref inflyta i *Evangelical magazine*,² men något direkt svar fick Retzius icke, oakadt han erbjudit sig att i sin ringa mån bidra med hvad han kunde. Brevet har sitt stora intresse bland annat därför, att det kom att utgöra en anknytningspunkt för de mäns verksamhet, som några år senare bidrogo till att uppväcka sådant varmt kristligt nit i vårt land.

Det brittiska och utländska bibelsällskapets första försök till verksamhet i Sverige var ingalunda lyckosamt. De undersökningar om bibelns spridning i olika länder, som ledt till

lutarna påminnande uttrycken, såsom »staste Jesus» m. fl. borttagna. WARHOLM, JOHAN. Skara stifts herdaminne. I s. 587. Biogr. lex.

¹ Att inom brödraförsamlingen fanns väkt missionsintresse, visar sig bl. a. däraf, att från dessa kretsar framkom en redogörelse för det engelska missionssällskapets verksamhet. »Missionsocieteten i England» I 1799, II 1804 utgjorde egentligen blott en öfvers. af redogörelserna för åramötens i London missionary society. Öfvers. var gjord från en tysk öfvers. af det engelska originalet.

² *Evangelical magazine* 1799, s. 96 f.

bibelsällskapets stiftande, fortsatte man naturligtvis efter dess bildande med ökad ifver.¹ Därvid fäste man också uppmärksamheten på Sverige. Genom svenske legationspredikanten i London, d:r Brunmark, gjorde man förfrågan hos Pro fide & christianismo, förvissad om att detta sällskap skulle känna till landets religiösa förhållanden. Brunmark² var för tillfället sysselsatt med en plan att i förening med de danska och tyska pastorerna inrätta en skola för de lutherska församlingarna i London. Så helt upptager detta hans tankar, att han i ett bref till Pro fide utbreder sig framför allt därom och nämner mera i förbigående, att ett sällskap nyligen inrättats i London under namn af the British & Foreign Bible Society.³ Det syntes honom vara lifvadt af en sann religions ande. Detta samfund hade nu anmodat honom att af Pro fide begära upplysning, »huruvida någon brist på biblar förspörjes inom Svea land, och om icke äfven där torde finnas många, som äro utan denna dyrbara bok och dock skulle önska att äga den, samt om lapparna äro försedda därmed». Brunmark erhöi snart svar,⁴ att man i Sverige vore så lycklig att såväl genom regeringens faderliga omsorg som ock genom den spridning evangelii ljus i allmänhet hade nått intet behof af biblar för närvarande förefunnes. Anstalter vore också vidtagna för biblars tryckande och utdelande på finska och lapp-

¹ BROWNE a. a. I s. 290 f.

² Gustaf Brunmark föddes i Västerås 1773. Sedan han i Uppsala blifvit filos. magister 1794, blef han 1799 prästvigd till medhjälpare åt sin svåger pastor Nisser i London. Efter en tid återvände han till hemlandet, men kom 1802 tillbaka till London såsom legationspredikant. Han var en djupt religiös man, outtröttligt verksam i sin omsorg för landsmännen i England, särskildt talrika under dåvarande krigiska tider. Han deltog i stiftandet af »The Society of friends of foreigners in distress», som bildats af de utländska protestantiska pastorerna i London för att understödja fattiga utlänningar därstädes, deltog också i andra välgörande arbeten. Då det sällskap, som i England bildats för att lindra nöden i det af kriget härjade Tyskland, vände sin uppmärksamhet till Sverige vid tiden för det finska kriget, yppade sig ett nytt tillfälle för Brunmark att visa sin varma fosterlandskärlek. CARLSON a. a. s. 103 ff. 155. The christian observer 1809 s. 56.

³ Brunmarks bref dat. London d. 17 april 1804 är aftryckt i Läsning i blandade religionsämnen af Joh. Gust. Bure IV: 1. Sthlm 1815 s. 46 ff.

⁴ I Report of the Br. & F. Bible Society Appendix s. 42. Svaret är dat. d. 31 maj 1804.

ska. Man bad Brunnmark meddela bibelsällskapet, huru lifligt man sympatiserade med dess sträfvande, och att man hoppades, att Herren skulle genom detta låta sanningens ljus komma till hednafolken. Brevet var undertecknad af sekreteraren O. Lindeholm.¹

Detta svar är tydligen afgifvet utan att man besvärat sig med att företaga några undersökningar i saken. Man anser tydligen bibelsällskapens verksamhet ligga i samma riktning som missionssällskapet i London. Man svarar utifrån den allmänna uppfattning man på förhand hade klar. Helt och hållet grundlös var icke heller den ljusa blick man hade. Bibeln fanns verkligen i många hem i Sverige, särskildt i de bemedlade. Men på det hela taget var Sverige ett fattigt land och bibeln en jämförelsevis så dyr bok, att mången familj icke hade råd att anskaffa sig ett exemplar. Det afgifna svaret är därför ganska besvärande, från svensk synpunkt sedt. Kringspridandet af bibeln och andra gudliga skrifter till de fattiga invånarne i landets aflägsna provinser hade dock från början utgjort ett af samfundets Pro fide förnämsta omsorger, fastän dess verksamhet i detta syfte på grund af bristande medel blifvit ganska inskränkt.² Att så blef fallet, må vara. Men att man så blindt litade på svenska statskyrkans förträfflighet, att dess representanter i händelse af bibelbrist skulle låta sådant hafva blifvit kunnigt, att man därför icke gjorde några undersökningar i saken, och att man under det arbete man verkligen uträttat för bibelns spridning icke hade gjort några rön, som hade påvisat det verkligen stora behof af biblar, som förelåg, är ett nedslående vittnesbörd om brist på andlig vakenhet hos de ledande religiösa kretsarna i Stockholm.

Härmed slutar den första fasen af det engelska bibelsällskapets försök att i Sverige vinna anknytning för sin verksamhet. Bibelsällskapet tog nämligen Pro fides uppgift för god, och vidtog därför inga åtgärder.³ Man litade så väl på samfundet

¹ Hofpredikant, regementspastor, 1806 kyrkoherde i Mariestad. L. öfversatte flera af Bastholms rationalistiska arbeten.

² Jfr samfundets cirkulär 1819.

³ BROWNE a. a. I s. 328.

i fråga som på Brunmark, hvilken naturligtvis skulle korri-
gerat uppgiften, om han funnit den osannolik. Någon djupare
resonnans hade man icke erhållit. Bristen på andlig företag-
samhet var påtaglig. Den framkom icke heller af sig själf.
Först efter en kraftigare påstötning utifrån fick man i Sverige
öppna ögon för huru vidsträckt fält man ännu hade att be-
arbeta.

IV.

När Paterson och Henderson, de båda missionärerna från
kongregationalisterna i Skottland, anlände till Köpenhamn,
sökte de naturligtvis först och främst förverkliga planen på
missionsarbetet i Indien. Underhandlingarna härom drogo ut
tiden, men översamhet var ingalunda i de två främlingarnas
smak. De funno snart ett provisoriskt arbetsfält, i det de
började sörja för de andliga behoven hos sina både i Köpen-
hamn och Helsingör talrika landsmän.¹ Också den danska
befolkningen sökte de komma nära och väckte hos Köpen-
hamns befolkning stort uppseende genom att gratis utdela
traktater på gatorna. Härigenom blefvo de observerade och
kommo snart i beröring med intresserade kretsar inom den
danska kyrkan. De fingo nu inblick i, huru tidens otro bragt
det kristna lifvet i lägervall. Tiden skred framåt och allt ifri-
gare fortsatte de sin verksamhet, för hvilken de noggrannt
redogjorde för de skottska hemförsamlingarna.² Då tidpunkten
för deras afsegling till Indien närmade sig, begärde de, att
andra skulle sändas i deras ställe, som kunde upptaga deras
arbete i Danmark; det vore orätt att öfvergifva det påbegynta
verket. Man fick till svar, att detta skulle medföra större
kostnader än man för närvarande förmådde bära; de gjorde
bäst i att stanna i Danmark, där de ju från missionssynpunkt
kunde göra ett lika fruktbringande arbete som i Indien eller
annorstädes, då kristendomens ställning därstädes syntes vara

¹ PATERSON a. a. s. 18 ff. HENDERSON a. a. s. 40 ff.

² Deras bref infördes i *The missionary magazine*, a periodical monthly publication, intended as a repository of discussion and intelligence respecting the progress of the gospel throughout the world.

så undergräfd. Ogärna lämnade Paterson och Henderson sina ursprungliga planer, men de voro så godt som tvungna därtill. Ty det svar som de erhållit från sina hemförsamlingar innebar i grund och botten ringa uppmuntran för ett fullföljande af dessa. Stridigheter hade nämligen utbrutit bland de skottiska kongregationalisterna, hvilka kommit deras tankar att vända sig åt annat håll och missionsifvern att svalna.¹ Bröderna Haldane började omfatta baptistiska läror och gjorde också meningar gällande angående gudstjänstordningen, såsom att prästämbetet borde försvinna, hvilka icke gillades af flertalet församlingsmedlemmar. Det kom till brytning, och man gick skilda vägar. Den förut nämnde Greville Ewing förvärfvade sig nu stora förtjänster genom sitt framgångsrika arbete för de skottiska kongregationalisternas konsolidering. Det var med kännedom om dessa begynnande stridigheter, hvarvid Paterson och Henderson biträdde partiet mot Haldanerna, som de förstnämnda beslöto att definitivt uppgifva sina tankar på mission i Indien. De insågo vanskligheten i att påbörja ett arbete bland hedningarna, hvilket när som helst kunde afbrytas, då det hvilade endast på ett fåtal hemförsamlingar.

Man fortsatte således med sin verksamhet i Danmark. Det var ett mödosamt värf, också därför att understöden från hemlandet icke voro stora, så att de båda skottarna själfva måste bidra till sitt underhåll. Deras energi kom härvid väl till pass. Energien var något som utmärkte dem båda, främst dock Paterson.² Denne var ingen snabbtänkt eller genial man. Ingen särskild förfining eller elegans kunde spåras i hans uppträdande. Fåordig var han också. Ingen lycklig talare heller. Men den plan han en gång omfattat, hängde han orubbligt fast vid och visste också att genomföra den. Han var en alltigenom praktisk man. Den medfödda skottiska skarpsinnigheten, för att icke säga slugheten, gjorde det honom möjligt att grundligt sätta sig in i och uppfatta nya förhållanden och böja dem efter sin vilja. En härskarnatur hade han, förenad med stor organisationsförmåga. En ärlig, rätt-

¹ HORNE a. a. s. 373 f.

² PATERSON a. a. Introduction.

fram, hederlig man var han också, en enkel, varmt troende kristen med ett hjärta, mäktigt af stora mål. Han talade icke mycket om andliga erfarenheter, men handlade så mycket mer. I mycket var Henderson honom lik, ehuru icke en så utpräglad karaktär. När de två voro tillsammans, var alltid Paterson ledaren. I ett afseende var Henderson emellertid denne gifvet öfverlägsen, nämligen genom sin stora linguistiska begåfning.¹ Under en mångårig vistelse i norra Europa lärde de båda att reda sig med de länders språk, hvori de vistades, först danskan, sedan svenska och ryska. Henderson ägnade sig med förkärlek åt de orientaliska språken och ägde en grundlig insikt i hebreiska, syriska, etiopiska, arabiska, persiska, turkiska och koptiska. Under senare delen af sitt lif, då han innehade plats såsom professor i orientaliska språk vid det kongregationalistiska Highburg-college, framträdde hans vetenskapliga läggning. Han var bland de förste, man har sagt den förste, som i England bedref vetenskapligt studium i de österländska språken.

De båda främlingarnas verksamhet i Danmark var icke utan frukt. Det mest synbara resultatet var, då Henderson en del år senare, 1814, kunde vara med om grundandet af det danska bibelsällskapet. Än så länge gällde det att bryta mark och söka, hvar man kom åt, att uppväcka det domnade religiösa lifvet. Men båda voro män af vidtfamnande planer. Deras tankar kunde icke stängas inom Danmarks trånga gränser. Man tänkte först på det Danmark tillhöriga Island, där man ville kringspida på isländska språket tryckta traktater. Äfven en bibelupplaga på isländska ville man få till stånd.² Alla dessa planer kräfde stora medel för sitt förverkligande, större än de föga talrika skottska församlingarna kunde uppdrifva. Dessa vände sig därför till de stora londonska sällskapen med anhållan om hjälp. Så kommo Paterson och Henderson i förbindelse först med Religious Tract Society, hvarifrån de fingo upprepade understöd, något senare med The British and Foreign Bible Society, som också räckte dem en hjälpsam hand.

¹ HENDERSON a. a. passim. Encyclopedia britannica. Realencykl. f. port. Theol. u. Kirche art. Henderson, Ebenezer.

² PATERSON a. a. s. 18 ff.

Ofta hade Paterson och Henderson under sin vistelse i Danmark sett öfver mot svenska kusten och undrat, om de kunde uträtta något på andra sidan sundet. Liksom taladt ur deras egna hjärtan kom ett bref från en af deras närstående vänner i London med förfrågan om de kände till förhållandena i Sverige, Lappland och Polen.¹ Genom att rikta sin uppmärksamhet på dessa länder kunde de blifva verktyg i Herrens hand att uträtta obeskrifligt mycket godt, ty Londonvännerna voro färdiga att med hjärta, hand och börs företaga hvad helst Guds rikets sak syntes kräfva. Sådan redobogenhet verkade upplyftande och stärkande, och snart var man i färd med att söka anknytningspunkter i Sverige. Det var i detta hänseende icke utan sin stora betydelse att man den sista tiden i Danmark samarbetat med herrnhutarna. Det var helt säkert inom dessa kretsar som man fick reda på professor Hylander i Lund. Man hörde om honom, att han var en sant evangelisk predikant med ett välgörande inflytande på sina lärjungar.² Ett bref till honom följdes snart af svar. Man hade framställt frågor angående Guds rikets ställning i Sverige. Nu fick man veta, att enligt Hylanders åsikt voro evangeliets förkunnare i Skåne liksom hagtornsbuskar, få och långt ifrån, hvarandra. Svaret funno de båda skottarna något brydsamt, då de icke visste, att hagtornsbusken var en jämförelsevis sällsynt växt i det sydligaste Sverige. Så mycket förstodo de i alla fall, att det religiösa tillståndet i Skåne lämnade mycket öfrigt att önska.

Man vände sig vidare till prosten Retzius i Tåned. Henderson satt en dag och läste i Evangelical Magazine och fick där syn på Retzii bref till Londonska missionssällskapet. Den ton, som genomgick brefvet, syntes utvisa, att man här hade en själsfrände. Med glädje mottog Retzius Hendersons bref.³ Förgäfvess sade han sig ha väntat svar på ett bref, som han för ett par år sedan skrivit till London Missionary Society, där han berättat om sina förhållanden. Hendersons meddelanden vore också därför så mycket värdefullare, som

¹ PATERSON a. a. s. 10.

² PATERSON a. a. s. 14. HENDERSON a. a. s. 52.

³ PATERSON a. a. s. 15 f. HENDERSON a. a. s. 53.

han nu för tiden måste umbära underrättelser, om hvad som tilldrog sig inom den engelska kristna världen, sedan alla danska litteraturalster, däribland också det danska evangeliska magasinet, blifvit förbjudna. Retzius berättade om sitt lif, huru han 1799 erhållit sitt nuvarande pastorat. Idel glädjande erfarenheter hade han ingalunda gjort. Han önskade sig många gånger ut till hednavärlden eller att vara bland sådana kristna, hvarest han kunde hafva en öppen dörr till åhörarnas hjärtan. Vål hade i hans församling evangelium predikats under många år, men det oaktadt kunde han knappt med säkerhet räkna mer än tretti, som älskade sin Frälsare. I grannskapet hade väckelser ägt rum. Med de väckta hade han trädt i förbindelse. Också med liktänkande ämbetsbröder stod han i nära samband. 1802 hade en 20 stycken präster i hans stift sammanslutit sig till en förening, den första i sitt slag, hvilken skulle årligen sammanträda till inbördes uppbyggelse och uppmuntran till troget tjänande af Herren. Inom denna krets hade man uppgjort en plan att låta trycka och utdela små traktater. Sådana finnes i öfverflöd för väckta, men man lede brist på lämpliga för andligen sofvande. För att afhjälpa denna brist hade man skrivit till Londonska missionssällskapet, men utan resultat. Retzius slutar med att redan på förhand uttrycka sina vänners glädje öfver de nya underrättelserna och uttalar den önskan: »O, att vi måtte med kropp och själ offra oss för Honom, som offrade sig själf för oss i den mest blodiga död».

Paterson och Henderson funno af brefvet, att de tänkt rätt om Retzius: han var en verklig kristen broder. Korrespondensen fortsattes, och Retzius lämnade ytterligare upplysningar.¹ Han klagade öfver svårigheten att samla medel för spridande af bibeln och andra andliga böcker. För andra fromma ändamål gick det lättare att få penningar, såsom till fattiga, till skolors underhåll m. m. För egen del hade han kännedom blott om två fall, där man sökt göra tillgången på religiösa skrifter lättare för allmänheten. Ena gången var det en lekman, som för många år sedan hade låtit trycka en del nya testamenten, den andra en präst, som testamenterat en

¹ *Missionary magazine* 1806, s. 395.

mindre summa för utdelande af andliga skrifter bland de fattiga. Men man behöfde verkligen göra något, ty väl fanns bibeln hos mera bemedlade bönder, men sällan bland tjänare och aldrig bland de fattiga. Ofta kom man emellertid och ville låna böcker. Hvad det kristna lifvet i landet anginge, så funnes många nitiska präster och väckta själar, utom i Skara stift särskildt i Östergötland och Skåne, i sistnämnda landskap dock mera förr än nu. Kristna af samma typ funnes också i städerna, såsom i Stockholm, Göteborg, Karlskrona, Norrköping och Uddevalla. För öfrigt vore allt, så vidt han visste, mörker och död öfver hela riket. Om tillståndet i öfre Sverige och Finland nu för tiden hade han sig intet bekant; där hade dock en tid varit stor religiös lifaktighet.

De upplysningar Paterson och Henderson begärt om det religiösa tillståndet i Sverige, hade de således fått. Från två vidt skilda platser i landet ådagalades det, att mycket öfrigt var att önska; mycket att göra fanns, blott man ville gripa sig an med arbetet. Omständigheterna syntes så gynn-samma, att man icke ville släppa sitt tag. Man lofvade Retzius 10 p. st. (ung. 50 rdr) för att underlätta tryckandet af trakta-ter. För de båda främlingarna i Danmark, som icke hade stora medel att röra sig med, och hvilka genom språklektioner sörjde till en stor del själfva för sitt underhåll, var detta icke någon liten summa. Utan att på förhand fråga de skottska vännerna hade man handlat. Det var till meningsfränder i London som hade större resurser, till hvilka man litade. Man vände sig till Religious Tract Society med förfrågan, om de ville understödja en religiös verksamhet i Sverige. Innan svaret från England nådde Paterson och Henderson, hade de yttre omständigheterna för dessa alldeles omgestaltat sig. Det politiska förhållandet mellan Danmark och England blef under året 1807 så småningom så spändt, att det icke var utan fara för engelska undersåtar att uppehålla sig på dansk botten. Väl blef icke vänskapen mellan de båda främlingarna och deras religiösa meningsfränder i Köpenhamn störd, men en offentlig verksamhet var ej att tänka på för den närmaste

tiden. Tills vidare stannade Paterson kvar. Under sommaren uppehöll sig Henderson hufvudsakligen i Helsingborg, under afvaktan på händelsernas utveckling.¹ Under väntetiden företog han en resa genom Skåne, här och där utdelande traktater till personer, som han trodde skulle vilja öfversätta dem. Då det politiska läget icke förbättrades, tog Henderson sitt parti och reste till Göteborg, där han bland landsmän hoppades finna ett nytt arbetsfält. Denna stad var under kontinentalsystemets dagar en storartad handelsplats, i främsta rummet naturligtvis besökt af engelsmän. Paterson, som kvarblifvit i Köpenhamn, fick här upplefva den fruktansvärda bombarderingen från engelska flottan i början på september. Omedelbart därefter reste han öfver Sundet.

V.

De båda skottarna, som i Danmark begynt en framgångsrik verksamhet, hade af yttre omständigheter blifvit tvungna att byta om arbetsfält. Det skulle snart visa sig hvad de med sin outtröttliga verksamhetslusta, sin smidighet att kunna lämpa sig efter nya förhållanden och sin hängivenhet och fasta tro på sin sak kunde uträtta i ett land, hvars språk de bristfälligt behandlade — danskan kunde de behärska ganska bra — och om hvars kyrkliga förhållanden de nödvändigtvis måste hysa dunkla och orediga föreställningar. Den kristendomstyp de stodo närmast var den herrnhutiska, ehuru de ingalunda sammanfölo med Zinzendorfs anhängare.² De personer i Sverige, med hvilka de träd i förbindelse, räknades också till detta parti. Med sin känslsamhet i religiöst afseende kunde de icke stå som representanter för svensk kristendom. Svenskarna äro i allmänhet icke böjda för att lägga i dagen sina religiösa känslor, de äro passiva och inåtvända i

¹ HENDERSON a. a. s. 54.

² I Köpenhamn undrade man om traktaterna: de äro hvarken lutherska eller från brödraförsamlingen, hvarifrån komma de då? PATERSON a. a. s. 65. Det värsta man sagt om oss är, att vi äro metodister, skref Paterson hem till Skottland. *Missionary magazine* 1806, s. 262.

detta hänseende. Det kunde därför ej inträffa annat än att Paterson och Henderson med sitt säregna engelska kynne lätt skulle taga miste om det andliga lifvets tillstånd här i landet. De upplysningar de erhållit voro ju också ensidiga.

Då Paterson lämnade Danmark kom han först till Malmö.¹ Han gick upp till kyrkoherden, prosten Christian Schönbeck, hvilken han fann vara en from, intelligent och mycket vänlig man. Ånyo frågade han efter lifvet inom svenska kyrkan och fick samma upplysningar som förut, att det fanns mycket att göra. Bäst skulle vara för honom att resa till Stockholm. Det beslöt sig Paterson för, men först ville han dock till Göteborg för att rådgöra med Henderson. För en så lång resa fordrades emellertid mer penningar än han för tillfället ägde. Ekonomiska svårigheter skrämde honom dock aldrig. Dristigt gick han upp till en af stadens främste köpmän och fick verkligen på sin anvisning på London af denne de medel han behöfde. Innan afresan uppsökte han professor Hylander i Lund och fick genom honom se ett stycke svenskt kyrkolif. Han följde nämligen med på ett husförhör, som Hylander höll i sitt prebende. Främlingens förvåning väckte det, när den stora skaran af gamla och unga i allmänhet raskt svarade på de framställda frågorna. De okunniga förmanades med skärpa till större flit. Paterson fick här höra, att det stora flertalet församlingsbor voro läskunniga, många också skrifkunniga. Det var ovanligt att finna flera än en på tio eller tolf, som icke kunde reda sig med bok. Skolor hade man icke, utan föräldrarna voro sina barns läromästare. Kunskapen i kristendomen var icke liten, då alla måste lära sig katekesen. Paterson fann dock förhållandena långt ifrån ideala. Illa stämde det öfverens med hans kyrkoideal, att alla utan undantag fingo tillträde till de religiösa rättigheterna, blefvo fullmyndiga medlemmar i församlingen. Sådant fostrade en nation till religiös formalism.

Paterson fann vidare, att den tyska neologien om den franska otron icke hade gjort så stora landvinningar i Sverige som i Danmark. I stället härskade en död och kall ortodoxi bland prästerskap och professorer, ehuru icke få voro sådana

¹ PATERSON a. a. s. 50 ff.

som Hylander och Retzius. Omdömet om det religiösa tillståndet i Skåne denna tid är ingalunda opartiskt. Paterson hade trädt i beröring med den herrnhutiska riktningen och fått från denna sin allmänuppfattning bestämd. Att stämpla Schartau, som vid denna tid utöfvade ett storartadt religiöst inflytande i Lund och vida omkring, såsom fången i en död och kall ortodoxi låter sig dock näppeligen göra. Dennes mot all herrnhutisk och reformert kristendom så kritiska sinne gjorde honom föga lämplig att blifva medarbetare till Paterson, hvilken trots alla förtjänster väl icke helt och hållet kan fritagas från religiös beskäftighet, något som Schartau och hans riktning under inga förhållanden kunde fördraga. Det var svaghet och styrka på samma gång. Ty mycket kan anses som beskäftighet, hvilket icke är annat än energi och företagsamhet för Guds rike. Man kan så missförstå förblifvandet vid sin kallelse, att man därutinnan får en ursäkt för likgiltighet och oföretagsamhet.

Redan nu gjorde Paterson en erfarenhet, som han visserligen icke glömde. Han fann religiös tolerans vara något okänt i Sverige, väl icke i den ineningen, att han för sin person kände tankefriheten kringskuren, men så mycket mera på ett annat håll. Vännerna i Skottland längtade efter att höra, att i Norden grundlagts skriftenliga kyrkor genom deras egna missionärer, och detta var ej möjligt utan ett flitigt predikande. Men hvad Paterson än tänkte företaga sig, den utvägen såg han genast stängd för sig. Han var klok nog att genast i början begränsa sig till områden, där han utan pinsam friktion med bestående förhållanden kunde uträtta mycket godt i stället för att, genom att söka verka genom offentlig förkunneelse, framkalla en oundviklig konflikt med den tiden allena rådande meningar inom svenska kyrkan. En konflikt af detta slag kom i sinom tid, men lät vänta på sig till medio af århundradet.

Paterson uppsökte nu Henderson i Göteborg och fann denne i full verksamhet bland landsmännen, predikande för dem i ett litet engelskt kapell.¹ Liksom förut i Skåne fann Paterson också i Göteborg de religiösa förhållandena bland

¹ PATERSON a. a. s. 55 ff.

alla klasser bättre än i Köpenhamn. Henderson hade redan lyckats förvärfva sig många vänner både bland engelsmän och svenskar. Bland de senare hade man funnit många sanna kristna. Flera af prästerskapet syntes också vara sant evangeliska män, hvilka arbetade med nit i sitt kall. I Göteborg fick man det efterlängtade svaret från Londonska traktatsällskapet, hvilket utlofvade pekuniärt understöd under förhoppning att ett svenskt traktatsällskap kunde bildas. Det syntes Paterson icke omöjligt att få ett sådant till stånd. Han sonderade förhållandena redan i Göteborg och fann, att många hade religionen som en hjärtesak och ville gärna gå med på någon plan, som kunde gagna Guds rike. Det som fattades, vore en bestämd uppgift, på hvilken de kunde rikta sin uppmärksamhet. Framför allt fattades penningar. Nog kunde man samla något, men hufvudsakligen måste man lita till England, förklarade Paterson för traktatsällskapet. Det försök man gjort med de genom Retzii förmedling tryckta traktaterna, hade utfallit synnerligen lyckligt. Mellan fyra och fem tusen exemplar vore redan åtgångna.¹

Slutresultatet af öfverläggningarna mellan Paterson och Henderson blef, att den senare stannade kvar i Göteborg för att fortsätta det arbete han där påbörjat. Paterson skulle fara till Stockholm och där söka bilda ett traktatsällskap. Utan omedelbart gagn för Patersons framtida verksamhet blef icke hans Göteborgsbesök. Bland de båda engelsmännens vänner i Göteborg voro också herrnhutare, hvilka gäfvö Paterson rekommendationer till bröderna i Stockholm. Af en from köpman, Jonas Rejberg, fick han ett introduktionsbref till baron Mathias Rosenblad. Så begaf han sig af midt under vintern i december månad. Vägen togs öfver Lidköping, emedan han ville personligen sammanträffa med Retzius, hvilken pastorat låg icke långt därifrån. Efter ett mindre angenämt reseäfventyr i snöstorm anlände han till Retzii prästgård, där han stannade några dagar. Under samtalen med Retzius blef Paterson fullt öfvertygad om den stora bristen

¹ Bref från Paterson till traktatsällskapet den 20 nov. 1807 i Proceedings of the first twenty years of the Religious Tract Society. London 1820. 9 the report 1808.

på biblar bland folket. Sedan fortsattes resan. Under vägen gjorde Paterson den erfarenheten, att hans danska språk var illa lidet, eller snarare hopblandningen af svenska och danska. Det hindret för framgångsrik verksamhet var han genast beredd att efter bästa förmåga söka undanröjda. I slutet af januari 1808 anlände han till Stockholm. Genast uppsökte han de måhriska bröderna och fick genom deras hjälp bostad.¹

Man kan icke säga, att de yttre omständigheterna voro gynnsamma, under hvilka Paterson började verka i Stockholm. Det var icke underligt, att hans danska brytning icke älskades. Efter det olyckliga fälttåget i Pommern råkade Sverige genom Tilsiterfredens konsekvenser i krig med Danmark och Ryssland. Det hör icke hit att skildra de bittra öden vårt fädernesland genomgick dessa år. Det var en tung tid; modlösheten härskade. Det var ingen tid för nya företag. Men saken har en annan sida. Den gamla satsen, att nöd drifver till bön, ådagalade också här hemma sin sanning. Liksom i Tyskland krigens oerhörda elände blef en graf för all ytlig vulgärrationalistisk optimism, inskärpte också olycksåren 1808 och 1809 i vida kretsar i vårt folk den smärtsamma erfarenheten af allt det jordiskas förgänglighet och bragte å bane en större innerlighet i religiöst afseende. Här är en af orsakerna till det religiösa uppsvinget de följande åren.

Det var brödraförsamlingen i Stockholm, som kom att utgöra Patersons närmaste umgängeskrets vid hans ankomst till Sveriges hufvudstad.² I dess pastor, Johan Gottlieb Stähelin, fann han en man af stor begåfning, men mer än det, en själsfrände, med hvilken han fullt kunde sympatisera. Deras stråfvanden gingo ut på samma stora mål, och Paterson fick i den herrnhutiska prästen en hängifven medarbetare, af hvilken han genast fick stort gagn.³ Ty brödraförsamlingen och dess pastor stodo i nära förbindelse med religiöst intresserade kretsar både i Stockholm och i skilda delar af landet.

¹ PATERSON a. a. 61, 67. Paterson fann det svenska språket långt manligare och kraftigare än det danska.

² PATERSON a. a. chapter IV s. 62 ff.

³ Efter tre år förflyttades Stähelin till Altona.

Patersons intryck af den religiösa ställningen i Stockholm var delvis ganska godt. Flera af prästerna syntes vara trogna, arbetssamma och fromma evangelii lärare, hvilka i sin förkunnelse icke förbigingo Kristi kors. Stora skaror lyssnade till dem, och aldrig hade Paterson sett mer uppmärksamma åhörare. Känslsamheten i deras kristendom tog sig synbara uttryck: det var ingen ovanlig syn att se hela församlingen röras till tårar, då prästen talade om Kristi kärlek och Kristi död. Sådana förhållanden rådde dock ej öfverallt. I andra församlingar, där det enda man kunde säga om predikanten var, att han var ortodox, fann Paterson en fåtalig, ouppmärksam och kall åhörare skara. Paterson misstog sig emellertid, om han trodde, att en full kyrka och en tårad församling blott kunde finnas, när predikanten var »evangelisk». Hade han kommit till Stockholm en del år tidigare, skulle han fått se, hur en af stadens kyrkoherdar med sin för tiden fulländade våltalighet kunde fullständigt behärska täta åhörare skarors hela känsleregister, båda tårar och helig rysning och annat mera, men Lehnbergs af samtiden beundrade andliga retorik var utsprungen af en helt annan kristendomstyp och andlig läggning än den Paterson företrädde. Också i Stockholms omnejd fann Paterson] »evangeliska» präster, ehuru icke så många som i Göteborgstrakten.

Bland de personer, med hvilka Paterson kom i beröring under sin första Stockholmsvistelse, märkes först boktryckaren Samuel Rumstedt. Han blef en trogen vän, som genom själfva sitt yrke blef till ovärderligt gagn för Patersons verksamhet. Vidare finna vi baron Rosenblad, vice presidenten i bergskollegium G. A. Leyonmarck, öfveramiralen J. G. Lagerbjelke, grosshandlarna Joh. Hambræus och G. T. Keyser, pastorerna J. P. Häggman och J. Wætterdahl. Alla stodo de mer eller mindre i förbindelse med brödra församlingen. I denna krets befann sig Paterson bland liktänkande, men den verksamhetsifver och företagsamhet, som låg skotten i blodet, den fanns icke. Vänligt togs församlingen om hand, men man kunde icke räkna ut, hvarför en missionär från England skulle komma till dem, man kunde icke tänka sig, att han kunde få något att göra bland dem. Att det fanns något att göra, var emel-

lertid från början för Paterson fullt klart. Visserligen var religionen, såsom han skref till traktatsällskapet i London,¹ omhuldad af hofvet och flera bland aristokratien. Många också bland de lägre klasserna kände och älskade sin Frälsare. Men antalet var mycket mindre än det borde vara, jämförelsevis mindre också än i England.

Snart nog framlade Paterson sin plan att bilda ett traktatsällskap. Därtill var han ju uppmanad af Londonsällskapet. Betänkligheter mot förslaget voro att öfvervinna. En invändning var, att man hade fullt upp med andliga skrifter, både större och mindre.² Det lät sig dock icke förneka, att dessa till en stor del lågo osålda i boklådorna, dels för det höga prisets skull, dels emedan det brustit i anstalter för deras spridande bland allmänheten. Frågan var, hur man skulle få folk till att läsa uppbyggelseskrifter. Traktatsällskapens idé var ju, att man skulle med små flygblad, som antingen försålles för ett ytterst ringa pris eller också gratis utdelades, riktigt tvinga sig på människor. Detta framhöll Paterson för sina vänner.³ Han bad dem en tid tänka öfver saken och lägga den i bön fram för Gud. De borde rådgöra med sina bekanta. I mer än två veckor gick Paterson i den största spänning, om hans ansträngningar verkligen skulle krönas med framgång. Då det drog ut på tiden, började han nästan misströsta. Därtill var emellertid intet skäl, ty en efter en kommo de slutligen tillbaka, uttryckte sitt gillande af planen och lofvade att medverka. Så samlades man en dag hos pastor Wættersdahl. Närvarande voro hufvudsakligen de förut nämnda med undantag af Rosenblad. Här stiftades det evangeliska sällskapet.⁴ Namnet torde hafva gifvit sig själf. I det ligger hvad man åsyftade. Evangelisk kristendom kallades framför allt den, som framhöll Jesus Kristus såsom kommen i världen att frälsa syndare. Brödraföreningen var evangelisk. Förso-

¹ Patersons bref dat. 3 mars 1808 i Proceedings . . . of the Religions Tract Society. 9th report 1808.

² Kort berättelse om evangeliska sällskapet och dess arbeten ifrån dess upprinnelse till årets slut 1809. Sthlm 1810, s. 2.

³ Jfr ofvan citerade bref från Paterson af den 3 mars 1808.

⁴ PATERSON a. a. s. 65.

ningen, den fria nåden i Kristus hade blifvit betonad af Englands »evangelical party». Evangeliska sällskapet blef nu en samlingspunkt för kristna af ungefär samma kynne som de engelska »evangelicals». Någon härstamning från England kan det naturligtvis icke vara tal om. Paterson förefann evangeliska kristendomen redan vid sin ankomst. Den hade uppstått närmast i anslutning till brödraförsamlingen. Men allt mer rörelsen utvecklades, inträngde också direkta inflytelser från England. Det evangeliska sällskapet i Sverige trädde icke blott genom sitt namn i en slags andlig släktskap med trosbröderna på andra sidan Nordsjön, utan erhöll också därför direkt understöd och hjälp. Den förmedlande länken blef naturligtvis Paterson. Man kan icke annat än beundra dennes stora organisatoriska förmåga, då det kunde lyckas honom att efter fem veckor få till stånd ett sällskap, till hvars bildande knappt några ansatser förefanns före hans ankomst, men hvar till han i en handvändning framletade det lämpliga materialet och inom kort också sammanfogade detta till ett lifskraftigt helt.

Det nybildade sällskapet började genast sin verksamhet. I den verkställande kommittén invaldes till ordförande presidenten Leyonmarck; sekreterare blef till en början pastor Wætterdahl.¹ Paterson lade sig vinn om att endast sådana som ansågos för fromma män blefvo utsedda. Deras förbindelse med brödraförsamlingen tjänade som en slags garanti i detta hänseende. Omedelbart började man arbetet. 50 p. st. voro utlovade af traktatsällskapet i London.² Därtill kommo medlemsavgifter. Traktater lämnade Paterson. Ännu hade han icke förvärfvat sig nog färdighet i svenska språket för att själf kunna företaga öfversättningen, men det dröjde icke länge förr än han åtminstone kunde bedöma om man riktigt öfversatt det engelska originalet. Ofta föreslog han förbättrade uttryck, som också antogos. Han undervisade också ett par personer i engelska för att få skickliga öfversättare.³ Den första traktaten, som utkom, var »Svar på hufvudfrågan: hvad skall jag göra att jag må blifva salig», som snart följdes af

¹ Kort berättelse om evangeliska sällskapet etc.

² I svenskt mynt 224 rdr 23 sk.

³ Jfr ofvan citerade bref af den 3 mars samt PATERSON a. a. s. 68.

»Det ena nödvändiga» och »Märkvärdig berättelse om John Covey», alla någon af Londonsällskapets mera spridda traktater.¹ I rask följd kommo andra, och innan 1809 års slut, då första redogörelsen för sällskapets verksamhet utkom, hade man utgifvit nio nummer i tillsammans närmare 136,000 ex., hvilka till största delen blifvit gratis utdelade.²

Den ton, som genomgår traktaterna är mycket allvarlig. Skärskåda vi närmare en af dem t. ex. »Det ena nödvändiga»,³ finna vi, att där talas om lifvet som snart rinner bort och försvinner som en rök. Efter den oundvikliga döden följer domen. För evigheten gäller ett antingen — eller: å ena sidan »en evighet af obegriplig salighet» och å den andra »en evighet af rysligt elände och innerlig förtviflan». Därför gäller det att söka det ena nödvändiga, medan tid är. Och »att hafva Christum till Frälsare och Gud till vän — att hafva hans Ande boende i sitt hjärta med dess helgande verkningar såsom ett insegel på vårt barnaskap och en pant på vårt tillkommande arf — att äga alla nådeförbundets dyrbara välsignelser, hvilka skänkas af den oändliga barmhärtighetens rike- dom och tillförsäkras oss af den oföränderliga kärleken — detta är i sanning det ena nödvändiga». Det är nödvändigt för alla, ty »rikten I ögat på eder skyldighet att göra redo inför allas Domare, då kännen I edert behof af undervisning. Den finnes hos Jesus». Ve den, som icke kommer till honom. »Dömd i sin otro, skall han få sin del med skrymtare på det stället, där deras matk aldrig skall dö och deras eld aldrig utsläckas. Betänker detta, I som förglömmen Gud; på det I icke måtten komma och icke finna någon Frälsare. Ty hvilken af eder kan komma nära en förtärande eld? Hvem af eder kan uthärda en städse brinnande låga?»

Det är starka färger man här använder för att rycka upp människorna ur likgiltighetens och syndasäkerhetens tillstånd. Det är mången gång behöfligt och nödvändigt att

¹ JONES, WILLIAM. The jubilee memorial of the Religious Tract Society, förteckningen på traktater.

² Kort berättelse etc. s. 4.

³ Det ena nödvändiga. Öfversättning från engelskan. Sthlm 1808. Säldes i boklådorna för en half skilling banko.

skarpt tillspetsa de två stora alternativen, att förehålla människan döden, domen, evig död eller evig salighet. Tidsomständigheterna kunna vara sådana, att domsbasunerna böra ljuda. Men det måste sägas, att det är ett relativt lätt spel att med sådana medel röra upp människornas sinnen. Långt svårare är att åstadkomma varaktiga och djupgående intryck, att få till stånd en lifsriktning, som bäres af kärleken och rättfärdigheten, att leda människorna till Guds barns härliga frihet, så att de lefva ett lif midt i världen såsom vore de icke af denna världen. En människa kan aldrig skrämmas att blifva kristen. Det riktiga är icke att känna sig som en brand, ryckt undan den timliga världens elände, ty världen är intet elände, utan en Herrens vingård, där hans tjänare skola arbeta i sin Herres tjänst. Att detta icke framträder i traktaterna är en svaghet. De få en ensidig, asketisk eller pietistisk färgning. Men hvem vill förneka den stora be tydelsen af sådana traktater? Styrkan ligger ofta i ensidigheten, och en kraftig väckelse hos människor, hvilkas kristendom kallnat genom utåtvändt, världsligt sinne, synes ofta ej kunna åstadkommas utan ensidig förkunnelse. Förglömmas bör dock icke, att Jesus i sin förkunnelse relativt sällan använder detta motiv till förändrad lifsriktning. Hos honom är grundmotivet ett helt annat: Varen fördenskull I fullkomliga, såsom eder himmelske Fader är fullkomlig. (Matt. 5: 48).

Resultatet af evangeliska sällskapets traktatverksamhet öfvergick alla Patersons förväntningar. Han skref till London, att det var som ett nytt lif hade blifvit gifvet åt många bland sällskapets egna medlemmar. Deras ifver förde dem längre än de själfva tänkt. Det behöfdes ej längre några påstötningar utifrån. Äfven efterfrågan på traktater hade varit långt större än man vågat hoppas.¹ De små bladen blefvo uppskattade för sitt enkla skriftenliga innehåll. Också framställningen var så originell, helt annan än man var van vid. Man visste också berätta, att konungen uttryckt sitt gillande. Medverkan från hans sida vore icke utesluten. Den unge kron-

¹ Brevet, dateradt 17 maj 1808, utgör ett svar på ett bref från London-sällskapet, där man uttrycker sin stora glädje öfver evangeliska sällskapets bildande. *Proceedings of the Religions Tract Society. 9th report 1808.* Jfr ofvan citerade bref af den 3 mars.

prinsen hade läst »John Covey», i början skrattande åt mannens äfventyr, men omvändelsen och döden hade skildrats så gripande, ett gossen brustit i gråt.¹ Många af prästerskapet hade ställt sig välvilligt och köpt exemplar att sprida i sina församlingar. Gratis hade traktater blifvit utdelade, dels bland de fattiga, dels till manskap vid armé och flotta. Också traktater på finska hade man låtit trycka. Framför allt lade man sig vinn om att förse sjukhusen med ströskrifter såväl i hufvudstaden som i landsorten, där de talrika offren från det pågående kriget under beklagansvärda förhållanden kämpade med sjukdom och död. Med glädje kunde sällskapets kommitté efter fredsslutet meddela, »att af flera erhållna under rättelser har man med tillfredsställelse inhämtat, att uti nyss förflutna, högst bedröfliga tid många olyckliga och nödlidande af traktaterna hämtat tröst och uppbyggelse».² Man gjorde sig emellertid icke några illusioner med afseende på snabb verkan. Paterson skref till London under sommaren 1808,³ att »vi kunna icke påstå någon själ blifvit omvänd genom traktaterna, men det kunna vi påstå, att de i allmänhet blifvit lästa med mycken uppmärksamhet». Han hade ofta med stor glädje iakttagit, huru eleganta damer suttit i de offentliga promenaderna, föreläsande de små skrifterna för sin följeslagare. Man korn ihåg, att »sanningens snara och synbara verkan på människors själar alltid vida öfverträffas af dess dolda och stilla verkningar, hvilka lycksaliga följder en tillkommande tid, ja, evigheten först skall uppenbara», och höll fast vid Herrens löfte, att hans ord icke skall fruktlöst återkomma.⁴

Det var en jämförelsevis liten skara, som den första tiden understödde det evangeliska sällskapets verksamhet. Man ville arbeta i det tysta, maskineriet, som satte traktatspridandet i gång, hölls i skymundan, och bidrag äskades och mottogos endast af vänner och bekanta. Men med framgången växte uppgifterna. Man blef tvungen att vända sig till den stora

¹ Bref från Paterson dat. den 7 april 1808 i Missionary magazine 1808, s. 287 f.

² Kort berättelse om evangeliska sällskapet s. 3.

³ Brevet, dat. 18 juli 1808. Missionary magazine 1808, s. 422 f.

⁴ Berättelse om evangeliska sällskapet 1810. Sthlm 1811, s. 8.

allmänheten. De religiöst intresserade bland de ledande männen, t. ex. Rosenblad, hade man på sin sida.¹ Hvad som var af nöden var ett offentligt, fast organiseradt sällskap. Presidenten Leyonmarck, såsom ordförande, jämte några andra uppvaktade därför konungen med begäran om kunglig sanktion på samfundets stadgar, framhållande huru kraftiga åtgärder behöfdes för att föra menige man åter till kristendomen. Däruti instämde konungen, blott påpekande, att de högre klasserna lika väl behöfde blifva föremål för en religiös verksamhet.² Den 21 januari 1809 erhöll också det evangeliska sällskapet den åstundade sanktionen. Ändamålet för sällskapet angafs vara att genom utdelande af tryckta små gudeliga skrifter utbreda evangelii kunskap och att åter upplifva den allt mer och mer afkallnade kärleken för religionen, särskildt bland s. k. menige man. »Grundliga afhandlingar öfver bibliska språk, gudeliga berättelser om människors omvändelse till Gud genom Jesus Kristus, som äro sanna, autentiska samt af märkvärdig beskaffenhet äro i synnerhet tjänliga till sällskapets ändamål.» Den varsamhet, hvarmed Paterson valt sina medarbetare från allra första början, får sitt uttryck i den bestämmelsen, att ingen annan finge kallas eller antagas till sällskapets ledamot än den, hvilkens tänkesätt och vandel bevisade honom vara kristendomens vän och befordrare. Hela arbetsbördan hvilade på en verkställande kommitté, hvilken borde sammanträda minst en gång i månaden. En gång om året skulle en allmän sammankomst af sällskapets ledamöter hållas, då berättelse öfver årets verksamhet skulle afgifvas, med tal af en af kommitténs medlemmar, hvilket tal skulle afslutas med bön om Guds fortfarande beskydd och välsignelse för Kristi stridande församling på hela jorden, samt med förböner för konung och fosterland.³

Redan innan sällskapet fått sin slutliga organisation, hade dess verksamhet utvidgats utöfver hvad des stadgar angåfvo. Redan tidigt hade Paterson börjat göra efterforskningar an-

¹ Missionary magazine 1809, s. 124.

² PATERSON a. a. s. 65, 70 ff.

³ Evangeliska sällskapets af Kongl. Maj:it allernådigt fastställda statuter. Sthlm 1814.

gående bibelns spridning inom Sverige. Särskildt under sin vistelse i Göteborg hade han flitigt korresponderat och kommit till det resultat, att stor brist på de heliga skrifterna förefanns inom vida kretsar af det svenska folket.¹ Icke en familj på tio hade i det stora hela taget bibeln i sin ägo, bland bönderna icke en på tjugo. Behofvet var så mycket mer trängande, som Paterson funnit, att de vuxna i allmänhet voro läskunniga och ofta satte högt värde på skriften. Dess höga pris gjorde den emellertid till en oåtkomlig bok. Att få till stånd en billig svensk bibelupplaga blef nu Patersons närmaste mål. Att det ej lät sig göra utan bistånd från England, var påtagligt. Han beslöt därför vända sig till engelska bibelsällskapet med anhållan om hjälp. Detta var förenadt med stort obehag, ty samfundet Pro fide & christianismo hade ju några år förut svarat på engelska förfrågningar, att allt var väl bestämdt. Skulle man nu sätta tro till honom, främlingen, som framkom med påståenden, rakt stridande mot landets egna barn? Paterson förtörnades på detta Pro fides bref. Hur samfundet kunde sätta ihop en sådan skrifvelse och hur Bruunmark kunde sätta tro till dess uppgifter, kunde han ej fatta. Den mest barmhärtiga förklaringen fann han däruti, att man intet visste om saken, man hade aldrig undersökt den. Att en främling måste komma och tala om, att landets egna höllo på att gå under af brist på livvets bröd, det var den öfverraskande erfarenheten han hade gjort, dock icke enastående i sitt slag. Också i andra land hade förhållandet varit det samma.

Paterson var en rättfram man utan räddhåga. Han gick upp till hofpredikant Murray, sällskapets vice ordförande den tid det olyckliga brefvet blifvit afsändt, och bad om en förklaring.² En sådan kunde denne ej på stående fot afgifva, men lofvade göra undersökning i saken. Om några dagar kom Paterson igen, då Murray förklarade, att dåvarande styrelsen ej kände till skrifvelsen. Skulden blef så lagd på sekreteraren O. Linderholm.³ Emellertid uttryckte Murray sitt

¹ PATERSON a. a. s. 68 ff.

² Ordförande sagda tid hade Rosenblad varit.

³ Nu kyrkoherde i Mariestad.

gillande af Patersons planer för bibelspridningen och lofvade sitt understöd. Bibelsällskapet i London handlade synnerligen taktfullt i den pinsamma situationen.¹ Man ville icke utan vidare desavouera Pro fide genom ett ögonblickligt villfarande af Patersons anhållan om understöd, utan meddelade sällskapet, huru olika Patersons uppgifter voro mot dess egna. Resultatet af denna hänvändning till Pro fide blef, att detta å sin sida ärligt och öppet medgaf, att Patersons framställning var den riktiga beträffande bibelns förekomst bland de lägre klasserna. Londonsällskapet uppmanade nu Paterson att samarbeta med Pro fide, naturligtvis för att icke stöta sig med detta samfund, som inom sig rymde många ledande män inom stat och kyrka. Därtill ville Paterson ej bekväma sig. Utan alla omsvep förklarade han för sina vänner hvad han tänkte om samfundet, fullt öfvertygad om, att han i detta blott skulle få en black om foten vid sina företag. Detta skedde så eftertryckligt, att sakeen aldrig vidare kom på tal.

---

¹ OWEN, JOHN. The history of the origin and first ten years of the British & Foreign Bible Society. London 1816. I. s. 379.

Edv. Rodhe.

Meddelanden och aktstycken.

Skara domkapitel till Axel Oxenstierna den 8 sept. 1651.

Originalet till denna skrifvelse har jag funnit i Oxenstiernska samlingen »*Handlingar rörande svenska kyrkan och prästerskapet*» i riksarkivet. Innehållet utgör ett ingalunda föraktligt bidrag till biskopsvalets historia i Sverige. Anmärkningsvärdt är, att *ärkebiskopen* tillskrifvit Skara domkapitel rörande valformer m. m. Tyder detta på någon ännu så sent som vid midten af det sjuttonde århundradet fortfarande tradition om ärkebiskopens öfverhöghet öfver de öfriga biskoparne eller har ärkebiskopen i detta afseende blott handlat såsom ordförande i »*Consistorium Regni*»?

Ldm.

Högwelborne Herre, och nådige
Greffue, Swerigies Rikis Cantzler.

Eder Gr. N. önskom vij af Gud, öfuer alla Högstan, uti all underdånigheet välsignellsse, städzuarande lycka longwarigt och lyckeligit regiemente, at vij under E. Gr. N. uti et stilla och frideligit lefwerne bliffua motte, uti all gudachtigheet etc. E. Gr. N. kan för detta utan tuiffuell allt kunnogdt vara at Gudi hafuer behageligit varit, af sin höga providentz och försyn, giönom then timmeliga döden att kalla fordom then ehre wördige Herren, Doctorem Jonam Magni Wexionensem, thetta Scara stichtz prijsligie biskop, nu mera hos Gudh salig, och nog profuas och merckias kan att thetta Scara sticht som och

andra icke kan som en hiord utan herde warda, som för thet in och utgår och thet förestår, som nu den hög wördige Herren Archiepiscopus hafuer capitlet ther sammastädes tillskreffuit, att præpositi sine contractister wille sammankalla, att the sedan sine vahleröster på några visse män, till samma embetet qvalificerade, ville kasta, så är thet och aff them effter kommit, och emedan the så nu som för eloffua åhr, tå den salige herren doctor Jonas bleff dijt förordnat, på M. Olaum Svenonis merendeles äre fallne, huilken consistorialis varit haffuer i 38, pastor och archipræpositus uti 34 åhr, och när biskopsembetet hafuer vacerat, stichtet effter bästa förstånd med the andre uti consistorio, såssom senior administrerat, så och sedan mera in Consistorio Regni till Marjæstads superintendentiam, som och till andre sticht aff episcopis varit suffragerat, thet consistorij protocol in archiuo föruarat kan betyga, alt förty åhr till E. Gr. N. samptligens consistorij och stiftz underdånigie bön, at E. Gr. N. tecktes tillsee thenna stifts underdånigie begiäran, at offuan bemelte M. Oloff till successionen uti biskops embetet motte komma, emedan honom icke allenast prästerskapets utan och församlingars lägenhet allra bäst är kunnogdt, vij intet tuiffлом, at thetta till Gudz äro, E. Gr. N. till all lydno och trooheetz styrkio, så och hela stiftz giemenheet och församlingarnas upbyggelse vijsserligen varder lëndandes, vij willom samtligie E. Gr. N. uti all underdånigheet, som oss och bör, varda förplichtade, underdånigien förmodandes, at E. Gr. N. desse våre underdånigie vota aff Gr. gunst och nåde varder uptagandes och et gunstigt swar giffuandes. E. Gr. N. uti Gudz nådiga beskerm trooligen befallandes.

Aff Scara den 8 Septemb. anno 1651

E. Gr. N:des
ödmiuke tjänare och förbidiare

Consistoriales
och Samptligie prästerskapet i Scara.

Vittnesbörd om Erik Molin.

Innan Uppsala domkapitel underkastade Molin det ingående förhöret den 22 och 26 mars 1734, sökte konsistoriet inhämta så tillförlitliga underrättelser som möjligt om hans person, lefverne och uttalanden. Med undantag af ett ur domkapitlets protokoll för den 20 febr. 1734 af E. BERGMAN i hans uppsats *Religionsmålet mot studenten Erik Molin* (K. Å. 1903 s. 214, 215) citeradt yttrande, hafva dock de inkomna svaren blifvit obeaktade, tydligen emedan vederbörande författare ej haft tillgång till dem. (Jfr t. ex. K. HENNING: Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt Dippelianismen i Stockholm 1727—1741. Upsala 1881 s. 112 ff.). De hafva emellertid i original af mig påträffats bland »religionsmål» i Uppsala domkapitels arkiv och visa sig vara af icke ringa intresse. Prosten C. J. LOHMAN i Tierp har samlat och insändt de flesta af dem, »på thet Venerandum Consistorium theras innehåld sit egit högtuplysta bepröfvande måtte kunna underställa». Delvis äro de insända skrifterna ganska försiktigt affattade, men prosten meddelar i sin skrifvelse af den 20 mars 1734: »Emellan fyra ögon är mig än af en, än af en annan åtskilligt om thenna Molin berättat, som röjer hans til Fanatismum, Quækerismum och Dipellianska irrsatzerna starkt begifne sinne samt hans både oförtruten- och oförskämdhet i theras uthspridande wid alla tilfällen; men [man] kan, i brist af behöriga witnen thertil, doch intet komma vidare thermed.» Värderikast af de inkomna svaren äro otvifvelaktigt kyrkoherdarne AND. WESTERMANS i Gefle, C. LEMOINE'S i Söderfors och S. WESTBECK'S i Öster Lofsta. Den sistnämndes skrifvelse är för öfrigt den för den anklagade studenten ojämförligt fördelaktigaste af alla. Man torde icke utan rörelse kunna läsa hans frimodiga, och dock så ödmjuka och tilltalande redogörelse. Af den först-

nämndes svar erhålla vi bl. a. den nya, för Molins och Dip-
pelianismens historia i Sverige synnerligen intressanta under-
rättelsen, att han i Gefle stått i liflig beröring med den be-
kante, på slottet därstädes såsom fånge förvarade PETER
SCHÆFER.

Ldm.

I.

A. Westerman till Uppsala domkapitel den 15 febr. 1733.

Högwördigste Fader, Hr Doctor, Archibiskop och Præses
så ock Högwördige och Höglärde Herrar Doctores, Professo-
res och det högwördige kongl. Domcapitlets Assessores.

Effter Eder Faderliga heögwördighet och Ven. Consistorii
gunstiga befallning, som i går med posten ankom, följer i
ögmiukhet om studioso Eric Molin den effterrättelse, som jag
om honom hafwer. Huru länge och med hwad art han wid
academien studerat wet jag intet. Det wet jag, at han wid
min ankomst hit til Gefle¹ war såsom en skrifwaregosse hoos
hr landssecreteraren Hyphof och sedan någon tid såsom can-
cellist wid landscancelliet upwachtade; under hwilken tid han
war den fanatiska swärmaren Peter Schæfer, som här på Gefle
slott fången satt, mycket tilhörig och emot honom intill dess
sista tienstacktig. Härifrån begaf han sig wid pass för 3 åhr
sedan först til Upsala och sedan til Stockholm, hwarest han,
effter egen berättelse, som för mig skedde näst för juhl (då
han hit kom samt mig besökte, tagande sig därtill tilfalle at
han mig från en förnehm man i Upsala hälsade) först war en
underpræceptor uti Hr magister Tollstadii wid Skepsholmen
inrättade schola och sedan tagit condition hoos en köpman wid
namn Bluth, hwilken han ähnu ei skolat upsåja; men om han
hoos honom allena är præceptor för barnen eller, som säjes,
tillika skrifware på hans contoïr, har jag ingen rätt wißhet.
Att hoos honom ingen renhet är i läran, kan så mycket mera
slutas, som han har hållit och håller sig til et besmittadt säll-

¹ A. Westerman blef enl. Herdam. I: 457 den 25 juni 1726 kyrkoherde
i Gefle.

skap och wid et och annat tilfälle yttrat sådana lärosatzer, som ej allenast grofwe och emot den ewangeliska sanningen stridige utan ock aldeles fanatiska äro. Et prof däraf förutan annat är det, at han min adjunctus Hr Mag:r Justus såsom en willfarande utfört, därför at han Nyårsdagen uti sin predikan sade, at omskärelsen war uti Gamla Testamentet såsom döpel-sen i det Nya et heligt sacrament och salighets medel, hwilket Molin nekar, hållande sacramenterne för en blott ceremonie. Flera hans skadeliga läror har Mag:r Justus, som en och annan gång uti Hr Hedlunds närwaro haft samtal med honom, inhämtat, dem han ock til en del uti et bref til Hans Högwördighet Hr Doctor Schyllberg antecknat. Jag har intet wärdat, at inlåta mig i någon discurs med honom, effter det intet doger at emellan 4 ögon hafwa til at göra med sådant folck, som publice neka til det, som de privatim utur munnen wräkt hafwa, hålst effter jag flere resor sådant försökt hafwer. När han af mig begärte tilstånd at få predika afttonsången Dom. Septuagesima, afslog jag sådant därför, att jag gärna rättar mig effter högwördigste fadrens och Ven. Consistorii befallningar och intet släpper den på predikstolen, som jag intet wet wara därtill rätt skickelig ej heller hafwa *veniam concionandi*, änskönt Molin sade sig det redan för några år sedan erhållit på Wäsland och Löfstad församlingar, men med hwad sanning lemnar jag där hän. Dock säjes han samma dag hafwa agerat präst emot afftonen för en stor samling af folck, så inom som utom huset hoos hr tullinspektoren Salan, fast det föregifwes, at han allenast utur en bok läsit hafwer, hwilken sak stadsfiscalen sig antagit at undersöka, om hon finnes wara af den beskaffenhet, at hon strider emot kongl. förordningar. Därpå är straxt Molin härifrån bortrester. Thet wore önskeligit, at han och hans wederlikar måtte af Eder faderliga högwördighet och Ven. Consistorio kallas til förhör, såsom ock, at ingen måtte få *veniam concionandi*, som intet en wederbörlig examen undergått, emedan man finner någre af ungdomen til nyheter wara benägne och intet beflita sig om den mogenhet uti *studio theologico*, som billigt fordras, innan de på predikstolen tråda skola, hwilket likwäl oförgripeligen och med diup wördnad omröres och til Eder faderliga högwördighet och Ven.

Consistorii nog bekante och trognaste sorgfällighet hemskiutes.
För öfrigit framhärda jag

Eder Faderliga Högwördighets
och

Ven. Consistorii
ödmukaste tjänare

And. Westerman.

Gefle d. 5 Febr. 1733.

2.

S. Westbeck till Uppsala domkapitel d. 18 febr. 1734.

Högwyrdigste Herr Doctor och Erckie-biskop samt Procancellair så ock högwyrdige Herrar Consistoriales.

Högwyrdigste Herr Erckiebiskopens och Ven. Consistorii förnäma skrifvelse af d. 6 hujus blef mig först i går af posten tilstält, och wet jag intet genom hwars förwällande thet så länge utheblifwit; hwaruppå dock nu detta såsom et ödmukt swar lemnas.

Studiosus Erich Molin, den iag förr aldrig med mina ögon sett, kom til mig den tredie dag juhl, säjande at han war en student och hade sina bekanta wid Löfsta Bruk, som han wille besöka. Jag frågade honom, om han hade *veniam concionandi* och om han wille hielpa oss en gång predika. Då sade han: »ja, och därpå har iag ock nu nyligen predikat en gång i Söderfors och 2:ne gånger i Tolffta, hwarifrån iag nu kommer». Då predikade han här 4:de dag juhl om de christnas kors och bedröfwelse och dess sahlige nytta, ganska uppbyggeligen. Näst för juhle-helgen hade Löfsta-bruks-predikanten den olyckan, at han af et fall blef så skadad, så at han alt sedan intet kunnat göra någon tienst, för än nu på en söndag, då han med största möda låtit bära sig up i kyrckan och setat på gången på en stol och predikat. Straxt efter nyåhret kom mig i händerna et obehageligt bref, at min swärfader i Wäsmaland blifwit rörd af slag och wille änteligen för sin död tala wid mig och sin dotter. För samma angelägenhetz skull, nödgades både iag och brukspredikanten

herr Magnus Kindahl bedia sieur Molin, at i min frånwahro predika wid Löfsta bruk, thet han ock gjorde ända intil d. 12 Febr., då han reste här ifrån til Stockholm.

Jag kom intet hem ifrån Wässmanland för än d. 10 Febr. och har altså haft mer än litet umgänge med honom. Jag har ock nu frågat några af Löfsta brukzboerne, huru han i min frånwahro predikat, om han haft något nytt för händer. De hafwa swarat: »wehlsignat. ware Gud för sin nåd i den mannen! Intet annat har han oss predikat än at utom bättre ringen vi ingen dehl äga i Christo; men i och under bättre ringen äga vi Christum och alt thet han sielf äger.» Ingen meniskia wet här anat af än, at hans upförande varit uti al kärlek och ödmuikhet och at de funnit honom wid gladt sinne och måstadels uti bönen. Och det är all then berättelse om hans person, som iagh i ödmuikhet kan lemna. Skulle han mehra komma å denna orten, thet iagh dock icke tror, skal jag med all ödmuikhet hörsamma högwyrdigste herr Erckiebiskopens och Ven. Consistorii befallning. Framhårdande Högwyrdigste Herr Erckiebiskopens och Venerandi Consistorii

allerödmuikaste t:e

Sacharias Westbeck.

Öster Löfsta d. 18 Febr. 1734.

3.

C. Lemoine till C. J. Lohman d. 7 mars 1734.

Högwördige Herr Probst.

Uppå then uprichtiga berättelse, som hans högährewördighet Hr Probsten å dragande kall och ämbetes wägnar fordrar i sitt bref af d. 2 martii angående 1:0 om studenten Erich Molin predikat här i Söderfors Dominica 3 Adventus; 2:0 om han upwist något *veniam* thertil; 3:0 om i predikan heller eljest i husen försپردz några willfarelser och anstötigheter emot Gudz ord och symbol. böckren, länder til hör samt swar thenna uprichtiga och alledeles sanna berättelsen.

Beträffande thet första, så predikade han här i Söderfors intet den 3:die uthan 4:de Adventzsöndagen. Bruukzfältskären Ahlster kom hit med thenne Molin thorsdagen föruth, tå iag honom alldrig sedt, ej heller af honom och hans wäsende thet ringaste, och således kände iag honom hwarken til personen eller til rychtet. Och efter iag någon tid warit siuk, men genom Gudz nåd restituerad, så at allenast bröstet war något swårt, begynte Ahlster intråda mig, thet iag skulle låta Molin predika söndagen, synnerligen som thet ej war mera än en dag emellan söndagen och juhl, tå iagh hade predikningar nog, så kunde och tå bröstet stå bättre bi, säjande at han för min lindring anmodat honom at följa sig hit. Hwarpå swarades, thet iag intet hade lof at lemna någon obekant at predika, som iag ej heller wet hafwa lof thertil. Tå swarade Molin, at han fuller hade *veniam*, men hade icke tagit thet med sig, effter han intet tänckt blifwa någon tid borto och sådan syssla förrätta, men hade predikat söndagen föruth i Tolffta. Kyrckioherden Hr Mag. Palmroth kände honom vähl, hwilket Ahlster bejakade sant wara. Jag war sannerligen then gången icke så måhn ther om, men fältskeren öfwertalade mig för min hälsas conserverande, ty tänckte iag, thet kan så wara, effter han ther har predikat. Här afses 2:o at han intet *veniam* opwiste. 3:o Hade han alldeles intet uti sin predikan, som war emot Gudz ord och symboliske böckren, uthan then gången war thet både slätt och tortt för honom, som iag och flere andre tychte, hwilket ej så underligt kunde wara, ty han hwarcken skrifwer heller mediterar sin predikan, ja icke en gång ther på täncker, hwad han säja skal, uthan thet får han, när han opkommit på predikestohlen, hwilket han sedan mig berättade, thet iag tychte litet om och gaf mig någon efftertancka. Hade iag wetat thet förr, hade iag icke tilstادت honom. Uthi husen har heller intet hördtz, at han warit, men på herregården hade han sin cammare och gick til mig at få math. Dock berättade bokhållaren Lundgren, thet han om afftnarne giort bön för them och wid Fader wårs läsande har han warit mycket widlyfftig med någon tilläggelse eller uthläggelse, hwilket han intet kunde säja hwilkenthera thet wara skulle. Jag märcker, at iag then gången war för lättrogen. Hade iag

allenast til rychtet kändt honom, hade thet wähl intet skedt, ehuru siuklig iag warit. Mera wet iag eij at berätta, och täcktes Hans Högärewördighet Hr Probsten öfwersända thenna berättelsen til Ven. Consistorium, så slipper Hr Probsten vidare beswär med skrifwandet. Förblifwer med all högachtning Högärewördige Hr Probstens hörsamste tienare

C. Lemoine.

Söderfors d. 7 Martii 1734.

**Olof Swebilius till Erik Benzellius d. ä. och Haqvin Spegel
angående bibelöfversättning och psalmbok.**

Brefvet af den 28 januari 1692 och *Några oförgrifliga påminnelser* finnas i original i Linköpings stiftsbibliotek T. 67, handl. n:o 77 och 78. Det tredje här meddelade aktstyckets original förvaras i samma bibliotek under sign. Kh. 14 handl. n:o 101. Originalen till Swebilius' skrifvelse till Spegel af den 21/6 1695 återfinnes i Linköpings domkapitels arkiv: »*Domkapitlets handlingar 1695*».

I.

Swebilius till Spegel 28 jan. 1692.

Salutem et perennem incolumitatem per Christum!

Högwördige H. Biskop,
förnehme wahn och högtährede gynnare etc.

Eders högw:tz angenehme skriffvelse aff dato d. 8 Jan. sistledne är mig well till handa kommen; hwaraff jag förnimmer, att någon disordre är skedt medh Hudhijkwaldz kyrkio collectz uttskrifning i thet, att E. Högw:tt och Consistorium Strengnense therom ingen part eller kunskap hafft genom Kongl. breff, förr än min skriffvelse och notification inkom, att magistraten thersammstedes haar begiärdt, det pengarna

måtte bliffve M. Arnell tillstelte, hwilken oreda theraff, flyter, att then novus pastor Hudw. M. Wallijn haffuer sigh påtagit att uttsende Kongl. breffvet, och thet intet till alle orter effter kommit. Men nu förnimmer Jagh, att M. Arnell haffuer communicerat Ven. Consistorio och vidimerat copia theraff, förmodar förthenskull att thermed bliffuer well bestelt. Jag betacker E. Högw:tt fliteligen, som haffuer behagat anbefalla Prof. Kolmodijn communicera medh migh om then bekante conference öffuer Bibeleverket och berätta, hwadh therwidh förelupit är, hwilket och aff honom skiedt. E. Högw:tt med sina collaboribus giör theruti prudenter, att man icke allenast conformerar sig till Lutheri siste version och thermedh i acht tager Strengnensium anmärkningar utan och hwadh elliest synes nödigt att ändra effter original texten, thet på en gång communicerar, med them som ther till äre befogade, helst emedan sådant verk är aff stoor wickt och efftertänkiande. Jag förnimmer och aff E. H:w:ttts skriffwelse, att andra novi labores äro E. H:tt anbefalte, n. att revidera och öffuerseh psalmboken; hwar till Gudh nåd förläne! Ty ähr thetta ett högnödigt verk, hwarom Jag widh mitt siste warande i Stokholm gjorde en underdånigh påminnelse hoos H. K. M:t, men tå nämdes intet, hwilkom thenna syslan skulle committerat blifva. Och som E. Högv:tt behager aff migh requirera, om Jag något hade widh thetta werket att påminna, så haffuer Jag och welat uti gott förtroende mine tanker yttra i någre stycke och them her på ett bijfoget papper upsättie och öffuersende, förmodandes dheth sådant wäl uptages och förtydes, befallandes hwadh E. Högw:tt medh des förnehme anhörige under Guds mechtige beskydd till mycken welgång, och förbliffwendhe

Eders Högwördighetz
tienstwilligste

Olaus Swëbilus.

Upsala d. 28 jan. 1692.

2.

Swebilius' »Några oförgrifliga påminnelser» s. d.

I. N. I.

Några oförgrifliga påminnelser, som synes komma i consideration wid psalmbokens revision och öfwerseende, effter H. K. M:ts wår allernådigste konungz befallningh.

1.

Att jämpte orthodoxiæ och doctrinæ puritatem (hwilket thet förnemste är) noga i acht tages numeri poetici och euphoniën; hwarwidh the adjungeras aff n inisterio, som haffve godh erfarenheet i swenske poësi och musiquen.

2.

Emedan then g. Upsala psalmboken, som hertill warit i församlingarne bruklig, är intet ömningh på många psalmer, utan behöffwer wäll någon godh tillökningh, hwarpå fuller finnes något föråd i the senere afftrychte psalmböckerne, doch intet alla tienlige att brukas i församl. widh allmän gudstienst. Ty synes nödigt, att thenne censerat och the, som adproberas, införes i then nya psalmboken.

3.

Psalmerne böre föres till sine wissa titler; men the, som äre tagne aff K. Davidz psalmer, införes hwar effter annan, som the i ordningh ståå i psalterio.

4.

The psalmer, som synes behöffwa någon ändring i doctrinæ puritate, jämuäll i then g. Upsala psalmboken, thesamme moste rättes, till Expl. uti psalm: *Gudh aff sina barmhertigheet och ytterste versen ståår: Och är uti hans ewiga råd, hwem han thet teckes gifwa;* thenne ordh utan commodo

explicatione synes favera *absoluto decreto*, therföre the och på åtskilligt sätt privata autoritate aff någrom ändrade äre sålunda:

Pro verbis: är i Hans ewige råd, haffve the satt: och *stådr uti hans h. ordh.*

Alii aliter: Och är uti hans ewiga råd, them *trognom thett att gifwa.*

Then mycket på apostladagerne bruklige psalmen *Sigh frögde nu himmel och jordh* behöffuer och wäll någon ändringh.

5.

The psalmer, som haffva alt för swår thon, må uthlåtas och the jämwall, som aldrigh äre brukelige att siunges i försambling, medh mindre en annan kunnigh thon på them göres.

6.

The mycket långa psalmer: *O Gudh wår fader i ewighet; Min Gudh, min Gudh, gode Christus tu; Hielp Gudh, att jag nu kunde;* etc. emedan the siungas uti passionstiden till hwar act, att the mott distingueres med wisse signis, huru långt man måste hwar gång siunge.

7.

Twenne psalmer ad grad. måå tryckias fram för ewangelierne, och the två, som höra till afttonsången, tryckes nest fram för Epistlerne.

8.

Öffwer the psalmer, som tillökte warda och man intet weet thon på, synes nödigt, att noterne uttsetties eller och anoteras, effter hwilke bekant psalm the siunges.

9.

Collecterne, som ståå för Epistlerne och bönerne effter ewangelia, moste i alla psalmböcker tryckies.

10.

The Evangelia, som intet brukes i w[äre] församlingar såsom dom. Trinit. och Festo Simon et Judæ ståå 2 Evange-

lier, men ett aff them brukes, the kunna uthlåtas och thet tryckies, som brukeligit är.

11.

Hwadh andre flere nödige stycker, som böre tillijke i psalmboken införes, såsom om passionem, om Jerusalem's förstöring, catechismo] Lutheri, böne- och communions-book etc., therom öfwerläggies aff revisoribus och communiceras medh wederbörande.

12.

Psalmböckerne upläggies in 4:to medh groft tryck för the åldrigare prestmän, så ock medh mindre in 8:vo, som till kyrkioböcker upläggies. För resande personer tienar än en mindre format.

13.

Hwad elliest widh en eller annan psalm kan wara at påminna och ändra, therom will man framdeles vidare communicera. Ju mindre man rörer i thetta werket, som icke des nödigare är, ju bättre thet wore.

Olaus Swebilius.

Upsala d. 28 Jan. 1692.

3.

Swebilius till Benzelius d. 29 maj 1694.

Högwyrldige H:r Biskop.

Såsom Hans Kongl. Maj:t nådigst behagar den öfwer-sedde psalmboken, som nu af trycket uthgår, at få upläggias för deras Kongl. Högheter och ther frammanföre insätia konung Davids Psaltare, nödtorffteligen förbättradt, altså hafwer Hans Kongl. Maj:t i nåder befallat mig med Facultate Theologica här i Upsala yterligare at igenom see then samma, hwilken af dhe der till deputerade herrar i Stockholm effter Kongl. Majt:z nådigste befalning och instruction är worden

skärskodat och de swåreste rum uthmärkte, som der uthi pröfwas nödige att ändras effter original språket och sedan i sielfwa texten inryckias skole, med någre de närmaste biskopar wijdare at communicera och öfwerläggia, doch att detta wårket ingalunda der med hindras uthan skyndas måtte, hwarföre hafwer man härmed welat förbem:te rum, som uthi medhföljande Specifikation införde äre, til Eder Högwyrdigheet welat öfwersända, med wånlig begäran, att Eder Högwyrdigheet behagade med det forderligaste dem igenomsee och sitt ompröfwande och betänkiande der öfwer meddela, på det Hans Kongl. Majjtz gudelige upsåt skyndsammast må winna sin fullbordan. Befaller Eder Högwyrdighet härmed i den högstes beskydd och förblifwer

Eder Högwyrdighetz
 tienstwillige

Olaus Swebilius.

Ups. d. 29 maji 1694.

[På samma arks tredje sida.]

The rum, som i then nye Bibels Editionen till någon ändring uthi konung Dawidz Psaltare böre öfwerläggias:

Psal. 2 v. 7. Jag will predijka effter beslutet: Herren hafwer sagt etc.

Psal. 9 v. 17. Wårck: hwilket är betänkeligit!

v. 21. Lågg them herre en fruchtan uppå.

35 v. 13. Och bad trägit och . . . eller min bön kom tillbaka i mitt skööte.

48 v. 15. Han förer oss in till döden.

56 v. 8. Hwad ondt the giöra skal, thet wara tilgifwit.

68 v. 31. Straffe diuret i rören, oxehoparne tillijka med theras kalfwer, the ther låta sig nedertrampas för ett stycke silfwer, han etc.

73 v. 10. Num retinenda sit versio antiqua?

Psal. 76 v. 11. Luth. När menniskiorne emot tig resa, så lägger tu ähra inn och när the mere resa, så motar tu them, vel sic: Menniskiors grymhet skal prijsa tig, men the öfwerblefne af the ras raserij, skal tu omgiorda.

. . . v. 16. Och then plantering, som tin högra hand planterat hafwer för sohnen skull, som tu tig stadfast hafwer.

133 v. 3. Såsom daggen then ther nedefaller af Hermon och af bergen Zion. Vel sic: såsom Hermons dagg och then på bärigen Zion nederfaller.

[*Anm.* I samma band finnes sid. 102 ett egenhändigt, den 13 juni 1694 i Strängnäs dagtecknadtt koncept af Erik Benzelius till bref till ärkebiskopen, där han säger sig ha efterkommit ärkebiskopens i närslutne bref uttryckta begäran »och välment upsatt öfwer de namngifne *loca* mina enfaldiga och oförgripelige tanckar, som fölia här innelyckt.»]

4.

Swebilius till Spegel den 21 juni 1695.

Högwärdige Hr Biskop.

Eder högvärdighet communiceras här bifogat uppå Hans Kongl. Maj:tz till mig gifne allernådigste befallning ett transsumt af den instruction, som herrar revisoribus öfwer Bibliska Versionen i nåder är worden meddelat, till den ändan, at såsom Eder Högvärdighet med des consistorio hafwer nu fådt Kongl. Maj:tz nådige ordres at öfwersee den nyligen uplagde psalmboken och upsättia de påminnelser och observationer, som der wed förfalla kunna, Eder Högvärdighet då icke måtte sig någon fåfång möda företaga, wed the ändringar som till följe af samma instruction i konung Davids Psaltare äre inslutne utan der efter kunna adjustera de der wed förekom-

mande påminnelser. Hwar med jag, näst den Högstes trogne anbefallande och för alt öfrigt förblifwer

Eder Högwyrdighetz
tienstwillige

Olaus Swebilus.

Upsala den 21 Junii A:o 1695.

P. S:m. Uthi K. Davidz Psalmer äre någre tryckefehl inkomna såsom Ps. 18, v. 24; 30, v. 5; 42, v. 6; 69, v. 14; 78, v. 16, hwilket man Eder Högwyrdighet därjemte welat notificera.

**Laurentius Paulinus Gothus' dagboksanteckningar
1608—1613.**

Vid »Lüdeckes auktion» år 1840 inköpte Kungliga Biblioteket i Stockholm en liten volym, innehållande interfolierade almanackor med egenhändiga anteckningar af LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS. De bära dessa anteckningar trots sin knapphändighet ett talande vittnesbörd om Paulinus' ordningssinne, mångsidiga verksamhet och intressen samt äga tydligen icke ringa värde för hans biografi. De hafva ock i sådant syfte af mig utnyttjats, så godt jag det förmått. Men de ha äfven ett allmännare, kyrko- och kulturhistoriskt samt måhända äfven politiskt intresse, då de meddela notiser af vikt rörande tilldragelser inom och utom fäderneslandet.

Ldm.

Januari 1608.

Månadsdag.

6. Concionem habui in Nääs.
6. Dies indictionis Comitiorum Orebrogensium.
10. Porfectus sum Arhosiam.

Månadsdag.

17. Arbogiam accessi.
19. S. R. M:tas accessit Orobrogiam.
26. Laboravi dolore dentium ad diem 7 februarij.
29. Articuli quidam de ceremoniis a S. R. M:te Ministerio & Episcopis sunt exhibiti.

Februari 1608.

6. S. R. M:ti responsum exhibuit Ministerium de Catechismo & Reformatione Ceremoniarum.
17. Sepultura Comitis Mauriti honorifice peracta fuit Orebrogiaë.
20. Electio Episcoporum] a S. R. M:te p[ro]ponitur.
21. Concionem habui Orebrogiaë.
In Episcopum Skarensem sum electus atque a R. Carolo IX adprobatus.
23. Alterum S:æ R. M:tis scriptum de Ceremoniis Ministerio exhibetur.
24. S:æ R. M:ti responsum de Ceremoniis Ministerium altera vice demisse exhibuit.

Mars 1608.

2. Waar jagh vth och besågh Glansbrukenn. Dux Holsatiaë Johannes Orobrogia in Holsatiam proficiscitur.
10. Profectus sum Orebrogia.
13. Redii Orebrogia ad prædium Nääs.
13. Dn Joanum Gevaliam ablegavi.
19. Bekom jagh een häst af M. Joh. Anthelio.
19. }
20. } Concionem habui in Nääs.
21. Richarts liflenska fördes till Nääs prestegårdh.
25. }
27. } Concionem habui in Nääs.
28. }
31. Incidi in febrim tertianam.

Månadsdag.

April 1608.

6. Restitutus sum, Dei beneficio, pristinae sanitati. Orationem conscripsi de Ministerii Eccl[esi]astici dignitate, p[ro]speritate et gradibus.

Såddes i Nääs	}	12. Erther 1 k. Korn	3 sp.
		13. Kornn	2 t.nor.
		14. Kornn	3 t.nor.
		Hafra	1 ta. .

17. Concionem habui in Nääs.
19. { Purgatione usus sum mediocriter efficaci.
Såddes: kornn — 1 sp.; hafra — 1 1/2 sp.
Præterita hebtomade; sed præcipue die 18, 19, 20 & 21.
Laboravi vehementissimo dolore dentium, qui, ap[er]tione apostematis, ad gingivam positi, sanatus est.
20. Venæ sectionem, una cum conjuge, adhibui.

Maj 1608.

1. {
2. { Concionem habui in Nääs.
5. In Vestrogothiam sum profectus.
12. Accessi ad civitatem Scharensem.
16. Concionem habui Scharis.
22. Ex Vestrogothia profectionem institui, Et Mariestadium accessi, ubi commoratus sum ad 24 Maj.
28. Redii ad Nääs, Ubsaliæ propinquum.
29. Profectus sum Stockholmiæ.

Juni 1608.

5. Redii Stockholmia ad Nääs; Et concionem habui in cymba
12. Concionem habui in Nääs.
16. Accessi rursus Stockholmiæ.

Månadsdag.

20. Abrahamus Isaci, ex Dania reditus, mecum primum est locutus.
25. Laboravi sacro igne, dies tres naturales, ad crus dextrum.

Juli 1608.

2. Concionem habui Stockholmiæ in templo Cathedrali.
5. Synodus anniversaria Ubsaliæ celebratur, de cujus actis vide I fol. vlt. Vacuo.
7. Blef alt klart giordt emellan migh och Blasius Dundi opå Stocholms fracht-kammer.
20. Anders Tusterebach lefrerede migh een sølffverskåål (wegh. 65 $\frac{1}{4}$ lodh).
Bekom jagh höö i Nääs. Af: Engiann 34 lass; Österhagen 32 lass; Westerhagen 42 lass; Gärdett —¹
22. Redii ad prædium Nääs, Stokholmia.
24. Concionem habui in Nääs.
Episcopi, juxta S:æ R. M:tis mandatum, Ubsaliæ conveniunt.
25. Dunmund wardt af Swerigis krigsfolk eröfredt och intagedt.
31. Concionem habui in Nääs.
Kåkenhusen blef af the Swenske intagedt.

Augusti 1608.

- 1 & 2. Såddes i Nääs g[ammal] rogh — 6 t:or.
3. Ordinatio *M. L. Paulini Gothi* in Scharensem, *M. Jonæ Nicolai Kylandri* in Linkopensem Episcopum solenniter peracta et.
4. De reeditib[us] Scharensib[us] ex 3 paroeciis actum fuit.
6. Profectus sum Stokholmiam, ad S. R. M:tis mandatum.
Såddes åther g. rogh — 2 t:or.
Lätt jagh göra migh klädeskasiedia — 1 sty. Item filt-kiortell — 1 sty.

¹ Lucka i orig.

Månadsdag.

15. Laboravi denuo sacro igne dies 3 na[tura]les ad crus dextrum.
16. Såddes nye rogh vthi Nääs — 2 tr.
Summa uthsådth r. — 10 tr.
20. Legati Suetici Vismariam navigant ad colloquium cum Danis.
23. Purgationem adhibui satis efficacem.
All roghen i Nääs fördes vthi husen, räntadhé 6 1/2 hundrade.

September 1608.

1. S. R. M:tas colloquebatur cum commissarijs in Liivoniam ablegandis. Hi fuerunt sex:
1. Dn. Magnus Brahe, Comes de Ridboholm etc.
  2. Dn. Nicolaus Bielke in Salestadh etc.
  3. M. Petrus Kenicius.
  4. M. Laurentius Paulinus Gothus.
  5. Ottho Morneus, Castellanus Aboensis.
  6. Philippus Skedingh, Castellanus Narvensis.
5. Legati solvunt Stocholmia Revaliam.
Ifrån Stocholm till Furesund — 12 miil:r. Till Flijsehampn — 12 miil:r. Till Corpostaden — 12 miil:r. Till Jungfrusund — 6 miil:r. Till Hangöwdd — 6 miil:r. Till Alglo — 6 miil:r. Till Porkalswdd — 8 miil:r. Till Räfla — 12 miil:r. Ifrån Hangöwdd och till Räfla äro — 24 miil:r.
16. Commissarii Revaliam accesserunt.
17. Commissarii l[itte]ras dedimus ad Comitem Mansfeldensem et Joh. Chodkiewietz de transactione pacis.
25. Concionem habui in arce Revaliensi.

Oktober 1608.

2. Comes Mansfeld[ius] scripto sig[nifi]cat, nostras l[itte]ras Chodkiewietzio ante octiduum esse exhibitas; et nullum adhuc ab ipso datum responsum.
3. Denuo datæ s[un]t ad Chodkiewietzium literæ.

Månadstag.

4. Laboravi S. Igne ad crus sinist[rum] dies 5.
6. S. R. M:tas per l[ite]ras jubet sibi a nob[is] sig[nifi]cari, q[uo]d in negotio Legationis adhuc p[ræ]stitum sit. Mox Chodkiewietzius incertum responsum dat de transactione:¹ Mansfeldium p[er]fidia¹ insimulat, et arces Dumm[unde] et Kok[enhusen] restitui postulat. Adferuntur et[iam] nobis l[ite]ræ a Mansfeldio.
9. Concionem habui in arce Revaliensi.
13. Literas dedimus ad S. R. M:tem. Et simul ad Chodkiewietzium, et Mansfeldium.
18. A pastore p[ræ]sidii Revaliensis Dn Nicolao Gaza liberaliter excepti sumus in illius p[ræ]dio, miliarib[us] 3 Revalia distante.
23. Mansfeldius a Commissariis per literas petit, ut milites Gallos Kokenhusio subsidio mittant Revalia.
24. Concionem habui in arce Revaliensi.
25. Commissarii Politici respondent ad petitionem Mansfeldii; Et simul Exemplar liter[arum] ad Chodkiewietzium data[rum] illi mittunt. Mox Mansfeldii literæ, eadem de re adferun[tur].
27. Mansfeldius Revaliam accessit e Castris.
25. Joh. Sabelius ad Mansfeldium ablegatur, q[uæ]situm de r[e]s[p]o[n]sio a Chodkiewietzio: Sed rediit cum Mansfeldio Revaliam die 27.
30. Mansfeldius Commissarios convivio excipit.

November 1608.

2. Joh. Sabelius Pernoviam p[ro]ficiscitur Revalia, ut a Chodkiewietzio nob[is] re[s]p[on]sum adferat.
3. Commissarii Mansfeldio convivium struunt.
6. Ordinavi Henricum Jacobi Finnonem in presbyterum Revaliæ.

¹ Kodkiewitz' skrifvelse af den 7 okt. 1608. Acta Polon. R. A.

Månadsdag.

Slachtedes i thenne höst till husett:

Oxar	2 str.
Koor	3 str.
Fhår	14 str.
Getter och Killer	21 str.
Swiin	8 str.

14. Revalia navigationem Commissarii instituebamus.¹
16. Disputatio habita fuit Ubsaliæ inter D: num Archie[pisco]-p[u]m & Calvinianum Forbetium.²
17. Commissarii Politici a S. R. M:te literas accipiunt in pontu Fliisa, Alandie, de seditione Muscovitica, etc.
24. Commissarii Stokholmiam redeunt ex Livonia, m[a]x[im]o & præsentiss[issim]o cum vitæ periculo.
26. S. R. M:tas Ubsalia rediit Stokholmiam.

December 1608.

3. Redii a profectone Livonica Stokholmia ad prædium Nääs.
11. Concionem habui in Nääs.
18. Concionem habui in Nääs.
25. } Conciones habui in Nääs.
26. }

In SynodoUbsaliensi agebatur hoc anno die synodali

I:a hæc sequentia:

Ante meridiem: 1. Orationem ceu concionem synodalem habuit M. Olaus Tilling. 2. Orationem quoque habuit Dn. Archie[piscopus] de ejusmodi Conventuum n[e]c[ess]itate et utilitate.

3 Peroravit M. Henr. Opsopæus de S. Ministerio etc.

Post meridiem rursus or[at]io[n]em habuit Dn. Archie[piscopus] de pastorum officio & ceremoniarum utilium & usitatarum conformitate conservanda.

¹ Kan ej gärna vara rätt dag. Protestationen är affattad den 17 nov.

² BAAZIUS, Invent. p. 624, uppgifver den 17 nov. 1608 såsom dag för disputationen. Jfr NORLIN: Joh. Rudbeck s. 59.

Månadsdag.

II.

Disputatio instituebatur de ministerio Verbi et Sacramentorum ex artic. V Confessionis Augustanæ, præside Dn. Archie[pisco]po; et venia domum redeundi concessa.

III.

Casum unum alterumve Dn Archiepiscopus examinavit in suis ædibus. Atque ita tota Synodus finita est & dissipata.

* * *

Satis continuo ordine o[mn]ia q[ui]dem p[er]acta esse, fatendum est: At commodius differri potuerunt: I. Or[at]io Opsopæi ad horas pomeridianas. II. Or[at]io Dn Archie[pisco]pi ad diem III synodalem, cui subjungi aut rectius p[ræ]mitti d[e]b[e]bat Examen Casuum, idque non privatum, sed publicum, ut et morum vitæque & officii inspectio in clero.

Tandem piis precibus & cantionibus tota synodus fuisset dimittenda.

Januari 1609.

1. Concionem habui in Nääs. Klaarest.
2. Mulitt och kalachtigt.
3. Leent. F. sniöglop. E. mulitt.
4. Leent och mulitt. Abrahamus discessit in Ostrogothiam.
6. Concionem habui in Nääs.
10. Poiken Bencht kom hos migh till tienst.
11. Profectus sum Stokholmiam.
24. Uplåt jagh Peer Olsson min k. hustrors anpart vthi hennes fädernes huus i Stocholm vpå kämnenärer-cammaren.
26. Conjunx Stokholmiam accessit.
29. Collocutus sum cum S. R. M:te de Episcopatu Strengnensi, benigne commisso & mandato.
31. Conjunx Stocholmia discessit ad Nääs.

Månadsdag.

Februari 1609.

4. Redii Stokholmia ad Nääs.
9. Profectus sum Strengnesium ad S:æ R:æ M:tis mandatum.
12. Concionem habui Strengnesii.
14. S:a R:a M:tas Stregnesium accedens, in præsentia aliquot Senator[um], Presbyteror[um] & Civium, me Paulinum Dioeceseos Stregnensis Episcopum inauguravit, inju[n]cta clero & civib[us] obedientia erga me, officii r[ati]o[n]e et dextera data felicitatem mihi exoptando.
15. Profectus sum Strengnesio ad Æschilstunam.
18. Redii Strengnesium ab Eschilstuna.
21. Strengnesio profectus, redii ad Nääs.
26. Concione habita in Nääs, Eccl[esi]æ valedicebam.
27. Conjunx, cum bona parte supellectilis Strengnesium migravit.

Mars 1609.

3. A Nääs profectus redii Strengnesium.
5. Concionem habui Strengnesii.
6. Oratione habita de S. Ministerii Ellogiis, Episcopatum Strengnensem suscepi.
8. Laborarvi S. Jgne ad crus sinistrum, ad diem 8 Aprilis. Decubui ad diem 26 Mars.
17. M. Olaus Martini, Archiep[iscopu]s Ubsaliensis, in Domino pie obdormivit.
26. Sepultura Dni Archiepiscopi Ubsaliæ p[er]agitur, concionem funebrem habente Doct. J. Raumanno ex 2 T. 4. 6: Ego jam immolor etc.
29. Decubui rursus ex S. Igne ad diem 2 Aprilis.

April 1609.

3. Sändes till qwarn maltt — 8 t:or.
4. Begynthes whårsädhen i Sundby.
Säddes — På mitt styckie: korn 6 t:or.
På begges: korn — 11 t:or.
På Wrethen vidh St. h. — 2 t:or 3 k.

Månadsdag.

9. Concionem habui Strengnesii de S. Cœna.
14. Concionem habui Strengnesii de Actu V Passionis D:ni N. J. Christi.
16. Concionem habui Strengnesii.
18. Venæ sectionem adhibui cum conjuge & Helena Isaci.
23. Concionem habui Strengnesii.
29. Conjunx ex S. Igne laborare coepit.

Maj 1609.

1. Concionem habui Strengnesii.
2. M. Matthiam Georgii, habita oratiuncula, scholæ Strengnesis Rectorem constitui.
4. Conjunx valetudinem recuperat.
5. Ordinavi juvenes 7 in Ecc[lesi]æ Ministros Strengnesii.
7. Axelii Oxenstierna filiolum Godstavum S. Baptismatis lavacro tinxit in Fiiholm.
14. { Ordinavi ministros ecclesiæ 3 ad dioecesin Upsaliensem.
Concionem habui Strengnesii.
17. S. R. M:as Stokholmiam tendens, Strengnesium præternavigat.
15. { Laboravi vehem[en]ti dolore dentium, tempestatis vehemennissimæ tum præsagio tum affecto.
16. {
17. {
23. Sändes till qwarn { Rogh — 20 t:or.
Malet — 8 t:or.
23. Peer, gamble drengen, kom i min tienst.
25. { Concionem habui Strengnesii.
28. {

Juni 1609.

1. Purgatione usus sum mediocriter efficaci.
2. R:æ M:tis l[ite]ræ mihi adferuntur de pecunia mutuo danda in usum belli Livonici.
4. Concionem habui Strengnesii.
6. Ad mandatum S. R. M:tis Stokholmiam sum p[ro]fectus Strengnesio.

Månadsdag.

8. Accessi Stokholmiam.
Lätt jagh göre migh en klädeströya och min k. hustru een klädes kappa. *Item* åth migh een klädes kappa, kasiåcka och byxor.
16. Laboravi S. Igne duos dies ad crus sinistrum.
20. Kommo tidender ifrå Rydzland, att vårt folk hafuer slaget någre — 1000:de poler, tagedt af dem — 7 feltstycker, kruut — 12 t:or och phaner 7 str.
21. Legati Moscovitici Stokholmiam accedunt.
22. Johannas Dux Ostrogothiæ Stokholmiam accedit.
27. Laboravi S. Igne diem 1 ad crus sinistrum.
Theses de Officio Christi typis describi curavi.

Juli 1609.

2. M. Petrus Kenicius Archiepiscopus Ubsaliensis inauguratur Stokholmiaë.
3. Conjunx Stokholmiam accessit Strengnesio.
5. Laboravi S. Igne, dies 3 — ad crus dextrum; Deinde spasma dies — 6.
9. Dies Indictionis Comitiorum Stokholmensium.
10. Höanden begynthes i Sundby.
11. Conjunx Stokholmia discessit Strengnesium, cum filia Margaretha & nepotibus etc.
Strengnesium adpult die — 13, h[oc] e[st] Margarethæ [die.]

Fidem Matrimonii violantes.

Lata sententia de matrimonio vel sponsaliis legitime contractis a Consistorialib[us]. Magistratus perfidum & reluctantem carceri mancipabit tamdiu, usque dum promittat se executor[um] id, quod fuit illi injunctum & de quo jam fidem dedit coram iudice.

Observatum id sapius, et Stutgardia quidem A:o 1603. Sponsus ex carcere deductus fuit ad templum, ut matrimonium promissum coram Eccl[esi]a publice confirmaretur, die 24 Maij. Cum vero reluctaretur, ex templo in carce-

Månadsdag.

rem reductus, ibique ad 1 Junii detentus, ubi denuo ad templum ipso deducto, tandem confirmatæ sunt nuptiæ. *Id etiam Ubsaliæ factum memini.*

Grave quidem illud vi[d]e[tur]; At: 1 Digna carcere sunt: perfidia et contemptus magistratus, ne isthæc contumacia in consuetudinem abeat. 2. Ob contumaciam & p[er]v[er]sitat[em] cordis non possunt separari, q[ui] legitima facta promissione semel sunt conjuncti. Consensus n[empe] nuptias facit: Homo itaque non separabit, M. 19, 60. 3. Qui dimissa uxore, nisi ob fornicationem, aliam duxerit, mœchatur; et qui demissam duxerit, mœchatur etc. 4. Moses concessit; ab initio non fuit sic. Wirtemberg. Constitu[tion]e.

Fide, sed ante vide, cui tuto fidere possis.

Cumque ho[mi]ni haud tutum est fidere, fide Deo.

Höstsedhen i Sundby uthsådt

På min åker	{	G. Rogh	5	t:or.
		Nye R[ogh].	2	t:or.
		Hvethe.	1	t:a.
Af bonden	{	G. Rogh	9 1/2	t:or.
		N. Rogh	4	t:or.
		N. Hwethe	1/2	t:a.

S:ma 22 t:or.

28. Petrus Petri pædag[ogia]m suscepit in Gäddeholm, se[cun]d[u]m l[ite]ras Dn. Sigridis in Salestadh. Ex schola Orebrogiensi accessit absque testimonio.
16. Petrus Utter Strengnesium proficiscitur et rediit die 22.
17. Et seq[ventes] dies or[ati]o[n]em conscripsi de modo veram Evangelii d[oc]tri[n]am recte cognoscendi, propagandi ac defendendi.
21. Articuli Comitiorum Ordinibus s[un]t propositi.
Lätt jagh skära migh af fint klädhe kappa och kasiåcka.
25. Responsu[m] I ad Articulos S:æ R. M:ti exhibitum.
Köptes tårsk — 1/2 t:a för 2 d:r.
26. S:æ R:æ M:tis Resolutio I ordinibus offertur.
28. Ordinum responsum II S:æ R. M:ti exhibetur.
29. S:æ R. M:tis Resolutio II Ordinibus offertur.

Månadsdag.

30. Concionem habui Stokholmiaë.
Ifrå Köping bekom jagh oxar 4 str: för penningar — 41 d:lr.
Helena Isacii ad Aulam Regiam rev[er]titur Strengnesio.

Augusti 1609.

1. Ordinum Responsum III S:æ R. M:ti exhibetur et mox S:æ R:æ M:is Resolutio III ordinis proponitur.
2. Strengnesium discessi Stokholmia cum P. Utter.¹
4. S:a R. M:as cum ordinibus agit.
2. Peer Olsson gaf jagh till husbygning — 10 d:lr.
6. Stokholmiam redii Strengnesio cum P. Utter.
8. Dn. Johanni Petri commendationem dedi ad illustrem Regni Sueciæ Senatum.
10. Literæ adferuntur Wiburgo de Victoria de Polonis parta in Moscovia ad arcem Tweer.
11. S:a R. M:tas in morbum graviss[imu]m incidit hora 3 ant[emeridie].
Legatus Anglicus Stokholmiam accessit.
15. Illustriss[imus] Princeps Gustavus Adolph[us], habita ad ordines Regni brevi or[at]io[n]e, Comitata solvit.
I Wiiby & Kräcklinge Pastores constituuntur, Dn Olaus Petri² et Dn. Laurent[ius] Joannis.³
17. Tumultus in consistorio a Dn Raumanno excitatus, impudentissime.
22. Sände jagh hem ifrå Stocholm till husholdett saltt — 4 t:or, lappegäddor — 3 l[is]b[und].
Formam Visitationis Strengnensis conscripsi.
Köpthes lax — 1/2 t:a, smör 2 lb.

¹ Per Månsson Utter, f. 1566 ¹⁰/₉, var 1609 hertig Johans af Östergötland sekreterare, † 1623 ²³/₉.

² I sitt herdam. s. 580 uppgifver Follén, att Olaus Petri Vibyens is först år 1610 blef kyrkoherde här. I Viby förvaras en gammal kyrkobok i hvilken läses om denne Olaus Petri: »S. D:nus Olaus Petri hafver varit en stor, fet och ansenlig man, en lärder, from och gifmild, dock till sitt ingenium modig och alfvksam.» Han dog år 1634.

³ Laurentius Johannes Hidingius synes hafva tillträdt pastoratet 1610, † 1652.

Månadsdag.

Inkompst på hööth:

Uthi Sundby:	{ Af bonden	58 lass
	{ På min eghen äng	26 lass
På Gorsinge kroken		34 lass
	Summa	118 lass

Rogh och korn — 12 hund[rade daler] 24 sk.

Åhrswexten i Sundby:

Opå min egen åker	{ Rogh — 100 d:e	4 l.
	{ Korn — 200 d:e	4 lass.
Af bonden	{ Rogh — 600 d:e	Tionde { R. 46 sk.
	{ Korn — 300 d:e	

September 1609.

5. Ex Comitibus redii Stokholmia Strengnesium.
  2. Legatus Angelicus sua negocia exponit in arce Stokholmensi: L[ite]ras & librum exhibet.
  10. Concionem habui Strengnesii.
  12. Enekopia tota fere comburitur.
  16. Egi in Consistorio de Baptisterii translatione, silentio sub Baptismi & conjugii actione etc.
  19. Discessi Strengnesio ad Åker.
Prima vice ego visitationem instituebam in ecclesia:	{	21. Gåsinge.
		22. Frösthuna.
		24. Wålinge.
		26. Gierna.
29. Concionem habui in Tälje.
Slachtades oxen — 1 st:e.

Oktober 1609.

Prima vice visitationem instituebam in ecclesia:	{	3. Twringe.
		5. Eenhörne.
		7. Tårsenn.
		8. Ytter Sällöö.
		10. Öfwer Sällöö.
		12. Aspöö.

Månadsdag.

13. Redii a visitatione Strengnesium.

A Petro Utter { Lax — 1 t.a. Siik 1 lb.
 Gädder — 1 lb. Laxer 2 str.
 Ex Nerikia lupuli — 2 lb.

16. Köpthes till huuset; Strömning — 3 t:or; Krampsild — 4 t:or; Skåregädder 4 lb; lax — 1/2 t:a; Tiera — 1 t:a.

22. Concionem habui Strengnesii.

Slachtades { Oxar — 2 sty:r.
 Fhår — 8 sty:r.

Prima vice visitationem instituebam in eccl[esi]a: { 24. Jäder.
 26. Kiwla.
 28. Torsilia.
 30. Forsa.

29. Concionem habui in Forsa.

November 1609.

Prima vice Visitationem instituebam in Ecclesia: { 1. Vilbergha.
 3. Husseby.
 5. Steenqwista.
 7. Walby.
 9. Fougöö.
 12. Wanszöö.

13. Redii Strengnesium ex visitatione.

Utruskadt i Sundby:
 Rogh . . . . . 19 t:or.
 Korn . . . . . 9 t:or.
 Utruskadt i pastoris ladhu:
 Korn . . . . . 6 t:or.
 Summa 34 t:or.
 Här vthaf ähr tagedt till:
 Höstsädhen, Rogh . . . . . 7 t:or.
 Torkning, Rogh . . . . . 7 t:or.
 Mältning, Rogh — 3 t:or, Korn . . . . . 4 t:or.
 Swiin och Gäss: Rogh — 2 t:or, Korn 11 t:or.

16. Profectus sum Grypzholmiam ad S. R. M.

18. Redii Gryphisholmia Strengnesium.

Månadsdag.

21. Slachtades { Swiin — 6 st:r.
                   { Gäss — 16 st:r.
- 20 & 29. Ministerium Sudermannicum datis libellis sup-
 plicib[us] ad S. R. M. et S. Reginam me episcopum reti-
 nere desiderant.
25. Mools till huuset { Hwethe miöl. . . . . 1 ta.
                           { Rogh miöl . . . . . 8 tor.
                           { Rogh malet . . . . . 3 t:or.
                           { Korn malet . . . . . 5 t:or.
28. 29. 30. Conjunx Reginam visitavit.
 Böriel Olss[o]n i Jäder lofwade att mhåla minn studere
 natstugu i whår.
30. Ordinavi juvenes — 3 in presbyteros.

December 1609.

3. Concionem habui Strengnesii.
9. Profectus sum Gryphzholmiam.
10. Redii Strengnesium.
13. Bekom jagh i Sundby, korn — 9 t:or; togh deraf till att
 mälthas — 8 1/2 t:or.
 Uthaf oxehudher — 3 st:r giordes skoor — 43 p:r.
17. Concionem habui Strengnesii.
19. Slachtades oxar — 2 st:r.
20. Köpthes till huuset tårsk — 3 fl.
22. Bekom jagh i Sundby, rogh — 10 t:or.
25. Concionem habui Strengnesii.

Symbola:

Jäder. Wanssö. Torsen. Sela. Tälje. Kernebo.	
Gerna. Trosa. Blackstad.	1/2.
Dn. Josephus lefwerede conjugii	4 1/2 d:r.
M. Rothovius ad me misit	2 1/2 d:r.
Dn. Abel no[m]i[n]e Nericianorum	6 3/4 d:r.
Dn. Olaus in Wålinge pro præposituris duab[us]	
Gernensi & Biørnlundensi	5 3/4 d:r.
	<hr/>
	Summa 28 d:r

Månadsdag.

Januari 1610.

1. 2. 3. In ecclesiis $\left\{ \begin{array}{l} \text{Åker} \\ \text{Kernebo} \end{array} \right\}$ visitationem instituebam.
5. Bekom jagh i Sundby, korn — 4 t:or.
6. 7. Concionem habui Strengnesii.
11. Bekom jagh i Sundby rogh 6 t:or, och der medh lyctades thenne årstryskningenn.
12. Ordinavi juvenes 2 in presbyteros ad diocesin Strengnensem.
14. Concionem habui Strengnesii.
18. Profectus sum Strengnesio in Nerikiam.
22. $\left(\begin{array}{l} \text{Medhlösa} \\ \text{Sköllerstad} \\ \text{Ekeby} \\ \text{Mosio} \\ \text{Örebro} \\ \text{Axbergh} \end{array} \right)$
23. In $\left. \begin{array}{l} \text{Ekeby} \\ \text{Mosio} \\ \text{Örebro} \\ \text{Axbergh} \end{array} \right\}$ Prima vice visitationem instituebam.
- 25.
- 26.
- 28.
- 30.

Februari 1610.

1. in Kiil
2. » Winteråås
4. » Knistadh
6. » Edzbergh
8. » Wiiby
9. » $\left\{ \begin{array}{l} \text{Hwdwnge} \\ \text{Kräklinge \& Leerbäck} \end{array} \right\}$
11. » Kumbla
13. » Swiinewadh
15. In Ascher & Lännäs visitationem instituebam.
18. } In $\left\{ \begin{array}{l} \text{Jwletha \& Öster-} \\ \text{åker. Näsult.} \end{array} \right\}$ Prima vice Visitationem instituebam.
20. }
21. Redii Strengnesium ex visitatione.
22. Slachtedes stuuth — 1 str.
23. } Laboravi erysipelate.
24. }

Månadstag.

Summa inkomster af Sundby och wrethen här wid Strengnäs:

Belöper sigh:	{	Rogh — 34 t.or.
	{	Korn — 34 t.or.
		Summarum — 68 t.or.

Mars 1610.

1. |
2. | Underhållet infördes ifrån Fogdö, Wanssö och Hälgerö.
3. |
4. Concionem habui Strengnesii.
6. Discessi Strengnesio in Ostrogothiam.
8. Norkopiam accessi.
- Togs af underholdet till huset: Rogh — 12 t.or; Maltt — 8 t.or.
13. Norkopia sum profectus.
14. Visitationem instituebam in Wingåker.
16. | Flodhä |
18. | Malm |
19. | Leerbo |
21. In | Skyllinge | Prima vice visitationem instituebam.
23. | Blackstad |
25. | Mädhlösa |
27. | Duncker |
27. Potestatem feci M. Jonæ Palinæ S. Ministerii obeundi. Idque in ecclesia Duncker.
29. Redii Strengnesium.

April 1610.

1. |
6. | Conciones habui Strengnesii. 1. Natfröst.
8. |
6. Begynthes whårsädhen wthi Sundby.

Månadsdag.

Såddes uthi Sundby:

På min anpart:	{	Korn — 7 t:or $\frac{1}{2}$ sp.
		Hafra — 1 t:a 1 fl.
På bondens part:	{	Korn — 8 t:or.
		Hafra — 1 t:a.

Summarum 17 t:or 7 fl.

15. Officii Ecclesiastici obeundi potestatem feci tribus juvenibus. Et concionem habui Strengnesii.
21. Dn. Ericus in Thuna diem obiit.
22. Famulo nuptias et ancillæ meæ sponsalia feci.
26. Examen a me institui coeptum est in schola Strengnensi.
29. Purgatione usus sum mediocri.
30. Examini publico finem imposui. Phlebotomiam adhibuimus.

Maj 1610.

Uttogs till husetts behof:

3. { Rogh — 9 t:or; Maltt — 9 t:or; Korn till Maltt — 7 t:or;
  4. { Gryn — 3 t:or; Skrådesrogh — 11 t:or.
- Thetta fördes mäst till qvarnen den 14 maj. Summa 39 t:or.
10. Concionem funebrem habui Strengnesii in funere Pauli Robergh.
  18. Profectus sum Telgium.
  20. Visitationem habui in Tälle.
  22. Redii Strengnesium Telgio.
  23. Ifrån Tälghe Rostocherööl 4 t:or.
  27. Concionem habui Strengnesii.

Juni 1610.

6. Stercoratio agri Sundbyensis facta est.
8. Storm (mesteparthen mulitt) och lithett regnstench. Wedret nordväst.
Ifrån Stocholm Rostocherööl — 1 t:a.

Månadsdag.

13. Concionem funebrem habui in Seela in sepultura D:ni Benedicti Sacellani.¹

16. Abrahamus Isaaci Strengas ad me accessit ex Ostrogothia.

19. } Synodus anniversaria frequentiss[im]a Strengnesii celebrata
20. } est;
21. }

In qua instituebant[ur], Die:

19. Declamatio, Et Examen Thesium.

20. Disputatio, ab hora 8 matut in 5:tam.

21. Consultationes, Et Decisio Casuum.

26. Abrahamus Isaaci Strengis discessit in Ostrogothiam: Admonitus a me:

1. Ne veniret in indignationem P. P. Joh. S.

2. Ne equo meo, mora diuturniore, incommodaret; Et labores impediret meos.

3. Ne bibulum Capitaneum remoraretur.

Concionem habui Strengnesii.

29. } Tidekinnus Suenonis, a P. Nicolai mihi commendatus, hospicio a me excipitur.

Juli 1610.

6. Hånden begynthes i Sundby medh karler — 12 sty:r.

8. Concionem habui Strengnesii.

11. Ordinati s[un]t Strengnesii: Olaus Johannis Suderman. Elias Martini Gangius et Ericus Laurentii.

14. Slogs af Gårsinge kroken medh karler — 7 sty:r.

20. Laboravi erysipelate dies — 3 ad 23 ad crus sinistrum.

23. Roghanden begynthes uthi Sundby.

Inkomster på höö uthi

Sundby af:	Engien	Miin	— 24 L. 3 s.
		Bond:s	— 26 L. 45.
	Gårdet	Mitt	— 17 Lass.
		Bond.	— 12 Lass.
	Gårsinge	kroken	— 25 L. 5 s.

Summa 105 1/2 Lass.

¹ Denne sacellan är okänd för herdaminnesförfattarne Aurelius och Hagström.

Månadsdag.

28. Dn. Jacobus et Dn. Johannis Petri in Germaniam abiverunt, ingenii excolendi gratia.
 29. Concionem habui Strengnesii.

Augusti 1610.

1. 2. 3. Höstsädhen begynthes. Utsåddes af
 Ep[iscop]o: Rogh — 11 t:or 5 fl.; Hwete 1 t:a.
 Pastore: Rogh — 2 t:or.
 Bondenn: Rogh — 8 t:or.
 Summa R. — 21 t:or 5 fl.
4. Kornanden begynthes i Sundby.
 5. Concionem habui Strengnesii.
 Sädes inkomst i Sundby:
Ex agro Episcopi:	{	Rogh — 2 hd — 16 sk. — 9 Lass.
	{	Hwete — 0 hd — 7 sk. — 1 Lass.
	{	Korn — 7 hd — 4 sk.
	{	Hafra — 0 hd — 22 sk.
Uthaf bondens åker:	{	Rogh — 3 hd 5 1/2 sk. — 8 Lass.
	{	Hwete — 0 hd 5 1/2 sk.
	{	Korn — 4 hd 18 sk.
	{	Hafra — 0 hd 9 sk.
Summa på åhrswexten:	{	Rogh — 5 hd 21 1/2 sk. 17 Lass.
	{	Korn — 11 hd 22 sk.
	{	Hwete — 12 1/2 sk. 1 Lass.
	{	Hafra — 1 hd 1 sk.
		Summarum — 18 hd 27 sk. 18 Lass.
12. Concionem habui Strengnesii.
 21. Petrus Magni Utter apud me erat.
 23. Sådtes hwete — 1 t:a.

September 1610.

4. Hämptades enebäär — 2 1/2 t:or.
 4—15. Theses conscripsi de Prædestinatione & Justificatione.

Månadsdag.

11. Ållon hämptades — 2 1/2 t.or.
14. Lätt jagh läggia een. humblegårdh.
15. Ållon hämptades — 1 1/2 t.or.
16. Testem egi in Baptismo Gabrielis Kempii, filioli Dni Johannis p[astor] Jedrensis.
19. Slachtades { Getter — 5 str.
Fåår — 3 str.
23. Testem egit conjunx in Baptismo filiolæ Magni Erici p[ræ]fecti.
29. Concionem habui Strengnesii.

Oktober 1610.

7. Concionem habui Strengnesii.
8. Slachtades oxar — 3 str.
Item geet — 1 str.
12. Högs åhrswedh i Sundby medh karler — 13 sty:r.
14. Concionem habui Strengnesii.
20. Stokholmiam sum profectus Strengnesio.
22. Slachtades: { Oxe — 1 str.
Fåår — 6 str.
Mools till legefolkett: Rogh — 9 t.or.
Redii Stokholmia Strengnesium, nocte.
Köptes till huushåldet:
Lappegädder — 6 lb.
Bärnefisk — 2 1/2 lb.
Råcker — 1 lb.
Äple — 2 t.or.
30. Höltz inventering i hospitalett.
Item köptes: { Strömming — 3 t.or.
Tårsk — 2 fl.
Krampsild — 4 t.or.

November 1610.

1. Lefreredes Märthen Wriler i Stocholm sölf — 90 1/2 lod.
Peer kom i min tjenst.

Månadsdag.

4. Ordinatio 10 juvenum.
5. Ifrån Stocholm: Rostocherööl — 3 t:or.
15. Profectus sum Strengnesio ad comitia Orebrogiensia.
18. Concionem habui in Kiwla.
23. Orebrogiam accessi.
24. S:a R. M:tas una cum toto comitatu Regio Orebrogiam accessit.
30. Joh. Ostrogothiæ Dux Orebrogiam solenni comitatu accessit.

December 1610.

1. Comitia Orebrogiensia s[un]t inchoata, S:a R. M:te or[ati]o[n]em h[abe]nte ad p[ro]p[ul]um.
Literæ S:æ R. M:tatis sunt prælectæ, scriptæ ad:

{	8. Regem & Senatum. Regni Daniaë.
	9. Ordines Moschoviticos.
	10. Civitatem Lubecensem.
12. Abrahamo Isaaci commodavi — 2 dlr.
14. S. R:a M:as honorificam fecit mei mentionem.
16. Concionem habui Orebrogiæ.
21. Patrimum egi in Baptismate Petri Abelis, filioli pastoris Orebrogiensis. Dux Johannes discessit Orebrogia.
Slachtades koor — 2 sty:r.
23. Ordinib. Regni datur venia discedendi ex comitiis, exceptis Consiliariis, Ep[iscop]is & Nobilitate.
25. Concionem habui in Knifstadh Nerikiæ.

Januari 1611.

1. Concionem habui Orebrogiæ. Nuptias celebravi famulo meo.
2. Legati redeunt ex Dania.
7. Coniunx Orebrogiam accessit et die 9 discessit in Ostrogothiam.

Lefreredes af thesibus:	{	Dn. Skyllerstadio — 10 str.
		Dn. Knifstadio — 10 str.
		Marco Bookförer — 24 str.
		Hermans tienare — 4 str.

Månadsdag.

13. Concionem habui in Moodhsiö.
14. } Constitutio facta est de collectione pecuniæ in usum stu-
16. } diosorum, t[em]p[or]e: 1. Nundinar[um] in Civitatis. 2.
16. } Nativitatis, Paschatos, & Pentecostes in Ecclesiis Ruralib[us].
19. Joh. Dux Ostrogothiæ Orebrogiam accessit.
20. In usum Jac. Rondeletii collecti s[un]t in nundinis Orebrogiensibus — 10 dlr.
22. Conjunx Norkopia discessit Strengas.
26. Phylax blef ihäl bitten.
28. Examen publ[ic]um instituebam in Schola Orebrogiensi, præsentib[us] Ep[iscop]is, etc.

Februari 1611.

4. Finem imposui examini publico in schola Orebrogiensi.
Slachtades: Stuuth — 1 st.e.
Fåår — 2 str.
8. Ex Comitibus Orebrogiensibus redii Strengnesium.
17. Concionem habui in Torsenn: Et Paranympum egi in nuptiis Rectoris Streng[nensis] Dn. Matthiæ Georgii.
22. Laboravi Erysipelate ad crus dexteru[m] ad diem 26 febr. vsq[ue].
Stadhästen beet min grå gångare till döds.
26. Helena drogh till Richartt Isachson.
28. Laboravi vehementiss[im]o dolore dentium ad diem 4 Martii.

Mars 1611.

8. Joh. Blanchovius ad me accessit; et discessit 12 Nycopiam.
10. Laboravi rursus tumore cruris et incedendi difficultate, ad diem 31 Martii.
19. } Purgationem geminam adhibui.
21. }
24. Concionem habui Strengnesii.
31. Concionem habui Strengnesii.

Månadsdag.

April 1611.

6. Begyntes vårsåden i Sundby.

7. Concionem habui Strengnesii.

Uttsådes i Sundby af:	Ep[iscop]o	{	Korn	—	9 t:or	2 fl.
		{	Hafra	—	1 sp.	
	Bonden	{	Korn	—	10 t:or	2 fl.
		{	Hafra	—	1 t.a.	
						Summa — 21 t:or.

14. Concionem habui Strengnesii.

16. Examen publicum instituebam in schola Strengnensi.

21. Concionem habui Strengnesii: Et gr[at]iæ Deo agebantur pro arce Kexholmensi a Svecis capta & occupata.

23. Examini publico finem imposuimus.

30. Nykopiam profectus sum.

Maj 1611.

3. Examen instituebam in Schola Nykopiensi,

8. Examini publico finem imposui.

10. Strengnesium redii Nykopia.

12. Concionem habui Strengnesii.

14. Dn. Ericus i Wansö tilsade migh: 1. Alla tyionde lamb.
2. Half skafttienden vthi Häredt sochn.

19. Concionem habui Strengnesii.

22. Jören Claesson till Biby afsompnade i Herranom hora 11 noctis.

26. Concionem habui Strengnesii.

27. Danus, nefandum, Calmariam occupat.

28. Tidekinnus Svenonis discessit Strengnesio in Ostrogothiam.

30. Dn. Elias a me discessit in Aulam.

Juni 1611.

1. Fördes på hålmen:	{	Bockar	—	10 str.
		Killing:r	—	16 str.

8. F. Regn. E. Beblandet regnn och solskiin.

9. Concionem habui Strengnesii.

Månadsdag.

10. Stercoratio agri Sundbyensis p[er]acta.
16. Coniunx testis erat Baptismi filiolarum Erici Matthiae, scribae Decimarum.
19. Synodus anniversaria ob petitionem Cleri in aliud t[em]p[or]e rejecta est.
23. Concionem habui Strengnesii de bello ex Esa. 42. 20 etc. In nundinis.
30. Concionem habui in sepultura Danielis Hansson in Runssö.

Juli 1611.

4. Höanden begyntes i Sundby. Och slogs af ifrå gerdsgården nidd i sön medh 24 karler, höö — 58 lass;
Af bondens äng, höö — 37 lass.
7. Concionem habui Strengis, de Transfigur[atione].
14. Concionem habui Strengnesii.
15. Gårdsingen kroken slogs af: Höö — 41 lass.
19. Sundbyhagen slogs af medh — 3 karler: Höö — 11 lass.
20. Nörre gårdet slogs af: Höö — 13 lass.
24. Coniunx Norkopiam proficiscitur.
27. Söder gårdet afslogs: Höö — 12 lass.
Summa höö — 172 lass.
28. Concionem habui Strengnesii.
30. } Gammal Rogh { Ep[iscop]o — 9 tor.
31. } såddes i Sundby af: { Bonden — 9 1/4 tor.

Augusti 1611.

1. Roghanden begyntes i Sundby.
Rogh sådh af åkern: { Epi — 15 hd.
Pastoris — 3.
Coloni — 4 hd 6 1/2 sk.
6. Coniunx rediit Norkopia.
9. } Utsåddes af B. nye rogh — 7 1/4 tor.
10. }

Månadsdag.

14. Hwetett skars — 1 hd 7 sk.
15. }
 16. } Kornsådh af åkern: { Epi — 10 hd 12 sk.
 17. } { Coloni — 3 hd 21 sk.
18. Concionem funebrem habui in sepultura Dni Georgii
 Claezson in Biiby & Thwna S. Senatoris.
- Hafrå af åkeren: { Epi — 12 sk.
 { Coloni — 12 sk.
24. Ifrå Häredt s[ohn] tiiondelamb — 15 str.
25. Concionem habui Strengnesii.
26. Sådtes hwethe — 1 t.a.
 Colanus hwethe — 1 sk.
29. Laurentius Andreae, Calmar. ordinatus est ad dioccesin Cal-
 mariensem.

September 1611.

2. Sändes till Tälte: Maltt — 52 t.or.
 Derföre lefreredes penningar — 84 dl. 2 s.
Bekom jagh oxar ifrån	}	Niels Stiernsköld — 1 st.e.
		Erich Ribbing — 2 st.e.
		Lars Persson — 1 st.e.
		Schara — 1 st.e.
		Bälinge — 1 st.e.
		Örebro — 1 st.e.
		Ludgo: Koo — 1 st.e.
		Michil: Stuth — 1 st.e.
		Diwlö: Oxe — 1 st.e.
Gilberga: Koo — 1 st.e.		
10. Slachtedes: Bockar — 9 str; Gumser — 7 str.
18. Conventus pastorum habebat[ur] de stipendio militis Con-
 ductitii Strengis.
27. Conjunx Telgium navigat.
29. Concionem habui Strengnesii de angelis.

Månadsdag:

Oktober 1611.

2. Conjux rediit Telgio.
6. Concionem habui Strengnesii.
- 8—11. Slachtades: Oxar — 3 str.
Fåår — 8 str.
- 9—16. Giordes af hudher — 3 str: skoor 35 paar.
20. Concionem habui Strengnesii.
Pastor librum judicum exorditur.
22. Lars Perss[o]n och Peer Olss[o]n woro hos migh in ca[us]a matrimonii.
27. Peer Anderss[o]n, drengen, kom till migh ifrå Ludgo.
30. Carolus IX Rex Suecor[um], etc. obiit Nykopiæ inter 11 & 12 antemerid[iem].

November 1611.

1. } Conciones habui Strengnesii.
3. }
5. Slachtedes gäss — 11 str.
8. Slachtades swiin — 6 str.
17. Concionem habui Strengnesii.
- 24—27. Laboravi Erysipelate circa crus dextrum.
29. Slachtedes gäss — 7 str.

December 1611.

1. Nykopiam profectus sum Strengnesio.
3. Accessi Nykopiam.
5. Discessi ad Halla.
Slachtedes oxar — 3 str.
8. Visitationem habui in Berkewiik.
9. Godst. Adolph. nascit[ur] anno 1594. Redii.
10. Joh., Dux Ostrogothiæ, initium fecit Comitior[um], habita ad status or[ati]o[n]e.

Månadsdag.

16. Regina & Princeps Joh., abdicato officio tutelari, suffragia sua P. Gudstavo Adolpho contulerunt.
20. Postulata Ordinum Principi exhibita s[un]t.
23. Principis Godstavi Adolphi. Assecuratio Ordinib[us] est p[ræ]lecta.
26. P. Gustavus Adolph[us] in p[ræ]sentia o[mn]ium ordinum gub[er]nationem regni suscipit.

Januari 1612.

1. Transactio Nykopensis Ordinibus Regni fuit prælecta.
2. Ordinati s[un]t: { Dn. Laurent. Vallius.
Dn. Laurent. Birgeri.
5. Funere R. Caroli IX in inferiorem arcis Nykopensis contignationem solenniter tra[n]slato, concionem habui ex 2 Par. 34, 35.
11. Redii Nykopia Strengnesium.
12. Trettonde dags thöð.
19. Concionem habui in funere conjugis Dni Erici in Sela pastoris. Ex Act. 9.
25. 26. Pastoratum suscepi in: { Häredt.
Wanssöð.
29. Juvenes 8 ad s. ministerium s[un]t vocati.
31. Publica dies precum & jejunii.

Februari 1612.

6. Strengnesio profectus sum in visitationem.
7. In Gryyt.
9. In Helgestadh.
10. In Åhrdaal.
12. In Husseby.
15. In Biörnlanda.
16. In Ripza.
18. In Bethna.
19. In Halla.
- } Prima vice visitationem instituebam.

Månadstag.

21. In Stegtompta.	}	Prima vice visitationem instituebam.
22. In Lunda.		
23. In Thwna.		
25. In Romtwna.		
26. In Ludgo.		
27. Redii Strengnesium ex visitatione.		
Slachtedes:	}	Oxe ung — 1 st:e.
		Fåår — 2 st:e.

Mars 1612.

2. In Consistorio actum fuit, De: 1. Examine Catechetico, missæ p[ræ]mittendo.
 2. Absolutionis t[em]p[or]e. 3. Stipendio studiosor[um]: Id Eliæ Gangio: co[m]mun[i] consensu fuit concessum. 4. Sacris in multam diem nequaq[ua]m differendis.
7. }
 8. } Laboravi Erysipelate ad crus dext[rum].
 9. }
- Fördes in mitt underhold ifrå Fogdö, Helgerö och Wanssöb.
15. In Mörköb visitationem instituebam.
16. In Hörningholm.	}	Prima vice visitationem instituebam.
17. In Hölöö.		
18. In Trosa.		
19. In Westerliungh.		
20. In Tårsåker.		
Laboravi febri.		
22. In Balinge.		
24. In Säterstadh.		
26. In Rhåby.		

April 1612.

4. Redii Nykopia Strengnesium.
 7. Purgatione usus sum.
 10. Nykopiam sum profectus.

Månadsdag,

15. Concionem habui Nykopiæ in sepultura conjugis M. Rothovii¹. Ex Act. 9.
17. Slachtades ung oxer — 1 st:er — Fåår och Lamb.²
20. Redii Nykopia Strengnesium.
21. Carolus IX sepelitur Strengnesii Sophia princeps Saxonie etc. sepelitur Strengnesii, me concionem habente.
- 22, 23, 24, 25, 27, 28. Är utsådt i
 Sundby af:

}	Epo: Korn	—	2 t:or.	
	{	Korn	—	12 t:or.
		Haffra	—	2 1/2 t:or.
- It[e]m på Wrethen korn — 2 t:or.
- Summa 18 1/2 t:or.

Maj 1612.

1. Concionem habui in Häredt et conventum parochialem.
7. Venam aperui cum domesticis.
10. Concionem habui in Biiby in nuptiis Andreae Georgii & Mariæ Stiernesköldt.³
18. Examen publicum institutum est in Schola Strengnensi.
24. Danus Elfsburgium & Guldburgum occupat deditione, & non vi.
- Utsläptes på holmen widh Tönnelsö:
 Bockar — 5 str.
 Killinger — 20 str.
27. Absoluto examine publico Dn. Jac. Rondeletium conrectorem constitui et juvenes — 4 ad officium eccle[esi]asticum adscivi.
31. Concionem habui Strengnesii.

¹ Isac Birgeri Rothovius, Karl IX:s hofpredikant, sedermera biskopen i Åbo (1627—† 1652) var gift med Catharina Andersdotter, kyrkoherden i Östra Husby Anders Nicolai dotter.

² Lakun i originalhdskr.

³ Andreas Georgii = Anders Göranson Stjerna, öfverste för ett regemente till häst, introducerad på riddarhuset 1625 på ättens vägnar och under n:o 77. Maria Stiernesköld † redan 1614. Kort efter hennes död rymde Stjerna med sin svåggerska Mariana Stjernesköld öfver till Tyskland, därifrån de dock sedermera återvände och blefvo gifta. S. måste på grund af lägersmål hålla sig från riddarhuset. Fick omsider Gustaf II Adolfs pardon och restituerades på riddarhuset 26 juli 1635. Lefde ännu 1639. † obekant när.

Månadsdag.

Juni 1612.

3. Concionem habui Strengnesii.
7. Concionem habui in Häredt et conventum parochialem.
- 12, 13, 15. Stercoratio agri Sundbyensis.
14. Concionem habui in Wanssöö et conventum parochialem.
17. Dies precationum & jejuniorum deputati s[un]t 19, 26 junii, et 3 julii.
19. Concionem habui Strengnesii ex Ezech. 6, 11.
20. Concionem habui Strengnesii ex Jer. 18, 7.
20. Ordinati s[un]t juvenes: ad dioecesin Streng. — 2; Mariæstad. — 4.

Juli 1612.

3. Concionem habui Strengnesii ex Jer. 15 v. 11.
7. Begyntes hōanden i Sundby.
9. D. Laurentio Andreae dedi commendationem ad Senatum Nykopens[e]m.
11. D. Andreae Erici promissi s[un]t 60 thaleri ex fisco publico. Filius est Cons. Nykop.
14. Distributio hereditatis in Sela.
19. Laboravi Erysipelate, biduum.
20. Stockholmiam navigavi.
21. Concionem funebrem Georgii Claudii typis commisi.
26. Concionem habui in Bockelsund.
27. Redii Stokholmia. Roghanden begyntes i Sundby.

Höö inbärgadt aff:	{	Engian	{	Epi	—	72 lass.
				Bondens	—	34 lass.
	Gärdet	{	Epi	—	5 lass.	
			Bondens	—	14 lass.	
		Gårsinge kroken	—	29 lass.		
		Summa		—	154 lass.	

Rogh inbergadt utaf:	{	Epo	—	4 hd	—	14 sk.
		Colono	—	4 hd	—	27 sk.
		Summa	—	9 hd	—	11 sk.

Månadsdag.

Augusti 1612.

1.	}	Richerdt Rosenkrantz ¹ cum conjuge apud me erat; et cohorte.
2.		
3.		
4.		
5.		
9. Concionem habui Strengnesii.
10. Rogh såldes i Sundby af: $\left\{ \begin{array}{l} \text{Epo G. — } 2 \frac{1}{2} \text{ R. — } 6 \text{ t:or.} \\ \text{Bond. G. — } 9 \text{ R. — } 5 \text{ t:or.} \end{array} \right.$
Summa R. — $22 \frac{1}{2}$ t:or.
- Hwete inbergadt — 26 skyl:r.
16. Concionem habui in Gilberga in sepultura Laur. Petri. Num. 27.
18. Conjunx in morbum incidit.
19. Rediens Strengnesium, laboravi Erysipelate ad dextrum crus.
20. Såddes hwethe — 1 ta 1 fl.
Korn inbergadt aff:	}	Ep:o — 1 hd — 12 sk.
		Pastore — 1 hd.
		Colono — 5 hd.
		Summa — 7 hd — 12 sk.
		Hafra inbergadt — 17 sk.
		Summar[um] åhrswext — 18 hd — 7 sk.

September 1612.

Synodo Strengnensis acta:

1. Declamatio & examen publicum.
2. Disputatio ab hora 8:a in 9:m vesp[er]tinam.
3. De congressib[us] ecclesiæ & casib[us] variis.
4. Slachtades: $\left\{ \begin{array}{l} \text{Bockar — } 6 \text{ str.} \\ \text{Fåår — } 10 \text{ str.} \\ \text{Oxar — } 2 \text{ str.} \end{array} \right.$
6. De prædestinatione & justificatione.²

¹ Paulinus' hustru var Richard Rosencrantz' styfnoder.

² Uppgiften afser troligen att ersätta det i den tryckta almanackan angifna söndagsämnet: »Vom Samariter und Leviten».

Månadsdag.

14. Sendes till Gripzholm: Oxe — 1 ste, Fåår — 4, Gäss — 4, Höns — 4 str.
 19. } Testem me p[ræ]bui in { Andreae Simonis.
 20. } Baptismo infantis: { D. Matthiæ, Rectoris Scholæ.
 22—30. Theses de bonis op[er]ib[us] conscripsi.

Oktober 1612.

2. Någre genwördige personers utslutande vthur hospitalett.
 9. Dn. Vallius Theologiæ professionem suscipit Strengnesii.
 12. Conveni illustriss. Reginam in arce Grypzholmensi.
 16. Elias Gangius Strengnesio in Germaniam obiit.
 15. Concionem habui in sepultura filioli D. Matthiæ Scholarchæ Streng.
 20. Slachtades: Oxar — 2 str.
                     Fåår — 6 str.
 22. Strengnesio navigavi Stokholmiam ad Comitiam.
 25. Stokholmiam accessi cum conjuge.

November 1612.

6. Comitiorum initium ab P. Gustavi or[at]i[o]n]e solenni ad p[o]p[u]l[u]m.
 8. Conjunx *Stokholmia navigat Strengnesium.

Till husett inköptt:

Lax	1 1/2	t:a.
Tårsk	2	t:or.
Sild	1/2	t:a.
Strömming	6 1/2	t:or.
Thårfisk	5	lb.
Krampesild	3 1/2	t:or.
Saltgrönegedd[e]r	1	fl.

22. Concionem habui Stokholmia de extremo iudicio. M. 25.

Månadsdag.

27. P. Gustavus Adolphus Comitii finem imposuit, or[ati]o[n]e solenni ad Ordines h[abita].
29. Nuptiæ Iohannis, Ostrogothiæ Ducis, cum Maria Elisabetha, Caroli IX filia, Stokholmiæ celebrant[ur].

December 1612

Comitiorum transactione de:

1. Mutuis concordia, fide & auxilio c[ontra] hostes et arcendis falsis rumoribus.
2. Cum Polonis pace vel induciis sancientiis.
3. Caroli Philippi Imp[er]io Moscov[itico].
4. Cum Danis foedere vel bello continuando.
8. Joh. Jonæ Ronthunius ordinat[us] Stokh[olmi]æ.
9. Stokholmia redii Strengnesium navigio.
13. Concionem habui Strengnesii.
Slachtades: Gödheswiin — 6 str.
Oxe — 2 str.
25. Concionem habui Strengnesii.
28. Concionem habui in Wanssöö.

Januari 1613.

1. Concionem habui Strengnesii.
2. } Thöo och regnachtigth.
3. }
4. N. Iitet sniö. D. Något kalt och klartt. •
5. Thöo. Bemengt medh moln och klartt.
6. Thöo och molnn. Bläst sunnan.
Slachtades: { Oxe — 1 st:e.
Fåår — 3 str.
10. Profectus sum Orebrogiam cum comitatu nuptiali Petri Gerslini.
17. Petri Olavi Gers nuptiæ celebrant[ur] Orebrogiæ. Concionem ibide[m] habui.
Slachtades: { Oxe — 1 st:e.
Fåår — 4 str.

Månadsdag.

26. Orebrogia redii Strengnesium cum toto comitatu nuptiali Petri Gerslini.

Februari 1613.

4. Strengnesia discessi in visitationem.

Visitationem instituebam secunda vice, die:	{	5. In Aspöö.
		7. In Öffversellöö.
		9. In Yttersellöö.
		10. In Torsund.
		12. In Eenhörne.
		14. In Turinge.
		16. In Kernbadh.

Slachtades: gödheswiin — 5 str.

7. Strengnesium redii ex visitatione.

21. Concionem habui Strengnesii.

Mars 1613.

S[e]c[un]da vice visitationem instituebam die Martii:	{	7. In Kiwla.
		9. In Forsa.
		11. In Steenqwista.
		13. In Husseby.
		14. In Gilberga.
		17. In Torsilia.
		19. In Walby.
		21. In Jäder.
		23. In Fogdöö.
		25. In Wansöö.

27. Et deinceps, utsåddes i Sundby af:	{	Ep:o: Kornn — 4 t.or.
		Colono: { Korn — 10 1/2 t.or.
		Haffra — 3 3/4 t.or.
		Summa — 18 t.or.

Månadsdag.

April 1613.

Concionem habui { 2. In Häredt: de tota Passionis historia.
die Aprilis: { 4. Strengnesii.

Ca[us]æ Degradationis Olavi Aschræi:

1. Negligentia in officio et catechismo.
2. Contumacia erga Præsulis: { admonitionem,
remotionem.
3. Ebrietas continua, qua sæpius ab officio in templo est præpeditus.
4. Rixæ & verbera, q[ui]bus] auditores suos in o[mn]i-
bus] fere symposiis obruerat.
5. Famæ & no[m]inis bina imminutio, in Foro Politico facta.

Ca[us]æ degradationis P. Oeconomi paup[er]um:

1. Negligentia in officio et precibus.
2. Contumacia in Præsulem & Capitulares.
3. Fraus & infidelitas in paup[er]um bonis.
18. Concionem habui Strengnesii.
27. Conjunx Stokholmiam navigat.
28. Nykopiam profectus sum Strengnesis.

Maj 1613.

2. Visitationem instituebam in eccl[esia] occidentali, Nykopiaæ.
3. Examen institui in schola Nykopensi.
Venæ sectionem adhibui.
6. Nykopia redii Strengnesium festina[n]ter.
10. Examen instituebam in Schola Strengnensi.
Exemplaria Haffenrefferi Nykopiam — 50 str.
11. Sändes till qwarn: Maltt — 23 t.or. Flyttes med miölken ifrån Sundby.
13. Conjunx rediit Stokholmia.

Månadsdag.

16. Concionem funebrem habui in Trosa in sepultura Dn. Christierni Claesson ex 1 S. 4.
19. Purgatione usus sum, mediocri u[tilitate] scil[icet].
Conciones habui:	}	23. Strengnesii. 26. In sepultura Akrensi, conjugis D. Gudmundi. ¹ Gen. 23. 30. In nuptiis Rinkstadiis, Caroli Bonde & Beatæ Oxenstierne.
31. Redii ex Rinckestad, Strengnesium.

Juni 1613.

7. Erysipelate laboravi dies tres.
11. Concionem funebrem habui in educatione funeris D[omi]næ Beatæ Trolle in Eekhammar. Ex Gen. 23.
14. Stercoratio agri Sundbyensis facta. Giordes åhrs-skoor — 43 paar.
18. Dux Carolus Philippus Stokholmia navigat in Finlandiam.

Comitiorum subsidia ex:

Dagha, Öknebo, Håla	— 5	dl:r.
Wingåker, Willåttinge	— 5	dl:r.
Selbo och Rekarne	— 8 1/4	dl:r.
Nerickie	— 5 1/8	dl:r.
29. Concionem habui Strengnesii.
30. Höanden begyntes i Sundby.

Juli 1613.

2. Birgitta soror ad me accessit ex Ostrogothia.
4. Stokholmiam navigavi Strengnesio. Slachtedes oxen — 1 st:e.
11. Nuptiæ Pettri Magni, Secretarii D. Joh:is.

¹ Gudmundi fullständiga namn var: *Gudmundus Petri Peträjus Salverpiamus, Smalandus*. Han kom till Åker från Ytterselö pastorat 1589. Underskref Uppsala mötes beslut 1593. »Den förste pastor här i församlingen, som gjort några anteckningar.» Domprost i Strängnäs samtidigt som pastor i Åker. † 1619. Gift med Catharina Pehrsson, † 1613.

Månadsdag.

12. Comitia Stokholmensia s[un]t inchoata. Acta cum Danis & Polonis præleguntur.
 13. Typographo Speculum cometar[um] imprimendum tradidi. Exempl[aria] 400; pro quaternione dabuntur — 5 1/2. m.
 16. 17. Inter Messenium & Rudbeckium ca[us]a disceptata in p[ræ]sentia Senatus & Ministerii.
 23. Stokholmia redii Strengnesium.

Åhrswexten oppå:	}	Höö:	Epi:	Store Enge[n] — 51 l.
				Kroken — 21 l.
				Siöängen — 3 l.
				Gärdet — 13 l.
				Engen — 30 l.
Coli:	Gärdet — 7 l.			
	Summa — 125 l.			
Rogh	}	Epi	— 9 hd.	
			Coloni — 6 hd.	

Haffra: Coloni — 20 sk.

25. Concionem funebrem habui in sepultura Petri Ryningi in Aspöö. Ex Num. 27.
 Hwete — 1 hd — 5 sk.
 Korn: { Episcopi — 2 hd — 7 sk.
 { Coloni — 4 hd — 4 sk.

Augusti 1613.

1. Concionem habui in Wanssöö.
 9. { Utsådt i Sundby utaff: { Rogh — 8 tor.
 10. { { Epo: { Hwethe — 1 ta.
 11. { { Colono: Rogh — 13 tor 1 sp.
 12. {
 Utsådt på Wreten: Rogh — 1 ta.
 15. Concionem habui in nuptiis Nicolavi Slattii, in Algöö celebratis.
 20. Slachtedes: { Bockar — 7 str.
 { Gether — 2 str.
 { Gumser — 3 str.
 Summa — 12 str.

Månadsdag.

23. Till qwarn: { Spiiserogh — 16 t:or.
Grynkorn — 5 t:or.

September 1613.

In synodo Strengnensi agebat[ur], Die:

1. Oratio synodalis et examen.
2. Disputatio horis ante & pomeridianis. De Bonis Op[er]i-
b[us].
3. Casus & negocia varior[um] generum.
9. Ifrå F[ru] Chirstinn till Biiby och Tuna
bekom jagh Oxar — 2 str.
20. Slachtades: { Oxar — 2 str.
Koo — 1 st:e.
21. Johannes Petri, meus ex sorore pronepos, ex Ostrogothia
ad me accessit.
20. Concionem funebrem habui Strengnesii in sepultura Dn.
Erici Birgeri, olim pastoris in Sela citeriore.

Oktober 1613.

5. Slachtades fåår: { Gambla — 9 str.
Unga — 12 str.
Summa — 21 str.
15. Slachtades swiin — 6 str.
17. Concionem funebrem habui in sepultura Dn. Sigridis Sture
in Trosa.
20. Joh. Casimirum, Pfaltzgrafvium, et D[omi]nam Bibyensem
hospicio excepi honorifice.
23. Dn. Carolus Magni, lector theologie in schola Streng-
nensi, constituitur.

November 1613.

7. Ordinati sunt juvenes XI ad dioecesin Strengnensem.
11. Purgatione usus sum, 11 sedium.

Månadsdag:

14. Sponsalia inter Dn. B. Cantherum et Helenam Isacii, prignam.¹
18. Slachtades oxar — 2 st:r.

December 1613.

2. Symbolum Carolinum lefreredes typographo till att tryckias.
  5. Concionem habui Strengnesii.
  10. Dn. Jacobus Vesthius adscitus est ad sacrum officium Eccl[esi]æ.
  19. Concionem habui in Häredt et conventum parochialem.
  20. Slachtades koor — 2 st:r.
  25. Concionem habui Strengnesii.
- Af enebär brendes wiin — 2 1/2 t:or.

---

¹ Brölloppet stod den 5 juni 1614. Bartholomæus B. Cantherus kallar Paulinus i sin inbjudan till Axel Oxenstierna att bevista brölloppet. R. A. Oxenstiernska brefsamlingen. Brevet från Strängnäs ¹¹/₆ 1614.

Bertil (eller *Bartholomæus*) *Börjesson Cantherus*, Nericius, var son till den år 1612 afidne kyrkoherden i Stora Mellösa i Nerike, Birgerus Nicolai Cantherus. Bertil Cantherus var sekreterare hos konung Gustaf II Adolf. Gift med Paulini styf-dotter, Helena Isaacsdotter, i hennes första gifte, † 1641 ²⁹/₃ i Stockholm, dotter af kommandanten på Uppsala slott Isaac Nilsson samt yngre halvesyster till öfversten och ståthållaren Richard Isaacsson, nobil. Rosencrantz af Granhammar, n:o 19, till Granhammar och Thoresund.

Hon gifte sig sedan med sekreteraren i kammarkollegium Olof Ericsson och slutligen efter dennes död med lifmedikus doktor Andreas Sparman, nobil. Palm-crona, n:o 371 i hans första gifte.

Son: *Lars Bertilsson Canther*, nobil. n:o 370 år 1647 ²¹/₁ *Cantersten* till Bogård, Harg, Sunnerstad och Kiholm. Häradshöfding i Norrbo i Västmansand 1643. Gesandt till Ryssland 1646 etc.; blef 1657 i Polen orättmätigt fångslad och dog i Thorn 1658 ³¹/₃. Hans lik hemfördes till Sverige och nedsattes i Södertälje kyrka. Gift 1642 med *Anna Paulina* nobil. *Olivecrantz*, † 1670, dotter af Paulinus och hans andra hustru, Brita Ericsdotter.

Henrik Reuterdahls utländska resa 1835.

Sommaren 1835 företog dåvarande förste teologie adjunkten vid Lunds universitet och tjänstgörande universitetsbibliotekarien Henrik Reuterdahl en resa till Tyskland, som han länge längtat att få göra. Af ett bref till Tegnér föregående sommar ser man, att han vändt sig till honom för att få ett kraftigt förord för sin anhållan om reseunderstöd. Han var säker om biskop Faxes rekommendation, men han önskade en sådan äfven af en man, som »mera derb und ungeziert än Faxe kunde säga vederbörande hvad som var rätt och skäligt». Utan tvifvel har också Tegnér hos vederbörande inlagt ett godt ord för honom och i slutet af maj följande år kan Reuterdahl meddela honom, att Hartmansdorff, han vet icke af hvilka medel, har för ändamålet tilldelat honom 700 rd. b:o. Det som därutöfver behöfdes hoppades han kunna dels erhålla från annat håll dels själf bekosta. Det lyckades honom; med gladt sinne kunde den då nära 40-årige universitetsmannen i slutet af juni månad anträda sin färd.

Den räckte hela tre månader. Först den 30 september var han åter hemma. Huru tillfredsställd han varit med sin resa, ser man af hans ord i den underdåniga berättelse till H. K. H. Sveriges och Norges kronprins, Lunds universitets dåvarande kanslär, angående de theologiska undervisnings- och pröfningsanstalterna i Tyskland och undervisningsväsendet Preussen, som han lät trycka följande år i första bandet af den nya följdén af Theologisk Quartalskrift. »Resan», skrifer han, »har tillskyndat mig så mycken båtnad och förnöjelse, jag har under densamma lärt känna så många viktiga inrättningar, så många natur- och konstskönheter hafva derunder uppriskat mitt sinne och jag har gjort bekantskap med så många förträffliga och berömda män, att min förbindelse till den, genom hvilkens bevågenhet all denna glädje blifvit mig beskärd, måste vara outplånlig». Om resans ändamål säger han omedelbart därefter: »Så godt jag kunnat, har jag delat min tid mellan de bokhandelsbestyr, som för Lunds universitetsbibliotek ålegat mig och inhämtandet af underrättelser

om åtskilliga bildningsanstalter, som, äfven med hänseende till hvad som inom Sverige för det närvarande förehafves, syntes mig viktiga. Bland de sistnämnda fästade jag i synnerhet uppmärksamhet på undervisnings- och pröfningsanstalterna för dem, som ingå i kyrkans tjänst». I sistnämnda afseende har det hufvudsakligen varit frågan, huruvida pröfningen borde tillkomma det ecklesiastiska konsistoriet eller den teologiska fakulteten, som sysselsatt honom; hans egna sympatier gingo tydligen i riktning af den svenska ordningen. Om sina iakttagelser i denna punkt skrifer han i den tryckta reseberättelsen efter en längre redogörelse till slut: »Det anförda visar, dels att konsistorierna i allmänhet hafva rättighet att anställa de ifrågavarande pröfningarna, men dels äfven att denna rättighet icke anses förnärmad eller ett lands kyrkliga välfärd förspild, om det ingalunda afundsvärda examensbestyret till någon del afstås åt den rent vetenskapliga auktoriteten, hvilken i ett sådant fall jämte rättigheten att examinera naturligtvis äfven äger den att tillbakavisa de oduglige». Af hans redogörelse för den teologiska undervisningen torde särskildt böra framhållas, att han riktar uppmärksamheten på de vetenskapliga seminarierna. »Föreläsningarna skulle ofta vara en såd utströdd i luften, om man icke tillsåge, att hvad som i den gifves för det första får verkliga mottagare och för det andra hos dessa utvecklas och förarbetas till något *mera* än hvad det vid utdelandet är».

Sällan har en teologisk resestipendiat haft sådana förutsättningar för att hämta nytta af sin resa som Reuterdaahl. Han var redan den fullt utvecklade kritiske vetenskapsmannen, han var förvånande väl förtrogen med den nya teologiska litteraturen och han hade ännu ett sinne öppet för allt, som mötte honom i stora världen, och tillgängligt för mängden af nya intryck. Det råd, som han i de Methodologiska anmärkningarna, som han fogade till sin berömda inledning till theologien, gifver den unge teologen, att icke blott studera *böcker*, utan tillika *människan, världen*, och hvarpå han lägger ett sådant eftertryck, att han säger: utan detta är bokstudiet en half eller en hel fånighet, har han själf på denna resa ställt sig till noggrann efterrättelse. Man får det starkaste intryck häraf

genom hans egna reseanteckningar. Teologi, vetenskap i allmänhet, litteratur, konst, bibliotek, deras innehåll och deras yttre anordning, människor och natur — allt är föremål för hans lefvande intresse. Hans blick på lifvet är vänlig och förhoppningsfull; nästan rörande är hvad han skrifer under den 6 juli: »Med dem jag hittills sett var jag icke illa belåten. Dock skall det vara ett af mina fel, att jag tycker för väl om människorna. Jag skulle således väl heldre kritla och häckla; men det kan jag icke och fortfar således att fröjda mig åt hvad som för mig har en angenäm sida, väl vetande, att allting också har en annan». Hans vetenskapliga och allmänna lösen vid denna tid är tydligen: framåt. Men man märker äfven den återhållande riktningen: »Den som vill behålla sitt lif», skrifer han i quartalskriften 1836 i en recension af J. M. Almqvists andaktsminnen, »han skall mista det. Den som icke vill framåt, skall gå under. Men framåt med förstånd, med sans, med ett sinne, som är gudomlig och menskelig ordning underdånigt». Intrycken från hans resa ha utan tvifvel äfven fått betydelse för hans banbrytande arbete: Inledning till Thelogien. Af ett bref till Tegnér den 21 nov. 1834 finner man, att han hoppats få denna sin teologiska encyklopedi färdig före utresan. Det har dock icke lyckats — man har troligen anledning att säga lyckligtvis — arbetet utkommer först 1837, dediceradt till biskop Faxe på hans sjuttioårsdag. Den tid, som förflyter från återkomsten från resan till arbetets utgifvande, kan man icke gärna tänka sig hafva varit utan betydelse för arbetets slutliga gestalt. I det hela har hans synkrets, så vid den redan var, blifvit ännu mera vidgad, hans förråd af kunskaper har blifvit ökad och han har knutit många nya förbindelser.

De friska intrycken af resan föreligga i hans egna dagboksanteckningar. Dessa, som nu tillhöra drätselkamrer L. P. Reuterdahl i Malmö, ha synts mig värda ett publicerande. Oafsedt det värde, de hafva för kannedomen om författarens egen utveckling, erbjuda de åtskilligt af kulturhistoriskt intresse. Äfven själfva stilen är intressant. Man skulle dock önskat, att de varit fullständigare. Någorlunda fullständiga äro de blott till och med den 24 juli; det häfte, som R. tydligen tänkt

att fullborda, har icke blifvit fullskrifvet; det har gått honom, som mången annan under en sådan resa, att han tröttnat eller icke funnit tid att fortsätta i samma stil, som han begynt. Men hans ordentlighet i redovisningen framträder dock däri, att han bifogat en samling lösa blad, som låta oss följa honom dag för dag under fortsättningen och se, hvilka nya bekantskaper han vinner.

Under resan har han som man kan vänta flera gånger skrivit hem. Han talar själf om sådan brefskrifning den 21 juli från Berlin, den 30 juli från Leipzig, den 7 augusti från Dresden, den 19 augusti från Linz (till Kinberg, här nämner han adressaten, hvilket han icke annars gör) och den 1 sept. från Nürnberg. Jag har ansett mig böra påpeka detta, för den händelse att dessa bref eller några eller något af dem ännu skulle vara i behåll. De senare breffen skulle kunna lämna goda kompletteringar till de senare knapphändiga anteckningarna. Utom de bref, han uttryckligen nämner, har han dock sannolikt afsändt några andra. Ett sådant är ännu bevaradt, staldt till vännen J. H. Thomander från Berlin den 14 juli. Ett utdrag häraf och visserligen det viktigaste är redan meddeladt af Gustaf Aulén i hans intressanta uppsats: *Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid* i Kyrkohistorisk Arsskrift för 1905, men för inblicken i Reuterdahls resa har brevet i sin helhet betydelse och jag meddelar det här in extenso efter det godsegare Gottfrid Warholm å Tuna tillhöriga originalet. Tre bref till Tegnér rörande den tilltänkta resan hafva äfven synts mig värda ett offentliggörande. De tillhöra samlingen af bref till Es. Tegnér i Lunds universitetsbibliotek. Slutligen synes här icke böra undanhållas ett i samma samling ingående bref från en af Reuterdahls närmaste Berlinervänner, Mayerhoff, skrivet under inflytande af Reuterdahls besök. Det är äfven ett bidrag till de litterära förbindelsernas historia.

Till sist ett par ord om Reuterdahls sällskap på utresan. Den Lovén, han nämner, var tydligen dåvarande docenten i medicin i Lund, sedermera professorn därstädes NILS HENRLK LOVÉN, född 1801, som enligt Westdahls matrikel för Lunds stift 1867 äfven år 1835 gjorde en utländsk resa. Liljevalch

eller Liljewalch måste ha varit dåvarande medicine kandidaten och e. o. amanuensen vid universitetsbiblioteket PETER OLOF LILJTWALCH, son af professor Carl Fredrik L. och född 1807. Denne Liljewalch blef docent i medicin 1837 och sedermera öfverfältläkare för garnisonen och kunglig lifmedikus i Stockholm. Lovén var sedan 1829 gift med en syster till honom. Både Lovén och Liljewalch afledo 1877.

Ombord på dr. Maria utanför Jasmund på ön Rügen d. 30 juni kl. 5 f. m.

Ångfartyget temligen ledigt, sedan det stora sällskap, som gått från Malmö till Köpenhamn och åter till Malmö, lemnat detsamma. På första plats blott 2:ne passagerare utom oss, en häradsh. EHRENCRONA från Vermland¹, svåger till A. HARTMANSDORFF², sjuklig som det synes af vällefnad och stillasittande, och en norman, om hvilken jag ännu ingenting vet. Capitain Lous, ångfartygets förare, en ung, liflig norman, rask och, såsom det synes, väl förfaren i sitt sjömansyrke, lagom höflig, lagom stolt, aktad af sitt folk, hade förut gjort tjänst i franska marinen och vid Algier erhållit hederslegionen. Besättningen omkring 16 man, tyskar, svenskar, danskar, normän, alla höfliga och uppmärksamma. Fartyget beqvämt och väl inrättadt. Det är nästan en skam att sätta en så vacker och kostsam apparat i rörelse för fyra sådana packare, som vi voro. Restaurationen är hjälpeilig. Priset vid denna kommer sedan. Ett par mil från Malmö upptäcktes danska ångfartyget Fredrik VI. Då dess capitaine haft förklenligt tal om vår och dennes fartyg, gjordes jagt efter honom. Alla hoppades kunna nå honom. Afståndet mellan begge fartygen

¹ JOHAN FREDRIK GAMMAL EHRENCRONA, f. 1798 ¹⁰/₆, efterträdde enligt Anrep år 1830 sin fader såsom häradshöfding i Westersysslets domsaga eller Jösse, Nordmarks och Grums härader i Värmland; † ³⁰/₃ 1855.

Anm. af Red.

² Den bekante JACOB AUGUST VON HARTMANSDORFF, som 1831 utnämns till statssekreterare för ecklesiastik-expeditionen, var sedan ¹⁵/₇ 1828 i äktenskap förenad med den föregående syster BEATA MARIA EHRENCRONA.

Anm. af Red.

minskades också synbarligen. Men den gemensamma vägen var kort. Drottningen följde sin konung till Möen, hvars höga, rätt intressanta kritberg vi voro temligen nära. Att få se Möen var tillräcklig belöning för den krok vi gjort i afsigt att upprätthålla drottningens ära mot konungens. Vi voro ock Fredrik så nära, att vi sågo dess manskap. Men då tog han af till höger (mot Kiel) och vi till venster. »Död och pine», sade Lousen, stampande i däck, »att vi icke ett qvarter forud gick fra Malmö. Jeg haaber dog, att hvad kongen har seet, skal laere ham at tale höflig om dronning Maria». Sedan jagten var slutad, i hvilken både manskap och passagerare tagit den lifligaste del, och vi från danska öarne vändt oss mot Tyskland, framcommenderades beef, hvilken förtärdes under bar himmel med den bästa appetit, promenerades på däck i den vackra purpurfärgade aftonen, och gick till hvila. Föga sömn. Kl. 4 om morgonen är jag åter på däck. Vi hafva hunnit Rügen. Wismund är redan osynligt; Jasmund något bakom oss. Till sjös är åsyn af land alltid intressant, äfven om landet icke skulle vara det. Men Rügen är det, för mig i mer än ett hänseende, och gerna skulle jag velat komma dit. Icke långt från stranden, dock icke så att vi kunna se det, ligger Altenkirchen, förut Kosegartens, nu Schuberts ställe. Kanske kommer jag dit en annan gång och får då äfven se Greifswald och dess lärde och lärdomsanstalter och Stralsund och den raske Mohnike. Jag riktigt sörjer, att det ej kan ske på denna resa. Dock de på sjön i helsa och fröjd tillbragta 12 timmarne ge mig god lust att än en gång begifva mig ut. Kanske är denna lust mindre, då jag återser Sverige. Wie Gott es will! Må blott kropp och sinne, såsom nu, hålla sig upprätta. Jag lemnar damcajuten — den är tom på damer — för att än en gång kasta ett öga till det vackra Rügen. Luften är visst grå, men mild och lugn och jag går gerna ensam deruppe mellan den svarte sjömannen vid styret och den ännu svartare machinisten, de ende, som ännu visa sig på däck.

^{30/6} två timmars väg från Stettin, kl. 12.

Mellan Rügen och Üsedom höjde sig den så kallade Greifswalder oie. På Üsedom det blå berget och det hvita berget. Landet såg icke märkligt ut. Längre fram ögnades Wollin. Ju närmare vi kommo det, desto större blef sjögången och äfven ett fint regn börjades, som dock blef allt starkare. Mot sundet mellan begge öarne voro alla kamraterna sjuka; jag rask, för det mesta på däck. En preussisk lotsbåt flög förbi oss och kastade äfven till oss i förbifarten en lots, som genast tog rodret i det farliga farvattnet. I Svinemündes hamn omkring kl. 9 f. m. Hela preussiska tullkammaren, 4 å 5 personer, gjorde oss ett besök, visiterade, men mycket humant och utan tecken till prejeri eller chicaner, och reste åter bort i starkt regn. Svinemünde nätt och snyggt. Ännu få badgäster, enligt tullherrarnes berättelse. De gå gemenligen vid slutet af badtiden till 14 å 1500. Vackra ställen i trakten, vid hvilka de förlusta sig. Vi flöto snart in i grosse Haff, der vi ännu befinna oss. Nejden är, så vidt regnet tillåter oss att se den, leende och fruktbar. Snart äro vi i Odern.

S. d. Stettin kl. 7 e. m.

Jag har i afton bättre tid att skriva än jag föreställt mig det och bättre än det är mig angenämt, dock är jag icke melancholisk. Min historia har sålunda utvecklats sig. Ju närmare vi kommo Stettin, desto starkare blef regnet. Jag höll mig dock mycket på däck för att se landet. Detta rätt täckt. Flera småstäder och byar framstucko i den vattenfyllda luften, hvilka i klart väder säkert skulle hafva gifvit en vacker anblick. Pölitz såg i synnerhet nätt och vänligt ut. Slätt omkring Oderns utlopp. Detta, som äger rum i det så kallade Pappenwasser, hvilket är den sydligare och smalare delen af das grosse Haff, är helt smalt, knapt 3 gånger så bredt som ångfartyget. Till venster hade vi slättland, mest ängar. Till höger en sträcka af kullar, betäckta med småskog och landställen, efter utseende mycket väl belägna. I Stettin voro vi omkring kl. 3. Efter det vanliga trasslet vid ankomsten i en stad, der något skall uträttas, och vid lemmandet af den längden man dit begagnat, erhöilo vi äntligen plats i ett hotel.

(H. de Prusse). (Våra följeslagare på ångfartyget, Ehrencrona och normannen Smith, en handelsexpedit från Riga). Jag gick till den mig af W. MEYER anviste WITZLAU för att erhålla pengar. En annan af kamraterna skulle beställa plats på diligencen. Men denne, uppehållen deraf, att en annan af oss, häradshöfdingen, trott sig hafva glömt sina pengar, för hvilkas återfående tillställningar voro nödvändiga, kom för sent och vi måste quarstanna. Jag var dermed icke missnöjd, då jag gerna ville se staden och dess inrättningar och uppsöka professor BÖHMER. Sedan vi stärkt och putsat oss efter resan, gick jag alltså till BÖHMER; fann honom icke hemma, återvände i regnet till mitt quarter, der kamraterna dels sofvo, dels; melancholiserade öfver vädret och der jag således icke hade det trefligt; gick således åter ut, besåg ett par kyrkor utvändigt (mera om dem, sedan jag nogare fått se dem) och Königsplatsen: denna angenäm nog; lång och temligen smal. På ena sidan en rad af sköna hus; på den andra vällen, betäckt af träd. Invid denna, midt för mynningen af Louisenstrasse, Fredrik 2:s staty, så vidt jag kunde i ett starkt hellregn bedömma den, rätt vacker, i konungens vanliga drägt, med den väl kända hatten och fracken, stödjande sig på käppen, hvilken han åter ställt på 2:ne folianter. Ansigtet det bekanta, godmodigt förslagna. Det hela gjorde på mig ett angenämt intryck. Efter hvad sedan blifvit mig berättadt, är detta monument det enda, som är upprest öfver den store konungen. Ovädret tvingade mig emellertid att vända hem och der sitter jag nu — icke klockan 7 e. m. d. 30 juni, utan kl. 6 f. m. d. 1 juli (under ett icke mycket kärt besök af kamraterna, bland hvilka normannen *Smith* är mig den minst behaglige, kunde jag i går ej fortsätta) och erindrar mig gårdagens händelser, tillika beredande mig på att veta något mera om Stettin än i går var möjligt.

Berlin d. 3 juli kl. 6 e. m.

Jag har alltså 2 dagars redovisning att lemna. Jag fruktar, att jag icke medhinner så mycket jag borde. Den 1 juli, Stettinerdagen, var vacker. Allt hvad jag om Stettin fick veta, inhämtade jag på egen hand. BÖHMER var icke hemma

eller ville icke vara hemma och någon annan hade jag ej att söka. Jag skaffade mig först en grundritning och med den i hand lunkade jag omkring. Omfånget af Stettin är ringa, såsom det plägar vara i fästningsstäder. Grundritningen lät mig förmoda, att jag hade temligen långt till det eller det stället, men när jag väl satt mig i rörelse, var jag framme. Först besöktes Jacobkyrkan. Det är en gammal tysk kyrka af tegel. Det utvändiga har något imponant. Lätta stödjepelare, höga, i spetsbågar slutande fönster, murar och dörrar försedda med vanliga ornament. Höjden betydlig, takets sluttning stark. Invändigt är den ännu imponantare. Ett mittelskepp och två sidoskepp, men alla tre lika höga. Pelarne, som bära hvalfvet, lätta och luftiga. Det hela gör ett mycket angenämt intryck. Högaltaret prydt med en tafla af Längeritz, född Stettinare. Den föreställer korsfästelsen och är af icke ringa förtjenst. Marias figur isynnerhet sann och lefvande. Nedanför högaltaret finnes ett särskilt sångaltare, något hos oss obekant. Vid det senare messas och sjunges; vid det förra administreras sakramenten. I kyrkan en mängd taflor och momenter, nästan alla medelmåttiga, så vidt ett omdöme om dem på den korta tiden kunde fällas. De syntes alla tillhöra 16:de och 17:de seklerna. Läktare eller såkallade Emporkirchen, med förstånd och smak anbragta, hela kyrkan igenom, den ena öfver den andra. När sådana äro rätt inrättade, kunna de ingalunda, såsom man hos oss velat tro, anses opassande i en kyrka. De öka tvertom rikedom i densamma och hindra den från att vara torr och mager. Bland monumenterna ett öfver en skomakare, som till en början ytterst fattig slutade med en mycket betydlig förmögenhet, hvilken han anslog till en uppfostringsanstalt för fattiga barn. Till minne deraf ringes ännu alltid, när en skomakare dör, med den största klockan i Jacobi torn, hvilken annars icke röres utan vid stora högtider. Från kyrkan gingo vi upp i det höga tornet. Vägen temligen bekvämlig. I hvardera hörnet af tornet en con. Mellan dessa 4 coner och det pyramidformiga torntaket ett slags gallerier, alldeles lika åt alla 4 väderstrecken. De äro försedda med barrierer, så att åskådaren från dem med all bekvämlighet kan taga en öfversigt af Stettin och trakten der-

omkring. Den senare täck, men icke genom någon utomordentlig skönhet hänförande. Kyrkan är gammal (från 12:te seklet, byggd af en pommersk hertig Bartholomäus), men har sedan undergått förändringar, föranledda af eldsvådor, belägring och tidens åverkan. Det sista våld den undergick var på 1670-talet, då Stettin, ännu då tillhörande svenskarne, belägrades af den store kurfursten. Ännu omtalar man i Stettin den tapperhet, med hvilken den svenske commendanten, en VON WULFFEN, försvarade staden, ehuru han till slut måtte gifva sig. De andra kyrkorna i Stettin äro obetydliga; Petrikyrkan eller den så kallade vallkyrkan skall vara den äldsta i hela Pommern (från 1124, uppbyggd af Pommerns apostel, Otto af Bamberg), men är i senare tider ombyggd. Också försedd med målningar och några få monumenter. Slottskyrkan föga märkelig. De monumenter af gamla pommerska hertigar, som der skola finnas, fick jag icke se. Gumman, som följde mig i kyrkan, visste derom intet, men trodde, att de voro inneslutne i ett hvalf, till hvilket hon icke hade nyckeln.

Slottet, en vacker fyrkant midt i staden, är uppbyggt i slutet af 16:de och fulländadt i b. af 17:de [seklet]. Det är säte för åtskilliga autoriteter och bebos dessutom om vintern af en gammal prinsessa, förut gift med *Fredrik Wilhelm II*, men skild från honom. . . .

Om skolväsendet i Stettin hade jag gerna velat hafva någon kunskap, men i brist af tid och ledare måste jag derifrån afstå. Det nya gymnasium — byggnaden utvändigt är vacker och imponerande — skall under sådana lärare som de äfven i den literära verlden väl kände BÖHMER och GIESEBRECHT vara i ett blomstrande tillstånd. --

Efter några promenader kring staden, intagen god middag och verkställd liquid. — Hotel de Prusse, der vi bodde, var temligen billigt, dock knotade mina kamrater -- vandrade vi till posten. Pass, visitation eller dylikt sattes ej i fråga. Efter hand infunno sig flera passagerare. Jag inpackades i hufvudvagnen bredvid 5 stettinare, af hvilka åtminstone 2:ne voro embetsmän, alla bildade, beresta och humana män. En förehade en långresa till Bayern och Rhen. En annan hette

V. ARNIM och tillhörde den bekanta familjen. Vid confererandet af hvad de och jag visste och icke visste föll mig i tankarne, huru mycket styckeverk vårt vetande är. I ting, som syntes ligga dem temligen nära, var jag mera hemmastadd än de; deremot var jag okunnig om mycket, som för dem syntes vara och verkligen väl också var temligen viktigt. Och i samma förhållande stodo de till mig. Af tidningsnotiser från Sverige hade de uppsnappat åtskilligt, hvarpå ingen svensk tänker och som är försvunnet med dagen, då det inträffat. Det förundrade dem högligen, att de af mig, hvilken de ändå tyckte icke var så illa underrättad, icke derom kunde få besked. Jag är viss, att om vi med de verkligt hemmastadde ville conferera våra notioner om fremmande folk och förhållande, så skulle vi icke stå oss bättre.

Resan gick förträffligt. I början var det mig visserligen vidrigt att instufvas mellan 5 ifriga tobaksrökare — min plats var midtelplatsen på baksätet — och att nästan ingenting kunna se af landet, hvarförutan mina öron äfven öfverfylldes af de lifliga och pratlystna tyskarnes snack om ting, som för mig voro utan allt intresse. Men snart gick det bättre. Sedan jag tegat en stund, öppnade [jag] min mun till en fråga, fick ett höfligt svar och dermed var bekantskapen gjord och conversationen äfven med mig, således om andra saker än dem blott de kände, i full gång. De voro angelägna att visa mig, hvad som kunde vara märkvärdigt, att upplysa mig om hvad som de ansågo intressant, att förskaffa mig alla de behagligheter, som i en trång resvagn kunna komma i fråga. Vi blefvo så goda vänner, som man kan blifva det under en natts gemensam resa. Denna gick hurtigt. Vi tågade ut från Stettin på slaget kl. $\frac{1}{2}$ 5, voro vid första stationen, Garz, dit vi hade nära 4 tyska mil, kl. $\frac{1}{2}$ 8; omspanningen gick raskt. Jag fick knapt tid att kasta ett öga på den gamla numera mycket obetydliga staden och den strax bredvid gästgifvargården liggande, icke mera betydande om också gamla kyrkan.

Till Schwedt, som var nästa station, följde oss dagsljuset. Landet var flackt som Skåne, men mycket mindre fruktbart; årsvexten icke längre hunnen än hos oss. Schwedt syntes leende och vänligt. Vi kommo först förbi det vackra och

väl hållna slottet, der K. Nicolaus och preussiska konungahuset år 1832 sammantråffade. I slottsparken visade sig en mängd promenerande, de flesta väl klädde. Den angenäma anblicken och den vackra aftonen gånvo mig stor lust att göra dem sällskap, men den tillsperrade vagnen fasthöll mig, tills den stannade vid gästgifvargården och der skulle souperas, hvilket ock skedde med besked och till billigt pris. Blott en half timma stannade vi i Schwedt.

Om hvad som sedan hände vet jag ej mera än att vi reste och reste. Jag sof och vakade om hvartannat och conversationen var för flera timmar utdöd. På en station dracks ett ypperligt caffè, som återlifvade själ och kropp. Vi voro i Berlin omkr. kl. 8 och hade således tillryggalagt 20 mil på föga mer än 23 timmar och derunder ätit och druckit. Så mycket om den 1 juli och den derpå följande natten.

Den 2 juli.

Vi inkommo i Berlin genom das Königssthor. I början är staden föga imponerande. Men när man hunnit fram ett stycke på N. Königsstrasse, så blifver den det. Alexandersplats är utmärkt skön. Posthuset, vid slutet af Königsstrasse, ungefär i midten af staden, upptager nästan ett helt quarter. Sedan vi blifvit färdiga vid posten, der hvarken pass, visitation eller dylikt sattes i fråga, tågade vi in i der goldene Engel, helt nära posthuset. Men vi fingo ett så otrefligt rum och hela anstalten syntes oss så obehaglig, att vi beslöto att så fort ske kunde skaffa oss annat logis. Sedan vi vederqvickt oss med caffè, tågade jag ut, med chartan i handen, öfver de lysande, för mig alldeles obekanta gatorna. På hvart hus spejade jag. Jag visste, att lediga rum plägade annonseras genom anslag på väggarne. Eine möblirte Stube zu vermieten fann jag här och der, men jag ville hafva 2. Efter något kringstrykande fann jag ett anslag, som omtalade ledige Stuben. Jag gick upp, fann i 4:de våningen en beskedlig, hygglig handverkshustru, som införde mig i 2:ne stora, icke just elegant, men rätt skickligt möblerade rum och fordrade för dem 8 Thaler på 14 dagar. Öfriga förnödenheter lofvades för särskilt, mycket billig betalning. Utsigten var den skö-

naste, öfver lustgarten, åt det kungl. museum, börsen, domkyrkan och slottet. Jag dröjde icke att sluta accord och gå hem till Lovén med mitt evangelium. Före middagen hade vi inflyttat i vår nya boning. Förfar engeln med andra resande såsom med oss, är det icke besynnerligt, att han har blifvit en gyllene engel, om han också icke för de resande just skulle vara en god engel. För 2 timmars vistande i ett ruskigt rum och för caffè till 2 personer betalte vi något öfver 2 rd. b:co. Tacka vill jag då vår goda mad. Drawe i Schlossfreiheit n:o 3. 3 Treppen hoch. Der hoppas jag skall det gå oss bättre.

Första dagen hunno vi icke längre än att putsa oss, beställa kläder, söka opp en god, men billig restauration, orientera oss litet i staden eller åtminstone i den delen af staden, der vi bodde, och hvila ut efter nattresan. Vi voro dock om aftonen im Königl. Schauspielhause och sågo Kabale u. Liebe. Spelet var som stycket, öfverdrifvet, vanvettigt, onaturligt, dock icke utan kraft och effect. Få åskådare, men dessa i grund förtjusta. En W. Müller från Riga Ferdinand, blott medelmåttig. Presidenten och Wurm goda, Louise mycket affecterad, men vacker, de öfriga knapt medelmåttiga. Endast mot ett glas punsch af Ehrencrona höll jag ut med de 4 acterna; den 5:te öfvergaf jag och gick till hvila.

Den 3 juli.

Vår economi hafva vi på det sätt inrättat, att vi af mad. Drawe få the och smör och bröd om morgonen, äta middag på en restauration till 9 à 10 groschen, taga the om aftonen eller hvad annat som kan bjudas, och låta oss härmed nöja. Dagen kostar oss hvardera i ett för allt knapt 2 rd. rgs., extra expenser oberäknade, hvilka dock icke skola blifva stora. Om förmiddagen voro vi i passbureauen för att få det nödiga kortet att tills vidare få vistas i Berlin. Uppskof af den orsak, att passet ännu icke var inkommit. Commissarien en man, som sig bör af detta slag, tyst, höflig, skarpögd, ferm i tal och rörelser, utan complimenter. Möt en rysk öfverste, som stod bredvid oss, mot oss och mot en dansk landstrykare, som icke kunde göra rätt besked för sig, förhöll han sig fullkomligt på lika sätt.

Sedan denna affär var slutad, besågo vi några byggnader och monumenter och slutade vår förmiddag på det gudomliga museum. Om allt detta annorstädes. På eftermiddagen bref till Sverige och ett besök hos bokhandl. LÜDERITZ. Denne, en fryntlig och tjenstaktig gubbe, måste genast ut, men lofvade att fortsätta bekantskapen. Efter hemkomsten hade vi ett besök af Ehrencrona, som nödvändigt ville se konstridarne, och hafva oss till sällskap. Lovén blef hemma, jag följde. Konstridningen, så vida jag förstod den, icke blott det konstigaste, utan ock det skönaste, man i den delen kan se. Efter densamma en balett, fra Diavolo, helt obetydlig. Till och med E. ledsnade dervid, och vi öfvergåfvo sista acten. Under vägen hem gaf mig den beskedlige mannen förtroenden, som icke saknade sin löjlighet. Min dag var slut kl. 10. För att hafva varit en Berlinerdag var den icke mycket märklig. Så länge jag icke har kläder och visshet om penningar, kan jag intet uträtta. Snart hoppas jag dock att erhålla äfven detta.

Den 4 juli.

Ännu mindre märklig. På förmiddagen hvarjehanda annotationer och ett onyttigt uppehåll i passbureaun. Eftermiddagen åter i passbureaun, der äntligen det nödiga kortet erhöles. Om aftonen promenad im Thiergarten. Efter min förmodan styrde jag rakt ut, genomvandrade rätt vackra alleer, såg talrika skaror af¹ menniskor och tänkte att snart vara ur Berlins område, då jag befann mig på en öppen, kringbygd, men rätt vänlig plats, till hvilken jag infördes genom en port, som jag skulle velat anse för en stadspört, om jag icke vetat, att jag hade Berlin långt bakom mig. Platsen fortsattes i en gata med de herrligaste byggnader. Hvad, tänkte jag, ligger ett nytt Berlin så nära det jag lemnat? Jag gick bort till gathörnet, läste gatans namn och såg till min förundran, att jag befann mig på Leipzigerstrasse och således i stället att vandra rakt ut omärkligt tagit af åt venster och inkommit genom Potsdamer Thor på Leipzigerplatz. Jag kom snarare till mitt logis än jag trodde och gick till hvila efter föga lysande bedrifter.

¹ Handskriften: och.

Den 5 juli, söndag.

Kl. 7 om morgonen hörde jag *Marheineke* i Trefaldighetskyrkan, densamma i hvilken Schleiermacher predikat. Det är en vänlig, icke stor, men treflig rotunda. Läktare rundt omkring i 3 etager¹. Altaret ett fritt stående bord. Bakom detsamma en väl målad Christus. Öfver altaret utspringer predikstolen. Den sväfvat, hvilket äfven äger rum i de andra Berlinska kyrkorne, temligen högt i luften. Bakom predikstolen en liten, men, så vidt jag kunde förstå det, mycket god orgel. Ur den nya Berlinerpsalmboken istämdes en rätt skön psalm om tron och kärleken. Under sista versen uppträdde predikanten. Af ingressen hördes det, att han i sina Frühpredigten förklarar Johannes Evangelium. Han förehade pericopen ur 12 cap. om Christus i Lazari hus och nardussmörjelsen. Åtskilliga rätt sinnrika användningar af orden om smörjelsen. Hufvudthemat den rätta kärlekens art. Det hela enkelt och skönt, om ock här och hvar systemet framstack och en esoterisk mening framskymtade ur den exoteriska. Efter predikan communion. Mindre ceremoniös än hos oss. Skriftermålet helt kort, slutande sig med den af presten upplästa syndabekännelsen. Hvarefter communicanterna tillfrågades, om de häri af hjertat instämde och hade sådana och sådana föresatser. Ett högljudt ja svarades. Först finga alla männen brödet, sedan alla qvinnorne, hvarefter vinet i samma ordning utdelades. Hela gudstjensten var lugn och värdig. Auditorium var dock ringa, knapt öfverstigande 60 personer.

Under hemvägen från Trefaldighetskyrkan kastade jag ett öga in i den nya Werderska kyrkan. Den är invändigt som utvändigt oändligt skön, hela inredningen harmonisk, glasmålerierna af den yppersta effect, det sämsta i mitt tycke altarmålningarne (af Begas). Beskrifning kan jag icke åstadkomma. I stället må en teckning biläggas². —

Häriifrån i Nicolaikyrkan. Det är en kyrka af gammal tysk art, många målningar, många Emporkirchen, särskilt högaltare och särskilt sångaltare. PISCHON, Schleiermachers

¹ Så var det på Reuterdahls tid. En etage har sedermera blifvit borttagen.

² Den har dock icke anträffats.

vän och lärjunge, höll gudstjensten. I predikan, hvilken noga höll sig till evangelium (3 Trin. om det förlorade fåret), kunde ock mästaren spåras. Den var på en gång djupt psykologisk och sannt christlig, tillfredsställde mig vida mera än Marheinekes. Mannen sjelf hade ett rätt intressant utseende, blek, mager, icke olik vår CAVALLIN. —

Derifrån till slottskyrkan (Domen), der STRAUSS förde ordet. Kyrkan af modern art, dock vacker. Altargudstjensten här fullständigare än i Nicolaikyrkan. Sångchoret skönare än prestens declamation. Strauss' thema var ödmjukheten, hvilken med allt möjligt rhetoriskt och declamatoriskt prål beskrefs och recommenderades. Predikan var uppenbart den sämsta af dem jag i Berlin hört. Strauss sjelf en lång, temligen vacker man, med presterligt, fromt, men något enfaldigt och slappt utseende; icke olik WILLASSON i Sörby. —

På eftermiddagen conferenser med Ehrencrona, besök i ett utmärkt vackert conditori under den Linden (ett slags Schweitz inom glasörrar) och resa till Charlottenburg. Den sista föga angenäm, på en Charlottenburgervagn, belastad med 13 personer och dragen af en häst. En svart himmel tvingade oss snart att återvända. Vi togo en annan (blott fyrsitsig) vagn, fingo till sällskap en kopparstickare WEBER med dess rätt hyggliga fru, hade en angenäm conversation under vägen, och hoppades således att sluta vår tour behagligt. Vid Brandenburger Thor stego vi af, sågo redan der skarpa blixtar, men vandrade dock oförskräckt die Linden framåt, men innan vi hunnit till gatans slut, hade vi det starkaste regn- och åskväder. En af colonner uppbyren portal gaf föga skydd. Genom anskaffande af parapluer, en droska o. d. gjorde jag mig den goda frun helt bevågen. Jag skulle icke hafva något emot att fortsätta bekantskapen. I hörnet af Lustgarten skildes vi åt. Längre fram åt aftonen tilltog åskan; jag har knapt hört någon starkare och vackrare.

Den 6 juli.

Sedan jag nu blifvit behörigen utrustad med kläder, skulle adresserna aflemnas och visiter göras. Först hos FRIEDLÄNDARNE Den yngre, doctoren, en vänlig, hygglig, tjenstfärdig

ung man, med de bästa kunskaper och fulländad humanitet. Han gaf mig goda löften i afseende på mitt vistande i Berlin. Den äldre, fadren, likaledes vänlig och förekommande, visade en stor tillgifvenhet för nordboarne, sade sig blott hafva känt en svensk, BRINKMAN, men älskade i honom alla. Han bad mig återkomma så ofta det var mig lägligt. Hans hus och väsen syntes mig så angenämt, att jag icke vill underlåta detta. —

2. REIMER var bortrest till Stuttgart. Sonen, en hygglig yngling, bad mig återkomma och lofvade hvad som af mig kunde önskas.

3. Ministern D'OHSSON, en liten vänlig, förståndig gubbe, i temligen simpel dräkt och icke mycket elegantare omgifning, inlät sig mycket med mig angående svensk historia, i hvars litteratur han dock icke var särdeles väl bevandrad, behandlade mig mycket förekommande och lofvade *optima officia*.

4, 5. KLENZE och LACHMANN, de förut bekanta, kände genast igen mig, fägnade sig åt den från Lund bekante och gjorde åtskilliga förslag för hans underhållande. Klenze, juristen, är husägare, har en ypperlig trädgård med sydländska frukter, ett vackert bibliothek och en hygglig familj. Lachmann, smårolig, ironisk, men godmodig. — Klenze följde mig till TWESTEN en liten, låghalt, mycket rask 50-åring, liflig i rörelser och tal, till det yttre mindre elegant än de öfriga Berlinerne. Hans fru ful, men af ett mycket vänligt och beskedligt utseende. I hushållsbestyr, som hon hade för sig, lät hon sig icke störa. Det var till hennes fördel, att hon försakade storstadslegansen. —

På eftermiddagen hos NEANDER. En liten, tyst, mörk, nästan förlägen man, utan något uttryck i ansigtet, ögonen nedslagna, men när de någon gång visade sig, klara och vackra. Hans tal fåordigt, öfvertänkt, allvarligt. Samtalet med honom temligen långt.

Tandvärk och trötthet hindrade mig från att i dag gå vidare. Med dem jag hittills sett var jag icke illa belåten. Dock skall det vara ett af mina fel, att jag tycker för väl om

menniskorna. Jag skulle således väl heldre kritla och häckla; men det kan jag icke och fortfar således att fröjda mig åt hvad som för mig har en angenäm sida, väl vetande, att allting också har en annan.

Den 7 juli.

Jag hade satt möte med KLENZE i Universitetets Sprechzimmer. Det är en god inrättning med detta ¹ Sprechzimmer. Mellan lectionerna samlas professorerna derstädes, samtala om det ena och det andra, glutta i de föreliggande tidningarne och ingå åter i collegierna. Jag råkade här en mängd af Berlins notabiliteter, SAVIGNY, en stor, antikt enkel, flärdfri man, HOMEYER, fint bildad, med ett klart och genomskinligt ansigte, BÖCKH, en temligen liten, något fjeskig och sjelfbelåten man, MARHEINEKE (jag hade icke rätt kunnat se honom i predikstolen), af fint, ädelt utseende, något sammanpressad figur, en fin, nästan hectisk rodnad på kinderna, staturen temligen hög och skönt utbildad, HENGSTENBERG, nedåt seende, skum, af ett mycket obetydligt, gesällsaktigt utseende, i en gammal brun utsliten rock (de öfriga också utan all elegans i klädsel). MAYERHOFF, liten, med magert och förläst, dock ännu något rödligt ansigte, lifligt intresserande sig för svensk litteratur, några andra att förtiga. Jag följde TWESTEN i hans auditorium. Detta mycket talrikt — 2 à 300 personer. Han läste öfver *die Weissagungen*. Stor logisk klarhet och skarphet, renhet och lätthet i språket, liflighet i föredraget. Till en början bestämdes begreppet *Weissagung*; skarpsinnigt, fint, tadelfritt: sedan om möjligheten och verkligheten af en *Weissagung*. Frågan om den senare förklarades egentligen för en exegetisk och historisk fråga och blef således — oafgjord. Litet frimodigare kunde dock väl den gode mannen hafva varit. Hvad jag minst af honom väntade var att äfven Hengstenberg fick af honom en compliment för sin christologi. — Från Twestens auditorium förde mig ödet in i SAVIGNYS. Af saken förstod jag intet (han läste öfver panträppen); men formen var intressant, högst enkel, logiskt klar, antikt grandios, liksom mannens

¹ I handskriften: denna.

utseende. Derefter i det kungliga biblioteket. Om dess inrättning framdeles en gång för alla. Under det jag var borta, hade svenske ministern hedrat mig ett besök. På eftermiddagen brefskrifning, preciosa, tandvärk. Preciosa tack, ehuru hvad spelet beträffar icke öfver sig. Sång och musik kan jag ej bedömma. Decorationerna rätt vackra. Natten sömlös.

Den 8 juli.

Nästan hela förmiddagen på bibliothecket, der catalogerna genomgingos. Af den unge Friedländer visades mig, med den största välvillighet, allt hvad jag önskade. Också med WILKEN gjordes bekantskap, en vacker gubbe med mycket markeradt ansigte, något skarp, något förnäm, skall till och med hafva en släng af barnslig fåfänga. Att begagna bibliothecket lemnades mig full rätt. — I middagsstunden infördes jag hos några antiquarer af Friedländer. Derpå en trefflig och glad middag hos dennes föräldrar. Fadren rätt välvillig, mycket kunskapsrik, utan prål och fjesk. Gumman förständig, vänlig, men *etwas in sich gekehrt*. Barn, svärbarn och barnbarn lifliga, väl uppdragna, ehuru icke vackra. Med en svärson, prof. DROYSEN, må jag göra närmare bekantskap. — På aftonen i Operahuset. Don Juan, öfvermåttan herrlig. Så usel mottagningsgåfva för musik mig blifvit beskärd, var jag dock betagen, mera betagen än då jag såg stycket i Köpenhamn. Slutet här olika och sämre.

Den 9 juli.

På morgonen det efterlängtade brevet från Köpenhamn. Studium af Preussisk historia. Besök af LACHMANN: denne underrättar om åtskilliga personliga förhållanden, i synnerhet med Hegelianer, Mundt, Varnhagen o. a. Längre fram besök hos MARHEINEKE och STEFFENS. Den förre något melancholisk, *zurückgezogen*, dock i umgänge såsom till det yttre älskvärd och ädel. Den senare lefvande, öppen, hjertlig, en stor, välbildad, glad man, nästan med ett Goetheansigte. Han talte mycket om Tegnér, om kronprinsen i Preussen (hvilken han värderar såsom en fint bildad, sannt religiös, och med ett stort hjerta utrustad man; — »er ist wirklich *ein Mensch*,

und das ist mir doch immer das beste» — ehuru han icke godkänner en stor del af hans principer: »Er ist wie die ganze Welt ein wenig doctrinär») vidare om Skandinavien, om de skandinaviska rikenas förening o. s. v. Steffens' personlighet är den älskvärdaste, jag hittills i Berlin lärt känna. — Föreläsning i kyrkhistorien af Neander, lärd, väl ordnad, men bred, liflös och tråkig. I cathedern ser den lille svarte, sammankrupne, beständigt spottande mannen ut som en verklig skomakare. Han läste öfver författarne under 2:dra tidehvarvet. — Superb middag à table d'hôte för 7 1/2 gros. — På eftermiddagen ett kort besök på museum och en blick på målningarne, hvilken dock blott lärde mig, att rikedom var stor. Kl. 4 i vetenskapsacademien. Sessionen öppnades af BÖCKH, som vidt och bredt utredde skillnaden mellan universitet och academi och till slut uppmanade de nyvalde ledamöterna att hålla sina inträdestal. Complimenter af dessa (Anatomen MÜLLER, Mineralogen ROSE, och STEFFENS). Steffens var starkast i complimentsväsendet. Svar af ERMANN och BÖCKH, med mindre compliment. Redogörelse för prissökandet, af WILKEN. Det svåra ämnet, en redogörelse angående det Alexandrinska museum, hade af 6 författare blifvit behandladt, men af ingen till Academiens nöje. Academiens omdömen uttalades med mycken bestämdhet och skarphet. Till slut några minnesord öfver W. Humboldt af Böckh och ett fragment af Humboldts skrift öfver Japan. Fragmentet af allmänt innehåll om skillnaden mellan prosa och poesi, klart, rent, ehuru icke synnerligen djupt eller nytt. På aftonen en promenad till monumentet på Kreutzberg i den gamle Friedländers sällskap. Monumentet på nära håll rätt vackert, af massivt jern, till minne af preussiska folkets patriotism och uppföringar under sista kriget. Figurerna, för öfrigt symboliska, äro porträtter. Derifrån ett besök på Schleiermachers graf. Han hvilar lugnt och vackert. Ett monument skall komma. — Abendbrod i den trefliga Friedländerska familjen.

Den 10 juli.

Föreläsning af Marheineke i encyclopedien. Han läste öfver kyrkhistorien, på det vanliga hegelska sättet. Rent,

simpelt får ingenting vara. Föredraget, lika mannens hela utseende, utmärkt ädelt. Underhandlingar om Schleiermacherska bibliotheket. Arbete på kgl. bibliotheket. Liljewalchs ankomst. De förträffliga Düsseldorfertaforna hos BENDEMANN. Dennes trädgård. Ännu en gång abendbrod hos Friedländer.

Den 11 juli.

Fortsatta underhandlingar med LOMMATZSCH och fortsatt arbete på bibliotheket. Besök på museum. Angenäm middag hos *die Gesetzlosen*. V. BOYEN, gammal militär. Några andra statsmän. Holländaren . . . TEX och hans fru. Det kungliga slottet och alla dess herrligheter.

Den 12 juli, söndag.

Besök på Gewerbeschule hos KLÖDEN. Mannen syntes vara af det rätta, lugna, omfattande, förnuftiga slaget, som så väl passar för undervisningsverket. — Besök hos den gamle, gode, hederlige, lärde WILKEN. — Wagnerska taforna i dag ej tillgängliga. — HAGBERGS ankomst. Upsaliensia. Fidelio om aftonen.

Den 13 juli.

Arbete på bibliotheket och hos bokhandlare. -- Schleiermachers tal öfver sonen. — Museum. — Besök hos Friedländers. Om aftonen köpmannen i Venedig, dålig.

Den 14 juli.

Fortsättning hos EICHLER, FINCKE, REIMER. — Besök hos Klenze. Promenad i regnet med den gamle Friedländer och hans dotterdotter. Angenäm afton hos Klenze.

Den 15 juli.

Gymnasium *cum grauen Kloster*. BELLERMANN, FISCHER, DROYSEN. Undervisningen, de stora anstalterna. Das Turnen. Gymnasii organisation. Souverainitet hos Director, egalitet hos ynglingarne. — Rauchs atelier. Drottningmonumentet, Victoriabilderna för Valhalla, bildhuggaren Tiecks, Schleier-

machers m. fl. monumenter. Den förträfflige Droysen skaffade mig denna fröjd. — Middag med honom hos Friedländers. Allt godt åt honom och hans goda flicka, Friedländers dotterdotter. Ingen af dem synes gjord för denna verden. — Aftal med W. JURY, Jerusalemsstr. n:o 13, om bokauktioner. — Besök hos och promenad med Mayerhoff. Theologiska Facultetens hemligheter afslöjade. Den Hengstenbergska riktningen allt mer och mer gällande. Marheineke, der papst. Schleiermacher gjorde sig aldrig skyldig till den förföljelseanda, som nu stundom visar sig. Twesten icke ren i kläderna (?)¹.

Den 16 juli.

Bokhandels- och biblioteksarbete. — Det Egyptiska, mycket rika museum. — Ännu en gång ett besök i Gymnasium zum gr. kloster. Matematik. Fischers lärobok. Läraren CELLE. Musikundervisningen. — Bad. — SVANBERG från Upsala. Nytt elegant spisquarter, icke dyrare än det gamla.

Den 17 juli.

Bokhandelsarbete. *Varia praeclara* hos antiquaren FRANTZ, Niederlagstr. 2. Besök hos Lommatzsch angående Schleiermacherska biblioteket. Hans syster och hustru, den senare Schleiermachers dotter; 2:ne timmar angenämt förlorade i dessas sällskap. — Svanberg och Upsala. — Besök hos HENGSTENBERG, en ung, till utseendet obetydlig och omyndig man, med mulattnäsa. Hans väsen höfligt, *praetereaque nihil*. Samtalet blott om obetydligheter. — Aftonen hos Kämpfer i Thiergarten med anatomen MÜLLER. Denne en undersätsig man, skarp, allvarsam, fåordig, nästan melancholisk, men efter allt utseende mycket *gehaltvoll*.

Den 18 juli.

Bokhandels- och biblioteksarbete. Reimer, en något sammanfallen, men i sig sjelf starkt byggd, fast, fyrkantig man, med ett enkelt bondansikte, mildt fromt väsende, mycken vänlighet, icke olik en af mina bönder i Upåkra. — Grossii Dio-

¹ Frågetecknet är Reuterdahls.

rama och konstsamlingar. — Middag i Charlottenborgersällskapet med Lachmann, I. Bekker, Encke, Kortüm och den förut bekante V. Boyen; besvärligt, ehuru icke utan treflighet.

Den 19 juli, söndag.

Bokhandelsarbete. Illamående af hetta. — Middag hos NEANDER. Mannens utseende ännu temligen vidrigt. Samtalet piöst, icke saknande pjunk, orättfärdigt fientligt mot Hegel och Heglianerne, hvilka stå sig så mycket slätare hos de fromme, som de gynnas af hofvet. Sällskapet Lommatzsch (d. y., utgifvaren af Origenes, professor vid pastoralseminariet i Wittenberg, en liten tunn man med äkta tyskt ansigte i många fällor, liflig tråkighet och sjelfförnöjd underdånighet), VOGT (privatdocent och prest, synbart Neanders kreatur, obetydligt utseende med en ännu obetydligare fru) och några studenter, alla fulla af veneration för värden. Dennes syster, en otreflig, pratsam marketänterska, gjorde les honneurs. Efter måltiden examinerade hon mig angående Sverige, icke utan liflig lustighet. Neander synbart nöjd, när allt var slut. — Eftermiddagen i Charlottenburg. På vägen Staub, på stället Bier.

Den 20 juli.

Bokhandelsarbetet lider till slut. Rencontre med D' Ohsson, som skänker sin historia öfver Mongolerna åt bibliotheket. Några angenäma stunder hos Friedländers, med den allt mer och mer intressante Droysen, som dock allt mer och mer närmar sig Nylanders öde. Eftermiddagen hos bokhandlare, aftonen dels hos d:r Friedländer dels hos dennes föräldrar.

Den 21 juli.

Med flera bokhandlare afslutades affärerna. Farväl hos Lachmann och Klenze, samt på bibliotheket. Bref till Sverige och sådant arrangement, att hvad som skrifves före den 1 aug. ställes på Leipzig, före den 9 på Prag. — Aftonen hos

Steffens: Mannen den gamle, väl bekante, liflige, förträfflige, något fåfänge. Frun en förnäm dame. Allt i hög grad gentilt. Samtalet kring thebordet helt lifligt och intressant. Thecalaset slut kl. 11 om natten.

Den 22 juli.

Resten af bokhandelsaffären uppgjord. Seger öfver Hirschwald och Asher. God affär hos List sämre men betydligare hos Reimer. D'Ohsson mer än älskvärd vid mitt afskedsbesök. Furstlig middag, ehuru blott en familie, hos Reimer med Johannisberger och Ungerskt. Ännu större var hans rikdom på taflor. Den af en Düsseldorfermästare målade Don Quixote studerande, särskilt att minnas. På vägen från Reimers några visiter. Jag kunde icke annat än med ett slags kärlek betrakta, troligen för sista gången, Berlins vackra gator. Jag har icke att knota på staden, oaktadt den är litet mot hvad den kunde vara, oaktadt folklifvet är torrt och glädjelöst, oaktadt de bildade hata och förtala hvarandra, oaktadt sjelfständigt förstånd och friskt hjerta saknas hos många bland dem, der det borde finnas, oaktadt royalitet och lojalitet, så herrliga de äro i sig sjelfve, här syntes temligen medvetslöse och hjertlöse. Ordning, punktlighet, måttlighet, snygghet, elegans hos de förnåma, pålitlighet äro dock äfven dygder, om ock blott prosaiska, som förtjena aktning och kärlek. Alltså har jag till ett beslut intet annat än godt att säga och tänka om Berlin. Afskedsbesöket hos Friedländers öfvertygade mig ännu mer om det goda folkets förträfflighet och välvillighet. Jag underlåter visst aldrig att med innerlig tillgifvenhet minnas dem och med dem stå i förbindelse. Må blott Droysens hotande öde icke göra ett för stort afbrott i deras lycka. — På sistone besök af Lommatzsch och Mayerhoff. Den siste rätt hjertlig. Jag önskar honom allt godt. Inpackning, smått krångel vid afresan, afsked af mitt beskedliga värdfolk, DRAWES, och af mina goda kamrater Lovén och Liljewalch. Hagberg gör mig sällskap till Potsdam. Afresa kl. 10 om aftonen. Af vägen se vi intet för mörker och sömn. Ankomst till Potsdam kl. 1. Plats få vi på hotellet Der Einsiedler, der jag

finner allting godt och Hagberg allting dåligt, båda förmodligen med lika litet skäl. Kl. 7 om morgonen den 23 skrifer jag dessa rader i Potsdam.

Potsdam d. 23 kl. 6 e. m.

Herrligheten i Potsdam, der en stor, om ock något bizarr ande en gång herrskade, är besedd. Först det kungliga slottet. Fredrik den stores rum, ännu väl behållna, hade naturligtvis det största intresset. De äro förut tillräckligt beskrifne. Jag rördes väl icke till tårar öfver de bläckfläckar, som han »mit höchst eigenen Händen» lemnat efter sig, men det var dock mycket intressant att se det skal, hvari detta högdjur bland snäckor rört sig. Slottet för öfrigt brillant. Den förevigade drottning Louises enkla, ännu oförändrade rum gjorde hos mig det djupaste intrycket. — Paraden derefter obetydlig. — Utfart. Först till ryska colonien.¹ De ryska fångar, som blifvit af Preussarne tagna under sista kriget och efter freden skulle återvända, skänkte(!)² Alexander åt konungen i Preussen, och denne bygde för dem hus och capell i rysk stil. Husen några och tjugu, mycket snygga, egna, af intresse; capellet rätt vackert, rikt, utan altare, predikstol och bänkar, endast försedt med små pulpiturer för presten (popen). Det heligaste, der nattvarden utdelas, tillslutet. Den vid ryska beskickningen anställda popen förestår numera gudstjensten. Om några år är colonien icke mer rysk, men capellet står quar. Derifrån till Sanssouci. Det var mig rätt kärt att en gång se det. Han, som frambragt det och der lefvat, visade sig öfverallt. Taflorna hann man icke att se. De bästa voro väl borta. Vid beseendet af kronprinsens mycket enkla rum erinrade jag mig Steffens besök derstädes. — Charlottenhof, kronprinsens lustställe, rätt täckt, i italiensk smak, en herrlig villa, vackra italienska trädgårdsanläggningar

¹ Ryska kolonien Alexandrowka, som byggdes 1826 af Fredrik Wilhelm III, för de då vid första gardesregementet anställda ryska musikanterna. Den berättelse som här följer om koloniens uppkomst är tydligen gjord efter hörsågen.

² Utropstecknet Reuterdahls eget.

fontäner m. m., som väl kan fröjda sinnet. — »Das¹ neue Palais», också bygd af Fredrik den store, det praktfullaste och rikaste jag ännu sett af architectur och decoration, stort och kungligt. Han började det 1763 och skall dermed hafva velat visa, att 7-åriga kriget ännu icke utarmat honom. En omätlig rikedom råder också i detta slott. Några goda målningar. Det mesta tycktes vara ovigtigt. I trädgårdstemplet Rauchs stora mästestycke, den slumrande — döda — drottningen. Ensamt detta sculpturverk belönade uppehållet i Potsdam. Sist garnisonskyrkan. Dess vackra predikstol och det derunder befintliga hvalfvet med de sammanställda kistorne af Fredrik den store och hans far, i döden förenade, i lifvet åtskilde. Fredrik hade inrättat ett särskilt grafhvalf för sig på Sanssouci: det första man gjorde efter hans död var att insätta honom i en kyrka bredvid hans fader. Efter det nemligen fadrens gemål hvilade på ett annat ställe och ställe således fanns för en kista, insatte man Fredriks. Den yttersta är af tenn: liket skall ligga i dubbel trækista. Fadren har fått marmorkista. — Färden i Potsdam var dyr, kostade 9 à 10 thaler, hvarom dock utom Hagberg och mig äfven en österrikare participerade. Sen middag och derefter beredelser att resa vidare. Hagberg är nu på återvägen till Berlin. Jag är således alldeles ensam svensk. Huru detta väl skall gå, undrar jag någon gång; men vemodar alldeles icke. Vore ett storverk i fråga, skulle jag säga, att jag har godt hopp. Halle är väl det nästa ställe, der jag sätter penna på papper.

Halle d. 24 kl. 8 e. m.

Sedan jag skrifvit det föregående, gjorde jag i afton-svalkan ännu en tour kring Potsdam, naturligtvis till fot. Staden är rätt vacker; skada att dess rörelse är så obetydlig, att den behöfver hjälp af konungen för att bestå. En sådan kan den dock icke alltid bekomma och hvar tager då herrligheten vägen? Utsigten från »die lange Brücke» vid slottet uppåt Haveln rätt vacker. En blick på den nya kyrkan, som är under byggnad och som, såsom allt nytt i byggnadsväg,

¹ I handskriften *Der*.

är ett verk af Schinkel. Vestibulen syntes mig vacker, så mycket jag deraf kunde se för ställningarne. Sidorne »sagten mir nicht zu». Rådhuset skall vara en miniaturaffbild af det i Amsterdam; det lilla var icke mycket, hurudant ock det stora må vara. Kl. $\frac{1}{2}$ 9 infann jag mig på posten. *Sie kommen noch viel zu früh*, sade man mig. Kl. $\frac{3}{4}$ t. 9 skulle posten gå. Huru, tänkte jag består icke längre den preussiska punktligheten? Jag gick in i passagerrummet, drack en flaska svagdricka och få minuter efter $\frac{3}{4}$ trumpetade postillonen. Vill man nämna en egenskap, som företrädesvis utmärker Preussen, så är det punktlighet. Allt har sin tid och sitt ställe. Den utstakade gången kan lika litet afbrytas som världssystemets gång. Hvad Sverige i detta hänseende har mycket att lära. — Vi voro snart i vagnen. Med mitt res-sällskap, som temligen mycket trängdes och skuffades, var jag icke synnerligt tillfreds. De syntes vara temligen krångelaktiga och dryga tyskar. En stor karl till venster om mig luktade starkt af bränvin och tog sig då och då en styrkedryck ur en fickflaska. Jag fick sedan veta, att han reste som privatcourir mellan Berlin och Paris. Många ord sades icke, vi sofvo så godt vi kunde, och af landet förnams intet annat än dam. Natten var något mörk, men i öfrikt vacker, då och då upplyst af svaga blixtar. Då det dagades, voro vi en timmas väg från Wittenberg. Dit anlända kl. 5, hällde jag i mig en kopp caffe, och sprang genast till torget. Jag erhöi af conductören blott 10 minuter till min expedition, hann således icke mer än gå omkring Luthers staty och inför densamma förrätta min morgonandakt. Hurudan den var, förstår eller såg jag icke; jag tänkte blott på mannen. Luthers och Melanchthons hus fick jag icke se. Blott en blick på de gamla husen på torget, med deras taggiga gaflar och åter åstad. Denna resa lärde mig egentligen, hvad resa med snällpost vill säga; vi gjorde 18 mil på 14 timmar i en vagn så stor som ett litet hus och på en chaussé, som i allmänhet väl var god, men som dock hade en half mil ytterst dålig. Passagen öfver Elben, strax på andra sidan Wittenberg, var mig intressant; jag tänkte på det myckna herrliga, som denna flods stränder hafva att uppvisa och på den rika historia, hvartill de varit

vittnen. Det var ock den första egentligt tyska hufvudflod, jag med full besinning passerat; Odern hade jag för regns skuld knapt sett. Längre fram passerades Mulde, som faller i Elben, icke mycket betydlig. Förmiddagen blef genom sin värma mycket besvärlig. Dock var jag, sedan det blifvit dager, någorlunda försonad med mitt resällskap. I Bitterfeld skildes jag från en del deraf, som tågade till Leipzig, och fick nytt, men icke intressantare i stället. I Halle voro vi kort före middagen. Jag bor i Kronprinsen, rätt trefligt och angenämt, och fröjdar mig i synnerhet åt en viss bekvämlighet, med hvilken det ända sedan jag var i Sverige stått illa till. Putsning, middag, en kostlig middagssömn efter 2:ne genomvakade nätter. På eftermiddagen eller heldre aftonen gick jag ut — nu ser jag icke längre, går till sängs och skriver mera i morgon — för att bese staden. Den är hvarken ny eller gammal, dock mera det senare än det förra, krokiga, smala gator, höga hus med trappformiga, i luften högt uppspringande gaflar, flera vackra kyrkor, som framdeles närmare skola beses. Universitetet en ny¹ vacker byggnad, med stora försalar, trappor o. d., men små auditorier. Aula academica stor, ljus, vacker. Derifrån till dr FÖRSTEMANN, en ung, välvillig, tjenstaktig man; visade åtskilliga rariteter från Luthers tid, originalet till apologien, formula concordia, Theologiska Facultetens i Wittenberg anteckningsbok med en mängd annotata af Martinus, Philippus o. a. Goda förhoppningar, att F. skall vidare sörja för mig i Halle. — ULLMANN träffas icke hemma.

---

¹ Det hade blifvit uppfördt året förut, 1834.

(Forts. och slut i nästa åtg.)

J. Sjöholm.

E. J. Almquists »curriculum vitæ».

Originalen till här meddelade självbiografiska utkast af teologie professoren ERIK JONAS ALMQUIST, Erik Abrahams fader och farfader till Love, har länge förvarats i Uppsala domkapitels arkiv, men har numera enligt Kungl. Maj:ts medgifvande afsöndrats från arkivet för att tillställas författarens deskunder.

Erik Jonas Almquist, som afled den 15 mars 1808, var en framstående teologie professor. Medan en samtida biskop sådan som Lindblom icke synes hafva hyst någon egentlig betänklighet vid att prisgifva många af kristendomens centralsanningar, utmärktes Almquists forskningar, trots en på hans tid mindre vanlig själfständighet, af ett noggrannt fasthållande vid kyrkans lärobegrepp. Hans kommentar öfver Ernestis tesar var vida berömd, och Ödmann kallar detta arbete för »ett mästestycke af klarhet, en förträfflig bok, af hvilken äfven teologie doktorer kunna mycket lära».

Personligen åtnjöt Almquist »allmän vördnad och kärlek» för sin uppriktiga fromhet, redbarhet och välvilja.

Ldm.

A:o 1729 d. 2 feb. natus sum ego ERICUS JONAS ALMQUIST in prædio sacellani Tæbyensis Skogberga, patre tum sacellano, tandem pastore et præposito tæbyensi ABRAHAMO ALMQUIST, matre ANNA MAGDALENA EKVALDH;

d. 4 seqv. ejusdem mensis sacris undis tinctus sum atque duplici nomine insignitus, in memoriam avi paterni et materni. Ille videlicet fuit ERIC ABRAHAMSSON ruricola in vico Almnugensi Löfstad, hic JONAS EKVALDH, qvondam a rationibus in collegio Regio Militari.

1736 prima elementa litterarum discere coepi a nonnemine LINDSTRÖM dicto.

1737 huic successit Johannes Blomselius, Upl., quo institute prima stamina lingvæ latinæ ducere cœpi.

1738 primum exercitium latinum scripsi, hæc verba complexum:

Timor Domini est initium Sapientie.

1740 novo præceptore usus Nicolao Setterdahl, Ostrog. rudimenta tirocinii in lingua Græca ponere incoepi.

1741 d. 5 feb. Upsaliensium camoenarum sedem primum inveni;

d. 7 ejusdem in Musarum tabulas sum relatus rectore Magnif. Theologiæ Prof. MATTHIA ASP, Decano Fac. Philos. Hist. Prof. ELIA FRONDIN Albo denique nationis Roslagiæ sum adscriptus,Inspectore tum Theol. Professore, tandem Archiepiscopo MAGNO BERONIO.

Junio mense donum redux, ducibus præceptoribus dicto SETTERDAHL et huic 1742 succedente SWENONE SÆFWENBLAD puerilem operam litteris navavi, a condiscipulo minus strenuo. Jona Ljungberg potius impeditus, quam incitatus ad annum.

1743 mense Martio utrumque et ducem et comitem reliqui et proprio Marte litteris quæcunqve studium tribui ad mensem Octob., quo novus me salutavit informator, And. Wikström, Scanus, sed salutavit tantum, post aliquot septimanas discedens;

1744 mens. feb. Upsaliam repetii sine cortice natans, sc[ilicet] nullo comitatus informatore, sed ut inspectori, rationem diligentiae redditurus, tum Mag. jam Bibliothecario Birgero Frondin, qui etiam unum exercitium stili, sibi qualibet septimana exhibendum emendavit, primum exercitium fuit; *Laudatio artium liberalium.*

Optimus autem dux atque moderator fuit *Jehovah* per omnem vitam, immo in æternum celebrandus, qui in lubrica me ætate continuit, ne in vitiorum vado hæserim et qui nondum ultra carceres in palæstra litterarum progressum, ita feliciter deduxit, ut quotidie magis magisque profecerim.

O Deus! Tu eductor meus ex utero! Fiduciam mihi faciens super uberibus matris meæ, super te projectus sum ab utero, a ventre matris meæ, Deus meus Tu. J. 22: 9, 10, 11.

1744 Mense Majo in conventu nationali oppositorias partes tuens, primum fere periculum feci loqvendi latine, qvod tamen felicius cessit, qvam ipsemet speravi et exspectarunt præsentēs.

1745 Mense Junio orationem habui in conventu nationali *de laudibus Lingvæ Latinæ*.

1747 Mense Ap. panegyrim etiam in corona popularium habui in adsumtum a principe tum regio, demum Rege gloriosissimo ADOLPHO FRIDERICO, cancellario tum Academiæ Upsaliensis.

1747 Mense Majo in facultate, ut dicunt, scripsi; argumentum fuit: *Vituperatio vini*, exhibente tum celeberrimo¹ Math, professore Sam. Klingenstierna, Decano Prof. Skyttiano nob. Johanne Ihre.

1747 mense Sept. Spartam præsidis ornavi exercitii disputationem, campum disputatorium aperuit art. de regeneratione, cui binæ decades thesium miscellanearum a me adjunctæ sunt,

1748 m[ense] ap. meæ informationi commissi sunt bini filii nobilissimi tum legiferi Norlandiæ tandem provinciæ Aros. Gubernatoris Olai Malmerfeldt, Olaus et Carolus Fridericus.

1749 Mense mart. Upsaliam profectus una cum discipulo supra dicto Olao Malmerfeldt;

d. X maji sub examen Theol. revocabar, decano Th. D. Gabriele Mathesio;

d. V junii disputationem pro exercitio, ut dicunt, defensivi de *Ἀποκατάδοκία τῆς κτισσεως*, præside Theol. professore tum, sc[ilicet] tandem episcopo scarensi Engelberto Halenio;

primus hic fuit ad academiam Ups. meus fautor singularis, cujus benevolentiæ debui stipem, qva 1747 sublevabar Regiam atqve dictam apud Malmerfeldtium informatoriam provinciam benigniori item suo judicio et animum mihimet ipsi addidit et prolixiores aliorum animos mihi conciliavit meritorum certe ejus in me memoria, nisi cum morte mea non erit intermoritura.

1749 d. XI nov. stiñ exercitium oratorium pro gradu, ut ajunt, scripsi. Thema fuit confirmatio verborum Taciti:

¹ I handskriften: *cel. tum*.

sublatis studiorum pretiis, ipsa etiam studia perire, exhibente eloqv. prof. cel[eberrimo] Petro Ekerman, Decano Lit. Gr. Prof. Joh. Amnell et teste prof. hist. Olao Celsio, fil.

1750 d. 16 maji examen philosophicum rigorosum subivi. decano mor. prof. Laurentio Dahlman; mense sept. mihi contigit facem litterarum præferre nob. adolescentibus Ulr. D. Cronstedt, Carolo Gab. Klingstedt, Alexandro et Erico Gustavo Adlerberg;

1751 Mense jan, ornabar stipendio Possiethiano;

Mense feb. graviori morbo implicitus fui, quam qvo huc usque laboravi. Deo laus!, qvi valetudinem et tum restituit et in præsens tempus satis feliciter conservavit.

1752 d. 18 Martii specimen graduale edidi de Usu rationis pædagogico in demonstranda possibilitate et necessitate revelationis, præside prof. tum log. et metaph. tandem Theol. Kalseniano Nic. Wallerio;

d. 16 junii numini sit gratia, magisteriales honores felici auspicio mihi sunt concessi, promotore prof. Skytt. cel. D: no Joh. Ihre, præsentate et annuente ipso cancellario illustrissimo comite D: no Carolo Ehrenpreus.

1753 d. 12 maji concessio jure cathedræ superioris usus sum, ut præses et auctor disputationem ventilandam exhibens de Deismo Reipublicæ noxio, resp. Studioso Vestmanno, jam pastore Gagnefensi Samuele Godenio.

1754 novus inspector nationis, tunc Theol. professor, jam Episcopus Arosiensis Dr Laur. Benzelstierna, a Deo propitio novus etiam mihi concessus est fautor et promotor circa idem tempus benignior fatorum ordo me in Helsingiam deduxit ad præpositum Boldnæsensem D: num Olaum Bergman, qvi filium unicum Fridericum Ulr. Bergman litteris instituendum mihi concredidit, omine vero lætissimo, novus hic patronus patrem mox egit, demum socer futurus, Thori ejus consors matrona honestissima Hedvigis Possieth maternis etiam in me beneficiis, futuro socrus adfectui prælusit;

1756 d, 13 octobr. denuo præsidem egi disputationis publicæ, quam de materialistis pseudotheologis et pseudopoliticis, ut respondens, dextre defensitavit, non tam discipulus, quam socius in litterario studio atqve futurus frater et adfinis, Fridericus Ulricus Bergman.

1757 d. V junii a Facultate Theologica Upsaliensi publico diplomate, mihi concedebatur *venia docendi* sacras litteras, Hunc honorem, qvi antea non nisi uni contigit Doctori Laur. Noring, inprimis acceptum retuli prolixiori in me voluntati D. D. S. S. Theologiæ Professorum Gabrielis Mathesii et Laur. Benzelstierna.

Programma, ne eidem edendo moras interponerent occupationes, qvas præferebat variæ Decanus Facultatis, D. D:r Wallerius, conscio solo Mathesio, ipsemet contexui, qvod dictus Decanus, suo nomine tabulis publicis demum adfigi curavit Dominica Trinitatis.

Ut docens *sequ.* intervallo autumnali scholas privatas aperui, in qvibus repetitionem Theologicam Benzeliæ explanavi, recentioribus simul controversiis theologicis expositis, eandem telam.

1758 intervallo vernali ulterius pertexui et ad finem perduxi.

Seqv, intervallo autumnali, præcipua capita generalia Theologiæ Moralis proposui, capitalibus maxime momentis a memetipso dictatis, qvæ m[anu]s[crip]ta adservantur;

mense nov. examen subii pro candidatura theologica.

Brevi postea locus mihi primo contigit in triga candidatorum vacuæ adjuncturæ Theologicæ.

Die 15 nov. constitutus sum Vicarius Theologiæ Lector ad Gymnasium Gevaliense.

1759 ipso Die Jovis, qvi præcedebat diem passionis Dominicæ, vulgo *Skärtorsdag* dicto, absqve prævio examine ut Theologiæ Candidatus solus etiam sacris ordinibus initiatus sum;

mense aprilis tandem ineunte Gevaliam me contuli, novam provinciam auspicaturus;

1760 d. 10 aug. naturæ debitum reddidit parens b[eatæ] m[emor]iæ];

1760 mense novembri iterum mihi locus concessus est in triga ambientium vacuum adjuncturam Theologicam;

d. 20 dec. edidi dissertationem in Act. X: 34,35 *Δεχτός τοῦ Θεοῦ ἐν παντί ἔθνευ* pro candidatura theologica, præside Doct. Nic. Wallerio.

1761 d. 10 sept. faventis coeli munere, mihi matrimonio juncta est, virtutibus aliisque modis dotatissima virgo Hedvig Cecilia Bergman. *Mulierem virtutis, Deo dirigente, inveni, certe rarum, præ margaritis, pretium ejus*, Prov. 31: 10.

1764 Mense apr. a Facultate Theologica tertio propositus inter candidatos adjuncturæ theologicæ.

1766 d. 22 maji præfectus ordinariæ provinciæ lectionis lingvarum Gr. et Ebr. ad gymnasium Gevaliense;

1767 a Consistorio Holmensi mihi primus est locus concessus in illa triga, unde fieri deberet optio pastoris ad ecclesiam Ulricæ Eleonoræ;

1771 diebus 12, 13 februarii præsidem egi dissertationis synodalis a me elaboratæ de Deo Unitrino;

1773 Adscriptus Societate Svecanæ pro Fide et Christianismo;

1774 Regio diplomate clementissime dato d.¹ oct. pastor sum constitutus ecclesiæ Vendelensis omnibus amplissimæ hujus ecclesiæ suffragiis, tribus cum dimidio tantum exceptis, expeditus.

1775 nomine Soc. p. f. et Ch. edita a me scripta Introductio in lectionem S[cripturæ] Sanctæ;

1777 d. 9 aprilis ab archiepiscopo Carolo Fr. Mennander constitutus præpositus honorarius;

1778 ut membrum cleri comitalis interfui comitiis Holmiæ habitis;

1779 d. 6 junii supremus in Theologia Doctoralis honos sollempni promotione mihi collatus;

1781 locum obtinui inter candidatos provinciæ pastoralis ad pastoratum Nicol. Holmiæ 115 suffragiis honoratus;

1785 denuo pluribus suffragiis ibidem expetitus;

1786 comitiis iterum ut membrum cleri comitalis interfui, loco mihi concesso inter electores et Deputatos ad fiscum Regni, dictum *Bancam*;

1786 XIII suffragiis sum honoratus, quando in archidioecesi optio instituebatur candidatorum dignitatis archiepiscopalis.

¹ Lakun i originalhandskriften.

1786 d. XX nov. Rex me designavit membrum Ordinis de Stella Polari;

1787 die 11 febr. a Rege Ipso in hunc ordinem cooptatus;

1789 d. 18 dec. Regio Diplomate constitutus pastor Tierpensium;

1790 d. 28 jan. non ambiens præfectus Spartæ Ordinariæ Theol. Professoris Upsaliensis;

1791 Hoc munus sum auspicatus, habitis lectionibus publicis in Theologiam Dogmaticam et privatis in Theologiam Symbolicam et Homileticam;

Eod. anno omnibus suffragiis electus Inspector Nationis Gestriciæ et Helsingicæ;

1792 Interfui comitiis Gevaliensibus, nomine cleri archidiecesani, secretæ deputationis membrum.

Eodem anno d. VII junii orationem parentalem Upsaliæ habui in obitum Regis Gustavi III;

1793 d. 17 martii orationem habui in festum jubilæum;

1794 Rector Ac. Ups. in locum demortui Di Prof. Kinmark, auctoritate s[erenissimi] di Interregis et Cancellarii suffixus, fasces Rectoris tandem depositurus orationem habui *de Theologia eclectica*;

1800 Rogatu consistorii Academici oratione celebravi coronationem regiam d. V. Aprilis habita et sumtibus Academiæ impressa.

Martin Aschaneus' på 1640-talet till riksarkivet öfverlämnad samling böcker och handskrifter.

Hvarje forskare i 15- och 1600-talens svenska kyrkohistoria måste vara kyrkoherden i Tensta och Hammarby, »antikvariern» *Martin Aschaneus* tacksam för den flit och sorgfällighet, hvarmed han dels samlat värdefulla urkunder och tillförlitliga afskrifter af sådana, dels ock för egen del fört anteckningar om samtida politiska och kyrkliga tilldragelser. Hans handskrifter träffas numera spridda i riks-

arkivet, Skoklostersamlingen i kungl. biblioteket i Stockholm samt Uppsala universitets bibliotek. Nedanstående förteckning, som i original finnes i riksarkivet *Collectanea de scriptoribus svecicis* (Bd. 4), synes äga det värde, att den väl förtjänar offentliggöras.

Register opå dhe böcker, som iagh undertächnade, efter H. K. Majetz och höge regeringens befallning hafwer anammat af sal. d:ni Martini Aschanei, fordom antiquarii, effterlätne enkia, att forwahas uthi riksens archivo 164...

1. Trychte böcker.

Luciani opera, cum Erasmi Roterod. interpretatione.	} Alla i ett band in folio.
Petri Velleri Paterculi Historiæ Romanæ Duo Volumina.	
Andreæ Alciati opera. Johannis Francisci Hymner.	
Iohannis Aventini Annalium Boiorum libri septem.	} Folianter.
Historia Regni D. Saxonis Gramattici.	
Collectanea Antiquitatum in urbe atque agro Moguntino.	
Hellsinge Laghen, medh någre andre Tractater. Usus Bellicus et operationes militum.	
Levini Lemnj Occulta naturæ miraculo.	} In 4:to.
Deliciæ urbis Romæ Divinæ et Humani medh Figurer.	
Silva Cronologica circuli Baltici Nicolai Helvardiro.	
Arrild Hwitfeldz Danske Crönica, dansk.	
Diurbok på tyska medh figurer.	
Hemming Gadz Oration emot the danske.	} In 4:to.
Commentarius de origine, situ, regionibus, moribus, religione ac Repub. Moscovitorum. 4:to.	
Cronologia Iacobi Gisionis. In 4:to.	
Historia Svecorum Gothorumque Erics Olai Theol. D. et Decani Ubsaliensis. 4:o.	

- Cornelii Agrippæ veibliches geschlechts Luciani opera på tyska. }
 Regementz perssoners lastbok. } Alla uthi ett bandh. 4:o
- Cronologia Historia Herodoti et Tucydidis. }
 Cronica Davidis Chytræi. }
 Palladii Rutilii De re Rustica. } Uthi ett bandh. } 8:o.
 Marci Catonis de re Rustica. }
- Tysk Iäkiarebok. }
 Methostenis liber de Iudicio et Annalibus Persarum. } Uthi ett bandh. 8:o.
 Breviarium Phiionis de Temporibus. }
 Kong Laurins historia. }
- Een tysk crönika in folio utan form. Ifrån Adam till Christum. In folio.
- Rudimentorum Chosmographhorum Johannis Honteri. 8:o.
 Sententia in 4. Senatorum Regni Sveciæ. 4:o.
 Teatrum Nobilitatis Svecanæ cum paraphrasi Messenii. In folio.
 Swenska laghen på latijn, Messenii. 4:o.
 Transactio inter Sveones et Danos Messenii. 4:o.
- Sweriges rikkes skådetorn Messenii. }
 Riim crönikan den större Messenii. } 8:o.
 Retorsio imposturarum Petri Parvi Rosefontani. }
 Item två små crönikor, den ene på Riim, och Messenii. }
- Specula Regni Sveciæ Messenii. }
 Miscelanea tractatio Juridica. } Bådhe uthi ett band. 8:o.
- Cronicon Episcoporum per Sveciam, Gothiam et Finlandiam. }
 Tumbæ veterum ac nuperorum apud Sveones Gothosque. } Ett band. 8:o.
- Amphiteatrum de Genealogia Regis Gustavi, Messenii. }
 Sveopentaprotopolis Messenii. } 8:o.
- Blanke Märtas traggedia. Disas comædia, och om Swanehwijta. 4:o.

2. Serdeles runa och antiquit. arbete, medh hwilket den sal. mannen sin fliit har welat låta förnimma och [som] han i sine sidste dager har inlagt i en pergamentz possa etc.

Sten och rune crönika medh dess declaratione öfwer Edhz sochn.

Sollendatunæ rune monumentz crönika.

Een tractat om Swerges rikkes råmärkien.

Monomentum Orosticum in Almarståke.

Historia Parochialis Norsunda, subdita diligentia.

Insignia Regni et Regum Danicorum.

Insignia primaria Regalia amplissimi Regni-Sveogothici.

Fremmande landz myntebok. Electorum Reg. Svec. Myntebok.

Jnrrikes myntebok. Item S. rikkes arfkonungars myntbok.

Ölandz runatåxt i en bok. Een lijthen afrijtningz myntbok.

3. Hans äget arbete, så wäl som upsökt och colligerat af åtskillige orter.

Een pergamentzform i folio, innehållandes åtskillige handlinger och bref.

Håbohåredz, Laghundratz och Erlinghundratz häraders Jordebok 1583.

Copia af Håfbo, Broo, Erlanahundratz, Laghunda, Haghunda häraders skatt bönder, jordebok, medh alla uthiordar och stadgar.

Item een pergamentz bok i folio, medh någre bref uthi.

Een bok in 4:to Juditz och Holoferni comædia och andra saker, som registret utvisar.

En skrifven riimkrönika om konunger och regenter i Swerige.

- Sko klösters hymnale på Pergament.
 Cronica Bedæ veteri Romanico stylo.
 Cronica Cornelij, de Bellis Troianorum.
 Cronica Saxonis veteri Rom. stylo.
 Een gammall laghbook gammall stiil.
 Acta Regum ac dominorum V. T. ab
 Adam ad Christum.
- Dessa alle äre medh
 gammul stiil på per-
 gament skrifne. In
 4.to.
- Den samma af Aschaneo förarbetat på läsande stiil.
 Acta Visitationis Generaliss. in Estonia, Livonia et Ingria 1627.
 Wichtige rijksz handlingar 59. Uthi ett bandh.
 Communis piusque modus Dedicacionis et Consecrationis Ec-
 clesiae Dei.
 Husstyrilse, ålders häfd och läkiare book.
 Wichtige kyrkiosaker, testamenta, jordabref och huussaker.
 Concilii Decreta om keijsarens hemlige stemplingar, och sal.
 K. Majjts herke victorier.
 Acta Regni Sveciae Högedomar och Reguler, Edzformular etc.
 57 ecclesiasticæ tractater, politiske tractater.
 Herredagz acta, synodaliske, theologiske och historiske.
 Aschanei skriftelige arbete om Ryssland och thess handlingar.
 De Antiquitatibus een book.
 Liber collectaneus de monumentis in Estonia et Livonia.
 Antiquitetz bok, ther uthi om åtskillige saker, myntz, oxars,
 kors värde, och annat mera gammalt förmåles.
 Ryske krönika och kyrkieordningar, författat af Aschaneo.
 Gammall swensk bönebok, med gammal munkstijl. 15 böner
 sammansatte af H. Nigels Amundi, och publicerat af
 biskop Mattis i Strengnäs, som och gaf 40 d. aflat til
 huar bön.
 Callendarium Runicum cum computu Ecclesiastico.
 Swerges skepz tafla medh hwars och itt skipz nampns utty-
 delse. Aschanei arbete.
 Runska monumenter in ecclesia Fredhstadha.
 Forna tijdhers sakers memorialbok.
 Wapnabok. Nyttighe hussaker och lekiedomar.
 Nyttighe tractater om runor.
 Swenske phrases bådhe på gammalt och nytt sätt.
 Bonde prachtika och wädherbook.

Tröstmot Johannis Leonis, verterat af Aschaneo.
Amphiteatrum de Genealogia Gustaidum, versione Martini
Aschanei.

Een lijthen läkiarebook. En lijten wijsebok etc., Runske conceptzboken etc.

Jonas Häkonsson.

M. P:ria.

A tergo: Register opå
Antiquarii sal: d:ni Martini
Aschanei, fordom past:s in Fredh-
stada antiq:t handlingar
och böcker a:o 1641.

Ett officiellt uttlåtande om svenska kyrkans s. k. successio apostolica.

På anmodan af dåvarande statsrådet och chefen för ecklesiastikdepartementet har af innehafvaren af professors-ämbetet i kyrkohistoria vid Uppsala universitet för någon tid sedan afgifvits nedan meddelade uttlåtande. Frågan spelar som bekant en stor praktisk roll med afseende på svenska kyrkans (resp. svenska prästers, deras ämbetsförrättningars och kyrkolokalers) förhållande till den anglikanska.

* * *

Att den svenska kyrkan likaväl som den anglikanska ännu äger den s. k. *successio apostolica*, är — så vidt jag känner — numera allmänt erkänt af de historiska forskarne i vårt land. Egentligen är det endast på tre eller fyra punkter, som man med något berättigande kunnat sätta den episkopala vagningsföljden inom vår kyrka i fråga. Dessa äro:

1. Har biskop PETRUS MAGNI i Westerås, som i sin ordning invigde Sveriges förste evangeliske ärkebiskop LAURENTIUS PETRI NERECIUS, verkligen blifvit invigd till biskops-ämbetet?

Svaret är utan ringaste tvekan ja. På kanoniskt vis vigdes han i Rom den 1 maj 1524. De historiska bevisen för detta faktum finnas angifna dels i dr A. NICHOLSON'S arbeten *Apostolical Succession in the church of Sweden* London 1880—87, dels i professor H. HJÄRNES skriftvexling med den romerska prästen A. BERNHARD i *Theol. Tidskrift* 1883—84. Ett ytterligare bevis läser dr K. H. KARLSSON hafva funnit vid sina för ej länge sedan avslutade forskningar i Vatikanarkivet i Rom.

2. Har BOTVID SUNESSON, biskop i Strengnäs (1536), blifvit på sedvanligt sätt invigd till biskop?

Äfven denna fråga måste jakande besvaras. Dr Nicholson visar, att en parallell eger rum mellan bevisen för denne svenske biskops vigning och de historiska stöden för invigningen af den engelske biskopen BARLOW, »the principal consecrator of Archbishop Parker, through whom Apostolic Orders ore derived to the Church of England». Såsom Nicholson med all rätt framhåller är dock den historiska bevisningen för Botvids biskopsvigning *vida starkare* än för den motsvarande engelska.

3. Under konung Johan III:s tid sökte man från romerskt håll göra gällande, att Sverige saknar rätta biskopar. Betyder ej detta, att den svenska kyrkan då saknade *continua successio tradita per ordinationem episcopalem*? Förvisso icke! Det romerska inkastet grundade sig därpå, att de romerska ritualen och ceremoniellen icke blifvit följda vid biskopsvigningarne. Däremot uttalades hvarken af påfvens representant, kardinal Possevino, eller någon annan samtida ett enda ord af tvifvel om de svenske biskoparnes legitima succession och konsekvation i och för sig. (Jfr A. THEINERS på tyska och franska tillgängliga arbete om Sveriges ställning till den hel. stolen liksom litteraturen om den liturgiska rörelsen i Sverige, *passim*).

4. I sitt arbete »Svenska kyrkans historia efter reformationen» har C. A. CORNELIUS yttrat tvifvel, huruvida ärkebiskop OLAUS MARTINI (1601—1609) någonsin blifvit invigd till sitt ämbete. Han säger t. o. m. (anf. arb. I, 130), att »starka skäl ala för den meningen, att Olaus aldrig blifvit ordinerad», d. v. s. aldrig erhållit vigning till biskop.

Att emellertid icke heller på denna punkt någon lucka i den svenska kyrkans s. k. *successio apostolica* förefinnes, när Olaus Martini verkligen invigdes till sitt höga ämbete den 16 augusti 1601, anser jag mig med oemotsägliga historiska grunder hafva ådagalagt i Kyrkohistorisk Årsskrift årgång 1900 (s. 269 ff. »Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan»).

Efter att sålunda hafva i korthet påpekat de väsentliga invändningar, som med någon grad af rimlighet torde kunna göras mot ifrågavarande antagande, får jag såsom min, äfven på själfständig pröfning och undersökning grundade mening förklara, att *den svenska kyrkan likaväl som de grekiska och romerska kyrkorna ännu i dag otvifvelaktigt äger continua successio apostolica, tradita per ordinationem episcopalem.*

Herman Lundström.

Underrättelser.

Den 9 februari afled i Greifswald teologie professorn därstädes d:r OTTO ZÖCKLER, särskildt bekant såsom flitig encyklopedisk och apologetisk författare. Han föddes i Grünberg i Oberhessen den 27 maj 1833, studerade 1854—56 i Giessen, Erlangen och Berlin, aflade år 1856 disputationsprof vid GiesSENS universitet, där han år 1863 anställdes såsom extra ordinarie professor i teologi. Tre år senare kallades han till en ordinarie teologisk professur i Greifswald. År 1882 öfvertog han utgifvandet af den af Hengstenberg grundade »Evangelische Kirchenzeitung», hvarmed han fortfor till år 1892. Bland hans talrika skrifter inom snart sagdt alla teologiens discipliner må här nämnas: »*Kritische Geschichte der Askese* (1863), *Das Kreuz Christi* (1875), *Biblische und Kirchenhistorische Studien* (1893), samt slutligen hans i kyrkohistoriskt hänseende mest värderika arbete: *Askese und Mönchtum* (1897).

— *Historisk Tidskrift för Skåneland* utg. af Laurits Weibull, bd. 2 nr 6, bringar bl. a. en synnerligen intressant uppsats af utgifvaren om *ärkebiskop Birgers gudstjänststiftelse i kryptkyrkan* i Lund samt en aktsamling *Synodalia Lundensia 1646—1663*, utgifven af C. G. Weibull. Man får af dessa synodalprotokoll ett starkt intryck af skillnaden mellan dessa danska »landemoder» och våra inhemska stiftssynoder. Medan de sistnämnda voro allmänna möten för hela stiftets prästerskap, äro de förra egentligen en sorts rättsskipande prästmöten. Om de skånska »landemoderna» har superintendenten Mogens Madsen lämnat en skildring från slutet af 1500-talet. Han skrifver: »I Lunds domkyrkas kor hålles årligen vid midsommartiden stiftssynod med alla prostarne från Skåne, Halland, Bleking, Lister och ön Bornholm. Jämte dem infinna sig tvenne präster från hvarje prosteri. Synoden ledes af biskopen eller såsom han kallas superintendenten, hvilken i förening med prostarne afdömer förseelser af kyrkans män vare sig i lära eller lefverne. Sammankomsten

inledes med bön; latinska tal hållas af därtill utsedde öfver hvarjehanda ämnen, hvilka äro ägnade att vägleda i lära och lif. Det hela afslutas med böner och fromma löften.» Enligt de år 1618 utfärdade bestämmelserna skulle dessa prostmöten hållas två gånger årligen. Stiftslänsmannen skulle presidera och jämte biskopen besegla de afkunnade domarne. Äfven under det svenska väldets första tid fortfor »landemodet» att fungera i Lunds stift. I den danske stiftslänsmannens ställe inträdde den svenske generalguvernören, hvarjämte »snart nog» föreskrefs, att »landemodet» skulle sammanträda endast en gång årligen, nämligen tisdagen efter Trefaldighets-söndagen. Vad till hofrätten öfver de af denna domstol afkunnade domarne var medgifvet. Det är att beklaga, att utgifvaren icke meddelat, när denna särordning upphörde att gälla för Lunds stift. Det är väl antagligt, att 1686-års kyrkolag gjorde en ända på detta undantagsförhållande. — Samma tidskrifts häfte 2—3 årg. 1906 utgöres af en omfattande undersökning af L. Weibull benämnd *Studier i Lunds domkyrkas historia*. Sinnrik är författarens gissning, att traditionens jätte »Finn», som en gång uthuggits i ett kolonnskåp i Lunds domkyrkas krypta, icke är något annat än en bild af domkyrkans ursprunglige byggmästare DONATUS, »architectus, magister operis hujus».

— Under redaktion af den för kyrkosångens höjande lifligt verksamme och nitiske kontraktsprosten Richard Norén (utgifvare) i samverkan med docenten Johnny Roosval samt pastor Herman Palm har en ny tidskrift med det lyckligt funna namnet *Kult och Konst* börjat utgifvas. Tidskriftens program angifves vara att sprida kännedom om och förståelse af äldre tiders kyrkliga konst på alla dess olika områden, hymnologiens, kyrkomusikens och den bildande konstens samt dessas allmänt liturgiska grund, liksom att med sålunda vunna historiska utgångspunkter söka rätt bedöma moderna behof och sträfvanden på hithörande områden samt leda dem in på sunda banor. Programmet faller sålunda delvis inom området för Kyrkohistorisk Årsskrifts sträfvanden, ett område som red. hittills sökt och fortfarande skall söka i lämplig mån tillgodose. Vi erinra t. ex. om i före-

gående årgångar införda undersökningar om Varnhems klosterkyrka och om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher) m. m. Denna omständighet skall dock ej på ringaste vis hindra oss från att lika hjärtligt som oförbehållsamt hälsa den nya tidskriftens framträdande. Uppgifterna på det ifrågavarande fältet äro så många och viktiga, att de förvisso räcka väl till för både ett och flere periodiska organ. Af innehållet i den nya tidskriftens hittills utkomna häften märkas en synnerligen läsvärd uppsats af RICHARD NORÉN om betydelsen af kulthistoriska forskningar och studier, vidare några kortare men i hög grad fängslande studier af JOHNNY ROOSVAL angående St: Görans gruppen samt det Bormanska altaret i Vadstena klosterkyrka, vidare T. NORLINDS mindre kult-historiska än kulturhistoriskt värdefulla upplysningar om musiken vid de svenska skolorna på 1600-talet samt ERIK FRÉDLUNDS af det varmaste intresse uppburna inledningsanförande vid ett kyrkosångens vänners årsmöte i Köping: »Huru bör liturgens sång utföras, för att den skall motsvara sin uppgift i liturgien, och hvad bör han därvid sjunga?»

— Den 19 april 1905 afled underbibliotekarien vid det store kongelige bibliotek i Köpenhamn F. H. Chr. Weeke. Af betydande kyrkohistoriskt värde är hans förträffliga upplaga af »Lunde Domkapitels Gaveböcker», de s. k. »Libri datici Lundenses» (1884—1889). Utgifvarens förtjänst är icke inskränkt till en mönstergill textrecension. Han har därtill meddelat en följd af instruktiva upplysningar samt genom sorgfälliga undersökningar sökt så noggrant som möjligt fastställa de olika tidpunkterna för nedskrifvandet af dessa anteckningar, som härröra från ganska vidt skilda tider. Sedan långt tillbaka var Weeke sysselsatt med en upplaga äfven af den äldsta bland Lunds domkapitels minnesböcker, det s. k. »*Necrologium Lundense*». Arbetet blef emellertid ofullbordadt.

— Den danske kyrkohistorikern, biskop Fredrik Nielsens utmärkta verk *Pavedømmet i det nittende Hundrebaar* (2 uppl. 1895, 1898) lärers inom kort utkomma i engelsk öfversättning af A. J. Mason. Det förut bebådade supplementbandet angående Leo XIII:s pontifikat är under utarbetande och skall inom kort vara att förvänta.

— Författaren till en af det franska institutet prisbelönad bok: *Histoire des rapports de l'église et de l'état en France de 1789 à 1870*, m:r A. Debidour har påbörjat en fortsättning af detta arbete, hvilken lofvar blifva af stort intresse, då den kommer att behandla de senaste årtiondenas kyrkopolitiska utveckling i Frankrike. Hittills har första bandet, omfattande tiden till 1889, utkommit: *L'église catholique et l'état en France sous la troisième république 1870—1906*.

— J. Lindbaecks och G. Stemanns nyss utkomna monografi öfver *De danske Helligaandsklostre* innehåller värdefulla upplysningar om det medeltida helgeandshuset och helgeandsklostret i Malmö.

— I Historisk Tidskrift utgifven genom Torvald Höjer meddelas, att den framstående tyske historikern Johannes Haller, känd för urkundspublikationer rörande Baselkonsiliet samt för ett stort arbete öfver den senare medeltidens kyrkohistoria *Papstum und Kirchenreform*, hvaraf första delen utkommit år 1903, nyligen i *Neue Jahrbücher f. d. klassische Altertum, Geschichte und deutsche Litteratur und für Pädagogik* (1906, h. 2), offentliggjort en uppseendeväckande studie öfver en ofta debatterad episod — *Canossa*. »Och — heter det vidare i Hist. Tidskr. — de resultat han lyckas afvinna det man vore frestad att säga uttröskade ämnet äro intressanta och öfverraskande nog. Efter en ingående kritik af Lamberts af Hersfeld framställning, som ligger till grund för såväl den äldre vetenskapliga uppfattningen (representerad t. ex. af Giesebrecht) som för den populära, framhåller förf. — i anslutning till andra och pålitligare samtida källor — att för mycken vikt lagts vid kejsarens botgöring, som hade den under medeltiden vanliga formen, för liten på de föregående förhandlingarna mellan Gregorius och Henrik och deras resultat. Det närmaste resultatet, befrielsen från bannlysningen, har visserligen betraktats såsom en triumf för den kejsarliga politiken. Men det visade sig på längden såsom en Pyrrhusseger. I den allmänna uppfattningen framstod händelsen såsom en oerhörd förödmjukelse för kejsardömet, som bidrog att undergräfvade dess ställning. Den innebörd, som den populära uppfattningen i våra dagar ger Cannossaepisoden, skulle

således — alla lärda och skarpsinniga spekulationer till trots — vara den riktiga.»

— Slottsarkivarien dr J. A. Almquist har utgifvit den tjugonde delens andra häfte af *Historiska handlingar, utgifna af K. Samfundet för utgivande af handskrifter rörande Skandinaviens historia*, hvilket innehåller återstoden af de *Anteckningar från det sextonde seklet*, som i det första häftet börjat publiceras. Bland innehållet märkes kyrkoherden Nicolaus Andreæ's anteckningar från åren 1561—1592, *Acta ecclesiastica apud Svecos tempore Johannis III regis Suetiæ Holmiæ inchoata anno Christi 1573*, samt Carl Carlsson Gyllenhjelm's särdeles väl affattade anteckningar rörande tiden 1597—1601.

— Sedan flere år tillbaka har denna tidskrifts utgivare varit betänkt på att fästa Årsskriftens läsares uppmärksamhet vid de, af f. arkivarien V. Örnberg utgifna *Svenska ättartal*, d. v. s. dem af våra läsare — säkerligen ett fåtal — som icke redan förut känna denna förträffliga publikation. Till den tolfte årgången, som man hade anledning antaga skulle blifva den sista, har nu i slutet af år 1905 fogats en trettonde, som värdigt sluter sig till sina många föregångare. Utgifvaren, som med rätta af kompetent bedömare kallats »Sveriges främste nu lefvande ättkännare» egnar i denna årgång uteslutande östgötasläkter sin utredande framställning. Bonde-, bergsmans- och prästsläkter äro i denna liksom föregående årgångar föremål för omsorgsfulla utredningar, hvilkas åstadkommande kraft större möda än den oinvidde anar. — Vi passa på tillfället att lifligt rekommendera denna och föregående årgångar särskildt till genealogiskt intresserade präster, hvilka, för så vidt de själfva tillhöra eller äro befryndade med i ättartalen behandlade släkter, ju gärna icke kunna undgå att hysa ett visst personligt intresse för dessa »ättartal».

— Dr Robert Geete har utgifvit en synnerligen förtjänstfull samling af de på svenska affattade påbuden angående den s. k. Vårfrupenningen, den afgift, som enligt Birgittas föreskrift skulle utgå till Vadstena klosterns byggnad och underhåll liksom till motsvarande ändamål i alla länder, där birgittinkloster voro under anläggning.

I de 1905 utgifna *Proceedings of the British Academy* 1903—1904 meddelas bl. a. ett föredrag, som dåvarande svensk-norske ministern i London frih. C. Bildt vid sammanträdet den 26 juni 1903 höll angående konklaven 1670 — *The Conclave of Clement X* (1670). Rörande samma ämne har förf:n sedermera utgifvit en omfattande och rikhaltig undersökning, som egnar särskild uppmärksamhet åt exdrottning Kristinas af Sverige ställning till konklaven: *Christine de Suède et le conclave de Clément X* (1669—1670).

— I första häftet af den under redaktion af dr Emil Ekhoff utgifna nya tidskriften *Fornvännen* läses en präktigt illustrerad skarpsinnig och i högsta grad intressant undersökning af utgifvaren: *Tvenne nyupptäckta medeltida epitafier från den gamla dominikanerkyrkan i Sigtuna*. Undersökningen, som bör läsas i sin helhet, rör ett dubbelepitafium, som synes hafva afseende på tvänne ärkebiskopar i Uppsala nämligen Jarler († 1255) och Petrus Philippi († 1341), hvilka båda äro begrafna i Mariakyrkan i Sigtuna.

— I Hist. Tidskr., innevarande årg., har det genomskinliga märket K. G. W—n lämnat en mycket lärorik och väl gjord öfversikt: *Om Birgittas orden; anteckningar med anledning af T. Höjer, Studier i Vadstena klostets och birgittinordens historia*. Man kunde blott frestas till den anmärkningen, att denna titel i själfva verket är alldeles för anspråkslös liksom uppsatsens plats bland »Strödda meddelanden och aktstycken», då förf. visserligen lemnar ett kortfattadt referat af Höjers utmärkta arbete men därutöfver gifver en på själfständig äfven i utlandet idkad forskning grundad historisk-kritisk framställning af enligt vårt förmenande icke ringa värde. Särskildt har det glädt den, som skrifver dessa rader, att finna den af profanhistorici så ofta förbisedda *profetismens* kollossala betydelse under medeltiden framhäfd. Den belysning, förf:n från denna synpunkt gifver Baselkonsiliets dom öfver Birgittas revelationes, är lika öfverraskande som intressant. Att den också är riktig, torde efter förf:ns utredning knappast kunna betviflas.

— Med anledning däraf, att den 24 sept. 1906 tvåhundra år förflutit, sedan Karl. XII i Altranstädt ingick sin ryktbara

fred med konung August II af Sachsen—Polen, utfärdades den 17 april ett af flere framstående svenske män undertecknadtt upprop, hvori bl. a. äfven erinrades om det ännu ryktbarare föredraget mellan Karl och kejsar Josef, som hösten 1707 afslöts likaledes i Altranstädt, hvarigenom de schlesiska protestanterna tillförsäkrades den trosfrihet och den fulla likställighet med katolikerna, hvilken de ännu åtnjuta. »Med anledning häraf — heter det vidare i detta behjärtansvärda upprop — ämnar man i höst från tysk sida fira en minnesfest i Altranstädt, som numera tillhör preussiska provinsen Sachsen. Däri komma bland andra representanter för Gustaf Adolfs-föreningarna i Tyskland och de protestantiska församlingarna i Schlesien att deltaga för att hedra minnet af Karl XII, genom hvars kraftiga ingripande deras i Westfaliska freden förvärfvade, men sedan undertryckta trosfrihet på ett bestående sätt tryggades.

Att representanter för Sverige böra deltaga i denna för vårt land ärorika minnesfest, synes oss önskvärdt. Vi hafva därjämte föreställt oss, att en minnestafla, åstadkommen genom i Sverige insamlade medel, borde vid detta tillfälle uppsättas på slottet Altranstädt för att hugfästa minnet af Karl XII:s vistelse därstädes. Slottets ägare, grefve Hohenthal, har ock förklarar sig med nöje lämna sitt samtycke härtill.

Vi taga oss därför friheten uppmana alla, som dela denna uppfattning, att å utsända listor teckna bidrag för åstadkommande af en dylik minnestafla o. s. v.»

Emellertid kom den 2 juni meddelande från Berlin, att ägaren af Altranstädt på uppfordran från tyskt håll beslutat, att den beramade minnesfesten öfver Karl XII skulle firas, icke som först var meningen i september detta år, utan i augusti nästa år. Det blir således icke freden i Altranstädt, som i Tyskland kommer att firas utan konventionen i Altranstädt af den 22 augusti 1707, hvarigenom de schlesiska protestanterna tillförsäkrades religionsfrihet. Man hade nämligen från tysk sida uttalat, att ett särskildt framhåfvande af den tidpunkt, då den segerrika svenska hären trängde in på tyskt område vore att gifva sig själf ett slag i ansiktet, och ehuru Altranstädt numera ligger på preussiskt område, så ville

man undvika att på något sätt förolämpa en förbundsstat, hvars konungahus för öfrigt är katolskt. Man hade redan förut från svensk sida känt sig något tveksam om lämpligheten af att deltaga i ett firande af freden i Altranstädt i Tyskland, och då dessutom tiden var kort för att få i ordning minnestaflan och göra andra anordningar, hade de svenska förslagsställarne beträffande en minnestaflas uppsättande gärna medgifvit festens uppskjutande samt att det hufvudsakligen blir ett jubileum med anledning af konventionen i Altranstädt, då Sveriges storverk, religionsfrihetens upprättande, fullföljdes.

— Med anledning af nyssnämnda jubileum har redan en festskrift framträdt i Tyskland. Författaren är en pastor Hans Georg Schmidt i Kallehne. Hans lilla med flere illustrationer försedda skrift, som utkommit på Arwed Strauchs förlag i Leipzig, bär titeln: *Die Konvention von Altranstedt vom 22 augusti 1707. Festschrift zur 200 Jahrfeier*. På ett tjugotal sidor skildras raskt och populärt några de viktigare omständigheterna angående det afhandlade ämnet. Att det lilla arbetet i vissa afseenden bär tillfällighetens prägel och icke kan sägas rikta vetenskapen, förringar icke dess förtjänst att på ett tilltalande sätt hugfästa minnet af ett betydelsefullt svenskt ingrepp till trosfrihetens förvärfvande och betryggande i Tyskland.

— Den 12 mars nästkommande år hafva 300 år förflutit från den berömde psalmsångaren Paul Gerhardt's födelse. Man bereder sig i Tyskland att på ett värdigt sätt fira äfven detta minne. På A. Deichert'ska förlaget i Leipzig utkommer inom kort en af »die Allgemeine Evangelisch-lutherische konferens» prisbelönad festskrift af past. Ernst Kochs i Hattingen, Westfalen: *Paul Gerhardt, Sein Leben und seine Lieder*. Af Friedrich Mergner utgifves *Paulus Gerhardts geistliche Lieder in neuen Weisen*, af W. Tümpel ombesörjes en ny upplaga af Ph. Wackernagels edition af Gerhardts sånger och psalmer o. s. v.

— *Medeltidsminnen från Östergötland*, utgifna af dr Otto Janse, komma att inleda 1907-års årgång af Kyrkohistorisk Årskrift. På mångas uppmaning och på grund af det öfver förväntan lifliga intresset för den *Kulturhistoriska*

utställningen vid innevarande års Konst- och Industriutställning i Norrköping hafva nämligen den Kulturhistoriska utställningens flesta och bästa nummer jämte en del märkligare östgötaföremål från statens Historiska Museum blifvit i bild och ord sammanförda till ofvanstående arbete, som innehåller *öfver 100 afbildningar*, af järnbeslagna dörrar, träornamentik, träskulptur, ornerade dopfuntar, textil- och silfverarbeten jämte en samling Birgittaminnen m. m., allt med kortfattad, beskrivande text. Nämda afbildningar i ljustryck och autotypi utgöra ett verkligt förstklassigt arbete af Justus Cederquists kemigrafiska anstalt i Stockholm.

Några utdrag ur pressen må meddelas:

Det var en synnerligen god tanke att bereda dem, som kommo (till Konst- och Industriutställningen), tillfälle att påminna sig, att konst och industri i våra dagar hafva sina rötter i de tider, som gått och i hvad de åstadkommit, och huru skulle detta syfte kunna vinnas bättre än genom att ordna en utställning för tillbakaseendet in i de förflutna århundradena?

Riksantikvariern H. Hildebrand i Sthlms Dagblad 29/1 1906.

— — inom den gifna ramen är detta försök till historisk framställning mycket lyckadt icke blott därför, att man fått ihop ett intressant, delvis utomordentligt dyrbart material utan äfven därför, att det är uppställt med skarp blick för utvecklingens gång och mening.

H(emming) C(assel) i Svenska Dagbladet 16/1 1906.

— — En vandring genom den kulturhistoriska utställningen ger vidare vid handen, att de flesta föremålen äro af *svenskt* ursprung, från de intressanta, med ornering i smidesjärn smyckade kyrkdörrarne från Rogslösa, Östra Skrukby och Väfversunda allt intill de dyrbara, om den största konstförfarenhet vittnande korkåporna. — — —

August Hahr i Norrköpings Tidningar 26/1 1906.

— — — — man ryckes ovillkorligen med af det tysta men därför icke mindre värtaliga vittnesbörd, som dessa gamla kulturminnen *aflägga* om fädernas kultur och läggning, de olika trakternas sedvänjor, utvecklingens gång. — — — men på samma gång den vittnar om hvilka kulturskatter vi äga, må den äfven vara en maning till våra

församlingar och enskilde att väl vårda sig om och bevara det arf, vi fått af förfäderna. — — — —

Östgöten 11/6 1906.

Med ett ord: den kulturhistoriska afdelningen är visserligen icke kvantitativt omfattande men af stort intresse. — — — —

Stokholms-Tidningen 7/6 1906.

— — — en antydan om, huru mångsidig och instruktiv man lyckats få denna utställning — — —. Det intresse, den lyckats afvinna allmänheten, har dagspressen nogsamt burit vittne om. Det ger osökt anledning till att tänka på, att man *ännu* med de utgångspunkter, som redan finnas i många provinsmuseer, har möjlighet att landskapsvis kunna gifva en god bild af medeltidens kyrkliga kultur. — — —. Ej blott ur pedagogiska synpunkter vore detta att glädja sig åt, utan än mer därför, att då skulle framdragas och räddas från förstörelse en mångfald föremål, som till och med i vår tid eljes få förmultna å vindar och i kyrkornas uthus.

Ambrosianji i *Fornvännen* I: 3.

— I nästa eller möjligen först i 1908 års årgång hoppas vi kunna införa fortsättning af den svenska kyrkohistoriska bibliografi, som utarbetas af amanuensen dr KR. SETTERVALL.

— Personhistoriska samfundets styrelse har i maj månad detta år utfärdat följande upprop angående porträtters förtecknande.

»De i vårt land förvarade handgjorda porträtten utgöra onekligen ett för flera grenar af kulturhistorien oersättligt material. Då hvarje dag som går hotar att förstöra mycket af detta material, och tiden omärkligt undanröjer den traditionellt lefvande detaljkännedomen om en mängd porträtt, bör det ligga i den nuvarande generationens intresse att från glömska rädda åtminstone minnet af det som finnes. I andra länder har man redan för länge sedan genom noggrann inventering sökt säkerställa de existerande porträtten för glömska. Så hafva både i Danmark, Norge, Finland och Holland porträttförteckningar insamlats, och i Danmark har riksdagen för detta ändamål beviljat understöd.

Personhistoriska samfundet, som redan i sin tidskrift (Personhistorisk tidskrift) offentliggjort beskrivande förteckningar öfver porträtt vid Uppsala universitet och vid några större egendomar, vill nu fullfölja den väckta tanken genom att systematiskt insamla förteckningar öfver svenska porträtt i offentlig och enskild ägo. I detta syfte har samfundet till sina medlemmar och till åtskilliga andra personer utfärdat cirkulär med anhållan, att vederbörande ville å ett medsändt formulär låta uppräta förteckningar öfver alla i deras ägo eller vård befintliga porträtt, öfver både svenskar och utlänningar, utförda i *olja, akvarell, pastell, krita* eller *blyerts*, i *sten, emalj, gips, vax, silfver* eller *brons*, med ett ord alla porträtt, som gjorts för hand, men däremot *icke* porträtt som åstadkommits genom mekanisk reproduktion, fotografier, gravyrer, stick e. d. Såväl gamla som nya porträtt förtecknas utan hänsyn till deras större eller mindre konstnärliga värde.

Då det för fullföljande af det nationella syftet är af vikt, att så många porträtt som möjligt förtecknas, men samfundet med den första sändningen af cirkulär endast kunnat nå fram till ett fåtal porträttägare, vågar samfundet på detta sätt anhålla, att enhvar som äger eller vårdar något porträtt af här antydd art ville hos samfundets sekreterare, adress *Riksarkivet, Stockholm*, rekvirera formulär och efter gifven anvisning ifylla detsamma. Ungefärlig uppgift om antalet porträtt är vid rekvisitionen önskvärd. »

Granskningar och anmälningar.

Grützmacher, Georg: *Hieronimus; eine biographische Studie zur alten Kirchengeschichte*. 1 Band: Sein Leben und seine Schriften bis zum Jahre 385; 2 Band: Sein Leben und seine Schriften von 385 bis 400. Berlin, Trowitzsch & Sohn 1901, 1906; 298 och 270 s., pris tillsammans 13 M.

Arbetet är ett af de mest betydande inom de senaste årens kyrkohistoriska litteratur. Det lyser ej med nya geniala synpunkter; snarare gör sig en bestämd brist gällande i fråga om teckningen af den allmänna kyrkliga situation, under hvilken Hieronymus' lif lefdes. Och framställningen är snarast trögläst, tyngd af vanlig tysk omständlighet. Bokens betydelse ligger i det jättearbete, som här nedlagts på sofringen af det rika källmaterialet, och i den samvetsgrannhet, hvarmed nästan alla detaljer i Hieronymus' lif och författarverksamhet klarlagts och gjorts tillgängliga för historikern. Därvid har professor Grützmacher ock kunnat ur hans skrifter framdraga en hel rad af högeligen värdefulla bidrag till kändedomen om tidens kyrkliga, religiösa och kulturella tillstånd. Skada blott, att dessa bidrag måste uppletas under de mest olika rubriker, och ej någonstädes samarbetats till en enhetlig bild; den uppgiften skulle tydligen ha gifvit lön för mödan. Huruvida författaren verkligen tänkt sig en sådan samarbetning i biografrens 3:e del, som skall behandla Hieronymus under åren 400—420, låter han ej veta. I alla händelser kunna vi med intresse motse afslutningen af det stort anlagda biografiska verket, som vittnar om, att den moderna forskningen nu på allvar tagit i tu

med det viktiga skede i kyrkans historia som ligger mellan Konstantin och medeltidens början. — Hieronymus var framför allt exegetisk och textkritisk skriftställare; bibelforskaren och kyrkohistorikern ha ock bägge i lika grad att ösa ur Grütz-machers arbete. Här må ett sammanträngdt referat af det kyrkohistoriskt viktigaste lemnas.

Hieronymus's lefnad inföll under uppkomsten och vidgandet af klyftan mellan Östern och Vestern. Vid hans födelse omkr. 340 herskade Konstantins söner öfver hela riket; vid hans död 420 var den politiska tudelningen fullbordad. Denna tudelning förberedde den kyrkliga splittringen, äfven om 381 års koncilium slagit en tillfällig brygga öfver den växande religiösa olikheten mellan Östern och Vestern. Af denna historiska situation bestämdes Hieronymus's lif; hans största betydelse ligger däri, att han mer än någon samtida förmedlade det inre utbytet mellan Östern och Vestern, innan klyftan ohjälpligen gick i sär. Därtill kommer, att han mer än någon annan beredde den nya munkrörelsen mark hos de högre romerska klasserna och därmed medverkade till Roms definitiva inre lösgöring från hedendomen. Som teolog saknade han däremot hvarje spår af originalitet; dogmhistorien kan saklöst förbigå honom. Och som religiös personlighet, om detta namn kan gifvas honom, visar han en lumpnare bild än någon annan, hvilken hedrats med namnet helgon.

Hieronymus föddes i Stridon i Dalmatien, på själfva gränsområdet mellan Östern och Vestern. Föräldrarna voro goda katoliker. Efter fullbordade elementarstudier i hemstaden kom han till Rom för att vinna tidens högre bildning i hufvudstadens grammatik- och retorskolor. 354 begynte han som lärjunge hos den berömde grammatikern Donatus, inhämtade verkligt sinne för den romerska klassiciteten och utbildade sig till den (jämte Lactantius) förnämste stilisten bland de latinska kyrkofäderna. I retor-skolan lärde sedan den unge Hieronymus alla former för dåtida vältalighet; här betydde fraserna, sofistiken allt, sanningen intet. Systematiskt dödades hans sanningssinne. Under hela sitt lif förblef han retorikern och dialektikern, så mycket han än stundom hånade denna ihåliga vältalighet. Men å andra sidan får ej heller glömmas, att han

i Roms skolor vann ett verkligt och förblifvande intresse för studier och vetande; redan då började han samla sitt med tiden så storartade bibliotek. Om något var äkta hos Hieronymus, så var det kärleken till vetenskapen; denna var hans brud, liksom fattigdomen var den helige Franciskus'. Först hängaf han sig åt den världsliga vetenskapen, och i hans bibliotek lågo sedan de gamla hedniska författarne sida vid sida med Bibeln och kyrkofäderna.

I Rom lät han döpa sig. Detta hindrade dock ej, att han inom kort hemföll åt svåra osedliga utsväfningar. Fres-telserna i dåtidens romerska samhälle voro stora; och högsta bildningen meddelades ock blott i de gamla hedniska skolorna, där osedliga mytologiska berättelser hörde till ordningen för dagen. Hieronymus' natur var äfven i hög grad sinnligt färgad. Han berättar själf, huru han förslösade sin faders arf i liderlighet bland Roms horor. Karaktäristiskt är, att han mellan utsväfningarna i svärmisk fromhet drog omkring till apostlarnes grafvar och martyrernas minnen i katakomberna. Uppryckningen ur ett sådant lif kunde knappast föra mer än åt ett håll; asketismen, munkväsendet. Tanken på munklifvet synes Hieronymus hafva fått under en resa till Gallien, som han företog i sällskap med sin ungdomsvän Bonosus. Han berättar själf, att han i Trier först fattade det fasta beslutet att viga sig åt Kristus. Att det skedde här, var nog ingen tillfällighet. I Trier hade Athanasius lefvat som landsflyktig 335—337 och utbredt kännedomen om de nya fromma i Egypten och deras underbara eremitlif. Sannolikt hade en munkartad väckelserörelse där begynnnt; Augustinus berättar oss, att han första gången hörde talas om den helige Antonius genom en f. d. militär, som under sin tjänst i Trier påträffat munkar. Berättelserna om munkarnes underbara botgörarlif ha här gripit den af sinnlighet beherskade Hieronymus och hos honom födt beslutet att själf blifva munk.

Från Gallien begaf sig Hieronymus till Aquileja och lefde där en tid midt i en krets af vänner, hvilka mestadels voro asketiskt sinnade (bl. a. Bonosus och studievännen, sedermera fienden Rufinus). Här försökte han sig först på med författareverksamhet (en fantastisk martyrhistoria, som emel-

lertid på ett intressant sätt blottar den motsats mellan kyrka och stat, som trots kristendomens gynnande ännu egde bestånd). I Aquileja kom munkbeslutet till genombrott, och han afreste plötsligt med Jerusalem som mål. Den sämre sidan af hans personlighet kom nu till synes vid det pietetslösa sätt, hvarpå han vid genomresan i striden bröt med de sina. Man jämföre Augustinus' ställning till sin moder, äfven då han värmdes af det asketiska idealet! -- Hieronymus nedsjuknade på vägen i Antiochia 373 och blef kvar där; han blef då i tillfälle att höra den berömde teologen Apollinaris af Laodicea, som ännu ej fått kättarenamn, och fick af honom varaktiga impulser till exegetisk författareverksamhet; särskildt väckte denne hans historiska sinne, som sedan aldrig helt försvann, äfven när han kom under inflytande af Origenes' allegoriska utläggningsmetod. (Apollinaris' betydelse har nyligen vunnit i klarhet genom H. LITZMANNNS utmärkta arbete: *Apollinaris von Laodicea und seine Schule*, Mohr, 1904, M. 9). Under de exegetiska studierna i Alexandria fick Hieronymus underrättelsen, att Bonosus redan lefde som eremit. Hans sinne upprördes, en nattlig dröm afgjorde saken, och så begaf han sig ut i öknen Chalcis vid Syriens ostgräns, där redan eremitkolonier funnos. Det var ett brokigt sällskap, hvori han råkade; och hans skildringar härifrån gifva kanske den allra bästa bilden af munkväsendets första, orientalisk-barbariska stadium. Drifven af samvetskval sökte han helt lefva sina grannars smutsiga och råa lif och lifnärde sig med arbete i sitt anletes svett; men uthållighet var icke hans dygd. Snart kastade han sig i öknen öfver lärda studier, och förvärfvade därunder kännedom i hebreiska, hvilket blef af epokgörande betydelse för hela hans lif. Närmast bedref han studiet däraf som ett själfplågande botmedel. Äfven begynnade han under ökentiden en lifligare skriftställer verksamhet. Biografien öfver Paulus af Thebe, som nu tillkom, är ett utslag af munkbelletristiken, utan historiskt värde, men full af sinnligt raffinement; Hieronymus frossar i skildringar af förföriska situationer, under fördömandets yttre, lätt påtagna mantel. I syner och drömmar hemsöktes han ock af de sinnliga begär, som han förgäfves sökt undfly; den bild, han lemnar af sig själf i

öknen, är vedervärdig. — Af uppbyggligare art var den kommentarverksamhet, som han äfven nu begynte (en kommentar till Obadja). Den blef ett medel att återställa jämnvikten i hans sinne.

Tyvänn framträdde under ökentiden hos Hieronymus äfven en annan lidelse, som blef hans största; det var en ärelystnad af det sämre slag, som till oskiljaktig följeslagare ägde en omätlig fåfänga. Hans hopp var att genom eremitlifvet vinna rykte i världen liksom Antonius och Hilarion. När berömmelsen lät vänta på sig, kunde han ej hålla sig stilla utan kastade sig in i de dogmatiska strider, hvilka då upprörde Antiokia. Här var den kyrkliga situationen mera komplicerad än någonstädes eljes. Biskop Meletius, som intog en medlande ställning, hade af kejsaren afsatts, och en sträng arian, Euzoius, utnämns. Mellan dessa kämpades väldeligen, då den gammalnicenska ifraren Lucifer af Calaris invigde en äkta homusian, Paulinus, till Antiokias biskop och därigenom gjorde skismat ohjälpligt. Athanasius och hela västerlandet trädde på Paulinus' sida, under det att hela den ungortodoxa orienten med Basilius den store i spetsen fasthöllo vid Meletius, som rättmätig biskop. Till råga på allt hade den nu till kättare vordne Apollinaris fått ett anhang i Antiochia, som 376 valde egen biskop, Vitalis, och ansåg honom vara den enda ortodoxa. Striderna trängde ut till eremiterna i öknen. Med sin instinkt om rätta vägen till ortodoxt anseende skref Hieronymus bref på bref till romerske biskopen Damasus, utbad sig i de mest krypande ordalag hans afgörande och lofvade verka för hans kandidat. Inom kort finna vi honom ock åter i Antiochia och på Paulinus' sida. Hans småaktiga fåfänga hade retat de andra eremiterna på honom och gjort honom lifvet surt. Öknen, som han förut prisat som ett paradys på jorden, lemnade han med orden: »det är bättre att bo bland vilda djur än bland sådana kristna». Kärleken till munkidealet förblef han dock trogen.

I Antiochia hade Meletius genom kejsar Gratians edikt 378 fått återvända, och han samlade de flesta ortodoxa kring sig. Hieronymus lemnade staden och öfverflyttade till Konstantinopel. Dit drogs han af ryktet om den berömde teologen

Gregorius af Nazians. Hos denne tog han en exegetisk undervisning, som blef vigtig för framtiden; Gregorius visade honom nämligen hän till grekiska kyrkans största teolog, Origenes. Äfven beskälades Gregorius af samma ifver som Hieronymus för askesen. Eget nog nämner Hieronymus aldrig det stora ekumeniska konciliet i Konstantinopel 381, fastän han då var närvarande. Dess förlopp var ej glädjande för honom; Meletius presiderade, och efter dennes plötsliga död erkände konciliet ej Paulinus utan tillsatte en ny biskop i Antiochia, Flavianus. Gregorius af Nazians, som presiderat efter Meletius, lemnade upprörd öfver biskoparnes karaktärlöshet konciliet och Konstantinopel, och Hieronymus var glad att få afresa till Rom på ärofull kallelse dit genom biskop Damasus. — Dessförinnan hade han af Gregorius förts till ett nytt viktigt arbetsfält: att genom öfversättningar af Origenes till latin göra den store teologens tankar kända i västerlandet. Under vistelsen i Konstantinopel öfversatte han en rad af homilier till Jesaja, Jeremia och Hezekiel. Lyckligtvis besitta vi ännu det grekiska originalet till Jeremia-homilierna och kunna därför pröfva Hieronymus' kompetens som öfversättare. Säkerligen var han mera skickad därtill än någon annan samtida; hans språkkunskap i både latin och grekiska var ovanlig, och han sträfvade medvetet att icke öfversätta orden utan tankarna. I valet af homilier visade han den tendens åt ortodox korrektur, som sedan helt tog öfverhand. Men ännu var han helt beherskad af Origenes' anda. — Äfven öfversatte han i Konstantinopel andra delen af Eusebius' krönika och skänkte därmed den latinska världen en gåfva af stort värde; tillika riktade han Eusebius' verk genom att föra det fram till Valens' död 378. Dock visade han här, att hans begåfning icke var historikers; han saknade sinne för det betydelsefulla, för de stora dragen.

Konciliet i Rom 382 fasthöll vid Paulinus som Antiochias rätte biskop och angrep äfven apollinaristerna. Naturligen skulle den lärde asketen Hieronymus, som var väl bekant med förhållandena i Orienten, här vara till stor nytta. Han användes ock af konciliet och blef sedan i Rom en slags privatsekreterare åt biskop Damasus. Hans ovanliga lärdom och

personalkännedom gjorde honom outhärlig; hans fåfänga njöt af den nya ställningen, och han gjorde sig förhoppningar att själf efter den äldrige Damasus få bestiga rikets förnämsta biskopsstol. På Damasus' uppdrag skref han stridskrifter mot häresier, t. ex. mot luciferanerna, utredde exegetiska frågor o. s. v. Han fortsatte ock att öfversätta Origenes, och ådrog sig därigenom motstånd från hela det romerska klerus, för hvilket Origenes redan smakade kätteri. När hans beskyddare Damasus dog, blef hans arbete på detta område ock tills vidare inhiheradt. På Damasus' uppmaning hade han emellertid redan börjat nedlägga sin lärdom i ett annat företag, som mer än allt förvärfvat honom eftervärldens tacksamhet: bibelöfversättningen. Han började med att rensa Nya testamentets latinska text och reviderade först de 4 evangelierna. Företaget var högeligen af nöden; en mängd olika textupplagor voro i bruk och virrvarret ohjälpligt. Hieronymus stödde sig vid revisionsarbetet på de grekiska texter, som han samlat tydligen nära identiska med *codex sinaiticus* och *c. vaticanus*; som grundval använde han, enligt hvad som nu är bevisadt, en latinsk text mycket liknande den i Codex Brixiensis bevarade. Han förfor mycket skonsamt vid ändringar i de traditionella läsarterna för att ej såra de obildade kristna; icke desto mindre fruktade han ogillande för sitt djärfva förehafvande. Så skedde ock. Hans sämre litterära verksamhet mottogs med jubel af samtiden, hans egentliga och enda storverk möttes af idel oförstående. Det bevisar dock äktheten i hans vetenskapliga intresse, att han trots tadlet icke släppte öfversättningsarbetet. Men visserligen röjde sig äfven här hans oförmåga af ihållande arbete på en sak; texten till Matteus och Markus är grundligt reviderad, Lucas blir allt sämre, och Johannes är nästan blott ett okritiskt återgifvande af det gamla; först i Johannes senare hälft börjar åter den samvetsgrannare granskningen.

I Rom begynte ock Hieronymus förarbetena till Gamla Testamentets öfversättning genom att samla hebreiska texter, äfven medels list och stöld. Men arbetet afbröts, och han måste plötsligt lämna Rom. Den berömde asketen hade naturligen snart kommit i beröring med de asketiskt sinnade högadliga damer, som vid denna tid till ej ringa antal funnos i Rom. Intresset för munkväsendet var sålunda väckt i Rom

redan före Hieronymus; det hade förts dit af Athanasius under hans uppehåll där 341—343 och hade återupplifvats af biskop Petrus af Alexandria, när han 373 kom till Rom, fördrifven af arianerna. Bland männen fanns det ännu föga genklang, men dess mer bland fruarna. För dessa blef Hieronymus med sin sinnligt färgade men värtaliga asketiska förkunnelse den öfver allt omhuldade biktfadern. Den första af hans vänninor, Marcella, af den stolta marcelliska släkten, lät sig ej bländas af munken, drog nytta af hans exegetiska lärdom och sporrade honom till nya studier, men lät sig ej ledas. Dess mera makt fick han öfver Paula, äfven hon af gammal högadel. Paula egde ej Marcellas exegetiska intresse, men var en stark känslonatur, som hänfördes af Hieronymus' svulstiga allegoriska utläggningar; hon måste af honom t. o. m. hindras från alltför upprifvande askes. Lika stor makt fick Hieronymus öfver Paulas sköna dotter Eustochium, ännu ej 18 år gammal. I en liten bok gaf han henne vägvisning till ett rätt jungfruligt lif; denna bok är ett lika klart vittnesbörd om hans glänsande stilistiska talang som om hans tvifvelaktiga karaktär. Det gröfsta smicker omväxlar med otroligt oblyga skildringar af hans egna utsväfningar; systematiskt förgiftas jungfruns fantasi under manteln af den värtaligaste hyllning åt jungfruligheten. Mycket ordande om sexuella förhållanden kan väl skrivas på den tidens föga pryda vana; men Hieronymus' bref till Paula och Eustochium väckte dock äfven hans vänners afsky. För öfrigt var verkligen jungfruligheten för honom det högsta, det sanna evangeliet, tillvarons yttersta mål, fast han aldrig kunde bekämpa sin egen natur. Hans ideal var ej den öfverdrifna orientaliska askesen utan ett rent kontemplativt lif, förbundet med lärda arbeten. — Emellertid fanns ännu en stark antimunkrörelse i västern, äfven i Rom. Betecknande är, att Hieronymus' första litterära motståndare var en lekman. Helvidius, så hette han, hade talangfullt förfäktat det kristliga äktenskapets sedliga rätt, och Hieronymus' polemik mot honom gick i brist på sakliga argument in på de förhatliga förvrängningar, som sedan blef karaktärstikum för hans polemiska författarskap. Striden rörde sig bl. a. om jungfru Marias jungfrulighet efter Jesu födelse, och Hieronymus har genom sin skrift mot Helvidius mycket bidragit till

Mariadyrkans utbredning i Västerlandet. Däremot är det påfallande, huru litet han riktade sina spetsiga pilar mot hedningarna; ej ens den berömde hedniske senatorn Symmachus' strid för Victoria-altarets plats i senatsalen år 384 har lemnat någon reflex i Hieronymus' skrifter. Hans polemik vidgas allt mera, men blott mot häretici och äfven mot det fruktansvärda förvärldsligande, som faktiskt redan satt prägeln på kristendomen i Rom, framförallt bland clerus. Han var dock ej mannen att uppträda som sededomare; ingen kände sig sårad i samvetet af hans hätska ord, men hatet mot honom växte. Damasus' död 384 gaf dett fritt lopp. Hieronymus hade bl. andra för askesen vunnit en förnäm och af Roms folk älskad ung enka, Paulas älsta dotter Bläsilla. Denna dref sin askes för långt och dog plötsligt, möjligen af försakelser. Så trodde åtminstone folkmassan; vid Bläsillas begrafning kom det länge närda hatet mot Roms munkar till våldsamt utbrott, och Hieronymus förstod snart, att hans rol i Rom var utspelt. Hastigt lemnade han den en gång så högt prisade staden, hvilken han nu kallade Babylon, skökan, som dricker helgonens blod. Hans förhoppning på kyrkans högsta värdighet var borta, och i djup bitterhet vände han åter färdan till Palestina. En tröst hade han dock; hans trogna beundrarinnor Paula och Eustochium följde efter honom dit, år 385.

I Antiochia sammanträffade de och gjorde tillsammans en resa genom Palestina och Egypten för att besöka de mest berömda eremitkolonierna. Härigenom hämtade de lärdomar för den blifvande klosterorganisationen i Betlehem. Under resan dröjde de en månad i Alexandria, och Hieronymus fick då tillfälle att träda i nära lärjungaförhållande till Origenes' mest berömda lärjunge, Didymus den blinde. Ännu var Hieronymus origenist och inhämtade, ehuru själf gråhårig, med förtjusning Didymus' undervisning, i synnerhet som denne utan att prisgifva Origenes dock sökte afslipa den store teologens farligaste ensidigheter. Hieronymus öfversatte ock till latin Didymus' berömda verk om den Helige Ande, där denne sammansmält homusianism och origenism. Så kom Hieronymus att äfven här förmedla kännedomen om det bästa af Österns teologi bland den latinska världen. Jämte Apollinaris och

Gregorius Nazians är Didymus hans hufvudlärare i exegetisk forskning. Senare, när Hieronymus kommit i strid med origenismen, prisgaf han sin fordne lärare, beklagade sina vänliga yttranden om honom och hade blott hårda omdömen kvar. Emellertid hade hans beröring med Didymus brakt till mognad hos honom den vetenskapliga produktiviteten, som inom kort skulle slå ut i full blomning.

Efter resans fullbordan slog sig nämligen Hieronymus med sina kvinliga följeslagare ned i Betlehem, grundade kloster och egnade för öfrigt de 15 åren därstädes åt litterär verksamhet. Närmast planerade han ett kommentarverk öfver alla Paulus' bref, fast detta liksom nästan alla hans företag blef ett torso. Han började med Filemonbrevet, och redan här framträdde det sätt att göra kommentarer, hvilket kommit Zahn att beteckna honom som den argaste och förslagnaste bland alla latinska tufvar. Han lånade från de olika författare, som förut kommenterat Bibeln, framförallt från Origenes, men nämnde vanligen dem, som han tillfälligtvis anlitat, och förtegen dem, från hvilken han tagit mest; och han sammanställde allt med stor hast och utan att bekymra sig om det inre sammanhanget. Han beherrskades ännu af den origenistiska allegoriseringen, men hade fått tillräckliga historiska impulser för att i allmänhet bredvid allegoriseringen äfven ställa en mera historisk utläggning; och därvid medtog han många historiska och geografiska notiser, som för oss blifvit af stort värde. Stundom inflätade han ock i kommentarerna de tidsskildringar, hvarom i början af denna anmälan talats. Det dogmatiska utbytet af hans utläggningar är däremot ringa. Som naturligt var lade den språklärde munken särskild vikt vid textkritiken. — På Filemonkommentaren följde utläggningar af Galaterbrevet, Efeserbrevet och Titusbrevet; därmed var hans intresse för Paulus för tillfället uttömdt. Af betydelse var den kraft, hvarmed han här kämpade för förbundet mellan vetenskap och fromhet. Titusbrevet med dess praktiska förmaningar gaf honom särskild anledning att kritisera svagheter i samtidens kristna lif; det är en bister inblick i det slutande 300-talets kyrka, som han här ger. Hans egen karaktärssvagheter lyser äfven igenom, särskildt i Galater-kommentaren, där han

vill vända bort Paulus' ord om sig, att han icke sökte människors gunst. Den antiochenska striden mellan Petrus och Paulus vore ock blott en skenfäktning, en skickligt anordnad komedi för de olika formernas skull. Krassare har sällan Hieronymus blottat sin egen moral.

Från Paulus vände sig Hieronymus till Gamla Testamentet. Mot högt honorar tog han undervisning i hebreiska och talmud hos en lärd jude; af fruktan för de kristna måste han uppsöka denne och andra judar nattetid. Hans vetgirighet var beundransvärd. Snart utnyttjade han sin hebreiska kunskap i 2 böcker öfver de hebreiska egennamnen och de hebreiska orternas läge och namn. De äro båda väsentligen blott öfversättningar från Origenes och Eusebius; den förra skulle framförallt tjäna asketismen genom djupsinniga etymologier, fick under de följande århundradena vidsträckt användning och bidrog mycket till den beundran, som medeltiden hyste för Hieronymus; den senare boken var en öfversättning af Eusebius' *περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων* men med tillsatser af värde för vår kännedom om Palestina; författaren hade ju nyss själf genomrest landet. — Jämsides med dessa arbeten fortsatte Hieronymus att öfversätta Origenes — hans Lukashomilier — men med sofring ur ortodox synpunkt. Härunder kom till synes hans afundsjuke mot den mera ansedde Ambrosius i Milano, som äfven nyttjat Origenes vid sin Lukaskommentar. Han beskyllde Ambrosius för plagiat och fortsatte äfven efter dennes död 395 att på hatfullt sätt nedsätta honom. — De gammaltestamentliga böcker, som han samtidigt med ofvannämnda arbete kommenterade enligt rabbinisk-exegetisk metod, voro Predikaren, Nahum, Micha, Zephanja, Haggai och Habakuk. De äro alla tillagnade Paula och Eustochium. Ur två hufvudkällor äro de sammansatta: ur Origenes' kommentarer och de judiska lärdes utläggningar. Egendomligt är att se, huru som Hieronymus' grundliga textkritiska kunskap räddade honom från samtidens krassa verbalinspiration. I dogmatiska frågor visar han klara färger blott på en punkt; han bekämpar energiskt chiliasmen. — Naturligt var, att Hieronymus parallelt med kommentararbetet skulle fortsätta sitt stora *bibelöfversättningsarbete*, nu i fråga om Gamla Testamentet. Till en början

lade han LXX till grund, men snart gick han direkt till de hebreiska editioner, som han kunnat samla. Han visar däri en allt djupare uppfattning af de vetenskapliga problemen; och vi måste beundra hans arbetskraft och arbetsglädje, särskildt då vi tänka på det oförstående, som han rönste från sina samtida; t. o. m. Augustinus såg i hans öfversättning af Gamla Testamentet blott frön till oro i kyrkan. Mycket hade Hieronymus begynt och lemnat ofullbordadt; här föreligger ett vetenskapligt stordåd, som t. o. m. aflockat Luther ett ampelt erkännande. Djärpheten i företaget täflar med lärdomen vid dess utförande och själfstukten gent emot den egna oroliga naturen under de 15 år, arbetet kräfde. Det är lätt att uppvisa både principiella fel och massor af oriktiga detaljer i öfversättningen (jfr Grützmacher II, s. 107 ff.), men hvem af Hieronymus' samtida hade kunnat åstadkomma ens tillnärmelsevis något liknande? Hvar fans ens längre en kyrkans man, som beherrskade de tre språken? Att fälla en slutgiltig dom om Vulgata är för öfrigt ännu omöjligt, enär vi ej ega någon modern kritisk textupplaga. — Å andra sidan är det dock ett karakteristikum för Hieronymus mer än mycket annat, att hans lifs största verk blef — en öfversättning.

Vi få icke föreställa oss, att Hieronymus under de första åren i Betlehem sysslade med blott exegetiskt och textkritiskt arbete. Därtill var han för orolig och för ärelysten. Andra, för allmänheten mera intressanta former af skriftställer omvelande med det exegetiska. Redan i öknen Calcis hade han kastat sig på *munkbelletristiken* genom att skildra den föregifne älste munkens, Paulus' af Thebe, lif. Nu nedskref han historien om en obskur munk Malchus från Nisibis. Skildringen är rik på intima drag och verkar i hufvudsak trovärdig. Vita Malchi är synnerligen viktig, emedan den på ett lefvande sätt återspeglar det älsta munklifvets obundenhet och elastiska former. Malchus kom och for från eremitkolonierna efter behag, förfogade själf öfver sin egendom, lefde med en kvinna under samma tak i andligt äktenskap o. s. v., — allt detta sådant som Pachomius' och Basilius' ordensregler strängt förbjödo. — Kort efter Vita Malchi skref Hieronymus Hilarions af Gaza lefnadsteckning. Äfven här äro de viktigaste fakta

trots all nyare hyperkritik fullkomligt trovärdiga; Hilarion var otvifvelaktigt en af det begynnande munkväsendets mest betydande personligheter och har bl. annat fortplantat rörelsen från Egypten till Palestina. Hilarions vita är den omfångsrikaste och mest sansade af Hieronymus' munkbiografier. Att författarens sinnlighet äfven här röjer sig, är på grund af ämnets beskaffenhet naturligt. Men framför allt eger Vita Hilarionis betydelse, emedan den med påtaglig klarhet visar oss, huru kristendomen under sin seger öfver hedendomen allt mera assimilerade denna; gent emot den hedniska magien trädde den kristna magi; den hedniska öfvertron höll på alla kanter sitt intåg, och förvärldsligandet höll därmed jämna steg.

Ännu ett arbete från åren 385—392 må omnämnas: Hieronymus' skriftställarkatalog, »*De viris illustribus*». Arbetet utgör en förteckning på alla kristna skriftställare från apostlarnas till hans egen tid och har det apologetiska syftet att imponera på hedningarna genom att visa omfattningen och den höga bildningen hos den kristna litteraturen. Denna tendens förklarar, hurusom bland de upptagna återfinnas hedningen Seneca, judarne Philo, Josefus m. fl. samt en rad kristna here-tici, t. ex. Tatian, Novatian, Donatus, Priscillianus, Apollinaris etc. Så långt låter allt försvara sig, och arbetet har ända in till vår tid åtnjutit anseende som ett af Hieronymus' genialaste. Genom undersökningar af ST. VON SYCHOWSKI 1894 och C. A. BERNOULLI 1895 har emellertid uppvisats, att arbetet, som utger sig som original, helt enkelt är en öfversättning ur Eusebius' kyrkohistoria, gjord på ett synnerligen slarfvigt och lättsinnigt sätt. Äfven Grützmacher medgifver, att arbetet står på en lägre nivå än t. o. m. de kompilerade kommentarerna, och han betecknar det som det måhända krassaste minnesmärket öfver felen i Hieronymus' arbetsmetod och moral. Till hans ursäkt kan anföras, att samtidens oförmåga att skilja det äkta och falska lätt kunde förleda honom till detta bekvämare sätt att vinna berömmelse. Och man måste fråga sig: har någon annan samtida kunnat åstadkomma ens så mycket som detta plagiatverk? Det innebar dock uppslaget till en helt och hållet ny vetenskap: den kristna litteraturhistorien. Tyvärr vred det ock denna vetenskap från början in på osunda vägar och be-

röfvade den lusten att genom egen källforskning tränga problemen in på lifvet. Augustinus förhöll sig ännu kritisk gent emot arbetet, men snart var det föremål för hela kyrkans högsta beundran. — Skriftställarkatalogen är så slarfvigt afskrifven efter Eusebius, att man delvis knappast kan förstå den utan att lägga Eusebius bredvid. En saklig förtjänst har den dock, i det den bredvid de grekiska kyrkofäderna, som Eusebius enbart tar hänsyn till, äfven skipar rättvisa åt de latinska. Hieronymus' mellanställning mellan orienten och västern bär här god frukt. Där Eusebius slutar, måste Hieronymus mera själfständigt taga vid; här framträder småaktigheten och de subjektiva omdömena skarpare, liksom hans fåfänga. Rivallerna i anseende, Ambrosius, Chrysostomus och Basilius affärdas med tadel, Augustinus och Rufinus nämnas ej alls, hvaremot han sist med stor utförlighet berömmande behandlar sig själf, under den pretentiösa tillämpningen på sig af Paulus' ord: jag är den ringaste bland kristna. Denna senare dels värde ligger i de talrika biografiska och litterära notiser, för hvilka Hieronymus är den enda källan. — Intressant är ock att observera, hurusom Eusebius i sin kyrkohistoria blott sparsamt nämner grafplatserna för de heliga männen, under det att Hieronymus i sin bearbetning ger de noggrannast möjliga upplysningar. På några årtionden hade relik-kulten inom kristendomen tagit en förfärande tillväxt.

I samma mån som Hieronymus' rykte växte, blef det för honom allt svårare att vistas i Betlehems undangömdhet. Till Rom drog honom ärelystnaden, trots det bemötande han där en gång rönt. Första tillfället att återknyta förbindelserna gaf honom Jovinianus' framträdande (efter 385). Denna intressanta man synes riktigast karaktiseras som en representant för det gamla, före munkväsendet rådande asketlifvet, och hans uppträdande var ett uttryck för kampen mellan det gamla och det nya på detta område. Jovinian hade stor framgång med sin agitation i Rom. Munkväsendets vänner anmodade den lärde Hieronymus att försvara deras sak. Uppgiften var i högsta grad angenäm, och Hieronymus nedlade ovanligt mycket arbete på sin motskrift mot Jovinian; men han nedlade ock så mycken lidelse, att när skriften kom till Rom, vännerna ryggade tillbaka för pamflettens hänsynslösa bakdanteri och hastigt inköpte

alla exemplar för att undgå skandal. Så hade Hieronymus' första försök att åter vinna fast fot i Rom misslyckats. — På en annan väg gick det bättre; han var en karaktär, som i längden blott kunde behålla vänner bland kvinnor, och genom förvärfvandets af nya kvinliga beundrarinnor i Rom banade han sig småningom mark därstädes. Äfven kan observeras, att han alltid hade större inflytande på afstånd, då ej hans småaktiga fåfånga i det personliga umgänget behöfde förstöra intrycket af hans stora lärdom. Hans bref till Rom blifva allt talrikare och mera lästa. Det var otvifvelaktigt till största delen Hieronymus' inflytande borta från Betlehem, som gjorde att under 4:de århundradets sista årtionde Roms högadel trots Jovinian definitivt öfvergick till gillande och beundran för den nya formen af asketiskt lif.

Under dessa år fortsatte ock Hieronymus sitt författarskap genom kommentarer till Jona och Obadja och genom ett vademecum för präster, riktadt till en ung kleriker Nepotian men afsedt för offentligheten. Denna skrift lemnar ny belysning öfver de många avigsidor, som redan började blifva förherrsande bland prästerskapet, otukt, hersklystnad o. s. v. och framför allt jakt efter rika människors arf; detta tyckes ha varit kardinalsynden hos denna tids clerus, både hög och låg. Egendomligt är att se Hieronymus' uppfattning af den kristna dygden: »Vill du veta, hvilket smycke Gud begär? Bevisa klokhet, rättrådighet, måttfullhet, tapperhet». Det är Platos kardinaldygder; kristendomens förmälning med antiken möter oss här på det frappantaste vis. — Nepotian dog inom kort, och Hieronymus skref en nekrolog öfver honom, som har historisk betydelse; den mynnar nämligen ut i en grandios bild af romarrikets förfall. Författaren hade ock själf fått på nära håll känning däraf; en fruktansvärd invasion af hunnerna hade jagat honom och hans munkar från Betlehem och rundt omkring spridt fördärf. — Slutligen vände Hieronymus sitt författarskap ännu en gång till Nya Testamentet. Hans stora kommentar till Mattusevangeliet är hans sista arbete öfver Nya Testamentet. Den skrefs under rekonvalescens-tiden efter en svår febersjukdom 398, och med så stor hast, att den på 2 veckor dikterades och korrekturlästes. Resultatet

blef därefter. Dock finnes mycket af värde, framför allt de många citaten ur Hebräerevangeliet, som användes af nazareer och ebioniter som det äkta Matteusevangeliet. Intressant för kändedomen om Hieronymus' utveckling är, att han här tydligt polemiserar mot Origenes' heterodoxier, utan att dock nämna sin störste lärare. Han stod vid öfvergången från origenismen och började häfda den vesterländska rättrogheten som det förnämsta, i känslan af, att han snart var redo öfverflytta sin verksamhet till Rom. Denna dogmatiska öfvergångsståndpunkt fick på en punkt stor framtidsbetydelse, nämligen i fråga om eskatologien. Hieronymus har här gifvit denna den egenomligt vacklande blandning af spiritualisering och sinnligt massiv utmålning, som sedan blef karaktäristisk för den medeltida katolska eskatologien. På andra viktiga dogmatiska punkter framför allt beträffande kyrkobegreppet märker man väl, att nu hos Hieronymus börjar bana sig fram de medeltida katolska bestämningar, som Augustinus sedan slutgiltigt utbildade. Hans betydelse var vid denna tid alltså stor; han stod ock på sitt lufs middagshöjd. Ännu var han icke blifven den hårde traditionalisten, men började luta däråt. I striden mellan biskop Johannes af Jerusalem och Epifanius af Salamis tvangs han för första gången att bekänna färg; sedan fördystrades hans återstående lif af den häftiga kampen mot origenismen. Därom skall den återstående delen af Grütz-machers arbete handla.

Hj. Ht.

Immich, Max, *Papst Innocenz XI, 1676—1689. Beiträge zur Geschichte seiner Politik und zur Charakteristik seiner Persönlichkeit.* Berlin, Speyer & Peters 1900, 111 s., M. 2: 80.

Den undersökning, som docenten vid Königsbergsuniversitet d:r M. Immich här lemnat, gäller närmast Innocentius XI:s ställning i de politiska förvecklingarna mellan Frankrike, Tyskland, Polen och Osmanerna; den tillhör alltså närmast profanhistorien men innehåller ock åtskilligt för kändedomen om katolska kyrkans, speciellt påfvedörets, historia värdefullt.

Och då tiden mellan westfaliska freden och det 19:de årh:s början som bekant är den i moderna kyrkohistoriska handböcker eller öfversikter mest styfmoderligt behandlade, så griper man med särskild glädje de specialundersökningar, som kunna bidraga att rikta eller korrigera den traditionella framställningen af detta skede i kyrkans historia.

För påfvedömet's historia under denna tid har den kortfattade skitzeringen i RANKES välkända »Die römischen Päpste», del III, varit så godt som auktoritativ. Huru genialt än Ranke förmått att genomskåda påfvedömet's utveckling i stort, är det dock en naturlig sak, att nyare källstudier på många punkter skola korrigera detaljerna i hans framställning. Här föreligger en sådan punkt. Enligt Ranke har Innocenz XI:s egendomliga ställning i tidens stora strider bestämts af ett intensivt hat mot Frankrike, närdt genom Ludvig XIV:s sträfvan efter kyrklig själfständighet gent emot påfvedömet; och härunder har påfven förts ända därhän att tyst gilla eller t. o. m. understödja hugenotterna i Frankrike och Wilhelms' af Oranien företag mot den katolske Jakob II i England. Påfvens personlighet har därvid tett sig som från kättarhatets traditioner tämligen lösgjord, personligen sympatisk, men för den katolska kyrkan föga gagnelig. Huru te sig dessa ting enligt Immichs undersökning?

Grundfelet vid bedömandet af Innocenz XI har varit, att man tagit hans skarpa kontroverser med Frankrike till utgångspunkt och låtit påfvens handlande bestämmas däraf. Visserligen hade han gent emot Frankrike en mycket viktig uppgift att fullfölja: försvaret för påfvedömet's herravälde öfver hela katolska kyrkan gent emot de nya åskådningar om förhållandet mellan katolsk kyrka och stat, som af Ludvig XIV och det gallikanska prästerskapet häfdades. Och i denna kamp visade sig Innocenz XI lika oböjlig och lika otillgänglig för modernare statsidéer som hans store företrädare under det medeltida påfvedömet's glansdagar. Men till detta försvar inskränkte sig ej hans intressen; och det utgjorde ej ens deras medelpunkt. Han kämpade för ett stort positivt mål: osmanernas utdrifvande ur Europa. Det faktum, att han med entusiastisk idealism kunde fasthålla vid denna korstågstanke

som en stor religiös och kyrklig uppgift midt i det senare 1600-talets rent politiska intrigspel visar äfven den medeltida påfliga prägeln öfver hans karaktär. Och det är denna kors-tågstanke, som utgör medelpunkten i hans handlande, som förklarar hans ställning i tidens politiska och kyrkliga brytningar. Genom legater och bref arbetade han outtröttligt på att ena västerlandets furstar till kamp mot Porten; förbundet mellan Johan Sobiesky och kejsar Leopold var till största delen hans verk; han skaffade ock de bägge herskarne nödiga penningmedel. Utan Innocenz XI:s hjälp hade Wiens befrielse i den största nödens tid knappast varit möjlig. Men därför blef ock den 12 sept. 1683 en af påfvedömet största triumfer, då den osmanska stormaktens kraftiga tillväxt definitivt afhöggs och Europas kultur befriades från en under århundraden tyngande fara. Därvid kom påfven äfven kraftigt att medverka till upprättandet af det moderna Österrikisk-Ungerska riket och att sålunda ingripa i det Europeiska statsväsendets utveckling.

Efter den lysande segern öfver turkarne utanför Wiens murar var det Innocenz' outtröttliga sträfvan att söka hålla furstarna kvar i det heliga kriget. Men liksom före Wien-slaget så sökte Ludvig XIV efter detsamma än ifrigare korsa påfvens planer; för honom gällde det att hålla turkarne krigslystna och kraftiga för att själf kunna ostörd bedrifva sitt rofferiarbete utefter Tysklands västra gräns. Denna hållning framkallade mer än de gallikanska kyrkofrågorna påfvens ovilja mot Frankrike. En gång syntes trots allt påfvens sträfvanden att ena Europas furstar mot turkarne nära att lyckas. Då kom ett oväntadt hinder. Med glädje hade den munkartade påfven helsat Ludvig XIV:s omvändelseifver gent emot Frankrikes protestanter; men i det politiskt kritiska ögonblicket slog Ludvigs själfherskarlust öfver i det Nantesiska ediktets upphäfvande 1685. Intet var farligare för furstarnes enighet än religionskontroverser; påfven sökte med all makt hindra ett allmänt religionskrig, som alldeles skulle förstöra hans stora lifsmål. Så kom det sig, att han nödgades till synes uppträda mot ediktets upphäfvande och för tolerans; så har den oriktiga uppfattningen trängt igenom, att han af hat mot Ludvig svikit

påfvens rätta ställning till kättare. Det visar sig tvärtom, att Innocenz, så ofta han kunnat, visat Ludvig, kyrkans älste son, den största veneration och gynnat hans planer, så snart de icke satt freden i Europa i fara.

Samma intresse för freden och för förbundet mot turkarne framkallade ock den egendomligt gynnande ställning, som påfven intog gent emot biskop Rojas de Spinola unionssträf-vanden. Denne var en gengångare från Georg Cassanders dagar, utöfvade ej ringa inflytande på 1680-talet och stöddes af påfven men motarbetades med alla medel af Ludvig XIV. För öfrigt sakna vi ännu en klagörande undersökning öfver denna intressanta episod i 1600-talets kyrkohistoria. Naturligen var målet för dessa unionsförsök att på fredlig väg kunna återföra de protestantiska kyrkorna i den katolska kyrkans sköte.

Vi nöja oss med dessa antydningar om, huru klaven till Innocenz XI:s politik skall vinnas. Immich undersöker alla påfvens åtgöranden under den i politiskt afseende innehållsrika tid, då han satt på Petri stol, och finner dem alla bekräfta den uppfattning, som ofvan refererats. Däremot uppvisas, att den vänliga framställningen om Innocenz' medvetenhet om Oraniens företag mot England helt och hållet hvilat på två aktstycken, som blott äro grofva förfalskningar. Innocenz har aldrig svikit sin ställning som den mest hårdnackade förkämpe för romersk katolicism och äkta katolsk hierarki. Han har ej haft någon som helst böjelse eller ens förståelse för protestantiska idéer eller modern tolerans. Och huru energiskt han fasthöll vid alla påfliga anspråk, visar bl. annat den bekanta striden om främmande sändebuds gamla rätt att hålla sina boningskvarter i Rom fria från påflig rättskipning, beskattning och dylikt. Innocenz afgaf redan 1679 en förklaring, att han endast skulle erkänna de nya sändebud, som afstodo från de s. k. kvarterfriheterna. Alla makter funno detta billigt: endast Ludvig XIV ville ej foga sig. Vid ombytet af fransk gesant i Rom 1687 blef frågan brännande; och det var för Ludvig omöjligt att drifva sin vilja igenom, trots att han slutligen grep till våldsåtgärder mot påfven i Rom. Innocenz visade sig i denna konflikt som allt annat än diplomat, men som en ärlig, rättfram och doktrinär katolsk hierark. — För öfrigt låg

bakom påfvens oböjlighet i denna fråga en riktig uppfattning af det ändrade politiska sakläget i Europa. Genom det blodiga slaget vid Mohacs 1687 var turkfaran för åtminstone öfver-skäddlig tid aflägsnad och påfvens lifsmål delvis nådt; men i samma ögonblick framträdde med full klarhet en annan fara för Europa och påfvedömet på närmare håll: Ludvig XIV:s sträfvan att böja grannländerna i lydnad under Frankrike hade afslöjat sig. Åt detta håll måste front göras äfven från påfvedömets sida; och Innocenz var den förste, som oförfäradt trädde i breschen. Men visserligen sönderslet då ock Ludvig hans sista förhoppningar på fred i Westeuropa och gemensamt korståg till turkarnes fullständiga utdrifvande. Hösten 1688 tändes krigslågan öfver Europa; kejsar Leopold fick i stället för hjälp mot turkarne tvånget att göra front mot både öster och vester. I England omgestaltade den stora revolutionen alla förhållanden. Och midt i virrvarret gick Innocenz XI hädan 1689.

Personligen visade sig Innocenz XI som en af påfvekronans bästa bärare under nyare tiden. Personlig fromhet präglade hans lif, sederenhet var hans prydnad i Ludvig XIV:s tidevarf. Med energi bekämpade han sedliga missförhållanden inom kyrkan och kom så i den bekanta konflikten med jesuiterna. Han var ärlig och rättfram i sitt handlande, oböjlig i sin öfvertygelse. Och åt en kristen påfves skönaste uppgift — att stifta frid på jorden — egnade han sin bästa kraft. Ej underligt, att man kort efter hans död begärde, att han skulle förklaras som helgon. Men denna kanonisering ha jesuiterna och Frankrike lyckats förhindra ännu den dag, som är.

Hj. H—t.

Otto Kluge, Die Idee des Priestertums in Israel—Juda und in Urchristentum. Ein religionsgeschichtlicher und biblisch-theologischer Vergleich. Leipzig, A. Deichertsche Verlagsbuchh. Nachf., 1906. 67 sidor. Pr. M. 1: 60.

Författaren säger i företalet, att prästadömet är på det närmaste besläktadt med det för alla religioner väsentligaste

karakteristikum, nämligen mysteriet. Likväl läsa vi strax nedanför i samma företal: »Jag har i det följande uppfattat prestadömet såsom en produkt af reala förhållanden — äfven idéerna hafva sin rot i den materiela marken, växa och förgås med den. Denna sats, som Karl Lamprecht ånyo brakt till heder med hänsyn till den allmänna historien, gäller också för religionen . . . ».

Motsägelsen i företalet är typisk för arbetet i dess helhet. Å sid. 1 ff. bringas kulten och prestadömet icke i förbindelse med mysteriet utan härledas från människans känsla af skuld. Denna känsla är en personlig ansvarskänsla inför Gud, hvilket framhålles gent emot materialisterna. Liksom alla andra folk vände sig därför äfven Israel till Gud i kulten. »Grunden här till ser jag», säger författaren, »för det första i folkets föreställning om Gud som den oinskränkta herren öfver ödet och den därur uppväxande beroendekänslan, för det andra i den religiösa värderingen af skulden och den henne förorsakande synden såsom ett upphäfvande af kärleken till Gud, affall från Gud». Sålunda är det dock icke blott synd- och skuldkänslan utan äfven beroende-känslan i största allmänhet, som ligger till grund för kulten. Men i det följande tages åter hänsyn endast till synd- och skuldkänslan; det är den allena, som förklarar kulten och prestadömet.

»Prestadömet's egendomliga karaktär uttryckes genom dess, församlingen öfverordnade, medlareställning mellan den och Gud i och för utföningen af den sakramentala kulten. Så också vid det israelitiska prestadömet». Äfven här kommer strax efteråt helt oförmedlat en motsatt utsaga, nämligen att prästerna »genom konstlad systematisering af rituela former och mekanisering af den offentliga gudstjänsten tillförsäkrat sig monopol öfver kulten och vunnit den nästan oinskränkta auktoriteten öfver folklifvet». Å ena sidan alltså hör det till prestadömet's väsen, att det skall vara åtskildt från folket och medla mellan detta och Gud, å andra sidan hafva prästerna genom allehanda finter kommit i besittning af kultmonopol. Om nu än de båda utsagorna icke behöfva stå i oförsonlig strid med hvarandra, så har dock författaren ingenting gjort

för att upphäfva motsatsförhållandet dem emellan; han förbinder dem blott formelt med hvarandra genom konjunktionen »dock».

Sid. 4 ff. talar författaren om det allmänna prästadömet hos israeliterna. I förmosaisk tid var det gudstjänstliga handlandet icke en företrädesrätt för ett prästerligt stånd utan en gemensam rätt för alla israeliter. I den mosaiska tiden rättfärdigade man detta naturliga anspråk hos alla israeliter genom läran om Israels folks utväljande till förbundsfolk. Enligt 2 Mos. 19: 4 ff. har under mosaisk tid hela folket förklarats vara ett konungarike af präster. Denna lära om det allmänna prästadömet utöfvades också länge efter Moses tid. Hur kunde nu Israel komma till idéen om ett allmänt prästadöme? Författaren svarar: »Lika allmän som läran om syndigheten är, lika allmän är också önskan att rena sig från skuld känslan till lugnande af det egna samvetet». Alla kände sig som syndaträlar, alla ville träda inför Gud och genom honom blifva fria från sin synd». Förut har förf. ur samma känsla förklarat det prästerliga ståndet och funnit det karaktäristiska för detsamma vara att det skilde sig från folket och var medlare mellan detta och Gud. Huru han närmare tänkt sig att utifrån den gemensamma orsaken, skuld känslan, kommit såväl ett prästestånd som ett allmänt prästadöme, däraf får läsaren ingen utredning.

Sedan författaren sålunda talat om det allmänna prästadömet under patriarktiden och den mosaiska tiden, öfverraskas man, sid. 6, af påståendet, att Moses »på grund af sin profetiska, folkgrundande maktfullkomlighet med anledning af folkets afguderier med den gyllene kalven skapat ett prästerligt stånd i den stam han själf tillhörde, stammen Levi». Då författaren förut sagt icke blott att det allmänna prästadömet häfdats vid lagstiftningsberget enligt 2 Mos. 19: 4 ff., utan ock att man långa tider efter Moses praktiserade läran om ett sådant prästadöme, i det att hvarje israelit fritt fått offra utan tillhjälp af präster, så står man undrande inför detta plötsliga, tvärsäkra påstående, men författaren har icke känt behof att förmedla sådana motsatser. Tvärtom kastar han sig å samma sida (6) åter in i en motsatt tankegång, då han säger: »I fråga om prästernas härstamning har Wellhausen uttalat sista ordet.

Enligt honom finnes icke i den äldsta perioden af Israels historia skillnaden mellan klerus och lekmän; i den äldsta delen af den jahvistisk-elohistiska historieboken förekomma inga präster, ingen Aron jämte Moses. Först i Devteronomion tillskrifves leviterna prästerlig rätt». För vanliga läsare torde detta te sig som en direkt motsägelse mot orden förut på samma sida, att Moses skapat ett prästerligt stånd som bestod af leviterna. Men vår förf. förråder intet bekymmer härom; han icke ens förbinder de båda tankegångarne formelt genom ett »dock», såsom på det förut anförda stället.

Vid fråga om prästadömet idé enligt Nya Testamentet dröjer förf. helt naturligt längst vid Hebreer-brefvet. Huru lättvindigt skeptisk han här ställer sig inför det föremål han dock gjort till sin uppgift att utreda ser man exempelvis af hans ord sid. 49: »För öfrigt skulle det icke medföra någon nytta att fördjupa sig i den gammaltestamentliga teologiens sväfvande frågor angående idéen om försoningsoffret, då man icke kan veta om den uppfattning af försoningsoffret, till hvilken den ene eller andra gammaltestamentlige forskaren för närvarande har kommit, också delas af författaren till Hebreer-brefvet». Likväl dröjer det icke länge, förr än förf. synes vara fullt på det klara med Hebreer-brefvets åskådning om försoningsoffret, då han sid. 52 kan säga, att brevets författare har en full och djup förståelse af den gammaltestamentliga försoningen genom offer.

Arbetet vimlar af oförmedlade motsatser, af skeptiska utsagor och tvärsäkra påståenden, och någon verklig insikt i den behandlade saken får man alldeles icke. Man får här i stället ett typiskt exempel på detta hastiga fabricerande af böcker, därvid det icke så mycket är fråga om att samvetsgrant genomforska och utreda saken i fråga som fastmer, att en bok må skrivas och komma ut i marknaden. Då i ett vetenskapligt arbete anses böra förekomma både tvifvel i vissa afseenden och visshet i andra, så bör för skens skull äfven vid fabriksarbetet en fördelning ske mellan dessa båda, i det man på ett ställe sätter en skeptisk utsaga, på ett annat ett säkert påstående, äfven om i senare fallet saken är oviss

och äfven om den i förra fallet ofta kunde bli viss, om man gjorde sig mödan af en verklig undersökning.

Att en författare kan ärligt föresätta sig att utreda ett ämne och göra sitt bästa utan att lyckas, det är en helt annan sak, och det vare fjärran ifrån oss att i ett sådant fall vilja vara så förmätna, att vi uttalade en förkastelsens dom. Men annat är förhållandet, när man ser vittnesbörd om en genomgående flyktighet, så att icke ens ett allvarligt försök till utredning gjorts, och det likväl göres anspråk på att »vederlägga många förvända uppfattningar och bringa något nytt», såsom författaren uttrycker sig i företalet. Med sådan etikett måste arbetet förses för att gå i marknaden. Likväl skulle man göra författaren högst orätt, om man pekade ut honom framför andra; det förhåller sig i stället tyvärr så, att den moderna teologiska litteraturen ymnigt flödar af sådana lätta marknadsalster. Hos dem, som lefva af dylik litteratur, blir följden helt naturligt en slö skepticism och rationalism; det ena låter sig säga med ungefär lika god rätt som det andra. Någon verklig glädje kan icke beredas hvarken den som författar eller den som läser sådana skrifter. Den kommer först när ett ärligt och träget iakttagande af fakta gifvit en verklig konkret åskådning, som utesluter de talrika lika möjligheterna. En än så liten verklighet, så utredd och åskådad, är långt mera värd än stora högar af den teologiska marknadslitteratur, till hvilken den nu ifrågavarande skriften måste räknas.

J. W.

Holm, Rurik: *Joannes Elai Terserus*, Biografisk studie I, XV + 378 s., Lund 1906.

Vår historiska litteratur har riktats med en ny Terserusbiografi. Allt sedan Jakob Tengströms förtjänstfulla teckning af Terserus i slutet af 1700-talet har den märklige mannens gerning och betydelse saknat verkligt ingående undersökningar. Och dock är han en af 1600-talets mest betydande och måhända dess allra mest intressanta svenska kyrkohistoriska personlighet. Att den moderna historieforskningen egnat hans

lif en ny granskning måste därför glädja äfven kyrkohistorikern. Och då undersökningen skett så som här är fallet, med intresse och förståelse för de kyrkliga och religiösa problemen i 1600-talets Sverige lika väl som för de politiska och allmänt kulturella, måste resultatet blifva en allsidig bild af mannen och hans tid. Om författaren ock närmast åsyftat ett historiskt specimen (biografien är en akademisk afhandling, genom hvilken Holm vunnit docentur i historia vid Lunds universitet), så kan dock, såsom redan är antydt, en anmälan af arbetet äfven ur kyrkohistorisk synpunkt ega sitt berättigande. Boken gifver för öfrigt ett nytt bevis på, huru nära 1600-talets kyrkliga och politiska lif i Sverige voro sammanflätade.

Totalintrycket af den nya Terserus-biografien är, att källmaterialet blifvit till det yttersta och med skarpsinnighet utnyttjadt och att de vidare vyerna öfver tidens utveckling därvid aldrig släppts ur sikte, hvadan framställningen verkar lika tillförlitlig som mångsidigt belysande. Om man fogar denna till H. LUNDSTRÖMS »Laurentius Paulinus Gothus» (ur hvilken den äfven i vidsträckt grad öst), så synes nu föreligga en tämligen fullständig skildring af Sveriges kyrkliga lif under 1600-talets förra hälft, den stora organisationstiden. -- Att i Holms framställning enstaka misstag eller missuppfattningar i detaljuppgifterna insmugit sig, är en naturlig sak, som icke ens den grundligaste samvetsgrannhet kan undgå, och som på intet vis behöfver förringa arbetets värde. Jag vill också blott i förbigående anmärka en sådan detalj. Författaren, som på flere ställen återkommer till den kyrkohistoriskt viktiga frågan om domkapitlens sammansättning och verksamhet, har i fråga om domkapitlens öfvergång till lärarekapitel accepterat den vanliga, som jag tror felaktiga, uppfattningen, att genom en föreskrift (närmast i Rudbeckii kyrkostadgar) gymnasielektorerna insatts i kapitlen bredvid de äldre kapitulares (jfr t. ex. sid. 48). Förvandlingsprocessen var nog mera både komplicerad och intressant, som redan en noggrannare granskning af Rudbeckii stadgar ger vid handen. Då jag emellertid hoppas få i nästa årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift tillfälle att framlägga närmare undersökningar om denna sak, må det här vara nog med ofvan gjorda antydan. För öfrigt innehåller Terserus-

biografien öfver ett par veterligen förut okända detaljupplysningar om domkapitlens verksamhet i Vesterås och Åbo, hvilka belysa frågor af större räckvidd. — Men läsaren torde mera intressera sig för hufvuddragen i Terserus' lif, sådant det tett sig enligt Holms undersökningar.

Jöns Elofzson (Joannes Elai) Terserus föddes i mars 1605 i Leksand i Dalarne, den 5:te i ordningen bland 12 syskon. Fadern var kyrkoherden Elaus Terserus, en i flere afseenden betydande man. Sonen kom ock tidigt i beröring med fläktar från stora världen; viktigare var kanske, att han blef intimt förtrogen med Leksandsbönderna, deras behof och bildningsståndpunkt. Tidigt röjde han sin stora begåfning; fadern och efter dennes död styffadern Uno Troilius uppmuntrade hans studier. Af sin informator Jonas Columbus infördes han ock i musikens värld, för hvilken han var af naturen väl begåfvad, 1619 kom han till Vesterås' skola, samtidigt med Rudbeckius' biskopstillträde; han fick ock genomlefva skolans fullständiga omdaning till gymnasium. Bland kamraterna i skolan slöt han nära vänskapsband med Matthias Mylonius, den blifvande store statsmannen Björnclou; vänskapen varade lifvet ut och skulle för Terserus bli betydelsefull. Från Vesterås flyttade Terserus 1623 öfver till Örebro skola, som nu under Jakob Rudbeckius' ledning stod i högsta anseende; här arbetade han träget 3 år. Han fick tidens vanliga lärda skolbildning; men han var en för ursprunglig och äkta folklig natur för att kunna helt inpressas i den stående lärdomstypen; han skattade föga åt retoriken och behöll förmågan att skrifva populär svenska.

Från Örebro vände Terserus åter till Vesterås, där han som lärjunge tillika tjänstgjorde som lärare i trivialskolan. Då fick äfven han 1627 känna fläkten af Sveriges stormaktsställning. På biskop Rudbeckii bekanta visitationsresa till Estland medtogs den unge T. som notarie; biskopen själf inköpte, hvad han behöfde »af kläder och annat». Många praktiska kyrkliga inblickar vann han under de svåra förhandlingarna i Reval och annorstädes. Af oskattbart värde måste ock den dagliga samvaron med en så öfverlägsen personlighet som Rudbeckius ha varit. Viktigast var dock kanske den inblick, som resan gaf honom i böndernas sociala förtryck och adelns oresonliga

häfdande af sina privilegier. — Efter hemkomsten öfvergick T. till Uppsala universitet, där han liksom tidigare Johannes Matthiæ fick informatorsplats hos ärkebiskop Kenicius; beröringen med tidens högsta bildning blef där hans främsta vinst. Han knöt en varm vänskap med ärkebiskopens ena måg Lenæus. Däremot synes han redan nu ha kommit i personlig konflikt med ärkebiskopens andra måg Laurelius; så grundlades redan nu den ödesdigra motsatsen mellan dessa bägge så djupt olika naturer. Under studierna, som hufvudsakligen riktades på språk, tillagnade sig T. kunskap ej blott i latin och grekiska utan äfven i hebreiska; »in scientiis et in linguis», de båda dåtida hufvudgrenarne af profant vetande och utgångspunkterna för »det teologiska studiets högre regioner», var han sällsynt kunnig, när han 1631 lemnade Uppsala och prästvigdes i Vesterås.

Rudbeckius visste att tillvarataga de unga krafterna; den tiden var ju ungdomens tid framför andra. 26 år gammal blef Terserus kallad till lektor i grekiska vid Vesterås' gymnasium, med en tjänstgöring, som mest påminte om en universitetsprofessors; han blef äfven skolans musiklärare. Samtidigt fick han arbeta i domkapitlet, hvars notarie han tillika 1633 blef. Så kom han ock att vara med i det gripande sammanträde af »consistorium majus», där regeringens bref om Gustaf Adolfs död upplästes.

Länge verkade ej T. som lektor i Vesterås. Redan sommaren 1633 finna vi honom på väg till Tyskland, i sällskap med Karl Karlsson Gyllenhielm, som skulle hämta Gustaf Adolfs lik. Terserus vann under den utländska resan såväl dennes som sedan Johan Banérs välvilja, som på många vis kom honom till godo. Han studerade vid åtskilliga af Tysklands högskolor, hvilka trots kriget florerade. Ej utan betydelse var, att han först kom att studera under den mildt konfessionelle och personligen vördnadsbjudande Jakob Martini i Wittenberg. Viktigast var dock, att han tog sitt hufvudkvarter i Helmstadt och kom i nära personlig beröring med Calixtus och den honom närstående Konrad Hornejus, den s. k. duumviratus Helmstadiensis. Under fortsatta resor tog T. intryck äfven af Johan Gerhard i Jena, hvars blick på det praktiskt-

religiösa livvets kraf ej hade kväfts af renlärighetsstriderna. Äfven Axel Oxenstiernas ynnest vann nu T. Hans resor utsträcktes till Frankrike och Holland, där han vid Leydens universitet otvifvelaktigt kommit i beröring med den s. k. reformerta pietismen, såväl som med den uppblomstrande reformert-teologiska vetenskapen. Betydelsen häraf skulle senare visa sig. År 1635 var han åter i Helmstädt, där han nu t. o. m. bodde hos Hornejus. — Holms goda framställning af den Helmstädtska synkretismens verkliga innebörd (hufvudsakligen byggd på Calixtus' 1633 utgifna populära sammanfattning »Discurs von der wahren christlichen Religion und Kirche») nödgas vi här förbigå. Först mot slutet af 1636 slet sig T. lös från Helmstädt och vände hemåt. Hans studieresa har sitt intresse ej blott för hans egen teologiska utveckling; den är ock »ett vittnesbörd om, hur den svenska krigspolitiken förmedlade fosterlandets kulturella närmande till det öfriga Europa, hur krigarne och diplomaterna banade väg för vetenskapens ämnessvenner».

Vid hemkomsten 1637 stötte Terserus på den då fullt aktuella konflikten mellan Rudbeckius och rådet, närmast angående biskopstillsättnings beroende af stiftsprästerskapets val. Ehuru T. var Rudbeckius' lärjunge, tog han bestämdt afstånd från dennes katolicerande uppfattning. Hans allmänna ståndpunkt började redan skymta fram. — Intressant är att i samband med ofvanstående iakttaga, hurusom Holms undersökningar om tillvägagångssätten vid biskopsval under 1600-talet gifvit full bekräftelse åt den uppfattning härom, som H. LUNDSTRÖM i »Paulinus Gothus» (se särskildt del III, sid. 25 ff.) häfdat: att regeringen icke var bunden af stiftprästersnas val, och att den kunde rättmätigt utnämna biskop utan att ens anordna dylikt val. — Efter hemkomsten återtog Terserus lektoratet i Vesterås, där hans antiaristokratiska tendenser nu ytterligare stärktes af den mot högadeln bittere Rudbeckius. 1640 kom emellertid stora vändpunkten i hans yttre lif; han kallades detta år till 3:je teologie professor vid den nygrundade akademien i Åbo.

Som professor i Åbo fick Terserus på sin lott dogmatiken. Af bevarade disputationer synes, att han stod delvis

frigjord från tidens ortodoxa skolastik; han röjer en föga vanlig förtrogenhet med historien äfvensom ansatser till själfständiga kritiska omdömen. Här föres tanken osökt till, att hans lärares Calixtus största betydelse egentligen låg i hans historiska verksamhet. Däremot spåras ej synkretismens dogmatiskt-ireniska sträfvanden hos T.; polemiken mot både katoliker och reformerta är liflig om än värdig. — Snart blef T. universitetets rektor. Författarens teckning af hans stora arbete för detta höjande nödgas vi här af utrymmesskäl förbigå; blott må nämnas, att en af arbetets förtjänster, som här särskildt möter, är förmågan att genom små detaljskildringar gifva konkret lif åt bakgrunden för de stora händelserna. Som ett litet exempel på Terserus' språkbegåfning kan nämnas, att han under denna tid lärde sig finska och predikade på detta språk i sitt prebende. Verksamheten i Åbo försvårades så småningom därigenom, att biskop Rothovius, »en prelat, som lärt sina symbola af Luther men sin kyrkorätt af påfven», började misstänka honom för »kalvinism». Terserus sökte komma åter till Sverige. Härunder kom han att trots Rothovius' intriger blifva Åbo universitets representant vid riksdagen 1647.

Det var vid denna märkliga riksdag, som striden utbröt, om konkordieformeln skulle gälla som svenska kyrkans bekännelseskrift. Terserus' ställning var, att formeln icke ännu var antagen som symbolum, och att, om ett sådant antagande skulle ske, detta endast tillkomme ett nationalkoncilium af både präster och lekmän med regeringens samtycke. T. dolde för öfrigt icke, att han ansåg formeln olämplig äfven som ett blifvande symbolum, på den grund, att den blott skulle öka det onyttiga teologkåbblat. Man märker tvänne intressen hos T.: 1) att häfda lekmanaelementets plats i svenska kyrkans ledning 2) att hindra allt för snävt åtdragna renlärlighetsband. Vid denna riksdag kom han sålunda att tillfälligtvis samarbeta med Johannes Matthiæ; eljes voro de två männen vidt skiljda till sin politiska åskådning och äfven olika i sin teologiska ståndpunkt. Matthiæ's begynnande dogmatiskt-ireniska synkretism egde icke Terserus. Det var hans historiska sinne liksom hans blick för den svenska nationalkyrkans idé, som bestämde hans handlingssätt. Också reagerade han mot de svenska teolo-

gernas nästan skolgossemässiga rädsla för, hvad de tyska teologerna skulle säga om deras renlärighet. Någon önskan att undanskjuta eller undervärdera de specifikt lutherska dogmerna för att bana väg till ett fredligt närmande mellan konfessionerna har han alls icke förrådt. Under sitt motstånd mot konkordieformeln som symbolisk bok tillerkände han den alltid högre värde än andra teologiska skrifter. Nödd och tvungen underskref han dock till sist prästernas anhållan hos drottningen om LIBER CONCORDIÆS konfirmerande som symbolisk, sedan han fått med i petitionen, att detta borde ske först i förening med rådet och samtliga ständerna. Innerst byggde nog han liksom Matthiæ på, att drottningen skulle säga nej. — Till förklaringen af dessa bägge mäns underskrift torde dock böra dragas den af Holm förbisedda, af professor LUNDSTRÖM i ett annat sammanhang, (Kyrkohistorisk Årsskrift 1905, s. 205 ff.) framkastade frågan, i hvad mån öfverhufvud reservationsrätt under dessa tider existerade. I svenska kyrkans rättsliga ställning till boken skedde för öfrigt ingen förändring genom 1647 års riksdagsbeslut.

Samma år förflyttades Terserus till 2:dre teol. professor i nya testamentets exegetik vid Uppsala universitet. Här begynte han en för Sverige vid hans tid enastående vetenskaplig verksamhet. Med honom kom den första ansats till verklig undervisning i kyrkohistoria, som vi känna från Uppsala universitet. 1649 skedde en omläggning af ämnena, hvarigenom Terserus fick Gamla Testamentet på sin lott (kyrkohistoria infördes nu för första gången officiellt i föreläsningsschemat som 1:te teol. professors uppgift). Följden här blef Terserus' bibelverk, »det otvifvelaktigt störst anlagda företag, hvarom den teologiska vetenskapens historia i Sverige har att förtälja». Det var en edition af grundtexten, med latinsk öfversättning och en på vetenskapliga grunder byggd kommentar. Holms redogörelse för detta jätteföretag är synnerligen intressant. Tyvärr hann det aldrig längre än t. o. m. Exodus. Det blef naturligtvis föremål för mera klander än erkännande och slutligen äfven ekonomiskt omöjliggjordt. — Äfven en för sin tid vetenskaplig kronologi öfver Gamla Testamentets historia utgaf T.; den fördes fram ända till hans egen tid och har

intresse genom öfversikten öfver Sveriges öden. Som exempel härpå anföres en ny intressant notis om Baazius' kamp för Gustaf Adolfs generalkonsistorium på 1620-talet.

Samtidigt med den vetenskapliga verksamheten gick ett nitiskt arbete med de akademiska förvaltnings- och organisationsfrågornas handläggning. Holm eignar äfven detta arbete en detaljrik undersökning (s. 224—268), som ger en god blick in i det akademiska lifvet vid århundradets midt. Ehuru naturligen äfven däri meddelanden af kyrkohistoriskt värde finnas, eger det dock ur vår synpunkt större intresse att följa Terserus på hans utomordentligt viktiga arbete vid 1650-års riksdag. — På botten af 1600-talets ståndsstrider låg förhållandet mellan adel och allmoge. Kampen mot den aristokratiska förmyndarregeringen hade hållit de tre ofrälse stånden samman. Men prästerskapet, som ledde oppositionen, dolde redan inom sig en motsats mellan det högre och lägre prästerskapet, mellan hierarkisk och nationell uppfattning af kyrkan, som redan under 1620-talet ett ögonblick blottats; och när förmyndarregeringen var slut, framträdde denna söndring ohöjld. Det biskopliga partiet närmade sig adeln; dess ledare var nu den fordne kämpen för Gustaf Adolfs nationella kyrkotanke, Johannes Matthiæ och de Rudbeckius'ka idéernas store arftagare O. Laurelius. Däremot kom Terserus på grund af sin läggning och hela sin utveckling att blifva det lägre, »menige» prästerskapets ledare och talman; och som sådan kom han att jämte borgarståndets talman Nils Nilsson blifva själen i den för hela Sveriges framtida välfärd viktiga sträfvan att föra fram frågan om reduktion af adelns gods, hvarigenom 1650-års riksdag blifvit en viktig märkesten i det svenska samhällets utveckling. Ty om de tre ståndens kraf på reduktionen nu än stannade vid en petition, så kunde frågan ej mera dö; och den oväntade själfständighet och klokhed, hvarmed stånden under ledning af Terserus m. fl. häfdat sin ställning i riksdagen, var af framtidsdiger betydelse. Naturligen ådrog sig T. genom sitt djärfva, vid ett tillfälle i prästeståndet gent emot de adelsvänliga biskoparne hänsynslösa, handlings-sätt högadelns ovilja lika väl som biskoparnes; hämdens dag skulle komma. Man sökte t. o. m. genast indraga honom i

den Messeniska rättegången, men utan resultat; han synes också hafva varit fullt oskyldig. Hans karaktär egde onkeligen kantigheter, som nu skarpt framträdde och kunde gifva anledning till berättigadt klander; men vi få icke glömma, att han bars af en varm kärlek till sitt land och en klar insikt om de faror, som midt i dess storhet hotade det. — Författarens sätt att använda källorna till 1650-års riksdag i förening med framställningens detaljrika liffullhet gör kapitlet om »Terserus i det politiska lifvet» till afhandlingens intressantaste.

År 1658 utnämndes Terserus till biskop i Åbo, ej minst genom Karl X Gustafs inflytande; denne var en man, som väl förstod att uppskatta T:s karaktär och ståndpunkt. Eget nog fick T. härvid som förläning några lundensiska kapitelgods. »Sonen af den gammalsvenska bygden vid Siljan, som stod i begrepp att från sin verksamhet vid den fosterländska odlingens centralhärd öfvergå till en ny ledande ställning i riksdelen på andra sidan Bottenhafvet, blef sålunda genom personliga intressen knuten äfven vid det först nu med svenska väldet förenade landet vid Öresund». Teckningen af Terserus' verksamhet som biskop tillhör andra delen af biografien, som ännu ej utkommit, men om hvilken författaren i inledningen säger, att den redan till stor del ligger färdig i manuskript. Vi motse med spänning denna del, däri äfven den synkretistiska srtidens stora slutakt skall få sin belysning. — Innan Terserus öfverflyttade till sin nya biskopsplats, kom han emellertid att taga del i det väldiga arbete på ny kyrkolag, som med 1640-talets slut begynte. Åt detta Terserus' arbete eignar författaren de sista sidorna af den utkomna delen. Det ligger nära till hands att notera, att författaren här accepterat den uppfattning om den verkliga innebörden af striden om consistorium generale, som anmälaren i motsats mot det traditionella fördömandet sökt häfda (i en afhandling om Johannes Matthiæ): att Gustaf Adolfs kyrkliga öfverstyrelse åsyftade att gifva både lekmän och (högre och lägre) präster deras rätt och ansvar i kyrkans ledning att så inordna henne som ett led i det nyskapade nationella statslifvet, och att biskoparnes ur hierarkisk åskådning framsprungna motstånd fick till slutresultat den oorganiserade kyrkans motståndslöshet mot enväldskonungadömet

maktöfvergrepp. — Det intressantaste momentet i Holms teckning af Terserus' kyrkolagsarbete är den bevisande utredningen för K. A. Appelbergs förmodan, att Emporagrius' kyrkolagsförslag af år 1659 (63) i själfva verket är frukten af hela den kommittés verksamhet, som 1655 tillsattes, och där Terserus år 1659 var en drifvande kraft. Det var ock under detta års förhandlingar, som planen på consistorium generale sist behandlades och definitivt graflades; Terserus hade i det sista kämpat för lekmannelementets rätt i kyrkostyrelsen lika väl som för det lägre prästerskapets. Naturligen var äfven frågan om konkordieformeln ett stort stridsämne; och Terserus' gifne motståndare var äfven här Laurelius. — Hela lagstiftningsarbetet afstannade för tillfället 1659; T. reste till Åbo, där den mest stormfyllda delen af hans lif skulle börja.

Hj. H—t.

Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus. Zum Gebrauch in Akademischen Übungen in Verbindung mit anderen Fackgenossen herausgegeben von Prof. JOH. KUNZE und Prof. C. STANGE. Leipzig, A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. 1904 ff.

1. *Die ältesten ethischen Disputationen Luthers.* Herausgegeben von D. CARL STANGE, o. ö. Prof. in Königsberg, XIV pp., 74 S. Leipzig 1904. M. 1: 20.

2. *Die Wittenberger Artikel von 1536.* Lateinisch und deutsch zum ersten Male herausgegeben von d:r G. MENTZ, a. o. prof. der Geschichte in Jena. 79 S. Leipzig 1905. M. 1: 20.

4. *Luthers Sermo de poenitentia 1518.* Herausgegeben von Lic. E. F. FISCHER, Studieninspektor am Predigerseminar zu Soest. 37 S. Leipzig 1906. M. 0: 80

Den kyrkohistoriska forskningens mest aktuella fråga af större räckvidd är f. n. protestantismens historia. Större och

smärre bidrag till den vetenskapliga diskussionen i detta ämne komma alltfört. Det märkligaste, som hittills sett dagen, är väl Troeltsch's betydelsefulla framställning af »Protestantisches Christentum und Kirche in der Neuzeit» i Hennebergs »Die Kultur der Gegenwart» samt hans mycket uppmärksammade föredrag vid den nionde tyska historikerkongressen i Stuttgart den 17—21 april 1906 öfver »Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt». Till de smärre bidragen hör ännu så länge det från mera konservativt håll påbörjade utgifvandet af den ofvan angifna serien af källskrifter till protestantismens historia.

Samlingen är afsedd att omfatta protestantismens alla olika tidsperioder och lifsområden och skall särskildt tjäna de akademiska (seminarie)öfningarna, hvarför texterna förses med en kort kommentar i form af inledning och förklarande anmärkningar till svårare ställen.

Utom de ofvan angifna, till Red. insända häftena, ha utgifvits 3:dje häftet, *Der Heidelberger Katechismus* af prof. A. LANG, Halle. Leipzig 1906, samt 5:te d:o, *Die Appellation und Protestation der evangelischen Stände auf dem Reichstage zu Speier 1529* af Oberkonsistorialrat D. Julius Ney, Speier. Leipzig 1906.

Bestämda för utgifning äro *Melanchtoniana dogmatica* af prof. O. KIRN; *Andreas Osiander, Von dem einigen Mittler Jesu Christo* etc. af prof. FR. KROPATSCHECK samt *Luthers De seruo arbitrio 1525* af prof. C. STANGE, nu i Greifswald, och *Luthers Vorreden zum Neuen Testament* af prof. KUNZE.

Ytterligare bidrag skola gifvas af bl. a. proff. R. SEEBERG, HAUSSLEITER, WIEGAND och LÜTGERT.

Hvad nu beträffar värdet af denna källskriftsserie såsom sådan, måste man ännu så länge ställa sig tveksam. Valet af redan utgifna eller bestämda skrifter är tämligen godtyckligt och planlöst och tarfvar högst väsentliga kompletteringar från dessa skrifiers tid, om samlingen skall kunna ge en än så enkel på arkunder grundad föreställning om utvecklingen åt den akademiska ungdomen. Sedan 1904 ha t. o. m. 1906 utkommit summa 5 häften, hvilkas texter för öfrigt redan förut med undantag af Wittenbergerartiklarna äro väl kända och editerade.

Med detta långsamma tempo för utgifningen torde det dröja länge nog, innan man hunnit något så när fylla det stora programmet.

Detta om serien i dess helhet. Hvad de särskilda skrifterna beträffar, så kunna ju de, nöjaktigt utgifna, ha sitt intresse i och för sig såsom belysande enskilda punkter i utvecklingen. Så kan nog sägas om de till Red. insända häftena, som därför må egnas några ord hvar för sig.

Die ältesten ethischen Disputationen Luthers af prof. STANGE innehålla: 1. Quæstio de viribus et voluntate hominis sine gratia 1516 (sept.). 2. Tre fragment, hvilka af utg. efter en särskild undersökning i NKZ 1903, i olikhet med WA och EA, såsom ett slags efterskrifter samtliga föras tillsamman med Quæstio de viribus etc., hvarifrån de upptaga hvar sin fråga till närmare undersökning. 3. Disputatio contra scholasticam theologiam (1517 sept.) och 4. Disputatio Heidelbergæ habita (1518 april).

Samtliga äro promotionsdisputationer af Luthers lärjungar. Men då Luther varit præses och enligt bruket utgifvit teserna, måste dessa disputationer, såsom utg. framhåller, anses såsom Luthers andliga ägendom, äfven om förklaringarna — mest citat ur bibeln och Augustini skrifter — icke skulle vara af hans egen hand. För samma sakförhållande vittna de originalen, väl öfverlagda och genomtänkta idéerna, som visa sig utgöra grundtankarna till en ny teologi.

Disputationerna äro för sitt ändamål mönstergillt utgifna såväl med hänsyn till texten, kritiskt bearbetad efter WA och EA, som till anmärkningar och inledning. Man igenkänner den kände etikerns klarhet och skärpa, äfven om man här och där känner sig frestad till kritik af en del påståenden om protestantismens väsen.

Såsom etiker af facket påpekar utg. de nya etiska idéernas betydelse i Luthers personliga utveckling och reformationsverk. Reformationsteologien är, säger han, visserligen icke blott eller ens i första hand etik, men den utgår från en ny uppfattning af det sedliga. Om denna motsats till Rom är Luther fullt och klart medveten, såsom man kan se af hans stridsskrift mot Erasmus, där han berömmar denne,

för att han ensam äntligen förstått, att striden nådde djupare än till olika författning och själavårdspraxis. Utg. erinrar i detta sammanhang om det redan förut kända faktum, att icke de 95 teserna af den 31 okt. 1517, såsom af gammalt ansetts, betyda den afgörande vändningen i Luthers utveckling. I den kamp, yttrar utg., som Luther fört mot det medeltida kyrkoväsendet, utgöra aflatsstriden och kampen mot den romerska hierarkien alldeles icke början. Det första momentet i striden bildar snarare det angrepp, som Luther riktade mot den medeltida kyrkans etiska grundidéer. Detta angrepp kunde gifvetvis icke tilldraga sig det allmänna intresset i samma grad, som fallet blef med aflatsstriden och angreppet på den romerska hierarkien. Men om också den akademiska striden om de etiska grundidéerna helt naturligt icke väckte samma uppseende, så följer dock icke däraf, att de i denna strid förhandlade frågorna varit mindre principiella eller mindre afgörande. Den fasthet och hänsynslöshet, med hvilken Luther förde aflatsstriden, är snarare ett bevis för att han redan före densamma haft ett tydligt medvetande om sin skarpa och principiella motsats till medeltidskyrkans teologi. Man kan naturligtvis, tillägger utg., icke förneka, att Luther senare i det ena och andra hänseendet utvecklade sina tankar klarare och bestämdare. Men å andra sidan gäller det redan om de etiska disputationerna före aflatsstriden, att i dem försiggått den principiella brytningen med den medeltida teologien. — Säkerligen kan det icke vara utg:s mening, att denna brytning gäller å alla punkter och måhända har den rent religiösa brytningens vikt något trängts åt sidan för den etiska.

Luthers Sermo de poenitentia 1518 för oss midt upp i aflatsstriden, då Luthers nya etiska idéer trängde ut i vidare kretsar och tilldrogo sig en oerhörd uppmärksamhet. Valet af denna skrift är därför i och för sig väl motiveradt. Men den borde också ha redigerats så, att den bildat en naturlig fortsättning till disputationerna. Så kan icke sägas vara fallet. Om texten, efter WA och EA, är intet att säga. Anmärkningarna äro skäligen betydelselösa. Inledningen, som väl i första hand bort redogöra för den utgående medeltidens i ytterligt förfall stadda botlära och botpraxis, hvilka Luther med

all makt vill krossa, består af en redogörelse för den strid om Luthers botlära, som uppstod med anledning af några yttranden härom af Ritschl i hans R. u. V. Men denna redogörelse saknar tillräcklig klarhet och reda för att kunna införa i den mycket omdebatterade frågan. Utg. ställer Ritschl, Harnack, Loofs och Herrmann å ena, Lipsius och Galley m. fl. såsom den äldre uppfattningens förfäktare å andra sidan, medan R. Seeberg — riktigt — får intaga en mera själfständig ståndpunkt. Utg., som i hufvudsak synes stå på Lipsius sida, afstår från att framlägga en egen åskådning, emedan det skulle göra »en längre afhandling nödvändig».

Die Wittenberger Artikel von 1536. Förut ha dessa artiklar icke varit fullständigt eller tillfredsställande utgifna, liksom de delvis förlagts till oriktig tid. Prof. Mentz har nu på grundval af handsskriftsstudier och fynd af nytt material utgifvit dessa artiklar fullständigt i en omsorgsfullt editerad upplaga med bifogande af den tyska öfversättningen, som utfyller den icke fullt kompletta latinska texten.

Artiklarna utgöra resultatet af de förhandlingar, som januari—april 1536 fördes emellan Wittenbergerteologerna och en engelsk beskickning af teologer. Artiklarnas betydelse ligger, som utg. påpekar, dels däri, att de visa, huru långt Luther och hans medhjälpare ansågo sig kunna gå i konfessionella eftergifter för att vinna ett sådant land som England, dels däri, att de förmedlat öfvergången af lutherska idéer till Englands kyrka. Det kan därför vara skäl att närmare referera utgifvarens redogörelse härför.

Förbindelserna mellan Henrik VIII i England och de tyska protestanterna gå tillbaka till 1531. I första hand hade Henriks syfte varit att äfven af dessa vinna gillande och därmed moraliskt stöd i sin skillsmässosak. Först småningom blef tal om förbindelse med det schmalkaldiska förbundet. I Tyskland var man ej vidare entusiastisk för saken. I hvarje fall ansåg man sig icke kunna inlåta sig på en sådan plan, förrän öfverensstämmelse i läran vunnits.

För att underhandla härom, närmast med kurfursten af Sachsen, ankommo i utomordentlig beskickning från England i november 1536 biskopen af Herford, Edward Fox, och ärke-

diakonen af Canterbury, Nik. Heith, till hvilka den tidigare anlände Robert Barnes anslöt sig. Efter förberedande förhandlingar med kurfursten Johann Friedrich begaf sig beskickningen med honom till förbundsdagen i Schmalkalden, där de engelska sändebuden för de sachsiska kanslererna framlade sitt ärende. Härvid framställde de möjligheten af Henriks anslutning till förbundet, men kräde därförut en beskickning till England för vidare underhandling i religionsfrågan, hvarvid de särskildt betonade nödvändigheten af ett enigt och gemensamt uppträdande på det stundande konsiliet. Samma punkter framlades af Fox inför ständerna.

De förbundna protestanternas svar blef gynnsamt, och så uppsattes den s. k. petitionen af den 25 december 1535, däri man förelade Henrik sina önsknings, nämligen att han i England skulle främja evangelium och den rena tron enligt Conf. Aug. och Apologien med eventuella förändringar från de stundande förhandlingarna i väntan på Henriks svar. Ytterligare föreslogs konungens inträde i schmalkaldiska förbundet och kräddes penningebidrag för dess ändamål. Den fordrade beskickningen skulle afgå.

Härefter begåfvo sig underhandlingarna till Wittenberg, där de inträffade den 1 januari 1536, och här vidtaga nu de teologiska underhandlingarna. Efter debatter om äktenskapsfrågan m. m. började hufvudförhandlingarna i midten af febr. Man genomgick artikel efter artikel af läran och var den 10 mars färdig med denna genomgång. Men först den 8 april voro alla förhandlingar slutförda och kunde man äntligen anse sig ha nått enighet. Resultatet förelåg i de artiklar som prof. Mentz för korthetens skull kallat: »Die Wittenberger Artikel von 1536». Den tyska öfversättningens titel lyder: »Artickel der christlichen lahr, von welchen die legatten aus Engelland mit dem herrn doctor Martino gehandelt anno 1536». De engelska underhandlingarna hade visserligen antagit dem blott under förbehåll af Henriks bifall, men om detta hyste de säkert hopp.

Hvad Wittenbergartiklarnas redigering angår, finner sig utgifvaren ej helt och hållet kunna afvisa den förmodan, att engelsmännen medfört något skriftligt utkast, som kommit till

användning under förhandlingarna. Men sådana som artiklarna nu föreligga, finner utg. dem vara ett verk af de Wittenbergerteologer, som deltog i underhandlingarna, nämligen LUTHER, MELANCHTON, BUGENHAGEN, JONAS och CREUTZIGER. Med SECKENDORF anser utg., att artiklarna kunna betecknas som en »repetitio et exegesis quædam Augustanæ confessionis» och finner beviset härpå däri, att Conf. Aug. dels upptages ordagrannat, dels förklaras, det senare ofta med tillhjälp af Apologien. Blir åter fråga om hvem som uppsatt eller förtattat Wittenbergerartiklarna, så finner utg. det tämligen afgjort, att MELANCHTON det gjort. Ej blott »Anklänge» utan ordagranna lån af hela satser och stycken ur Loci communes liksom språk och innehåll synas utg. lämna bevis härför. Af Luthers ande finner han vid en jämförelse med de schmalkaldiska artiklarna föga. Luther har emellertid gillat dem och sagt: »Sådana artiklar rimma sig väl med vår lära». Men de utgjorde på samma gång det yttersta medgifvande, som Luther fann möjligt. Utg. finner för sin del, att bekännelsens hufvudpunkter väl icke uppgifvits men att tillmötesgåendet är öfverraskande stort både i formen och med hänsyn till frågor af sådan vikt som de, hvilka rörde goda verk, kloster o. d.

Trots den lofvande början blef dock intet af det hela. I sitt svar på petitionen af den 25 dec., hvilket framlämnades i Wittenberg den 12 mars, hade Henrik kraft återtjänster i form af ryttare eller skepp, understöd i sin äktenskapsprocess, beskickning till England och mildring i Conf. Aug. och Apologien. Tyskarne voro i allmänhet icke villiga att ingå på allt detta. En beskickning beslöts väl, men kom ej att afgå. Förhållandena i England togo ock en oväntad vändning och inbjödo ej till närmare förbindelser.

I Tyskland råkade därför Wittenbergerartiklarna snart i glömska och fingo ingen vidare betydelse. Större blef deras betydelse i England, äfven om de ej skulle komma att utan vidare antagas af Henrik. Prof. MENTZ finner i sin undersökning full bekräftelse på RANKES förmodan, att de protestantiska elementen i de 10 artiklarna af 1536, gå tillbaka till förhandlingarna i Wittenberg. Mellan de 10 artik-

larna och de latinska Wittenbergerartiklarna konstaterar utg. icke obetydliga ordagranna öfverensstämmelser, förträffligt utmärkta i texten genom understrykningar, liksom de ordagranna citaten ur Conf. Aug. blifvit typografiskt angifna. Härmed faller något mera ljus öfver de tio artiklarnes mycket omdebatterade tillkomst. Dessa åter ingingo till dels i den 1537 publicerade »The Institution of a Christian Man», vanligen kallad »Bishops Book», i hvilken dock icke ett direkt användande af Wittenbergerartiklarna kan påvisas.

Wittenbergerartiklarnas historia i England var emellertid icke slut härmed. År 1538 beslöto de tyska protestanterna omsider att aflåta en beskickning af lärde till England för vidare underhandling i religionsfrågan. Säkerligen har beskickningen åtlydt kurfurstens särskilda befallning att medtaga en kopia af Wittenbergerartiklarna, hvilka sålunda torde ha bildat underlaget vid de långvariga förhandlingarna i England sommaren 1538. De 13 resp. 16 artiklar, som de engelska förhandlarne härunder utarbetade, visa inflytande af Wittenbergerartiklarna, och flerstädes återfinnas ordagranna citat. Äfven Conf. Aug. har direkt användts. De 13 artiklarna tjänade sedan till utgångspunkt för de 42 artiklarna. Några satser ha ordagrannat upptagits. På denna väg kom Conf. Aug. in äfven i de 39 artiklarna. Man kan därför instämma med utgifvaren i hans slutomdöme, att Wittenbergerförhandlingarna icke varit så betydelselösa, som man förut antagit.

E. L.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

- I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

- II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Västerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

- III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

- I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll (Afslutn.). B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUND-

STRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER, Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Årkebiskop Abrahams råfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, tredje årg. Upps. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliasiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLEK, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt afslatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Årkebiskop Abrahams råfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning

enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vaticanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi, 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och avslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vaticanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1905:

I: 6. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, sjetten årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. HELANDER, Hedendom och Kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete. K. H. KARLSSON, Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara (1449—1475). A. BRATT, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk. G. AULÉN, Ett

---

och annat från H. Reuterdahls Lundatid. H. LUNDSTBÖM, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet. S. GEZELIUS' reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarna.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (3:dje häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

SEEBERG, REINHOLD. Aus Religion und Geschichte, Gesammelte Aufsätze und Vorträge Bd. I. Biblisches und Kirchengeschichtliches. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. Pris M. 6,50. Inb. 7,60.

Red. hoppas att få tillfälle att i nästa årg. anmäla detta värderika arbete.

KUNZE, JOH., u. STANGE, C. Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus. Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchh. Nachf. G. Böhme. 1904 ff.

H. 1. Die ältesten ethischen Disputationen Luthers. Von C. Stange. Leipzig 1904, XIV, 74 ss. M. 1,20

H. 2. Die Wittenberger Artikel von 1536. Von G. Mentz. Leipzig 1905. 79 ss. M. 1,20.

H. 4. Luthers Sermo de Pœnitentia 1518. Von E. F. Fischer. Leipzig 1906. 37 ss. M. 0,80.

KLUGE, OTTO, Dr phil. Die Idee des Priestertums in Israel — Juda und im Urchristentum. Ibidem 1906. M. 1,60.

NETOLICZKA, OSKAR. Lehrbuch der Kirchengeschichte. Siebente, völlig umgearbeitete Auflage von D. F. Lohmanns Lehrbuch der Kirchengeschichte. Göttingen 1906. Häft. M. 1,80. Inb. 2,20.

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 8:de årg. 1906. Rock Island, III. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 23 årg. 1906. Pris 5 kr.

- Bulletin*, paraissant tous les deux mois, Études, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 55:te årg. Libr. Fischbacher. Paris.
- Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla inblickar i den franska protestantismens inre lif och hugenotternas hårda kamp för sin tro, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., för utlandet 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma pris som infödde fransmän eller hvarje årg. för 10 fr.
- Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift*, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 5:te årg. 1906.
- Norsk Theologisk Tidskrift*. 7:de årg. 1906. Pris pr årg. utom Norge kr. 6,60.
- Theologisk Tidskrift* (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 11:te årg. Helsingfors 1906. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefodringsafgift.
- Theologisk Tidskrift* (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 6:te årg. Kphmn 1906. Pris pr årg. 8 kr.
- For Kirke og Kultur*, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 13:de årg. Kristiania 1906.
- Kirkehistoriske Samlinger*, 5:te Række, utg. af Selskapet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredje Bind 2:dra och 3:dje H. 1906.
- H. LUNDSTRÖM. Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. P. A. Norstedt & Söner. Sthlm 1903. Pris kr. 4,50.
- Sionstener*, Sångbok för den kristliga andakten utgifven af evang. fosterlandsstiftelsen. Andra samlingen. Sthlm 1906.
- J. GABRIELSSON. Den inre missionen. Föredrag. Ibdm 1906. Pris 20 öre.
- A. ÅBERG. Några ord om sången. Ibdm 1906. Pris 10 öre
- J. LINDGREN. Sann missionskärlek. Betragtelse öfver Joh. 12: 1—8. Ibdm 1906. Pris 10 öre.
- E. SUNDQUIST. Bland emigranter i Liverpool. Minnen och intryck. Ibdm 1906. Pris 40 öre.
- C. A. TOLLIN. Några minnen ur apotekaren Per Olof Hedenströms lif. Ibdm 1906. Pris 30 öre.

En uppbygglig lifsbild ur 1800-talets Svenska Kyrkohistoria. Förf:n har en sällsordt lycklig gåfva att synnerligen åskådligt och på ett för en hvar fattbart sätt teckna lefvande drag från det kristliga livvets område. Sådana lefnadsteckningar som den nu föreliggande och den för ett par år sedan utgifna öfver den oförgätlige L. Rosengren önska vi den vidströktaste spridning. De borde icke saknas i något socken eller folkbibliotek.

ÄRNSTRÖM, D. A. Det bästa jag vet. Ibdm 1906. Pris häft. 1 kr.; kart. 1,25.

S. ST. Lina Berg född Sandell, »L. S.» Lefnadsteckning, hufvudsakligen hämtad ur hennes egna bref och anteckningar. Ibdm 1906. Pris häft. kr. 2; kart. 2,25; klotb. 2,75.

Säkerligen skall denna pietetsfulla teckning af en till både hufvud och hjärta rikt begäfvad kvinna glädja mången, som sätter värde på hennes andliga skaldskap. Fröken Storckenfels arbete lämnar ett förtjänstfullt bidrag till de andliga rörelsernas historia i vårt land vid och efter midten af det flydda seklet. Så är notisen sid. 161 af icke ringa kyrkohistoriskt intresse. Där meddelas näml., att en f. d. pastor i »brödraförsamlingen» i Stockholm »skrifvit och omtalat, att Rosenii hela Pietist-verk utkommer i tysk öfversättning (troligen i Herrnhut) och har ofantligt stor spridning inom brödraförsamlingen på åtskilliga orter».

L. IHMELS. Hvem var Jesus? Hvad ville Jesus? Bemyndigad öfvers. af G. S. Löwenhielm. Ibdm 1906. Häft. 75 öre; kart. 1 kr.

E. SCHRILL. I en vrå af världen. Ibdm 1906. Pris häftad kr. 1.

—, Från djup till höjd. Berättelse från Syd-Ryssland.

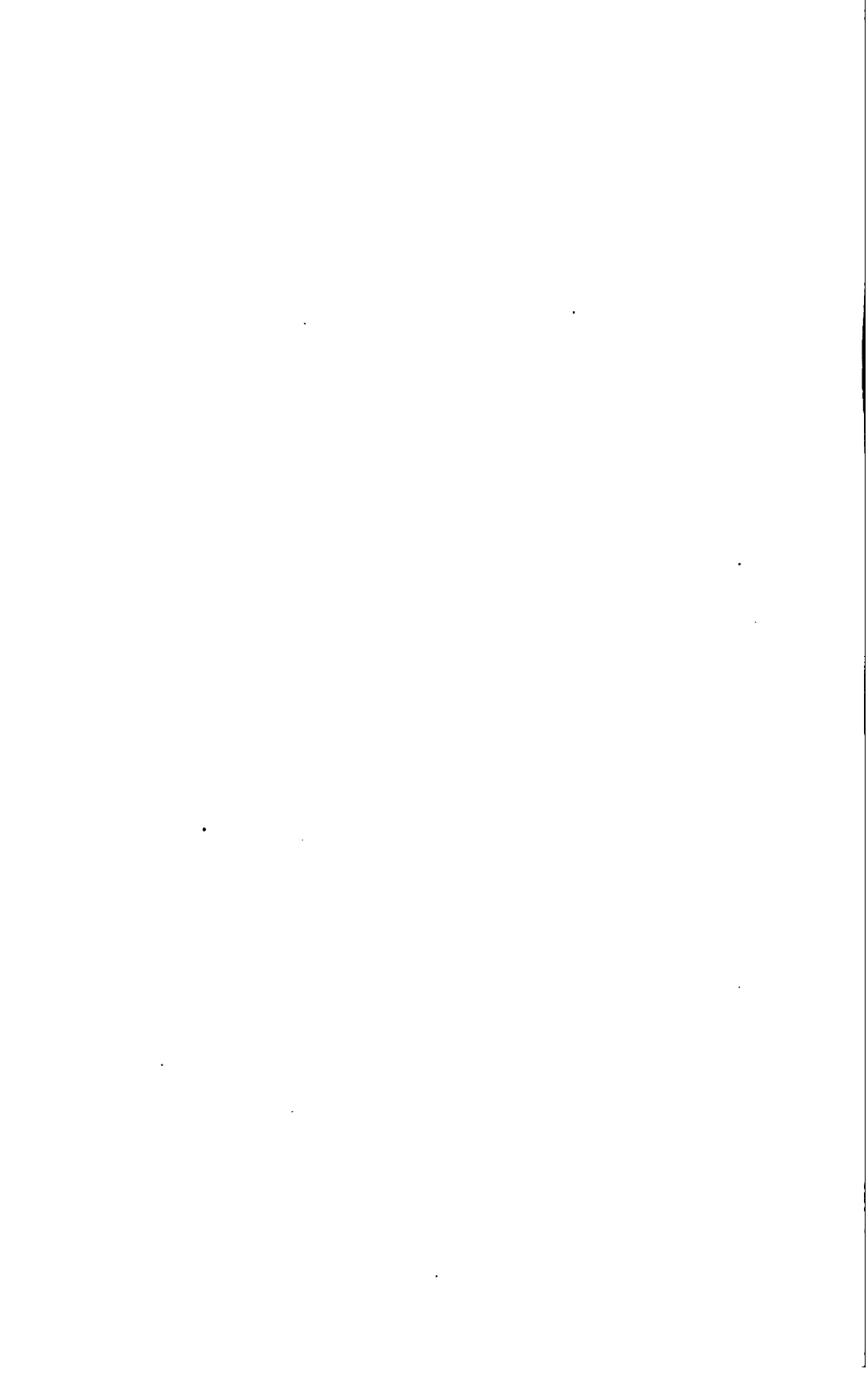
Evangeliska Fosterlandsstiftelsens 50-åriga verksamhet 1856—1906. En minnesskrift utgifven af stiftelsens styrelse. Ibdm 1906. Pris kr. 2.

A. BERGSTRAND. Från apostlarnes tid i Rom. Anteckningar om Roms äldsta minnesmärken. C. Fritzes Kungl. Hofbokhandel. Pris kr. 2,25.

A. W. QVARNSTRÖM. Anteckningar från Söderala. 3 h.

J. THULIN. Vårt folkflifs förädling. Förord af dr Karl Fries. 2:dra uppl. Malmö 1906. Ev. Fosterlandsst. förlag. Pris 40 öre.

- A. KOLMODIN. Varde Ljus. Nordisk missionskalender (med illustrationer) för 1907 (femtonde årgången). Nyssnämnda förlag. Sthlm 1906. Pris kart. kr. 1,25.
- Å—DER (Anna Ölander). Vallfärdssånger. Ibidem 1906. Kr. 1,25.
- H. HÜBENER. De tre väninnorna. Berättelse för ungdom. Från tyskan af F. W—N. Ibidem 1906. Kr. 2.
- RUNA. Brita. Berättelse. Ibidem 1906. Kr. 0,50.
- G. RAYMOND. För livvets krona. Berättelse om »Hugenotterna i Languedoc». Ibidem 1906. Kr. 2,75.
- N. FRIES. Armodets barn. En tidsbild från den inre missionens område. Ibidem 1906. Kr. 1,25.
- B. WADSTRÖM. Frideborg. Folkkalender för 1907. 41:sta årg. Ibidem 1906. Pris kart. kr. 1,25.
- ANNA LEJDSTRÖM. Julens blommor. Ibidem 1906. Pris 75 öre.
- AD. KOLMODIN. Bibliska tids- och stridsfrågor. Ibidem 1906. Pris 2,50.
- REINHARD, J. Die Prinzipienlehre der lutherischen Dogmatik von 1700 bis 1750 (Hollatz, Buddeus, Mosheim). Beitrag zur Geschichte der altprotestantischen Theologie und zur Vorgeschichte des Rationalismus. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. Pris M. 2,40.
- HIMZINGER, A. W. Lutherstudien. Erstes Heft: Luthers Neuplatonismus in der Psalmenvorlesung von 1513—1516. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. M. 2,25.
- SEEBERG, ALFRED. Die beiden Wege und das Aposteldekret. A. Deichert'sche Verlagsbuchh. Nachf. Leipzig 1906. M. 2,50.
-

Kyrkohistoria Årsskrift

Utgifven

af

Herman Lundström

Andra ledningen 1907

Utgifven af

Dr. H. Mörstedt & Soner
Bibliotek

Kyrkohistorisk Årsskrift

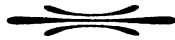
UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

ÅTTONDE ÅRGÅNGEN
1907

I DISTRIBUTION HOS
P. A. NORSTEDT & SÖNER
STOCKHOLM

Walker fund

UPPSALA

WRETMANS BOKTRYCKERI, 1907.

I N N E H Å L L.

Sekreterarens redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens åttonde årsmöte	Sid. 1.
OTTO JANSE. Medeltidsminnen från Östergötland (Med 100 bilder i ljustryck och autotypi, utförda af Justus Ceder- quists Kemigr. Anst., Bok- & Ljustryckeri)	1.
H. LUNDSTRÖM. Betydelsen af Luthers ord om ett svar »utan horn och tänder»	181.
A. HALLENBERG. Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden	193.
H. LUNDSTRÖM. Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar	229.

Meddelanden och aktstycken.

H. LUNDSTRÖM. Några egenhändiga intyg af Carl Linnæus	271.
» » Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636	274.
» » Laurelius' visitationsordning	277.
» » Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige	279.
» » Ett C. A. Agardhs uttalande från år 1842 om prästbildningen	282.
J. SJÖHOLM. Henrik Reuterdahls utländska resa 1835 (Forts. fr. årg. VII och afslutn.)	284.
Underrättelser	303.

Granskningar och anmålningar.

ALBRECHT, O. Zur Bibliographie und Textkritik des Kleinen Lutherischen Katechismus I, II, III	310.
KNOKE, K. D. Martin Luthers Kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben	»
ALBRECHT, O. Der Kleine Katechismus D. Mart. Luthers nach der Ausgabe v. J. 1536. Anm. af <i>Otto Theding</i>	»

H. LECLERCQ. L'Espagne Chrétienne. Paris 1906. Anm. af <i>Hj. Holmquist</i>	320.
PER PEHRSSON. De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden. Upps. 1905. Anm. af <i>G. Walli</i>	327.
REINHOLD SEEBERG. Aus Religion und Geschichte. Gesammelte Aufsätze und Vorträge. Bd. I. Lpzg 1906. Anm. af <i>H. Lundström</i>	332.
J. OSKAR ANDERSEN. Kirkeorganisationen udenlands. Köpen- hamn 1905. Anm. af <i>H. Lundström</i>	333.
—————	
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen	337.
Till redaktionen insända skrifter	341.
—————	

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1907.

Tisdagen den 30 april 1907 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å Teologiska Fakultetens i Uppsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, hälsat de närvarande välkomna, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförlutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1906—april 1907.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Föreningens medlemsantal undergått följande förändringar: på grund af dödsfall hafva ur föreningen utgått 10; 65 hafva anmält utträde. Dessutom hafva 55 ännu ej inlöst årspublikationen för 1906. Under arbetsåret nyttillträdande medlemmar uppgå till 27. Om de ofvannämnda 55 medräknas, utgör summan af medlemmar i Föreningen den 30 april 1907 658. Minskningen fortfar alltså.

Bidrag till 1906 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift hafva förutom af utgifvaren, professor H. LUNDSTRÖM, lämnats af domprosten E. WERMCRANTZ, docenterna HJ. HOLMQUIST, E. RODHE, J. SJÖHOLM och J. WALLER, fil. och teol. kand. J. ROMSON och teol. kand. E. LINDERHOLM. Bilagan utgöres af Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång, fjärde häftet, utgifven af professor H. LUNDSTRÖM.

Arbetet med 1907 års publikationer är redan till största delen färdigt, såväl beträffande Årsskriften som bilagan.

Uppsala den 30 april 1907.

Hjalmar Holmquist.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 29 april 1907.

Undertecknade, af **Kyrkohistoriska** föreningen utsedde revisorer, hafva denna dag granskat föreningens räkenskaper för år 1906.

Kassans ställning den 31 december 1906 befunns enligt räkenskaperna som följer:

<i>Grundfonden:</i> kapital	kr.	1 175: —
besparade räntor	»	331: 79
		<hr/>
Summa kr.		1 506: 79

Inkomster:

Behållning från år 1905	kr.	626: 35
Inkomster under året, hvaraf i årsafgifter kr.		
2 985	»	3 353: 90
		<hr/>
Summa kr.		3 980: 25

Utgifter:

Årsskriftens tryckning, årg. VI, jämte bilaga (kr.

449: 30)	kr.	1 842: 85
Författararvodet	»	1 387: 33
Annonskostnader	»	21: 80
Post	»	244: 40
Diverse	»	76: 30
Behållning till år 1907 kontant	»	407: 57
		<hr/>
Summa kr.		3 980: 25

Beträffande kassans ställning hänvisas till räkenskaperna, som befunnos riktigt och ordentligt förda samt med företedda verifikationer öfverensstämmande.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsfrihet för kassaförvaltaren, herr pastor N. Sandberg, beträffande den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 29 april 1907.

N. J. Söderberg.

C. G. Wahrenberg.

I enlighet med revisorernas förslag beviljades pastor N. SANDBERG full och tacksam ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade.

Vid jämlikt § 4 af Föreningens stadgar företagen utlottning af tvänne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på professor H. LUNDSTRÖM och domprosten J. E. BERGGREN, hvilka båda återvaldes. I stället för professor N. EDÉN, som anmält sitt utträde ur arbetsutskottet, invaldes docenten K. G. WESTMAN. Till kassarevisorer utsågos pastorerna H. JONSON och E. BERGLUND och till deras ersättare teol. lic. ERIK AURELIUS och teol. kand. G. P. WALLI.

Ordföranden meddelade, att han på ansökan erhållit statsbidrag, kr. 1,200, till 1907 års årgång, samt att Lindaurska fonden med kr. 300 understödt 1906 års årgång. Vidare meddelade ordföranden bidragen i 1907 års årgång, samt att 1908 års publikationer redan påbörjats; bidrag till denna voro utlofvade af bl. a. utgifvaren professor LUNDSTRÖM, domprosten BERGGREN, teol. licentiaten N. JAKOBSSON och docenterna HJ. HOLMQUIST och E. RODHE.

Professor H. LUNDSTRÖM demonstrerade en nyupptäckt handling rörande valet till biskop öfver Linköpings stift år 1636, synnerligen belysande för den form, hvarunder biskopsvalen i Sverige under 1600-talet skedde. Därpå höll professor LUNDSTRÖM föredrag om *»En frimodig predikant och vetenskapsman från Linnés dagar»*. Föredraget inflyter i 1907 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift.

Omedelbart efter årsmötets slut sammanträdde arbetsutskottet och valde

till ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift: professor HERMAN LUNDSTRÖM;

till vice ordförande: domprosten J. E. BERGGREN;

» sekreterare: docenten HJ. HOLMQUIST;

» skattmästare: pastor N. SANDBERG.

Med anledning af olika stor tillgång på årspublikationerna och på grund af gjorda förfrågningar har arbetsutskottet hållit nytt sammanträde för att bestämma om pris å de fyra äldsta årgångarna i enlighet med 1905 års årsmötes beslut (se Kyrko-

historisk Årsskrift 1905, redogörelsen); och beslöt utskottet att för *nyttillträdande medlemmar* t. v. åsätta följande pris:

för årgångarna 1—4 af *Årsskriften* kr. 2 pr årgång;

- » »Olof Wallquists självbiografiska anteckningar» kr. —: 25
- » »Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar» . . . » —: 50
- » »Ärkebiskop Abrahams räfst» . . . . . » 2: —
- » »Synodalstatuter m. m. från svenska medeltids-
kyrkan» . . . . . » 1: —
- » »Akter rörande ärkebiskopsvalet 1432» . . . » 1: —
- » »Svenska synodalakter efter 1500-talets ingång»
hft I . . . . . » —: 50

Bilagan »Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne» är utgången och kan icke erhållas.

Sekreteraren.

Medeltidsminnen från Östergötland.

Utgifna af Otto Janse.

FÖRORD.

Såsom en produkt af mänskligt förstånd, mänsklig fantasi och vilja är ju fornminnena i viss mån människorna själfva. De senaste årtiondenas storartade resultat inom arkeologien hafva också nogsamnt visat, hvilket värdefullt material fornminnena äro för kännedomen om vara förfäders kultur och lif. Men då det vetenskapliga värdet och intresset i väsentlig mån beror på de skilda föremålens inbördes sammanhang, deras allmänna utveckling o. s. v., är det tydligt, att det nyvaknade intresset för våra fornminnen rundt om i landet skulle vara betjänt af en vetenskapligt ordnad utställning af föremål, för tillfället hemtade just från de olika landskyrkorna. Af sådana skäl väcktes tanken på att i samband med Konst- och Industriutställningen i Norrköping innevarande år anordna en utställning af representativa medeltidsföremål från Östergötland. Konst- och Industriutställningen tog den Kulturhistoriska utställningen på sitt program, Landshöfdingen Grefve Douglas, Biskop Charleville och Riksantikvarien Hildebrand visade på flera sätt sitt intresse för saken och stiftets prästerskap ställde sig välvilligt till företaget, i flera fall aktivt understödjande det.

Under sadana omständigheter tillkom den kulturhistoriska utställning, hvaraf de flesta och bästa föremål jämte en del märkligare östgötaföremål från Statens Historiska Museum blifvit i bild och ord sammanförda till föreliggande arbete.

De olika grupperna — af flera skäl kunde ej på långt när allt af intresse medtagas — i denna utställning må ock här inledningsvis omnämnas.

Såsom medeltidslagarne och språket visa forminnena ej allenast samband med den allmänna kulturen utan också sär-
egna drag. Runhällen fig. I, utan tvifvel utställningens äldsta föremål, visar en *ornamentik*, som i sina hufvuddrag torde kunna betecknas sasom sannordisk-irisk-angelsaksisk. I Uppland återfinnes denna ornamentik på stående runstenar, sådana om hvilka det i Eddan heter, "sällan *stående* stenar *vid vägen*, reste dem ej son åt fader," under det att runhällar sådana som den här afbildade, hvilka nästan uteslutande förekomma i Östergötland, synas hafva varit liggande grafhällar, som endast funnits i kyrkan eller å kyrkogården

Hvad som alltså i Uppland i vissa afseenden bär heden-
domens drag, visar sig i Östergötland vara en kristen produkt och än mera, runhällen från östra Skrukeby synes kunna betraktas såsom ett minne af en kristendom, byggd på irisk-angelsaksiska element, oberoende af den vesterländska fastlandskulturen. Att denna kultur äfven satt sin prägel på samtidens träornamentik är a priori antagligt och tydligt. De ornerade trästockarne och bräderna (fig. 2—7) från en del romanska stenkyrkor kunna också uppvisa samband därmed (jfr. djurhufvudet a fig. 3 samt träornamentikens punktliknande afslutningar med fig. 1.) A fig. 4, 5 o. 6 synes dock ett nytt element, akantusbladet komma in i ornamentiken, hvilket i fig. 7 blifvit stiliseradt. Det är den västerländska fastlandsornamentiken som allt mer gör sig gällande.

De medeltida Svenska *kyrkdörrarne* utmärka sig framför andra genom sitt järnsmide. Sadana dörrar som Rogslösadörren (fig. 8) och Väfversundadörren (fig. 9) torde, särskildt genom sina rika legendariska framställningar, sakna motstycke i det öfriga Europa, liksom dörren från Fornasa (fig. 10) och dörren

från östra Skrukeby (fig. 11) genom sin ornamentala smidesprakt äro synnerligen intressanta. Saväl Rogslösa- som Väfersundadörren äro tillverkade af personer, som äfven på andra orter utöfvat sin konst. Några småländska kyrk-kistor, prydda med järnsmide, visa nämligen i detaljerna en omiskännelig likhet med Rogslösadörren, under det att Väfersundadörrens mästare, Asmunder, både i ord och gerning visar sig äfven vara mästare till en liknande dörr i Västergötland och en i Småland.

En annan grupp af kyrkliga fornminnen med lika rika som säregna drag äro de svenska romanska *dopfontarna*, så t. ex. funten från Gistad (fig. 14), som med italienska eller måhända rent af österländska motiv dock visar sig vara tillverkad på Gotland och hamnat i en kyrka några mil från Linköping.

Dopfontarnas rika kulturhistoriska material skall helt säkert, da det en gång blir samladt och genomarbetadt, lämna synnerligen värdefulla upplysningar bland annat om nu okända kyrkliga inflytelser under den äldre medeltiden.

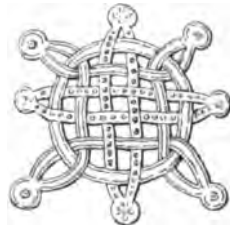
Träskulpturen var på utställningen representerad af hufvudsakligen Kristus- och Madonnabilder, valda med särskild tanke på den allmänna utvecklingen. I sin inbördes jämförelse äro de bildskrifter af största värde för kannedomen om olika tidens uppfattning, vi kunna t. ex. afläsa, huru den äldre medeltiden på ett naivt och kritiklöst sätt sökte gifva uttryck åt det gudomliga majestätet och huru denna uppfattning så småningom ändras för att omsider mynna ut i renässansens verklikhetssträfvan och — reformationen; och huru mycket skulle ej dessa serier kunna ännu kompletteras genom dylika föremål från kyrkvindar!

I det s. k. Birgittarummet sökte den kulturhistoriska utställningen genom allehanda *Birgittaminnen* gifva relief åt en af de märkligaste kulturhistoriska företeelserna inom medeltidens Östergötland och Sverige.

Utställningen kunde äfven uppvisa en del prof på medeltida guldsmeds- och textilkonst, ej allenast statliga prof på tek-

nisk färdighet, utan äfven i hög grad belysande för de politiskt-religiösa förhållandena under medeltidens senare del; på messhakar, på altarprydnader och korkåpor prunka de adligas vapen vid sidan af gudomliga emblem, vittnande om "de stores" själfmedvetande i ett mestadels kungalöst land.

Förutom alla dessa oskrifne vittnesbörd om var medeltids kultur lämnas här äfven några prof på bokläarde mäns verk, såväl skrifna som tryckta. Slutligen bör anmärkas att några få märkligare föremål från 1500- och 1600-talet (fig. 90—94) medtagits bland medeltidsminnen från Östergötland.

Fig. 1

GRAFKISTA

(rekonstruerad)

Locket från Östra Skrukeby kyrka, sidohällen från
Väfversunda kyrka, Östergötland

Fig. 1

Kistan, särskildt locket har en för norden under den senare vikingatiden karaktäristisk ornamentik, hvilken sannolikt uppstått under iriskt-angelsaksiskt inflytande, oberoende af den samtida västerländska ornamentiken med dess växt- och djuornament. Två drakliknande djur, å hvilkas kroppar runor äro ristade och som äro sammanbundna af en kringelliknande figur, det s. k. iriska kopplet, bilda å locket ornamentikens stomme. Då emellertid ej allenast runskriftens innehåll: *Sven och Inge låto göra kummel efter Vibjörn sin gode fader, Gud hjälpe själ hans*, utan också alla de fragment af dylika runstenar, som författaren känner, återfinnas i eller invid kyrkor (inom kyrkogårdsmuren), måste kistan betraktas såsom ett minne af ett kristet, sannolikt iriskt-angelsaksiskt inflytande.

Runristade lock af denna form och utstyrsel förekomma nästan uteslutande i Östergötland.

Locket, som är från 1000-talet, och sidohällen äro i det närmaste samtida.

Längd 1,86 meter.

Fig. 1

Fig. 2—7

Fragment af ornerade träskoningar på
romanska stenkyrkor i Östergötland

Fig. 2—7

Af den medeltida litteraturen synes framgå, att de första kyrkorna i Norden i regel varit träbyggnader. De äldsta norska träkyrkorna liksom de äldsta fynden af träkyrkor i Sverige (fyndet från Hemse, Gotland) och Danmark visa hän på, att dessa kyrkor, som åtminstone i flere fall varit af s. k. stafkonstruktion, också varit prydda med den under de ifrågavarande tiderna i nordea levande ornamentiken. Sedan stenkyrkor under västerländskt inflytande på 1100-talet mera allmänt började byggas, skaffade sig den gamla träorneringskonsten existensmöjlighet genom en på stenkyrkans mur lagd träskoning bestående af en stock och ett mot denna lutadt bräde, som med sin andra långsida var fäst vid yttertaketets nedersta kant. (jfr fig. 2 a och 2 b).

Större eller mindre rester af dylika träskoningar äro kända från Västergötland, Gotland, Småland samt Östergötland och lämna viktiga bidrag till tidens konst- och kulturhistoria. De här afbildade ornerade stockarne och bräderna äro alla anträffade inom Östergötland och visa olika stadier i en fortgående utveckling af rent nordiska motiv under uppblandning af västerländska växt- och djurornament.

Sålunda visar brädet (fig. 3) från Hagebyhöga kyrka, som saknar bladornering, ett rent nordiskt-iriskt djurhufvud. Fig. 4 likaledes från Hagebyhöga visar en första tillsats af outvecklade blad under det fig. 5 har uteslutande denna bladornering. I fig. 6 är arkantusbladet fullt utbildadt, under det fig. 7 visar samma ornament stiliseradt.

- Fig. 2 a. Genomskäring af en romansk stenkyrkas öfre parti med träskoning (det svarta partiet.)
- „ 2 b. Träskoningen å fig. 2 a i förstordad skala.
  - „ 2 c. Parti af samma träskonings yttersida, Väfersunda kyrka Ö. G.
  - „ 3. Orneradt bräde från Hagebyhöga kyrka Ö. G. Brädet, som under senare tid insatts i yttertaket såsom underlag för spånbeklädnaden, har orneringen synlig från kyrkvinden.
  - „ 4. Orneradt bräde från Hagebyhöga kyrka Ö. G. Nu i Statens Historiska Museum.
  - „ 5. Parti af ornerad stock (såsom 2), Väfersunda kyrka Ö. G. Synlig å kyrkvinden.
  - „ 6. Parti af ornerad stock (såsom 2), Heda kyrka Ö. G.
  - „ 7. Orneradt bräde, Nässja kyrka Ö. G. Nu i Statens Historiska Museum.

Fig. 2 – Fig. 7

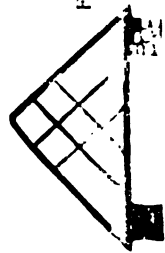

Fig. 2a

Fig. 2b

Fig. 2c

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

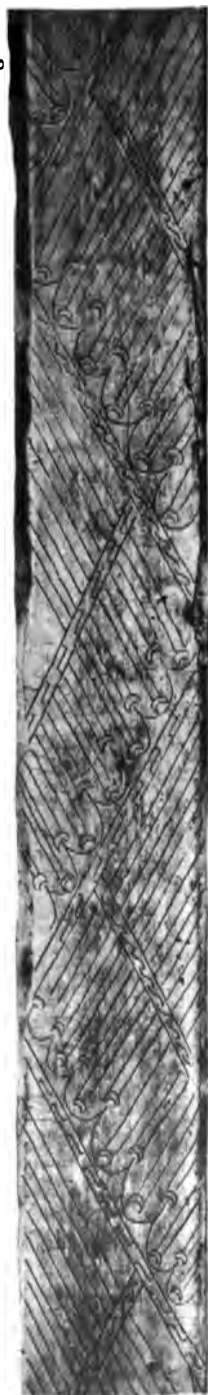

Fig. 7

Fig. 8

Järnbeslagen dörr från Rogslösa kyrka,
Östergötland

Fig. 8

Å det halfrunda fältet öfverst (tympanonfältet) synes en scen ur legenden om den helige Hubertus (el. Eustachius?): den vilde och hedniske jägaren är på jakt, blåsande i jakthornet, med hundarne och jaktfalken förföljer han villebrådet, en hjort (= Kristus). Om Hubertus vet man bland annat, att han särskildt i Ardennertrakterna dyrkades såsom ett jaktens helgon och att man till honom där brukade offra förstlingen af jaktbytet för hvarje år och tionden af allt slags vildt.

Å den stora rektangulära ytan nedanför denna scen sitter döringen, omgifven af smärre ringar, ställda i tvänne koncentriska cirklar.

Ned till å detta fält synes ett träd, en kvinna med en kvist i ena handen samt en orm, måhända en primitiv framställning af syndafallet, vidare djäfvulen, som drager en gråtande kvinna i håret, (syndens straff?) och slutligen ärkeängeln Mikaels strid med draken eller det godas kamp och seger öfver synden och det onda.

Dörren, som nu sitter i kyrkans västra vägg, har förr suttit i kyrkans ursprungliga, nu igensatta dörröppning i långhusets södra vägg.

Höjd 2,42, bredd 1,37 meter.

— — — — —

Fig. 8

Fig. 9

Järnbeslagen dörr från Väfversunda kyrka,
Östergötland

Fig. 9

Väfversundadörren är indelad i öfverst ett halfcirkelformadt och därefter 5 st. under hvarandra liggande rektangulära fält med följande framställningar:

Öfverst från vänster till höger:

Syndafallet med Adam och Eva på hvar sin sida om kunskapens träd, i hvilket ormen synes, Kristus på korset med Maria och Johannes vid korsets fot samt ett enstaka träd — det hela måhända en framställning af kunskapens, korsets och lifsens träd eller de tre verldsträden. Framställningen avslutas med ett slags treudd, (treenighetssymbol?) sannolikt en skyddssymbol.

1:sta fältet visar tvänne foglar, ornament samt en runinskrift med innehåll: Asmunder gjorde denna dörr.

2:dra fältet med sina 2:ne fiskar samt 4 hela och 2 halva cirkclar kan möjligen tänkas stå i något samband med de bibliska 5 bröden och 2 fiskarne.

3:dje fältet med låset och den stora dörringen samt tvänne onda varelser. (Måhända ligger det symbolik i, att de onda varelserna just äro placerade i närheten af låset och den stora dörringen eller möjligheterna att komma in i kyrkan.)

De 4:de och 5:te fälten visa präktigt dekorativa figurer.

Asmunder har gjort liknande dörrar, en till Kumlaby kyrka å Visingsö samt en till Versås kyrka i Västergötland.

Dörren sitter ännu på sin ursprungliga plats i långhusets södra vägg.

Höjd 2,31, bredd 0,85 meter.

Fig. 9

Fig. 10

Järnbeslagen dörr i Fornåsa kyrka,
Östergötland

Fig. 10

Fornåsadörren, som saknar tympanon, är uppdelad i trenne fält. I motsats till dörrarne från Rogslösa och Väfversunda (fig. 8 o. 9) har Fornåsadörren endast rent dekorativa ornament.

Ehuru en del detaljer å Fornåsadörren starkt påminna om Väfversundadörren (fig. 9), torde dock dörren från Fornåsa på grund af ornamentens lösliga sammanhang få anses yngre.

Fornåsadörren har ledt till koret, under det alla öfriga här afbildade dörrar suttit i skeppet.

Höjd 2,03, bredd 0,80 meter.

— — —

Fig 10

Fig. 11

Järnbeslagen dörr från Östra Skrukeby kyrka,
Östergötland

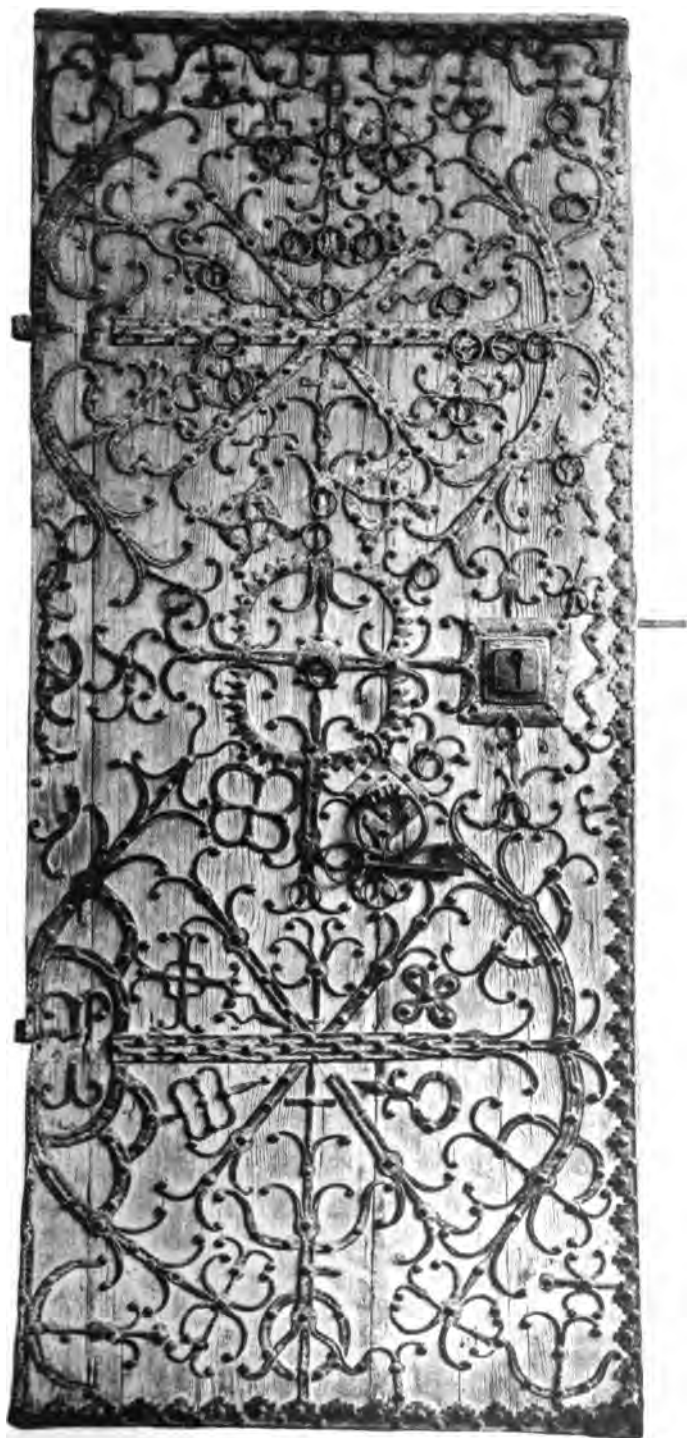
Fig. 11

Skrukebydörren, som i afseende på de stora beslagens gruppering, visar ett starkt främmande inflytande, har fått ytan uppfylld af en massa smärre, sinsemellan olikartade figurer.

I öfre afdelningen synes bland annat en man med toppmössa, håsor och spetsiga skor, tvänne ödleliknande djur, ett hakkors m. fl. Den i sandsten rikt huggna dörromfattningen med orneradt tympanonfält finnes ännu till större delen bevarad — tillsammans med dörren utgörande ett ståtligt minne om äfven de små romanska landskyrkornas ofta rika dekorativa utrustning. Dörren torde föreskrifva sig från 1200-talet.

Höjd 2,60, bredd 1,12 meter.

Fig. 11

Fig. 12

Järndörr från Risinge ödekyrka,
Östergötland

Fig. 12

Dörren består af en ram hvarpå ribbor, sammanhållna med storhufviga nitar, äro lagda i klinksystem.

Förutom de storhufviga nitarne med sina här och hvar rosettliknande underlag af järnbleck, består orneringen af en präktig låsskylt med vingliknande ornament, samt beslag för dörringen.

Inom ett sengotiskt skriftband finnes årtalet M/CD/XC/V eller 1495 och inom 3:ne nagkantade ringar bokstäfverna e, n, i.

Dörren sitter nu i södra väggen af kyrkans tillbyggda långskepp. Höjd 2,54, bredd 1,20 m.

Fig. 12

Fig. 13

Dopfundt från Hogstads kyrka, Östergötland

Fig. 14

Dopfundt från Gistads kyrka, Östergötland

Fig. 13

Å skålen finnas, förutom de å fig. synliga människofigurerna, ännu tvänne dylika, alla på samma afstånd från hvarandra. Orneringen å foten med sina svårtydda bilder: människofigurer, som anfallas af ödleliknande djur m. m., har sannolikt legendarisk betydelse. En liknande, fast särskildt i afseende på skålen enklare funt finnes i Ekeby kyrka, Östergötland. 1100-talet. Höjd 0,93 meter.

Fig. 14

Gistadfunten's ornering å skålen är alltigenom biblisk, ehuru scenerna ej synas hafva den naturliga ordningsföljden. Förutom de å fig. synliga: Kristi dop, Kristi födelse, de heliga tre konungar tillbedja Kristusbarnet, finnas dessutom följande framställningar: de tre heliga konungar till häst, de tre heliga konungar sofvande samt en för de nordiska förhållandena ovanlig framställning af korsfästelsen. Gistadfunten är tillverkad af gotländsk kalksten. Höjd 0,85 meter.

Liknande funtar med hög relief finnas i Sörups och Borby kyrkor, Schlesvig-Holstein.

Fig. 13—14

Fig. 14

Fig. 13

Fig. 15

Döpfungt från Stora Åby kyrka,
Östergötland

Fig. 16

Döpfungt från Vinnerstads kyrka,
Östergötland

Fig. 15

Funten från Stora Åby hör till en grupp funtar, som alla hafva enstaka heraldiska djur å rundbågiga fält med punkterade bågar. Särskildt rikt är gruppen representerad i Småland, där dock foten blifvit liksom dubbel. Å fotplattans alla hörn har Stora Åbyfunten haft djurbilder (framkropparne) af hvilka dock blott en ännu är hel. Omkring år 1200. Höjd 1 meter.

Fig. 16

Orneringen är skålen rundt lik det å fig. synliga partiet, med det grekiska korset såsom hufvudmotiv. Den i förhållande till skålen ovanligt lilla foten, som nu är starkt anfrätt har måhända varit prydd med skyddsblad i de fyra hörnen. Funten torde i Sverige vara ensamstående. Romansk typ. Höjd 0,75.

Fig. 15—16

Fig. 16

Fig. 15

Fig. 17.

Stenbild af ett liggande lejon med en
biskop stående på ryggen, Kaga kyrka,
Östergötland.

Fig. 17

Lejonet, som i gapet håller ett mindre fyrfota djur, skall sannolikt beteckna det onda (jfr. texten till fig. 18) Biskopen är iklädd biskopsskrud med bok och staf. Hufvudet är nytt; nedre delen af det ursprungliga skägget finnes dock ännu i behåll. 1100 talet. Höjd 0,78 meter.

Fig. 17

Fig. 18—19

Snidad reliefbild af ett lejon, Hofs kyrka,
Östergötland

Fig. 18—19

Lejonet kan i medeltidssymboliken beteckna både Kristus (Juda är ett ungt lejon o. s. v., 1 Moseb. 49: 9; Lejonet af Juda slägte, Joh. Uppenb. 5: 5.) och djäfvulen (Eder fiende djäfvulen går omkring såsom ett rytande lejon och söker hvem han uppsluka må, I Petr. bref 5: 8.) Då lejonet här har en "bladkvist" i munnen, synes denna lejonbild beteckna Kristus (såsom symbol af djäfvulen är lejonet vanligen i färd med att uppsluka en människa el. dylikt.) Enär bilden härstammar från Hofs kyrka, i hvars närhet Birger Jarl säges hafva bott på Hofgården, är det möjligt, att denna lejonbild kan hafva något samband med folkkungavapnet.

Huru bilden, som nu sitter på kyrkans södra inre vägg nära vestra gafveln, ursprungligen suttit är obekant.

Höjd 1,59, bredd 6,45 meter.

Fig. 18

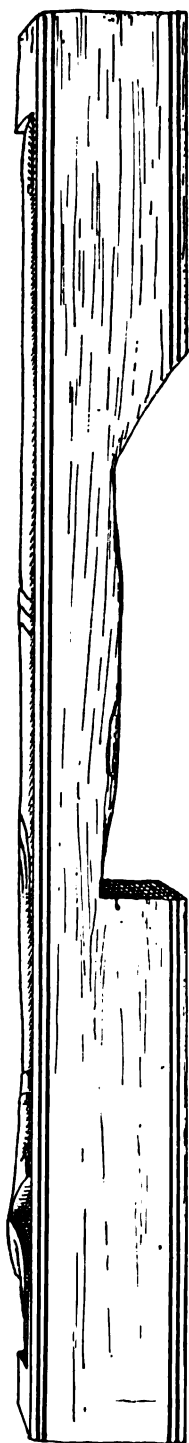

Fig. 19

Fig. 20

Kristusbild (korset borta)
Väfversunda kyrka, Östergötland

Fig. 20

Ehuru bilden tydligen visar den korsfärste Frälsaren, är Kristus dock här framställd såsom den ännu lefvande vid korset stående härskaren med uppuret krönt hufvud och iförd full klädnad. Korsfästelsen är här något formellt, något som hvarken sjäsligt eller kroppsligt inverkat på gudakonungen. Tidig romansk typ. Höjd 0,70 meter.

Fig. 20

Fig. 21

Krucifix, Skärkinds kyrka,
Östergötland

Fig. 21

Ehuru Kristus här ännu framställes såsom den lefvande krönte konungen (kronan är nu borta) är Kristus dock tyngd af lidandet: hufvudet har sjunkit något åt sidan och blicken är till hälften slocknad, kroppen, som nu endast skyles af ett skynke från midjan ned på benen, har förlorat sin naturliga spänstighet och styrka. På korsarmarnes ändar har helt säkert förr funnits symboliska bilder af evangelisterna. Senromansk bild. — Så godt som all målning är nu borta. Höjd 2,35 meter.

Fig. 21

Fig. 22

Krucifix, Vinnerstads kyrka,
Östergötland

Fig. 22

Kristus är här den på korset hängande, döde Frälsaren, som fått konungakronan utbytt mot törnekronan. Det gudomliga framlyser dock ännu i det lugna och milda, af mänskliga lidanden oberörda ansigtet. Ofvan hufvudet sitter en rund skifva, å hvilken synas spår af en målad strålande sol, en sedan hedendomen använd symbol för den högste gudomen. Gotisk typ. Å det ornerade korsets ändar har funnits evangelistsymbolerna. Höjd 2 meter.

Fig. 22

Fig. 23

Grupp af Kristus på korset med Maria och
Johannes vid korsets fot,
Trehörna kyrka,
Östergötland

Fig. 23

Lidandet är i denna grupp det allt förhärskande. Ej allenast Kristusbildens anletsdrag uttrycka den djupaste smärta, utan bära äfven den blodiga kroppen med det gapande såret i sidan och de djupt sörjande Johannes och Maria tydliga vittnesbörd om de känslor och tankar, som bibelns skildring af Kristus på korset företrädesvis uppväckte hos människorna under slutet af medeltiden. På tre af korsets ändar finnas ännu plattor med spår af evangelistsymbolerna. Slutet af medeltiden. Höjd 1,22 meter.

— — — — —

Fig. 23

Fig. 24

Pietabild, Askeby (kloster-) kyrka,
Östergötland

Fig. 24

Den senare medeltidens rika mystik med dess djupa känsla för Kristi lidandes historia ej allenast omskapade den förut gängse Kristustypen, utan synes äfven hafva gifvit upphof till de så kallade vesperbilderna, hvilka framställa de tre märkligaste tilldragelserna under aftonen efter Kristi död: nedtagandet från korset, Maria begråter den från korset nedtagne Frälsaren (Pieta) och grafläggningen. Den här återgifne Pietabilden visar Maria med den från korset nedtagne Kristus i knäet under en rikt ornerad gotisk baldakin. Maria betraktar den törnekrönte, döde Frälsaren med tårar i ögonen. Bakom hennes hufvud finnes en stor solgloria på blå botten. Bilden har haft tvänne ledade dörrar, som kunnat omsluta altarskåpet. 1300-talet. Höjd 1,86 meter.

Fig. 24

Fig. 25

Mariabild, Heda kyrka,
Östergötland

Fig. 26

Mariabild, Orlunda kyrka,
Östergötland

Fig. 27

Mariabild, Väfversunda kyrka,
Östergötland

Fig. 28

Mariabild, Borgs kyrka,
Östergötland

Fig. 25

Maria framställd såsom (himla-) drottning. Maria sitter på sin tron i full stass, stel och högtidlig, med Kristusbarnet rakt fram i knäet; med händerna välsignar hon världen, för hvilken hon liksom presenterar Kristus“barnet“, som har den mogne mannens drag, och är iförd konungakrona samt en till fötterna nående rob. 1100-talet. Höjd 0,81 meter.

Fig. 26

Maria är här både i dräkt och uttryck mindre högtidlig än föregående och Kristusbarnet, som ännu är den krönte Gudasonen med världsklotet i vänstra handen och med tvänne fingrar å högra handen upplyftade till välsignelse, har flyttats öfver på vänstra knäet. 1200-talet Höjd 0,69 meter.

Fig. 27

Ehuru Maria varit iförd en nu förlorad krona, har dock det stela och drottninglika försvunnit och Maria ser leende ned på sin son, som barhufvad sitter på hennes vänstra knä. 1300-talet. Höjd 0,64 meter.

Fig. 28

Maria, som är iförd en rikt veckad dräkt står med utslaget hår utan krona på hufvudet och med det nakna människobarnet på ena armen. Renässansens verklighetssträfvanden hafva här tydligt påverkat konstnären. Slutet af medeltiden. Höjd 1,18 meter.

—————

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

Fig. 28

Fig. 29—34

Några helgonbilder från Östgötakyrkor

Fig. 29—34

Några helgonbilder, de flesta från spolierade större altarskåp. I många fall ligga dylika bilder, som ju ej allenast äga allmänt kulturhistoriskt intresse, utan äfven vanligen också konstvärde, ännu vårdslöst uppkastade på kyrkvindarne.

Fig. 29. S:t Olof fr. Östra Stenby k:a, Ö.G. h. 1 meter.

Fig. 30. S:t Christofer fr. Söderköpings stads k:a h. 56 cm.

Fig. 31. S:t Egidius fr. Söderköpings stads k:a h. 62 cm.

Fig. 32. S:ta Anna fr. Röks k:a, Ö.G. h. 89 cm.

Fig. 33. S:ta Barbara fr. Borgs k:a, Ö.G. h. 65 cm.

Fig. 34. S:ta Catharina af Alexandria fr. Söderköpings stads k:a h. 76 cm.

Bland dessa helgon synes särskildt St Olof varit ifrigt dyrkad i Östergötland, liksom i större delen af Norden. I flera östgöta-kyrkor såsom i Björkebergs och Östra Ny kyrkor finnas större Olofsbilder, hvilka sannolikt stått i särskilda altarskåp, ännu bevarade.

St. Olof var Norrköpings skyddshelgon och östgötalagen stadgar höjda böter för de våldsgärningar, som skedde i samband med Olofsmessan i Skeninge.

Fig. 30

Fig. 29

Fig. 31

Fig. 33

Fig. 32

Fig. 34

Fig. 35

Altarskåp från Stora Åby kyrka,
Östergötland

Fig. 35.

Altarskåpets midtparti framställer Marias himmelsfärd: med den strålande solen såsom bakgrund och omgifven af en krets blå moln föres Maria, stående på månskäran (Joh. Upp. 12: 1) af änglar och under änglamusik mot höjden. De små bilderna på ömse sidor om Mariabilden föreställa: S:ta. Katarina af Alexandria och S:t. Laurentius (till venster, från åskådaren räknadt) samt S:ta. Katarina (Birgittas dotter) och S:t. Franciskus? (till höger). Bilderna å dörrarnes insidor äro apostlabilder. Dörrarnes utsidor hafva haft målade helgonbilder, hvilka dock nu till allra största delen äro utplånade. Lübeckerarbete(?) från slutet af medeltiden. Höjd 2,31 meter.

Fig. 35

Fig. 36

Altarskåp från Skärkinds kyrka,
Östergötland

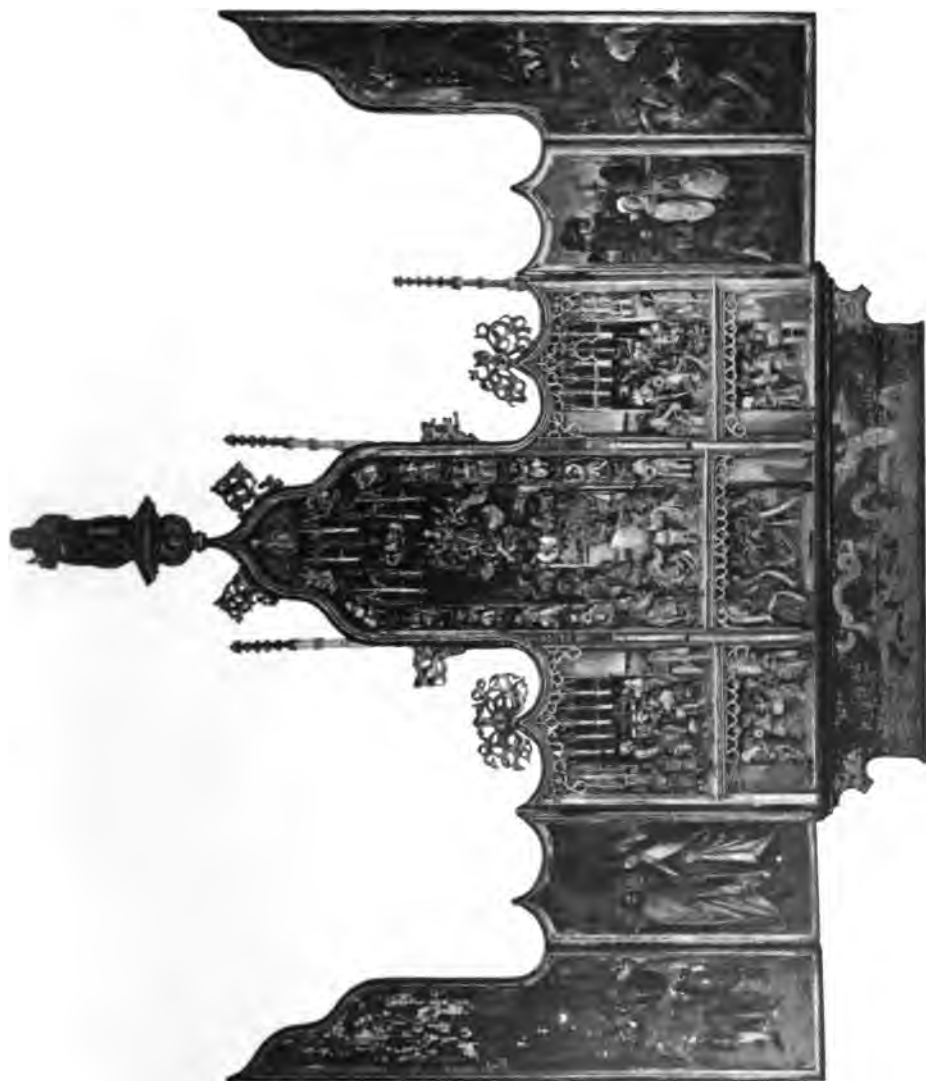
Fig. 36

Själftva skåpet är indeladt i 5 nischer med skulpterade bildframställningar. I midten synes Jungfru Marias död och himmelsfärd. På sidorna därom Kristi födelse och de tre heliga konungarnes tillbedjan. Därunder, från vänster, finnas framställningar af omskärelsen, Jesse rot och Kristusbarnet frambäres i templet.

På de målade dörrarnes innersida synas 1) några män, som bära kvistar, af hvilka den enes kvist grönskar eller en framställning af berättelsen om, huru Josef utaf Gud utsågs till Marias make 2) Maria och Josefs trolofning 3) det bethlemitiska barnamordet (längst till höger) och 4) flykten till Egypten. Målningarne å dörrarnes yttersidor, hvilka äro illa medfarna, visa de tre heliga konungarnes tillbedjan.

På predellan eller fotställningen synes Marie bebådelse. Altarskåpet är tillverkad t omkring år 1500 i Antwerpen, hvars märke, en afhuggen hand, finnes intryckt här och hvar. Enligt traditionen är altarskåpet en gåftva af Linköpingsbiskopen Henrikus Tidemanni, hvilken hade Skärkind såsom prebende och som tillbyggde det nu såsom graf- och minneskapell ännu kvarstående koret i Skärkinds gamla kyrka.

Fig. 36

Fig. 37

Altarskåp från Lillkyrka kyrka,
Östergötland

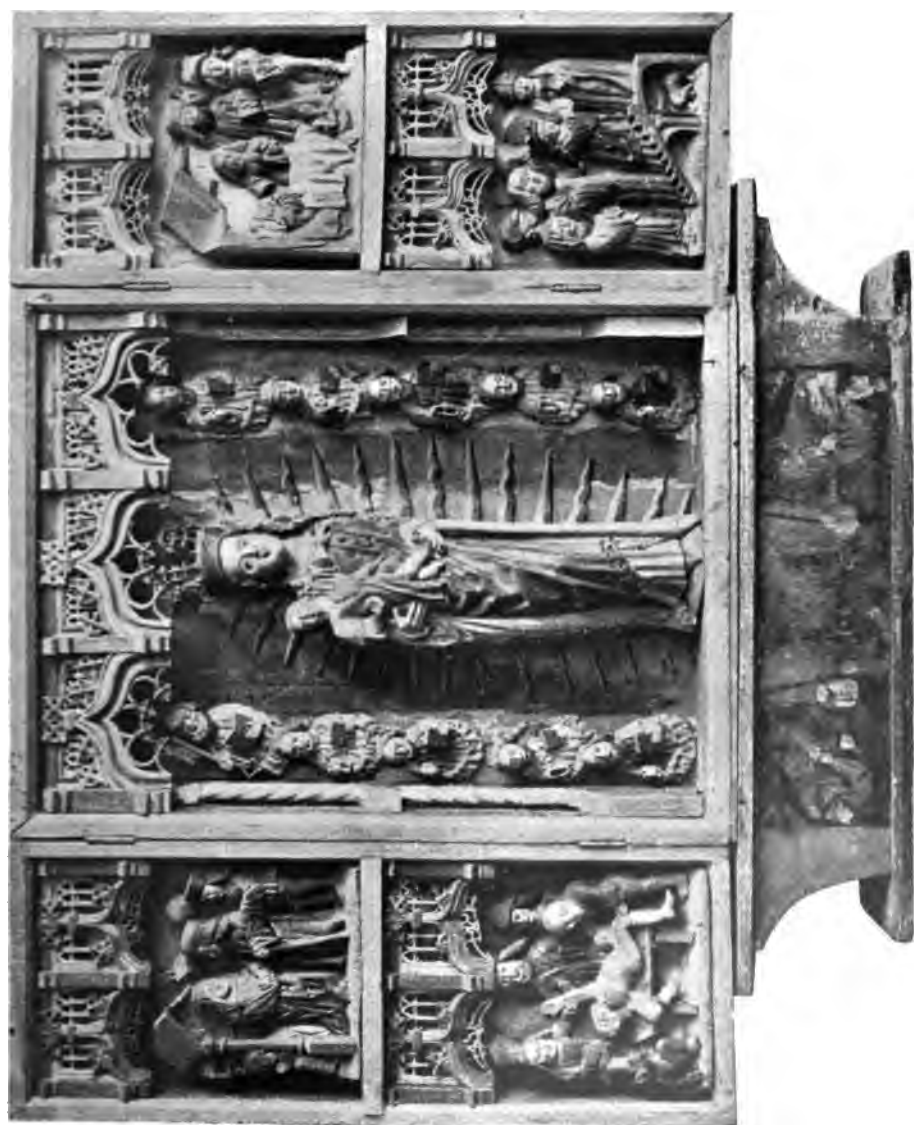

Fig. 37

Altarskåp på predella (fotställning). I skåpets midt synes Maria med barnet mot en bakgrund af flammande solstrålsknippen, på sidorna om Maria finnes tio bröstbilder af apostlar. Motiven till dörrframställningarne tyckas vara hemtade från berättelsen om Joakim och Anna. På den målade predellan synes en s. k. Veronikabild (ett Kristusansikte på en duk), uppburen af tvänne änglar. Sannolikt är skåpet af inhemsk tillverkning och om-måladt i senare tid. Höjd 1,38. m.

Fig. 37

Fig. 38

Altartafla från Jursdala kyrka, Småland
(Linköpings stift)

Fig. 38

Å altartaflans midtparti framställas Maria med barnet samt S:ta. Catarina af Alexandria (med svärd och hjul) och S:ta. Elisabeth af Thyringen (med en korg). På högra dörren synes invändigt, S:ta. Barbara invid ett torn och utvändigt S:t. Göran; på vänstra dörrens insida synes S:ta. Genoveva af Brabant och på utsidan S:ta. Anna.

Lübeckerarbete(?) från tiden omkring 1500. Höjd 1,15 meter.

Fig. 38

Fig. 39—40

Bilder från det yttre af Vadstena kloster

Fig. 39

Någon fullt autentisk bild af Vadstena kloster under medeltiden är ej känd. Den här återgifna bilden, som är hämtad ur Strindberg: *Svenska Folket*, är komponerad, sannolikt efter en teckning från 1600-talet samt efter kvarvarande klosterrester.

Fig. 40

Parti af klostermuren sydost om kyrkan. Efter fotografi.

Fig. 39

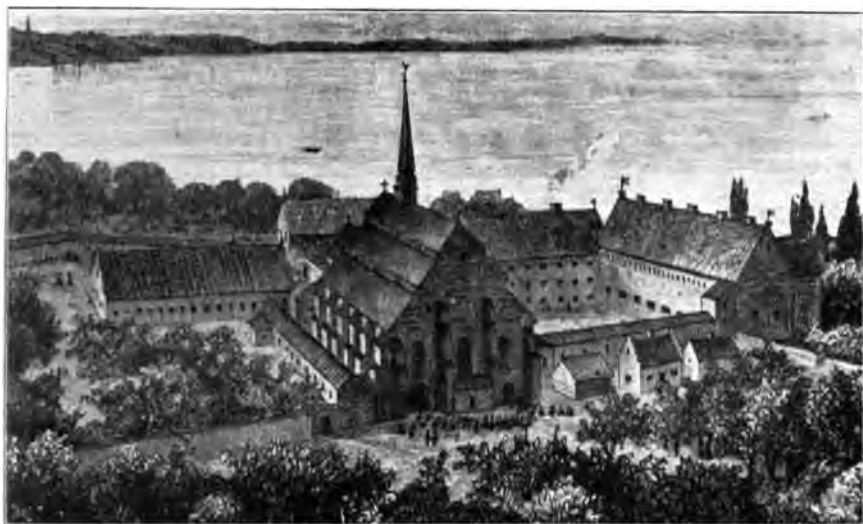

Fig. 40

Fig. 41—42

Bilder från det inre af Vadstena kloster

Fig. 41

Interiör af Vadstena klosterkyrka mot väster, före restaureringen på 1890-talet. Efter fotografi. Vid restaureringen återflyttades koret med högaltaret från öster till sin ursprungliga plats i väster. Enligt en af Birgittas uppenbarelser skulle nämligen i Vadstena (i motsats till hvad som vanligen är fallet) koret ligga i väster.

Fig. 42

Systrarnas refektorium(?) i Vadstena kloster. Efter fotografi.

Fig. 41

Fig. 42

Fig. 43—46

Diverse småsaker, funna under golfvet till
Vadstena klosterkyrka

Fig. 47

Pilgrimsmärke för Vadstena kloster

Fig. 43

Fingerring af förgylt silfver. På klacken synes bilden af Kristus på korset med Johannes och Maria. Kring ringen äro ingrave-rade orden: *Sancte Ber(ida?)*. Sannolikt har denna ring varit ett s. k. fingerguld, som biskopen vid en novis intagande i klostren satte på dennas hand.

Fig. 44—45

Virknål och tränål af ben, resp. 7 och 10 cm.

Fig. 46

S. k. stylus eller skrifstift för vaxtaflor. 10 cm.

Föremålen fig. 43—46 tillhöra Bankkamrer O. Sundberg, Vadstena.

Fig. 47

Pilgrimsmärke af bly. Nedanför bilden af Birgitta, som synes nedskrifva sina uppenbarelser, läsas orden: *S. birgitta de vatzsteis*. Pilgrimsmärket är funnet i Fyrisån. Liknande pilgrims-märken, från Vadstena äro äfven funna i Norge. Höjd 6,5 cm.

Fig. 43—47

Fig. 47

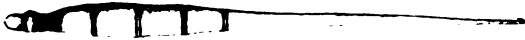

Fig. 44—46

Fig. 43

Fig. 48

Birgittabild från Vadstena klosterkyrka

Fig. 48.

Birgitta framställes här såsom en tjockkindad, godmodig äldre kvinna sittande med en bok i knäet och iförd birgittinersystrarnes vanliga dräkt: kjol, mantel eller kappa, och hvif, som omsluter panna och haka samt deröfver en s. k. vil. Ehuru det i hög grad personliga i denna bild tyder på ett verkligt porträtt, synes dock det fryntliga och nästan pussiga ansigtet föga motsvara vår uppfattning af den stränga och asketiska Fru Birgittas anletsdrag. En liknande bild finnes i det s. k. Birgittakapellet i Vadstena. Höjd 1,20 meter.

Fig. 48

• *Fig. 49*

Birgittabild från Röks kyrka, Östergötland

Fig. 50

Birgittabild från Borgs kyrka, Östergötland

Fig. 49 o. 50

Bägge dessa Birgittabilder hafva sannolikt ingått såsom småbilder (sidobilder) i altarskåp. Särskild anmärkningsvärd är Birgittabilden från Borgs kyrka (fig. 50). På samma gång ansiktet och händerna äro karakteristiskt och väl utförda är dräkten mera detaljerad än å de föregående bilderna. På vilen (jfr. sid. 77) har nämligen Birgitta en bandkrona med 5 små röda rundlar, erinrande om Kristi fem sår liksom denna Birgittabild är utrustad med ej allenast bok utan äfven bläckhorn ock pennetui. Höjd respektive 97 och 88 cm.

Fig. 49

Fig. 50

Fig. 51

Birgittabild från Visingsö kyrka, Småland

Fig. 51

Bilden visar en kvinna i hopsjunken ställning med mot höjden riktadt anlete; de framsträckta händerna öppna omedvetet kappan och bjuda tystnad; blicken är inåtvänd och drömmande samt läpparne till hälften öppna. Konstnären har tydligen velat framställa Birgitta emottagande en uppenbarelse.

Genom den reflekterande framställningen visar bilden sitt samband med renässansen.

En på stolens ena sida målad inskrift: S. Birgitta Filia Domini Birgeri Petri Legiferi Uplandiæ et Familiæ Comitum Brahæ (Den heliga Birgitta, dotter till Upplandslagmannen herr Birger Persson och af den grefliga Braheska släkten) synes angifva att bilden är förfärdigad för att uppvisa Pehr Brahes till Visingsö släktskap med Birgitta. Såsom sådan passar den ock väl in i den lika anstolte som dugande stormannens många kulturrelle skapelser i sitt grefskap. Höjd 1,38 meter.

Fig. 51

Fig. 52—53

“Birgittas relikskrin“, Vadstena
(kloster)kyrka

Fig. 52

“Birgittas relikskrin“ öfverlemnades år 1766 till Vadstena kloster från statssamlingarne, dit det 1703 kommit från Husgerådskammaren. Om skrinet dessförinnan tillhört Vadstena kloster eller ej är osäkert. Ett S:ta. Birgittas skrin af silfver, tillverkad i Stockholm år 1412 med en vikt af 429 lödiga marker användes 1573 af Johan III till rikets gagn. Konung Johan skall dock 1582 hafva skänkt klostret ett “lika godt skrin“ igen. I Vadstena fanns också ett helgonskrin för Birgittas dotters, S:ta. Catarinas, relik. Då i en äldre inventariebeskrifning det här afbildade skrinet omtalas såsom prydt med Folkkungaättens, ätternas Blå, Glysing, Puke och Grip vapenplåtar och åtminstone flere af dessa ätter veterligen hörde till Birgittas släkt, är ju högst antagligt, att skrinet, äfven före år 1766, haft något samband med Birgittas eller hennes dotters, den heliga Catarinas, relik. Längd 1,37 meter.

Fig. 53

De i Birgittas relikskrin förvarade benen, hvilka uppgifves hafva tillhört S:ta. Birgitta och S:ta. Catarina, äro såsom sådana apokryfiska. De å fig. 53 synliga påsydda stjärnorna hafva samma karakter som stjärnorna å föremålen fig. 58 och 59 — bägge från Vadstena kloster!

Fig. 52-53

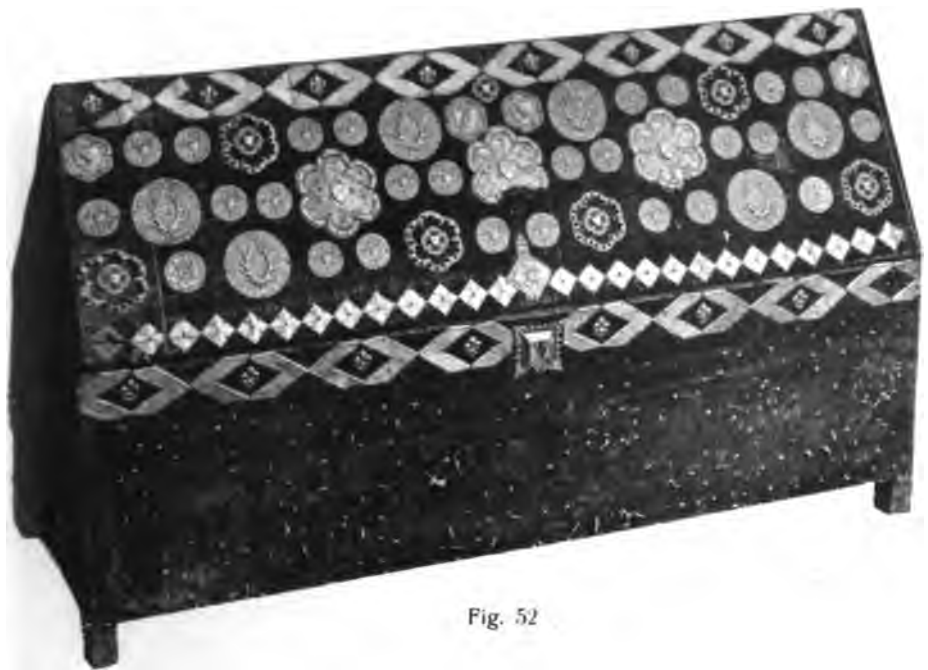

Fig. 52

Fig. 53

Fig. 54

Relikgömma för Birgitta-reliker, Statens
Historiska Museum

Fig. 54

Å den delvis förgyllda silfverarmen finnas följande ord i silfverminuskler: *Mistica birgitte digitus tua — — — pro nobis ora birgitta patrona de.* — — —

I silfverarmen har förvarats det å vidstående fig. synliga benet, som efter allt döma bör anses såsom äkta. (jfr. 53). Genom den runda kristallen kunde relikens ses. Relikgömmans anträffades år 1676 tillsammans med flere andra dyrbara kyrkokärl, under plöjning i den s. k. Borgmästareåkern invid Linköping, där den måhända en gång nedgräfts för att undgå Gustaf Vasas reduktion af kyrkskatterna. Skatten, som nu till större delen finnes i Statens Historiska Museum, är den största ännu bevarade kyrkliga medeltidsskatt i Sverige, och har med all sannolikhet tillhört Linköpings Domkyrka. Relikgömmans höjd, 51 cm.

Fig. 54

Fig. 55

“Birgittas ännespänne“, Uppsala Domkyrka

Fig. 55

Själftva änneprydnaden utgöres af rosettliknande figurer af äkta pärlor och stenar på ett underlag af förgyllda, tunna plåtar. Duken har sannolikt, om användningen varit den angifna, omslutit håret. Ännespännets längd 39 cm. dess bredd 8 cm.

Fig. 55

Fig. 56, 57 a, 57 b

Birgittareliker, Uppsala Domkyrka

Fig. 56

“Birgittas förkläde“. Ur “förklädet“ hafva bitar urklippts, sannolikt såsom relikier. Storlek 59×90 cm.

Fig. 57 a

“Birgittas nåldyna“, har form af en nedtill hopsydd, platt biskopsmössa af sammet, prydd med paljetter, samt en biskopsstaf, på hvilken hänger en sköld med pärlsydda bokstäfver, af hvilka den öfversta synes vara ett s. k. Kristus-monogram. Höjd (utom snodden) 12 cm.; största bredd 10 cm.

Fig. 57 b

“Birgittas saxfodral“ har å ena sidan ett M(aria) och å motsatta sidan bokstäfverna i, h. s, antingen hänsyftande på den grekiska formen för namnet Jesus: (IH Σ OY Σ) eller också betydande i(esus) h(ominum) s(alvator). Invändigt är saxfodralet klädt med pergament, hvilket visar en massa små hack efter något hvasst föremål. Längd 57 cm.

Några bevis för eller emot äktheten af dessa relikers (fig. 56, 57 a, 57 b) såväl som Birgittas ännespänne (fig 55) känner utgifvaren ej; samtliga föremålen synas dock vara något yngre än Birgittas dagar.

Fig. 56, Fig. 57a—b

Fig. 57a

Fig. 56

Fig. 57b

Fig. 58

“Brudpäll“ (Graftäcke?), Vadstena
(kloster)kyrka

Fig. 58

“Brudpällen“ har varit ett synnerligen framstående applikationsarbete på ursprungligen violett siden, hvilket under senare tid dock blifvit vändt, hvarvid figurerna fastsatts på ett mindre skickligt sätt. (Så t. ex. när vänstra handen nu ej korset.) Ehuru Vadstena kyrkas inventarieförteckningar angifva arbetet såsom brudpäll, synes den allmänna karaktären föga motsvara en sådan, under det att åtskilligt tyder på dess användning såsom graftäcke d. v. s. en på en grafsten lagd praktfullt ornerad duk.

Slutet af medeltiden. Höjd 2,11; bredd 1,62 meter.

Fig. 58

Fig. 59—60

Korkåpa med detalj, Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 59

Korkåpa af röd sammet, beströdd med gyllene stjernor och liljor. "Skölden" och den breda raka bården består af rika italienska (?) guldstickier. På bägge finnas Sten Stures d. ä. och hans fru Ingeborg Totts senare, sannolikt i Sverige, påsydda vapen. Korkåpan skall, enligt uppgift af Biskop v. Troil, hafva blifvit skänkt till Vadstena kloster af Sten Sture d. ä. vid S:ta. Catharinans skrinläggning, som under stora högtidligheter försiggick år 1489 i närvaro af rikets andlige och verldslige stormän.

Fig. 60

Detalj af den guldstickade bården, i samma läge som å fig. 59.

Fig. 59— 60

Fig. 59

Fig. 60

Fig. 61

Agraff af guld,
Statens Historiska Museum

Fig. 61

Praktfullt guldspänne, sannolikt till korkåpa. Den något konvexa skifvan är prydd med ädla stenar, med i guldbleck utförda musiserande människogestalter med djurlika underkroppar, harpyer samt heraldiska lejon, gripar och örnar på sätt som synes å fig. På spännets undersida finnes en stor nål likaledes af guld, 1300-talet. Bildens storlek är knappast $\frac{2}{3}$ af originalet, (diameter 19 cm.) — Då en fiskare en dag i början af förra århundradet upptog sin ålref ur Motala ström i närheten af Kimstads kyrka, följde klenoden med på refven upp ur strömmen.

Fig. 61

Fig. 62

Biskopsmössa med Linköpingsbiskopen
Ketil Karlssons (Vase) vapen,
Statens Historiska Museum

Fig. 62

Mössans utstyrel utgöres ej allenast af rika pärlstickerier med bilder af Petrus, Paulus och Bebådelsen, utan äfven af runda plattor med evangelisternas m. fl. bilder i emalj, ordnade till ornamentsband. Mellanrummen emellan de runda figurplattorna uppfyllas och prydas af för ändamålet formade emaljskifvor samt ädla stenar. Nedtill å nackbanden äro vasavapnet och den katolska kyrkans vapen sydda. Då de pärlstickade figurerna synas kunna passa in på den tid, då Kettil Karlsson († 1465) af Vasasläkten innehade Linköpings biskopsdöme, under det emaljplattorna tillhöra 1100-talet, är troligt, att Kettil Karlsson, låtit öfverflytta de dyrbara emaljplattorna från en äldre biskopsmössa till den för honom nygjorda mitran.

Fig. 62

Fig. 63—64

Mässhake med Linköpingsbiskopen
Kettil Karlssons (Vase) vapen,
Mariefreds kyrka

Fig. 63—64

Mässhake af guldstickad sammet i så kalladt granatäpplemönster med påsydda helgonband i flera färger. Å framsidan finnes Petrus, (figuren som nu är urklippt är tillfälligt fästad å mässhakens baksida, fig. 64), Paulus, S:t. Göran, S:t. Johannes, de dödas uppståndelse och nederst kyrkans vapen; på baksidan synes längst till vänster bebådelsen, öfverst Maria och Elisabeth, vidare Kristi födelse, de heliga tre konungar tillbedja Kristusbar-net, omskärelsen, Kristus lärer i templet samt nederst vasavapnet. Den dyrbara mässhaken, den med emaljer och äkta pärlor prydda mitran (fig. 62) samt guldspännet (fig. 61) gifva en god föreställning om den prakt, som unionstidens politiserande och mäktiga biskopar kunde utveckla. Möjligt är att mässhaken och mitran, som bägge förfärdigats särskildt för biskop Kettil Karlsson Vase, stå i något samband med den mäktige Linköpingsbiskopens utnämning till Sveriges höfvidsman.

Fig. 63—64

Fig. 64

Fig. 63

Fig. 65

Mässhake från Styrestads kyrka,
Östergötland

Fig. 66

Mässhake från Vadstena klosterkyrka

Fig. 65

Mässhaken är af röd fasonerad sammet prydd med synnerligen väl utförda broderier, föreställande Kristus på korset med änglar, som i kalkar upptaga blodet från Kristi sår, samt där nedanför Maria, som afsvimmad faller i den närmaststående kvinnans armar. På korsets ändar synas de fyra evangelistsymbolerna. Slutet af medeltiden. Gruppen är sannolikt sydd efter någon målning. Ryggsida. Längd 1,15 meter.

Fig. 66

Messhake af röd fasonerad sammet med broderier föreslällande Marias himmelfärd, Matheus och S:ta. Catharina af Alexandria. Tyskt (?) arbete från slutet af medeltiden. Ryggsida; längd 1,3 meter.

Fig. 65—66

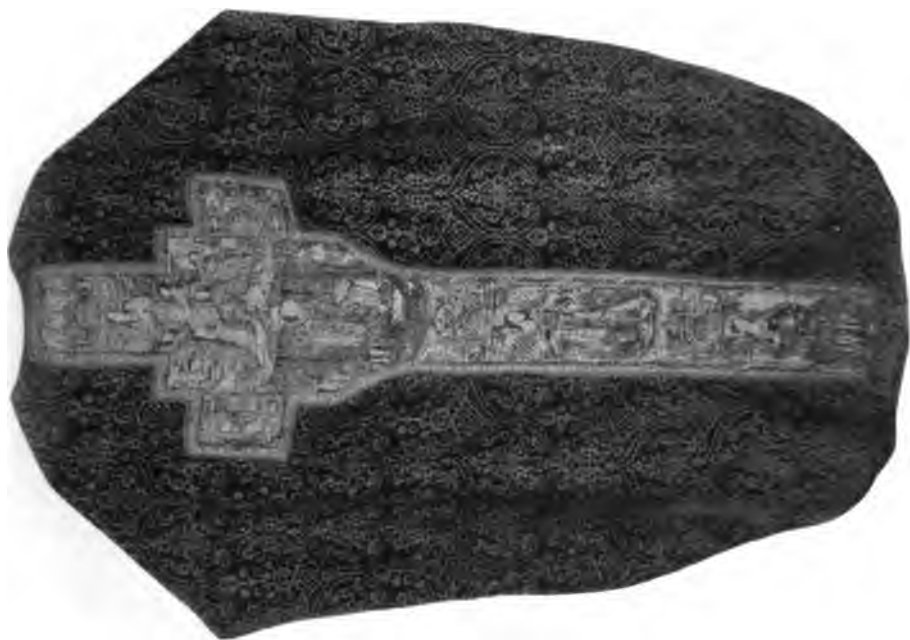

Fig. 66

Fig. 65

Fig. 67

Mässhake, Söderköpings stads kyrka

Fig. 68

Mässhake, Kullerstads kyrka Östergötland

Fig. 67

Mässhaken är af sidenbrokad med väl utförda broderier af Kristus på korset m. m. (Ryggsidan) Italienskt arbete från första hälften af 1500-talet.

Fig. 68

Mässhaken är af mörkgrön sammet med broderade bilder af Gud Fader och Kristus, Johannes, Petrus och Paulus. De groft sydda bilderna visa renässansformer, under det att de tvänne vapensköldarne — den liljestrålska (?) och den ribbingska — äro samtida med årtalet 1721. Längd 1,14 meter.

Fig. 67 — 68

Fig. 68

Fig. 67

Fig. 69

Dalmatica, Linköpings Domkyrka

Fig. 70

“Stola“, Askeby (kloster)kyrka

Fig. 69

Dalmatican, ursprungligen ett plagg tillhörande den klassiska romardräkten, upptogs sedermera af den kristna kyrkan, där den bars af diakonen och biskopen liksom af påfven själf. Den här afbildade dalmatican — en af de få ännu bevarade — är af blåaktig sammet med påsydda ornament. Längd 1,27 meter. (Rörande de olika kyrkliga klädesplaggens inbördes placering jfr. H. Hildebrand: Sveriges medeltid III. sid. 573 ff.)

Fig. 70

När presten vigdes i den romerska kyrkan, betecknade stolan Herrans ok. Ursprungligen bars stolan af diakonen, men längre fram ingick den äfven i det lägre presterskapets och biskopens dräkt. Stolor äro i Sverige sällsynta.

Fig. 69—70

Fig. 69

Fig. 70

Fig. 71

Antependium, Östergötlands museum

Fig. 71

Antependium (ante = framför, pendere = hänga) till altarbord, af fasoneradt rödaktigt sidendamast med sydd och pärlstickad bård. De sydda figurerna framställa: längst till vänster bebådelsen, i midten en pietagrupp samt längst till höger Kristi födelse. Särskildt anmärkningsvärda äro bårdens vapen, som visa flere af de i upproret mot konung Magnus på 1350-talet deltagande stormännens sköldemärken, nämligen från vänster räknadt: ulfåsaättens vapen, sture (natt och dag) grip, sture (natt och dag) vinstorperätten, sparre. De stora bokstäfverna å antependiets midt äro i senare tid påsydda. Bården från 1300-talet, damasten från 1500-talet. Längd 3,06 meter.

Fig. 71

Fig. 72

Antependium,
Statens Historiska Museum

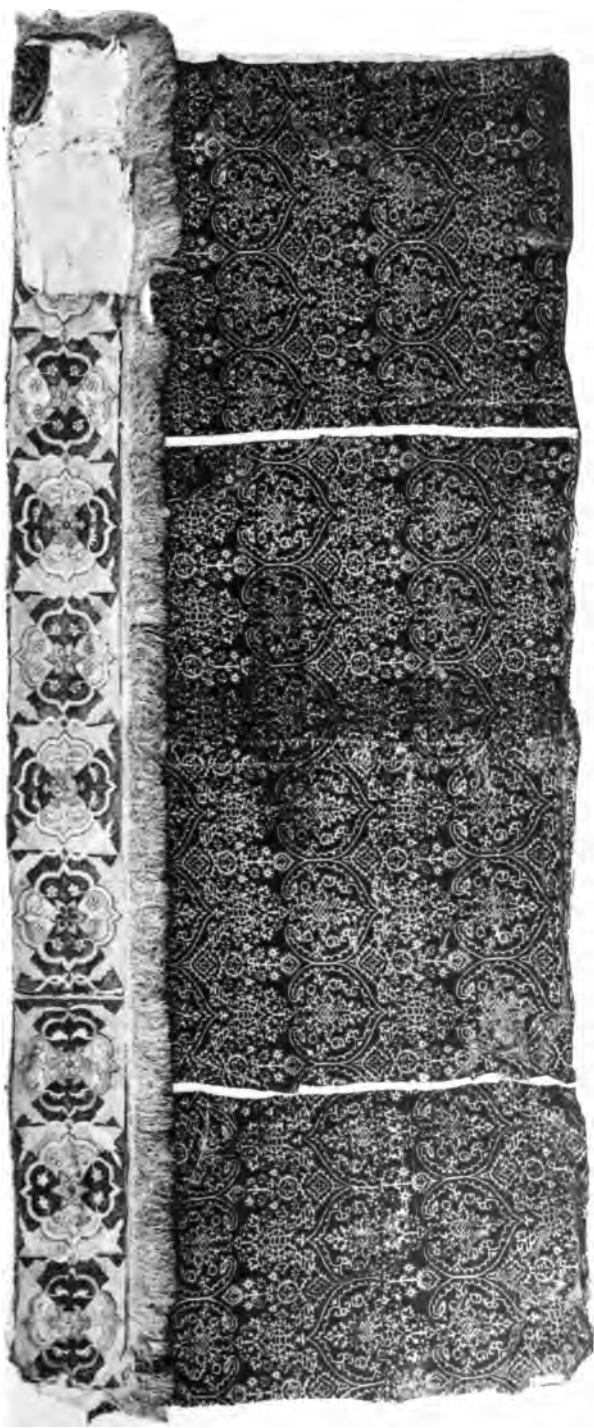

Fig. 72

Antependiet är af röd, fasonerad sammet, med en i hvitt, rött, guld, blått m. fl. färger sydd bård, hvilken senare måhända är tillverkad i Vadstena kloster. 1400-talet. ? Längd 0,75 meter.

Fig. 72

Fig. 73

Bård till Antependium,
Askeby (kloster)kyrka, Östergötland

Fig. 74

Bård till Antependium,
Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 75

Bård till Antependium,
Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 73

På bårdens midt synes ett Kristushufvud och på sidorna därom en ornamentsranka med i fälten insydda praktfulla bokstäfver, bildande orden H - I - E - L - P -- M - A - R - I - A. Här och hvar äro små adliga vapen insydda. Slutet af medeltiden. Längd 1,98 meter.

Fig. 74

Å bårdens midt synes Maria omgifven af solstrålar och med bokstäfverna M(ater) N(ostra) vid fötterna. På ömse sidor om Mariabilden finnes en i guld och silfver utförd ranka med stora blommor, karakteristiska för sengotiken. Längst till höger synas tvänne i annan teknik utförda vapen.

Fig. 75

Bården är indelad i bågfält, inom hvilka synas framställningar ur Joachims och Annas samt Kristi historia.

— — — — —

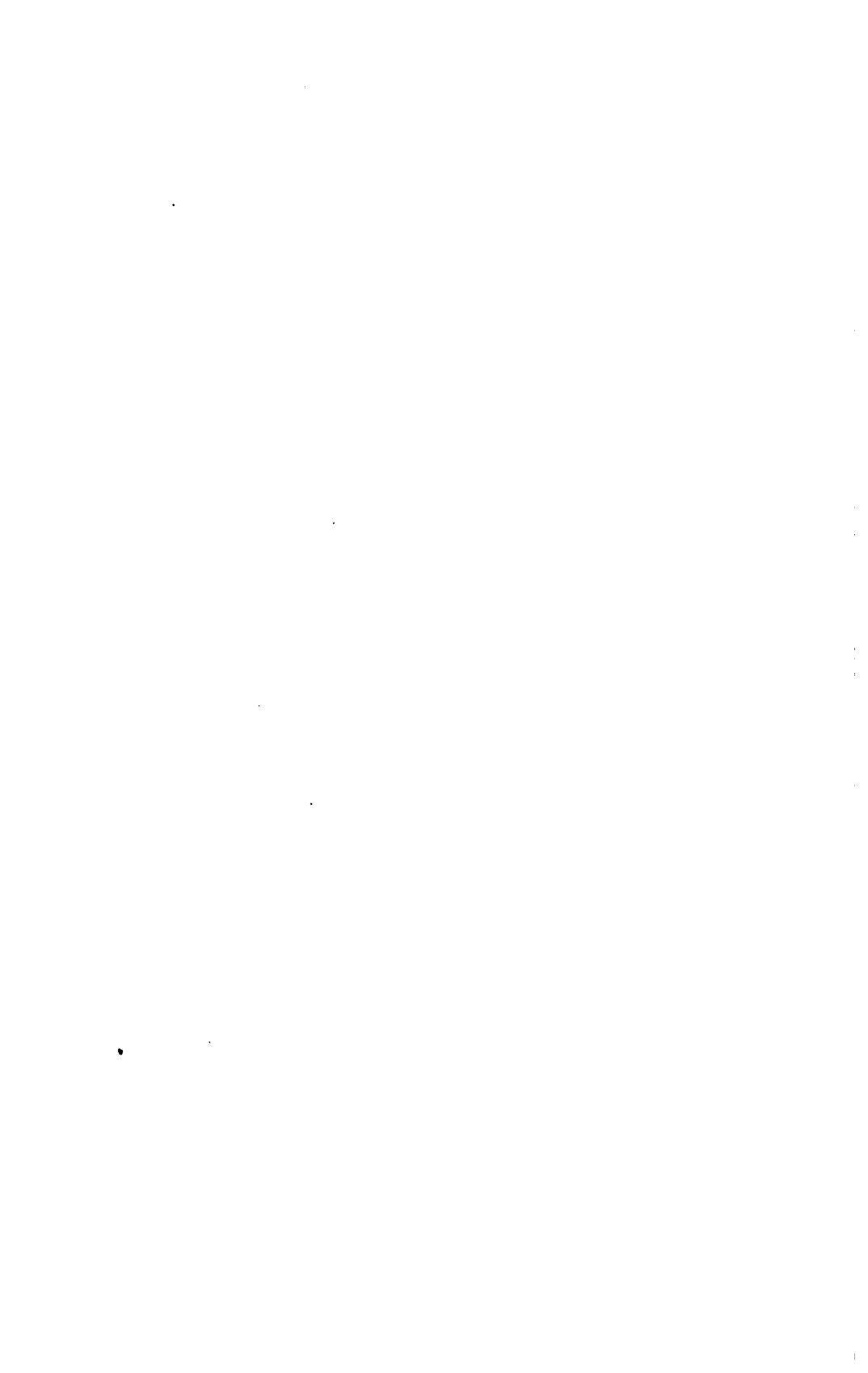
Fig. 73

Fig. 74

Fig. 75

Fig. 76 a — d

Detaljer från Fig. 71, 73—75

Fig. 76 a—d

- Fig. 76 a. Detalj af bården å antependiet fig. 71.
„ 76 b. Detalj af bården från Askeby klosterkyrka, fig. 73.
„ 76 c. Detalj af bården från Vadstena klosterkyrka, fig. 74.
„ 76 d. Detalj af bården från Vadstena klosterkyrka fig. 75.
-

Fig. 76a — d

Fig. 76b

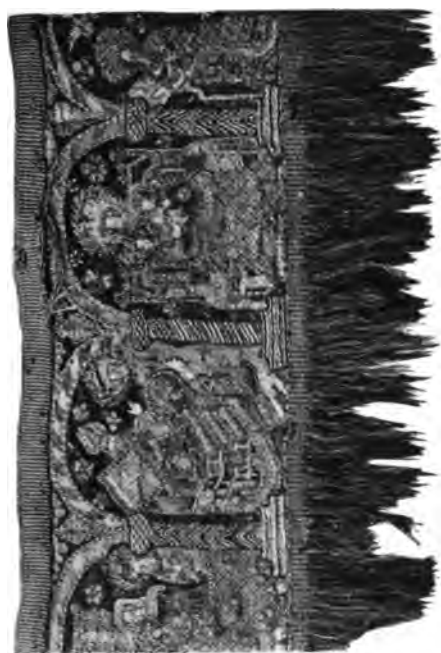

Fig. 76d

Fig. 76a

Fig. 76c

Fig. 77

Gallerdörr till s. k. Sakramentshus,
Herrestads kyrka, Östergötland

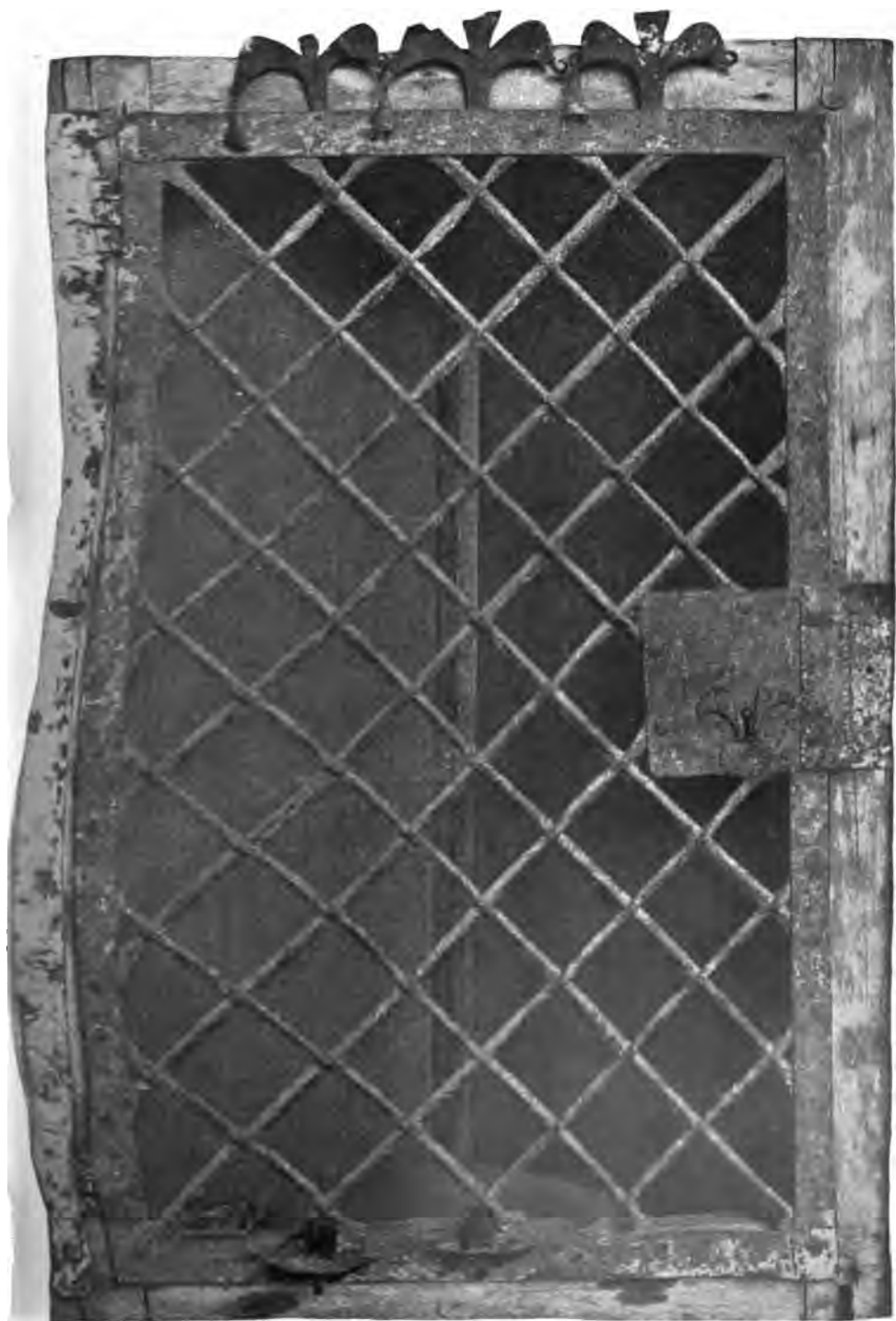

Fig. 77

Järndörren med sin ram af trä har sannolikt suttit framför någon väggisch, i hvilken förvarats kyrkans heliga kärl eller, att döma af de nedtill sittande ljushållarne, någon den lilla landskyrkans relik, som man i fromhet velat ära och anropa genom brinnande vaxljus. Slutet af medeltiden. Höjd 0,94, meter.

Fig. 77

Fig. 78

Emaljeradt Krucifix,
Trehörna kyrka, Östergötland

Fig. 79

Relikskrin af emalj, Uppsala Domkyrka

Fig. 78

Kristusbildens krona och midjeskört samt den korsformiga plattan äro emaljerade. Krucifixet har suttit såsom midtparti på ett processionskors (jfr H. Hildebrand: Sveriges Medeltid III. fig. 556 a.) Senromansk typ, omkring år 1200. Höjd 0,73 meter.

Fig. 79

På det ursprungligen för relikier afsedda skrinets takås har ett hål i senare tid blifvit upptaget, hvarigenom skrinet förändrats till kassaskrin. Det skall ock enligt traditionen hafva tillhört den påflige legaten Arcimboldus, hvilken under början af 1500-talet bedref aflatshandel i Sverige. Arcimboldus utfärdade aflatsbref äfven för kyrkor och enskilde i Östergötland. — Franskt arbete från tiden omkr. 1200. Höjd 0,22 meter.

Fig. 78—79

Fig. 78

Fig. 79

Fig. 80—81

Paten och Kalk, Vadstena (kloster)kyrka

Fig. 80

I patenens midt synes Kristus i mandorlan. Kring yttre kanten læses i majuskelskrift ænglahælsningen: AVE. MARIA. GRACIA. PLENA. DOMINVS. TECVM. BENEDICTA. TV. IN. MVLIERIBVS. ET. BENEDICTVS. FRVCTVS. VENTRIS. TVI. AMEN + Diameter 14,5 cm.

Fig. 81

Å kalkens fot finnas emaljerade bilder af Kristus- och Maria-symbolerna, lammet och pelikanen samt symbolerna af de fyra evangelisterna. Kalk och paten, bægge samtida från 1300-talet, äro af förgylt silfver. Höjd 15 cm.

Fig. 80—81

Fig. 81

Fig. 80

Fig. 82

Kalk, tillhörig Friherre Gustaf Banér,
Ås, Östergötland

Fig. 83

Kalk, Vreta (kloster) kyrka

Fig. 82

Den praktfulla kalken är af förgylt silfver och prydes å foten af ädla stenar samt af bilder utförda i emalj. Å rundlarne på skaftets knapp står bokstäfverna IHESVS. Italienskt arbete från 1300-talet.

I botten äro ingraverade ägarnes vapen och initialer ända sedan 1400-talet. Den äldsta gravyren synes dock vara gjord först i början af 1600-talet. Höjd 17,5 cm.

Fig. 83

Kring kalkens skaft synas helgonbilder, ställda i nischer under baldakiner och på den sexkantiga foten finnas sköldar, af hvilka fem hafva en örn i emalj och den sjätte, Kristus på korset med Johannes och Maria i relief. Nedtill vid foten lämnas följande upplysning i minuskler: *In honore sancti viti martiris istum calicem dedit Johannes Monik prepositus in tfevena.* (Till den helige martyren Vitus' ära gaf Johannes Monik, prost i Tfevena(?) denna kalk.) Höjd 24,5 cm.

Fig. 82—83

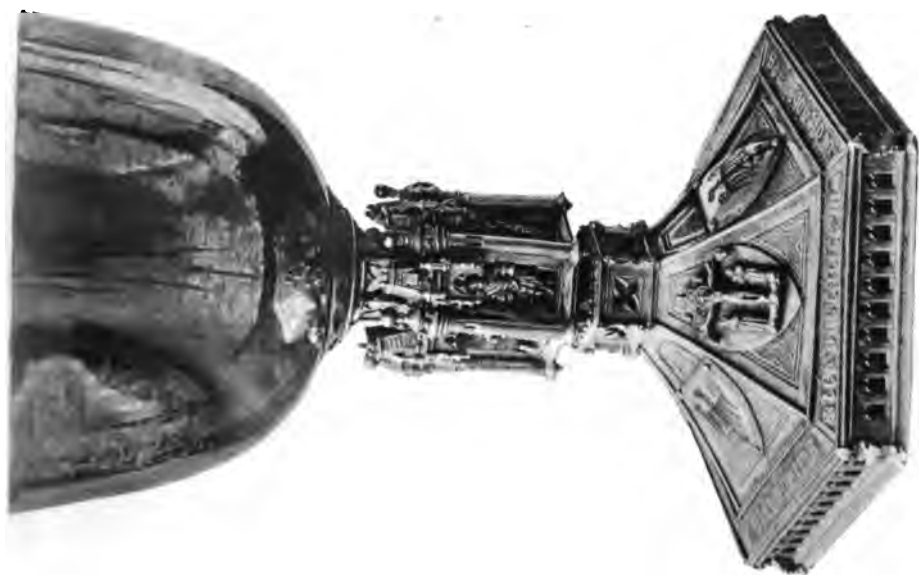

Fig. 83

Fig. 82

Fig. 84

Kalk, Askeby (kloster)kyrka

Fig. 85

Kalk, Vadstena hospital

Fig. 84

Å kalkens fot finnas ett litet krusifix, Bondevapnet samt inskriptionen: *orethe pro thordone bonde röriksson milite qui fecit hūc calicum parari ad honorem beate birgitte.* (Bed för riddaren Thord Bonde Röríksson, hvilken lät göra denna kalk till den heliga Birgittas ära.) Thord Röríksson Bonde var västmanlands lagman och dog år 1417. Kalken är af förgylldt silfver; skålen yngre än foten. Höjd 21,5 cm.

Fig. 85

Å kalkens fot synas ingraverade helgonbilder samt inskriften: *de vera vite, fert hoc vas pocula vite,* (af det sanna vinträdet, bringar detta kärl lifvets dryck). Ett bomärke angifver en borgerlig gifvare. Foten och knappen förskrifva sig från slutet af medeltiden, under det skålen är yngre, beroende därpå, att den medeltida skålen blef för liten, sedan äfven lekmännen efter reformationens införande, fingo åtnjuta vinet i nattvarden. Höjd 18 cm.

Fig. 84—85

Fig. 85

Fig. 84

Fig. 86—87

Paten och kalk, Styrestads kyrka,
Östergötland

Fig. 86

Å patenens midt synes en bild af den helige Laurentius (med halstret) och å kanten bilder af Kristi hufvud, händer och fötter samt inskriften: *Agnus d(e) i qvi tolis pecata mundi* (Guds lam, som borttager världens synd). 1500-talet. Diameter 17 cm.

Fig. 87

Å kalkens fot synas bilden af Kristus på korset, S:ta. Anna och S:ta. Catarina af Alexandria. 1500-talet. Höjd 22 cm.

Fig. 86—87

Fig. 87

Fig. 86

Fig. 88—89

Paten, Linköpings Domkyrka

Fig. 88

Å patenens öfersida finnes ingraverade: i midten, lammet med korsfanan (Kristus) och å kanten, ett språkband med inskriften: *beder vel för her nelis tursons siel af krakarum som vart ridder po te helge graf och god miskun sik over*, samt bjelkevapnet. Denna inskrift afser sannolikt Nils Turesson Bjelke, som i konung Sigismunds följe lämnade Sverige, men dock sedermera fick tillstånd att återvända till fäderneslandet. Herr Nils afled 1625 och är med sin hustru Katarina Oxenstjerna begravden i Linköpings domkyrka.

Fig. 89

Å patenens undersida synes S:ta Anna omgifven af ett inskriptionsband, å hvilket läses: *help sancte Anna sielf triddie (lenk?) evich amen*. Om S:ta Anna, moder till Maria, Kristi moder, heter det ofta i medeltidslitteraturen "sjelf tredje." Diameter 18 cm.

Fig. 88—89

Fig. 89

Fig. 88

Fig. 90—91

Silfverkanna, Mjölby kyrka, Östergötland

Fig. 90—91

Kannan, som med sitt storskäggiga Silenusansigte starkt påminner om de tyska s. k. Bartmannakrusen af stengods, är i botten märkt med den för staden Augsburg utmärkande piniekotten.

Vikten är likaledes angifven i botten dels till $131\frac{1}{4}$ lod, dels till 133 lod. En liknande, fast något mindre kanna finnes bland kyrksilfret på Ulriksdals slott. (Se Ludvig Looström: "Det gamla kyrksilfret på Ulriksdal", meddelanden från Svenska Slöjdföreningen 1899 II). Midten af 1600-talet. Höjd 26 cm.

Fig. 90—91

Fig. 91

Fig. 90

Fig. 92

Mässhake, Örtomta kyrka, Östergötland
(Slutet af 1600-talet)

Fig. 93—94

Skål och dryckeskanna af silfver, (omkring
1700) tillhöriga Friherre Gustaf Banér,
Ås, Östergötland

Fig. 92

Ned till på mässhaken synes ett stort och praktfullt Wellingk-Banérskt vapen. Mässhaken såväl som flere dyrbara silfverföremål med samma vapen, vägende ej mindre än 507 $\frac{1}{2}$ lod, äro till Örtomta kyrka skänkta af generalen Grefve Mauritz Wellingk († 1727) och hans maka Ebba Margaretha Banér; den dyrbara och vapenprydda utrustningen utgör ett prägtigt exempel på den "prydning", hvarmed ofta de små landskyrkorna under storhetstiden begåfvades af socknens adliga herrskap.

Fig. 93—94

Skålen såväl som kannan, hvilka bägge hafva insatta tyska silfvermynt, till största delen thalrar från 1500-talet, synas dock ej vara tillverkade förr än inemot år 1700. Dessa silfverpjäser skola hafva utgjort en gåfva till ofvannämnde generalen Grefve Mauritz Wellingk. Skålens höjd 18,52, bredd 30 cm. Dryckeskannans höjd 25 cm.

Fig. 92

Fig. 93

Fig. 94

Fig. 95

Uppslag i Östgötalagen

Fig. 95

Under inflytande af den förändrade rättsuppfattning, som särskildt kyrkan, genom sin ökade maktställning under senare hälften af 1200-talet gjorde gällande, tillkommo de flesta af våra s. k. landskapslagar.

Ehuru Magnus Erikssons allmänna landsdag från midten af 1300-talet officiellt skulle ersätta landskapslagarna, forforo dock dessa, åtminstone i vissa trakter, att äga giltighet ända långt in på nyare tiden.

Fig. 95 visar ett uppslag från en handskrift af Östgötalagen i Kungl. Biblioteket, nedskrifven mellan åren 1285—1295. Denna synnerligen prydliga lagbok är i sin helhet utgifven i facsimile från Generalstabens litografiska anstalt.

Valter

erlin mal æn kunnunge oðe
foðe. **R** þær man þær er
andrum þæs iudicandis ar
þær will tordian. ælla na
kuar þæs hona. ælla an
nær þær sum i þæs garþe
geðt hæwa. ælla þæs
garþ soðr i þængum þa
glean þær i garðin komðær.
stæpa ar gesa. ðærær ælla

stær. ælla huggær sulum farum. ælla stær stæru. ælla
geð biðþum. **A**ll þær sum þær æn mæþ i stok ok farum
er þær hæwa beurt eþær. **R** þær man ar annars gar
þær æn eorum sumum ok þær sum ærær far. hæða ælla
ðærær ærn þærum sva ar þær far ar stæp. ælla stæra
er ælla biðþum. ælla stæm þær komðær. a þæs rompr
sum hæw æl hæða soðær. ællær garþ þæs þær hæwa
hær ok æll þær sum mæþ þærum næru beurt eþær.
Mærær þær þær sum æn læpær. þær æn þær komðær
a þæs rompr sum þær stæp. ælla i þæs garþ þær þær
sær þær eþær beurt eþær. **M**ærær þær þær ar manne

Valter

erlin mal æn kunnunge oðe
foðe. **R** þær man þær er
andrum þæs iudicandis ar
þær will tordian. ælla na
kuar þæs hona. ælla an
nær þær sum i þæs garþe
geðt hæwa. ælla þæs
garþ soðr i þængum þa
glean þær i garðin komðær.
stæpa ar gesa. ðærær ælla
stær. ælla huggær sulum farum. ælla stær stæru. ælla
geð biðþum. **A**ll þær sum þær æn mæþ i stok ok farum
er þær hæwa beurt eþær. **R** þær man ar annars gar
þær æn eorum sumum ok þær sum ærær far. hæða ælla
ðærær ærn þærum sva ar þær far ar stæp. ælla stæra
er ælla biðþum. ælla stæm þær komðær. a þæs rompr
sum hæw æl hæða soðær. ællær garþ þæs þær hæwa
hær ok æll þær sum mæþ þærum næru beurt eþær.
Mærær þær þær sum æn læpær. þær æn þær komðær
a þæs rompr sum þær stæp. ælla i þæs garþ þær þær
sær þær eþær beurt eþær. **M**ærær þær þær ar manne

Fig. 96

Latinsk mässbok, Östra Stenby kyrka,
Östergötland

Fig. 96

I den nu fragmentariska handskriften, som sannolikt förskriver sig från 1400-talet, finnas nedtill å sidorna anteckningar från tiden omkring år 1600. Å första bladet läses: Thessa öfverlefvor af thet gamla Missale Romanum, som sönderrifvit låg, lät under-tecknad för åminnelse skull inbinda i thetta band. — — — —

Stenby den 2 November 1742.

Pet. O. L. Tempelman

Past. i Ö. Sten.

Fig. 97

Uppslag ur "Diarium Vazstenense",
Carolinabiblioteket i Uppsala

Fig. 97

“*Diarium Vazstenense*” är en dagbok eller s. k. tänkebok rörande märkligare händelser, särskildt sådana som rörde klostret. Boken omfattar tiden 1344—1544. (jfr *Scriptores rerum svecicarum* I sid. 99.) Vadstenaklostret, som var ett centrum för det litterära lifvet i Sverige under senare medeltiden, ägde ett bibliotek med ej mindre än omkring 1,400 band, en för de medeltida förhållandena högst betydande bokskatt.

— — — — —

Fig. 98

En sida ur "Vita Catharinæ",
Kungliga Biblioteket, Stockholm

Fig. 98

“Vita Catharinæ“ eller Catharinas lefnad, författad af Vadstenamunken Ulpho, är den första i Sverige (1483?) tryckta bok. Vid Catharinas translation eller skrinläggning Vadstena 1489, omnämnas bland de gåfvor, som abbedissan utdelade till några af de förnämsta bland de närvarande äfven *eena book som stodh i S. Catharinæ Historia.*

sublata optate saluti restitui merebatur. **Testes** Dñs iobānes ormeri. 7 dñs bñdictus de qwillige p̄sbiteri.

Anno dñi **ADCOLX** Quidā sacerdos Sueno noie de gókbē scaren̄ dvocef volens pficisci in oplandiam vbi celebrarent nupcie sororis sue. cū venit skeniugiam pes equi simul cū crure tumuit in mira magnitudine/ita q̄ nullomō se mouere nequibat/qui ad diuinū auxiliū fugit cū humanū nō affuit flexis genibz orans deum et dñam katherinā. eitemq̄ dñe katherine vouit. suū seruičiū 7 oblacionē/quo facto equū ascendit eatez hora 7 resam suā sine omī difficultate perfecit. **Testes** dñs **Benedictus de qwillinge 7 frater Nicolaus vn⁹** de quatuor familiaribz manasterij wadzsteñ.

Anno dñi **ADCOLX**. Quidam iuuenis de tiwst captiuatus in domo patris sui 7 positus in turri castri dicti stekaholm non pro iusta causa sed ecōtra et ibi a festo sancti laurencij vsq̄ ad festum sancte Birgitte detinebatur. et tunc emissus fuit in curia vt laboraret ligna fundendo et alia prout iubentibz placeret. et ne effugere valeret positum est quoddā calcar lengū et grossū de ferro circū os eius/7 q̄ frustratus omī spe suffragij hūani se erexit in sublime inuocāto deū bēam birgittā 7 p̄cipue eius filiā dñaz katherinā/eiq̄ ser suū offerroxiū pmisit wadzstē offerēdū. mox tñi pacto iuto 7 in hoc proposito firmat⁹ cū puo lapide artēptauit frāgē dcm calcar 7 p̄mo icru soluebat 7 liberat⁹. et postmodū euasit manus iniquoz. venitq̄ wadzsteñ perficiēto

Fig. 99

Sida i Olaus Magni "Historia de Gentibus
Septentrionalibus"

Fig 99

Olaus Magni *Historia de Gentibus septentrionalibus* eller Historia om de nordiska folken trycktes först i Rom 1555. Detta arbete, som är den första mera uttömmande kulturhistoriska skildring af ett europeiskt folk, blef af banbrytande betydelse och har utkommit på latin, franska, italienska, holländska, tyska och engelska, i tillsammans 21 upplagor. En svensk öfversättning är för närvarande under utarbetning. Olaus Magnus, som var född i Skeninge(?) 1496, måste på grund af sina starka katolska sympatier lämna Sverige, men utnämndes dock af påfven till Sveriges ärkebiskop. Olaus Magnus dog 1558 i Rom och begrafns i S:t Peterskyrkan därstädes.

De forma, & vsu antiquarum nauium
Septentrionalium .

C A P . I I .

Exteri hostes
infeliciter pu-
gnant.

Raptus virginū

Naves iuxta
vim fluminū
fabricantur.

ALVSTRIVM bellorum progressus & exitus in Se-
ptentrionalibus regnis, hanc sortem & vicissitudinem cir-
ca externum hostem retinent, vt rebus infeliciter (quemad-
modum frequentius ob locorum ignorantiam accidit) ge-
stis, per inuia, ac deuia, syluarumq̄ compendia ad nauis
certo loco reposita, refugium habeant duces: dumq̄ ab
initio, quoties vnus alterum, aut panter ambo alterutrum
se mutuo leui forsan ratione ad praelia prouocabant, conti-
nuum iter habuerunt, vtputa propter raptas virgines, aut
arripendas (prout Saxo Danorum historicus in Aquilonaribus regnis inter poten-
tissimos Principes frequenter meminit, etiam interueniente cruentissimo bello, fuisse
factum) inglorii, & non sine clade redierunt. Forma igitur veterarum nauium iux-
ta fluctuum breuem, vel spatiosum cursum, lata, vel oblonga fabricatur: veluti
in mari Oceano versus Noruagianos, vbi spatiosæ, sicuti Hispanici maris, vnde
longas, lataq̄ recipiunt naves: quemadmodum in mari Gothorum, Sueonumq̄
littora

Fig. 100

Bok, tryckt 1533,
Söderköpings Stadskyrka

Fig. 100

Bland de böcker och tryckalster, som förvaras i Söderköpings stadskyrka, finnes äfven en af Luthers bekante motståndare doktor Eck utgifven, i Augustæ Vindelicorum (=Augsburg) per Alexandrum Vueyssenhorn MDXXXIII (= 1533) tryckt bok med titeln:

Quinta pars operum

Johannis Eckii, contra Lutherum et alios declamatoria.

Boken synes alltså vara ett minne från katolicismens sista dagar i Sverige.

Fig. 100

FÖRTECKNING PÅ DE AFBILDADE FÖREMÅLEN
OCH DERAS ÄGARE

<p><i>Askeby (kloster) kyrka</i> Sid.</p> <p>Pietabild . . . . . 48</p> <p>Stola . . . . . 120</p> <p>Bård till antependium . . . 129 o. 132</p> <p>Kalk . . . . . 147</p> <p style="text-align: center;"><i>Banér, Gustaf, Friherre, Ås</i></p> <p>Kalk . . . . . 144</p> <p>Skål af silfver . . . . . 159</p> <p>Dryckeskanna af silfver . . . . 159</p> <p style="text-align: center;"><i>Bibliotek</i></p> <p>Uppslag ur "Diarium vazstenense" (Carolinabibl.: Uppsala) . . . 168</p> <p>Uppslag ur Östgötalagen (Kungl. bibl. Sthlm). . . . . 162</p> <p>Sida ur "Vita Catharinæ" . . . . 171</p> <p>Sida ur Olaus Magnus: "Historia de Gentibus septentrionalibus" (Linköpings stifts bibl.) . . . . 174</p> <p style="text-align: center;"><i>Borgs kyrka</i></p> <p>S:ta. Barbarabild . . . . . 54</p> <p>Birgittabild . . . . . 81</p> <p>Madonnabild . . . . . 51</p> <p style="text-align: center;"><i>Fornåsa kyrka</i></p> <p>Kyrkdörr . . . . . 15</p> <p style="text-align: center;"><i>Gistads kyrka</i></p> <p>Döpfungt . . . . . 24</p> <p style="text-align: center;"><i>Hagebyhöga kyrka</i></p> <p>Omerade bräden (fig. 3 o. 4) . . . 6</p>	<p style="text-align: center;"><i>Heda kyrka</i> Sid.</p> <p>Madonnabild . . . . . 51</p> <p>Ornerad stock. (fig. 6) . . . . . 6</p> <p style="text-align: center;"><i>Herrestads kyrka</i></p> <p>Gallerdörr till s. k. sakramentshus. 135 Se "Statens Hist. Museum"</p> <p style="text-align: center;"><i>Hofs kyrka</i></p> <p>Snidad reliefbild af lejon . . . . 33</p> <p style="text-align: center;"><i>Hogstads kyrka</i></p> <p>Döpfungt . . . . . 24</p> <p style="text-align: center;"><i>Jursdala kyrka</i></p> <p>Altartafla . . . . . 66</p> <p style="text-align: center;"><i>Kaga kyrka</i></p> <p>Biskopsbild, stående på ett lejon 30</p> <p style="text-align: center;"><i>Kullerstads kyrka</i></p> <p>Mässshake . . . . . 117</p> <p style="text-align: center;"><i>Lillkyrka kyrka</i></p> <p>Altarskåp . . . . . 63</p> <p style="text-align: center;"><i>Linköpings Domkyrka</i></p> <p>Dalmatica . . . . . 120</p> <p>Paten . . . . . 153 Se "Statens Hist. Museum"</p> <p style="text-align: center;"><i>Mariefreds kyrka</i></p> <p>Mässshake . . . . . 111</p> <p style="text-align: center;"><i>Mjölby kyrka</i></p> <p>Silfverkanna . . . . . 156</p>
---	---

<i>Norrköpings stad</i>	Sid.			Sid.
Se "Statens Hist. Museum"		Stylus		75
<i>Orlunda kyrka</i>		<i>Söderköpings stadskyrka</i>		
Se "Statens Hist. Museum"		Bild af S:ta. Catarina af Alexandria		54
<i>Risinge ödekyrka</i>		S:t. Christophersbild		54
Kyrkdörr	21	S:t. Egidiusbild		54
<i>Rogslösa kyrka</i>		Mässhake		117
Kyrkdörr	9	Bok, tryckt 1533		177
<i>Röks kyrka</i>		<i>Tingstads kyrka</i>		
S:ta Annabild	54	Se "Statens Hist. Museum"		
Birgittabild	81	<i>Trehörna kyrka</i>		
<i>Skärkinds kyrka</i>		Krucifixgrupp		45
Altarskåp	60	Krucifix, emaljeradt		138
Krucifix	39	<i>Uppsala Domkyrka</i>		
<i>Statens Historiska Museum</i>		"Birgittas ännespänne"		93
Agraff (spänne) af guld	105	"Birgittas saxfodral"		96
Antependium från Herrestads k:a	126	"Birgittas nåldyna"		96
Biskopsmössa från Linköpings Dom-		"Birgittas förkläde"		96
kyrka	108	Relikskrin		138
Dopfund (detalj) från Tingstads k:a	IV	<i>Vadstena hospital</i>		
D:o	D:o	Kalk		147
omslagets sista sida		<i>Vadstena (kloster)kyrka</i>		
Madonnabild från Orlunda kyrka	51	Bilder från Vadstena kloster		69, 72
Madonnabild fr. Väfversunda k:a	51	Birgittabild		78
Sigill, Norrköpings stads, omslagets l:a.		"Birgittas relikskrin"		87
Relikgömma fr. Linköpings Dom-		"Brudpäll" (Graftäcke?)		99
kyrka?	90	Bårder till antependium		129, 132
Pilgrimsärke af bly, Vadstena		Kalk		141
kloster	75	Korkåpa		102
<i>Stora Åby kyrka</i>		Mässhake		114
Altarskåp	57	Paten		141
Dopfund	27	Se "Statens Hist. Museum"		
<i>Styrestads kyrka</i>		<i>Visingsö kyrka</i>		
Mässhake	114	Birgittabild		84
Kalk	150	<i>Vinnerstads kyrka</i>		
Paten	150	Dopfund		27
<i>Sundberg Otto, Bankkamrer, Vadstena</i>		Krucifix		42
Fingerring	75	<i>Vreta (kloster) kyrka</i>		
Virknål	75	Kalk		144
Tränål	75			

<i>Väfversunda kyrka</i>		Sid.	<i>Östergötlands Museum</i>		Sid.
Sidohäll till grafkistan fig. 1 . . .		3	Antependium	123, 132	
Fragment af ornerad träskoning (fig. 2 b, 2 c, 5)		6	<i>Östra Skrukeby kyrka</i>		
Kristusbild		36	Kyrkdörr	18	
Kyrkdörr		12	Locket till grafkistan, fig. 1 . . .	3	
Se "Statens Hist. Museum"			<i>Östra Stenby kyrka</i>		
<i>Örtomta kyrka</i>			Mässbok	165	
Mässhake		159	S:t. Olofsbild	54	

Betydelsen af Luthers ord om ett svar »utan horn eller tänder».

Detta uttryck fälldes i det ögonblick, som vi af ålder varit vana att betrakta såsom det mest dramatiskt spännande i Luthers lif. Det var en aprildag år 1521 i Worms. Såsom en gång apostelen Paulus inför konung Agrippa stod den väldige reformatorn där, anklagad inför kejsare och riksständer. »Slutligen — heter det i en af våra senaste populära skildringar af Luthers lefnad -- uppforderades han att gifva ett kort¹ svar på frågan, om han ville fasthålla vid alla sina satsar eller återkalla något. Luther svarade: 'Jag vill gifva ett svar, som hvarken har horn eller tänder¹, nämligen: så framt jag icke med bevis ur den Heliga skrift eller med klara och tydliga grunder blifver öfvervunnen och öfverbevisad, så att mitt samvete fångas af Guds ord, så kan och vill jag icke återkalla, ty det är hvarken säkert eller rådligt att handla emot samvetet. Jag tror ej på påfve och kyrkomöten. Öfverbevisad är jag icke; återkalla kan jag icke. — Här står jag; jag kan icke annorlunda. Gud hjälpe mig! Amen.»²

Hvad menas nu med »ett svar, som hvarken har horn eller tänder»? Säkerligen hafva ganska vidt skilda föreställningar knutits vid detta uttryck, såsom vi kunna se vid en öfverblick af de skiftande sätt, hvarpå nyssnämnda episod återgifvits hos olika författare. Innan vi gå frågan närmare på

¹ Spärradt af förf. till denna uppsats.

² CARL KASTMAN. Martin Luther. Hans lefnad, berättad för svenska folket. Stockholm 1902, s. 83. Denna skrift är, såsom i förordet meddelas, väsentligen en bearbetning af Friedrich Junges »Martin Luther. Sein Leben dem deutschen Volke erzählt». Kastmans bok synes oss vara ett förträffligt arbete, som förtjänade vida större spridning bland vårt folk, än som hittills kommit den till del.

nåder begära ett enfaldigt svar, så vill jag gifva ett sådant, som hvarken skall ha horn eller tänder: med mindre det så sker, att jag blifver vederlagd och öfvervunnen genom den heliga skrifts vittnesbörd eller med klara och tydliga grunder... så är jag öfvervunnen genom de språk, jag andragit, och bunden i mitt samvete genom Guds ord...»

Sistnämnde förf. har faktiskt gifvit en tolkning, som kan synas hafva ganska stort skäl för sig, i synnerhet om Luther ursprungligen uttalat orden på latin. Han har nämligen då använt någon form af adjektivet *cornutus*, men detta är ett gammalt skoluttryck inom logiken, hvilket i öfverflyttad mening fått betydelsen af »tvetydig». Men äfven antaget att det rätta härmed vore träffadt och att således ett svar »utan horn» betydde ett otvetydigt sådant, så återstår att förklara de omedelbart följande orden: »eller utan tänder». Hvad menas med detta uttryck, eller med ett otandadt, tandlöst svar?

Låt oss gå till Lutherforskningens egentliga hemland för att se till, hvad de främste författarne och forskarne där ha att säga i denna fråga.

Äfven de tyska Luther-biograferna ha — såsom vi redan antydtt — nära nog undantagslöst hos sina läsare utan vidare förutsatt en sådan skarpsinnighet eller lärdom, att de lämnat den använda bilden utan hvarje tillstymmelse till förklaring. Flere förf. ha dessutom ytterligare tilltrasslat saken. Det gäller, såsom vi skola finna, icke minst de senaste monograferna. För de mest typiska framställningarna må här redogörelse lämnas.

Medan Luther enligt en författare utan skönjbar anledning lofvar att gifva »ett enkelt (»schlichte») svar, utan »horn och tänder»,¹ åstundar enligt en annan (Kolde: Luther-biografi I,

¹ BERGER. M. Luther I, 395. Anf. af R. MEISSNER, hvilken i *Archiv für Reformationsgeschichte. Texte und Untersuchungen*, utg. af W. FRIEDENSBURG, nr 12, 3 årg., h. 4, införda grundliga undersökning varit mig till största gagn vid denna uppsats utarbetande, om jag ock, såsom vid en jämförelse torde framgå, i en och annan icke alldeles oväsentlig punkt hyser en från denne förf. afvikande mening. Det material till frågans belysning, som i det följande användes, är till stor del samladt, dels af Meissner, dels och framför allt af de tyska riksdagsakternas utgivare A. WREDE, hvarför jag en gång för alla hänvisar till deras arbeten. Endast i den mån, jag använt af dem icke direkt citerad litteratur, torde därför hänvisningar i noterna behöfva lämnas.

336) redan den kejslerlige »officialen» ett »svar utan horn och utan mantel». Enligt MARTIN RADE¹ fordrar Eck »ett slutligt och korrekt svar utan horn och täckmantel» och Luther lofvar att afgifva »ett svar, som hvarken har horn eller betar». Hvad kan den gode Rade här ha menat om sammanhanget? »Täckmantel» — »betar» = god dag — yxskaft.

Men i fullständigt samma riktning går framställningen hos Luther-forskningens berömde storman JULIUS KÖSTLIN.² Han låter officialen fordra ett enkelt svar, »som icke bär några horn och icke är omlagdt af någon mantel» (»die keine Hörner trage und keinen Mantel umgelegt habe»), och Luther gifver sitt bekanta svar »utan horn och tänder». Något senare är också tal om Luthers »ungehörnte», slutgiltiga svar. I stället för den omlagda »manteln» visar Luther fram »tänderna». Huru hänger detta ihop?³

Enligt en version skulle svaret vara »ett enfaldigt, rundt och riktigt svar»,⁴ enligt en annan »icke krokigt och tandadt».⁵

¹ Doktor Martin Luthers lif, gärningar och tankar på grund af rikliga källor. Bemyndigad öfvers. Sthlm 1894. Tredje boken, s. 124.

² I, 452. Jfr den af KAWERAU omarbetade 5:te uppl. I, 417, 418.

³ Härmed kunna jämföras G. BUCHWALDS och G. PLITTS framställning. Den sistnämnde skriver, enl. D:r A. Dehlgrens öfversättning: Martin Luthers lif och verksamhet. Sthlm 1883, s. 210, att det af Luther fordrades »ett enkelt svar, som icke hade några horn och icke var på något sätt bemantladt». Luther svarar: »Emedan eders kejslerliga majestät och eders nåder begära ett okonstladt svar, så vill jag afgifva ett svar utan horn och tänder sålunda: ...» G. BUCHWALD skriver (Doktor Martin Luther, Lpzg 1902, s. 218): Eck ... »forderte ihn auf 'eine ungehörnte und unbemantelte' Antwort zu geben. Diese Antwort lautete also: Weil denn Eure Kaiserl. Majestät und Eure Gnaden eine schlichte Antwort begehren, so will ich eine Antwort ohne Hörner und Zähne geben diesermassen ...»

⁴ »Eine einfältige, runde und richtige Antwort». Så enligt Walchs af Cnattingius a. st. anförda redaktion. Ehuru jag icke funnit detta uttryck i den svenska Luther-litteraturen, så är det dock ej heller i vårt land okänt. En mycket skicklig lärarinna vid en högre flickskola tolkade sålunda uttrycket just i denna riktning: svaret skulle vara utan hörn och därför rundt, d. v. s. motsatsen till spetsigt. Man talar ju om en spetsig fråga, ett spetsigt svar.

⁵ D. ä. enl. Meissner en direkt eller genom ordet *curvatus* förmedlad tyding af *cornutus* och *dentatus*. Uttrycket skulle då syfta på den räta linjens förhållande till kroklinjerna.

dem på tyska, veta vi icke och därpå kommer för vår speciella fråga föga an. I hvarje fall är en rekonstruktion af den ursprungliga tyska texten numera omöjlig.

Men förhåller det sig på detta sätt, hafva vi kommit ett godt stycke närmare vår hufvudfrågas lösning. Vi spörja då, hur har Eck frågat och Luther svarat enligt deras egna vittnesbörd, som väl i första hand måste tillerkännas hemul.

Enligt egenhändig uppteckning har Eck slutat sitt tal med följande ord: ut sincere et candide, non ambigue, non cornute respondeas, an libros tuos et errores inibi contentos, absque te disseminatos, revocare et retractare velis necne. Sitt korta utdrag af Ecks tal slutar Luther med orden: ideo a me peti simplex, non cornutum responsum, an velim revocare vel non.¹

Luthers eget svar inledes enligt hans egen anteckning sålunda: quando ergo s. maiest. vestræ dominationesque vestræ simplex responsum petunt, dabo illud neque cornutum neque dentatum in hunc modum.

Ecks uttryck non cornute föreföll — i det sammanhang det fälldes — äfven samtiden något ovanligt² och besynnerligt. Man brukade ej tala om behornade svar, men väl om en behornad slutledning (Syllogismus cornutus). Det s. k. horns slutet eller den hypotetiskt-disjunktiva slutledningen behöfver nu för ingen del — såsom Meissner synes mena —

¹ I både Ecks och Luthers relationer saknas alltså uttrycket »responzionem non cornutam neque palliatam». Det »obemantlade» (non palliatam) svaret stöder sig endast på L. SPENGLERS berättelse och har enligt Meissners antagande tillkommit endast såsom en förklaring af uttrycket non cornutam, samt har då i hvarje fall betydelsen af att visa, att det af Eck använda uttrycket äfven af samtiden uppfattades såsom ovanligt och i behof af närmare tolkning. »Köstlin, Kolde und Hausrath haben — säger Meissner — wie mir scheint, mit Unrecht gegen das Zeugniß Ecks und Luther dieses Zweite Bild in ihre Vorstellung des Vorganges mit aufgenommen». I denna punkt har jag en fråga M. något skiljaktig mening. Hur otypligt det genom Spengler i litteraturen införda uttrycket än må vara, så står det, om än icke till ordalydelsen, så dock till meningen i förträfflig samklang med den — som jag hoppas kunna ådagalägga — af Luther (men icke af Eck) använda bilden. Enligt min uppfattning har Spengler endast fogat ett nytt drag i den bild, som säkerligen stod klar för Luthers ögon.

² Jfr ofvanstående not.

vara ett felslut.¹ Det utgör ju tvärtom formen för den indirekta bevisningen; »och då skiljelemmarne eller de möjliga *konsequenserna* vända sig likasom »horn» mot den förutsatta *satsen*, som skall *vederläggas*, och genom deras *vederläggande*, såsom dess *följder*, äfven *satsen* själf, såsom dess *grund*, *vederlägges* eller likasom *omkullstötes*, så har man kallat denna slutledning ett *Hornslut*, som får namn af *dilemma* (=tvåhornadt), *trilemma* (=trehornadt), *tetralema* (=fyrhornadt) och *polylemma* (=månghornadt), allt eftersom skiljelemmarne i öfversatsen äro två, tre, fyra eller flere.»² Det synes mig därför närmast att antaga, det Eck med sin önskan om ett obehornadt svar afsedt att undanbedja sig eller kanske rättare kejsaren en invecklad (indirekt hypotetisk-disjunktiv) bevisföring. Sammanställda med »non ambigue» synas orden »non cornute» åsyfta — såsom Luther återgifver det — *responsus simplex*, d. v. s. ett enkelt svar, utan sofisteri, invecklad bevisföring eller baktanke.

I hvarje fall förde Ecks uttryck lätt tanken till de akademiska katederhjältarnes ordstrider och dialektiska spetsfundigheter.

Men kräde Eck ett ötvetydigt svar, så återstår att förklara Luthers egendomliga tillägg: *neque dentatum*. Hvad menas med ett otandadt svar? Här hjälpa oss tydligen icke längre de gamla logiska termerna.

Om en talare, som replikerar en annan, brukar en bild, som hans motståndare använt och tillfogar en annan, så ligger det ju närmast till hands att antaga, det han fasthåller den först nämnda bilden i samma mening, som den talare, mot hvilken han vänder sig, och blott ytterligare utför den genom den tillfogade bilden. Men det kan också hända, att genmämlaren använder den framkastade bilden i en helt annan mening

¹ »Der syllogismus cornutus (*καρτινής*) ist der alberne Vexierschluss von der Form: 'was man nicht verloren hat, das hat man noch, Hörner hast du nicht verloren, also hast du noch Hörner.'» Men öfversatsen i ett hornslut behöfver icke vara falsk och bör dessutom utgöras af ett hypotetiskt-disjunktivt omdöme.

² F. G. AFZELIUS. Lärobok i logiken. 6:te uppl. Ups. 1859.

För öfrigt får nog icke detta uttryck pressas för hårdt. Det var tydligen fälldt endast i förbigående, ett något bizarrt infall för ögonblicket. Orden utgöra emellertid ett märkligt vittnesbörd därom, att Luther var »sig själf» i denna världshistoriska stund med dess oerhörda tryck. Icke ens i detta kritiska ögonblick förnekar sig hans kärnfriska humor. Psykologiskt sedt ligger det icke heller någon orimlighet däri, att en oerhörd spänning på detta sätt urladdar sig.

Att nu häfdade uppfattning är åtminstone väsentligen riktig, vinner en intressant bekräftelse af följande förhållande. Bland de akademiskt bildade af Luthers första åhörare har man just genom hans anmärkningsvärda stegring af Ecks uttryck kommit att tänka på depositionsbruken vid universiteten, såsom med all önskvärd tydlighet framgår af L. Spenglers samtida berättelse om ett »obemantladt» svar (»responsionem non cornutam neque palliatam»). I likhet med Meissner håller jag visserligen före, att Luther icke uttryckligen användt orden neque palliatam, men i motsats till nämnde forskare finner jag Spenglers meddelande utgöra ett i hög grad beaktansvärdt samtida vittnesbörd om, att Luthers så länge och så allmänt missuppfattade uttryck verkligen grundade sig på och afsåg att väcka en idéassociation om den akademiska depositionsakten. Recipienten var ej blott ett monstrum cornutum med åsneöron och betar, utan ikläddes ju äfven egendomliga kläder, särskildt en vid kappa eller mantel.

Herman Lundström.

Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden.

Inledning.

Förhållandena i de genom Roskildefreden år 1658 till Sverige afträdda landskapen Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän voro i mycket olika dem i det öfre Sverige. Detta gällde såväl på det kyrkliga som på andra områden. Landskapens inbyggare, som alltid utmärkt sig för en stark själfständighetskänsla, måste emellertid behandlas med stor försiktighet, så att de icke genom ett alltför brådstörtadt införlifningsarbete sattes i harnesk mot svenska kronan. I fredstraktaten tillförsäkrades också dem alla ostörd besittning af ägen- dom, lag och rätt, häfdvunna privilegier, fri- och rättigheter, såvida dessa ej stredo mot svenska kronans leges fundamen- tales, och åt hvar och en, som underkastade sig K. M:ts och svenska kronans jurisdiktion, utlovades att med Sveriges in- födda bebyggare få lika tillträde till rikets beneficia och honores.

Samma år, på våren 1658, nedsändes till de skånska land- skapen en kommission för att skaffa regeringen närmare känne- dom om förhållandena i dessa. Kommissionen bestod af tre personer, Korfits Ulfeld, G. O. Stenbock, som också utnämndes till generalguvernör, och J. N. Gyllenstierna. I instruk- tionen, dat. den 15 mars, angifver konung Karl X Gustaf sina planer beträffande de nyförvärfvade landskapens försvenskning.¹ Ständerna lofvades visserligen i enlighet med bestämmelserna i Roskilde-traktaten att få bibehålla sin gamla lag, sina sedvanor och konstitutioner, såvida dessa ej motverkade Sveriges fundamentallagar, välfärd och intresse. Men konungen angif-

¹ WÄGNER S., Skånska kommissionen af 1669—1670, s. 6.

ver dock tillika, att förberedelser borde vidtagas för landskapens närmare införlifvande med det öfriga Sverige utöfver fredstraktatens bestämmelser. Kommissionen ålades sålunda att undersöka, »huru *allt* stode till att adaptera och lämpa till Sveriges stadgar och sedvana». Och den verksammaste hjälpen att genomföra försvenskningsarbetet, det såg konungen klart, hade man i kyrkan och skolan. Det gällde därför att begagna sig därpå så måtto, att till präster och till lärare i skolorna utsågos pålitliga män med svenskt sinnelag. Det var af detta skäl, som det föreskrefs i instruktionen, att ingen skulle sättas till föreståndare för församlingar, gymnasier och skolor, såvida han icke var en infödd svensk eller född i de till Sverige afträdde landskapen. Härifrån undantogos dock de, som vid den tiden innehade en dylik befattning, hvilka skulle bibehållas i sitt ämbete till sin död, såvida de lojalt underkastade sig Sveriges krona. För att man framdeles skulle få fullt svensksinnade ämbetsmän i kyrka och skola, borde ungdomen förbjudas att idka studier i Danmark, utan detta skulle ske antingen vid det skånska gymnasiet i Lund eller andra svenska gymnasier och i synnerhet vid Upsala universitet. Vid detta borde därför stipendier inrättas för fattiga och flitiga studenter från Skånelandskapen. Medel därtill skulle anskaffas från de gods, som varit anslagna till Köpenhamns universitet, eller af andra andliga gods inom provinsen. Gymnasiet i Lund borde förses med flera lärare och andra skolor »med skolemästare till ungdomens förkofran förbättras».

På utskottsmötet i Göteborg samma vår rådförde sig Karl X Gustaf med ständerna om den plan, man borde följa vid de skånska landskapens förening med Sverige. Han ville veta ständernas mening, om man skulle låta dem regeras efter egna lagar och privilegier eller söka att lämpa dem efter svenska förhållanden.¹ Inbyggarne borde dock behandlas så, att deras »affection måtte kunna vinnas och således med K. M:ts öfriga undersåtar uti enighet och förtroende förbindas, att ingen måtte hafva något rättmätigt fog till att beklaga, det hans condition under K. M:ts regemente är vorden förvärrad.»²

¹ FABRICIUS, K., Skaanes Övergang fra Danmark til Sverige, I, 58.

² STIERNMAN, A., Riksdagars och Mötens Besluth., II, 1300.

Ständerna öfverlämnade frågan i konungens hand, men de uttalade dock, att provinsernas inbyggare småningom med förbehåll af deras privilegier måtte lämpas efter svensk lag och konstitutioner, men det vore af nöden, att de »humant så i världsliga som i kyrkliga angelägenheter blefve trakterade». ¹

Konungens plan till uniformitetsarbetet i de skånska landskapen, sådan vi sett den utvecklade i instruktionen för 1658 års kommission, vann sålunda ständernas bifall. Det var emellertid Karl X Gustafs mening, att de skånska landskapen dock skulle i förhållande till den öfriga delen af riket intaga en viss särställning, om det än var hans syfte att införlifva dem med den svenska staten närmare, än hvad Roskildetraktaten tillät. ² Ett par månader efter instruktionens utfärdande ändrade emellertid konungen ståndpunkt. Han förklarade nämligen i en till kommissionen afgifven resolution, dat. den 21 maj, att fredstraktatens bestämmelser om de gamla lagarna skulle upprätthållas. ³ Anledningen till denna ändring i konungens planer var säkerligen delvis den, att han ville vinna den skånska adeln i händelse af ett nytt krig med Danmark. Hos såväl detta stånd, som gick i spetsen för värnande af landskapens själfständiga ställning, som hos de öfriga stånden växte emellertid misstämningen mot Sverige alltmer. Efter fredsbrottet med Danmark 1658 återvände därför konungen till sitt förra program. ⁴ Nu var det emellertid icke hans mening att låta Skåne-landskapen behålla sin särställning, som han tänkt sig i instruktionen af den 15 mars, utan nu ville han fullkomligt införlifva dem med det öfriga Sverige. ⁵ Roskildefredens bestämmelser betraktades som fullständigt upphäfdade.

Genom Karl X Gustafs år 1660 timade död ändrades ställningen för en tid. Genom freden i Köpenhamn samma år tillförsäkrades ständerna i de skånska landskapen å nyo bibe-

¹ THAM, W., Bidrag till svenska riksdagarnes historia, I, 44.

² FABRICIUS, I, 59.

³ Ibm, 59.

⁴ Ibm, 76.

⁵ I sept. s. å. yttrar han på Kroneborg: »Nu är bästa tid att bringa Skåne till conformitet med Sverige, att icke hafva statum in statu. Nu fogh med dem.» CARLSON, F., Sveriges historia under konungarna af det Pfalziska huset, II, 16.

hållande af deras vanliga rätt, lag, gamla rättigheter, privilegier och friheter, hvilka de skulle hafva »oturberade och obehindrade», så vida de icke stredo mot Sveriges leges fundamentales.¹ Äfven på det kyrkliga området bibehöllos sålunda lagar, institutioner och sedvänjor från den danska tiden. Kyrkospråket fortför att vara det danska, liksom den danska kyrkoordningen bibehölls. Uniformitetsarbetets första uppgift blef icke att hänsynslöst ändra lagar och privilegier, utan först gällde det att vända befolkningens hjärtan från det gamla till det nya fosterlandet. För genomförande af denna uppgift var kyrkans hjälp oundgänglig på grund af dess inflytande hos folket. Bandet mellan den skånska och den danska landskyrkan måste därför slitas. Lätt förklarligt är fördenskull förbudet för kyrkans blifvande ämbetsmän att idka studier i Danmark. Ett dylikt förbud hade efter Brömsebrofreden utfärdats äfven för studenter från Halland.² År 1663 upprättades i enlighet med instruktionen af den 15 mars 1658 ett visst antal stipendier vid Upsala universitet för studenter från Skånelandskapen, emedan det var nödvändigt, att »ungdomen i de provinser conformerar sig mere och mere svenska språket och seder».³

Vid slutet af år 1660 fingo de skånska ständerna af regeringen bekräftelse på de medgifvanden, som lämnats i Köpenhamnsfreden om bibehållande af deras gamla lag och privilegier. Vid samma tillfälle begärde det skånska prästerskapet att få del äfven af de privilegier, som ståndet i den öfriga delen af riket åtnjöt. Denna begäran, som kan synas tämligen anspråksfull, grundades på bestämmelserna i den sista fredsaktaten. I denna hette det nämligen, att ständerna skulle konserveras vid deras dittills åtnjutna privilegier, men »att de ock dessförutan, där de uti deras trohet emot K. M:t i Sverige och skyldiga devotion continuerade, skola hafva att förmoda deras villkors förbättrande och sammaledes med de infödde svenske hafva lika tillträde till beneficia och honores». På denna

¹ Fredstraktaten, XII p:n.

² WÄGNER, s. 4.

³ WEIBULL, M., Lunds universitets historia, I, 17.

begäran ville emellertid regeringen inte gå in, utan saken hän-sköts till framtiden.¹

Förmyndareregeringen, som öfvertog riksstyrelsen vid Karl X:s död, upptog snart också hans planer att bringa de skånska landskapen till större likformighet med den öfriga delen af riket. Detta framgår af en dess skrifvelse till generalguvernören i slutet af år 1661.² Denne uppmanades att undersöka de skånska ständernas privilegier, handfästningar och recesser, i hvad mån de voro öfverens med Sveriges fundamentallagar. I samma skrifvelse heter det ock, att regeringen gärna såg och önskade, att bemälda provinser som en gammal »recupererad ledamot» så småningom bragtes till likhet med andra svenska undersåtar så i det gemena lefvernet som lag och rätt och världslig regerings administration. Att utföra denna maktpåliggande uppgift var generalguvernören icke själf mäktig, utan regeringen måste, då den ville vidtaga så viktiga åtgärder, hvarom här var fråga, begagna sig af kommissioner. En sådan hade, såsom vi hafva sett, varit i verksamhet redan 1658. En ny tillsattes nu år 1662 och bestod af trenne ledamöter: generalguvernören i de skånska landskapen Gustaf Otto Stenbock, riksskattmästaren Gustaf Bonde samt öfverståthållaren Schering Rosenhane med Magnus Durell som sakkunnigt biträde.³ Uppgiften, som förelåg för denna kommission, var att provisoriskt ordna förhållandena i de skånska landskapen. I instruktionen för densamma ålades den att »möta och handtera så adél som prästerskap, borgare och allmoge samt andra, som där vistas och varda dem behörligen ansökandes, uti deras angelägenheter med den dexteritet, ifver och allvarsamhet, att hjälpa dem tillrätta, det de görligen måtte erfara på Kongl. Maj:ts nådiga intention intet vara att tvifla». ⁴ Hvad särskildt det andliga ståndets villkor och de kyrkliga förhållandena i allmänhet beträffar, vore visserligen likformighet med förhållandena i det öfriga Sverige önskvärd, men några ge-

¹ Svar på Lunds stifts prästerskaps postulat. R. R. 30/11 1660.

² FABRICIUS, II, 27. WÄGNER, s. 9.

³ Durell hade på regeringens uppfordran samlat ständernas, särskildt adelns, privilegier. FABRICIUS, II, 29.

⁴ WÄGNER, s. 12. FABRICIUS, II, 33.

nomgripande förändringar borde dock ännu ej vidtagas, då det rådande danska kyrkoväsendet vore »väl beställt och inrättadt». Det fanns sålunda ingen anledning att brådstörtadt ändra gällande lagar och institutioner, men att regeringen icke hade släppt uniformitetstanken, framgår tydligt af instruktionen, i hvilken det vidare föreslås, att hvar kommissionen funne det lämpligt och görligt att vidtaga några förändringar, skulle detta ske.

Den viktigaste episoden af 1662 års kommissions verksamhet var den landtdag, som hölls i Malmö i september månad. Resultatet af landtdagens verksamhet föreligger i den s. k. Malmö recess.¹ I denna bekräftades de medgifvanden, som lämnats de skånska ständerna i freden i Köpenhamn. Hvad det andliga ståndet beträffar, skulle det sålunda förblifva vid sin »respekt och heder och vid de stadgar och ordinantier samt lofligit bruk och sedvana, dem och deras stånd och kyrkoväsendet angående, som de härtill öfvat hafva». Biskop och prästerskap skulle fortfarande åtnjuta de beneficia och underhåll, som de för deras kall och ämbete dittills åtnjutit. Trots det att således de skånska landskapen skulle behålla den gamla ordningen på det kyrkliga området, var det dock icke meningen, att så skulle vara förhållandet för all framtid. Recessen talar härom ett tydligt språk. Prästerskapet och biskopen tillbjödo sig till »en närmare förknippelse och combination med Sveriges rikets ständer» och »sig att förenas, så mycket möjligt är, med prästerskapet i Sverige och deras privilegier, seder och konstitutioner, att *en likformighet uti kyrkoregementet och ceremonier, så väl som uti själva läran hållas och observeras måtte*». Däremot yrkade ståndet på vissa garantier vid genomförande af denna uniformitet, hvilka skulle afse att tillvarataga det skånska kyrkområdets särskilda intressen. Frågan skulle afgöras genom »en särskild afhandling och författning uti generalconsistorio på riksdagarna i Stockholm», d. v. s. rikets prästerskap. Då enligt recessen det andliga ståndet liksom de skånska land-

¹ Tryckt i Samlingar till Skånes historia och beskrifning, utg. af N. H. SJÖBORG, I, 1:a häftet, s. 160 ff. Tryckt äfven hos STIERNMAN, Riksdagars och Mötens Besluth, II, 1409 ff, men med några formfel.

skapens öfriga ständer skulle till riksdagen framdeles skicka representanter, hade således dessa tillfälle att vid frågans afgörande framföra sina erinringar och önskemål.

I recessen upprepas ordinantians bestämmelser rörande biskopens ämbete; han skulle hafva uppsikt öfver att prästerna skickligt och ordentligt skötte sitt kall och genom visitationer undersöka tillståndet i församlingarna; han skulle tillse, att kyrkoinspektoren, som hade kyrkornas räkenskaper om hand, väl förrättade sina åligganden. Biskopen skulle i vissa fall understödjas af generalguvernören. Förseelser mot kyrkoordningen skulle således handläggas och af dömas af dem båda i gemenskap. Då dylika mål särskildt förekommo vid de s. k. prostemötena eller landemötena, som årligen höllos vid midsommartiden i Lund, skulle generalguvernören vara närvarande vid dem.¹ Från landemötet skulle man ha rätt att vädja till hofrätten i Jönköping. Att ständerna i Skånelandskapen dock icke voro nöjda med att ha som andra instans en uppsvensk domstol, torde framgå af den begäran, de framställde vid 1664 års riksdag, om inrättande af en särskild domstol för dessa landskap. Denna begäran blef då afslagen af finansiella skäl.² I recessen upprepades också förbudet för blifvande ämbetsmän i svensk tjänst att idka studier vid andra läroanstalter än dem, som hörde under Sveriges krona liksom förbudet för dem, som voro födda utom Sveriges område eller blifvit uppfödda utomlands, att befordras till ämbeten i svensk tjänst.

Genom Malmö recess hade sålunda de kyrkliga förhållandena i Skånelandskapen ordnats i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de skånska ständernas vilja. Hos förmyndareregeringen, som icke i allo fann recessen tillfredsställande, mögnade dock alltmera tanken på att genomföra den närmare förbindelse i lag och sed, hvarom hade förhandlats vid landtdagen.

¹ Det var egentligen bestämdt genom en förordning $\frac{1}{8}$ 1618 (RORDAM, Danske kirkelove, III. 64), att tvänne prost- eller landemöten årligen skulle hållas i stiftet, men praxis allt sedan 1658 (Hist. Tidskr. för Skåneland, II 6: 324) var, att blott ett ordinarie landemöte hölls hvar år, hvilken praxis erkändes i Malmö recess.

² R. R. $\frac{1}{8}$ 1664. Det var i synnerhet adeln, som önskade en särskild hofrätt för Skånelandskapen. 1662 års kommission gaf visserligen ett obestämdt löfte därom, som dock ej infriades. FABRICIUS, II, 20, 32, 36, 38.

Anledning därtill gäfvos i viss mån de misstankar, som regeringen hyste mot inbyggarnes lojalitet, bl. a. mot det andliga ståndets förman, biskop Peder Winstrup. Regeringen var år 1666 t. o. m. betänkt på att skilja honom från hans ämbete.¹ Samma år höllos också öfverläggningar i råds-kammaren om genomförande af större likformighet mellan de skånska landskapen och det öfriga Sverige beträffande lag och sed.² Det var särskildt på det kyrkliga området, man önskade genomförande af dylik uniformitet; man trodde sig skola få prästerskapet mera svensksinnadt, om man blott lyckades få en för hela riket gemensam kyrkoordning antagen i Skånelandskapen.³ Frågan kom också före vid följande riksdag år 1668 i sammanhang med frågan om den svenska kyrkolagens omarbetning. I en proposition till sekreta utskottet framhöll regeringen, att det vore af vikt att bereda likformighet i ceremonier, lag och rätt, friheter och privilegier mellan Skåne, Halland, Bleking och det öfriga Sverige.⁴ Ombuden för det skånska prästerskapet voro dock icke sinnade att släppa den gamla danska kyrkoordningen utan framställde till regeringen en begäran att få behålla den. Regeringen förklarade sig visserligen hafva »ingen annan intention än maintainera hvart och ett stånd vid pacterna och recessen» utom i ett eller annat fall, i hvilket regering och ständer skulle ändra och förbättra.⁵ Då det skånska prästerskapets ombud också framkommo med sin begäran från 1660 om rätt för ståndet att få del i det öfriga svenska prästerskapets privilegier, afslog regeringen äfven nu denna begäran. Regeringen ville hafva vederlag för ett sådant medgifvande, hvilket vederlag skulle bestå däri, att det skånska prästerskapet antog en omarbetad för hela riket gemensam kyrkoordning. Frågan om privilegiernas förbättring uppsköts därför, till dess en sådan kyrkoordning blefve färdig, då man kunde se, »huru det ena med det andra proportionaliter bäst står till att sammanjämka»

¹ WEIBULL, a. a., s. 17.

² THAM, a. a. II, 1: 57.

³ *Ibm.* FABRICIUS, II, 228.

⁴ THAM, II, 1: 158.

⁵ R. R. 26/9 1668.

Frågan om en sådan sammanjämknig var föremål för öfverläggningar inom sekreta utskottet med anledning af regeringens ofvan nämnda framställning. Uniformitetsarbetet skulle taga sin utgångspunkt, därom var man ense, i utarbetandet och införandet i de skånska landskapen af en för hela riket gemensam kyrkoordning. Det gällde därför att få denna sådan, att såväl de skånska landskapens intressen som det öfriga rikets i densamma blefvo tillvaratagna. För att detta syfte skulle ernås, föreslog sekreta utskottet i sitt betänkande, att med den kommission, som skulle omarbete kyrkoordningen, några deputerade från de skånska ständerna måtte adjungeras, hvilka voro förfarna i dansk och norsk lag.¹ Frågan om denna gemensamma kyrkoordnings införande kunde emellertid först upptagas vid konungens myndighetsålder, och till dess borde således den gamla ordningen fortfara. Liksom regeringen i sitt svar på det skånska prästerskapets framställning förbehållit sig rätt att med ständernas samtycke inom det beständes ram vidtaga de förändringar, den funne lämpligt, likaså förklarade sekreta utskottet, att om några förändringar tills vidare kunde vidtagas, borde detta ske, så vidt fredspacterna det medgäfve.

Förhållandena i de skånska landskapen voro verkligen också sådana, att regeringens kraftiga ingripande erfordrades. De skånska ständernas ombud klagade vid 1668 års riksdag öfver det betryckta tillståndet i landskapen. Det låg nära till hands att kasta skulden härför på regeringen; animositeten mot uppsvenskarne i de skånska landskapen var ännu stor; det fingo de uppsvenska studenter, som studerade i Lund, nog samt erfara.² År 1669 klagades det i rådet, att i Skåne »sinnena äro något svåra och ej draga synnerlig affektion till Sverige».³ Regeringen ansåg sig därför böra undanrödja, såvidt den kunde, de anledningar till missnöje, som funnos. Detta kunde lämpligast ske medelst en kommission, som skulle nedsändas till de skånska landskapen, liksom det hade skett åren 1658 och 1662. Frågan härom var föremål för regeringens behandling vid 1668 års riksdag. Med anledning af de

¹ THAM, II, 1: 179.

² WEIBULL, I, 68.

³ THAM, II, 2: 62.

skånska ständernas besvär lofvade den också, att den ville »med det forderligaste förordna en kommission dit neder åt, som alla fel noga efterse och därtill nödiga böter skaffa skall».¹

Följande år, 1669, sattes denna plan i verket. Det ypade sig emellertid svårigheter att få personer, som voro lämpliga och villiga att åtaga sig det kräfvande och grannliga uppdraget. Först ämnade man nedsända trenne personer, men sedan nöjde man sig med två.² Dessa blefvo Claës Rålamb och Johan Nilsson Gyllenstierna. Af dessa sökte i synnerhet Rålamb att blifva kvitt det fordrande uppdraget, men man lyckades slutligen öfvertala honom att åtaga sig det. Generalguvernören i det skånska guvernementet, som nu var Gustaf Banér, skulle biträda kommissonen.

Rikskanslern hade i rådet framhållit, att det skulle blifva en svår kommission;³ huru omfattande och af huru olika art dess uppgifter voro, framgår af instruktionen, hvilken liksom fullmakten utfärdades den 21 augusti.⁴ Instruktionen innehåller icke mindre än 20 särskilda punkter, hvartill är fogadt ett särskildt sekret bimemorial. Den första punkten upptog särskildt kyrkliga förhållanden såväl beträffande läran, kyrkotukt, ceremonier som kyrkans och skolans ekonomiska angelägenheter. Biskop Winstrups ämbetsförvaltning och hans förhållande i andra hänseenden ålades kommissionen särskildt att undersöka. Äfven frågan om införande af en för hela riket gemensam kyrkoordning skulle kommissionen upptaga till öfverläggning med ständerna. Hvad kommissionens befogenhet beträffar, skulle den hafva »fullkomlig makt och tillstånd icke allenast att inquirera och rannsaka, utan ock att rätta, bota och remediera allt det, som i kraft och till följe af Sveriges lag, laga stadgar, recesser och ordningar samt hvars och ens ämbetes instruktion eller K. M:ts förriga resolutioner rättas och botas kunde och borde». Men i »det öfrige, som där icke

¹ WÄGNER, s. 28.

² Rådspr. $\frac{8}{2}$, $\frac{4}{5}$, $\frac{6}{7}$ o. $\frac{21}{8}$ 1669. Först föreslogos Sten Bjelke, Göran Posse och Claës Rålamb.

³ Rådspr. $\frac{6}{2}$ 1669.

⁴ R. R. Tryckt hos Wägner i hans anf. arb. Afsikten är icke här att i detalj redogöra för densamma, då detta kommer att ske i de särskilda kapitlen.

finnes definieradt eller stadgadt eller af särdeles svårhet, eftertänkande och viktighet vore», skulle kommissionen icke själf fatta beslut utan »taga det ad referendum till K. M:ts eget godtfinnande och utslag».

Kommissarierna fullgjorde sitt uppdrag på så sätt, att de reste från den ena orten till den andra och samlade kring sig ständerna från kringliggande bygder. Om provinsernas tillstånd i olika afseenden fingo de så kännedom dels genom förfrågningar, ställda till ständerna, dels genom de muntliga och skriftliga suppliker, som dessa framställde. Genom resolutioner fattade antingen kommissarierna själfva beslut med anledning af de gjorda framställningarna, eller också hemställde de dem till regeringens afgörande. Det dröjde emellertid länge, ändå till följande riksdag år 1672, innan en stor del af de beslut, som kommissionen fattat, fingo regeringens stadfästelse, liksom också först då en del af de ärenden, som varit under kommissionens behandling men hänskjutits till regeringen, blefvo afgjorda.¹ Anledningen till detta uppskof var, att man ville afvakta inträdet af konungens myndighetsålder, för att denne själf skulle få pröfva och sanktionera kommissionens resolutioner.

Första sammanträdet hölls i Kristianopol den 25 sept. 1669. Därefter höllos särskilda sessioner i Ronneby, Karlshamn, Sölvesborg, Kristianstad, Ystad, Lund, Landskrona, Helsingborg och Halmstad. Det viktigaste sammanträdet hölls i Malmö den 3—23 dec. 1669, dit ständerna från alla landskapen blifvit kallade till en landtdag. Inalles höllos 150 olika sammanträden. Det sista är dateradt den 8 aug. 1670. Det blef, såsom man hade förutsett, ett drygt arbete, som hopade sig på kommissionen. Denna ådagalade dock en aldrig tröttnande ifver att öfverallt, där det stod i dess makt, hjälpa, rätta och understödja. Vissa frågor, som den hade om hand, voro dock så omfattande, att de måste öfverlämnas till särskilda specialkommissioner.

1. Om uniformitet i kyrkoväsendet.

I sekreta utskottets betänkande vid 1668 års riksdag liksom i regeringens svar på det skånska prästerskapets fram-

¹ R. R. 17/12 1672. Förklaring på skånska prästerskapets besvär.

ställning att få behålla sin kyrkoordning hade ställts i utsikt möjliga förändringar i kyrkoväsendet äfven under den tid, som den gamla ordningen tills vidare skulle gälla. Det gällde dock att gå synnerligen försiktigt tillväga vid genomförande af dylika förändringar. Allt ifrån Roskilde fred hade regeringens hållning också präglats af varsamhet, på samma gång den hållit målet fast i sikte: full uniformitet. Denna plan återfinnes också i instruktionen för kommissionen. Afsikten med denna kommission var icke att nu fullkomligt införlifva de nyförvärfvade landskapen med den öfriga delen af riket. Detta framgår till fullo af det sekreta bimedialets ordalag. Kommissionen skulle betaga landskapens inbyggare den meningen beträffande kyrkoordningen, »liksom ville K. Maj:t, att de ändtligen det vedertaga skola, som nu uti Sverige praktiseras». Det var ej den oförändrade svenska kyrkolagen, regeringen hade för afsikt att införa i de skånska landskapen, utan efter en grundlig omarbetning och att vid denna omarbetning betjäna sig af den skånska och så åstadkomma »en sådan union, som bäst och nyttigast af alla i gemen pröfvas kan». Fastän kommissionen således icke fick i uppdrag att utföra ett fullständigt införlifningsarbete, skulle den dock arbeta hän mot det slutliga målet. Kommissionen skulle öfverlägga om, huru en utjämning af privilegierna mellan de skånska och de öfre svenska landskapens ständer liksom af världslig och kyrklig lag skulle kunna äga rum. En sådan utjämning skulle nämligen »en stor del till riksens säkerhet conferera». Då ombuden för det skånska prästerskapet vid 1668 års riksdag ville hafva del äfven af det uppsvenska prästerskapets privilegier, hade detta afslagits, då regeringen icke var sinnad att göra ett sådant medgifvande, utan att uniformitet infördes äfven på andra kyrkliga områden som vederlag. Samma mening uttalades också i instruktionen för kommissionen: »om bemälte (sc. skånska) ständer skulle njuta både svensk och dansk lag och privilegier, som likväl borde blifva vid ettdera, och alltså vore af bättre villkor än själfva svenska ständerna, det synes K. Maj:t mycket betänkligt och för sitt rike skade- och farligt, alldenstund det kunde ock lätteligen gifva andra samma lust och appetit».

Hvad stiftsstyrelsen beträffar, borde kommissionen undersöka, huru den skulle kunna bringas till större likhet med svenska förhållanden; anledning och tillfälle därtill ansåg man sig hafva, särskildt emedan domkapitlet syntes »expirera», då dess inkomstkällor anslagits till akademien.

Hade regeringen rätt enligt fredstraktaterna att genomföra uniformitet mellan de skånska landskapen och det öfriga Sverige? I instruktionen söker regeringen visa, att den ägde en sådan rätt. Det heter i denna, att landskapens ständer icke kunde med skäl pretendera annat än att mainteneras vid det, som blifvit dem lofvadt in pactis, och att annorledes icke hade blifvit dem lofvadt, än såvida det icke contrarierade riksens fundamentallagar. Detta var ett sväfvande uttryck, som intagits i såväl Köpenhamnska som Roskildeska fredstraktaten, och regeringen begagnade sig nu också däraf.¹ Den förklarade nämligen vidare, att någon mera fundamentallag finnes icke än »rikets trygghet, som uti uniformiteten består». ² En annan rättsgrund, som regeringen också stödde sig på, var den af de skånska ständerna godkända och underskrifna Malmö recess. I denna hade de ju icke principiellt motsatt sig ett framtida utbyte af den gällande kyrkoordningen mot en för hela riket gällande. Man hade hänskjutit frågan därom till generalkonsistoriet på riksdagen. Ständerna hade i samma recess för öfrigt förklarat sig »önska och åstunda således att incorporeras och förbindas med Sveriges rikets ständer och invånare, att såsom de äro under ett hufvud, de ock tillika uti en kropp förenas och för inbördes ledamöter skattas och erkännas måtte.» ³

Anledning till påskyndande af uniformitetsarbetet var den afvoghhet mot regeringen och uppsvenskarne, som hystes af landskapens inbyggare. Om provinserna närmare införlifvades

---

¹ Begreppet fundamentallagar definierades af LOCENIUS såsom de lagar, hvarpå konungamakten och staten var grundad, d. v. s. konungens och ständernas ömsesidiga förbindelser vid den förres öfvertagande af kronan. Denna uppfattning kom småningom att blifva gällande. FABRICIUS, I, 50, II, 37 och 44.

² Detta var en ny definition af begreppet leges fundamentales och var, som Fabricius säger, säkerligen uppfunnen för tillfället. FABRICIUS, II, 231.

³ SJÖBORG, a. a., s. 163.

med Sverige, skulle denna afvoghet trodde man försvinna. Kanslern yttrade i rådet, att landskapen aldrig skulle komma att konsolideras med det öfriga Sverige, förrän de fått världslig och kyrklig lag gemensamma med detta.¹ Att undersöka befolkningens stämning ingick också i kommissionens uppdrag. Den skulle underrätta sig, om några mot Sverige fientliga stämplingar förehades från dansk sida, och om inbyggarna i landskapen voro delaktiga i sådana. Upptäcktes dylika stämplingar, skulle anledningen därtill utforskas och, så vidt möjligt vore, aflägsnas. Särskildt nämnes biskop Winstrup, som regeringen misstrodd; kommissionen skulle undersöka, hvart han »med sitt förhållande intenderade och hvart han inclinerad vara kunde».

Frågan om det skånska kyrkoväsendets uniformitet med det öfriga Sveriges förekom på landtdagen i Malmö i december 1669. I kommissariernas proposition till ständerna hette det härom, att emedan det fanns någon skillnad mellan de skånska landskapen och det öfre Sverige i kyrkoväsendet, var det »K. Maj:ts nådiga intention och hälsosamma uppsåt att låta den svenska kyrkoordningen förändra och sig af den skånska betjäna och göra af dem bägge en sådan union, som bäst och nyttigast öfver hela riket måtte kunna praktiseras».² Detta var den mening, som uttalades i instruktionen, som i sin ordning var uttryck för ständernas och sekreta utskottets uttalanden vid 1668 års riksdag. En gemensam kyrkoordning för hela riket skulle utarbetas och i denna hänsyn tagas till de skånska landskapens säregna förhållanden.

Af ständerna vid landtdagen visade adeln och borgerskapet mest tillmötesgående mot kommissariernas proposition i frågan. Adeln förklarade sig i sitt svar på densamma vara benägen för att »en likhet inrättades i kyrkoväsendet».³ Vid utarbetandet af den nya kyrkolagen borde ombud från de skånska provinserna medverka såväl af adeln som af de andra stånden. Denna kyrkolag skulle antagas på allmän riksdag och godkännas af de skånska ständerna. Förrän detta skett,

¹ STYFFE, Landtdagen i Malmö 1669, s. 8.

² THAM, II, 2: 68.

³ Skånska komm:ns handl. Vol. JJ.

borde ingen förordning, hvad namn den än hafva kunde, och under hvilken förevändning det än ske månne, införas i de skånska landskapen.

Adelns svar visar, att ståndet hyste fruktan för att regeringen skulle vidtaga ingripande åtgärder beträffande det kyrkliga uniformitetsarbetet utan att höra skånska ständernas mening. Detta kan synas förklarligt, då kommissionen i sin proposition icke nämnt någonting vare sig om tid eller omfånget af den föreslagna förändringen. Denna skyndade sig därför att rätta adelns missförstånd; den förklarade, att ståndet ej förstått K. Maj:ts intention, hvilken vore endast att göra någon likhet i kyrkoväsendet och ej skifta någon ny ordning och *den gamla alldeles kassera*, ej håller därigenom förtaga ens och annans undfångna rättighet eller någon därmed graveras.¹

Borgerskapets uttalande gick i hufvudsakligen samma riktning som adelns, och kommissionen fann därför icke anledning att lämna något särskildt svar å detsamma. Hvad ståndet särskildt betonade var, att den föreslagna förändringen skedde »med den aktsamhet, så att en hastig ombytnings icke skulle generera hos de enfaldiga något missförstånd».² Vid revisionen af kyrkoordningen, som borde ske i enlighet med 1668 års riksdagsbeslut i frågan, borde några kapabla män från Skånelandskapen närvara. Innan denna revision blifvit verkställd, borde den gällande kyrkoordningen »i alla clausulis» efterleivas.

Prästerskapet och allmogen visade däremot mindre benägenhet än adeln och borgerskapet för en förändring i den gällande kyrkoordningen.³ Beträffande prästerskapet intog detta stånd i frågan tydligen en annan ståndpunkt nu, än det gjorde vid affattande af Malmö recess. I denna hade ståndet erbjudit sig att förena sig »med prästerskapet i Sverige och deras privilegier, seder och konstitutioner, att en likformighet uti kyrkoregementet och ceremonier så väl som uti själfva läran hållas och observeras måtte». Nu däremot yrkade ståndet på status

¹ K. Pr. 18/12 1669.

² Sk. komm. handl. Vol. JJ.

³ Ibem.

quo i kyrkolagsfrågan; det begärde att få behålla »den gamla i Skåne vanliga kyrkoordningen utan förändring, som af Luthero själf med flit är genomsedd och rekommenderad». ¹ Den hade 1662 blifvit genomsedd och befunnen alldeles god och godkänts på 1664 års riksdag. Någon »reell varietet» mellan den svenska och skånska kyrkoordningen funnes nämligen icke enligt ståndets mening; de kommo väl öfverens »in essentialibus, särdeles i lärdomen och religionen». Beträffande artiklarna »de ritibus et ceremoniis ecclesiasticis, item disciplina ecclesiastica et confessione» kunde de icke ändras, eftersom hvart lands och landskaps proprietet och egenskaper särskick utkräfver.

Då prästerskapet emellertid kände till såväl riksständernas som regeringens mening om skiftande af ny kyrkoordning i de skånska landskapen, en mening, som tydligt framgick af förhandlingarna vid 1668 års riksdag, kunde ståndet näppeligen hysa något säkert hopp om, att dess begäran till kommissionen skulle villfaras. Detta framgår också af senare delen af ståndets svar. Här framhöllos de villkor, på hvilka ståndet ansåg, att förändringen, om den skulle vidtagas, borde försiggå. Sålunda borde intet »de ritibus et ceremoniis» ändras; prästerskap, kyrkor, skolor och hospitaler borde behålla sina rättigheter. Kombinationen mellan den svenska och den gällande kyrkoordningen borde försiggå så, att båda trycktes i ett »corpus sub communi titulo». Innan denna kombination utginge från trycket, borde den föreläggas biskopar och prästerskap i generalguvernementet, för att dessa skulle till regeringen få inkomma med sitt betänkande.

Adeln och borgerskapet hade yrkat, att vid sammanjämknigen deputerade af skilda stånd från de skånska landskapen borde medverka. Då vid 1668 års riksdag frågan om den svenska kyrkolagens omarbetning varit före, hade rikets adel haft samma yrkande, under det prästerskapet då helst velat förbehålla denna omarbetning åt representanter ur dess eget stånd. ² Det skånska prästerskapet uttalade vid landtdagen

¹ Prästerskapets svar, dat. ¹⁰/₁₂, är underskrifvet af Peder Winstrup, Zach. Klingenskierna och som ombud för menige prästerskapet Ol. Baggerus, teol. professor, Laur. Johannis, prost i Varberg, och Trugotius Berill, prost i Kristianopol.

² THAM, II, I: 147.

visserligen icke något om de personer, som skulle företaga sammanjämkningen mellan svensk och dansk kyrkolag, men höll dock före, att endast prästerskapet behöfde granska sammanjämkningsförslaget.

På prästerskapets framställning gaf Rålamb å kommissionens vägnar delvis samma svar som å adelns utlåtande, nämligen att regeringen icke ämnade beröfva någon hans rättigheter. Vidare svarade han, att hvad kombinationen mellan kyrkoordningarna beträffar, vore ståndets svar likmätigt med K. Maj:ts intention. Då prästerskapet i detta svar uttalat sig för båda kyrkoordningarnas förening till ett »corpus sub communi titulo», menade dock säkerligen Rålamb därmed icke alldeles det samma som prästerskapet. Att döma af dess utlåtande menade detta stånd, att bägge ordningarne skulle bestå hvar för sig tämligen ograverade, under det Rålamb icke kan hafva tänkt sig detta »corpus sub communi titulo» annat än som en sammanarbetning enligt de grunder, som uttalats såväl i 1668 års riksdagsbeslut som i regeringens instruktion för kommissionen och i den af denna till landskapens ständer aflåtna propositionen.

Allmogen förklarade sig vilja förblifva vid den kyrkoordning, »som landet är uppdraget med» och Kristian IV:s recess; vidare uttalade ståndet en önskan, att det andliga ståndet måtte nöja sig med de rättigheter, som recessen föreskref.¹ Ståndet uttalade sig icke alls om någon uniformitet i kyrkoväsendet, hvilket gaf kommissionen anledning till det svaret, att ståndet icke uttalat sig om själfva saken, d. v. s. kommissionens förslag till en sådan uniformitet. Allmogen var för öfrigt det stånd, som allra segast höll fast vid den gamla ordningen i kyrkoväsendet; äfven vid andra tillfällen uttalade sig ståndet för att den måtte bibehållas.² Om gången af underhandlingarna mellan ständerna veta vi ingenting; hvarken landtdagsakterna eller kommissionens protokoll nämna någonting därom. Det blef emellertid den mening, som adeln och borgerskapet uttalat, som segrade. Liksom fallet hade varit vid 1668 års riksdag, öfverlämnades frågan om kyrkoordningens omarbe-

¹ K. Pr. 19/12 1669.

² K. Pr. 19/4 1670.

tande till regeringen.¹ Med dem, som skulle verkställa denna, borde deputerade från de skånska landskapen, adel och oadel, adjungeras, så att »alla de requisiter, som hörde till själva landskapens egenskaper och enskilda beskaffenhet, måtte därvid ihågkomna och oförgätne blifva». Sedan revisionen blifvit verkställd, borde frågan underställas ständernas pröfning på en allmän riksdag. Till dess detta skett, borde den gamla kyrkoordningen fortfara att gälla.

Med detta beslut hade kommissarierna skäl att var nöjda. De skånska ständerna hade lagt frågan om genomförande af uniformitet i kyrkoväsendet i regeringens hand. Af beslutet framgår, att det var ständernas mening, att den svenska kyrkoordningen skulle införas i de skånska landskapen, dock efter en sådan omarbetning, att tillbörlig hänsyn toges till förhållandena i dessa och den där gällande gamla danska kyrkoordningen. Frågan kom visserligen att länge förblifva olöst, då det dröjde med omarbetningen af den svenska kyrkolagen.² Det betydelsefulla resultatet var emellertid nu vunnet, att när denna en gång blifvit omarbetad och det med iakttagande af nyss nämnda synpunkter, skulle dess införande i Skånelandskapen icke möta något motstånd hos deras inbyggare.

Att emellertid redan förut förberedelser vidtagits för genomförande af större likformighet i kyrkoväsendet mellan de nyförvärfvade landskapen och det öfriga Sverige, har ofvan blifvit visadt. Regeringens förbud för studenter från dessa landskap att studera utomlands liksom dess beslut att tillsätta infödda svenska präster i de skånska gällan voro ju steg i den riktningen. En annan dylik förberedelse för uniformitetsarbetet var regeringens bemödande att i landskapen sprida svenska religionsböcker.³ Det synes mig, som regeringen icke heller saknade lägligt tillfälle att sprida sådana. De skånska kyrkorna voro lagenligt ålagda att hafva vissa böcker såsom ordinans, handbok, graduale, psalmbok och framförallt bi-

¹ Beslutet dat. 29/12 1669. Tryckt hos Styffe, a. a. s. 17 ff.

² Vid 1672 års riksdag upprepade de skånska ständerna sin begäran att få hafva ombud vid kyrkolagens revision. ANJOU, Svenska kyrkans historia från Uppsala möte år 1593 till sjuttonde seklets slut, s. 371.

³ WEIBULL, a. a. I, s. 17.

beln.¹ Det hände emellertid, att en eller flera af dessa böcker på ett eller annat sätt kommo bort; och vid midten af det sjuttonde århundradet var kyrkornas bokförråd ofta defekt. Huruvida regeringen tog den danska lagens bestämmelser som stöd för sina åtgärder, är ovisst, men säkert är, att i kyrkornas bokförråd påträffas ofta böcker på svenska språket. Främst är här att märka den svenska bibeln, en af de böcker, som kyrkorna lagenligt skulle hafva. Upplysande i detta hänseende är en bland kommissionens handlingar befintlig förteckning på landkyrkornas i Skåne, Halland och Bleking inventarier och bokförråd.² Denna visar, att flerstädes funnos svenska biblar, som ersatt defekta danska exemplar. Där ordniantian eller andra af de ofvan nämnda böckerna saknades, såsom ofta var fallet, hade regeringen ännu intet motsvarande svenskt arbete att sända i stället. Däremot hade regeringen kompletterat de flesta kyrkornas i Skåne och Bleking bokförråd med ytterligare ett arbete på svenska språket, nämligen Confessio Augustana. Förekomsten af denna kan förklaras dels däraf, att regeringen ville fylla kyrkornas bokförråd med den evangelisk-lutherska kyrkans härliga trosbekännelse; med den bör också förklaras på samma sätt som förekomsten af svenska biblar, nämligen att regeringen ville vinna det dubbla syftet att göra prästerna bekanta med svenska språket.

Man kunde icke vänta någon synnerlig framgång i försvenskningsarbetet, så länge biskop Winstrup hade stiftets ledning i sina händer. Han var ju dansk till språk och börd och uppfostrad i det danska kyrkoskickets anda; för en man vid hans ålder var det icke så lätt att lösgöra sig från det fäderneärfda. Tiden efter Roskilde-freden hade han visserligen ådagalagt ett visst nit för uniformitetsarbetet, men detta slappades med tiden. Han, som motsatt sig, att skånska studenter idkat studier vid Köpenhamns universitet, sände längre

¹ KOCH, Gudstjenesten i den danske kirke efter reformationen. Kirkehist. Saml., Fæmte Række, I, 33. RØRDAM, Danske Kirkelove, I, 349, 470.

² Vol. Q. Denna förteckning är uppställd af kyrkoinspektoren Tobias Nau-man och utmärker sig för stor redighet och prydlighet. Den inlämnades till komm. den 8 maj 1670.

fram sin egen son till detta lärosäte; han anklagades för att äfven hafva motarbetat regeringens bemödande att sprida svenska religionsböcker i Skånelandskapen.¹ Fastän hans förhållande till regeringen vid den tid, hvarom nu här är fråga, var betydligt bättre, än det var i medlet af 1660-talet, kunde man dock icke vänta, att han skulle blifva någon synnerligen nitisk befrämjare af uniformitetsarbetet. Någon fart i detta arbete kom det först ett årtionde senare, då den kraftfulle Knut Hahn kommit på Lunds biskopsstol.

Att tiden ännu icke var mogen för ett genomgripande försvenskingsarbete, insågo äfven kommissarierna själfva. Att döma åtminstone af den i kommissionens handlingar befintliga defekta berättelsen till regeringen framställde de icke något annat positivt förslag till större uniformitet i kyrkoväsendet, än att regeringen borde låta för de skånska landskapen trycka de förordningar, som denna utfärdat om böndagars hållande o. s. v., och hvilka äfven gällde dessa landskap. Denna framställning för- anleddes af en prästerskapets begäran härom, hvilket stånd förklarar, att obekantskapen hos de flesta med dessa förordningar hindrade deras efterlefnad.² Kommissionen framhöll också det nyttiga i en sådan åtgärd, ty eljest skulle »i många hänseenden den frukt hindras, som sådant med sig hafva kunde». Samma måtta och klokhet, som svenska regeringen dittills iakttagit, och hvarifrån kommissionen ej afvek, ansåg denna böra iakttagas äfven framgent. Detta uttalades också i dess berättelse, där det hette, att »själfva provinserna böra med den mildhet och rättvisa handteras, så att de kunna erkänna sig hafva om intet bättre ju så goda villkor under detta som under det danska regementet, hvaraf kärleken och troheten oundgängligen lærer följa, och man sedan icke lærer behöfva visa mot dem ett sådant uppenbart misstroende som härtill».

2. Det kristliga och sedliga lifvet.

Tidens nitälskan för predikan af en sann evangelisk kristendom tog sig uttryck äfven i förhållandet mellan rege-

¹ WEIBULL, a. a. I, s. 17.

² K. Pr. 2¹/1 1670.

ringen och Skånelandskapens inbyggare. I Malmö recess gifvo de hvarandra sålunda ömsesidiga försäkringar om upprätthållande af en sådan. De skånska ständerna lofvade arbeta för, »att icke det ringaste tillfälle till någon irring, split och missförstånd i religionen yppas måtte, utan att de stadgar och ordinantier, som där öfver i Sverige och Skåne för dessa gjorda äro, måtte därefter granneligen observeras och vidmakthållas». ¹ Det vore nämligen »till en förtrolig combination och förknippelse icke det ringaste medel och vinculum att lefva uti samma religion och gudstjänst». Regeringen lofvade å sin sida i samma recess att i alla K. M:ts länder hålla »en pur och ren gudstjänst».

Samma nitälskan för predikan af den sanna evagelisk-lutherska läran kännetecknade regeringens instruktion för 1669 års stora kommission. I dess första punkt ålades kommissionen att först och främst noga eftersörja, »huru den rena och rätta evangeliska läran till följe af den oförändrade Augsbургiska confessionen med samt kyrkoväsendet och allt dess tillhörige i dess rätta öfning underhållen blifver», och om allt därvid ordentligen tillgick. Den skulle tillse, »om några kätterska lärdomar och förargligt lefverne lidas och tillstädjas emot det, som K. M:ts eller dess förfäder, Sveriges konungar, uti dess utgångne religionsstadgar och plakater hafva befallt och påbudit».

I enlighet med denna uppmaning begärde kommissionen vid olika sessioner upplysning af ständerna i landskapen, huruvida några från den rena lutherska läran afvikande meningar förkunnades i stiftet. Öfverallt, där denna fråga framställdes, förklarades emellertid, att alla »kätterska lärdomar» voro bannlysta; skulle sådana visa benägenhet att insmyga sig, förklarade man sig vilja på allt sätt söka att hindra det. ² Det märkliga inträffade visserligen, att stiftschefen själf, biskop Winstrup, anklagades af sina vedersakare vid universitetet, professor Josua Schwartz och prokanslern Bernt Oelreich, dels för att själf hysa villfarande meningar och dels för att hafva ordinerat irrlärliga präster. Mot sanningsenligheten af

¹ Sjöborg, a. a. s. 163.

² K. Pr. 1/10, 7/10, 21/10, 18/11 1669 i resp. Kristianopel, Ronneby, Kristianstad och Ystad.

denna beskyllning måste man emellertid ställa sig skeptisk redan af det skälet, att Oelreich och Schwartz voro personliga ovänner till biskopen. Då det akademiska konsistoriets medlemmar 1669 hördes i saken, kunde dessa ej heller bestyrka beskyllningens riktighet.¹ Schwartz var ju känd för sitt till ytterlighet gående ortodoxa nit och hade samma förmåga som sina meningsfränder inom den högortodoxa skolan att ur de obetydligaste småsaker framtrolla de farligaste villoläror. Att någon eller några af de studenter, som, bördiga från Danmark, vid denna tid uppehöll sig i Skåne, haft någon lutning åt t. ex. kalvinismen, har man visserligen ingen rätt att absolut förneka. I Danmark hade man vid denna tid lifliga meningsutbyten med personer af den philippistiska riktningen. Om biskop Winstrup rekommenderat någon sådan person, som kommit öfver till Skåne, till någon tjänst, har det säkerligen varit utan vetskap om hans från den lutherska läran afvikande åsikter.² Ett kraftigt vittnesbörd till Winstrups förmån i denna sak framförde stiftets präster, som förklarade sig i honom hafva ett godt föredöme, då han befittade sig om »religionens rätta bruk med mera, som predikoämbetet vidkommer och angår».³ Äfven om det sålunda är möjligt, att en eller annan person af annan läroåskådning verkat i stiftet, har han dock icke kunnat göra någon propaganda för sina åsikter. Det kraftigaste beviset härför är ständernas uttalande inför kommissionen. I denna tid, då man var så misstänksam gent emot främmande läromeningar, skulle dylika icke hafva hemlighållits. Landemötenas akter för denna tid innehålla icke heller några mål, som beröra afvikelser från den evangelisk-lutherska tron.

I Halland, som vid denna tid dock icke tillhörde Lunds stift, synes icke öfverallt samma enighet i lära och tro hafva varit rådande som i de öfriga skånska landskapen. I vissa socknar i Wiske och Fjäre härader förspordes nämligen sedan flera år tillbaka en judaiserande riktning delvis af samma art

¹ AHNFELT, Lunds Universitets historia, s. 174.

² Vid det omtalade konsistoriesammamanträdet förklarade prof. Nordeman, att han hört en af Winstrup rekommenderad student, Daniel Bruchstedt, »disputera med professor Schwartz de omnipresentia corporis Christi, den studenten förnekade, item att animas humanas non propagari per traducem sed creari. Ibm. s. 175.

³ K. Pr. ²¹/₁₀ 1669.

som de, hvilka gåfvo sig tillkänna i åtskilliga landsorter af öfre Sverige.¹ Dess anhängare här i Halland helgade lördagen genom några »apparationes diabolicæ»; de ville på den dagen icke förrätta det ringaste arbete åt sig själfva, men märkvärdigt nog drogo de ej i betänkande att arbeta åt andra. Söndagen däremot använde de till eget arbete och försummade därigenom gudstjänsten. Det enda, kommissionen kunde uträtta för att stäffa denna missriktning, var att anbefalla landshöfdingen i länet att med lämpliga medel förkväfva densamma. Huruvida några tvångsåtgärder med anledning af denna resolution vidtogos mot separatisterna, har ej kunnat utrönas. Äfven om detta skett, fingo de emellertid icke åsyftadt resultat, ty vid 1672 års riksdag kvarstodo klagomålen öfver den judaisierande riktningen. Regeringen förklarade då visserligen, att det var en fråga, som egentligen angick prästerskapet ensamt;² men att bekämpa häretiska riktningar med helt och hållet andliga vapen var något, som var alldeles främmande för tiden. Det syntes därför vara helt i sin ordning, då regeringen i sin resolution öfver de anförda klagomålen anbefalldes landshöfdingen att jämte biskopen anställa rannsaking och att låta straffa de skyldiga med kyrkoplikt eller annat straff efter sakens beskaffenhet.

Hvad gudstjänstens anordning beträffar, synas i allmänhet icke några afvikelser hafva ägt rum från den vanliga ordningen. I Kristianstad var detta dock fallet i ett afseende, firandet af den heliga nattvarden. Denna skulle enligt ordnans bestämmelse i vanliga fall begås vid högmässan. Dess firande var dock tillåtet äfven vid »fropredikan», morgongudstjänsten, men detta endast i utomordentliga fall.³ Det blef ej heller i allmänhet brukligt, att nattvarden begicks vid denna gudstjänst, utan det skedde vid högmässan.⁴ I Kristian-

¹ K. Pr. 14/6 1670.

² R. R. 10/12 1672.

³ »Dog skal der være skinbarlig nodtørfflighed paa ferde, paa det at den menige Naduorde ey maa siunes at foractis der med». RÖRDAM, Danske Kirke-
love I, 53.

⁴ KOCH, Gudstjenesten i den danske kirke etc. Kirkehistoriske saml., V R.,
I, s. 166.

stad var det emellertid vanligt, att folket gick till nattvarden i »fropredikan». Denna sed, förklarade kyrkoherden därstädes, var emellertid olämplig dels på grund af det vintertiden rådande mörkret, dels emedan till denna gudstjänst så få åhörare brukade infinna sig. Enligt hans mening borde därför nattvarden begås antingen vid högmässan eller vid fredags- och onsdagspredikan.¹

Den renhet och enhet i lära och tro, som utmärkte denna tid, ortodoxiens tidsålder, motsvarades icke alltid af ett lika djupt och innerligt andligt lif hos folket. Det sedliga tillståndet var mångenstädes allt annat än godt. Gudstjänsten blef för mången ett opus operatum. Många voro »i den forfengelige Meening befundne, at den sande Guds tienist fornemligen oc alleene bestaar udi udvortis Kirckegang, Sacramenternis udvortis Brug, Siungen, Beden oc desslige; wanseet deris Liff, Leffnit oc omgengelse icke befindis Guds Ords Villie oc Befalning lijg oc enformig». ² Tidens skötesynder voro många och svåra: förakt för gudstjänsten och helgdagsbrott, svärjande och bannande, oenighet mellan makar, föräldrar och barn, lättfärdighet och dryckenskap o. s. v. ³

Sådant var i början af det sjuttonde århundradet det sedliga tillståndet i Danmark öfver hufvud taget, och detta gällde äfven de skånska landskapen. Att förhållandena åtminstone på många håll icke hade förbättrats vid den tid, hvarom nu är fråga, visar kommissionens undersökning. Mest högljudda voro klagomålen i mellersta och västra Bleking samt i norra delen af Skåne. I Medelstads härad i Bleking klagade man öfver att folket försummade gudstjänsten och Herrens nattvard; otuktlasten florerade, svordomar och helgdagsbrott voro vanliga. ⁴ Ett tidens lyte var äfven den öfverhandtagande dryckenskapslasten. I det öfriga Sverige hade man visserligen sökt att skydda gudstjänsten för densamma, men för öfrigt var den icke belagd med straff vare sig i kyrkoordning eller landslag. ⁵

¹ Prästersk. suppliker. Vol. R. Kyrkoherden i Kristianstad till kommiss. 4/11 1669.

² Forordning om Kirckens Embede etc. 27/3 1629. RORDAM, III, 140.

³ Ibm, s. 146.

⁴ K. Pr. 8/10 1669.

⁵ ANJOU, a. a. s. 331.

Så var förhållandet äfven i Danmark. Såväl under 1500-talet som i början af 1600-talet hade där visserligen förordningar utfärdats, hvilka afsågo att skydda gudstjänsten för dess vanhelgande genom denna last. Den präst, som var så beskänkt, att han icke kunde förrätta sitt ämbete utan förargelse, skulle utan vidare dömas förlustig sitt kall.¹ Såväl köpande som säljande af rusdrycker under gudstjänsten var belagdt med straff², och magistraten i städerna ålades att tillse, att det icke förekom »Sværen, Banden og Helligbrøde . . . . med Arbeyden under Prædiken, saa og at Viin, Brændeviin eller anden Drik ey tilstædes at udtappes, før Høymessen er ad Ende».

Att förhållandena i detta fall ännu voro desamma, visar redan instruktionen för kommissionen. Denna ålades att arbeta för det »självvilliga» krögeriets afskaffande, som förrättades i nästan hvarje by på landet, i synnerhet vid tingsställen, mot gällande lag, hvarigenom allmogen föränleddes till stor lättja och dagligen till »deras ägendoms förminskelse». Att svartmålningen i instruktionen var sann, fick kommissionen erfara. De ofvan anförda klagomålen från Bleking gällde äfven dryckenskapslasten. Det var i synnerhet dess föröfvande under gudstjänsten, som väckte mycken anstöt, och som man begärde måtte stäfas.³

Kyrkotukten kunde icke få bukt med alla missförhållandena. De straff, som kyrkolagen stadgade, vägrade de skyldige att underkasta sig. Förmaningar hjälpte icke, och bannlysningen, som var det kraftigaste medlet, var alltför besvärlig för den långvariga procedurerna. Besvärlig var också denna procedur. Det var en förordning af år 1629, som innehöll bestämmelser om densamma⁴, och enligt denna förordning skulle den felande först varnas enskildt och, om detta ej hjälpte, instämmas för församlingsrådet. Därefter skulle han kunna utestängas från nattvarden, lysas i kyrkans bann, från hvilket han skulle kunna lösas, först när han stått uppenbar skrift. Om detta ej skett inom ett år, skulle han stämmas inför landemötet och öfverlämnas till den världsliga makten för att för-

¹ Krist. IV:s recess 1643, Cap. I, § 22. RÖRDAM, III, 293.

² RÖRDAM, I, 321, 552, III, 102, 293.

³ K. Pr. ^{8/10} 1669.

⁴ RÖRDAM, III, 140 ff.

visas ur riket. Dock skulle den bannsatte hafva rätt att vädja till konungen och riksrådet. Följden af denna omständlighet och i synnerhet af den sista bestämmelsen, att saken i sista instans blef en process mellan prästen och den bannlyste, blef den, att hela denna lag i verkligheten icke kom att praktiseras.¹

I fråga om osämja i äktenskap var prästerskapet i Bleking i ovisshet, huru därmed skulle förfaras. Äktenskapslagstiftningen ansåg ståndet ofullständig. Den hade visserligen ordnats genom 1582 års stadga,² men bland anledningar till skilsmässa stod där icke upptaget något om oenighet mellan äkta makar; det var emellertid just sådana fall, som föranledde prästernas ovisshet. I kyrkotuksstadgan af år 1629 var visserligen »ond forligelse imellem Ectefolck, som wchristelig uden billige Aarsager sig imod huer andre forholde», upptagen bland de förseelser, hvilka skulle beifras enligt nämnda förordning,³ men som icke minst i detta stycket var olämplig att tillämpa. Äfven i Sverige var äktenskapslagstiftningen i detta fall obestämd. 1571 års kyrkolag upptog lika litet som den danska stadgan oenighet i äktenskap som en giltig grund till skilsmässa. 1619 års kyrkolagförslag upptog dock denna sak, och enligt detta förslag skulle oeniga äkta makar förmanas af prästen, och om detta ej hjälpte, undervisas af domkapitlet, dömas till fängelse och skilsmässa till säng och säte.⁴ Huruvida detta tillvägagångssätt kom att tillämpas under den följande tiden är mig obekant, men i 1686 års kyrkolag inkom en liknande bestämmelse.⁵ Det var just en sådan, prästerna i Bleking önskade för de skånska landskapen, om »divorsia skulle ske quo ad tempus eller in perpetuum temporis». Biskop Winstrup hade visserligen i sina kyrkliga ordningar för stiftet föreslagit, att i dylika fall kunde de äkta makarna tillåtas vara skilda en viss tid, om de själfva samtyckte därtill, men detta betraktade han som ett blott råd och ej som en uttrycklig befallning.⁶ Kommissionen afgaf emellertid med anled-

¹ HELVEG, Den danske Kirkes Historie efter Reform. I, 356.

² RÖRDAM, II, 339.

³ *Ibm.*, III, 146.

⁴ ANJOU, a. a. 338.

⁵ 1686 års kyrkolag, kap. XVI, § XI.

⁶ AHNFFLT, Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17:de århundradet, Kirkehist. Saml., 5 R, I, 218.

ning af prästerskapets framställning den resolutionen, att alla äktenskapsmål hörde under domkapitlet, där prästerskapet skulle angifva alla »exorbitantier» i detta hänseende.¹ Det var prästens plikt att förmana dem, som lefde i osämja i äktenskap. Och så tillade kommissionen, att om detta ej hjälpte, skulle de skyldiga dömas till skilsmässa »per menses et annum och så consequenter, som man märker beskaffenheten af saken».

För afhjälpande af dessa olika missförhållanden begärde prästerskapet »brachii secularis adsistence». Detta åskådningssätt, att upprätthållande af kyrkotukten tillkom den världsliga makten, banade sig väg såväl i Danmark som i Sverige. Detta visar sig, hvad det förra landet beträffar, i 1629 års kyrkotuktsförordning, i hvilken den borgerliga myndigheten ålades att vid bannlysningen stödja prästen och verkställa det högsta straffet, som lagen stadgade. Så var, som bekant, förhållandet äfven i Sverige, och kommissionen förklarade också, att det världsliga och andliga ståndet borde hjälpas åt för upprätthållande af god kyrkotukt. Knut Hahn uttalade samma mening öfver ett årtionde senare, att »Brachii Secularis handräckningh böör wahra Gudfruchtighetenes protection».² Genom 1686 års kyrkolag togs steget fullt ut, då det bestämdes, att all kyrkoplikt skulle ådömas af världslig domstol.³

Befolkningens slappa religiösa intresse visar sig äfven af prästerskapets i Medelstads härad klagan öfver allmogens likgiltighet att begagna sig af den undervisning, som erbjöds genom de så kallade socknedegnerna. Dansk lag inskräppte visserligen vikten af denna undervisning; voro barnen försumliga, skulle de straffas af prästen och föräldrarna förmanas att icke hålla barnen därifrån.⁴ Barnen fingo ej begå nattvarden, förrän de tillgodogjort sig denna undervisning; det var nämligen kristendomens hufvudgrunder, som i densamma meddelades. Dessa bestämmelser hade inskräpts särskildt för Lunds stift

¹ K. Pr. 8/10 1669.

² Samlingar till Skånes historia, 1871, s. 131.

³ CORNELIUS, Svenska kyrkans hist. efter reform. I, 247.

⁴ 1629 års förordning. RÖRDAM, III, 162.

af biskop Winstrup,¹ Då nu denna lag icke efterföljdes, ansåg prästerskapet, att barnens föräldrar borde tvingas att sända sina barn till degnerna. Då öfvertalning och förmaning ej hjälpte, borde de försumlige straffas med böter. Ett härmed likartadt förhållande gällde de visitationer, som höllos af häradsprosten i församlingarna. Vid dessa visitationer var det bestämdt, att allmogen, gammal och ung, skulle infinna sig för att blifva förhörd i sin kristendomskunskap. Det hände emellertid ofta, att hushönder hindrade sina tjänare och underordnade från att infinna sig vid nämnda förhör.² Uteblifvande från prostvisitationer var emellertid ingenting nytt, då prosten hade svårt att häfda sin myndighet såväl gentemot sockenprästen som socknemännen.³ Man hade lagstiftat mot detta uteblifvande, som skulle straffas som »hellig brøde», men, som det synes, utan synnerlig påföljd.⁴ I Sverige rädde samma missförhållande, i det adeln med underlydande äfven där höll sig borta från visitationerna.⁵

Att äfven vidskepelse och öfvertro ännu voro djupt rotade hos folket är säkert, ehuru visserligen kommissionens handlingar lämna högst få direkta vittnesbörd därom. Så var det på folkets vidskepelse zigenarne ockrade, hvilka ströko omkring på landsbygden i stora följen; de beskylldes för att med sina spådomar, signerier och lättfärdighet förföra folket.⁶ Biskop Winstrup hade visserligen sökt inskrida däremot, då han bestämt, att de, som läto spå sig af »taterer», skulle stå uppenbar skrift.⁷ Trolldomsväsendet, som vid denna tid florerade i vissa delar af både Danmark och Sverige, spårades sporadiskt äfven i de skånska landskapen.⁸ Äfven mycket af katolsk öfvertro och katolska skick höll sig länge kvar på danskt

¹ Synodalia Lundensia 1646—1663, utg. af C. G. WEIBULL. Hist. Tidskr. för Skåneland, II, 6, s. 317.

² K. Pr. ²¹/₁ 1670.

³ KOCH, a. a. Kirkehist. saml. 5 R., I, 186.

⁴ RORDAM, III, 284, 293.

⁵ ANJOU, a. a., 201.

⁶ K. Pr. ¹⁵/₁₂ 1669.

⁷ Hist. Tidskr. för Skånel. II, 6, s. 299.

⁸ Ett sådant fall omtalar prof. HYLTEINIUS i en skrifvelse till Rålamb den 6/9 1670. Ink. missiver. Vol. S.

kyrkoområde, och hvad Skånelandskapen beträffar, var detta fallet ännu i midten af det 17:de århundradet.¹

Befolkningen i de skånska landskapen lefde vid denna tid på sina håll i stort ekonomiskt betryck; därom vittnar det vidt utbredda tiggeriet. Detta var delvis en följd af de föregående krigen. Man kan emellertid icke säga annat, än att försörjandet af de fattiga alltid hade legat den danska kyrkan varmt om hjärtat. Redan i ordinantian funnos bestämmelser därom, hvilka sedan kompletterades gång efter annan. Särskildt anmärkningsvärd är den stora tiggareordningen af år 1587.² Hvar socken och hvart härads på landet och hvar stad skulle enligt denna underhålla sina fattiga. Dessa skulle hålla sig vid bettlandet inom hvar sitt område och skulle därför af sockenprästen och magistraten förses med socknens tecken; stränga bestämmelser funnos ock mot friskt och arbetsfört folk, som löpte omkring som bettlare. 1643 års recess innehöll förordning om att också en fattigstuga skulle byggas för hvar socken.³ Dessa åtgärder tystade emellertid icke klagomålen öfver bettleriet. Anledningen därtill var delvis den, att det icke alltid var verklig nöd, som tvang personer att gå omkring och tigga, utan att det ofta var lättja, som därtill var orsaken. Man klagade öfver, att starka och friska karlar löpte omkring på vägarna och antastade de resande. De ofvan nämnda zigenarne drogo bettlande omkring. Äfven i det öfriga Sverige förspordes under hela förra hälften af århundradet samma klagomål öfver det öfverhandtagande tiggeriet som i de skånska landskapen. Fördenskull hade därstädes år 1642 en tiggareordning utfärdats.⁴ Enligt denna skulle de fattiga så vidt möjligt upptagas i fattigvårdsanstalter, men behöfde någon bettla, skulle han på kyrkoherdens rekommendation ha prostens tillåtelse därtill. Kommissionen ålades nu af regeringen att söka ordna förhållandena enligt gällande bestämmelser i de skånska landskapen. Den skulle efterse, huruvida några lättingar antingen i städerna eller å landet lidas, som sitta på

¹ KOCH, a. a., Kirk. saml. 5 R., I, 175.

² RÖRDAM, II, 420.

³ RÖRDAM, III, 309.

⁴ ANJOU, a. a., 362.

deras eget och icke uti tjänande sig inlåta, men på vissa årstider, allenast som det dem till pass kommer, för daglön arbeta, om driftefolk och lösgångare tolereras». ¹ Frågan kom före vid landtdagen i Malmö. Alla stånden yrkade på, att gällande lag och författning skulle efterlefas, och prästerskapet framhöll särskildt, att fattiga skulle stanna inom sin egen socken eller åtminstone inom häradets gränser, om socknarna icke själfva kunde underhålla sina tiggare; alla bettlare skulle hafva loci pastoris testimonium samt socknens tecken. Ingen, som icke vore verklig behöfvande, skulle ha rätt att erhålla något sådant. Allt detta var egentligen ett inskräpande af bestämmelserna i 1587 års tiggareordning, men denna var emellertid föråldrad, och därför medgif landtdagen i dess beslut, att bestämmelser lika den uppsvenska tiggareordningen måtte tillämpas i landskapen. ²

I sammanhang härmed kan nämnas de stora anspråk, som ställdes på folket genom det ofta förekommande upptagandet af kollekter i kyrkorna. Ändamålet med dessa kollekter kunde vara olika: uppbyggande och underhåll af gamla kyrkor, understöd åt behöfvande präster och fattiga prästänkor o. s. v. Vid synoderna framställdes ofta såväl från biskop Winstrup som från den världsliga öfverheten till präster och församlingar begäran om dylikt understöd. ³ Men under svensk tid önskade man emellertid därvid få bättre kontroll införd; generalguvernören G. O. Stenbock ville, att innan någon finge rätt att upptaga en kollekt, skulle han visa sitt testimonium för landshöfdingen och begära hans tillåtelse. ⁴ Äfven G. Banér uppmanade biskopen att ej utan urskiljning utdela tillståndsbref till upptagande af kollekter i kyrkorna. ⁵ Kommissionen för sin del var emot allt upptagande af dylika kollekter och föreslog, att det skulle alldeles afskaffas. ⁶ Så afslog den bland annat kaplanens i Vä begäran att få upptaga en kollekt i

¹ Instr., 11:te p.n.

² STYFFE, a. a. s. 26.

³ Acta synodalia 1646—63, Hist. Tidskr. för Skåneland, II, 6: 302, 304, 306, 308, 309, 310, 314, 319, 320, 324, 326.

⁴ Gen. guv. skr. ²/₆ 1663.

⁵ CRONHOLM, Skånes polit. hist., II, 136.

⁶ K. Pr. ²⁷/₁₁ 1669.

generalguvernementets kyrkor.¹ Någon genomgripande ändring i detta afseende genomfördes dock icke ännu på lång tid. År 1681 framkom den dåvarande generalguvernören R. von Ascheberg med klagomål öfver det myckna kollektupptagandet.² Han menade likväl icke, att det skulle alldeles afskaffas utan tillåtas endast med »expresse tillstånd».

I samband med tiggeriet synes vid denna tid tjufteriet äfven hafva varit en formlig landsplåga. Bönderna på somliga orter beröfvades sitt husgeråd, sina redskap och t. o. m. sina kreatur, så att mången därigenom blef alldeles utarmad. Det var i synnerhet de svenska soldater, som voro inkvarterade hos allmogen, som gjorde sig skyldiga till dylik framfart.³ Värst synes norra delen af Skåne, Göinighäraderna, hafva varit utsatt för detta onda, där tjufband och stråtröfvare hade lätt att dölja sig i de stora skogarna. Såväl adeln som prästerskapet klagade däröfver jämte allmogen.⁴ Kommissionen kunde emellertid endast hänvisa till den världsliga myndigheten, som skulle uppsöka de brottsliga och laga, så att de straffades enligt lagen.

Öfver allt var icke det andliga och sedliga lifvet i sådant förfall, som den ofvan gjorda skildringen antyder. Så synes det hafva varit bättre ställt i den östra delen af Bleking i detta hänseende än i de mellersta och västra delarna. Kyrkotukten hölls där vid makt enligt gällande ordning, och man såg där icke genom fingrarna med syndares och synderskors bestraffande.⁵ I norra delen af Skåne klagades det visserligen öfver att folket förde ett ögudaktigt lif och var trögt att anamma salighetsmedlen,⁶ men från öfriga delar af Skåne förspordes icke några klagomål af denna art. Häraf kan man sluta, att det var sämre ställt i afseende på andligt och sedligt lif i de mera obebyggda delarna af stiftet. Ett lands naturförhållanden utöfva ju i sin mån inflytande på dess inbyggares andliga ståndpunkt. Den södra delen af Skåne med sin tätt befolkade slätt-

¹ K. Pr. 16/1 1670.

² Ascheb. till K. M:t 4/5 1681.

³ FABRICIUS, II, 196.

⁴ K. Pr. 22/10 och 23/10 1669, 4/2 1670.

⁵ K. Pr. 1/10 1669.

⁶ K. Pr. 21/10 1669.

bygd var mera berörd af tidens kultur än de skogiga, glest befolkade bygderna i norr; i sådana ha alltid andlig förvildning och oseder lättare att rota sig in hos folket och stanna kvar. En annan omständighet, som medverkade, var nog biskop Winstrups tilltagande ålder, som hindrade honom från att längre själt förrätta visitationer i församlingarna. Synnerligen saknade man i de aflägsnare delarna af stiftet det välgörande inflytande, som en kraftig stiftschefs personliga närvaro kunde utöfva. Biskopens myndighet representerades visserligen af häradsprosten, som skulle förrätta visitationer en gång om året i församlingen. Han kunde dock icke uppträda med den auktoritet som biskopen och kunde icke heller alltid skaffa lydnad för kyrkolagens föreskrifter.

För att få alla dessa missförhållanden afhjälpta hänvisade kommissionen städse till den världsliga myndigheten, som skulle bistå det andliga ståndet med att upprätthålla tukt och ordning inom kyrkan. Det är emellertid klart, att alla den världsliga myndighetens maktmedel skulle vara tämligen värdelösa för framkallandet af ett sundt andligt lif inom kyrkan, såvida de icke möttes af folkets egen önskan och understöd. Den bästa vägen var därför den, att folket uppfostrades till aktning och kärlek för kyrkans ordning, och att det själfmant utan yttre tvångsmedel åvägabragte bättre förhållanden. Det var därför, som kommissionen vädjade till folket själf, till alla af världsligt och andligt stånd, som nitälskade för god ordning inom kyrkan, att de hvar och en i sin stad måtte medverka till att sådan upprätthölls i de skånska landskapen.¹

Om prästerskapets befordran och ämbetsförvaltning.

Prästernas befordran var såväl i den danska som i den svenska kyrkoordningen grundad på socknemännens fria valrätt. Enligt den danska ordinantian skulle »de bæste aff Kircken, huilcke det samme behore» på sockenallmogens vägnar utvälja präst.² Denna bestämmelse visade sig emellertid icke fullt

¹ K. Pr. ^{8/10} 1669.

² RORDAM, I, 75. Det var tydligen ordinantians mening, att det i synnerhet ålåg kyrkovergerne att vid ledighet skaffa präst. Ibm, 115: Prostarne skulle

lämplig; tvister uppstodo ofta vid prästval bland socknemännen, och man tog icke alltid hänsyn till prästens förtjänst; det hände ofta, att den, som hade mest vänner eller släkt i socknen, blef kallad, oafsedt hans duglighet. Det var därför, som man i Ribearthiklarne af år 1542, hvilka voro ett tillägg till ordinantian, bestämde, att valet skulle öfverlätas åt en sjuannanämnd »af the ellesthe och actisthe mendt» i socknen.¹ Denna nämnd skulle med prostens råd och samtycke utvälja sockenpräst. I staden var valet öfverlätet åt magistraten.² För församlingen skulle enligt en senare bestämmelse två eller tre kallas att profpredika, och om nämnden ej kunde finna lämpliga sådana, skulle hvilken präst som helst i stiftet få predika för kallet.³ Efter valet skulle prästen, som blifvit kallad, sändas till biskopen för att af honom examineras. Om biskopen funne honom lämplig, skulle han sända honom till länsmannen och i svensk tid till motsvarande svensk ämbetsman för att af honom söka tillståndsbref eller s. k. collats, hvarvid han medhade biskopens rekommendation.⁴ Om dylik collats beviljades, skulle han därefter af biskopen ordineras till sitt ämbete enligt i ordinantian föreskrifven ritual och sedan af vederbörande häradsprost installeras i sitt kall. I patronella gäll hade patronus kallelserätt, men äfven den af patronus kallade prästen skulle examineras af biskopen.

Det var således ett rätt omständligt förfarande, som enligt den danska kyrkolagen iaktogs vid besättande af lediga prästlägenheter. Församlingens rätt att kalla präst, som egentligen skulle vara grunden för prästernas befordran, blef betydligt kringskuren genom biskopens och den världsliga myndigheteus

vid ledighet påminna kirkevergerne, »hvilcke det synderlig tilhør, at de hoess Bispen oc Raadet ligge seg effter at faa saadan een» (sc. sognepræst).

¹ RÖRDAM, I, 196.

² Praxis blef emellertid åtminstone i vissa städer den, att äfven stadens borgare utöfvade rätt att deltaga i kallelse af präst. RÖRDAM, I, 503 och 504.

³ Forordning om Prestekald, 12/9 1621. RÖRDAM, III, 83.

⁴ »Eftersom Jag hannem dyctig kiender, förmodendes hannem saaden at skulde befindes, som med Guds hielp kunde wære tienlig til slikt kald at forrestaa med daglig lesning udi Guds Ord och Alworlig Bøn til Gud om den Hellig Aands Bistand dertil, motiverar biskop Winstrup sina rekommendationsbref. Div. handl. 1669—1670. Guv. ark.

rätt att kontrollera denna kalleiserätt. Hvad biskoparne beträffar, öfverträdde de stundom ordinarntians bestämmelser, i det de ordinerade präster till lediga kall, utan att socknemännen fått uttala sin önskan, och stundom äfven utan att de af biskopen ordinerade fått collats af landshöfdingen. Regeringen måste också under den danska tiden upprepade gånger tillhålla dem att iakttaga kyrkolagens föreskrifter om prästernas befordran.¹ På en nationalsynod i Antvorskov 1546 hade man till och med uttalat, att när socknemännens elektorer icke blifvo eniga eller patronus icke fullgjorde sin plikt, man borde lämna åt »superintendenti cum præfecto potestas constituendi illis idoneum ministrum, quia omni jure devolvitur potestas prospiciendi ecclesiae ad superiores, quando inferiores suum officium debito tempore non faciunt».² Att biskopens kontroll emellertid var nödvändig är tydligt, och fall inträffade, då socknemännen kallade olämplig person och deras val sålunda måste kasseras.³ Äfven mot Winstrup framkommo klagomål öfver att han bröt mot lagens bestämmelser om tillsättande af präst. Så hade socknemännen i Fridlefstad i Bleking kallat en Peder Skov, men biskopen tillsatte en annan, Anders Bager.⁴ Likaså hade han i Kärrstorps församling arbetat för en annan än den socknemännen ville ha. Hvad Skov beträffar, så förbigicks han af biskopen, dels därför att han »affecterat» kallet utan biskopens förskrifvelse, dels emedan han var gift och sålunda ej kunde konservera företrädarens änka. Biskopen hade nämligen befallt sina prostar, att inga utan hans vetskap och förskrifvelse skulle tillstädjas att »affectera» prästkall dels af den myndighet, han hade med Sveriges biskopar, och dels därför

¹ Biskopen i Fyens stift fick 1581 uppmaning att icke kränka socknemännens kalleiserätt. RÖRDAM, II, 325. Biskoparne i allmänhet fingo 1/4 1606 befallning att icke kränka vare sig länsmannens eller socknemännens rätt. RÖRDAM, III, 22. Samma uppmaning upprepades i 1615 års recess. RÖRDAM, III, 43.

² RÖRDAM, I, 248.

³ Ibm, III, 279. Belysande för prästerskapets befordringsförhållanden äro Rördams undersökningar och aktstycken: Aktstykker til Provste- og Præstevalgets Historie i ældre Tid (Kirkehist. saml. II B. Köpenh. 1853—1856, s. 205), Præstevalget i den danske Kirke (Kirkehist. saml. VII, Köpenh. 1869—71, s. 433, 657).

⁴ Peder Winstrup till generalguvernören 2/8, 2/4, 24/8 1660. Anders Bager anklagades sedan för att ha haft förbindelse med Corfitz Ulfelt. FABRICIUS, I, 90.

att allmogen icke var Sveriges krona väl bevågen. Han ansåg sig därför böra se till, att den icke fick sådana präster, som kunde samarbeta med den mot regeringen. Det vore visserligen en afvikelse från kyrkolagens bestämmelse men vore dock nödvändig af nämnda skäl. Samma förklaring afgaf biskop Winstrup öfver sitt förfarande vid besättande af Kärrestorps kall.¹ Dessa klagomål öfver Winstrups förfarande upptogos i en generalguvernörens skrivelse till regeringen.²

Hvad den världsliga myndighetens inflytande på kyrkoväsendet beträffar, gällde detta icke blott befodringsväsendet genom dess rätt att utfärda stadfästelsebref åt den af socknemännen valde och af biskopen examinerade prästen. Mycket betydelsefull var också länsmannens rätt att presidera vid de årliga landemötena och att tillsamman med biskopen utöfva en väsentlig del af den kyrkliga domsrätten. Anledningen, hvarför i 1539 års kyrkoordning den världsliga myndigheten fått rätt till ett så stort inflytande på kyrkoväsendet, var den, att man fruktade, det superintendenterna i annat fall icke skulle hafva kunnat göra sin myndighet gällande.³ Att regeringen genom denna sin myndighet på det kyrkliga området också ville få en hämsko på biskoparna, hålla dem »med betsel och uti tvång», såsom Knut Hahn trodde, är ej heller otroligt.⁴ Den katolska tidens biskopar hade ju genom sin stora maktbefogenhet ofta vållat statsstyrelsen stora svårigheter; särskildt biskoparne under reformationens genombrottstid hade som bekant hårdnackadt motarbetat de reformatoriska sträfvandena.

Att den världsliga myndigheten utöfvade inflytande på kyrkoväsendet var ju visserligen i öfverensstämmelse med reformationstidens åskådningssätt och motsades icke heller af kyrkans män. Men frågan är, om man icke i Danmark gick för långt i detta hänseende. Lika godt och välsignelsebring-

¹ FABRICIUS, II, 122.

² 19/2 1666. Rationes mot biskopen.

³ Det heter i det första utkastet till kyrkoordningen: »*effther thii superintendenterne ikke faa (sunderlig saadane tingeste saa fornyes) thend tiillborlig agth och myndighedt hoess faalckett, thaa siuness thet raadeligt, at Konninglig m:t gaaffue sine leensmendt befalling*» etc. THULIN, Samling af Urkunder rörande Patronatsrättigheterna i Skåne, s. 16.

⁴ Knut Hahn till Erik Lindsköld 17/11 1684.

ande som ett statens måttliga ingripande på kyrkans område ofta visat sig vara, lika skadligt kan alltför stor maktfullkomlighet från statens sida öfver kyrkoväsendet blifva. Den världsliga myndigheten faller så lätt för frestelsen att låta dess egna intressen gå före kyrkans och befordra personer till ämbeten inom denna, hvilka väl kunna vara ypperliga befrämjare af statens intressen men dåliga befordrare af kyrkans. I sådana fall kan det kyrkliga lifvet råka i stor fara. Ett sådant öppet fält för ett egoistiskt tillgodoseende af statens intresse på kyrkans bekostnad lämnade den danska kyrkolagens föreskrifter om den världsliga maktens stora rätt i kyrkliga frågor.

Denna fara minskades icke under svensk tid. Den svenska regeringen var visst icke sinnad att uppgifva något af det inflytande på kyrkoväsendet, som den danska kyrkolagen medgaf den världsliga myndigheten. Efter Roskilde fred öfvertog generalguvernören den rätt, som den danske länsmannen haft att presidera vid landemötet och att tillsamman med biskopen afdöma mål rörande förseelser mot kyrkoordningen. Denna generalguvernörens plikt inskräptes i Malmö recess; om han själf var förhindrad att utöfva den, skulle han förordna ombud i sitt ställe. I instruktionen för 1669--1670 års kommission ålades denna att undersöka, om generalguvernören hvar gång bevistade och presiderade vid landemötena, *»hafvandes däri ett behörligt inseende»*.¹ Rätten att meddela collatser sökte Winstrup strax efter freden i Roskilde få den svenska myndigheten fråntagen. Vid den första stiftssynoden efter nämnda fred i april 1658 föreskref han nämligen för sina prostar att utelämna i sina kallelsebref förskrifningen till konungens länsman.² Detta biskopens försök medförde dock ej några följder. Att den svenska statsstyrelsen icke ville uppgifva något af sin rätt berodde därpå, att denna rätt för regeringen innebar en värdefull garanti, visserligen af annan art än under dansk tid. Den blef nu ett medel för befrämjande af försvenskningsarbetet i de skånska landskapen.

¹ Vid 1672 års riksdag inskräptes ånyo, att landshöfdingen skulle presidera vid landemötena. STIERNMAN, II, 1676.

² Hist. Tidskr. för Skånel. II, 6: 323.

(Forts.)

August Hallenberg.

Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar.

Bland frihetstidens många intressanta, men af den kyrkliga häfdateckningen hittills så godt som obeaktade gestalter intager SAKARIAS WESTBECK ett ingalunda föraktligt rum. Ehuru han icke tillhör de myndige riksdagsprostarnes och politiserande biskoparnes krets eller veterligen på något sätt ingripit i sin tids kyrkopolitik, är han ur mer än en synpunkt värd vår uppmärksamhet. I främsta rummet är han det på grund af sin egendomlighet såsom predikant, men äfven och i icke ringa mån till följd af sin oförnekliga egenskap af typisk representant för vissa af sin samtids såväl praktiska som vetenskapliga sträfvanden. Så omfattar han med lifligaste intresse den vetenskap, som liksom i en brännpunkt enade dessa sträfvanden, jag menar: *nationalekonomien*. Till detta område måste väl framför allt Westbecks vetenskapliga förtjänster räknas. Äfven om de i vår tids ögon möjligen skulle befinnas skäligen obetydliga, så är visst, att hans egen samtid icke skattade dem så. Vi äga ett oförtydbart bevis därpå i det förhållandet, att den enkle landtprästen tidigt erhöll utmärkelsen att vid sidan af själfve LINNÉ intaga ett rum i den nyinrättade vetenskapsakademien i Stockholm.

Den yttre ramen till Sakarias Westbecks lif är snart tecknad. Han föddes den 1 juni 1696 i Västerås. Föräldrarne voro dåvarande »tullnären» därstädes ANDERS ERSSON WESTBECK och hans hustru ELISABET SCHILSTRÖM.¹ Vid 9 års ålder

¹ Uppgifterna äro hämtade ur Öster Löfsta kyrkoarkiv och *Wälförtänt Åreminne uti twänne christeliga likpredikningar öfver framledne probsten, Herr Magister Sacharias Westbeck och dess Fru, Fr. Apollonia Kohlbeckia*. Tr. i Sthlm 1766. Dessa likpredikningar erinra stundom om Westbecks egen predikostil, såsom då det heter: "År efter Christi börd 1696 den 1 juni öppnade Sal. Herr Probstens första gången i jämmerdalen sitt öga och propheterade då med tårar".

insattes gossen i stadens trivialskola. Minnestecknaren i vetenskapsakademien¹, som lämnat denna uppgift, fogar därvid följande förnuftiga reflexioner. »Ehuru man medgifver, att vett och lärdom ej äro bundne till vissa läroställen, har man dock af erfarenheten rönt, att de föräldrar göra försiktigast, som då de hafva tillfälle låta sina barn, jämte enskild information, besöka de allmänna läro-husen, hvarest de hafva lättare för att nyttja flere lärdas dagliga umgänge, hvarest tillsynen är ordenteligare, hvarest vetenskaperna hållas i största helgd och lika som i eget klimat få andas sin egen luft, hvarest täflan medlärjungar emellan uppväcker större upmärksamhet och flit och hvarest ändteligen det stundom är högst nyttigt, at de spåda sinnen få vänja sig vid at vara skilde ifrån sina uppammare, som ej sällan äro för svage att kunna se och för ömme att hos dem rätta de fel, som då de kommit undan deras åsyn, med mindre hinder låter sig göras». Om den unge Sakarias fick röna alla dessa fördelar af sin skolgång, är icke känt. Emellertid är tydligt, att han varit en vetgirig och begåfvad gosse. Framför allt synes han ha varit utrustad med en god iakttagelseförmåga, ett ypperligt minne och fallenhet för språkstudier. År 1711 uppflyttad till gymnasium, ansågs han fem år senare mogen för universitetsstudier. Försedd med ett hedrande »testimonium» af gymnasiets dåvarande rektor Magister Olof Sundén styrde nu den unge mannen kosan till Uppsala. Under teologie professor Daniel Djurbergs rektorat inskrefs han vid akademien den 5 maj 1716 samtidigt med fyra andra »Wesmanni».²

Om Westbecks akademiska studier meddelar Högström³, att han träget åhörde »de berömdaste professorers föreläsningar» i flere vetenskaper, men framför allt egnade uppmärksamhet och flit åt teologiens studium. Ett tydligt vittnesbörd om hans framsteg inom de humanistiska lärdomsgrenarne utgör hans

¹ Åminnelsetal öfver framledne probsten och kyrkoherden i Östra Löfstad samt Kongl. Vetenskaps-Academiens Medlem, Herr SACKARIAS WESTBECK, hållit uti stora Riddarehussalen den 3 decembar 1766 på Kongl. Academiens vägnar af dess ledamot PEHR HÖGSTRÖM, Probst i Skellefte i Västerbotten. Sthm 1767.

² Album studiosorum. Upps. Univ:s Konsistoriearkiv.

³ A. a. s. 9.

år 1722 förvärfvade filosofie magistergrad.¹ De båda disputationer, som för denna grads vinnande offentligen ventilerades, uppgifvas vara af honom själf »väl sammanskrefne och med heder försvarade». För den första presiderade dåvarande professorn i logik och metafysik, sedermera ärkebiskopen JOH. STEUCHIUS², för den senare professorn i praktisk filosofi ANDREAS GRÖNWALL³

Medel till uppehållet vid akademien hade Westbeck liksom så många andra ynglingar före och efter hans tid förvärfvat genom att åtaga sig undervisning och handledning af »hederliga mäns» barn. Redan i Västerås var han lärare för yngre kamrater, och i Uppsala innehade han s. k. akademisk kondition.

Efter avslutade examensstudier erhöll Westbeck år 1722 anställning såsom informator för dåvarande universitetskanslern, riksrådet grefve GUSTAF CRONHJELMS söner. Redan påföljande år kallades han till dennes huspredikant och blef på grund af denna kallelse prästvigd för tjänstgöring inom Västerås stift.

Länge skulle han dock icke verka såsom privatlärare och grefflig »hofpredikant». Redan i början af år 1724 mottog han en apologistbefattning vid S:t Klara skola i Stockholm, och före årets slut utsågs han till rektor vid samma läroverk. Han

¹ Promotionen ägde rum den 12 juni 1722. Promotor var ISRAEL NESSELIUS. HÖGSTRÖM a. a. s. 10 uppgifver oriktigt, att W. redan år 1721 blef magister.

² Dissertationernas fullständiga titlar lyda så: Q. F. F. S. Exercitium academicum DE LOQUELA, quod indulgente Ampliss. Ord. Philos. in incluto Upsal. Athenæo sub præsidio Adm. Rever. atque celeberrimi viri Dn. JOANNIS STEUCHII, SS. Theol. Doct. Log. et Metaph. Profess. Reg. et Ordin., publice ventilandum proponit SACHARIAS WESTBECK, Westmannus. In Aud. Gust. Maj. ad diem 19 juni Anno MDCCXXI, horis ante meridiem consuetis. Upsaliæ Literis Wernerianis. S. a.

Q. B. V. *Axioma: Finis dat amabilitatem mediis*, cum consensu ampliss. Facultatis Philos. in Reg. Upsal. Academia, præside amplissimo atque celeberrimo viro Mag. ANDREA GRÖNWALL, Phil. Pract. Prof. Reg. et Ordin. Publicæ eruditorum censuræ, dissertatione graduali modeste submittit SACHARIAS WESTBECK, Westmannus, In Audit. Carol. majori d. 30 Maji An. MDCCXXII horis ante meridiem consuetis. Upsaliæ literis Wernerianis, (38 sid.) S. a.

³ Icke eloquente prof. Törner, såsom understundom plägar uppgifvas.

synes emellertid snart ha kommit i rop såsom predikant, enär han 1725 uppvaktades af en deputation från Katarina församling, hvilken framförde en önskan, att han vid den dåvarande komminister-ledigheten i församlingen ville låta »höra sina ämbetsgåfvor» i församlingens kyrka. Så skedde ock med den påföljd, att han vid valet erhöll så godt som enhälligt kallelse. Under den korta tid af två år, som Westbeck verkade såsom komminister i Katarina, synes han i ovanlig grad hafva förvärfvat sina åhörare förtroende och kärlek. Församlingen sökte ock sedermera, ehuru utan framgång, återbörda honom såsom kyrkoherde.

År 1726 mottog Westbeck patronell kallelse till Öster Löfsta pastorat i ärkestiftet af herr CARL DE GEER till Leufsta.

Med mycket oblida ögon såg dock Uppsala domkapitel denna kallelse. Efter mottagandet af de Geers kallelsebref beslöt domkapitlet att före fullmaktens utfärdande af honom inhämta bestyrkt afskrift af det kungliga bref, hvarpå han grundade sina anspråk på patronatsrätt.¹ Sedan Kungl. Brevet af den 26 juni 1722, hvarigenom de Geer tillförsäkrades den ifrågasvarande rätten, i vidimerad afskrift blifvit företedt, företog sig domkapitlet att pröfva själfva sakfrågan eller, såsom det heter, »vokationen». Resultatet blef, att man beslöt låta en ny skrifvelse afgå till de Geer, hvaruti följande synpunkter gjordes gällande. Först och främst hade Westbeck så nyligen erhållit kallelse till den plats, han f. n. innehade, att han icke lämpligen borde nu transporteras. Vidare hade han befunnits vara »utaf ett annat och främmande stift, uti hvilket han både född och ordinerad är». Framdeles kunde han väl tänkas vinna en »anständig befordran» utan att därför behöfva uttränga eller vara till hinder för någon prästman inom ärkestiftet, i hvilket redan många nog, synnerligast under krigsåren »på det sättet inkommit». Domkapitlet höll också före, att K. M:ts vilja vore, att »de, som infödingar äro i stiftet, skola hvar efter lärdom, merit och lefverne hälst och framför andra ihågkomna blifva». På grund af dessa skäl ville domkapitlet, innan det företog ärendet till slutligt afgörande, först och främst försöka,

¹ DE GEERS bref af 21/7 1726; domkap:s svarsskrifvelse 9/8 s. å. B. I, 18. U. D. A.

om icke de Geer kunde »stå att vinna och öfvertala att vända sina tankar till någon utaf stiftets barn, af hvilka en stor del finnas oförsörjde och vänta med lägenheter att hugnade blifva». Domkapitlet tog sig därför friheten föreslå trenne andra namngifne prästmän till erhållande af pastoratet.¹

I denna domkapitlets skrifvelse finnes ej minsta antydan, om att den kallade själf skulle på något otillbörligt sätt hafva utverkat patroni kallelse. På ryktets väg synas emellertid insinuationer i denna riktning ha kommit fram till DE GEERS öron. I sitt svar af den 15 sept.² betonar han nämligen, att Magister Westbeck icke ens vetat om kallelsen, än »mindre därtill sig med ett ord eller fjät själf anmält». Skälen till kallelsens utfärdande voro Westbecks »berömliga både lefverne och gåfvor i predikande, med hvilka han genom Guds nåd otvifvelaktigt lärer blifva församlingen till önskelig och i närvarande dess tillstånd högst nödig uppbyggelse». På grund häraf fann han det icke väl anstå sig att återkalla sin en gång »efter fullkomligt moget betänkande» lämnade kallelse, utan anhöll om fullmaktens ofördröjligen utfärdande.

Så skedde dock icke. Domkapitlet hade nu fått ett särskildt skäl att tills vidare dröja med saken. Westbeck hade nämligen blifvit »fiscaliter anklagad» för ovarsamma utlåtelse i en predikan, som han hållit i Västerås domkyrka den 8:de söndagen efter Trefaldighet. Först den 18 november 1726 utskrefs fullmakten, som dock icke förr än i slutet af februari eller någon af de första dagarne i mars påföljande år tillställades vederbörande.³

¹ Skrifvelsen är aflåten den 6 sept. 1726. B. I, 18. U. D. A.

² Öster Löfsta sockenband. U. D. A.

³ I ärkestiftets Herdaminne a. st. uppgifves, att domkapitlet icke »utfärdade» Westbecks fullmakt förr än år 1727. Enligt Uppsala Domkapitels utgående skrivelser eller konceptbok för år 1726 (B. I, 18 sid. 1084, 1085 i U. D. A.) har dock fullmakten utfärdats den 18 november 1726. I samma arkiv förvaradt visitationsprotokoll från Öster Löfsta af den 2/3 1732 omtalar, att vid visitationsförrättningen upplästes Magister Sak. Westbecks kyrkoherdefullmakt, dagtecknad den 29 dec. 1726. I hvarje fall utfärdades den sålunda före nämnda års utgång, om också W. först senare fick den i handom. Den 2 Mars 1727 skrifer DE GEER till domkapitlet och tackar för den då nyss erhållna fullmakten för Westbeck. Öster Löfsta sockenband. Se ock Upps. Domks prot. 81/8, 24/9, 12/11 1726. U. D. A.

Inom Öster Löfsta församling, som tillträdde 1727, skulle nu Westbeck lefva och verka under en lång följd af år ända till sin lefnads slut. Nämna vi, att han redan år 1740 erhöi kal- lelse att inträda i Vetenskapsakademien, att han vid prästmötena i Uppsala fungerat både såsom opponent (1728) och præses (1746) samt att han år 1759 utnämndes till kontraktsprost i Örbyhus kontrakt, så hafva vi uppräknat de viktigaste data i hans lif. Dödsdagen var den 14 maj 1765. I ett fyrtioårigt äktenskap var Westbeck förenad med HEBLA APPOLONIA KOHLBECKIA, dotter till kyrkoherden Kohlbeckius i Svedvi af Västerås stift. Efter sin första hustrus död d. 26 jan. 1764 ingick han den 21 mars 1765 nytt gifte med RACHEL COLLIN. Med sin första hustru hade han tio barn, af hvilka åtta öfverlefde föräldrarne.¹

Under de första åren af Westbecks verksamhet inom ärkestiftet synes en viss spänning mellan honom och hans förmän i domkapitlet hafva varit rådande. Af de senare miss- tänktes han för pietism, såsom särskildt framgår af förhandlin- garna angående den svärmiske ERIK MOLIN.²

Samma år, som Westbeck hade besök af Molin, var han utsatt för en obehaglig angivelse från Västerås stift. Kommi- nistern i Skedvi ERIK SERNANDER ingaf nämligen till sitt

¹ De voro enligt Ö. Löfsta församlings dopbok, förhörböcker och boupp- teckningarna efter Sakarias och Apollonia Westbeck (förvarade i Uppsala landsarkiv), genom hvilka herdaminnets uppgifter betydligt rektifieras och kompletteras, följande: 1) *Gustaf*, f. 1725 ⁸/₈ i Stockholm, kungl. hofpredikant, fil. mag. 2) *Caisa Lisa*, f. 1727, g. ²²/₁₀ 1749 med sedermera kyrkoherden i Himmets Nils Anagrius. 3) *Jonas*, f. ²⁷/₃ 1728 i Öster Löfsta (tydigen samme man, som Herdaminnet oriktigt kallar *Nils*). Vid faderens död var han bokhållare vid »Kongl. Hofjaktvarvet i Stockholm», blef troligen sedermera direktör vid »Sillcompagniet i Göteborg». 4) *Hedvig*, f. ²⁸/₃ 1729, † ⁸/₃ 1730. 5) *Petrina*, f. ³/₇ 1730 g. m. »förste pastorn vid kungl. lifgardet hr Mag. Anders Hedengren». 6) *Christina*, f. ¹¹/₃ 1731, g. m. »handelsmannen och bisittaren vid det lofliga garfware-ämbetet i Stockholm Petter Lindh». 7) *Sophia*, f. ²⁸/₁ 1733, g. m. sedermera kyrkoherden i Tillberga Lars Wretling. Enligt Munckells Herdam. var hennes dödsdag ²⁰/₃ 1767. 8) *Margareta*, f. ³¹/₃ 1735, g. m. »handelsmannen och hattstofferaren Johan Clarin i Stockholm». 9) *Hedvig*, f. ¹⁰/₁₃ 1736, † före ³/₁ 1765. 10) *Apollonia*, f. ¹⁴/₃ 1740, g. m. Notarien uti Stockholms stads justitiekollegio och förmyndarekammar, sedermera ekonomie-intendenten Johan Norlin.

² Se K. Å. årg. VII, s. 173 ff.

domkapitel en skrift, hvori han framställde grava anklagelser med anledning af Westbecks beteende vid ett 1733 gjordt besök i Svedvi.¹ Besynnerligt nog öfversände icke Västerås domkapitel själfva anklagelseskriften, utan nöjde sig med att lämna ett — som det synes — tämligen kortfattadt referat af densamma. På de sålunda meddelade beskyllningarna svarade Westbeck i en för kännedomen af hans personlighet säkerligen ganska karaktäristisk skrifvelse.

Den första något egendomliga anklagelsepunkten synes ha varit, att Westbeck af »egen och själftagen myndighet» dels efter en af honom hållen predikan i Svedvi kyrka anställt predikoförhör för att utröna, »hvad församlingens ledamöter hade behållit i minnet af predikan», dels ock därutöfver talat något ytterligare till förklaring af såväl dagens evangelium som af predikan. Den anklagade erkände nu, att han handlat så, som uppgifvits, och detta i fullständig öfverensstämmelse med första paragrafen i K. M:ts nådiga resolution på prästerskapets allmänna besvär år 1731. »Men — tillägger han — att jag af egen och själftagen myndighet det gjort, är intet sannt. Makt till att lära offentligen har Gud och Venerandum Consistorium i Westerås, som vigt mig till prest, gifvit mig, hvilken makt jag ock brukar efter det nådesmått, som mig gifvet är, ehvarest jag är, och vill gärna lära och förmana hvar människa, på det jag skall ställa [en] hvar fullbordad i Kristo Jesu, där jag ock på arbetar, såsom Paulus ock eftertryckligen lärar. — Ja, hjälp mig ock alltid söka, Ditt rike att föröka! — så vidt man nånsin kan. —

Ytterligare makt att lära där i församlingen har jag alltid haft af den församlingens pastor, min högt ärade herr svärfader, och [har] fördenskull ofta där talat och predikat Guds ord». På sin sjuklige svärfaders uppdrag hade Westbeck vid sin afresa träffat aftal med Sernander själf om att han såsom vice pastor skulle sköta dennes åligganden, så att sålunda blef komministern då först satt i pastors ställe.

¹ Västerås domk:s skrifv. till Uppsala domk. är dagtecknad 27 febr. 1734. Westbecks svaromål, dagtecknad i Österlöfsta den 18 mars 1734, finnes i E. III. 6 a) U. D. A.

För det andra hade påståtts, att Westbeck med sitt prediko-förhör m. m. velat »förklena» komministern i församlingen. Westbeck försäkrar på ett verkliggen i hög grad trovärdigt sätt, att detta var tvärt emot all hans »intention och samvete». Och han fortsätter: »allt ifrån min barndom har aldrig varit oss ett ondt ord emellan; vi hafva varit mycket bekanta, men aldrig ovänner, det han ock själf vet, därför jag ock alltid bedit min svärfader att komma ihåg herr komministern med välvilja för herr komministerns knappa villkårs skull. Huru skulle jag nu komma till en sådan arghet? Vare det långt ifrån mig! Herr komministern själf tog det ej heller då upp som någon förklening...» Antagligen hade Sernander varit utsatt för påtryckningar från personer, som »för vissa orsaker skull» icke menade Westbeck godt. »När nu sådana yrkat på herr komministern, då undrar jag intet, om min bästa intention och hjärteliga kärlek får namn af idel galla. Men om Herren unnar mig lifvet, vill och skall jag ännu i själfva verket visa, att jag lika fullt älskar herr komministern».

Men den kanske svåraste anklagelsepunkten var, att Westbeck bland sina anstötliga uttryckssätt också användt följande: »Att det vore ett djäfvulens evangelium, om någon, som vill bli salig, allenast lutar på Kristi förtjänst». Westbecks förklaring öfver denna punkt är så betecknande, att den må i sin helhet meddelas.

»Långt bort — med en sådan osanning! En så grufvelig, kättersk och heterodox mening, min herr komminister, kläder kappan af oss endera och det med rätta. Då höga, opartiska ögon få se, att detta är en så grof osanning, så faller här intet fingret emellan. Denna sak håller jag väl uti, under skyggd af Gud och ett godt samvete. Nog har jag varit med i både ondt och godt rykte, men ännu aldrig så groft tilltaget. Dock, det skadar intet. Min Frälsare har fått höra't gröfre. Jag är ännu värre värd än han, ty han var utan synd. Nej! Så var och har alltid varit min tro och lära i den saken och så föllo mina ord: *Om du, under fortfarande i synd och obotfärdighet, menar dig lika fullt igenom Kristi förtjänst blifva salig, så diktar du dig själf ett evangelium, som aldrig är Kristi, utan djäfvulens, och sannerligen är*

icke detta en djäfvulens snara, hvaruti de obotfärdiga fångna hållas efter hans vilja, och är denna deras visdom icke ofvan efter kommen, utan är jordisk, mänsklig, djäfvulsk. Så talar Paulus och Jakob. Så har Luther och andra Guds männer och vänner talat. Så talar, strider ock jag emot den djäfvulska tanken hos mig¹ och hos andra, som djäfvulen dageligen och idkeligen predikar, nu besynnerligen i sin bittra vrede, efter han icke lång tid hafver. Är i denna läran något galet, så är jag sakfalter. Eljest står jag igenom Guds nåd fast som berg».

För det fjärde anklagades Westbeck för att hafva misslytt den johanneiska utsagan om dem, som äro födda af Gud, att »de synda intet» och »tagit det helt simpliciter». »Men — svarar den anklagade — min goda herr komminister nämner icke ett ord om det språket, som jag strax därpå hade fram och allra mest utförde såsom förklaring öfver det förra. Herr komministern såg väl, att om det språket komme i hans skrift, så skulle det göra hans sak om intet. Så hette det då och så heter det ännu: *icke att jag alla redo fullkommen är, men jag far fast där efter; jag sträcker mig efter, jagar efter.* Härvid sade jag så: Var intet Paulus fullkommen, huru skulle vi vara fullkomne? Men si här ha vi likväl ett lefvande mönster och föreskrift, huru vi sku vara beskaffade och känna oss igen, att vi stå i nya födelsens nåd. Si på Paulus, huru han ligger till, jagar, kämpar, sträcker sig efter och är så angelägen i den saken, att han glömmer bort det till rygga är. Kära vänner! Efter vi se, huru folket nästan öfver allt handterar denna sysslan såsom alldeles onödig, så låtom oss då därför bli därutinnan högst angelägne och sorgfällige. Gifven Eder ro hvarken natt eller dag, innan I fån igen dessa kännetecken, som Paulus hade och Guds och Kristi anda allestädes så högeligen yrka. Si, så lydde mina ord af det språket och äfven så är ännu min tro och lära i det stycket, och jag vet genomväl, att jag aldrig kan för mycket drifva den saken, efter djäfvulen ligger mig¹ emot och predikar dagligen bara tredska och ljumhet i människornas hjärtan, och jag själf hos mig själf har mycken strid mot sömnens anda i detta stycket.»

¹ Hdskr.: *meg.*

Slutligen upptager Westbeck till bemötande påståendet, att han skulle hafva »haft något att tadla på det ordet *lön* i anledning af lärjungarnas fråga och Jesu svar i evangelio». »Hvarför — frågar han — nämner icke herr komministern, hvad min tadlan var? Nej! Det herr komministern nämner *tadla på det ordet lön*, om min talan och intet tadlan därom kommer rätt fram, så faller hela herr komministerns tadlan, som omröres i den 3:dje § om Kristi förtjänst, där jag beskylles hafva talat den för nära. Nej! I dagsljuset med min talan eller tadlan på det ordet *lön*. Dock, efter herr komministern intet rör, hvad min tadlan vara skulle, vill jag ock för denna gången lämna det och allenast säga detta, att just i den så kallade tadlan utförde jag grundligen, huru *egenteligen sagdt lön oss ingalunda tillkommer*, emedan den oundvikligen præsupperar vår förtjänst och vi förtjäna i våra bästa gärningar intet annat än straff, ty mera äfva hänger vid våra gärningar än det, som dåger. Därför få vi lof med Paulo att bucka oss och intet tänka på vår rättfärdighet, som kommer af lagen; till nåden i Jesus måste vi falla.»

I sina slutord uttalar Westbeck den säkra förhoppningen, att hans förmän icke skola hafva något att invända mot hans tro och lära. »Jag arbetar inför Gud — tillägger han — att skaffa Kristo en ren brud, och det gör mig själf ondt, att jag intet ä' så angelägen, som jag borde och igenom Guds nåd kunde vara, därpå jag likväl genom Guds nåd vill och skall arbeta.»

Dessa ord voro utan tvifvel fullt ärligt menade. Den frimodighet och rättframhet samt något grofhuggna originalitet, hvarom svaromålet i öfrigt bär vittne, voro för Westbeck synnerligen karaktäristiska egenskaper. Med vanlig oförbehållsamhet gaf han sålunda några år senare (1740) tillkänna sin önskan att slippa bidraga till underhållet af »consistorii fullmäktig» vid riksdagarne, dels emedan »tiderna» voro »mycket knappa», dels ock därför, att landshöfdingarne plögade på egen bekostnad uppehålla sig vid riksdagarne. Konsistoriets fullmäktig skulle nämligen vid nästa riksdag infinna sig i stället för ärkebiskopen, som af sjuklighet var förhindrad. Domkapitlet fann skäligt att lämna kontraktsprosten Lohman

i Tierp¹ i uppdrag att »anmoda» och »vänligen erinra» Westbeck att domkapitlet med skäl förmodade, att han vid sakens mögnare eftersinnande måtte falla på en annan tanke. Domkapitlet erinrar först och främst om att Riksdagsordningen 6 och 7 §§ uttryckligen ålade biskopen eller en annan skicklig man från hvarje konsistorium att infinna sig vid riksdagarne, medan hvarje motsvarande stadgande för landshöfdingarne sänkades. De senare voro ej heller såsom de förre representanter för ett helt stift, konsistoriefullmäktigen vore att betrakta som »ett helt stifts fullmäktig», hvadan rätten till underhålls- och res-penningar icke borde honom bestridas. Det vore obilligt att handla på annat sätt. En sådan »orättvisa» förmodade kapitlet, att icke »någon, åtminstone ganska få af detta stiftets prästerskap skulle vilja emot alla tidens och alla stifts enhälliga bruk» vilja begå, och detta så mycket mindre, som stiftets dåvarande »fromme förman», ärkebiskopen, med oförtruten möda och mycken sorgfällighet under sin snart sagdt stadigvarande sjuklighet vid riksdagarne låtit sig vårda om prästerskapets bästa, hvarför han ock med skäl kunnat vänta att af prästerskapet snarare hugnas än bekymras. Slutligen ansåg sig domkapitlet böra uttala sin förvåning öfver, att Westbeck »kunnat skrida till en så eftertänklig och anstötlig utlåtelse, *sed transcript*, förmodligen *cum ceteris erroribus*, såsom ordasättet lyder, där dock ingen grund härtill är». Westbeck hade gjort väl i att förut öfverväga saken, innan han framträdte på ett sätt, som ej kunnat annat än gifva anledning till missnöje.

Hur Westbeck upptagit denna konsistoriella skrapa, som att döma af stilen i domkapitlets koncept till hufvudsaklig del härrör från den utmärkte Olof Celsius, är icke bekant. Emellertid synes förhållandet mellan pastor i Öster Löfsta och domkapitlet i Uppsala, åtminstone efter midten af 1740-talet, ha blifvit mer och mer förtroendefullt. Man får dock ej allt för mycket förundra sig öfver, att kapitlet till att börja med ställde sig något tveksamt med afseende på fördelen af ärkestiftets nya

¹ Domkapitlet vände sig således icke till Westbeck direkt »med ett vidlyftigt bref till honom» såsom i Herdam. II, 192 uppgifves. Hela det där förekommande referatet af brefvets innehåll är också oriktigt. Brevet till prosten Lohman af 4/9 finnes bland Upps. Domks utgående skrivelser. U. D. A.

förvärf från Westerås stift. Den uppseendeväckande predikan, som Westbeck höll inför sina förmän i Westerås domkyrka den 31 juli 1726, som var den 8:de söndagen efter trefaldighet, är nämligen sådan, att äfven det mest toleranta domkapitel måste hafva frågat sig, om ej den unge predikanten borde erhålla en admonition att icke så »uthäfvva sina passioner» från predikstolen. Frimodighet är en god sak hos en predikant, men den måste vara förenad med verklig ödmjukhet och stark själfukt. Det finnes ett nit, som ej är rent. Folklighet hos en ung predikant är ju också prisvärd, men den får ej slå öfver i drastisk grofkornighet.

Ämnet för denna predikan var *de falska profeters art och egenskap samt deras frukt*. Till följd af sin ur mer än en synpunkt märkliga beskaffenhet, må denna hittills veterligen otryckta predikan såsom bilaga i sin helhet meddelas¹. Det är af ganska stort intresse att med ordalydelsen i detta alster af Westbecks homiletiska konst jämföra ett af några åhörare i Westerås den 16 augusti 1726 utfärdadt intyg om samma predikan².

Intygsgifvarne säga inledningsvis, att, ehuru de hata all split och oenighet, hvartill ifrågavarande predikan syntes gifva anledning, de likväl icke velat undandraga sig att lämna en samvetsgrann redogörelse för samma predikan, sådan som de nu efteråt (d. v. s. 17 dagar senare) erinrade sig densamma »vara af Magister Westbeck verkligen utsagd».

Predikans gång och innehåll voro följande. Sedan predikanten efter Frälsarens ord i Johannes 10:de kap.: *den som ingår genom dörren till fårahuset, han är herdén*, visat hvilken och hurudan ingång rätta lärare böra hafva till herdeämbetet, företog han sig att utmärka dessa tiders fyra handa slags dörrar, genom hvilka lärare komma till herdaämbetet, nämligen:

»Den första dörren var en konungs, hög herres eller församlings vokation, och den dörren duger intet, sade han, ty han släpper in allt för många ulfvar och vargar bland hjorden.

Den andra dörren är mutor och skänker, och den dörren

¹ Se Bil. s.

² Intyget i orig. i riksarkivet.

är allt för vid, hvarigenom ganska många ulfvar och vargar intränga sig bland fåren.

Den tredje dörren är en biskops och några prästmäns händers påläggande. Den dörren duger intet, ty han släpper allt för många ulfvar och vargar in. Finna de man sig hafva någon privat nytta däraf, så viga de den till präst, som sedan intet hafver mera prästerligt än allena kappan och kragen, och, enär hälst de äro borta, är ock hela prästen borta.

Den fjärde dörren är, när gamla mor i huset eller dottern kunna gifta sig, då får man se en student som några få år gått vid akademien, sitta vid ett pastorat [för] att göra en rätt herdes tjänst, hvilken för sin ovållighet icke en gång borde vara svinaherde.

Sådana äro denna tidens präster, för hvilka man måste taga sig till vara, att, man icke dem betror sin dyra själs dyra själavård». Dessa nu uppräknade dörrar äro alltså orätta. Hvilken är då den riktiga? Ingen annan än Jesus själf. Honom skall en lärare likna. När han har »tron på Kristus och bevisar sig uti en sådan ödmjukhet, som han vandrade, si, då skall den stela Adams nacksenas brytas etc., förande [predikanten] allt detta således an, som kunde icke de, som på de uppräknade sätten eller dörrarne, hvilka han höll före vara alla lika orätta», hafva kommit på rätt väg till herdaämbetet och således vara rätta lärare.

Väl vet man denna läran om de falska profeterna nu för tiden »som salt i surt öga, efter man däruti kommer att tala om präster. Men hvad hjälper det? Efter Jesus har framställt denna lära och den vörndsvärda forntiden lämnat oss en gång om året denna lektionen, så få vi icke gå densamma förbi, och si, så hjälper det intet, hvad det svider, men förmodar, att de goda lärare låta af lärdom lära sig».

De åhörare, som afgifvit intyget, återgifva predikans ämne och delar sålunda: 1:0 *Om falska profeter och deras egenskaper; 2:0 om deras frukter.*

Bland de falska profeternas uppräknade egenskaper hade åhörarne särskildt fäst sig vid en, »nämligen, att de komma til Eder». Westbecks uttalanden öfver denna punkt refereras sålunda. »Jo, jo men, nog komma de. Man behöfver intet bjuda

dem. Ty, när ett prästgäll blifver ledigt, får man strax se ett dussin långkappor komma till språngs etc.», hvarefter den i den fullständiga predikan¹ intagna anekdoten relateras.

Orsaken till de många synder som »i landet gå i svang», sades »ingen annan vara» än prästerna. De göra icke »sitt ämbete rätt». Vål ha de Guds ord i munnen, men förkunna det icke i sin ordning, som sig bör. Somliga äro för flata, andra »för bittre och heta som en bakugn».

Sedan Westbeck bestraffat prästernas girighet och på samtidens präster tillämpat åtskilliga domsutsagor ur Gamla testamentet, uppkastade han frågan, om »de (d. ä. församlingarna eller åhörarena) hade att förmoda att kunna blifva salige och rätt anförde på salighetens väg af sådane herdar». Härmed var han inne på den framför andra brännande pietistiska tvistefrågan, om en opånyttfödd eller ogudaktig präst kan lära rätt. »Han sade, att man nu hafver sig mycket bemödat denna tiden att bevisa, det en ogudaktig präst kan rätt lära, därtill man hade upptäckt en distinktion emellan *dona administrationis et sanctificationis*, därmed man menar dem kunna äga de förra, fast de senare voro borta, och — säga de — att korpen var en oren fogel, men förde likväl ren spis till profeten Elias, så kunna ock desse, som äro så syndige, föra själens spis, därvid han [Westbeck] med leende mun frågade, om det var något barn, som ej kunde se, huru galit detta var samt sade, att af hela den Helga Skrift aldrig skall bevisas, att en ogudaktig präst någonsin omvänt någon människa. Låtom oss därför, sade han, höra Jesu ord om ogudaktige lärare, som visa, huru denne saken är: *kan en blind leda en blind, falla de icke båda i gropen?* Item Syrach: *En ogudaktig kan icke rätt lära.*»

Slutligen omnämndes hurusom de, »som gå tillsammans denna tiden, att läsa», förföljas, hållas för dårar o. s. v., medan de, »som i det stället sitta vid ölkoppen hållas för goda kristna». Vål lära prästerna, att man skall lefva gudfruktigt och vara endrätlig i böner och lofsånger, men när någon gör efter deras lära, så hata de och förfölja en såda.

Predikan afslutades med maningen till bön, att sädens herre ville sända trogna arbetare i sin skörd.

¹ Se Bil.

Om Westbeck bland denna djärfva predikans frukter äfven inhöstat en varning för ovarsamt och olämpligt predikosätt, har jag icke varit i tillfälle att förvissa mig. Säkerligen finnas bland Westerås domkapitels arkivhandlingar ett eller annat dokument, som härom kunde gifva upplysning.

Några andra otryckta predikningar af Westbeck har jag icke påträffat, men ett fåtal tryckta.¹ I sin inträdespredikan i Katarina kyrka den 19:de sönd. efter trefald. år 1725 varierar han delvis samma tema, som i sin Västerås-predikan. Med utgångspunkt från Jer. 20: 7. *Herre, Du hafver dragit mig och jag hafver mig draga låtit* låter han en inledning af icke mindre än tio, tättryckta, stora oktavsidor föregå »ingången». Största delen af denna opropotionerliga »ingång» före ingången upptages af ett tillämpande af profetens anförda utsago på den närvarande situationen. »I djupesta ödmjukhet — säger han — understår jag mig at låna desse Jeremiä ord och tala dem i dag till min Gud i allas Eder åhöro och närvaro... Gud hafver dragit mig och det genom Eder kallelse. Gud hafver dragit mig så, att han först dragit Edra hjärtan till åtanke på en person, som I för 3 år sedan en enda gång på eder predikstol sett och hört. Han har dragit mig utan all min begäran så, att jag efter eder begäran är dragen worden. Gud har dragit mig nästan mot all min wilja och altså oförmodeligen fört mig till Eder; ty då jag satt vid rectoris beställning i S:t Clara församling, där jag hade födo och kläder, och det — Gud ware ära! — med nöje tänkte där förblifva, tills på landsbygden Gud vorde mig något tillfälle beskärandes, där jag kunde hafva någon utrymd (!) från detta intet särdeles roliga, dock på visst sätt nyttiga Stockholmsbullret. Därföre ock när jag litet före valakten blef af några denne församlings ledamöter vänligen tillfrågad, om jag hade lust att komma till denna beställning, svarade jag rent af nej och kom just intet ihåg, hvad Gud hade därvid i sinnet. Nu finner jag efteråt,

¹ Första Samlingen af några christeliga predikningar, hvilka vid besynnerliga tillfällen äro hålne och efter fleras åstundan till almän uppbyggelse i Gudelig wälmening utlemnade af SACKARIAS WESTBECK, probst och kyrkoherde i Ö.-Löfstad församling. Tryckt på egen bekostnad af Direct. och Kongl. Boktr. i Storförstend. Finnland Jacob Merckell, 1755.

att intet min tanke var min Guds tanke, min vilje, icke hans vilje; men nu är jag nöjd med Hans nådiga välbehag och förtror mig i hans sköte». Kort efter denna, trots sin svulstighet eller åtminstone naiva bredd, säkerligen uppriktiga själfbekännelse kommer predikanten in på samma föreställningsled, som vi erinra oss från Västerås-predikan. Icke har han gått »obuden hit». »Därför — tillägger han — vet jag ock, att jag icke skall gå otackad härifrån». Äfven om han från de »illviljandes» sida skulle få endast »skam till tack», så vore Gud hans arf och ganska stora lön. Hvarpå han fortsätter: »Nådige Gud! Af dig är jag dragen. Själf har jag intet löpt och rännt hit. Intet har jag trängt mig hit, intet tiggat, intet köpt och mutat, intet friat mig hit. Därför står jag så mycket friare på min vakt, sedan jag intet stulit mig fram genom de falska lönn- och bak-portar, där djävulen hafver nyckelen till och släpper in så många jumma och ljumska hundar. Nej, min Gud! Själfver Du, Du själf har dragit mig, dragit mig af nåd. Jag har följt af kärlek. Intet har jag följt dig hit för ro skull, ty jag kan understå, att det icke lär bli särdeles roligt här... icke heller har jag följt Dig hit för slem vinning skull, ty efter människoutsikt tyckes min jordiska båtnad här icke synnerligen växa... Intet har jag följt Dig hit för högre stånd och ära skull, icke för bättre rekommendation skull; ty det hade jag efter människoräkning snarare vid mitt förra att förvänta än här. Men, min Gud, jag har följt Dig hit för Din skull och för de själars skull, som mig hafva åstundat...»

Enligt vår uppfattning har Westbeck allt för utförligt utvecklat nu afhandlade sida af sitt ämne, men vilja vi vara rättvisa, måste vi tillägga, att han ännu mycket utförligare utlägger också syftet därmed, att han »låt sig draga», nämligen: att — som han säger. — »jag ock skall draga Er till Honom». »Så är jag då i Herrans namn — heter det bl. a. i denna afdelning — hit dragen, intet för ro skull, att jag skall roa mig med dig, du gudlösa och onda människa och göra mig delaktig uti dina synder.» »Intet att jag skall vara en mjuker smiler hos dig, du stolta och högmodiga Anda» o. s. v.

»Jag är dragen och hit kommen till dig, du säkra ande och trolösa framhårdande syndare, intet allenast att jag här

skall säga dig, att det intet är rätt, som du gör och med Elia säga: kära barn, görer intet så. Och sedan jag det sagt, vara lika god vän med dig och låta dig vandra som förr. Nej, därmed är intet mitt dyra ämbete fullgjordt, utan jag är hitkommen att ständigt rubba och oroa dig, dra täckelset af dig med Guds ord och därmed plåga dig så länge, tills du antingen blir en omvänd Guds människa eller ock en förföljande djäfvul. Du ska intet få bli i fred för mig. Jag skall kasta dig svidande salt i sura¹ ögonen och bära ljus i dina mörka vrår och dolda syndavinklar och bedja Gud, att du må omvändas från mörkret till ljuset...» Ämne för denna predikan blef: *kristna människors inbördes dragande af hvars annars bördor*. Delarne: 1. Hvem skall bära? 2. Bördan som skall bäras: »*hvarandras bördor*». 3. »Se och för det tredje, huru världen är sig alltid lik», frågar ej efter den fattige och eländige, men gifver rum och heder åt den, som är »frisker, lycklig och riker». 4. Huruledes vi skola draga hvarandras bördor.

Predikanten får i denna afdelning bl. a. tillfälle att tala om kärleken och huru den i de sista tiderna skall enligt Jesu ord blifva förkolnad hos många »eller närmare efter ordet: förfrusen. Igenom stark is och frost måste ofta uti stridaste strömmar det bästa vattenhjul och verk alldeles stanna och alla liljor och plantor dö ut och bucka sig till jorden. Men då himmelsk solewarma kommer, orna de alla wid, koxa opp och hele naturen kommer uti ny rörelse. När kärleken är förfrusen i mångas hjärtan, hjälp Gud, huru allt för många därigenom komma i lidande och huru många goda verk både i andlig och timlig måtto stanna då kaf och kvaf utaf. Men då kärleken tändes af himmelen och blir lefvande och brinnande. O min Gud, hvad saliga och stora ting uträttar icke kärleken.»

Äfven i sin afskedspredikan återvänder han till sin älsklingstanke från Västerås domkyrka. »Herren hafver nu kallat mig, det är jag viss uppå — heter det i afskedstalet. — Jag har, Gudi lof, intet själf bångats, rännt och brutit mig lös ifrån eder, utan Herren har själf spänt mig utur oket och lagt mig

¹ Orig.: *såra*.

ett annat uppå efter sin nådiga vilja. Det är min tröst här vid at så visst, som jag vid min hitkomst utan någons Eder gensago kunde säga: *Herre Du hafver dragit mig och jag hafver mig draga låtet*, så visst kan jag ock nu trygga mig vid samma ord: *Herre, Du hafver ock nu dragit mig*. Jag är viss därpå, att ingen själ hvarken nu eller den dagen, då alla lönlige konster och skalkstycken skola fram i dagsljuset, skall kunna säga, det jag med mun, fot eller med penna gifvet någrom anledning att tänka på mig vid denna kallelsen. Herren vare evinnerlig lof och ära, som bevarat mitt samvete obesmittadt i denna sak, som angår själar». Skulle någon i de anförda orden finna en bismak af själfberöm, så bör å andra sidan icke förtigas, att Westbeck i starka ordalag beklagar sin »försummelse och tröghet vid den rätta själaskötslen af åhörarena». Han säger sig »med invärtes tärande sorg allt för ofta varit allrarest missnöjd» med sig själf, med sin »tröghet, kallsinnighet och ofullkomlighet» i sitt ämbete just då, när många som allra mest rosat hans arbete, ty han hade känt, hur mycket, som fattats o. s. v. »Visst är det, att vi äro så få präster och fåren så många uti Stockholms församlingar, så att vi knappt hinna räkna dem, [än] mindre känna dem alla.» Men så är »ett ock visst, att vi ofta intet med den flit sköta dem, såsom får med Guds Sons blod löste och köpte, och altså intet bruke fullt allvare i saken att rycka dem såsom en brand utur eldenom och ett lamb utur ulfvens käftar och strupa med sådan ifver, som vi skulle rycka vårt barn utur vådelden».

Denna afskedspredikans ämne på grundvalen af Joh. 16: 16 var så formuleradt: »*Huru vi skola bära oss åt, om vi med vår frälsare Jesus rätteligen och verkeligen skola gå till Fadern*». Lika litet som för pietisterna i allmänhet ligger Westbecks styrka som predikant i predikoämnets uddiga eller antitetiska formande. Däremot äro många enskilda uttryck i hög grad intrycksfullt affattade, såsom då han i nyssnämnda predikan säger: »Skall du med din Jesus rätt gå till Fadern, så måste du intet pruta och träta emot att gå, hvart din goda och gamla Fader dig skickar och sänder. Så gjorde och gick din Jesus: *Fader, icke som jag vill, utan som du vill*».

Ingenting torde hafva beredt Westbeck större namnkunnighet än den likpredikan, han höll öfver prosten E. J. LOHMAN.¹ Då tämligen besynnerliga och tydliga på fri hand konstruerade uppgifter om denna predikan möta i litteraturen, torde några utförligare utdrag ur densamma här försvara sin plats. Predikotexten var Fil. 1: 21 ff. och ämnet: *Heliga orsaker, hvarför trogne lärare och andra Guds vänner gärna vilja här blifva kvar och lefva och ändå gärna dö och skiljas hädan*. Med särskildt intresse dröjer predikanten vid apostelens ord: »*båda delarne ligga mig hårdt uppå*». — »Nu — säger han — under ett sådant hiskeligit kval vid Pauli lofliga val skulle man lätteligen komma på den tanken, att kvalet måtte ju kunnat vara så alldeles betydande, hålst som båda delarne, såväl till att lefva som ock till att dö hafva varit honom lika angenäma, lika om hjärtat och gjort honom alldeles lika, hvilketdera, som ske kunde. Men, då vi eftertänkom, att en mö och jungfru, som hafver tvänne friare, dem hon lika vördar och älskar, finner visserligen i sitt hjärta, att svenska ordspråket är sannt: den som kommer i valet, han kommer i kvalet. När vi ock desslikes betänkom, huru Rebecka, Isaks hustru, var hafvandes med tvenne lika kära barn, Jakob och Esau, och hon utöfver den vanliga födslopinan kände med ännu större smärta, huru barnen stöttes i moderlifvet, så att hon enkom däröfver nödgades skria: *Efter mig så gå skulle, hvi är jag då vorden hafvande?* Gen. 25: 22. Så kan man ock allerbilligast tänka, att när tvänne fast lika kära delar, men af den allerstörsta vikt i världen, som lif och död är, när dessa komma in i hjärtat till sin största kollision och sammanstötande, så måste de orsaka en den allerhäftigste hjärtats rörelse och förbråkande. Att ännu sättja saken uti mera ljus, så hör en historia! Fienden hade gripit en fader med dess bägge vuxne söner. Alla tre skriade de bara om *Pardon* och att få behålla lifvet. Fienden ville ingalunda, utan idel mördande. Men gamble faderns och drängarnes idkeliga och täta skri, rop och tårar brakte det så långt, att fadern tillika med en son skulle få lefva. En son skulle

¹ Tryckt i Uppsala 1759.

mördas. Men fadern skulle själf peka ut, hvilkendera han själf ville dödenom lefverera. Mera vill jag icke säga, utan bara lämna på ditt ömmaste hjärta, du kristliga fader och moder, hvad du i sådant fall ville göra vid dina tvänne älskeliga barn. Fadern stod alldeles rådlös. Hvilkendera han såg uppå, ville honom hans hjärta brista. Han stod så länge i tårar, jämmer och tvekan, tills de alla tre obarmhärtigt blefvo nedsablade. Hör du det, min kristen? Förstår du nu då, hvad det är: *'båda delarne ligga mig hårdt uppå?'* — Längre fram utvecklas, huru världsmänniskorna hälst för beständigt önska kvarblifva i denna världen. Men midt i sitt öfverdåd måste de »i sitt hjärta kännas vid den handen, som Belzazar förskräckte och intet annat vara kunna än trälar under dödsens räddhåga i alla sina lifsdagar. Hebr. 2: 15. De kunna ej bli af med den lömska hunden, som ligger uti deras innandöme och immer oroar dem och ligger dem i hälarne, de må taga vägen hvart de vilja.

Så är det då alldeles ingen förundran värdt — heter det vidare — att de ogudaktige ändteligen vilja bli kvar och om möjligt vore göra sig här en evighet. Men att äfven gode Guds barn och äkta lärare hafva längtan efter att här förblifva och lefva, si, det är allt förunderligt! De hafva ju alltid och allestädes haft, hafva ock ännu världen till sin hårdaste styfmoder, som intet unnar dem rena vattnet, utan hållre blandar deras dryck med deras egna tårar, ja ock ofta med deras eget blod så fast, att hon ock blifvit drucken utaf Helgonens blod. Apoc. 17: 6.... Så sträng och ogin världen är mot Guds vänner att därmed köra och drifva dem härut, så alldeles gladlynt, sött och vänligt vinkar himmelen åt dem på andra sidan och ber med öppna famnen dem vara välkomna.»

Karaktäristisk är »applicatio», där det bl. a. heter:

»Medan han [Lohman] var här, var han en man.

1. En ganska nitisk lärare och flitig prästman, som aldrig dragit sina skuldror undan bördan, själf varit lat och försumlig och skjutit dyra sysslan uppå andra, utan, hälst i förriga dagarna outtröttligen arbetat, predikat, skrivit, examinerat, att man haft högsta fog sig på honom at förundra och intet hinna efterfölja... Han har intet varit en smiler och

väderhane, som för att vinna människogunst förhållit sanningen i lögnen och dragit kappan på bägge axlar. Han har intet låtit stoppa sig munnen till och allenast straffat de ringa; utan han har ock sagt rena och ofärgade sanningen dem förnäma i synen, som eljest vilja själfsvåldas och dock ostraffade varda. Och till allt detta ären I mina käraste åhörare, bästa vittnen till.

2. Han har varit en man, en förträffelig höne- och andelig speleman. Han har icke blygts för både hemma och borta till att med höga röst tillbedja på Herrans fotapall utan att låta hindra sig af främmande. Men han har ock med lika röst sungit och spelat Herranom med visor och psalmer, dem han själf till större delen sammansatt.

3. Han var en man, en berömvärd, tålmodig man som i alla sina lifsdagar under många andra sorger och åkomma aldrig knorrat, jämrat sig och låtit illa, utan alltid visat sig glad och munter... Prof af tålmod gaf han bäst uti sin långvariga sjukdom. Aldrig såg man annat än gladt och vänligt ansikte, i stället för det att vi då ofta äro tväre, trumpne och ogene.

4. Han var en man, en rättfärdig sanningsman. *Unicuique suum tribuebat*: ingom ville han vara skyldig och orätt göra och just så ville han ock hafva tillbaka af androm; och om han efter vårt tycke däri gått för vida är en sak, som ej hörer hit. Visst är det att man på hans ord kunde trygga och bygga. Hans löfte var alltid: *dictum, factum* — var det sagdt, så blef det ock gjordt och hållet: ett nymäre och villebråd, som i våra genomhala tider är ganska rart att träffa.

5. Han var en man, en förträffelig ordningsman, så uti församlingen som ock en vaksam probst och uppsyningsman uti sitt kontrakt.

6. Han var en man, en hedersman och en grundlärd man... ett hederligt lärdomsljus uti fäderneslandet [= teol. dr]...

7. Men han var ock en man, en genomärlig, vänlig, förtrolig och ljufelig umgängesman. Aldrig var han en haler ål, krokig orm, konstig och illsmidig räf, foster, som våra tider eljest hafva mycken god råd uppå. Intet var han håller

tvär, trumpen och butter, intet grof och plump. Intet var han håller singulier och besynnerlig, intet högdragen att där med hålla folk ifrån sig. Men han var ljuflig och vänlig vid hvar man; med ett ord: han kunde ganska väl skicka sig både med höga och låga, rika och fattiga, så att han var en ganska älskelig, hyggelig och beskedelig umgängesman och förtrolig granne. Hvad jag nu så har talat, hoppas jag, att alla som honom kände, skola där säga ja och amen till uti deras egna hjärtan.

Eljest var han en människa som vi alla, icke utan sina fel och lyten. Icke gaf han håller sig själf ut för annat, ty han läste sitt *jag fattig syndig människa* med den devotion, erkänsla och andakt, som någon annan. Men det är visst, så långt människoöga kan se och döma, att om vi göra skörte och täckelse af hans förmåner, förtjänster och dygder, breda öfver och täcka hans brister, så blir han en nog dygdig man, som i många delar tjänar oss till exempel och efterdöme. Men den, som aldrig vill föra sin spittälska hand i egen barm, utan bara med svarta färger teckna andra, honom kan Gud i himmelen ej vara till lag och oklandrad. Hören fördenskull I hädare, äreskändare och tungotröskare, som med besatte mannen Marc. 5: 23 hållen till i grifter och gnagen de dödas ben, ett styggt nidingsverk; hörer ock ett minnesord och Guds ord: *En tjuf är en skändlig ting, men en belackare är ännu mycket slemmare.*

Om den aflidnes äktenskap och barn yttrar sig predikanten så: med sin hustru hade han uti 41 år fört en kärlig sammanlefnad och under samma tid genom Guds välsignelse sett sin äkta örtasäng grönskande af 12 lifsplantor, 6 söner och 6 döttrar.

I valet af egendomliga bilder och drastisk åskådlighet öfverträffas denna likpredikan måhända af den, som Westbeck höll år 1735 vid direktören GEORG D. SVEBILIUS' begrafning.¹ I inledningen, som söker utreda apostelen Pauli ord om skändandet genom en spegel uti ett mörkt tal, 1 Kor. 13: 12, är talaren i det hela tämligen måttfull och flere uttryck och bilder måste anses såsom ganska lyckade. »Här — heter det bl. a.

¹ Finnes intagen i anf. samling.

— känna Guds vänner och se Gud, såsom han är, i en spegel. I spegelen är brudgummens bild, men intet själfva person. Bruden kan väl en stund fögna sig däri öfver hans bild och porträtt, men hennes hela hjärta står på brudgummen själf. Hon ser bilder i spegeln, men ropar: *Ack, när skall jag därtill komma, att jag måtte se ditt ansikte?* Ps. 42: 3. Hon är intet nöjd med spegelansiktet. Hon vill ändteligen hafva själfva Guda-ansiktet. Dukadt bord i spegel ser väl ut och [för-]njöjer ögat, men aldrig magen. Denna spegel är:

1. Hela naturen och allt det, som skapadt är. Rom. 1: 19, 20.

2. Hela den Heliga skrift...»

Till text för denna predikan låg ps. 17 v. 15, och ämnet blef »*Guds ansiktets sälla åskådande*». Predikan indelades i två hufvudafdelningar: åskådandet 1) i tiden 2) i evigheten.

Äfven under detta ämnets afhandlande lämnar Westbeck prof på, hvad jag skulle tro vara kanske den starkaste sidan af hans predikokunst nämligen ett ofta träffsäkert val af folkliga bilder. Den himmelska härligheten beskrifves sålunda: »Till exempel: ett litet bondebarn, som bor långt upp i skogen och intet varit utom knuten eller hört annan musik, än huru får bräka och oxar böla, aldrig sett mera ståt än en passlig vadmalströja, som fadern kastar på sig, då han skall gå till kyrka, intet sett mer *equipage* än oket och selan, som bonden hänger på sin oxe, intet sett mera gull och ädla stenar än kattgull, som fattigt folk och barn pläga hofvera med och skryta. Så litet som en sådan bondegosse kan af andras berättelse beskrifva eller så litet du kan för honom med ord så tydeligit göra, att han skall kunna fatta och begripa det ogemena ståt, prakt, musik, *equipage* och dyrbare grannlåt, som är i konunga-hofvet; så litet och än tusende gånger mindre kan jag säga för dig brudens osägeliga härlighet, triumf och eviga glädje. Si, så måste jag tala och slå omkring, tala hvad jag kan, då jag för sakens öfversvinneliga höjd ej tala kan, det jag ville och borde.» — Då predikanten längre fram vill belysa tanken, att ju längre de saliga få vara med Herren, desto mer lära de känna honom och desto högre och djupare växer saligheten, sker det på följande sätt. »Då vi här umgås

med en from och redlig man, så älska vi honom, efter det vi känna honom. Men ju längre vi med honom umgå och ju mera vi få känna många dygder, i hög grad, hos honom, ju mera blir vårt hjärta honom, tillbundet och ju högre älska vi honom. Förer dig en man i ett slätt eller präktigt hus och byggnad och han stannar med dig uti första gemaket en lång stund, där ledsnar du, vare hur präktigt det vill. Men om han allt fort förer dig från det ena rummet till ett annat, som alltid är ju präktigare och med flere rariteter uppfyllt, så kan du med förundran gå där hela dagen, glömmer bort maten och nästan att gå dädan. Ut i osägelig hög grad måtte där så stå till i de saligas himmel.»

Ej alltid lyckas predikanten så väl, som de nu anförda citaten kunde ge vid handen. Mångordigheten blir ofta trötande, beskrifningen så detaljerad, att intet eller åtminstone ytterst litet lämnas öfver åt åhörarens fantasi att utfylla. Detta är för öfrigt ett drag, hvilket som bekant möter äfven i senare tidens s. k. folkpredikan. Männe ej just denna omständighet utgör en af de viktigaste förklaringsgrunderna därtill, att den bildade åhöraren ofta finner den s. k. kolportörspredikan platt och trivial, trots det religiösa och sedliga allvar, som *kan* upp-bära äfven en sådan. Från det öfversvinneliga nedsjuncker Westbeck understundom ohjälpligt i det platta och osmakliga för att icke säga sliskiga. Eller hvad säges, om följande utläggning af orden: *»jag vill mått varda»*. »Mått heter människian intet just då, när magen är full och orkar ej mera taga emot, utan mått och rätt förnöjd är en människa, då hon fått fullt foder och spis för alla sina begärelser och stillat sin appetit, hvilket aldrig låter sig göra här, ty de säga aldrig det är nog, men där, som glädje är tillfylles och ett lustigt väsende på Guds höggra hand evinnerligt, där blir David mått. När han hungriger vaknar, står bordet dukadt för honom, för bruden Jesu käresta. Där blir ett ljuft gästabad för utsvultna och uthungrade tiggare, som mästadels här i kapp med hundarna legat huka på golfvet och slekt med all begärlighet och fågnad de nådesmulor, som fallit af deras himmelska Faders bord. Det blir roligt att se i Herrans rolighet, när de här allihop i så stor skock och hop komma tågandes, intet i sletna

kläder som *Gibeoniterna*, intet i slarfviga kläder som Lazarus, utan alla klädde med härlighetens siden, krönte med kronor. Det blir roligt att se, huru alla dessa sättias till bords, få obemängdt vin, att se med hvad brinnande *appetit* de äta, att se huru brudgummen med egna värdaste händer dem matar och mättar, att höra en ljuflig klang af ängla sång, som höres, att tiden ej blifver lång för glädje. Det blir visserligen roligt att både se och höra. Vål är den, som där får vara deltagare uti den söta harpolek, klang, ton och sång, som ingen kan lära eller höra, *utan de, som äro köpte af jordene*. Det blir roligt att vara med, att se och höra, ännu roligare blir det att få smaka. Men allerroligast[!] att bli mättad af detta välsignade Guds husets allerrikesta håfvor och rätter. Då, just då *skall du få se din lust och utbrista eller utflyta och ditt hjärta förundra och utvidga sig*. Es. 60: 5.

Inom vissa kretsar gick och gällde antagligen denna predikostil, som icke ens i våra dagar torde vara helt utdöd, för just det rätta »Kanaans tungomål». Till ett sådant skattande åt en förskämd andlig smak gör sig dock Westbeck jämförelsevis sällan skyldig. Vid sidan af sådana utgjutelser, som den nyss anförda möta verkligt förträffliga icke blott enskilda uttryck utan genomförda homiletiska grepp. Man öfverser ock lätt med öfverdrifterna, upprepningarna och förloppningarna, då man märker slagen af ett hjärta, som brinnande klappar för sina åhörarens eviga och timliga väl.

Ett drag, som visserligen ej framträder så ofta, men däremot synnerligen tydligt i Westbecks tillgängliga predikningar, är hans natursinne eller kärlek till Guds uppenbarelse i naturen. Såsom Linné önskar äfven han på sitt vis »koxa in i Guds hemliga rådkammare». »Här i tiden — säger han på ett ställe¹ — se vi Gud i kreaturen så ljufligen, så *att himlarna förtälja Guds ära och fästet förkunnar hans händers verk*, så härligen, att ock hjärtat kan väckas till det eviga väsendets lof och beröm, *ty man hörer foglar sjunga med många handa ljud, skall intet då vår tunga lofsäga Herran Gud?* Det är intet grässtrå, intet löfblad, intet barr på barrskogen, ingen fluga eller minsta mygg och kråk, hvaruti vi icke klarligen blifva varse den fromme Mästarens stora mästerstycke.»

¹ Första samlingen ... predikningar s. 51.

Framför allt intresserade sig emellertid Westbeck för naturens nationalekonomiska betydelse. Titlarne på hans viktigaste arbeten och bidrag till Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar må jämte några korta anmärkningar här meddelas.

Westbecks kanske mest berömda arbete inom nämnda område utgöres af afhandlingen. *Ofögräpelig Landt-Mans Tanckar om den förmån eller skada Geta Creaturen kunna Riket tilskynda, til alla opartiskas mögnare ompröfvande uti ljuset satte under ett samtal* PHILANDER och ASCANIUS emellan, det är mellan en Fader och des Son Af En som träget önskar och söker *Fädernes-Landetz Sälla Wältrefnad.*¹

Medan getterna kunna — säger förf. — i det närmaste både vinter och sommar föda sig själfva ute på marken, hvarpå åtskilliga märkliga exempel anföras, och sålunda kostnaden för deras uppfödande är obetydlig, så skall deras afkomst vara så lönande, att de endast för mjölk skola afkasta fem gånger sitt värde. Låt vara, att den gode förf:n härvidlag sett saken något för optimistiskt, så lærer — enligt hvad en med norrlandsförhållandena förtrogen man sagt mig — hans yrkande på allmänna införande af geten såsom husdjur i vårt lands nordliga delar vara välbetänt och mycket behjärtansvärdt äfven i våra dagar.

*Om Skogars och Bränsles Fulla Besparning wid All Spanmåls och andra tings torkande och wid åtskilliga Wäningrums wärmande samt om rökegångars förbättrande och bästa inrättande.*²

Genom denna titel torde skriftens innehåll vara tillräckligt tydligt angifvet.

I vetenskapsakademiens tryckta handlingar åren 1740—55 har han behandlat rön och frågor om åkerbruket, om »källarehvalf af smedje-kol» samt »huru man af ett slags små fisk, som kallas skötspig, hvilken till stor myckenhet kan fångas, men af ingen nyttjas, kan tillreda en duglig olja eller tran» o. s. v.

¹ Tr. i Sthlm hos Lars Salvius s. a. En annan upplaga »nu för dess förtäflighets skuld å nyo til trycket befordrad och förbättrad» trycktes i Sthlm hos And. Jac. Nordström 1775.

² Tr. i Sthlm hos Peter Hesselberg, 1760. Som Westbecks medarbetare till denna skrift uppgifves O. GERDES.

I Vetenskapsakademiens handlingar för år 1742 finnas (s. 103 och 153) ett par bidrag af Westbeck nämligen dels »*Et försökt sätt at om wåren utså winterråg bland kornet, då det sås*» dels ock en »*Beskrifning, huru man med renmånssa kan föda boskap*». I synnerhet är den senare uppsatsen karaktäristisk. »Den, som detta [foder] ej försökt — säger förf. bl. a. — lærer näppeligen kunna föreställa sig huru boskapen utaf detta foder trifves. Mjölken blifwer mustig, smöret godt, köttet fet[t] samt får en smak af renkött». ¹

Stor uppmärksamhet väckte prosten Westbecks omsorgsfulla vård af sitt eget jordbruk och särskildt hans nyodlingar på kyrkoherdebostället. Af en »oländig ödesmark» fick han småningom till stånd en uppodling af tillsammans icke mindre än 55 tunnland öppen jord. Nyodlingen erhöll under namnet af *Sakrisberg* — ett namn som ännu i dag är bibehållet — sig beviljad säterifrihet af rikets ständer år 1756.

Vid ekonomisk besiktning å bostället intygades, att Westbeck ur dess åker brutit upp 8,000 lass sten och däraf anlagt 2,111 alnars »sten-gärdesgård» kring ägora o. s. v. Så stora omkostnader lade han ned på sådana förbättringar, att sterbhusets ekonomiska ställning blef synnerligen svag.

I sitt umgänge var han, enligt Högströms vittnesbörd, en »behaglig man, af muntert och gladt sinne, som kunde intaga, uppmuntra och fågna de tungsintaste, under det ömhet och människokärlek lyste både utur dess ögon och hjärta». Hans medfödda hastighet i »omdömen och tilltal» kunde väl i början verka en smula frånstötande, men väckte å andra sidan förtroende, då man kom underfund med hans uppriktiga välmening. Villig att erkänna sina fel prisas han särskildt för oegennyttia.

* * *

Kan man inom den svenska predikans historia under 1700-talet skilja mellan efter hvarandra uppträdande homiletiska

¹ Zacharias Westbecks son Gustaf sökte upptaga faderens mantel äfven på naturrönens område, såsom bl. a. framgår af hans hos Lars Salvins i Sthlm år 1744 tryckta skrift: *Underrättelse om en påfunnen dubbel slags bomull, som ymnigt wexer öfwer hela riket, framgifven af Gustav Westbeck på kongl. Commercii-Collegii befallning.*

riktningar af *pietistisk*, *herrnhutisk* och *neologisk* färg, så bör Westbeck utan tvifvel räknas till den förstnämnda. Frågan är blott, om han må anses höra till den predikoriiktning med afgjordt kyrklig hållning, som i den fromme JOHAN ARNDT har sin förnämste representant eller till predikanter af den hallensiska pietismens prägel. Att hans ofvan omnämnda Västerås-predikan af år 1726 är tillkommen under sistnämnda inflytande, är tydligt redan af hvad där säges om verkan af en oomvänd lärares predikan. Hans uttalanden med anledning af Erik Molins besök vid Öster Löfsta tyda åt samma håll. Men å andra sidan bör det icke förgätas dels att han själf aldrig besökt Halle, dels — och hvad som är viktigare — att hans senare predikningar liksom hans förhållande till sina förmän under sista delen af hans lefnad gifva vid handen, att han då intagit en mera vänlig ställning än i sin ungdom till de inom kyrkan rådande förhållandena.

I betydelse och homiletisk kraft tål icke Westbeck jämförelse med sådana samtida predikanter som ANDERS BÅLD d. ä., SVEN BÆLTER och ABRAHAM PETERSSON å ena sidan eller väckelsepredikanterna ERIK TOLSTADIUS, PETER MURBECK och ANDERS ELFVING å den andra. Den typ, som Westbeck närmast representerar, torde riktigast böra inrangeras såsom stående mellan sistnämnda grupp och folkpredikanter af LARS LINDEROTS och PER TOLLESONS nomistiska prägel, för så vidt icke Westbeck bör anses intaga ett rum för sig. Onekligen förefaller han i vissa afseenden mera än med de sistnämnda andligt besläktad med en ännu äldre tids folktalare, om han också icke i drastisk frispråkighet och kraft kan mäta sig med t. ex. den af S. Columbus omtalade Mäster Per i Kopparberget.

Herman Lundström.

Z. Westbecks predikan i Västerås domkyrka den åttonde
söndagen efter tref. år 1726.¹

Operate mecum, Amantissime Jesu.

Dom. VIII Trinit. Arosiæ 1726. S. D. V.

Joh. 10: 3. *Hwilken, som går in genom dören til fåra-
huset, han är herden til fåren; för honom låter döravården up*
är Jesu trogna och för alla Gudz barn saliga underwisning
Joh. 10. Herren Jesus, då han dessa orden taler, är han deruti
begripen, at på det nogaste utmärkia och utwisa skilnaden
emellan rätta herdar för de andeliga fåren och emellan tiufwar
och röfware, som sig ock herdar nämna låta, hwilka under sitt
herdanamn så många siälur jämmerligen mörda och i ewigt
qwahl brådstörta och kasta. Then för thenskull, som är mohn
om at förwara sin siäl ifrån slika siälamördare, honom åligger
det nu, at lemna hierta, hog och öra at höra här, hwad Jesus
säger. *Jesus lærer tig k. siäl*, at den som ingår genom dören,
han är herden til fåren, men den som stiger annorstädes in,
han är en tiuf och en röfware och altså en siälamördare.
Häraf behåller tu straxt den lärdomen, at den du ska ärkänna
för en rätt herda, den du näst Gud tryggeligen ska kunna
anförtrou din dyra siäls siälawård, den ska wara ingången
genom dören til fårahuset *et contra; hwarpå straxt följer den
fråga*: hwad det är för en *dör*, som den ska änteligen gå
igenom, den iag ska känna för en rätt herda? Så bör tu
weta, at 1) med döran intet förstås en konungs, herres eller
församlings utwertes kallelse, ty den dören är alt för wijd,
som offta släpper ulfwar in i ställe för herdar, far offta will
om person och sätter offta det wärda herdanamnet på siäl-
tärande, -frätande och -mördande ulfwar. Namn kunna

¹ Till grund för den tryckta texten hafva lagts följande handskrifter i nu
nämnd ordning: 1:o) N. 1846 n:o 61 möjligen original, i det följande betecknad
med A. 2:o) N. 1617, afskrift, gjord enligt anteckning i slutet af manuskriptet 9/8
1729 och i det följande betecknad med bokstafven B, samt 3:o) N. 1846 n:o 613,
betecknas med C. Alla tre handskrifterna tillhöra nordinska samlingen i Uppsala
Univ. bibliotek.

de wäl få derigenom af herdar, men intet gagnet. *Så seer tu*, at the, som gångne äro igenom denna dören, äro intet alle sådane herdar, dem du kan ärkänna för rätta. Så bör tu ock 2) weta på tin fråga,¹ at prästwigningen och händers påläggning intet här förstås med² dören; fastän alla, som offentelige lärare wara skole, måste änteligen efter andans ordning gå genom den dören, så will dock Jesus sielf intet ehrkänna; intet will han heller, at du skal hålla dem alla för rätta herdar, som gå derigenom, ty den dören är ock alt för wijd både derföre, at biskopar, som prästwigningen förrätta, äro inga gudar, som kunna see folk in i hiertat, såsom ock derföre, at biskopar etc. äro offta sielfwa glupande ulfvar, som see på sit egit, och öppna denna dören för uppenbara glupande ulfvar, så lærer tu, at när tu seer en, som kraga och kappa bär, du intet straxt derföre kan känna honom för en rätt herde. Så bör tu ock 3:o så mycket mindre här förstå med dören den dören, som så många stråka igenom, när en mor eller dotter i huset måtte bli dem en dör in uti fårahuset. Aldrig mins jag, at jag sedt det i Gudz ord, det han säger, at den som går genom den dören, är herden til fåren. Så lærer tu, at straxt en har friat sig til ett herdaämbete, du honom icke derföre straxt kan känna för en god herde, effter den dören är så wiid, at hon släpper in flere tiufwar än herdar. Så kan tu 4:to än mindre säija, at de gå genom rätta dören, som igenom löpande, bugande och bäckande, köpande, genom gåfwor och skiänker, mutor och ränker inslita, bänga, bryta sig in, hwar de wilja, i fårahuset. Nej, och Nej! De arma fåren blöda än i dag til sine siälur af sådane ulfwars mordiska tänder, som intet för Guds skull ha slagit sig in i fårahuset. Stackare de fåren, som en sådan tiuf och mördare ha fått til herde! Så seer du, at denne döran är altför wijd, effter hon släpper in bara tiufwar och skälmar, mördare och röfware. Desse dörar äro altför wijda, så at man deraf icke känna kan någon för god herde. Fördenskull visar tig Jesus den rätta döran, hwarigenom de nödwändigt gå måste, som gode herdar warda skola, hwilkom du tryggeligen din siälawård anförtroo kan. *Jag är dören* — säger Jesus. — Den, som ingår genom denna döran Jesum, han är herden til fåren. Och, det är en mycket trång dör, hwarigenom intet alla slippa, en dör, som är wijd nog både för herdar och dem, som salige wilja warda, allenast de wilja afläggia det, som hindrar, men wilja de intet afläggat, blir döran dem så trång, at de i ewighet aldrig slippa derigenom.

¹ Hdskr. A: frågan.

² Hdskr. A: igenom.

Derföre slippa icke genom denna dören de, som wilia släpa med sig sin gamle Adam, sitt werdzliga sinne, sin egenkärlek, sin jordiska båtnad. Jesus i sin diupa ödmuikhet är en låg dör. De raka, stela och stolta halsar wilia här intet bucka sig, derföre slippa de intet igenom hwarken här i tiden at blifwa herdar och fåår eller i ewighet blifwa salige. *Ingå genom Jesum är nu intet annat än omfatta Jesum med sann och lefwande troo och blifwa Jesum lijk i sinne, tahl och lefwerne.* Däraf seer du, huru mehr än fåå äro herdar af de många, som herdar nämnas och huru fåå de fördenskull äro, dem du din dyra siälawård ombetroo kan.

Desse, som nu intet så ingångne äro genom döran Jesum, at de omfatta Jesum med trona och likna honom i sinne, tahl och gjärningar, äro sådane herdar, hwilka Jesus i dag kallar falska propheter, wid hwilka Jesus detta NB sätter: *Wachter Eder för them etc.*

Textus: Matth. 7: 15 s. q.

Wår frälsare Jesus ställer oss här en lära före om falska propheter. Jag weet, at denne lära är en förtretlig lära för många och lærer swida som salt i surt öga, men thet hielper intet, hwad det swider. Men efter Jesus sielf ha[r] gifwit oss denne lära och den wördige ålderdomen hafver förordnat, at denne lära en gång om åhret skal afhandlas, så wilia wij den samma i Jesu namn under händer taga och betrachta.

1:0. De falska propheters art och egenskap.

2:do. Deras frucht.

Men wii bedie tig, wår aldrak[äraste] Jesu, som denna lära oss gifwit, at du härutinnan wille uplysa wåra förståndsögon, denna lära så at afhandla kunna, at wij deraf förstå och weta måge, hwilke herdar och propheter äro, hwilka wii kunna wara försäkrade om, at de trogne äro i sin siälawård såsom och känna dem, hwilka du har befalt at wachta oss före. War H. Jesu, war här tilstådes med tinom anda; styrk mig och öppna alles wår[a] tan¹, at dit ord må winna sin krafft och wärkan. Amen i dit namn, H. Jesu, wår enda siälaherde. Amen.

Exegesis.

Med falska propheter förstår Jesus sådane lärare, som med lära och lefwerne draga och bedraga åhörare til ewigt

¹ Hdskr. B och D: allas hiertan.

förderf. Den lärare, under hwars herda-ämbete fåren komma til korta til sitt andel. och ewiga lif, är en falsk prophete. Aldrig har Guds församling warit utan falska propheter och thet både för Satans arghet skull, som aldrig hwilar at upwäckia slika forförare såsom ock af Gudz tilstädielse, som derigenom welat pröfwa sina barn, huru faste och starke de warit, på det de icke skulle låta omföra sig af allehanda lärdomsväder, ty så säger H[erre]n:¹ *Om en falsk prophet eller drömare upkomer, så skal tu intet höra hans ord, ty Heren tin Gud försöker eder, at han må förfara, om I af allo hierta och siäl älska Herren eder Gud.* Doch likväl hafva Guds barn en tröst deraf, at de, som på Herran trösta, the förnimma, at han trofast är och the, som faste äro i kärleken, them låter han intet taga ifrån sig, ty hans helige äro i nåd och barmhertighet och han hafver *ett upsecnde på sine utkorade.* Sap. 3: 9. Men när lefwande Guden tilstädier, at falske och ogudachtige lärare bli många och mächtige och the trogne lärare bli ringa eller inga, då är itt ofelbart teckn, at Herren icke är blickad öfver det landet, då äro det folket it så stort syndastraff underkastade, at pest, hunger och krig äro bara barnlekar emot det syndastraffet. Då behöfs Davids bön:² *Hielp Herre, the helige äro förminskade* etc., ty det warder allestädz fullt af ogudachtige ther sådant löst folk ibland menniskiorna rådande äro. Då sker det at under myckenheten af ogudachtige lärare, icke allenast de helige bli *upätne*, utan ock de fåå helige bli ett under, ett widunder, at hvar man pekar finger åt dem: see, tåcken helig der går! I forna dagar woro de helige så fåå, at det af de fåå, som woro hette:³ *Sii, här är iag och barnen, som Gud mig gifwit hafver, til ett teckn och under i Israël.* Och det wärsta är, at i detta syndastraffet Satan så klistrar ögonen til på folket, at hwarken lärare eller åhörare känna straffet för straff, ty denna werldennes Gud, Satan, har förblindat otrons barnas sinne, at dem icke lysa skal evangeliü lius af Christi klarhet, 2 Cor. 4, at fast Gudz ord för dem är som klara solen, så see de doch intet, utan både lärare och åhörare vandra i mörkret och hata altså all tuchtan och warning och förkasta all andans bestraffning.

Så kom nu och låt oss see, om detta syndastraffet har drabbat på oss eller ej? *Syndastraff* ha wij haft hela tiden bortåt. Det mins wii så mycket bättre, som mångt hierta ännu deraf blödande, många ögon rinnande äro. Rachel gråter än i dag sina barn och ropar himmelshögt och will intet låta

¹ Randgl.: Deut 13: 13.

² Randgl.: 12: 2, 9.

³ Randgl.: Esa. 8.

hugsvala sig. Så swåra plågor och swåra rijs, som på oss drabbat, äro handgripelige teckn af swåra synder och mycken ogudachtighet, ty *thet är tin ondskas skull, at tu så plågad warder*. Til ogudachtigheten åter igen äro onde lärare och onde arbetare icke den ringaste orsaken, ty *af propheterna i Jerusalem* kommer skrymtare utöfwer hela landet, Jer. 23, therföre kan ingen twifla, at til den allmenna ogudachtigheten och des hiertklämmande straff in falska och otrogne lärare ibland oss mycket äro orsaken. Låt oss nu då taga i acht de teckn på falska propheter, Jesus här lägger oss tydeligen för ögonen.

1:0 Säger Jesus om de falska propheter, at *de komma til Eder*. Här wid bör tu straxt komma ihog, at, som sielfver *atan* är en Guds-apa, som i många måhl apar Gud effter at dermed så mycket snarare bedraga folket, så äro ock satans barns, de falska lärares högsta arbete til at apa de sanna Herrans propheter effter. Nu wete wii, at i Gl. Testamente propheterna kommo okallade af folket emot folketz wilia, doch kallade af Herranom med en invertes kallelse. Detta säger nu ock Christus om de falska: *de komma*, nämligen okallade både af Gud och menniskior, ehuru the föregifwa en inwertes kallelse. Derföre, k. siäl, tu som will wachta tig för falska propheter, kom granneligen i hog detta Jesu ord, när du seer, huru ock i våra tider spelas wid detta kommande; när du märker at wid en vacance och ledig feet lägenhet wäl *ett dussin Långkappor* komma til gångs och sprängs, så tänk på Jesu ord: *Wachter eder för the falska propheter, som komma* etc. När de så komma hoptals, så ha de wälen inwertes kallelse, mon bara til feta lägenheter. En sådan löpare af Midian och Epha, som friar intet til din magra siäl at göra henne feet i Gudi; men ditt feta bord och dryga bågare är bruden, som den friaren friar effter. Och när en sådan löpare har lupit eller kiöpt sig til en siälawård, stackara fåren då! NB de bli sålda, NB, och räknade bara för slachtefår. Och en dehl ä i denne saken så grofwe, at de mena sig *göra synd, om de intet löpa*. Jag mins en icke så längesedan, som fick ett fett prästgiäll. Han lopp derom til kungs och grefwar, och sedan det wor bestält, sade han: Nå Gudi ske lof! Nu har iag giort mitt til. Nu har iag godt samwete, om iag får'et eller intet. Om sådana löpare säger Herren: *Jag sände icke propheterna, likwäl lupo the*, Jer. 23: 21. Hwad är ett sådant löpande annat än med wäld bryta sig in i fårahuset, och kan klarligen skönias, at sådane, som sades, intet hafwa i sinnet at föda siälur, utan iag är rädder, at de arma siälur, som sådana löpare få, gå miste om sine siälurs rätta siälur-föda och omsider i ewigt

förderf störta, hwarifrån de likwål dyrt köpte äro med gudablod, med Gudz egen, enda och käraste Sons Jesu Christi blod.

Widare de, som så komma, plå *intet achta, huru de komma*, först de komma. Det seer man ofta, at en ung student, som nyss har kommit från Academien, wid en vacant lägenhet kommer löpandes och springandes, än til at tigga sig in, än til at köpa sig in i församlingen och will blifwa siälaherde och ha än intet lärt at skiöta sig sielf och sin egen siäl, mycket mindre Gudz församling med så många siälar; duger ofta intet¹ til at wara *en swinaherde*, mycket mindre en siälaherde. På sådant och dylikt sätt komma nu många falska propheter in i Gudz församling, hwilka icke kan förestå Gudz församling såsom siälaherdar. Sådana söka ock icke, huru de må kunna föra siälar til Gud, utan snarare föra de siälar kaf² ifrån Gud; ty han söker med sitt löpande ock köpande icke at han ska kunna samla fåår i Jesu fårahuus och såsom en rätt siälaherde försörja fåren til sina siälar utan de sökia at få giöda sig af fårens ull, iag menar deras godz och ägodelar, på det at de må kunna få sina utlagda penningar igen och giöda buken och fylla pungen med. At så tilgår i våra tider weet ingen bättre än de, som äro Jesu andeliga fåår, rätta och trogna barn, som altid äro hungroge til sina siälar effter siälabet, som är lefwandes Guds ord, at i det ställe de skulle få föda sin siäl, blifwa äfwen til sin siäl af sådane glupande ulfvar och falska propheter iämmerliga qwalde. *Jag weet här ibland eder finnas några*, hwars hiertan äfwen wål blöda öfwer it sådant siälamord, men lefwandes Herren, han seer thet och märker thet³ och är en tänkeskrift skrifwen för honom. Han skal i sinom tid stå up och hielpa sina älenda utur sådana glupande ulfvars mordiska tänder, som så hafva brutit sig okallade in och rifvit och sargat fåran, och de, som så okallade hafva kommit, skola i ewighet gå otacka[de] ifrån. Derföre du wår allrakäraste siälaherde Herren Jesu Christe, som sielf är den öfwerste herden och öfversteprästen, som allena kan warkunna sig öfwer wår swaghet, fød du sielf dine andelige fåår, som intet ha kostat himmel och iord, utan ditt egit dyra blod, och du öfverste-präst och herde, som i allting war frestad, lika som wij (doch utan synd) och derföre kan hielpa dem, som frestas, fräls då dina fåår och rätta effterföliare ifrån alla slika siälamördande ulfvar och bewara dem frå alt siälamord och fød du dem så här i tiden sielf uti ditt andel fårahuus, at de aldrig af de grymma ulfvar måga upätne warda,

¹ Hdskr. A: til intet.

² Så i hdskr. A. Hdskr.: B: qwaf. C: af.

³ B: thet wähl.

til thess tu intager them uti tin ewiga fårahuus i den ewiga saligheten!

2do säger Jesus om the falska propheter, at de komma i *fårakläder*. Med fårakläder förstås alt, hwad en falsk prophete kan skyla sitt usla hierta under, alt det, som dåger til at täcka öfwer med, til täcke öfwer ett så i wrångheten bebundet hierta. Märk nu här, k. siäl, huru en falsk prophete apar en sann prophete effter. I Gl. Test:t gingo propheterna i gemena kläder, som Johannes döparen, som bar en lädergiording om sina länder och war klädd i camela-häär. Marc. 1. De hafva gått i *fårskinn och getskinn*, som Paulus talar i Ebr. 11. Straxt en falsk prophete det märkte, klädde han sig lika i gemena kläder. Här förstär Jesus med fårakläder, när en ulff skyler sin skalk och kastar öfwer sig en religionsmantel, thet är utwertes helighet, börjar i wänliga ord och gläntzande giärningar kläda sig som en liusand engel. Förstås ock med fårakläder sielfwa prophete- och *präste-namnet och kappan och kragan*, hwilka många ulfvar bruka at skyla sin skalk med och willia at alla par force ska kiänna dem för herdar. Men skulle det så wara, så skulle man ock känna många ulfvar och biörnar för rätta herdar. I wissa måhl hörer ock det til en fåraklädning, som dåger at täcka öfwer med en altför mycket stor *lindrighet, flathet* och tystlåthet, hwilket täcke på det at det desto bättre skien af fårakläder hafva skal, kallas af sådana flata och tysta läkare en christelig försichtighet. Wäl skal man i allting bruka en christelig försichtighet men at igenom sin flathet, tystlåthet och lindrighet, i fruchtan at bli hatad, förfölgd och försmädad af folket tige til folketz synder och det intet alfvarsamligen bestraffa både allment och enskylt, det är at wara en tyster hund, til at styrka de ogudachtige i sine ondsko och föra både sin och andras siälur til helwete. Ä dä' en christelig försichtighet? Nej! Det är en diefwulsk stumhet. Ingen menniskia är så försichtig som Jesus war, men aldrig wiste han af en sådan försichtighet, utan han war lindrig emot dem, som han såg wara blödiga och botfärdiga, men de ogudachtige och skrymtare straffade han härdeliga och predikade wädeliga ock icke som de skrifftlärde och phariseer. Ty den, som will hafwa ett rätt herda-namn, han måste giöra ock i sielfwa wärket wisa herde-gagnet, så at han delar rätt sanningens ord, utan anseende til person, straffa dem, som straff tilhörer, så att syndaren antingen ska omwända sig eller ska syndaren bli hans argesta fiende. Den skal han och weta trösta, som tröst behöfwa och altså weta, som en trogen och snäll skaffare *gifwa husfolket maat i rättan tid*, som Jesus säger i Luc. 12 Cap. NB förstås ock med fårakläder en öfwerdådig

hetsighet och ifver, hwilka under skien af nit för Gudz ähra grufweligen wanähra och försmäda Gud. Sådane hafva wäl en ifver, men en kötzlig ifver för sin egen ähra. Stachare de fåren, som en sådan, en falsker ifrare hafva til herde. Tro säkert sådane falske ifrare hafva wäl lust at upäta fåren, i synnerhet om fåret är af sådant stånd, at det i werdzlig mätto intet har at säja och derföre intet är rädd, at den ska kunna giöra honom någe igen. Och huru kommer han icke som en glupande ulf til at upäta fåret och i egen macht will risa't, slita't och sarga't. Men är någon, som de tro på kunna göra dem någe igen, den tors de inte på. Ach, Gud nåde oss, at sådane ulfvar ska finnas! At draga fårakläder är en dragt, som herdar öfwermåttan wäl kläder, den de ock ingalunda kunna wara förutan, kommer en herde med ulfwa-kläder på, så skrämer han fåren, så at de fly och kunna inte hafwa någe förtroende til honom. Satan har så illa lagt uth denna texten i mångas hiertan, så at de tycka rätt så mycke, om icke mehr om herdan uti ulfwa-kläder än i fårakläder. Få de se en herde eller en christen i fårakläder, jag menar en herde och christen, som bevisar både inwertes och utwertes helighet, så at de i fölie deraf bewisat i utwertes mätto, som inwertes en helig wandel, så skal den då strax wara ett känneteckn at der under är ett ulfvahierta; och när de en sådan få see, fly the och ropa: sij tächen falsk prophet i fårakläder! Ach, der ligger en ulf under! Ach, det ligger en räf under! *Latet anguis in herba*, skref en jesuit om Luthero.

Men få de see en i ulfvakläder, så ä' de tilfredz med honom, uhrsächta honom och seija: Ja, det må wara med hans lefwerne, hur det will, så har han ändå ett godt hierta. Han är ingen separatist eller singularist. Han är en redlig kar. Han weet så wäl at skicka sig med folk. Kanske det är intet sant? Men det är just ¹ en diefla-lära, och aldrig war det Christi lära och aldrig bli[r] det. Wäl är det möjeligit, at under fårakläder ett ulfvahierta kan liggia förborgat, ty satans diuphet är stor, men det är omöjeligit, i andelig mätto at tala, at under ulfwa-kläder kan ligga ett herda-hierta. Befaller dig Jesus, at du skal *wachta* dig för falska propheter, som komma i fårakläder, så will han du ska springa och *fly för* de propheter, som komma i ulfvakläder; och jag tror, at du utan möda ska hinna med at räkna de herdar, som i våra tider gå klädde i fårakläder, uti utwertes helighet klädde i ifver och nijt för lefwandes Guds ähra och til at skiöta hans hiord. Jag är rädder, du finner flera, öfver hwilka Herren ropar *wee, Israels*

¹ Hdskr. A: liust.

herdar, som föda sig sielfva; skulle de icke föda hiorden? Heseck. 34. Wee dem. De äro *hieltar at dricka wijn* och kämpar at dricka, af Esa. 5 Cap. Strängeliga och hårdeliga råda de öfver fåren, som kan läsas Heseck. 34 Cap. Derföre låta de så snart kalla sig kyrkioherrar som kyrkioherdar, ty de råda strängel. och hårdel. öfwer fåren, säger här lefwande Gudz ande. Hetzige, öfwerdådige och ifrige finner Herren dem, men *allenast öfver de fromma* och stilla i landena och Gudz dolda¹ barn. Öfver dem äro de så heta, som *en bakugn, hvilken bakaren heet gör, då han utknådat hafver*, som Gudz ande säger Hosea 7 Cap. 4, öfwer hwilket Herren, som wäl tiger til en tid, han ropar *som en barnaföderska: Effter nu de elände förtryckte warda* och de fattige sucka, will iag up, säger Herren: Jag will skaffa ena hielp, at man frimodeliga lära skal. *ψ 12. Jag är rädder, om man seer effter fåra- och herdakläder hos oss, så finnes hos största delen intet annat än bara kragan och kappan; om den klädningen heter det: vestis non facit monachum.* Wäl har lefwandes Gudz ande igenom Paulum til hans läriunge Timoth. budit en rätt herde wara dem *trognom en efftersyn i ord, i omgængelse, i kärlek, i andanom, i trona och kyshket*, 1 Tim. 4 Cap. 12, *ty om tu så gör, frälsar tu tig sielf och them, som tig höra* v. 16. Men man finner, ty werre, många af dem, som skulle wara hwitare än snöö, i ord orenare än söliga swijn, i omgængelse bistrare än ulfvar, i andanom dieflar; huru äro de då dem trognom en efftersyn i ord, då prästen ä så galen, stygger och grof i orden, at rå hedningen kan skämmas. Gud beware dej, min kära siäl, ifrån en sådan efftersyn! Gudz Ande sejer i Eph. 4, at genom gäckeri och skiämt Gudz Ande bedröfwas. Ack, huru ska Gudz Ande då plågas öfver så stygga ord! Vår dyra frälsare Jesus ha[r] sagt, at man ska göra räkenskap för hwart och ett fåfengt ord, Matth. 12. Hwad menar du, hwad dom du icke ska få för dina många wederstyggeliga och bestialiska ord, hwarmed Gudz Ande bedröfwas, ja plågas, at han måste vika ifrån ditt hierta. At Gudz Ande bedröfwas af fåfänga ord weet ingen bättre än som Gudz barn, hwilka då de af wårdslöshet och owaksamhet få låta mun löpa öfwer i fåfänga ord. Ach huru bedröfwas då icke Gudz Anda uti deras siäl! Ach, hwad mörker, ångest och oroo finna de icke uti siälen, hwaröfver de ofta måste klaga och qwida och bitterligen gråta, at de Gudz Anda så bedröfvat hafva, at de icke mehr känna hans nådiga, kraftiga och liufliga närwarelse uti sin siäl. Ach, huru många wäder öfvergå icke ett Gudz barn då?

¹ Hdskr. A: dålda.

Derföre må du wäl, min k. siäl, hierteln bedia: *O, at jag kunde sättia ett låds för min mun och trycka ett fast insegel på mina läppar!* Och det är dig så nödwändigt som nyttigt. Märk, hwad lefwandes Gudz Ande genom Apostelen Jacob säger, at *den som låter sig tycka han tjänar Gudi och icke styrer sin tungo*, hans gudstienst är fåfeng, af Jacobs Epist. 1 Cap. Bedröfwas nu Gudz Ande af fåfengt tahl och ä dess¹ gudstienst fåfäng, som icke styrer sina tungo, huru ska då de kunna wara dem trognom en efftersyn i ord, i omgångelse och andanom, enär de äro så arga at häda och smäda Gudz barn, som genom Gudz nåd så tala, at de kunna wara dem trognom en efftersyn i ord, i omgångelse och andanom. De der i orden äro tuchtige, tala om det, som länder til förbättring, i omgångelse helige, kyske och rene och efter det uhrmodiga, gamla christna bruket tala med hwarandra, som lefwandes Gudz Ande befaller i lefwandes Gudz ord och så lyda af Eph. 5: *Slem ord eller gäckerii eller skiämt låter ibland eder icke ens nämde warda, utan helre tacksejelse, talandes emellan eder i psalmer och lofsånger och andeliga wisor, siungande och spelande Herranom i Edor hierta, alltid tacksejande Gudi och Fadrenom för hwar man uti wärs Herras J. Christi namn.* Här hör du, at man ska tacka Gud för hwar man. Detta är nu denna tiden en *ny lära*, en främmande lära och man ska knapt finna någon, som giöre't mehr, och, om det är någon som giöre't, som de' wäl, Gudi lof! äre, fast de äro fåå, så warda de samma holdne för narrar och dårar, sådana som inte ha förstånd uti sig och inte weta skicka sig ibland folk. Häraf seer man klarligen, at det är *rätt på upphällningen af christendomen*, huru ska då de kunna wara dem trognom en efftersyn i ord, som ä så arge, at de häda och smäda de fåå andeliga, som efter det uhrmodiga, gamla christna bruket tala med hwarannan i psalmer och lofsånger och andeliga wisor.

Detta är wäl en saak, som låter wäl seija sig, låter wäl höra sig, men låter intet så snart giöra sig, nemligen at lärare och åhörare, husbönder och matmödrar ska med sina barn och tienstfolk öfwa sig i gudachtighetenes öfningar, i psalmer och lofsånger. Nog kan man wäl *lahmt och kall seija, man ska så göra*, tala Gudz ord med sina barn; kan wäl kallsinnigt bli giort, nemligen låta sina barn läsa morgon- och affton-böner, men skeer utan nit och flit och inte til den ändan, at christendomen och gudsfuchtan ska bli inplantat i hiertat på dem, på deras barn och tienstefolk, utan tienstefolket warda hela weckan

¹ Eller: dens. Hdskr. B: dess.

hålnu til arbete liksom fää; och när söndagen kommer, frågas aldrig efter, huru de äro til sin siäl, om de höra Gud til eller de höra Satan til. Menar du husbonde och matmoder, at du inte på den stora wårs H:s J. Christi räkenskapsdag ska giöra räkenskap för din dräng och piga? Jo, wisserligen. Det kommer och deraf, at prästen intet giör det. Derföre, om det ska bli någon gudachtighets öfning utaf, så ska wij, som präster äro, sielfwe giöra det, så at de andre af oss må hafva en effterdomelse, så at folket kan see, at wii ha alfvare med det wii seija. Ellers¹ mena dhe, [at] wij ha inte alfvare dermed. Fölier nu det

II stycket,

som handlar om de *falska propheters frucht*, hwarom jag i korthet ska låta ehr weta min mening. Wår frälsare Jesus säger i wårt ewangelium: *Utaf deras frucht skolen I kiänna dem. Icke hämtar man wünderufwor af törne, ej eller fikon af tistel etc. Ett godt trä kan icke bära onda frucht, icke eller kan ett ondt trä bära goda frucht*, säger Jesus. Det ha wäl många bemödat sig och giort sin högsta flit, at statuera, at *en ogudachtig präst kan rätt lära*, hwilket de wele bewisa med den korpen, som förde kiött och bröd til Elias, at, som han war en oreen fogel och kunde doch föra reen splijs, altså ska ock en ogudachtig präst, fast han är oreen, kunna predika reent och klart Gudz ord. Men detta exempel är intet enligit med Gudz ord, ty aldrig har iag läsit i Gudz ord, at Gud ha förswara någon ogudachtig eller sändt någon ogudachtig at predika sitt ord, och aldrig har iag sedt eller läsit det i Gudz ord, at *någon ogudachtig ha[r] omwändt någon ogudachtig*. Ja, seija de, han hafwer *ämbetzgäfwor*, fast han inte har helgelsens gåfwor. Hur' i Herrans namn ska det kunna gå an at ha ämbetzgäfwor och inte helgelsens gåfwor? kan wäl ämbetet gifwa *honom* gåfwor? Det har iag aldrig läsit i Gudz ord och inte finner du eller i Gudz ord, at *en ogudachtig kan rätt lära*. Jesus säger ju: *man kan inte hämta wyndrufwor af törne eller fikon af tistel*, ä[h!], det är wäl omöjeliga, och² en ogudachtig är iu en Gudz fiende och emot Gud. Sådana falska propheter äro ock falska emot Gud. Ä de falska emot Gud, så ä de inte bättre emot Gudz folk. Ä han en fiende af Gud och Jesu Christi kors, som Paulus talar om falska lärare,

¹ Hdskr. A.: eller.

² Hdskr. A.: at.

gråtandes, at de äro fiender til Christi kors, deras buk deras Gud, deras ähra til skam, de der achta hwad jorden tilhörer, af Phil. 3 Cap. Så äro the ock fiender til alla Jesu Christi korsdragare. De äro så blodtörstige, som ulfven, när han fått blodat tanden, will han ha mehr. Så göra de falska propheter. De upgapa med sina tänder, häda och försmäda Jesu korsdragare och trogne effterföljare. Huru ska de då kunna rätt lära? Vål nekar iag inte, at ock en ogudachtig kan seija Gudz ord före och seija enom wägen til saligheten, fastän han inte går honom. Men hwad säger Gudz ord? En blinder kan inte leda en blindan; de falla begge i gropena, Matth. 15 och uti Jerem. 10 Cap. står så här: Herdarna äro wordne til dårar och fråga inte efter Herran; therfore kunna the och intet rätt lära, utan förskingra hiorden. At så är, får man bäst då see, om en siäl ha blifvi upväckt af Gudz ord, som en ogudachtig präst ha brukat, och den siälen skulle bekänna sig för den prästen om sit tilstånd, så skulle prästen wända det uti phantasier och hålla den samma [til] at slå ifrån sig igenom werldzlig lust med tidz fördrif. Och, der samma menniskia inte skulle fölia hans råd, så skulle han hållas för en narr och dåre eller ock blifwa den samma menniskias argesta förföljare. Ty sådane ogudachtige präster, de achta ingen helsosam lärdom och döma inte rätt om the troгна. De hålla deras lefwerne för uhrsinnighet och deras ändalycht för skam, Sap. 5, hålla dem för förförare och de, som förwända folket, som Jesus blef hållen före. Huru sådane ogudachtige präster lära, skal du få höra, huru den lefwandes Herren om dem talar i Hesech. 13 Cap., derest så står: De döma de siälar til dödz, som inte döo skola, och dömer dem til lifs, som intet lefwa skulle, genom lögn i mitt folk, som lögn gärna hörer, v. 19. Men hwad säger nu Herren om sådana lärare? Jo, så säger han: Therfore at I falskeligen bedröfwa the rättferdigas hierta, hwilka jag inte bedröfwat hafver och hafwe styrkt the ogudachtigas händer, så at the inte omwända sig från sitt ogudachtiga wäsende, på thet the måtte lefwande blifwa, therfore skolen I intet mehr predika onyttiga läro eller prophetera, utan iag skal fria mitt folk utur edra händer och I skolen förnimma, at iag är Herren, v. 22, 23.

Gud skee lof! Herren vill sielf fria sina barn ifrån sådana ulfwar! At ogudachtige präster *inte kunna rätt lära*, är klart därpå, at de få ingen seger, som likwäl troгна lärare få, efter lefwandes Gudz Andas försäkran i den 84 psalmen, der så står: *Lärarena warda med mycken wälsignelse beprydde, de winna den ena segren effter den andra, at man må kunna see, at den rätta Guden bor i Zion.* Lofwad ware den lef-

wande Herren, som pryder sina rätta tienare med wälsignelse! Gudi ware lof, det finnes likwäl herdar, som intet dependera af menniskio-gunst, utan oförskräckte predika sanningenes ord så, at de winna den ena segren efter den andra, så at jämwäl den ena effter den andra blir rörd och slagen i sitt samwete, at de med ångerfult och botfärdigt hierta, med rinnande ögon och bedröfwad siäl komma til prästen, klaga och qwida, sei-jande: Ach, jag eländige syndare, hwad hafwer iag giort? Huru har jag syndat min Gud emot? Huru skal iag nu bära mig åt? Ach, hwad glädie är det för en rättskaffens herde, som ha[r] wågat det endesta och tagit sina siäl uti sina hand för Jesu skull och hans rikes uppbyggelse, när han seer, at hans predikan genom Gudz nåd ha wari så wärkande. Ach, så måste Gudz ord predikas med en sådan *andans nijt och drift*, at det en sådan wärkan kan hafwa, ty, *Gudz ord är lefwande och kraftligt och skarpare än något tweäggiat swärd och går igenom, til dess det åtskilier siäl och anda, märg och been*, som Paulus talar i Ebr. 4. Alt derföre om Gudz ord blir rätt, effter Gudz sinne predikat, så måste syndaren antingen omwända sig eller ska han bli prästens argaste fiende och förfoliare. Derom säger Herren: *Om propheterna hade blifwit wid mitt råd och hade predikat mino folke mitt ord, så hade de omvändt folket ifrån theras onda wäsende och ifrån theras onda lefwerne*, säger Herren i Jerem. 23 Cap.

Alt derföre predika sådane onda arbetare antingen intet Gudz ord eller predika de intet rätt Gudz ord.

Nu fråges, huru man ska betee sig, när så många falska propheter och ogudachtige präster ha inkommi i församlingen? Jo, det lærer dig Jesus, Matth. 9: *Beder sädenes Herre, at han sänder troгна arbetare i sin säd*. Herren weet, om icke ock det är en orsak, at så många falska och ogudachtiga lärare äro, at de så ganska fåå med allo hierta bedia Gud om trogne lärare. Derföre lät det wara *med ditt dagliga Fader wår* din dagliga böön at bedia Gud med alt alfware om troгна arbetare i sin säd och frälsa dig från alla falska lärare och bewara sin försambling från onda arbetare och tyste hundar, som emot hiorden intet godt i sinnet hafwa.

Herre Jesu, wår endaste siälaherde! Up och hielp dina elända fåår och gif dem herdar effter ditt sinne, som dem föda med wijshet, at wij här på jordene måge känna tig och ähra titt namn och ewinnerligen salige warda, at wii i ewighet få lofwa tig utan återwändo! Ja, tu wår aldrakiäraste siälaherde, Herre Jesu Christe, sänt tu sielf troгна arbetare i tin säd och skaffa ena hielp, at man frimodeliga lära må! Wederqweck dina elända, som til tig sucka och ropa! Styrk

dina trogna efterföljare, som effter dig trängta under mycken bedröfwelse, förfölielse och försmädelse, at de måge tåleligen lida dageligen, medan the strida, och din hielp unkommer, då du dem tagandes warder utur mycken oro till dig i den ewiga herligheten i det ewiga fridsens fårahus! Herre Jesu! Hör nådeligen vår bön! Amen i ditt namn, vår endaste och aldra kiärate siälaherde, Herre Jesu! Amen.

Meddelanden och aktstycken.

Några egenhändiga intyg af Carl Linnæus.

Bland handlingar angående prästexamen, prästvigning och pastorexamen påträffades vid det sistlidne år afslutade nyordnandet af Uppsala Domkapitels arkiv flere egenhändiga intyg, utfärdade af ingen mindre än CAROLUS LINNÆUS. Bland sina lärjungar hade han som bekant icke få, som sedermera ägnade sig åt kyrkans tjänst, och det saknar icke sitt intresse att iakttaga det sätt, hvarpå den store mästaren affattar sina olika vitsord. I dem afspeglas, huru den ene har följt undervisningen med rikare anlag och större intresse än den andre. Af de fyra ynglingar, som erhållit vitsord af den berömde arkiatern och hvilkas intyg här återgifvas, framstår PETRUS MARTIN såsom den främste. Originalen till hans och öfriga här meddelade intyg finnas i nämnda arkiv under signum: F. II. 1.

I.

Studiosus D^{ns} Petrus Martinus har
 af mig begjart examen i de delar
 som hön till Naturkännigheten, och som
 han af detta utskräta studio befunnerligen
 utbrädat kunskapen om Insecterna, althå
 har jag honom där i ki hörd, och funnat
 denna D^{ns} Petr. Martinus hafwa förskaf-
 fat sig en grundlig och på rena och säkra
 principer byggd kunskap, at han tydeligen
 kan känna och skilja de utskräte slagen,
 och där genom är i stånd at giwa rön
 till vetenskapen rörande och faderne-
 landets nytta vid deras fjanda eller gagn,
 hvarfor jag ora denna dygde studiosum
 har den äron hog maxime Reverendum
 Consistorium Eclesiasticum recommendera till
 all gunstig befordran de han ordens fäst
 förändre warden. Uppsala 1750 d. 13 octobr.

C. M. Lindner

II.

Hos mig har studiosus Andreas Brunnus, Fierdhundr. sig anmält till examen uti Naturkunnigheten, af hwilkens delar han förnämligast utwalt den, som handlar om wäxternes formering. Jag har hört honom i desse stycker och funnit honom där om wackert läsit och gjort sig så mycket bekant, som kunnat förmodas efter den tid, som de studerande blifwit antydde at här på använda flit; hwarföre hos Venerandum Consistorium Academicum jag denna studiosum Brunnium till vidare promotion bör recommendera. Upsala 1750 d. 4 Septembr.

Carl Linnæus

Arch. & Prof. R. O.

III.

Studiosus Daniel Elfner, Uplandus, har begiärt mitt intygande om de progresser han gjort uti naturkunnigheten, af hvilken han utwaldt den delen, som handlar om swänska wäxternes kundskap och deras classification. Jag har hört bemälte stud. Elfner uti ofwannämnde stycker och funnit honom här utinan, på kort tid, gjort wacker flit och skaffat sig någorlunda kundskap om de allmännaste växter. Upsala 1750 d. 8 Sept.

Carl Linnæus

IV.

Studiosus Dn Lars Bodin har hos mig uti examine aflagt prof af den insicht, han förskaffat sig uti Botaniska wetenskapen, och wist sig äga tämmelig god kundskap om wäxternes delar, så wähl som om de Swänska örterers igienkiennande med deras nytta uti färgerier, manufacturer och andra œconomiska förnödenheter, hwarföre han såsom theologiæ studiosus hos Venerandum Consistorium Ecclesiasticum recommenderas till gunstig befodran. Upsala d. 11 septembr. 1750.

Car: Linnæus

Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636.

Vid det senast företagna ordnandet af Uppsala Domkapitels arkiv påträffades i den under det egentliga arkivet och domkapitlets sessionsrum belägna källaren ett tillakrynklat gammalt halfark som uppveckladt befanns innehålla handskrifter från 1600-talet. Vid närmare undersökning visade sig detta gamla papper vara af ovanligt stort intresse icke blott därför, att det bevarar icke mindre än *nio autografer* af några bland svenska kyrkans främste män från denna tid utan särskildt därför, att vi härigenom få en föreställning om hur det kunde gå till, då enligt föreskriften i 1571 års kyrkoordning »några tillskickade personer af klerkeriet» anställde biskopsval vid en riksdag eller ett rådsmöte eller annan liknande sammankomst. Tydligt var det ej fråga om sluten votering, men väl skriftlig sådan. En enda voteringsedel har användts. Med denna äger det egendomliga förhållandet rum, att den begagnats af alla de i valet deltagande. Först nedskref biskop L. PAULINUS GOTHUS i Strängnäs såsom valkollegiets senior följande:

Vota ad Episcopatum Linkopensensem:

1. Episcopi Strengnensis dignos censet:

M. Rothovium, Episc. Aboensem.
 D. D. Vallium, Profess. Theol. Ubsal.
 M. Jonain, Lectorem Theol. Linköp.

Följer så i omedelbar anslutning:

Scarensis Ep[iscopu]s Eligit:

Clariss. Dn Doctorem Vallium.
 Rdm Dn Superintendentem Gothoburgensem.
 Rdm Dn M. Lenæum.

Den myndige Vesterås-biskopen har icke nöjt sig med att föreslå tre utan sätter fyra i valet. Rudbeckius' exempel följes af de flesta öfriga deltagare i omröstningen. Bland mycket annat uraktlåter som bekant 1571 års K. O. att lämna någon som hälst föreskrift om antalet personer, som skulle föreslås. J. Rudbeckius' anteckning har följande lydelse:

Arosiensis suffragium datum:

- R. M. Isaco Rothovio, Episcopo Aboensi.
- R. Dno M. Andreæ Prÿtz, superint. Gotheburgens.
- R. Dno D. Laurentio Vallio.
- R. Dno M. Jacobo, pastori Stocholmensi.

De återstående vota, af hvilka de fyra första jämte de tre redan meddelade hafva plats på den af ett halft skrifpappersark bestående voteringsedelns främre sida, lyda så:

Wexionensis vota

- R. M. Isaaco Ep[iscop]o Aboensi
- R. M. Andreæ Prÿtz
- R. M. Nicolao Calmariensi
- R. M. Jacobo Stockholmensi.

Aboensis

- D. D. Wallio
- M. Jonæ Oriensulano
- M. Nicolao Calmariensi
- M. Johanni Norcopensi

Mariæstadiensis

- R. M. Isaaco Ep[iscop]o A[boensi]
- M. Nicolao Calm.
- M. Andreæ Goth.
- D. D. Wallio

Calmariensis vota

R. Dn. M. Isacus B. Rothowius, Ep. Ab.
R. Dn. M. Jonas Mariæstadiensis
R. Dn. M. Andreas Prÿtz, Goteburg.

Superint. Gotheburg.

M. Isaco, Episcopo Aboensi.
M. Nicolao Eschilli Superint. Calmariensi.
D. Doctori Wallio Profess. et. past. Ubsaliensi.
M. Jacobo, pastori Holmensi.

Reverendis viris Dno Episcopo Aboensi, si ad Archiepiscopatum non transferatur, Dn. M. Johanni Matthiæ, serenissimæ, clarissimæque Reginæ præceptor et concionatori primario, sicuti et Dn. M. Jonæ Petri, S. S. theol. lectori in Gymnasio Lincopensi primario, suffragium nomine suo sui que venerandi Consistorii Upsalensis consilia cum suis ad hunc conventum congregatis deliberato, candide offert

Laurentius Wallius, Consistorii
Upsaliensis ad hæ Comitia
legatus plenipotens.

Ldm.

Laurelius' visitationsordning.

I Uppsala Universitets Bibliotek förvaras under sign. K. 69 ett exemplar af 1571 års kyrkoordning i originaltryck med egenhändiga anteckningar af biskop OLOF LAURELIUS i Vesterås. På insidan af främre pärmen läses följande original-anteckning: *Thetta exemplar hafwer warit min sal. Mormoders Faders Biskopens Laurelii egit. E. Benzelius Er. filius.* Ett på samma sida befintligt *exlibris* visar, att boken sedermera tillhört JAC. AX. LINDBLOM.

Till större delen utgöras nu Laurelius' nämnda anteckningar i denna volym af randrubriker och kortare notiser i marginalerna. Vid fol. LXV möter på tvänne infogade skriftpappersblad en längre, af Laurelius nedskrifven allukution att användas vid prästvigning. Slutligen må ock nämnas, att äfven några anteckningar af yngre hand förekomna, särskildt på de sista bladen.

Bland de af Laurelius' hand nedskrifna anteckningarna är särskildt hans, hittills af forskningen obeaktade *visitationsordning* af intresse. Med upplösning af handskriftens förkortningar har den följande lydelse:

Agenda in visitatione

cum plebe.

1. De doctrinæ puritate et diligentia in discenda doctrina evangelii.
2. De catechismo perdiscendo.
3. De præparatione ad verum sacramenti cœnæ Dominicæ usum per veram pœnitentiam, confessionem peccatorum et jejunium. Est intemperantiæ vicina.
4. De diebus præcationum cum summa animi pietate servandis in sobrietate vitæ.

5. De matrimoniali contractu, ut sc[ilicet] serventur gradus in ordinantia præscripti. Item ut contrario fiat inter æquales ætate personas. Item ut vidui et viduæ debitum ex[s]pectent lugendi tempus. Item ut desponsationes per ministros non fiant ante nuptiarum benedictionem. Huc pertinet XI¹ articulus de mulcta.

6. De obediencia erga magistratum et ne populus credat calumniatoribus magistratus.

7. De auxilio pro restauratione ædium templi cathedralis et de priorum templorum restauratione. Item de pastorum prædiis et ædituorum.

8. De testimonio fidelitatis pastorum in suis officiis expediendis, an scilicet fideliter doceant ecclesiam sibi commissam et an pie et inculpate cum ea conversentur. Item an cœremonias decentes curent et bonis fideliter præsent.

9. De decimis et cœteris pastorum redditibus bona fide eis reddendis.

10. De excommunicatione obedienter sustinenda et de ejus processu, si contumax fuerit.

11. Mulcta eorum, qui ante solennem benedictionem violant desponsatam sibi puellam. Item de mulcta eorum, qui discedunt a fide desponsationis.

12. Ne tuguriola et domunculæ, quibus lascivæ et impunæ mulieres absentibus possessoribus plerumque inhabitare solent, nimie prope templa ædificentur et propter periculum jusjurandi et ob ipsarum spurtam vitam.

13. De mulcta eorum, qui in templo et cœmiterio aliquem ex ira percutiunt.

Agenda in visitationi

cum pastoribus.

1. De diligentia et fideliter in omnibus ministerii partibus servanda. Hic commemorandum enim, quæ partes spectent ad officium pastoris ecclesiæ.

2. De præpositorum officio videlicet, ut quisque diligenter in sua præpositura ea, quæ in visitatione ordinata sunt, exse-

¹ Hdskr.: IX.

quantur, rationem etiam exigat mulctarum, si quæ acciderunt, et episcopo reddat.

3. Ne matrimonio jungantur ante dispensationem eas personas, quæ subjectæ sunt alicui ecclesiasticæ dispensationi, præsertim autem eas, quæ discedunt a desponsationis pacto.

4. Ut Festa eodem modo transferantur, quæ transferenda sunt, ut sit uniformitas.

5. De mercatura et omni avariciæ specie fugienda.

6. Pastores moneant ecclesiam sibi commissam, ut testamentum aliquod conferant morientes in templorum conservationem. *Item* ut pastores ipsi ex hac vita discessuri ad templum cathedrale testamentum aliquod ordinent. Moneant similiter auditores fideliter, ut aliquod pro suis facultatibus conferant ad ædium templi cathedralis restitutionem idque fiat pia potius persuasione, quam dura aliqua exactione.

7. Ipsi pastores vel ecclesiæ ministri, qui missam habituri sunt, debent quoque præparati e[ss]e ad usum sacræ cœnæ una cum aliis communicantibus. Ideo et erit ut inc[h]oationem missæ coram altari procedat¹ et recitet pias preces, ut et alii communicantes discent precari de vero et sancto sacramenti usu etc.

8. De habitu pastorum et sacellanorum decenti, quod sc[ilicet] in ecclesiam intrent tunicis, no[n] palliis.

Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige.

I den, f. d. domprosten C. A. TORÉN på hans nittioårsdag tillägnade skriften *I kyrkliga och teologiska ämnen* har jag uppvisat, att LAURELIUS' betydelse i konfirmationens historia icke varit af den ingripande art, som förut allmänt antagits. Så har han icke i sitt officiella kyrkolagsförslag påyrkat eller föreslagit konfirmationens införande i vårt land. Däremot lämnade jag öppen frågan om hans betydelse med afseende på konfirmationsakten inom Vesterås stift. Jag framhöll emeller-

¹ Hdskr.: procedat.

tid, att en sådan akt eller åtminstone en ansats därtill inom detta stift förefanns redan *före* Laurelius' tid.

I volymen K. 69 (Uppsala universitetsbibliotek) finnes emellertid ett nytt, hittills obeaktadt och alldeles okänt bidrag till konfirmationens historia. På tvänne efter nyss meddelade visitationsordning följande blad har LAURELIUS med egen hand nedskrifvit dessa ord:

Sedhan, såsom ungdomen uthi catechismi styckier förhörd är antingen af Biscoppen eller hans official, *idque publice in ecclesia*, skal visitator eller biscoppen förmana församlingen til bönen för ungdomen, och effter bönen skal han them, som förhörde äre och sig gudeligen och fliteligen öffuat haffua, styrkia och vel-signa med henders ålegning, ther aff andra måga upweckias til flit och gudeligheet, hwilket kallades fordomdags *Confirmatio*, h[oc] e[st] fermelse,¹ men nu ungdoms proffwen och welsignelse.

Collecta hæc sit.

Alzmectige och barmhertige Gudh, himmelske Fader! Tu, som alt gott i oss begynner, stadfester och fulborder, wii bidie tig för thesse barn, som tu genom dopet på nyt födt haffuer och låtit komma i tin kyrkia och nu så widt uplyst, att the tina nådh och welgerningar och sin återlösning i Christo Jesu, tin elskelige son, wår Herrra, haffue sielffue förstådt och för tine försambling uppenbarliga bekent. Styrk thetta titt werk, som tu uthi them begynt haffuer; föröka i them tin Helge Andes nådh och krafft, att the måge i tine försambling uthi en sanna tro och euan-gelii lydno allan theras lifftid och nu til ændan stadeligen bliffua och ickie låta sigh af någon kötzlig lusta eller falsk lärdom ifrå thenna bekenda sannin-gen förföra. Giff them nådena, att the måge effter tin vilia i Christo Jesu, som alles wår huffuud är, tilwexa, komma til en godh och mogen ålder i all wisdom,

¹ Hdskr.: *formelse*.

heligheet och retferdigheet, på thet the måge tigh och tin käre son, wår Herra, sampt then helga Anda, en sannan Gudh, altidh fulkomligen kenna, aff hiertat älska, tilbidia, åkalla och in för androm medh ord och leffuerne alvarligen och fructsambligen bekenna, ära och prisa. Och såsom tu oss tilsagt haffuer, at huad som helst wii bidie tigh i tins käre, käre sons, Jesu Christi namn, thes wil tu giffua oss, så see nu milde-liga til them, på huilka wii nu uthi titt namn henderna leggja och ther med them påmin[n]a och trösta¹ om tin nådelige handz beskydh och beskerem, om then helge Andes styrkielse och om tin milda hielp och bi-stånd til ett christeligt leffuerne, och förlåne them, att the sådant måge uptage uthi en rett tro, ware wisse, försee sigh och förtröste ther uppå, att tu, Gud, altid wil hålla öffuer them och med tine guddomlige [hand] bewara them för alt ondt, före och ledhsaga them til alt godt och aldrig taga tin helge Ande ifrån them genom Jesum Christum, wår Herra, Amen.

Sådhan skal Bispen eller visitator leggja handena på them och säia:

Gudh styrkie tig medh then helge Anda uthi en rätt tro, i euangelii kunskap och uthi hörsamheet til ett christeligt leffuerne, Gudi til äro, tig til saligheet och androm til itt godt exempel och mykin förbättring, genom Jesum Christum, wår Herra. Amen.

Det måste medgifwas, att nu meddelade aktstycke är af ovanligt stort intresse, då det väl knappast lider något twifvel, att LAURELIUS använt detta formulär. Det otillfredsställande uttrycket om barnen, såsom de där genom konfirmationsakten skulle »inympas uthi Jesu Christi kropp och församb-ling» (jfr mina *Bidrag till konfirmationens historia i Sverige*),

¹ Hdskr.: *förtrösta*, men då detta ord här är meningslöst och prefixet senare än handskriften i dess helhet och tydligen af misstag nedskrifvits, har jag ansett mig böra låta texten bibehålla det ursprungliga ordet.

saknas alldeles. För öfrigt må här antecknas, att Laurelius i likhet med åtskilliga tysk-lutherska agendor och sin gamle motståndare JOH. MATTHLÆ förbehåller aktens utförande åt biskopen eller hans official.

Ldm.

**Ett C. A. Agardhs uttalande från år 1842
om prästbildningen.**

Vid mitt utarbetande af ett herdaminne för Karlstads stift har jag särskildt kommit att fästa uppmärksamhet vid biskop C. A. AGARDHS initiativrika verksamhet. År 1842 på hösten höll han en s. k. stiftsstämma i Karlstad, som skilde sig från ett vanligt prästmöte därigenom, att vid densamma icke förekommo disputation, oration och predikningar, hvarjämte stiftsstämman icke varade längre än två dagar. Vid detta möte uttalar Agardh några i hög grad beaktansvärda ord angående prästbildningen, hvilka icke blott äga ett historiskt intresse utan jämväl otvifvelaktigt äro väl förtjänta att i en tid sådan som vår uppmärksammas och behjärtas. Detta Agardhs uttalande är så mycket märkligare, som det belyser hans verkliga ställning till den sedan 1834—35 års riksdag på dagordningen stående prästbildningsfrågan. Det synes icke heller fullt riktigt, då man framställt Agardh såsom tidens främste målsman för upprättandet af »isoleringskurer genom prästseminarier». Paragraf 10 af protokollet vid stiftprästerskapets sammanträde i Karlstad den 25 augusti 1842 har följande lydelse:

H. H. Biskopen ville fästa det yngre presterskapet uppmärksamhet på vigten deraf att fortsätta sina studier äfven sedan de blifvit prester, så mycket mera, som genom våra högst ofullkomliga och obestämda fordringar för prestbildningen, som tyckas understiga andra protestantiska länders, de fleste inträdde i embetet med föga mera än gymnasiebildningen, enär den akademiska kursen ofta absolverades på ett par

terminer, och då hufvudsakligen bestod i inlärandet af behöriga pensa för den bestämda examen. Då således den rent akademiska bildningen, hvilken i alla andra protestantiska länder anses för oundgänglig, enligt våra inrättningar icke till någon hufvudsaklig del ingår i prestens bildningsserie och det likväl är denna, som hufvudsakligen gifver och grundlägger hos ynglingen ett litterärt intresse, utom hvilket alla kunskaper och alla studier äro i sig sjelfva döda och förstelnade, så visar sig, att svenska presterskapet i framtiden endast på det sättet kan uppehålla sig på samma höga ståndpunkt af sjelfständig lärdom och vetenskaplighet, som hittills alltid utmärkt det samma och som ännu bibehåller sig i andra länder, att det yngre presterskapet sjelft insåg detta förhållande och genom egna ansträngningar sökte att uppfylla hvad våra offentliga inrättningar möjligen brista. H. H. biskopen hade förut redogjort för dessa sina åsikter och ville ej nu deröfver vara mångordig; men han trodde sig känna, att denna öfvertygelse blef allt mer och mer allmän och man började inse, att vårt akademiska examensväsende, enligt hvilket ynglingarne resa till akademien mera för att taga examina, än för att der fritt egna sig åt ett lefvande studium och erhålla ett intresse för vetenskaplighet och litteratur, som aldrig vinnes genom lex- eller examensläsning, vore i högsta grad skadligt och verkade hämmande på all vetenskaplighet och lägre bildning. H. H. biskopen vände sig i första rummet till det yngre presterskapet sjelft. Han var öfvertygad derom, att det med tillfredsställelse skulle emottaga den allmänna väckelse, han härmed ville gifva. Ty en gemensam anda bland alla utgjorde en vida högre kraft för den enskilde än om denne skulle tro sig ensam och utan deltagande ledas af en skön och ädel tanke. Han förestälde sig derföre, att från denna dag ett slags tyst förbund skulle uppstå emellan de yngre presterne att inom sig utgöra sin egen akademi, lefva ännu det akademiska lif, hvaraf de erhållit så ringa del samt bemäktiga sig tidens och släktets närvarande bildning. Under en sådan öfvertygelse trodde h. h. biskopen sig knappast behöfva uppmana det äldre presterskapet att hafva noga och sorgfällig omsorg derom, att i deras hus vistande yngre prester må med all flit använda sin tid till förkofran i nyttiga kunskaper.

H. H. biskopen vore imellertid icke obekant med de stora hinder, som lågo i vägen för realisationen af en sådan tanke; bland dem: kostsamheten af böcker och svårigheten att erhålla dem. Det senare förminskades, genom den utvidgade bokhandeln, hvarje dag. I afseende på det förra ville H. H. biskopen, då theologien alltid borde blifva prestens förnämsta studium, fästa de yngres uppmärksamhet utom våra inhemska lärda journaler äfven på en utländsk, särdeles ändamålsenlig i detta afseende, nemligen *Tidskrift för udenländsk Theol. Litteratur*, hvilken erhålles till ett godt pris och är ämnad att för danska presterskapet uppfylla ändamål, som här blifvit förordadt inom oss; hvarjemte h. h. biskopen föreslog, det i likhet med Tysklands *Provinzialkirchen-Zeithungen*, Stiftets Tidning kunde utvidgas samt utgifvas till dubbelt nummertal, för att deruti upptaga litterära ämnen, hvarom h. h. biskopen ville söka draga försorg, hvarmed presterskapet förklarade sig allmänt nöjdt.

Ldm.

Henrik Reuterdahls utländska resa 1835.

(Forts. och slut fr. föreg. årg.).

De närmast följande dagarne, den 25 och 26 juli, stannade R. i Halle. Som sina första bekantskaper här nämner han Ullmann, Thilo, Niemeyer, Wegscheider, Gesenius, Fritsche, Förstemann och Deichmann. Aftonen den 25:te tillbragte han hos Gesenius. Följande dag besåg han under Niemeyers, förståndarens, ledning de Franckeska stiftelserna, »trons sista storverk i Tyskland», såsom en berömd teolog i Halle kallade dem, enligt hvad han skrifver i sin tryckta reseberättelse. De ha gjort ett djupt intryck på honom, såsom man kan se i en uppsats följande år i Theologisk Quartalskrift om A. H. Francke och hans stiftelser, tydligen också en frukt af hans tyska resa. »En grandiosare, en ädlare anstalt», skrifver han här, »kan man icke se, och man lägger villigt på hjertat de ord, som möta vid utgången:

»Fremdling, was Du erblickt, hat *Glaub'* und *Liebe* gegründet
Ehre des Stiftenden Geist, *glaubend* und *liebend* wie Er.»

Till middag den 26:te var han inbjuden af Ullmann, där han träffade Thilo, Leo, Tholuck, Wilda, Friedländer och Witte. På hemvägen hade han sällskap med Tholuck, då de samtalade »om kristendomens återställande — genom Hegel, genom en förmedlande filosofi». Med Ullmann har han under en promenad till den vackra ruinen Giebichenstein afhandlat hvarjehanda theologica. Efter bokhandelsaffär hos Deichmann och afskedsbesök hos Gesenius, Fritsche och Ullmann for han sedan den 27:de till Leipzig i angenämt sällskap med Hempel och tog in på Hotel de Pologne.

I Leipzig har han snart träffat en landsman, A. Ekstrand. Sedan — efter orientering i staden, säger han — har han uppsökt Illgen, Gersdorff och biblioteket. Med Illgen har han strax kommit att samtala om theologica och erfarit, att man i Leipzig var missnöjd med det rådande teologiska pröfningsväsendet. Dagen har avslutats med ett besök på teatern, där han sett »fru Butter och kung Lear». Följande dag, den 29:de, har han besökt Winer, bokhandlare och antiquarer. Illgen har återgäldat hans besök föregående dag och Reuterdahl har sedan sällskapat med honom, Meissner och Winzer i Rosenthal. Till slut har han besett, som han skrifver, slagfälten vid Leipzig. Den 30 juli gjorde han först en bokhandelsaffär, eller möjligen flera, var sedan på middag hos Illgen tillsammans med Winzer, Goldhorn och en dotter af Matthiæ, och gjorde på aftonen i sällskap med Illgen, Winzer, Meissner och Krehl en utflykt till Thonberg och slagfälten. Under samtalet ha de särskildt afhandlat skolväsendet. Hvila efter dagens intryck fann han dock icke, förrän han skrifvit bref hem till Sverige. Efter nya bokhandelsaffärer reste han den 31:ste med Ekstrand till den stora svenska minnesplatsen från den 6:te november 1632. I hans minne fäste sig som hufvudpunkter Schwedenstein, »Flossgraben», väderkvarnarne, kullen och den gamle vaktaren. En plats, som i det stora minnet är förenad med Lützen, har han icke heller velat förbigå: Weissenfels och dess slott. Resten af dagen har ägnats åt ett besök i Naumburg, där han tydligen starkt tilltalats både af natur och historia. Han talar

om vinträden kring fönsterna, drufvorna på taken och »das grosse Kirschfest»; af den härliga domkyrkan har han skaffat sig »plån» och beskrifning, som dock icke återfinnas bland anteckningarne. Den 1:ste augusti var han i Schulpforta för att taga kännedom om dess gymnasium eller s. k. landsskola. Det härliga läget och hvad som var kvar af klostret har också fångslat hans uppmärksamhet; de bekantskaper, han härifrån särskildt mindes, voro Wolff och Lepsius. Söndagen den 2:dre augusti har han åter tillbragt i Leipzig. I Petrikyrkan hörde han en predikan af schleiermacherianen Wolff, som uppenbarligen intresserat honom. Han antecknar dess tema, som onekligen är anmärkningsvärdt: *Die allgemeine Erfahrung, dass man nach der Sünde am frömmsten sey*. Sedan har han åter besett slagfälten — när han talar om fälten, förmodar jag, att han menar icke blott det napoleonska, utan också det svenska — och därpå rest ut till Butters landställe i Langenau, där han haft en »angenäm middag med Günther, Nobbe, Goldhorn, Clodius, Erdmann och Seyffarth». På eftermiddagen sammanträffade han med prästen Wolff och hade hans sällskap på återresan, då de samtalade om Hegel och Wegscheider. På aftonen gick han upp till Illgen för att säga farväl. De hade ju haft mycken gemenskap under de hastigt förflutna dagarna. Följande dag, efter bokaffärer på skilda ställen, hvarunder »antiquaren Mehnert (im Brühl n:o 476) lofvade att besörja» nya, efter afskedsbesök hos Butter och Gersdorff och besök i Auerbachs källare, reste han, i sällskap med systemern till värden i Hotel de Pologne, till Meissen.

I Meissen har slottet och domen, porslinsfabriken och die Landesschule intresserat honom. Bekantskap har han gjort med Baumgarten-Crusius, araben, och den gode pastor Schmidt, i hvars familj han var bjuden på middag tillsammans med Crusius och Otto från Dresden. Sedan har han haft en hänryckande resa på »Stellwagen» till Dresden förbi vinbergen. I Dresden stannade han rätt länge, ända till den 10:de — han kom den 4:de och var på Brühlska terrassen om aftonen. Konstsamlingarna ha uppehållit honom;¹ särskildt nämner han Correggio och Rafael, men äfven det historiska museet, där han

¹ Han talar också om en exposition med Dahls taflor.

kunde betrakta både »Gustaf Adolfs rustning och fältbindel och Carl den 12:tes pistoler och värja, ditkomna genom Siquier och Migret». Men äfven hans båda hufvudintressen under resan: biblioteken och det teologiska pröfningsväsendet ha här sysselsatt honom. Med konsistorialrådet Franke har han afhandlat den senare frågan och bibliotekarien Falkenstein fick dagen efter hans ankomst mottaga hans besök. Tieck, Chalybäus, Otto, hos hvilken han var gäst till middag den 6:te, Schubart och Hasse minnes han också från dessa dagar. Aftonen den 8:de har han sett Fra Diavolo och funnit uppförandet härligt, men natten har varit obehaglig: ingen sömn för tandvärk, annoterar han. Följande dagen, söndagen, blef icke heller angenäm: »Catholska kyrkan. Ohnmacht. — Sorglig eftermiddag och ingen sömn om natten för tandvärk.»

De tvänne följande veckorna har hans resa varit en verklig lustfärd. Den har gått genom det sachsiska Schweiz, Böhmen och Österrike ner till Salzburg. Han har tydligen blifvit mycket förtjust öfver det, som han sett. Resan till Teplitz den 12:te finner han vara den härligaste, han ännu hade gjort. Prag med dess katolska gudstjänstlif — han var här under en kyrklig högtid, Marie himmelsfärdsdag, lördagen den 15:de — dess folktyp — han talar om pragensernas skönhet — dess samlingar och minnen har säkerligen mycket fånglat hans blick. Af motviljan mot svenskarne, som han antecknar, har han väl icke rönt mycket obehag, troligen ej heller af den kyrkobetjänt, som af misstag fått för litet vid besöket i Lorettostiftet. På färden från Prag, hvarunder han tillbringar en natt, föga angenäm, i Miltschin, besöker han äfven Tabor, det gamla och det nya. Säkerligen har han förts dit icke blott af routens lämplighet, utan äfven af de gamla hussitiska minnena. Ett för honom alldeles nytt sätt att färdas fick han strax därefter försöka, när han från Buddweis till Linz kunde göra »fart på jernbana». Från Linz till Lambach for han också på järnväg. På tåget har han träffat en president Schindler, med hvilken han tydligen fört intressanta samtal om kejsarfamiljen, om prins Vasa, om katolicismen och prästerskapet i Österrike och om Christinas stiftelse i Grätz-Münster. Resan med Schindler be-tecknar han som mycket angenäm och han tyckes ha haft

detta sällskap ända till Ischl. Från Ischl gjorde han en tur till St. Gilgen. Natten, det var nu den 20:de aug., tillbragte han i Hof, »en by med hjälpligt värdshus och mycket hederligt värdfolk.» Dagen efter var han i Hallein och besåg dess saltberg, om aftonen kom han till Salzburg, där han äfven tillbragte nästa natt, sedan han under dagen gjort en utflykt till Berchtesgaden och Bartholomäersjön.

Den 24:de kommer han in i Bayern. I Vaging mötte han den dagen den sedermera så ryktbare Fredrik Ferdinand Carlson, hvilken då som ung filosofie doktor var ute på en längre studieresa. Till München kom han på kvällen den 25:te och har strax begagnat tillfället att se Othello på teatern. Han var här äfven följande afton för att se Seydelmann i Ludvig XI i Peronne. Münchens konstskatter har han ägnat mycken uppmärksamhet, men han har icke därför försummat biblioteket; han fäste sig här vid en sådan sak som att den alfabetiska katalogen var den hufvudsakliga; den »methodiska» hänvisade till denna. Om Schubert, som han enligt brefvet till Tegnér af ^{22/5} 1835 längtat att få besöka, nämnes ingenting. Den 28:de for han till Nürnberg öfver Ingolstadt, Eichstädt, Weisenburg och Schwabach. Han var framme i Nürnberg följande dag — äfven dess grannskap hade intresse för honom såsom platsen för Gustaf Adolfs och Wallensteins läger och strid — men afreste hastigt till Erlangen. I Erlangen uppsökte han strax Engelhardt och gjorde sig sedan hemmastadd på biblioteket. Det senare fann han »fullt af Unsinn», men detta synes han hafva vändt till fördel för sig och Lund, ty det löfte om dupletter, hvarom han talar, innebar väl, att han skulle få något härifrån. På kvällen har i hans värdshus uppenbarat sig »en lång obekant filosof», som dock sedan befunnits vara en katolsk kantor. Dagen efter, söndagen, hörde han i den tyska reformerta kyrkan den märklige pastor Krafft, som blifvit af så stor betydelse för tros-lifvets återuppväckande äfven i Bayerns lutherska kyrka. Han har sedan träffat prof. Koppe, som hade »förbindelse med Möller Allersons i Sverige», och därefter har han varit på middag hos Engelhardt. Af E. inhämtade han upplysningar om det teologiska studiet i Bayern. På kvällen for han tillbaka till Nürnberg, där det var folkfest med luftballong, eldar

och bierdrickande. Dagen efter besåg han staden, som han förut blott genomfarit; som man kan vänta, dröjde han särskildt vid kyrkorna. På stadsbiblioteket kom han följande dag, den 1 september; här intresserade honom mest minnen af Luther och Melancthon. Resan från Nürnberg började som en nattresa. Men följande dag hade han tillfälle under färden att se »Ansbach — Dinkelsbühl — Ellwangen — Gmünd — Schwabiska riksstäder med vallar, torn, gamla kyrkor o. d.» Tiden har för öfrigt förkortats genom en dispyt med en resande bokhållare om Gustaf Adolf. På aftonen var han framme i Stuttgart. Här har han påföljande dag aflagt besök hos konsistorialrådet Seubert för att få upplysningar »angående theologica», särskildt prästseminariernas, det lägres och det högres, inrättning. Ytterligare har han varit hos »den vänlige Schwab samt hos Oberfinanzrath Frisch och hans dotter Fru Kopp». Schwab har han sedan besökt på biblioteket. Dessutom har han gjort bekantskap med Gfrörer, Moser, Daunscher, Wolfgang Menzel och Paul Achatius Pfizer. »Den glada aftonen hos Schwab» har avslutat dagens mödor. Från Stuttgart gick sedan färden till Tübingen. Prof. Mohl, som han först uppvaktade, fann han mycket officiös och förbindlig. Om det katolska prästseminariet härstädes har han gjort sig underrättad, kanske genom eget besök; det hade också ett särskildt intresse, därför att det var inrättadt efter den protestantiska förebilden. »Sättet» (näml. för prästbildningen i Würtemberg), skrifver han i sin tryckta reseberättelse, »ansågs för så ändamålsenligt, att för icke lång tid tillbaka en dylik anstalt, med stora uppoffringar å statens sida, vidtogs för det katolska prästerskapets bildning.» Biblioteket har naturligtvis äfven här dragit honom till sig; här fann han också såsom bibliotekarie en ganska märkvärdig personlighet, den bekante swedenborgaren och Swedenborgsutgifvaren Immanuel Tafel. Aftonen tillbragte han äfven hos denne; de ha säkerligen öfverenskommit om litterär bytesförbindelse för sina biblioteks räkning — kanske också för egen — ty R. antecknar till sist under den 4:de sept.: »löften till Tafel enligt promemoria». Om biblioteket, där Tafel var herre, skrifver han, måhända något spetsigt: »Mera förnuft i uppställningen af detta än jag väntat». Andra kända personligheter, som han här besökt, voro den ryktbare teologen Baur och den

utmärkte skalden Uhland. Han hade önskat att äfven träffa en annan, men denne, Gendin, var ej hemma. Från Tübingen återvände R. till Stuttgart, där han åter uppsökte Menzel och Schwab. Efter en afton med »champagne och fröjd», som det synes, i dessa vänners sällskap, har han på natten anträdt resan till Heidelberg. Ludwigsburg och Heilbronn syntes i månskenet. Här och hvar framträdde i halfdunklet en gammal kyrka eller ett torn. I Heidelberg fann han den 6:te sept. Dittenberger mycket förbindlig; i afseende på seminarier och dylikt hänvisade han till en af honom utgifven skrift. Den bekante renrationalistiske teologen Paulus var trots sina fler än 70 år rask och liflig, på det hela »sig lik». Han har tydligen varit mycket vänlig mot den resande svensken; medan »den gamle Paulus förde», besåg denne slottet och de grandiosa ruinerna, som han fann förtrollande. Om aftonen var han i museum med Dittenberger, Eberling och tvänne präster. Alla dessa, tillägger han, voro missnöjda med konsistoriella prof och seminarier. Intressant är karaktäristiken af några andra framstående män i det dåtida Heidelberg. Umbreit var fin, utvärtes bildad, mycket välvillig; Daub, den bekante spekulative teologen ur Hegels skola, rättfram, monoton, absolut, dock ej oangenäm. Bähr på biblioteket, till utseendet som Lindblom, var full af eld och välvilja. En biblioteksman intressera kanske hans observationer på detta bibliotek: »Catalogsbladen häftade på de fasta bladen, numren blott påklistrade böckerna, hyllorna i en enda salong, vinkelräta mot fönsterväggarne, temligen tätt tillsamman. Disputationerna i stora fack, och sedan alphabetiskt efter Præsides.» Nästa station på resan var Frankfurt. Under färden dit har han fröjdats vid anblicken af borgruiner, mogna drufvor och Darmstadt, som glänste i solen. Månen hade gått upp, när han såg Frankfurterbryggan och Main och sökte finna ett »quarter», hvilket icke var lätt; slutligen blef han upptagen i *zum grünen Baum*, där han dock icke fann sig riktigt väl. Följande dag har han besökt bokantikvaren Bähr och dr. Böhmer, säkerligen den bekante historikern. Först dagen efter for han härifrån; då hade han gjort handel hos Wimpfen et Goldschmidt och sett Römerberg, Barfüsslerkirche och domkyrkan.

Från Wiesbaden, dit han kommit samma dag, fortsatte han den följande, som var den 10 september, till Coblenz. Färden gick öfver Taunus. Han var i högtidsstämning den dagen. Den kom icke så mycket af det omväxlande sceneriet som af tanken på honom själf. Ty den 10:de var hans födelsedag.¹ »Taunus bestiges i godt väder och med godt lynne, *zumal mit Andacht an² dem Geburtstage*. Minnen, förhoppningar, önskningar.» Han fyllde nu 40 år. Sedan han öfver natten hvilat i Coblenz, fortsatte han på Rhen ned till Mainz. »Köld och regn betaga icke resan dess skönheter.» Den 12:te kom han med Rhen åter uppåt, till Bonn: hans stämning synes icke hafva blifvit förstörd af ett dåligt kvarter i Mainz. I Bonn har han träffat Bischoff, Chr. Gendin, Claussen, Augusti, Nitzsch, Bleek, och — hvad som icke var minst värdefullt — Ernst Moritz Arndt och hans fru. Den 13:de hade han en angenäm afton hos Bleek. Den 14:de var han med Claussen på biblioteket. Här gjordes öfverenskommelse med Bernd och gafs löfte till honom angående heraldica. Själfva universitetsbyggnaden, där ännu icke allt synes hafva varit färdigt, fängslade också hans intresse. Vid middagstiden for han landvägen till Köln. Det säger sig själf, att han besett dōmen; han talar äfven om utsikten från dess torn, men han har icke glömt andra stora kyrkliga sevärdheter här; hvarken St. Maria im Capitol med dess crypta, eller St. Peter med taflan af Rubens, föreställande Petri korsfästelse, eller St. Gereon med all dess prakt och dess crypta. Ja, han har äfven intresserat sig för »huset, där Rubens var född och Maria Medicis dōdde.» På natten for han till Cassel. »Natten var kall, men månljus och fager. Sömn hindrade dock allt beseende af landet. Mot morgonen mötte den vaknande ett skönt land, Westfalen, som räckte hela dagen. Ruhr följde nästan hela vägen, icke stor, men täck, flytande till Rhen och äfven därigenom angenäm. Sällskapet däremot var medelmåttigt eller dåligt.» Resan fortsattes äfven hela den följande natten, men förmiddagen den 16:de stannade han i Cassel, »där solskenet gaf det hela den fagraste skepnad», för att dock redan på eftermiddagen fort-

¹ R. var född i Malmö den 10 sept. 1795.

² I hdskr. auf.

sätta till Göttingen. Hit kom han efter en härlig resa, som gick förbi Münden, »ett litet paradis», om aftonen. Lücke var borta, när han följande dagen sökte honom, men Gieseler var hemma och vänlig; visade *tridentina*. Müller, Rettberg, med hvilka han samtalade om kyrkohistorien, Jacob och Wilhelm Grimm blefvo ytterligare bekantskaper. Hvad examensväsendet beträffar, längtade man i Hannover enligt Gieselers och Rettbergs utsago efter fakultetsexamen. På biblioteket, som visades honom följande dag af Grimm, fann han massor af böcker, dock lätt och luftigt uppställda och ordnade. Imponerat på honom har äfven den immensa nominalkatalogen och den påbörjade realkatalogen, »hvaraf omkring 40 band in folio utgöra Hist[oria] Lit[terarum], Grekiska och Latinska klassikerna.» Med Dieterich och Ruprecht har han gjort bokaffär och förhandlat åtminstone med van den Hoeck. Under en promenad med Gieseler utåt fälten och bergen har han träffat dr. Recke, då de tillsammans afhandlat politica. Att äfven aftonen varit intressant, kan man sluta af följande hastigt framkastade bilder: »Gieselers hus om aftonen. -- Hofråds-supén hos bröderna Grimm. Hugo (säkerligen den berömda juristen). Bencke. Göschen. Eichhorn. Bergmann. Båda bröderna Grimm. Müller. Fientlighet mot Menzel et Comp. Fin anrättning.»

Den 19:de for R. till Hannover, där han fick öfvervara en eldsvåda och följande dag besåg »slottet, några gator, det obetydliga Waterloomonumentet och det enkelt sköna Leibnitzmonumentet.» Dagen efter fortsatte han öfver Lüneburgerheden till Harburg och Hamburg. Här besökte han Schenck och Schwabe och gjorde med den senare strax en vandring genom staden. Denna har behagat honom; han talar om »Hamburgs herrlighet». Senare på dagen har han rest ut till Schwabes landtställe, där han träffade Heyse med fru och var med om en angenäm middag. På kvällen har han, som han säger, återfunnit Liljewalch, en af kamraterna från juni.

Utom skötandet af »bok- och klädesaffärer» har han den 22:dre hunnit besöka prof. Ullrich och Lappenberg, hvilken fått löfte om Schröders och Hildebrands afhandlingar om anglosachsiska mynt — några dagar senare lofvades honom

äfven Wallins Gothländska samlingar — och sedan med Schwabeska familjen göra en resa utåt landet till Altona, Klopstocks graf i Ottensen, och den präktiga utsiktspunkten Blankenese. En kostlig måltid och den skönaste afton ha förhöjt resans behag. Dagen afslutades med ett besök i teatern, där det gafs Schillers Räuber. Efter nya bokaffärer, som icke saknat sin vansklighet — för den 23:dje talar han om bokaffärer utau framgång — efter sällskapande hos Schencks den 24:de, där han träffade »Uddenberg, Vilh. Meyer och Bager», tog han den 25:te farväl af Hamburg, närmast af den Schwabeska familjen. Innan han afreste på natten, såg han dock »Faust, 4 akter». I Kiel besökte han Köster och Eckermann, och synes ha funnit mycket behag i den senares familj. Men vistelsen här fick icke blifva lång, ångfartyget väntade och han afreste samma dag. På fartyget voro åtskilliga förnäma: Nicolay, Wheaton, Buchholz, men mest synes han här hafva sällskapat med en superintendent Schwarz. Efter någon sjösjuka var han i Köpenhamn på aftonen den 27:de och efter några bestyr här den 30:de åter i Sverige.

Resan hade gifvit honom mycket, men den hade också bragt honom i förbindelser, som det kostade åtskilligt bestyr att inlösa. Han talar icke sällan om sina löften; huru mycket han stundom fått lofva, ses af en anteckning från besöket i Halle: »Löften: till Ullman om Thom:s (säkerl. Thomanders) afhandl., till Thilo om d:o Synesius, till Niemeyer om Scholastica, till Gesenius om Acreliana, till Krehl om Tegnér—Bildt, till Illgen om afhandlingar, till Goldhorn om Gustaf Adolf.»

Till Tegnér före resan.

I.

Hr Biskopen¹ är säkert så glad åt Stockholm och åt conferencerna med de såkallade Högmögende derstädes, att hr biskopen med välbehag anser min ödmjuka begäran att hos dessa Högmögende för mig utverka en nåd. Förhållandet är i korthet följande. Min håg att göra ett besök i Tyskland,

¹ R. skrifver genomgående Hr Biskopen med stora initialer.

och ett icke alltför flygtigt besök, är mera liflig än någonsin, hr biskopen kan så mycket mindre undra deröfver, som hr biskopen sjelf understödt densamma. Men jag har inga medel till en sådan resa och ringa utsigter att bekomma sådana. Ett slags plan till penningars anskaffande har jag visserligen uppgjort, men jag fruktar att den är alltför phantastisk. Den må dock nu vara hurudan den vill, utförligt har jag derom skrivit till Hartmansdorff, Tannström och Faxe. För att icke för 4:de gången repetera detsamma, tager jag mig friheten att hänvisa till den sistnämdes bref. Vågar jag bedja hr biskopen att med honom conferera och i fall icke hr biskopen finner mitt påfund allt för vanvettigt och »himmelåtsträfvande», understödja detsamma. Om Faxes välvilliga medverkan gör jag mig försäkrad; men hr biskopen kan mera derb und ungeziert än Faxe säga vederbörande hvad som är rätt och skäligt, och det är just detta som jag önskade hr biskopen ynnestfullt för mig ville göra. Får jag af hr biskopen hörs Hartmansdorff ett godt Skudsmaal, så torde saken kunna lyckas. I detta fall kommer jag än en gång att falla hr biskopen besvärlig, nemligen med begäran om bref till en eller annan af hr biskopens bekanta i Tyskland och särskilt till Steffens. Jag ville skriva mycket mer om mina funderingar, men är dels uttröttad af annat skrivveri och dels rädd att falla hr biskopen till last med för lång epistel. Med förnyad bön att min rese-lust måtte af hr biskopen blifva behjertad innesluter jag mig i hr biskopens bevågenhet.

Vördsammast och tillgifnast

H. Reuterdahl.

Lund d. 29 juni 1834.

II.

För ett års tid sedan meddelade jag Hr Biskopen, till följd af hr biskopens anmodan, underrättelse om beloppet af de insatser i Onsjö härads prestenkecassa, som för hr biskopen återstode såsom obetalta. Då jag för några dagar sedan af en händelse råkade en af delägarne, fick jag höra dels att hr biskopens contingent ännu icke blifvit erlagd och dels att

man vid sist hållna möte beslutat att såvida icke afgifterna inflöto inom årets slut, man icke längre kunde anse hr biskopen såsom delägare i cassan. Härom har jag trott mig böra underrätta hr biskopen för det fall att icke hr biskopen på annat sätt fått del af beslutet. Det resterande lär uppgå till den summa som medföljande P. M. utvisar.

Från Lund har jag intet märkeligt att berätta. Den gamla smutsen — på gatorna och annorstädes — har icke mycket förminskats. Några enskilda sträfva så godt de kunna; det hela är dödt som tillföre. Hr biskopens närmare bekanta må väl. I biskopshuset fåjas till mottagande af Paterfamilias. Bolmeers äro dystra och betungade.

Icke heller in litteris vet jag något eftertänkligt att omnämna. Glerup har erhållit ett nytt häfte af Urania, i hvilket hr biskopens porträtt finnes. Hr biskopen har kanske redan sett detsamma. Det är gjordt efter det Röhlska, men yngre och vackrare. Jag ser huru många tyska damer som dervid skola förälska sig i hr biskopen. — Också ett nytt häfte af Tiecks Novellenkranz har hitkommit. Allerliebste.

Jag arbetar att få min theologiska encyklopedi färdig i vinter. Om några veckor hoppas jag kunna begynna tryckningen. När den är fulländad, önskar jag komma ut. Må man blott bestå mig något! För det öfriga får jag sätta mig i skuld. Resan vill jag icke göra allför kort.

Frid och helse vare med hr biskopen! Inneslut i gammal vänskap hr biskopens

tillgifne

H. Reuterdaahl.

Lund d. 21 nov. 1834.

III.

Då jag förut fallit Hr Biskopen besvärlig med mina resplaner, kan jag icke underlåta berätta hr biskopen, att jag i år har bättre utsigter att få dem verkställda än tillföre. Hartmansdorff har, jag vet icke af hvilka medel, skaffat mig 700 rd bo. Från annat håll hoppas jag att erhålla 300. Sjelf kan jag tillägga något och som jag hoppas begifva mig åstad med 2000 rd. rgs. Denna summa säger man skall vara till-

räcklig för en med sparsamhet företagen resa till Berlin, Dresden, Breslau, Prag, Wien, München, Stuttgart, Heidelberg, Frankfurt, Cöln, Cassel, Göttingen, Hamburg och Köpenhamn. Jag skall försöka, och åtminstone icke låta sparsamheten fela. Dagarne efter midsommar vill jag tåga ut. Så godt jag kan, gör jag mina förberedelser, att resan må kunna blifva mig både angenäm och nyttig. Jag lofvar mig deraf troligen mera än jag finner. Till två män, med hvilka hr biskopen är eller varit i beröring, vill jag gärna hafva tillträde, Steffens i Berlin och Schubert i München. Då hr biskopen personligen och nära känner den förstnämde, tvekar jag icke att bedja hr biskopen om ett par rader till honom. Skulle hr biskopen äfven på grund af Schuberts förra artighet mot hr biskopen vilja införa mig hos honom, så blefve jag derföre mycken tack skyldig. — Det kunde ock mycket intressera mig att se Schleiermachers familj. Därtill skulle jag lättast kunna komma genom presten Jonas, hvarföre ock ett bref till denne från hr biskopen skulle vara mig mycket kärt. Om jag icke minnes orätt, berättade mig hr biskopen, att hr biskopen gjort hans bekantskap. Jag ber om ursäkt att jag med detta allt kommer till besvär. Har hr biskopen någon annan god anvisning att gifva mig, så är jag viss, att hr biskopen äfven oombedd lemnar densamma. Det förstås af sig sjelf, att om hr biskopen har någon önskan, som jag under resan kan uppfylla, hr biskopen har blott att befalla. Agardh gaf oss vid sin hemkomst ock hopp att hr biskopen vid midsommarstiden skulle vilja besöka Lund. Blir detta af, så behöfver jag naturligtvis icke brefven, förr än hr biskopen kommer. I annat fall är väl hr biskopen så god och skickar dem före den uppgifna tiden.

Att hr biskopens enkekasseaffärer för de sist förflutna åren äro besörjda, känner hr biskopen redan. För framtiden skola de på sätt som hr biskopen föreskrifvit arrangeras.

Hr biskopens vänner här må väl och glädja sig mycket åt den förhoppningen att oförtöfvadt få se hr biskopen.

Omfatta alltid med gammal ynnest

hr biskopens hjertligt tillgifne

H. Reuterdaahl.

Lund d. 22 maj 1835.

Mayerhoff till Tegnér.

Euer Hochwürden.

Nehme ich mir die Freiheit ein Exemplar meiner Uebersetzung Ihrer poetischen Werke, so weit sie gerade erschienen ist, mit einer so günstigen Gelegenheit mitzusenden. Der Herr Prof. Dr. Reuterdahl, dessen freien wissenschaftlichen Bestrebungen in einer dabei christlichen Richtung mich besonders anziehen, erbot sich meine schwachen Versuche, Ihre Meisterwerke zu übersetzen, Ihnen vorzulegen; doch bedauere ich sehr, nicht sogleich auch die Frithiofssage, die erst in einigen Wochen im Drucke beendet sein müsste, mit so sicherer Gelegenheit mitsenden zu können. Herzlichen Dank bin ich, wie mancher Unbekannte, Ihnen schuldig für so viele angenehme Stunden, und stehe nicht an auch diejenigen in meinem Briefe mitdanken zu lassen, die mit mir unter meinem Bekannten sich Ihrer Dichtungen erfreuten, nicht aber selbst diesen (sc. Dank) auszusprechen im Stande sind. Möchte doch bald Ihr in Deutschland sehnlischst erwartetes neues Werk erscheinen! Es wird neue Gruben des Dankes eröffnen.

Es empfiehlt sich Ihrer Gewogenheit

Mayerhoff

Lehrer der Theologie an der Univ. in Berlin¹

Berlin d. 22:ten Juli 1835.

Till Thomander från Berlin.

Berlin Tisdag (d. 14.)

Jag lefver rätt angenäma dagar i Berlin och dertill för godt pris. Det är icke farligare än att du när som helst med

¹ I samlingen bref till Tegnér i Lunds universitetsbibliotek förekommer ett bref från Mayerhoff af den 10 april 1837, däri han anmäler öfversändandet af andra bandet af sin öfversättning af Tegnér's dikter och tackar för det mottagande, som han med resällskap rönt vid ett personligt besök i Växjö. Ur teologisk synpunkt intresserar hvad han här till slut skrifer: *Ihre treffliche Recension der schwedisch-theologischen Literatur hat mich Sie als frei gesinnten Theologen kennen gelehrt, nach dem Geiste Schleiermachers*; möge die Literatur in jenem Geiste des Coryphaeen und in dem ihres Beurtheilers in Schweden gedeihen, so wird die Hochachtung, die Ihnen im so hohen Grade zu Theil ward, sich noch erweitern und zu dem Grade gedeiren, in welchem für Sie denkt und lebt *Mayerhoff*.

hustru och barn kan här tillbringa en månad. Resan hit kostade inalles något öfver 40 rd. b:o vinstandet här gäller omkring 2 rd. b:o om dagen, spektakeldagar undantagna, då 1 $\frac{1}{3}$ rd. b:o derutöfver erfordras. För 100 å 120 rd. b:o kan du hafva en elegant garderobe. Uträkningen är sålunda snart gjord och du kan när som helst beställa dig plats på ångfartyget.

Med flere af Berlins notabiliteter är jag bekant. Den vackraste personligheten jag ännu sett är Marheinekes;¹ en temligen stor man, med glesa, ljusa lockar, ljusst, rödlätt ansigte, vackra blå ögon, mildt, men något melancholiskt och förtryckt väsende, lugn och ädel i tal och åtbörder. Ett slags motsats till honom är Steffens, hänförande och hänförd, ojemn, blixtrande, dock kanske i grunden bättre och ädlare än M. Också Steffens' utseende är mycket nobelt. Båda hatas af de historiske, och först för få dagar sedan fick den sistnämde en plats i Vetenskapsacademien. Marheineke är der icke och Hegel var der icke, oakadt academien har en philologisk-philosophisk class. Här af och af mycket annat, som uppenbarar sig i samtalen, visar sig, att det i Berlin går till som hos oss. Afund, förtal, enskilt intresse o. m. d. fördölja sig alldeles icke och jag har mer än en gång trott mig vara i sällskap med Lundenses. Den nye hegelske professorn Gabler skall vara en mycket obetydlig man; vännerna skaka hufvudet, då hans namn förekommer, och ovännerna grina. Det bästa af Twesten äro hans föreläsningar, rena, klara, logiskt-skarpa, mycket lifliga och innehållsfulla; han läste på en timma mera än en Lundensis på en hel termin. Sjelf är han en kort, corpulent, något låghalt, temligen otreflig figur med hundansikte och hundöron och en stor portion cynism i väsendet. I cynism kan dock ingen öfverträffa Neander. Han ser ut som den lumpigaste² skomakare, går öfver gatorna i en blågrå linrock, sådan som våra dammrockar, eller ock i en utsliten ullrock, föres dervid af en gammal syster, hufvudet längre än han själf, och behöfver denna ledning, då han aldrig vet,

¹ R. skriver Marheinecke.

² Så står det tydligt skrifvet.

hvar han är eller hvad han gör. Han har dock allmän aktning för sitt ädla, kärleksfulla väsen, sin stora lärdom och sin oskrymtade fromhet. Han är född jude och endast öfvertygelse har gjort honom till christen. Jag har hört 2 föreläsningar af honom, en exegetisk och en kyrkhistorisk, båda temligen lärda, men breda, tråkiga, liflösa, föredraget det aldra uslaste. Att han spottade lika ofta som Hellman¹ hostade lär komma af ett organiskt fel i munnen. Hengstenberg ser ut som en af våra förra seminarister, okammadt hår, en gammal oborstad brun rock, nedslagna ögon, spenslig och tunn figur. Jag har icke velat gå till honom för att icke störa honom i en uppsats angående Sveriges theologiska literatur, som han har under arbete för sin kyrktidning. En yngre man, Mayerhoff, författare till några kyrkhistoriska och exegetiska skrifter, råkar jag ofta. Han är född Schweitzare, nära bekant med De Wette, om hvilken han icke kan tala nog väl, har *Geist, Gemüth und frohen Sinn*. En annan ung man, Dr. Friedländer, Custos vid Bibliotheket, är min bästa hjälpreda. Han känner alla, intresserar sig för allt och verkar för allt. Det är ett slags Thomsen,² dock utan narraktighet: han är föga öfver 30 år gammal, dock för det mesta utarbetad och mycket *kränklich*. Klenze har infört mig i ett slags klubb, »Die Gezetzlosen», stiftad af Buttman och Schleiermacher, och på dessas tid mycket fröjdefull, numera utan lif. Jag träffade dock der några intressanta personer, om hvilka mera muntligen. Gästfriheten i Berlin kan jag icke mycket berömma, men icke heller klandra. Jag har några gånger varit utbuden. Friedländer har infört mig i sina föräldrars hus, som är mycket elegant och tillika mycket trefligt. Vidare är jag bekant hos en bankier Bendemann, hvars son är en pelare i Düsseldorfiska målarskolan, *al pari* med Cornelius, Schadow u. dgl., och har hemskickat målningar, de mest hänförande jag ännu sett. Steffens, som jag ett par gånger träffat (den ena i Vetenskapsacademiens offentliga session på Leibnitz' födelsedag), hotar med en bjudning, som dock ännu icke afhöres. Bibliothekaren Wilken, en gam-

¹ Sannolikt Håkan Hellman, docent i praktisk teologi i Lund † 1837.

² Jag förmodar att härmed syftas på dansken Christian Jürgensen Thomsen född 1788 död 1865, föreståndare för det olduordiske museum.

mal älskvärd, fromsint, barnsligt fåfång man, gör allt hvad han kan för att fågna mig. Han reser i morgon till Teplitz, der vi satt möte med hvarandra. Under hans frånvaro har han satt Friedländer och en prof. Droysen, philolog och skollärare, en ung, frisk, glad Hegelian, till mina ledsagare. Sålunda förtäres jag icke af ledsnad.

För bokköp har jag ännu föga uträttat. Jag har endast hört mig om och insamlat bulletiner. Här är mindre att göra än jag föreställt mig. Ett vackert anbud är mig gjordt, som jag dock ej kan antaga, hela det Schleiermacherska biblioteket för 7000 rd. b:o, rikt på patres, dogmatici, exegeter, philologica och philosophica. Den uppgifna summan är bouppteckningsvärdet, uppsatt af Wilken och enligt dennes försäkran mycket billigt. Jag har föreslagit att under hand få köpa ett och annat, men ännu icke kunnat få svar, då Fru Schleiermacher är i Carlsbad. Förr än detta svar kommer, har jag svårt att inlåta mig med andra. Det skulle vara mig en stor fröjd att få välja bland Schl:s efterlemnade goda. Jag tviflar dock, att det går, då fråga uppstått att inköpa hela samlingen såsom grundval för ett universitetsbibliothek. Schl:s svärson, en Dr. Lommatzsch, är underhandlare med mig. Före veckans slut skall allt vara afgjordt.

Jag har haft bref från Hartmansdorff med underrättelse om bibliotheksaffärens utgång, men jag vet ej, om jag får för egen räkning de föreslagna 300 b:o. Låt mig härom få ett ord med nästa. Billbergs bref erhöll jag i går och tackar derföre. Emilie, Billbergs m. fl. helsas. Särskilt kan Du anmäla min respect i Biskopshuset. När fru Winberg och hennes flickor återkomma, kan Du ock säga dem, att de ligga mig på hjertat. Berätta Palm, när du träffar honom, att hans släkting, Mag. Hagberg, sistl. fredag här inträffade, quarstadsnar här en månad, går sedan till Dresden, Wien och Rom. — Mina contubernaler Lovén och Liljewalch skrifva förmodligen sjelfva till de sina; för ett fels skuld kan Du dock säga Gubben L., att allt står väl till. — I början af nästa vecka hoppas jag kunna resa till Halle och sedermera till Leipzig och Dresden. Räknar jag rätt, så kommer detta till Lund Fredagsafton. Vill någon skrifva om Söndagen, så kan det ställas till Leipzig,

med utsatt: poste restante. Skrifves icke förrän om Thorsdag (d. 23), må det gå till Dresden, också poste restante. Hvarthän sedermera, framdeles.

I afseende på Schleiermachers bibliotek har jag haft många funderingar för det fall att Kungen i Preussen icke köper det åt Berlinska universitetet. Bland annat har jag tänkt, att Theol. Fac. i Lund gemensamt med universitetsbiblioteket skulle kunna köpa det. Goda betalningsvilkor tror jag man skulle kunna erhålla och sålunda med någon enskilt ansträngning kunna åstadkomma den hedrande bedriften. Tala preliminärt derom med Ahlman. Jag skrifver ytterligare, när jag vet något mera, och om jag finner någon möjlighet i affären, ställer jag dig och Lommatzsch i correspondens med hvarandra, till dess jag återkommer till Lund.

Några spectakler har jag sett, utan synnerlig uppbyggelse, Preciosa, Don Juan, Fidelio. Dramat är nästan försvunnet. Operor och Balletter äro allt. Seydelmann kunde här näppeligen spela af brist på medspelande. I går gafs dock af nödfall — ett par sångare hade sjuknat — och i tomt hus Köpmannen af Venedig, medelmåttigt eller snarare dåligt; och likväl kunde det ej misshaga. Decorationer och sceneri det förträffligaste. Musiken prisas af alla; Spontani för den an, kallas af alla musikens *Marschall Vorwärts*. Hädanefter beger jag det skräpet.

Säg mig en gång, hur det går med Nilssons pastorat-affärer, botaniska professionen, Wieselgrens funderingar på Upsala m. m. Jag trodde knapt, att jag så skulle längta efter bref och tidningar från Lund, som jag verkligen gör det. Gud med Er!

H. R.

I marginalen:

Skulle från Biskopen¹ hafva sports något om min tandvärk, så kan du berätta dem, som deröfver ängslas, att den är borta. Jag är mera frisk och rörlig än i Lund. — På theologica och scholastica här har jag någorlunda god reda. Derom när vi träffas. Många helsningar till farbror Martin²

¹ Tydligen har ett bref förut afgått till biskop Faxé.

² Prof. th. Martin Erik Ahlman † 1844.

och brodern Bened. Jacobi.¹ — Mina bref är du kanske så god och bryter, dervid besörjande det nödvändiga.

Allt är ännu fullt af Schleiermachers lof. Man erkänner, att han var full af våld mot Hegel, ensidig och tyrannisk i Vetenskapsacademien, grym mot de beskedligt svaga och någon gång mycket orättfärdig äfven mot de bästa, och dock vördar och tillbeder man honom. Med den gamle Friedländer besökte jag förliden afton hans graf. Vi kände blott vägen till kyrkogården, men fingo kunskap om grafven af några pojkar, som lekte i granskapet. En hvar af dem var dermed bekant. Då vi hemkommo, gaf mig Friedländers Fru ett tal (i mscr.), som Schl. hållit vid sin enda sons graf, lugnt, klart, utan tecken till ömt pjunk eller affecterad känsla, en stor märkvärdighet i sitt slag. Om jag kan, skickar jag Schl:s bust (modellerad af Rauch; goda exempl. i gips kosta 6 à 8 thl.r) till Lund.

Det Hegelianska riket är söndradt. Några heta *die Guten, die Wohlgesinnten* och erkänna Marheineke som hufvudman. Andra kallas *die Lüderlichen* och stå under Varnhagen v. Ense och Mundt. Den senare är allmänt afskydd och föraktad för sin kötslighet i tanke och lefverne. Steffens, p. t. rektor, fann sig nödsakad att inhibera en disputats af honom, för det att den filosoferade öfver sättet för Christi aflelse. Han kunde icke blifva Docens; *doch wird er in einigen Jahren Professor seyn, durch Varnhagen u. den Hof,*² sade mig förliden Lademann.

¹ Prof. th. Bengt Jacobsson Bergqvist, prof. 1833 † 1847.

² Theodor Mundt, som väl här åsyftas, känd som skönlitterär författare, blef verkligen professor (i litteraturhistoria) först år 1848 i Breslau, sedan år 1850 i Berlin.

J. Sjöholm.

Underrättelser.

Af anslaget till understödjandet af lärda verk har K. M:t den 31 dec. 1906 funnit godt att till utbetalning af Kungl. statskontoret i behörig ordning anvisa 1,200 kronor »åt professorn vid universitetet i Uppsala H. LUNDSTRÖM för fortsatt utgifvande under år 1907 af '*Kyrkohistorisk Årsskrift*', med skyldighet för Lundström att af tidskriften för samma år afgiftsfritt aflämna 75 exemplar till universitetsbiblioteket i Uppsala och 25 exemplar till universitetsbiblioteket i Lund».

— I skrifvelse af den 14 december 1906 hade Teologiska Fakulteten i Uppsala hos Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-akademien hemställt, huruvida Akademien skulle vilja utan kostnad för fakulteten förordna kompetent person att minst en gång under hvarje läsår genom ett nödigt mindre antal föreläsningar lämna de teologie studerandena en elementär orientation i fråga om kyrkliga minnesmärken och kyrklig konst.

Med anledning häraf har Akademien i skrifvelse till Fakulteten af den 5 februari 1907 meddelat, att Akademien, som anser en dylik orientation böra kunna blifva af stor betydelse särskildt för vården af de kyrkliga minnesmärken, som ännu förvaras i våra kyrkor, bifallit den af Teologiska Fakulteten gjorda hemställan samt uppdragit åt sin e. o. amanuens OTTO JANSE att under vårterminen 1907 efter öfverenskommelse med Teologiska Fakulteten hålla de önskade föreläsningarna.

Måndagen den 15:de april började ock amanuensen Janse sina orienterande föreläsningar öfver kyrkobyggnadskonstens utveckling i Sverige, och synas dessa, af ypperliga skioptikonbilder belysta föreläsningar hafva omfattats med stort intresse från de studerandes sida. I sammanhang härmed må nämnas, att på initiativ af innehafvaren af professors-ämbetet i kyrkohistoria redan för några år sedan ett försök i liknande riktning blifvit gjordt i Uppsala. De konsthistoriska

föreläsningar för teol. studerande, som då höllos af docenten Aug. Hahr, kunde af lätt insedda skäl dock icke blifva för de teologie studerandena kostnadsfria, såsom förhållandet är med amanuensen Janses.

— *Ett kyrkohistoriskt museum i Uppsala domkyrka.* Uppsala domkapitel är betänkt på att för bättre konservering och utställning af en värdefull samling domkyrkan tillhöriga äldre kåpor, mässshakar m. fl. textila föremål, som för närvarande förvaras i skåp på orgelläktaren, anordna en annan lokal inom kyrkan. Härvid har närmast påtänkts den af ålder s. k. kläd-kammaren, belägen öfver sakristian intill norra tvärskeppsarmen, jämte ett par rum, som ligga öfver den s. k. silfverkammaren.

Sedan domkapitlet anmodat arkitekten AGI LINDEGREN att undersöka, huruvida de sålunda påtänkta rummen kunna genom en sammanbindningsgång öfver en i norra tvärskeppsarmen befintlig läktare förenas till en sammanhängande lokal och anses för det ifrågavarande ändamålet lämpliga, samt yttrande och förslag från hr LINDEGREN inkommit, har domkapitlet vändt sig till Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien med förfrågan, huruvida från akademiens sida något är att erinra mot detta förslags genomförande.

Detta förslag har efter vederbörande myndigheters utlåtanden blifvit af K. M:t gilladt och stadfästadt. Uppsala domkapitel har tillsatt en kommitté för sakens realiserande. Kommitténs medlemmar äro domkyrkosysslomannen N. J. SÖDERBERG, professor H. LUNDSTRÖM och föreståndarinnan för textilateliern Licism i Stockholm AGNES BRANTING, hvilka fått i uppdrag att vidtaga nödiga åtgärder för lokalens aptc-rande för ändamålet och de textila föremålens uppsättande därstädes.

Härmed är måhända begynnelsen gjord till realiserandet af vissa planer, som nuvarande innehafvaren af professorsämbetet i kyrkohistoria vid Uppsala universitet allt ifrån sitt tillträde af professuren hyst angående upprättandet af ett *kyrkligt* eller *kyrkohistoriskt museum*, närmast till de teologie studerandes gagn. Vid åtskilliga utländska universitet finnas sådana samlingar eller museer, och lära de hafva visat sig ägnade

att i hög grad befordra studiet af kyrkans, namneligen den kyrkliga konstens och kultens historia.

— Från Berlin skrefs till svenska tidningar d. 6 sept. 1906:

Det är nu två hundra år sedan Karl XII efter det han den 1 sept. 1706 i spetsen för sin här ryckt in på tyskt område, i Krummenelse utfärdade sin ryktbara proklamation, hvori alla tyskar utlofvades fullkomlig säkerhet till lif och egendom, om de blott förhölle sig lugna i sina hem och icke nekade att mot betalning lämna födoämnen till den svenska härens underhåll. Det märkligaste var; att denna förordning till punkt och pricka hölls, och att svenskarne; som till en början orsakade den gränslösaste förfäran i landet, till sist blefvo så afhållna, att de åtminstone af de lägre folkklasserna betraktades som kära gäster. Den goda tanken om svenskarne har fortlevvat i århundraden i Sachsen, och några ifriga protestanter hade, som förut meddelats, ämnat redan i år fira den svenske konungens minne med en fest i Altranstädt, i slutet af denna månad. Planen har emellertid mött kritik från vissa håll, i det man framhåft, att Karl XII:s inträngande i Tyskland och fredsslutet i Altranstädt måste betraktas som en förödmjukelse för detta land. Därför har man beslutat att uppskjuta minnesfesten till den 2 sept. nästkommande år, och då fira tvåhundra-årsjubiléet af konventionen i Altranstädt, som afslöts den 22 aug. 1707 — gamla stilen. Samtidigt kommer den svenska minnesstenen öfver Karl XII att aftäckas. Ägaren af Altranstädts slott grefve Hohenthal har uttalat vissa betänkligheter mot det första förslaget, att uppsätta en minnestafla mellan fönstren utanför fredsrummet, enär dessa nu vetta mot en uthusgård, och föreslagit, att i stället skulle taflan uppsättas i hallen. Svenskar, som besökt Altranstädt, och senast amanuensen i riksarkivet d:r H. BRULIN, hafva dock funnit, att hallen är för mörk och obetydlig för att vara en värdig plats åt ett minnesmärke, och i stället har man från svenskt håll föreslagit, att ett fristående monument skulle uppsättas på slottets borggård, som är mycket stämningsfull och har vacker utsikt öfver en trädgård m. m. Arkitekten AGI LINDEGREN har gjort ett utkast till ett sådant fristående monument, men tillika förklarar, att det blir mycket dyrare än en väggtäfla.

Den sedan i våras pågående insamlingen synes icke hittills ha lämnat ett så godt resultat, att penningarne räcka till ett fristående monument — till slutet af augusti hade till bibliotekarien B. LUNDSTEDT, Stockholm, inskickats 1,690 kr. — men med hjälp af några svenska mecenater torde väl summan lätt kunna fördubblas. Det gäller att visa, att Sverige ärar minnet af den konung, som fulländade Gustaf Adolfs stora verk, samvetsfrihetens befastande i Europa.

-- Af *konung Gustaf den förstes registratur*, utgifvet af riksarkivet genom JOH. AX. ALMQUIST har Bd XXIV, omfattande åren 1553 och 1554, nyligen utkommit. Bland kyrkohistoriskt intressanta skrivelser må nämnas de visserligen äfven förut tryckta breffen af den 4 april och 24 dec. 1554. Det förstnämnda är ställdt till herr Nils Knutsson, ordinarus i Växiö, angående tillståndet i hans stift och om utestängandet af onda inflytelser från Danmark vare sig genom de där verk samma vederdöparne eller genom därifrån inflyttade prästmän; det andra är utfärdadt till ärkebiskop Laurentius Petri angående förhållandet mellan K. M:t och mäster Olaus Petri samt om dennes krönika, af hvilken de exemplar, som kunde påträffas, borde till K. M:t insändas. Äfven konungens friska svar af den 8 aug. 1554 på biskop Olaus Magni (Svinfots) skriftelse till konungen genomläser man med så mycket större tillfredsställelse, som det uppenbarligen är utgifvet med den största omsorg. Hvar man slår i den dryga volymen, erhåller man för öfrigt samma intryck af noggrannhet och pålitlighet i fråga om textrecensionen m. m. Ett förträffligt register ökar i hög grad bokens användbarhet.

— Med det under afslutning varande tionde bandet kommer Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-akademins Månadsblad att upphöra. Samtidigt upphör äfven Svenska Fornminnesföreningens tidskrift. Meddelanden från Akademien komma hädanefter att offentliggöras i tidskriften *Fornvännen*, som äfven är nyssnämnda förenings organ och i förbigående omnämndes i Årsskriftens 7:de årg. s. 274. Den nya tidskriften, som redigeras af dr Emil Ekhoff och ter sig lika gediget och intressant till innehållet som smakfullt med hänsyn till det yttre framträdandet, är afsedd att ut-

komma med ett häfte i kvartalet samt ett bihangshäfte årligen. Riksantikvariens årsberättelse samt meddelanden från Akademiens och dess förvaltningsutskotts sammanträden upptagas i bihangshäftet, medan i kvartalshäftena komma att inflyta illustrerade uppsatser och öfversikter rörande under året utförda arkeologiska gräfningar och undersökningar, nyutkommen litteratur m. m.

— I. Weibulls i föregående årg. s. 269 omnämnda afhandling om *ärkebiskop Birgers gudstjänststiftelse i kryptkyrkan i Lund* förtjänar ett något utförligare omnämnande. Det hvilat — såsom förf. framhåller — icke så litet af tragik öfver denna storartade stiftelse — den sista medeltida i Skåne af detta slag — samt öfver den prelat, vid hvilkens namn hon är knuten. Till evig tid, dag för dag i året skola, enligt den af Arcimboldi bekräftade stiftelseurkunden, jungfru Marias tider och vigilier hållas i kryptan. Så snart det ringts samman till kanikernas ottesång uppe i kyrkan, skall klockaren, som äfven får sin lott i jordagodset, låsa upp dörrarne till kryptan och till kapellet samt tända ljusen därnere. På ottesången i högkoret följer så ottesången i kryptan. *Ave stella matutina* ljuder i dagbräckningen, suffragier sjungas och på *Ave Maria* följa vigilier »eller ock — heter det — strax efter mässan eller ock strax efter aftonsången, som dem bäst bekvämligast vara kan». I helg och söcken skola dessa vigilier sjungas med nio lektier liksom uppe i högkoret och med tre kollekter. Men när kollekterna äro slut, skall det sjungas prim, ters, sext och non; därefter hålles mässan med fem kollekter dagligen. Dessa kollekter äro liksom allt annat, som läses eller sjunges, noggrant angifna i stiftelseurkunden — två veckor i sträck hållas de olika, därefter begynnes igen på de samma »och så sedan vecka efter vecka året igenom, och så sedan år efter år, det ena efter det andra till evig tid». Men icke ens det flitigaste mässläsande eller vigilie-sjungande förmådde hejda reformationens väldiga frihetsväg. Trots den stora både omtanke och frikostighet, hvarmedels ärkebiskop Birger sökte trygga sin stiftelses bestånd »till evig tid» — de 76 gårdar på den skånska landsbygden och 6 i stad, som Birger skänkte

för detta ändamål representera i våra dagar utomordentliga värden — egde hon ej fortvaro ens tjugo år efter Birgers död.

— Ett stort och berättigadt uppseende väckte H. Zimmers år 1901 offentliggjorda verk *Pelagius in Irland*, särskildt till följd af den här meddelade upptäckten af en gammal handskrift från forna biblioteket i klostret S:t Gallen. Det märkliga med detta manuskript var, att det erbjöd Pelagius' kommentar till Pauli bref i mycket ursprungligare gestalt, än man förut ägde i den s. k. pseudo-Hieronimus. Hur' värdefull än denna upptäckt var, så vågade dock icke ens Zimmer att göra gällande, att S:t-Gallen-manuskriptet innehölle Pelagius' kommentar i dess autentiska ordalydelse. Många tecken funnos nämligen därtill, att vi äfven här hade att göra med en bearbetning af det ursprungliga verket. — Nu kommer det öfverraskande meddelandet, att Pelagius kommentar dock blifvit bevarad i sin ursprungliga form eller originalaffattning i ett manuskript, som numera tillhör det storhertiglga biblioteket i Karlsruhe. Hedern af denna upptäckt tillkommer en lärd skotte, professorn vid Mansfield College i Oxford, Dr Alexander Souter. Under sina omsorgsfulla förarbeten till en ny upplaga af kommentaren i fråga, har han underkastat alla kända handskrifter till Pseudo-Hieronimus en systematisk undersökning. Redan på denna väg hade han kommit ganska långt vid bestämmandet af det värde, som bör tillerkännas den s. k. *editio princeps* samt de olika handskrifternas närmare eller fjärmare samband med Pelagiuskommentarens ursprungliga text. Genom sin upptäckt af Karlsruhe-manuskriptet n:o CXIX, som ursprungligen tillhört det berömda klostret *Reichenau*, vanns ett ännu säkrare resultat. Detta manuskript, som förut gått och gällt för en »pseudo-Primasius», har nu inför den skicklige Oxforder-professorn afslöjat sig »som en ren Pelagius». Handskriften är nedskrifven senast vid midten 800-talet och grundar sig på en text, som af inre indicier är att förlägga till 400- eller 500-talen, sålunda helt nära tiden för kommentarens författande. Efter alla tecken att döma är den nyupptäckta texten fri från interpolationer och tack vare densamma kan man numera utan svårighet fatta en rad afvikande, hittills oförklarade textformer hos pseudo-Hieronimus och

pseudo-Primasius. Så anses mycket tala för, att det verkligen lyckats den brittiske forskaren att framdraga Pelagius' autentiska kommentar till de paulinska breven. Slutomdömet gör man emellertid klokast att spara, till dess att Souter utgifvit sin bebådade edition. För sina hittills gjorda upptäckter på det ifrågavarande området har han redogjort i ett föredrag, som han höll den 12 dec. 1906 inför brittiska akademien och som nu föreligger tryckt under titeln: »*The Commentary of Pelagius on the Epistles of Paul, the Problem of its Restoration* (From the Proceedings of the British Academy, Vol. II) London, published for the British Academy by Henry Frowde. Oxford University Press. Amen Corner, E. C.

— En nyupptäckt skrift af *Irenæus* — se där hvad man nyligen fått höra om. Få fynd kunna vara mera ägnade att fylla den äkta kyrkohistorikern med glädje än en sådan upptäckt. Den skrift af den betydande kyrkofadern, om hvilken här är fråga, kände man förut endast till titeln: *ἕως ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος*. Detta arbete har nu påträffats i gammal armenisk öfversättning samt är utgifvet och försedt med tysk öfversättning af Lic. Dr Karapet Ter-Mëkërttschian och Lic. Dr Erwand Ter-Minassiantz. Professor Harnack har tillfogat ett »efterord» och anmärkningar till denna intressanta skrift, som ingår i band 31,1 (Leipzig 1907) af serien *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*. — Om skriftens äkthet kan icke råda ringaste tvifvel. Mångfaldiga äro förbindelserna och likheterna med *Irenæus'* bekanta *ἔλεγχος*. Men det synes uppenbart, att dessa beröringar icke bero på medveten efterhärming, utan förklaras snarare därigenom, att i de båda skrifterna en och samma personlighet talar till oss öfver samma sak.

— Palmsöndagen den 24 mars 1907 afled den äfven i vårt land högt aktade danske kyrkohistorikern FREDRIK NIELSEN. Han var född i Aalborg den 30 okt. 1846 blef student 1863, cand. theol. 1870, kateket vid Vor Frelsers Kirke i Köpenhamn 1873, professor i teologi med kyrkohistoria såsom hufvudfack efter Hammerich 1877. Teol. Dr 1879 med en afhandling om Tertulliani etik såsom specimen, biskop i sin

födelsestad Aalborg 1900, hvarifrån han år 1905 transporterades till Aarhus.

Ett ädelt lif är med Fredrik Nielsens bortgång lycktadt. Hans död beklagas ock enstämmit af skilda riktningar i Danmark. Vältalare, slagfärdig debattör, liflig och underhållande stilist, duglig ämbetsman, vaken på »tidens tecken» och en arbetsmänniska som få, är det isynnerhet såsom kyrkopolitiker han kommer att saknas inom Danmarks offentliga lif. Ursprungligen grundtvigianskt sinnad, vardt han med åren allt mindre partiman, allt mer en kyrkans man med vidsynt blick. Vid de senare årens kyrkliga nydaningsarbete i Danmark intog han en autoritativ ställning.

Det har sagts, att Fredrik Nielsen efter Martensens bortgång utan tvifvel var den danska kyrkans mest betydande man.

Vidast känd är han emellertid såsom kyrkohistoriker. Såsom sådan intresserade han sig framför allt för »det högsta i historien» — det personliga. Han ägde ock en sällspordt lycklig förmåga af personkaraktäristik. Betecknande är i detta hänseende, att hans hufvudarbete »*Romerkirken i det 19:e Aarhundrede*» först och främst handlar om personer, delvis sådana som författaren själf känd.

Bland Fredrik Nielsens utgifna skrifter för öfrigt må här nämnas: *Aktstykker til Gudstjenestens og Liturgiens Historie* (1878), *Statskirke og Frikirke* (1883); *Haandbog i Kirkens Historie* (2 band 1885—92; 2:dra uppl. 1893—98) samt hans tyvärr icke fullbordade »*Kirkehistorie*» i två band (1900—06). Dessutom har han utgifvit en liten *Ledetraad i Kirkens Historie*, en *Lærebog i Verdenshistorien* för real- och flickskolor samt tillsammans med J. K. MADSEN och C. J. BRANDT redigerat »*Dansk Kirketidende*» 1873—1882. Slutligen har han ledt utgifvandet af den stora realencyklopedien: *Kirkeleksikon for Norden* (under åren 1897—1907 ha 48 häften utkommit), som utan tvifvel skulle hafva haft eller vinna ännu större betydelse för svensk kyrka och teologi och därmed för »Norden» än det i verkligheten äger, därest de svenska originalartiklarne fått behålla sin ursprungliga språkliga dräkt. Icke minst för afslutandet af detta i hvarje fall stort anlagda verk innebär

hufvudredaktörens och den flitige artikelförfattarens bortgång en ytterst kännbar förlust.

Såsom sakkunnig har Nielsen deltagit i tillsättandet af de kyrkohistoriska professurerna i Lund (1893), Kristiania (1897) och Uppsala (1898).

En djupt kristlig, fin, nobel och genombildad personlighet sådan som den bortgångne lämnar ett stort tomrum efter sig hos hvar och en, som fått lära känna honom och äger förmåga att uppskatta sådana egenskaper. »Och har man — skrifver en af hans svenska vänner — fått blicka in i hans varma, trofasta sinne, så känner man tillsammans med alla hans danska vänner, för att icke säga hela den danska kyrkan, den svidande smärtan öfver att han, mänskligt sedt, så allt för tidigt har tagits ifrån oss. Då är det en lycka, om man kan lyfta sig till hvad han själf lefde i och hvarmed han som få kunde trösta de djupast sörjande: 'Troens Gjensynsglæde'.

— »*Det kongelige danske Videnskabernes Selskab*» i Köpenhamn hade såsom historisk prisuppgift för år 1905 uppställt följande ypperliga tes: »*Fra hvilke Folk har den ældste danske kirke modtaget Paavirkning med Hensyn till Ordningen af dens indre Styrelse, Lovene og det kirkelige Sprog, Formen for Gudstjenesten og Kirkeskikkene?*»

Enligt »Oversigt» af sällskapet's förhandlingar n:o 1 för år 1907 sid. 29—31 har en afhandling inkommit, afsedd att utgöra svar på den sålunda förelagda uppgiften. Af granskarne professorerna Joh. Steenstrup och Kr. Erslev får denna afhandling mycket erkännande. Den säges hafva »bragt vor kundskab betydelige skridt fremad» och författaren har lagt »meget selvstændighed i Forskning, skarphed i Tænkning och god Iagttagelseevne for Dagen». De sakkunnige uttala ock såsom sin mening, att arbetet förtjänar att belönas med sällskapet's guldmedalj. — Med stort intresse afvakta vi afhandlingens publicerande. När skola vi här i Sverige få en motsvarande undersökning till stånd?

— *Upprop om insamlande af medel till en minnesvård öfver biskop Johannes Rudbeckius.* Utomordentlig är den betydelse, som Sveriges protestantiska kyrka haft för Sveriges folk så väl i religiöst-sedligt afseende som med hänsyn till

dess vetenskapliga odling. I väsentlig mån tillkommer äran häraf de män, som, sedan Uppsala möte befast den af reformatorerna lagda grunden, hade att gifva form och innehåll åt den nya byggnad, som skulle ersätta medeltidskyrkan. Fullt medvetet sträfvade de att därigenom göra det svenska folket delaktigt så väl af reformationens renade och fördjupade kristendom som ock af hvad tidens bildningssträfvanden hade ypperst att bjuda. Hand i han med deras arbete på det kyrkliga församlingslivets ordnande och höjande gick en verksamhet, som blef grundläggande för hela vårt undervisningsväsen. Medelpunkten och stödet för dessa dubbla sträfvanden var den store hjältekonungen Gustaf II Adolf, men organisationsverkets utförande skedde, såsom naturligt var, väsentligen genom kyrkans egna män. Främsta platsen bland dessa intog Johannes Rudbeckius, som efter att hafva gjort sig bemärkt som universitetslärare och hofpredikant blef en af kyrkans ledare såsom biskop öfver Västerås stift. Den allmänna betydelsen af hans verk är härmed antydd; att här ingå på detaljerna däraf blefve för vidlyftigt. Det må vara nog att påminna om, att han i egenskap af professor vid Uppsala nyupprättade universitet var en af dem, som kraftigast bidrogo till dettas uppblomstring, att hans verksamhet såsom kyrklig styresman blef befruktande för hela den svenska kyrkan samt att han genom grundandet af Västerås gymnasium, den första läroanstalten af detta slag i riket, gaf impulsen till uppkomsten af vårt högre skolväsen.

Såsom en försummelse måste det anses, att eftervärlden ej genom en minnesvård hedrat en sådan storman inom vår andliga odling. I känslan häraf hafva tvänne prästmöten i Västerås stift beslutat göra insamlingar för ändamålet. Dessa insamlingar, som begränsats inom stiftsprästerskapets krets, hafva emellertid inbragt en alltför liten summa för åstadkommande af ett värdigt monument. Det är ock tillbörligt, att hela det svenska folket sättes i tillfälle att hedra minnet af en man, som gjort en så viktig insats i vår historia, och därför inbjudes allmänheten härmed att teckna bidrag till *en minnesvård öfver biskop Johannes Rudbeckius*.

Meningen vore, att minnesvården skulle resas i Västerås,

den stad, vid hvilken Rudbeckii mannaålders gärning företrädesvis är knuten, i närheten af dess domkyrka och läroverkshus. För bestyret med vårdens anskaffande och resande är utsedd en komité, bestående af, utom Västerås stifts biskop, landshöfdingen i Västmanlands län, Västerås stadstullmäktiges ordförande, rektor vid Västerås högre allmänna läroverk samt Västmanlands-Dala i Uppsala studerande nations inspektor. Inkommande medel förvaltas af Västerås domkapitel.

De utsända listorna torde jämte tecknade bidrag benäget insändas före den 1 januari 1908 till *domkapitelsexpeditionen, Västerås.*

P. Bagge,

Rektor vid Västerås högre allm. läroverk.

Th. af Billbergh,

Lektor, ledamot af Västerås Domkapitel.

H. Björnström,

Domprost, Västerås.

S. Boëthius.

Professor, Inspektor för Västmanlands-Dala nation, Uppsala.

E. L. Camitz,

Stationsskrifvare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Sam. Clason,

Professor, ledamot af riksdagens Första kammare.

Oskar Ekman,

f. d. Konsul.

Back Per Ersson,

Sågverksägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Alexander Hamilton,

Godsägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

Anders Hansson,

Solberga, Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

O. B. Herdin,

Direktör, ledamot af riksdagens Första kammare.

G. Benedicks,

Bruksägare, ledamot af riksdagens Första kammare.

G. Billing,

Biskop, Öfverhofpredikant, Prokansler.

K. H. Blomberg,

Professor, ledamot af Riksdagens Första kammare.

Th. af Callerholm,

Häradshöfding, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Ernst Carlson,

Öfverdirektör för rikets allmänna läroverk.

J. A. Ekman,

Ärkebiskop och Prokansler.

Ollas A. Eriksson,

Hemmansägare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Fr. Fähræus,

Lektor, ledamot, af Västerås Domkapitel.

C. J. Hammarström,

Hofslagare, ledamot af riksdagens Andra kammare.

Per Hasselrot,

Öfverste, Chef för Kungl. Västmanlands regemente.

F. Holmqvist,

Landshöfding i Kopparbergs län.

Adolf Jansson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens
Andra kammare.

John Karlsson,
Borgmästare i Västerås.

G. E. Lewenhaupt,
Godsägare, ledamot af riksdagens Första
kammare.

Herman Lundström,
Professor i kyrkohistoria vid Uppsala
universitetet.

Martin Nisser,
Bruksägare, ledamot af riksdagens Första
kammare.

Smeds Lars Olsson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens
Andra kammare.

C. Fr. Pettersson,
Kontraktsprost, f. d. ledamot af riksdagens
Första kammare.

S. Ribbing,
Professor, Rektor vid universitetet i
Lund.

Johannes Rudbeck,
Auditör, vice Häradshöfding.

E. Sahlin,
Rektor vid högre allm. läroverket i
Falun.

Max Schenström,
Häradshöfding, stadsfullmäktiges i Västerås
ordförande.

Gustaf Sparre,
Godsägare, talman i riksdagens Första
kammare.

Axel Svartling,
Disponent, talman i riksdagens Andra
kammare.

Ernst Trygger,
Justitieråd, ledamot af riksdagens Första
kammare.

Gustaf Wrangel,
Öfverste, Chef för Kungl. Dalregementet.

C. E. Johansson,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens
Andra kammare.

A. Kempe,
Lektor, ledamot af Västerås Domkapitel.

A. R. Lundblad,
Hemmansägare, ledamot af riksdagens
Andra kammare.

Nils Lövgren,
Biskop i Västerås.

Th. Nordström,
Landshöfding i Örebro län.

D. Persson,
Tällberg, Hemmansägare, ledamot af
riksdagens Andra kammare.

Lorentz Petersson,
Kontraktsprost, ledamot af riksdagens
Första kammare.

Gustaf Ros,
Godsägare, ledamot af riksdagens Första
kammare.

G. M. U. Rudebeck,
Landshöfding i Hernösand.

K. H. Gez. von Schéele,
Biskop, ledamot af riksdagens Andra
kammare.

H. Schück,
Professor, Rektor vid universitetet i
Uppsala.

J. Ström,
Skollärare, ledamot af riksdagens Andra
kammare.

Sam. Söderberg,
Nämndeman, ledamot af riksdagens
Andra kammare.

Claës Wersäll,
Landshöfding, Västmanlands län.

Granskningar och Anmälningar.

Albrecht, O. Zur Bibliographie und Textkritik des Kleinen Lutherischen Katechismus I, II, III, i hvarterdera årens 1904, 1905 och 1906 tredje årshäfte af *Archiv für Reformationsgeschichte*, utg. af Walter Friedensburg.

Knoke, K. D. Martin Luthers Kleiner Katechismus nach den ältesten Ausgaben im hochdeutscher, niederdeutscher und lateinischer Sprache, herausgegeben und mit kritischen und sprachlichen Anmerkungen versehen. Halle a. S. 1904.

Albrecht, O. Der Kleine Katechismus D. Mart. Luthers nach der Ausgabe v. J. 1536 herausgegeben und im Zusammenhang mit den andern von Nickel Schirlentz gedruckten Ausgaben untersucht. Halle a. S. 1605.

Lilla katekesens historia kan i viss mån sägas vara en protestantismens missionshistoria. Gjorde den ej rentaf pioniertjänst, så blef den säkert på mer än ett håll en faktor, som bättre än något annat befästade den evangeliska tron, där den väckts till lif. Som bekant äger det märkliga förhållandet rum, att den första tyska texten såväl till augsburgska bekännelsen som till lilla katekesen har gått förlorad. Att söka fastställa en autentisk katekestext är nu syftet med de nämnde forskarnes trenne betydelsefulla arbeten. I samband härmed tränga sig fram en hel mängd problem i reformationens tidigaste historia såväl i som utom Tyskland.

Redan i denna tidskrifts V:te årg. 1904 (s. 222 f.) har professor H. Lundström vid sin anmälan af *Archiv für Reformationsgeschichte*, första årgången dröjt vid lic. Albrechts

där begynta arbete och dess betydelse för vår svenska kyrkas forskning. Den berör den viktiga frågan, huruvida lilla katekesen varit hos oss som på andra ställen t. ex. i Danmark den tidige missionären för den nya tron, eller har en annan fått intaga dess plats hemma i Sverige. Den i anmälares ord antydda önskan om en undersökning på ort och ställe af det sydtyska Kilianska trycket och dess förhållande till 1572 års svenska katekestext har kunnat efterkommas, men därom må få sparas till ett senare tillfälle, sedan ett par andra jämförelser företagits.

I föregående och innevarande års häftesserier fortsätter lic. Albrecht sina undersökningar. För sina talrika nya fynd af katekestexter, som härröra från Luthers lifstid, redogör han och jämför dem med äldre och yngre för att komma så nära den ursprungliga texten som möjligt och kommer såmedelst till en värdesättning af de olika trycken. En klarhet och öfverskådlighet lyckas förf. här vinna åt sin framställning däri-genom, att han ordnar de olika editionerna i grupper under det hufvudtryck, hvars typ synes ligga till grund för editionen.

Lilla katekesen utkom först i plakatform. Man kände sedan länge till »Wandkatechismen». »Sehe ich recht, so hat also Luthers Kleiner Katechismus als Tafel mit den drei ersten Hauptstycken schon im erzten Viertel des Januar 1529 gedruckt vorlegen. So dürfte man ihn wohl als Luthers Neujahrs-gabe an die Christenheit bezeichnen» (Albrecht III årg. sid. 236). I behåll finnes ej någon högtysk tabula. Snart nog kommo tabulæ i lågtysk språkform. En sådan tabula med Luthers morgon- och aftonbön är bevarad.

Från året 1529 veta vi om katekestyck i bokform — från boktryckaren Nickel Schirlentz i Wittenberg, som Luther ofta anförtrodde att trycka sina skrifter första gången. — Bevaradt är endast ett och detta ej det äldsta och därtill defekt. Ett samtidigt Erfurter-aftryck af högt värde går troligen tillbaka till det allra första. Schirlentzska editioner af olika värde äga vi af 1531, hvartdera af åren 1535--40 samt 1542 och 43. Särskildt den af 1531 skattas högt. »Diese Ausgabe bietet das Enchiridion zum ersten Mal in der Gestalt, in der es in allen wesentlichen Punkten bis zu Luthers Tod ver-

blieben ist» (I, sid. 253). Förf. meddelar senare i sitt arbete, att han i Oxford återvunnit denna edition åt forskningen, sedan den de sista 40 åren varit utom synhåll.

En serie katekestyck — ett motstycke till den Schirlentzka serien — föreligger från firman Valentin Babst i Leipzig. Från åren 1543, 44, 45, 47, 49, 54, 61 finnas Babstska editioner i präktig typografisk utstyrel.

Vid värdesättningen af dessa två hufvudserier märkes en djupgående skillnad mellan de två forskarne. »Dass mindesten die ersten Drucke — af de Schirlentzka — der v. J. 1531 eingeschlossen unter Luthers unmittelbarer Mitwirkung und Aufsicht gefertigt sind, darf nicht bezweifelt werden. Wahrscheinlich aber hat Luther auch bei mehreren der späteren Auflagen mitgewirkt, ich denke besonders an die v. J. 1536 und 1540» heter det hos Albrecht, II, sid. 225. Och på nästa sida: »Kurz es bleibt dabei, dass uns die Wittenberger Drucke, besonders die ältesten, nicht aber Babst v. J. 1543, als Prüfstein für den Wert der Textüberlieferung in Luthers Kleinem Katechismus dienen müssen».

I motsats härtill anser professor Knoke, att Babstska upplagan 1543 bör om någon vara normgifvande. Han yttrar (hans a. a. sid. 49, spalt 1): Sein (Luthers) Einfluss wird sich wesentlich auf die Gestaltung der Tabulæ in ihrer ursprünglichen Form und vielleicht noch auf die Herstellung der ersten Wittenberger Buchausgabe beschränkt haben, von der kein Exemplar auf uns gekommen zu sein scheint. Das Ergebnis meiner langjährigen Vergleiche der Ausgaben des Kleinen Katechismus bis zu Luthers Todesjahre geht dahin, dass sämtliche Drucke, die wir aus jener ersten Zeit noch besitzen, nur auf Konto von buchhändlerischem Unternehmergeiste zu schreiben ist». Följande spalt heter det: »Liegt die Sache so, dann hat man ebensowenig bei der Babstschen Ausgabe 1543 wie bei irgend einer andern vor ihr oder nach ihr einem direkten Einflusse Luthers auf ihre Gestaltung nachzuspüren, sondern lediglich danach zu fragen, wie sorgfältig oder wie unsorgfältig die Hersteller der einzelnen Ausgaben zuwerke gegangen sind. — — Es macht durchaus den Eindruck, dass wir es hier (Babstska editionen 1543) mit einer Redaktion der Texte zu

tun haben, die auf grund eingehender Untersuchung der bis dahin veröffentlichten Textrezensionen und aufgrund abwägender Entscheidung für diejenige Textgestalt erfolgt ist, welche in diesen Druck Aufnahme gefunden hat».

Att här omnämna rikedomerna i textkritiska detaljer i lic. Albrechts arbete och noggrannheten i utnyttjandet af dem för att styrka sina meningar får vara nog. När förf. radar upp dem, verkar det ofta rent af tröttande, såvida man ej läser i speciellt syfte, då intresset ständigt går med. Därför att detaljbehandlingen är så rik, hafva slutresultaten ej behöft lida utan tvärtom vunnit i värde. Uppmärksamheten hålles spänd, när man genomgår såväl förut omnämnda fråga som andra dylika områden i arbetets III del: »Die Tafeldrucke und ihr Verhältniss zu dem gleichzeitig ausgearbeiteten Deutsch Katechismus, Die Zusammenfassung der Tafeln vor Luthers eigener erster Buchausgabe, Luthers erste Zusammenstellung der Tafeln in Buchform.»

I tiden mellan I och II delen af lic. Albrechts arbete ligger prof. Knokes publikation, till hvilken samme förf:s brochyr: »Ausgaben des Lutherischen Enchiridions bis zu Luthers Tod und Neudruck der Wittenberger Ausgabe 1535». Stuttgart 1903 utgör ett förarbete. En historisk kritisk inledning möter oss först. De två forskarne komma, såsom redan nämnts, till olika resultat på mer än en punkt, som de fortfara att hålla fast vid. Från andra synpunkter indelar förf. de olika trycken: I Die Ausgaben für das Haus, II — — für die Schule, III — — für die Pfarrer; svårt tyckes det likväl ofta vara att hålla de olika grupperna i sär.

Man skyndar med hast till andra hufvudafdelningen i arbetet: Abdruck der Texte. Jämsides, i olika kolumner läsa vi fullständigt utförda texterna till Marburgeraftrycket, Babstska editionen af 1543, den lågtyska Hamburgerupplagan, den lågtyska texten i Magdeburgerkatekesen, den latinska texten i Enchiridion piarum precatationum samt Sauromannus' latinska öfversättning. Ej nog härned, noggranna textkritiska anmärkningar och textvariationer till de viktigaste öfriga katekestrycken ha fått sin plats i noter under linjen. Arbetet här kan ej nog uppskattas för forskningen. Härmed är möjlig-

gjordt en del undersökningar, som förut ej kunnat ske utan största svårighet och möda, så länge texterna varit så svår-tillgängliga.

Nämnas bör att lic. Albrecht egnat en ingående undersökning åt de lågtyska och latinska öfversättningarna. Äfven professor Knoke har — glädjande nog — gjort cirkeln så stor, att hänsyn tagits i ganska rikt mått till dessa texter. För oss i Sverige har detta största betydelse. Ingendera af de båda förf. har tagit någon befattning med vår svenska katekesöfversättning, men den bär ju också det sena årtalet 1572 således långt efter Luthers död. Talrika förbindelselinjer kunna dock uppdragas mellan vår svenska text och Magdeburgerkatekesernas. Skall här nämnas något mer, skulle det vara att, då vi i Sverige ej ha våra olika äldsta katekestexter så säkert och lätt tillgängliga, prof. Knokes arbete äggar till försök att få bristen afhjälpt.

Vid sidan af de två första arbetena försvarar det tredje nämnda ärligt sin plats. Det rör sig kring en bestämd edition, den af 1536, en af dem, som förf. ånyo dragit fram i ljuset. Titeln på denna är fullständigt: »Enchiridion Der kleine Catechismus für die gemeine pfarher und Prediger D. Mart. Luth. Wittemberg gedruckt Nick. Schir. 1536». Katekestexten bjudes oss här i prydligt facsimiletryck sida efter sida, med originalens talrika illustrationer väl reproducerade. Det förtjänar nämnas att i prof. Knokes arbete afdelningen: »Verkleinerte Wiedergabe der Abbildungen im 'Catechismus für die gemeine Pfarrherr und Prediger D. M. Luther M. D. L. III' Nach Hans Behaim» visar oss bilderna, helt säkert af högt konstvärde, synnerligen väl återgifna. Editionen 1536 innehåller Vorrede Doctor Martinus Luther, de vanliga katekismi afdelningarna, Ein Trawbüchlin für die einfeltigen Pfarherr Mart. Luth. 1536, Das Tauffbüchlin verdeudscht Und auff's new zu gericht. Mart. Luth. 1536, Das Te Deum laudamus verdeudscht durch D. Mart. Luth. En inledning låter förf. föregå, där han om de Schirlentska editionernas värde öfverskådligt samlar en del resultat ur sitt större arbete.

Med synnerligt intresse dröjer man vid det »Photographie einer Katechismustafel» (naturlig storlek), som lic. Albrecht låter

åtfölja denna bok. Detta är den enda tabula vi äga, framdragen af Dr FÖRSTEMAN i Leipzig ur ett bokband till en bok från år 1529, där bokbindaren användt den såsom makulatur. Tre olika fragment bilda tabulan, något större än ett stort folioblad, omramad på de tre öfre sidorna af en illustrerad, smal bård och undertecknad »Mart. Luther» samt »Gedrucket tho Wittenberch dorch Nichel Schirlentz MDXXIX.» Universitetsbiblioteket i Leipzig bevarar fyndet.

Sammanställer man detta fynd med en underrättelse, som prof. H. LUNDSTRÖM i denna årsskrift årg. 1905 sid. 3 lämnar: »förevisade ett nyupptäckt, synnerligen märkligt fragment af en svensk särupplaga af nämnda bok (lilla katekesen) tryckt 1622 efter en tidigare text af år 1611» och man får veta att fragmentet erhållits från insidan af en pärm på Uppsala Landsarkiv, så styrkes man ej så litet i »tron på gamla bokpärmar». Äldsta i behåll varande katekestexten på svenska bär årtalet 1572, men mycket starka skäl tala för sannolikheten af ett äldre tryck. Männe ett fynd gifver det oemotsägbara svaret på den olösta frågan?

Otto Theding.

H. Leclercq. *L'Espagne Chrétienne*, Paris, Victor Lecoffre 1906, 35 + 396 s., fr. 3: 50.

Anmälan af ofvanstående arbete åsyftar närmast att fästa uppmärksamheten på ett franskt kyrkohistoriskt företag af betydighet. Dom. H. Leclercqs bok ingår nämligen som en del i *Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique*, ett företag som startades 1897 och som afser att i själfständiga monografier gifva en vetenskaplig framställning af kyrkans hela historia. Företaget är katolskt, närmast framkalladt af Leo XIII:s önskan, att en kyrkohistoria måtte utarbetas på katolsk basis men i jämnhöjd med nutidens kritiska forskningsmetoder och resultat. Som hufvudredaktör har förvärfvats den kände patrologen PIERRE BATIFFOL i Toulouse (bekant bl. annat som upptäckaren af den viktiga novatianska skriften »Tractatus Originis», hvilken kommit att spela så stor rol i

striden om Novatian och hans teologi). Härmed är företagets vederhäftighet garanterad, om ock de olika delarne hafva ganska vexlande värde. Elfva monografier äro f. n. (maj 1907) utkomna. Som några af de förnämsta skulle jag vilja nämna: P. ALLARD: *Le Christianisme et l'Empire romain*⁶ 1903; R. DUVAL: *La littérature syriaque*³ 1905; J. LABOURT: *Le Christianisme dans l'Empire perse* 1905; L. BREHIER: *Les Croisades* 1907; J. GUIRAUD: *Égli romain et les Origines de la Renaissance*³ 1904; samt det arbete af H. LECLERCQ, hvilket nedan egnas några rader. Författaren till detta har genom det i vår utkomna väldiga arbetet *Manuel D'Archeologie chrétienne* skapat sig ställningen som en af samtidens främsta forskare på gamla kyrkans område.

Under titeln *L'Espagne chrétienne* behandlar författaren den period, som räcker från kristendomens införande i Spanien till den vestgotiska monarkiens undergång år 771. I ett inledande kapitel redogöres för källorna till denna tids kyrkohistoria. Så vidt jag kan döma, har författaren en klar vetenskaplig blick för dessas olika värde och användning; vederbörlig hänsyn tages ej blott till olika former af litterär kvarlåtenskap utan äfven till numismatik, archeologi, geografi etc. Intressant är omnämmandet af de båda imponerande spanska samlingsverken: »*Monumentos arquitectónicos de España*» och »*Museo Español de Antigüedades*», äfven om de för här behandlade tidrymd föga hafva att gifva. Viktig är däremot den vestgotiska skattkammaren i Guarrazar, som upptäcktes 1858 och hvars skatter nu förvaras i Cluny-museet i Paris.

Första kapitlet i den historiska skildringen behandlar de kortfattade notiser, som finnas bevarade om spanska kyrkan intill Konstantin. Något egentligt nytt utöfver motsvarande parti i A. Harnacks: »*Mission und Ausbreitung des Christentums*, 2 uppl. 1906, bringar icke Leclercq. Äfven han är benägen att datera första begynnelsen till ett verkligt besök af Paulus i Spanien. Särskildt uppehåller han sig vid konciliet i Elvira o. år 300, som plötsligt kastar ett starkt ljus öfver Spaniens redan mäktigt vordna och säreget färgade kristna värld. Här framträder dock hans katolska ståndpunkt i bemödadet att ställa hierarkien i allt för ljus dager.

Andra kapitlet bär namn efter de två mest betydande spanjorerna under 4:de årh.: Hosius af Cordova och Prudentius. Kring biskop Hosius samlar sig Spaniens kyrkliga historia under ett halft århundrade. I Leclercqs framställning tillerkännes denne märklige man åtminstone delvis den betydelse, som han med all sannolikhet egt för kyrkans historia, men som bortskymts af de högröstade stridskämparne i det 4:de århundradets stora dogmatiska kamp.

Hosius var född omkr. 256 och blef biskop omkr. 295. Under den diokletianska förföljelsen bläf han konfessor och bar sedan alltjämt på sin kropp spåren af tortyrredskapen. Så stålsattes hans karaktär. Hela hans personlighet synes för öfrigt ha varit ett uttryck för den säregna spanska religiositeten: orubblig trohet mot den som ortodox öfvertagna läran, föga sinne för filosofiska distinktioner och litterära strider men dess mera benägenhet för kraftigt handlande, besjäladt af fanatiskt hat mot alla former af kätteri. Till och med Atanasius talar om hans brinnande hat mot häresi. Anmälares har vid studiet af Hosius' lif ej kunnat undgå att, mutatis mutandis, märka likheten med Inigo Loyola, den spanska kristendomens mest fullödiga uttryck. — Sannolikt bidrog Hosius' handlingskraftiga personlighet att föra honom i beröring med Konstantin och skaffa honom inflytande hos denne, när kejsaren spann sina djärfvaste planer. Så var Hosius ock närvarande vid det vågsamma fälttåget öfver alperna år 311; och Leclercq anser sig, väl med rätt, ha skäl för antagandet, att Konstantins omvändelse till kristendomen skett omedelbart genom Hosius' påskyndan. Från 313 finna vi honom och som Konstantins närmaste rådgifvare i kyrkliga angelägenheter; ock hans betydelse har här sträckt sig vida. Inför de två stora inre problemen i kyrkan: donatismen och arianismen, stod kejsaren i början tvekande. Men Hosius ledde konsekvent och hänsynslöst hans handlande mot ett mål: alla kätteriers undertryckande. Närmast gällde frågan donatismen, hvars yttre framträdande för öfrigt till en del berodde af en intrigant spanjorskas, Lucillas, åtgöranden. De kraftåtgärder, som Konstantin vidtog, ansågos af donatisterna själfva hafva Hosius

till upphof. Och i Spanien kunde denna rörelse aldrig vinna fast fot, tack vare Corduba-biskopens energiska motstånd.

Af ännu större räckvidd blef emellertid Hosius' ställning till arianismen. Han egde intet sinne för de grekiska tanke-riktningar, som lågo bakom denna teologi (han kunde ej ens det grekiska språket); den enkla sanningen, att Jesus var både sann Gud och människa, var för honom nog. Som kejsarens förtrogne skickades han år 324 till Alexandria för att ransaka och afgöra i den utbrutna striden. Han insåg snart, att här behöfdes ett afgörande med auktoritet för hela kyrkan, och så rådde han Konstantin att sammankalla ett ekumeniskt koncilium. Därmed har han ristat sig ett namn som en af kyrkohistoriens betydande män. Och han ej blott tog initiativ till rikssynodernas institution utan blef också ledande vid den första, i Nicæa 325. Enligt källornas sannaolik vittnesbörd förde han præsidiat vid Nicæakonciliet, bestämde Konstantin för att genomdrifva den eljes fåtaligt företrädde homousien och har med all sannolikhet varit den verksammaste vid redaktionen af beslutet. Athanasius, som otvifvelaktigt redan vid konciliet på något sätt väckt uppmärksamhet, framträdde först efter dess slut som ledande man på den bana, som Hosius utstakat, om ock med djupare teologisk och religiös motivering. Bredvid Athanasius stod emellertid ännu under mera än 20 år den åldrige spanske biskopen som ortodoxiens förnämsta stöd. Kring honom samlade sig åtminstone det spanska episkopatet, som nu ock fick sin egentliga organisation med sju kyrkoprovinser. Vid det stora konciliet i Sardika i Tracien 347 (skall väl vara 343) uppträdde åter den nu och 90-åriga Hosius som ordförande och ledare af besluten; han åtföljdes och stöddes där af åtskilliga spanska biskopar. Vid detta tillfälle kom han äfven att yttra sig i frågan om vädjanden till Rom som högsta instans för hela kyrkan; och med vissa förbehåll gillade han denna den romerske biskopens ifrågasatta ställning. Så var han äfven där inne på den stora katolska stråkvägen. Att Leclercq emellertid gör för mycket af denna sak, behöfver knappt anmärkas.

Snart gick Hosius till mötes ett tragiskt slut på ett ärofullt lif. Under kejsar Konstantius satt arianismen i högsätet,

och förföljelsen gick ut öfver bl. a. Athanasius. Hosius, som för samtiden nästan syntes odödlig, grep då åter in i striden till Athanasius' försvar, år 354 bl. a. i ett gripande bref till kejsaren själf; och det spanske episkopatet stod enigt bakom honom. Arianerna kände, att deras seger icke var fullständig, så länge den gamle spanske biskopen kunde verka. Så inbjöds Hosius af kejsaren till Sirmium, kvarhölls där ett år och underkastades allehanda, äfven kroppslig, misshandel, år 357. Den 100-årige gubbens kropps- och själskrafter stodo ej bi; hans sinne förslappades, och han underskref en formel, redigerad af arianerna. Dessas triumf blef ej långvarig. För att göra segern fullständig skulle Hosius tvingas att äfven underskrifva Athanasius' fördömande. Då uppflammade åldringens själ i en sista klar låga; han såg den svaghet, för hvilken han fallit offer, och döende nedskref han sitt testamente, hvori han förnyade sitt anathema mot arianerna (den 27 aug. 357). — Det ligger något hänförande i denna kärlek till Athanasius, som kunde öfvervinna en 100-årings genom fysiska lidanden framkallade sinnesslöhet; denna kärlek är ock ett bidrag till belysningen af Athanasius' storhet.

En tid efter Hosius' död och samtidigt med den förste store kristne skalden Prudentius (hvilkens karaktäristik icke gifver något väsentligt utöfver teckningen i G. BOISSIERS berömda »La Fin du Paganisme»), framträdde en annan man, som mer än dessa båda dragit samtidens och nutidens uppmärksamhet till Spaniens kyrka. Åt Priscillianus och priscillianismen egnas det vidlyftiga 3:je kapitlet i Leclercqs bok. Det är så mycket intressantare att skärskåda hans framställning, som den kan jämföras med de ungefär samtidigt utkomna sammanfattningarna af de tyska forskningarna i artikeln Priscillianus i Haucks Realencyklopädi och i *Künstles* dogm-historiska undersökning Antipriscilliana 1905. Ämnet är ju ock af det intresse, att det framkallat en svensk akademisk afhandling (E. EDLING: Priscillianus, Uppsala 1900; se anmälan af E. Billing i Kyrkohistorisk Årsskrift, 2 årg.) — Leclercq söker intränga i det svåra problemet om Priscillianus' kätteri på ungefär följande väg: P:s samtida anklagare sökte påbörda honom allt slags kätteri, montanism, marcionism och andra former af gnosticism, manikeism etc. Priscillianus själf åter

förnekade energiskt allt kätteri, fördömde de ofvannämnda riktningarna och framhöll sig som ortodox på alla punkter. För att finna ett lika envist häfdande af sin ortodoxi hos en kättare måste man gå ända till jansenismen i Frankrike. De af Priscillianus' skrifter, som återfunnits, gifva ej heller stöd åt beskyllningarna för kätteri. Och dock, på någon punkt måste han hafva haft en säregen åskådning; ty han häfdade ifrigt rätten för den enskilde att tolka skriften och ansåg sig själf ega särskild inspiration af Anden att utlägga den; och därtill kommer, att han opponerade mot den vedertagna omfattningen af Kanon och använde åtskilliga apokryfiska skrifter som äkta bibliska. Allt detta kan knappast annorlunda förklaras, än att han haft någon viktig religiös åskådning, som för sitt stöd nödgade honom att gå utanför den auktoriserade Bibeln och dess traditionella kyrkliga utläggning. Hvad har då detta varit? Starka skäl tala för, att han från Orienten lärt någon form af högre vishet, alltså gnosticism, som endast kunde meddelas de invigda, och som därför saknas i hans offentliga skrifter, men som hemligen fortplantades och utvidgades i manikeisk anda af hans anhängare. Alltså: i teologiskt afseende har Priscillianus i det hela varit ortodox men med ett inslag af orientalisk gnosticism af för oss okänt slag.

Återstår då frågan: var det verkligen denna teologiska egendomlighet, som brakte honom på fall? Härpå svarar Leclercq bestämdt nej. P:s teologi har af motståndarne användts som vapen, men anledningen till striden ligger på ett helt annan plan. Det är stiden mellan den världsliga hierarkien och munkväsendet, som här skådar sitt första offer. P. var lekman, och han var motståndare till den hierarkiska form, som kyrkan just då var i färd att ikläda sig, äfven i Spanien. P. var vidare en af de förste bärarne af det nya asketiska idealet borta i västern, som där ännu icke kunde förstås. —

Såsom katolik afhåller sig Leclercq från vidare reflexioner. Men anmälaren vill tilläga en. Man kan svårligen undgå att märka, att här på ett öfverraskande sätt den inre motsatsen mellan det asketiska idealet och den katolska hierarkien gjorde sig gällande. P. fick hätska personliga fiender bland Spaniens

biskopar. Så fördes striden ända till den punkt, där den världsliga maktens arm anlidades och den första blodsdomen i kyrkans historia genom statsmakt skedde. Sammanjämkningen mellan munkidealet och hierarkien skedde småningom öfver Priscillians graf genom Hieronymus och Augustinus, och medeltiden skapades däraf, liksom sprängningen af det konstlade bandet allt ifrån Arnolds af Breschia dagar började för alltid nedrifva den katolska kyrkans världsherravälde. — För öfrigt var det väl ingen tillfällighet, att den första autodafén förbands med Loyolas land, och att den tillkom i hierarkiens kamp för sin maktställning. Priscillianus' behandling kastade ett bjärt ljus öfver mörka krafter i den framväxande katolska kyrkan.

Mén anmälan har blifvit för lång och må inskränkas till att nämna rubrikerna på det följande innehållet. Fjärde kapitlet behandlar under rubriken »invasionerna» de germanska folkens inbrott i Spanien, (intressant skildring af Vandalerna och Geiserich) svevernas öfvergång till arianismen, och kyrkan under Vestgotiska riket till och med Paul Orosius. Femte kapitlet tecknar utförligt det vestgotiska Spaniens öfvergång till katolicismen åren 587—672, och den därmed sammanhängande gotiska renässansen. Slutligen skildras i sjätte kapitlet Vestgoter-rikets sista år 672—710 och den arabiska invasionen. — I dessa kapitel framträder naturligen tydligast författarens lärdom på det speciellt spanska forskningsområdet, och där saknas ej heller iakttagelser af mera allmänt kyrkohistoriskt intresse.

Som totalomdöme om Leclercqs *L'Espagne chrétienne* må sägas, att arbetet är värdefullt, grundadt på kritisk forskning och i framställningssättet hållande medelvägen mellan tysk utförlighet och franskt kåserande. Dock förmärkes stundom den franska benägenheten att medels spirituella resonnement gå omkring de mödosamma detaljforskningarna i svårare frågor. Särskildt framträder denna svaghet hos författaren, när det gäller det 4:de årh:s teologiska motsatser. Måhända har härvid medverkat, att han ej velat taga hänsyn till eller åtminstone förtegat den nyaste tyska protestantiska forskningen på dogmhistoriens område. En annan anmärkning skulle kunna riktas

mot metoden att låta den strängt historiska utvecklingsgången afbrytas genom större, mycket intressanta, men tämligen fristående essayer. Dock visar L'Espagne chréienne ett framsteg mot historisk öfverskådlig het i jämförelse med författarens L'Afrique chréienne², 1904, två volymer, i samma samlingsverk. — Studiet af detta betydande franska kyrkohistoriska samlingsverk bekräftar satsen, att den moderna franska historieforskningen icke får af oss förbigås, äfven om satsen icke bör drifvas ända till hån öfver »tyskeriet»; för kyrkohistorikern är dock f. n. den tyska forskningen i det stora hela mest vinstgivande.

Hj. H-t.

Pehrsson, Per. De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden. Uppsala 1905. 204 s.

Föreliggande arbete framlades sommaren 1905 såsom pastoralafhandling till offentlig granskning inför domkapitlet i Uppsala. Förf., som tjänstgjort som predikant vid Österby bruk, hade ursprungligen tänkt skriva sin församlings historia. Men Österby bruks församlings historia är väsentligen Österbyvallonernas historia, och denna lilla vallonkolonis öden äro så nära förbundna och likartade med de öfriga små vallonkoloniernas, att författarens undersökning helt naturligt kom att sträcka sig vidare, än från början afsetts. Af församlingshistorien vardt de till Sverige inflyttade vallonernas historia. Det är ett ämne, som kan afvinnas många och gifvande synpunkter. Det är ett brottstycke ur historien om de båda stora protestantiska kyrkosamfundens förhållande till hvarandra.

Förf. börjar sin afhandling med tvenne inledningskapitel. I det första af dessa söker han gifva en teckning af den i följd af den nyss genomkämpade striden mot papism och kalvinism strängt lutherska svenska kyrka, i hvars midt de vallonska främlingarna slog sig ned. I det andra skildrar han utförligt de religiösa förhållanden, under hvilka vallonerna lefde före sin hitkomst dels i det belgiska hemlandet, där de som bekant voro föremål för fruktansvärda förföljelser, dels

såsom landsflyktiga i det fria Holland, där de flesta vallonflyktingarna funno en hemvist.

Förf. öfvergår sedan till behandling af valloninvandringen till Sverige. Men enstaka inflyttningar hade ägt rum redan under 1500-talets sista årtionden. Det var den vidsynte Karl IX, som redan som hertig och sedan som konung för att upphjälpa svensk industri och handel inkallade och beredvilligt mottog reformerta främlingar, däribland äfven valloner. Först under Gustaf Adolf kan man emellertid tala om valloninvandring i större skala. Dess tillskyndare var Louis de Geer, själf son till en undan förföljelse till Holland flyktad vallon. År 1618 erhöll han af kronan i arrende, Finspånge län, och därmed började hans epokgörande arbete för den svenska järnhandteringens höjande. För att nå ett godt resultat behöfde han vana och skickliga arbetare, förtrogna med de nya arbetsmetoderna. Hvilka voro då mera skickade än hans egna landsmän från den gamla industribygden i Belgien! Invandringen hit var betydande. Talrikast voro främlingarna i Finspång, Norrköping och Godegård. Snart började valloninvandring äfven till den uppländska bergslagen, sedan de Geer 1626 i arrende erhållit ytterligare Olands härad med Österby och Löfsta bruk. Dessa båda bruk blifva här valloncentra. Utom på nu nämnda platser samlades talrika valloner äfven i Stockholm.

Huru gestaltade sig nu dessa invandrade valloners religiösa förhållanden, och enkannerligen hurudant var deras förhållande till landets lutherska kyrka? Förf. urskiljer med afseende härpå fyra olika skeden. Särskildt tydligt afgränsadt från de öfriga är det första skedet under Gustaf Adolf och åren närmast efter hans död intill omkr. 1640. Detta är i det stora hela en tid, då motsättningen mellan främlingarna och den inhemska kyrkan ej framträder, i alla händelser ej såsom spänning. Främlingarna ansågos utan vidare tillhöra den svenska församlingen och upptogos i hennes längder, så snart sådana började införas. Och själfva hyste de inga betänkligheter mot att använda lutherska präster vid de kyrkliga förrättningarna eller att, när de började förstå svenska, besöka församlingens gudstjänst. De Geer själf föregick härutinnan

med godt exempel. Men samtidigt härmed hade de inflyttade vid de större platserna sina egna *pedagogi*, som ej blott tjänstgjorde som barnalärare, utan äfven hade att alla söndagar »hålla *lecture* två gånger, före och efter middagen, såväl ur bibeln som ur någon postilla af författare tillhörande den reformerade religionen utan att glömma bön och psalmsång vid slutet och början af läsningen». Otvifvelaktigt stod afhållandet af dessa *conventicula* i strid med vid Uppsala möte och senare fastställda religionsstadgar. Men så länge Gustaf Adolf lefde, blundade man härför och lämnade främlingarna i fred. Så snart konungen var död, kan man förmärka en begynnande oro och yrkanden från speciellt prästernas sida om tillämpande af gällande stadganden, men detta ledde tillsvidare ej till något resultat.

Först omkr. 1640 kan man tala om egentliga stridigheter mellan svenska kyrkan och främlingarna. Därmed begynner författarens andra skede. Stämningen å ömse sidor blir nu en annan, bitter och fientlig. Prästerna yrka bestämdt på förbud mot kalvinisternas »convent och sammankomster» äfvensom på ett »hälsosamt tvång» i öfrigt. Vallonerna å sin sida med de Geer i spetsen öfvergifva sin förtroendefulla hållning till svenska kyrkan. År 1641 kom på de Geers kallelse den förste reformerte prästen hit. Sedan den tiden torde det, om ock möjligen med kortare mellantider, ha funnits en reformert präst i Sverige. Han hade väl närmast karakteren af de Geersk huskaplan, men han reste äfven omkring till bruken, predikade och utdelade nattvarden. Äfven i öfrigt blef främlingarnes uppträdande alltmer utmanande. Regeringen var emellertid, så länge krigen i Tyskland och mot Danmark pågingo, mer beroende af de Geer än någonsin. Efter fredssluten behöfde den visserligen ej visa samma hänsyn mot främmande makter och mot sin statsbankir. Nya förbud utfärdades därför nu. Men då dessa ej stadgade någon straffpåföljd för öfverträdelse, hade de ingen verkan, detta så mycket mer som Kristina, som nu satt vid styret, hade föga lust att skrida till tvångsåtgärder i religionssaker.

Det tredje skedet låter förf. börja med Karl X. Såsom son till en kalvinist fruktade han att genom eftergifter mot

de reformerta uppväcka misstanken, att han vore »vekaktig i religionen». Genom religionsstadgan af år 1655 utfärdade han äntligen de längre begärda straffbestämmelserna för öfvertredelse af gällande religionsförordningar. Äfven detta hjälpte dock föga. Skarpa sammanstötningar ägde visserligen rum men i stort voro förbuden med deras stränga straffpåföljd fortfarande utan kraft och verkan. Samma dualism mellan teori och praxis råde alltjämt. Karl tvangs äfven han af politiska och ekonomiska skäl att dispensera från gällande lag.

Äntligen blef Karl XI:s öfvertagande af regeringen härutinnan som i så många andra afseenden af afgörande betydelse. Från 1672 dateras förf. det sista skedet: uppgåendet i den svenska församlingen under statsmaktens allvarliga ingripande. I Karl XI fann prästerskapet i allmänhet en villig befrämjare af sina kraf på ett allvarligt efterlevande af religionsstadgarna. Särskildt hade man nu uppmärksamheten riktad på att förhindra att barnen uppfostrades i sina kalvinska fäders religion. Också hade kyrkan vid slutet af denne konungs regering i det hela nått sitt mål. Vid midten af 1690-talet synas de sista spåren af de till bruken inflyttade vallonnernas kalvinska religion. Endast i Stockholm funnos ännu reformerta valloner, men församlingen här hade vid denna tid till stor del mist sin vallonska karakter genom inflyttade engelsmän och fransmän.

Om det religiösa och sedliga lifvet bland dessa främlingar, såsom förf. sin »sammanfattande afslutning» framhåller, materialet föga kunskap. I allmänhet synas de dock ha fört »ett vackert lefverne». — Till sist söker förf. klarlägga dessa inflyttade reformertes betydelse för den svenska kyrkan. Han erinrar därvid först om hurusom i den reformerta invandringen låg en direkt väckelse för de församlingar, som därpå berördes, och i synnerhet för dessas präster, på hvilka genom främlingarnes inlemmande i församlingarna nya kraf ställdes. Vidare anser han, att kampen mot de reformerta vallonerna värkade »till allt större fasthet och koncentrering och till ett för-tju-pande af den evangelisk-lutherska åskådningen». Äntligen betonar han speciellt den ursprungligen vallonska Stockholms församlingens betydelse för toleransens seger i Sverige. Däre-

mot har han inte ens framkastat till besvarande den fråga, som synes ligga närmast till hands, då det gäller vallonernas betydelse för vårt lands kyrkliga utveckling: Ha dessa främlingar lyckats meddela Sveriges lutherska kyrka några, låt vara kanske endast öfvergående, impulser från sin reformerta åskådning? Denna fråga påtvingar sig så mycket mer, när man betänker, hvilken fullständigt behärskande betydelse för de lutherska folkens ej blott politiska utan äfven kyrkliga utveckling moderna författare gärna tillskrifva impulserna från reformert håll. För visso skulle det varit mycket svårt att gifva, ett svar på den frågan. Kanske låter det icke ens göra sig. Men i hvart fall kan man näppeligen i detta sammanhang med fullständig tystnad förbigå den.

En brist i det genom stilens ledighet eljest synnerligen lättlästa arbetet är, att det ej så sällan är ganska svårt att däri utfinna sammanhanget. Detta beror ej blott på en i enskildheterna allt för litet genomförd disposition utan äfven på en viss benägenhet hos förf. att i själfva framställningen instoppa för densamma skäligen främmande material, som på sin höjd förtjänat plats bland noterna under texten. — Äfven är åtskilligt att anmärka mot författarens sätt att göra källhänvisningar och citera. — En egendomlig felläsning förekommer sid. 125. Här relaterar förf. ur Uppsala domkapitels protokoll för den 12 maj 1658, hur pastor i Film Andreas Laurentii inför domkapitlet berättar om en fransospräst, som tvänne gånger om året i hemlighet besökte Österby bruk. Anders skall härvid ha uppgifvit, att denne benämndes »Lållard». Med anledning häraf framställer förf. den förmodan, »att de inflyttade genom hembygdens traditioner ställde sig i ett visst samband med denna, längesedan döda sekt i deras hemland, hvars arftagare ju reformationens evangeliska kunna sägas vara». I själfva verket står i domkapitlets protokoll, att fransosprästen benämndes Käller. Det ligger då nära till hands att misstänka, att denne är identisk med den Rodolphe Keller, om hvars vistelse och verksamhet här i Sverige förf. sid. 127 säger, att vi ej veta mer än att han 1666 omnämnes såsom *cidevant pasteur de l'église réformée recueillie en Suède*.

G. W.

Reinhold Seeberg. Aus Religion und Geschichte. Gesammelte Aufsätze und Vorträge. Bd. I: Biblisches und Kirchengeschichtliches. A. Deichert'sche Vorlag. Leipzig 1906. Pr. M. 6: 50; bundet ex. 7: 60.

Detta rikhaltiga arbetes första band, som tillegnats den för sin kristligt-sociala verksamhet vida berömde f. d. hofpredikanten Adolf Stöcker på hans sjuttioårsdag, innehåller bidrag till urkristendomens och den kyrkliga utvecklingens historia. Ett andra beramadt band skall egnas frågor ur apologetiken, dogmatiken och etiken.

Den första nu utkomna delen bjuder på mycket af intresse. De skilda uppsatserna äro valda och infogade i samlingen i syfte att i sin helhet lämna en öfverblick af kristenhetens historia. De flesta bidragen hafva förut varit tryckta i olika tidskrifter. Nya äro två af de intressantaste: »Die Nachfolge Christi» och »der Patriarch Nikon». Framför allt är inledningsundersökningen om de vexlingar, som begreppet »Kristi efterföljd» under tidernas lopp undergått, af stort intresse. Här framtråda Seebergs bästa egenskaper såsom teologisk, nanneligen kyrkohistorisk författare: hans fina iakttagelseförmåga, positiva ståndpunkt och ädla framställningskonst. Med afseende på det sistnämnda tillåter jag mig betvifla, att Tyskland — om undantag göres för Adolf Hauck — f. n. äger någon lyckligare teologisk stilist än R. Seeberg.

Volymens innehåll för öfrigt utgöres af studier öfver »Evangelium quadraginta dierum», öfver förmenta och autentiska Jesus-ord samt öfver Paulus och Jesus. Följa så en religionshistorisk skiss till karaktäristik af aposteln Johannes samt uppsatsen om »Kuss und Kanon», kvinnotalandet i de apostoliska församlingarna samt om den romerska statens förföljande af de kristna. Åt medeltiden egnas tvänne monografier, den ena afhandlande en judisk proselyt från 1100-talet vid namn Hermann von Scheda, den andra den bekanta »Gudsvännan» Henrik Suso. Konferensföredraget öfver Luthers ställning till hans samtids sedliga och sociala nöd samt dennas förebildliga betydelse för den evangeliska kyrkan lämnar rik behållning liksom uppsatsen om Melanchtons ställning inom

kyrkans och vetenskapens historia. Mindre betydande synas mig de återstående uppsatserna vara. De handla om Spener, den bekante ryske patriarken Nikon, påfven Leo XIII samt slutligen Schleiermacher och Frank. De äro emellertid lättlästa och underhållande samt bidraga i sin mån till att låta läsaren få en inblick i några betydande efterreformatoriska personligheters åskådning. I sin helhet är arbetet väl värdt att läsas och begrundas.

Ldm.

J. Oskar Andersen. Kirkeorganisationen udenlands. Redogørelse for en del af de protestantiske kirkers forfatninger, udarbejdet paa Opfordring af Formanden for det kirkelige Udvalg. Kphm. Aug. Bangs Boghandel 1905.

Den lärde och grundlige författaren till den särskildt för kändedomen om Danmarks undervisningsväsen och kyrkliga förhållanden under 1600-talet ovärderliga afhandlingen om Holger Rosenkrantz den lärde har här skänkt oss en synnerligen förtjänstfull öfversikt, som utarbetats på uppmaning af ordföranden i »det kirkelige Udvalg», biskop S. Rørdam. Af praktiska skäl har förf:n inskränkt sig till redogöra för de kyrkors författning, hvilka ännu stå i en mer eller mindre innerlig förbindelse med staten, på samma gång som deras själfständighet är genom lag betryggad. Vidare har hufvudvikten blifvit lagd på de samfund inom den reformerta kyrkoafdelningen, hvilka med hänsyn till kyrklig själfständighet sitta inne med de rikaste erfarenheterna. Med rätta förklarar och förf:n, att ett närmare ingående på de många småtyska kyrkoförfattningarna skulle vara ett slöseri med kraft, då det säkerligen är uteslutet, att man i Danmark önskar efterlikna ifrågasvarande konsistorieordningar. Förf:n har dock lämnat en kortare öfversikt äfven af dessa, dels därför att denna typ i sin moderna gestalt aflägger ett starkt vittnesbörd om i hvad riktning utvecklingen går, dels därför att den enligt författarens åsikt verkligen innehåller enskildheter, som äro värda uppmärksamhet. — Då författningsförhållandena och delvis

äfvén reformkrafven förutsätta kunskap om den tidigare kyrkliga utvecklingen och ofta endast genom en sådan kunskap blifva begripliga, har förf:n lämnat flere, delvis rätt utförliga historiska öfversikter, för hvilka man icke kan annat än vara honom tacksam.

Då frågan om domkapitlens omorganisation och andra författningsfrågor nu stå på dagordningen i vårt land, så torde Dr Andersens värdefulla arbete kunna påräkna intresse och särskild uppmärksamhet äfvén hos oss. Icke minst bör den göra det hos alla verkligt kyrkligt sinnade, då den tendens, som uppbär arbetet, är synnerligen beaktansvärd, för så vidt vi varsla en sådan i författarens ord om att tiden nu är inne till att göra kyrkan själfständig — »fordi Guds Riges Fremme mere end for fordrer ordnet Fællesvirken og fast kirkelig Ledelse».

Efter en inledning, till hvilken vi skola senare återkomma, redogör förf:n för de öfriga skandinaviska ländernas samt Finlands kyrkofattningar. Hvad Sverige vidkommer säger förf:n bl. a., att kyrkan genom kyrkomötesrestitutionen erhållit ett »Fællesorgan» och fortsätter: »kommer hertil de fra gammel Tid bestaaende Domkapitler, som faste kirkelige Organisationer i Stifterne og endelig de for hver Menighed bestaaende Kirkeraad, saa besidder den svenske Statskirke, trods Organisationens Mangler, et fast Grundlag for Hævdelsen af sin Selvstændighed som Samfund overfor Staten, særlig da den gennem Valgene af sine Embedsmænd har den faktiske Raadighed over sit aandelige Styre».

Uppgifterna angående vårt land äro i allmänhet riktiga, om ock till följd af den helt förklarliga knapphändigheten på vissa ställen så ofullständiga, att de kunna gifva anledning till missförstånd. Så t. ex. uppgifves väl sid. 24, att domkapitlen deltaga i ärkebiskopsvalet, men icke att till dessa komma tre andra korporationer, nämligen stiftsprästerskapet, det större akademiska konsistoriet i Uppsala och hofkonsistoriet i Stockholm. Sid. 31 meddelas såsom villkor för utträde från statskyrkan, »at man angifver det Samfund man vil overtræde til». Härvid borde dock måhända hafva anmärkts, att detta samfund måste vara dels ett kristet sådant, dels ett af staten redan

erkänt eller, om det senare icke är förhållandet, måste den, som begärt tillstånd att utträda ur svenska kyrkan, innan det beviljas, hafva hos konungen anhållit om medgifvande att jämte liktänkande personer bilda särskild församling. — Ett och annat hade nog varit för förf. att hämta ur A. E. KNÖS gamla förträffliga om än numera i åtskilligt antikverade afhandling om *egenheterna i svenska kyrkoförfattningen*. Särdeles intressant är förf:s öfversikt öfver Tysklands brokiga kyrkoförfattningsförhållanden. Detta lands 25 stater hafva visserligen icke hvar sin evangeliska landskyrka men åtskilliga af dem hafva flere. Här gifves en profkarta på variationer från den strängaste statskyrklighet, där landsfursten oinskränkt utöfvar kyrkostyrelsen genom sina officiella ämbetsmän (Koburg-Gotha) till stor kyrklig själfständighet. — I denna öfversikt synes oss förf:n hafva röjt en lycklig förmåga att skilja det väsentliga, för oss betydelsefulla och därmed intressanta från tillfälliga och obetydliga detaljer. Hans källor och vägledare äro ock de bästa. Bland nyare kyrkorättslärare må vara nog att nämna E. FRIEDBERG och K. RIEKER.

Lärorikt är att ånyo finna bekräftadt, hur riktigt JOHANNES RUDBECKIUS, LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS och andra kyrkans stormän dömde, då de framhöllo vådorna af det föreslagna generalkonsistoriet. De tyska öfverkyrkoråden, generalkonsistorierna, landskonsistorierna eller hvad dessa centralmyndigheter nu kallas utgöra för ingen del någon ideal form för kyrkostyrelse. De juridiskt bildade lekmannabisittarne eller rent af presidenterna i dessa generalkonsistorier torde öfverallt ha lyckats sätta en mer eller mindre byråkratisk och formalistisk stämpel på vederbörande landskyrkor. »Der klages — säger också förf. — oftare over Juristherredømmet i Kirkerne». Skola väl vederbörande här hemma låta sig varna af dessa exempel? Att juristen och folkskoleläraren tillsammans i de föreslagna, från humanistisk och kanske äfven teologisk bildning rensade svenska domkapitlen kunna komma att utgöra en verklig fara för kyrkan, synes man mångenstädes vara blind för. Och dock komma dessa nya element i kyrkostyrelsen med största sannolikhet att medföra jurist- och formalist-herraväldets seger inom kyrkan. Hvar hafva vi den kyrkoman i våra dagar

som kan med den gamle Rudbeckius säga ifrån, så att det hörs, då det är fråga om kyrkans byråkratisering och trälbinding under staten. Lika manligt och oförskräckt som sannt och träffande yttrade han vid ett tillfälle, inför själfva rikets råd följande: »I Tyskland hafve de, sedan reformationen skedde, illa lupet med religionen: såsom fursten hafver varit, så hafver provincien sig efter muterat. Men vi, Gudi lof, hafve härtill stått väl. Hafver magistraten något velat gjordt, som honom intet bort, hafver Clerus hållit magistratum tillbakar; magistratus hafver ock hållit Clerum i sikte uti desse 100 åhr. Sade ock — heter det vidare i rådsprotokollet — att vij måste intet taga tyskarnes *mores*, hvar vi vele undfly deras *infortunium* och icke komma i den våda, de äre». (Riksrådsprot. 28/s 1636) Tyvärr synes dock knappast något område af vårt kyrkliga lif vara så utsatt för att röna betänkligare inflytande af »tyskarnes *mores*» än just författningsområdet eller kanske snarare uppfattningen af kyrkoförfattningsfrågorna.

Med intresse har anmälarer läst förf:s redogörelse för Schweiz', Frankrikes och Skottlands kyrkoförfattningar. De sönderslitna holländska kyrkoförhållandena gifva varnande exempel. Hvad England vidkommer, så har förf. med rätta egnat stor uppmärksamhet åt detta land. Sid. 173 synes förf. hafva förbisett eller har åtminstone icke omnämnt, att enligt engelsk högkyrklig tankegång äfven den svenska kyrkan måste anses såsom med den engelska fullt likberättigad, d. v. s. såsom en kyrka med episkopal styrelse, garanterad genom den s. k. *successio apostolica*.

Att förf:n helt och hållet förbigått de brokiga amerikanska kyrkoförhållandena utgör intet minus i arbetets värde såsom en kortfattad, men klar öfversikt af de viktigare bland protestantismens kyrkoförfattningstyper — en öfversikt, som vi varmt önska riklig spridning äfven i vårt land.

Ldm.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

- I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vänner» i Malmö.

- II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Västerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

- III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

- I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFELT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebili katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll (Afslutn.). B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUND-

STRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER, Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, tredje årg. Upps. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt afslatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådoing

enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vaticanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputationens anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreae's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi, 1900—1902.

- II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.
- IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

- I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och avslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vaticanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

- II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1905:

- I: 6. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, sjette årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. HELANDER, Hedendom och Kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete. K. H. KARLSSON. Electus Björn i Skara samt striderna om domprostriet i Skara (1449—1475). A. BRATT, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk. G. AULÉN, Ett

och annat från H. Reuterdahls Lundatid. H. LUNDSTRÖM, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärssvaghet. S. GEZELIUS' reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarne.

- II: 8. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (3:dje häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1906:

- I: 7. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, sjunde årg. Upps. 1907. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST, Den efterapostoliska tiden (åren 70—140). En kyrkohistorisk skiss. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724 (forts. från föreg. årg. och afslutn.) H. LUNDSTRÖM, Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa. J. ROMSON, Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning. E. RODHE, De svenska bibelsällskapens uppkomst. J. SJÖHOLM, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835. LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS' dagboksanteckningar 1608—1613. OLOF SVEBILIUS till ERIK BENZELIUS D. Ä. och HAQVIN SPEGEL angående bibelöversättning och psalmbok. Vittnesbörd om ERIK MOLIN.

- II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, (fjärde häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen distribueras af *P. A. Norstedt & Söner* i Stockholm.

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 9:de årg. 1907. Rock Island Ill. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 24 årg. 1907. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Études, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 56:te årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska marty- och kyrkohistorien, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., utom detta land 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr årg.

Svenska Jerusalemsföreningens Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 6:te årg. 1907.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 12:te årg. Helsingfors 1907. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefodringsavgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 7:de årg. Kphmn 1907. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 14:de årg. Kristiania 1907.

Norsk Teologisk Tidskrift. 8:de årg. 1907.

Kirkehistoriske Samlinger, utg. af Selskabet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam 1907.

E. BILLING. De etiska tankarne i urkristendomen i deras samband med dess religiösa tro. H. 1, 2 och 3. Uppsala. W. Schultz 1907. Pris 3 kr.

OL. BÄCKSTRÖM. Kommunal Fattigvård. I. Fattiggårdar på landet. Med 6 ritningar till fattiggårdsbyggnader Sthlm. Svensk Kommunal-Tidnings förlag. Pr. 1,25.

NATHAN SÖDERBLOM. Främmande Relionsurkunder i urval och öfversättning under med verkan af flere framstående fackmän med inledning och förklaringar. H. 1—3. Sthlm. Hugo Geber 1907.

Ett monumentalt verk, bland hvars medarbete märkas professorerna K. F. JOHANSSON och K. V. ZETTERSTÉEN, missionärerna doktor ERNST HEÜMAN, pastor E. HEDBERG och ERIK FOLKE, professorerna SAM WIDE, V. LUNDSTRÖM och OTTO VON FRIESEN. Meningen är, att hela verket skall utkomma i ca 14 raskt på hvarandra följande häften om 4 å 5 ark till ett pris af 1 kr. pr häfte. Utgifningen väntas blifva afslutad innan detta års utgång. Efter subskriptionens slut kommer priset att höjas.

KARL HEDÉN. Religions-Historisk Atlas sammanställd av K. Hedén, kyrkoherde. Första häftet. Negrer — Hinduer — Kineser — Japaner m. fl. (196 bilder samt 1 färgtryckt karta). Sthlm 1907. Albert Bonniers förlag. Pris 1,50.

—, Religionerna jämte folkens liv och den kristna missionen hos negrer, hinduer, kineser, japaner m. fl. (Textbok till Religions-Historisk Atlas I). Sthlm 1907. Albert Bonniers förlag. Pris 1,50.

HERMAN LEVIN. Om Guds ords nådemedel. Till diskussion vid Visby stifts allmänna prästmöte den 13—15 augusti 1907. Sthlm. Ivar Hæggströms Boktryckeri A.-B. 1907.

GUSTAF AULÉN. H. Reuterdahls teologiska åskådning med särskild hänsyn till hans ställning till Schleiermacher. Uppsala. W. Schultz 1907.

ISAK COLLIJN. Katalog der Inkunabeln der Kgl. Universitäts-Bibliothek zu Uppsala. Uppsala. Almqvist & Wiksell. Leipzig. Rudolf Haupt 1907. In Kommission. Pris 13,50 eller 15 tyska mark.

Ett omsorgsfullt och flitigt utfördt arbete af utmärkt förtjänst, som är af stort värde för både den svenska och allmäneuropeiska kyrko- och kulturhistorien.

1706—1906. Tamulmissionens 200-årsminne. Uppsala. Sv. kyrkans Missionsstyrelse. Pris 20 öre.

En liten, synnerligen läsvärd återblick på det tvåhundraåriga arbetet. Skriften utgör no XXIII i skriftserien: *Från svenska kyrkans missionsfält.*

AD. NOREEN och E. MEYER. Valda stycken af svenska författare 1526—1732. Med anmärkningar och ordlista. Andra uppl. Sthlm. A.-B. Ljus 1907. Pris kr. 4.75.

Icke blott »kulturvänner» i allmänhet utan hvarje älskare af Sveriges kyrka och framfarna öden, af svensk känsla och tanke liksom svensk dådkraft finner här en synnerligen värderik och underhållande läsning. Urvalet är förträffligt. Boken börjar med ett stycke ur »förspråket» till Thet nya Testamentit, 1526. Möta så präktiga bitar ur Olaus Petris, Gustaf II Adolfs, Georg Stiernhielms, Axel Oxenstiernas, Urban Hiärnes, Samul Columbus', Olof Rudbeck d. ä:s, Haqvin Spegels, Erik Lindschölds, Lasse Johansson, Jesper Swedbergs, Jacob Freeses och Olof Kolmodins skrifter, många andras att förtiga.

L. FR. LÄFFLER. Den gottländska Taksteinar-sången. Ytterligare meddelanden. Ur Sv. Landsmälen XIX, 6.

—, Några medeltida versus memoriales. I—II. Ur Antiquarisk Tidskrift för Sverige. Del 13: 2.

—, Ännu några ord om de hedniska edsformulären i Norden. Ibidm. Del 13: 3.

N. J. GÖRANSSON. Katolicism och protestantism. Profföreläsning i Uppsala den 28 sept. 1906. Särtryck ur Bibelforskaren.

—, Historisk Blick på kristendomens etiska princip. Proföreläsning i Uppsala den 20 sept. 1906. Särtryck ur Bibelforskaren.

FRANS TIVELL. Vägen till lycka eller huru skall svenska folket blifva ett lyckligt folk. Uppsala L. Nordblads bokh. Pris 80 öre.

RAGNAR THOMÆUS. Om Kiliansmen och Häsykasmen. Joh. Lundéns tryckeri. Göteborg 1907. Pris 50 öre.

Detta lilla synnerligen läsvärda häfte består af tvänne särskilda föredrag, af hvilka det senare utgör »ett blad ur medeltidens historia» och det förstnämnda ursprungligen hållits såsom »inledningsföredrag i Göteborgs prästsällskap» och blifvit på sällskapets begäran befordradt till trycket. Dess fullständiga titel lyder: *Är där från biblisk-kyrklig synpunkt något berättigadt i Kiliansmen?* Om den anda, i hvilken den grannlaga frågan löses, får man en föreställning genom slutorden där det gamla, sköna ordet till sist citeras:

*»In necessariis unitas,
in dubiis libertas,
in omnibus caritas.»*

- J. TH. BRING. Paul Gerhardt. Hans lif och diktning. Ett 300-årsminne. Uppsala 1907. Pris 35 öre.
Häftet är väl egnadt att för församlingen göra bilden af den stora psalmsångaren kär och dyrbar.
- HJ. DANELL. Intryck från en visitationsresa till Sydafrika och Sydindien. (Förut tryckt i Nordisk Missionskrift). Pris 25 öre.
- NILS HYLANDER. Om Gallatfolket. Ett evang.-fosterlandsstiftelsens missionsfält i Ostafrika. Sthlm. Ev. Fosterl. Stiftelsens Förlags-exped. 1907. Pris 25 öre.
- M. v. O. Hans egendom. Berättelser för ung och gammal. Ibdm 1907. Pris 65 öre.
- P. P. Nådens ord. Valda yttranden af Luther jämte språk ur skriften för hvar dag i året. Ibdm 1907. Pris 1,50.
Såvidt vi hunnit göra bekantskap med denna bok, synes den oss alldeles förträfflig. För den, som är strängt upptagen af livets hvardagsbestyr och endast kan egnä en kort stund åt sin dagliga morgonandakt, räcket här en ypperlig hjälp. Härliga ord ur böckernas bok äro fördelade på årets dagar och hvarje sådant bibelspråk ledsagadt af ett Luthers kärnord, nedslående, upprättande, alltid trosstarkt, helsosamt, uppfriskande för den invärtes människan.
- HILLIS GRANE. Sven Svensson. Svenske jämte andra berättelser. Sthlm. Ibdm 1907. Pris 2,25.
- Musik till Sionstener.* Sångbok för den kristliga andakten utg. af Evang. Fosterlands-Stiftelsen. Andra saml. Första uppl. Ibdm 1907. Pris 2,50.
- L. LEMME. Behöfver vi Kristus för en verklig gemenskap med Gud? Bemyndigad öfversättning. Ibdm 1907. Pris 50 öre.
- D. FEHRMAN. Confutatio Pontificia och försvaret för den medeltida kyrkoinstitutionen. En studie öfver reformationstidehvarfvets förtridentinsk-katolska teologi. Akad. Afh. Lund 1907. Håkan Ohlssons boktryckeri.
- A. LILJESTRAND och K. HALLENDORFF. Zulufolket och Zulu-missionen. Med 20 illustrationer. Nr XXV i skriftserien: Från svenska kyrkans missionsfält. Upps. Sv. kyrkans Missionstidnings expedition 1907. Pris 30 öre.

Kyrkohistorisk Årsskrift

Utgåfvon

af

Herman Lundström

Fjondé årgång 1908

H. B. WÅLLINNSKA BOKFÖRLAGETS
BOKSÄL

Kyrkohistorisk Årsskrift

UTGIFVEN

AF

HERMAN LUNDSTRÖM

NIONDE ÅRGÄNGEN
1908

A. B. AKADEMISKA BOKFÖRLAGET
UPPSALA

Walker fund

INNEHÅLL.

HENRIK SCHAERTAU — <i>ett hundrafemtiodårsminne af P. Rydholm</i>	Sid. v.
--	------------

Undersökningar och smärre afhandlingar.

H. LUNDSTRÖM. Tvänne i våra dagar upptäckta, äkta martyrakter från 100-talet af den kristna tideräkningen	1.
E. RODHE. De svenska bibelsällskapens uppkomst (afslutn. fr. 7:de årg. s. 170)	12.
A. HALLENBERG. Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden (afslutn. fr. 8:de årg. s. 228)	65.
J. ROSENGREN. Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från slutet af 1700-talet	137.
Hj. HOLMQUIST. De äldsta urkunderna rörande ärkestiftet Hamburg-Bremen och den nordiska missionen	241.

Meddelanden och aktstycken.

H. LUNDSTRÖM. Ett märkligt sockenstämmobeslut i Filipstad år 1663	284.
G. AULÉN. Martin Erik Ahlman år 1796	285.
H. LUNDSTRÖM. Tvänne bref från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet	297.
» » Några ord om Uppsala Domkapitels arkiv ..	305.
N. JACOBSSON. Några aktstycken från arkivet i Herrnhut till belysande af grefve Zinzendorfs första förbindelser med Sverige och den svenska herrnhutismens uppkomst	313.
Underrättelser	345.

Granskningar och anmälningar.

SCHOLZ, R. Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz VIII. Anm. af <i>E. Falk</i>	364.
BERGSTRAND, A. Från apostlarnes tid i Rom, anteckningar om Roms äldsta kristna minnesmärken. Anm. af <i>Hj. Holmquist</i>	381.

INNEHÅLL

HORST, ST. Luther in den Wandlungen seiner Kirche. Anm. af <i>G. Walli</i>	385.
DE FLAVIGNY, comtesse: Sainte Brigitte de Suède. Anm. af <i>K. B. Westman</i>	390.
JØRGENSEN, J. Romerske Helgebilleder. Anm. af <i>K. B. Westman</i>	390.
KROGH-TONNING, K. Die heilige Birgitta von Schweden. Anm. af <i>K. B. Westman</i>	390.
REINHARD, J. Die prinzipienlehre der lutherischen Dogmatik von 1700 bis 1750 (Hollatz, Buddeus, Mosheim). Anm. af <i>E. Billing</i>	394.
WEBER, E. Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie auf die orthodox-lutherische Dogmatik. Anm. af <i>E. Billing</i>	395.

* * *

Svensk Kyrkohistorisk Bibliografi utarbetad af <i>K. Settervall</i>	408.
--	------

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen.....	424.
Till redaktionen insända skrifter	429.

Redogörelse för Kyrkohistoriska Föreningens allmänna årsmöte 1908.

Torsdagen den 30 april 1908 sammanträdde Kyrkohistoriska Föreningen till allmänt årsmöte å Teologiska Fakultetens i Uppsala sessionsrum. Sedan ordföranden, professor Herman Lundström, hälsat de närvarande välkomna, föredrogs redogörelsen för föreningens verksamhet under det nästförflutna arbetsåret:

Årsberättelse för arbetsåret april 1907—april 1908.

Kyrkohistoriska Föreningens verksamhet har fortgått under samma former som förut.

Under det nu tilländagångna arbetsåret har Föreningens medlemsantal undergått följande förändringar: på grund af dödsfall hafva 4 ur Föreningen utgått; 12 hafva anmält utträde. Dessutom hafva 58 ännu ej inlöst årspublikationerna, om hvilka det är att hoppas att åtminstone några komma att göra det. Under arbetsåret nytillträdande medlemmar uppgå till 26. Om de ofvannämnda 58 medräknas, utgör summan den 30 april 1908 af Föreningens medlemmar 660, hvilket alltså innebär en ökning i medlemsantalet af 10.

Bidrag till 1907 års årgång af Kyrkohistorisk Årsskrift hafva förutom af utgifvaren, professor H. LUNDSTRÖM, lämnats af dr OTTO JANSE, teol. lic. A. HALLENBERG, docenterna J. SJÖHOLM och HJ. HOLMQUIST, pastor OTTO THEDING samt s. m. kand. G. WALLI.

Arbetet med 1908 års publikationer är redan till största delen färdigt, såväl beträffande årsskriften som bilagan.

Uppsala den 30 april 1908.

Hjalmar Holmquist.

Härefter upplästes följande

Revisionsberättelse,

afgifven den 30 april 1908.

Undertecknade, af Kyrkohistoriska Föreningen utsedda revisorer, hafva nu granskat Föreningens räkenskaper för år 1907.

Kassans ställning den 31 december 1907 befanns därvid enligt räkenskaperna vara följande:

Grundfonden.	
Kapital	kr. 1,175: —
Besparade räntor	» 409: 14
Summa	kr. 1,584: 14

Kassakonto.

Inkomster:

Behållning från år 1906	kr. 407: 57
Inkomster under året, hvaraf 5,914: 14 kr. utgöra årsafgifter, 300 kr. understöd ur Lindauska fonden och 1,200 kr. statsunderstöd	» 11,109: 51
Summa	kr. 11,517: 08

Utgifter:

Årsskriftens tryckning, årg. VII och VIII....	kr. 4,950: 90
Författarearvoden	» 1,332: 56
Annonskostnader	» 406: 90
Post	» 579: 77
Räntor och lån	» 3,555: 74
Diverse	» 130: 25
Behållning till år 1908	» 560: 96
Summa	kr. 11,517: 08

Räkenskaperna äro riktigt och ordentligt förda samt öfverensstämma med företedda verifikationer.

På grund häraf få vi tillstyrka full och tacksam ansvarsbefrielse för kassaförvaltaren, pastor N. Sandberg, för den tid revisionen omfattar.

Uppsala den 30 april 1908.

H. Jonsson.

Emil Berglund.

I enlighet med revisorernas tillstyrkan beviljades pastor N. SANDBERG ansvarsfrihet för den tid, revisionen omfattade.

Vid därefter jämlikt § 4 af Föreningens stadgar företagen utlottning af tvänne medlemmar i arbetsutskottet föll lotten på pastor N. SANDBERG och professor H. LUNDSTRÖM, hvilken sistnämnde omvaldes. I stället för den förre, som undanbedt sig återval, utsågs pastor E. MEURLING. Till kassarevisorer omvaldes pastorerna H. JONSSON och E. BERGLUND samt till deras suppleanter docenten E. AURELIUS och kandidaten G. WALLI.

Sedan ordföranden meddelat åtskilliga upplysningar om redan lämnade och utlofvade bidrag till 1908 och 1909 års årgångar af Årsskriften, företogs diskussion om *uppgifter för nutida kyrkohistorisk forskning*. Därefter höll docenten HJ. HOLMQUIST föredrag om *Den kyrkohistoriska betydelsen af de nominalistiska inslagen i medeltidens teologi*.

Omedelbart efter årsmötets slut sammanträdde arbetsutskottet och valde

till ordförande och redaktör för Kyrkohistorisk Årsskrift:
professor A. H. LUNDSTRÖM;

till vice ordförande: domprosten J. E. BERGGREN;

» sekreterare: docenten HJ. HOLMQUIST;

» skattmästare: pastor E. MEURLING.

Sekreteraren.

Henric ScharDall *HS*

Henrik Schartau, Ett hundrafemtioårsminne.

Bland de män, som genom ett betydligare inflytande bidragit att gifva prägel åt det senaste århundradets svenska kyrkohistoria, står Henrik Schartau ovedersägligen i första ledet. Äfven den, som ställer sig tvekande eller rent af som motståndare till den rörelse, som Schartau åstadkom, och den kristendomsform, som i honom vördar sin lärofader, kan icke förbise eller förneka, att Schartaus inflytande varit och är mycket stort, och att den, som vill skildra svenska kyrkans inre historia under de sista hundra åren, måste lämna ett betydande utrymme åt skildringen af Schartaus person och verk. Den omständigheten, att i år (1907) 150 år förflutit sedan Schartaus födelse, är ett tillräckligt skäl för att just nu framkalla hans minne.

Det har gått med Schartau, som det plägar gå med män af ovanligare betydelse. Han har funnit hängifna anhängare och bittra motståndare. Hafva de förra möjligen i ett eller annat afseende gjort för mycket af honom, så hafva de senare å sin sida låtit honom alltför liten rättvisa vederfaras. Och många ha gjort sig skyldiga till det felet att vara färdiga med sitt omdöme utan att först hafva gjort sig besvär med att söka grundligt lära känna honom. Då vi nu våga försöka att skildra Schartau sådan som han genom sina skrifter och i deras minne, som kände honom, står för historien, så är det vår afsikt att, så långt förmågan räcker, göra det opartiskt med endast sanningen som ögonmärke.

Först må vi då lämna en kort teckning af de yttre konturerna af hans lif. Henrik Schartau föddes den 27 september 1757 i Malmö, där hans fader var rådman. Han blef tidigt fader- och moderlös och uppfostrades sedan hos en släkting. År 1771, alltså vid 14 års ålder, blef han student, hvilket på

den tiden kunde ske vid så tidig ålder. Tre år därefter tog han filosofie kandidatexamen och blef 4 år senare, alltså 1778, magister. Han berättar själf, att han hade för afsikt att redan då inträda i prästämbetet. Hvarför det icke skedde, säger han ej. Ett hufvudskäl var väl det, att kyrkolagen föreskref en ålder af 25 år för att få prästvigas, och han blott var 21 år gammal. Han blef i alla fall tidigare prästvigd än vid 25 år, säkerligen med tillämpande af kyrkolagens medgifvande af undantag för dem, som »genom särdeles gåfvor och framsteg i studier samt berömligt lefverne» gjort sig bemärkte. Han prästvigdes 1780 i Kalmar till huspredikant i ett förnämt hus i Ryssby socken. Af åtskilligt kan man förstå, att han ej rätt väl trufdes i denna sin befattning, hvarför han icke länge stannade där. Ett försök att få anställning som krigspräst i Malmö lyckades icke. Men sedan han gått tre veckor på prof, blef han kallad och fick missiv som biträde åt kyrkoherden i Söfde pastorat. Därifrån kom han 1785 till Lunds domkyrka som andre komminister och fick 1793 (eller var det 1794?) Han uppger, att han var 36 år fyllda) befordran till förste stadskomminister och blef i och med detsamma kyrkoherde i Bjellerup och Stora Råby, hvilka som prebende voro förenade med förste stadskomministerns tjänst. År 1813 blef han kontraktsprost öfver Torne kontrakt. Tillägga vi, att han som riksdagsman bevistade den i Sveriges historia så märklige riksdagen i Örebro år 1810, så är det viktigaste nämndt af de yttre omständigheterna i hans lif. Han afled den 3 februari 1825.

Att Schartau under sin studietid och yngre år hade att draga sig fram under fattigdom, berättar han själf. En följd däraf var, att han hade anställning på olika tider och ställen som informator. Och äfven under sin första anställning som huspredikant var han gifvetvis endast ett slags bättre informator, ehuru han därjämte äfven tjänstgjorde som präst. Det var denna anställning först som informator, sedan äfven som huspredikant i Ryssby, som för- anledde hans prästvigning i Kalmar, ehuru han hörde till Lunds stift. En resa till Lund var med den tidens kommunikationer en dyrbar sak. I Kalmar tog han också pastoral-

examen, hvarvid vederfors honom den motgången, att det betyg, som från Kalmar meddelades domkapitlet i Lund, var lägre än det han ansåg sig verkligen hafva fått sig tillerkändt. Måhända ville domkapitlet i Kalmar därmed visa de höglärda fäderna i Lund, att det icke gick så lätt att få höga betyg i en mindre höglärd stad. Under den tid Schartau förskaffade sig inkomster som informator, hade han äfven anställning i Göteborg eller dess omedelbara närhet. Åtminstone år 1777 var han anställd »på Göteborgsorten». Redan från den tiden hade han således bekantskap där och fick det ännu mer sedan.

Man finner af åtskilliga omständigheter, att barnakristendomen hos Schartau aldrig helt öfvergick till världsväsande och grofvare syndatjänst. Han beskriver själf sitt oomvända tillstånd med orden »sminkade synder och finare världsväsande». Hans omvändelse inföll år 1778. Året förut hade Guds Ande sökt honom men till genombrott kom det nämnda år, då han efter ett vårdslöst skriftermålstal af en dålig präst fick nåd att kunna fullt bekänna sina synder och med tro kunna taga emot aflösningen. Efter den dagen stod han hela sin återstående lefnad fast i nåden. Då Schartau blef präst, var han således redan och hade öfver 2 år varit en omvänd och benådad kristen, däri olik somliga andra högt benådade män såsom t. ex. Sellergren.

Lika litet som någon annan står Schartau som en enstaka företeelse. Om vi skola rätt förstå och bedöma honom, måste vi ställa honom i belysning af de tidsförhållanden, i hvilka han lefde och verkade, och framförallt i förhållande till de andliga strömningar, som på hans tid gjorde sig gällande.

Vi hafva då först att nämna den gamla ortodoxien från 1600-talet, som mera officiellt gällde som renlärighet. Man må icke förneka, att bland de präster, som stodo eller ansågo sig stå där, funnos många, som i trohet verkade sin Herres verk. Men det var dock nog så, att hvad pietisterna i Tyskland förebrådde de ortodoxe, att deras kristendom bestod i renlärighet utan ett verkligt personligt troslif, det kunde man med skäl förebrå många af denna tidens rättrogna äfven i vårt land. Där ett rikare andligt lif och ett större nit för

Guds rike visade sig, där var det vanligtvis mer eller mindre färgadt af antingen pietism eller herrnhutism.

Pietismen hade redan tidigt kommit in i vårt land och detta äfven i sina extravaganta former. Vid denna tid förspordes föga af det senare. Till den riktningen hörde många af den tidens bästa predikanter och själasörjare.

Äfven herrnhutism hade vunnit rätt stor utbredning. Herrnhutiska brödrasamfund hade bildats i flera städer. Men många, både präster och lekmän, som icke slutit sig till något sådant samfund, visa sig mer eller mindre omfatta deras läro-åskådning. Och flera af den riktningens predikanter ha vunnit berömmelse, särskildt för innerlighet och värme.

Dessa båda riktningar, pietismen och herrnhutismen, ehuru historiskt utgångna från samma källa, äro hvarandra så olika, att de städse stå som oförsonliga motståndare. Pietistiska präster voro stränga bättringspredikanter. De drefvo på en grundlig omvändelse och bättring, som skulle genomgås såsom en för människan själf förnimbar och kontrollerbar historia med sin botkamp och sitt slutliga nådesgenombrott, med hvilket människan kom till denna »levande tro», hvarom så mycket tvistades med ortodoxerna, som ansågo denna lära förnäma den lutherska rättfärdiggörelseläran. Var pietismen sålunda en sträng och lagisk kristendomsform, så var herrnhutismen så mycket mera evangelisk. Dess omvändelsehistoria är kort och lätt och allt är ljufvligt och evangeliskt och anlagdt på känslor. Att två så olika riktningar icke kunde förlikas, är själfklart. Vi behöfva blott erinra om de förargelseväckande striderna emellan pietisten Murbeck och herrnhutaren Rutström i Stockholm, hvar för sig berömda män, af hvilka den senare så mycket mera bör hafva här nämnts, som de af honom utgifna Zions nya sånger ofta äro på tal hos Schartau såsom fulla af villfarelse.

Men vi hafva också att nämna en fjärde riktning, som hörde till tiden, och med hvilken Schartau också fick att skaffa, den så kallade neologien eller fritänkeriet, som under olika gestalter gick härjande fram, ehuru den i vårt land icke lyckades åstadkomma sådan ödeläggelse som i sydligare Europa. Dock funnos äfven här präster, som predikade förnuftets mästerskap

öfver skriften och med förkärlek rörde sig på de mera matnyttiga områdena.

Inför dessa riktningar i tidens andelif gällde det för en präst att intaga sin ställning. Hvilken ställning intog Schartau?

Känt är ej minst af hans egen mer än en gång upprepade bekännelse, att han en gång var fången i herrnhutismen. Men frågan är, om han var det från början. Vanligtvis uppgifves, att det var under sin vistelse som informator i Göteborg eller dess grannskap, som han fick smak för den herrnhutiska kristendomen. Att han i Göteborg gjorde dess bekantskap, är både möjligt och sannolikt. Att han därjämte äfven fick smak därför, så att han, redan innan han blef präst, var herrnhutiskt sinnad, är mindre troligt. Det synes ha ett stöd i hans uppgift: »Vid pass tre år förr än jag blef präst, blef jag väckt ur säkerhetens dvala och hulpen till rätta. Då var läran hos mig ren, men vid pass två år därefter fattade jag smak för den herrnhutiska lärdomen . . . Vid pass sex år därefter halp Herren mig ut från villfarelsens dimma.» Schartau skulle således ha blifvit omvänd i början af 1778, och fått smak för herrnhutismen i början af 1780. Men det var mer än sex år därifrån till juli 1787. Sannolikt är, att ordet »därefter» på båda ställena syftar på prästvigningen. Sådant antydes af orden »då var läran hos mig ren», hvilket mer passar att säga om en präst än om en magister på kondition. Dessutom antyda de predikningar, vi ha kvar från hans första prästår, ingen herrnhutism. De äro renläriga med ett starkt släkttycke af Norborg. Således skulle det sannolikt ha varit under senare delen af hans vistelse i Ryssby eller sedan han kommit till Söfde, som han blef fången i herrnhutismen. Dock var han aldrig inskrifven i någon brödrasocietet.

Att Schartau i längden skulle finna sig till rätta i denna kristendomsform var redan af psykologiska skäl omöjligt. Schartau var af naturen en förståndets och den logiska reflektionens man. Det torde ha kostat honom rätt mycket bekymmer, om han, såsom vi kunna ana, hade svårt att komma in i och försjunka i känslsam Kristusåskådning, så som det skulle vara. Af denna sin naturliga läggning hade han säkert

god hjälp, eller låt oss säga, att Guds Ande kunde taga den i sin tjänst för att hjälpa honom ut från det känslosamma pjunkets kristendom. Det är naturligt, att det icke kunde ske på en gång, och att det icke kunde ske utan mycken inre kamp. Af en hans egen anteckning se vi, att det var i juli månad 1787, som han tog steget ut och afgjort vände ryggen till »den herrnhutiska villfarelsen.»

Det var efter denna brytning med herrnhutismen, som Schartau blef den han var, och det är uteslutande hans därefter följande verksamhet, som gifvit honom den framstående plats i vår kyrkas historia, som han med fullaste rätt bör anses intaga.

Frågan är nu, hvar vi därefter finna Schartau i förhållande till de andliga riktningar, som då funnos. Det är att vänta, att han skall ställa sig närmast den riktning, som är herrnhutismen motsatt. Så skedde ock. Denna riktning var pietismen. Men om vi vilja kalla Schartau pietist, så måste det ske med vissa restriktioner. Först och främst är Schartau i ovanlig grad originell och alldeles ingen eftersägare af hvarken den ene eller den andre mästaren. Vidare är den pietism, han företräder, den så kallade Würtembergerpietismen, som visar sig vara en af ortodoxien tuktad, till Luther och bekännelsen återgående riktning, och från utsväfningarna och besynnerligheterna hos vissa former af pietism är han alldeles fri. Men det är uppenbart, att han i de viktigaste punkter öfverensstämmer med pietismens grundåskådningar. Detta gör han i alldeles särskild grad i fråga om själfva den bärande grundåskådningen, som tillhör all pietism, förkastande af den liflösa renlärighetstron, och yrkande på en grundlig omvändelse och bättring, en lefvande tro och ett verkligt segrande helgelselif. Han upptager därför pietismens teori om syndarens uppväckelse till en framskridande botkamp. Och denna sida blir för honom en så afgjord hufvudsak, att omvändelseordningen mer och mer kommer att behärska hela hans förkunnelse och får en öfvervikt sådan, som man icke finner hos någon kyrkans lärare före honom. Men han icke blott upptog detta lärostycke från pietismen, utan han bearbetade det och utbildade det på ett för honom särskildt sätt, så att vi

måste säga, att han i detta stycke utbildat sitt eget system med en för honom egen terminologi. En stor del af det nya hos Schartau på detta område beror uppenbarligen på hans motsättning mot herrnhutismen, och vi återkomma därtill.

Den döda renlärlighetstron är för Schartau ingenting annat än en död tro, alltså ingen tro alls. Mot denna vänder han sig därför på samma gång och på samma sätt som mot all otro, världs- och syndaväsande. Här är nu Schartau lagpredikant och väckelsepredikant. Men han är det icke på metodistiskt sätt. Han stormar icke, begagnar inga konstgjorda uppskackningsmedel, lägger aldrig an på några känslor, men han afhöljer skoningslöst hjärtats hemligaste tankar, ställer syndaren med hans synd och illfundighet inför Guds helighet. Och verkan af denna bättringspredikan blef en väckelse af mera ovanlig omfattning, ehuru den icke, såsom osunda väckelse-företeelser pläga, gjorde något synnerligt väsen af sig i det yttre eller väckte vidare uppmärksamhet. Men Schartau är icke någon exklusiv lagpredikant. Han fattade icke sin uppgift såsom en blott bättringspredikant. Hellre tager han om hand, leder och värdar dem som vaknat. Och då finna vi honom som en evangelii förkunnare af ovanligt ljus och värme. Predikade han lagen fullt och helt utan att underhandla med kött och värld och utan att låta pruta med sig, så förkunnade han också evangelium fullt och helt såsom få efter Luther hafva gjort.

Schartaus ställning såsom en ropandes röst i den affälliga kristenhetens öken förde med sig en åskådning, som vi måste beröra. I fråga om kyrkan erkänner han intet slags medlemskap däri åt den, som icke har den lefvande tron. När människan kommer till tro »blir hon satt in i kyrkan». Detta sammanhänger nära med läran om dopet. Schartau hade funnit, att syndsakra människor plögade bygga ett slags salighetshopp på sitt dop och ansågo sig vara goda kristna, då de voro döpta. Detta hyende måste ryckas undan den därpå sofvande syndaren. Det gör han så, att han förklarar, att den som förlorat den tro han fick i dopet, har sedan intet gagn af sitt dop. Man talade på den tiden ofta om döpelseförbundet. Det gör Schartau också någon gång, men med

döpselseförbundet menar han intet ömsesidigt mellan Gud och människan ingånget förbund. Han skiljer mellan förbundet å människans sida — det är döpselseförbundet — och förbundet å Guds sida, som han kallar »nådeförbundet», hvilket Gud ingått icke med människan utan med Kristus. Däri har Gud förbundit sig att frälsa alla, som tro på Kristus, och det ryggar Gud aldrig. Fallor människan, så har hon brutit döpselseförbundet, och Gud är mot henne till ingenting förbunden. Då denna åskådning torde vara för Schartau egen, har den ej bort här förbigås.

Med neologien och de företeelser, som under det s. k. upplysningstidehvarvet därmed sammanhängde, fick Schartau gifvetvis att skaffa. Så vidt som den innefattade otro, antastar han den på samma gång som all annan otro. Men han tager särskildt sikte på dess yrkande på förnuftets domsrätt öfver Guds ord. Schartau yrkar mycket, ja, särdeles mycket på Guds ords bruk. Han skulle ha gjort det, äfven om han icke haft denne fiende att kämpa emot. Men vi torde icke taga miste, om vi anse, att han då kanske icke skulle ha drifvit därpå med samma kraft och på det sättet, som han gjorde.

Schartau disputerade icke med den förnekande otrön. Han dömde den. Men med tviflare, som plågades af sina tvifvel, umgås han med stort förbarmande. För att hjälpa dem talar och skrifver han apologetik och vederlägger förnuftets invändningar mot Guds ord. Men såsom det kraftigaste beviset för skriftens gudomliga sanning hänvisar han helst på dess verkningar, på den egna erfarenheten hos den, som verkligen brukar Guds ord. Guds ord är nådemedlet, genom hvilket en människa kan bli omvänd och salig. Och det skall brukås i den afsikten att därigenom bli omvänd och salig. Åter och åter drifver Schartau på detta Guds ords bruk dels genom att flitigt höra en rätt lärare, vare sig han tjänstgör i ens egen församling eller i en annan, dels genom flitigt läsande framför allt af bibeln men ock af rätta lärares skrifter, hvilkas värde är större, ju mer de föra in i skriften. I Schartaus nådesordning står en särskild nådeverkan, kallelsen, i spetsen, som har det ändamålet och den verkan att

föra människan till Guds ords bruk. Och sedan, då det gäller nådeverkets fortgång, är det alltid i första rummet ett villkor å människans sida, att hon fortfar med Guds ords bruk. Går det tillbaka, så beror det på, att Guds ord försummas, eller att människan hör eller läser ett förtunnadt eller med villfarelse uppblandadt Guds ord. Detta drifvande på Guds ords bruk är ett drag hos Schartau, som synnerligen starkt framträder öfver allt.

I sammanhang därmed bör påpekas, att han mer än vanligen plägar ske yrkar på befrågande af rätte lärare. Detta bör gifvetvis egentligen och i första rummet ske för att få andlig ledning men också »för att hedra predikoämbetet med det förtroende, som Gud vill, att alla rätta lärare skola hafva». Schartau betonar starkt läroämbetets höghet och auktoritet. Själf åtnjöt han i högst ovanlig grad det förtroendet att blifva befrågad af andligen bekymrade själar, och hans verksamhet som själasörjare för de enskilda, som sökte honom personligen eller skriftligen, är kanske det allra största i hans verksamhet. Förr än man läst hans från trycket utgifna självårdande bref, känner man honom icke. Af dem kan man sluta sig till, hurudana hans samtal med sina besökare varit. Lugn faderlig bestraffning, tillrättavisande af felaktighet och ett evangelium, så fullt, så rikt.

Detta Schartaus framhållande af den absoluta auktoriteten hos Guds ord och den relativa auktoriteten hos nåde-medelsämbetet ställer honom som motståndare till all subjektivism icke blott den, som på hans tid uppträdde, utan ock den, som efteråt uppträdt.

Vi vända nu vår uppmärksamhet till den tredje motståndaren, som Schartau har att bekämpa, herrnhutismen. En mycket stor del af det, som för Schartau var egendomligt, finner sin förklaring i hans motsättning till denna. Det har sagts, att ingen är en strängare domare öfver en riktning och åskådning än en renegat. Och i förhållande till herrnhutismen var han renegat. Schartau fattar det såsom en honom förelagd särskild kallelse att förbarma sig öfver de villfarande. »Sedan jag själf, ledd vid Guds trofasta hand, gått igenom villfarelsens nöd och fara, har jag därunder vunnit något litet af den

prästa-egenskapen, som omnämnes i Ebr. 5: 2 »*den där kan varkunna sig öfver dem, som fåkunnige äro och vilse fara*»). Vål talar Schartau om flere slag af villfarelse. Han kallar neologien så; äfven beskriver han i ett bref supranaturalismen under namnet villfarelse. Men när han talar om villfarelse, så åsyftar han i regeln herrnhutismen.

Såsom en motsättning mot herrnhutismen med dess brödrasamfund och sällskapsumgängelse hafva vi att uppfatta Schartaus starka motvilja mot alla sällskap och föreningar. Dock är det egentligen andliga sällskap och föreningar, mot hvilka han ifrar. För sådana varnar han flitigt. De ha med sig stora andliga faror, leda till skrymteri och beroende af människor. I sammanhang därmed och af samma skäl är Schartau afgjord motståndare till konventiklar. Han vill icke ens veta af sådana, som ledas af präster. Till kyrkan samlar han sina åhörare. Där är han flitig. Men i stugorna finna vi honom icke. Att denna motvilja mot konventikelväsende riktar sig mot de herrnhutiska brödrasalarna, är uppenbart, men därmed kommer han också i strid mot pietismen, som från början och äfven sedermera — fastän mer eller mindre — haft smak för konventiklar.

Ännu mera och i en grad, som utöfvat ett vidsträckt inflytande på hans åskådning och lärosätt, uppenbarar sig hans motsättning mot herrnhutismen i det ytterligt ringa värde, han satte på känslor. I herrnhutismen äro känslorna så godt som ett och allt, hos Schartau äro de så godt som intet. Såsom ett uttryck för hans ringaktande af känslorna torde vi hafva att uppfatta den omständigheten, att känslan icke har plats i hans psykologi. Människans andliga grundförmågor anföras städse såsom förstånd, vilja och krafter.

Schartaus åskådning är, att vägen till människans hjärta går genom förståndet. På denna åskådning beror hans framhållande af nödvändigheten af en så vidt möjligt grundlig klar och redig kristendomskunskap eller, för att begagna hans egen terminologi, ett rätt begrepp i salighetssaken. Därför var han också en mycket flitig kateket och lade stort arbete på nattvardsbarnens undervisning.

I hans beskrifning på en syndares omvändelse förekomma

visserligen mångahanda känslor, men han tillmäter dem icke någon befordrande verkan till omvändelsens framgång, utan de äro symptom, som verkligheten och erfarenheten visat honom som oundvikliga. De skulle helt visst utan skada kunna undvaras och de bevisa ingenting, de ljufliga känslorna bevisa ingen benådning, och sorg och förskräckelse bevisa ingen förkastelse.

Frånvaron i hans predikningar af allt, som skulle vara egnadt att uppröra känslor, har ådragit honom beskyllningen att vara torr. I detta afseende är han kanske torr, men han är det icke i något annat afseende, utan tvärtom.

Schartaus motsättning mot herrnhutismen med dess korta och lätta omvändelselära torde vara det som mer än något annat utöfvat inflytande på utbildningen af hans lära om nådens ordning, ehuru visserligen äfven andra faktorer inverkat, såsom delvis redan blifvit antydt. Vi vilja därför här i ett sammanhang göra en kortfattad framställning däraf, hvilket är så mycket nödvändigare, som denna del af läran hos honom har en så öfverväldigande öfvervikt, att den som icke känner det viktigaste däraf, han känner icke Schartau.

Sin egen omvändelse beskriver han (i det 5:te brefvet) mycket enkelt. Efter sitt brytande med herrnhutismen upptog han ungefär den hos pietismen vanliga beskrifningen. Sedan finna vi en fortgående utveckling. Och vi vilja här blott fästa oss vid den mera utvecklade framställningen, hvilken är den, som gått i arf till hans efterföljare och lärjungar. Han ansluter sig till ordalagen i lilla katekesen, och nådeverkningarna äro sålunda a) kallelse, b) upplysning, c) nya födelsen (»hvilken jämte rättfärdiggörelsen innefattas i uttrycket helgat mig i en rätt tro»), d) behållelsen.

Hvad först kallelsen angår, så har den hos Schartau en alldeles särskild ställning. Vål hade man förut talat om kallelse, men på helt annat sätt. Hos Schartau är kallelsen den första Guds Andes nådeverkan och har till ändamål och verkan att förmå människan att bruka Guds ord. Den har två steg, på det första kommer hon att höra Guds ord, på det senare att läsa Guds ord. Detta sker på det sättet, att där utgår en ljuflig kraft af evangelium, som rör människans

hjärta, så att hon får lust till Guds ord. Om denna nådeverkan talas påfallande mycket. Där hafva de ljufliga rörelserna sin plats. Där äro så många afvägar, där drömmer man, att man är Guds barn på grund af sina känslor. Där hafva de stannat, eller dit hafva de sjunkit tillbaka, som lefva på gudliga känslor. Vi förstå, att det är där vi hafva herrnhutarne.

Upplysningarna äro fyra, två genom lagen och två genom evangelium. I den första lär människan känna sina syndiga gärningar och sitt förtappade tillstånd, i den andra sitt syndafördärf och sin andliga vanmakt. Den första kallade han på ett tidigare skede uppväckelse, och han kallar allt fortfarande den, som hunnit dit eller ännu längre men ännu icke till tro, en uppväckt människa. I motsats mot herrnhutismen betonar han starkt, att dessa båda upplysningar verkas utslutande af Guds lag, och evangelium har däri ingen del. Den tredje och fjärde upplysningen verkas af evangelium. I den tredje blir människan upplyst om Jesu försoning, hvaraf kommer tröst, och i den fjärde om Jesu rättfärdighet, hvaraf kommer fröjd.

Nya födelsen består af två delar, trons upptändande och Guds belätes återställande. Mellan dessa har rättfärdiggörelsen sin plats. De tre ske i samma ögonblick, men i nämnd ordning.

Dessa nådeverkningar följa i tiden efter hvarandra med längre eller kortare mellanrum, så att människan är i en föregående en tid, innan hon kommer till den senare. Men den föregående slutar icke, där den senare börjar, utan fortsätter och blandar sig i den senare. Och den sista af nådeverkningarne, behållelsen, går så till, att alla nådeverkningarna med gifna modifikationer fortsättas.

Efter denna öfversikt hafva vi att ge akt på följande. Omvändelse är hos Schartau icke en särskild nådeverkan utan i det ordet innefattas allt, hvad Gud uträttar från och med kallelsen till och med nya födelsen, således alla dessa nådeverkningar. Bättring åter är det, som människan gör till mottagande och användande af hvarje särskild nådeverkan. Vidare innefattar hvarje nådeverkan ett prof, på hvilket Gud

sätter människan. Och endast då hon genom till denna nådeverkan hörande bättring rätt mottagit denna nådeverkan, får hon den följande »såsom en belöning för genomgången prof enligt den lagen, som står i Matth. 25: 29». Det är företrädesvis på detta område, det rätta och det orätta umgåendet med den nådeverkan man fått, som utrymme finnes och af Schartau flitigt användes för genomförande af beskrifningar, psykologiska utredningar, varningar och vägledning. De »bättringsföretag», hvarmed en nådeverkan rätt mottages, äro först och främst Guds ords bruk och bön. Dit hör ock att icke lita på känslor utan endast på ordet samt att vara tålig och vänta och låta Guds Ande bestämma tid och sätt.

Till det mera egendomliga i Schartaus terminologi hör ock den mening, han lägger i ordet andens fattigdom. Då människan har gått igenom den fjärde upplysningen, så upphöra alla kännbara nådeverkningar och hon förnimmer ingenting. Detta är andens fattigdom. (Den uppkommer också ibland under det benådade tillståndet och kallas då anfäktning.) Under denna andens fattigdom upptändes tron, Om vi jämföra med detta hvad t. ex. M. F. Roos, hvilken Schartau rekommenderade som en synnerligen god lärare, säger om samma sak, då han beskriver trons upptändande så, att människan »under outhärliga förnimmelser öfverlåter sig åt Jesus», så är det ju rena motsatsen. Men det hela är förklaradt, om vi blott erinra oss, att det för Schartau gäller att hålla på långt afstånd alla herrnhutiska känslor.

När man läser Schartaus synnerligen utförliga utredningar af det som hör till nådens ordning, skulle man kunna tänka, att detta skulle för folket vara något ganska svårsmält. Men en undersökning visar, att det är alldeles tvärtom. Äfven de enfaldigaste satte sig förvånansvärdt lätt in i saken. Det bevisar måhända, att Schartau fått grepp på det levande lifvet, så att åhörarne känna igen sig. I själfva verket är det också så, att, om vi bortse från de speciella utvecklingarna, hans omvändelseschema är mycket enkelt.

Vi hafva påpekat, att Schartau delvis begagnar en egen terminologi. Detta är något, som han har gemensamt med hvarje annan banbrytande ande. Han har också sitt eget språk.

Det har på sätt och vis hvarje författare. Men Schartaus språk är i ovanlig grad för honom eget. Här är hvarken tid eller rum för en utförligare utredning däraf. Vi vilja dock anförå några exempel. Mycket af egendomligheterna ha vi att skriva på den en smula ålderdomliga svenskans räkning, något kanske också på skånskans. Vissa ord få därigenom hos honom en i viss mån annan mening, än de annars ha, och ett aktgivaande därpå skulle säkert skingra och göra till intet mången anklagelse mot honom, som blifvit byggd på ett missförstådt uttryck. Ett genomgående drag i hans språk är hans smak för substantiv. Han använder gärna sådana, där det vanliga språket fordrar verbalkonstruktion. Detta ger åt hans språk en viss pregnans, och ger det en viss färg, som de därvid vane reflektionslöst känna igen, och hvaraf de ha en ledning till igenfinnande af den rätte läraren. Schartau har också en hel del egna ord, som innehålla annat och oftast mera, än de enligt språket för öfrigt skulle ha. Såsom exempel på en satskonstruktion, som ofta förekommer anförå vi: »Din ovärdighet har icke hållit Gud tillbaka, att han ju på dig bevisat sin nåd. — Frukten af hennes frälsares återlösning blir henne icke förhållen, att hon ju kommer till tron.» Annars begagnar han ofta »ju» i betydelsen icke. Hela frågan om människans omvändelse och frälsning heter »salighetssaken». »Begrepp» är kunskap, insikt och uppfattning i allmänhet. Man kan ha ett falskt begrepp. »Föreställa» är framställa, uttrycka beskrifva o. s. v. Vidare »obekymmersamhet, misströstighet, frälsningsförlägenhet, förtröstning, eftertänkelig» och många flera. Såsom ett allmänt omdöme kunna vi säga, att Schartaus språk är mättadt, innehållsdigert. Han förstår att säga mycket i få ord. Vältalighetsfraser letar man fåfängt efter.

På tal om det formella hos Schartau få vi minst af allt förgäta hans predikosätt. Vi hafva nämnt, att det på grund af hela hans åskådning för honom framför allt gällde att undervisa. Själsoörjaren heter här »läraren». Hans predikningar äro därför inrättade till att gifva undervisning. Han afser icke att uppväcka något slag af känslor. Han predikade fritt men hade alltid ett omsorgsfullt utarbetadt mer eller mindre, vanligtvis mer, utförligt utkast. Ämnet, delarne och de när-

maste underafdelningarne, momenten, markerade han vid framförandet, så att om åhörarne ville, och de ville ofta, kunde de göra anteckningar. Sedan den undervisande hufvuddelen af predikan var genomgången, plågade han sluta med en särskild tillämpning, i hvilken han i de allra flesta fall hvar för sig tilltalade först de säkre, sedan de uppväckte och sist de benådade.

I detta sammanhang böra vi nämna, att han i skriftermålet alltid särskildt använde bindenyckeln, icke blott så som hvarje predikant, som talar enligt Guds ord, måste göra det genom innehållet af både skriftermål och predikningar, utan han begagnade en högtidlig formel, parallell med den i handboken föreskrifna aflösningsformeln. Hans skriftermål voro så inrättade, att första delen där af beskref de oomvända, syndsäkra människorna, och efter denna afdelning följde detta högtidliga bindande. Detta var något så nytt och ovanligt, att det ådrog honom ett åtal inför konsistorium.

Vi hafva måst påpeka dessa de viktigaste egendomligheterna hos Schartau, oaktadt de såsom mera formella icke äro någon hufvudsak. Hos honom voro de naturliga och sammanhängande med hans personlighet, hans särskilda uppgift och kallelse. Men nödvändiga kunna de ej anses vara. Äfven hos de mest förtjänte af hans lärjungar hafva de fått göra sig gällande i en grad, som säkert ej varit för ändamålet behöfligt. Men särskildt hafva de eftersägare, som föga mer måktat lära af Schartau än formen, gjort denna till en viktig hufvudsak. Så har efter Schartau uppstått en exklusiv riktning och en homiletisk skola särskildt i västra Sverige och allra synnerligast i Göteborgs stift. Denna riktning har verkat med mycken och stor välsignelse och haft och har stort inflytande på ställningen i svenska kyrkan. Och den har haft det på grund af den rikedom af innehåll som Schartau efterlämnat.

Vi hafva redan vidrört några hufvudsaker, hans drivande på Guds ords bruk, hans häfdande af detta ords absoluta auktoritet gentemot både förnuft och känslor och hans yrkande på en grundlig omvändelse och ett kraftigt helgelseslif. Vilja vi nu söka uttryck för det, hvari Schartaus storhet

framför allt består, så kunna vi säga, att det är det stora allvaret i den kristendom, han förkunnade. Här duga inga underhandlingar med köttet och den egna viljan, inga jämkningar på Guds ord efter tidsandan, intet öfverhöljande och förtigande utan allt skall skoningslöst fram i dagen. Här duger ej att själf förlåta sig sina synder. Här duga inga subjektiva tycken och känslor. Är omvändelsevägen omständlig och besvärlig, så beror det på, att det är så mycket, som måste undan och uppräckas med rötterna. Och det får ske med allvar, ty det gäller lif och död. Det är detta djupa allvar, som mer än något annat kännetecknar den Schartauska kristendomen. Och det har visat sig, att har en människa blifvit en sann kristen efter Schartaus vägledning, så har hon också blifvit det och förblifvit det.

Man kan måhända icke utan framgång kritisera åtskilligt af både form och innehåll hos Schartau, hans exeges, hans dogmatiska bestämmelser och hans form och praxis. Han var icke ofelbar. Men det man på det sättet möjligen kan taga bort är obetydligheter och utanverk. Äfven därefter står hans betydelse oförminskad kvar.

Under Schartaus predikstol och vid hans kateder sutto icke blott män och kvinnor af folket, där sutto åtskilliga af universitetsstadens lärde och framstående män. Och dit samlades många teologie studerande. Och när dessa sedan gingo ut i stiftet som präster, förde de med sig hvad de af Schartau fått. Som de flesta af dessa tillhörde Lunds och Göteborgs stift, så blef det företrädesvis här och framför allt i Göteborgs stift, som Schartaus inflytande blef och har förblifvit stort.

Man skulle kunna föreställa sig, att det Schartauska predikosättet med dess tunga innehållsdigra språk och dess saknad af sådant, som tilltalar känslan, skulle förefalla församlingarne torrt och hårdsmält. Men erfarenheten har visat motsatsen. Just detta predikosätt och just denna katekisation har såsom ingen annan samlat folket, och intet annat kan så fylla kyrkorna som det. Under det att man i hela landet klagat öfver, att kyrkorna stå tomma, så finns ingen anledning till sådan klagan på västkusten. Där hvarest predikas efter

Schartau, där stå kyrkorna fulla. Männe det ej bevisar, att en fulltonig allvarlig kristendom, en hel och kraftig förkunnelse af både lag och evangelium är hvad våra församlingar i grund och botten vilja ha.

Det skulle bli för vidlyftigt att följa i detalj den rörelse till en allvarlig kristendom, som genom Schartaus inflytande uppstod i södra och västra Sverige. Långt in i det västra Småland med dess i religiöst afseende så lättrorliga befolkning sträckte sig detta inflytande och hade särskildt där den verkan att föra till reda och sans den kristendom, som där fanns, ofta under skefva former. Man läste Schartaus skrifter och gick långa vägar, ofta 3 å 4 mil och mer, för att höra ett rätt Guds ord, och man fann, hvad hjärtat länge sökt.

Att Schartau byggt ett bålverk mot subjektivistisk kristendom och ensidig evangelism, visade sig, när den s. k. ny-evangelismen med den framgång, som vi känna, gick fram i landet. Denna riktning kände man igen såsom en ny upplaga af den gamla herrnhutismen, ehuru modifierad och i kyrkorättsligt afseende med sympatier för den skottska frikyrkan. Att Schartauanismen uppträdde som denna riktnings skoningslöse motståndare, ligger i sakens natur. Och vi måste sanningsenligt erkänna, att den var den enda riktning, som visade sig fullt mäktig att upptaga kampen. Där en lefvande Schartauansk kristendom förkunnades, där stodo kyrkorna fulla och konventikelsalarna tomma, och kolportörerna reste därifrån med ren förtviflan om att något kunna uträtta.

Det var icke blott till de kretsar, där Schartau afgjordt är lärofadren, som hans inflytande sträckte sig. Det sträckte sig i själfva verket öfver svenska kyrkans hela område och märkes här och där öfver allt. Många äro de, som visst icke vilja heta eller vara Schartauaner, men som i själfva verket hafva fått mer från det hållet än de egentligen veta själfva. Ett uttryck för detta förhållande anse vi det vara, att vår katekesutveckling har rätt mycket, som är taget från Schartau. Detta kommer framför allt till synes i tredje trosartikelnen. Nådesordningen är där i det hela tecknad efter Schartau. I styckena 140, 141 hafva vi Schartaus lära om kallelsten. Tron verkas genom upplysningen af evangelium såsom hos Schartau.

I 150 ha vi Schartaus psykologi, i 146 ha vi hans definition på tron, i 263 ha vi Schartaus villkor för en värdig nattvardsgång olika med Luthers, bekännelsens och den gamla dogmatikens, o. s. v.

Det var en mörk tid i vår kyrka, då Schartau uppträdde och verkade. Det blef en förnyelsens tid genom honom öfver allt, där hans verksamhet hade framgång. I mycket liknar den närvarande tiden hans. Kanske tål det att tänka på, om det icke skulle vara ändamålsenligt att sluta upp med det ändlösa kompromissandet och taga fram åtskilliga vapen ur hans rika rustkammare och försöka att såsom han slå sig igenom rätt fram. Både den rättrogna slöheten, den förnufts-högfärdiga vetenskapligheten och den kvalmiga subjektivismen lefva än i dag. Det kan ske i dag, det som skedde, då han själf, genom sina äkta lärjungar och genom sina skrifter väckte upp slöheten, slog ned förnuftshögfärden och byggde ett bålverk mot subjektivismen och brakte syndare på knä inför Gud och hans eviga ord.

P. Rydholm.

Tvänne i våra dagar upptäckta, äkta martyrakter från 100-talet af den kristna tideräkningen.

Man behöfver icke vara mycket bevandrad inom den s. k. hagiografiska litteraturen för att förvånas öfver mängden af de med de vidunderligaste drag utsmyckade helgonlegenderna. Äfven ganska gamla martyrakter befinnas ofta vara mer eller mindre förfalskade genom en legendarisk utsmyckning af ofta ganska osmaklig art. Det är då af stort värde för forskningen liksom för honom personligen, som älskar skildringen af Guds rikets verkliga gång genom tiderna, att göra bekantskap med några otvifvelaktigt äkta urkunder, som enkelt, osminkadt, men just därför så mycket mer gripande skildra kristna blodsvittnens från 100-talet förhör, dom och hädanfärd.

Bland senare tiders många intressanta fynd på den äldsta kyrkohistoriens område, intages icke det ringaste rummet af upptäckten af såväl Carpus', Papyrus' och Agathonike's martyrakter som den urgamla redogörelsen för blodsvittnenas från Scili i Numidien förhör, dom och afrättning. De förstnämndas martyrium inträffade icke, såsom man förut, på grund af de understuckna akterna från tionde seklet, oriktigt antagit, först under kejsar Decius' tid (249—251), utan redan under Markus Aurelius' regering och sannolikt något af åren 161—169. De sex personer från Scili, hvilka äro de förste, som i Afrika fingo offra sitt lif för Jesu namns skull, blefvo med svärd afrättade den 17 juli år 180 i Kartago. Båda akterna, för hvilkas upptäckt vi hafva att tacka en fransman och en engelsman, bjuda mycket af intresse, hvarför jag trott det kunna löna mödan att söka för svenska läsare framlägga deras innehåll. Först må då en öfversättning af Carpus' m. fl:s »martyrium» lämnas.

I.

Helgonen Carpus', Papyrus' och Agathonike's martyrium.¹

1. Medan prokonsuln vistades i Pergamum,² framfördes inför honom de salige Carpus och Papyrus, Kristi martyrer.

2. Men, sedan prokonsuln intagit sitt domaresäte, sade han: »Hvad heter du?»

3. Och den salige svarade: »Mitt första och förnämsta namn är kristen; men, om du frågar efter mitt namn i världen, så är det Carpus.»³

4. Prokonsuln sade: »Kejsarnes befallningar äro dig fullt kända, att I ären skyldige dyrka de allsvåldige gudarne. Därför råder jag Eder tråda fram och offra.»

5. Carpus sade: »Jag är kristen. Jag dyrkar Kristus, Guds son, som i de yttersta tiderna har kommit för vår frälsning och löst oss från djäfvulens försåt; och därför offrar jag icke till slika afgudabeläten.

6. Gör hvad du vill!

Det är mig nämligen omöjligt offra till bedrägliga spökgestalter af dämoner,⁴ ty de, som offra åt sådana, äro dem lika.

7. Ty liksom sanne tillbedjare — enligt Herrens gudomliga erinran: *de, som i ande och sanning tillbedja Gud*⁵ —

¹ Upptäckaren af denna skildring, som otvifvelaktigt härrör från ett ögonvittne, var B. AUBÉ, som i volymen 42 nouvelle série af *Revue archeologique*, Paris 1881, s. 354 ff. efter en Pariserhandskrift meddelat den grekiska texten med af honom själf utarbetad öfversättning till latin. Äfven i *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur*, Bd III, Lpzg 1888, s. 440 ff. förekommer en af AD. HARNACK ombesörjd textupplaga.

² Med prokonsuln, hvars namn är obekant, menas *proconsul Asiae*, som residerade i Efesus och endast tillfälligtvis uppehöll sig i Pergamum.

³ Man jämföre Polycarpus' svar: »Om du vill veta, hvem jag är, så är jag en kristen». Mart. Polyc. Kap. 10. Allt sedan Trajani dagar blir det vanligt, att detta svar är *det första*, som de anklagade kristna bekännarne afgifva inför den öfverhetsperson, som verkställer förhöret, och detta med anledning af dennes obligata fråga efter den anklagades namn.

⁴ Eller: *dämoners falska företeelser*. Ordet »sådana» i det följande (gr. *τούτοις*) syftar just på dämonerna, som bakom de i sig själfva intiga gudabilderna drifva sitt spel. Att de, som tjäna dåliga, äktenskapsbrytande och mordlystne dämoner, äro dem lika, är en tanke, som liksom den näst föregående ofta möter hos Tatianus. *Texte u. Unters.* a. band s. 442.

⁵ Jfr Joh. 4: 23.

likdanas till Guds härlighet och med honom äro odödliga, delaktiga i det eviga lifvet genom Ordet,¹ så komma också de, som dyrka slikt, att likna dämonernas fåfänglighet och med dem gå förlorade i helvetet. Men den rättfärdiga domen öfvergår dem² tillsammans med den, som har bedragit människan, Guds utvalda skapelse, — djäfvulen menar jag — som drifven af egen illvilja uppeggat [dämonerna] mot människan.³ Därför må Du veta, prokonsul, att åt slika offerar jag icke.»

9. Men då blef prokonsuln vred och sade: »Offren åt gudarne och varen icke dåraktige!»

10. Småleende svarade Carpus: »Gudar, som icke hafva skapat himmelen och jorden, må gå under.»

11. Prokonsuln sade: »Du måste offra, ty så har själfhärskaren befallt.»

12. Carpus svarade: »De lefvande offra icke till de döde.»

13. Prokonsuln sade: »Gudarne synas dig då vara döda?»

14. Carpus svarade: »Vill du höra det? Dessa ha icke en gång såsom människor en gång lefvat, för att så äfven dö.

15. Men vill du lära, att detta i sanning så förhåller sig? Undandrag dem [då] din dyrkan, som du synes egna dem, och du skall lära känna, att de äro intet; utan de bestå af jordiskt ämne och förgås med tiden.

16. Ty vår Gud, som är tidlös och har skapat tidsåldrarne, förblifver alltid själf oförgänglig och evig; han är alltid densamme och är underkastad hvarken tillväxt eller förminskning, medan dessa äro gjorda af människor, och — såsom jag sade — förgås med tiden.⁴

17. Men att de gifva orakelsvar och — bedraga, må icke förundra dig! Ty djäfvulen söker från begynnelsen, sedan han fallit från sin upphöjda ställning, att till följd af egen inneboende ondska misstänkliggöra Guds kärlek mot männi-

¹ Gr.: *διὰ τοῦ λόγου*.

² Nämligen: *dämonerna*, som här tydligen åsyftas.

³ Så torde meningen af den till följd af ett eller flere bortfallna ord stympade originaltexten böra återgifvas.

⁴ Liksom redan omnämnandet af logos i vers 7 röjer den *bildade* kristne, så bär också — såsom man anmärkt — denna Carpus' framställning en filosofisk prägel, som erinrar om apologeterna.

skan. Undertryckt af helgonen bekämpar han å sin sida dem, uppväcker krig och gifver på förhand sina anhängare kunskap därom.

18. På samma sätt förutsäger han äfven af det, som dagligen drabbar oss, — då han är äldre än tiden och har genomträngt hvad komma skall — just det dåliga, han själf ärnar göra.

19. Ty till följd af Guds förbannelse tänker han på orättfärdighet och frestar med Guds tillstodjelse människan, som han söker föra bort från hennes gudsfuktan.

20. Tro mig alltså, konsular, att I befinnen Eder i icke ringa villfarelse!»

21. Prokonsuln sade: »I det att jag tillåtit dig tala mycket dåraktigt, så har jag förledt dig till hädelse mot gudarne och kejsarne. På det att saken alltså icke må för dig taga en betänklig vändning, så offra! Eller hvad säger du?»

22. Carpus svarade: »Jag kan omöjligt offra, ty jag har aldrig¹ offrat åt gudabilderna».

23. Genast befallde han [prokonsuln], att han [Carpus] skulle upphängas och hans hud upprispas med spikar. Men han ropade ständigt: »jag är en kristen». Men sedan han sålunda under en lång stund blifvit hudflängd, förlorade han sina krafter och kunde icke längre tala.

24. Och prokonsuln lämnade Carpus och vände sig till Papyrus, tilltalande honom sålunda: »Är du en senator?»

25. Men denne svarar: »Jag är en borgare».

26. Prokonsuln sade: »Från hvilken stad?»

27. Papyrus svarade: »Från Tyatira».

28. Prokonsuln sade: »Har du barn?»

29. Papyrus sade: »Ja, många genom Guds nåd».

30. Men då ropade någon bland den kringstående mängden: »Enligt sin kristna tro säger han sig hafva barn».²

31. Prokonsuln sade: Hvarför ljuger du och säger dig hafva barn?»

32. Papyrus svarade: »Vill du lära känna, att jag icke

¹ Carpus synes alltså hafva varit kristen från ungdomen. *Texte u. U. a.* del. s. 446.

² Jfr Gal. 4: 19. Kor. 4: 15, 17.

ljuger, utan talar sanning? I hvarje provins och stad har jag barn i Gud». ¹

33. Prokonsuln sade: »Offrar du eller hvad säger du?»

34. Papyrus sade: »Från min ungdom tjänar jag Gud och har aldrig offrat åt afgudbilderna, utan jag är en kristen och mer än detta kan du icke få höra af mig, ty intet större än detta eller skönare finnes för mig att säga».

35. Äfven denne blef upphängd och med ett par järnspikar tre gånger hudflängd, men han gaf icke ett ljud ifrån sig, utan lät såsom en storsinnad kämpe vedersakarens vrede gå öfver sig.

36. Då prokonsuln ser deras öfvervinnerliga ståndaktighet, befaller han, att de skulle brännas lefvande. Och båda ilade med raska steg till amfiteatern för att strax befrias från världen.

37. Först fastnaglades Papyrus vid pålen, och, sedan elden blifvit anlagd, uppgaf han lugnt bedjande sin ande.

38. Och efter denne blef Carpus fastnaglad, och han smålog. Förvånade frågade honom de kringstående: »Hvarför ler du?»

39. Den salige svarade: »Jag såg Herrens härlighet ² och fröjdades, men tillika skildes jag från eder och är icke längre delaktig i edra olyckor».

40. Men då soldaten uppstaplade vedträden och skulle tända, sade den helige Carpus, då han sålunda var upphängd: »Vi äro födda af samma moder Eva och hafva samma kött, men, om vi blicka hän mot den sannskyldiga domstolen, uthärda vi allt».

41. Då han hade sagt detta och elden brann, bad han, sägande: »Prisad vare Du, Herre Jesus Kristus, Guds Son, att Du värdigats göra äfven mig, syndare, delaktig af denna din lott!» ³

42. ⁴ Men en viss Agathonike stod där och såg Herrens

¹ Antagligen var Papyrus en s. k. apostolisk man, ἀνήρ ἀποστολικός.

² Jfr Stephanus. Apg. 7: 55.

³ Jfr Coloss. 1: 12. Joh. 13: 8.

⁴ »Med denna vers begynner martyriets märkvärdigaste afdelning, som dock i sin originalitet och skildringens knapphet bär sanningens prägel och utgör en borgen för aktstyckets höga ålder». AD. HARNACK i *Texte u. U.* a. del s. 451.

härlighet, som Carpus förklarade sig hafva sett; och hon kände däri den himmelska kallelsen och höjde genast sin röst: »Åfven mig är denna måltid beredd; jag måste därför vara med och äta af det härliga målet». ¹

43. Men folket skriade: »förbarma dig öfver din son!»

44. Men den saliga Agathonike svarade: »Han har Gud, som kan förbarma sig öfver honom; ty han är den, som bär omsorg om alla. Men jag, hvarför står jag här?» ² Och hon aftog sina kläder, och jublande lade hon sig på veden.

45. Men de, som sågo det, sade under tårar: »Ett grymt domstolsutslag och orättfärdiga edikt!» ³

46. Men sedan hon blifvit upprest och fattad af elden utropade hon tre gånger: »Herre, Herre, Herre! Hjälp mig, ty till Dig har jag tagit min tillflykt!»

47. Och så gaf hon upp anden och blef fullkomnad med helgonen. Men deras kvarlefvor buro de kristna hemligen bort därifrån och bevarade dem till Kristi ära och till hans martyrs berömmelse; ty Honom tillkommer ära och makt, Fadern och Sonen och den Helige Ande nu och alltid i evigheters evighet. Amen.

* * *

Då denna martyrakt är utförligt kommenterad i *Texte und Untersuchungen*, (a. del), må här endast några af de viktigare iakttagelserna rörande densamma meddelas.

Det lider intet tvifvel, att urkunden härstammar från Kejsar Markus Aurelius tid. Den kastar ett skarpt ljus öfver den kristendomstyp, som under denne kejsare var rådande i Mindre Asien och belyser ett skede i den nytestamentliga kanons historia. I detta afseende är citerandet af Johannes evangelium (Joh. 4: 23, jfr v. 7) och de många johanneiska

¹ Hon såg alltså Herrens härlighet i form af ett himmelskt gästabad. Matth. 8: 11. Luk. 14: 15.

² Det är, säger AUBÉ, som ville hon säga: jag skulle vara min son nyttigare i himmelen än här nere; jag vill också skynda mig att gå dit. *Revue Archeol.* a. del. s. 359.

³ Utropet afser troligen hela den upprörande scenen. Omedelbart på Agathonikes martyrium kan det icke syfta.

antydningarna af vikt och intresse. Förbindelsen mellan »apologetiskt, johanneiskt och realistiskt-kiliastiskt» i Carpus' tal förtydjar att särskildt observeras.

Papylus härstammade från en stad, som under Markus Aurelius' regeringstid omfattade montanismen. Det vore dock förhastadt, att af detta faktum draga den slutsatsen, att Papylus utan vidare varit montanist. Det viktigaste skälet mot ett sådant antagande är väl, att han förklarar sig hafva varit kristen allt ifrån sin ungdom, d. v. s. från en tid, då det öfverhufvud taget icke fanns någon montanist. Då han antagligen varit resepredikant eller kringvandrande evangelist, kan hans egendomligt färgade kristendomsuppfattning icke helt enkelt förklaras ur den omständigheten, att han egde borgar-rätt i Thyatira.

Trots skildringens korthet för att icke säga knapphändighet framträda de tre martyrernas karaktärer klart och skarpt afgränsade mot hvarandra. Först möter oss den liflige, bekännelseifrige Karpus, som icke mindre än nio gånger betygar sin kristliga tro, vidare den ordknappe Papylus, som på martyrbålet förblir densamme som inför domaren och slutligen den svärmiska Agathonike, som utgör en prototyp till montanister och andra, som frivilligt uppsökte martyrdöden. Att alla tre lutat åt den uppfattning, som sedermera varit karaktäristisk för montanismen, synes otvifvelaktigt.

Anmärkningsvärd är domarens hållning under processen, hans utomordentliga tålmod i allmänhet och särskildt vid åhörandet af Carpus' tal samt hans ifriga bemödande att genom sina manande ord och, först då detta icke lyckades, genom tortyr förmå de anklagade till offer — allt drag, som på det ypperligaste stämma med hvad vi förut veta om de hedniska domstolarnes hållning under det andra århundradets kristenprocesser.

Som ett intressant sakförhållande kan till sist nämnas, att »kyrkohistoriens fader», Eusebius, bevisligen haft denna urkund för sina ögon och i sin kyrkohistoria lämnat ett kort referat af densamma. Det är af icke ringa intresse, att ett så värdefullt dokument, som under mer än halftannat årtusende ansetts vara förloradt, i våra dagar blifvit återuppdagadt till riktande af vår kännedom om den äldsta kristenhetens historia.

II.

De heliges från Scili lidande.

Då Præsens för andra gången och Claudianus voro konsul framfördes den 17 juli i domssalen¹ i Kartago: Speratus, Nartzalus och Cittinus, Donata, Secunda och Vestia.

Prokonsuln Saturninus sade: I kunnen förtjäna vår herre kejsarens nåd, om I tagen Edert förnuft till fånga.

Speratus svarade: Aldrig hafva vi gjort orätt eller på något sätt medverkat till någon illgärning. Vi hafva aldrig förbannat, utan äfven dålig behandling hafva vi bemött med tacksägelse, hvadan [det är tydligt, att] vi ära vår kejsare.

Prokonsuln Saturninus sade: Äfven vi äro religiösa och vår religion är enkel, och vi svärja vid vår kejsarlige herres genius och bedja för hans väl, något som också I måsten göra.

Speratus svarade: Om du skänker mig ett villigt och i stillhet lyssnande öra, säger jag dig enfaldens hemlighet.

Saturninus sade: Om du börjar att tala illa om vår kult, skall jag icke gifva dig gehör, utan svär hellre vid vår herre kejsarens genius.

Speratus svarade: Jag känner icke något herravälde öfver denna värld,² utan tjänar hällre den Gud, som ingen bland människor har skådat eller med dessa ögon kan skåda. Stöld har jag icke begått, utan betalar jag vid hvarje köp min tullavgift, ty jag känner min Herre, konungars konung och alla folks högste härskare.³

Prokonsuln Saturninus sade till de öfriga: Upphören med att dela denna lifsåskådning!

Speratus svarade: En usel lifsåskådning är att begå mord och aflägga falskt vittnesbörd.

¹ Lat.: »in secretario», hvarmed menas *secretarium* i prokonsulns palats. K. J. NEUMANN. Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diocletian. Bd. I, 72.

² Originalalets ordlek *imperium* > *imperator* torde icke kunna återgifvas i svenskan. Meningen är, att Speratus icke vill eller kan erkänna kejsaren utan endast Gud såsom sin högsta herre.

³ Eller kejsare Speratus använder nämligen här afsiktligt samma ord som betecknar den romerske kejsaren: *imperator*.

Prokonsuln Saturinus sade: Upphören med att vara delaktige af denna galenskap!

Cittinus svarade: Vi hafva icke någon annan, som vi frukta, än vår Herre Gud, som är i himlarne.

Donata sade: Ära åt kejsaren såsom kejsare, men fruktan åt Gud.

Vestia sade: Jag är kristen.

Secunda sade: Hvad jag är, det vill jag vara.

Prokonsuln Saturninus sade till Speratus: Håller du i med att vara en kristen?

Speratus sade: Jag är kristen. Och alla instämde med honom.

Prokonsuln Saturninus sade: Viljen I männe hafva någon betänketid?

Speratus svarade: I en så rättsligt klar sak är intet att betänka.

Prokonsuln Saturninus sade: Hvilka saker äro i Eder förvaringslåda?

Speratus svarade: böcker och bref af Paulus, en rättfärdig man.¹

Prokonsuln Saturninus sade: I mån hafva en frist om trettio dagar att öfverväga Eder sak.

Speratus sade för andra gången: Jag är kristen. Och med honom instämde alla [de anklagade].

Prokonsuln Saturninus uppläste från en tafila domstolsutslaget: Speratus, Nartzalus, Cittinus, Donata, Vestia, Secunda och de öfriga, som hafva erkänt sig lefva efter kristligt skick, dömas att afrättas med svärd, emedan de hårdnackadt vidblifvit sin ståndpunkt, ehuru de erbjudits tillfälle att återvända till romarnes kult.

Speratus sade: Vi tacka Gud.

Nartzalus sade: I dag äro vi martyrer i himlarne. Gudi vare tack!

Prokonsuln Saturninus lät förkunna genom härolden:

---

¹ Meningen är antingen: förutom andra skrifter (af större omfång *libri*) af Paulus äfven bref författade af honom eller: böcker (af andre än Paulus) och bref från Paulus. — Sannolikt hade man vid de anklagades häktande konfiskerat någon dem tillhörig förvaringslåda med heliga böcker.

Speratus, Nartzalus, Cittinus, Veturius, Felix, Aquilinus, Lætantius, Januaría, Generosa, Vestia, Donata och Secunda har jag låtit afföra.

Samtliga sade: Gudi vare tack! Och sålunda kröntes alla dessa med martyriet, och de regera med Fadren och Sonen och den Helige Ande i alla evigheters evighet. Amen.

* * *

Så lyder den urgamla redogörelsen för Afrikas protomartyrers domfällande och afrättning. Vi hafva följt den kortaste och äldsta latinska texten, som omiskänligen i väsentliga delar återgifver själfva domstolsprotokollet. Denna text blef först år 1889 utgifven af Bollandisterna (*Analecta Bollandiana* VIII. Brüssel 1889, 5—8) samt på grundvalen af nya handskriftsfynd i British Museum, i statsbiblioteket i Evreux och hofbiblioteket i Wien på ett mönstergillt sätt af J. ARMITAGE ROBINSON i den utmärkta, af samme forskare utgifna serien: *Texts and Studies, contributions to biblical and patristic literature*. Vol. I, n:r 2, sid. 105 ff. Denna text är så mycket märkligare som den utgör den äldsta, samt till tidpunkten för dess tillkomst noggrannt fastställda urkund af kyrkligt innehåll, som bevarats till våra dagar.

De kristna martyrer, om hvilka här är fråga hafva fallit offer för den förföljelse, som uppstod till följd af det reskript mot de kristna, hvilket utfärdades af kejsar Markus Aurelius. Anmärkningsvärd är emellertid äfven här den mildhet, med hvilken den romerska öfverhetspersonen i det längsta förfor. Onekligen gör han hvad han kan för att underlätta de anklagades återgång till hedendomen. Han kräfver af dem närmast eden vid kejsarens genius och ett böneoffer, den s. k. *supplicatio* för hans välfärd; alltså icke ens ett uttryckligt erkännande af kejsarens gudomlighet — såsom Neumann anmärkt. Slutligen erbjuder han de anklagade en betänketid af trettio dagar, använder icke tortyr för att förmå dem till affall o. s. v.

De kristna göra intet försök att undkomma domfällandet. De tvärtom fröjdas öfver martyriet på grund af sin frimodiga bekännelse!

Samma dag, som domen blifvit afkunnad, verkställdes afrättningen af de sex: männen Speratus, Nartzalus och Cittinus samt kvinnorna Donata, Vestia och Secunda. Det ser ut, som om de sex andra, öfver hvilka dödsdomen äfven afkunnats, endast blifvit dömda *in contumaciam*. Men äfven de plåga medräknas bland »martyrerna från Scili».

Skönt, uppfordrande är deras minne. Hur gripande i hela sin enkelhet, upphöjdhet, sanning och frimodighet är icke Vestias vittnesbörd: *christiana sum* eller Speratus' likalydande, med hvilken de andra instämde. Secundas djupa ord: »hvad jag är, det *vill* jag ock vara» är icke mindre värdt att ihågkommas.

Herman Lundström.

De svenska bibelsällskapens uppkomst.

(Forts. fr. 7:de årg. s. 170).

Brittiska bibelsällskapets stadgar angåfvo, att dess enda ändamål var att uppmuntra en större spridning af den heliga skrift »without note or comment». I öfverensstämmelse härmed ville det icke understödja andra sällskap än dem, som hade uteslutande samma syfte. Paterson och hans vänner öfvervägde möjligheten af ett svenskt bibelsällskap, men efter mogna öfverläggningar beslöt man att icke bilda något sådant, utan låta det redan färdigbildade evangeliska sällskapet öfvertaga också bibelspridningen. För att möjliggöra engelskt understöd skulle de två verksamhetsgrenarna hållas strängt åtskilda.¹ 300 p. st. voro på förhand utlofvade för ett svenskt bibelsällskap. Den 14 febr. 1809 formerade sig evangeliska sällskapets komité till ett bibelsällskap och inlämnade genast till det brittiska sällskapet en redogörelse för sina planer.² Man ämnade, efter Patersons förslag, trycka hela bibeln med stående stilar. Början skulle göras med nya testamentet. Insamling af medel till det stora företaget hade redan begynt, och med godt resultat. Men det måste man erkänna, att tiderna vore så tryckande, att man måste vänta i årtal, om man endast litade på sig själf. Det väckte stor glädje inom det brittiska sällskapet, att ett svenskt samfund för bibelspridning kommit till stånd. Det hade syntts alldeles osannolikt.³ Den äskade hjälpen uteblef icke. Vid 1810 års slut hade man från England erhållit ytterligare 600 p. st. såsom bidrag till tryckning, dessutom en mindre summa för att möjliggöra gratisutdelning. Till sistnämnda ändamål fick man mottaga betydliga gåfvor från

¹ 5 th Report of the British & Foreign Bible Society. Append. s. 234 ff.

² Ev. Sällsk. protokoll d. 14 febr. 1809.

³ OWEN, JOHN. The history etc. I s. 385.

Patersons hemland, Skottland: bibelsällskapet i Edinburgh exempelvis gaf 100 p. st. Den i religiösa kretsar vida bekante köpmannen van der Smissen i Altona lämnade också rikliga bidrag. Så kunde man då begynna arbetet med friskt mod, då de ekonomiska svårigheterna så betydligt lättats.¹

VI.

De engelska bibelvännerna hade också fäst sin uppmärksamhet på lapparna. Att få noga reda på de religiösa förhållandena bland detta folk var förenadt med betydliga svårigheter. Paterson visste råd: han beslöt att själf resa för att på ort och ställe inhämta upplysningar. Resan hade också annat syfte. Han ville i de olika landskapen, om möjligt, uppväcka ökad religiöst intresse och vinna nya anknypningspunkter för sin verksamhet. I sådant ärende hade han först tänkt beresa södra Sverige, men där af blef intet. Patersons kamrat, Henderson, som fortfarande vistades i Göteborg, kom upp till Stockholm, och i början af aug. 1808 begåfvo sig de båda vännerna i väg, medtagande 4,000 traktater.² Öfver Sala, Avesta, Garpenberg bar färden uppåt Dalarne till Leksand. Redan vid första stationen på väg till Sala började man utdelandet af småskrifterna. Folket var fullkomligt ovant vid något sådant. Med förvåning mottogo de hvad som gafs, icke utan misstanke att innehållet var allt annat än godt. En hastig blick på papperet var nog för att öfvervinna alla misstankar. Då de ej skulle betala något för skrifterna, visste de knappt, hur de skulle uttrycka sin tacksamhet.

Rundt omkring i Salatrakten voro kyrkorna talrikt besökta, men, påstår Paterson, i församlingarna rådde idel mörker och död. Ingen enda påträffades, som syntes ha erfarit evangelii kraft, endast en långt från resrouten boende prästman

¹ Berättelse om evangeliska sällskapet 1810 s. 20 ff. Kursen å engelskt mynt varierade. Lågst var den 1809, då ett p. st. motsvarade 4 rd. 30 sk., högre de följande åren, då ett p. st. i allmänhet gällde mellan 6 och 7 rdr i svenskt mynt.

² Berättelsen om den norrländska resan återfinnes i *Missionary Magazine* 1809 s. 325 ff. 378 ff. 418 ff. samt hos PATERSON a. a. s. 75 ff.

predikade evangeliets glada budskap, efter hvad man lät sig berätta. Liknande erfarenheter gjorde man i Dalarna. Söndagen hölls i helgd, dess firande i Leksand försatte de båda främlingarna i extas, folket trängdes omkring dem för att få traktater, men något spår af gudsfruktans kraft kunde de till sin sorg icke upptäcka. På samma sätt i Falutrakten: intet af levande tro förefanns. Det är klart, att de båda främlingarna hade en alltför ensidig blick på det religiösa lifvet. Naturligtvis kan man icke förneka, att mycken ljumhet i det kristna lifvet förefanns, kanske mera denna tiden än andra tider, ehuru upplysningstidehvarfvets mot kristendomen kritiska åsikter ingalunda trängde ned till folkets bredare lager. Men i alla fall måste det väcka förvåning, att engelsmännen kunde resa genom landskap efter landskap utan att upptäcka verklig kristendom på mer än några få enstaka punkter. Deras ömdöme kan endast förklaras däraf, att de icke hade öga för andra kristendomstyper än sin egen. Funno de icke »evangeliska», funno de icke några verkliga kristna.

I andra afseenden gjorde dalkarlarna ett godt intryck. Nästan aldrig sågo Paterson och Henderson någon drucken ibland dem. Dalafolket frapperade genom sitt enkla, af frihet och oberoende präglade uppträdande. Traktaterna mottogos med begärlighet. De ville också gärna köpa bibeln, särskildt för att slå upp de bibelspråk, prästen citerade i sin predikan. De klagade öfver bibelns svåråtkomlighet. Bibeln gick i arf från far till son. Sällan kom man till staden. Skulle man få tag på en bibel, var det på marknaderna, men här kunde priset springa upp alldeles enormt. I vissa delar af Dalarna syntes folket vara i god ställning, men uppåt Älfdalen stötte främlingarna på stor fattigdom. De begärde en gång bröd och mjölk och fingo då barkbröd, hvilket de omöjligt kunde förtära. Det språk, som talades i Dalarna, funno de båda skottarna mycket olikt den vanliga svenskan. De hade hört, att det skulle vara gammalgotiska, och det förekom dem likljudande med låglandsskottiskan. Försök att i samspråk med folket begagna sistnämnda språk lyckades till en viss grad. Allmänt förstod dock folket och kunde tala svenska, tillägges det i reseberättelsen.

Från Dalarne gick färden till Bollnäs, där Paterson och Henderson dröjde en söndag öfver. Med undran åsågo de här en begrafning eller, rättare sagdt, grafsättning. Med förvåning iakttog de den här rådande seden att gräfva en djup graf och i denna nedsätta den ena kistan efter den andra, provisoriskt täckande grafven med några bräder tills den blef full, då den igenskottades, och en ny upptogs så nära den gamla som möjligt. När man gått utefter hela kyrkogården, började man på nytt genom att upptaga den äldsta grafven. Gudstjänsten i kyrkan stördes i hög grad af kyrkstöten, som med förskräckliga knackningar sökte väcka de sofvande. I prästgården samlades sedan en del för att öfvas i läsning och katekes. Pastor i församlingen denna tid var riksdagsprosten LARS HAMBREUS. Han medgaf de olägenheter, främlingarna framhöllo, men förklarade, att prästerskapet icke kunde afskaffa de gamla bruken utan böndernas medgifvande, och dessa höllo fast vid det gamla. Under middagens lopp sökte Paterson och Henderson inleda religiösa samtal med de närvarande, men ogärna släppte man dem in på lifvet. Främlingarna märkte, att man blef besvärad af att gifva sig in på sådana frågor. När slutligen förslag framställdes, att de skulle gå ut och roa sig efter middagen, så stämde detta litet öfverens med det engelska stränga sabbatsfirandet. Resenärerna fingo det intrycket, att det religiösa lifvet var idel fattigdom, ofruktbarhet och död. Då värdfolkets stora gästfrihet skulle göra all sabbatsro omöjlig för dem, valde de hellre att genast fortsätta resan.

Färden ställdes mot Hernösand. På vägen passerades några församlingar, där andlig väckelse hade ägt rum. Främlingarna uppsökte ett fromt äkta par, en kyrkväktare och hans hustru. Denna kunde ej hålla tårarne tillbaka, då de talade om, att de kommit på besök till dem för religionens skull. Till kyrkoherden i Tuna — det var denna tiden den bekante JOHAN ÅSTRÖM — hade Paterson och Henderson fått rekommendationsbref. I honom funno de en troende Herrens tjänare af sällsynt uppriktig och okonstlad karaktär. Han var den ende i denna trakten vida omkring, som predikade evangelium, »såsom det skulle predikas». I prästgården samtalande man om väckelsernas karaktär och förlopp, hvarvid främlin-

garna fingo en del upplysningar. Kyrkoherden omtalade såsom en egendomlighet för Sverige, att de väckta alltid visat tendenser att öfvergifva kyrkan och hålla egna sammankomster till gemensam uppbyggelse. I allmänhet hade det gått väl till en tid, trots all opposition. Men så hade ofta partistrider utbrutit, obibliska meningar gjort sig gällande, och slutresultatet hade blifvit, att man väckt förargelse och gifvit Kristi fiender anledning att smäda hans namn. Paterson och Henderson tyckte sig af kyrkoherdens uppgifter angående tillståndet i de närmaste församlingarna finna, att en del af de väckte hade »riktiga» åsikter om kyrkans natur — närmande sig sålunda independenternas — men medaljens frånsida var de oegentligheter, som gjort sig gällande i de väcktes lif. Ett lif, värdigt evangelium, fanns emellertid hos andra väckta, hvilka ännu höllo sig till kyrkan och för egen del blott sammankommo till bönemöten. Resenärerna kommo icke i beröring med någotdera partiet. Kyrkoherden afrådade, emedan ett eventuellt besök blott skulle ge anledning till trakasserier. Till Bergsjö prästgård hade man också rekommendation. Kyrkoherden — han hette PEHR HAZELIUS — var en verksam man, men samma intryck som ämbetsbrodern i Tuna gjorde han icke. Dock hade han visat sig ifrig att sprida uppbyggliga skrifter, som han fått från Stockholm, dessutom biblar och nya testamenten. Med glädje sågo Paterson och Henderson, att en af Retzii traktater letat sig fram ända hit upp i Norrland.

Så kommo främlingarna till Hernösand, där de uppsökte biskop NORDIN. Hans rykte hade redan förut nått dem. Han nämnes i deras berättelse som en mycket lärd man, en af tidens största historiker, en stor politisk personlighet under Gustaf III. Gladt började han språka med dem om allt möjligt, historia, språkvetenskap, blott icke om de ärenden, som närmast intresserade dem. På direkta frågor angående det religiösa tillståndet bland lapparna svarade han dock. Han berömde lapparna såsom goda kristna. Han menade antagligen, säger Paterson, som senare fick andra underrättelser, att de voro enkla naturmänniskor med ofördärfvade seder. Litet hade blifvit tryckt för dem, men Nordin uppgaf, att han nu höll på med en bibelupplaga, den första efter 1755. Man hade

redan hunnit till ordspråksboken, tryckningen försiggick i Stockholm under öfverinseende af direktionen för lappska ecklesiastikverket. Paterson föreslog några praktiska förändringar vid bibelns utgifvande. Han ville ha mindre stil för att komma ifrån det obekväma stora formatet, dessutom nya testamentet separat. Han talade också om bibelsällskapens nytta. Alla dessa förslag syntes emellertid icke intressera Nordin, oupphörligt vek han af från ämnet och kom in på annat. Paterson och Henderson kunde icke komma underfund med hvad han verkligen menade. Trots detta måste de dock medgifva, att de tillbragte en angenäm afton i hans älskvärda familj. Det är samme Nordin vi känna från det politiska lifvet, fängslande och intressant, men svåråtkomlig, döljande sina innersta tankar.

Följande dag var söndag. Efter gudstjänsten, där man fått höra en visserligen god, men hufvudsakligen moraliserande predikan af föga kraft att gripa åhörarnas hjärtan, kom Nordin själf till värdshuset, där Paterson och Henderson bodde. Han hade nu satt sig in i deras planer angående bibelsällskap, hvilka han gillade. Äfven deras andra förslag upptog han, särskildt angående nya testamentet på lappska. Genast började han göra upp kostnadsberäkningar, men då ville icke engelsmännen höra på längre. Deras samvete förbjöd dem att göra affärer på söndagen. I stället infunno de sig tidigt följande morgon hos biskopen, hvilken de funno i lifligt samspråk med en boktryckare. Förslag var redan uppgjort, men detta förkastades af Paterson, hvilken från sin Stockholmsverksamhet var väl bevandrad i sådana ting. Resultatet af öfverläggningarna blef, att boktryckaren till sin förargelse måste ge Paterson rätt i dennes anmärkningar. En efter Patersons beräkningar uppgjord plan skulle skickas till brittiska bibelsällskapet med anhållan om understöd för att trycka en upplaga af 5,000 ex. af nya testamentet på lappska. Också tryckandet af traktater gillade Nordin, men han kunde icke förlika sig med de genom evangeliska sällskapets försorg tryckta. Han fann dem för evangeliska. Vål var tonen allvarlig och sträng, men han ansåg, att nåden i Kristus blef framhäfd på ett sätt, som kunde skada det sedliga lifvet. Folket däruppe kunde icke undvara lagens stränga bud. Då man icke kunde komma öfverens, fick frågan om traktaterna falla.

Resan fortsattes norrut. Mellan Umeå och Piteå uppsökte Paterson och Henderson den präst, som höll på med den lappska bibelöversättningen. Denne var mera i främlingarnas stil än Nordin, också mera öppen och oförbehållsam än denne. De skildringar, han gaf af lapparnas religiösa tillstånd, var icke något skönmåleri. Kristendomen hade han under sin tjänstetid i Lappmarken funnit ligga bra nog mycket på ytan. I hemlighet sysslades ännu med trolldom. Och den moraliska nivån var ingalunda hög. Dryckenskapen var vida utbredd. Vål fanns det skolor, men lapparna glömde snart hvad de lärt. Svårt hade de också att få tag på böcker. Prästerna voro däruppe merendels blott om somrarna och på vintermarknaderna. Paterson och Henderson framställde också här sina planer. Deras värd lofvade att skynda på med översättningen af nya testamentet. Blevde någon tid öfrig, skulle han också översätta traktater.

Från Piteå gjorde främlingarna en tur inåt landet och kommo därunder i tillfälle att träffa några lappar. Förhållandena lämpade sig icke för dem att utsträcka färden åt detta håll. De fortsatte sedan ända till Torneå och in i Finland, men där tvungos de att vända om på grund af det pågående kriget. Återresan till Stockholm skedde i rask fart. I Uppsala stannade de något för att med Samul Ödman samtala om den nya bibelöversättningen. Den originelle mannen intresserade främlingarna i hög grad, och utförligt skildra de sitt besök hos honom. Mest rörde sig samtalet om främmande länder, och med hänförelse beskref Ödman för dem det heliga landet. Han var, säger Paterson, en ortodox och, såsom jag hoppas, from man. Efter en flera månaders resa kommo de båda resenärerna tillbaka till Stockholm.

VII.

Vid återkomsten till Stockholm grep sig Paterson friskt an med arbetet. Henderson återvände till Göteborg. Våren och sommaren 1809 med dess tryckta politiska förhållanden verkade ganska hämmande på arbetet. Traktatspridandet låg

alldeles nere denna tid.¹ Man råkade nämligen ut för ett mycket allvarligt missöde, som kunde ha blifvit ödesdigert för evangeliska sällskapets hela existens.² En traktat hade blifvit tryckt tidigt på våren, särskildt afsedd för soldater. Utgångspunkten för framställningen hade hämtats från Ordspråksboken kap. 24: 21. Språket lyder: *Min son, frukta Herren och konungen; inlåt dig icke med upprorsmän.* Skriften var färdigtryckt och återkommen från bokbindaren till förlaget, men något utdelande hade ännu icke ägt rum, då Adlersparre med en del af svenska arméén infann sig i Stockholm. En medlem af evangeliska sällskapets kommité, mer nitisk än klok, fann tillfället att religiöst påverka soldaterna synnerligen lämpligt, fick en bundt traktater och utdelade dem bland militären, i renaste uppsåt utan att tänka på konsekvenserna. Hvad som passerat blef genast bekant för officerarna och de maktägande, och en storm af ovilja höll på att bryta ut mot evangeliska sällskapet, som man misstänkte ville åvägabrinda en motrevolution eller i hvarje fall ogillade regementsförändringen. Det var sällskapets lycka, att dess ordförande, presidenten Leyonmarck, var en man i hög samhällsställning och med stort anseende. Han tillkallades genast, och man tog hans ursäkt för god, då han påvisade, att traktaten var tryckt före revolutionen, och att utdelningen skett utan hans och kommiténs vetskap af en enskild person, som handlat tanklöst, men icke brottsligt. På förslag af en kommitémedlem, grefve J. G. Lagerbjelke, beslöt sällskapet meddela öfverståthållaren Klingspor, att verksamheten skulle ligga nere tillsvidare. Detta ville också Klingspor, som dessutom uttalade sin bestämda önskan, att verksamheten icke skulle återupptågas, innan formlig anmälan skett till honom. Först långt fram på hösten i nov. månad gaf Klingspor tillåtelse att ånyo börja det afbrutna arbetet.

Omtryckningen af gamla och tryckandet af nya ströskrifter försiggick nu med så mycken kraft, att man vid 1812 års slut inalles utdelat öfver en half million traktater i 24

¹ Bihang till evang. sällsk. prot. den 14 nov. 1809.

² PATERSON a. a. s. 106 ff.

nummer.¹ De flesta traktaterna voro öfversättningar, dels från engelskan, i det man använde engelska traktatsällskapets skrifter² och dessutom gjorde utdrag ur en af nämnda sällskap skänkt bok, George Bunders predikningar för landfolk,³ dels från tyskan. Än var det utdrag ur H. S. Oswalds Unterhaltung för gläubige Seelen.⁴ Professor Hylander i Lund författade några ströskrifter för evangeliska sällskapets räkning, afhandling öfver bönen Fader vår och bön för nattvardsungdom.⁵ Också planen om traktater på lappska språket förverkligades. 1811 trycktes i Hernösand tre små skrifter i en upplaga på 15,000 ex., hvaraf allra största delen gratis utdelades i svenska lappmarken.⁶ Medel till allt detta erhöll man dels genom insamling i Sverige, dels från traktatsällskapet i London. Af bref till kommitén och genom andra meddelanden fick sällskapet glädjande underrättelser om traktaternas verkan. De voro synnerligen eftersökta, och man trodde sig kunna konstatera, att människor blifvit omvända genom dem.⁷ Emellertid slappnade allmänhetens intresse för traktatspridandet snart nog. Bidragen visa ingen nämnvärd stegring år efter år. Hufvudorsaken härtill är helt visst att söka däri, att intresset absorberades af andra ting: bibelspridningen vann mycket större popularitet bland de religiöst intresserade än traktatspridningen.

Förut har blifvit framställt, huru man från olika håll fått medel till bibelplanernas realiserande. Det nödvändigaste var att få till stånd en upplaga af nya testamentet. Sommaren 1809 började man med arbetet. Denna tid låg visserligen sällskapets verksamhet för öfrigt nere, men man ansåg sig ha både rätt och plikt att arbeta vidare på bibelns utgifvande. Stora vanskligheter hade man att öfvervinna. Besvär hade man att få stilar, då förbindelserna med Tyskland voro så

¹ Berättelse af evangeliska sällskapets comité för år 1812, s. 6.

² PATERSON a. a. s. 65.

³ Ev. sällsk. prot. d. 5 dec. 1809.

⁴ Traktaterna nr 12, 13, 14. Ev. sällsk. prot. d. 8 maj 1810.

⁵ Ev. sällsk. prot. d. 6 mars 1810.

⁶ Berättelse af evangeliska sällskapets comité för år 1811 s. 5.

⁷ Leyonmarck i bref till Religions Tract Society i Proceedings of the first 20 years of the Religions Tract Society s. 180.

godt som afbrutna, svårt var det också att få papper. Kontrakt uppgjordes emellertid med en boktryckare, Carlbohm, och Rumstedt, som då ännu icke var sin egen, åtog sig sättningsarbetet af intresse för saken.¹ Själfva tryckningen vållade åtskilligt krångel, och bättre förhållanden inträdde först, då Rumstedt genom understöd af grosshandlare Keyser kommit i tillfälle att uppsätta eget tryckeri,² och Paterson fått officiellt uppdrag att öfvervaka tryckningen, ingå därför nödiga kontrakt etc., göromål, som hittills hafts om händer af Keyser.³ I april 1810 var första upplagan af nya testamentet färdig, hvilken upplaga snart följdes af nya. Vid slutet af år 1813 hade man hunnit med sjunde upplagan och tryckt sammanlagdt 28,600 ex. Samtidigt var man i färd med gamla testamentet. Vid evangeliska sällskapetets allmänna sammankomst den 17 mars 1812 kunde första upplagan af bibeln med stående stilar framläggas färdig.⁴

Hvad själfva öfversättningen i de omtryckta bibelupplagorna beträffar, hade man efter mogna öfverläggningar öfverenskommit att sätta såväl gamla som nya testamentet »efter Langeska bibelupplagan såsom den mest korrekta⁵ samt att till vinnande af lägsta möjliga pris utesluta alla mänskliga tillägg, inledningar, parallelcitationer m. m. Äfven fann man rådligast att i det närmaste bibehålla den gamla ortografien med endast några få undantag, som ansågos oundvikliga till ordens bättre förstånd». ⁶ Meningarna i denna punkt hade varit delade, i det somliga höllo före, att man borde göra bruk af den utkomna proföfversättningen.⁷ Men då denna hade

¹ Berättelse om bibelsällskapet, bihang till Ev. sällsk. prot. d. 5 dec. 1809.

² Ev. sällsk. prot. d. 7 aug. 1810.

³ Ev. sällsk. prot. d. 6 nov. 1810. PATERSON lade själf hand vid tryckningen och kom därför under denna tid in i alla boktryckerikonstens mysterier. PATERSON a. a. s. 109.

⁴ Jfr ev. sällsk. årsberättelser 1810, 1811, 1812, 1813.

⁵ 1752 utkom bibeln i liten oktav hos Joh. Georg Lange i Göteborg. Upplagan, närmast afsedd för skolungdom, rönt stor afgang och omtrycktes 1754, 1756, 1760, 1764, 1766, 1776, 1778, 1782. Jfr Tal i evangeliska sällskapet 1812. Sthlm 1815 s. 74 f.

⁶ Bihang till Ev. sällsk. prot. d. 5 dec. 1809.

⁷ Ev. sällsk. prot. d. 2 jan. 1810.

vunnit ringa popularitet, isynnerhet bland de bredare lagren, och åtskilliga anmärkningar riktats mot densamma, ådagaläggande behovet af ytterligare revision, hade man egentligen intet annat val än att antingen uppskjuta bibeltryckningen, tills en sådan revision hunnit verkställas, eller taga den gamla öfversättningen oförändrad. Och härvidlag kunde det icke vara någon tvekan, då man ju omöjligen kunde hysa så sangviniska förhoppningar som t. ex. ärkebiskop Lindblom, att ett sådant öfverseende skulle kunna ske i en handvändning. Evangeliska sällskapet ansåg det som sin plikt att smida, medan järnet var varmt. Det ansåg sig icke kunna »utan billigaste samvetsförebräelse försitta och försumma ett genom Guds påtagliga, egna och märkvärdiga försorg beredt tillfälle att befordra många tusen människosjälars eviga välfärd genom Guds ord och salighetens kunskap, hvilken dock i vår bibel (sådan vi den, lofvad vare Gud, äge) onekligen finnes icke blott nödortfött, utan öfverflödigt». ¹

Ett utförligare försvar för det iakttagna tillvägagångssättet i denna punkt ansågs likväl vara af behovet påkalladt. Det skedde i ett tal, som kyrkoherden J. P. Häggman, själf medlem af kommitén, höll vid sällskapets allmänna sammanträde, då bibeln framlades färdig. Häggman framhöll, ² att den gamla bibelöfversättningens dels föregifna, dels verkliga fel »ingalunda rubba salighetens grund och hämma icke Guds ords underbara verkningar. Ty från kristendomens början och intill denna dag har detta ord i allmänhet beständigt burit och behållit samma kännemärken af gudomlig härkomst och kraft, oaktadt sina öfversättningsfel». Guds ord hade bevisat sin kraft genom alla tidehvarf. Häggman anför några exempel därpå från gamla tidens kyrkohistoria och framhåller, att Tertulliani ord i Apologeticus om kristendomens stora utbredning i det romerska riket skrefs på en tid, då »i österländska kyrkan ganska felaktiga afskrifter och i den västerländska lika felaktiga versioner af den heliga skrift voro nog allmänt gängse». Och reformationen var ingen följd af en fullkomlig bibelöfversättning, utan bibelöfversättningarnas förbättrande har följt af

¹ Tal i evangeliska sällskapet 1812, s. 48.

² Tal i ev. sällsk. 1812, s. 48 ff.

reformationen. En protestantism, som vetat reagera mot de afvägar kyrkan i sin helhet kommit in på, hade funnits ända från gamla tider hela medeltiden igenom, men huru bristfälliga hade icke t. ex. valdensiska bibelöversättningar helt säkert varit. Troskraften hos protestanterna under och efter reformationens dagar hade bestått svåra prof, men segrat, och detta under en tid, då nästan alla protestanters biblar ännu icke varit bättre översatta än Luthers och den gamla svenska. Så kom ett nytt tidevarf, exegetikens och filologiens, då man ville få till stånd en förbättrad översättning. Men hvad kännetecknade denna tid för öfrigt? Häggman anför här Johan Olof Wallins ord: »Tidens praktiska religion blir den, som gör människan till sin egen gud, egoismen till hennes väsen och jorden till hennes himmel». Detta, menar Häggman, var ingalunda en följd af en rätt bibelforskning. Men den slutsatsen ansåg han sig kunna draga: har kristenheten råkat att på det sista seklet mera skadas genom skepticismen än tillföre genom vidskepelsen och detta inträffat, under det man som bäst arbetat på bibelöversättningens förbättrande, så bevisar detta åtminstone, att skulden därtill icke ligger i vår gamla svenska bibel, och att dess bruk kan tryggt fortsättas utan fara för en försämring genom henne.

Den nya bibelupplagan skilde sig sålunda från den gamla, hvad översättningen beträffar endast genom några mindre ortografiska förbättringar. Man hade vidare strukit företal, de långa innehållsförteckningarna, parallellställena, detta närmast af ekonomiska skäl. Också de apokryfiska böckerna hade man utlämnat af samma orsak. Paterson hade i denna sak en något olika ståndpunkt än kommiténs öfriga medlemmar. För honom var det en samvetssak att utgifva bibeln »without note or comment». ¹ Med strängaste konsekvens genomförde han inspirationsläran och ville icke uppblanda Guds ord med mänskliga tillsatser. Någon meningsskiljaktighet inom evangeliska sällskapets kommité yppade sig icke till en början. Man respekterade brittiska bibelsällskapets önskan, sådan den frambars af Paterson. Den stämde ju också öfverens med de

¹ PATERSON a. a. s. 223.

ekonomiska förhållandena. Redan nu yttrade väl en och annan farhåga för, att en bibel utan apokryferna icke skulle mottagas väl på alla håll, utan väcka ett misstroende, som kunde hämma hela bibelspridningen.¹ Farhågorna besannades inom kort. Klagomål framkommo, och somliga sågo sakerna så mörkt, att de trodde den tid ingalunda vore aflägsen, då sällskapets bibel icke skulle finna någon afsättning. Saken afhandlades flitigt enskildt, stundom i kommiténs allmänna sammanträden. Men så länge Paterson stannade i Sverige, lyckades det honom att genomdrifva sin mening.² Då han under loppet af år 1812 flyttade öfver till Ryssland, inträdde ändrade förhållanden.

Det var sällskapets nitiske kassör, grosshandlare Hambræus, som gjorde sig till tolk för apokryfvännerna i en längre skrift, som han inlämnade vid kommiténs sammanträde den 6 april 1813.³ De skäl han däri anförde för apokryfernas medtagande i bibelupplagan voro i hufvudsak följande. Hambræus konstaterade först, att i synnerhet hos svenska nationen fanns »en allmänt rådande smak och böjelse för allt gammalt, för det vanliga och brukliga eller, som man plägar säga, för fars och farfars sed, men däremot afsmak och fördom för allt nytt och ovanligt». Saken blefve än ömtåligare, när det gällde religiösa ting. Allmogen hörde språk ur apokryferna i prästernas predikningar, funno sådana i abcbok och katekes. Huru skulle det gå, om de sökte, efter gammal sedvänja, slå upp dessa språk i sällskapets bibel? Att söka öfvertyga gemene man om apokryfernas umbärlighet eller mindre trovärdighet i jämförelse med de kanoniska böckerna, skulle antagligen taga mansåldrar, bortsedt därifrån att man under dessa försök lätt kunde väcka misstro mot bibeln i dess helhet. Hambræus hemställde därför, att en separatupplaga på 10,000 ex. af apokryferna skulle tryckas så snart som möjligt. Själf hade Hambræus skrivit till Doktor Brunmark i London med anhållan

¹ HAMBRÆUS i bref till BRUNNMARK, i afskrift bifogadt till Ev. sällsk. prot. d. 6 april 1813.

² PATERSON trodde, att han skulle varit i stånd att fortfarande föra sin mening till seger, om han blott stannat kvar i Stockholm. PATERSON a. a. s. 223. Helt säkert tilltrodde sig PATERSON här för mycket.

³ HAMBRÆI inlaga är bifogad Ev. sällsk. prot. d. 6 april 1813.

att denne skulle framlägga ärendet i hela dess vidd och vikt inför brittiska bibelsällskapet.¹ Hambræus hyste i denna sak så goda förhoppningar, att han trodde, att engelskt understöd också till tryckning af apokryferna skulle erhållas.

Evangeliska sällskapets ordförande, presidenten Leyonmarck, var af motsatt mening med Hambræus, och för att förekomma tvist inom kommitén hade han vid föregående tillfällena sökt få frågan ur världen genom att icke upptaga den till laga behandling. Han stödde sig därvidlag på en gällande ordningsregel, att endast de kommitéledamöter, som innehade särskild befattning inom kommitén, ägde att yttra sig i ärenden angående denna. Hambræus yrkade därför i den nyss nämnda inlagan, att alla kommiténs ledamöter skulle äga full frihet att yttra sig i hvad mål som helst och rättighet att reservera sig mot beslut. Den 4 maj hade hållits ett enskildt kommitésammanträde, där af 13 närvarande 7 röstat för apokryfernas tryckande.² Frågan var således på sitt sätt afgjord, men nu satte Leyonmarck saken på sin spets och förklarade sig vilja afgå såsom ordförande. Häruti blef han förekommen af Hambræus, med hvilken Häggman förenade sig. Båda dessa inlämnade den 13 maj ansökan om demission från kommitén.³ Redan på sammanträdet samma dag togs dock steg till förlikning. Frågan om apokryfernas tryckning skulle anstå, till dess svar inkommit från brittiska bibelsällskapet. Yttrandefriheten blef fastställd; hvar och en kommitémedlem skulle ha rätt att till protokollet bifoga sitt anförande skriftligt. Följande sammanträde kunde ordföranden gifva tillkänna, att Hambræus förklarar sig villig att sköta sin befattning såsom kassör till årets slut; likaledes hade Häggman lofvat att kvarstanna.

Under sommaren kom officiellt svar från England. Brevet var af följande lydelse: »It appearing that considerable difficulties have occurred in the circulation of the Bibles from the Stockholm and Petersburgh Bible Societies, on account of the copies issued by them not containing the Apocrypha, it was resolved that the manner of printing the Holy Scriptures by

¹ Brevet i afskrift är bifogadt protokollet.

² Jfr Ev. sällsk. prot. d. 5 maj 1813.

³ Inlagorna bifogade Ev. sällsk. prot. d. 13 maj 1813.

the Foreign Societies be left to their own discretion, provided they be printed without note or comment». ¹

Man fann sig sålunda ha fria händer att trycka de utelämnade böckerna, men hvar skulle medlen därtill tagas? Häggman kom på den mindre lyckliga tanken, att man skulle indraga ännu utestående betalning för afsända biblar, detta innan betalningsterminen ännu var utlupen. ² Nu brast stormen lös ånyo. Keyser, som i egenskap af arkivarie haft expedieringen af biblarna om hand, vågrade att handla så föga affärsmässigt. Häggman hade dessutom framkommit med en del anmärkningar mot arkivariens sätt att gå tillväga vid bibelspridningen. Han blef mycket häftigt bemött af Keyser i en skrift, hvaruti denne till slut afsade sig arkivariebefattningen. ³ Det, som låg inunder, var Keysers motvilja mot apokryferna. Leyonmarck sökte ställa till rätta, så godt han kunde, och vid sammanträdet den 3 aug. meddelade han, att Keyser förklarar sig villig att kvarstå såsom arkivarie tillsvidare, »så länge Comitén finner godt att lämna sällskapets bibel sådan den nu är och icke genom Comiténs försorg densamma kommer att ökas med de apokryfiska böckerna eller några vidare tillägg». Häggman hade redan förut tagit tillbaka sina anmärkningar, anförande såsom ursäkt att han framställt dem utan att närmare känna till arkivariens instruktion. ⁴

Nu inlämnade boktryckaren Rumstedt ett förslag, att han skulle på eget förlag utgifva apokryferna i en upplaga på 3,000 ex., med villkor, att kommitén icke skulle vidtaga några andra åtgärder beträffande apokryferna, innan denna upplaga var slutsåld. Detta förslag antog kommitén, ehuru icke med glädje, då upplagan måste anses mycket för liten. ⁵ Som en hjälpare ur alla svårigheter kom Doktor Brunnmark, hvilken nu var stadd på rundresa i Sverige för brittiska bibelsällskapets räkning. Vid sammanträde den 16 sept. framställde han som sin åsikt, att apokryferna borde medtagas i sällskapets bibelupplaga.

¹ Brevet i original bifogadt Ev. sällsk. prot. d. 1 juni 1813.

² Inlagan bifogad Ev. sällsk. prot. d. 1 juni.

³ KEYSERS skrift bifogad Ev. sällsk. prot. d. 13 juli 1813.

⁴ Ev. sällsk. prot. d. 13 juli 1813.

⁵ Ev. sällsk. prot. d. 13 juli 1813.

Yrkanden härpå hade framställts också af consistoriales och andra vederbörande, hos hvilka Brunmark gjort förfrågningar, i det de menade att endast ett kyrkomöte eller en riksdag kunde annorlunda därom stadga. Vidare öfverlämnade Brunmark af de medel, brittiska bibelsällskapet ställt till hans disposition, 1,000 R:dr b:co till evangeliska sällskapets fonder, genom hvilken gifva det blef möjligt att genast gå i författning om utgifvandet af en upplaga på 10,000 ex. Kontraktet med Rumstedt annullerades.¹

De många stridigheter, som ägt rum under året, visade, att Leyonmarck icke längre var den sammanhållande kraft, som behöfdes och som han hittills varit. Omedelbart efter apokryffrågens slutgiltiga ordnande lämnade han ordförandeskapet i sept. 1813.² Den nye ordföranden, Friherre Mattias Rosenblad, grep energiskt in på denna som på andra punkter. En stereotyperad upplaga af apokryferna kom nu till stånd.³ På ett tillfälligt besök i Stockholm 1814 fick Paterson reda på hvad som passerat och skyndade sig genast att inlägga en kraftig protest mot det sätt, hvarpå man gått tillväga. Sällskapet försvarade sig med, att man för tryckningen ej använde engelska medel, utan inom landet hopsamlade. Detta argument kunde Paterson icke gilla, i det han framhöll, att om ej engelsmännen lämnat bidrag till tryckningen af bibeln, man ej skulle haft något öfver för apokryferna.⁴ Evangeliska sällskapet stod naturligtvis fast vid sitt beslut att icke bryta med gammal svensk bibeltradition, och detta tillvägagångssätt hade ju, om än med icke fullt klara ord, blifvit gilladt genom beslut i brittiska bibelsällskapet, såsom ofvan blifvit anfördt.

Striden om apokryferna var icke inskränkt till Sverige, utan hade vidsträckt omfattning. Häftigt upplågade den på 1820-talet, då en kraftig opposition restes inom England och

¹ BRUNMARK öfverlämnade sin gifva utan förbehåll. Kommitén använde penningarna såsom kassaförslag för utgifvande af en upplaga af apokryferna med lösa stilar. Genom från försäljning af apokryfer och biblar inkomna medel återgäldades dessa engelska pengar, som sedan kommo till användning för tryckning af de kanoniska böckerna.

² Ev. sällsk. prot. d. 16 sept. 1813. Jfr denna uppsats s. 38.

³ Berättelse af ev. sällsk. comité 1813, s. 6.

⁴ PATERSON a. a. s. 223.

Skottland, framför allt af Robert Haldane, mot slappheten hos det brittiska bibelsällskapet att understödja tryckning och spridning af biblar med apokryferna i strid med stadgarnas »without note or comment». 1825 blef saken afgjord till apokryffiendernas fördel.¹ Beslutet föranledde en brytning mellan det brittiska bibelsällskapet och en mängd sällskap på kontinenten. Också med Sverige afbröts förbindelsen, ehuru man skildes åt i all vänskap. 1827 beslöt brittiska sällskapet att trycka svenska biblar i England. Det var enda sättet att få en svensk bibel till stånd utan de omstridda böckerna.²

VIII.

Evangeliska sällskapet var icke tillfreds blott med att till billigt pris utgifva de heliga skrifterna. Äfven om priset på dessa blef satt så lågt man kunde, för att försäljningspriset skulle kunna täcka omkostnaderna för uppköp af tryckpapper, funnos dock många, som icke kunde utgifva ens en så ringa penning för ett exemplar af bibeln. Ett önskemål blef därför att gratis kunna utdela exemplar bland det fattiga folket. Innan anstalter för detta ändamål vidtagits, hade sällskapet ingen utsikt att hinna slutmålet för sina önskningsar, nämligen att det med sanning kunde sägas, att det i Sverige icke fanns något hus, någon koja så oansenlig och ringa, att dess invånare icke hade den gudomliga boken i egna händer.³ Redan 1810 började emellertid genom Patersons, åtgöranden medel att inflyta till en fond för gratisutdelning af biblar. De följande åren fortsatte bidragen att inflyta, på det hela taget rätt sparsamt från Sverige. Det ojämförligt mesta kom från brittiska bibelsällskapet, som år 1812 t. ex. öfverlämnade närmare 2,000 kr. för det uppgifna ändamålet.⁴ För att rättvist företaga utdelningen lät evangeliska sällskapets kommité en skrif-

¹ Browne, History of the British & Foreign Bible Society I s. 101 f.

² I brittiska och utländska bibelsällskapets arkiv en handskrifven History of the versions. Part II. Sweden.

³ Ber. af ev. sällsk. comité för år 1811, s. 12.

⁴ Ber. af ev. sällsk. comité för år 1812, s. 7.

velse afgå till större delen af sällskapets ledamöter, hvilka hvar för sig på sin ort hade att inkomma med uppgifter på antalet af de mest behöfvande och fattiga.¹

Under resan till Norrland hade Paterson med biskop Nordin öfverenskommit att föreslå för brittiska bibelsällskapet utgifvandet af nya testamentet på lappska för utdelning i Sverige, Norge och Finland. Planen förverkligades, i det de engelska bibelvännerna åtog sig hela kostnaden för upplagan. Tryckningen skulle försiggå i Hernösand på det tryckeri, Nordin där fått till stånd. Det gick rätt långsamt med det nya testamentet, då Nordin, som ju höll på med det gamla, helst ville ha detta färdigt först och öfversättningen af det nya än en gång behöfde genomses af öfversättaren.² När upplagan ändtligen blef färdig, 1811, sändes den till Stockholm, där evangeliska sällskapet skulle träffa anstalter för dess inbinding och sedan draga försorg om dess kringspidande i Lappmarken. För att anordna denna på lämpligaste sätt, var Paterson betänkt på att tillsammans med Henderson ånyo resa till Norrland, men då detta stötte på svårigheter, beslöt sällskapet på baron Rosenblads inrådan, att Leyonmarck och Paterson skulle hänvända sig till kungl. kanslistyrelsen för att genom dess bemedling och hjälp få böckerna utdelade. Paterson

¹ Ber. af ev. sällsk. comité för år 1813 s. 10. — På brittiska bibelsällskapets uppfordran skickade man 50 nya testamenten till Doktor Brunmark att utdelas bland landsmännen i London och 100 ex. till pastor Steinkopff att spridas bland svenskarna i Ostindien. Berättelse om ev. sällsk. år 1810, s. 23. Man åtog sig också att skicka så många ex. man kunde afvara till pastor G. Carlblom i Estland att utdelas bland den svensktalande befolkningen därstädes. Denna Carlblom hade redan 1806 vändt sig till det brittiska bibelsällskapet med begäran om svenska biblar. Han påpekade, att bland Estlands femtio landsförsamlingar fem voro af blandad estnisk och svensk befolkning. Nuckö och Wormsö hade hufvudsakligen svenska invånare. De heliga skrifterna hade aldrig blifvit tryckta på svenska inom landet, hvarför de från Sverige och Finland hämtade exemplaren betingade ett högt pris. Carlblom begärde, att brittiska bibelsällskapet skulle från Stockholm rekvirera 500—600 biblar att ställas till hans disposition. Genom Tilsiterfreden afbröts förbindelsen med Carlblom, men han glömdes icke bort. 1811 blef hans begäran af evangeliska sällskapet i Stockholm delvis efterkommen, detta på uppmaning af brittiska bibelsällskapet. 2 Rep. of the British & Foreign Bible Society 1806 Appendix s. 104. 4 Rep. 1808 s. 170. 7 Rep. 1811 s. 62.

² PATERSON a. a. s. 130.

berättar, att man i kanslistyrelsen blef helt häpen öfver upplysningen om att Nordin höll på att utgifva en lappsk bibelupplaga. Därom hade man intet försport. Stor beundran väckte det brittiska bibelsällskapets frikostighet.¹ Kanslistyrelsen infortrade från konsistoriet i Hernösand en plan för fördelning af skrifterna, och efter mycket skrifveri, på fullt byråkratiskt manér, blef saken slutligen ordnad.² Transporten af böckerna från sjöstäderna i Norrland till Lappmarken skulle ske på offentlig bekostnad. I sammanhang härmed fick evangeliska sällskapet sin första officiella uppmantran, i det Kgl. Maj:ts i en särskild skrifvelse genom kanslistyrelsen förklarade »sitt nådiga välbehag öfver hvad sålunda genom evangeliska sällskapets åtgärd blifvit föranstaltadt till kristendoms-kunskapens befrämjande bland de svenska lapparna».

I medio af år 1811 började Brunmark, den svenske pastorn i London, att för brittiska bibelsällskapets räkning vidtaga mått och steg för att undersöka, huru det förhöll sig med bibelns spridning i Finland. Det skedde under samarbete med evangeliska sällskapet i Stockholm, hvarvid snart konstaterades, att i Finland fanns mycket att göra för bibelvännerna. Det brittiska sällskapet uppdrog åt sin korrespondent, Paterson, att närmare undersöka, hvad som kunde och borde göras.³ Paterson hade redan 1809 under sin norrländska resa haft sin uppmärksamhet riktad på Finland, men den påtänkta och påbörjade färden inåt landet hade afbrutits på grund af de krigiska förhållandena. Nu reste Paterson från Stockholm öfver till Finland, där han sammanträffade med biskop Tengström. Öfverläggningarna med honom hade till resultat, att Paterson ansåg sig böra definitivt afbryta sin vistelse i Sverige och förlägga sin verksamhet österut. Under loppet af år 1812 flyttade han öfver till Petersburg.⁴

På sommaren detta år besökte han Sverige och hade då stämt möte i Helsingborg med Henderson, som samtidigt med

¹ PATERSON a. a. s. 137. 8 Rep. of the Br. & F. Bible Society ss. 37, 42.

² Ev. sällsk. prot. d. 4 juni, 2 juli, 6 aug. och 5 nov. 1811. Ber. af ev. sällsk. comité för år 1811, s. 8 ff.

³ Ev. sällsk. prot. d. 4 juni 1811. OWEN a. a. II s. 83 f.

⁴ PATERSON a. a. s. 143 ff.

Paterson också lämnade sin verksamhet i Sverige.¹ Från Göteborg hade Henderson haft sällskap med brittiska bibelsällskapets utländske sekreterare, Steinkopff, hvilken var stadd på genomresa från London till Tyskland. På ett litet värdshus i närheten af Helsingborg möttes nu de tre männen och tillbragte tillsammans några dagar, hvilka djupt inpräglades i deras minnen. Paterson och Henderson sågo tillbaka på de gångna åren, huru underbart deras vägar blifvit ledda, och hur rik välsignelse de fått skörda af sitt arbete. Deras stora tacksamhetskänsla tog sig också uttryck i ett bref, som de afsände till sina skottska hemförsamlingar, hvori det bland annat heter:² »Den framgång, hvarmed Herren krönt vårt arbete, tillskrifva vi till en stor del de många böner Ni upp-sändt för oss, och vi tvifla icke på, att Ni förena Eder med oss i tacksägelser till Gud, som vände Edert hjärta, först att skicka ut oss och sedan att uppmuntra och understödja oss i fullgörandet af det arbete, som, det ena efter det andra, blifvit oss gifvet, och så gjort Eder till ett ärofullt verktyg att utföra osägligt mycket godt i denna del af Hans vingård. Tillåten oss blott att tillägga, att Herrens verk alltjämt fortgår, och att en grundval blifvit lagd för ett rikligt tillgodoseende af alla klasser i dessa nordliga trakter med eviga lifvets ord». Det var sant, mycket hade de uträttat. Vi ha sett, hvad Paterson medhann under de fyra och ett halft år han tillbragte i Sverige. Uppkomsten af evangeliska sällskapet i Stockholm är till en stor del hans förtjänst, då det var han, som samlade de intresserade och organiserade dem. Det var vidare han, som ledde sällskapets verksamhet in på de banor, hvarpå det sedan arbetade med sådant nit och så stor framgång, i det han förmedlade förbindelsen med de stora engelska sällskapen, genom hvilkas pekuniära understöd traktat- och bibelspridningen först blef möjlig.

Ljusa minnen medförde Paterson från Sverige. Framgångsrik hade verksamheten ju varit. Goda vänner hade han förvärfvat sig. Den, som under arbetet i Stockholm stått honom närmast, hade varit pastor Stählin af brödraförsam-

¹ PATERSON a. a. s. 162.

² Missionary magazine 1812 s. 355 f.

lingen. Hans förflyttning till Altona 1811 ansåg Paterson vara en oersättlig förlust för det evangeliska sällskapet. Ständigt hade Stählin med varmaste ifver ägnat sig åt dess verksamhet, gjort det med energi och klokhet. »Han var en man, som jag satte högt», säger Paterson om honom. »Jag har sällan mött hans like. Honom har jag i hög grad att tacka för min framgång i Sverige.»¹ Men också bland svenskarne hade Paterson många vänner. Han tyckte om det svenska folket, satte det långt framför det danska. Danskarna, särskildt seländarna, voro ett fegt släkte, som klängde sig intill dem, som sutto inne med makten, men svenska folkkaraktären utmärkte sig genom frihet och oberoende, det var Patersons uppfattning.² Godt intryck hade Paterson också fått af de kyrkliga myndigheterna i Sverige. Biskop Nordin hade han haft mest att göra med, och han ger honom det vitsordet, att han var en förnuftig man i affärer och fastän en lärd af rang, utan högdragenhet, vanlig bland dem, som hunnit biskopsstolen. Som en jämlike ansåg sig Paterson hafva blifvit behandlad af honom. Men så fanns det icke heller i Sverige som i England biskopar med oerhörda inkomster och glänsande palats, tillägger Paterson.³

I Stockholm hade Paterson grundat eget hem. Den 31 aug. 1809 gifte han sig med en svenska, Katarina Margareta Hollinder. I Stockholm föddes hans första barn, en son, som sedermera blef kongregationalistisk präst i Skottland.⁴ Längre varade icke hans lycka. Paterson, den starke mannen med den robusta hälsan hade fått en maka, som var skör och vek. Redan 1813 togs hon ifrån honom.

Huru mycket brittiska bibelsällskapet uppskattade Patersons verksamhet i Sverige, framgår af ett yttrande af den förutnämnde pastor Steinkopff, däri han säger sig anse, att de tjänster Paterson (och Henderson) gjort bibelsaken i Norden varit ovärderliga; deras nit, klokhet och ihärdighet hade förskaffat dem högaktning af de bästa männen i dessa länder.⁵

¹ PATERSON a. a. s. 132.

² PATERSON a. a. 136.

³ PATERSON a. a. s. 143 f.

⁴ Dictionary of national biography. PATERSON a. a. prefatory memoir. HENDERSON a. a. s. 68.

⁵ 9 Rep. of the Br. & F. Bible Society. App. s. 39.

Evangeliska sällskapet å sin sida uppskattade också sin energiske ledamot. Leyonmarck skref vid Patersons afresa en varm rekommendation för honom till biskop Tengström, där det bland annat heter om honom: »Med all trygghet kan jag till Tit. grace och bevägenhet rekommendera honom såsom en man af prisvärda egenskaper, jämte redligaste och varmaste afsikter att befrämja Guds ords allmänna spridande. Jag tviflar också icke därpå, att min rekommendation lærer finnas öfverflödigt, då han får den äran af Tit. själf göra sig personligt känd.»¹

Härutinnan räknade Leyonmarck rätt. Paterson trädde i närmare förhållande till Tengström än han gjort till någon i Sverige, och ett fast vänskapsband förenade snart nog de båda männen. Tengström förskaffade sin skottske vän år 1817 teologie doktorshatten vid Åbo universitet. Patersons vistelse i Finland var af öfvergående natur. Petersburg blef hans stamhåll, hvarifrån han företog vidsträckta resor, bland annat flera gånger till England, hvarvid han icke försummade att hälsa på i Sverige. Paterson ansåg sin verksamhet i Sverige mera såsom en episod i sitt lif; tyngdpunkten i hans lifsarbete kom att ligga på ryskt område, där han oförtrutet under många år verkade för det ryska bibelsällskapet. I sitt krävande arbete hade han en mycket god hjälp i sin maka i andra giftet, en dotter till den ryske amiralen Greig. Äfven detta äktenskap blef emellertid af kort varaktighet. Det upplöstes genom hustruns död 1820. Kejsar Alexander hade gynnat bibelspridningen, men då han 1825 gick ur tiden och efterträddes af Nikolaus, inträdde hastigt ändrade förhållanden. Den nye kejsaren suspenderade ryska bibelsällskapets verksamhet och ställde detta för framtiden under ryska kyrkans kontroll. Paterson fick consilium abeundi. Med frikostig hand gaf Nikolaus honom en lifstidspension på 5,000 rubel. Patersons vandringsår voro nu slut. Till sin död 1855 var han sedermera bosatt i Skottland, lifligt intresserad för olika religiösa företag och under en lång följd af år ledare för de skottska kongregationalistiska kyrkorna.²

¹ Brefkonceptet bland bilag. till ev. sällsk. prot. 1811.

² PATERSON a. a. chapter XII ff. Dictionary of national biography.

IX.

Tidigare än Paterson hade Henderson lämnat Danmark och begifvit sig till Sverige, först till Helsingborg och snart därefter till Göteborg. Då Paterson fram på hösten 1807 uppsökte honom här, var han stadd i full verksamhet.¹ Denna blef af väsentligen olika art i jämförelse med Patersons. Det var bland engelsmännen i Göteborg, som Henderson fann ett arbetsfält, mera provisoriskt, ty tanken på bibelspridning i danska länder hade han icke uppgifvit. Särskildt planen på en isländsk bibelupplaga låg honom varmt om hjärtat, och han släppte den aldrig ur sikte, tills det slutligen efter flera års förlopp lyckades honom att förverkliga den.² Såsom predikant och själasörjare verkade Henderson under sin vistelse i Göteborg. Föremålet för denna hans verksamhet var, såsom nämnt, icke landets egna barn. Det hade aldrig kunnat gå för sig under dåvarande kyrkliga förhållanden i Sverige. Han predikade för de landsmän, som antingen tillfälligtvis vistades i Göteborg eller voro där bosatta. Många af bådadera slaget fanns det. Ett litet engelskt kapell, tillhörande privat person, utgjorde gudstjänstlokalen. Talrikt besökta voro dessa engelska gudstjänster, särskildt vintern 1811—12.³ Bland åhörarna befunno sig också svenskar, hvilka merendels gingo dit för språkets skull. Ofrivilligt uppträdde således Henderson genom sina predikningar såsom språklärare. Omständigheterna tvingade honom att förvandla denna ofrivilliga undervisning i engelska språket till en konstant sysselsättning. Tvistigheter bland de skottska kongregationalisterna hotade att alldeles undergräfvat Hendersons ekonomiska basis.⁴ Genom understöd från vänner i London blef väl denna något fastare lagd, men Henderson måste dessutom genom språklektioner bidra till sitt eget underhåll. Genom denna sin undervisning kom han i beröring med vida kretsar inom samhället och förvärfvade sig många bekantskaper och vänner. Ett bevis på den aktning, han åt-

¹ HENDERSON a. a. s. 61.

² HENDERSON a. a. s. 82.

³ *Missionary magazine* 1811 s. 189 f.

⁴ HENDERSON a. a. s. 68.

njöt, är, att han blef vald till medlem af Göteborgs vetenskaps- och vitterhetssamhälle. Bland dem, som begagnade sig af främlingens undervisning, må nämnas Carl Fredrik af Wingård, biskop Johan Wingårds son, då lektor vid Göteborgs gymnasium.¹ Det är icke omöjligt, att Wingård just genom dessa studier i engelska språket genom Henderson fick större intresse och mera öppen blick än samtiden för öfrigt för Englands kyrkliga förhållanden. I kyrkopolitiskt hänseende rönt han icke inflytande af sin lärare. Mellan dennes kongregationalistiska åsikter och den blifvande ärkebiskopens strängt högkyrkliga åskådning var ett stort steg. Den kyrkliga formation i England, hvarmed Wingård snarast måste sympatisera, var »the church of England».

Bland Hendersons många svenska åhörare kom en och annan med tiden icke för predikans engelska språk utan för dess innehåll. De funno genom Hendersons förkunnelse, såsom han själf berättar, frid för sina oroliga själar i det blod, som renar från all synd.² Bland dessa Hendersons andliga barn var det i synnerhet en yngling, Adolf Holmlin, som trädde i mycket nära förhållande till sin lärare. Genom denne hade han blifvit väckt till andlig besinning och börjat allvarligt syssla med religiösa ting. Förut hade han helt naivt trott, att alla, som blifvit konfirmerade och undfått sakramentet, kunde vara säkra på sin salighet. När nu frågan, huru skall jag vardas salig, med makt trängde sig på honom, hänvisades han af Henderson till Jesu försoning. Den tärande sjukdom, som snart tog honom bort, bragte hans andliga lif till en öfverraskande snabb och rik utveckling. Hans bortgång inträffade en tid efter Hendersons afresa från Göteborg, men denne fick noggranna underrättelser därom. Utförligt tecknade han för vännerna i Skottland den unge mannens lif och död såsom en mäktig predikan om Guds nåd. Denna lefvernebeskrifning spriddes sedan såsom traktat i vida kretsar i Skottland.³

Henderson glömde icke det kyrkosamfund, hvarifrån han utgått. Det representerade för honom idealet af en kyrka,

¹ HENDERSON a. a. s. 67.

² HENDERSON a. a. s. 82.

³ Missionary magazine 1813 s. 161 ff. HENDERSON a. a. s. 96 ff.

och han sökte därför att också i Göteborg realisera detsamma. Många kunde han icke samla omkring sig, men de få, som slöto sig till honom, önskade liksom han själf, att alla meningsfränderna skulle inbördes komma i nära förening med hvarandra och känna sig sammanknutna i den gemensamma uppgiften att visa världen hvad ett samfund, byggt efter urkristligt mönster på apostoliska principer, verkligen var och kunde betyda. Frukten för de kyrkliga myndigheterna vållade uppskof med önskningarnas förverkligande, men man repade mod och fann, att man borde frukta Gud mer än människor. Man vann styrka vid tanken på, att om apostlarna och de första kristna hållit sig inom de rāmärken, som världens tolerans utstakat för dem, skulle man aldrig fått se någon kristen kyrka komma till stånd. Den 6 oktober 1811 samlades Henderson och hans vänner, nio stycken till antalet, af olika nationaliteter, tre svenskar, tre skottar, en jude, en tysk och en italienare, och slöto sig tillsammans till ett samfund, den första kongregationalistiska kyrkan i Sverige. Med frukten och bāfvan gick man fram på den väg, man slagit in på. Hvarje anmärkning, som framkom mot medlemmarnas kristliga lif, kunde uppväcka fördomar mot detta försök att återupplifva den första kristna tidens lif. En stark ansvarskänsla hölls på detta sätt vaken i församlingen.¹

Hendersons prästerliga verksamhet i Göteborg förde honom en gång in i en svår situation. Två systrar, svenskor till börd, den ena gift med en svensk, den andra med en skotte, begärde af Henderson, att han skulle döpa deras barn, emedan deras samvete förbjöd dem att begagna sig af svenska statskyrkans prästerskap. Henderson ansåg som sin plikt att villfara deras begäran och taga på sig de möjliga konsekvenserna. Någon anmälan till konsistoriet om sitt förehafvande ville han icke göra, utan dopet skulle försiggå alldeles privat, och blef det känt, skulle han till myndigheterna inlämna en skrifvelse, däri han klart ville påpeka de skäl, som förmått honom till hans tillvägagångssätt, på samma gång bedjande dem betänka, huru tidens frihet och upplysning fört med sig ökad tolerans. Denna påtänkta skrifvelse till konsistoriet blef

¹ HENDERSON a. a. s. 93 ff.

aldrig afsänd, ty väl förrättade Henderson dopet, men något bråk därom blef icke af, antingen konsistoriet aldrig fick reda på saken eller lät vid den helt enkelt bero. Fallet synes ha varit enstaka i Hendersons verksamhet.¹

Utsikterna att fullfölja bibelplanerna i Danmark ljusnade så småningom, och fram på våren 1812 beslöt sig Henderson för att definitivt lämna Göteborg och resa till Köpenhamn att där återupptaga sin 1807 afbrutna verksamhet.² Spårlöst hade de fem åren i Göteborg icke gått förbi. Den lilla församling Henderson grundat följde han med intresse äfven efter sin afresa.³ Men mer än genom denna hade Henderson verkat genom sitt personliga umgänge. Det bibelsällskap, som 1813 kom till stånd i Göteborg, byggde på den grundval Henderson lagt genom det intresse för bibelsaken han förmått uppväcka inom samhället, och med tacksamhet erinrade man sig Hendersons namn, då nämnda samfund stiftades.⁴

X.

Den förut nämnde svenske legationspredikanten i London, doktor Brunmark, hade tidigt visat stort intresse för evangeliska sällskapet i Stockholm. På hösten 1810 hade Paterson genom Henderson erhållit underrättelse, att Brunmark i London gjort insamling för traktatverksamheten och ville rekvirera ett antal skrifter för sina landsmän i England. Sällskapet skyndade därför att kalla honom till ledamot.⁵ Det var icke många dess medlemmar, som öfverträffade den nyvalde ledamoten i nit för evangelii sak. Denna ifver var förenad med en sällsynt stark fosterlandskärlek, som sökte taga hvarje tillfälle i akt att gagna fäderneslandet. I brittiska bibelsällskapet var han medlem ända sedan dess första år och såsom sådan högt skattad. Den ledsamma historien, då han, såsom förmedlare af brevet från Pro fide & christianimo an-

¹ HENDERSON a. a. s. 75 f.

² HENDERSON a. a. s. 100 f.

³ HENDERSON a. a. s. 176.

⁴ 10 Rep. of the Br. & F. Bible Society s. 88.

⁵ Ev. sällsk. prot. d. 4 sept. 1810.

gående bibelns spridning i Sverige, kom att utgöra en hämsko till en tid för bibelsällskapets verksamhet i Sverige, blef snart glömd, då Brunmark, sedan han erhållit bättre underrättelser, genom hängifvet arbete undanröjde hvarje misstanke, att hos honom icke skulle finnas intresse för bibelsaken. Undersökningarna om bibelns spridning i Finland försiggingo med Brunmark som mellanhand, och hans utredning af sakernas läge hade till följd, att Paterson blef anmodad att resa öfver Östersjön. Paterson vände aldrig tillbaka till sin verksamhet i Sverige, såsom förut är berättadt. De följande åren sågo honom ju ifrigt sysselsatt i Petersburg. Detsamma var fallet med Henderson. Icke heller han kom tillbaka till Sverige. Efter resor i Danmark och på Island drogs också han till Ryssland.¹ Brittiska bibelsällskapet hade haft alltför stort gagn af dessa män för bibelsakens framgång i Sverige för att icke frukta, att deras frånvaro skulle ha menliga följder för bibelspridningens fortgång. Dessa farhågor voro delvis ganska oberättigade, emedan evangeliska sällskapets kommité inom sig hyste så många driftiga medlemmar, att denna tillbakagång icke hade varit att vänta. Men det oaktadt hade utvecklingen säkerligen icke gestaltat sig så lyckligt som nu blef fallet, om icke brittiska sällskapet gjort ännu en påstötning på den svenska allmänheten genom att skicka en sin representant till Sverige enkom för att ytterligare väcka intresset för bibelsaken. Den, som fick detta viktiga uppdrag sig anförtrödt, var just Brunmark. Sommaren 1813 afreste han från London, medtagande 300 p. st. att efter eget godtfinnande använda på lämpligaste sätt.² Det var ett lyckligt val man hade gjort, när Brunmark blef sällskapets delegerade. Han var genom mångårig vistelse i London väl bekant med de ledande männen i de religiösa kretsarna därstädes och kände således deras planer och önsknigar. Han hade genom umgänget med dem blifvit förd inom trollkretsen af det nyvaknade kristliga lif, som flammat upp inom öriket, där det satt så många hjärtan i brand till hängifvet arbete för Guds rike. Såsom svensk

¹ HENDERSON a. a. s. 137 ff.

² Brittiska bibelsällskapets legitimationsbref för Brunmark finnes bifogadt ev. sällsk. prot. d. 6 juli 1813.

präst och varm vän till Sverige och svenska kyrkan, kunde han i hemlandet väcka större förtroende för sin sak än de båda engelsmännen, hos hvilka man alltid kunde befara tendenser att vilja insmuggla reformert lära genom de anstalter de företogo.

Brunnmarks ursprungliga plan, som han genast började realisera vid ankomsten till Göteborg, var att utdela småsummor här och hvar, där han hörde behof af biblar förefinnas, men då detta förfaringssätt gifvetvis måste blifva partiskt och beroende af tillfälligheter, mögnade beslutet hos honom att söka åstadkomma ett själfständigt bibelsällskap i Göteborg.¹ I denna sin afsikt uppmuntrades och understöddes han på det kraftigaste af sin vän professor Gustaf Rosén, lektor vid Göteborgs gymnasium. Marken i Göteborg var väl förberedd, i det att brittiska bibelsällskapets årsberättelser hade letat sig fram till många, Henderson ofta talat om bibelsällskapens nytta och pastor Steinkopff, som 1812 reste till Tyskland öfver Göteborg, under sin kortvariga vistelse i staden gjort ett mäktigt intryck och detta ej blott för stunden.² Brunnmark och Rosén gjorde förfrågningar under hand hos vänner och bekanta och fingo snart visshet om, att stadens främste män ställde sig mycket sympatiska för inrättandet af ett bibelsällskap. Det enda, som var öfrigt, var att försäkra sig om myndigheternas tillåtelse. Särskildt måste regeringen i Stockholm underrättas om planerna. Med godt hopp om lyckligt resultat inom den närmaste framtiden fortsatte Brunnmark sin resa.

Färden gick till Västerås, till Brunnmarks fädernestift, där han också hade många familjeförbindelser. Här stannade Brunnmark den längsta tiden af vistelsen i hemlandet. Hos domprosten Jedeur fann han lifligt deltagande för ett propo- neradt bibelsällskap för Västerås stift. Den lärde lektor Sche- ringsson vid gymnasiet åtog sig att blifva sekreterare i ett eventuellt sällskap, där han icke minst genom sin kunskap i engelska språket kunde blifva till mycket gagn. Biskop

¹ Den följande framställningen hvilat, där ingen annan källa anföres, på den reseberättelse Brunnmark inlämnade till brittiska bibelsällskapet vid sin återkomst till London. Den återfinnes i 10 Rep. of the Br. & F. Bible Society s. 88 ff.

² HENDERSON a. a. s. 100.

Murray var för tillfället stadd på visitationsresa i Dalarne, och Brunnmark kunde därför icke genast intressera honom för sina planer. Det dröjde också, innan han kom med på det nya företaget. Redan i augusti månad 1813 var allt klart beträffande sällskapets organisation. Möten hade hållits hos Brunnmarks i Västerås bosatte svärfader, medicine doktor B. M. Hall. Man måtte icke varit fullt säker på biskopens gillande, ty först i september delgaf man Murray det upprop, man kommit öfverens om, att man skulle sända omkring i stiftet med uppgift, att Västerås stifts bibelsällskap var bildadt, och att det mottog rekvisitioner på biblar, som genast kunde expedieras, i det en genom Brunnmark förmedlad gåfva från brittiska bibelsällskapet satte det nybildade samfundet i stånd att genast börja sin verksamhet. Biskopen i stiftet och landshöfdingarna i Västerås och Falun skulle vara själfskrifna hedersledamöter, om de ville inträda i sällskapet. Murray skänkte genast projektet sitt gillande. I slutet på året trädde det nya sällskapet genom sin ordförande, professor Stamberg, i förbindelse med evangeliska sällskapet i Stockholm för att med dess bistånd kunna fylla sin uppgift i det vidsträckta och delvis ganska fattiga stiftet.¹

Under sin vistelse i Västerås besökte Brunnmark Stockholm ett par gånger. Han gjorde därvid naturligtvis bekantskap med de ledande männen i evangeliska sällskapet. Vidare uppvaktade han Rosenblad och Lars von Engeström, hvilken senare presenterade honom för konungen. Detta skedde, för att Brunnmark skulle tillförsäkra sig gillande och gynnande på högsta ort för sitt arbete på bibelsocieteters inrättande i landet. Med förekommande vänlighet blef han mottagen. Orsaken därtill fann Brunnmark vara den goda klang, det engelska namnet hade öfverallt, i det man bevarade i godt minne det bistånd England lämnat det fattiga Sverige vid tiden för finska kriget, och i det man nu alltjämt med förundran och tacksamhet såg vittnesbörd om brittiska bibelsällskapets frikostighet. Med glädje tänkte Brunnmark på, att han så väl i ena som andra fallet tjänat som mellanhand, ena gången såsom för en tid sekreterare för nödhjälpskommittén i London och nu såsom representant för Englands bibelväänner.

¹ Ev. sällsk. prot. d. 7 dec. 1813.

Vid sitt första besök i Stockholm ingrep Brunnmark på ett verksamt sätt i striden om apokryfernas tryckning och åstadkom ordnade förhållanden genom den penningförsträckning, han var i tillfälle att gifva. En månad senare blef Brunnmark åter kallad till Stockholm. Evangeliska sällskapet behöfde hans bistånd vid det stundande valet af ordförande efter Leyonmarck, som nu vid åttio års ålder, gammal och trött, afgick från den post, han med så mycken heder beklädt ända från sällskapets stiftande. Brunnmark hade genast klart för sig, hvem den nye mannen var, som borde träda i spetsen för samfundet, nämligen excellensen Rosenblad. Vid sitt förra besök hade Brunnmark fått starkt intryck af denne man, hvilken i samtal med honom lagt i dagen en ingående känedom om såväl brittiska bibelsällskapet som evangeliska sällskapet. Nu gick Brunnmark upp till Rosenblad, och på hans begäran förklarade denne sig villig att åtaga sig det honom tillämnade ordförandeskapet. Rosenblad erkänner själf i ett bref till Brunnmark, att det var dennes förtjänst, att utgången blef den nämnda.¹ Brunnmarks kristliga nit och hans intresse för bibelsaken hade icke förfelat att göra intryck på Rosenblad. Han kom under fund med, såsom han skrifver, att också han själf kunde i sin mån med Guds hjälp blifva en arbetare för det svenska Zion. Det var Guds finger, som utpekade uppgiften för honom. Det skulle vara feghet att draga sig tillbaka, feghet i fråga om att bekänna Jesus inför människorna. Så blef Rosenblad enhälligt vald till ordförande vid kommittésammanträde i september 1813.² Vid följande sammankomst i oktober intog Rosenblad ordförandeplatsen med ett tal, där han, med blicken riktad framåt, ser en ljus och bättre tid vara i antågande, då Jesu namn icke längre skulle ställas i skuggan och försoningsläran icke längre föraktas.³ Talet, hållet i varm ton, utkom i tryck på svenska⁴, och på engelska i brittiska bibelsällskapets berättelser. I England väckte det

¹ 10 Rep. of the Br. & F. Bible Society s. 87.

² Ev. sällsk. prot. d. 18 och 22 sept. 1813.

³ Ev. sällsk. prot. d. 5 okt. 1813.

⁴ Tal hållit af ... Matth. Rosenblad vid dess inträde, såsom ordförande, uti evangeliska sällskapets committee den 5 oktober 1813. Sthm 1813.

stort uppseende, och pastor Steinkopff försäkrade Brunnmärk, att han sett skaror af män och kvinnor på det ifrigaste lyssnande vid dess uppläsning och prisande Gud för den anda, som genomgick det, och att ju mer det lästes, desto mer beundrades det.¹ Samtidigt med Leyonmarck afgick magister G. N. Dahlman från sin befattning såsom sällskapets sekreterare, hvilken han innehafte ett par års tid, och pastor Wætterdahl, en af sällskapets stiftare, efterträdde honom. Wætterdahl hade redan i början af samfundets tillvaro lagt hand vid sekretaregöromålen, men lämnat dem efter en tid, efter hvad det vill synas på grund af någon misshällighet inom kommitén.²

I oktober månad 1813 reste Brunnmärk från Västerås för att återvända till London. Vägen togs naturligtvis öfver Göteborg. Under den tid, som förflutit, sedan Brunnmärk sist gästade staden, hade planen på ett bibelsällskaps stiftande mognat. Brunnmärk kom för att skörda den mogna frukten. I sällskap med professor Rosén gick han upp till biskop Wingård och utlade några punkter, som Wingård ville ha full visshet om, innan han ville ställa sig i spetsen för det nya företaget. Brunnmärk försäkrade nu, att brittiska bibelsällskapet städse följde den regeln att lämna landets konfession fullkomligt i fred. Så mycken hänsyn till bestående kyrkliga förhållanden tog vidare det engelska samfundet, att det icke ville sprida någon annan bibelöfversättning än den i de olika länderna auktoriserade. Sedan Wingårds farhågor för mindre lyckliga konsekvenser för svenska statskyrkan af ett eventuellt samarbete med ett reformert samfund blifvit undanröjda, gick han villigt med på Brunnmärks planer. Den 4 november 1813 konstituerades Göteborgs bibelsällskap, det andra svenska, på ett stort möte i närvaro af landshöfding, biskop och stadens myndigheter och främste män. Ordförande blef Wingård, sekreterare Rosén och C. F. af Wingård. Bland styrelseledamöterna märkas män från de gamla göteborgska patriciersläkterna, såsom Kjellberg, Ekman, Brusewitz m. fl. Genom

¹ Steinkopffs bref bifogadt ev. sällsk. prot. d. 2 aug. 1814.

² Ev. sällsk. prot. d. 4 dec. 1810.

en gåfva af Brunmark kunde sällskapet genast träda i verksamhet.¹

Wingård var den förste biskop, som ställde sig i spetsen för ett bibelsällskap. Den rörelse, som resulterade i bibelsällskaps upprättande nästan i alla stiftsstäder, betraktades till en början med snarare misstänksamma än vänliga blickar från de kyrkliga myndigheternas sida. Ledningen hade därför hittills legat i händerna på lekmän och pastorer. Med Rosenblads tillträde till ordförandeplatsen i evangeliska sällskapet inträdde i detta fall en märkbar förändring. Han tyckes nämligen ha ansett, att biskoparnas nitiska medverkan var ett oundgängligt villkor för att få bibelsaken längre fram än den kommit. Han sökte därför intressera stiftscheferna,² och han lyckades verkligen i dessa sina ansträngningar. Hans appell till dessa statskyrkans representanter blef ingalunda obesvarad, hvilket nogsam visade sig de följande åren.

Det var stora framgångar Brunmark kunde uppvisa som resultat af sin rundresa i Sverige. Om den kristligt ödmjuka och mycket anspråkslöse mannen någonsin kände stolthet öfver hvad han uträttat, så kunde han göra detta, om han under sjöfärden till London gick igenom sina minnen från Sverige. Två bibelsällskap hade han fått till stånd och förarbeten till ett tredje, i Visby, voro gjorda, hvarom mera längre fram. Så hade han vidare uppletat en ordförande för evangeliska sällskapet, och en bättre hade knappast stått att erhålla. Med stor glädje och tacksamhet har Brunmark säkerligen afgifvit sin rapport till det brittiska bibelsällskapet.

Brunmark var icke en man, som slog sig till ro med hvad han en gång vunnit. Redan följande år var han ånyo på väg till Sverige. Brittiska bibelsällskapets plan var att i Stockholm få till stånd ett allmänt svenskt bibelsällskap, som skulle understödjas af biträdessällskaper i alla stiftsstäder. Brunmark fick uppdraget att vidtaga sådana mått och steg, som kunde leda till önskad resultat. För detta ändamål erhö

¹ Berättelse om Göteborgs bibelsällskaps första allmänna sammankomst. Gbg 1815, s. 13, 39.

² Ev. sällsk. prot. d. 7 dec. 1813, d. 4 jan. och 3 maj 1814.

han fri dispositionsrätt öfver 100 p. st.¹ Den, som ursprungligen kommit upp med planen, var möjligen Paterson, som själf påstår, att det var han, som först påpekade nödvändigheten att företaga fullständig skilsmässa mellan traktat- och bibelspridning i stället för den boskillnad, som hittills ägt rum mellan dessa båda evangeliska sällskapets verksamhetsgrenar och att han meddelat Brunnmärk denna plan vid deras sammanträffande under Patersons resa till Sverige och England 1814.² Det är möjligt, att Paterson har rätt, men ingalunda får man skjuta Brunnmärk i bakgrunden, när det gäller svenska bibelsällskapets konstituerande, såsom Paterson tyckes vilja göra.

Vid extra sammanträde i evangeliska sällskapets kommité d. 9 juli 1814³ föreslog Brunnmärk, att ett svenskt bibelsällskap skulle inrättas, och omnämnde därvid det intresse brittiska bibelsällskapet hyste för en sådan anordning. Han framlade också förslag till stadgar, hvilket förslag remitterades i och för granskning till en beredning, bestående af förslagsställaren själf, hofpredikanten Fuchs, Häggman, Hambræus och Wætterdahl. Till slutlig behandling kom det icke förrän i början af följande år, 1815. Då var Brunnmärk borta för alltid.

Redan i juni månad 1814, strax efter ankomsten till Sverige, hade Brunnmärk ådragit sig en häftig förkylning, som undergräfvade hans krafter. Febern ville icke lämna honom, men detta oakadt sparade han sig icke, utan fortsatte sitt arbete.⁴ De yttre omständigheterna gestaltade sig gynnsamt för honom, då han under sommarens lopp blef utnämnd till kyrkoherde i Munktorp af Västerås stift, ett rangpastorat, till erhållande af hvilket bland andra professor Hagberg i Lund vid detta tillfälle anmält sig. Rosenblad var emellertid fast besluten, att sådana tjänster, som de, hvilka Brunnmärk gjort svenska kyrkan, skulle värdigt belönas och utnämnde honom också. Han skref därom till Hagberg, nästan ursäktande sig, att han förbigått den högt meriterade mannen. Brevet är

¹ Ev. sällsk. prot. d. 9 juli 1814.

² PATERSON a. a. s. 222 f.

³ Ev. sällsk. prot. d. 9 juli 1814.

⁴ Bref från Brunnmärk till brittiska bibelsällskapet dat. Västerås d. 18 juni 1814 i 11 Rep. of the Br. & F. Bible Society. App. s. 62.

skrifvet efter Brunnmarks död, och heter det där bland annat: »Hvad Munktorp angick, hvartill sal. D:r Brunnmark hade längre tid löfte, så var han en exception. Kanske på 100 år en sådan prästman i Sverige icke varit. I själfva London ägde han ett stort anseende. Hans nit för religionen var upplyst och högst lifligt. Han skaffade tunnor guld till nödlidande i Sverige och själf led han nära till nöd. Lämnade änka och 3 små barn bara i stor skuld.»¹

Utnämningen spridde glädje öfver Brunnmarks sista dagar. Han skref till Steinkopff, att han i denna såg ett nytt bevis på Guds allsmåktiga försyn, som låtit det bli ljust, just då han själf tyckte det var som mörkast. Han tillägger, att hvar gång han rörde handen vid skrifningen, smärtade det honom, men att alla smärtor glömdes, när han fick skriva och arbeta för bibelsaken.² Tillsammans med sin familj vistades han denna tid hos sin broder, assessor P. Brunnmark i Ytternora. Han fröjdade sig öfver att vara i den natursköna omgifningen, att se de skogklädda bergen stiga terassförmigt, att se sjöar och strömmar. Det var, skref han till Steinkopff, för mer än alla kejsare och konungar och marskalkar denne hade sett under sin rundresa.³ Den 1 augusti 1814 dog Brunnmark, innan han tillträdtt sitt pastorat. I slutet af månaden fick brittiska bibelsällskapet af en svensk köpman i London mottaga underrättelsen om hans död. Han hade dött i frid, utan dödskamp. Efter det ansträngande arbetet i Herrens tjänst voro krafterna helt enkelt slut.⁴

Brunnmarks bortgång var en kännbar förlust för bibelsaken i Sverige. Paterson, som passerade Stockholm i september månad, konstaterade, huru smärtsamt man öfverallt var berörd af dödsfallet, och undertryckte icke sina farhågor för bibelsakens framtid i Sverige.⁵ Brunnmark efterlämnade

¹ Rosenblads bref dat. Sthlm d. 22 aug. 1814 bland *Bref till C. P. Hagberg, förvarade i Lunds Universitetsbibliotek.*

² Brevet dat. Ytternora i Dalarna d. 10 juli 1814 i 11 *Rep. of the Br. etc.*

³ BRUNNMARKS bref dat. d. 23 juli 1814 i 11 *Rep. of the Br. etc.*

⁴ Brevet dat. d. 22 aug. 1814 i 11 *Rep. of the Br. etc.* s. 66. BRUNNMARKS levernebeskrifning i Västerås stiftstidning nr 233, 34, 36.

⁵ PATERSONS bref till brittiska bibelsällskapet dat. Sthlm d. 27 sept. 1814. 11 *Rep. of the Br. etc.* s. 69.

sin familj i mycket fattiga omständigheter. Paterson uppsökte Brunnmarks änka i Västerås, och i betraktande af de ömmande omständigheterna beslöt han göra hvad han kunde för att lätta hennes bekymmer. Det var också en tacksamhetsgård åt den trogne medarbetaren.¹ Paterson och parlamentsledamoten Joseph Buttervorth jämte några andra utfärdade till den engelska allmänheten ett upprop om insamling af medel till Brunnmarks familj. Det visade sig nu, hvilka sympatier den främmande legationsprästen under sina Englandsår förvärfvat sig. Icke mindre än 2,500 p. st. inflöto, hvilka, placerade i engelska statspapper, tillförsäkrade änkan en årlig pension under hennes lifstid på 100 p. st., och skulle kapitalet sedan tillfalla barnen eller deras rättsinnehafvare. Det förvaltades efter vissa föreskrifter och under därtill utsedd styrelse af fyra trustees enligt ett särskildt fastställt reglemente. Allt var sålunda väl och fullt affärsmässigt anordnad.²

Brittiska och utländska bibelsällskapets sekreterare John Owen gifver i sitt arbete om nämnda sällskap Brunnmärket det vitsordet, att allt hvad han utförde, gjorde han med mycket omdöme, med finkänslighet och trohet, och att all den lön han för egen del ville af sällskapet mottaga var dess tack. För honom hade det varit belöning nog att icke aktas ovärdig brittiska bibelsällskapets kommités förtroende och att således ha fått vara medarbetare i den stora gemensamma saken. Owen anser också, att man har Brunnmärket framför allt att tacka för att den svenska allmänheten ständes välvilligt mot bibelsällskapen, så att ett allmänt svenskt bibelsällskap kunde komma till stånd.³ Det är egendomligt att se huru olika Brunnmärket och Paterson slutade det aktiva arbetet för bibelsaken. Den förre utfattig, den senare med en pension på 5,000 rubel. Därmed är ingalunda sagdt, att icke Paterson var en oegennyttig man, som kunde offra sitt. Det hade han nog samt visat. Skillnaden var, att den ene var svensk, den andre skotte.

Förberedande underhandlingar om ett svenskt bibel-

¹ PATERSON a. a. s. 230.

² Svenska bibelsällsk. prot. d. 10 aug. 1815.

³ OWEN a. a. II s. 383, 441.

sällskap hade ägt rum under sommaren 1814, såsom förut är berättadt. Det var meningen att få konungen och kronprinsen med i det tillärnade sällskapet, och muntligen hade de gifvit sitt löfte. De politiska förhållandena förde emellertid både kronprinsen och Rosenblad till Kristiania under hösten 1814.¹ Först på nyåret 1815 kunde man skrida vidare. Enligt stadgeförslaget² skulle konungen vara sällskapets högste beskyddare, kronprinsen dess förste hedersledamot, Rosenblad ordförande. Efter engelskt³ mönster skulle det vidare finnas ett antal vice presidenter, valda bland dem af rikets herrar, höge män, bisköpar m. m., som ville ingå i sällskapet. Detta fick härigenom en starkt officiell prägel, som kanske var nödvändig för att sällskapet skulle vinna förtroende. Ledningen af de löpande göromålen skulle liksom i evangeliska sällskapet omhänderhafvas af en kommité. Engelskt var vidare betonandet af att den bibel, som skulle spridas, borde vara utan alla främmande tillsatser, en motsvarighet till det ryktbara »without note or comment». Den interkonfessionella karaktär, som så starkt framträder i det engelska samfundets konstitution, fann också sin motsvarighet i stadgeförslaget, där det i en paragraf heter: »Utan afseende på stånd, kön, tro och öfvertygelse är detta sällskap tillgängligt för alla kristna, hvilka ej allenast erkänna och antaga den heliga skrift såsom enda rättesnöre för sin tro och trosplikter, utan äro ock grundfast öfvertygade om nödvändigheten att så vidsträckt som ske kan utsprida denna dyrbara bok ibland sina medmänniskor». Förslaget blef än en gång granskadt af Fuchs, Hambræus och Keyser.³ I de stadgar, som af konungen stadfästes den 22 febr. 1815, hade åtskilliga ändringar vidtagits. Förslaget hade försvenskats, i det de påpekade, från brittiska bibelsällskapets stadgar hämtade formuleringarna försvunnit såväl med afseende på bibelns utgifvande utan alla tillägg som ock beträffande den för svenska statskyrkans medlemmar ovant klingande grundsatsen, att konfessionen skulle träda i bakgrunden. Be-

¹ Jfr WÆTTERDAHLS bref till brittiska bibelsällsk. dat. d. 7 okt. 1814 i 11 Rep. of the Br. etc. s. 75.

² Stadgeförslaget är bifogadt ev. sällsk. prot. d. 1 nov. 1814.

³ Ev. sällsk. prot. d. 10 jan. 1815.

nämningen vice president hade utbytt mot titeln hedersledamot.¹

Den första allmänna sammankomsten i det nybildade svenska bibelsällskapet hölls först den 27 april 1816. Dess kommité, som konstituerade sig vid sammanträde den 31 mars 1815, hyste inom sig en stor del af dem vi känna från evangeliska sällskapet, såsom Wættedahl, Hambræus, Keyser, Häggman.² Bland öfriga medlemmar märkas Johan Olof Wallin och den gamle upplysningsmannen Nils von Rosenstein. Sekreterare blef dåvarande hofpredikanten Johan Jakob Hedrén, sedermera biskop i Linköping. Ordförande var Rosenblad, fortfarande också ledare för evangeliska sällskapet, hvilket nu begränsade sin verksamhet till traktatspridningen. En frikostig gåfva af kronprinsen på 2,400 R:dr b:co satte svenska bibelsällskapet i stånd att genast börja en omfattande verksamhet. Dess arbete för bibelns spridning öfver hela landet underlättades och möjliggjordes genom de bibelsällskap, som uppstodo i de olika stiftet, hvilka från sällskapet i Stockholm fyllde sitt behof af de heliga skrifterna.

XI.

Det är förut omtaladt, att Västerås och Göteborgs bibelsällskap tillkommit år 1813 genom Brunnmarks bemödanden. Ännu ett bibelsällskap leder, såsom redan är antydt, sitt ursprung från samme man. Fram på våren 1813 hade Brunnmark satt sig i förbindelse med konsistorienotarien Gustafsson i Visby och gjort förfrågningar angående bibeltillståndet på Gottland, om bibeln fanns i de flesta eller hvarje hus, äfven de fattigaste, om vid konfirmation biblar utdelades gratis etc.³ Löfte om hjälp från London, om så behöfdes, blef också gifvet. Under sommarens lopp fick Brunnmark de begärda upplysningarna, hvilka gifvo honom anledning att skicka ett större antal biblar och nya testamenten jämte 100 r:dr b:co till

¹ Jfr svenska bibelsällsk. första årsber.

² Svenska bibelsällsk. prot. d. 31 mars och 19 april 1815.

³ Jfr BRUNNMARKS reseber. i 10 Rep. of the Br. etc. s. 88 ff.

Gustafsson. Det skedde samtidigt med Brunnmarks återresa till England. Under vistelsen i Västerås hade han sammanträffat med den nye gottlandsbiskopen Eberstein och lagt bibelsaken honom synnerligen på hjärtat. Eberstein lofvade också att understödja ett eventuellt bibelsällskap. Ett sådant bildades verkligen med anledning af Brunnmarks gåfva.¹ Redan i medio af november 1813 kunde man genom ett cirkulär till allmänheten meddela, att Visby bibelsällskap bildat sig under ledning af en kommité, bestående af några kyrkoherdar i stiftet och några lekmän i Visby. Den vädjan, som gjordes till allmänheten om understöd af bibelsaken, förklingade icke heller på Gottland ohörd. Ytterligare understöd kom från England. Den gåfva af 100 p. st., som Brunnmark genast vid sin ankomst till London utverkade åt det nybildade sällskapet, kom detta icke tillhanda förrän i maj månad 1814, emedan den stränga kölden hämmade postgången. Under loppet af 1814 började så Visby bibelsällskap sin verksamhet, och anknytning gjordes till evangeliska sällskapet.

Samma år som svenska bibelsällskapet i Stockholm grundades, såg ett annat likartadt samfund dagen i Lund. Förhistorien går flera år tillbaka i tiden. Paterson hade redan år 1807 under sitt besök i Lund förvärfvat en vän i professor Anders Hylander,² hvilken sedermera med intresse följde det evangeliska sällskapets verksamhet och själf författade traktater för dess räkning. 1812, då Paterson, Henderson och Steinkopff sammanträffade i Helsingborg, måste Henderson stanna kvar efter de andras afresa för att invänta tillåtelse att vistas i Danmark. Väntetiden begagnade han till att göra en afstickare till Lund, där han ville intressera de ledande männen vid universitet för bibelsaken.³ Så till vida möttes han af otur, som Hylander var bortrest. Han beslöt då att vända sig till professor Mattias Norberg, den berömde orientlisten. Henderson var ju själf en framstående linguist, som med förkärlek studerade de österländska språken. Med vänlighet tog Norberg

¹ Ev. sällsk. prot. d. 4 okt. 1814, då en berättelse från Visby bibelsällsk. om dess stiftande upplästes. Skrifvelsen är bifogad denna dags protokoll.

² PATERSON a. a. s. 51.

³ HENDERSON a. a. s. 107 ff.

emot främlingen, och då han såg hans filologiska intresse, gaf han honom en syrisk kodex, hvilken han hade utgifvit, samt visade honom nasareiska manuskript.¹ Henderson å sin sida utlade för Norberg, hvad brittiska bibelsällskapet åsyftade och utträttat. Så tog han afsked och gick till sitt värdshus, där han efter en stund fick mottaga en middagsbjudning till Norberg för följande dag. Här yppade sig ett förträffligt tillfälle för Henderson att lägga i dagen vikten af bibelsällskaper, ty bland gästerna voro många, som med intresse lyssnade till hvad Henderson hade att förmåla. Bland de nya bekantskaperna var det somliga, som sedermera, i full högtidsdräkt, gjorde Henderson sin uppvaktning i hans tillfälliga bostad i Lund. En af dessa var den originelle David Munck af Rosenschöld, som visade stort intresse för saken och bad att af Henderson få en framställning af bibelsällskapernas verksamhet att införa i den »journal för religionslärare», som han ämnade inom kort publicera.² Bland nyförvärfvade vänner kunde Henderson räkna pastor Arrhén, anställd vid läroverket i Karlskrona, hvilken var nära förbunden med Hylander. Denne Arrhén synes ha kommit Henderson rätt nära, och det närmaste praktiska resultatet af Lundabesöket vanns genom honom, i det han lofvade att göra undersökningar om bibelns förekomst i den församling han tillhörde samt åtog sig att uppmana andra präster att göra detsamma. Rapporterna skulle insändas till evangeliska sällskapet. Hendersons yrkande på ett bibelsällskap i Lund hade för den närmaste tiden icke någon påföljd, men var ett frö med groddkraft.³

¹ NORBERG utgaf Codex nasaræus, liber Adami appellatus I—V. Upplagan var ett verk af imponerande lärdom, utmärkt för sin tid, men är nu obrukbart på grund af det godtyckliga återgifvandet af den mandäiska texten. Realencyklopädie für prot. Theol. u. Kirche. 3 Auf. Art. Mandäismus.

² Någon sådan redogörelse för bibelsällskapen återfinnes icke i journalen.

³ HENDERSON påpekar, att man på många håll i Lund hyste fördomar mot inrättandet af ett bibelsällskap därstädes, emedan förslaget tycktes vara utgånet från brödraförsamlingen och framkommet i dess intresse. Anledningen till dessa misstankar var säkerligen Hendersons nära förhållande till Hylander. — Henrik Schartau ingick icke i något bibelsällskap. Han invaldes i svenska bibelsällskapet, men afböjde medlemskallelsen, som han ansåg sig hindrad att antaga »endast af en långt före detta stadgad föresats att icke med nya förbindelser öka antalet af de samhällsplikter, som jag allt mera blir oförmögen att fylla», såsom Schartau skrifer i ett bref, bifogadt svenska bibels. prot. d. 20 jan. 1815.

Brittiska bibelsällskapets uppdrag förde ju nu Henderson till Island, men 1815 finna vi honom åter i Köpenhamn, på väg till Petersburg att understödja Paterson. Denne, som fortfarande med intresse följde händelserna i Sverige, ansåg det vara af synnerlig vikt, att bibelsällskap inrättades i de båda universitetsstäderna och hade därför skrivit till Lund, att man där borde draga nytta af Henderson under dennes vistelse i Köpenhamn.¹ Henderson var också uppfylld af samma nit och reste själfmant i november 1815 öfver till Lünd för att se, hur saken avancerat.² Han möttes af fullbordadt faktum. Lunds bibelsällskap hade några dagar förut, den 10 november, firat sin första allmänna sammankomst. Sverige visade, att det nu började reda sig på egen hand. Det var biskop Faxe, som tagit initiativet.³ Redan vid prästmötet i augusti 1814 hade han lagt saken på prästerskapets hjärta, men riksdagsbestyr kommo då hindrande i vägen för planernas snara fullbordande. Henderson var mycket nöjd med hvad han erfor om det nybildade samfundet och trodde sig kunna konstatera, att grunden var väl lagd. De ledande personerna hade hans gillande. Faxe träffade han visserligen icke, då denne var borta på visitationsresa, men sällskapets sekreterare, professor Hagberg, gjorde på honom ett godt intryck, såsom en utmärkt man, den lämpligaste för sysslan man kunde tänka sig. Henderson föreslog inrättande af biträdessällskap i de skånska städerna, såsom Malmö, Landskrona m. fl. Hvad den förstnämnda staden beträffar, hyste han goda förhoppningar, då kyrkoherden därstädes, Gullander, visade lifligt intresse för saken och nitiskt understöddes af den fromme och varmhjärtade köpmannen Bager, hvilken en tid, med stor framgång, verkat såsom kommissionär för evangeliska sällskapet i Stockholm. Ett hjärtligt mottagande hade Henderson fått af sina gamla vänner Hylander och Norberg. Den sistnämnde blef mycket förtjust, då Henderson öfverlämnade till honom ett genom brittiska bibelsällskapets försorg utgifvet nytt testamente på

¹ PATERSON a. a. s. 255.

² HENDERSON a. a. s. 177 ff.

³ Protokoll hållet vid sammanträde med Lunds bibelsällskap 1815. Lund 1815, s. 6.

turkiska. Det glädde Henderson, att Norberg, den främste orientalisten i Europa, som han kallar honom, fann den gjorda öfversättningen mycket förtjänstfull. Lundensarna tyckas ha mottagit den främmande resenären på ett synnerligen gästfritt sätt, nästan för storartadt. Henderson skref, medan han ännu låg kvar i Köpenhamn, till en vän i England, att lundaborna visserligen uppmanat honom till ett nytt besök i deras stad, men han vågade knappt resa dit igen; till den grad hade de skrämt honom med sina kalaser.¹

Liksom stiftschefen i Lund satt sig i spetsen för ett bibelsällskap därstädes, så gjorde flera biskopar på andra ställen. 1817 kommo likartade samfund till stånd i Skara, Hernösand, Växiö och Uppsala, i det Weidman, Almqvist, Mörner och Lindblom hvar i sin stad togo initiativet.² Den outröttlige och nästan allestädes närvarande Paterson bidrog väl icke direkt till dessa samfunds upprättande, men hade dock sin hand med i spelet på flera ställen. Med Lindblom hade han stått i korrespondens under sin Petersburgsvistelse³ och den resa han företog till England 1817 lade han öfver Torneå, hvarigenom han kom i tillfälle att träffa biskop Almqvist, hvilken han glädde genom att utlofva engelskt understöd för bibelverksamheten.⁴ I Uppsala mottog Lindblom honom med öppna armar. Ärkebiskopen synes icke ha imponerat på Paterson, som väl tycktes vara road af hans sällskap och uppskatta hans förekommande vänlighet, men vid jämförelse med den andre svenske ärkebiskopen, Tengström i Finland, fann Lindblom väga alltför lätt.⁵ I Västerås underhandlade Paterson med biskop Murray, och i Skara uppsökte han Weidman. Här synes man ha behöft en rådgifvare, och man uppskattade högt det bistånd, den erfarne mannen gaf vid uppgörandet af planerna för det därvarande bibelsällskapets verksamhet.⁶ I Göteborg tog Paterson med glädje del af berättelsen om det i denna stad verkande

¹ HENDERSON a. a. s. 181.

² Jfr de olika bibelsällskapens första årsberättelser.

³ PATERSON a. a. s. 265.

⁴ PATERSON a. a. s. 277.

⁵ PATERSON a. a. s. 295.

⁶ Skara stifts bibelsällskaps första årsberättelse. Skara 1818 s. 21.

samfundets framgångsrika arbete. Med sällsynt offervillighet hade allmänheten i dessa trakter understödt bibelsaken.¹

Än en gång besökte Paterson Sverige, nämligen på resan tillbaka till Petersburg efter en tids vistelse i England. Han tog vägen öfver Stockholm, och under resan dit uppsökte han biskop Tingstadius i Strängnäs för att förmå honom att sätta sig i spetsen för ett bibelsällskap för hela stiftet.² Ett samfund för bibelns spridning fanns redan inom stiftets område, nämligen i Örebro, där kammarherre Johan Henrik Steuch tagit initiativet och i slutet af år 1816 fått till stånd Nerikes bibelsällskap.³ Paterson visste, att Tingstadius var ogynnsamt stämd mot bibelsällskapen, icke mot dem i och för sig, utan därför att de spridt den gamla öfversättningen och därigenom verkat hämmande för den nya öfversättningens antagande, åt hvilken Tingstadius ägnat ett lifslångt arbete. För att stämma biskopen gynnsamt hade Paterson tagit med sig ett stort antal vackert bundna biblar på olika språk, hvilka han som gåfva öfverlämnade. Detta bevis på bibelsällskapens storartade verksamhet imponerade dock icke på Tingstadius. Han förblef obeveklig. Först 1832 bildades Södermanlands bibelsällskap.⁴

Henderson hade gästade Lund 1815. Nästa gång vi finna honom i Sverige var år 1819. Han reste då från Köpenhamn

¹ I ett bref till Rosenblad omtalar Häggman sina intryck vid läsningen af Göteborgs bibelsällskaps årsberättelse och gör därvid följande jämförelse med ev. sällsk.: »Att då Evang. Sällskapet, alltifrån den tid då det började arbeta på Bibeln, eller på 5 års tid, funnit i hela Riket blott 386 Contribuenter, bland hvilka många nu äro döda... så har däremot Göteborgska Bibelsällskapet, på detta enda året 1814, räknat 502 sådane, inom ett enda stift! Likaså uppgifver Evang. Sällskapets redovisning för år 1814 endast 116 välgörare för bibelsaken, berörde år, och deras sammanlagda gåfvor endast R:dr 692 B:co, under det Göteborgska Bibelsällskapet kunnat, ehuru inom så liten krets, insamla R:dr 6381 B:co. Så mycket som det ena gör min bestörtning öfver vårt tillbakalifvande, och bevisar nödvändigheten af den anstalt som nu är träffad, att skaffa sällskapet en större verkningskraft i bibelplanen, äfvenså mycket är jag glädjefullt förvånad öfver så stora verkliga bevis af en allmännare, långt mera rådande kärlek för Bibeln, vid rikets västra kust, än vid den östra». — Brefvet, dateradt Sthlm den 8 juni 1815, är bifogadt svenska bibelsällsk. prot. den 12 dec. 1815.

² PATERSON a. a. s. 281.

³ Ber. af Nerikes bibelsällsk. comité... Örebro 1819.

⁴ Jfr detta bibelsällsk. tryckta ber.

till Karlskrona, där han hade gamla förbindelser, och där han redan för fyra år sedan sökt genom sin vän Arrhén verka för en sammanslutning. Nu var samfundet bildadt, och Henderson kom i tillfälle att närvara vid dess första sammankomst. Tanken var att särskildt förse flottans manskap med biblar. Amiralerna Lagerstråle och Trolle hade för den skull lofvat sin medverkan. Vid mötet uppmanades Henderson att tala, och fastän oförberedd, yttrade han sig på svenska. Språket stred nog mot grammatikens regler, skref han hem till sin hustru, men det gjorde kanske icke så mycket. Det värtaligaste i anförandet hade varit, då han erbjöd ekonomiskt understöd från England. Henderson ställde sedan färden till Kalmar, där biskop Stagnelius, såsom upphofsman och ordförande i det nyss bildade samfundet för bibelns spridning i Kalmar stift, vänligt tog emot honom.¹ Åtterresan till Danmark togs öfver Växiö. Fastän Henderson rest så mycket i hela Sverige hade han aldrig haft något obehagligt reseäfventyr. Vägen ner till Skåne ansågs dock så osäker, att Henderson här för första gången reste under bevakning, i det han i Växiö till följeslagare erhöi en husar, som skulle beskydda honom mot kringstrykande fredsstörare.²

Vid prästmötet i Linköping 1817 planerades biskop von Rosenstein ett bibelsällskap, som dock blef färdigbildadt först på våren 1819.³ Nu funnos sammanslutningar för bibelns spridning i alla stiftsstäder utom i Strängnäs. Brunnmarks plan på ett allmänt svenskt bibelsällskap i Stockholm med biträdande sällskap i stiftsstäderna hade gått i verkställighet.

En del andra, s. k. biträdessällskap, stiftades också, såsom i Göteborg, Gefle, Stockholm. En egendomlig bildning är att anteckna, nämligen ett bibelsällskap för barn, upprättadt i Göteborg. Läraren vid Prins Oscars skola därstädes, Pastor Cornelius Rahmn, hade en gång under ett veckoförhör med skolbarnen omtalat Guds underbara gärningar och därvid särskildt nämnt den närvarande tidens stora anstalter för bibelns

¹ 15 Rep. of the Br. & F. Bible Society innehåller bref från HENDERSON dat. Karlskrona d. 29 jan. 1819, Kalmar d. 3 febr., Köpenhamn d. 19 febr.

² HENDERSON a. a. s. 235 f.

³ Ber. om Linköpings bibelsällskaps första allmänna sammanträde den 11 maj 1819, s. 6.

spridning såsom ett verk, hvarvid man måste utropa: detta är Guds finger. Då en tid därefter tjugo biblar tilldelades skolan, blef barnens uppmärksamhet ytterligare fästad vid saken, och en dag kommo de till sin lärare med ett litet belopp, som de trots sin fattigdom sparat samman, med anhållan att gåfvan skulle öfverlämnas till Göteborgs bibelsällskap. Stor glädje väckte det i skolan, att denna gåfva erkändes i den snart därefter utkomna årsberättelsen. Det gaf impulsen till att lärjungarna fattade beslut att själfva bilda ett bibelsällskap. Rahmn höll emot i början genom låtsade motsägelser för att pröfva fastheten af deras uppsåt. Då de framhårdade, lät Rahmn saken ha sin gång; i juli 1815 bildades sällskapet med Rahmn till ordförande. Vid sin sida fick han en kommité, bestående af sju ynglingar. Sekreterare blef underläraren i skolan.¹

XII.

Såsom bihang till framställningen af de svenska bibelsällskapens uppkomst vilja vi foga några ord om det norska bibelsällskapet, emedan dess tillkomst är nära förbundet med Rosenblads namn. Hösten 1814 vistades Rosenblad en tid i Kristiania såsom en af underhandlarna från svensk sida, angående föreningen mellan Sverige och Norge. I denna grannliga situation visste han förvärfva sig stor aktning och stora sympatier från norsk sida. Biskop Bech skref några månader efter uppgörelsen, att han aldrig skulle glömma Rosenblads af visdom, rättfärdighet och eftergifvenhet präglade uppträdande, när det gällde den stora saken, Sveriges och Norges förening. Rent personligt glädde han sig öfver den vänlighet han rönt af Rosenblad, hvilken han ansåg ha förskaffat honom kronprinsens bevågenhet.² Dåvarande slottspastorn på Akershus, sedermera biskopen i Bergen, Claus Pavels, hvilken med stort

¹ Berättelse om detta bibelsällskaps uppkomst är bifogad svenska bibelsällsk. prot. d. 26 sept. 1815.

² BÆCHS bref till Rosenblad dat. d. 28 febr. 1815 är bifogadt ev. sällsk. prot. 1815.

intresse följde dagens händelser och i sina dagböcker gifvit en liflig skildring af denna tiden, kände sig också dragen till Rosenblad. Han fann det betydelsefullt med hänsyn till förhållandet till det nya broderfolket, att den förste svenske man han mött under underhandlingarna var en, hvilkens intresse för religiösa ting genast trädde i dagen.¹ I slutet af oktober 1814 sammantråffade de båda männen för första gången. Rosenblad hade samma dag hört Pavels predika, och han glädde sig öfver den äkta religiositet hans förkunnelse bar vittne om.² Både vid detta och andra tillfällen uppmanade han honom att söka åvägbringa ett bibelsällskap i Norge och utlofvade därvid understöd från Sverige. Han sökte att i denna riktning påverka äfven andra präster.³ Vid Rosenblads afresa från Kristiania hade dock saken icke avancerat mycket långt. Muntliga underhandlingar om ett bibelsamfunds upprättande skulle föras i Stockholm med doktor Neuman, sognepräst i Asker, hvilken i egenskap af representant för norska prästerskapet skulle resa dit i politiska angelägenheter.⁴ Om dessa muntliga underhandlingar ledd till något resultat, är oss icke bekant. Det var emellertid icke genom Neuman, utan genom Pavels, som saken fördes märkbart framåt.

Pavels gaf Rosenblad det rådet att söka intressera de norska biskoparna för bibelsaken. Han rekommenderade därvid särskildt biskop Nordal Brun i Bergen, som så energiskt kämpat mot föreningen med Sverige. Hvad han talat och skrivit under den nyss förflutna tiden borde icke minska regeringens eller någon rättskaffens svensk mans tillit till honom. »Han, som vi alle, blændedes af en skuffende Glands, der vist ikke oftere skal bedaare os», skref Pavels.⁵ Fastän 70 år gammal, kunde Brun värmas såsom en tjugoårig yngling, för den sak han fann god. Religionen hade i Norge knappt någon upp-

¹ PAVELS' bref till Rosenblad dat. d. 27 nov. 1814 är bifogadt ev. sällsk. d. 10 jan. 1815.

² Claus Pavels's Biografi og Dagböger, udgivne i Uddrag af CLAUD PAVELS RIIS. Bergen 1864, s. 308.

³ Jfr bl. a. bref från Sören Georg Abel, sognepräst i Gjerestad, af d. 29 nov. 1814 och 18 mars 1815, bifogade ev. sällsk. prot. 1815.

⁴ Jfr det nyss citerade brefvet från Pavels.

⁵ Jfr det nyss citerade brefvet från Pavels.

riktigare och kraftfullare vän och taleman. Rosenblad följde det gifna rådet och satte sig i förbindelse med de norska biskoparna och äfven andra norska prästmän och framstående lekmän. Genom att invälja dem i det evangeliska sällskapet i Stockholm och i det svenska bibelsällskapet samt i sammanhang därmed tillsända dem berättelser om dessa samfunds verksamhet sökte han sätta dem in i, hvad man i Sverige gjort på det irågarande området, för att därigenom väcka deras intresse för liknande anstalter i Norge.¹ De svar, som från alla håll inkommo på medlemskallelserna, vittna om att Rosenblad rönt framgång i sina bemödanden.² Den nyss nämnde stiftschefen i Bergen skref, att han önskade, att om så vore Guds vilja, år skulle läggas till hans dagar och kraft till hans svaga ålderdom, så att det kunde blifva också honom möjligt att bidra till det evangeliska sällskapets härliga syften och att få se något liknande begynna också i hans kära Norge.³

Icke Brun, men Bech utsågs af Rosenblad till ledare för det nya bibelsällskap, som skulle bildas. Af flera viktiga skäl ansåg sig Rosenblad icke kunna förbigå Kristiania-biskopen.⁴ Bech åtog sig uppdraget, men skref, att han helst velat se Rosenblad såsom ordförande.⁵ Vidare fick Pavels en anhållan att samarbeta med Bech. Det löfte om ekonomiskt understöd från svensk sida, som Rosenblad gifvit, infriades på det sättet, att kronprinsen skänkte 6,600 R:dr B:co, i norskt mynt omkring 20,000 R:dr, till ett norskt bibelsällskaps upprättande.⁶ Nu voro förberedelserna gjorda, och man skulle kunna tycka, att saken skulle avancerat vidare med lätthet.

---

¹ Ev. sällsk. prot. den 10 jan. 1815. Svenska bibelsällsk. prot. den 19 april 1815.

² Jfr bl. a. bref från biskoparne Sörensen och Krogh, bifogade ev. sällsk. prot. den 4 april 1815, och från statsrådet Peter Motzfeldt i svenska bibelsällskapets protokoll 1815.

³ Bruns bref, dat. den 11 mars 1815 är bifogadt ev. sällsk. prot. den 6 juni 1815.

⁴ Claus Pavels's *Dagbogs-Optegnelser* udgivne af C. P. RIIS. 2 det Bind 1815—1816. Christiania 1867, s. 85.

⁵ Bechs bref, dat. den 11 juli 1815, är bifogadt svenska bibelsällskapets protokoll 1815.

⁶ Pavels's *Dagbogs-Optegnelser* II s. 85.

Pavels hyste också goda förhoppningar. Han hade förtroende till Bech såsom en duglig och verksam man och var viss om, att han skulle intressera sig för samfundet, sak samma af hvad skäl. Pavels' i början gynnsamma omdöme om biskopen förändrades med tiden. Han gjorde den erfarenheten, att Bech hade en förunderlig lust att vara allenarådande i alla ting, han fick fingrarna på. Det fick Pavels noggsamt märka i sitt samarbete med honom, först vid kvitteringen af kronprinsens gåfva, hvilken skulle ske af Bech och Pavels gemensamt, men hvarvid den senare aldrig kom med,¹ sedan vid Bechs egenmäktiga uppträdande i handhafvandet af denna summa, hvilken han nedlade i ett tryckeri, som för Waisenhusets räkning inköptes med villkor, att det skulle stå till buds vid tryckandet af biblar.²

Med organiseringen af sällskapet gick det långsamt. Efter påminnelse från Rosenblad grep sig Bech dock an med arbetet, i det han fram på sommaren 1815 tillkallade Pavels och professor Hersleb för att rådgöra om inbjudningsskrift till det norska bibelsällskapet, om samfundets stadgar och om plan för bibeltryckningen.³ Bech framkom vid detta tillfälle med ett förslag att blott trycka nya testamentet och valda delar af det gamla med uteslutande af anstötliga partier, hvilka enligt hans mening blott lade hinder i vägen för bibelns spridning. Både Hersleb och Pavels opponerade eftertryckligt mot förslaget. Hvad skulle Rosenblad, hvad skulle biskop Brun säga, om man sände dem en så moderniserad, kastrerad bibel, skriver Pavels i sin dagbok.⁴ Bibelsakens vänner voro ju emot allt rationalistiskt behandlingssätt af bibeln och efter en åtgärd, sådan den Bech föreslagit, kunde understöd icke väntas vare sig från Sverige eller det brittiska bibelsällskapet. Efter meningsskiljaktigheten såg det ut, som om Bech helst ville låta hela bibelsaken falla i glömska.⁵ »Den ärevördige Rosenblad kunde näppeligen lämnat saken i sämre händer», lyder

¹ PAVELS'S Dagbogs-Optegnelser II s. 87 f. PAVELS i bref till ROSENBLAD, den 16 maj 1815, bifogadt svenska bibelsällsk. prot. 1815.

² BECHS bref till ROSENBLAD, dat. den 3 nov. 1815, är bifogadt svenska bibelsällsk. prot. 1815.

³ PAVELS'S Dagbogs-Optegnelser II s. 141 ff.

⁴ PAVELS II s. 143.

⁵ PAVELS II s. 325.

nu Pavels' omdöme.¹ Slutligen kom man emellertid öfverens om, att den gängse öfversättningen af bibeln skulle användas och blott revideras på de nödvändigaste ställena. Revisionen påbörjades, men gick långsamt.² I maj 1816 hölls bibelsällskapets länge beramade första allmänna möte, men med mycket ringa anslutning.³ Det är här icke platsen för en utförligare skildring af det norska bibelsällskapets öden denna tid och de svårigheter man hade att bekämpa. Fart i arbetet blef det först, när samfundet genom brittiska bibelsällskapets bemedling rekonstruerades år 1820. Det skall blott bifogas några omdömen af norska män om Rosenblad och hans bemödanden för bibelsaken.

Pavels skattade Rosenblad högt och satte värde på hans ifriga bemödanden för kristendomens sak. I åsikter voro de båda hvarandra ganska olika. Pavels var en frisinnad man, men med alltför sundt religiöst omdöme för att gå med på de rationalistiska banorna. Mot den frammbrytande pietistiska strömningen ställde han sig icke i opposition, men han rycktes ej heller med.⁴ Rosenblads ståndpunkt föreföll honom trång. Hans starka framhållande af försoningsläran stämde icke öfverens med Pavels' vanliga predikosätt.⁵ Men varmt tog han Rosenblad i försvar mot anklagelser för fanatism eller hyckleri. Professor Georg Sverdrup kallade honom en gång i samtal med Pavels för »kjeltring». Därom säger Pavels, att för biggotteri kunde man icke frikänna honom, och att man i allmänhet vore böjd för att taga omotiveradt talande och skrifvande om religionen för hyckleri, »men der skal mere end løs snak til at forandre min mening om Rosenblad.»⁶

Huru en annan framstående man i norska kyrkan, biskop Bugge i Trondhjem, betraktade ingripandet från svensk sida i Norges religiösa förhållanden, framgår af dennes bref till pastor Wætterdahl i Stockholm, där det heter: »Det synes som en

¹ PAVELS II s. 427.

² PAVELS II s. 441.

³ PAVELS II s. 446 f.

⁴ Jfr TÖNDER NISSEN, De nordiske Kirkers historia. Kristiania 1884, s. 494.

⁵ PAVELS II s. 19 f.

⁶ PAVELS II s. 616.

herligere Tidpunkt snart skulde forestaae Christi Kirke, i det mindste synes det, at Menneskenes Hierter, som længe nok have søgt Vand i tørre Brønde, begynde at tragte efter noget høiere; og endskiønt denne Længsel altfor ofte qvæles i sandelige Adspredelser, saa tør man dog haabe, at Han, som skabte Lys af Mørket, ogsaa af den Mørkets och Forvirringens Tidsalder, vi have oplevet, vil lade sit ords Herlighed fremskinne och lyse for Folkene paa Jorden. Endog i denne Henseende anseer jeg Norges Forening med Sverrig som en Guds Barmhertighed, thi aldrig var dog Religionsforagt saa herrskende i Sverrig som i Danmark, hvor et hvert Menneske som troer paa Gud och Dom och Evighed ansees som forrykt.»¹

XIII.

Bibelsällskapens tidigaste historia i Sverige har blifvit framställd. Bibelsakens framgång hade varit storartad. Brittiska bibelsällskapet såg i Sverige det land, hvarifrån man kunde hämta den största uppmuntran. Öfverraskande var också utvecklingen för svenska ögon. »Den, som vet sakernas ställning 1807, 8, 9 och 10, är häpen att finna skillnaden så oerhördt stor», skref Wætterdahl 1818.² Den onekliga lyftning i det

¹ Brevet, dat. den 16 juli 1815, är bifogadt svenska bibelsällsk. protokoll 1815. — I ett annat bref, dat. den 16 maj 1815, ställdt till Rosenblad, skrifver Bugge: »Lovet være Gud, som ogsaa rörer vor fælles Landsfaders Hierte til at bidrage til, at Guds frygt och Dyd maae tiltage. Vi have hidtil i Norge levet under et sandt ugudeligt Zepter; og Virkningen deraf sees alt for tydelig i en utrolig Ryggeløshed och Religionsforagt. — Religionens Lærere forkynde ej heller altid Jesu Lære uforfalsket, men derimod Kiøbenhavnsk Christendom, som giærne uden Anstød kunde prædikes i en Synagoge, i en Moskee, i et hedensk Tempel. Forsoningslæren och Menneskets dybe Trang dertil och Forsonerens Guddom nævnes sjælden. Inderligen vilde jeg ønske, at Deres Excellence fulgte H:s Majestæt till Christiania, thi meget, saare meget har jeg paa Hiertet, som bedst mundtlig kunde omtales, hvis jeg nød den Lykke, personligen at opvarde Deres Excellence. Menneskets Omvendelse staaer vist nok ikke i Kongens Magt; men den kan dog rydde mange Hindringer af Vejen, og ved gode Politie-Love standse den ryggeløse Yttring af Foragt for Gud och hans Ord. Og hvor højligen trænger Norge til saadanne Love och til deres alvorlige Overholdelse!»

² Brevet, dat. den 5 mars 1818, återfinnes i Proceedings of the first 20 years of the religious Tract Society, s. 399.

religiösa lifvet, som ägde rum i Sverige liksom på kontinenten på 1810-talet, hade tagit sig uttryck i bibelsällskapens stiftande. En annan fråga är, i hvad mån dessa samfund bidragit till ett rikare kristligt lif. Det faller utom ramen för den föreliggande undersökningen att behandla denna punkt. En värdering i detta hänseende är också ofantligt svår och undandraget sig ett närmare bestämmande. Det är klart, att en vidsträckt spridning af den heliga skrift nödvändigtvis måste skaffa den många läsare, och att ett flitigare studerande af bibeln än förut måste föra till ett vidsträcktare upptagande af uppenbarelsens innehåll i folklifvet. Det var därför stora förhoppningar, som fästes vid bibelsällskapen i deras första tid. Blott ett exempel må anföras. Prosten Christian Schönbeck i Riseberga skref sommaren 1815 till Wætterdahl:¹

»Af allmänna tidningar ser jag, att under den dyrt älskade mannen Hans Ex. Rosenblads ledning ett bibelsällskap i vårt land blifvit inrättadt. Den Barmhertige har behagat nyttja denne redlige och verksamme herre till befrämjande af ett så stort verk. Och samme kärleksrike Gud skall visserligen utse moyens att befordra afsikterna af detta sällskap, på det Hans ord må blifva känt i hvar koja. Med söndagsscholorna är jag hjärtligen nöjd. I synnerhet tyckes den i moderförsamlingen uppfylla ändamålet. Jag kan naturligtvis oftast här deltaga i undervisningen. Nära 400 barn sysslosättas alla helgdagar med bibelläsning och en enfaldig förklaring. Men äfven så många gamla bevista också scholorna, och för de förledne årens catechumeni har jag gjort det till en plikt att vara tillstädes såsom åhörare. Många anledningar till skadliga förströelser skola härigenom undvikas, många sanningar djupare befastas, många uppmuntringar meddelas, många suckar till den Gode Fadren uppsändas. Jag har det hopp till vår Herre Jesum Christum att genom denna sysslosättning på söndagarna kunna bryta den lättsinnighet som är bland allmogen, tidens djefvul (ty sagt i parenthese, sedan de väldige sett galenskapen af irreligiosité, sedan de lärde skjutit nöds-kott — regerar nu denne världens förste bland civile borgare och bönder, och det är hög tid arbeta att återföra dessa till sanning). Brännvins-

¹ Brevet dat. d. 1 juni 1815, är bifogadt ev. sällsk. prot. d. 4 juli 1815.

begäret är bland allmogen en förskräcklig pest. Efter den öfvertygelse som jag på befallning publikt yttrat, handlar jag i min lilla krets. Jag förmanar, varnar och bestraffar i tid och otid. Och till förekommande af kärlek för brännvin bland den unga hopen, har jag lofvat hvar gosse bland catechumeni som ett år, från confirmationsdagen, kan styrka, att han ej supit brännvin, en bibel. Tre äro på detta sätt belönte och Herren kan förundra mig nåd att uppmuntra flera.»

Schönbeck stod ingalunda ensam i sin förhoppning, att en ökad spridning af bibeln skulle föra stor välsignelse med sig. För att kunna sysselsätta folket med bibeln, behöfdes såsom en oundgänglig förutsättning en riklig tillgång på biblar, och denna möjliggjordes genom bibelsällskapen. Å andra sidan fordrades mycket för att få folket till att verkligen sätta sig in i bibeln, därtill fordrades såsom Schönbeck insett, undervisning, förmåga å prästens sida att intressera för bibelns läsning. För att bibelsällskapens stora ansträngningar skulle komma till verklig nytta, fordrade dessa samfund ett komplement, åtgärder, hvarigenom den stora strömmen af Guds ord i små rännilar leddes ut öfver fälten, hvarigenom vattnet kunde tränga ner i den torra jorden.

Intressant är att se, huru man med tillbakablick på bibelsällskapens verksamhet under ett par tiotal år bedömde dess resultat. Vi vilja anföra ett yttrande från 1848 af kyrkoherde Johan Ternström, hämtad ur den af honom utgifna Nordisk Kyrkotidning. Han gör en gång följande reflexioner med anledning af svenska bibelsällskapets årshögtid: »Då vi gå att därom för tillfället yttra några ord, fästa vi oss icke vid det, hvarpå många lägga största vikten, vid berättelsen, ty att tusentals biblar spridas, om ock dessa vore i möjligaste måtto fullständiga och korrekta, därmed kommer icke Guds rike. Det kommer icke ens därmed, om alla dessa biblar lästes. Det har ock icke visat sig, att det kommit i större kraft, sedan Bibelsällskaperna uppstodo, än förut. »Tron är af predikan», och därmed kommer Guds rike. Apostlarna sände icke ut biblar (Gamla Testamentet med tillägg af egna skrifter) utan de gingo ut i hela världen och predikade evangelium, och Herren verkade med ordet och församlingar uppblomstrade allestädes,

planterade och vattnade af sändebuden i Christi stad, och Gud gaf växten. Detta är Guds oföränderliga ordning. Gif oss därför lefvande och trogna predikanter, som förkunna salighetens väg, som kunna af Herren användas till den ödeliggande kyrkoåkrens upplöjande och besåning, sedan gör bibelspridning och bibelläsning sin nytta. Att så och så många tusen biblar spridas, har således för oss under tidens närvarande ställning, då det christliga lifvet är i så stort förfall, föga att betyda». ¹

Ternström var en strängt kyrklig man på samma gång han anslöt sig till tidens pietistiska strömning, den gammalpietistiska i motsats till den af Rosenius företrädda riktningen. Han var af ungefär samma åsikter som de män, som stiftat evangeliska sällskapet och i bibelsamfunden trodde sig finna räddning mot dåtidens utbredda otro. Hans stränga omdöme om bibelsällskapen är en svår anklagelse mot svenska prästerskapet på 1820- och 30-talet, att de icke förmått fylla de kraf en allmännare spridning af bibeln satt på dem. Därigenom ledde bibelsällskapen icke till sådan välsignelse man trodde skulle följa dem i spåren. Det vill synas som Ternström hade rätt i denna punkt. Men orättvist är det att därför se ned på bibelsällskapen. De fyllde ett oundgängligt behof, nämligen att anskaffa de heliga skrifterna.

Bibelsällskapens gagn ligger dessutom också på ett annat område. Dessa samfund hade sin upprinnelse i individualismens segertåg genom världen, icke blott i den meningen, att man ville, att bibeln skulle komma i hvar enskild mans ägo och väcka honom till personlig kristendom, utan äfven därutinnan, att dessa sällskap stiftades och upprätthölls till en stor del af män, som icke hade något officiellt uppdrag att draga försorg om folkets andliga behof. Individualismen lösgör de bundna krafterna inom församlingen och gör också andra än prästerna till församlingarnas tjänare. En ökad själfständighet hos lekmännen måste ovillkorligen taga sig uttryck i kraf på själfständig verksamhet. Dessa berättigade kraf tillgodosågos genom de föreningar, som vid individualismens genombrott framkommo först i England och sedan annorstädes. Bibelsaken och missionen åstadkommo stora sammanslutningar, som gäfv

¹ Nordisk Kyrkotidning utg. af J. TERNSTRÖM. Nionde årg. 1848 s. 103.

de lösgjorda lekmannelementen ett vidsträckt arbetsfält, där de i samarbete med kyrkans ämbetsmän kunde tillfredsställa sin längtan att verka som fullmyndiga medlemmar af Guds församling. Inskränkte sig all andlig verksamhet i församlingen till nådemedelsförvaltningen, så fanns intet utrymme för andra andliga krafter än prästernas, och den oundvikliga följden af individualismens seger måste då blifva ett intrång på deras ämbete, hvilket till slut kunde föra till upplösning af all kyrklig ordning. Det var här bibel- och missionsällskap kommo in och visade hän på hittills försummade områden, där oändliga arbetskrafter voro af nöden. Dem i spåren följer den inre missionen.

I Sverige utgjorde bibelsällskapen ett sådant fält för nyvaknad verksamhetslust. En omständighet, som mycket bidrog till våra bibelsamfundts tillväxt, var prästernas lifliga anslutning. Brittiska bibelsällskapet fann häri något synnerligen glädjande, och med rätta. Ty det är en heder för svenska prästerskapet, att det icke, såsom delvis i andra länder skedde, ställde sig oförstående mot den nya rörelsen. Men å andra sidan bidrog samfundens prästerliga karaktär att inskränka det gagn af dem vi i detta sammanhang berört, nämligen nya arbetskrafters väckande och tillgodogörande, och först så småningom öppnade sig andra områden för dessa. Missionsintresset växte långsamt fram vid medio af århundradet. Inre missionen lät ännu länge vänta på sig, gör det till stor del ännu i dag. Just denna oförmåga att kunna väcka och tillgodogöra sig hittills obrukad kraft blef ödesdiger för svenska kyrkan, när individualismen kom till genombrott på 1830-talet och de följande årtiondena. Då intet annat fält stod öppet, sökte man tillfredsställa sitt verksamhetsbegär genom att tränga in på det prästerliga arbetet, nådemedelsförvaltningen. Att kyrkan härvidlag på det hela taget svarade non possumus, finna vi för vår del riktigt. Men därmed är icke allt rättfärdigadt. Det hämnar sig alltid, om man icke kan komma med något positivt, äfven om man har aldrig så rätt i sin negation. Det visade sig snart i den starka separatistiska strömningen och sektväsendets utbredning.

Edv. Rodhe.

Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden.

(Forts. fr. föreg. årg. sid. 228.)

Faran af regeringens inflytande på kyrkoväsendet låg emellertid icke så mycket vid denna tid i landshöfdingens rätt att meddela collatser, som icke kan bevisas hafva blifvit missbrukad. Den låg fastmera i det extra-ordinära ingripande, som regeringen gjorde i befodringsväsendet medelst utfärdande af s. k. exspektansbref. Därvid gjorde sig icke alltid den nämnda synpunkten gällande, befodrandet af de svensk-nationella intressena, utan motivet till utfärdandet af dylika bref kunde vara af lägre art. Detta ingripande bar ofta karaktären af godtycke och innebar en verklig fara för kyrkan. Dessa exspektansbref utfärdades af regeringen på kall, som väntades blifva lediga, och de personer, som erhöilo dylika bref, voro ofta mycket unga och saknade stundom nödig utbildning. I de skånska landskapen uppehöilo sig en mängd personer som informatorer eller som huskaplaner hos adeln, och det var oftast sådana, som genom rekommendationer hos regeringen lyckades utverka exspektansbref. Genom detta befodringsätt blefvo äldre långt mera meriterade prästmän förbigångna, och det hände, att personer med stöd af ett dylikt exspektansbref kommo med anspråk på kall, som lång tid skötts af äldre, mycket förtjänta personer.¹ Här af uppkom en allmän osäkerhet i befodringsväsendet, som förorsakade »missnöje, tråtor och allehanda oredor».² Detta var emellertid ingenting säreget för de skånska landskapen utan gällde äfven såväl för Danmark som för det öfriga Sverige. I Danmark hände det ännu vid denna tid, att exspektansbref utfärdades af regeringen på kall, som redan blifvit besatta.³ Hvad Sverige beträffar, klagades det vid 1664 års riksdag öfver regeringens promotorialer på pastorat, hvarvid man begärde, att de som sökte dylika måtte

¹ K. Pr. 21/10 1669.

² Komm:s berättelse.

³ RORDAM, III, 472.

hänvisas till vederbörande biskop, som bäst kunde pröfva dem.¹ Regeringen lofvade visserligen då, att dylika promotorialer skulle alldeles upphöra, »*där icke desto större orsak H. K. M:t därtill nödgas måtte*», och att de, som sökte dylika bref, skulle, såsom man begärt, hänvisas till sin biskop. Detta löfte var emellertid tämligen värdelöst genom det af regeringen gjorda förbehållet, och vid 1668 års riksdag framkommo ånyo det skånska prästerskapets ombud med en begäran, att prästvalen måtte ske i enlighet med gällande lag.² Denna begäran var visserligen riktad icke blott mot oväsendet med expektansbrefven utan säkerligen också mot biskopens ofvan omtalade egenmäktiga förfarande vid besättandet af vissa gäll. Någon ändring i det förra hänseendet förspordes emellertid icke. Klagomål öfver samma missförhållande upprepades äfven inför kommissionen, och nu kommo de icke blott från prästerskapet utan äfven från allmogen. Socknemännens kallelserätt trädde ju genom expektansbrefven för nära; stundom hände det visserligen, att socknemännen icke togo hänsyn till ett dylikt promotorial.³ Deras klagomål inför kommissionen gällde väl icke blott expektansbrefven, utan voro nog också liksom prästerskapets vid föregående riksdag riktade mot biskopen och regeringens sträfvan att för all framtid skaffa sig rätt att besätta vissa pastorat och göra dem till s. k. regala. Kommissionen själf framställde någon gång till allmogen en förfrågan, om församlingarna fingo i laga former utöfva sin kallelserätt. Detta hände sålunda vid dess session i Kristianopel; i den delen af Bleking hade allmogen dock icke någon anledning till klagomål i det afseendet.⁴ Däremot anhöll allmogen i Bräkne härad, att socknemännen vid inträffande ledighet måtte få kalla den präst, »*som menigheten för duktigast kunde erkänna och bäst uti Guds ords kunskap kunde vara upplyst*». ⁵ Samma önskemål anförde allmogen i Gärds och Villands härader i Skåne, och de framställdes äfven på andra håll.⁶ Det svar, som kom-

¹ STIERNMAN, II, 1507.

² R. R. ⁷⁸/₉ 1668.

³ FABRICIUS, II, 134.

⁴ K. Pr. ¹/₁₀ 1669.

⁵ K. Pr. ¹¹/₁₀ 1669.

⁶ K. Pr. ¹⁵/₁ o. ¹⁶/₄ 1670.

missionen gaf de klagande, var tämligen sväfvande. Den lofvade visserligen, att församlingen skulle få behålla sin lagliga kallelserätt, men med det betydelsefulla förbehållet, såvida ej kallen voro regala eller regeringen icke på annat sätt hade förbehållit sig fri dispositionsrätt däröfver.¹ Det synes af detta uttalande, som om kommissionen icke fullt velat bryta med det rådande systemet i befordringsväsendet. Själf inlade den förord i en befordringsfråga hos generalguvernören, i det den föreslog en krigspräst, Torbjörn Christensson, till erhållande af Villie och Örsjö pastorat för hans goda gåfvors skull och hans ostraffliga vandel i predikoämbetet.² I sin berättelse till regeringen hade dock kommissionen ett tydligare uttalande, som stod i närmare öfverensstämmelse med prästerskapets uttalade önskningsar i denna sak. Den föreslog i nämnda berättelse, att inga exspektansbref borde få utfärdas på förhand af regeringen. Beträffande de regala gällan borde vid ledighet biskop och landshöfding underrätta regeringen om de personer, som voro mest förtjänta och lämpliga att komma i åtanke. Kommissionen tillrådde emellertid, att präster af svensk nationalitet tillsattes så mycket som möjligt, om de voro väl kvalificerade till lärdom och lefverne. I stället borde infödda skånska präster befordras i öfre Sverige, särskildt i de närliggande landskapen, Småland och Västergötland.

Missförhållandet med exspektansbrefven var emellertid alltför djupt inrotadt och lät sig icke så lätt aflägsnas. Det florerade ännu länge och gaf ofta framdeles anledning till klagomål icke blott från prästerskapets utan äfven från de världsliga myndigheternas sida.³

Det nämndes, att allmogens klagomål äfven gällde regeringens benägenhet att göra vissa af de skånska kallen till regala. I dansk tid funnos icke några sådana bestämda; i Danmark var nämligen icke en sådan skillnad utbildad mellan

¹ K. Pr. 16/1 1670.

² K. Pr. 28/10 1669.

³ STIERNMAN, II, 1690. R. R. 18/12 1672. Magnus Durells ämbetsberättelse 1675. Generalgouv. R. von Ascheberg till reger. 4/8 1681. 28/8 1681 framhöll Knut Hahn, att det fanns »en stoor frequentz af Studenter, som sigh på landet uppehålla hoos prester och andre at informera dheras Bar». Knut Hahn till gen.-gouv. Saml. till Skånes hist. 1871, s. 130.

konsistoriella och regala gäll som i Sverige.¹ Dock hade äfven i dansk tid konungen utan socknemännens medverkan ansetts äga kallelserätt till en del kyrkor.² Efter Roskildefreden blef det emellertid svenska regeringens syfte att göra så många gäll som möjligt till regala, och G. O. Stenbock hade under den tid, han var generalguvernör, fått i uppdrag att utvälja några pastorat till regala, utan att adelns rättigheter därigenom måtte kränkas, och år 1663 lämnade han en förteckning på några sådana pastorat.³ Ett mera genomgripande förslag framställde den följande generalguvernören Gustaf Banér. Denne föreslog nämligen regeringen att skaffa sig rätten i sin hand att besätta alla de skånska gällan utom de patronella för att därigenom få garanti för att inga mot regeringen fiendliga personer sattes till präster.⁴ Detta skulle dock ske under den förutsättningen, att regeringen hade personer till hands, som voro utmärkta för skicklighet och lärdom samt tro och uppriktighet; i annat fall borde församlingarna få behålla sin kallelserätt. Anledningen till framkomsten af detta förslag var säkerligen delvis det spända förhållande, i hvilket G. Banér stod till biskop Winstrup med anledning af dennes självfrådighet vid besättandet af vissa gäll. Regeringen synes emellertid icke hafva fäst mycken uppmärksamhet vid Banérs förslag; det skulle ej heller hafva varit genomförbart under dåvarande förhållanden. Regeringen höll emellertid fast vid sin afsikt att reservera besättandet af vissa af de skånska gällan för egen räkning. Städerna i generalguvernementet betraktades från midten af 1660-talet som regala gäll;⁵ i dem var det nämligen af synnerlig vikt för regeringen att hafva välsinnade personer som kyrkoherdar. Några slutgiltiga bestämmelser hade emellertid vid 1668 års riksdag ännu ej blifvit fattade vare sig för det öfriga Sverige eller Skånelandskapen, hvilka gäll som skulle betraktas som regala. Då lofvade emellertid regeringen, att en undersökning skulle äga rum,⁶ och hvad de skånska landskapen beträffar, blef det 1669 års kommissions uppgift att i dem anställa denna undersökning. Den ålades

¹ Komm:s berättelse.

² THULIN, Utredning rörande patronatsrättigh., s. 7.

³ FABRICIUS, II, 128.

⁴ G. Banér till reger. 4/7 1667.

⁵ FABRICIUS, II, 130.

⁶ STIERNMAN, II, 1563.

nämigen i instruktionen för densamma att »efterspörja, huru med regal gäll där i landsörten före veter, på det Kongl. M:t på dem en pertinent förteckning och rätt underrättelse om hvart och etts villkor och lägenhet bekomma måtte».

Kommissionen vände sig närmast till biskop Winstrup och uppmanade honom att lämna en förteckning på de gäll i Skåne och Bleking, som kunde anses som regala. Biskopen inkom med en afskrift af generalguvernören Stenbocks ofvan nämnda förteckning af år 1663.¹ I marginalen till nämnda förteckning hade biskopen gjort en anteckning om dessa gälls ekonomiska villkor, dock icke beträffande alla, eftersom landaboken, hvarpå han skulle hafva stödt sig, icke för tillfället fanns till hands i domkapitlets arkiv.²

De pastorat, som föreslogos till regala, voro enligt den nämnda förteckningen, som icke torde sakna sitt intresse, följande: Dalby och Hellestad, Hardeberga och Sandby, Efverlöf och Slemminge, Svedala, Bunkeflo och Hyllie, Tygelsjö och Klagstorp, Arrie och Hököpinge, Fosie och Lockarp, Håslöf och Bodarp, Trelleborg och Maglarp, Tomarp och Skegrie, Örsjö och Villie, Skifarp och Nöbbelöf, Löderup och Hörup, Gladsax och Tomarp, Gårdstånga och Holmby, Mellby och Hvitaby, Jemshög och Näsrum, Winslöf och Näflinge, Önnestad, Ousby och Loushult, Efveröd och Sönderslöf, Östra och Västra Vram, Kärrstorp, Västra Karleby och Saxtorp, Norrviddinge och Dagstorp, Södervidinge och Anderslöf, Billinge och Röstånga, Asmundtorp och Tofta, Qvistofta och Glumslöf, Bårslöf och Fjerrestad, Höja och Starby, Östra Ljungby och Kiellna, Båstad och Torekow, Hjärnarp och Tottarp, Mjällby, Asarum, Hoby, Hjortsberga och Edestad, Fridlestad och Rödeby, Ramdala och Jemjö.

Med detta förslag var emellertid kommissionen icke i allo nöjd. Den vidtog ändringar i detsamma, i det att några af de föreslagna pastoraten borttogos och andra tillades i stället, hvaröfver den upprättade en förteckning. Då denna förteckning icke kunnat anträffas vare sig bland kommissionens handlingar eller annorstädes, kan icke sägas, hvilka kommis-

¹ K. Pr. 14/2 1670. Skrifvelsen är dat. 12/2 1670. Ink. missiver.

² Han förklarade, att den blifvit utlånad till 1662 års kommission, men sedan icke blifvit återställd.

sionens ändringar voro. Säkert är emellertid, att icke heller dess förslag fick regeringens stadfästelse. Den förra ovissheten om hvilka gäll som regeringen betraktade som regala kom att fortfara en tid framåt. Detta förhållande medförde emellertid en icke så ringa osäkerhet i befordringsväsendet.¹ Det var först mot århundradets slut, som det gjordes slut på denna osäkerhet och fastslogs, hvilka gäll som skulle vara regala.²

En fråga, som stod i visst sammanhang med den föregående, var den om anvisande af pastorat såsom prebenden åt vissa bland professorerna vid den nyupprättade akademien i Lund, nämligen åt dem i den teologiska samt åt några i den filosofiska. I biskop Winstrups skrifvelse till kommissionen med förteckningen på regala gäll lämnade han också en specifikation på de pastorat, som kunde anses lämpliga som prebenden. Dessa voro Hardeberga och Sandby, Dalby och Hellestad, Efverlöf och Slemminge, Karleby och Saxtorp, Norrviddinge och Dagstorp, Söderviddinge och Anderslöf, Tygelsjö och Klagstorp, Håslöf och Bodarp. Alla dessa voro också upptagna i förteckningen på regala gäll. Professorerna, åt hvilka pastoraten skulle anslås som prebenden, voro emellertid icke alla nöjda med förslaget. De ansågo, att en del af de föreslagna gällerna lågo för aflägsset från akademien, och de önskade sådana prebenden, som voro närmare belägna, för att de själfva delvis skulle kunna uppehålla själavården i desamma.³ Hvarför man valt en del så långt bort belägna, som t. ex. fallet var med Efverlöf och Slemminge, berodde enligt biskopens egen förklaring därpå, att de närmare Lund belägna voro för fattiga eller belastade med jura patronatus. Prebendena borde enligt hans mening vara så gifvande, att de icke blott kunde lämna professorerna deras tillbörliga underhåll utan ock en kaplan hans bärgning. En sådan var det ju nödvändigt att hafva anställd i nämnda pastorat, ehuru det var biskopens mening, att professorerna själfva esomoftast skulle predika i sina prebenden.

Det i biskop Winstrups skrifvelse uppställda förslaget till

¹ Knut Hahn klagade däröfver under sitt episkopat. Hahn till Lindsköld 17/11 1684.

² CORNELIUS, Sv. kyrkans hist. efter reform., I, 222.

³ K. Pr. 1/3 1670.

prebendepastorat gillades nästan fullständigt af kommissionen. Denna uteslöt dock därifrån Dalby och Hellestad samt insatte i stället Bunkeflo med dess annex Hyllie. Hvad de föreslagna prebendernas dåvarande innehafvare beträffar, borde dessa enligt kommissionens mening förflyttas till andra lägenheter.

Äfven genom patronatsrättigheterna inskränktes icke blott socknemännens kallelserätt utan äfven regeringens kontrollerande myndighet genom utfärdande af collatser. Enligt 1539 års ordinantia hade visserligen socknemännen haft rätt att föreslå patronus lämplig person,¹ men denna rätt upphäfdes i Ribeartiklarne af år 1542.² Dock skulle äfven enligt dessa häradsprostens råd inhämtas vid besättande af patronella gäll, och biskopen skulle examinera den af patronus kallade prästen.

I allmänhet voro dessa patronatsrättigheter icke nyttiga för kyrkan. Enskilda personers rätt att besätta lediga kallar kan medföra samma missförhållanden som den världsliga myndighetens ingripande på kyrkoväsendet och kunde lätt gifva anledning till simoni. Patronus tog vid besättandet af gällan icke alltid hänsyn till duglighet och förtjänst. Äfven sina plikter att sörja för kyrkans ekonomi försummade han ofta, i det han underlät att reparera kyrkobyggnaden och hålla hvad därtill hörde vid makt.³ Det var äfven en annan synpunkt, som vid denna tid kunde anföras mot patronatsinstitutionen, den nämligen, att den var ett svårt hinder för försvenskningens arbetet i de skånska landskapen. Jura patronatus innehades nämligen till största delen af danskt sinnade adelsmän, hvilka helt naturligt i sina pastorat tillsatte personer af samma sinnelag mot svenska regeringen, som de själfva hyste. Att danska patronatsinnehafvare alltid föredrogo präster af skånsk eller dansk börd må ej förundra oss, men äfven de svenskar, som voro patronatsinnehafvare, valde icke alltid uppsvenskar, som man skulle ha väntat, utan äfven skåningar.⁴ Knut Hahn yttrade om dessa patronatsrättigheter mer än ett

¹ »Der skal Kircken dennom (sc. patroni) bede om een mand, huilcken hun acter at være bequem». RÖRDAM, I, 75.

² RÖRDAM, I, 197.

³ HELVEG, a. a., 363. Komm:s berättelse.

⁴ FABRICIUS, II, 132.

årtionde senare: »Visst är, att så länge särdeles de possessorer, som äro på andra sidan, hafva dessa patronater, så länge hafva de ock här sina kreatur, som dem uti alla occasioner gå tillhanda». ¹ En annan gång skrifver han: »Om patronaterna i gemen är detta att observera, att så länge den danska adeln har sina jura och får exercera dem efter sin vilja, så länge kan jag icke heller tillbörligen exercera mitt ämbete, ej heller har K. M:t till att vänta någon trohet och lydighet». ²

De patronatsrättigheter, som upplåtits under dansk tid, voro särdeles talrika. ³ Det var i synnerhet i slutet af Kristian IV:s och i början af Fredrik III:s regering, som de ökats till ett afsevärdt antal. Något försök att minska dem gjordes icke under den svenska tiden, utan de ökades tvärtom, så att de vid tiden för kommissionens verksamhet voro till antalet i Skåne 65, i Bleking 14 och i Halland 8. ⁴ I Roskildefreden nämndes visserligen ingenting om jura patronatus, men såväl i Köpenhamnsfreden 1660 som i Malmö recess fick adeln bekräftelse på desamma. Dessa jura voro ett af adelns förnämsta privilegier, hvarför den helt naturligt ej ville afhända sig desamma. De inneburo nämligen icke blott rätt att kalla präst utan i vissa fall äfven betydande ekonomiska fördelar, hvarom vi längre fram få tillfälle att tala.

Äfven i de socknar, till hvilka adeln icke hade patronatsrätt i den meningen, att den uppbar kyrkans inkomster mot att vårda sig om densamma, hade den dock med tiden fått hufvudrösten vid valet af präst. Socknemännen böjde sig dock icke alltid för denna hufvudmannens rätt. År 1655 klagade Johan Urne till Vanstadtorp, att kallelsemännen i Vanstad och Tolånga socknar kallat präst mot hans vilja utan att spörja honom, som var kallets hufvudman. ⁵ Liknande klagomål anfördes inför kommissionen. Adeln förklarade, att vid kallelsen af präst i de socknar, där någon medlem af ståndet var huf-

¹ Hahn till Lindsköld 17/11 1684.

² Hahns memorial till gen.-gouv. 20/3 1681. Saml. till Skånes hist. 1871, s. 129.

³ THULIN, Utr. rör. patronatsrättigheterna. Bil. B.

⁴ Komm:s berättelse.

⁵ Se härom AHNFEIT, Ett prästval i Skåne år 1655. Kirkehist. saml. 5:te R., I, 553.

vudman, denne stundom blifvit alldeles förbigången, så att han icke vetat af, förrän präst blifvit tillsatt. Ståndet yrkade därför på att få bibehålla sin rätt till »det förnämsta votum» vid kallelse af präst och degn, hvilket kommissionen ock medgaf.¹

Till domkapitlets prelaturer hörde åtskilliga kyrkor, till hvilka innehafvarne af ifrågavarande prelaturer under den danska och äfven i början af den svenska tiden jämte öfriga patronatsrättigheter hade rätt att kalla präst. Men då domkapitlets gods vid Lunds akademis upprättande gäfvos åt denna, förbehöll sig regeringen själf jus vocandi till nämnda kyrkor.² 1668 sökte akademien åter komma i besittning af denna rätt, men regeringen förklarade sig icke vilja frånträda sitt förra beslut om jura patronatus, som den förbehöll sig af viktiga skäl. Om akademien ville rekommendera en eller annan duglig person till något gäll, skulle dock regeringen taga denna begäran i consideration. Inför kommissionen framställdes emellertid samma begäran af universitetets målsmän, nämligen att erhålla jus patronatus till dess kyrkor. De förklarade, att om akademien erhöill den begärda rätten, skulle den vara »det allra största medel, hvarigenom man landet och ungdomen till K. M:ts tjänst uppmuntra kan».³ Kommissionen afböjde emellertid denna begäran, och år 1673 upprepade regeringen sitt förbehåll af jura patronatus med hvad däraf kunde dependera.⁴ Alla kapiteljsjura drogos under den följande tiden också in till kronan.

Häradsprosten tillsattes enligt den danska kyrkoordningen genom val af häradets präster, hvilket val pröfvades och stadfästes af biskopen.⁵ Valet förrättades stundom vid ett af biskopen utlyst sammanträde af häradets präster, där han själf var tillstädes och konfirmerade den valde och insatte honom i hans ämbete. Om valet skedde i biskopens frånvaro, skulle prästerna sända sitt votum till honom, hvilken per literas konfirmerade den valde. Dessa bestämmelser gällde för Lunds stift

¹ K. Pr. 4/s 1670.

² THULIN, Utr. rör. patronatsrättigheterna, s. 126.

³ K. Pr. 1/s 1670.

⁴ THULIN, a. a. s. 126.

⁵ RORDAM, Danske Kirkelove I, 74. Hist. saml. o. studier, I, s. 83.

under biskop Winstrups episkopat.¹ Om i häradet fanns en större köpstad, valdes vanligen dess kyrkoherde till häradsprost, annars den äldste prästen i häradet. Alltid skedde detta dock icke, utan man tog också stundom hänsyn till duglighet, akademisk grad o. s. v.² I Halland iakttogos icke alltid den gällande kyrkolagens bestämmelser i detta hänseende. I detta landskap, som alltsedan 1646 hörde till Göteborgs stift, visade dess biskop, Klingensstjerna, benägenhet att tillämpa den svenska kyrkoordningens föreskrifter om tillsättning af häradsprost, enligt hvilka denne skulle utses af biskopen.³ Så klagade inför kommissionen prästerskapet i Tönnersjö härad, likaså i Halmstads och Årstads härad, att biskopen tillsatte prost mot dess vilja. Kommissionen lofvade med anledning därpå, att biskopen skulle tillhållas att iakttaga ordinansens bestämmelser, till dess uniformitet inträdt, men prästerskapet å sin sida ålades att alltid vid valet »reflektera på en man, som både meriterad och capabel är».⁴ Af samma mening var regeringen, då klagomålen i denna sak kommo inför densamma vid 1672 års riksdag.⁵

Det var äfven ett annat missförhållande än regeringens och enskilda personers redan nämnda godtyckliga ingripande, som åstadkom rubbning och orättvisor inom befordringsväsendet. Det var de s. k. konservationerna af prästhusen, som voro lika vanliga i de skånska landskapen som i det öfriga Sverige. Dessa konservationer kunde försiggå på olika sätt. Än gick det så till, att en kaplan eller ädjunkt hos en kyrkoherde trolofvade sig med dennes dotter och fick därigenom ett slags häfdvunna rättsanspråk på pastoratet efter innehafvarens död. Än hände det så, att en sökande till ett ledigt pastorat gifte sig med företrädarens änka. Den sökande fick stundom afgifva förbindelse på heder och ära och vid sitt kalls förlust

¹ AHNfelt, Ur Biskopen öfver Skåne Stift Peder Winstrups kopiebok. Kirkehist. saml., 4:de R., V, 3 Hæfte, s. 614—618.

² RORDAM, Tvænde mærkelige Prostevalg, Kirkehist. saml., 3:dje R., IV, s. 783.

³ CORNELIUS, a. a. s. 216.

⁴ K. Pr. 23/8 1670.

⁵ R. R. 10/12 1672.

på att äkta änkan.¹ Om adjunkten bröt den förlofning, han ingått med dottern till kyrkoherden i det kall, där han tjänstgjorde, kunde det hända, att han till henne måste betala en viss summa i ersättning.² Det kunde också hända, att en präst, som fått ett pastorat men vägrade att konservera det föregående huset, blef förflyttad och en annan insatt, som ville fullgöra nämnda villkor.³ Det var också vanligt, att sonen efterträdde fadern i kallet efter dennes död, så att ett kall kunde gå i arf inom samma släkt århundraden igenom.

En hufvudsaklig anledning till konserverationerna var att änkan enligt gammal praxis skulle ha en viss pension af kallet efter företrädarens död. Denna kunde i jämförelse med gällets ekonomiska villkor vara så dryg, att efterträdaren icke kunde betala den, hvarför han föredrog att äkta änkan eller dottern till företrädaren. Det var prästerskapet själf, som gillade och befordrade denna praxis. Allmogen synes också hafva gynnat den i vissa fall, och det hade händt, att socknemännen vägrat att taga någon till sockenpräst, som ej velat äkta företrädarens änka.⁴ Danska regeringen hade dock sökt stäfja konserverationerna; i ett fall i slutet af 1500-talet, då socknemännen vägrat att gifva kallet åt en präst, därtör han icke velat gifva sig med företrädarens änka, som var »fast bedaget og fanget 15 Børn», hade sålunda regeringen tagit prästens parti.⁵ Den ville icke, »at nogen for Præstekvindens Skyld skulde forvises fra Kald, efterdi at Kirkerne ere stiftede til Guds Aere og Tjeneste og ikke paa Præstekvinderne». År 1597 gaf danske konungen biskoparne i Skåne och Sjælland en särskild befallning att stäfja konserverationsväsendet.⁶ Kyrkoherdarne skulle icke få taga söner eller svärsöner till kaplaner i den afsikt, att dessa sedan skulle få succedera i kallet. Intet kall skulle gifvas åt någon, förrän sockenprästen doge; då skulle socknemännen med pros-

¹ CAVALLIN, Lunds stifts herdaminne, II, 79.

² *Ibm.*, 148.

³ CAVALLIN, V, 95.

⁴ RÖRDAM, II, 362, 417.

⁵ *Ibm.*, 447.

⁶ RÖRDAM, III, 7.

tens råd välja den de ansågo dugligast, »hvad heller han er den afdøde Præst tillydendes eller ej». Lagen kringgicks dock af de andlige, i hvilkas smak den icke var, och konservationerna blefvo lika talrika som förut. Den svenska regimen åstadkom inga förändringar i detta hänseende. Generalguvernören i Skånelandskapen motarbetade dem lika litet,¹ som biskop Winstrup hade något däremot. Denne senare hade dock i denna, som i så många andra frågor, sin egen mening. Han var visst icke angelägen om att förmögna och barnlösa änkor skulle konserveras. I de pastorat, där sådana funnos, tillsatte han efter sin egen förklaring ofta präster, utan att dessa behöfde äkta änkan.² På en stiftssynod föreslog han, huru änkor, som ej »for synderlig aarsagers skyld» kunde stanna i kallet, skulle få ersättning antingen medelst en viss summa pengar eller medelst tionde.³

Det verksammaste sättet att stäfja dessa missförhållanden vore inrättande af en särskild pensionsfond för prästänkor. I det öfriga Sverige hade en dylik änkekassa bildats år 1653;⁴ där åtnjöto också liksom i Danmark prästänkorna särskilda nådår.⁵ I de skånska provinserna gjorde man visserligen också ansatser till bildandet af en dylik kassa, men den gamla praxis, att efterträdaren skulle försörja änkan, fortfor dock att gälla till in på 1680-talet, då regeringen påbjöd, att åtminstone vissa

¹ G. Banér begärde 1668, att det bref, en präst Søren Flink fått på Hörröd och Maglehem, måtte upphävas och kallet lämnas till den tjänstgörande kaplanen, som tjänat länge i kallet, äktat företrädarens dotter och lofvat att försörja sin svärmor. Gen.-guv. till reger. 10/2 1668.

² Winstrup till gen.-guv. 25/10 1661.

³ Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 303.

⁴ CORNELIUS, a. a., 231.

⁵ RÖRDAM, I, 102, II, 321. För Lunds stift se AHN FELT, Några kyrkliga stadgar och ordningar från 17:de århundradet, Kirkehist. Saml. 5 R., I, 233 ff. Nils Söfrensen, kyrkoherde i Malmö, blef af 1651 års stiftssynod dömd att betala företrädarens barn så mycket, som denne enligt en landemötesdom i sin ordning hade måst betala till sin företrädarens änka, nämligen hälften af första årets inkomst. Men af samma stiftssynod bestämdes, att om och när Nils Söfrensen afgick med döden, skulle hans änka i sin tur ha samma rätt att fordra. (Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 309).

af de i det öfriga riket gällande bestämmelserna om änkoras pensionering skulle gälla äfven i de skånska landskapen.¹

Utom mellan änkan och successorn i kallet förekommo ofta kontrakt mellan kyrkoherden och dennes medhjälpare i ämbetet. Enligt detta kontrakt skulle adjunkten hafva en del af pastoratets inkomster, mot det att han delvis eller helt och hållet skötte ämbetsgöromålen. Det var också praxis, att i dylika fall denne fick företrädesrätt till pastoratet efter företrädarens död. Dessa kontrakt, såväl mellan änkan och efterträdaren i kallet som mellan kyrkoherden och hans medhjälpare, gäfvos ofta anledning till klagomål, hvilka framfördes vid stiftssynoderna, där parterna förliktes eller dom fälldes. Äfven inför 1669—1670 års kommission kommo många klagomål af samma art. Än klagades det öfver att änkepensionerna voro för stora och att efterträdaren icke förmådde erlægga dem.² Å andra sidan besvärade sig stundom prästänkorna, att de icke fingo ut sin rätt.³ Än klagades öfver kontraktet mellan kyrkoherden och hans adjunkt, då denne ansåg sig hafva fått för ofördelaktiga villkor, hvarför han ville hafva kontraktet ändradt eller upphäfdt.⁴

Kommissionen kunde emellertid icke göra någon ändring i kontrakten, såvida de voro afslutade i giltiga former. Det var särskildt en tvist, som tog kommissionens uppmärksamhet i anspråk, nämligen om ett kontrakt mellan kyrkoherden i Kristianstad och dennes kaplan i Vä. Detta kontrakt, som afslutats 1639, medgaf kaplanen att årligen af kyrkoherden uppbära 100 dlr smt, offret i församlingen, bostad i prästgården

¹ K. Hahn till statssekr. Bergenhielm ²²/₁₀ 1685. Vid 1672 års riksdag framställdes förslag från det skånska prästerskapet, att bl. a. vissa bötesmedel skulle bilda en fond för prästänkors försörjning, men det afböjdes af regeringen. R. R. ¹⁸/₁₂ 1672.

² K. Pr. ⁸/₃ 1670.

³ Anna, änka efter Anders Lauritzen i Ståfvie och Lackalånga, hvilket pastorat tilldelats B. Oelriech, klagade, att denne vägrade att gifva henne hennes rätt. Till komm. ²⁹/₂ 1670. Inkomne missiv.

⁴ K. Pr. ¹⁰/₁₁ o. ³¹/₁₁ 1669. Peder Lauritzson, präst i Glimåkra, som genom kontrakt förbundit sig att sköta pastoratet mot erhållande af hälften af dess inkomster, sökte hos kommissionen tillåtelse att uppbära alla inkomsterna, mot det att han underhöll den gamle kyrkoherden. Kommissionen ville dock icke medgifva detta, utan Lauritzson borde fullgöra kontraktet, såvida han framdeles skulle kunna vänta att få pastoratet. K. Pr. ²²/₁₀ 1669.

samt af denna några naturaförmåner. Kaplanen fann dessa inkomster för små och klagade däröfver hos kommissionen.¹ Denna lofvade att hafva honom i åtanke, om han kunde finna ett lämpligt sätt att få dem ökade. Då begärde han att få upptaga en kollekt i generalguvernementets alla kyrkor,² men denna begäran afslogs af kommissionen.³ Hvad såväl han som Vä socknemän egentligen ville var att få Vä skildt från Kristianstad, så att det skulle bilda ett eget pastorat.⁴ Kommissionen lofvade visserligen att andraga ärendet hos regeringen, men det ledde dock ej till något resultat. Ännu i dag äro som bekant Kristianstad och Vä förenade till ett pastorat.

Kommissionen hade också fått i uppdrag att undersöka, »om predikoämbetet af duglige och både till lärdom och lefverne skicklige personer rätteligen förestodes». Resultatet af denna undersökning visade, att så också på det hela taget var förhållandet, och därför hade man den kraftige och nitiske biskop Winstrup att tacka. Han var särdeles »vigilant» beträffande prästernas lära och lif och så försiktig, att han icke promoverade någon till prästlägenheter »utan för kunskapande af personens lefverne, kvaliteter, gemöt och kapacitet».⁵

Det var emellertid en ingalunda lätt uppgift för en biskop och särskildt vid Winstrups ålder att under denna öfvergångstid i Skånelandskapens historia utöfva fullständig uppsikt med prästerskapet i det stora stiftet. Dit kommo präster från öfre Sverige, fastän icke många till antalet.⁶ Där voro danskar, som inkommit före Roskildefreden och gjorde anspråk på och

¹ K. Pr. 17/10 1696.

² Prästersk. suppl. 28/11 1669.

³ K. Pr. 16/1 1670.

⁴ Ibm.

⁵ K. Pr. 7/10, 7/10 o. 18/11 1669.

⁶ Kanslern yttrade vid 1672 års riksdag, att man borde förflytta svenskar till präster, borgmästare, fogdar och skolmästare där nere i orten men ärligt folk och ej, som dittills skett, blott sådana, som uppe i landet ej kunnat få befordran för sin oduglighet. (THAM, a. a., II, 2: 158). Huruvida detta omdöme äfven gällde de till Skåne transporterade prästerna, är emellertid ej säkert. Prästerna af svensk nationalitet utgjorde en ringa procent af stiftets prästerskap. Knappt i hvar 16:de gäll hade en svensk präst fått anställning. FABRICIUS, II, 137.

verkligen också vunno befordran.¹ Det är lätt förklarligt, att i ett så stort stift undantag skulle finnas från det ofvan nämnda allmänna gynnsamma omdömet om Lunds stifts prästerskap. Åren 1658—1668 saknades också universitetets kontroll öfver de studerande, hvilken under den danska tiden varit ganska noggrann.² Regeringen hade, som förut nämnts, förbjudit att de skånska studenter, som studerade vid Köpenhamns universitet, skulle få ämbeten under Sveriges krona. Det oaktadt idkade skåningar äfven efter freden studier i Köpenhamn, men de läto dock, innan de reste dit, inskrifva sig vid ett svenskt universitet, Upsala eller Greifswald.³ Sedan Lunds universitet upprättats, kunde man utöfva starkare kontroll öfver de blifvande prästernas utbildning, och ingen fick därefter tillåtelse att ordineras till präst, med mindre han idkat 2 års studier vid akademien och undergått examen attestationis.⁴

Som sagdt, de fall, i hvilka mera graverande anmärkningar kunde göras mot prästernas ämbetsförvaltning och enskilda lif, voro dock icke så särdeles många. Att särskildt under föregående tider många präster i likhet med befolkningen öfver hufvud taget skattat åt en af tidens skötesynder, dryckenskapslasten, därom vittna de många förordningar, danska regeringen hade måst utfärda däremot.⁵ Biskop Winstrup var emellertid som nämndt den, som icke tvekade att kraftigt gripa in, när han märkte oegentligheter hos sina ämbetsbröder. Under åren 1646—1663 voro omkring 30 präster stämde för landemötet, men de flesta målen gällde rent ekonomiska angelägenheter, såsom tvist om kontraktet med företrädarens änka, byggnads- och bostadsskyldighet o. s. v. Under denna tid blefvo dock 3 präster afsatta, de två för ämbetsfel.⁶ År 1665 dömdes Peder Jensen Bruun i Hammarlöf, som misshandlat sin hustru och

¹ Winstrup själf gjorde intercession för dem hos regeringen. Winstrup till komm. ¹⁰/₅ 1658.

² RÖRDAM, III, 173, 241, 292.

³ FABRICIUS, II, 152.

⁴ Ett plakat med detta innehåll utfärdades ¹⁶/₂ 1669 af gen.-gouv. G. Banér. Ink. missiver.

⁵ RÖRDAM, III, 167, 265, 267, 293.

⁶ Hist. Tidskr. för Skåneland, II, 6: 298 ff.

skymfat sin prost, till afsättning.¹ Likaså ingrep han mot Håkan Tranander i Fosie, anklagad för sitt osedliga lif.² En annan präst, Arnold Arnoldsson de Fine, hade blifvit afsatt för oegentligheter i sitt kall.³ I vissa fall hade präster, som anklagades för dylika, tillsatts genom den världsliga myndighetens inflytande. Så hade skett med en kaplan i Ronneby, som befordrats på generalguvernörens rekommendation.⁴ Hans »exorbitantier» voro sådana, att församlingsmedlemmarne icke kunde åhöra hans predikan eller af honom anamma Herrens nattvard.⁵

Ett annat fall, som vållade biskop Winstrup mycket besvär, gällde kyrkoherden i Hoby i Bleking, Bertil Aquilonius. Denne, som var son till den märklige kyrkoherden i Löderup af samma namn,⁶ hade tidigt gjort ansökan om ett regalt gäll. Han hade först fått löfte om Asarums pastorat, men detta bortgafs åt en annan, Blasius Thesmar,⁷ men när Hoby blef ledigt 1667, fick han detta gäll.⁸ Hans socknemän blefvo emellertid icke nöjda med honom. De klagade hos biskop Winstrup under »gråtande tårar», att han utan billig orsak hade afvisat folk från skriftestolen och vägrat dem tillträde till Herrens nattvard, för att hafva fäst folk samman utan att sedan vilja förrätta lysning eller viga dem; äfven i andra afseenden hade han försummat sitt ämbete. Han lät detta ofta skötas af studenter och reste själf omkring i Skåne och på Sjælland. Aquilonius å sin sida anklagade sina socknemän för otrohet mot kronan. Biskopen hänvisade saken till häradsprosten att af honom undersökas, men landshöfdingen Håkan Skytte hade i stället låtit en med Aquilonius befryndad fogde förrätta undersökningen. Biskopen klagade öfver detta ingrepp på hans

¹ Landemodesacter 1665.

² Winstrup till reger. 11/8 1670. Märkligt nog var det med stöd af den svenska kyrkoordningen, som socknemännen ville bli befriade från honom. Han led af »morbus gallicus».

³ CAVALLIN, IV, 324 ff.

⁴ K. Pr. 21/1 1670.

⁵ Rådspr. 4/1 1671.

⁶ Om honom se Kirkehist. saml. 3:dje Række, III, 241.

⁷ Gen.-guv. till reger. 4/1 1667.

⁸ R. R. 20/8 1667.

eget ämbetsområde hos kommissionen.¹ Denna ställde sig på biskopens sida, som ju var helt naturligt, då målet hörde under ecklesiastikt forum. Inför sådant blef saken sedermera dragen, men Aquilonius sökte genom upprepade skrivelser hjälp hos regeringen.²

Det skånska prästerskapet bar ännu vid denna tid en nästan alltigenom dansk prägel. De flesta talade och skrefvo danska, äfven om en och annan i bref till svenska myndigheter begagnade sig af ett och annat svenskt ord och uttryck.³ Man skulle annars hafva väntat, att regeringens åtgärder för att göra så många kall som möjligt till regala haft till följd deras besättande med svenska präster. Så var emellertid icke fallet. Under åren 1663—1676 var det 19 gånger ombyte af präst i de regala gällen, men det finnes intet enda säkert exempel på att någon uppsvensk präst vid dessa tillfällen fick anställning i ett dylikt.⁴ Socknemännen i de gäll, som ej voro patronella eller regala, hade ingen benägenhet att kalla svenska präster till församlingsherdar. Under perioden 1658—1676 ägde ombyte af präst rum 78 gånger i dylika kall, men icke flera än 5, högst 8, svenska präster vunno i dessa därvid anställning.⁵ I de patronella gällen kommo vid 35 ombyten högst 7 svenska präster in.⁶ I alla de skånska och blekingska landtpastoraten sammanlagdt vunno 9 präster af, som vi med säkerhet veta, svensk börd anställning.⁷ I Halland kommo under tiden 1658—1676 under 49 ombyten endast 5, så vidt man säkert vet, svenska präster in.⁸

Biskop Winstrups ämbetsförvaltning och hans förhållande till universitetet.

Mellan biskop Winstrup och den svenska regeringen hade förhållandet med åren blifvit alltmera spändt. I början efter

¹ K. Pr. ²¹/₅ 1670.

² Dat. ²⁶/₁₁ o. ³⁰/₁₂ 1670. Winstrup försvarar sitt handlingssätt hos regeringen ¹⁹/₁ 1671.

³ FABRICIUS, II, 138 ff.

⁴ Ibm, 129.

⁵ Ibm, 134.

⁶ Ibm, 132.

⁷ Ibm, 137.

⁸ Ibm, 135.

Roskildefreden hade Winstrup förvånansvärdt hastigt fogat sig efter de nya förhållandena och hade t. o. m. arbetat för de skånska landskapens införlifvande med Sverige. Till det andra kriget 1658 utrustade han officerare och förmådde äfven sina prostar att utrusta ryttare.¹ Men hans tillgifvenhet för den nya regimen synes efter hand hafva svalnat. Han leddes i sin svenskvänlighet merendels af egoistiska motiv, och då den svenska regeringen icke i allt ville eller kunde gå hans önskingar tillmötes, drog han sig tillbaka. Sålunda väcktes hans missnöje öfver den obenägenhet och tröghet, regeringen visade gent emot hans förslag om upprättande af ett universitet för Skånelandskapen. Ett annat skäl till hans missnöje var, att Halland blifvit skildt från Lunds stift och lagdt till Göteborgs superintendentur, hvilket skedde efter Brömsebrofreden 1646. Efter Roskildefreden hade Winstrup visserligen fått förhoppning om att detta landskap skulle åter läggas till Lunds stift.² Han önskade få detta löfte uppfyllt, eller att han i annat fall måtte få ersättning för den minskning i inkomster, som Hallands skilsmässa från Lunds stift för honom innebar.³ Denna begäran framställdes ånyo vid riksdagen 1664, och då tillkom enligt Winstrups mening ytterligare ett skäl för denna begärens villfarande, nämligen Bornholms återställande till Danmark genom Köpenhamnsfreden 1660, hvarigenom Lunds stift ytterligare minskades. Regeringen förklarade sig då icke kunna på grund af särskilda orsaker bifalla hans begäran utan ställde den på framtiden.⁴

Med G. O. Stenbock såsom generalguvernör stod Winstrup i någorlunda godt förhållande, men värre blef det, när Gustaf Banér intog Stenbocks plats. Banér grep stundom in äfven på det kyrkliga området, och fastän detta ingripande var mycket varsamt, misshagade det dock den om sin makt ömtålige biskopen. Anledningen till generalguvernörens ingripande var den, att Winstrup stundom öfverskred kyrkoordningens och recessens bestämmelser. Så hafva

¹ FABRICIUS, I, 89.

² FABRICIUS, I, 61.

³ Winstrup till gen.-guv. ³¹/₉ 1659.

⁴ R. R. ¹/₉ 1664.

vi redan sett, huru han stundom kränkte församlingarnas fria kallelserätt genom att påtvinga dem den präst, han önskade.¹ En präst, Bengt Lauridsen i Bosarp och Strö, höll han efter dennes utsago fängslad öfver ett år, trots det att han blifvit frikänd af härads- och landsting.² Vidare förrättade han prästvigningar hemma i sin bostad, då detta skulle ske i domkyrkan.³ Äfven anklagades han för att hafva förgått sig mot tullordningen.⁴ En tid var han äfven misstänkt för högförrädiska stämplingar, hvarför det t. o. m. år 1666 i rådkammaren var frågan om att skilja honom från hans ämbete.⁵ Det talades om hans egenmäktighet i sin ämbetsutöfning, likaså att han var ålderstigen och svag och opålitlig undersåte.⁶ Samma år fann sig regeringen för-anlåten att uppmana honom att förvalta »det honom kommitterade biskopsämbete med den åhuga, flit och skicklighet, att Guds församling därigenom måtte förkofras» och regeringen däraf fatta »ett nödigt behag och nöje».⁷ Det var till stor del Gustaf Banérs klagomål mot Winstrup, som bestämde regeringens hållning gent emot honom. »Hvad det geistliga väsendet vidkommer,» skrifver generalguvernören, »vill biskopen allt efter eget behag råda däröfver och icke följa eller blifva vid det, som lag, recess och andra afsked honom föreskrifva;»⁸ icke heller låte han varna sig utan lade i dagen »alltmera vedervilja och opiniastritet». Oredan i kyrkoväsendet, förklarade han vidare, blefve allt större, så att han för framtiden icke ville påtaga sig ansvaret därför; han ville öfverlämna det helt och hållet åt biskopen och själf sköta hvad som egentligen tillhörde hans eget ämbete.

Denna generalguvernörens skildring af biskopens förhållande måste upptagas med en viss försiktighet, då den förre i sitt omdöme säkerligen påverkades af sin mot biskopens ovänliga sinnesstämning. Därmed bestrides visst icke, att biskopen

¹ S. 226 föreg. årg.

² FABRICIUS, II, 124.

³ 11/2 1666 Rationes mot biskopen. Gen.-guv. till regeringen.

⁴ Till Winstrup 1/8 1666 R. R.

⁵ WEIBULL, I, s. 17. FABRICIUS, II, 123.

⁶ THAM, II, 1: 56.

⁷ R. R. 1/6 1666.

⁸ Gen.-guv. till reger. 4/7 1667.

kunde i sin ämbetsutöfning öfverskrida lagens gränser; flera af anklagelserna mot honom voro väl grundade. Winstrup var en härskarenatur, och sådana hafva alltid benägenhet att öfverskrida de gränser, som lagen bestämmer för deras myndighet. Att han emellertid alltid handlade efter bästa öfvertygelse, och att han alltid hade kyrkans väl för ögonen, därpå finnes ingen anledning att tvifla. Generalguvernören och biskopen kunde ha olika syn på tingen; den förre var van vid uppsvenska förhållanden och hade väl icke alltid så lätt att sätta sig in i de skånska landskapens säregenheter.

Det var icke blott från generalguvernören, anklagelser mot biskop Winstrup inkommo till regeringen, utan äfven från andra personer i stiftet; det var i synnerhet akademiens prokansler, med hvilken biskopen kommit i vidlyftiga tvister, som framkastade svåra beskyllningar mot Winstrup, bl. a. rörande hans ämbetsförvaltning. Det var därför förklarligt, att kommissionen också fick i uppdrag att anställa undersökning om denna på ort och ställe. Den skulle göra sig underrättad »om biskopens i Lund comportement uti sitt anförtrödda stift» och anledningen till tvisten mellan honom och prokanslern Bernt Oelreich. Särskildt skulle den undersöka, om han tillåtit villfarande läror insmyga sig i stiftet, och om han »vid prästvigningar, visitationer och annat sitt ämbete förrättat efter ordination och de påminnelser, som Kongl. M:t tillförene däröfver hos honom hafver göra låtit». Att regeringen ännu icke kände sig säker om hans trohet som undersåte, framgår af uppmaningen i instruktionen att utröna, om Winstrup »intresserat sig med den seelandske student,¹ som det upproriske carmen för någon tid sedan i Skåne hafver utstrött och publicerat». Därmed syftades på en dansk student, Fulede,² som inkommit till Skåne och uppvaktat biskop Winstrup³ med en⁴ latinsk dikt, som ansågs innehålla mot riket förgripliga yttranden.¹

Med kommissionen stod biskopen, det kan redan på förhand sägas, på det hela taget⁵ i ett godt förhållande, bättre än man af hans föregående ställning till generalguvernören och regeringen skulle hafva väntat. Den tog alltid hänsyn till hans önskingar och sökte att, när den så kunde, efterkomma dem.

¹ WÄGNER, a. a., s. 65, not 1.

Biskopen tog också kommissionens välvilja i anspråk genom de många suppliker, som han framställde. Det har redan nämnts om det stöd, han sökte mot den världsliga myndighetens ingripande på hans ämbetsområde i Bertil Aquilonius' sak.¹ En annan supplik gällde Gustaf Banérs plakat år 1669 om förbud för studenter att predika utan att hafva undergått examen attestationis.² Biskopen motsatte sig ingalunda en sådan ordning för framtiden, men han opponerade sig emot att plakatets bestämmelser skulle hafva, som det akademiska konsistoriet önskade, retroaktiv verkan, så att äfven de, som af biskopen examinerats, skulle infinna sig vid akademien och undergå examen. Dessa, som voro omkring 50 till antalet, blefvo verkligen i början af år 1669 inkallade till akademien.³ Biskop Winstrup vände sig till kommissionen och begärde, att dessa af honom examinerade icke måtte behöfva undergå någon ny pröfning men likväl bibehålla sin befordringsrätt. Detta medgafs också af kommissionen.⁴ Likaså ställde sig denna på biskopens sida, då han inlade en gensaga mot akademiens begäran, att de sockenpräster, som lydte under denna, skulle stå under dess fulla öfverinseende. Det var också en del önskemål af ekonomisk art, som Winstrup framställde, och för hvilka skall redogöras i nästa kapitel.

¹ S. 80.

² S. 79.

³ WEIBULL, a. a., I, 50.

⁴ K. Pr. ²¹/₃ 1670. Biskop Klingensstjerna för sin del hade intet emot generalguvernörens plakat för Hallands vidkommande. Konsist. Pr. ²¹/₄ 1669. Prof. Nordeman motiverade fordran med 1) constitutiones 2) praxis upsaliensis, 3) praxis hafniensis, 4) studenternas myckenhet på landsbygden, 5) kungl. resolution, 6) gen-guv:s plakat. Konsist. Pr. ²¹/₁₀ 1669. I den Stenbockska saml. i Lunds universitetskansli finnes ett utkast till examensordning för en studiosus theol. Man skulle 1) förfara med examinanden broderligen och med saktmodig anda och med »synnerlig respekt å hans anseende, beskedlighet och qualiteter»; 2) examination i grundspråken på så sätt, att han öfversatte från den hebreiska och grekiska grundtexten till latin; 3) förhör ut filosofien och därtill hörande scientiæ; 4) förhör i kyrkohistoria och chronologia sacræ scripturæ; 5) förhör i trosartiklarna, om han är skicklig »den rena läran, som däruti begripes, emot alla olika och irriga meningar att försvara»; 6) predikan öfver ett språk i skriften, som förelägges honom; 7) på en viss tid formera »i latinska språket en discours öfver t. ex. en controversia i teologien och försvara den i vissa teser.

Det var särskildt en begäran, biskop Winstrup framställde, som förtjänar att anföras som ett belysande bidrag till hans karaktäristik. Det var den, att kommissionen måtte utverka, att han blefve »honorerad med något beneficium» för det han vid akademiens invigning upplåtit sin gård och hållit inaugurationstalet.¹ Denna petition visar, huru svag biskop Winstrup var för yttre utmärkelser. Hans mening var också att genom ett bifall till densamma få sin ställning stärkt; han ville, att alla, som han säger, skulle se, att han hade en gunstig öfverhet. Hans föregående spända förhållande till regeringen hade icke varit ägnadt att stärka denna hans ställning gent emot sådana som B. Oelrich, J. Schwartz och andra. Kommissionen kunde emellertid icke i detta fall gifva honom något löfte; den förklarade, att »K. M:t själf vid tillfälle lär visa biskopen sin ynnest och nåd».²

Trots det goda förhållande, som rådde mellan biskop Winstrup och kommissionen, skall man icke tro, att denna icke fick anledning till klander mot honom. Det var hans egenmäktighet, som alltjämt gaf anledning till klagomål. Landshöfding Leyonsköld, som från år 1667 hade största makten i sin hand i det nuvarande Malmöhus län, beklagade sig däröfver. Biskopen hade låtit utskrifva ett landemöte i Lund utan att underrätta honom därom, som hade att föra presidiet å generalguvernörens vägnar.³ Detta var emellertid icke sista gången Leyonsköld besvärade sig öfver att biskopen »allt för högt ville spänna sin myndighet».⁴

Ett svårare fall var biskopens förhållande i den häftiga tvist, som uppstått mellan honom och generalauditören Ptolemeus Sticth å ena sidan och kyrkoherden i Bunkeflo, Sven Tiernsten, å den andra.⁵ Upphofvet till denna tvist var en rättegång, som förts mot en krigspräst i Malmö, Böhlman, som anklagats för att i en predikan hafva fällt förgripliga yttranden.

¹ K. Pr. ²⁴/₃ 1670.

² Regeringen hade emellertid redan efter invigningen uttalat sitt tack till Winstrup för hans benägenhet och osparda flit därvid. R. R. ¹⁵/₂ 1668.

³ Leyonsköld till komm. ²²/₇ 1670. Ink. missiver.

⁴ Leyonsköld till reger. ³¹/₁₀ 1673.

⁵ K. Pr. ²⁰/₁, ²⁸/₁, ³¹/₁, ⁴/₂, ¹²/₃ o. ²¹/₃ 1670.

Ett extra konsistorium hade verkställt rannsaking men låtit examinera vittnena i målet inför världslig rätt, krigsrätten i Malmö. I allmänhet tillgick det så, att när någon präst anklagades för ämbetsfel, skedde anmälan hos prosten, men fann denne saken vara af större vikt, hänsköts den till landemötet i Lund. Fann detta, att vittnen måste höras, hänvisades dessa till vederbörande världslig domstol att afgifva sina vittnesmål. Dessa sändes sedan till landemötet under tingsrättens sigill. Detta var emellertid en praxis, som utbildat sig vid sidan af lagen, som icke tillät världslig domstols ingripande i mål, som hörde under ecklesiastiskt forum. Det var tydligen af praktiska skäl, som en dylik ordning utbildat sig; kallande af vittnena till landemötet skulle hafva medfört besvär och olägenheter. Därjämte var den världsliga rätten mera lämplig att företaga hörande af vittnen än den andliga domstolen.

Emellertid hade, då Böhlmans sak skulle företagas inför konsistoriet, en af bisittarne, Sven Tiernsten i Bunkeflo, som var fältprost i Skåne och af uppsvensk börd, opponerat sig däremot och fått ett par andra på sin sida. Häröfver förtörnades generalauditören Sticht, som förmådde biskop Winstrup att suspendera Tiernsten. Denne klagade nu häröfver inför kommissionen och begärde att blifva återinsatt i sitt ämbete.

Kommissionen, som helst velat slippa befattning med denna sak, måste på regeringens befallning företaga den till undersökning. Den höll också ett ingående förhör med biskopen om anledningen till Tiernstens suspension. Winstrup förklarade, att denna grundade sig på den bestämmelse i kyrkolagen, att när någon präst blefve anklagad på heder och ära — och detta var fallet med Tiernsten — skulle han suspenderas, till dess utslag fallit.¹ Härtill gjorde en af kommissionens medlemmar, Rålamb, den spetsiga anmärkningen, att af-

¹ 1555 års förklaring af artiklar i ordinansen: »Om deele: alle de prester, som bliffuer fordeelte til herrtisting eller landsting, skulle ikke siden bliffue udi Embede lenger, før de kommer aff deele igen oc bliffuer restituerit aff magistratu til tinge, om det er for veselige sager». RÖRDAM, I, 464. Denna bestämmelse, som var den enda, på hvilken Winstrup kunde hänvisa, var dock, såsom kommissionen ock anmärkte, ej tillämplig på det ifrågavarande fallet.

ven biskopen blifvit angripen med svåra beskyllningar men hade därför icke blifvit suspenderad. Beträffande själfva anledningen till tvisten, vittnenas rannsaking i Böhlmans sak inför världslig rätt, kunde Winstrup visserligen icke medgifva, att ett dylikt tillvägagångssätt hade sitt stöd i lagen, men han hänvisade till praxis, som varit sådan under hela hans episkopat.¹

För att höras i saken inkallades äfven kyrkoherden i Malmö, Nils Söfrensen. Lika litet som biskopen ville denne medgifva, att Tiernsten blifvit suspenderad för sin opposition mot sättet för vittnenas hörande i Böhlmans process. Han förklarade, att det skett »propter contumaciam», därför att Tiernsten icke hade velat »comparera åtskilliga consistorii citationer». Detta vittnesmål öfvertygade dock icke kommissionen, som förklarade, att Tiernsten »suspenderats mera på grund af generalauditörens auktoritet än propter contumaciam».

Kommissionen insåg snart, att rätten i denna sak var på Tiernstens sida. Han blef fullständigt frikänd, och hans förhållande i processen mot Böhlman förklarades vara fullt riktigt. Kommissionen erkände nämligen icke den vedertagna praxis beträffande vittnenas hörande af världslig rätt i mål, som hörde under ecklesiastiskt forum, och den förklarade också uttryckligen, att vittnena i Böhlmans sak förhörts inför inkompetent sådant. I kommissionens utslag uttalades tillika, att Sticht icke haft rätt att tillhålla Tiernsten för hans votum inför sittande rätt, afgifvet å hans samvetes vägnar. Tillika påvisades, att äfven tvänne andra bisittare i konsistoriet röstat på samma sätt som Tiernsten, utan att dessa därför blifvit förföljda. Det var klart för kommissionen, att orsaken till Tiernstens suspension måste hafva legat i föregående ovänskap mellan parterna.²

¹ Exempel härpå lämna landemodesacta för år 1651. Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 309.

² Att förhållandet mellan Tiernsten och biskopen icke var särdeles godt, kan man förstå bl. a. äfven däraf, att den förre anmälde den senare för att hafva pålagt prästerskapet i stiftet en afgift till herredagsprästerna utan att hafva haft någon »deliberation» med ståndet därom. Kommissionen beslöt också att aflåta en skarp skrivelse till Winstrup, att »kommissionen med största misshag förnummit denna hans modus procedendi». Biskopen skulle rätta detta, och hvad prästerna utlagt skulle hvar och en af dem oakortadt få tillbaka. K. Pr. ^{76/1} 1670.

I kommissionens utslag medgafs vidare Tiernsten rätt till rekonventionstalan å Sticht, som var upphofvet till hans suspension. Biskop Winstrups handlingssätt klandrades också skarpt. En afskrift af utslaget i målet skulle tillställas honom med hemställan, att han »ville låta den vara sig till rättelse,» och han skulle laga, att Tiernsten af prosten Sebastian Odder omedelbart insattes i sitt ämbete. Han uppmanades slutligen att taga sig framdeles i akt »för dylika procedurer, som han i denna sak låtit gå, på det hans illviljade icke måtte få någon orsak eller tillfälle honom att skada eller prejudice tillfoga.» Hvad som för denna gången vore feladt, ville emellertid kommissionen »behörigen undskylla».

Af mera omfattande dimensioner och svårare att afgöra var den tvist, som uppstått mellan biskop Winstrup och universitetets prokansler, Bernt Oelreich, en strid, som på sin tid så häftigt upprörde sinnena och t. o. m. syntes hota den nyinrättade akademiens bestånd. I början af 1660-talet hade Oelreich, som då var kyrkoherde i Åsums och Skepparslöfs pastorat i Skåne, stått i ett godt förhållande till Winstrup, och år 1664 hade han varit skånska prästerskapets ombud vid riksdagen. Under sin vistelse vid denna hade han lyckats vinna hofvets bevägenhet och fått titeln hofpredikant och kungl. confessionarius, hvarför han efter sin återkomst af biskopen vid ett sammanträde af prästerskapet hedrades med platsen före prostarne, »det dem samtligen högligen förtröt.»¹ Därefter skaffade han sig doktorsvärdigheten utomlands, och efter hemkomsten gjorde han anspråk på att hafva sitt pastorat undantaget från biskopens öfverinseende.² En sådan undantagsställning ville denne, som naturligt var, icke medgifva honom, och så lades grunden till den långvariga striden dem emellan. På allvar utbröt den, när Oelreich vid akademiens upprättande utsågs till dess prokansler, hvilket harmade biskopen, allrahelst

¹ Landsdomaren Nic. Skuncks berättelse. RÅdspr. ⁸/₁₁ 1670.

² Oelreich framställde detta anspråk i egenskap af hofpredikant och hänvisade till praxis i öfre Sverige. I konsistorium framhöll emellertid prof. Hyltenius, att äfven hofpredikanter i Sverige stå under biskopens inseende. Så hade en drottningens hofpredikant, som ehållit Loföns pastorat, fått »collats» af ärkebiskopen. Konst. Pr. ²¹/₁₀ 1669.

som akademiens statuter bestämde, att biskopens och prokanslerns ämbete skulle vara förenade. Denna harm nådes genom de rykten, som gingo, att Oelreich skulle hafva nedsatt Winstrup hos regeringen och förklarad honom vara olämplig som prokansler.¹ Rangtvister, som uppkommo mellan biskopen och prokanslern, och hvilka i detta tidevarf spelade en så stor roll, underhöll oenigheten.² Regeringen, till hvilken båda parterna vändt sig, ansåg, att en opartisk undersökning på ort och ställe måste företagas, innan den kunde göra något åt saken. 1669 års kommission fick också i uppdrag att verkställa denna. Den skulle taga kännedom om de åtgärder, generalguvernören företagit i saken, men sedan »pro re nata däruti förfara».

Det var ingen lätt uppgift, kommissionen därmed fått sig ålagd. Den var så maktpåliggande, att en särskild kommission tillsattes att undersöka anledningarna till osämjan; denna specialkommission bestod af landsdomaren Nicolaus Skunck och kyrkoinspektoren Tobias Nauman. De beskyllningar, de båda motståndarne framkastat mot hvarandra, voro både många och svåra. Winstrup anklagade sålunda Oelreich för att hafva inkräktat på hans ämbetsområde, i det han å akademiens vägnar tagit uppsikten öfver Lunds skola och förvaltningen af dess medel i sin hand.³ I detta fall var emellertid Oelreich i sin goda rätt. Förhållandet var nämligen det, att öfverinseendet öfver nämnda skola hade innehafts af det gamla kantoratet i domkapitlet enligt ett kungligt bref af den 13 febr. 1566;⁴ men efter den siste kantorns, Gustaf Bondes, död hade kantoratets förmåner öfvergått till universitetet och därmed

¹ Dessa rykten relaterades af prof. Hyltenius och Beckman. Den siste hade hört, att Oelreich »omni modo inscio domino episcopo» sökt bli prokansler. Konsist. Pr. ²¹/₁₀ 1669.

² Konsist. Pr. ²¹/₁₀ 1669, ²⁵/₁ 1670. Tvist uppstod t. ex. om sådana saker, som att biskopens namn icke nämnts först i programmata publica, att Beckman tillhållits af Oelreich, därför att han i en oration nämnt biskopens namn först o. s. v.

³ K. Pr. ²⁴/₃ 1670.

⁴ RORDAM, II, 79. Biskop Winstrup hade emellertid ingen kännedom om detta brefs tillvaro, ty han förklarade inför kommissionen, att Oelreich »med en falsk berättelse och en lös copia af ett Fredrik II:s bref», som ej finnes »in rerum natura», fått regeringens bekräftelse på rätten år 1668.

också öfverinseendet öfver skolan.¹ Men frågan är, huru långt denna akademiens uppsiktsrätt sträckte sig. Troligen gällde den hufvudsakligen skolans ekonomiska angelägenheter. I nämnda bref säges det, att tillsynen skulle vara, att *den hålles vid makt* och ungdomen uti bokliga konster och goda seder uppfostrades, men åt superintendenten förbehölls dock oförkränkt den rätt, han enligt ordinansen skulle hafva. Det är gifvet, att ett så otydligt stadgande skulle framkalla konflikt.²

En annan anklagelse mot Oelreich var den, att han ville tillvålla sig alltför stor myndighet i det akademiska konsistoriet: han ville vara ensam förvaltare af akademiens medel och ständig ordförande i detsamma. Denna anklagelse var säkerligen befogad, och den framställdes äfven inom det akademiska konsistoriet själf.³

Huruvida den beskyllningen var riktig, att Oelreich eftertraktat biskopsämbetet, är osäkert och omöjligt att bevisa. Han förnekade visserligen själf, att så var fallet,⁴ men man kan knappt afhålla från sig den misstanken, att han haft planer i den riktningen. Hyltenius gjorde det påståendet, och äfven om man icke får tillmäta detta någon större vikt, då äfven han var i tvist med Oelreich, finnes äfven annat, som talar därför. Winstrup hade ju länge varit illa anskrifven hos regeringen, som ju verkligen tänkt på att aflägsna honom. Det kan därför icke synas underligt, att den ärelystne Oelreich hyst den tanken att få efterträda honom. Han lär ha fällt yttranden, som kunde tolkas i den riktningen, och biskopen sades själf ha varit betänkt på att taga afsked men afhållit sig därifrån, emedan han visste, att ovänner sträfvade därefter.⁵

¹ R. R. 2/10 1668.

² Ordinansen bestämde, att biskopen skulle ha tillsyn öfver alla skolor och »wide, huorledis der læres bode paa Troens wegne oc wdy andre bogelige konster, oc hand skal sette Scholemestere der til». RÖRDAM, I, 110.

³ Enligt Hyltenii berättelse hade Oelreichs tre »hufvudmaximer» varit att »sitta perpetuus præses et director in consistorio», att disponera akademiens medel samt hans traktant efter biskopsämbetet. Hyltenius till komm. 26/11 1670. Ink. missiver. Pufendorf till kanslern 1/8 1670, tryckt hos Ahnfelt, Lunds Univ. Hist., I, 215 ff.

⁴ Oelreich till komm. odat. Prästersk. suppliker.

⁵ Konsist. Pr. 21/10 1669.

Oelreichs förhoppningar kunde också vara grundade, då han stod i stor gust hos änkedrottningen och på den tiden äfven hos rikskanslern, M. G. de la Gardie. Hyltenius nämner också, att det just var medan Oelreich var »in ferventi gratia», som hans nämnda syften framträd.

Hvad åter Oelreichs anklagelser mot Winstrup beträffar, gällde dessa icke blott biskopens förhållande till honom själf och akademien utan äfven hans ämbetsförvaltning i allmänhet. Angående Winstrups förhållande till akademien beskyldes han för att hafva stört freden vid denna, i det han behandlat *academici tamquam hostis academiae et tyrannus* och inom den åstadkommit »*factiones*». Icke nog därmed, han anklagades äfven för att vara »en så ogudlig och öfvergifven människa, hos hvilken hvarken Guds eller konungens respekt plats finner», m. fl. särdeles graverande beskyllningar.¹ Öfver en del af dessa anklagelser afgaf äfven det akademiska konsistoriet sitt utlåtande. Dess ledamöter kunde emellertid icke styrka dem utan frikände Winstrup från desamma utom i ett fall, i hvilket de togo Oelreichs parti, nämligen i tvisten om de af Winstrup examinerade studenternas inkallande till universitetet för att undergå examen. Det var emellertid en af professorerna, J. Schwartz, som förklarade Winstrup skyldig till de förseelser, för hvilka Oelreich beskyllde honom. Schwartz, som var en stridslysten och lidelsefull natur, hade af olika skäl kommit i delo med biskopen. Det viktigaste var kanske det, att biskopen vägrat att installera honom i hans ämbete som tysk pastor i Lund, hvartill han 1667 blifvit utnämnd, samt hindrat honom att predika i domkyrkan så ofta han önskade. Så fordrade han att få förrätta högmässogudstjänst på pingstdagen 1670; men i en skrifvelse förständigades Schwartz af kommissionen, som ställde sig på biskopens sida, att låta den ordinarie kyrkoherden, Hans Baden, förrätta predikan och gudstjänst den dagen.² Biskopens förhållande kan försvaras ur den synpunkten, att Schwartz tyska predikan icke var begriplig för flertalet, som icke förstod detta språk, ehuru äfven i detta fall biskopens beteende var ett utslag af hans själfrådighet.

¹ Biogr. Lex. XXI, 15 ff.

² WÄGNER, a. a., s. 65.

Frågan är nu, hvilket vitsord man får tillmäta konsistoriets utlåtande i den Winstrup-Oelreichska tvisten, om det hade förutsättning för att opartiskt kunna uttala sin mening. Ingen anledning finnes emellertid att betvifla, att så var fallet. På det hela taget voro de flesta konsistoriets medlemmar neutrala i denna tvist; få voro de, som afgjort fattade parti för någöndera. Därför hade man enligt Pufendorfs utsago prorektorns, Knut Hans, »goda conduite» att tacka, och Pufendorfs omdöme är särdeles pålitligt, därför att han mer än de flesta hållit sig utanför tvisterna.¹

Såväl Winstrup som Oelreich uppvaktade kommissionen och sökte få denna på sin sida.² Att man måste söka få ett slut på striden, var tydligt. Den väckte allt annat än behaglig uppmärksamhet, och den var också i hög grad skadlig för universitetet, som nu under första tiden af dess tillvaro fordrade allas eniga omsorger, om det skulle kunna hålla sig uppe. Detta insåg dess egna målsmän också allt för väl; en af dessa inkom med en förklaring, att »skadlig jalousi och oenighet på någon tid varit mellan denna akademiens ledamöter, hvilken märkligen hindrat akademiens uppkomst».³ Kommissionen fann det också nödvändigt att varna professorerna för dylika tvister för framtiden. I en skrivelse till det akademiska konsistorium förmanades dess ledamöter att »näst den flit, professorerna in lectionibus tam publicis quam privatis efter constitutionibus hafva att använda, det måtte dem ock vara angeläget att beflita sig om inbördes förtrolighet och endräkt, på det den studerande ungdomen däröfver icke må förargas eller H. K. M:t fatta därtill det missnöje, som ändtligen allas deras ruin och fördärf kunde förorsaka». Om någon tvist skulle framdeles uppkomma, borde man söka dämpa den och

¹ Pufendorf till G. O. Stenbock $\frac{1}{8}$ 1670. (AHNFELT, 217). Han förklarade sig veta, hvad han »in juramento professorum» svurit och ville hålla sig därvid som en ärlig man, icke låtandes sig någonstädes draga af någon privat träta eller oenighet. Konsist. Pr. $\frac{1}{8}$ 1669. Chr. Voss säger om Pufendorf, att han var »in consistorio prudens et circumspectus», och att han alltid sökte »att supprimera det orolighet kan causera», odat. Stenb. saml.

² Winstrup till komm. K. Pr. $\frac{24}{8}$ 1670. Oelreich till komm. K. Pr. $\frac{20}{1}$ 1670. Densamme till komm., odat. Prästersk. suppl.

³ O. Bagger till komm. $\frac{17}{4}$ 1670. Ink. missiver.

laga så, att kännedomen därom icke spred sig så vida omkring. Kunde den ej stillas med mindre, skulle den hänskjutas till rector magnificus och consistorium academicum och sist saken hemställas till kuratorerna. De många skrivelserna borde man afhålla sig ifrån.¹

Det är svårt att af befintliga källor afgöra, på hvems sida den mesta skulden låg och däraf bilda sig ett rättvist omdöme om de handlande personerna i den hetsiga striden. Man har hittills ofta varit benägen att lägga hufvudskulden på Winstrup och skildrat Oelreichs förhållande i alltför ljusa färger.² Att Winstrup hade många och stora fel, kan visst icke förnekas, men samma omdöme gäller också om hans motståndare. Var biskopen maktlysten och ömtålig om sin värdighet, kan icke heller Oelreich fritagas från samma egenskaper. Då vi emellertid icke hafva rätt att bedöma någon af dessa personer efter motståndarens omdöme eller de obevisade beskyllningar, de framkastade mot hvarandra, måste vi hålla oss till de personers omdöme, som stodo utanför striden. Här syftar jag närmast på de kungliga kommissarierna, hvilka voro satta till att undersöka tvisten, såsom de tillförlitligaste vittnena. Det äremellertid först när saken kom att behandlas i rådet, som vi få närmare kännedom om resultatet af kommissionens undersökning. Emellertid visade kommissionen redan under dess vistelse i Skåne, att den icke ställde sig på Oelreichs sida gent emot biskopen; den förre blef t. o. m. suspenderad.³ Hvad Winstrups andre motståndare, J. Schwartz, beträffar, blef han dömd till offentlig afbön. Därjämte beslöt kommissionen att uppskjuta hans promotion till teologie doktor, som skulle hafva ägt rum

¹ K. Pr. 1/4 1670. Brevet upplästes i konsistorium. Kons. Pr. 11/4 1670. Man hade såsom instanser för tvisters biläggande föreslagit: 1) rektor, 2) konsistorium minus, 3) consistorium majus, 4) curatores, 5) kanslern och 6) regeringen. Kons. Pr. 29/8 1670.

² Så CAVALLIN i Lunds stifts herdaminne och P. G. AHNFELT i Lunds univ. hist. och i Biogr. Lex. Undantag utgör M. WEIBULLS mäterliga skildring i Lunds univ. hist. I.

³ WEIBULL, I, 52. Äfven Winstrup gjorde dock kommissionen den erinringen rörande hans förhållande till Oelreich och akademien att foga sig efter regeringens anstalter och sålunda också dispositionen om prokanslersämbetet. Stenb. saml., odat.

i slutet af januari månad 1670, en åtgärd, som gillades af regeringen.¹

Upprepade gånger hade regeringen den Winstrup—Oelreichska tvisten före, då den skulle vidtaga åtgärder för att afhjälpa »morbus academïæ». Fastän båda parterna hade skuld till tvisten enligt rådets mening, tog man inom detta dock afgjort parti för biskopen. Regeringens ställning betingades helt och hållet af kommissionens undersökning, och någon förutfattad motvilja mot Oelreich hos regeringen kan man sålunda icke tänka sig. Han hade ju förut stått i ett mycket godt förhållande till densamma, i synnerhet till rikskanslern, hvilken nu afgjort tog parti emot honom. Snarare skulle man kunna tänka sig en sådan motvilja mot Winstrup, som ju alltid af förmyndareregeringen betraktats med misstro.

Oelreich förklarades hafva handlat mot biskopen i mycket, som han icke hade bort, och att vara »origo mali».² Enligt rikskanslerns¹ mening berodde hans anklagelser mot biskopen på »antingen en stor animositet eller en särdeles zele»; om det i Sverige funnes lika många sådana som Oelreich, skulle biskoparne hafva det svårt nog. Rålamb förklarade, att han »missbrukat K. M:ts gunst mot sig både till akademiens, stiftets och privatorum undertryckande». Därmed förnekades visst icke de stora förtjänster, han inlagt om akademien. Kanslern förklarade, att han varit »till dess installation orsak», och att han gjort stora uppoffringar för att hålla den uppe. Trots dessa hans förtjänster var man enigt af den meningen, att han borde aflägsnas från akademien, men huru detta skulle ske, därom voro åsikterna emellertid delade. Somliga i rådet ville, att han skulle »på annan ort accomoderas», såsom till superintendent på Ösel eller såsom »superintendens castrensis». Andra däremot menade, att hans förseelser varit så stora, att han borde anklagas och afsättas; en del ville dock icke vara med om en sådan åtgärd utan ansågo, att han borde rådås att begära sitt afsked. Man föreslog också, att åtskilliga af de oroliga professorerna måtte »removeras till andra orter»

¹ Rådsspr. ²⁸/₁ 1670. Winstrup yrkade särskildt på att denna promotion inhiberades. Konsist. Pr. ¹⁸/₁ o. ¹⁹/₁ 1670.

² Rådsspr. ⁸/₁₁, ¹⁰/₁₁, ²⁰/₁₁ 1670.

dels för fridens skull, dels emedan akademiens medel icke räckte till för så många. I sammanhang med Oelreichs sak framkastades också den frågan, om öfverhufvud taget prokanslersämbetet var nödvändigt för universitet, en fråga, som dock besvarades jakande. Följande år blef emellertid Oelreich förflyttad till Bremen som kyrkoherde och superintendent, och Winstrup öfvertog prokanslersämbetet.

Det skånska prästerskapet tog i den Winstrup—Oelreichska striden afgjordt parti för biskopen och försvarade honom. Oelreich var redan före sitt prokansleriat icke särdeles omtyckt af prästerskapet i stiftet. Hans utseende till riksdagspräst 1664 hade skett mot ståndets vilja,¹ och äfven vid andra tillfällen hade hans öfvermod och rangsjuka väckt dess misshag. Inför kommissionen framförde ståndet sina klagomål öfver hans anspråk på att »administrera res ecclesiasticas sine suffragio episcoporum».² Kommissionen förklarade också dessa anspråk oberättigade, då ingen, hvem det än måtte vara, finge bryta mot recess och ordinans. Därjämte klagade prästerskapet öfver att Oelreich i en skrift kallat ett möte mellan biskopen och ståndet i Lund, där detta skulle höra regeringens resolutioner från sista riksdagen, för »conventicula».³ Denna anmälan, som visar, hvilken småaktighet som fanns å ömse sidor, föranledde dock icke till någon åtgärd från kommissionens sida.

De anmärkningar, som framställdes mot biskop Winstrups ämbetsförvaltning, det har redan förut framhållits, voro långt ifrån alltid obefogade. Vi hafva redan nämnt den egenmäktighet, han ofta visade i administrationen, såsom vid besättande af lediga prästkall o. s. v. En annan anmärkning, som gjordes, var att han upphört att visitera församlingarna i sitt stift, åtminstone i dess aflägsnare delar. Denna underlåtenhet är emellertid förklarlig och ursäktlig i följd af biskopens tilltagande ålder och sjuklighet.⁴ Hos kommissionen begärde också

¹ Nic. Skuncks berättelse. Rådspir. 9/11 1670.

² K. Pr. 21/1 1670.

³ Ibm.

⁴ Biskopen var ofta sängliggande af »calculo»; han hade år 1666 blifvit kallad till Stockholm att svara på anklagelserna mot honom men förklarade sig i bref 18/8 1666 till reger. af sjukdom vara hindrad. Likaså hindrades han att be-

stiftets prästerskap, att hans visitationsskyldighet måtte öfverlätas helt och hållet åt vederbörande häradsprostar, och likaså att hans granskning af skolors och hospitalers räkenskaper måtte öfvertagas af dessa.¹ Ett skäl till beviljande af denna begäran vore utom hans ålder och skröplighet det, att han arbetade på »ett heligt och prisligt opus»; af detta hade första tomus redan utkommit och mottagits öfverallt med begärlighet; de efterföljande tomi åstundades »med största längtan af alla, som af något iudicio och raicon äro». Det vore icke obilligt, att lärda män, när de tjänat i många år, för framtiden måtte vara honorarij. Kommissionen biföll denna begäran, men biskopen skulle dock hafva öfverinseende, att allt tillgick ordentligt. Äfven om han sålunda icke kunde resa omkring i stiftet och på ort och ställe taga kännedom om förhållandena, är det därför icke sagdt, att stiftsstyrelsen vansköttes. Att så långt ifrån var fallet, framgår med all tydlighet af prästerskapets vid olika tillfällen uttalade vittnesbörd om Winstrups förmåga att hålla god ordning och upprätthålla sin auktoritet. Ståndet gaf sitt erkännande åt hans nit för kyrkötuktens upprätthållande och lärans renhet. I sin nämnda framställning till kommissionen vitsordar ståndet, att biskopen med stor flit och berömmelse hafver förestått ämbetet, så att hela landet har haft märklig uppbyggelse däraf. Prosten Henrik i Ljungby säger, att han »gjort sig helt angelägen om religionens rätta bruk med mera, som predikoämbetet vidkommer och angår».² Han höll, såsom vi hafva sett, noggrann kontroll öfver prästerna, deras duglighet ochandel. Att han var en nitisk och initiativkraftig biskop, framgår med all tydlighet äfven af hans efterlämnade kopiebok.³ Samma vittnesbörd lämna också akterna från de stiftssynoder, som årligen höllas. Vi se af dessa, hur

söka 1668 års riksdag för sin sjukdom och höga ålder. Han var då 1668 i sitt 63:dje år, en ålder, som han i bref till reger. 1670 säger vara »climactericus magnus, huilcken pleier at importere ett Menniske sonticas mutationes, Ja vitæ exitum».

¹ K. Pr. 21/1 1670. Kommissionen hade dock påmint Winstrup om hans visitationsskyldighet i sammanhang med vissa erinringar, som med anledning af Oelreichs och Schwartz' beskyllningar gjordes honom, såsom om prästvigningar i domkyrkan, uppsyn öfver hospitalen, prästgälla besättande enligt lagen. Stenb. saml.

² K. Pr. 11/9 1669.

³ Utdrag utg. af Otto Ahnfelt, Kirkehist. saml., 5 R., I, 208 ff.

han sökte främja enkelhet och värdighet bland sitt stånd i hvardagslifvet och vid högtidliga tillfällen, och hur han gaf råd och föreskrifter om prästernas enskilda lif, ja, t. o. m. om deras hustrurs och döttrars klädedräkt.¹ Han arbetade äfven för att prästerna skulle ägna sig odeladt åt sitt kall och ej åt enskilda förvärf.² Om skolväsendet visade han sig också mån, såsom vi närmare längre fram skola se, men äfven på detta område råkade han i häftiga tvister med enskilda personer och myndigheter. Här kan nämnas en häftig tvist, som uppstod med anledning af tillsättningen af en rektor, Casper Veiser, vid Lunds skola. Denne hade Winstrup tillsatt, men häremot uppträdde Christian Foss, som ansåg honom sakna förutsättningar att rätt kunna sköta sin syssla. En bitter och ifrig pennfejld uppstod med anledning häraf mellan å ena sidan Winstrup och Veiser och å den andra Christian Foss.³ Kommissionen synes emellertid icke hafva fattat någon resolution i saken, utan denna lades efter hand ned.

Kyrkans, hospitals- och skolväsendets ekonomiska ställning.

Beträffande den ekonomiska administrationen af kyrkoväsendet ålades kommissionen att därom anställa en noggrann undersökning. Den skulle tillse, om »capitlet, dom- och andra kyrkor, akademien, skolor och hospitaler och hvarjehanda till gudstjänster, studier och pios usus destinerade hus och byggningar» underhöllos som sig borde och deras inkomster rätt förvaltades och af skickliga personer; de skulle därför låta »sig ex actis undervisa, hvaruti bemälte inkomster vid hvar och ett corpus för sig består». Den skulle taga kännedom om »landskyrkors och prästebols underhörige hemman, gadehus, ångar, skogar, utjordar etc. med samt kyrkornas inventarier, item hvad capitaler i reda penningar hos kyrkorna så i städerna som på landet ännu äro att finna eller på ränta utestående, såsom ock huru med de kyrkomedel är fatt, som på kronans vägnar af

¹ Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 303, 313, 321, 327, 328.

² Ibm 306.

³ Winstrup mot Foss till komm. ¹⁰/₁₀ 1669 o. ²⁹/₈ 1670. Veiser mot Foss ¹⁵/₃ o. ²⁶/₈ 1670. Präst. suppl. Vol. R.

kyrkorna äro upplånta, att de må blifva liquiderade och uti riktighet bragta efter den på sista riksdag ständerna där nere gifna resolution». Tillika skulle kommissionen undersöka, hvilka medel som den danska kronan vid fredsslutet hade afhändt kyrkorna i de skånska landskapen. Den skulle ock anställa undersökning om jura patronatus, »icke allenast öfver K. M:ts egna men ock capitels kyrkor» samt de jura, »som på hvarjehanda sätt ifrån kronan bortkomna äro och af privatis nu innehafvas, på det K. M:t må veta, quo titulo de af dem häfdas, och om icke moderni possessores efter därå utgifne Kongl. bref tenor enkannerligen äro skyldiga kyrkorna vid makt att hålla». Kommissionen skulle därför efterse, om patroni gjorde sin plikt, som följde med ett sådant jus och »uti recessen med sina omständigheter beskrifves».

Kyrkornas inkomster utgjordes hufvudsakligen dels af tionde, dels af afkastningen af dem tillhöriga jordar.¹ Tionden var delad i tre delar, af hvilka prästen skulle hafva en del, kyrkan en och kronan en tredjedel, af hvilka den sista var den gamla biskopstionden. Den omedelbara administrationen af kyrkornas medel var öfverlämnad åt kyrkovårdarne, hvilka voro skyldiga att redovisa inför kyrkornas »försvar». Uppsikten öfver räkenskaperna för stiftets alla kyrkor hade vid denna tid en kyrkoinspektor, men de skulle ytterligare granskas af prost, biskop och landshöfding.² Biskopen skulle enligt en bestämmelse i Malmö recess vid visitationen tillse, hur kyrkans räkenskaper sköttes, och om inspektoren årligen aflade räkenskap för de kyrkor, till hvilka ingen hade jus patronatus. Årligen kom emellertid icke nämnde inspektor

¹ Inkomsten af tertialtionden till kyrkorna beräknades till:

i Skåne	13,630 dlr
» Bleking	733 »
» Halland	3,702 »

Jordskyld eller landgillet beräknades till:

i Skåne	2,057 dlr
» Bleking	23 »
» Halland	961 »

Vol. O.

² THULIN, Utredning rörande patronatsrättigheterna, 159.

att åtminstone med alla kyrkorna afsluta deras räkenskaper utan vanligen hvart tredje år. Hos kommissionen begärde emellertid kyrkovärdarna i Medelstads härad i Bleking, att han måtte afsluta kyrkoräkenskaperna för hvart år.¹ Samma åliggande som biskopen beträffande räkenskaperna hade prostens vid sina visitationer. Hvad patronus beträffar, hade han i sin församling rätt att själf tillsätta kyrkovärdar och att själf granska räkenskaperna, men om han läte kyrkan förfalla, skulle han »erstatte Kircken Opbørselen».² Jus patronatus var en betydelsefull företrädesrättighet för adeln och medförde ofta rikliga inkomster för innehafvaren. Utom kyrkans tionde innehade patroni merendels äfven kronans tionde och härligheten öfver de ecklesiastiska boställena; deras rättigheter och befogenheter angåfvos mer eller mindre noggrant i hvart tillståndsbrief.³ Patroni stodo emellertid vid förvaltningen af kyrkans ägendom dock icke utan all kontroll. Malmö recess stadgade nämligen, att om biskop eller prost märkte brister å patronella kyrkor, skulle de göra anmälan därom hos patronus.⁴ Vissa utgifter hade de patronella kyrkorna gemensamma med öfriga kyrkor: visitatspenningar, biskopens och prostens gästeri samt studieskatt.

Kyrkotionden bortstaddes till en eller flera personer, hvilka därför hade att erlägga städs mål. Behållningen däraf liksom af andra kyrkans inkomster skulle utlånas mot ränta, och de, som skulle ombesörja detta, voro närmast prostens och kyrkovärdarne.⁵ Sättet att bortstädja tionden saknade dock

¹ K. Pr. 7/10 1669. Han uppbar från detta härad en tunna spannmål och 1 dlr smt af hvarje kyrka.

² RÖRDAM, III, 295.

³ THULIN, a. a., s. 45, Om härligheten och hvad den omfattade, se Thulin, a. a., s. 27 ff, 63, 185.

⁴ SJÖBORG, a. a., s. 166, jfr Thulin, a. a., s. 163.

⁵ RÖRDAM, III, 310. I 1643 års recess utfärdades tämligen noggranna bestämmelser om kyrkornas ekonomiska förvaltning. RÖRDAM, III, 294 ff. Redan förut genom den s. k. Kristian IV:s lilla recess af år 1615 hade man sökt införa bättre kontroll öfver kyrkomedlens förvaltning. Då hade man fräntagit kyrkovärdarne rätten att ensamma handhafva nämnda medel, emedan det visat sig, att de ofta plägat använda dem mera »till deras egen nytta och fördel än kyrkornas gagn och bästa». RÖRDAM, III, 45.

icke olägenheter. Det hände nämligen ofta, att en person för en viss summa städde till sig tionde i en eller flera socknar, men aktade sedan ej för rof att från allmogen utpressa ett betydligt högre belopp.¹ Detta kunde tillgå så, att då det var i lag bestämdt, att tionden skulle räknas på åkern, dröjde städjaren af densamma att låta räkna säden, tills den förgicks af väta, och därigenom rent af tvang han allmogen att ingå ett kontrakt om betydligt högre belopp.² För att undvika detta missförhållande plögade visserligen socknemännen stundom städja till sig tionden, men detta var visst icke alltid fallet. Några åtgärder kunde emellertid icke nu genast vidtagas för att förebygga det nämnda oskicket; städjebrefven voro nämligen giltiga för städjarens lifstid.³ I sin redogörelse till regeringen föreslog kommissionen emellertid, att den gamla ordningen borde alldeles upphävas, eller också borde det bestämmas så, att socknemännen allena skulle hafva rätt att städja till sig tionden.⁴ Det dröjde emellertid, innan någon fast, nöjaktig ordning genomfördes i ifrågavarande fall. Ännu år 1681 begärde prästerskapet i stiftet, att kyrkotionden måtte »för en billig städja och afgift antingen af prästen eller socknemännen eller dem bägge behållas», något som dåv. generalguvernören R. von Ascheberg medgaf.⁵

Utom tionden och inkomster af kyrkorna tillhöriga jordar räknades till deras intäkter taflepenningar, likpenningar, stockepenningar, kvittepenningar, stolestedspenningar. Dessa voro dock i allmänhet icke särdeles betydande och voro af växlande storlek på olika orter.⁶

Kyrkotionden kom emellertid icke kyrkorna odelad till godo, utan togs vid denna tid i anspråk äfven för andra än-

¹ Håkan Skytte till komm., odat. Rålamb's yttrande i rådet. Rådspir. 4/12 1672.

² K. Pr. 16/10 1669.

³ Om Bortfestelse af Konge- og Kirketiender 29/4 1572. RÖRDAM, II, 175.

⁴ Komm:s berättelse.

⁵ Saml. till Skånes hist. 1871, s. 124, 126.

⁶ Taflepeningar uppgingo så i Skåne till 1,041, i Bleking 46 och i Halland 121 dlr, likpeningar i Skåne till 115, i Bleking till 70, i Halland till 65 dlr, stockepenningar i Skåne till 94, i Bleking till 8 dlr, kvittepenningar i Skåne till 369, i Bleking till 95 och i Halland till 20 dlr. Vol. O.

damål. Det var staten, som nödgades taga af kyrkornas medel som hjälp till fyllande af dess vid denna tid trängande behof. Därvid stödde den sig på den i landskapen gällande danska åskådningen om statens rätt beträffande kyrkornas medel. I Danmark betraktades kyrkorna som för sig bestående juridiska personer, så att staten hade rätt att under samma förutsättning som tidigare biskoparne disponera öfver dem och deras tillhörigheter.¹ Det var väl dock meningen, att denna statens disposition skulle gälla för kyrkliga eller liknande ändamål, men kom snart att gälla äfven för rent världsliga, så att kyrkornas medel kommo att användas för t. ex. rikets försvar, som förhållandet var under 1563—1570 års krig. Och på samma sätt som den danska regeringen handlat, gjorde den svenska. Kyrkotionden användes nu till skånska befästningars och garnisoners underhåll, såsom i Malmö, Landskrona, Kristianstad, Kristianopol o. s. v.² Äfven den nyinrättade akademien i Lund tog kyrkotionden starkt i anspråk. Detta sistnämnda sätt att använda kyrkans medel kunde emellertid bättre försvaras än det förra, då tionden dock fortfarande kom att användas till »pii usus», och till dessa räknades ju undervisningsanstalterna. Akademien hade också kyrkan till stor del att tacka för att den kunde hålla sig uppe under den första bekymmersamma tiden, detta ehuru den visst icke fick så mycket af kyrkotionden som beräknats.

Af danska kronan hade kyrkorna ännu åtskilliga medel att fordra.³ Enskilda personer hade lånat rätt betydliga sum-

¹ THULIN, Utredning etc., 157.

² Till svenska kronan hade kyrkorna gjort betydliga försträckningar:

i Skåne	26,796 dlr
» Bleking	1,483 »
» Halland	4,614 »

³ Fordran af danska kronan uppgick till:

för Skåne	857 dlr
» Bleking	1,496 »
» Halland	3,514 »

mor af kyrkornas medel, som vid tiden för kommissionens verksamhet stodo ute.¹

Det är ej svårt att se, hvilka följder undandragandet af tionden från dess afsedda ändamål skulle medföra för kyrkorna. Dessa fingo väl behålla så stor del af sina inkomster, att deras löpande utgifter kunde täckas. Till dessa räknades den s. k. studieskatten, som nu betalades till biskopen, prestens visitations-, räkenskaps- och notariipenningar samt utgifterna för anskaffande af vin och oblater.² Däremot återstod föga eller intet till själfva kyrkobyggnadernas underhåll och reparation. Dessa liksom deras inventarier fingo därför mångestädes förfalla, och särskildt för kyrkorna i de fattigare delarna af stiftet var det mycket dåligt ställt i detta hänseende. I Bleking och östra delen af Skåne sades kyrkorna ligga för fåfot: syllar och bjälkar ruttnade ned, vattnet droppade somligstädes in genom taket, stängslet kring kyrkogården förföll, så att svinen kommo in och bökade upp jorden, att det var »en ynka att se».³

Visserligen kan man säga, att det alltsedan reformationen gått tillbaka med bibebällande af kyrkobyggnaderna icke

¹ Fordran af enskilda personer:

för Skåne	7,725 dlr
» Bleking	2,005 »
» Halland	205 »

Fordran af kyrkovårdar för restantier:

i Skåne	17,260 »
» Bleking	590 »
» Halland	5,266 »

Vissa och ovissa kapital att fordra:

för Skåne	705 dlr
» Bleking	425 »

Fordran hos några enskilda personer för kyrkotionde af landgillesmör:

i Skåne	2,677 dlr
» Bleking	4,034 »

² Utgifterna för dessa poster beräknades tll:

för Skåne	5,503 dlr
» Bleking	511 »
» Halland	1,392 »

³ K. Pr. ⁷/₁₀ ²¹/₁₀ 1669, ²¹/₁ 1670.

blott i Danmark utan äfven i Sverige,¹ hvilket stod i samband med reformationstidens åskådningssätt och hade sin grund i själva reformationens idé. Därtill kommo ofta tillfälliga yttre omständigheter, som medverkade till kyrkornas förfall. Särskildt var detta förhållandet i Skåne under krigen i det 17:de århundradet. Då hade de skånska kyrkorna blifvit plundrade och ofta ödelagda; i synnerhet i 1644 års krig hade de beröfvats mångenstädes sina ornament, kärl och böcker.² Under sådana förhållanden behöfde dessa kyrkor mer än väl sina inkomster för deras iståndsättande. Härpå fäste biskop Winstrup den svenska myndighetens uppmärksamhet redan 1661³, då han förklarade, att större delen voro bristfälliga och gäldbundna, hvartill kom missväxt, som ytterligare minskade deras inkomster.⁴ I sammanhang därmed framhöll han tillika, att de skånska kyrkorna endast hade sin tionde till hjälp och ej annat understöd, som fallet var i det öfriga Sverige. Anledningen till denna olikhet mellan de skånska och de uppsvenska kyrkorna har förut delvis framhållits. De förra betraktades enligt dansk rättsåskådning icke såsom socknemännens tillhörighet, hvarför dessa på danskt kyrkområde icke behöfde sörja för dem, när deras egna medel icke räckte till.⁴ I det öfriga Sverige var förhållandet ett helt annat. Där skulle socknemännen sörja för sina kyrkors vidmakthållande, enär de där betraktades som deras ägendom.⁵ Detta betraktelsesätt vann visserligen efter hand insteg äfven i de skånska landskapen, men vid den tid, hvarom nu är fråga, var ännu den gamla danska rättsåskådningen rådande.

Då det var så illa ställdt med kyrkorna och deras tillbehör, må man ej förundra sig öfver, att klagomålen blefvo högljudda öfver tiondens undandragande till andra ändamål. Regeringen öfvertygades också om att dessa klagomål voro

¹ Troels—Lund, *Dagligt liv i Norden*, VI, 37.

² KOCH, a. a., *Kirkehist Saml.*, 5 R., I, 47.

³ Winstrup till gen.-gouv. 21/10 1661.

⁴ THULIN, a. a., 201. Om ej inkomsterna voro tillräckliga, skulle enligt 1643 års recess länsmannen öfverväga, om kyrkorna ej kunde hjälpas genom lån från andra kyrkor eller på annat sätt.

⁵ *Ibm*, 160.

berättigade. Vid 1664 års riksdag lofvade den, att kyrkorna skulle »först och framför alla andra uttaga deras vanliga vin- och byggningssäd, hvilken ock ingen afkortning lida skall». ¹ Vid 1668 års riksdag framkommo det skånska prästerskapets ombud ånyo med begäran, att kyrkorna måtte få behålla sin tionde, och att ersättning måtte lämnas för hvad som förskjutits till främmande ändamål. Regeringen, som fanh denna begäran skälig, lofvade, att en undersökning skulle anställas öfver hvad som blifvit kyrkorna frånhändt, för att ersättning skulle kunna lämnas. ² Äfven adelns representanter, som gjort en liknande framställning, fingo vid samma tillfälle ett dylikt löfte. ³ Det var väl regeringens mening, då den gaf dessa löften, att 1669 års kommission skulle anställa en sådan undersökning; detta fick den också, såsom ofvan nämnts, enligt instruktionen för densamma i uppdrag.

Kommissionen infordrade i enlighet härmed redogörelse för kyrkornas ekonomiska förhållanden. En sådan afgafs för år 1667, som var det senaste året, då alla kyrkornas räkenskaper granskats, beträffande landkyrkorna af kyrkoinspektoren Tobias Nauman, en nitisk och duglig man på sin post och i besittning af biskopens och prästerskapets förtroende. ⁴ Naumans räkenskapsbok för kyrkornas inkomster och utgifter lämnade emellertid inga uppgifter om själfva kyrkobyggnadernas inre och yttre tillstånd; sådana uppgifter fick kommissionen däremot af de talrika skriftliga och muntliga framställningar, som inlades för densamma. I instruktionen var det nämligen kommissionen ålagdt att skaffa sig kunskap om de ekonomiska förhållandena icke blott genom kyrkoinspektorens redogörelse utan äfven genom prästerskapets och andras berättelse därom. Det var, som man kunde vänta, prästerskapet och allmogen och särskildt kyrkovärdarne, såsom förhållandet var i Medelstads härad, som gjorde sig till målsmän för kyrkornas behof.

¹ STIERNMAN, II, 1505.

² R. R. ²⁰/₉ 1669.

³ STIERNMAN, II, 1548.

⁴ Han vitsordades af prästerskapet vara en »civil, höflig, arbetsam og gudfrygtig Mand». Biskopen förklarade honom också förtjäna »icke alleniste Berömmelse men ock stor tack». Vol. F. Acter ang. åtskillige Personer och ärender.

Framställningarna kommo både från enskilda personer och från de särskilda stånden såväl från provinserna i deras helhet som från vissa delar däraf.¹ Äfven adeln instämde nu, liksom ståndet gjort vid 1668 års riksdag, i de öfriga ståndens önsknin-gar i frågan.²

Hvad man i alla dessa suppliker framhöll var samma begäran, som framstälts vid den föregående riksdagen, nämligen dels att kyrkorna skulle få behålla sin tertialtionde, dels också att de måtte få ersättning för den del däraf, som användts till andra ändamål. Dessa framställningar från präster och allmoge förfelade icke att utöfva sin verkan på kommissionen. Då akademiens målsmän begärde, att akademien fortfarande skulle tills vidare få behålla kyrkotionden, åtminstone 2 eller 3 år, svarade kommissionen, att det vore »ett samvetsverk» att begära någon hjälp från kyrkorna, då dessa voro så tryckta af fattigdom.³ Det råder emellertid intet tvifvel om, att akademien verkligen var i stort behof af det understöd, hvarom här var fråga. Dess tillgångar voro i början mycket knappa, och inkomsterna gingo på långt när icke upp till det belopp, som beräknats. Kyrkotionden hade sålunda långt ifrån inbragt så mycket för akademien, som den bort göra.⁴ Detta berodde visserligen på fogdarnes efterlåtenhet att indrifva medlen⁵ men säkerligen också på kyrkornas oförmåga att till fullo betala desamma. Att omedelbart tillmötesgå de framställda krafven om tertialtiondens bibehållande för dess ändamål och om ersättning för hvad som förskjutits till kronan kunde emellertid icke kommissionen. En undersökning var dessförinnan nödvändig angående bristens storlek på olika orter och de olika gällens ekonomiska bärkraft. En sådan utredning, som måste blifva omfattande och tidsödande, skulle uppdragas åt en jordrefningskommission, som man hade för afsikt att tillsätta. Emellertid gaf kommissionen under senare delen af dess verk-

¹ K. Pr. $\frac{7}{10}$, $\frac{8}{10}$, $\frac{22}{10}$ 1669, $\frac{13}{1}$, $\frac{21}{1}$, $\frac{4}{8}$, $\frac{6}{4}$, $\frac{13}{4}$, $\frac{19}{4}$ 1670.

² K. Pr. $\frac{4}{2}$ 1670.

³ K. Pr. $\frac{1}{3}$ 1670.

⁴ Knappt mer än hälften af hvad som beräknats hade under det sista året influtit. Ibm.

⁵ Pufendorf till G. O. Stenbock $\frac{1}{8}$ 1670. P. G. AHNFELT, a. a., 220.

samhet i Skånelandskapen löfte om att kyrkorna för framtiden skulle få behålla sin tionde.¹

För städernas kyrkor var det ofta lika dåligt om icke sämre ställt som för landtkyrkorna, enär de förra saknade de senares goda inkomstkälla, tionden.² Kristianstads kyrkas enda inkomster voro sålunda den betalning, som inflöt vid begravingar.³ Också var dess bristfällighet så stor, att kommissionen ansåg sig nödsakad att begära understöd af regeringen; detta understöd skulle närmast afse påläggande af ett nytt tak och fullbordande af tornet »efter den dessein, som konung Kristian haft».⁴ Landskrona kyrka hade 1660 och 1663 fått sig tilldelade förra gången 20 tunnor och senare gången 30 tunnor spannmål årligen i 10 år af Helsingörs hospitalstionde. Dessa tillgångar hade emellertid sedan indragits, och nu begärdes ersättning som understöd.⁵ Ofta vanvårdades stadskyrkorna icke af brist på medel utan i följd af försummelse hos dem, som hade hand om dessa medel. Så var det med Lunds domkyrka, som var »en vidlyftig och kostlig byggnad», men till det yttre tämligen förfallen.⁶

I kommissionens berättelse till regeringen saknas den del däraf, som tydligen innehållit kommissionens redogörelse för kyrkornas, särskildt landtkyrkornas, ekonomiska förhållanden i allmänhet. Sannolikt har i denna berättelse det förslag till klagomålens afhjälpande framställts, som en af kommissionens medlemmar, Claës Rålamb, sedermera framlade i rådkammaren, hvilket närmast öfverensstämde med det löfte, som regeringen gifvit såväl vid 1668 års riksdag som ock i instruktionen för kommissionen. Att kyrkorna, isynnerhet de fattigare, skulle för framtiden få behålla sin tionde, därom var icke mer än en mening, men svårare var det att afgöra om ersättning för den tionde, som användts för kronans behof. Rikskanslern och

¹ K. Pr. 14/8 1670.

² KOCH, a. a., Kirkehist. Saml., 5 R., I, 48.

³ Komm:s berättelse.

⁴ Ibm.

⁵ Ibm.

⁶ Ibm. Ännu 1681 klagade generalguv. R. von Ascheberg öfver dess förfall. R. v. Ascheberg till reger. 28/3 1681.

Claës Rålamb yrkade verkligen i rådet, när frågan af regeringen skulle afgöras vid 1672 års riksdag, att de fattiga kyrkorna måtte få någon ersättning för hvad som af deras medel utgifvits till andra ändamål.¹ Hvad de förmögnare kyrkorna beträffar, borde bättre tider afvaktas, innan någon restitution af förskjutna medel kunde dem beviljas. När detta förslag skulle pröfvas, kom man emellertid till det resultatet, att någon ersättning från statens sida icke kunde gifvas ens de fattiga kyrkorna på grund af »den närvarande tidens knapphet».² Statens finanser voro vid Karl XI:s öfvertagande af regeringen i så uselt tillstånd, att någon ersättning icke kunde komma ifråga. Nöden var emellertid så stor, att regeringen fullväl insåg, att något måste göras. Den utväg som den ansåg lämpligast, var att med de förmögnare kyrkornas öfverskott understödja de fattigare,³ hvilket ju visserligen var i full öfverensstämmelse med den danska kyrkolagens bestämmelser.⁴ Det beslöts, att det öfverskott, som de förmögna kyrkorna kunde hafva, och det, som var lagdt till akademien, skulle därefter användas till de fattiga kyrkornas reparation och vidmakthållande. Tillika bestämdes, att kyrkotionden för framtiden icke skulle användas till andra ändamål än sådana, för hvilka den ursprungligen var afsedd.⁵

Hvad prästerskapets ekonomiska ställning beträffar, var äfven den vid denna tid i allmänhet dålig. De föregående krigsåren hade flerstädes i de skånska provinserna liksom i hela Danmark utarmat detta stånd. Kyrkoherdens förnämsta inkomst utgjordes af hans andel i tionden, hvilken i allmänhet bestod i kvicktionde och i sädestionde.⁶ Beträffande den senare hade det vållat vissa svårigheter att få sättet för dess erlæg-

¹ Rådspir. ⁴/₁₂ 1672.

² R. R. ¹³/₁₂ 1672.

³ Då ett dylikt förslag någon gång kommit till kommissionen, hade denna afböjt detsamma. Så afslog den kyrkoherdens i Gammelstorp begäran att för sin kyrka få upptaga lån af Mörrums och Mjällby kyrkor. K. Pr. ¹⁵/₁ 1670.

⁴ S. 76, not 4.

⁵ I Danmark hade regeringen redan 1661 försäkrat kyrkan om att för framtiden få behålla sin del af tionden. RORDAM, III, 438.

⁶ Det skånska prästerskapets inkomster hade fastställts genom en förordning ¹/₁₀ 1539. RORDAM, I, 143 ff.

gande ordnad till belåtenhet för båda parterna, såväl för den, som skulle betala, som för den, som skulle mottaga densamma. Det hade sedan långt tillbaka åtskilliga gånger blifvit allmogen inskräppt, att sädestionden skulle utgöras i kärften, d. v. s. medan den stod på åkern.¹ Därigenom var det lättare för mottagaren att kontrollera, att han fullt fick ut sin rätt. Allmogen hade emellertid visat benägenhet för att erlægga tionden i skäppan, d. v. s. sedan säden blifvit aftröskad, och detta af det skälet, att därigenom bonden fick större frihet att inbärga säden vid lämplig tid och väderlek. I detta fall var det emellertid nästan omöjligt att kontrollera, att tiondetagaren fick ut sin fulla rätt, hvarför alltjämt i lagen den bestämmelsen vidhölls, att tionde skulle utgöras i kärften. Man sökte emellertid att få sådana bestämmelser införda, att äfven allmogens intressen tillgodosågos vid tiondens utgörande, och det bestämdes därför, senast i 1643 års recess, att tionden skulle afsättas på åkern men i tiondetagarens eller hans fullmäktiges närvaro.² Men om tidig höst inföll eller tiondetagaren ej infann sig i rätt tid, hade bonden rätt att inbärga sin säd, utan att den blifvit räknad. Äfven i det öfriga Sverige hade denna fråga om sättet för tiondens erläggande stått på dagordningen åtminstone öfver ett halft århundrade, och det var först vid midten af det 17:de århundradet, som man där lyckades ena sig om sådana bestämmelser, att bättre kontroll kunde genomföras, utan att dock tiondegifvarens intressen alltför mycket trädde för nära.³

Emellertid hade ännu vid denna tid allmogen på vissa orter benägenhet att gifva tionde i skäppan i stället för i kärften. Detta var fallet i Medelstads härad i Bleking, således i de trakter af stiftet, där det var tämligen svårt för prästen eller hans ombud att på grund af de stora afstånden efterkomma recessens bestämmelse om tionderäkningen. Prästerna i dessa bygder klagade emellertid öfver denna allmogens benägenhet och önskade, att om tionden gafs i skäppan den måtte

¹ RÖRDAM, II, 510, 545, III, 44, 304.

² RÖRDAM, III, 304.

³ CORNELIUS, a. a., 230.

lämnas af årets skörd, men när den lämnades i nekar, att den måtte af allmogen föras till prästgården.¹

På de orter, där jordbruket icke var hufvudnäringen, skulle tionde gifvas i smör, fisk o. s. v., beroende på befolkningens på nämnda orter näringsförhållanden. Vid de fiskrika kusterna af Skånelandskapen var fisketionden den hufvudsakliga. Beträffande denna rådde emellertid stor obestämdhet, då man som norm för dess storlek måste hålla sig till gammal häfd och vana.² Denna kunde ju vara olika på olika orter och kunde därför gifva anledning till tvister mellan tiondetagaren och den, som skulle erlægga tionde. Vi finna också, att ombuden för prästerskapet i de skånska landskapen redan vid 1664 års riksdag anhöllo om ändring i detta hänseende, då de ville hafva ordningen om erläggande af fisketionde mera bestämd och därvid åtnjuta samma villkor som deras ämbetsbröder i det öfriga Sverige. Denna begäran fann emellertid regeringen icke skäligt att bifalla. Ej heller vid följande riksdag år 1668 fick det skånska prästerskapet någon ändring i detta fall genomförd. Dess begäran att få del af det svenska prästerskapets privilegier blef nämligen, som vi förut hafva sett, vid nämnda tillfälle afslagen.³ Till kommissionen vände sig ståndet i frågan och sökte ånyo att få närmare bestämmelser utfärdade om fisketiondens utgörande. Det begärde, att »hvar bönder finnas, som hafva ringa åkerbruk och nära sig af fiskeri, som Gud dem rikligt välsignar med», dessa måtte därpå erlægga tionde, alldenstund sådant var medgifvet i recessen och ordinantian.⁴ Denna petition var således föranledd därpå, att allmogen i vissa orter rent af vägrade att erlægga tionde af fiske. De närmare bestämmelser, som prästerskapet önskade, fick ståndet dock icke heller nu; kommissionen förklarade, att man borde rätta sig efter recess och ordinantia, och att landshöf-

¹ K. Pr. ⁹/₁₀ 1669.

² »Udi Halland, Blegind oc Lister oc andensted, hvor de ey haffuer saa rundelig Kornsåed, der skulle de gifue Smørtiende, Bröd, Fisk eller andet, som de aff gammel Tid gjort haffue». 1643 års recess, Cap. IV, § 45. RÖRDAM, III, 304.

³ R. R. ²⁸/₉ 1668.

⁴ K. Pr. ²¹/₁ 1670.

dingen skulle vid behof ingripa. Denna förklaring var emellertid i sak tämligen betydelselös, enär det just var den gällande lagens obestämdhet i ifrågavarande hänseende, som gifvit anledning till klagomålen.

Af alla näringsfång gjorde prästerskapet anspråk på att få sin andel. I Göinge härad erlade allmogen tionde af den humle, som där odlades, och under hänvisning därtill gjorde prästerskapet i Himble och Faurås härader anspråk på att också allmogen i Halland måtte åläggas att utgöra samma slags tionde, då båda landskapen nu sorterade under en konung.¹ Kyrkoherden i Andrarum begärde tionde af inkomsterna från Andrarums alunbruk,² hvarvid han åberopade som stöd en bestämmelse om tionde af bruksdrift, som regeringen utfärdat vid den sista riksdagen. Med denna bestämmelse hade man emellertid åsyftat järnbruksdriften i öfre Sverige,³ och kommissionen var därför något oviss, om den borde tillämpas i detta fall. Den öfverlämnade dock åt landshöfdingen att mellan prästen och alunbrukets ägare träffa öfverenskommelse i saken.

Adeln var fri från att för sina sätesgårdar erlægga tionde. I ordinantian uttalades dock, att de voro »aff rette plictuge» att gifva tionde till sockenprästen »som deris hiurde, der hafuer sand siele sorg», och »at de wille betencke seg at wære Christne oc sielffuillige giffue Christi tienere, som ere hans predickere, huad dennom sielffue got siunes».⁴ Många säteriinnehafvare erlade också säkerligen tionde men visst icke alla.⁵ Därtill kom, att många sådana inköpte ofrälse hemman och lade dem till sina säterier, hvarvid de underlätto att erlægga tionde äfven för dessa hemman. Därigenom minskades ju

¹ Hallands prästerskaps suppliker. Vol. R.

² K. Pr. 18/1 1670.

³ STIERNMAN, II, 1567.

⁴ RÖRDAM, I, 101.

⁵ Kyrkoherden Solberg i Raflunda och Brösarp klagade öfver att han icke fick någon tionde af Jochim Becks sätesgård Torup. Han förklarade, att adelsmän i allmänhet icke ville gifva tionde af de gods, som de tillhandlade sig i Skåne. Vid samma tillfälle klagade han ock öfver att han ej fick någon tionde af fisket och örredfiskerierna i hans pastorat. Kommissionen resolverade, att han skulle ha sin rätt enligt recess, ordinantia, gammalt bruk och kunglig resolution. K. Pr. 22/10 1669.

inkomsterna ytterligare för vederbörande sockenpräst, något som naturligtvis måste framkalla missnöje. Det var emellertid ej nog med adelns frihet från tionde och det missbruk, detta stånd stundom gjorde däraf, utan äfven militien underlät stundom att från sina hemman erlægga tionde. I båda hänseenden besvårade man sig hos kommissionen.¹ Denna fann visserligen besvären befogade och prästernas begäran om ersättning för sina mistade löneinkomster behjärtansvärd, men hvad det förra fallet beträffar, kunde den dock icke »absolute däruti något statuera» mot adelns privilegier. Kommissionen uttalade dock den förmodan, att nämnda stånd var af den »consideration», att ståndet icke gaf prästerskapet anledning till klagomål öfver att brödet på sådant sätt undandrogs detsamma.² I Danmark hade man sedan 1661 lagt hinder i vägen för det nämnda missbruket af säterifriheten genom en bestämmelse i det danska prästerskapets privilegier, att alla bondgårdar, som lades under säterier, skulle fortfarande gälda tionde såväl till präst och kyrka som till kronan.³ Beträffande militien medgaf kommissionen, att denna icke hade rätt att undandraga sig från att betala tionde.

En mycket gammal inkomstkälla för präst och degn var den s. k. helgonskylden. Till degnen utgick den för hans tjänst vid gudstjänsten och för hans undervisning af ungdomen; enligt 1539 års »Forordning om de kirkelige Afgifter i Skaane» skulle degnen i helgonskyld hafva »tho skepper aff huer Sogne- mand» enligt gammal sedvana.⁴ Till prästerna utgick den delvis mot skyldighet för dem at underhålla prästbyggnaderna. Hvad degnens helgonskyld beträffar, så lades den i socknar 2 mil närmast hvarje köpstad till stadens skola mot det, att denna genom sina lärjungar upprätthöll degnens ålig-

¹ K. Pr. $\frac{7}{10}$ 1669. Hallands prästerskaps suppliker enl. K. Pr. $\frac{14}{8}$ 1670. Prästerskapets allm. suppliker enl. K. Pr. $\frac{21}{1}$ 1670.

² Beträffande en nyanlagd sätesgård, Skunckenberg (nuv. Johannishus), i Bleking påbjöd kommissionen, att tionde skulle erläggas för alla de bondgårdar, som sammanslagits under densamma. FABRICIUS, II, 89.

³ RÖRDAM, III, 436.

⁴ RÖRDAM, I, 144.

gande.¹ Äfven sedan skolorna upphörde med sången i kyrkorna, kommo de emellertid att bibehålla helgonskylden. Prästerskapet hade för sin del fått bekräftelse på densamma såväl af generalguvernören som vid 1668 års riksdag af regeringen, hvilken fann den grunda sig på goda skäl.² Fördelningen af helgonskylden var emellertid särdeles ojämn, och landebogen innehöll ej heller fullt tydliga bestämmelser därom beträffande alla orter. I följd häraf uppkommo flerstädes tvister om dess storlek, och adeln klagade, att prästerskapet sträckte sina anspråk allt för långt beträffande denna skatt. Allmogen borde icke, menade ståndet, öfver höfvan betungas, och landebogens bestämmelser borde följas. Detta medgaf också kommissionen, men därmed var icke så särdeles mycket vunnet, då just landebogen, som nämndes, icke innehöll fullt tydliga bestämmelser i detta hänseende.

En annan prästerskapets rättighet, som framkallade klagomål, var den, att ståndet fick hämta »eldbrand, tappeved och byggnadstimmer» från kronans skogar. Denna rätt, som grundade sig på gammal häfd, hade bekräftats vid 1664 års riksdag.³ Kronans skogvaktare och hejderidare lade emellertid svårigheter i vägen för prästerna, så att de icke alltid kunnat åtnjuta denna sin rätt.⁴ Det ålåg emellertid landshöfdingen att i denna sak vara ståndet behjälpligt, såsom ock kommissionen, för hvilken ståndet klagade, framhöll. Någon rättelse härutinnan synes emellertid icke ännu på länge hafva inträdt; ännu vid 1672 års riksdag klagade ståndet öfver skogvaktarnes tredskande att tillhandahålla det ved och timmer. Därvid bekräftade regeringen emellertid föregående resolutioner, d. v. s. hänvisade till vederbörande landshöfding att bistå ståndet i att utfå sin rätt.⁵

¹ Utredning beträffande helgonskylden har blifvit gjord i åtskilliga riksdagsutskotts betänkande: bl. a. i 1871 års riksdags särskilda och tillfälliga utskotts utlåtande och i statsutskottets utlåtande vid 1898 års riksdag.

² R. R. ²⁸/₉ 1668.

³ R. R. ¹/₉ 1664

⁴ K. Pr. ²¹/₁ 1670.

⁵ R. R. ¹⁸/₁₂ 1672.

Till prästens rättigheter hörde utom de ofvan nämnda offer vid de tre stora högtiderna, kyrkogångs-, vigsel-, barndops- och jordafärdspenningar m. m. Dessa inkomster voro emellertid helt naturligt af växlande storlek på olika tider och orter. Vid 1664 års riksdag hade utfärdats förbud mot alltför stort öfverflöd och för stora folksamlingar vid gästabud,¹ hvaraf följden blef, att prästens inkomster vid dessa tillfällen minskades. En del af stiftets präster besvärade sig också med anledning däraf genom sina ombud vid följande 1668 års riksdag och ville hafva ersättning för sina minskade intäkter, hvilket emellertid ej kunde medgifvas.² Hvad offret beträffar, började vid denna tid en och annan blifva mindre villig att erlægga sådant; somliga underlät det helt och hållet, och af andra blef det »för en villkorlig ting hållet». Med anledning af prästerskapets klagomål häröfver resolverade regeringen vid 1672 års riksdag, att lagens bestämmelser skulle iakttagas.³ Dessa innehöllo, att offer visserligen skulle gifvas, men däremot icke något om, huru stora offergåfvorna borde vara,⁴ så att näppeligen mycket vanns genom denna regeringens resolution.⁵

Huru praxis rörande prästernas inkomster hade kunnat utbilda sig vid sidan af lagen och till och med i strid med denna, visar sig af den fordran, prästen gjorde att vid jordfästning för likpredikan erhålla ersättning. I kyrkolagen var det visserligen förbjudet att taga »nogen Skenk oc Gaffue for Bøndernis Begræffuelser eller Affløsning»; straffet för brott

¹ Förbud för öfverådighet vid dylika tillfällen hade ock utfärdats under dansk tid. RÖRDAM, III, 385.

² R. R. ²⁸/₉ 1668.

³ R. R. ¹⁸/₁₂ 1672.

⁴ RÖRDAM, I, 99, 144.

⁵ Regeringens mening var väl den, att beträffande storleken af offergåfvorna skulle man rätta sig efter häfd och vana; det var emellertid just detta, som gaf anledning till klagomålen, då man ofta var oviss om hvad som var häfd. Kommissionen höll särdeles strängt på vana och bruk och det just beträffande offertets storlek. Då kyrkoherden på Hven klagade öfver att han ej som hans företrädare fick offer från Uranienborg, resolverade kommissionen, att han skulle ha 12 dlr i offer som företrädaren. K. Pr. ¹⁴/₄ 1670.

mot denna bestämmelse var kallets förlust.¹ Det kunde synas ovisst, om detta förbud gällde äfven likpredikan och icke blott själfva jordfästningen. Enligt ordinansen var nämneligen prästen icke förpliktigad att hålla någon särskild betraktelse vid liks jordande², men att nämnda förbud ansågs af prästerskapet själf t gälla äfven likpredikan, framgår af den begäran, ståndet framställde genom biskop Winstrup att få lagstadgad rätt att taga betalning därför.³ Bruket att gifva och taga betalning i sådant fall var emellertid allmänt och gammalt i vissa, fast icke i alla delar af Skånelandskapen. Det hände också någon gång, att klagomål framkommo till landemötet för olagligt tagande af gåfvor vid begrafningar. En präst i Hörby anklagades för denna sak vid 1663 års landemöte, och detta var en af de anledningar, hvarför han af samma synod blef afsatt från sitt ämbete.⁴ I Halland var det icke bruk att taga ersättning vid begrafningar; prästerskapet i nämnda landskap begärde dock hos kommissionen att erhålla rätt till någon tacknämlighet vid begrafningar, som fallet vore på andra orter.⁵

Allmogen i Skåne motsatte sig visserligen icke själfva bruket att vid begrafningar gifva prästen en gåfva, men ståndet ville hafva närmare bestämmelser därom utfärdade. I dess framställning till kommissionen i denna sak heter det, att »när någon dör och prästen kastat jord på liket, vill han intet tala ett ord till skötsmål för den döde, huru han lefvat, såvida man icke förut kommit öfverens med honom, huru mycket han skall hafva».⁶ Det var storleken af den ersättning, prästen vid dylika tillfällen skulle hafva, beroende på olika förmögenhetsförhållanden, allmogen ville hafva fixerad;

¹ Detta hade stadgats redan $\frac{20}{8}$ 1592, och förbudet förnyades $\frac{21}{8}$ 1615 och i Kristian IV:s stora recess, kap. I, § 25, år 1643. RÖRDAM, II, 496, RÖRDAM, III, 44 o. 293.

² Det heter härom i kyrkoordningen: »saa skal predicanten (*om hand haffuer stunder oc er beden derom*) gjøre een formanig aff Sanct Pouel eller noget andet sted y schriften» etc. RÖRDAM, I, 86.

³ Winstrup till gen.-guv. $\frac{8}{8}$ 1658.

⁴ Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 327.

⁵ K. Pr. $\frac{14}{8}$ 1670.

⁶ K. Pr. $\frac{16}{4}$ 1670.

man borde också enligt ståndets mening hafva rätt att hämta präst från annan socken, såvida ens egen sockenpräst icke kunde förmås att för skälig ersättning hålla liktal vid jordfästning. Kommissionen gjorde icke heller för sin del någon anmärkning mot det olagliga i bruket utan hänvisade till biskopen, som borde förordna närmare i saken i enlighet med hvad som af ålder varit brukligt, och hvad som kunde anses skäligt. Regeringen framhöll emellertid vid följande riksdag år 1672 detta bruk såsom varande olagligt och hänvisade till recessens straffbestämmelse om afsättning för den, som mottog en dylik gåfva. I resolutionen vid nämnda riksdag förklarades emellertid, att regeringen ville hafva »mitigerat och förstätt» denna fordran på så sätt, att om bonden frivilligt gåfve en dylik ersättning till prästen, skulle denne få mottaga densamma, men allmogen skulle icke på något sätt anses vara förpliktigad därtill.¹ Åt Danmarks prästerskap hade samma rätt blifvit medgifven i ståndets privilegier af år 1661.²

I allmänhet visade kommissionen obenägenhet att vidtaga några ändringar i prästerskapets rättigheter, afvikande från lag eller häfd. Allmogen klagade öfver att det andliga ståndet begärde anspråk på vissa »persedlar» mot gammalt bruk och att få värdet af kvicktionen i penningar och icke in natura. Dessa anspråk tillbakavisades af kommissionen;³ den ville ej medgifva några ändringar i prästerskapets rättigheter utom i sammanhang med genomförande af större uniformitet äfven på andra områden. En annan anledning till kommissionens obenägenhet i denna sak var fruktan för att väcka missnöje hos allmogen. Denna hållning i frågan intog äfven regeringen, som vid följande riksdag förklarade, då kommissionens resolution beträffande fisketionde bekräftades, att häfd och gammalt bruk skulle vara normen för dess erläggande, och att den icke funne skäligt att göra allmogen nya pålagor.

¹ R. R. 18/12, 1672. Äfven allmogen i det öfriga Sverige ville vid samma riksdag ha fastare bestämmelser om betalning till prästen vid bröllop, begrifningar o. d. Regeringen kunde dock då ännu ej utfärda sådana, utan hvart landskap borde tillsvidare följa sin egen sedvana. STIERNMANN, II, 1644.

² RÖRDAN, III, 438.

³ K. Pr. 16/4, 1670.

Ej heller ville regeringen vid samma tillfälle medgifva någon ändring i sättet för kvicktiondens erläggande. Skulle någon sådan åvägabringas, borde det endast ske på frivillig väg genom en öfverenskommelse mellan allmogen och prästerskapet om nämnda tiondes erläggande i reda penningar.¹

Prästerskapet liksom de andra stånden måste deltaga i upphjälpande af det illa skötta finansväsendet under Karl XI:s förmyndareregering. I Malmö recess förpliktigade sig prästerskapet att erlägga årligen i kontribution för hvar kall 18 och för hvar stomme 9 dlr i Skåne, men i Bleking och Halland 15 och 5 dlr för respektive kall och stomme.² Under den svenska tiden gjordes ändring i ett visst hänseende beträffande prästerskapets skattskyldighet till kronan. En del af skatten hade under den danska tiden utgått i småposter: grafvarepenningar, kungsskatt, matskatt, gengärd, skjuts- och gästningspenningar, arbets- och dagsverkpenningar, ved- och timmerkørsel, krigshjälp i korn, båtsmanshåll, bryggnings- och brödbakningspenningar, blårskatt, spinnepenningar. Dessa ersattes under svensk tid med en fast årlig skatt, som kallades terminsskatt, därför att den utbetalades i olika terminer; den uppgick till 12 dlr för hvart prästkall.³

Då prästerskapet anförde besvär öfver sin skatt till kronan, var det icke så mycket skatten i och för sig, klagomålen gällde, utan fastmer den omständigheten, att den icke var rättvist fördelad efter de olika gällens ekonomiska bärkraft. Redan vid 1664 års riksdag hade ståndets ombud uttalat den önskan, att »kungs- och ryttareskatten» måtte proportionellt fördelas mellan gällan. Regeringen fann den framställda begäran skälig, men en närmare utredning af pastoratens olika villkor var nödvändig, innan en rättvis fördelning skulle kunna åskadkommas. En dylik undersökning om prästerskapets skatteförhållanden ställde regeringen i utsikt vid 1668 års riksdag och skulle enligt dess mening verkställas af den generalkommision, som man då ämnade sända ned till de skånska landskapen. Den stora kommissionen kunde visserligen icke själf

¹ R. R. 18/12 1672.

² Sjöborg, a. a., 172.

³ Wägner, s. 21 ff., Cronholm, II, 56, Fabricius, II, 198.

verkställa en sådan utredning, utan denna måste uppdragas åt en särskild jordrefningskommission. 1669—1670 års kommission kunde därför ej heller afgifva någon slutgiltig resolution på vare sig enskilda prästers eller ståndets i gemen framställningar om lindring i skatten och dess proportionella fördelande.¹ En del präster hade redan af generalguvernören eller landshöfdingen erhållit lindring i terminsskatten. Denna bemedling bekräftades af regeringen vid 1672 års riksdag och skulle gälla, till dess man kunde få närmare visshet om grunderna för skattens proportionella fördelande.²

En skatt, som länge hade väckt prästerskapets missnöje, var den s. k. altarehafren. Denna hade under medeltiden varit en gästningspålaga till biskopen i vissa orter och blef vid reformationen indragen under kronan. Prästerskapets begäran att få den afskaffad hade afslagits vid 1664 års riksdag af regeringen, som förklarade, att en så gammal och vanlig skatt kunde icke upphävas.³ Vid 1668 års riksdag begärde prästerna att åtminstone få erlägga den i reda penningar; den betalades nämligen in natura till garnisonen i de orter, där den utgick. Regeringen tillät, att där det gamla betalningssättet in natura icke var nödvändigt för garnisonens underhåll, skulle skatten få erläggas efter gällande markegångstaxa i reda penningar.⁴ Till 1669 års kommission vände sig än en gång prästerskapet i Villands härad med en begäran om skattens upphäfvande. Ståndet sökte göra gällande, att skattens indragande under kronan stred mot det löfte, som gifvits prästerskapet i ordinantian om befrielse från pålagor, som biskopen ålagt det samma.⁵ Det var särskildt behöfligt vid denna tid, att altarehafren upphäfdes, då kungsskatten stigit till så högt belopp. Frågan är då, i hvad mån prästerskapet hade rätt att åberopa sig på ordinantians bestämmelser till förmån för sin begäran. I denna medgafs ståndet, att det icke skulle ytterligare be-

¹ K. Pr. $\frac{13}{10}$, $\frac{20}{10}$, $\frac{23}{10}$ 1669, $\frac{16}{1}$, $\frac{21}{1}$, $\frac{21}{1}$ 1670. Prästerskapets i Villands härad suppliker, dat. $\frac{20}{10}$ 1669. Prästersk. suppl.

² R. R. $\frac{13}{12}$ 1672.

³ R. R. $\frac{1}{9}$ 1664.

⁴ R. R. $\frac{28}{9}$ 1668.

⁵ Prästersk. suppl., dat. $\frac{1}{2}$ 1670.

skattas, än hvad som varit fallet under den katolska tiden. Det lofvades visserligen, att regeringen skulle hafva »een Christelig tilsium, at de bliffue forskaanede effter leyligheden»,¹ men därom gifves emellertid intet annat löfte än att de nya pålagor, som biskoparne ålagt ståndet och regeringen afskaffat, skulle också för framtiden vara afskaffade.² Dit kunde dock icke altarehafren räknas, och någon ändring i denna skatt medgafs ej heller af vare sig kommissionen eller regeringen. År 1681 vände sig det skånska prästerskapet till generalguvernören om befrielse från altarehafren, men äfven då blef ståndets begäran afslagen.³

I Skåne var i allmänhet då såsom än i dag gällens ekonomiska villkor i allmänhet bättre än både i Halland och Bleking; den allmänna välmågan var också i det förra landskapet större än i de båda senare. Under dansk tid hade därför prästerna i dessa landskap, såsom de uppgåfvo inför kommissionen, betalat endast half skatt mot deras ämbetsbröder i Skåne. Efter Roskildefreden hade emellertid denna skillnad utjämnats, men prästerskapet i Bleking och Halland önskade att få densamma åter införd. Såväl enskilda präster i Bleking som ock ståndet samfällt från såväl detta landskap som Halland gjorde till kommissionen framställning därom.⁴ Därmed vanns dock intet för tillfället, utan kommissarierna förklarade, att jordrefningskommissionen först måste genomföra sin undersökning.

I sammanhang härmed kan nämnas en annan anledning till missnöje hos Blekings prästerskap öfver dess ställning i förhållande till sina ämbetsbröder i Skåne. Det klagade nämligen öfver, att det ej fått sända särskilda ombud till riksdagarne utan hade måst representeras af ombuden från Skåne. Till 1664 års riksdag hade sålunda biskopen låtit kalla blott

¹ RÖRDAM, I, 98.

² »Oc hues nye besuaring, som Bisperne haaffue paa lagd, oc wy haaffue afflagd, skal bliffue afflagd effter denne dag oc dennom icke mere paaleggis». Ibm.

³ Saml. till Skånes historia. Lund 1871, s. 124, 126.

⁴ K. Pr. ²/₁₀ 1669. Jakob Dronningaards, kyrkoherdens i Ramdala, ansökan. K. Pr. ⁹/₁₀ s. å. Kyrkoherdens i Lösen, Dan. Jacobssons, ansökan. K. Pr. ²¹/₁ 1670. Blekingska prästerskapets ansökan. K. Pr. ¹⁴/₆ 1670 Hallands prästerskaps suppliker.

en prost och en annan präst som representanter för det skånska prästerskapet, men af dessa var ingen från Bleking. Detta hade väckt generalguvernörens uppmärksamhet, så att han hos regeringen begärt, att ytterligare 2 eller 3 präster borde kallas från Lunds stift till riksdagen, och att af dem 1 eller 2 präster borde skickas från Bleking.¹ Denna hans skrifvelse ledde icke till någon åtgärd, och vid 1668 års riksdag voro ej heller några ombud från ifrågavarande del af stiftet närvarande. Prästerna därstädes ansågo sig därigenom tillbakasatta, hvarför de hos kommissionen begärde att få sända särskilda ombud till riksdagen af den anledning, att de skånska prästerna icke förstodo »det blekingska väsendet».² Kommissionen fann detta visserligen vara »helt nödigt och K. M:ts vilja likmåttigt», men saken synes sedermera hafva fallit i glömska. I rådsprotokollen har jag lika litet kunnat finna någonting nämndt därom som i regeringens resolutioner vid följande riksdag. Att saken icke ledde till någon åtgärd, framgår också slutligen däraf, att icke heller vid denna 1672 års riksdag någon präst från Bleking var närvarande.³

Hvilka de angelägenheter voro, som Blekings prästerskap ville framföra till regeringen, nämnes icke i dess ofvan nämnda petition till kommissionen. Det kan emellertid icke i allmänhet hafva varit andra än sådana, om hvilka de till denna gjorde framställning, såsom om bemedling af skatten, om prästernas tillsättning m. fl. En säregenhet för Bleking gällde bygghandlet och underhållandet af prästgårdar, i det att skyldigheten därtill i detta landskap enligt häfd ålåg allmogen, under det den i Skåne hvilade på prästerskapet. Detta var en betydlig förmån för de blekingska prästerna, ty byggnadsskyldigheten var en tung börda och framkallade slitningar och tvister både

¹ G. Banér till reger. ²⁵/₁₀ 1664. Banér uppgifver, att biskopen kallat 1 prost och 2 andra präster, men i Bexells förteckning i Bexells, Ahlquists och Lignells Bidrag till Svenska kyrkans och riksdagarnes historia, II, 63, på vid riksdagen närvarande präster nämnas från Lunds stift: »M. Olaus Johannis Baggerus, Theol. Lect. in Gymn. Lundens., Præp. Tract. Torniani, Vicar. Episcopi, M. Buchardus Ullric, Pastor Aschimiensium».

² K. Pr. ⁹/₁₀ 1669.

³ Lunds stifts prästerskaps ombud voro: »Nicolaus Hambæus, P. i Landscrona, Sveno Canutius, P. Dalby Hellestad». BEXELL, a. a., 77.

vid denna tid och framdeles mellan prästgårdarnas olika innehafvare. I Bleking visade allmogen dock på vissa håll benägenhet att undandraga sig denna skyldighet.¹ Regeringen förklarade emellertid vid 1672 års riksdag, att där denna skyldighet förr varit bruklig, skulle den ock fortfarande äga bestånd.²

Hvad biskop Winstrups ekonomiska ställning beträffar, hade den genom Roskildefreden icke mycket förändrats. Biskopens i Lunds stift inkomster hade reglerats genom en förordning i midten af 1500-talet,³ och Karl X bekräftade desamma, hvilken bekräftelse förnyades i Malmö recess 1662. Winstrup synes emellertid icke alltid hafva fått ut de inkomster, som voro honom tillförsäkrade. Så klagade han redan 1658, att bönderna i Bjäre härad vägrade gifva honom den kronotionde, som han af gammalt haft från detta härad, och på hvilken han äfven hade fått bekräftelse af Karl X.⁴ Vidare tredskade de patronella gällen mot att erlægga den s. k. studieskatten, en afgift från kyrkorna, som under den danska tiden gått till Köpenhamns universitet, men som Winstrup efter freden fått sig tilldelad af Karl X Gustaf.⁵ Kommissionen, hos hvilken biskopen besvårade sig häröfver, lofvade att uppmana vederbörande landshöfding att låta indrifva skatten hos de patroni, som vägrat betala densamma.⁶ En annan ansökan, som Winstrup gjorde vid samma tillfälle, var att få bekräftelse på den veckodagsfrihet, som G. Banér medgifvit för bönderna under hans gods Värpinge och tillbyta sig några gårdar från akademien, hvilka lågo nära nämnda gods. Beträffande det förra fallet måste han emellertid afvakta resultatet af jordrefningskommissionens arbete, och beträffande det senare finge han träffa öfverenskommelse med akademien.⁷ Det var emellertid en förändring, som biskop

¹ K. Pr. 16/1 1670. Kyrkoherden i Mjällby klagade öfver att socknemännen därstädes mot gammal vana vägrade att reparera prästgården.

² R. R. 18/12 1672.

³ 28/10 1560. RÖRDAM, II, 54.

⁴ Winstrup till 1658 års kommisson. 11/8 1658.

⁵ R. R. 16/8 1658.

⁶ K. Pr. 24/3 1670.

⁷ Ibm.

Winstrup icke kunde glömma: Hallands skiljande från Lunds stift genom Brömsebrofreden. Det har förut nämnts, huru han flera gånger förgäfves vände sig till regeringen eller dess ombud i Skånelandskapen i denna sak. Vid 1672 års riksdag var hans framställning åter föremål för regeringens öfvervägande, men ej heller då ville denna bifalla densamma, utan ställde saken på framtiden.¹

Beträffande Lunds domkapitel ålades kommissionen att äfven därom anställa undersökning för att möjligen kunna lämpa ett och annat efter tidens kraf, och att »om några disorders däruti inritade vore», dessa måtte rättas. Det var emellertid icke själfva organisationen af domkapitlet, kommissionen fick i uppdrag att undersöka, utan huruvida capitulares fullgjorde sina skyldigheter, om allt tillgick »ordentligen och skickligen». Den skulle sålunda taga kännedom om »huru justitien in matrimonialibus där administreras, och om residentes capituli göra däruti deras ämbete med den flit och åhuga, som sådana viktiga expeditioner requirera, om de hålla sina vissa capitelsdagar, jämväl då ofelbart komma tillstädes och sig icke arbetet utan förfall undandraga». Instruktionen innehåller vidare särdeles detaljerade föreskrifter för kommissionen att anställa undersökning om domkapitlets och därtill hörande skolors, hospitals, arkivs och biblioteks fasta och lösa ägendom samt ekonomiska angelägenheter i öfrigt. Fördenskull borde den infordra äldre och nyare räkenskaper och för öfrigt alla handlingar, som kunde lämna upplysning om kapitlets och därtill hörande institutioners tillgångar och ekonomiska förhållanden.²

Hvad domkapitlets organisation beträffar, hade den förre generalguvernören G. O. Stenbock därom lämnat redogörelse till regeringen kort efter Roskilde fred.³ De statuter för kapitlet, som gällt under nästan hela det 16:de århundradet, hade varit de af år 1489. Ändring i vissa fall i dessa inträdde dels genom 1539 års kyrkoordinantia, dels genom Bugenhagens ordinatio ceremoniarum pro canonicis et monasteriis och dels

¹ R. R. 18, 1672.

² WÄGNER, a. a., Bil., s. 3 ff.

³ G. O. Stenbock till K. M:t 8/7 1658.

genom kungliga förordningar.¹ De gamla statuterna stadfästes emellertid åren 1536, 1547 och 1559, men en revision af dem blef dock nödvändig, och 1587 utfärdades supplementstadgar till desamma. I dessa 1587 års stadgar står domkyrkoförvaltningen i första rummet, Det bestämdes, att två tutoratus ecclesiae skulle cirkulera med treårsperioder, det ena och förnämsta bland prelaterna efter rang och det andra bland seniorerna efter ålder. Om tutoratus tillföll en icke residerande prelat eller canonicus, skulle denne som ställföreträdare hålla en residerande canonicus. För inkomster och utgifter skulle årligen redovisas inför alla residerande capitulares. För öfrigt innehöllo stadgarna andra nödiga bestämmelser om förvaltningen af kapitlets ekonomiska angelägenheter. När så revisionen af kapitlets statuter genomfördes år 1590, blefvo dessa 1587 års supplementsstadgar grund för vissa artiklar i de sålunda reviderade statuterna.² Dessa kommo sedan att gälla allt framgent, dock med någon förändring vid deras stadfästande af Fredrik III 1653.

Fastän domkapitlets ägendom vid universitetets stiftande tilldelats detta och kapitlet således var dömdt att, som det säges i instruktionen för 1669 års kommission, »expirera», bestod dock detsamma under de första åren efter akademiens inrättande och utöfvade domsrätten i äktenskapsmål samt förvaltade kyrko- och hospitalsgodset.³ Dess ekonomiska angelägenheter synas dock hafva skötts på ett allt annat än mönstergillt sätt. Räkenskaperna rörande dessa från tiden efter provinsernas afträdande till Sverige fördes särdeles bristfälligt, och mycket finnes nu icke däraf i behåll.⁴ Domkyrkan lämnades åt universitetet, oaktadt dess stora jordägenhet, i ett utarmadt skick med en skuld af 8 à 10,000 dlr.:smt. Inne-

¹ O. AHNFELT, Om revisionen af Lunds domkapitels statuter efter reformationen. Kirkehist. Saml. 4 R. IV, 301 ff.

² O. AHNFELT, Lunds domkapitels stadgar af år 1590 på danska. Kirkehist. Saml. 4:de R. VI B., s. 405 ff. Saml. till Skånes hist., 1874, s. 54—62.

³ Det omfattade vid denna tid 4 prelaturer, 30 prebenden, 14 mensæ, 49 vicarij, 200 bönder och 2 hospitalsgodts. CRONHOLM, A., Skånes politiska historia II, 127.

⁴ WEIBULL, I, 83, FABRICIUS, II, 87.

hafvare af prelaturer och canonicat synas icke hafva dragit i betänkande att genom mageskiten frånhända kapitlet en del af dess ägendom.¹

De framställningar, som kapitlet gjorde till 1669—1670 års kommission, voro nästan uteslutande af ekonomisk natur. Sålunda klagades det öfver, att de, som bodde på kapitlets grund, ej ville gifva jordskyld, att dess bönder betungades med körslor och att jägeristaten dref jakt på böndernas ägor.² Tillika gjorde det anspråk på att vid ledighet tillsätta lärare i Lunds skola, en rätt, som Winstrup gjort kapitlet stridigt. Kapitlets framställning ledde emellertid ej till några åtgärder från kommissionens sida. Denna önskade, att undersökning först skulle verkställas angående kapitlets ekonomiska förhållanden, hvilken skulle företagas af en kommission, som skulle nedsättas i samma syfte för akademien.³ Generalkommissionen kunde nämligen icke själf verkställa en dylik undersökning, som ju dess uppgift var enligt instruktionen, af det skälet, att den icke fick kapitlets räkenskaper utlämnade till sig eller någon redogörelse för dess ekonomiska angelägenheter trots de påminnelser härom, som gjordes till kapitlets målsmän. Det gamla domkapitlets tillvaro nalkades emellertid sitt slut; den 21 dec. 1671 blef det af regeringen upphäfdt.⁴

Äfven om hospital och skolor fick kommissionen i uppdrag att anställa undersökning. Den skulle taga kännedom om »hvad försorg drages för de utfattige hospitalslemmar till deras skötsel och nödtorftiga underhåll uti hospitalerna, men särdeles att icke hospitalsmedlen och flera till de fattiges underhåll anordnade allmosor användas till andra personer än dem, som torftiga och skröpliga äro».

Att många brister funnos beträffande hospitalsväsendet,

¹ Däröfver klagade G. O. Stenbock 1658. Stenbock till reger. ²/₇ 1658.

² K. Pr. ²⁴/₈ 1670.

³ ¹/₇ 1670 utfärdades fullmakt för kommissionen »vid de lundensiske räkenskaper», såväl kapitlets som akademiens. Denna specialkommission synes emellertid icke hafva mycket kunnat uträtta, så att år 1673 en ny kommission måste nedsättas i samma syfte. WÄGNER, a. a., s. 37.

⁴ WEIBULL, I, 83.

framgår af kommissionens undersökning. I en del städer, där man icke väntat det, saknades hospital: så var förhållandet i Kristianopel, en vid denna tid betydande ort i Bleking, hvarför borgerskapet därstädes begärde, att ett sådant måtte upprättas.¹ Där hospital funnos, blefvo de och deras tillgångar ofta vanskötta. Dessa utgjordes hufvudsakligen af afkastningen af de kapital och den fasta ägendom, de innehade, men också åtminstone på somliga orter, af bötesmedel för förselser mot kyrkolagen.² Tillgångarna voro ofta betydande, men det saknades effektiv kontroll öfver deras förvaltning. I en del städer utöfvade magistraten uppsikt däröfver, men denna förfor ofta egenmäktigt med hospitalens medel, i det dess ledamöter stundom lånade betydliga summor af dessa utan att vilja betala dem igen.³ Hospitalsmedlen voro oftast utlånade mot ränta, och flera af de skånska hospitalen hade sedan den danska tiden betydliga medel att fordra af personer, som voro bosatta i Danmark, samt t. o. m. af danska regeringen.⁴ Efter Skånelandskapens förening med Sverige visade det sig emellertid svårt att utfå dessa medel. Kommissionen, till hvilken hospitalens målsmän vände sig, föreslog, att man i den saken borde vända sig till den danska regeringen genom Sveriges ombud hos densamma. Den svenska kronan tog icke heller alltid hänsyn till hospitalens intressen. Landskrona hospitals byggnader användes sålunda som logement för arbetarna vid fästningen, hvarigenom de ledo betydlig skada.⁵ Af den bristande kontrollen och det vårdslösa handhafvandet af hospitalens medel fingo närmast hjonen i desamma lida; vid hospitalet i Kristianstad fingo de icke ens sitt nödtorftiga uppehälle.⁶ Den begäran, som adeln framställde om bättre kontroll i detta

¹ K. Pr. ¹/₁₀ 1669.

² RÖRDAM, III, 52, 60, 183, 353. O. AHNFEIT, En skriftebok från Göinge härad, Kirkehist. Saml. IV R., V B., 334 ff.

³ Vid Ystads hospital hade enligt borgmästarens därstädes uppgift rådmännen lånat betydliga summor utan att vilja betala dem igen. K. Pr. ¹⁹/₁₁ 1669.

⁴ Kristianstads hospital hade att fordra 600 dlr och Ystads 300 dlr jämte flera års ogulden ränta. K. Pr. ²²/₁₀, ¹⁸/₁₁ 1669. Landskrona hospital hade 1,000 dlr att fordra af en dansk adelsman, Gunde Rosencrantz. K. Pr. ⁸⁰/₈ o. ⁶/₄ 1670.

⁵ Komm:s berättelse.

⁶ Ibm.

hänseende, var därför fullt befogad.¹ Ståndet påpekade därvid, att det just var af dess förfäder, som stora summor blifvit skänkta till hospitalens underhåll. Vid 1672 års riksdag lofvade regeringen med anledning af adelns klagomål öfver hospitalens minskade inkomster, att vederbörande landshöfding skulle med nämnda stånds understöd anställa undersökning öfver deras förvaltning.²

Hvad akademien beträffar, skulle kommissionen undersöka, »hvad ungdom därhos sig befinner, och hvad flit professorerna på deras private och publike information använda, huruledes consistorium academicum sig .uti sina ärender förhåller, hvad akademiens uppkomst hindrar och till dess maintenance och förkofring af nöden vara ville, synnerligen på hvad sätt facultas theologica må kunna bringas uti flor». Den skulle undersöka, huru akademigodsen förvaltades, och huru räntmästaren skötte sitt ämbete, »om akademien kan substitera med de medel, därtill allaredo verkligen employeras». Fördenskull skulle ifrån begynnelsen riktiga räkenskaper infördras, hvaraf man kunde få kännedom om, huru tillgångarna förvaltats och »hvad medel som in universum till akademiens nödtorfliga bistånd och underhåll requireras».

Angående undervisningen sköttes den vid denna tid icke på bästa möjliga sätt. Den försumrades mycket, i synnerhet inom den förnämsta fakulteten, den teologiska, så att ungdomen måste lämna akademien; studenterna klagade öfver bristen på »exercitia publica ac privata in theologia».³ Fakultetens professorer voro delvis gamla och svaga, såsom O. Bagger och J. Hjort.⁴ Akademiens målsmän begärde därför hos kommissionen, att ändring måtte vidtagas i detta hänseende, och föreslogo, att Bagger måtte vid sin sida få en adjunkt, och att Hjort måtte få en annan lägenhet.⁵

Uppsikten öfver akademiens ekonomiska angelägenheter var anförtrodd åt tvänne kuratorer, hvilka vid denna tid voro

¹ K. Pr. 1°/12 1669.

² STIERNMAN, II, 1676.

³ Kons. Pr. 2°/10 1669.

⁴ WEIBULL, I, 58.

⁵ Kurat. till komm. 2°/2 1670. Stenb. saml.

M. Durell, v. president i Göta hofrätt, samt Chr. Walkendorff. I synnerhet den förre synes med vaksamhet och nit hafva bevakat akademiens intressen. Deras uppgift var ganska svår, då akademien ännu icke fått sig fasta inkomster tillförsäkrade. Till år 1669 voro lönerna till professorerna o. a. beräknade till 12,906 dlr s:mt, men i verkligheten kunde blott 10,795 dlr utgå enligt konsistoriets uppgift.¹ De beräknade inkomsterna af kyrkotionden hade på långt när icke influtit till sitt fulla belopp. Då man hade beräknat, att den skulle inbringa 8,000 d:r årligen, gaf den i själfva verket icke mera än 4,000.² Skulden härför kastades på räntmästaren; denne var icke heller vuxen sitt kall, och akademiens räkenskaper voro i förvirring. Utsikterna för framtiden voro icke heller ljusa. Från olika håll höjdes röster för såväl kyrkotiondens som de åt akademien anslagna degnebolens användande för deras egentliga ändamål, hvarför man måste vara betänkt på att skaffa medel från andra håll.

Den 1 mars voro inkallade till Malmö akademiens kuratorer samt såsom ombud för det akademiska konsistoriet Samuel Pufendorf, Nicolaus Hyltenius, Anders Spole och Knut Hahn. Dessa inkommo också till kommissionen med ett detaljeradt förslag till ökande af universitetets inkomster.³ De sökte visserligen att få behålla kyrkotionden åtminstone för vissa år från de förmögnare kyrkorna, men något löfte därpå kunde emellertid icke kommissionen gifva. Vidare begärde de, att akademien måtte för sina ägendorar få åtnjuta samma fri- och rättigheter som Uppsala universitet för sina gods. Altarehafren, som ursprungligen varit anslagen till »pius usus», ville kuratorerna åter skulle användas för samma ändamål, till understöd åt fattiga studenter i Lund. Vidare begärde de, att den terminsskatt, prästerskapet betalade, skulle anslås åt akademien, och att den gamla Helsingörs hospitalstionde måtte gå till Lund och användas för upprättande af ett krigsmanshus därstädes att upptaga förlamade och »qväste» i, något som skulle lända den medicinska fakulteten »till en stor förfarenhet». Nämnda

¹ WEIBULL, I, 84.

² K. Pr. 1/8 1670.

³ K. Pr. 1/8 1670.

tionde var nu anslagen till krigsmanshuset i Vadstena och Uppsala nosocomium. Ett annat önskemål, som framhölls af kuratorerna, var att universitetet måtte få åtnjuta tullfrihet för främmande drycker. Denna frihet kunde sedan utarrenderas, hvarigenom akademien kunde skaffa sig någon inkomst. Ytterligare ville de, att den s. k. studieskatten från Skåne, när någon förändring inträffade med biskopen, och från Halland måtte anslås till universitetets behof, och att i rdr af alla ordinandi måtte erläggas till det påtänkta communitetet. Biskop Winstrup hade visserligen lofvat, att en sådan afgift skulle betalas till ifrågavarande inrättning, men kuratorerna menade, att bättre eftertryck lämnades åt biskopens medgifvande, om kommissionen bekräftade detsamma. Tillika begärde kuratorerna, att tutoratus templi måtte stanna hos akademien.

På de flesta punkter af detta förslag gaf kommissionen för tillfället afböjande svar, emedan deras genomförande skulle gravera staten såsom förslaget om altarehafren, terminskatten och Helsingörs hospitalstionde. Beträffande akademiens gods förklarade kommissarierna, att mellan dem och de upsaliensiska var en betydlig skillnad. De senare hade varit konungens enskilda arfvegods, och de förra voro förläningsgods. Beträffande akademiens begäran att få åtnjuta tullfrihet på främmande drycker, fann kommissionen icke skäligen bifalla densamma: det vore icke lämpligt, att akademien hölle källare, då ungdomen därigenom skulle få anledning att »de timmar besöka källaren, som den skulle besöka akademien».

En förut omnämnd åtgärd af ekonomisk art, som var ganska betydelsefull, befodrade kommissionen, nämligen upprättande af prebendepastorat åt professorerna i den teologiska fakulteten. Nämda fakultet var också, som framgår af instruktionen, särskildt föremål för de styrandes uppmärksamhet och omsorger. Detta kan icke förefalla märkvärdigt, då universitetet under dess första skede hufvudsakligen var en prästbildningsanstalt, ett »seminarium ecclesie»; åt teologiens studium inclinerade också mest de skånska studenterna.

Hvad skolorna beträffar, skulle kommissionen undersöka, huru de voro försedda med lärare, om dessa voro skickliga och väl kvalificerade, och huru ungdomen af dem uppfostra-

des, samt om skolorna voro försedda med helgonskyld och andra lifsmedel, »som inga andra än de fattiga och ingalunda dem, som dessförutan substitera kunna, tilldelta blifva måste».

Nästan hvar stad hade sin lilla latinskola. I Lunds stift funnos sådana af någon betydenhet i Kristianopel, Ronneby, Karlshamn, Sölvesborg, Kristianstad, Ystad, Lund, Malmö, Landskrona och Helsingborg. Huru kvalificerade lärarne vid dessa skolor voro, och huru de skötte sitt kall, hvarom kommissionen som ofvan nämndes skulle anställa undersökning, därom lämna dess handlingar ej mycken upplysning. Många klagomål i detta hänseende synas emellertid icke hafva kommit inför kommissionen. De enda fall, som i nämnda handlingar kunnat anträffas, gällde Foss' klagomål öfver Kasper Veisers olämplighet som rektor vid Lunds skola¹ och de anmärkningar, som magistraten i Malmö framförde mot en lärare vid skolan i nämnda stad, hvilken blifvit tillsatt af biskopen.

I allmänhet bedrefs undervisningen i de skånska såväl som i de öfriga svenska skolorna efter den tidens metoder och hufvudsakligen i de båda ämnena latin och kristendoms-kunskap. Det senare ämnet hade emellertid med tiden fått maka åt sig till förmån för det förra oeh kom att i jämförelse därmed betraktas mera som ett »Nebenwerck».² Detta var ett missförhållande, mot hvilket också regeringen sökte ingripa, i det den gång efter annan inskräppte hos biskoparne deras i kyrkolagen ålagda plikt att visitera skolorna och tillse, att allt måtte gå rätt till.³

Beträffande tillsättning af skolmästare och lärare uppstodo under den svenska tiden beträffande vissa städer stridigheter mellan stadens magistrat och biskopen om rätten att utse sådana. Bestämmelserna därom voro något oklara. Skolmästare

¹ Se sid. 98.

² I ett kungl. bref ¹/₁₀ 1638 göras biskoparne, märkligt nog för den tiden, uppmärksammade på den undervisningsmetod, som användes vid undervisningen i kristendom: »Thillmed befindes ock, att schollemestern och de, thilsiuu ned ungdommen burde att haffue, formeener, att naar ungdommen kand deris Børnelerdom med Forklaringer uden adt, att sagen er da vel bestilt, huad heller de forstaa grunden deraff eller iche, och saaledis iche selff holdes thill att faa lyst och ret smagh deraff i hiertets. RÖRDAM, III, 269.

³ RÖRDAM, II, 519, III, 19, 43, 269, 293.

skulle visserligen enligt kyrkolagen tillsättas af biskopen, som skulle examinera honom med »sognepræsten oc de beste wdy Raadet»,¹ men praxis vid tillsättningen af lärare synes emellertid ej hafva varit fullt bestämd. I Malmö tillsattes kollegerna af rektorn tillsamman med kyrkoherden, och valet bekräftades af magistraten.² Efter Roskilde fred öfvertog biskopen utnämningrätten den första tiden, men efter 1662 öfvergick den helt och hållet till magistraten, i det att stadsstyrelsen i vissa städer, såsom i Kristianstad, Ystad, Malmö och Helsingborg, fick rätt att själf tillsätta skollärare. Denna rätt sökte dock biskopen göra städerna stridig, hvarvid han stödde sig på den ofvan nämnda bestämmelsen i kyrkolagen. År 1664 klagade han sålunda öfver att borgmästare och råd i Helsingborg ville tillsätta skolmästare, och han förklarade, att den resolution. staden fått, ej kunde förblifva gällande, då den stred mot hans lagenliga rätt.³ Magistraten vore inkompetent att examinera »in lingua latina, græca, hebreica» m. m., och utan examination borde ej lärare tillsättas. Saken synes emellertid genom resolution 13 sept. 1664 hafva ordnats så, att konsistoriet satte tre på förslag, hvarefter en utnämndes af magistraten, som dock ej var bunden vi nämnda förslag.⁴ Sedermera under följande årtionde utsåg magistraten på egen hand skollärare, och konsistorium utfärdade fullmakt för den af magistraten kallade. I Ystad klagade stadens råd år 1664 öfver att biskopen mot stadens privilegier tillsatte lärare i stadens skola. Med anledning häraf förklarade regeringen, att den ej kunde gilla biskopens handlingssätt i ifrågavarande fall, hvarför magistratens rätt bekräftades.⁵ Äfven med Kristianstads magistrat kom biskopen i delo om rätten att utse lärare vid stadens skola. År 1672 skulle ny skolmästare vid denna tillsättas efter L. J. Stobæus, som blifvit befordrad till ett pastorat. Winstrup nekade då att godkänna den, som magistraten utsett, men fick af regeringen uppmaning att examinera honom,

¹ RÖRDAM, I, 110.

² RIETZ, Skånska skolväsendets historia, s. 334.

³ Winstrup till gen.-gouv. d. 22/1 1664.

⁴ RIETZ, a. a., s. 456.

⁵ *Ibm*, s. 537.

och om han vore kapabel, insätta honom i hans ämbete.¹ Med magistraten i Malmö kom biskopen i tvist år 1668 af samma anledning, en tvist, som drogs inför 1669 års kommission. Nämnda år hade magistraten tillsatt en hörare, men biskopen var ej nöjd därmed utan tillsatte en annan. Generalguvernören stod emellertid på magistratens sida och förbjöd den af biskopen utsedde hörarens installerande i ämbetet. Denna installation företogs dock af kyrkoherden i Malmö, Nils Söfrensen. Kommissionen, till hvilken magistraten vände sig för att få sin rätt af denna erkänd gent emot biskopen, ställde sig dock på den senares sida.²

Skolornas ekonomiska ställning var i allmänhet icke särdeles god. Deras inkomster betäckte icke alltid utgifterna. De förra kommo från olika håll; somliga skolor hade kapital, som bidrogo till deras underhåll. I ordinantian och genom en förordning af år 1568 bestämdes det, att helgonskylden från de socknar, som lågo 2 mil nära städerna, skulle läggas till dessas skolor, som i gengäld skulle uppehålla kyrkosången och barnundervisningen i nämnda socknar.³ Medlen räckte emellertid icke öfverallt till för den fattiga skolungdomens underhåll, och i sådant fall var det tillåtet för densamma att gå s. k. socknegång, hvilket dock icke synes hafva varit brukligt öfverallt i Skånelandskapen. I Kristianopol och Ronneby anhöll man sålunda, hos kommissionen att då skolorna i dessa städer saknade kapital till skolungdomens underhåll, denna måtte få tillåtelse att »gå sockner på landet och söka någon undsättning hos allmogen», hvarvid man hänvisade på förhållandena i öfre Sverige.⁴ Hvad lärarna beträffar, var deras ekonomiska ställning allt annat än god. Deras inkomster voro mycket små och utgjordes af olika poster, mestadels från staden, där skolan var belägen. Stundom kände staden sin plikt att underhålla skolans lärare för tung och begärde understöd från annat håll. Så begärde staden Karlshamn hos kommissionen för aflöning af en lärare spannmål från kringliggande

¹ K. M:t till Winstrup 28/6 1672.

² K. Pr. 17/1 1670.

³ RÖRDAM I, 101. Rietz, a. a. s. 577.

⁴ K. Pr. 1/10 1669.

socknar, en begäran, som kommissionen dock afböjde¹. Icke heller alltid fingo lärarne ut sina rättigheter.² Deras bästa förman var emellertid den rätt, de hade att söka prästlägenheter. De rektorer och lärare, som funnos vid de skånska skolorna under den första svenska tiden, voro till största delen födda utom Skånelandskapen och skulle således egentligen ej äga rätt att söka dylika lägenheter. Biskop Winstrup lade sig emellertid ut för dem i skolornas intresse; det var nödvändigt, framhöll han, att de fingo behålla utsikten att erhålla prästkall, såvida man skulle kunna få dugliga lärarekrafter i skolorna.³ Vid 1668 års riksdag bekräftades rätten för skollärare att söka prästlägenheter, och det medgafs, att de skulle före andra meriterade befordras till regala gäll. Till kommissionen inkommo också med stöd af denna resolution ansökningar från lärare att blifva förflyttade till dylika lägenheter.⁴ Någon allmän förflyttning af skollärare till andra tjänster synes emellertid icke hafva ägt rum vid denna tid; det synes, som annars en dylik förflyttning kunnat vara till gagn för försvenskningsarbetet, om man i stället till innehafvare af skoltjänster fått personer med svenskt sinne och kunniga i svenska språket. Man torde emellertid hafva saknat lämpliga sådana, som ville låta förflytta sig från öfre Sverige till de skånska landskapen. Undervisningen i skolorna kom därför ännu under lång tid att bedrivas af danskfödde och därför ofta dansksinnade lärare.⁵ Det var först, när Knut Hahn blifvit stiftets biskop, som förhållandena åtminstone i någon mån ändrades. Denne insåg klart, hvilken betydelse undervisningsväsendet hade för uniformitetsarbetet, hvarför han också sträfvade för att få de

¹ K. Pr. 11/10 1669.

² I Lund klagade en kollega, att hans lön innehöls af akademien. Kommissionen resolverade, att han skulle ha ut sin rätt. K. Pr. 1/4 1670.

³ FABRICIUS, I, 78.

⁴ Rektor Bircopius i Kristianopol till komm. Präst. suppl. dat. 29/9 o. 30/10 1669. Från år 1673 omtalas hans om kyrkoherde i Ramdala. FABRICIUS, II, 129.

⁵ 1687 klagade Knut Hahn, att skolungdomen »allt ditintill hade varit i språk och seder och consequenter i sinne mer vand och anledd till danskt än svenskt maner». RIETZ, a. a., 129. FABRICIUS II, 150.

gamla lärarne vid skolorna aflägsnade och svensksinnade sådana i stället tillsatta.¹

Folkundervisningen i de skånska landskapen liksom på hela det danska kyrkoområdet bestreds af degnerna. Dessa voro dels chordegne i städerna, hvilka dock ej befattade sig med undervisning utan endast med kyrkosången och andra göromål som biträde åt kyrkoherden, sædedegne eller residerende degne vid längre bort från städerna belägna socknar samt lobedegne. Dessa senare voro lärjungar i stadens skola, hvilka skulle, såsom förut har blifvit nämndt, förrätta degnens åligganden i de inom 2 mil från staden belägna socknarna, mot det att degnetjänstens inkomster gingo till skolan. Häraf blef emellertid såväl denna som socknarna lidande, skolan i staden försummades och ute i socknen sången och barnundervisningen. Därför tillsattes snart substituter, som erhöilo en del af klockarelönen som ersättning för sitt upphållande af degnetjänstens åligganden.

Det var i ordinantian bestämdt, att denna undervisning skulle meddelas »wdi børnelerdommen, Catechismo» en gång i veckan på den plats och tid, sockenprästen föreskref.² Äfven denne blef det ålagdt att använda sista delen af sin predikan till »Børnelærdombs Forklaring, paa det de Gamle saa vel som de Unge ræt till grunde maa forstaa samme Børnelærdombs Meening oc den vijde at føre til brug i Lijff oc Leffnit»³. Beträffande tid och plats för degnernas undervisning ordnades saken vid medlet af det 16:de århundradet för hela Danmark så, att ungdomen samlades vid kyrkan om söndagen, och degnen strax före predikan därstädes uppläste »catechismum først i sin blotte text oc saa it stycke aff Lutheri liden cate-

¹ I början af sitt episkopat skriver han i ett bref till konungen, att sträfvanena att försvenska Skåneland i språk, seder och sinnen skulle mycket hindras, om man icke vid hvarjehanda tillfällen sökte »med maner» att aflägsna de gamla rectores och collegas, som ej voro kunniga i svenska språket, och i stället tillsatte svenskar eller sådana från Skånelandskapen, som voro välsinnade och förtrogna med nämnda språk. Han nämner också, att han förflyttat rektorn i Ronneby, Severin Mattsson till Mörrums kall och Peder Stuure, rektor i Malmö, till Hvellinge pastorat. Hahn till K. M:t 2/8 1681.

² RÖRDAM, I, 107.

³ Förordn. 27/8 1629, intagen i 1643 års recess. RÖRDAM, III, 161, 292.

chismi forklaring». ¹ Vid de tre stora högtiderna skulle degnen samla de unga omkring sig i byarna, undervisa och förhöra dem i katekesen »med en god tillockelse oc siunge en Psalme med dennem oc lade dennem siden höffuiskeligen lege paa gaden». I det sjuttonde århundradet voro samma bestämmelser på det hela taget rådande; det medgafs dock, att oftare andra dagar än helgdagar kunde användas till barnundervisning och denna hållas ute i byarna, i synnerhet om dessa lågo mera aflägsset från kyrkan. ²

Biskop Winstrup ådagalade ett lifligt intresse för undervisningsväsendet och icke minst för folkundervisningen. Sålunda inskräpte han vid den ena stiftssynoden efter den andra prästens plikt att om söndagen hålla katekesförklaring och att hafva tillsyn med degnens undervisning. ³ Han inskräpte tillika ofvan nämnda gällande bestämmelser om ordningen för degnens undervisning, att den skulle meddelas dels om söndagen, då han skulle förhöra de unga, som voro samlade vid kyrkan, hvad de hade inhämtat af prästens predikan, dels på andra dagar efter prästens kungörelse från predikstolen. Uppsikt öfver degnen och hans undervisning var verkligen mer än väl behöflig. Sätesdegnerna voro ofta mycket okunniga och kunde ibland hvarken läsa eller skriva, hvaröfver det klagades såväl under det sextonde som det följande århundradet, äfven sedan Skånelandskapen kommit under Sveriges krona. Degnekallen innehades ofta af »en hop handverksmän, af skraddare, skomakare, snedkare och desslike, som från städerna begifva sig ut på landsbygden och idka samma sitt handverk, församlingen hvad deras rätta arbete tillstår till intet synnerligt nöje och ej ungdomen till någon uppbyggelse». ⁴ Var degnen inte okunnig, så var han i stället

¹ Forklaring af nogle Artikler i Kirkeordinansen 2/s 1555. RÖRDAM, I, 468.

² Förordn. 20/11 1623, 27/s 1629 och 1643 års recess. RÖRDAM, III, 101, 162, 292.

³ Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 305, 315, 317, 319, 322, 327. I dansk lag var det noga ålagdt sockenprästen och häradsprosten att hafva uppsikt därmed. Förordn. 26/s 1634, intagen i 1643 års recess. RÖRDAM, III, 235, 293.

⁴ Stenbocks betänk. till B. Oelreich. Stenb. Saml. I Löderup t. ex. var degnekallet besatt med en person, som var »paa hantwercket en Skomager och en idiot». FABRICIUS, II, 150.

ofta försumlig i sitt kall; han visade stundom barnen hem från kyrkan om söndagen utan att förhöra dem, under förevändning att de ej voro tillräckligt många församlade.¹

Winstrup gaf äfven föreskrifter beträffande själfva metoden i degnernas undervisning, hvilken bestod i rent mekanisk utanläsning af katekesen, liksom förhållandet var vid kristendomsundervisningen i de lärda skolorna. Icke som skulle han vilja bryta med denna metod, utan hvad han arbetade för var att denna utanläsning skulle ske »ord fra ord, som det staar i catechismo», och degnen skulle ingalunda samtycka, »at bornene selff aff misbrug och vandvidtighed ordene forvennde».² Hvad Winstrup vidare arbetade för beträffande degnernas undervisning var uniformitet i hela stiftet beträffande de böcker, som skulle användas vid densamma. Han föreskref nämligen vid 1650 års landemöte, att »den siste Resenii version oc explication offuer catechismum» skulle användas »propter uniformitatem», och att den förut brukade skulle alldeles afskaffas.³ Det gick den tiden icke hastigt att genomföra förändringar på undervisningens område; vid ett landemöte 5 år därefter måste Winstrup inskräpa sin admonition, och då under hot om att de, som ej rättade sig därefter, skulle stämmas för landemötet.⁴ Vid 1650 års stiftssynod lofvade han äfven att samla och tillsicka prästerna några korta »dicta scripturæ», hvilka skulle af degnerna inöfvas »inter catechumenos». Biskopen tillhöll också genom prästerna föräldrarna att sända sina barn till degnerna, och de föräldrar, som visade motvilja ock försummade detta, skulle straffas. De, som voro försumliga och ej kunde göra reda för sin barnalärdom, skulle hållas från skriftestolen, »huor offte de tilforn haffuer verret till alters, indtil de lerrer dett paa ny igien».

Trots de brister, som häftade vid degnernas undervisning, var den dock af stor betydelse för folkets religiösa fostran. Det var därför ett hårdt slag för kyrkan, då år 1668 bestämdes, att degnebolens inkomster skulle läggas till akademien.

¹ Hist. Tidskr. för Skånel., II, 6: 315.

² Ibm, 318.

³ Ibm, 308.

⁴ Ibm, 319.

Fördenskull begärde prästerskapet hos 1669—1670 års kommission, att de åter måtte lämnas till degnerna,¹ och ståndet förklarade, att såväl sången i kyrkorna som barnundervisningen i annat fall skulle alldeles försummas; äfven för latin-skolorna skulle regeringens åtgärd få svåra följder, då ju deras lärjungar delvis hade sitt underhåll från degnebolen.

De skäl, som af prästerskapet anförts, voro så vägande, att regeringen slutligen måste återtaga sitt förra beslut. Då frågan var före vid 1672 års riksdag, medgaf regeringen, att med degnebolen skulle förhållas enligt recessens och ordinar-tians bestämmelser, »i betraktande till den stora skada, som sången i kyrkorna likasom ungdomen med sin information» skulle hafva lidit, ifall de kvarhållits under akademien.² Detta regeringens beslut måste sägas vara i hög grad klokt och lyckligt. Det var till stor del med degnernas tillhjälp, som man på 1680-talet lyckades genomföra uniformitetsarbetet, och det var de, som under Knut Hahns episkopat understödde prästerskapet att lära folket allmänt konsten att läsa och skriva och sålunda utförde ett viktigt arbete i kulturens tjänst i de skånska landskapen.

---

¹ K. Pr. ²¹/₁ 1670.

² R. R. ¹³/₁₂ 1672.

Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från slutet af 1700-talet.

Då jag våren 1901 utgaf en afhandling med titeln »Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus», hyste jag den afsikten att vid lägligt tillfälle återkomma till ett och annat, som jag under förarbetena funnit beaktansvärdt men vid författandet af denna afhandling icke haft direkt användning för. I synnerhet hade jag fäst min uppmärksamhet vid tvänne uppsatser, som finnas i andra bandet bland de Wallqvistska manuskriptsamlingarna å Strängnäs stiftsbibliotek. De återgifvas nu här ordagrant.

I.

Om nödig reformation i kyrkans och världsliga statens förhållande till hvarandra samt kyrkostyrelsen.¹⁾

Afhandlingens ändamål är att visa, huru och på hvad sätt den af oriktiga begrepp om *kyrka* och *stat* härrörande täflan emellan dem bägge, som tillskyndat kristenheten så många olyckor, en gång må kunna afkastas, så att de igenom en nära förening må kunna uti hvarandra införlifvas och kyrkan i statens samt staten i kyrkans välbefinnande oupphörligen finna sitt fullkomliga nöje. Till den ändan blir nödigt att i särskilda §§ afhandla och bevisa:

1:mo Hvad kyrkan och staten i sina rätta begrepp äro samt hvad styrelse de gemensamt erfordra.

2:do De oriktiga begrepp, som man i allmänhet har gjort sig om allt detta.

¹⁾ De inkonsekvenser i rättskrifningen, som förefinnas i Strängnäs-manuskriptet, har jag icke kunnat öfvervinna på annat sätt än att helt och hållet tillämpa nutida grundsatser i fråga om stafning, stor bokstaf och interpunktion.

3:o Hvarifrån dessa hafva härrört.

4:to Skadorna, som de hafva åstadkommit, och

5:to botemedlen.

§ 1.

Rätta begreppen om kyrka och stat samt bägges styrelse.

När ett stort antal människor finnas med hvarandra stå uti en stadigvarande förening om inbördes hjälp och biträde uti allt hvad som länder till detta timmeliga lifvets säkerhet, nödortf och bekvämlighet, så kallas en sådan menighet ett *borgerligt* samhälle eller en stat. *Kyrka* åter eller ett *ecklesiastiskt samhälle* kallar man henne, om föreningens ämne och föremål är att inom samfundet upprätthålla en sann gudsfruktan och gudstjänst såsom enda medlet till all både timmelig och evig lycksalighets erhalande.

Ingendera föreningen kan vara den andra förutan, emedan bägge hafva lika fullkomlig grund i de omständigheter, som omgifva hvar och en människa, innan hon med de andra sig förenar. Vore det så, att somliga allenast vore skapade till ett timmeligt lif och allenast somliga till ett evigt, eller, hvilket är det samma, om somliga människor endast vore begåfvade med kropp och dödlig själ, andra åter med odödlig både kropp och själ, så kunde det vara nog, att hvardera partiet sällade sig tillsammans för sig själf och förenade sig efter sitt ämne, nämligen de dödliga själarna om att stifta sig blott en *stat* och de odödliga blott en *kyrka*. Men som det ingalunda förhåller sig så, utan hvar och en människa äger såväl en odödlig själ som en dödlig och ganska bräcklig kropp, för hvilka bägge delars skuld, så framt deras välfärd rätt skall befrämjas, hela släktet behöfver inbördes hjälp, så är klart, att alla hafva bägge föreningarna lika högt af nöden. Och alldenstund icke heller någon människa har af sin skapare undfått lof att åsidosätta den ena nödvändigheten mer än den andra, ty är äfven så klart, att man till bägge föreningarnas ingående är lika högt förbunden, och det så mycket mera, som ej heller den ena föreningens ändamål någonsin kan vinnas utan biträde af de medel, som höra till den andra föreningens ändamål. Ty huru vilja människor idka sin gudsfruktan till inbördes

uppbbyggelse i afsikt på ett tillkommande lif, om de ingenstädes få lefva och bo trygge först här på jorden? Och huru vilja de äfven uti detta sitt jordiska och timmeliga företagande vänta sig lycka af Gud, så framt de icke föresatt sig att honom dyrka och därom åkalla? Är fördenskull ingenting så klart, som att *stats-* och *kyrkoföreningen* städse böra åtföljas samt att hvar helst man finner den ena, där måste ock den andra finnas, kunnande den ena icke vara förr och den andra senare gjord, utan bägge måste på en och samma tid vara gjorda, emedan intet folk bör tänkas hafva varit så ursinnigt, att det skulle hafva tilltrött sig utan gudomligt bistånd kunna i någondera vägen, timmeliga eller eviga välfärdens sökande, något uträtta.

Härutaf följer, att ingen *stat* kan gifvas, som icke tillika är *kyrka*, och ingen *kyrka*, som icke tillika är *stat*. *Stat utan kyrka vore en ateistisk och kyrka utan stat en fantastisk sammansättning*. Hvaraf än vidare följer, att, så snart jag vet, att de bägge finnas uti ett och samma land, bör jag icke söka dem uti särskilda folkhopar utan i en och samma menighet, hvilken utgöres af landets samtliga innebyggare, vetande, att landets *kyrka* icke består af andra personer än alldeles desamma, som utgöra den *rärldsliga staten* i samma land, och *staten* icke heller af andra än alldeles de samma, som tillika äro kyrkans ledamöter.

Till det ändamålet, för hvilket skuld de hafva förenat sig att vara en *kyrka*, fordras väl andra göromål än till det ändamålet, för hvilket skuld de hafva förenat sig att vara en *stat*: ty till det sistnämnda höra icke allenast alla upptänkliga näringsmedel, som efter hvar och ett lands naturliga beskaffenhet kunna vara flere eller färre, t. ex. åkerbruk, bergsbruk, handaslöjd, handel, sjöfart etc., utan ock alla upptänkliga försvarsmedel emot det in- eller utvärtes våld, som annars kunde förstöra eller ofreda samhället, följaktligen alla slags krigsöfningar till vatten och land m. m., hvaremot till det förstnämnda ändamålet höra idel andaktsöfningar, såsom undervisning i gudskänedom, hörande och läsande samt betraktande af Guds ord samt enskild och offentlig vördnadsbetygelse för det gudomliga majestätet med böner och tacksägelser m. m.; men som bägge slags göromålen äfven skulle hafva sysselsatt hvar enskild människa, om hon ock aldrig gifvit

sig i samhälle, utan att hon därigenom blifvit styckad eller förvandlad till tvänne människor eller kunnat räknas för mer än en person, så blifver icke heller samhället i tu styckadt eller förvandladt till att vara två samhällen, därigenom att det sysselsätter sig med de nämnde tu slags göromålen, utan det är en och samma menighet, som, då hon vistas i sina borgerliga handlingar, det är på sina åkrar och ängar eller i sina verkstäder etc. etc. eller i sina krigsöfningar etc., kallas stat, men åter, då hon betraktas i sin religionsöfning och gudstjänst med alla därtill hörande förrättningar såväl hemma i sina privata hus som i de offentliga bönehusen, bär namn af *kyrka*.

På denna grund blifver det lätt att urskilja, huru *staten* och *kyrkan* böra anses emot hvarandra, nämligen aldrig såsom tvänne särskilda samhällen utan endast såsom tvänne olika skapnader, som hvart och ett mänskligt samhälle måste ikläda sig för de tvänne stora ändamålen skuld, till hvilka alla människor äro skapade och alla stora samhällen inrättade.

Vill man föreställa sig dem såsom tvänne moraliska personer eller personligheter, hvilket talesätt brukas under tiden om dem, som hafva mer än ett kall samt olika slags skyldigheter att utföra, så skadar det icke, allenast man ej däraf tager sig anledning att jämväl i den fysiska varelsen rubba samhället ifrån sin komponerade persons enhet. De kunna ock jämföras med hvarandra såsom tvänne relationer eller tvänne sidor eller tvänne alternerande representationer, i hvilka samhället visar och föreställer sig o. s. v., emedan allt sådant icke hindrar att begripa, hurusom samhället ändå är ett och samma samt af samma människor bestående samhälle. Men på hvad helst för ett sätt man dem jämförer och mot hvarandra håller, så är det i alla fall lika orimligt att hålla den ena för större eller mindre än den andra, mäktigare, värdigare och högre eller mindre värdig, lägre och föraktligare än den andra. *Staten* kan ej vara större och manstarkare än *kyrkan*, ej heller *kyrkan* än *staten*, ty som hvar och en ledamot af samhället är äfven ledamot af dem bägge, och det hela, som af dessa alla ledamöter sammantagna utgöres, alltid måste vara jämlikt med sig själf, så är klart, att det måste vara lika stort, när det kallar sig *kyrka*, som när det kallar sig *stat*, och när det kallar sig *stat*, som när det kallar sig *kyrka*. På

lika sätt förhålla sig ock alla öfriga egenskaperna, så att uti ingen af dem något företräde kan äga rum. Således kan hvarken *kyrkan* göra *staten* eller *staten* göra *kyrkan* sig underdånig, ty som det är en omöjlighet, att någon kan vara både under och öfver sig själf aktad, så följer ock, att samhället, som alltid är det-samma, alltid måste vara lika högt ansedt, på hvad sida det betraktas. Så mycket allenast åligger hvar förnuftig människa och följaktligen alla välbeställda samhällen inom sig att tillse, att man ej vänder upp och ned på ändamålen eller de göromål och anstalter, som till hvardera ändamålet höra, räknande det angelägnaste och värdigaste för minst värdigt och angeläget, såsom tyvärr ofta händer, ty därigenom råkar samhället i yttersta oordning och vinner alls intet ändamål.

Låt vara, att somliga länders stater icke äga fullkomlig höghet och själfständighet utan dependera i vissa mål af andra stater; låt äfven vara, att somliga staters kyrka icke är nog enig inom sig själf, i sina religionsprinciper, utan söndrad i flera sekter. Hvad som icke är fullkomligt i sitt slag, kan väl icke till fullo äga sakens rätta egenskaper, men så äger det dock något däraf. En dependent *stat* är i visst afseende en *stat*. Likaså kan en söndrad *kyrka* i viss måtto anses för en *kyrka*. Deras exempel motsäga alltså icke de nyss fastställda sanningar; ty med dem är icke mera fastställt, *än att i den mån och så vida som staten är stat och kyrkan är kyrka, i samma mån kunna de icke annat än med en fullkomlig reciprocité i storlek, makt, höghet, värdighet och anseende hvarannan motsvara, hvarannan oupphörligen omfatta.*

Om nu dessa äro de rätta hufvudbegreppen om *kyrka* och *stat*, så blifver i anledning af dem icke svårt att afgöra den världsbekanta samt viktiga hufvudfrågan: *Om och huruvida de bägge jümväl kunna underkastas gemensam styrelse samt under densamma så förenas och sammanparas, att ingendera blir lidande. Likaledes huru en sådan styrande makt måste vara inrättad och artad, om hon med lika ömhet och sorgfällighet skall kunna dirigera dem bägge.*

Innan något omdöme häröfver fälles, är nödigt att undanrödja alla de omständigheter, som kunna förvilla idén om det man vill undersöka. Anmärkes fördenskill först, att, hvad *kyrkan*

vidkommer, så kan och bör ingen annan styrelse komma i qvæstion än den, som angår utvärtes författningarna samt ordningsverket och de utvärtes medlen, som fordras till religionens vidmakthållande, ty hvad kyrkans inre väsende vidkommer, som är själfva religionen, så tillhör det ingen människomakt att däri något stadga eller författa och ändra, utan måste densamma heligt och oförändradt hållas, sådan Gud själf henne stiftat. I lika måtto bortvisas ock alla de inkast, som af kyrko- och andra förrättningar sammanblandning torde kunna formeras. Allt sådant kan så mycket mindre finna rum, som äfven en stor del af de världsliga göromålen äro så skilda ifrån hvarandra, att de aldrig böra sammanblandas, t. ex. civile och militäre funktioner m. fl.; huru mycket mer böra icke då de heliga förrättningar, hvarmed samhället af religionens dyrbaraste skatter och de gudomliga hemligheter delaktigt göres, vara ifrån alla världsliga göromål afsöndrade? Omsider måste ock erinras, hurusom ingen fråga är om de subordinerande styrelser inne uti samhället, helst hvar och en vet, hurusom dessa både kunna och böra vara så många och så skilda ifrån hvarandra, som det gifves afdelningar på göromål samt kall och ämbeten, till hvilkas både handhavande och styrande annan och annan insikt och erfarenhet fordras. Således stannar all denna undersökning endast och allenast vid den högstrådande makten eller densamma, som åt alla subordinerade styrelser samt alla sysslor och ämbeten i samhället lif, rörelse, drift och ordentlighet gifva skall. Nu, alldenstund, genom hvad ofvan anfördt är, till fullo lärer bevist vara, att *kyrkan* och *staten* icke äro två utan en samhällskropp, och som ingen kropp kan hafva mera än ett hufvud, ej heller styras af mer än en själ, så följer ock otvifvelaktigt, att i samhället ej bör vara mer än en högstrådande makt, under hvilken både kyrka och stat böra lyda. Men af samma källor som denna slutföljd sig härleder, följer lika ostridigt, att denna högstrådande makten bör vara så inrättad, att hon lika väl kan och förmår besörja bägges angelägenheter, hvar-till följaktligen fordras, att *hon ej mer bör tillhöra staten än kyrkan eller kyrkan än staten, utan lika mycket till bägge, och således ej heller mer vara på världsligt än kyrko- eller mer på kyrko- än världsligt sätt artad utan lika sorgfälligt danad och skicklig gjord att värda dem bägge, lika därtill instruerad samt lika heligt förbunden och förpliktad.*

§ 2.

De oriktiga begreppen om allt detta.

Hufvudfelet är, att man alltid föreställt sig dem såsom 2:ne särskilda samhällen, hvilket bevisas:

1:mo Där af att alla talesätt i världen äro så inrättade, ända därtill att alla definitioner på *kyrka* och *stat*, som i de lärda skrifter förekomma, enhälligt däruti instämma.

2:do Att allt ifrån den tid, på hvilken gamla testamentets *kyrka* och *stat* voro i sitt blomstrande tillstånd, har aldrig någon gemensam högstrådande makt varit inrättad öfver dem bägge, utan i det stället har man, i synnerhet i nya testamentet, nästan alla framflutna tidevarf städse varit af den tanken, att *staten* och *kyrkan* fordrade hvar sitt högsta välde, och verkligan inrättat sådana vålden. Och ehuru väl genom lutherska reformationen uti en del kristna länder häruti gjordes någon ändring, så ändrades likväl icke den falska grundsatsen, att de voro samhällen af två differenta styrelser, utan endast dess tillämpning, ity man tog förvaltningen af kyrkoväldet ifrån kyrkan och gaf den åt *staten*, läggande alltså kyrkan såsom ett ringare och lägre samhälle under *staten* såsom ett högre och förnämligare samhälle.

3:tio Af den täflan, som alltid varit emellan dem bägge; och omsider

4:to Af det intrång och förtryck, som nu den ena, nu den andra klagat, att de lidit af hvarandra. Af hvilka omständigheter ingen hade kunnat existera, så framt man icke alltid hade tagit för en afgjord sak, att de voro 2:ne. Men frågas det nu tillika, hvad begrepp man speciellt gjort sig om hvartdera samhället, så möter en konfusion af tankar, som är obeskriflig. Hvilket ej heller är att undra på, ty emedan det är genom synvilla skedt, att man föreställt sig en och samma kristliga menighet såsom 2:ne, så har vid begreppens formerande därom på samma sätt tillgått, som då någon igenom ett sprucket eller prismatiskt glas har sett två kroppar i stället för en. Han kan omöjligen handgripa mer än en kropp utan måste låta sig nöja med ett bedrägligt sken, så framt han lika fullt vill, att de skola vara tvänne. Enda utvägen, hvarigenom man fått *staten* att skimra såsom ett af andra leda-möter än *kyrkan* eller *kyrkan* såsom ett af andra än *staten* be-

stående samhälle, har varit att indela kristliga menigheten i världsligt och andligt stånd. Men som med det andliga ståndet icke förstås annat än predikoämbetet och kyrkobetjäningen samt med det världsliga ståndet allt annat folk i samhället, så har man ju äfven begått en alltför stor och mångfaldig orimlighet med att hänföra de förre allena till kyrkans och alla de sistnämnde till statens samhälle. Först och främst gör man staten orätt, om man ifrån honom undantager prästerskapet och kyrkobetjäningen, emedan alla, som i landet vistas och bo, otvifvelaktigt äro skyldige att såsom undersåtare lyda under den världsliga öfverheten och följaktligen äfven att vara lemmar af staten. Därefter oförrättar man i sensiblaste måtto det världsliga ståndet och således den allra största delen af samhället och riksallmänheten, så framman för vill göra bara stat men ej kyrka, ty hvad håller man dessa så kallade världsliga ståndspersoner för att vara? Kristna eller icke? Äro de kristna, huru kan då nekas, att de äro den kristna kyrkans ledamöter? Och hvad blir omsider af kyrkan, om man undantager denna stora myckenheten och inskränker hennes idé till bara predikoämbetet? Annat är ju ett helt samhälle och annat de få personerna, som därvid bekläda ämbeten. Är fördenskull högst orimligt att konfundera hela kyrkan med denna hennes allra minsta del. Och hvad proportion blir väl i sådant fall emellan henne och den världsliga staten? Denna sistnämnda omständigheten, nämligen den allt för stora disproportion, som genom dessa oriktiga begrepp om kyrka och stat uppkommer emellan bägge samhällena hvad deras manstarkhet beträffar, tyckes hafva varit ett ibland de mest bevekande skäl, hvarföre man i påfvedömet inrättat så otaligt många kloster och annan onödig kyrkobetjäning för att någorlunda bota det ena samhällets alltför synbara brist på ledamöter i jämförelse med det andra.

§ 3.

Hvadan så mycken oriktighet i begreppen härrört.

Man kan icke leda denna förvillelsens ursprung längre tillbaka än till kejsar Constantini den stores tid. När denne kejsare tillika med romerska riket antog kristna läran, fann man kristna kyrkan lika som en stat för själf, midt inne uti romerska staten,

vara af sig själf utan någon världslig öfverhets åtgärd inrättad; hvilket härrörde däraf, att i alla de mål, jämväl världsliga, som ej oundvikligen sorterade under det hedniska rikets lagar, hade kristna folket skilt sig från hedningarna, gjort sig egna lagar, författningar, bruk och plägseder, efter hvilka de i konformitet med sin religions grundsatser inom sig själfva reglerade allt hvad som angick dem enskildt. Till allt sådant voro de ock så mycket mer berättigade och föranlätne, som kristendomen aldrig hade kunnat äga bestånd under sammanblandning med hedniska sedvänjor. Således var den tidens kyrka verkligen en status in statu och kunde ej heller, i kraft af hvad ofvan i § bevist är, annat än så vara, emedan intet andligt samhälle kan ibland människor gifvas, som icke tillika har världsliga göromål och nödvändigheter att besörja. Men att hon ej kallades stat utan kyrka, det kom dels däraf, att hon icke hade eller behöfde hafva andra styresmän öfver sina världsliga än öfver sina andliga författningar, nämligen biskoparna, dels ock i synnerhet däraf, att det felades mycket i fullkomligheten af hennes inrättning såsom stat, så länge hon var å alla sidor omringad samt ofta på det fientligaste handterad af en en annan, mäktigare *stat*, som var det romerska kejsaredömet. I den form, kyrkan nu presenterade sig, när den stora reformationen skedde, att hedendomen utur kejsaredömet afskaffades, i samma form fortfor man att se henne an. På samma sätt gjorde man med kejsaredömet i relation mot kyrkan. Hade man rätt besinnat sig, så hade man bort finna, hurusom staten, det är kejsaredömet, gick in kyrkan, så snart hennes religion antogs, samt att kyrkan gick in i staten, så snart den ock vardt kyrka, afläggandes sin förut hafda ofullkomliga, tillfälliga och för nöds skull antagna ofullkomliga statsform, sedan den nu ej längre behöfdes. I själfva verket skedde det så samt kunde i kraft af sakens natur ej ske annorlunda. Men fördomen gjorde, att man ej såg, att så skedde, ty efter man blifvit van att se dem åtskilda, så trodde man, att de ej annat kunde än vara åtskilda, och efter denna falska inbillningen inrättade man allt hvad som hörde till att reglera både *kyrka* och *stat*.

Biskoparna behöllo all sin förra makt och myndighet, och det var rätt, ty hvarföre skulle de förlora densamma? Men i denna deras makt var, enligt hvad nyss erinrades, mycket befäl öfver

världsliga saker jämte ock med det andliga föreståndareskapet. Likafullt skulle de endast och allenast kallas samt anses för andliga styresmän. Detta var orätt, ty hvarföre fick icke hvar sak sitt rätta namn? Kejsaren bevarade all sin förutvarande högsta makt och myndighet, hvilket på det allra ostridigaste var rätt: och lika så rätt var äfven, att i denna hans högsta makt innefattades jämväl högsta utvärtes styrelsen öfver kyrkoväsendet och de andliga anstalterna. Men likafullt passerade han icke för att vara andlig styresman utan endast och allenast för att vara världslig herre och monark. Detta var orätt; ty hvarföre fick icke ock hvar del uti hans höga ämbete sitt rätta namn? Hvarföre blef icke hans andliga makt ansedd för det högsta och de öfrigas för ett subordineradt biskopsämbete, när det lika fullt i själfva verket så var? Och hvarföre blef icke den världsliga delen uti biskoparnas ämbete jämväl ansedd för en under kejsarens världsliga höghet subordinerad världslig förvaltning, när den likväl i själfva verket så var? Med ett ord, hvarföre blef icke världsligt med världsligt och andligt med andligt rätteligen jämfördt och rätteligen hos den högre såväl som hos den lägre tituleradt, så att kejsaren i bägge delar hade fått anses, såsom han var, för den högste maktäganden och biskoparna, som de borde vara, i bägge delar honom subordinerade? Förmodligen hindrades man därifrån genom den fördomen, att intet ämbete kunde innefatta bägge delar; men däruti felade man så mycket mer, som intet styresmannämbete kan gifvas, som icke innefattar något af hvarje del, världsligt och andligt göromål, fastän mer af det ena, mindre af det andra, allt efter som ämbetets hufvudföremål är artadt. Annat äro de ämbeten och sysslor, som ingen styrelse utan blott och bart subordinerande funktioner äro. I dem vore orimligt att föreställa sig mer än det ena slaget, andligt eller världsligt. Men annat är befäl, uppsikt och ordningshållande öfver dem, som för den ena eller andra funktionen skola svara, såsom ock vården, omsorgen och bestyret om alla både de personer och medel, igenom hvilka det ena eller andra slags göromålet skall uträttas. Ju högre ett ämbete är uppsatt ibland de styrandes antal, dess mera sammanstöta i detsamma både andliga och världsliga ting att besörja. Sådant vittnar både all erfarenhet och den uti sakernas sammanhang grundade och i dess natur befintliga orsak.

hvarföre det ena ej kan vara det andra förutan. Hade man nu besinnat allt detta och rätt titulerat både världsliga och kyrkostyrelsen, i hvad händer de ock voro, samt ställt bägge delars subalternerande innehafvare uti rätt subordination under högst-rådande maktens innehafvare, så hade man säkert förekommit all oreda. Men nu försummades icke allenast detta, utan oredan ökades jämväl genom det företräde, man gaf det ena samhället framför det andra. Kyrkan såsom stiftad för ett högre ändamål upphöjdes till att på visst sätt råda öfver staten såsom för ett ringare ändamål inrättad. Således tillskapades på en gång trenne orimliga ting nämligen 1:o Två monstreusa samhällskroppar: den ena under namn af blott andlig var både världslig och andlig; den andra under namn af blott världslig var både andlig och världslig; af hvilka begrepp dock ingendera existerade för sig själf annorlunda än uti en imagination, med hvilken man alltså på mer än ett sätt kontradicerade sig själf. 2:o Tvänne likaså monstreusa välden, ett för hvardera kroppen, ett sammanblandadt andlig-världsligt under namn af andligt, nämligen det biskopliga, och ett annat likaledes sammanblandadt världslig-andligt under namn af världsligt, nämligen det kejsrerliga; hvilka bägge välden dock likväl ingalunda voro blott imaginära utan verkliga och sannfärdiga, änskönt de icke hade annat än imaginärt åtskilda samhällskroppar att styra; sådant var åter en dubbel kontradiction; och omsider 3:o En ännu monstreusare förbindelse eller relation emellan bägge delar, ity man med världsliga samhället, som var en lydande kropp, hade förenat det högstrådande och befallande hufvudet kejsaren och tvärtom med den högstrådande kroppen, som var det andliga samhället, ett underdånigt hufvud, biskoparne. Detta gjorde, att ingendera delen var rätt dependent af den andra, hvilket var det tredje och värsta slags kontradiction.

4 §.

Skadorna, som dessa oriktiga begrepp hafva åstadkommit.

Som tingens väsende och natur icke låter sig efter förvillad imagination hit eller dit vridas och förvandlas utan är och förblifver alltid oföränderlig, så blifver igenom denna tillställning

ändå icke två samhällen utaf det kristna folkets kyrka och stat, utan det var en och samma kristliga menighet, som under dessa bägge namnen upphetsades emot sig själf att liksom sönderslita sig själf, sedan dess bägge hufvuden blifvit med hvarandra oense. Det är icke för mycket sagdt, om man påstår, att både all den förhärjelse, kristna världen i utvärtes mätto lidit, ity den har måst duka under för de insupportablaste barbarer, lämna dem sina härligaste besittningar i alla tre världens delar och inskränka sig inom den minsta samt obetydligaste delen, knappast mäktat att där finna säkerhet; det är icke för mycket sagdt, då man säger, att allt detta såväl som allt slags invärtes fördärf, nämligen religionens och kristendomens förfall, till största delen ifrån dessa källor leda sin upprinnelse.

Så snart kristna samhället var deladt i kyrka och stat, af hvilka hvardera mente sig vara annat och annat samfund än det andra, och hvardera jämväl fått sitt hufvud eller styresman, så var naturligt, att en täflan dem emellan skulle uppkomma, emedan den, som mente sig äta kyrkans bröd, satte all sin heder och skyldighet uti att utvidga hennes rättigheter, och lika så den, som mente sig äta statens bröd, att upphöja hans rätt, allt emot hvarandra och på hvarandras bekostnad. Men att en sådan täflan skulle uppväxa till den höjd af bitterhet och hat emot hvarandra, att man hellre ville låta uppofta både sig själf och sin medtäflare åt de afsagdaste det kristna namnets utvärtes fiender än på minsta sätt låta beveka sig till förening inbördes, hvilket historien till öfverflöd vittnar, att kristna folket vid de, under sin mångfaldiga stats- och kyrkotäflan, infallande saraceniska och turkiska krigen esomoftast och nästan alltid har gjort; sådant var icke naturligt utan härrörde af täflandets och tvistigheternas alltför onaturliga och alltför monstreusa upphof. Hade kyrkan och staten verkligen varit tvänne särskilda samhällen, såsom de inbillade sig vara, så hade det aldrig kunnat gå så långt med deras inbördes uppsåt att skada hvarandra; ty då hade hvardera parten kunnat bättre mäta både sin och den andras skada, mera känt henne, förr sett hvad utgång täflandet slutligen ville taga och alltså äfven förr vaknat ur sin dröm samt afstått ifrån att göra hvarandra skada. Men som det nu icke var mer än en och samma samhällskropp, hvilken hvardera täflaren höll för att vara

hans mäktiga kontrapart, som alldeles hade bortskymt och tillintetgjort honom själf, så gjorde denna inbördes förbindelsen, att ingen skonade honom så länge nästan, som där af var någon lem öfrig, seende ej heller någöndera, att det var sig själf och sin egen samhällskropp, som han dymedelst sargade, sårade och till sina lemmar oupphörligen afstympade. Detta ömkliga skådespel har ej sin like af allt hvad i världen någonsin passerat utan liknar alldeles ett sådant raseri, i hvilket en människa skulle förfalla, om hon genom förgift eller annat olycksmedel hade till sina in- och utvartes sinnens bruk blifvit så förvirrad, att hon ej igenkände sin egen kropp utan tyckte honom vara dubbel, hållande den vanliga kroppen för att ej vara den rätta utan en annan och oäkta varelse, hvilken likasom spökade utanomkring och fängslade hennes egen väsentliga och rätta kropp. Ju mer den arma människan uti sådan sin sinnes yrsel ville fäkta och bemöda sig att göra af med den inbillade och förhatliga spökekroppen, dess mer skulle hon ju sönderhugga sig själf och sina egna ledamöter samt således befordra sin egen undergång. Hvar och en, som med uppmärksamhet betraktar stats- och kyrkohändelserna från sjunde till och med femtonhundratalet, lär finna, att denna beskrifning på det närmaste inträffar; ty hvad annat voro de otaliga inbördes krig och oroligheter, som under detta långa tidehvarf i de kristna länderna uppkommo, än dels medelbara, dels omedelbara följder af ofta nämnda täflan mellan kyrka och stat? Bägge voro de numera blifna lika världsligt sinnade, lika oandliga, änskönt den ena bar namn af andlig societé. Den ena kunde fördenskull icke annat än räkna för sitt allt, hvad den andra tillvällade sig, och som de alltid råkade hvarandra i samma föremål och merendels samma orätta afsikter, så kunde den ena icke hålla den andra för en olaglig usurpator af hans rätt och för en person, som trängde sig in på honom, inskränkte och hindrade honom ifrån utöfningen af sin frihet. Bägge hatade därför hvarandra med lika outsläckligt hat, kunnande aldrig nog undertrycka hvarandra. Men hvem var det väl i själfva verket som gjorde allt detta? Var det icke en och samma kristna menighet, som i förvirrad inbillning om sin dubbla varelse ideligen under namn af kyrka bekrigade sig själf såsom stat och under namn af stat hatade sig själf under namn af kyrka? Och hvad

uträttade hon med de många millioner människor, som så ursinnigt uppoffrades, annat än att beröfva sig själf så många ledamöter samt störta sig i en vanmakt, som orsakade dess oundvikliga undergång för barbarernas öfvermakt? I allmänhet tänker man väl, att det var grekiska och latinska kyrkans religionsstridigheter, som vållade orientaliska både kejsardömet och kyrkans fall, men sådant är i grund falskt. Latinska och grekiska kyrkorna hafva aldrig haft och hafva än i dag icke några olika meningar om någon enda rätteligen kallad fundamental artikel i hela salighetsläran utan hafva alldeles en och samma religion, hvilken fordom var hos dem bägge lika ren men vardt ock sedermera hos dem bägge i lika mån och på enahanda sätt med vidskepelse uppfylld och fördärfvad. Skiljaktigheten rörer endast vissa obetydliga lärosatser och förnämligast någon variation af ceremonier och sättet att utföra en för öfrigt lika grof och på samma villfarelser grundad vidskepelse, hvilket allt man äfven med flit har tillställt och påfunnit blott för att nyttja såsom pre-text till misshälligheten; hvilken likväl, rätt betraktad, endast och allenast angick kyrkostyrelsen, huruvida den borde förvaltas af ett hufvud allena eller af tvänne, en romersk och en konstantinopolitansk biskop. Men fastän trätan således skulle tyckas hafva vistats inom kyrkan allena och emellan dess styresmän utan att röra staten, det är kejsardömet, så förhöll det sig dock alldeles tvärtom. Hon var både till sitt ursprung och alla sina utbrott ett och detsamma med merberörda stats- och kyrkostrid. Denna för kristenheten så beklagliga omständighet var väl ännu icke kommen till sin rätta höjd, när Muhammed i de kristnas grannskap började att stifta sitt antikristiska anhang, men så hade den likväl redan gjort sig uppenbar och notabel med så mycken ond verkan, att den illsluge bedragaren såg, hvaruti felet bestod och hvad det egentligen var, som försvagade de kristna: hvaraf han fördenskull tog sig lärdom, huru och på hvad sätt han skulle inrätta sin plan att öfverändakasta hela kristenheten. Och som han hade märkt, hvad förtärande sjukdom i kristna samhället stats- och kyrkosöndringen var, så antog han motsatsen såsom en af de förnämsta grundpelare för sina anstalter, och, för att göra ett religionssällskap så mycket närmare förknippadt med det borgerliga, så förenade han det öfversta prästerliga ämbetet (kalifatet)

med det öfversta borgerliga hos högsta öfverheten. Fortgången visade äfven, att hans uträkning varit riktig; ty i samma mån som kristna samhället genom nämnda söndring allt mer och mer försvagade sig, i samma mån blefvo muhammedanerna genom sitt religions- och borgerliga väsendes förening allt starkare, kunnande man af 8:de, 9:de och 10:de seklernas historia säkert sluta, att saracenerna oundvikligen hade uppslukat hela kristenheten, om de ej till all borgerlig police otämjelige nationerna turkar och morer hade blandat sig med dem och medelst sådan sin vilda egenskap hos dem infört en på sitt sätt nästan så skadelig själf-förstörringsprincip som den, hvarmed de kristne hade sig fördärfvat.

Medan man nu mot dessa utvärtes fiender hade äfventyrat och förlorat så mycket, förlorade man på samma tid och af samma orsak ännu mycket mera genom det stora invärtes fördärf, som gjorde, att all sannskyldig kristendom inom själfva kristenheten utslocknade. Statens och kyrkans täflan kunde aldrig slå annorlunda ut, än att den segrande parten skulle undertrycka den öfvervunna. Strax efter Constantini tid börjades striden. I förstone hade staten öfverhand, och däraf uppkom en så kallad Cæsaropapie, det är statstyrransivering öfver kyrkan, hvilket varade till början af 7:de århundradet. Att så skedde inhämtar man af de i kejsarnes Juliani Apostatae, Arcadii, Honorii, Theodosii II:di, Valentiniani, Justini, Justiniani, Phocæ tid utkomne kyrkostadgar. Men ifrån sistnämnda tid började kyrkan småningom få öfverhand, hvaraf uppkom en kyrkotyrransivering öfver staten, Papo-Cæsarie kallad, hvilken varade allt framgent. Det förra slags tyrraniet hade planterat uppenbar ogudaktighet; och det senare ökade densamma med ett skrymteri och ett vidskepel-ses mörker, hvars blotta hägkomst kan väcka förskräckelse.

Lutherska reformationen var det önskligaste tillfälle, som hade kunnat förlösa kristenheten ifrån dessa så fasliga olyckor. Men hvad hände? Samma fördom, samma olycksidé, som vållat allt detta framfarna onda, vållade också nu, att denna så härligt började reformation ej ernådde utan minsta delen af sitt påsyftade ändamål. Alla andra gudomliga sanningar sattes i ett förträffligt ljus. Men på den brydsamma frågan, huru kyrkan och staten borde anses till hvarandra samt kyrkostyrelsen inrättas, på

denna gamla stötestenen stötte man sig dubbelt värre än tillföre: ty ännu var man förtjust af den fatala irringen, att de voro 2:ne särskilda samhällen och följaktligen 2:ne stater. Därföre och som man icke såg någon möjlig utväg att förekomma dessa syskonas förra täflan, så länge man lämnade dem uti sitt förra borgerliga lif; ty föll man på det desperata beslutet att på visst sätt afdagataga, det är från all hederligare existimation och besittningsrätt här i världen likasom bortjaga den ena. Det var på kyrkan, som denna olyckliga lotten drabbade, hvarmed på följande sätt tillgick. Under den sinneshvåfning, i hvilken det lutherska reformerade folket befann sig, då man nyss var undsluppen och som knappast ännu hade hunnit fullkomligen slita sig löst ifrån det påfviska oket, betraktade man med en så stor fasa detta sitt öfverståndna onda, att man ej kunde komma ihåg något annat. All diktan och traktan gick därför endast ut på att förekomma kyrkans tyrannisering öfver staten, och däremot var man i anseende till det andra extremum, nämligen statens tyrannisering öfver kyrkan, så blind, att det icke ens föll någon in att emot en sådan afväg någon precaution taga. Nu gjorde man sig icke säker för kyrkan, att hon ju en gång kunde komma till öfvervalde, ifall man lämnade henne aldrig så litet öfrigt af sitt förra valde; därför beslöt man att borttaga allt. Under öfverläggning, huru detta skulle göras, underlät man icke att finna, huru nödigt det var att grunda jämväl detta sitt företagande på Guds ord. Därföre blefvo några skriftens språk uppsökte och därtill missbrukade. Ibland annat kom man ihåg, att Kristus hade

Joh. 18: 36 sagt: *Mitt rike är icke af denna världen; likaledes aposteln*
 Fil. 3: 20 Paulus: *Vårt borgerskap är i himmelen.* I anledning däraf kom man man öfverens att förklara kyrkan för ett sådant samhälle, som icke hade sitt säte här i världen, ej heller några rättigheter här på jorden utan endast i himmelen att fordra, och staten däremot för ett sådant samhälle, som ensamt ägde att besitta alla de ting, som i världen finnas; ty efter kyrkan är Kristi rike och staten ett världsligt samfund, så tog man för afgjort, att Kristus med de sagda orden velat sätta gränser emellan kyrka och stat. Hvaraf alltså följden blef, att kyrkan borde till staten afträda alla timliga ting, som hon härtills haft att disponera; och således var hon på en gång skild vid allt sådant, hvaröfver hon

haft tillfälle att öfva något välde. Vidare att hon ej heller borde få styra och regera öfver sig själf, utan att hon ock däruti borde underkasta sig världsliga statens välde, sådant sökte man med andra Kristi ord att bevisa, då han nämligen till sina lärjungar sade: Världsliga herrar regera men I icke så, ty dessa orden ansåg man som de privilegier, med hvilka Kristus icke allenast har upphöjt staten till höghet och värdighet framför kyrkan utan ock begåfvat honom med värdighet och makt att öfver henne regera men däremot förbjudit henne att någon utvärtes heder samt värdighet och makt eller välde sig tillägna. För att så mycket mer skilja henne vid allt sådant, gjorde man sig ock den slutsatsen, att, emedan kyrkan var Kristi rike, borde hon ock inrättas på ett sådant sätt, som liknade Kristi tillstånd, medan han var i världen, och alldenstund Kristus under hela sitt synliga vistande här i världen har varit fattig, förnedrad och föraktad, så borde ock hans synliga kyrka här på jorden med ringa aktning, läghet och fattigdom såsom dess rätta egenskaper utmärkas. För att finna hvad för ett djup af orimligheter denna stats- och kyrkostyrelses system innefattade, därtill behöfves icke mer än att erinra sig den kristna lärans allra första bokstäfver; blott af den sistnämnda af de uppräknade omständigheter blir man strax varse. hvad allt det öfriga har att betyda; ty att lära Kristi folk att efterfölja Kristi fienders exempel och uppsåtligen bjuda till att förnedra sin numera utaf Gud upphöjde Frälsare, förnedra honom genom förnedring af hans verk och hans rike, sådant var ju en lärosats, som icke gick långt ifrån uppenbar blasphemie. Och hvad är för öfrigt tydligare, än att man härmed felade emot tillämpningen af alla den kristna religionens yttersta grundsatser? Icke äro människorna, som bygga och bo här på jorden, den världen, som Kristus afsöndrade ifrån sitt rike, ty så älskade Gud Joh. 3: 16. hela den världen, att han utgaf sin ende son för henne etc. Och af hvilka ledamöter eller undersåtar skulle Kristi rike här på jorden bestå om icke af människor och följaktligen af den världen, som Kristus har återlöst? Men annat är att betrakta denna världen till sina undersåtare och innevånare, af hvilka det består, och annat är att betrakta det till anstalterna, genom hvilka Kristus det har stiftat, och författningarna, genom hvilka han det regerar. Om dessa frågade Pilatus, och om dessa svarade Kristus,

då han sade: Mitt rike är icke af denna världen. Hvilket visserligen är en evig sanning; ty Kristi rikes anstalter äro på intet sätt af världen. Hvad helst för en värld man härunder vill förstå, antingen den af alla skapade kroppar bestående, stora och synliga världsbyggnaden eller människosläktet eller det syndiga väsendet ibland människorna, hvilka alla ting pläga uti skriften komma under namn af värld, så är det lika sant, att Kristi rike af ingendera ibland dessa världar är föranstaltad. Hvarken har det sitt upphof och grund i den skapade lekamliga naturen, ej heller människopåfund och konst; och allraminst har det någon likhet eller gemenskap med den syndiga världens sätt att frambringa sina anstalter. Om allt detta och i synnerhet det sistnämnda försäkrar Jesus med de orden: Mitt rike är icke af denna världen. Men hvad anledning gifver han oss väl därmed att tänka, hurusom han ifrån sitt rikes delaktighet har uteslutit alla borgerliga stater i världen? Fastän Kristi rike icke är af världen, så sträcker det sig likväl till världen. Det sträcker sig till alla människor, såvida de alla äro återlösta och åtnjuta den allmänna förskoningsuppehållelsen samt allmänna förekommande kallelse-snåden, som Kristus med sin försoningsdöd har dem förvärfvat. Men det sträcker sig på ett ännu mycket högre och närmare sätt till dem alla, som hafva anammat hans lära, bekänna sig till honom såsom den de tro uppå och hafva förenat sig till att vara kristlig menighet. Huru kan det då nekas staten i ett kristligt land att höra till Kristi rike? Eller hvad skulle därtill vara orsak? Förmodligen är denna villomening kommen däraf, att, som staten hafver med timliga och världsliga ting att ställa och Kristus icke för sådana tings skull utan för människornas andliga och eviga välfärd är kommen i världen, så har man ock fallit på den tanken, att de ting, som världsliga staten beträffa, skulle haft sin fulla gång lika fullt, om ock Kristus aldrig hade kommit, samt att staten följaktligen är ett rike, som icke fått sin själfständighet af Kristo utan ägde densamma förut af sig själf, och att Kristus för sitt rikes skull, såsom mindre själfständigt, snarare dependerar af staten för att hos densamma och på dess nåder få inrymma sitt fattiga och på all jordisk rätt beröfvade rike. Men om sådant är meningen, huru förstår man då läran om människans fall och upprättelse, fallets förskräckliga

påföljder, det fallna människosläktets uselhet, vidden af den i Kristo gifna nåden, hans försonings vidsträckta nåds kraft, vidden af hans välgärningar, hans ämbete och herradöme m. m.? Falla icke alla dessa den kristna religionens grundpelare öfver ända, i och med detsamma som man inbillar sig, att den fallna människan, oakadt sin igenom fallet iråkade förlust af all Guds nåd och vänskap, likafullt förblef en själfständig herre och besittare af jorden eller världen med alla de skapade ting, som till hennes välfärd i timlig måtto skapade voro? Antingen är människan fallen i synd eller icke. Är hon icke, så behöfver hon af Kristo hvarken andligen eller lekamligen frälsas. Men är hon fallen, så behöfver hon af honom hämta all sin frälsning, ty i fallet förlorade hon allt. Sant är, att icke hade Gud sändt sin son i världen, om det icke hade gällt högre ändamål än att återställa människor de förlorade timliga förmåner; ty så mycket voro icke dessa ting värda. Men hvad följer väl däraf? Är Kristus kommen till att frälsa oss till den högre och eviga välfärden men denna åter icke kan erhållas utan åtföljd af den mindre och timliga, så är ju ock klart, att, om Kristus har uträttat det stora, så har han ock uträttat det mindre verket. Eller hvarifrån är detta kommet? Hvem har återställt människan de igenom fallet förlorade timliga förmåner? Till hvad ända åtnjuter man dem? För hvad orsak och till hvad ända uppehåller Gud en syndig värld, om icke på det hon må kallas till Kristum och blifva Kristi rike? Af hvem styres hon? Genom hvem regera konun-^{Prov. 8: 15,} garne på jorden etc. etc. Mätte man då hafva besinnat, hvad ^{16.} staten blifver för ett rike, så snart man söndrar honom ifrån Kristi rike. Hvem blifver då hans öfverherre, om icke den försten, som makt hafver i vädret, denna världens Gud? Och ^{Eph. 2: 2.} hvad är ogudaktigare än tänka, att Kristus själfviljande skall ^{2 Cor. 4: 4.} hafva lämnat de världsliga stater i världen under sin fiendes välde och styrelse? Men om ock det vore möjligt, huru vill det ändock rimma sig, att han tillika skulle gifvit de människor, som därunder lyda, frihet och lof att tillägga sig allena jorden och alla skapade lekamliga tings besittning samt lof att liksom utur världen utdrifva eller uttränga Kristi folk? Huru vill det passa sig, att han åt dessa världens rikön, det är åt sin fiende, skulle hafva gifvit makt att regera öfver sitt rike samt själfviljande till den hafva afstått all höghet och värdighet.

Hvem ser då icke, hurusom Kristus med de orden: Världsliga herrar regera etc., långt ifrån att för det världsliga väsendet i världen utfärda slika privilegier, tvärtom betraktar den onda och fåfängliga världens missbruk af sin makt och myndighet samt varnar alla sitt rikets innevånare, både höga och låga, att ej efterfölja dess exempel? Ju fler och starkare de af motsatsen flytande olägenheter och orimligheter äro, som nu uppräknade blifvit, dess förr hade man bort komma under kunskap om oriktigheten af det ofvan beskrifna sätt, på hvilket man stod i beråd att författa kyrkoväsendet. Icke dess mindre gick detsamma utan allt betänkande i full verkställighet; man afkastade således icke allenast påfvedörets kyrkoform utan ock den, som kejsar Constantinus låtit införa, och i stället för att man vid den af honom anställda reformationen hade tagit första kristna kyrkans inrättningar för mönster, endast sökande att förbättra och fullkomna, hvad kristna folkets förutvarande fattiga och förtryckta tillstånd måst lämna ofullkomnad af de omständigheter, som hörde till kyrkans utvärtes höghet och anseende, så ställde man nu all sin afsikt uppå att betaga henne all höghet och tog mönster af Kristi förnedringsstånd. England var det enda af de ifrån påfvedömet sig afsöndrade länder, som ej kunde finna sig vid denna förnedringsprincip utan bortlade den påfviska men vedertog första kristna församlingens eller Constantini kyrkoform. I Sachsen 1527, jämnt 10 år efter reformationens början, blef kyrkoförnedringsplakatet på en gång publicerad och verkställt, all prakt i kyrkoceremonier och bruk bortlades. Kyrkogodsens blefvo indragna och lagda under staten. Alla högre kyrkoämbeten blefvo i grund afskaffade, så att icke en gång namnen mera brukades. Nya ämbeten inrättades i deras ställen, dock så olika de förra, att de högsta ibland dem knappt sattes i jämlighet med de subalternerande sysslor i andra stånd. I samma mån nedflyttades alla de öfriga ecklesiastike sysslor. Löner och inkomster inrättades allt efter den låga fot, på hvilken sysslorna blifvit satta. Likaledes de inkomster, hvarmed kyrkor och de publika husen skulle byggas och underhållas. Det ena såväl som det andra kom till största delen att bestå uti allmosoliknande anordningar, emedan alla reela fonder voro till staten indragna. Detta de sachsiska ländernas exempel efterföljdes i de flesta delar strax

med en obeskriflig begärlighet på alla öfriga orter både inom och utom Tyskland. Somligstädes gick man äfven så långt, att världsliga öfverheten förklarade, hurusom man helst såg, att inga andra än gemena mäns barn applicerade sig till kyrkostånd (vide acta R. Sv. tempore Gustavi 1:mi), på det att de förnämrares bättre uppfostran och seder ej måtte få tillfälle att i ståndet införa något anseende af höghet, samt att så mycket nogare följa den förnedrade frälsarens exempel, hvilken till det apostoliska predikömbetet helst antog fiskare och andra dylika personer af ringaste och olärdaste stånd. Samma öfverallt i den lutherska reformerade kristenheten vardt kyrkan såsom en fattig Lazarus liggande för statens, såsom den rike mannens, dörr. Med all denna tillställning kunde man dock icke nu mer än förr uträtta, att staten och kyrkan blefvo till särskilda samhällen, utan vardt det i hvar och ett land ett och samma kristliga folk, hvilket på lika sätt som man fordom hade bedragit det att under namn af kyrka bekriga sig själfvt såsom stat, eller vice versa, så blef det ock nu åter förledt att förakta sig själfvt såsom kyrka och högakta sig själfvt såsom stat. Men som ingen ändå kunde vara så blind, att han ju såg, att det i själfva verket var religionen, som föraktades, samt världsliga väsendet och göromålen, som upphöjdes, så verkade ock denna omständigheten tvänne allt för stora och förskräckliga skador. Den ena var det elaka utseende samt vidriga omdöme, som dessa reformerade församlingar ådrogo sig hos hela den öfriga kristna världen, som likväl snart sagdt stod i beredskap att antaga reformerade läran men blef nu därifrån aldeles afskräckt. Ifrån den stunden saknade reformationen all möjlighet att kunna vidare utbreda sig. Den slocknade ock strax ut i många länder, hvarest den börjat upptändas, såsom Italien, Spanien och flera. Den andra skadan var det okristliga väsendet och lefvernet inom och hos de reformerade församlingarna själfva, som naturligtvis af ett så systematiskt anlagdt och med lagar auktoriseradt religionsförakt ej annat kunde än uppkomma. Hvad det förra vidkommer, så vittna i synnerhet de romerska rikets år 1527 hållna riksdagar, hvad för ett förträffligt medhåll lutherska reformationsverket ju längre dess mer vann nästan hos alla katolska furstar och riksständer. Men knappt var 1527 års förändring i Sachsen gjord, förrän alla dessa medhållare drogo sig

tillbaka, vände om sina tänkesätt, ångrade sitt medhåll och förskräcktes öfver saken såsom värre artad än den argaste heden-
dom, emedan man intill den tiden aldrig hört talas om något folk i världen, som hade gått så långt, att det vågat sig uppenbart och offentligen inför Gud och människor förklara gudstjänsten för det ringaktligaste ibland sina göromål. Ifrån påfviska clereciet utkommo de försmädligaste skrifter hoptals, i hvilka lutheranerna både som fantaster och ateister afmålades samt beskyldes att för timliga afsiktens skull uppsåtligen hafva förrått Guds egen sak; prästerna nämligen att hafva uppoffrat kyrkans rätt åt furstarna för att under deras beskydd få släcka sin harm på sin vederdeloman påfven och furstarna åter att hafva antagit ett så ogudaktigt tillbud för att igenom kyrkans plundring få rikta sin världsliga stat. Det beklagligaste var, att dessa beskyllningar icke voro på alla orter ogrundade. Härpå följde det skarpa riksdagsbeslutet i Speier 1529, som lämnat minnesmärke efter sig uti det namnet protestanter och i den förlägenhet, de reformerade ständer då sattes att protestera emot sina förre medhållares omildhet. Sedan åtskillig annan förföljelse till och med schmalkaldiska kriget. Och huru hade det varit möjligt, att en så religiös och ädelmodig kejsare, som Karl V var, hvilken intet högre önskade än religionssakernas grundliga förbättring samt var intet mindre än partiskt sinnad till påfvens favör, skulle kunnat förmå sig till att med vapen förfölja protestanterna, om de ej medelst sin kyrkoförnedring hade gjort sig illa luktande och för irreligiösa afsikter misstänkta?

Beträffande den andra slags skadliga påföljden af mer berörda förnedringsanstalter, så är en demonstration däraf så mycket mer öfverflödig, som alla evangelisk-lutherska kyrkans egna ledamöter själfva erkänna, att den rätta och sanna kristendomen, som i gudaktighetsöfning sig bevisar, länge sedan varit hos allmänheten i alla stånd saknad, hvilket äfven är så mycket mindre att beundra, som den ofranberörda författningen var i sin natur sådan, att det ena ståndet skulle uti en oupphörlig progression mer och mer korrumpere det andra, och det på ett alldeles reciprokt sätt. Så snart det var lagdt till grund, att kyrka och gudstjänst var af Kristo själf satt uti ett ganska högt värde eller, det som ännu värre var, att Kristus, oaktadt världslige

herrars afstånd ifrån hans rike, det är undersåtna vördnad och aktning för religionen, likafullt har erkänt icke allenast deras fullkomliga själfständighet i sitt världsliga stånd utan ock därhos fullkomliga rättighet och makt att öfver kyrkosakerna bjuda och befalla, så snart detta var lagdt för grund, så kunde ju den religiösaste världsliga ständs- eller öfverhetsperson icke annat än blifva förvillad om vissa skyldigheter, icke huru han för egen del skulle frukta Gud och inrätta sin lefnad, men likväl om de författningar, som borde vidtagas för att äfven hålla sina undersåtare till vördnad för religionen. Man har exempel på sådana regenter, som själfva fruktat Gud allvarligen men hafva dock af fruktan att träda Kristi egna stadgar för nära i den senare omständigheten underlåtit mycket samt i förvänd välmening verkligen lagt sten på bördan, menande sig göra Kristo och Gudi en tjänst genom sådana författningar, som i sitt sammanhang med andra ting gjort religionen känbaraste skada och bidragit till att nedtrycka honom uti ett ännu djupare förakt. Huru mycket mindre har man då kunnat vänta något godt af den stora hopen, hvars hela hjärta och själ varit af köttslig lust och världslig fåfänga intaget? Såsom dessa, i anseende till Kristi rike, alltid hafva själfva ansett sig för ett utrikes folk, hvars pålagor omöjligen kunde vara enahanda och lika tunga med rikets egna innevänares, så hafva de ock aldrig trott sig vara förpliktade att visa Kristo mer vördnad lydno, än deras eget rikets omsorger, det är världsliga och köttsliga sinne, bekvämligen kunde tillåta, men därunder likafullt tröstat sig vid den högaktning, Kristus själf skall hafva betygat för deras af denna världen varande stånd och rike, samt tyckt sig däruti finna gyllene stadfästelsebref och privilegier å den nyssnämnda friheten, som de i sina sinnen hafva betingat. Emot den ström af ogudaktighet, som utur så förtryckta religionsprinciper härflutit, har det andliga ståndet alltid funnits så mycket mera svagt att kunna göra tillräckligt motstånd, som det dels redan hade lämnat ifrån sig sina bästa vapen, då nyssnämnda falska principen etablerades, hvarigenom ogudaktigheten fick tillfälle att med Jesu egna ord försöka sig emot alla påminnelser, dels inom sig har måst tåla eller se sitt stånd uppfyllas med sådana ledamöter, som varit intagna af ännu slemmare praktiska religionsprinciper. Det senare kan aldrig nekas,

så snart man besinnar, huru det ofta tillgår med besättandet af de sysslor, som höra till det andliga ståndet och predikoämbetet: ty som högsta makten utöfver alla kyrkoärender samt däribland att besätta sysslorna är uti världslig hand, så har icke sällan händt, att de blifvit besatta med sådana personer, som utan grundlig lärdom och utan all rättsinnig afsikt genom tillbedjande af denna världens herrar och för öfrigt genom de nedrigaste vägar med uppoffring af Kristi rikes ändamål hafva sökt sin befrämjelse; huru skola dessa sedermera ifrån världsligt sinne omvända sina befordrare, som så väl känna deras alltför stora världslighetsinhet. Det förra är klart af den visa, som dagligen sjunges, så ofta som någon emot de världsliga afsikterna stridande proposition råkar att komma ifrån predikoämbetet: Mitt rike är icke af denna världen. Världsliga herrar regera — I icke så. Dessa Jesu ord äro ju länge sedan blifna ett ordspråk, hvarmed all sådan föreställning på det föraktligaste afvisas. Således har först andliga ståndet genom gifven anledning till dessa falska begrepp förledt det världsliga. Sedan har världsliga ståndet genom sin missbrukade makt korrumperat det andliga. Men andliga ståndets korrupsion i ett land kan aldrig aflöpa utan att dubbelt igen fördärfva sina fördärfvare; och så vidare allt i sin tur. Igenom dessa gradationer har fördärfvet i protestantiska församlingen omsider stigit till den höjd, att det nästan aldrig kan stiga högre. Ibland vedermälen däraf får man icke så mycket räkna den omständigheten, att i somliga stater kunna vanvettiga människor af ovärdigaste klass utan all farhåga för världsliga öfverheten både i tryckta skrifter och eljest skymfa hela det andliga ståndet, så mycket de nånsin vilja¹⁾ — ty denna osed är redan gammal — som fastmer, att omsider kristna läran och religionen eller, hvilket är detsamma, Kristus själf får bära skulden och blifva skymfad för all den uselhet, som man på förenämnda sätt uti hans kyrka tillskapat. Eller huru skall man eljest förstå de loford, som så ofta och så oförsynt mitt i lutherska församlingen tillfalla den

¹⁾ Vide typis vulgatas Schedulas, varii tituli, quodlibeticas et quotidianas, quæ ante VIII vel X circiter annos Holmiæ alibi que prodibant, donec per ordinis equestri admissionem ad beneficia Ecclesie paulo major ministris Verbi conciliaretur dignitas: quæ dictum tantisper sedabant furorem.

oförskämde Voltaire, hvilken dock uti sina skrifter har agerat den kristna religionens så uppenbara, bittra och allra skändligaste belackare? Synes fördenskull vara hög tid att öfverlägga, huru och på hvad sätt ett så fasligt fördärf må kunna botas.

§ 5.

Botemedlen.

Af de ofvanför bevista fördärfvets orsaker lärer kunna inhämtas, hurusom detsamma aldrig hade kunnat uppkomma, så framt man icke (förmodligen i oförsiktig välmening) med flit hade bortkonstlat det enkla och enfaldiga begreppet om bägge sakerna kyrkan och staten, som både Guds ord och det sunnda förnuftet meddelar, samt medelst samma konstverk hade ifrån hvarandra söndrat de ting, som Gud har sammanfogat. Och huru ofta har det icke jämväl i andra mål i världen händt, att man med mycken konst och möda har fördärfvat en sak, som hade fordrat liten eller ingen konst att låta vara ofördärfvad? Om det nu i detta målet så förhåller sig, så följer, att rättelsen däraf så mycket mindre kan vara svår eller konstig, som därtill icke fordras mer än att upphäfva, hvad en olycklig konst tillvägabragt, då allting af sig själf strax återfaller till den af Gud stiftade och i sakens natur grundade ordningen. Således behöfvas inga andra bote-medel än cet: 1:mo) *Borttaga de villfarelser i teorien, af hvilka oriktigheterna i författningarna härrört*, och 2:do) *Efter en sålunda rättad teori samma författningar bättra och jämka*.

Villfarelser finnas således inga i den evangeliska lutherska läran utan endast i tillämpningen utaf vissa dess allmänt erkända samt allra ostridigaste grundartiklar; hvilka tillämpningar man gjort på ett sådant sätt, att själfva grundartikeln därigenom blifver motsagd. Detta är hvad som bör rättas. En sådan villfarelse är den idé, man gjort sig om den själfständighet och gudomliga protektion, som de så kallade denna världens riken skola äga uti och med blotta sin världslighet, utan att därhos vara Guds kyrkor. En sådan idé strider tvärtemot allt hvad som eljest läres uti artiklarna både om skapelsens och återlösningens ändamål. Hela människoläktet är skapat till att vara en Guds kyrka, och under annat villkor har människan icke fått något herravälde

öfver jorden och de skapade ting; hvaraf följer, att, så snart hon öfverträder detta villkor samt föresätter sig att blifva en blott världsträl, så har hon i och med detsamma förlorat sin rätt och själfständighet samt är en orättmätig besittare. Själfa hedningarna hafva funnit sådant, och den naturliga religionen bevisar det äfven så solklart som den uppenbarade. Huru mycket mera böra då icke kristna vara därom öfvertygade? Nu är skapelsens och återlösningens ändamål ett och detsamma; därför äro ock alla människor, i kraft utaf densamma uti skapelsen stiftade och igenom återlösningen förnyade förbindelsen, skyldige att vara undersåtar af Kristi rike, hvarförutan de åter förlora den under villkor af att känna och vörda sin frälsare Kristus dem åter-skänka jorden och den skapade världens besittningsrätt. En annan dock af den nyssnämnda härrörande samt helt nära med densamma förbunden villfarelse är den idé, man gjort sig om högsta öfverhetsämbetet. Nog föreställes saken ganska rätt och riktigt uti artikeln om detta höga ämbete, hvarest man får lära, att Gud stiftat och inrättat detsamma till att stå i Guds stad och ställe här på jorden och att det således har sitt mönster och sin eftersyn uti det högsta omvårdnadsverket och ämbetet, som Gud själf förvaltar till att faderligen besörja människors välfärd samt styra och regera dem. Man nekar alltså icke heller, hvad som onekligen däraf följer, nämligen att öfverhetsämbetet här på jorden, så långt människomakt och förmåga tillsäger, bör sträcka sin omsorg till alla delar, som dess höga och gudomliga mönster innefattar. Men ehuru riktigt allt detta i sin ordning och på sina ställen i trosläran läres, så glömmar man dock uti tillämpningen dessa sina egna principer, uteslutande ifrån konungaämbetet en dess förnämsta del, som är vården öfver Guds kändedom och fruktan hos undersåtarna. Eller hvaraf kommer det, att, då man eljest så likmätigt allt sundt begrepp föreställer sig konungen såsom högste innehafvaren af allt ämbete, t. ex.: öfverstedomaren, öfverste krigshöfdingen, öfverste skaffaren, hushållaren, förmyndaren, etc. etc., så nekar man honom dock att vara den öfverste prästen eller biskopen? I lutherska eller protestantiska kyrkan nekar man det på den grunden, att detta ämbete skall vara för lågt eller allt för ringa och föraktligt att hafva någon gemenskap med den höga konungsliga makten och värdig-

heten, hvilken, för att bibehålla sin höghet och vara rätt lysande, endast bör tänkas bestå uti världsliga göromål, en lärosats, som förnedrar både Gud och människor. I påfvedömet åter nekar man det på en tvärtom beskaffad grund, nämligen emedan det öfversteprästerliga ämbetet skall vara för heligt och högt att förenas med de världsliga ting, som innefattas i konungaämbetet. Likaledes på den grunden och för den orsaken, att Guds folks konungar i gamla testamentet icke hade rättighet att befatta sig med den levitiska öfversteprästens ämbete. Men bägge inkasten äro högst ogrundade; ty intet ämbete kan vara heligare och högre än konungaämbetet. Och hvad levitiska ämbetet vidkommer, så var dess inrättning alldeles besynnerlig och skild ifrån allt annat prästämbete både i gamla och nya testamentet. Förut och innan det inrättades, var öfversteprästerliga ämbetet alltid förenadt med det konungsliga. Den öfverste i offret var den öfverste i riket. Gen. 49: 3. Melkisedek, konung i Salem, var den högste Guds präst. Gen. 14: 18.

När det öfversteprästerliga ämbetet genom levitiska inrättningen vardt ett särskildt ämbete och ej mer så helt och hållet innefattadt i det konungsliga, som det förut och under hela patriarkaltiden hade varit, så skildes dock ifrån konungaämbetet icke det minsta af allt hvad som till religionsvården hörer utan endast de typiska och ceremonialiska förrättningarna i templet samt offrandet, hvilken afsöndring hade sina synnerliga och endast till den tiden hörande orsaker. För öfrigt har all den del af prästerliga ämbetet, som med alla tider är gemensam, nämligen föreståndareskapet af religionsverket, högsta vården därutöfver samt högsta öfverinseendet öfver dem, som därvid tjäna, både före, under och efter levitiska gudstjänsten och tiden städse varit införlifvad med konungaämbetet, hvarföre ock hela gamla testamentets historia är full med exempel, huru Gud har räknat Israels och Juda konungar deras regering antingen till last eller dygd, allt efter som de detta sitt ämbete antingen redligen hafva skött eller försummat; kallande dem ock uttryckligen sitt folks herdar, det är ledare och anförare, ej blott uppå deras borgerliga utan ock tillika samt fastmera på deras salighets väg. Flere äro icke de villfarelser, af hvilka all den beskrifna oredan har härört; således är ock denna rättad, så snart de blifvit rättade; ty blifva kristna människor först öfvertygade därom, att världen sä-

som värld, det är världsliga väsendet i världen såsom världsligt, icke äger någon rättighet att subsistera annorlunda än som ett timligt planteringsrum och ställe för Guds kyrka och församling eller som ett hjälpmedel för dess utvärtes och timliga nödtorfter samt att hvarken utur skapelsens ändamål eller något Guds råd och beslut kan hämtas det ringaste skäl till annan det världsliga väsendets själfständighet, mycket mindre till någon rättighet att öfver Guds kyrka sig upphäfva; blir man öfvertygad, att ingen människa är skapad för det världsliga såsom sitt hufvudämne och föremål utan alla att nyttja kyrkans förmåner såsom det förnämsta och de världsliga tingen såsom det ringare medlet till sin välfärds befrämjande, så upphöra strax både all täflan emellan världsligt och andligt stånd såsom ock den skadliga lusten att vara världslig för att därigenom vinna större höghet samt större frihet m. m.: ty då finner man strax, att den världsligheten är själfva synden, hvilken långt ifrån att vara privilegerad för någon någon viss klass eller något visst stånd ibland människor, bör vara utur alla stånd bannlyst. Däremot finner man ock strax, att den rätta världsligheten icke är mot det andliga utan låter förena sig därmed hos alla människor, hvilka alla äro skyldiga att vara andligt sinnade, af hvad stånd de ock äro. Men att sätta kristenheten i den öfvertygelse, därtill är icke nog, att en sådan sanning blott blifver förklarad, utan hon bör ock effektueras, och detta kan icke ske förr, än högsta öfverheten i de kristna länder föregår andra med exempel och upptager samt ikläder sig den härtills nedlagda delen af de rättigheter och den makt, som Gud med dess höga ämbete har sammanfogat; ty om någonsin ordspråket är sant: *ad exemplum Regis totus componitur orbis*, så gäller det visst i denna omständigheten. Nu kommer alltså den i 1 § nämnda frågan att upplösas: Huru och på hvad sätt högsta makten i ett kristligt samhälle må kunna så inrättas, att den svarar både emot kyrkans och statens angelägenheter, eller att den icke blifver blott världslig det är borgerlig utan ock tillika andlig det är ecklesiastik.

I aristokratiska och demokratiska regeringsformer fordrar sådant alls ingen konst. Frågan är alltså om monarkiska. I dem synes saken förnämligast ankomma på följande omständigheter: 1:mo) *De till det höga konungaämbetet af den gudomliga för-*

synen utselde personers uppfostran i religion; 2:do) Den del af deras konungaförsäkran, som angår kyrkostyrelsen, då regeringen tilltrüdes, samt ceremonierna därvid; 3:tio) De ecklesiastike förrättningar, som egentligen tyckas böra tillkomma en konung att i egen hög person utöfva, såsom ock ceremonierna därvid; 4:to) De näst konungsliga högheten varande ämbeten, på hvilka dess ecklesiastika makt såsom pelare sig stöder. De tvänne första punkterna tyckas själfva förklara, hvad till dem erfordras. Äfvensom den fjärde eller sista utaf analogien med konungamaktens världsliga grenars underbyggnad lätt torde låta sig explicera. Den tredje kommer alltså nu att upptagas. Af sig själf följer, att inga sådana funktioner, som utaf hvar och en den ringaste präst vanligen förrättas, komma under åtanka vid denna öfverläggning, äfvensom det icke heller passar sig med konungsliga högheten att i något annat stånd subordinerade göromål sig inlåta. Är alltså klart, hurusom endast den högsta tillsynen eller, som man den eljest kallar, den episkopala delen af kyrkoanstalterna kan blifva konungens värdiga och anständiga göromål, och det på ett sådant sätt, att, såsom biskoparna genom sina generalvisitationer undersöka religionens tillstånd i enskilda församlingar samt ställa alla dem, som därunder lyda, till redogörelse, så vore önskligt, om konungen på allmänligt riksmöte ville anställa universal visitation och undersökning om religions-tillståndet i hela riket och af alla biskopar såväl som andra styresmän fordra redo och räkning.

En annan förrättning är att göra kyrkoförfattningar. En annan att inställa de högre subordinerande styresmän öfver kyrkan i sina ämbeten. En att på allmänliga riksmöten och eljest göra föreställningar rörande religionen. Som nu alla solenna göromål fordra mer eller mindre ceremoni, så torde det äfven vara tjänligast, att konungen förrättade dessa ecklesiastika förrättningar uti en dräkt, som vore efter dem passad och således skild ifrån den världsliga.

Hvad verkan uppå kristliga undersåtars hjärtan skulle icke det göra att se deras konung omedelbart och med egna personliga förrättningar nitälska för religionen.

Aldrig kommer Guds kyrka här på jorden i det lycksaliga tillstånd, att hon slipper vara stridande eller kan undvika alla

tryckande olägenheter, men så blefve dock tusende af dem undanröjda, om hon en gång kunde komma till en önskelig förening med sin så gamla och onödigt emot henne uppväckta förföljare samt föraktare den världsliga staten.

Bland otryckta källskrifter, som jag begagnat vid utarbetandet af afhandlingen »Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus», intaga de samlingar, hvarur ofvanstående uppsats »Om nödig reformation» etc. återgifvits, ett framstående rum. I redogörelsen för mina källor har jag omnämnt dem i följande ordalag: »Wallqvistska samlingarna å Strengnäs stiftsbibliotek omfatta fem band jämte ett appendix diverse handlingar, såsom bref, afhandlingar, acta synadolia 1798, predikningar, predikoutkast, reseskildringar, examensprotokoll vid präst- och pastoralexamina m. m.» Hvarför allt detta kommit att hamna i Strengnäs, förklaras af Wieselgren i Biografiskt lexikon¹⁾ på följande sätt. »Ett interfolieradt exemplar in folio af Handbok i ecklesiastika befordringsmål fanns efter biskop Wallqvists död, i hvilket han både besvarat sina recensenters anmärkningar och äfven gjort åtskilliga andra tillägg. Detta kom sedermera i framlidne doktor Seth Wallqvists i Eskilstuna ägo och aflämnades efter dennes död enligt ett af honom i lifstiden till biskop Thyselius gifvet löfte till Strengnäs gymnasibibliotek. *Med detta exemplar följde äfven 5 handskrifna band in folio, till större delen ecklesiastika samlingar, hvaraf en stor del angå Veriö stift, hvilka äfven tillhört biskop Wallqvist.*» Det är uppenbart, att dessa fem band icke blott tillhört biskop W. utan innehålla handskrifter, som af honom på hvarjehanda sätt samlats. Somliga af dem infördes sedermera i Wallqvists »Ecclesiastique Samlingar»²⁾ eller befordrades annorstädes till trycket.³⁾ Andra åter äro Wallqvists egenhändigt skrifna utdrag ur tryckta källor, t. ex. ur Post- och Inrikes-tidningar, ur framstående vetenskapsmäns och författares verk o. s. v. Wallqvists handstil igenkännes naturligtvis också i

¹⁾ Tjugonde bandet sid. 25—26.

²⁾ T. ex. första samlingens n:o 1, som återfinnes i Wallqvists »Ecc. saml.», flock. VI—VII: 153, sid. 350.

³⁾ Så var förhållandet med åtskilliga kungabref m. m.

diverse koncept till tal, predikoutkast m. m. af honom själf. De flesta afskrifterna äro emellertid icke af hans hand.

Hvad nu beträffar ifrågavarande afhandling med titeln »Om nödig reformation i kyrkans och världsliga statens förhållande till hvarandra», så är den *icke skriften* med Wallqvists stil. Här af följer ju icke ovillkorligen, att *författaren* måste vara en annan person än biskop Wallqvist. Med hänsyn till innehåll och tendens skulle afhandlingen mycket väl kunna vara hans verk. När det t. ex. klagas öfver, »huru det ofta tillgår med besättandet af de sysslor, som höra till det andliga ståndet och predikömbetet», och därefter tillägges följande: »Ty som högsta makten utöfver alla kyrkoärender samt däribland att besätta sysslorna är uti världslig hand, så har icke sällan händt, att de blifvit besatta med sådana personer, som utan grundlig lärdom och utan rättsinnig afsikt genom tillbedjande af denna världens herar och för öfrigt genom de nedrigaste vägar med uppoffring af Kristi rikes ändamål hafva sökt sin befrämjelse»¹⁾ o. s. v., så passar detta till punkt och pricka in på det illa beryktade Schröderheimska befodringsväsendet. Då vidare härtill kommer, att afhandlingen tydligtvis härstammar just från den tiden, så känner man sig föranledd att spörja: Har måne någon annan än Olof Wallqvist kunnat eller vågat skriva detta? Härvid bör dock genast anmärkas, att afhandlingen icke gärna kan tillhöra Wallqvists biskopstid, ty i så fall skulle den antingen ha blifvit tryckt i sin helhet eller ock, åtminstone delvis, »gå igen» här och hvar i Wallqvists talrika uttalanden i tidens kyrkliga frågor. Så är emellertid icke förhållandet. Därför nödgas man antaga, att Wallqvist, ifall han vore författaren, skulle ha skrivit en sådan afhandling *under sina yngre år* men sedermera skrinlagt en del af de åsikter, han där uttalat, och ej velat publicera sitt opus. Onekligen häntyder själfva inledningen på en yngre, kraftfull mans starka optimism, då det heter, att »afhandlingens ändamål är att visa, huru kyrkan må kunna i statens samt staten i kyrkans välbestånd oupphörligen finna sitt fullkomliga nöje.»²⁾ Men då utvecklingen af ämnet ådagalägger en så rik och mogen in-

1) Se ofvan sid. 160.

2) Se ofvan sid. 137.

telligens, att författaren alldeles icke har något skäl att sticka under stol med sin framställning, så lär icke heller denna förklaring befinnas nöjaktig. Och som Wallqvist icke egentligen var filosof, så har trots sin hierarkiska tendens en dylik afhandling måhända inte riktigt passat för hans kynne.

För att komma ytterligare ett steg vidare fram mot målet för denna undersökning torde jag böra uppvisa, hvilka läror Wallqvist vederligen drivit i fråga om kyrkostyrelsen. Detta är lyckligtvis en mycket enkel sak, ity att hans »Ecclesiastique Samlingar» innehålla under n:r 24 i första flokken (sid. 70) en artikel af Wallqvist, hvilken är mer än tillräckligt belysande. Det är här han faller de ofta citerade, skarpa orden om Verelii *Dissertatio de Hierarchia*. Artikeln har till öfverskrift: »*Historien om den i Sverige tilltänkta inrättningen af ett konsistorium generale, med anmärkingar*» och inledes med följande förklaring af denna inrättnings föranledning och syftemål: »Sedan konung Gustaf Adolf med flera ypperliga författningar trodde sig tillräckligen hafva föresett god ordning i världsliga ärender och därjämte i bästa måtto beställt om det högre och lägre skolväsendet, ville konungen på ett kraftigt sätt göra nytta af sin sistnämnda omsorg varaktig och för framtiden stadga, hvad till skick och trygghet i Guds församling tjänte. Därtill ansågs inrättningen af ett öfverkonsistorium vara både nödig och nyttig». Härefter följer den historiska redogörelsen för ärendets behandling, det tillämnade konsistoriets sammansättning och instruktion m. m., allt i enlighet med de citerade källorna, nämligen 1) Baazius; 2) »Oförgripeligt Betenckande angående ett Öfver-Consistorii inrättande i Sweriges Rijke», tryckt 1730; samt 3) Verelius de Hierarchia. »Under detta konsistorii tillsyn», skriver Wallqvist. »sattes äfven studerande, som reste till eller kommo från utrikes-orter, boktryckerierna och hela censuren, utom på skolböcker, som betroddes biskoparne, samt hospitalerne och barnhusen. Dess hufvudsakligaste omsorg skulle dock vara, att kättersk lära icke infördes och kätterske lärare icke innästlade sig». Rörande orsakerna till förslagets fall anför Wallqvist i anslutning till Baazius, att »särdeles de äldste biskoparne voro häremot och ville ej intaga världslige män, synnerligen mäktige och myndige rådsherrar i ett andligt kollegium». I en not tillägger han därpå:

»Verelius föregifver, att biskoparne ville vara myndige själfve, och Lagerbring i sammandraget af konung Gustaf Adolfs historia nämner, att man brukat det skälet, att ett öfverkonsistorii inrättning stridde mot Guds ord, hvilket äfven på sätt och vis bestyrkes af Baazius». Vidare omnämnes riksdagsbeslutet 1624, likaså biskoparnes hierarkiska motförslag 1625, hvilket i synnerhet motsades af superintendenten Rothovius i Kalmar (född i Angelstads pastorat i Vexjö stift och där förut pastor) samt Vexjö-biskopens fullmäktige, hvilka yttrade en skälig fruktan, att församlingen denna väg skulle återföras till samma olycka, hvarifrån hon blifvit genom konung Gustaf I förlössad. Af sådan anledning kunde förslaget hos konungen icke anmälas». Därför redogöres för, huru konungens förslag direkt afvisades af prästeståndet 1625 samt hvad sedermera, nämligen vid riksdagarna 1634, 1635 och 1649, i detta ärende förekom. Slutligen uttalar sig Wallqvist sålunda: »Ifrån den tiden finnas i allmänna handlingar, mig veterligen, inget spår, att ett öfverkonsistorium vidare blifvit påtänkt, om man ej vill så anse professorens Verelii Dissertation de Hierarchia, utgifven i Jönköping 1722, in octavo, af framlidne domprosten Anders Goeding i Vexjö. Den är dedicerad till prästerskapet i Vexjö stift, och företalet innehåller beröm för detta och andra Verelii arbeten. I afhandlingen igenkännes Verelii lyckliga, salt- och snillerika penna, med hvilken han ej kunnat förorda för en i sitt tycke god sak, utan att tillåta sig här och där sådana friheter, som, oakadt domprosten Goedings loford, likväl af en man ej gärna brukas och alltid leda till misstanka, att saken ej är god, som hon målas, och välmeningen ej lika stor med nitet. Prästeståndet har alla tider haft sina fel och kan med hela mänskligheten ej blifva dem förutan, om ock ett konsistorium generale inrättades. Att domprosten Goeding, vid 70 års ålder, utgaf denna Verelii afhandling, hade sina enskilda orsaker, som bort vara borta, och denna Verelii dissertation hade utan någon skada kunnat vara osedd.

År 1730 är ock tryckt ett ofögrifligt betänkande angående ett öfverkonsistorii inrättande i Sveriges rike, dateradt Stockholm den 19 oktober 1726, utan tryckningsort, som dock skall vara Riga, och af oviss auktor. Denna piece innehåller 101 sidor in octavo. Författaren synes alldeles hafva kommit från första och

rätta frågan, och, efter all liknelse intagen af de den tiden varande pietistiska tänkesätt, därför endast åstundat ett öfverkonsistorium, att prästerskapet skulle kunna mindre verka mot det pietistiska svärmeriet, till hindrande hvaraf han klagar, att hastiga, stränga och obetänkta författningar blifvit vidtagne. Hela sammansättningen visar en partie-ton, och så litet lycklig, att han icke intalar läsaren.

Hvad anledning konung Gustaf Adolf först hade till sitt förslag om konsistorium generale är icke lätt att säga. Han älskade i allt storhet, och det kan vara möjligt, att han, som då nyligen gifvit utmärkt anseende åt de världsliga ämbeten, äfven härigenom sökte bereda någon lyster åt kyrkan. Troligare synes dock, att han härmed afsett hägn och gagn af de vackra stiftelser, han gjort för skolväsendet, och funnit ett behof af goda råd i anseende till kyrko- och skolordningarne m. m. Att prästerna ännu sträfvade efter myndighet kan ej nekas. De hade fått någon luft under konung Johan, deltog i oroligheterna under konung Sigismund, och fastän de med hela riket voro kväste under den af nödtvång stränge men annars verkligen store och för Sveriges bästa på sin tid oumgärlige konung Karl den IX. så var dock Gustaf Adolf visligen och skäligen därom angelägen att med lagliga band belägga dessa sina undersåtare och kom af sådan orsak lätt på den tanka att styra kyrkan med ämbetsmän af blandade stånd. Det är ej heller olik, att konungen häri nyttjat någras råd, som varit prästeståndet mindre tillgifne och med borttagande af deras välde velat skaffa rum för ett annat. Dock synes sådant icke i publique acter, men orsaken kan vara den allmänna, att den, som vill åt en annan, nyttjar icke gärna stora vägen utan bistigar.

Kriget och konungens död hindrade verkställigheten af förslaget. Om det då gått i fullbordan, hade det nog sannolikt blifvit nyttigt, ty Gustaf Adolf var en af de få stora människor, som kunna skaffa gagn äfven af sina infall. Man nyttjade sedan detta projekt såsom en anledning till uppskof och hänvisning i de mål vid riksdagarne, som man icke ville eller kunde hufvudsakligen afhjälpa. Och nu har 160 års erfarenhet bevisat, att både stat och kyrka väl bestå utan en sådan inrättning. För det närvarande är den så mycket mindre nödig, som alla de mål, hvilka efter

den projekterade instruktionen under öfverkonsistorium skulle höra, äro dels afgjorde och dels i en jämn gång lagde under vissa världsliga och andliga ämbetsmän, som dem med fullt ansvar och under vederbörlig tillsyn bedrifva.

Icke heller vinnes skick och ordning bättre i någonting genom många ämbetsmän, utan hemligheten ligger däri att förordna sådana, få och dugliga, med utstakad gräns för deras befattning, hålla dem på det strängaste att göra sina sysslor och hägna dem vid sin rätt, när de så göra. Plikt och uppmuntran böra alltid följas åt. Tillsyn öfver ämbetsmän är visst nödig men blir sällan lycklig, om däri synes misstroende, och leder mer från än till ändamålet, om den skall förrättas af nya ämbetsmän.

Kyrkoståndet i vårt rike är nu lyckligen inskränkt inom sina rätta ämbetsplikter, har lång tid med den trohet dem uppfyllt, att det ägt sin öfverhets fulla förtroende, och vid alla tillfällen är synbart, huru landets vise och nådige konung anser dem för lärare af upplyst nit, ära och redlighet, som verka visligen inom sin krets och hvarken vilja eller kunna blanda sig i det dem icke tillhör, så att de nu sannerligen ej äro i den ställning, som billigt väckte Gustaf Adolfs uppmärksamhet».

Denna historiska redogörelse med åtföljande kommentarier är alltigenom karaktäristisk för Wallqvist, och den »lyckliga, salt- och snillerika penna», för hvilken han berömmar Verelius, är lika kännetecknande för honom själf. Det framlyser så klart, huru helt och varmt Wallqvist känner med dessa biskopar på 1600-talet, hvilka betackade sig för consistorium generale. Wallqvist hade en fjärrskådande blick, och kanske hyste han oro för framtida projekter af mer eller mindre likartadt slag. Det var 1788, som han utgaf denna skrift, i hvilken han hänvisar till de 160 års erfarenhet, som skilde honom från Gustaf II Adolfs dagar. Vi skulle härtill kunna foga de sedermera förflutna 120 årens erfarenhet. Kunde vi ställa en biskop Wallqvist i det närvarande ögonblickets situation, så skulle vi utan tvifvel få höra honom återkomma med sina skarpa, harnfulla anklagelser och afslöja sådana, som »icke gärna nyttja stora vägen utan bistigar».

Men vi kunna icke antaga, att Wallqvists åsikter i förenämnda afseende grundade sig uteslutande på hvad som måste

kännas harmligt för hans biskopliga värdighet. Säkerligen hade han därjämte en mycket klar uppfattning af centralisationens skuggsidor, när den tenderar att samla *all* förvaltning under öfverhöghet af några centrala ämbetsverk i hufvudstaden och dessa utrustade med en sådan myndighet, att icke ens alla s. k. statsmakter tillhoppa kunna få bukt med deras maktfullkomlighet. Huruvida Wallqvists skarpa öga spejade efter en sådan tendens, hvilken han redan tyckte sig skönja i fjärran, är icke godt att säga, men hans yttrande om »nya ämbetsmän», hvilkas verksamhet »leder mera från än till ändamålet», synes antyda detta. Det har i alla fall småningom gått därhän, att en sådan utveckling nu synes stå nära slutmålet.

Mot Wallqvists åsikter i denna fråga uppträder bl. a. hans beundrare Wieselgren, som dels i sin Smålands Beskrifning tager parti för J. Baazius d. ä. och Goeding,¹⁾ dels i Biogr. lex.²⁾ skriver så här: »Märkligt är, att Wallqvist såg denna Ax. Oxenstierna—Vereliska belysning af Gustaf II Adolfs idé med ett ej doldt missnöje, då han själf likväl var den förste, som kunde bringa detta förslag till verkställighet. Hvem kan nämligen neka, att den »K. Eccles.-Expedition»,³⁾ för hvilken Wallqvist väl kunde berätta, att *prästmän* ej alltid skulle finnas skickliga såsom chefer, just är en realisation af den sekelgamla idén om ett cons. generale?» Häremot kan invändas, att den Wallqvistska eckl. expeditionen icke egentligen blef en realisation af consistorium generale utan en förelöpare till vårt nuvarande ecklesiastikdepartement, under hvilket ett s. k. öfverconsistorium lika väl skulle kunna sortera, som de öfriga centrala ämbetsverken lyda under andra departement. Huruvida detta vore lämpligt, är en annan sak. Wallqvist besvarar den frågan nekande, och principiellt har han däri enligt min mening fullkomligt rätt, men det kan vara tvifvel underkastadt, om det icke för kyrkan skulle varit en fördel att *nu* ha ett dylikt ämbetsverk, då nämligen centralisationen tagit sådan öfverhand på alla andra områden.

1) Wieselgren, Ny Smålands Beskr., första delen, sid. 557 och 559—560.

2) Tjugonde delen, sid. 169.

3) Jfr min afhandling "Om Olof Wallqvist såsom biskop och eforus", sid. 5.

Hvad som emellertid häraf klart och ovedersägligt framgår, det är detta, att, lika visst som Wallqvists starka ovilja mot de Verelianska idéerna skulle drifvit honom att till det yttersta försvara status quo, om och närhelst så befunnits nödigt, lika osannolikt är det, att han skulle fört den striden genom utarbetande af en spekulativ afhandling »Om nödig reformation i kyrkans och världsliga statens förhållande» o. s. v. Åtminstone borde i så fall något spår af denna afhandlings originella tankar återfinnas i »Historien om den i Sverige tilltänkta inrättningen af ett konsistorium generale, med anmärkningar». Men om Wallqvist således icke är författaren till bemälda skrift, så torde man å andra sidan våga antaga, att han stått denne mycket nära och högt värderat hans afhandling. Bland framstående personer, som på den tiden sysslade med dylikt författarskap, synes dåvarande kyrkoherden i Västerhanninge, prosten och professorn m. m. *Johan Möller* vara den, som det ligger närmast till hands att gissa på. I sina eckl. samlingar, andra bandet, fl. VI—VII, sid. 437—453, recenserar Wallqvist ett af M. till jubelfesten i Uppsala 1793 ingifvet memorial. Han skrifer därvid bl. a.: »Författaren är af många tillförene utgifna skrifter så känd, att läsaren af honom väntar mycket, och han blir i denna väntan icke heller bedragen». »Denne berömlige författare, som med mycken skicklighet nästan flitigare än någon annan som helst de senare åren fört en för svenska församlingen nyttig penna, bör blifva omständligare känd». Därpå meddelar han M:s fullständiga merit- och tjänsteförteckning, hvartill fogas följande anmärkningar: »Af Strängnäs konsistorium var han i första rummet uppförd på förslag till Kumla pastorat 1790 och har af samma konsistorium efter 3 års förökade förtjänster och erhållen doktorsvärdighet från förslag till samma pastorat 1793 blifvit utesluten». — »Det hörer till förtjänstens och lärdomens men närmast till Strängnäs stifts historia, att denne man nu icke funnit något rum på förslag till ett större pastorat». Med honom stod Wallqvist i så intim förbindelse, att man i de Wallqvistska manuskriptsamlingarna i Strängnäs återfinner bl. a. följande:

Femte samlingen: n:r 4 »biskop Möllers memorial till konsistorium i Visby, angående rektor Lyths sidovörnad för sig»;

n:r 5 »rektor Lyths förklaring och ett dess memorial»;

n:r 6 »biskop Möllers anmärkningar därvid». — Att Möller, som 1796 utnämndes till biskop i Visby, från denna ort sände Wallqvist dylika manuskript, visar, huru förtrogna vänner dessa stiftschefer voro.

Af dessa och andra skäl har jag fått den uppfattningen, att Möller sannolikt är författaren till ifrågavarande afhandling. I hvarje fall har Wallqvist utan tvifvel med välbehag tagit del af densamma, eftersom den äger en mot Verelius' förutnämnda skrift så afgjordt stridande tendens.

Tydligast kommer denna skarpa motsats mot Verelii »Disser-tatio de Hierarchia» till synes, då det gäller tolkningen af Luk. 22: 24 f. jämfördt med Matt. 20: 24 f. och Mark. 10: 41 f. Verelius skrifver härvid: »Kristus har ock icke velat, det somlige af församlingens föreståndare skulle vara högt öfver de andre, hvarföre han hårdeligen bestraffade sina apostlar, när de sins emellan tvistade, hvilken som skulle vara den ypperste, sägandes till dem: *Världsliga konungar regera; och de som mak-tena hafva kallas nådige herrar: Men I icke så*». Emot en sådan tolkning af detta och andra bibelspråk — »mitt rike är icke af denna världen» (Joh. 20: 36); »vårt borgerskap är i him-melen» (Fil. 3: 20) —, att Kristus (eller Paulus) med dessa ord »velat sätta gränser emellan kyrka och stat», inlåter sig vår af-handling från Wallqvistska tiden i en utförlig och ingående kritik. »Dessa ord», heter det, »ansåg man som de privilegier, med hvilka Kristus icke allenast har upphöjt staten till höghet och värdighet framför kyrkan utan ock begåfvat honom med värdig-het och makt att öfver henne regera men däremot förbjudit henne att någon utvärtes heder samt värdighet och makt eller välde sig tillägna. För att så mycket mer skilja henne vid allt sådant gjorde man sig ock den slutsatsen, att, emedan kyrkan var Kristi rike, borde hon ock inrättas på ett sådant sätt, som liknade Kristi tillstånd, medan han var i världen, och alldenstund Kristus under hela sitt synliga vistande här i världen har varit fattig, förned-rad och föraktad, så borde ock hans synliga kyrka här på jorden med ringa aktning, låghet och fattigdom såsom dess rätta egen-skaper utmärkas. För att finna hvad för ett djup af orimligheter denna stats- och kyrkostyrelses system innefattade, därtill behöfves

icke mer än att erinra sig den kristna lärans allra första bokstäfver; blott af den sistnämnda af de uppräknade omständigheter blir man strax varse, hvad allt det öfriga har att betyda; ty att lära Kristi folk att efterfölja Kristi fienders exempel och uppsåtliga bjuda till att förnedra sin numera utaf Gud upphöjde Fräl-sare, förnedra honom genom förnedring af hans verk och hans rike, sådant var ju en lärosats, som icke gick långt ifrån uppen-bar blasphemie». Så skarpt bryta sig åsikterna mot hvarandra i dessa bägge afhandlingar!

En annan punkt, där de icke mindre tydligt strida mot hvarandra, torde ock böra framhållas. Verelius, som anser för-fallet inom kyrkan, när och hvarhelst sådant kunnat uppvisas, väsentligen bero på hierarkiens uppkomst och utveckling, skrifver bl. a. så här: »Så hafva de senare tider dock utvist, att mänsklig vishet är en dårskap för Gud. Ty den vedervärdighet och elände, som sedermera tryckt församlingen under en fast oöfver-vinnelig träldom, hafva sitt ursprung och upprinnelse från denna nya slags biskopshögheten, som obetänksammeligent stiftad blef i tanka att således förebygga inbördes afund och missförstånd ibland de annars jämnliska åldermännen». — »Biskoparna kunna ju intet allena sköta Herrans vingård uti stiftet; är alltså af nöden, att det förordnas trogna och flitiga arbetare och medhjäl-pare, som kunna uppfylla, hvad de ej medhinna. De förordna ock väl nog många, men huru bekvämliga och skickliga de äro, har församlingen i långlig tid fått erfara. Åtminstone lærer ej någon kunna neka, det ingenstädes i världen så rå och otillberedde ännan utan åtskillnad tillsättas som här i landet. Apostlarne till-satte äldste eller lärare, som redan själfve hade lärt, hvad som hörde till en församlings styrsel, och genom händer påläggande fingo sådan profetisk nåd och anda. Men hvad skall man säga om våra lärare, som ofta komma därtill, innan de en gång fått skägg på hakan? Kanske de lära fylla opp med sin lärdom, hvad som felas i åldern? Ja, det vore väl till önskan, men mesta-dels händer det dock annorlunda, så att man hos sådana skall föga finna annat än ett ohyfsadt väsende och oförstånd. Vill du veta ursprunget till denna olyckan, så är till veta, att den består uti en elak och illa handhafd ungdoms undervisning uti skolor och gymnasier; börandes biskoparne, som tillvållat sig inspektion

och vårdnaden, stå därför, att ungdomen antingen lärer intet eller ock hvad som ej duger».

Icke mindre ampert uttalar sig den föreliggande afhandlingen från Wallqvists tid gent emot statsmaktens inflytande öfver kyrkan. »Emot den ström af ogudaktighet», heter det, »som utur så förryckta religionsprinciper härflutit, har det andliga ståndet alltid funnits så mycket mera svagt att kunna göra tillräckligt motstånd, som det dels redan hade lämnat ifrån sig sina bästa vapen, då nyssnämnda falska principer etablerades, hvarigenom ogudaktigheten fick tillfälle att med Jesu egna ord förskansa sig emot alla påminnelser, dels inom sig själf har måst tåla eller se sitt stånd uppfyllas med sådana ledamöter, som varit intagna af ännu slemmare praktiska religionsprinciper. Det senare kan aldrig nekas, såsnart man besinnar, huru det ofta tillgår med besättandet af de sysslor, som höra till det andeliga ståndet och predikoämbetet; ty som högsta makten utöfver alla kyrkoärender samt däribland att besätta sysslorna är uti världslig hand, så har icke sällan händt, att de blifvit besatta med sådana personer, som, utan grandelig lärdom och utan all rättsinnig afsikt, genom tillbedjande af denna världenes herrar och för öfrigt genom de nedrigaste vägar med uppoffring af Kristi rikes ändamål hafva sökt sin befrämjelse; huru skola dessa sedermera ifrån världsligt sinne omvända sina befordrare, som så väl känna deras egen alltför stora världslighetsinhet? Det förra är klart af den visa, som dagligen sjunges, så ofta som någon emot de världsliga afsikterna stridande proposition råkar att komma ifrån predikoämbetet: Mitt rike är icke af denna världen. Världsliga herrar regera — I icke så. Dessa Jesu ord äro ju länge sedan blefne till ett ordspråk, hvarmed all sådan föreställning på det förakteligaste afvisas. Således har först andeliga ståndet genom gifven anledning till dessa falska begrepp förledt det världsliga. Sedan har världsliga ståndet genom sin missbrukade makt korrumperat det andeliga. Men andeliga ståndets korrupcion i ett land kan aldrig aflöpa utan att dubbelt igen fördärfva sina fördärfvare; och så vidare allt i sin tur. Igenom dessa gradationer har fördärfvet i protestantiska församlingen omsider stigit till den höjd, att det nästan aldrig kan stiga högre».

De paralleler, som jag här i tvänne punkter fört fram, utvisa noggsamt, huru vidt skilida de bägge författarnes synpunkter varit. Utan att ingå på någon argumentering för och emot de olika åsikterna, hvilka tvifvelsutän hvar för sig häfda ett i mångt och mycket berättigadt betraktelsesätt, skulle jag här vilja framhålla, att, om den Veerlianska skriften med rätta vann erkännande för sin skarpsinnighet, så ger enligt min uppfattning den andra afhandlingen icke efter i logisk skärpa och konsekvens. Åtminstone den svenska upplagan af Verelii broschyr blef förbjuden och indragen. Måhända var det därför, som författaren till afhandlingen »Om nödig reformation» etc. icke ens antydningssvis nämner den. Ty att han vid nedskrifvandet af sina tankar haft ögonen på densamma, därom lär väl knappt kunna råda något tvifvel. Förutom de tvänne uttalanden, som här ofvan jämförts, skulle åtskilliga andra beröringspunkter kunna påvisas.

Att denna uppsats om kyrkostyrelsen, som jag funnit i de Wallqvistska Strängnäs-papperen, är rik på originella idéer och uppslag, finner den intresserade läsaren strax. I den första paragrafen utredes på ett mycket tilltalande sätt förhållandet mellan stat och kyrka enligt deras »rätta begrepp». »Stat utan kyrka vore en ateistisk och kyrka utan stat en fantastisk sammansättning». Andra paragrafen går bl. a. till rätta med den orimligheten, att kyrkan skulle vara lika med det andliga ståndet och staten lika med lekmännen. Tredje §:en innehåller en historisk framställning om statskyrkogemenskapens uppkomst i Konstantin den stores dagar, och denna historik är alltigenom så anti-Veerliansk som möjligt. Det största felet med denna gemenskap åskådliggöres så, att staten säges ha varit en lydande kropp med ett befallande hufvud, kejsaren, kyrkan åter en högstrålande kropp med ett underdånigt hufvud, biskoparne. Vidlyftigast är den fjärde §:en, som fortsätter historiken fram till författarens dagar. Den torde ock utgöra kärnan i hela afhandlingen. Den sista §:en om botemedlen äger äfven ett stort intresse, men den synes hvila på en något för stor optimism och sangvinisk tanke om effekten af de föreslagna reformerna. Dessa röra sig alla omkring den tanken, att sådan kungen är, sådant är ock folket, »ad exemplum regis totus componitur orbis», hvilket visserligen är en stor sanning, men författaren saknar gifvetvis utvägar att garantera

konungamaktes rätta utöfning, äfven under förutsättning af de reformers genomförande, vid hvilka han fäster så stora förhoppningar.

Den andra af de afhandlingar, som jag funnit i andra bandet af de Wallqvistska Strängnäs-samlingarna, förekommer där under n:r 4 och följer omedelbart efter den förutnämnda »Om nödig reformation» etc. Den är ock skrifven med samma stil och häntyder genom sitt innehåll uppenbart på samma författare. Jag inför äfven denna i sin helhet.

II.

Några artiklar, i hvilka vår evangeliska kyrkas lärosätt tarfvar förbättring, så framt religionen emot naturalister, socinianer och andra irreligionister rätt skall kunna försvaras.

Den alltför stora skada, evangeliska kyrkan af religionens uppenbara fiender redan har lidit, särdeles i Tyskland, hvarest de inom en kort tid haft den framgång, att snart sagdt alla högre lärosäten finnas af dem intagne, bådär religionen jämväl i vårt fädernesland ett ganska bistert öde, så framt icke den med så stora steg annalkande faran i rättan tid förebygges.

Det första till sådant ändamål ledande steget lär vara att opartiskt undersöka, hvad det egentligen är, som gifvit fienderna så segrande vapen emot vår allra heligaste lära och gjort, att alla till hennes försvar emot dem härtills brukade medel så fruktlöst aflupit.

Ingen lära, som är till sina delar väl sammansatt och fullligen med sig själf öfverensstämmande, kan någonsin råka i det förakt eller finna så mycken motsägelse, att man fruktar henne blifva allmänt vedersakad. Därföre och som vi beklagligen till öfverflöd hafva måst erfara, hurusom den vördnad, som man i så lång tid burit för vår läroform, mer och mer lutar till undergång, helst den med en så ogemen djärfhet å alla sidor anfäktas och fiendernas antal dagligen ökas, så lär icke vara rådligt, att vi längre smickre oss med den härtills trodda verkets fullkom-

lighet, utan är fast mera hög tid att med bortläggande af sådan fördom se noga till, om icke antingen i själfva saken eller i lärosättet något hufvudsakligt fel ligger förborgadt, som gör våra motståndares ondska så högst uppretad. Saken, som är vår evangeliska lära, kan så mycket mindre hafva något fel, som den är omedelbart hämtad utur Guds uppenbarade ord, de profetiska och apostoliska skrifter, bestående alltså icke af annat än gudomliga sanningar. Men annat måste vi medge om lärosättet. Som alla människoverk äro ofullkomliga, så kan icke heller detta frikallas för att vara möjligheten af fel underkastadt. Hvilka fel kunna göra, att sanningen, ehuru förundransvärd kraft hon har i sig själf att nedslå allt motstånd, ändå icke får rätt bruka sitt ljus och sin styrka. Ty om till exempel ett lärosätt befinnes vara så inrättadt, att de sanningar, hvilka borde stödja hvarannan, icke utan styckade och strödde förekomma, så att det naturliga sambandet saknas; om det, som siet borde läras, först föreställes och det första sist, om några delar finnas afglömda, som vid sammansättningen kunna umbäras, så att här eller där träffas en länk borta ur kedjan, och isynnerhet om några begrepp antingen så utvidgas eller så inskränkt tagas, att de däraf dragne slutsatser alldeles omkullstötta hvarannan, så här man icke långt efter orsaken, hvarför en af idel hälsosam lärdom bestående lära kan blifva både misstänkt, hatad och förnedrad. Icke anklagar jag vårt lärosätt för alla nyss uppräknade fel, men som det dock torde vidkännas några, så yrkar jag endast nödvändigheten af pröfning och det i anledning af en i kristna kyrkan, så ofta som villfarelser uppkommit, härskande sed.

Huru sorgfällige voro icke i det målet de första 5 seklernas lärofäder? Hade det grasserande kätteriet fått sin upprinnelse af något mindre välpassadt talesätt, så hade man bort de uttryck, som ante motam controversiam varit i bruk, och införde andra, som ej voro det kätterska bruket underkastade. Var anledningen tagen af något ämne, som förut ej varit påtänkt eller omständligen utredt, så betänkte man sig däröfver, rådfrågade skrifterna och lade till hvad som fattades i trosläran, hvilken alltså mer upplystes, förbättrades och så vidare. Huru troget följde man icke detta exempel jämväl i lutherska reformationstiderna? Så mycket högre tyckes fördenskull sådan omtanke vara nu af nöden,

då kristliga religionen icke till en eller annan lärosats utan till hela sin byggnad och alla grunderna på ett förrädiskare sätt än någonsin uti hedniska och barbariska tider angripes. För sådan orsak och i betraktande af den höga makt, som däruppå ligger, att ett så angeläget göromål en gång företages, har jag ej kunnat låta tillfället förbigå, med mindre jag fick tillkännagifva, hvad jag för min ringa del fast med en alltför otillräcklig insikt har i förenämnda måtto funnit vara anmärkningsvärdt. Ingen kan i högre måtto misstro sig själf, än jag är öfvertygad om dessa påminnellers allt för stora ofullkomlighet. Men om ej annat därmed uträttas, så torde de liksom gifva anledning till någon sådan åtgärd, hvarigenom ändamålet kan vinnas och jag äfven blifva bättre upplyst. I förtröstan hvarpå jag utbeder mig att kortligen få uppräknas några i vårt lärosätt antagna uttryck, om ej lärosatser, af hvilka naturalister och socinianer till sin förmån emot vår religion lätt kunna göra och äfven hafva gjort den skadligaste tillämpning.

1:mo. Det första och förnämsta däribland är den i alla inledningar till dogmatiska teologien förekommande afhandlingen om det så kallade naturens ljus och de stora ting, som därmed kunna åstadkommas, såsom naturlig religion, naturlig teologi, naturlig både gudsfruktan och alla andra dygder; hvilket allt blifver så kalladt, emedan det anses för en verkan af vår, änskönt fördärfvade, naturs egen kraft. Sådan mening tyckes väl sedan blifva liksom återkallad i artikeln om arfsynden, hvarest vår natur beskrifves vara på allra djupaste sätt samt innerst och så i grund fördärfvad, att den uti allt andeligt hänseende verkligen ej annat har att innebära än idel mörker, afvändhet ifrån eller afsky för Gud och en total oförmögenhet till allt godt samt lika så stor benägenhet till allt ondt. Men längre fram i vår troslära, nämligen i artiklarna om nådens verkningar, kommer likväl natursljuset åter att omtalas, fastän alltid såsom skadligt, emedan det härrör af en fördärfvad natur, kunnande alltså hvarken till människors kallelse in på salighetens väg eller i förberedelserna till omvändelsen det ringaste att bidra. Likaså blifva äfven de däraf härflytande dygder, som hos hedningarna sig visat, ansedda tillika med alla deras i historien berömde ärbara gärningar, med hvilkas betraktande några våra teologer så oförsiktigt förfarit.

att de rent ut kallat dem för *skenfagra synder* (splendida peccata) efter de icke af tron utan af *naturens ljus* och *orena källa* härflutit, hvarom våra med pelagianer och synergister oändligen förda tråtor till öfverflöd vittna.

Hnrusom naturalismen af dessa omständigheter hämtat sitt första upphof och misstroende till vår lära, såsom mindre med sig själf öfverensstämmelig, samt äfven tagit sig anledning att neka både syndafallet, arfsynden och upprättelsen och att i det stället anse naturen begåfvad med ett fullkomligt ljus samt i allt öfrigt utan åkommit fördärf vara sådan, som Gud allra först skapat honom, är tydligare än att jag behöfver nämna.

Vi hafva ock fåfängt sökt förklara det i hop med *natursmörkret* sammanparade *natursljuset* såsom antingen en lämning af människans medskapade fullkomlighet eller ock en ifrån förnuftiga kreaturs eller tänkande varelsers väsende, hvilket aldrig förgås kan, oskiljaktig egenskap. Ty sådan förklaring veta dessa vederparter allt för väl att vederlägga med kristna lärans egen beskrifning på de fallna änglarnas invärtes olycksaliga tillstånd, hvilka alls ingen sådan lämning af sin forna fullkomlighet äga men hafva ändock icke förlorat tänkande varelsers väsende utan *känna* väl *Gud*, fast de ej älska honom, utan oupphörligen för honom *bäfv*a. Annat måste vi ock medgifva, att ett förnuftigt kreaturs blotta väsentliga förmögenheter, förstånd och vilja, i sig själfva äro och annat det uti dem upptända ljuset, hvartill ibland annat fordras moraliska känslor, hvilka såsom en instinkt leda både tankar och vilja in på Gud såsom det högsta goda; men vare sig därmed huru det vill, så fullfölja dock vederparterna sin slutföljd, att, om människonaturen af egen kraft äger ett sådant *ljus*, som sagdt är, så kan den icke tillika bestå af idel mörker eller vara så djupt fördärfvad, som kristna läran föregifver. Korteligen, så länge bägge dessa delars upphof och motverkan på hvarandra ej bättre åtskiljas, än vi härtills plägat det göra; så var ingen undflykt för naturaliska tillvitelser möjlig. Jag önskar fördenskull högeligen, att det mer berörda ljuset, som otvifvelaktigt är alla människor medfödt, måtte både härledas från ett bättre upphof än vår fördärfvade *natur*s egen kraft och jämväl få ett namn, som bättre utmärker dess rätta ursprung samt skiljer det

ifrån medfödda fördärfvets skadliga verkningar, hvarom mera nedanføre.

2:do. Det andra stycket, som ifrån fienden till vapen emot vår religion, med ej mindre framgång, plågar användas, är, att vi medgifva, hurusom denna syndiga världens uppehållelse samt den öfver det fallna människosläktet fortfarande *gudomliga försynen* med alla de timliga välgärningar, som den innefattar och i naturens rike varda oss bevista, såsom rättigheten att äga och besitta jorden, råda öfver kreaturen samt efter eget godtycke till nytta och bekvämlighet bruka alla på jordklotet skapade ting, att allt detta *härrör icke af den i Kristo gifna nåden utan tillhöret människosläktet utom densamma, i kraft af den nåd som i första skapelsen meddeltes, gratia primi articuli* kallad.

Oansedt vår mening härmed aldrig har varit att säga någonting mer, än blott hurusom hufvudändamålet af vår återlösares stora verk icke är att blott timligen utan fast mera andligen och evigt frälsa oss samt att de timliga välgärningarna, ehuru de åtfölja hans godhet och nåd, ändå icke kunna utgöra en nog värdig orsak, hvarför Guds son skulle blifva människa; så hafva icke dess mindre adversarierna äfven däraf fått tillfälle att sluta, hurusom vår lära strider emot sig själf, helst en ibland kristliga religionens största och väsentligaste grundsanningar är, att syndafallet gjorde människan förlustig all den nåd och välsignelse, som hon i skapelsen hade undfått; störtandes henne under all både timlig och evig förbannelse. I synnerhet draga de här af den farliga slutsats, att om syndafallet ej hade mer att betyda eller förtörnade Gud högre, än att han i hela 70 å 80 åren, eller så länge människor här i tiden lefva, kan med godhet och nåd omfatta hvar och en enda, fast de ingen frälsare fått hade, så kan ingen orsak gifvas, hvarför ej Gud efter detta lifvet och i evigheten skulle vilja göra dem ännu mycket mera lyckliga och saliga, så framte de efter det kunskaps ljus, som han i naturen dem meddelat, här fortfara att troget tjäna och dyrka honom. Huru lätt blifver dem icke sedan att neka försoningens nödvändighet, med allt hvad vi däruppå bygga.

Således är klart, att, när bägge omständigheterna, nämligen hvad vi först hafva medgifvit angående *naturens ljus* och sedermera om de *timliga Guds välgärningars upphof*, när dessa om-

ståndigheter sammanläggas och förenas med den däraf omedelbart följande slutsats, att hvarken in- eller utvärtes lycksalighet i någon särdeles mån genom syndafallet hos människor förstörd blifvit, så behöfva naturalisterna till hela sitt ändamåls vinnande icke utaf oss låna flere principer!

Dock lämna vi dem ännu flere och ibland annat 3:o. Ett föreställningssätt om *Kristi konungsliga och profetiska ämbeten*, som uti dessa stridigheter icke länder oss till försvarsmedel.

Att alla Guds välgärningar, såväl timliga som andliga, blifva oss icke allenast för Kristi skull såsom den enda förtjänande orsaken utan ock igenom Kristum allena samt af honom såsom den enda omedelbara förvaltaren beviste och meddelte men icke dessutom och omedelbart af en på synden förtörnad Gud, sådant är, hvad vi i kraft af hela vår trosläras analogi tro böra. Ty af Guds heliga och syndens oheliga natur följer, att det gudomliga majestätet icke omedelbart kan med ett i synd besmittadt kreatur sig befatta, hvarken att lära och undervisa eller att med nådesvård och omsorg densamma styra och regera. Just därför hafva vi fått en medlare, som antagit vår natur och i samma natur undfått *all makt både i himmelen och på jorden*, på det han måtte detta stora gudomliga verk kunna utföra. Härom har den heliga skrift varit så mycket mer sorgfällig att noga underrätta oss, som hon aldrig försummar något tillfälle att visa, huru afbruten och upphäfven all omedelbarhet i umgänget emellan Gud och människan genom syndafallet vardt, icke en gång tillstämmande oss att med våra samtal i bönen nalkas Gud utan igenom medlaren. Till hans ämbete höra fördenskull alla förrättningar, som angå människors upphjälpande utur deras uselhet och nöd, af hvad namn den vara må. Och ehuruväl dessa förrättningar indelas till tre ämbeten, så utgöra dessa tre likväl icke mera än ett hufvudämbete, som är frälsnings- eller medlareverket, under hvilket alltså det profetiska och konungsliga likaså väsentligen som det prästerliga måste vara innefattade.

Men detta är hvad som icke med full laggrannhet plägar iakttagas, ty Kristi ämbeten merendels så föreställas, att det prästerliga allena utgör hela frälsningsverket samt att de öfrige bägge synas vara, utom medlareämbetet, endast såsom åtföljder af hans gudomliga natur Kristo tillhörige. Således till exempel

beskrifves alltid hans konungsliga ämbete bestå däruti, att han tillika *med Fadren och den heliga Ande regerar*, hvilka Gudomspersoner likväl ingalunda äro människosläktets medlare.

Hvad detta gör till den saken, som nu är i fråga, märkes väl icke strax så påtagligen men uppenbarar sig så mycket starkare uti nästföljande lärostycke, nämligen

4:o. En teori om Kristi rike, som alltför mycket gynnar naturalismens afsikter.

Att hela den af Kristus återlösta världen tillhör honom med allra fullkomligaste och oinskränkteste egendomsrätt; att världen allt sedan synden kom uti henne ej har kunnat bestå eller än i dag äger sitt bestånd under annat villkor än att tro på honom samt erkänna honom allena för sin Herre och styresman; att alla människor hafva uti sina första föräldrar, då nådeförbundet ingicks, hvarigenom allmänna upprättelsen skedde, hvilken igenom det första evangelium i paradiset förkunnades, till detta villkor sig förpliktat, och att de för ingen annan orsak eller till annat ändamål än att kunna det uppfylla varda af en nådig Gud under sitt syndalopp ej allenast uppehållna utan ock med hvarjehanda välgärningar omfattade, äro sanningar, på hvilka kristliga religionen såsom sina yttersta grundpelare hvilat och utom hvilka icke heller densamma kan önskligt bestånd äga. Och däraf följer ovedersägligen, att hela den världen, som utgöres af människosläktet, är det *riket*, öfver hvilket *Kristus* och ingen annan med oinskränkt makt och myndighet i kraft af sitt medlareämbete regerar. Men af det att vi, som förberördt är, hafva ifrån nåden i Kristo skilt uppehållelsen och all timlig förläning, så har jämväl händt, att vi icke ihågkommit, under hvad villkor människosläktet åter bekommit sina uti skapelsen undfångna men genom fallet förlorade utvärtes förmåner. Däraf har ytterligare händt, att vi som en filosofisk lärosats hafva måst tåla den meningen, att människor på en äldre grund, än själfva Kristi rike, äga och besitta alla dessa förläningar, blott för det de äro människor, lika mycket på hvem de tro, hvilken Gud de dyrka och hvad för religion de göra sig; ja det som värre är, att jorden med hvad därpå är efter Guds och naturens lag med lika så stor om ej större rätt tillhör dem, som icke äro undersåtar i Kristi rike, som dem, hvilka sig därtill bekänna, jämväl dess argaste

fiender, och af detta så mångfaldiga underlåtandet att rätt betrakta sammanhanget af ändamål och orsaker, för hvilka Guds uppehållande nåd låter människorna här lefva, nämligen hurusom det allt sker för Kristi skull och till den ändan, att de måtte blifva Kristo underdånige såsom rätte och trogne ledamöter af hans rike, jämte det att man, såsom nyss sades, icke rätt förklarar hans vidsträckta regeringsämbete, har det omsider kommit så långt, att rätta begreppet om *Kristi rike* så alldeles försvunnit utur själfva kristenheten, att man under detta namnet icke förstår annat än ett slags rätt, den Kristus skall likasom hafva betingat sig att ur den stora människohopen få till sig kalla och omvända några samt af dem stifta sig en kyrka och församling, öfver hvilken han äfven så skall likasom hafva betingat sig att i andlig och osynlig måtto själf få regera. Åt detta lilla samfundet lämnar man väl i figurlig bemärkelse namn och äretitel af ett rike samt någorlunda beviljad rättighet att här på jorden hafva sitt säte och hemvist, dock så, att det ingalunda får tillägna sig någon timlig och jordisk förmån af egen myndighet eller för sig själf och såsom Kristi rike, utan skall det fast mera i sådant afseende räkna sig för främling här i världen och således skyldigt att i utvärtes måtto dependera utaf de för jordiskt ändamål på egen och själfständigare grund inrättade världsliga riket för att på deras nåd få subsistera. Hvaremot likväl dessa jämväl å sin sida skola vara skyldige att hellre hos sig tåla och skydda än hindra och förstöra Kristi rike, alldenstund detsamma med sin heliga lära icke annat kan än vara dem såsom jordens rätta egendomsherrar till god ordning och skick uti alla lofliga föremål behjälpligt. I stället för att anmärka, hvad naturalisterna här af kunna sig begagna, anmärker det sig själf, hurusom hela vårt lärosätt i denna punkt är pur naturalism.

Nödvändigare torde det vara att erinra, hurusom högsta angelägenheten fordrar, att såväl nyss anförde teori i gemen varder rättad som ock i synnerhet att Kristi ord till Pilatus: *Mitt rike är icke af denna världen*, och till lärjungarne: *Världsliga konungar regera etc.*, en gång varda rätt förklarade; ty ehuru klart det är, att Kristus därmed bestraffade den flärd, egennyttan, högfärd och fåfängliga ärelystnad, som af den ogudaktiga världen särdeles ibland hedningar plägade bedrifvas vid de under hans

gudomliga försyn här på jorden tillkomne regeringsämbeten tvärt emot det ändamål, för hvilkens skull han låtit dem inrättas, med hvilka straffbara upptåg och åtbörder han fördensskull ingalunda kunde tillåta, att hans höga styrelses afsikter och sätt förblandades. så blifva dock dessa orden ofta på ett för kristna religionen och samhället ganska vådligt sätt midt ibland oss själfva missbrukade. Hvem känner icke de många förkastliga tillämpningarna däraf. som af världsligt sinnade personer i våra krist-politiska samhällen gjorda blifvit dels för att trotsa och ifrån vissa medborgerliga rättigheter utesluta sådana ledamöter, som egentligen hafva Kristi sak i samhället att uträtta, dels ock för att tillägna sig själfva såsom världslige en likasom privilegerad frihet att ej åtlyda Kristi lag, efter hans rike icke är af världen och han dock erkänt världslige herrar berättigade att däröfver befalla? Ömkeligast härvid är, att kristne, som med sådana tänkesätt vilja draga sig och sitt världsliga verk ifrån undergifvenhet för Kristi rikes spira, betänka ej, hurusom de i och med detsamma jämväl undandraga sig att regeras af honom, som är *härlighetens Gud* och *vår Herras Jesu Kristi fader* samt ett med Kristo, erkännande för sin högsta styresman någon annan, jag vet icke hvad för en *denna världens Gud*. Så långt sträcka sig likväl icke en gång själfva naturalisterna utan erkänna likväl, att en evig och allsmäktig Gud och skapare är den, som innehafver allt valde och makt att öfver dem regera, glädjande sig tillika med socinianerna allenast däröfver, att de höra kristne själfva icke hålla Kristus för den rätta och högsta världsregenten. Huru kunna vi då undra, om de förra alldeles icke och de senare ej för sann Gud vilja honom erkänna? Hvad som än vidare bidrar till att icke allenast hos desse motståndare utan ock, ty värr, hos många inom vår egen kyrka underhålla det nyssnämnda föraktet, äro:

5:o. De allt för svaga skäl, med hvilka vi uti artikeln *om kallelsen* bevisa, att Kristus med någon allvarlig sorgfällighet söker plantera, utvidga och förkofra sitt rike.

Härmed blifver ju på det sättet uti våra afhandlingar tillställt, att, sedan vi förutsatt eller för en afgjord sak antagit, att alla människor, som födas utom den synliga kyrkans gemenskap. ligga än i dag i samma djupa fördärf, som våra första föräldrar lågo, innan de upprättades, nämligen stadde utan nådaförbund

och alla nådemedel samt utan all k nbar verkan af den i Kristus gifna n den, både inom och utom dem; likaledes att denna n den verkligen icke har någon befattning med dem, förrän hon gripit dem an med det uppenbarade evangeliska ordet, så att de få höra eller l sa och inhämta detsamma, men vi tillika funnit, hurusom både vår tids erfarenhet och all världs historia intygar, att icke 1,000:de delen af människosläktet har fått den förmanen, helst därmed gått så olika till, att  n hafva flere 1,000  r f rlidit, under hvilka hela världen blifvit lämnad i sin blindhet, utom ett enda folk, åt hvilket han unnat sitt uppenbarade ord,  n åter har han gjort anstalter att utsprida detsamma ibland alla människor, hvilket dock strax där på hafver upphört, så att ordet återigen kommit att stanna inom en ganska liten del af jordens krets; sedan vi nu gjort oss alla dessa föreställningar och vi sett möjligheten att undvika alla de farliga slutföljder, som häraf ville omedelbart följa, så hafva vi omsider funnit oss nödsakade medgifva, att Gud *icke rundligen* kallar alla utan endast få människor, men tillika påstått, hurusom det är nog, att ingen finnes vara alldeles *utesluten*, emedan han åtminstone uti Adams och Noaks tid, nämligen i dessa sina stamfäder, blifvit kallad och förmodligen jämväl uti apostlarnes tid, om hvilka sistnämnde man utom eller emot historisk sanning föregifver, att dessa skola gjort en så vidlyftig vandring omkring hela den bebyggda världen, att evangelii kunskap kommit till alla människor, som då lefde. Hvad åter det vidkommer, att Gud låter bero vid en så *sparsam kallelse* f runnande åt den allra största och otaligaste m nniskohopen, så tillstå vi, hurusom ingen annan orsak kan gifvas till ett så underligt förhållande, än att han därmed antingen m tte hafva velat träffa det förakt, som deras forna stamfäder och dessa med dem hafva begått emot den då förunta kallande n den, eller ock, att han därmed velat bevisa, huru outrannsackliga hans v gar äro.

Utom det att ingen kristen annat kan  n tycka ömt vara då han ser, att den tr stefullaste af alla kristendomssanningar, den nämligen som skall förklara *Guds uppsåt att till saligheten kalla alla människor*, ställes uppå så vacklande grunder, så öppnar man ock härigenom åt irreligionisterna det  nskeligaste fält att utbreda sina skändliga f rsm delser emot de kristnas Gud och

frälsare, huru olik han kan vara sig själf i sina afsikter och så litet mån om att vinna sina ändamål: En frälsare, som utgifvit sig i döden för människor, på det han skulle frälsa dem alla, men ställer dock med flit så till, att minsta delen därom kunna få kunskap och blifva frälsta.

Vid förbigåendet torde jag äfven få erinra den viktiga omständigheten, att reformerta kyrkans grofva villfarelse *om det orillkorliga Guds beslut angående människors förkastande eller utväljande till salighet* ifrån ingen annan källa kan hafva härflutit än från den uselhet, hvarmed man afhandlat artikeln om kallelsen, ty huru hade väl Calvinus någonsin kunnat falla på en både så oförnuftig och ogudaktig tanke, om han sett möjligheten att genom det då för tiden brukliga lärosättet försvara nådens allmänlighet; följaktligen har det beklagliga schisma, som än i dag söndrar bägge protestantiska kyrkorna ifrån hvarandra, endast härifrån sitt upphof.

Hvar och en med mig lärer fördenskull högst önska, att denna påtagliga bristfällighet i vårt lärosätt, för religionens välfärds och Guds namns äras skull, ju förr dess hellre varder botad, hvartill icke lärer fela utväg, så snart de först ofvanberörde suppositioner, af hvilka felet kommer, blifva borttagna.

En annan med nyss anmärkta ämne nära förbunden samt lika så artad och samma förvitelser orsakande omständighet är:

6:o. Jämförelsen emellan gamla och nya testamenternas *oeconomier* samt i synnerhet emellan Guds afsikter med deras så olika inrättning.

Huru gammalt och vanligt är icke att tänka, hurusom den förra endast var inrättad för israeliter och judar såsom det enda folket, hvilket Gud på den tiden hade föresatt sig att hugna med den *rundare salighetskallelsen*; och att den senare åter vardt inrättad för alla folkslag, sedan Gud omsider beslutit att i lika rund måtto för hela den öfriga världen öppna sitt så länge tillslutna barmhärtighets sköte! Och hvaraf slutar man detta? Jo däraf att i gamla testamentet var en stor del af gudstjänsten bunden vid Judalandet och fick icke förrättas utom detsamma; i det nya åter får den på ett och samma sätt förrättas, hvar helst det sker, utan all åtskillnad af orten. I det gamla prefe-terades väl i Judalandet och däromkring men vettorligen icke i

de aflägsnare världsdelar, i det nya däremot skickades bud ut till de yttersta (så heter det åtminstone) världens ändar. Hvar till kommer, att i nya testamentet finnas inga tecken till en så besynnerlig Guds styrelse öfver det ena folket framför det andra eller sådana stora anstalter till att upphöja ett enda ibland dem och kunnigt göra dess namn och rykte, som utöfver israeliterna i det gamla testamentet medelst den teokratiska regeringen, den majestätiska gudstjänsten, de dråpliga underverken, de utomordentliga händelserna och sådant mera. Men låt oss då en gång betrakta denna så viktiga saken från dess rätta synpunkt, så skola vi strax finna, hurusom alla nyssnämnda skäl vända sig tvärt emot det, som man af dem velat sluta. Att bägge oeconomierna uti Kristus, som är Messias, hade ett och samma föremål; det ena att bebåda denne höge himmelske gästens ankomst på jorden samt tillkännagifva, hvad han ärnade här uträtta; det andra däremot att förkunna hans bortgång ifrån världen upp till himmelen igen samt huru han sitt här nere tillämnade göromål i själfva verket hade utfört och fullbordat; därom är ju intet tvifvelsmål. Som nu helt andra tillredelser och anstalter fordras, då en gäst skall emottagas, än som fordras till att hedra honom, sedan han rest bort: så får ju ingen undra, att gamla testamentets oeconomie ej kunde vara på samma sätt inrättad som det nyas, hvad större delen af utvärtes omständigheter vidkommer. Ibland annat, som fordras, då man väntar en hög och främmande person, är, att rum och ställe, hvarest han må uppehålla sig, måste utses, utmärkas och med sådana tillbehör inrättas, som för hans göromål passa, likaledes att göra allt detta kunnigt, på det de, som vänta honom, behöfva hans hjälp och vilja uppvakta honom, måge veta, hvart de skola vända sig för att komma till sitt ändamål. Däremot behöfves alls intet af alla dessa anstalter, sedan han rest bort, utan hedrar man honom då allra bäst, när man blott förtäljer och utropar hans bedrifter samt visar dem väg, som vilja fara efter honom, där han nu är. Huru förträffligen noga var nu icke gamla testamentets oeconomie afpassad efter det förstnämnda ändamålet, nämligen att på det allra omständligaste utmärka allt, hvaraf man skulle igenkänna Messias, då han kom, och förut veta, hvarest och när det skulle ske samt huru och på hvad sätt han sitt storverk utförande vorde! Huru

fullkomligen är icke jämväl nya testamentets oeconomic inrättad efter det senare ändamålet, nämligen att på det omständligaste förkunna allt, hvaraf vi kunna öfvertyga oss, hurusom det igenom Messias utlofvade stora återlösningsverket är fullbordadt samt huru han genom sitt lidande och död, uppståndelse och himmelfärd har gått ifrån världen samt banat oss väg att äfven komma till hans härlighets och salighets himmel! Låt oss nu äfven gå vidare och tillse, om icke alla medlen, som brukades i den ena oeconomicen, lika så väl utmärka *en allmän kallelsets nåd*, som de, hvilka nyttjades uti den andra. Emedan det var en obeskrifligen svår sak, innan Frälsaren var kommen i världen och så länge människor ännu icke sett eller erfärit hans närvaro, komma dem att tro, hurusom en gudomsperson skulle stiga ned ifrån himmelen, antaga människonatur och vistas ibland dem här på jorden samt lida och dö; så fann den gudomliga visheten för godt att icke allenast låta bero vid det förkunnandet därom, hvilket skedde genom ordet af därtill förordnade profetiska sändebud, utan beslöt äfven att såsom medel till denna stora hemlighetens utspridande i världen på ett visst sätt nyttja hela det folkslaget, hos hvilket Messias skulle födas, i ty han gaf dem sådana *lagar, seder och rätter*, igenom hvilkas iakttagande hvar och en israelit, likasom klädd uti messiansk dräkt, vardt en budbärare af den stora händelsen, som alla borde hoppas uppå. Därtill hörde jämväl vissa förrättningar vid den utvärtes gudstjänsten, som egentligen betecknade Messiaë person och ämbete, hvilka aldrig fingo göras utom det judiska, som var Messiaë land, på det världen icke måtte blifva förvillad om hvad land han för sig hade utsett, ehuru lofgifvet och befalldt det annars var att i anda och sanning honom allestädes och i alla land dyrka och tillbedja. Därhos behagade Gud med en så besynnerlig styrelse taga sig detta folk an och med så undransvärda skickelser göra det skildt och utmärkt ifrån alla andra folkslag, så att hvar och en kunde liksom taga uppå, att det var någon särdeles stor gudomlig afsikt, som han igenom detta folket ville frambringa. Således voro alla tolf Israels slakten de verktyg och de betjänter, igenom hvilka Kristus verkställde sitt gamla testaments oeconomic, hvaremot han, för att till verkställighet bringa nya testaments oeconomicen, emedan saken genom det myckna ljus, som världen redan und-

fått, dels igenom israelitiska författningarnas vidt omkring spridda rykte, dels ock genom Frälsarens egna stora gärningar, var ganska mycket lättad, ej fann nödigt att betjäna sig af mer än äfven så många enskilda personer, som israelitiska släktena voro, nämligen sina såsom sändebud utskickade 12 apostlar, enligt den jämförelse han härutöfver själf anställer Matt. 19: 28; ju större alltså den anstalt var, som fogades i gamla testamentet, dess mindre orsak hafva vi att tänka, att Guds saliggörande nåd på den tiden var mer inskränkt, än hon vardt sedermera; och huru klart framlyser icke såväl den allra största oföränderlighet i Guds en gång fattade beslut att till saligheten i Kristo kalla hela människosläktet som ock den allra skönaste öfverensstämmelse emellan de med så stor vishet därtill förordnade medlen, allt efter som det för ett och samma hufvudändamål bäst passade sig den ena tiden och den andra.

Men huru orätt är icke, att just af de skäl, som så klarligen sådant bevisa, sluta vederspelet, hvilket är, då man däraf, att israelitiska ceremonialgudstjänsten icke vardt utplanterad utom Judalandet och de öfriga stora ting, som Gud gjorde med detta messianska folket, icke heller vederforos andra folkslag, gör sig den tanken, att nästan endast judarna men ej synnerligen de andra otaliga människorna voro Gud om hjärtat, huru de måtte kunna till salighets kunskap föras. Om Guds vishet ej varit större än att ställa till på ett sådant sätt, som vi efter nyssnämnda vår oriktiga tanke skulle tyckt varit det bästa till befrämjande af hedningarnes kallelse, nämligen att, fastän det icke gafs mer än en Messias, följaktligen ej heller mer än ett land och ett folk, som kunde vara hans fosterland och folk, likafullt utmärka dem alla eller åtminstone flere såsom messianska, huru be- dragen eller förvillad hade icke världen då blifvit om det rätta och sannskyldiga? Och huru förstördt hade icke därigenom hela ändamålet varit? På lika sätt frågar jag: Om hushållningen med judarna hade varit för judarnas och icke långt mera för andra folkslags skull eller för världen i gemen att hålla henne vaken och uppmärksam på sin tillkommande Frälsare, för hvad orsak hade då Gud behöft på en så hög och lysande skådeplats midt ibland så många andra nationer lyfta upp judarna? Och månne han icke i sådant fall hade funnit det vara långt tjän-

ligare att låta dem i något afstängdare världshörn för sig själfva bygga och bo för att så mycket bättre för sig allena kunna behålla de så enskildt dem förunta salighetsförmåner? Judarne hade alltså icke annat företräde hos Gud framför andra folkslag utom det ena, att de voro utkorade till Messiae folk och det därmed förbundna tjänsteverket att bära den till världens upplysning om Messias förordnade. gamla testamentets mycket tunga ceremonialiska lyktan, då icke mer än ett folk kunde därtill utkoras. Men att ej heller denna utkorelsen skedde af mannamon eller ensidig kärlek, därom öfvertyga de i Guds ord så ofta förekommande klagomål öfver detta folkets alltför stora ondska, med hvilka klagomål Gud själf beskriver dem såsom det olydigaste. afgudiskaste samt hårdnackadaste ibland alla folkslag, hvartill äfven kommer, att vissa ibland dem begångne, ovanligt grofva missgärningar i skriften med flit omtalas, af hvilka berättelser knappt annan nytta lär kunna hämtas än att betaga oss förenämnda skadliga fördom. Oss tillhörer fördenskull icke att utranssaka, i hvad mån den högsta Guden funnit detta folket tjänligare än något annat till verktyg för sina stora ändamål att utvälja. Så mycket är visst, att allra minst kunde hans egna stora verk ibland ett sådant folk blifva förblandade med folkets nationella dygder eller dess påfinning tillskrifna; och kan ej heller någon annan än den allvetande Guden själf veta, om han i sin allvetenhet såg något annat folk framdeles kunna blifva mäktigt af en så förhärdad och omänsklig arghet att efter så många undfångna välgärningar själfviljande förråda och korsfästa sin egen saliggörare, detta till det stora försoningsverkets fullbordande så högt nödvändiga hufvudstycket. Emellertid och som af allt detta klart är, att Gud i alla tider varit lika sorgfällig om alla människors salighet, utan att förändra sitt uppsåt, och att nya testamentets nåd icke vardt allmännare, än hon varit förut i det gamla testamentet; så följer, att man icke får utsträcka apostlarnas förrättade ämbetsverk längre, än historiska vittnesbörd det tillåta, helst skälet, som hämtas af skriftens utsago: *Deras ljud är utgånget i all land etc.*, lika så väl, i kraft af psalmen 19, jämförd med Rom. 10, angår såväl gamla som nya testamentets och alla tiders till den gudomliga nådens förkunnande, af Gud nyttjade verktyg.

För att äfven anmärka religionsfiendernas förhållande vid denna läropunkten, så har ingen omständighet i så hög grad emot oss uppretat den fameuse Voltaire, ej heller så mycket bidragit att leda en viss framfaren monark på vidriga tankar emot kristna religionen, som att judarna föregifvas i så lång tid hafva framför allt annat folk varit innehafvare af Guds saliggörande nåd och kärlek.

För öfrigt tyckes okunnigheten om gamla testamentets oeconomie, Guds afsikter med densamma och harmonien emellan bägge testamenterna vara det, som allra mest emot oss upprört så väl äldre som nyare socinianer. De sistnämnde äro väl i själfva verket icke annat än naturalister men äro dock så vida värre än andra naturalister, som de tillika företagit sig att draga nya testamentets skrifter på sin sida samt göra Kristi och apostlarnas lära till naturalistisk, sökande alltså på argare sätt, nämligen med skriftens uppenbara gäckande, vinna samma ändamål som de öfrige med sitt uppblåsta förakt. Driffjädern därtill är, att såsom de beklåda läroämbeten i den evangeliska kristenheten, så vilja de hellre skapa om henne till naturalism och inbilla henne likafullt vara kristenhet än uppriktigt bekänna, hvad de själfva äro, och gå ifrån de ämbeten, till hvilkas trogna förvaltning de med så dyr ed men tillika så samvetslöst sig så förpliktat. Sättet, på hvilket de framfara, är att först göra gamla testamentets inrättningar till en vidskeplig lokal- och nationell religion, utaf Moses påfunnen till att lämpa sig efter det israelitiska folkets grofva begrepp och för att tygla deras ohyfsade seder med något slags religionstvang, änskönt de icke voro mäktige af någon på förnuftets sanningar grundad läroform, följaktligen en religion, som med nya testamentets lära alls intet sammanhang skall hafva utan skall vara lika så långt därifrån skild som själfva de hedniska vidskepselerna. När sedermera nya testamentets skrifter skola af dem förklaras, föregifva de, att intet mera däraf är uppriktigt ment, såsom det i orden lyder, än blott och bart det, som med naturliga religionens sanningar instämmer. Allt det öfriga och i synnerhet allt det, som hörer till försoningen, hvaruti gamla testamentets oeconomie åberopas eller tillämpas, såsom offren och andra ceremonier, allt detta förklara de för figuralia talesätt, af helt annan mening än orden innehålla, med hvilka

Frälsaren och apostlarna allegoriserat judars och hedningars vidskepliga religionsprinciper till någorlunda likstämmighet med sin lära och sin (lära) till att icke allt för mycket synas stöta deras förra tänkesätt för hufvudet; hvilket konstgrepp dessa helige läromästare skolat funnit sig nödsakade att bruka, emedan de ej sett sig på annat sätt kunna öfvervinna fördomar och inbiten smak för andra ifrån barndomen inhämtade positive religioner hos dem, hvilka de nu ville till naturalistisk religion omvända. Min oför-gripliga mening är, att om dessa den heliga skrifts och dess höga ursprungs så fräcke begabbare hade haft aldrig så litet begrepp om sammanhanget emellan gamla och nya testamentets författningar eller så mycken insikt, att de kunnat eftersinna och lära känna sin okunnighet, så hade de åtminstone blygts att med en så gräseligen oförskämd (sit verbo venia) och aldeles vettlös arghet framkomma.

Samle vi nu allt, hvad härtills anmärkt är, samman, så lærer det befinnas, att hela naturalismen icke grundar sig på annat än vissa bristfälligheter uti vårt lärosätt, hvilka man sammanlagt och till sådana argumentationsprinciper förvandlat, medelst hvilket man söker bevisa själfva läran om fel och stridighet emot sig själf.

Hvaraf följer, att så snart lärosättet i berörde delar varder rättadt, så äro ock dessa fiender allt tillfälle att oss vidare infalla beröfvadt.

Men om rättelserna rätt skola göras, kan sådant icke ske förr, än en hufvudbrist varder borttagen, som har förorsakat alla de öfriga bristfälligheterna. Kommer fördenskull att anmärkas

7:o. *Ett afglömdt stycke ibland religionslärans objekter.* ett ämne, som aldrig fått någon afhandling, och är fördenskull att anse såsom en utur kedjan bortvarande länk, som hindrar henne att fullkomligen kunna sammanhäftas.

Jag vågar ej strax nämna, hvad som aldrig fått något namn, innan jag först fått bevisa, att det verkligen är till, att det angår religionen och är af den vikt, att det influerar snart sagdt uti alla dess artiklar. Som religionens hela syftemål är, att människor ifrån sitt allmänna och olyckliga tillstånd måtte kunna försättas uti ett bättre, hvilket här i tiden tager sin början och fullkomnas medelst den saliga evigheten; så är väl detta nosce te

ipsum eller att noga känna det tillstånd, i hvilket vi födas, ett af de viktigaste ämnen för en lära, som afhandlar religionen. Men i detta så angelägna ämnet måste man erfara, hurusom en af de omistligaste delar fattas.

De egenskaper, med hvilka alla människor utan åtskillnad födas och som utgöra deras både ut- och invärtes tillstånd, häröra alla utan tvifvel ifrån våra första föräldrar, dock icke ifrån deras första fullkomlighet utan ifrån de förändringar, som tilldragit sig i deras tillstånd, innan de fortplantat sitt släkte; dessa förändringar äro tvänne: *fallet* och *upprättelsen*. Om det förra höre vi mycket talas, hvad för ett olycksaligt arf det tillskyndat oss; men om den senare, huruvida vi därifrån fått något arf eller icke, är i hela vår troslära en högst förunderlig tystnad. Om likväl äfven ifrån densamma något arf tillflutit oss, som vi verkligan åtnjuta, så bör detsamma icke heller förtigas utan så mycket mer erkännas, som Gud anuars ej varder af oss rätteligen prisad utan snarare oförrättad, då vi tänka, att han endast velat låta oss erfara det onda och beklagliga men alls intet af det, som bättre var uti våra första föräldrars tillstånd, hvartill kommer, att vi uti sådant fall icke heller rätt känna oss själfva.

Jag vill fördenskull söka till att bevisa, hurusom upprättelsen ej mindre har lämnat oss uti arf gående goda, än fallet har åstadkommit onda *följder*; hvarefter sedan icke svårt blifver att igenfinna, hvad till hvartdera slaget hörer, och bägge delar med hvarandra såväl jämföra som ifrån hvarandra åtskilja.

Hvad alltså bevisandet vidkommer, så behöfves icke därtill mer än hugkomma den osvikliga grundsanningen, att lika gällande orsaker måste hvar i sitt slag, så framt omständigheterna eljest äro lika, medföra lika påföljder och verkningar. Nu var Adams *första synd*, hvarmed han föll, och hans *första tro*, hvarmed han uppstod, tvänne sådana steg, som, ehuru olika till slaget, likväl ej annat kunna än i allt afseende, hvar i sitt slag, skattas för lika högt gällande orsaker. Hans omständigheter eller ställning i anseende till efterkommandena var också alldeles lika, då han föll, som då han upprättades; ty om han både physice och moraliter var ett med dem i det ena, så var han det ock i den andra händelsen. Därpå följer fördenskull otvifvelaktigt, att om hans första synd var mäktig till att draga efterkommandena.

in uti fallet och göra dem delaktige af allt det fördärf, däruppå följde, så har ock hans första tro haft äfven sådan makt att draga dem under den honom upprättande förbarmarens beskydd samt göra dem delaktige af all den nåd och förskoning, som därifrån härrörde, nämligen omedelbart och allmänneligen. Nu kommer det an uppå att igenkänna ömse sidors påföljder och skilja dem ifrån hvarandra.

Första synden var ett förbundsbrott, igenom hvilket alltså våra första föräldrar blefvo förlustige af det *förbundet*, som *Gud med dem strax efter skapelsen hade ingått, foedus operum*, och tillika med sina efterkommande skyldige det att umgälla. Däremot var *första tron* en akt, igenom hvilken de emottogo eller samtyckte det *nya förbundet*, *foedus gratiæ*, hvilket *medlaren* *pu* *deras vägnar hade hos Gud medlat och för dem afhandlat* samt därefter genom sitt första evangelium förkunnat dem; blefvo alltså efterkommandena tillika med dem i samma förbund intagne.

Det genom första synden timade förbundsbrottet kunde ej annat än medföra mistning af alla de förmåner både för tid och evighet, som det forna förbundet hade tillagt människorna, ifall de det höllo, samt göra dem skyldiga att lida både timligt och evigt straff; däremot kunde det igenom första tron anammande nådeförbundet icke annat än medföra förskoning ifrån dessa straffs bättringstid, bättringsmedel och så mycken återställning af de förlorade timliga förmånerna, som till sistnämnda ändamål hörde eller därmed kunde instämma, samt till åtnjutande af alla, jämväl högre och till evig salighet syftande nådemedel göra dem berättigade.

Utom dess och som synden hade en kraft, af hvilken orsakades hos människan ett invärtes fördärf och likasom ett sjä-lens förgift, hvilket inträngde sig uti alla hennes förmögenheter samt uppfyllde henne med de slemmaste begär och de oroligaste sinnets rörelser, som alla tillsammans utgjorde en stadigvarande vanart; så hade ock den af det gudomliga ordets, nämligen första evangelii predikan hos Adam först upptände tron den kraften att införa sinneslugn, dämpa de oroliga affekterna samt hindra de ore-na begären från att fritt utbryta, hvilken förbättrade sinnesart på ett lika så stadigvarande sätt motverkar den fördärfvade arten, så att ingen här i dödligheten kan i grund aflädas.

Att så är, intyga både skrift och erfarenhet. *Adam födde en son, som hans beläte lik var*, heter det i Gen. 5: 3, sedan han blifvit ifrån fallet upprättad, och hurudant var väl detta belätet? Männe icke af bägge delars följder, både fallets och upprättelsens blandadt? Det är icke utan arfsynd och onda begär men icke heller utan samvetspåminnelser, som städse mana uppå att stå emot de onda begärens. Och att alla människor födas sådana, hafva äfven hedningarna blifvit varse.

Här menar jag fördenskull, att man skall igenfinna rätta ursprunget till det så kallade *naturens ljus* samt dess verkningar, *naturliga teologien*, religionen, hedningarnas dygder och den samvetsblödighet eller de dygdefrö, som märkas hos alla barn, jämväl utom kristenheten, innan de fått tillfälle att mer och mer vänja sig följa de onda begärens retelser. Likaledes upptäcker sig uti näst föregående omständighet, hvad rätta upphofvet är till *uppehållsen* samt den nådiga försynen och de timliga välgärningar, som alla jämväl oomvända syndare åtnjuta; med ett ord alla de omständigheter uti människors allmänna både in- och utvärtens tillstånd, som förmildra det medfödda eländet, hurusom de utgöra icke något *syndaarf* eller *arfsynd* utan ett ifrån våra första föräldrars upprättelse sig härledande *nådearf* eller *ärfnåd*.

I betraktande häraf önskar jag, att ibland våra *locos teologicos* måtte så många särskilda afhandlingar införas, som nödige äro för att åtskilja de till sin natur så vidt ifrån hvarandra skilda ämnen, och i synnerhet när människans flere *tillstånd* skola beskrivas, att man då icke förblandar, såsom härtills skett, det medelstånd, i hvilket människor efter upprättelsen födas, med det *djupa eländet*, som var och skulle ständigt blifvit, så framt ej nådaförbundet mellankommit, utan låter hvardera tillståndet hellre få sin artikel, då äfven de förändringar, som tilldraga sig hos människan i det tredje tillståndet, hvartill hon föres genom *de högre* och i det uppenbarade ordet meddelte *nådemedlen*, nämligen *omvändelsens och helgelsens stånd*, blifva så mycket bättre uppdagade.

Igenom denna åtgärd vinner man strax fullkomligaste anledning och medel till rättelser uti alla de stycken, i hvilka man här ofvanför visat fel. Ty så snart man då funnit, att af den fördärfvade naturens egen kraft intet ljus kan komma och att

hvad man hållit för att vara ett sådant ljus är ett *medfödt* och *ärfeligt nådaljus*, så behöfver man ej längre motsäga sig med att än lasta och än berömma detsamma och dess verkningar. icke heller rädas för detsamma såsom skadligt och såsom trons grund skulle falla öfverända, i fall man tillät det att få minsta rum ibland medlen till nådens verkningar, vare sig i *kallelstens* eller *omvändelsens* förberedelser, såsom bekant är, att man alltid gjort i pelagianiska och synergistiska kontroversier, i hvilka vi för sådan orsak alltid måst duka under, så framt ej vederparterna på annat sätt hade äfven så mycket förvillat sig, utan tvärtom varde vi strax finnande, att detta ljuset är det rätta egentliga, igenom hvilket nåden hos alla människor både inom och utom kristenheten alltid gör sitt första steg, hvarförutan all annan åtgärd vore fåfång, om ock den, som emotstår eller hindrar hos sig nådens medelst detta ljuset verkande samvetsrörelser, öfverhopades med aldrig så mycket »*uppenbarelses ljus*»; då förstår man ock bättre, hvad Paulus påsyftar, då han uti Rom. 1 och 2 kap. allt detta så klarligen intyggar; likaledes att skilja de skriftens språk, i hvilka natursfördärfvet under namn af *mörker*, *blindhet*, *kött*, *köttsligt sinne* och mera sådant omtalas, ifrån de skriftens rum, som hafva antingen de medfödda nådegåfvor eller hedningars dygder eller ock medfödda egenskaperna samfällt för ämne att beskrifva. Igenom det att ofta nämnda ljus ställes i klar dag och slipper förblandas med fördärfvets mörker, vinner läran om *kallelstens allmännelighet* så mycket, att i stället för det hon nu är alldeles obevist eller bevist med sådana skäl, som långt mera göra henne förnekad, så kan däremot ingen lärosats finnas på fastare fot grundad, än hon nu blifver; ty så snart det besinnas, hurusom alla människor födas icke med *bara arfsynd* utan ock tillika med ett nådaarf, det är intagna i *nådaförbundet* och försedda med ärfeligt *nådeljus* i förstånd och samvete samt under en nådig himlaförsyn och styrelse, så snart man ock vidare besinnar, huru oupphörligen *Guds allmänna förekommande nåd* igenom dessa medlen arbetar uppå människans förstånd. hjärta och samvete; kommande därhos i håg, huru oundvikligen nödvändigt det är, att detta arbetet måtte ske först och dessa medlen först nyttjas, innan några andra kunna den ringaste verkan göra, emedan de alla äro danade efter sakens natur och

denna åter sådan, att ingen kan stiga det andra, mindre det tredje steget och så vidare upp till sin förbättring, så länge han motvilligt spjärnar emot det första, så snart man ock därjämte betraktar, huru öppna dessa högre nådens steg och förrättningar genom därtill förordnade medel för hela världen i alla tider varit så i det gamla som nya testamentet; dymedelst att dessa medlens och förrättningars hemvist eller verkstad, den *synliga kyrkan*, i alla tider med så mycken sorgfällighet blifvit planterad, flyttad, kringspidd och alltid så högt uppsatt, att det uppenbarade ordets ljus, som den gudomliga nåden åt henne antvardat att vårda, alltid kunnat kasta sina strålar utöfver hela världen, på det alla, som af nådens första verkan genom dess medel låta sig drifvas att åstunda de högre framstegen, måtte till dem hafva tillgång, så kan ju intet tvifvel vara, att ju hvar människa hvart ögonblick af sin lefnad blifver i rätt ordning, genom rätta medel och alldeles på det sätt, som hennes omständigheter samt ändamålet och sakens natur kräfva, kraftigt kallad till salighet, hvaraf man äfven alltså finner, huru sant det är, att *Kristus är det sanna ljuset, som upplyser alla människor, som komma i världen*, samt att han hafver jämväl inrättat omständigheter, som röra människosläktet, *så att alla måtte kunna känna och finna honom, som icke är långt ifrån dem*. Likaledes huru rätt aposteln dömer, att Gud är utan skuld och alla människor utan ursäkt, om de icke låta sig till bättring och tro omvändas. Själfva uteblifvandet af de högre nådemedlens verkan på den ogudaktiga hopen, som alltid funnits midt i den synliga kyrkan, hvartill ingen annan orsak kan vara, än att de ej velat låta den igenom deras medfödda samvete först verkande nåden hos sig få insteg, bör öfvertyga oss, huru orätt det är att förakta *det medfödda nådaljuset*, emedan det ock alltid är och blifver nådens första och outhärligaste verkemedel. I och med detsamma återvinnes jämväl rätta begreppet om *Kristi rike*; ty som häraf klart är, att alla människor hafva uti våra första föräldrar med honom ingått förbund eller rättare sagdt det af honom stiftade nådaförbundet samtyckt, hvars enda hufvudvillkor var, att de skulle blifva trogne undersåtare i hans rike; så uppenbarar sig strax den allra tydligaste orsak, hvarför vi ej få utesluta någon människa därifrån, så länge hon här lever och förrän hon genom framhärdlig ondska

och motvilja alldeles uppsagt förbundet. Strax uppenbarar sig rikets stora vidd och dess innevänares stora antal, nämligen hurusom det i sin vidsträcktaste bemärkelse innefattar alla människor, så länge deras nådatid varar, jämväl de affälligaste, fastän detta riket har många provinser, den ena mer och den andra mindre sin konung tillgifven eller ock emot honom upprorisk, men icke mer än en enda, tyvärr, nog liten provins, som i alla mål troget söker att emot honom uppfylla sina plikter, det *helgamanna samfundet*. Härigenom slippa vi att längre vara villrådige, hvad tänkas bör om hedningarnas såväl som de kristnas barn, som odöpta med döden afgå. Likaledes att utan åtskillnad fördöma dem alla, som icke lefva inom den synliga kyrkans gemenskap, hvilket utom dess nog hårda och obilliga omdöme i så hög grad har förargat den kristna religionens hatare och tillskyndat densamma ifrån deras sida så mycken hädelse. Men i synnerhet hämta vi häraf den förmånen, att, som öfverbevist är, hurusom alla människors alla omständigheter, uppehållelse, medfödda eller eljest tillfallande förlåningar, timliga och andliga välgärningar samt alla händelser styras af Kristus såsom medel och medels medel till det ändamålet, att människor däraf måtte få anledning att besinna sig till omvändelse och att blifva rätta lemmar af hans rike, så kan icke heller fela, att ju den igenom orediga filosofiska och politiska begrepp uppdiktade okända varelsen och världsguden, som, ehuru afskild från Kristus, likväl skall hafva fått att öfver alla världsliga riken och i jordiska mål jämväl öfver Kristi rike befalla, omsider måtte utur alla kristna människors tankar försvinna, fogande sig i det stället religionens samtliga artiklar härigenom i den bekännelsen samman eller i det syftmålet att förena *alla tungor till att bekänna, att Kristus allena är Herren. Gud Fader till ära.*

Nu kommer såsom en orsak till de uti vårt lärosätt in-
 lupne ojämheter att anmärkas

S:o. *Den i allmänhet brukliga metoden att afhandla dogmatiska teologien* hvilken metod är så beskaffad, att den icke föreställer religionsläran i sitt naturliga sammanhang eller medelst sådana afdelningar, som låta det naturliga sammanhanget vara orubbadt, utan på följande sätt. Man har först eftersinnat, huru många hufvudmaterier äro, som inflyta i religionsläran, och

formerat sig en locus för hvar materia. Däruppå har man upplöst hennes sammanhang och därutur tagit allt, hvad som af hvarje materia här och där i sammanhanget funnits infördt, lagt det sär och fört hvart slaget till sin locus och i den samma jämväl infördt alla logiska och metafysiska hjälpidéer, som till dess upplysande tjäna kunde, på det man således måtte hafva på ett ställe samladt allt, hvad som angick den materien.

I mer än 200 år hafva alla större och mindre teologiska läroböcker på det sättet blifvit författade, hvarigenom skett, att religionsläran icke kommit till att bestå af annat än sådana locos theologicos. Men hvad äro väl dessa loci annat än likasom särskilda förvaringsrum och lådor för särskilda och från hvarandra söndrade ämnen eller liksom rustkammare, i hvilka hvarje saks idé särskildt för sig putsas och utredes? Ehuru det nu icke kan nekas, att sådant har gjort mycken nytta, så vida som det förekommit många ordaträtor m. m., men som det dock är en blott instrumental metod, så har man ej bort låta bero endast därvid utan fastmer tillika bort vara sorgfällig om att erhålla ett ordentligt system. Ett sådant måste man nu sakna; ty ehuruväl alla collectiones locorum kalla sig systemata theologica, så äro de det likväl icke utan hafva långt mera likhet med lexica realia och äro föga skilda ifrån dem med annat. än att de icke följt alfabetisk ordning; rätteligen kalladt teologiskt system kan ingen annan afhandling vara utan den, som i en sådan ordning framställer hela kristliga religionen, att alla dess delars harmoniska förhållande till hvarandra samt hela byggnadens däraf beroende härlighet inom en oafbruten synkrets och utan tanke spridning låter sig beskådas. Därtill äro våra symbola för korta, konfessionerna icke heller väl passade, emedan deras ändamål är mera polemiskt, och alltså hafva vi alls intet.

Emellertid och som man endast gått tillväga per locos separantes utan att återtaga det söndertagna sammanhangets delar tillhoppa, så har det nästan icke varit möjligt att undvika alla misstag; ty huru vill någon, som allenast stycketals skaffar sig, hvad som till en hel dräkt eller mycket präktig rustning skall höra, huru vill han förekomma, att ju något af dessa dyrbara stycken kan blifva glömdt? Några åter äro mindre väl passade för att med hvarandra sammansättas, så framt han icke tillser, huru

hela den däraf formerade rustningen eller habiten ville se ut och huru hvart stycket sitt rum i sammansättningen utan att skada de öfriga må uppfylla.

9:o. Att jämväl slutligen komma till den uti ingressen ofvannämnda frågan, huru det kommer till, att alla till religionens försvar nyttjade medel i nyare tider skaffat så liten eller alls ingen nytta, så besvarar densamma sig nu mera alldeles själf.

Hvad som är söndrigt och icke med sig själf rätt väl sammanhängande, det kan aldrig försvaras; och ehuruväl detta icke är religionens utan lärosättets skuld, så har det likväl i vederparternas tanka drabbat på själfva religionen. Hvilka äro de medel, man nyttjat till dess försvar, om icke teologiska prænotioner. det är af förnuftet hämtade skäl att bevisa det uppenbarade ordets, nämligen skriftens, och följaktligen den däruti förvarade kristliga religionens gudomliga ursprung?

Första anledningen till ett sådant företagande har varit, att man föreställt sig, hurusom fiendernas illvilja måtte härröra däraf. att de funnit sig stötta på de höga gudomliga hemligheter, såsom treenigheten och mandomsanammelsen m. m., å hvilka kristna religionen ytterst sig grundar, öfver hvilka såsom förnuftet aldrig får eller kan eller bör anställa någon undersökning för att utrannsaka sättet, så har till otrons öfvertygande ej funnits annan utväg än att leda förnuftets slutsatser in på de outrannsakliga sanningarnas principium cognoscendi. Nyssnämnde tanka om otrons upphof och föremål var väl icke alldeles ogrundad, men så har dock lärosättets felaktigheter långt mer än någon annan orsak ådragit religionen dess vedersakares hat och illvilja, ty om de funnit densamma till alla sina delar väl sammanfogad, så hade förmodligen de yttersta grundernas outrannsaklighet ej så mycket stött dem, helst all mänsklig kunskap, jämväl den i naturalvetenskaperna, slutar sig uti sådana sanningar, som ej kunna upplösas längre utan måste antagas för gifna och säkra, änskönt de ej kunna med förnuftet på ett sådant sätt bevisas, att orsaken, hvarför det så är, blifver förklarad; hvilket en förträfflig auktor med sin traktat i L'Univers Enigme grundligen har bevisat. Och emedan otron således haft långt värre och starkare anledningar, än man sig föreställt, är så mycket mera underligt, att det goda uppsåtet med prænotionerna har misslyckats.

Prænotionerna hafva visst icke i sig själfva någon skuld, utan är fast mera onekligt, att deras i vår tid så högt drifna studium har frambragt så många viktiga sanningar och reflexioner, som icke litet bidraga till att styrka en välsignad kristen i sin öfvertygelse både om religionens sanning och den heliga skrifts oemotsägliga trovärdighet.

Men att man härmed intet kunnat uträtta emot uppenbara föraktare, sådant härrör hufvudsakligast af den redan sagda orsaken, att man åtagit sig försvara det, som icke kan försvaras, nämligen religionen, utan att först skilja honom ifrån lärosatsfelen, med hvilka han i deras tankar är ett och detsamma. Så länge man icke borttager dem utan låter själfva religionen för deras skull af motståndaren blifva såsom orinlig ansedd, fördubblas hans misstankar, så att hela anläggningen med prænotioner och allt förekommer honom förhatlig, emedan han tänker, att man med list och omväg vill snärja honom att samtycka en religion utan sammanhang medelst ursprungets osannfärdigt förefigna gudomlighet. Att så händer, har erfarenheten så mycket mera intygat, som det är en allmän klagan, att ju mera prænotionsskrifter utkommit, dess mer har irreligionismen, naturalismen och nya socinianismen tillvuxit, hvilket allt till den utgång inträffat, som vi på våra trosförvanters i Tyskland vägnar så högt beklaga och med rätta befrukta, att den en gång jämväl hos oss kan träffa, då renlärigheten i själfva lärostäderna saknad varder.

Af allt detta följer således handgripligen, hurusom intet annat medel gifves till den sanna lärans försvar än att inrätta lärosättet i sådan förbättrad form, hvarigenom alla kontradiktioner borttagas och uttrycken i trons fundamentala artiklar så jämkas, att den ena icke stöter omkull den andra hvarken omedelbart eller genom däraf dragna klara slutsatser. När detta göres så, att religionen får framlysa i sitt harmoniska sammanhang och i sin rätta härliga gestalt, som medför en öfvernaturlig, förundransvärd behaglighet, så vinner han säkert ett allmännare bifall och kan ej vidare föraktas eller vara förtäckt för andra än dem, hvilka med ett i ondskan förhårdadt uppsåt hafva utvalt den olycksaliga lotten att i evighet förtappade varda.

Fordom, då läran stod i fara eller nöden fordrade någon förbättring i lärosättet, blefvo koncilier sammankallade att därom

besörja, förmodligen efter man då icke hade sådana lärosäten, åt hvilka så viktig sak kunde anförtros. Nu finnas dessa. Jag önskar fördenskull, att saken måtte komma i behörigt och gemensamt öfvervägande hos samtliga teologiska fakulteterna vid de under svenska kronan lydande akademier i Uppsala, Åbo, Lund och Greifswald.

Endast några ord torde erfordras för att visa, huru nära denna afhandling till innehållet sammanhänger med den föregående. Å sid. 152 och 153 här ofvan synes, hvad bruk den kyrkopolitiska författaren gör af bibelspråken »*Mitt rike är icke af denna världen*» och »*Världslige herrar regera men I icke så*». Samma ämne upptages i det å sid. 184—186 nyss återgifna 4:e momentet eller teorien om Kristi rike. »Högsta angelägenheten fordrar» skrifer här den dogmatiska författaren, »att såväl nyss anförda teori i gemen varder rättad som ock i synnerhet att Kristi ord till Pilatus: *Mitt rike är icke af denna världen*, och till lärjungarne: *Världsliga konungar regera etc.*, en gång varda rätt förklarade». Något annat ställe, som lika ögonblickligt röjer de bägge uppsatsernas innerliga frändskap, förekommer väl ej, men det torde icke bestridas, att ju noggrannare man studerar dem, desto mera stärkes vissheten om att de utgått från samme författare. Befinnas de grunder hållbara, som jag anført¹⁾ för mitt antagande, att den kyrkopolitiska afhandlingen är ett verk af sedermera biskopen Johan Möller, så måste jag alltså äfven anse honom för författaren till dessa »artiklar, i hvilka vår evangeliska kyrkas lärosätt tarfvar förbättring». Här kan nu tilläggas ytterligare ett stöd för samma mening. Wallqvist uppräknar²⁾ 19 af Möller utgifna skrifter, bl. a.: 3) Tankar om syndafallet och dess följder, Stockh. 1766; 5) Sammandrag af de förnämsta bevis till kristna religionens sanning och försvar mot fritänkare, öfversättning af utdrager ur Grotii, Knutzens och Nösselts afhandlingar. Strengn. 1773; 6) Kort begrepp af G. och N. testamentets kyrkohistoria jämte utkast till lärdoms-historien för hvart tidevarf. Strengn. 1774; 16) Oförgripliga tankar om sättet att bemöta

¹⁾ Se här ofvan sid. 173—174. ²⁾ Jfr sid. 173.

svärmaktiga upptåger och villfarande religions-meningar, särdeles den s. k. Svedenborgianismen, Stockh. 1788». — Betraktar man närmare dessa skrifter, så känner man sig ganska befastad i den öfvertygelsen, att t. ex. n:r 3 har samme författare — han tecknar sig endast med initialen *J. M.* — som nu ifrågavarande uppsats. Visserligen saknar den år 1766 utgifna lilla broschyren, »Tankar om syndafallet och dess följder», den för vår afhandling allra egendomligaste tanken, dogmen om »ärfnåden» såsom en från Adams »upprättelse» härstammande och af honom i arflämnad gåfva åt vårt släkte, men då den i Wallqvists Strängnäs-papper funna skriften tydligen är af mycket senare datum än den förstnämnda, så är detta helt naturligt. Möller, som föddes 1738, var således 1766 endast 28 år gammal.

Hvad författaren i *de sex första punkterna* yrkar och afhandlar om *den naturliga religionen*, om *Guds försyn*, om *Kristi ämbeten*, om *Kristi rike*, om *kallelsen* samt om »*gamla och nya testamentets oeconomic*» är onekligen af stort intresse att läsa och att jämföra med den dogmatiska vetenskapens utveckling under det senaste århundradet. Det är uppenbart, att i dessa sex punkter funnos många reformtankar, för hvilkas framträdande tiden var mogen. I detta sammanhang torde ock böra särskildt observeras, huru djupt författaren beklagar, att det på den tiden fanns personer, »som bekläda läroämbeten i den evangeliska kristenheten» men »hellre vilja skapa om henne till naturalism och inbilla henne lika fullt vara kristenhet än uppriktigt bekänna, hvad de själfva äro, och gå ifrån de ämbeten, till hvilkas trogna förvaltning de med så dyr ed men tillika så samvetslöst sig förpliktat». Den därefter följande skildringen af »sättet, på hvilket de framfara», nämligen med gamla och nya testamentet, känna vi också nära nog bokstafligen igen såsom till punkt och pricka passande in på deras efterföljare i vår egen tid.

Sedan författaren af sin framställning i de sex första punkterna dragit den slutsatsen, »att hela naturalismen icke grundar sig på annat än vissa bristfälligheter uti vårt lärosätt», så anmärker han, att rättelser icke kunna göras, utan att »en hufvudbrist varder borttagen». Den sjunde punkten bär rubriken »Ett afglömdt stycke ibland religionslärans objekter» och säger sig

vilja behandla »ett ämne som aldrig fått någon afhandling». Det är här, författaren utvecklar sin alldeles nya dogm om »nåde-arfvet» eller »ärfnåden». Denna idé är visserligen en skolastisk konstruktion och en heterodox lärosats, men realiter blir det ingen skillnad mellan hans teori och vår ortodoxa lära om det väsentliga Gudsbelätet. Den vinst, han anser sig ha gjort med sin nya läroformel, är emellertid synnerligen omfattande. Nästan allt, som eljest är dunkelt eller oförklaradt inom dogmatiken, skulle enligt hans mening på detta sätt vinna sin rätta förklaring.

Slutligen torde böra erinras om att sådana anmärkningar, som i den ifrågavarande afhandlingens åttonde moment framställas mot »den i allmänhet brukliga metoden att afhandla dogmatiska teologien», allt sedan Schleiermachers tid blifvit af denna vetenskaps målsmän beaktade och att i följd häraf ett nytt system för hela den teologiska vetenskapen vunnit tillämpning. Saledes ytterligare en i sinom tid mognande och fruktbärande reformtanke.

III.

I tredje bandet af de Wallqvistska manuskriptsamlingarna har jag under nummer 36 funnit en afhandling i kvartformat, hvilken är af följande lydelse:

**Välment betänkande om några tillägg och förbättringar
i kyrkolagen till befordran af vår sanna kristliga
läras bättre kännedom och utöfning.**

Att vår sanna kristliga religion nu för tiden så uti vårt kära fädernesland som mång annorstädes är i synnerhet till utöfningen nog förfallen, är en sanning, hvartill ej något annat bevis behöfves än ett öfverhandtagande fritänkeri och indifferentism ibland de förnämre och bättre samt en nog fri och oordentlig lefnad ibland de sämre och ringare.

Ingen människa, som har någon känsla af vördnad för den store Guden och öfvertygelse att han lönar det goda och straffar det onda, kan därför utan häpenhet och oro se detta kristendomens

bedröfliga förfall; ty antingen förr eller senare kan däraf ej annat komma än timligt och evigt fördärf. Alla tidens och folkslags historier intyga, att i samma mån som religion aftagit och gudlöshet tagit öfverhand i ett land, i samma mån har ock dess timliga sällhet och bestånd aftagit och Salomos ord sannats: *Rättfärdighet upphöjer ett folk, men synd är folks fördärf.*

Skall därför vårt kära fädernesland undgå det senare och den allrådande Guden, som har folks och länders väl och ve i sin hand, gifva välsignelse till de visa och hälsosamma författningar, som en stor och nådig konung är outtröttlig att vidtaga till vårt rikets väl och uppkomst, så bör ock vår sanna kristliga religion komma till tillbörlig helgd, aktning och utöfning ibland oss.

Men skall detta kunna ske, så är nödigt, att religionslärare densamma icke allenast grundligen känna utan ock i lefvernet utöfva, ty såsom uti ingenting ändamålet vinnes, där medlen ej äro skickliga, — och lärarena äro de medel, som Gud själf förordnat till religions vidmakthållande och befordran — så är ock religion i helgd eller förfall, allt efter som de äro skickliga och iakttaga sina dyra plikter. Befinnes hos dem okunnighet eller uppenbar afvikelse från läran, så kan däraf ej annat följa hos åhöraren än förakt för så deras personer som lärdomen och däraf kallsinnighet emot religion; men äro de kunniga, skickliga och gudfruktiga män, som känna och kunna försvara *den lära de predika* samt i sitt lefverne förhålla sig *såsom de predika*, så kunna åhörarna ej annat än hafva aktning och förtroende till deras både personer och lärdomar samt således blifva icke allenast underviste om religions dyra sanningar utan ock af deras exempel uppmuntrade till en helig och gudlig lefnad.

Utan orättvisa kan man därför säga, att kristendomen allt för mycket lidit och lider af den okunnighet och mindre anständiga lefnad, som funnits och tyvärr ännu torde finnas hos ej få kristna präster; men som ock människans insikter, lynnen och seder ganska mycket tillskapas, allt som ett rikets lagar och författningar äro beskaffade och gifva anledning till, så kan man ock med lika rätt säga, att de författningar och stadgar, som varit och till en del ännu äro om prästers ordinerande, befordran, löning och skyldigheters fullgörande samt kyrkodisciplin och tukt, hafva

gifvit full anledning till den belägenhet, i hvilken stånd och religion nu är, och att utom en besynnerlig och utomordentlig Guds nåd det ej är möjligt, att följden af dem kan blifva annan än först ståndets och sedan religions totala förfall.

Blott en kort reflexion kan öfvertyga oss därom. Kyrkolagen i XII kap. säger väl, att ingen skall ordenas, som icke utstått ett allvarsamt förhör samt är gudfruktig och af ett ärbart stilla, nyktert och tuktigt lefverne; men huru en prästkandidat må förvärfva sig nödig kunskap och skicklighet och om dess gudsfuktan och ärbara lefverne säkra vittnesbörder böra inhämtas samt hvad kontroll vara bör, att ingen utan sådana egenskaper för den eller den orsaken må blifva prästvigd, därom är dels otillräckligen, dels alls intet stadgad. Till kunskapens erhållande äro väl skolor, gymnasier och akademier, men huru litet en student vid de senare af professorernas publiques föreläsningar kan få lära någon science, är allt för lätt att finna, då många af dem läsa så vidlyftigt, att flere år gå förbi, innan de till slut gått igenom sin science. Bevisen åter om lefvernet bestå gemenligen ej i annat än ett testimonium nationis, utgifvet af en ung magister eller student, som är kurator i nation. Och sedan när examen skall hållas, om examinerator då gifver examinandus förut de frågor, som skola blifva framställda, eller om en blir till ordination admitterad, som alldeles icke äger en för en präst nödig kunskap eller som i sitt lefverne varit oordentlig och odygdig. så är ingen den ringaste kontroll däremot. Erfarenheten vittnar och därför, att icke få fått kragen, som ej kunna religionens hufvudsanningar och sammanhang, mindre kunna dem försvara samt för ingen ting mindre varit kända än gudsfuktan och ärbart lefverne. *Hvad lider icke religion af sådana lärare!*

Beträffande åter sättet till prästernas befordran genom först *förslag i konsistorio* och sedan *val i församlingarna*, så vittna de därom förda klagomål och processer, hvad oräkneliga missbruk och konster de äro underkastade. Att undfå förslag dependerar till det mesta på konsistoriernas välbehag och ynnest; ty förordningarna därom determinera ej någon viss grund utan äro i många mål stridande emot hvarandra, hvadan ofta den ene prästen vunnit förslag å samma grund, som en annan blifvit utesluten. Och när det sedan kommer till *val* i församlingen, så har högmod.

egennyttja, partiskhet, fiendskap, vänskap, släktskap m. m. så hos väljande ledamöter som föreslagne prästmän uppfunnit så många intriger och medel att vinna pluralitet, att man kan fasa däröfver. *Hvad lider icke ståndet och religion däraf?* Föga bättre är med prästernas löningssätt och den obilliga delning däraf, som dem emellan är. Kolleger vid skolorna hafva föga mer än en drängalön, och många komministrar sakna nödig utkomst, men däremot hafva åtskilliga kyrkoherdar så stor lön, att blotta uppbördens och förvaltningens därmed är tillräcklig att dem sysselsätta och således hindra dem att vederbörligen sköta sina dyra ämbeten. Ehuru obillig en sådan delning är, så är dock *sättet* att den uppbära af åhörarna för både kristendomen och ståndet långt skadligare; ty utom det att i våra tider ingenting kan vara mer stötande, än att en kyrkoherde skall hafva del af alla kalfvar, grisar, lamm, gåsungar m. m., som falla i socknen, och däröfver hålla räkning med sina åhörare, så t. ex. hafva en ko af en bondhustru, när hon mister sin man, så ådrager denna uppbörd prästen allehanda obehagliga omdömen och beskyllningar. En stor del, om icke den största, af ståndspersoner och allmogen är tyvärr antingen behöfvande och kan således ej utan känning utbetala de minsta utlagor eller ock nogräknad och betalar således hvad han bör ej sällan utan hemligt missnöje. När därför prästen, hur fogligt det må ske, utfordrar sina rättigheter, så betala sådana personer dem icke utan missnöje och knorr och fatta till prästen hemlig afund och hat, ja ofta beskylla och utropa honom för girig och snål. Huru oskyldig därtill mången präst kan vara, så förloras ändå förtroendet till hans redlighet och oegennyttja och därmed mycken frukt och nytta af hans arbete, huru grundligt och uppbyggligt det än må vara. *Lider icke salunda religion af detta löningssätt?*

Till ståndets och religions skada kan också med allt fog räknas *det själfsvärd och försummelse i ämbetet och oordentlighet i lefrernet, som af en präst utan åtal och näpst kan begås.* Icke utan hårdt ansvar, suspension, ja afsättning, kan en militär och civil ämbetsman slarfa eller försumma något af sina ämbetsgöromål; men en präst däremot skall hafva försummat mycket och begått nog stora och många fel, innan han blir tilltalad och straffad; ja ända till att hafva slagits i sakristian och gjort oljud

i kyrkan på en söndag och ändå få förrätta och behålla syssla och lön. När en präst allenast går på predikstolen och för altaret om sön- och högtidsdagar, kommunicerar vid påkallan en sjuk och iakttager vissa politie- och oeconomic-författningar, fastän hans predikningar voro aldrig så usla, utan all ordning, sammanhang och uppbyggelse, fastän han aldrig frågade efter sjuka och fattiga, tröstade svårmodiga, varnade odygdiga, undervisade okunniga och villfarande m. m., så är han dock för sitt ämbetes förvaltning utan tilltal och ansvar för människor. Nästan samma ledighet är för *oordentligheten i lefvernet*. Som religionslärare bör en präst lysa som ett ljus af vördnad och fruktan för Gud, nit för Hans ära och ord, lydnad och undergifvenhet för konungen, af saktmod, försonlighet, ödmjukhet, kyskhet, nykterhet, fromhet, barmhärtighet, oegennyttia med flere kristliga dygder: men ehuru kyrkolagen väl bjuder, att så vara bör, äro banden därtill allt för svaga. Om han gycklar och talar utan vördnad om Gud och Hans ord, om han hör sådant af andra med löje och nöje, om han svär, dundrar, slåss, super, högmodas, kläder sig som en petit maître, spelar kort och tärning, ligger vid ting och stämmor, skinnar och prejar åhörare och underhafvande, är snål, girig och obarmhärtig emot fattiga, oregerlig i sitt hus, hård och sträng emot sitt tjänstefolk, med mera annat oanständigt, så har han föga mera olägenhet däraf än en annan medborgare. När dörren sålunda står öppen för nog mycken efterlåtenhet i ämbetet och nästan all den oordentlighet i lefvernet, som missgärningsbalken ej satt bom för, så kan ej annat ske, än att de, som af nåden ej låtit sig fattas och ledas, lefva efter människohjärtats onda art och sina fördärfvade begär och således med gärningen vederlägga, hvad de såsom en utanläxa på predikstolen tala. *Men hvad lider icke ståndet och religionen däraf!*

Kasta vi ögat på våra kyrkostadgar om disciplin och gudaktighetsöfningen, så finnes en del liksom döde och begrafne och en del mera hinderlige än befordrande. Nog stadgar 2 kap. kyrkolagen, att alla utan åtskillnad böra bevista den allmänna gudstjänsten, och 9 kap., att ingen bör ett helt år afhålla sig ifrån den h. nattvardens begående. Men huru många af de förnåma lefva därefter? Denna lag synes ej tillhöra dem. I hvilken kyrka ser man dem bevisa gudstjänsten och begå den h. nattvarden?

Ingenstädes, några få undantagandes. De författningar, som togos att förekomma pietistiska och dylika oordningar, kunde väl till deras hämmande vara goda; men hafva dock med missbruket borttagit rätta bruket. Att den ene grannen ej får gå i den andres hus att läsa och betrakta Guds ord, sjunga och bedja tillsammans, är ju att strypa det andliga prästerskapet. Jesus lofvar att vara midt ibland dem, som församla sig i hans namn, och våra stadgar fördöma det. *Lider icke kristendomen därpå?*

Af dessa reflexioner lärer sålunda vara klart, att våra nuvarande författningar icke allenast äro bristfälliga utan ock gifvit anledning till ståndets och religionens belägenhet och att följaktligen, om religionens bestånd och lefvande bevisning skall vinnas, de bristfälliga böra förbättras och de hinderliga afskaffas. Att uppgifva sådant, som i allt vore fullkomligt, faller icke på en människa, mindre mig, men genom Guds nåd och välsignelse hoppas jag dock, att mycket godt skulle vinnas, om följande blefve stadgad och efterlevadt. — Vid XIX kap. kyrkolagen:

Kap. I. *Om prästens beredande till och antagande i ämbetet.*

§ 1. Vid alla akademier, gymnasier och skolor i riket böra de publiques föreläsningar hållas hela året igenom, undantagandes ifrån medio af december till medio af januari och ifrån juli månads början till rötmånadens slut. Uti hvar science bör en viss auktor utväljas och af alla lektorer vid gymnasierna och professorerna vid akademierna följas och förklaras publice hvarje år eller åtminstone inom 2:ne, om sciencen är vidlyftig, på det studerande må hafva en viss handbok i hvar science och få vid akademien höra den ifrån början till slut föreställas. — § 2. Domprostarna eller den af teologie professorerna, som varit hofpredikant eller kyrkoherde och vid predikande således är mest van, böra för teologie studiosis hålla publiques, åtminstone privata, föreläsningar om predikningars rätta sammansättande och låta dem skriva predikningar samt efter undergången korrektion få under deras afhörande utföra dem i deras kyrkor, på det en studerande yngling må få både lära, huru en predikan bör författas, och äfven erfaras, om han till dess utförande har minen och tjänligt uttal. — § 3. Ingen må till präst ordineras, som inte har antingen ett visst läroämbete eller laglig och ordentlig kallelse och fyllt 25 år samt

aflagt följande prof och bevis om sin skicklighet och goda frejd

1:o) Bör han åtminstone ett år, innan han ordineras, anmäla sig därom hos biskopen och låta sig af honom examineras, som då äger att lämna honom *venia concionandi*, om han befinnes därtill äga nödig kunskap, på det under den tiden biskopen må kunna inhämta nödig och säker underrättelse om hans lefnad och nödiga natursgåfvor.

2:o) Bör han i jämlikhet med hvad om dem, som i k. hofrätterna sig engagera, stadgadt är, innan han till prästexamen admitteras, hafva vid någon akademi, därest han ej är filosofie kandidat eller magister, undergått examen i latinska grekiska eller hebreiska språken, i logiken, psykologien, moralen historien och teologia dogmatika och morali och därå hafva bevis, som specifiqvet utsätter hans kunskap och framsteg, särskilt ifrån hvar professor i nämnda sciencer, som vid begäran kan en sådan examen hålla hemma i sitt hus och som bör beviset därom utan betalning och under samma ansvar som andra ämbetsbevis meddela

3:o) Hafvandes fullgjort dessa 2:ne stycken, bör honom prästexamen ej vägras utan efter inkallande i consistorio med honom hållas för öppna dörrar uti följande stycken:

A. Språken, det latinska, grekiska och hebreiska. — B. Filosofien, logica, metafysica, psykologien, moralen, historien och computa ecclesiastica. — C. Teologien, dogmatica moralis, polemica, hermeneutica och casuistica samt historia ecclesiastica. — § 4. Till förekommande af all oskicklighet, såsom ock att lärdom och flit, må njuta sig tillbörliga aktning och belöning, böra 3:ne lärdomsgrader under namn af admittitur, adprobatur och laudatur iakttagas och de examinerade till endera af dem räknas. Skillnaden dessa grader emellan är denna: *Till första graden* räknas de, som ej kunna mer än af: *Spraken* förstå och grammaticeskrifva latin, explicera nya testamentet på grekiska och dicta classica på hebreiska; *Filosofien*: det compendium, som i logican, psykologien, moralen och historien blifvit antaget; *Teologien*: det antagna compendium: i teologia dogmatica, morali och polemica samt kyrkohistorien

Till andra graden räknas de, som äro filosofie kandidater eller magistrar, och de som kunna af *spraken*: skrifva en prydlig latin, explicera grekiska auktorer och pentateuchus på hebreiska; *i filosofien* äga en vidsträcktare kunskap i ofvan nämnde sciencer, än af de antagna compendier kan inhämtas; *i teologien* hafva, utom en

systematisk kunskap i dogmatica, morali och polemica samt kyrkohistorien, en försvarlig insikt i hermeneutica och critica. *Till tredje graden* räknas de som i: *Språken*, det latinska och grekiska, äro färdiga samt kunna explicera hela hebreiska bibeln; *Filosofien* hafva utgifvit och med bifall presiderat för någon lärd disputation vid någon akademi; *Teologien* blifvit licentiater eller vid präst- eller pastoral-examen ådagalagt sig äga samma grundliga insikter, som därtill böra fordras. — § 5. Så snart examen är öfverstånden, som bör vara åtminstone i 3:e timmar och ej med flere än tre, öfverlägga examinatores på ed och samvete, till hvilken lärdomsgrad den examinerade bör räknas. Vid förlust af ett års lön må ingen examinerator samtycka till någons ordination, som icke kan hvad i första graden fordras, eller någon till högre eller lägre grad räkna, än den lärdom de verkligen förtjäna; dock, som det kan hända, att en mycket snäll och lärd man antingen af svagt minne eller bristande tillfälle ej kan äga lika full färdighet i alla ofvannämnda stycken, så bör en mindre färdighet i ett eller tvänne ej hindra, det han till andra eller tredje graden må räknas. Skulle emot förmodan någon examinerator häremot bryta, äger hvem som vill frihet att hos h. k. m:t sådant i underdånighet andraga. — § 6. De, som blifvit befunna värdiga till ordination, hålla därefter en profpredikan, på hvilken hvem som vill äger frihet att dagen därefter i akademien eller gymnasio göra sina anmärkningar och prästkandidaten vara skyldig att dem besvara. Biskopen eller någon af konsistoriales bör vara närvarande för att så bilägga hvad de dispute-rande ej kunna förenas om, som ock tillse och tillhålla dem, att allt med foglighet och anständighet aflöper. — § 7. Efter alla dessa ådagalagda prof förrättas ordination af biskopen, på sätt kyrkolagen säger. — § 8. När någon varit präst i fem år eller fått laglig kallelse till någon syssla, för hvilken pastorexamen förut bör presteras, bör honom den ej vägras. Uti denna examen förhöres prästen så uti de till prästexamen hörande teologiska stycken som i teologia pastorali och casuistica, samt vare competitores och hvem som vill tillåtet att, efter 2:ne timmars förhör af konsistoriales, få äfven framställa sina frågor. Den som däremot befinnes hafva förvärfvat sig större lärdom och insikt, än han befanns vid prästexamen äga, bör då uppflyttas till den lärdoms-

grad, han förtjänar; men den, som försummat sina studier och mindre kunskap äger än vid prästexamen, bör till lägre grad nedflyttas och, om han är admissus, ej njuta befordran, förrän han vid förnyad examen ådagalagt förkofran.¹⁾

Kap. II. *Om lärarens och prästers befordran.*

§ 1. På det en hvar må få njuta en emot dess flit, lärdom och gudsfruktan svarande belöning, indelas alla läro- och präst-ämbeten och sysslor uti 3:ne klasser.

Till den 1:sta räknas kyrkoherde- och komministers-sysslor vid de små landsförsamlingar, som äro under 33 förmedlade hemmanstal, samt colligater vid skolorna. Till den 2:dra de, som äro ifrån 34 till 80 hemman eller i de mindre städerna samt rektorat vid skolorna och predikantssysslor vid regementerna. Till den 3:dje de, som äro i Stockholm eller de större städerna och på landet öfver 80 hemmanstal, domprost- och predikantssysslor vid k. m:ts hof. professorater vid akademierna och lektorater vid gymnasierna. —

§ 2. Ingen må befordras till någon lägenhet af högre klass än dess lärdomsgrad är (men väl lägre, om så begäres) eller blifva prost, som ej åtminstone är adprobat. Men som förfarenheten vittnar, att en mindre lärd men skicklig, gudfruktig och nitisk präst ofta gör mer gagn och uppbyggelse än en blott lärd, så må en sådan man ej vägras förslag till en ledighet af klassen näst hans lärdomsgrad, när han därtill äger förtjänst och af den församlingen begäres. Äfvensom ock, när annan tillgång ej finnes, till komministrar och adjunkter i Stockholm, de större städerna och de största landsförsamlingarna må tagas adprobat, men aldrig admissi. — § 3. Vid lediga sysslors besättande och då sökandena äro af flere än en lärdomsgrad, böra de af andra graden få räkna tre och de af den tredje sex år före dem, som äro af den första.

§ 4. De som med flit och trohet tjäna vid akademier, gymnasier och skolor, predikanter vid garnisonsregementen och komministrar i städerna, som äro ensamma och utan adjunkt förrätta otte- och aftonsången samt bönestunder, äga räkna dubbla tjänsteår. Äfvensom den bör hafva företräde, som, n. b. med trohet och nit, haft mer arbete, för en jämnårig, som haft mindre. — § 5. Som ingen får blifva kyrkoherde förr än han fyllt 30 år, så bör ej heller

¹⁾ Detta skrefs 1777 eller 1778.

någon hos h. k. m:t föreslås till teologie professor och dess hofpredikant, som icke fyllt 30 år och varit lärare vid någon församling, helst dessa ämbetens värdighet och förvaltning fordra, om icke mera, dock så mycken stadga och erfarenhet som till en kyrkoherdesysslas tillbörliga bestridande. — § 6. När någon prästlägenhet blir ledig, sätta biskop och konsistorium tvänne månader därefter på förslag tre af de sökande, som de flesta tjänstestären hafva, och äga ej rättighet att någon af dem utesluta, som till befordran ej gjort sig ovärdig eller af ålderdom eller sjuklighet är oskicklig och oförmögen. Det uppsatta förslaget kungöres, sedan tiden till besvärs anförande däröfver är förbi, genom prosten i församlingen, och de föreslagna göra 14 dagar efter kungörelsen prof, såsom vanligt varit. När sista profpredikanten predikar, tillsäges församlingen att söndagen därpåföljande gifva tillkänna, om emot någon af de föreslagne något är att andraga, som förmenas böra honom ifrån förslaget utesluta: men att i annan händelse ett ordentligt *val* kommer att genom *lottning* försiggå. Hafver då på den utlysta söndagen församlingen något sådant emot någon af de föreslagna ej att andraga, varda de, när gället är regalt, på sätt vanligt varit, h. k. m:t i underdånighet föredragne, som äger en af dem eller den, k. m:t allernådigst behagar, utnämna och befullmäktiga; men då lägenheten är konsistoriell, förrättas lottningen emellan de föreslagne inför altaret i hela församlingens och hvilkens, som helst behagar, åsyn och öfvervaro; efter hållet tal af valförrättaren skrivas sålunda de föreslagnes namn på lika stora papperssedlar, vikas tillhopa på lika sätt och läggas i ett hjul, som har glas på sidorna och sättes på altaret. Därefter utväljes ett barn om 7 à 8 års ålder och sjunges en tjänlig psalm eller vers. Efter dess slut ledes barnet, på hvilket ögonen tillbindas, till altaret och ut ur hjulet, sedan det förut på bägge hållen flere gånger blifvit omrulladt, tager en af de där liggande hopvecklade papperssedlarne och lämnar till valförrättaren, som då i allas åsyn den emottager, öppnar och för de kringstående visar samt dens namn högt utropar, som skrifvet är på den uttagna sedeln, och varde sedan densamme för den rätteligen valde läraren ansedd och akten med bön, sång och välsignelse slutad. Det härvid förda protokoll, som å stället uppläses och underskrifves, insändes sedan strax till konsistorium, som äger

att 14 dagar därefter, därest intet klander å den skedda lottningen dessförinnan blir anfördt, meddela den genom lottning således valde prästmannen fullmakt på den lediga lägenheten. Den, som beträdes med att vid en sådan lottning begå någon olaglighet eller list, miste äran och sysslan och, om han ingen har, plikte 100 Rdr specie. Skulle emot förmodan en församling eller någon af dess ledamöter ej vara nöjda med någon af de föreslagne, gånge å den utlysta söndagen ej någon utlottning för sig, utan åligge då den eller de missnöjde att efter anmälan därom i konsistoriet inom 14 dagar i Sverige och 3 veckor i Finland efter förslagets kungörande i kyrkan vid en på deras bekostnad urtima tingsrätt de skäl andraga och bevisa, för hvilka de påstå, att den föreslagne bär af förslaget utgå. Befinnes, att han för begångna fel i ämbetet eller lefvernet någon befordran ej är värdig eller eljes af ålderdom, sjuklighet och krämpor oskicklig och oförmögen att sysslan bestrida, gånge då af förslaget och ersätte de klagandena åbragta kostnader i förra fallet men ej i det senare. Men är deras klagan ogrundad, plikte hvardera 20 Rdr specie och ersätte all tillfogad kostnad och skada. Det inhiberade valet varder sedan utan dröjsmål utlyst och förrättadt, på sätt ofvan sagdt är. — § 7. Den präst, som genom gudsfruktan, nit och flit i sitt ämbete förvärfvat sig så mycken kärlek och förtroende, att en församling så enhälligt, att ej mer än $\frac{1}{4}$ -del felar, begär honom i konsistoriet på förslag, bör ej vid förslagets uppsättande förbigås, då han är skicklig och värdig; men skulle någon prästman befinnas, som själf söker och beder en församling därom, den njute ej det förslaget. — § 8. De, som äga jura patronatus, och de församlingar, som fått särskilda privilegier, njuta dem orubbadt till gode.

Kap. III. *Om prästers skyldigheter i lära och lefverne.*

§ 1. Hvar och en präst vare förbunden att under de första sex prästären årligen i december månad å landet till kontraktsprosten och i Stockholm till pastor primarius inlämna alla de af honom det förflutna kyrkoåret hållna predikningar, ej vidlyftige men ej kortare än på ett halft ark med en tums bred marginal, på hvilken prostén bör anteckna, hvad han felaktigt eller mindre passande och sammanhängande finner, och sedan till konsistorium insända innan februari månads slut. Så snart de inkommit, dela

konsistoriales dem sig emellan till öfverseende och med sina anmärkningar inkomma till den 1 maj. Den präst, hvars predikningar då befinnas ej vara författade med tillbörligt sammanhang eller utan uppbyggelse med filosofiska raisonement, granna ord och talesätt, bör då inkallas i konsistorio, därom föreställas och, därest han af första varningen sig ej bättrar, ej äga rättighet att räkna sig den tid till merit, på hvilken han hållit så usla predikningar. Äfvenså ock intet prästår bör såsom tjänsteår beräknas någon präst, på hvilket han ej predikat 26 gånger; de dock undantagne, som äro tjänstgörande vid k. m:ts hof. Skulle hända att en äldre präst blir vårdslös i sina predikningar och klagomål däröfver anföras, vare då skyldig att sina hållna predikningar eller utförliga dispositioner i konsistorio uppvisa. Hafver han inga eller de, han uppvisar, äro orediga och sammanradsade, miste, om han är komminister eller adjunkt, sina tjänsteår för den tid, som predikningarna äro sådana, och, om han är pastor, halfva lönen för samma tid. Sedan de insända predikningarna på ofvannämnda sätt blifvit granskade, förvaras de i ett särskildt och med 3:ne lås förvaradt rum, hvartill biskopen och 2:ne konsistoriales hafva hvar sin nyckel till förekommande af allt oriktigt utlämnande, afkopiering och missbruk. När de sex åren äro förbi, lämnas prästen åter dess inlämnade predikningar med därå tecknade anmärkningar. -- § 2. Hvar och en präst är skyldig att sin syssla själf förrätta. Ingen prost och kyrkoherde å landet, som har komminister och ej mer än en kyrka, må lämnas adjunkt, så länge han ej fyllt 70 år, utan må, ifall han är sjuklig, ackordera med komministern om dess biträde och gifva honom adjunktslön; icke heller någon prost och kyrkoherde, som har flere kyrkor, så länge han ej uppnått 56 år; utan må konsistorium missivera till deras hjälp vid förefallande sjukdomar, som under ofvannämnda ålder äro, en eller högst två adjunkter till hvart pastorat, efter dess storlek och vidlyftighet, hvilka kunna vistas hos de äldsta eller sjukligaste att med sin tjänst biträda den pastor eller komminister, som sjuknar, samt af den bekomma en Rd:r specie för hvar predikan samt skjuts fram och åter; men i städerna, helst de större, där långt mera arbete är, bör en kyrkoherde och komminister, som ensam har otte- eller aftonsångspredikningar, emot då endast änkla tjänsteår beräknade, adjunkt ej vägras. — § 3. De, som

hunnit till ofvan utsatta ålder eller af långvarig sjukdom efter medicorum beedigade vittnesbörder äro alldeles oförmögna att sina sysslor själfva förrätta, må lämnas rättighet att få kalla sig en adjunkt och honom behålla men vare ock skyldige att, jämte mat, dryck och nödig betjäning i sitt hus, gifva honom 20 Rdr specie i årlig lön samt tillåta honom biträda andra i kontraktet vid påkommande sjukdomar, då han själf förmår gudstjänsten förrätta — § 4. Alla ämbetsförrättningar, som pastor egentligen ej tillkomma, delas lika emellan honom och komministern. — § 5. Den präst, som i sin församling försummar kommunion eller de tre årliga katekesförhören, miste ett halft års lön. Vid lika vite vare ock förbunden att besörja om, att ungdomen i församlingen inom 12:te åldersåret kan läsa svenska i bok och Luthers katekes med Svebelii förklaring utantill. Hvadan ock därför kyrkoherden skall äga rättighet att, därest förmögna föräldrar ej godvilligt låta barnen lära dessa stycken, taga dem till sockenskolan eller i brist däraf till den, som i församlingen lärar barn läsa, och njuta handräckning af landshöfdingeämbetet att af föräldrarna utbekomma betalning för barnens undervisning och föda under lästiden; men då föräldrarna äro döda eller utfattiga, bör till sådana fattiga barns undervisning nödig anstalt i hvar församling vidtagas. Till samma plikt vare ock den präst förfallen, som hädanefter admitterar någon för första gången till den h. nattvardens begående utan ofvannämnda kunskap eller i brist af minne, redigt begrepp om salighetens grund, ordning och medel, såsom ock meddelar afflyttade personer annat besked än deras kunskap är och leverne af husbönder och sockenboar efter skedd pålysning intygats hafva varit. — § 6. Befinnes någon präst och isynnerhet kyrkoherde icke vårda sig om de fattige, icke undervisa och trösta uppväckta och svårmodiga själar och icke varna lastfulla och odygdiga personer samt besöka sjuke i sin församling, ställes därför till ansvar i konsistorio, som efter befunna omständigheter må äga makt att honom ålägga att för en sådan försummelse och efterlåtenhet i ämbetet betala till socknens fattigkassa ifrån 4 till 20 Rdr specie. — § 7. Den präst, som i sitt hus svärjer, hannas och träter på hustru, barn eller tjänstefolk, öfverlastar sig med starka drycker eller eljest för ett oanständigt leverne eller ock i sällskap svär och dundrar, talar lätt sinnigt och oanständigt, hörer sådant, utan varning och påminnelse. af

andra, super mer än måttligt, gifver sig i kif, trätor och slagsmål eller dylikt en präst ovärdigt, miste, om han är kyrkoherde, ett halft års lön och, om han är komminister eller den ännu befordran njuta vill, ett tjänsteår för hvart och ett af dessa fel. Den, som beträdes därmed andra gången, miste dubbelt, för tredje gången suspenderas på ett år, för fjärde gången sättes alldeles ifrån ämbetet. — § 8. Kläder sig någon präst fåfängligen och ypperligare eller ovuligt och ovärdigare, än hans stånd och villkor ägnar, varde därför af sina förmän varnad, och om han sig därpå ej bättrar, äge konsistorium makt pliktfulla honom till 1/2 års penningelön. — § 9. Som medborgare äger en präst väl rättighet att försvara sina rättigheter, men icke bör han utan nödtvång inlåta sig i någon process och då gifva sådant konsistorium tillkänna. — § 10. När något fel mot en präst varder i konsistorio angifvet, äger konsistorium att honom inkalla och förhöra. Erkänner han det angifna felet, ålägge då konsistorium honom det utsatta vitet samt till bättring förmane; men nekar han därtill, förwise konsistorium målet till laga domstol, som därmed lagligen förfarer och, om han brottslig befinnes, dömer honom efter så allmänna lagen som denna stadga. Men har han utan grund blifvit angifven, bör sådant ej räknas honom till men och skada utan angifvaren af den här nedan föreslagne konsistorii advokatfiskalen tilltalas och till rekonvention samt laga plikt befordras. — § 11. På hvad emot eu präst kan blifva såsom felaktigt anmärkt eller angifvet bör en kyrkoherde vid vite af 1/2 års penningelön och en komminister och alla de, som befordran njuta vela, med förlust af ett tjänsteår sin biskop och andra förmän med foglighet och höflighet svara. — § 12. Den plikt, som efter denna stadga någon präst blir ådömd, delas emellan angifvaren och socknens fattige.

Kap. IV. *Om lärares och prästers lön och underhåll.*

§ 1. Som lärdom och skicklighet såväl som trohet och nit i ämbeten och sysslor bör njuta sin tillståndiga belöning, så är ock nödigt, om lärde och skicklige män skola erhållas till lärare i lärohus och församlingar samt förbindas och iståndsättas sina skyldigheter fullgöra, att de blifva tillräckligt lönta och underhållna. Till den ändan hafva väl våra förfäder vid kristna lärans införande och antagande i riket af sin egen odaljord lämnat både

hemman och tionde till prästernas boställe och lön och sedan efter reformation flere af våra i åminnelse glörlöfva konungar förlänt så mycket, som till läroståndets underhåll nödigt vara kan: men delningen har blifvit nog ojämn och sättet att det uppbära mindre tjänligt, såsom frammanför visadt är. Att därför en hvar måtte få en emot dess lärdom och syssla svarande tillräcklig lön och utkomst, utan att något blir ståndet emot dess privilegier fråntaget, torde på följande sätt bäst kunna ske. — § 2. Biskoparne, professores vid akademierna, lektorens vid gymnasierna, rektorens vid trivialskolorna och predikanterna vid regementerna behålla oförändradt den lön, som till deras ämbeten och sysslor är anslagen. Såvida själavård ej kan vara någon lön, synes prebendepastorat aldrig böra äga rum. — § 3. Kyrkoherdarna behålla *sina boställen*, som vid kristendomens början i riket och kyrkornas första nybyggande blefvo af församlingarna därtill antingen inköpta eller gifna af deras odaljord. Uti lön njute kyrkoherdarna *tertialtionden* i församlingen och i stället för kvicktionden, det är tiondedelen af kalfvar, grisar, föl, lamm, gåsungar m. m., en viss summa penningar af hvart hemman och gård, efter dess storlek och godhet. den landshöfdingen i orten äger att efter skedd uträkning och öfverenskommelse emellan kyrkoherden och hemmansägarna stadfästa, samt af krigsfolk, bruksarbetare, gärningsmän, torpare och dylika ifrån 4 till 8 sk. om året; men ej af fattiga, som sig själva knappast kunna försörja. Af bruk och kvarnar njute han ock. i enlighet med förordningarna, en billig och stadgad summa. För lysning af brudfolk må betalas så mycket, som kartongen till lysningssedeln kostar. Detta vare kyrkoherdens lön, och hafve sedan ej rätt att något vidare fordra för barndop, kyrkogång och begrafning, när sådant förrättas i kyrkan på de vanliga sön- och högtidsdagar eller bönestunder; men skulle någon för sjuklighet eller svår väderlek begära kyrkoherden eller komministern komma hem i sitt hus att döpa barn, taga hustru i kyrka, förrätta vigsel, bör sådant prästens särskilda besvär betalas, äfvensom ock likpredikningar, när de begäras. — § 4. Komministrarna på landet behålla ock *sina boställen* och njuta uti lön af församlingen den vanliga kapellansskäppan af alla gårdar och hemman i församlingen samt af bruk och kvarnar så mycket i pänningar, som de svara emot hemman vid prästval, såsom ock af bruksfolk, gärningsmän, torpare och dylika 4 sk. om året, men ej af utfattige. —

§ 5. Denna kyrkoherdarna och komministrarna tillkommande pänningelön böra de själfva ej upphämta, utan bör rotemästaren i hvar rote uppbära kvicktiondeafgiften om hösten och innan Michæli dag den till kyrkoherden till fullo leverera och den af torpare med flere till den 1 april både till kyrkoherden och komministern. — § 6. Vidkommande prästernas i städerna lön, så, emedan ingen förordning utsätter hvad de böra hafva, utan hvar och en stadsbo har, under namn af påsköron, julgång, oxpenningar m. fl., gifvit som en nådepänning hvad han behagat, och kapellanerna i de små städerna, där ingen annan lön är, knappast njuta 20 à 30 Rd:r lön, den de, ej olik tiggare, måste gå i husen att själfva upphämta: men det med all billighet tyckes instämma, att en stadsbo bör till prästens lön och underhåll kontribuera i samma mån, som dess handel och näring svarar emot landtmannens: ty böra utom Stockholm i städerna af första klassen de mest förmögne borgarna betala 5 Rd:r, de mindre 3 d:o och de minst förmögna 1 Rd:r och så gradvis alla fem klasserna igenom af rikets städer. Alla ämbetsmän åter, löntagare och betjänter betala 1 procent af lönen samt fabriksfolk, timmer- och arbetskarlar, matrosar, daglönare med flere dylika ifrån 8 till 16 sk. om året, men alla fattiga och änkor med barn alldeles fria. -- § 7. Att uppbära denna afgift förordnar magistraten någon pålitlig man, för hvilken magistraten själf ansvarar, och levererar sedan efter förrättad uppbörd hälften till kyrkoherden och den andra hälften till komministern: men där 2:ne komministrar äro, $\frac{1}{3}$ till dem hvar inom den 1 april. — § 8. Sedan kyrkoherdarna och komministrarna på ofvannämnda sätt erhålla hvad af församlingarna till deras lön och underhåll beviljadt och stadgadt är och en kyrkoherde i en församling om icke större än 30 à 40 hemman kan af bostället, tertialtionen och den blifvande vissa pänningen af bruk, kvarnar, torpare och för kvicktionen ha sin nödiga utkomst men däremot en komminister i småstäderna, som ej har boställen på landet eller däremot svarande åker och äng vid staden, och i små landsförsamlingar, där bostället är litet, samt kolleger vid skolorna ej kunna annat än lida brist och med suckan och bekymmer om dagligt bröd göra sina sysslor och det i alla afseenden synes vare både billigt och nödigt, att en komminister, som har litet och svagt boställe, samt en superior kollega

njuta åtminstone 30 t. och en inferior kollega 25 t. spannmål i årlig lön; fördenskull, som ingenting kan vara präster värdigare, än att den ene unnar den andre lefva med sig, och billigare, att någon hvar af dem har sin nödiga bärgning, än att somliga af dem hafva mer och somliga mindre, än de nödvändigt behöfva, så bör af vederlagsspannmålen vid pastorater öfver 70 hemmantal proportionaliter så mycket afvägas, att superiores kollegæ och de komministrar med små och svaga boställen, som af pastor och församlingen ej njuta 30 t. årligen, erhålla däraf bristen och de nedre kollegerna hvad för dem brister i 25 t. årligen. Om verkställigheten häraf draga konsistorierna behörig¹ omsorg sålunda, att, efter en noga och riktig förteckning på vederlagen vid alla pastorater i stiftet öfver 70 hemman förmedlade, däraf tilldelas bristen i 30 t. vid öfre kollegaten och komministersysslorna med små boställen och i 25 t. vid de nedre kollegaten, men denna tillökning åtnjutes ej förr, än pastorerna vid nämnda pastorater med döden afgå, då de minst aflönte först erhålla och de andra sedan, så fort det hinner.

* * *

Att genom ett sådant prästernas antagande, befordran, skyldigheters iakttagande och löningssätt vår sanna, kristeliga religion skulle till sin utöfning genom Guds nåd och välsignelse mycket vinna, är så mycket mer att hoppas, som många stötestenar därigenom blefve ur vägen röjde och inga andra än lärda och skickliga män kunde till präster blifva antagna och inga andra än ostraffliga och ärbara vinna befordran.

Men som åhörarnas ogudaktighet eller gudsfruktan utan allt afseende ej kan tillräknas prästen, så böra ock de skyldigheter, dem åligga, ej heller lämnas utan tillsyn och förbindelse och allt, hvad för öfrigt kan antingen hindra eller bidraga till gudaktighetens öfning och en lefvande kristendoms utöfning, äfven iakttagas. — Af sådan grund synes därför nödigt och nyttigt: 1:o) Att 2:dra och 9:de kap. i kyrkolagen upplifvas och sättas i verkställighet och att följaktligen den ämbets- och tjänste-man, ehuru hög han vara må, som ej ordentligen bevisar den allmänna gudstjänsten och begår den h. nattvarden, bör såsom en affälling och okristen suspenderas ifrån sitt ämbete eller syssla, tills han bättring visat, såsom ock att ingen må undfå förslag eller vinna

befordran till något ämbete eller syssla, som med prästbevis icke styrkt, att han ordentligt bevisat den allmänna gudstjänsten och begått den h. nattvarden. Om någon chef eller kollegium befullmäktigar eller på förslag uppför någon utan sådant företedt bevis, bör suspenderas på ett år och miste 1/2 års lön: ty utan det onda, som de högre ämbetsmäns exempel uti gudstjänstens och nattvarens underlåtande och förakt väcker hos den enfaldiga och ringa hopen, så kan hvarken oväldighet och rättvisa eller trohet väntas af den, som ej fruktar Gud. Den, som förgäter sina skyldigheter emot Gud, iakttager dem visserligen ej emot konung, fädernesland och medborgare. Hvad framgång och lycka kan vinnas med det arbete och de göromål, som ske utan Guds välsignelse, och hans välsignelse utan hans uppriktiga fruktan? Och hvad är Guds fruktan, där han ej en gång utvärtes dyrkas? —

2:o) Att k. förordningarna af 1726 och 1735 m. fl. om olofliga sammankomster i så måtto mildras, att grannar och gudaälskande själar ej må vara obetaget komma tillsammans att öfva sig i gudaktighet med Guds ords läsande och betraktande, bön och sång. För det andliga prästerskapet böra inga gränser sättas. När vi få och böra bedja: »Hjälp oss alla söka, ditt rike att föröka», så rimmar sig ej förbud emot kristnas sammanträde i sina hus att uppbygga hvarandra. Men till förekommande af missbruk och oordningar bör likväl värden eller husägaren, där sammankomsten sker, vid vite vara skyldig a) att gifva kyrkoherden i församlingen sådant förut tillkänna, som ock bör, så ofta honom möjligt är, sig där infinna: b) ej tillåta, att kätterska och förföriska böcker läsas: c) ej hålla sådana sammankomster på söckendagar utan endast efter aftonsångens slut på sön- och högtidsdagar: d) ej samla till sig någon stor mängd af folk till 40 à 50 personer och e) vara ansvarig för all oordentlighet, som af de församlade kan begås. —

3:o) Att ottesångerna i städerna förvandlas till förhör, på det sätt att en erfaren präst, i stället för predikan, på gången först kort föreställde en viss artikel i salighetsläran och sedan frågade först de äldre och sedan ungdomen flere gånger, till dess det förehafda ämnet vore väl fattadt: såsom ock att på landet beständigt hålles predikoförhör, hvilket äfven kunde och borde ske i städerna, åtminstone aftonsångerna. Genom ett sådant ständigt förhörande och förklarande skulle genom Guds nåd större välsignelse till hans

kännedom och sanna fruktan skördas än af de många, tyvärr ofta kärnlösa predikningar. — 4:o) Att vår brukliga psalmbok och katekes blefve förbättrade. Vål är sant, att i den förra gifvemånga anderike psalmer, men så är ock ostridigt, att icke allenast en del äro nog otjänliga utan ock en stor och beklaglig brist i de flesta trons hufvudläror. Och hvad Svebelii förklaring öfver Luthers katekes angår, så går väl den öfver 1:sta hufvudstycket, första och andra trons artiklar nagorlunda an, ehuru den behöver förbättring, men öfver den 3:dje artikeln är den för mycket ofullständig, och öfver det 3:dje, 4:de och 5:te hufvudstycket innehåller den både för litet och för mycket. Hvad skada vår församling häraf lidit och lider, är utsägligt. Svårigheten för en präst att inpräglade redigt begrepp om salighetens grund och ordning hos en olärd ungdom och menighet, när dess handbok i religionen ej nämner därom annorlunda än oredigt, är mer än stor. Det blir alltid oförlätligt af dem, som vaktat svenska Zions murar, att på sekler ej hafva botat dessa refvor. Min mening är dock icke att alldeles bortkasta Svebelii förklaring. Nej. Jag håller tvärtom för bäst, att den behålles, efter menigheten vid den är van och föreställningssättet lätt och begripligt; men den bör i åtskilligt ändras och förbättras och i synnerhet öfver 3:dje trons artikel. En sådan förbättring är icke svår. Är nitet om Guds ära och hans församlings väl brinnande hos dem, som öfverseendet äga, kan den snart vinnas och svenska församlingen snart få en psalmbok af tillräckliga och anderika lof- och bönesånger samt en duglig katekes. — 5:o) Vidare skulle det ej onyttigt vara, på det prästerna måtte undslippa de många rättegångsmål, som om kyrkor och prästgårdar sig ofta yppa och hvilka de såsom konsistoriefullmäktige måste bevaka och öfvervara och således ligga vid ting och stämmor, att en advokatfiskal i hvart stift, i jämlikhet med hvad i andra kollegier är, blefve antagen, hvilken, efter biskopens förslag på 3:ne skicklige, af h. k. m:t allernådigst utnämnd och befullmäktigad, emot årlig lön af en Rd:r af hvar kyrka i stiftet borde tillse, att alla i läro- och prästeståndet gjorde sin skyldighet, och sedan mot resepanningars erhållande bevaka sysslornas prästgårdarnas och prästernas rättigheter och alla därom uppkomna rättegångar redligt utföra.

Nog kunde ännu vara åtskilligt i detta ämne att anmärka, men som föga af det förestående någonsin torde gifvas akt uppå och komma till någon verkställighet, slutar jag dessa mina välmenta och, Gud vet, af nit för Hans lära och vår församlings bästa gjorda reflexioner med innerlig bön och önskan, att öfverherden själf och våra själars biskop täcktes nådeligen bibehålla sitt dyra försoningsord ibland oss samt beskydda och bevara vårt svenska Zion intill sin stora tillkommelses dag!!!

Denna uppsats, som, enligt uppgift i en not å sid 214 här-
ofvan, författades 1777 eller 1778, förekommer i de Wallqvistska
samlingarna renskrifven med s. k. gammal stil. Ehuru den således
icke har något yttre sammanhang vare sig med den kyrkopolitiska
eller den dogmatiska afhandling, hvarmed vi hittills gjort bekant-
skap under den för alla här publicerade aktstycken gemensamma
rubriken: »Några kyrkliga och pedagogiska reformtankar från
slutet af 1700-talet», så företer den likväl en tydlig frändskap med
dem, nämligen beträffande innehållet. Man återfinner här samma
varma nitälskan för Sveriges land och folk, stat och kyrka, samma
kritiska blick på samhällets lyten, samma oförfärade språk och
opartiskhet gent emot hög och låg, präst och lekman o. s. v.
»Hvarken oväldighet eller rättvisa eller trohet kan väntas af den,
som ej fruktar Gud. Den, som förgäter sina skyldigheter emot Gud,
iakttaga dem visserligen ej emot konung, fädernesland och med-
borgare». Dessa mot de högre samhällsklassernas afkristnade lef-
nadsvanor riktade ord, huru väl passa de ej i den förut omtalade
biskop Johan Möllers mun! Men jämte de många skäl, som af
jämförelse med föregående tränne afhandlingar kunna anföras för
den meningen, att samme man skrivit äfven detta »Välmenta
betänkande», vill jag i synnerhet fästa uppmärksamhet på ännu
en sak, nämligen det här förekommande förslaget om lottning vid
eller rättare i st. f. prästval. Alldeles ny var väl icke den tanken,
att man borde återupptaga ett förfarande, som användes vid
apostlakretens komplettering efter Judas Iskariots död. Men
egendomligt är det att återfinna en sådan tanke i detta betän-
kande. Och ännu egendomligare är, att samma förslag — ehuru
med något olika detaljer — går igen i ett af biskop Möller å
Visby domkapitels vägnar författadt, först efter hans död från

trycket (1809) utgifvet »Underdånigt betänkande och förslag till en ny prästvalsförordning.»

Det torde i öfrigt knappt behöfva påpekas, huru rik pa kyrkliga och pedagogiska reformtänkar denna lilla skrift från 1770-talet är. Författaren är alltför pessimistisk, när han i sina slutord uttalar den farhågan, att endast »föga af det förestående torde gifvas akt uppå och komma till någon verkställighet.» Hvilka genomgripande reformer ha icke t. ex. genomförts beträffande prästers och i synnerhet lärares lön och underhåll! Men sant är, att *mycket* af det han beklagar, ännu efter 130 års förlopp kvarstår lika oförbättradt!

Under nummer 54 i tredje bandet af Wallqvists manuskript-samlingar förekommer *en rent pedagogisk afhandling*, hvilken jag här inför som nr

IV.

Försök om orsakerna till allmänna skolornas förfall och den privata informationens missbruk.

Mais le Genre-humain est-il assez heureux, pour que le grand nombre approuve toujours ce qu'il y a de meilleur; et n'est-ce pas le contraire qu'on voit arriver le plus souvent?

Rollin.

Ifrån Quintiliani till närvarande tidevarf hafva de lärdaste och största män bevisat undervisningens företräde i skolorna framför den privata handledningen. Deras skäl äro okullstörtliga, äfvensom deras grunder osvikliga. Lärdomen skulle ofelbart blifva mera allmän, sederna renare, samfundslefnaden ljufligare, om deras röst hördes. Men annat är att utkasta planen till en byggnad och annat att uppföra den. Människolynnet följer i stort som i smått själftagna nycker, dem okunnigheten bereder, fördomen befäster och lagarna svårligen förmå hindra i sin tillvanda utöfning. Om det åligger den uppmärksamme sanningsforskaren att blotta villfarelsen och med sanna begrepp undergräfvat fördomen, så ägnar det ock statsmannen och regenten att göra sanningens röst verksam, hvarförutan de viktigaste upplysningar äro tomma spekulationer, som glömska och förakt göra onyttiga. Utan att tillvälla mig titlul af den förre eller förmätet göra anspråk på att höras af den senare, vill jag härmed uppgifva de orsaker, som

efter min erfarenhet hindra allmänhetens förtroende till allmänna skolorna och bereda det missbruk, som i senare tider tagit öfverhand, att genom informatorer i huset undervisa sina barn.

Jag vill icke uppehålla mig med att granska de skäl, som den högtförnäma delen af allmänheten har att uppfostra sina söner i sina hus. Hela världen känner dem. Ett liksom medfödt begrepp om höghet och själfsväld kan ej förenas med den nedlåtande ödmjukhet, den regelbundna arbetsamhet och grannliga ordning, som en skolgosse ovillkorligen måste finna sig uti. De flesta herrskaper torde likväl själfva misskänna sitt uppfostrings-sätt: men modet och fåfängan äro hos en viss klass medborgare öfver alla olägenheter, och man åtnöjer sig att unge välbördige herrn af sin informator lär några fransyska glosor samt kan utnämna en och annan hufvudstad på landtkartan, då han under dess tillsyn skickas till akademien att lära fäkta, dansa, teckna och rida samt vidare öfva sig i småvett och belevnhet. — Det är i synnerhet ett inrotadt missbruk af privatinformation hos medel- och borgareståndet, som jag till sina orsaker ville upplysa och utreda. Man gjorde dessa respektive stånd orätt, om man härledde denna och flere deras förvillelser ensamt från de storas förledande efterdömen. — Den så kallade goda tonen vill väl borgaren också efterapa, men hos honom är likväl intresset gemenligen rådande öfver modet och fåfängan, åtminstone i alla hus, där han själf och icke hans gunstiga fru har högsta ordet. Han gör därför sin kalkyl och finner den privata informationen förmånligare för sina barn, och hans ungefärliga uträkning, den jag ofta varit närvarande vittne till, är denna:

1:o), säger han, är min förmögenhet så anseelig, att mina söner, utan att besvära staten med lön i någon publique tjänst, kunna hafva sin bergning; skulle än någon olycka förminska den, är i alla fall min vilja, att mina barn ingå på samma bana, där jag arbetat mig upp till anseende och rikedomar. Jag önskar därför, att de undervisas i sådana saker, som göra dem i denna väg till goda och nyttiga medborgare, och tillåter icke, att deras tid bortslösas med skolgräl och latinsk lärdom. Deras informator bör lära dem kristendomen, moderna språken, geografin, elementerna i geometrien, räknekonsten, historien och statskunskapen; och i allt detta underviste hvar efter sitt pund, skola de insättas hos någon klok köpman att lära handeln.

2:o) Om någon af mina söner skulle urarta sig och vela ga tjänstevägen, anser jag likväl undervisningen hemma i mitt hus fördelaktigare. Skolorna äro gemenligen uppfyllda med pöbelns barn och en hop tiggareungar, som utom mitt och annat hederligt folks understöd skulle tillika med sina lärare svälta ihjäl. — Jag kan icke tillåta, att mina barn smittas af dessa uslingars ohyfsade seder och all den osnygghet, alla de vanarter, som de skickligaste lärare hos dem ej äro i stånd att förekomma eller utrota. Dessutom hindrar mängden af gossar upplysningen, om den annars af skolans gamla och knarriga pedanter skulle kunna vinnas.

3:o) är skolungdomen belastad med så många bisaker, som på intet sätt höra till en god uppfostran och ofelbart hindra den: såsom att vid åtskilliga tillfällen göra klockaretjänst, bestrida sången i kyrkan, ej allenast sön- och högtidsdagar, utan ock bönestunderna och, det som synes ännu mindre passande, vid vigslar och begrafningar, utan att nämna den öfliga sedvana att vissa högtidsaftnar stryka ikring på gatorna, hus från hus, att under sång och så kallad musik insamla hvad medborgares frikostighet förunnar till understöd för fattiga skolbetjänter och medellösa disciplar. Om detta allt är nyttigt för alla de ynglingar, som en gång tänka blifva klockare eller substituter, så är det ock lika skadligt för hederliga mäns barn, som under dessa öfningar hafva tillfälle att lära många oseder, bortslösa tiden och, om de hafva någon ambition, fatta afsky för ett lefnadssätt, som är förenadt med så föraktliga yrken, samt förlora den aktning för sina lärare, utom hvilken all undervisning är förgäfvad.

Ståndspersoner på landet och i synnerhet prästerskapet hafva sina egna skäl att hålla informatorer. De förre, hvaribland kanske äfven böra räknas några små välborna landtjunkare, behöfva ofta biträda i sin hushållning och önska helst informatorer, som på deras lilla egendom kunna vara inspektorer tillika. Olyckligtvis äro ock deras barns ledare gemenligen mera dugliga och fallna till detta senare yrke än det förre. Ofta uppfödda vid plogen till 14—17 å 20 års ålder, innan de ingått i skolan, hafva de mera öfning att med besked handtera den än sin bok. Det händer ock icke sällan, att, sedan handtverkaren funnit sin son oduglig för sin verkstad, han då insätter honom i skolan, hvilken (sonen), blifven

student och kommen på kondition, ej har betänkande vid att såla herrskapets skor, om han därigenom ser sig kunna vinna en nådig anblick. Att finna informatorer, som tillika göra betjäntsyssla, är icke rart; och om fattigdomen, som nödsakas finna sig i allt, gör dem ursäktade, så bevisar detta så mycket mera, att egennyttan och en alltför lätt tillgång på så kallade informatorer är orsaken, hvarför ståndspersoner på landet ej skicka sina barn till skolan. Men prästerskapet har dubbla skäl att icke göra det. Informatorerna hos dem äro nästan alltid deras medhjälpare i predikoämbetet tillika, och så länge det är dem tillåtet att låta studenter predika, bör man ej undra, att de hålla informator, den de ofta bekomma utom annan lön än löfte om kallelse till präst samt en och annan liten diskretion af fru pastorskan för små extra tjänster och tillsyn i hushållningen.

Af alla dessa fakta, dem erfarenheten fulltygar, är ej svårt att finna de sanna orsakerna till skolornas förfall och den privata informationens missbruk. Man erfar, att de äro hufvudsakligen följande:

1:o. *Undervisningen.* — Så länge det icke är föräldrars tillåtet att öfverenskomma med lärarna om de vetenskaper, hvaruti de äska, att deras barn undervisas, hafva de ock skäl att tro sin frihet inskränkt att disponera om sina barns uppfostran, enär de insätta dem i skolan. Den rike borgarens son, som af sin far ärft en öfvervinnelig böjelse att genom handel ännu mera öka sin förmögenhet, kan ej annat än afsky den grekiska och latinska litteraturen, som upptager mesta tiden i skolan och är utom hans ändamål; och då de fleste borgerskapets söner åtminstone i rikets stapelstäder gemenligen söka sin lycka vid handeln, är ej underligt, att de icke bevista publique skolorna. Men om detta hinder för skolornas kredit är ett ibland de betydligare, lär det ock vara så mycket svårare att afhjälpa. Jag vågar väl icke gilla en sats som för någon tid sedan blifvit från katedern försvarad vid ett af rikets universiteter, den nämligen, *att våra skolor och akademier äro gamla byggnader af gotisk smak, som icke kunna repareras utan borde byggas om.* Jag ville blott önska, att 1724 års skolordning tålte den förklaring, att det i vissa speciella kasus vore lärarna å ena sidan och föräldrarna å andra tillåtet att obehindradt öfverlägga om och besluta de vetenskaper, hvaruti de,

senare önska, att deras söner måtte undervisas, och att de hade i detta fall oinskränkt frihet att gagna den lärares undervisning, till hvilken de hafva mesta förtroendet, utan afseende på den vanliga flyttningen från en klass till en annan. — Hvad som för gossar, de där ärna gå den litterata vägen, härvid uppväcker den största täflan och uppmuntran, torde vara ett lika stort hinder för ynglingar, som ej hafva studier för egentligt ändamål: och ömsinte föräldrar kunna ej med likgiltighet anse, att deras barn flyttas från en lärare, som efter deras tanka äger erforderlig skicklighet, till en annan, som, ehuru ostraffligt han iakttagit skolordningen, likväl kan vara högst oduglig att bibringa de kunskaper, som efter deras afsikt äro deras barn nyttiga. — Härigenom skulle ock lärarna undvika alla dessa förklenliga förebråelser, som de ofta därför få uppbära, att de brukliga skolböckerna förmenas till en stor del vara odugliga och icke tjänande till ändamålet; och en klok lärare skulle icke sakna utväg att tillfredsställa de granntycktes önskan att nyttja tjänliga läroböcker, utan att skada undervisningsverket.

2:o. *Lärarne.* — Det är en oneklig sanning, att vid de fleste skolor finnas lärare, som grånat vid ferlan och grammatiken, och hvilkas skuldror äro så nedtryckta af skoloeket, att de icke mera äro dugliga att bära det. Den, som aldrig så litet lagt hand vid undervisningsverket, lär medgifva, att det fordrar en styrka och munterhet, som sällan förenas med ålderdomen, i synnerhet då den ofta i förtid beredes af bekymmer och oupphörliga mödor. Så länge ingen säker plan är till befordran för skolebetjänter, och då deras lön på stat är så ringa, att de utan barnhärtiga människors medlidande ej kunna hafva sin bärgning, är ej underligt, att bristen på dugliga lärare är så allmän och att denna brist väcker allmänhetens missnöje. Skulle än någon skicklig man vid skolverket blifva engagerad, anser han snart sin vunna befordran för sin olycka, då knapp utkomst, fattigdom, förakt, förtal och ett oupphörligt arbete i och med sysslan blifvit hans lott. Denna ståndaktiga dygd, som härvid ej hugfällas och tröttnar, ej förlorar den munterhet, redighet, jämna lugn och sinnesstyrka, hvarförutan all undervisning är pedanteri och tvång, detta hjältelika mod, som sätter sig öfver alla dessa svårigheter och besegrar dem, torde lättare kunna önskas och föreskrivas än

vinnas och utöfvas. Skall därför skolverket upphjälpas ur sitt förfall, är oumgångligt, att regeringen och konsistorierna på något kraftigare sätt, än hittills skett, besörjer om skolbetjäningens nödiga utkomst och snarare befordran till uppmuntran för dugliga ämnen att därvid engagera sig. Utom denna rättelse äro alla andra författningar till skolornas förbättring tilläventyrs förgäfves. Utvägar torde icke saknas, utan att öka statens utgifter, att förbättra skolbetjäningens löner. åtminstone på de orter i riket, där klockare för sin ringa och obetydliga tjänst i samhället, utom boställen och privilegierade sportler till hälften mot pastor vid alla ämbetsförrättningar, äfven äro lönte med anseelig spannmål under namn af helgonskuld, hvilken i äldre tider till större delen tillfallit skolorna men vid anställd jämkning i senare tider åter i betydlig mån tillfallit dem; så att det gifves klockare, som utom andra nog för dem tillräckliga inkomster äga större spannmålslönen än åtskilliga lärare vid publique skolorna.

3:o) *Disciplarne.* — Det bruk, att utan afseende på härkomst och förmögenhet intaga alla ynglingar i skolan, som säga sig hafva lust till studier och frante pastors betyg därom, torde ej vara så nyttigt, som det synes. Nog ökas därigenom antalet på skolungdomen ansenligen, helst i större städer, där förmöget folk sällan neka fattiga skolgossar några styfver i veckan under namn af kostpänningar och ofta gifva dem kostdagar, men då denna kristliga sedvana egentligen gör den fattiga skolungdomen till privilegierade tiggare på stat, kan följderna ej blifva annan än ett hemligt och ofta uppenbart förakt, som först drabbar skolgossarne, sedan lärarne och hufvudsakligen själfva inrättningen, helst lusten att med anständighet få tigga och med bekvämlighet hafva sitt uppehälle varit en kraftigare driffjäder hos de fleste af dessa ynglingar att söka skolan än verklig håg för studier. Om dessa olägenheter äska rättelse i en sedvana, som vunnit burskap vid alla publique skolor, har ock dess missbruk ännu flere svåra och obehagliga följder. Dessa många medellösa ynglingar inträda i skolan utan minsta hyfsning till tal och seder, och är en lärares möda att härutinnan rätta dem ofta förgäfves samt alltid den svåraste plikt för honom att fullgöra. En mjåkig pöbelton och åtbörd, som hos dem är naturaliserad, är gemenligen omöjlig att korrigeras, och läraren får vara nöjd, om han kan förekomma,

att detta onda genom smitta utbreder sig till alla disciplarna. Läraren får ock ofta tåla den harmen, att, sedan han användt flere års arbete på en sådan tölpers hyfsning och undervisning, återgår han till en handtverkares verkstad, blifver betjänt, klockare, skrifgosse hos en skrifvare eller högst lärning på ett apotek. Härigenom händer, att knappt hälften af ynglingarna, som inskrifvits i skolan, blifva dimmitterade till akademien, och de, som ändtligen hinna så långt, äro till större delen ur stånd att där uppehålla sig en eller två terminer, utan de söka genast kondition. den de ofta äro glada att få för blotta födan. Man torde icke misstaga sig, om man påstår, att i dessa allt för sanna fakta ligger en af de hufvudsakligare orsaker till skolornas misskredit hos den förmögnare allmänheten, äfvensom här igenfinnes rätta källan till den mängd edukatorer, informatorer, pedagoger och skolmästare, som antingen tigga sig till eller påtruga det allmänna sin tjänst.

Jag vågar icke utreda de flere obehagliga följder, detta missbruk har med sig; man torde likväl med skäl kunna påstå, att en rask och duglig bonddräng har mera förtjänst och är nyttigare medlem i staten, än en tölpig student från detta stånd uppdragen. om han än skulle tigga sig fram att blifva candidatus ministerii och ordineras till en pastorsadjunkt, hvars barn han undervisat och predikstol han beträdd de flesta helgedagar i flere år för att vinna denna befordran; icke heller torde man förgå sig, om man härifrån härleder den råbet och de ohyfsade seder, hvaröfver man kanske med skäl klagat hos större delen af det yngre prästerskapet. En servil tiggareton, en gång antagen, kan svårigen rättas, och om den misskläder hvar och en fri medborgare, är den ännu mindre en präst värdig, som ej kan fullgöra sitt ämbete utan sina åhörarens aktning, hvilken själfva de frommaste får knappt kunna gifva en tölpaktig herde, som utom sin dogmatik och tillfälliga kännedom af grundspråken ej har begrepp om annan ära och ej annan kännedom af världen, än den att hafva föda af sin hjord. Men om denna orsak är den hufvudsakligaste till skolornas förfall och den privata informationens missbruk, lär den ock lyckligtvis icke vara omöjlig att afhjälpa. Det torde göra tillfyllest, att konsistorierna vid strängaste ansvar ålägga inspektorer, rektorer och kolleger att ej antaga andra ynglingar vid skolan, än de som, utom vanligt prästbevis om sin håg för studier,

äfvén fulltyga sig vara af den förmögenhet, som fordras till ousmgångliga böcker samt nödigt underhåll vid skolan och några år vid akademien; icke heller torde det skada, om ynglingar förpliktades att vid sin inskrifning i skolan nedsätta en proportionerad summa pänningar, den de vid dimission till akademien hade rätt att lyfta, men hvilken i annat fall tillföll skolan eller den lärare, som haft besvär med undervisningen. Härigenom hände väl, att antalet af skolungdomen till en början minskades: men om lärarna äro dugliga, skulle man snart se det åter tilltaga, i samma mån som förmögnare medborgares förtroende tilltog för en inrättning, hvilken då för deras barn blef mera nyttig, åtminstone efter deras öfvertygelse, och öfverflödet på sökande konditionskandidater skulle äfvén i samma mån minskas, som ingen annan ungdom tillåts frequentera skolorna, än den som hade högre ändamål med sina studier, än att genom pedagogi förskaffa sig ett uselt lufs nödortftiga bärgning. Okunnighet och ett öfverdrifvet nit för studier göra härvid ett inkast, som bör besvaras. »Om», säger man, »vägen på detta sätt skulle tillstängas för den fattigare ungdomen att idka studier, skulle lärda världen komma i saknad af många stora snillen och berömliga män, som göra fäderneslandets och tidehvarfvets heder». — Då detta inkast kanske kan bestyrkas af ett och annat sällsynt exempel, bör det ock i så måtto medgifvas, att ingen regel gifves utan undantag.

Dessa sällsynta snillen hafva sin egen stämpel och röjas utan synnerlig möda af ett uppmärksamt öga. En lärare bör icke vara förbudt att antaga en sådan yngling i sin skola, och hans egen heder ålägger honom att göra det, men att icke några misstag och underslef skulle kunna äga rum, borde det ock icke vara läraren tillåtet att i skolan ordentligen intaga en sådan yngling, utan efter föregången prøfvetid af minst ett år, hvarvid arten af hans snille och böjelser säkrast kunde utrönas, och i händelse han ej skulle äga den utmärkta skicklighet, man lofvat sig, att han då åter går till sitt förra stånd och handtering. Också lärer det medgifvas, att lyckliga snillegåfvor äro gagnande i alla stånd och äfvenså ousmgångliga för handelns, konsternas och landtbrukets bestånd som för lärda världens anseende samt att de flesta så kallade stora snillen, som göra så mycket rop, äro vid nära påseende ej annat än irrsken, som förvillla världen, skada smaken

och oskära sederna: eller hvilket vore nyttigare för det allmänna. om denna mängd romanskrifvare, charadmakare och rimsnidare blifvit från barndomen tillhållna att på en skomakareverkstad öfva sin inbillningsgäfvä med tillskärning af skor efter modet, eller att de belasta världen med sitt vittra och nymodiga kram, däri de skurit i växten emot förnuft, religion och goda seder? Äfvensom det svårligen kan bestridas, att, om de förnämares och förmögnas barn blefve med mera grundlighet och besked handledda, ersattes rikligen den brist och saknad på dugliga män, som hindren för en och annan fattig yngling att uppdragas vid studier förorsakade.

4:o) *Disciplinen*. — Härmed menar jag icke hvad under denna titel egentligen förstås, såsom den ordning, som iakttages under lektionerna eller klasserna emellan, emedan de fel, som häremot begås och väcka det allmänna missnöje, mer bör tillskrifvas lärarnas efterlåtenhet eller öfverdrifna nit än själfva inrättningen; icke heller bruket af skolugglor, frestare, stutferlor och andra barbariets instrumenter, hvarmed man i äldre tider tyranniserade ungdomen för att bilda hjärtat och bibringa kunskaper och hvilkas blotta namn är tillräckligt att i vår klemiga tid väcka afsky både för skolan och dess lärare. En klok lärare saknar icke utvägar att straffa lättjan och hämma själfsväldet hos en obetänksam yngling utan att nyttja så ohyggliga medel, hvilka ock i skolornas inventarier äro upptagna såsom obrukliga persedlar. Men under titel af disciplin förstår jag i synnerhet de åtskilliga förrättningar, som älligga skolungdomen utom skolan och hvarmed föräldrar i allmänhet äro så mycket mera missnöjda, som de i deras tanka på intet sätt höra till en god uppfostran utan i betydlig mån hindra den. Hvad som genast stöter föräldrars ömtåliga heder, är att deras barn, så snart de ingått i publike skolorna, äro förbundna att göra en del af klockarens syssla.

»Det är en förnuftig inrättning», säga de, »att skolungdomen ordentligen bevisar gudstjänsten, men att skolgossar skola bestrida sången, hänga upp numrorna och betjäna prästen, är hvarken nödvändigt, nyttigt eller passande, i synnerhet som församlingen håller klockare, som på flere ställen är bättre lönt än någon af skolebetjäningen och ej sällan har flere inkomster än alla lärarna tillhopa». Samma och ännu större missnöje röjes öfver skolungdomens betjäning vid vigslar och begrafningar. De senare in-

träffa i större städer vissa årstider flere gånger om dagen, och utom det att ömtåliga föräldrars grannlagenhet såras genom en i deras tanka föraktlig klockaresysslas bestridande af deras barn, tro de ock, att ungdomens försummelse härvid ej bör vara dem ligkiltig, att förtiga allt hvad de hafva att påminna i anseende därtill, att barnens klemiga kroppar och granna kläder onödigtvis blottställas för smuts, köld, regn och oväder. Skulle dessa bruk afskaffas, är onekligt, att lärarna miste någon del af deras ringa inkomster, som vid dylika förrättningar tillfalla dem; men det är just denna inkomst för göromål, hvilka icke egentligen tillhöra deras syssla, som bereder en stor del af det missnöje och förakt, som vanligen drabbar så väl lärarna som själfva inrättningen.

Den sedvana, att under chorer och musik af skolungdomen vissa högtidsaftnar för alla husdörrar insamla medlidande medborgares frivilliga gåfvor både för lärarna och fattiga disciplar, väcker ännu mera förakt och missnöje. Den är ock på visst sätt bortlagd på åtskilliga ställen men är likväl nog allmänt öflig vid de flesta skolor i Skåne, Blekinge och andra orter till deras ovedersägeliga skada och misskredit. Man behöfver icke utreda, huru ett så beskaffadt tiggeri, fastän privilegieradt, är både lärare och disciplar högst ovärdigt och huru det öfver skolväsendet utbreder ett förakt, som några få beskedligt tänkande medborgares omdömen ej kunna hindra och de skickligaste lärares anseende ej förmår förekomma. Men då äfven detta utgör någon del af lärarnas inkomster, synes dess afskaffande äfven så skadligt för dem, som det vore bidragande till skolornas anseende; så vida icke författningar vidtoges, hvarigenom skolans ämbetsmän på ett ordentligare och anständigare sätt kunde hafva sin bärgning. Man vågar icke mer än blott önska, -- att omant uppgifva plan till rättelse vore förmätenhet — och min afsikt är icke den att öka förslagsmakares nog stora och förhatliga antal.

5:o) *Beneficier*. — Under denna titel omfattas allt slags understöd, som antingen genom regeringens föranstaltande eller välgörande medborgares gåfvor blifvit anslaget till uppmuntran för fattig ungdom att idka studier. Ingen ting synes underligare och orimligare än att anse dessa beneficier, hvilkas ändamål är skolornas uppkomst, för en orsak till deras förfall; men erfarenheten intygar, att, på det sättet de vanligen distribueras, de verkligen

äro det. Att utreda detta torde af fördomen och ett blindt nit för plägseder, som af gammal häfd äro heliga, anses för gudlöst och en straffbar förmätenhet, en föraktlig tadelsjuka. — Men sanningen är öfver fördomen, och om dess enfald gäckas af makt-språkets myndiga ton, har den icke desto mindre sitt värde, fast dess förtjänst därigenom undangömmes. Det är en ofelbar sanning, att fattigdomen i och för sig själf ej har någon förtjänst till befordran, ehuru det är medborgares skyldighet att upphjälpa den usle ur nöd, att han må blifva nyttig för staten.

Det är ock en saning, att fattigdomen och ämbetsmannavärdigheten allt för ofta stå tillsamman; och om detta är en olägenhet, som inom den respektabla ämbetsmannakorpsen har så många öfverklagade obehagliga följder, så tyckes den principen, att genom stipendier bereda den medellösa delen af allmänhetens ungdom till tjänstemän, vara äfvenså skadlig för det allmänna som den okunnighet och oskicklighet, som genom ett vårdslösadt och förvändt uppfostringssätt hos de förnämde och förmögnares söner förorsakas. Också är det en sanning, att de närande lemmars antal i ett samhälle aldrig är för stort och icke nog kan förökas samt att denna mängd extra-tjänstemän, vikarier, spekulanter, klienter och småherrar, hvilken lik en syndafloed öfversvämmar alla stater, icke nog kan förminsas. —

Om det då är en skyldighet att befrämja de förras trefnad och anseende, kan denna plikt icke förenas med alla de betydliga uppmuntringar och den förmånsrätt, man gifver dessa senare. Bondens och handtverkarens son, som lämnar plogen eller verkstaden att ingå i skolan, blifver i och med detsamma en tärande lem i samhället, som lik vattubien af andras svett skall suga sitt uppehälle. Af 1,000 exempel kan väl ett och annat bevisa, att han varit sin befordran värdig och att han med ypperliga fäderneslandet bevista tjänster återbetalt sin skuld till det allmänna för uppfostran och utkomst, men dessa få undantag kullkasta på intet sätt de anförda grundsatser.

Såsom följd häraf vågar jag likväl icke yrka, att dessa beneficier, som årligen i skolorna utdelas, äro i och för sig själf skadliga; jag vill tvärtom påstå, att de både äro nyttiga och oumgängliga, om de distribuerades till sitt rätta ändamål, som egent-

ligen lär vara den kvicke, skicklige, flitige och behöfvande ynglingens uppmuntran att idka studier.

Men då fattigdom och behof vid stipendiens utdelning alltid stå i främsta rummet, är det icke tillåtet för dem, som härom disponera, att göra mesta afseendet på skicklighet och förtjänst, såvida de icke vela blottställa sig för de förklenligaste tillmälen att vara obarmhjärtiga och samvetslösa. Den ovedersägligen nyttiga täflan, att genom flit, seder, snille och skicklighet göra sig förtjänt till dessa beneficier, kommer således icke egentligen i fråga; utan äro de, på vanligt sätt utdelta, rättare en sold, som betalas åt medellös ungdom, därför att den är god och upptager sitt rum i skolan samt tillåter lärarna tråka med sin undervisning, liksom själfva inrättningen och lärarnas lektioner vore af så liten vikt och nytta, att ungdomen genom mutor skulle öfvertalas att gagna dem. Denna beskyllning få skolorna och deras lärare ofta uppbära i och för dessa beneficier, då de däremot, rätt utdelta, ofelbart skulle göra största nytta, i synnerhet som de icke sällan öfverstiga flere af lärarnas tillslagna lön. Om därför denna anseliga summa indeltes uti flere större och mindre premier eller priser för hvarje klass i skolan och för hvar lektion där gifves, — och om efter anställd offentlig examen dessa priser utdeltes åt de ynglingar, som gjort största framsteg utan egentligt afseende på deras villkor; — skulle man röna en helt annan verkan af dessa beneficier. Titlarna — för numrors upphängande i kyrkan — för fattigbössans kringbärande vid begrafningar och barndop -- för ord. och extra ordinarie koralist — till böcker — till kostpenningar m. m. skulle alldeles försvinna ur distributionslistan, och den pryddes däremot med namnen på de ynglingar, som framför ändra utmärkt sig i alla de studier, som i skolan idkas och dem skoleordningen föreskrifver.

Genom en sådan författning torde ämbetsmännen och invånarna i städerna utan svårighet förmås att bevista dessa offentliga förhör. De, som ägde sina söner i skolan, skulle fika efter den ljufva tillfredsställelsen att själfva vara vittnen till de framsteg, som kunna göra dem berättigade till en hedrande belöning. De dagar, då dessa förhör hållas, borde vara skolans stora högtidsdagar, och skulle någon yngling väl finnas utan åtrå att blifva förtjänt till ett af dessa premier, som kunde göra minnet af en

sådan dag för all dess tid heligt? Eller skulle icke denna täflan, dessa belöningar vara mera talande till hjärtat och kraftigare egga snillet, gifva verksamhet åt fliten och styrka tålmodet vid en och annan svårare lektion, än kanske alla lärarens förmaningar under hela året tillhoppa tagna? Härigenom kunde icke den fattige ynglingen lida någon orättvisa, ty om han vore förtjänt till understöd och uppmuntran, skulle den icke heller fela honom; äfvensom han i annan händelse häraf borde öfvertygas, att hans utkomst och lycka borde sökas genom annan utväg än studier. Jag vågar icke nämna något om sättet att proportionera dessa premier eller att oväldigt utröna de täflandes företrädesrätt. De högt upplysta män, som hafva öfverinseendet öfver rikets skolväsende, kunna icke misstaga sig att härom stadga sådana författningar, som svara mot ändamålet och äro lämpliga till alla härvid mötande viktiga omständigheter, om de skulle någon gång finna en sådan ändring vid beneficiernas distribution nyttig för skolorna.

6:o *Ferier*. — Den kloka författning, att skolornas ämbetsmän vissa tider på året äga tillstånd att taga sig något anderum — någon liten hvila under ett arbete, som är mera ihärdigt och förenadt med flere besvär och olägenheter än kanske alla andra sysslor, torde medgifvas vara högst rättvis och billig.

Men det är ej alltid billighet och rättvisa kan synas, eller deras röster kunna höras under sorlet af fördomens och egennyttans mera högstämmiga ton. — Man påstår därför, att dessa ferier i så måtto skada undervisningsverket, som de lämna ungdomen tillfälle att under denna ledighet öfva åtskilligt själfsväld, samt glömma bort en del af hvad den läst under arbetstiden; och då detta kan bestyrkas af ett och annat exempel, blifver det svårt nog att bestrida. Detta har ock förmått åtskilliga lärare att icke gagna sin förunta hvilotid utan fortsätta undervisningen under ferierna för att bibehålla det allmännas förtroende och att vinna någon hjälp till sin utkomst för denna privata information. Att afskaffa dessa ferier vore således att ej allenast göra skoleket tungare utan ock att beröfva oxen, som tröskar, en del af sin föda, just därför att han drager sitt ok mera jämnt och med mindre hvila än andre. Också lärer det medgifvas, att ej alla lärares kropps- och sinneskrafter skulle synnerligen länge uthärda

med ett oupphörligt arbete, utan att tillåtas någon gång flåsa ut. Att känslorna förlora sin liflighet, sinnet blifver nedslaget och själen liksom förlorar sin verksamhet och värma under ett oupphörligt svårt arbete, är äfven så naturligt som att själfva oljan fryser, då den länge utsättes för en sträng köld.

Således, om dessa ferier hafva olägenheter, som till en del orsaka allmänhetens missnöje med skolorna, lärer också dessa olägenheter, deras orsaker och påföljder icke vara de lättaste att förekomma. De stora och namnkunniga män, åt hvilka monarken anförtrott skolverkets förbättring och omvårdnad, kunna ickesakna utvägar att afhjälpa denna och flere skolornas öfverklagade brister.

— Emellertid vågar jag hoppas, att det icke är desse herrar och män ovärdigt att granska de orsaker, jag vågat uppgifva till skolornas misskredit och förfall samt den privata informationens missbruk, äfvensom att min afsikt icke misskänes.

Non ignara mali miseris succurrere disco. Virg.

Biskop Wallqvist har i den år 1790 tryckta inledningen till fjärde flocken af hans eckl. samlingar gjort ett ganska utförligt uttalande om skolundervisningen vid rikets läroverk och äfven klandrat »den privata informationens missbruk». Af en närmare jämförelse mellan detta Wallqvists uttalande och här införda pedagogiska afhandling framgår emellertid, att den senare säkerligen icke är Wallqvists eget alster. Ej heller kan den vara författad af någon Vexjö-pedagog på den tiden, ty af de förhållanden, som då voro karaktäristiska för skolväsendet och skolorndomen i vår provins, finns där intet spår. Författaren måste alltså hafva sin erfarenhet från annan ort. Man kan knappast misstaga sig genom att gissa på Strängnäs stift. Att gissningsvis nämna bestämd person såsom denna skrifts författare, därtill har jag intet annat skäl, än att det i uppsatsen framträdande lefvande intresset för ämnet i förening med grundlig sakkännedom speciellt rörande Strängnäs stift hörde till de förutsättningar, som tvifvelsutan i mycket hög grad förefunnos hos den man (J. Möller), som jag anser hafva författat de trenne här ofvan införda afhandlingar. Det må nu hafva varit denne eller någon annan från Wallqvists födelsestift bördig närmare bekant till honom, som skrifvit denna uppsats,

det vissa är i alla fall, att den i många punkter slår hufvudet på spiken, t. ex. då det heter: »De flesta s. k. stora snillen, som göra så mycket rop, äro vid närmare påseende ej annat än irrsken, som förvilla världen, skada smaken och oskära sederna: eller hvilket vore nyttigare för det allmänna, om denna mängd romanskrifvare, charadmakare och rimsnidare blifvit från barn- domen tillhållne att på en skomakareverkstad öfva sin inbillnings- gäfvä med tillskärning af skor efter modet, eller att de belasta världen med sitt vittra och nymodiga kram, däri de skurit i växten emot förnuft, religion och goda seder?»

På goda reformtankar, af hvilka flere länge sedan blifvit fruktbärande och kanske ännu flere bort blifva det, är, som synes denna lilla pedagogiska uppsats så rik, att den trots sin åldom- liga prägel ännu bör kunna läsas med intresse och vinna be- aktande.

Josef Rosengren.

De äldsta urkunderna rörande ärkestiftet Hamburg-Bremen och den nordiska missionen.

För den, som vill söka tränga in i svenska kyrkans historia, möter redan vid första steget en särskild svårighet. Kristendomens införande i Norden sammanhänger ju på det närmaste med bildandet af ärkestiftet Hamburg-Bremen. För dettas äldsta historia saknas ingalunda källmaterial, och alla kända urkunder finnas tillgängliga i tryck. Men svårigheten ligger i dessa urkunders beskaffenhet. Många af dem föra oss midt upp i den tidigare medeltidens stora förfalskningsarbete; det kräfvdes en noggrann granskning med front både mot godtrogenhet och hyperkritik, om man ur dokumentsamlingarna skall kunna utsöndra det äkta och eventuellt äfven ur det förfalskade utskala en historisk kärna. Först sedan detta skett, kan man bilda sig ett omdöme om, i hvad mån kyrkans första inträngande i Norden låter sig historiskt klargöras. Måhända skall från denna synpunkt sedt en eller annan af Årsskriftens läsare finna det vara af intresse att taga kännedom om nedanstående undersökning, hvilken tillkommit under studiet af de i densamma behandlade källorna och urkunderna. En förnyad granskning af källmaterialet är ej heller obehöflig; det resultat, till hvilket de ingående undersökningarna särskildt på 1860- och 1870-talen kommo, och hvilket allt sedan Dehios grundläggande arbete (se nedan) bestämt den moderna historieskrifningen, ha flere nutida forskare både på grund af diplomatisk-paleografiska och historisk-kritiska undersökningar velat störta alldeles öfver ända. — Här föreliggande studie har följt källorna till omkring år 865, då ett tämligen markeradt utvecklingsskede vinner sin afslutning; blott på en punkt har anledning förefunnits att här öfverskrida denna gräns.

Inledning: Urkundsamlingar och litteratur.

Den viktigaste samlingen af tryckta urkunder om ofvanstående ämne finnes hos J. M. Lappenberg: *Hamburgisches Urkundenbuch*, band I, Hamburg 1842.¹ En samling utdrag ur urkunderna enligt moderna editionsgrundsatser och med ytterligt gående kritik af deras äkthet gifver P. Hasse: *Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden I*, 1886.² Ph. Jaffé: *Regesta pontificum romanorum 1851*³ är den förnämsta samlingen af påfliga urkunder. Samma författares *Bibliotheca rerum germanicarum 1864—73* innehåller ock en och annan urkund, som faller inom vårt härvarande område. En mycket viktig samling tryckta urkunder lämnar J. H. Klippel såsom bilagor till sitt eljest föga betydande arbete *Lebensbeschreibung des Erzbischofs Anskar*, Bremen 1845.⁴ Petrus Lambechius: *Origines Hamburgenses I, II*, Hamburg 1706⁵ meddelar likaledes ett flertal dokument, af särskildt intresse därför att deras text ofta står Philipp Cæsars märkliga arbete *Triapostolatus septentrionis* (se nedan) nära och bereda tillfälle att iakttaga åtskilliga interpolationers historia. I den väldiga samlingen af G. H. Pertz: *Monumenta Germaniæ historica*, Hannover 1826 ff.⁶ ingå alla de medeltida annaler och krönikor, som för vår uppgift komma i betraktande. En nyare edition af riksannalerna gifver F. Kurze i skolupplagan af *Scriptores rerum germanicarum* n:o 43 1895 (ej mig tillgänglig). Rimberts *Vita Anskarii* och *Vita Rimberti* hafva användts i den af G. Waitz 1884 utgifna mönstergilla editionen,⁷ jämförd med den af Lambechius a. a. läm-

¹ Citeras i det följande H. U. B. Boken är mycket sällsynt, enär nästan hela upplagan förstördes. Ett exemplar finnes dock i Kungl. Biblioteket i Stockholm.

² Citeras Hasse.

³ Citeras Jaffé. 2:a upplagan utkommen 1885.

⁴ Citeras Klippel. Om värdet af Klippels egen framställning, se J. M. Lappenbergs mästertliga recension i Schmidts *allgemeine Zeitschrift für Geschichte* 1846.

⁵ Citeras Lambechius I, II.

⁶ Citeras Pertz M. G.

⁷ V. A. ed. Waitz.

nade. J. Langebeks *Scriptores rerum Danicarum* tom I 1772, och E. M. Fants *Scriptores rerum Suecicarum mediæ ævi*, tom II, 1828, innehålla en del legender om Anskarius från den senare medeltidens missaler och brevvarier etc.¹

De viktigaste mig tillgängliga källkritiska studierna öfver här ifrågakommande urkunder hafva varit W. Wattenbach: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter* I, II, 4 uppl., Berlin 1877,² Karl Koppmann: *Die ältesten Urkunden des Erzbisthums Hamburg-Bremen*, Inauguraldissertation in Göttingen 1866,³ G. Dehio: *Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen*, 1877, särskildt i de till del I bifogade Anmerkungen und Kritische Ausführungen,⁴ J. v. Pflugk-Harttung: *Die ältesten Bullen des Erzbistums Hamburg-Bremen*, i *Forschungen zur deutschen Geschichte*, band 23, 1883,⁵ (en diplomatisk-historisk undersökning), samt H. v. Schubert: *Ansgar und die Anfänge der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte* 1901,⁶ i *Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte* II Reihe II Band. Andra undersökningar om enskilda urkunder anföras för hvart särskildt ställe. En särskild ställning intager J. von Pflugk-Harttungs: *Die Bullen der Päpste bis zum Ende des zwölften Jahrhundert* 1901, en ingående paleografisk och diplomatisk undersökning öfver bullornas yttre, deras material, skrifttyp, sigill etc., beträffande här föreliggande uppgift af stort värde som hjälpmedel bredvid författarens nyssnämnda kortare undersökning, när det gäller att bestämma vissa falska bullors verkliga ålder.

Bibliografiska förteckningar öfver både källsamlingar och litteratur återfinnas hos F. Witt: *Quellen und Bearbeitungen der schleswig-holsteinischen Kirchengeschichte* 1899 (Reihe I, Band 1 af *Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte*), där dock åtskilligt ej oviktigt saknas, samt

¹ Handskrifna legender finnas flerstädes, t. ex. i Uppsala Bibliotek cod. n:o 23, *catalog. Benzelius* och i Kungliga Biblioteket i Stockholm cod. A. 56, *enl. Fant II s. 260 ff.*, där den ofvannämnda samlingen återfinnes.

² Citeras Wattenbach. 7:e upplagan, utgifven af F. Dümmler, utkom 1904.

³ Citeras Koppmann.

⁴ Citeras Dehio.

⁵ Citeras Pflugk-Harttung.

⁶ Citeras v. Schubert: *Ansgar*.

F. C. Dahlmann och G. Waitz: Quellen und Bearbeitungen der deutschen Geschichte, 7 uppl., utgifven af E. Brandenburg 1906 med Ergänzungsband 1907. För nyare svensk litteratur torde äfven observeras K. Setterwall: Svensk historisk bibliografi 1875—1900, 1907.

Bearbetningarna öfver tidens historia komma vid denna källstudie endast i andra hand till användning. Blott några af de viktigaste må ock nämnas. Rimberts Vita Anskarii hör närmast till primärkällorna. På gränsen till denna står ock i vissa afseenden framställningen af Nordens historia hos medeltidens store mästare i historieskrifning Adam af Bremen: Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum (tryckt bl. a. i *Scriptores rerum Germanicarum*). Han öste ur Vita Anskarii, Bremer-arkivets urkunder, som vi äga bevarade i afskrift (se nedan), samt, äfven någon enda, som ej blifvit på annat sätt bevarad. Snart kom Anskariuslitteraturen att utgå från Adams redan åtskilligt färgade framställning och från den frodigt växande legenden; Vita A. var vid nyare tiders början redan förkommen. Ett nytt skede i historieforskningen om denna tid kom med den för sina växlande lefnadsöden bekante katolske konvertiten Philipp Cæsar. Denne påträffade i Hamburg åter Vita A. i en gammal visserligen interpolerad (se nedan) handskrift och utgaf den förkortad tillsammans med biografierna öfver Willehad och Rimbert i *Triapostolatus septentrionis* 1642; i ett appendix tryckte han åtta urkunder om Hamburg—Bremens äldsta historia, hvilka han i afskrift fann på pergamentomslaget till sin hamburgerkodex. Såväl Vita A. som urkunderna blefvo af utomordentlig betydelse för forskningen; de senare ha, som nedan skall ådagaläggas, visat sig alla vara äkta (utom en) och återgifva den samling urkunder, som Anskar själf föranstaltade.¹ På grundvalen af Cæsars upptäckt skrefvos nu de flesta bearbetningarna af tidens historia. Ny förvirring åstadkommo emellertid i 18:e århundradet de djärfva Corveyska förfalskningarna af katoliken F. C. Paullini († 1712) och protestanten J. F. Falke († 1753),² hvilka allmänt troddes och

¹ Om Anskars urkundsamling, se nedan vid Vita Willehadii, Anskars rundskrifvelse och de respektive urkunderna.

² Se nedan till afdelningen: de corveyska annalerna.

som påverkat framställningen äfven hos H. Reuterdahl i hans Svenska kyrkans historia, del I, 1838 (den eljes förnämsta svenska framställningen af Sveriges missionering) och C. A. Cornelius i hans Handbok i svenska kyrkans historia (3 uppl. 1892). På ett afgörande sätt ådagalades de corveyska källornas oäkthet genom P. Wigand: Die corveischen Geschichtsquellen 1841 (utförligare se nedan). — Tusenårsjubileerna 1826 och 1865 framkallade en rik litteratur, som snarare medverkade att förvränga än att klargöra den historiska Anskar-bilden. Jämförelsevis värdefullast voro katoliken Tappehorns *Leben des heiligen Ansgar, Münster* 1863¹ och dansken Rördams *Ansgar og missionen, Köpenhamn* 1865. Bland de svenska bidragen kunna nämnas C. E. Bexell: *Ansgarius* 1830, och J. C.: *Ansgarius, nordens apostel* 1865. — Viktigare än Anskarius-biografierna voro Lappenbergs ofvannämnda recention af Klippel 1846 och en recention öfver Anskarius-litteratur af A. Schumacher i *Bremisches Jahrbuch* II 1866, sid. 444 ff. — G. Waitz' berömda *Geschichte Schleswig-Holsteins*, stora upplagan 1851—54, och lilla upplagan (»kleine Waitz») 1864 gifva intet för vår undersökning. Detsamma gäller en annan af Tysklands klassiska historici, F. Ch. Dahlmanns *Geschichte Dänemarks* 1840—43. Däremot begynte en ny och rikare period med E. Dümmlers 1862 först utkomna *Geschichte des ostfränkichen Reiches*, hvilket gaf den yttre ramen för händelserna i Norden. Ur dansk synpunkt orienterade F. Vedel: *Den sønderjydske Kirkes Historie* 1863. Sedan Ph. Jaffé i *Regesta pontificum* gripit sig an med verklig källkritik, nådde denna en glänsande utveckling genom K. Koppmans ofvannämnda arbete 1866. Så var materialet förberedt för det stora sammanfattande och genom ytterligare källkritik framåtförande arbetet af G. Dehio: *Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen* 1877. Samtidigt utgaf dansken A. D. Jørgensen ett i flere afseenden värdefullt arbete: *Den nordiske Kirkes grundlæggelse og første udvikling* I 1874—78.² År 1877 kom ock Wattenbachs ofvannämnda betydande källkritiska undersökning i Deutsch-

¹ Citeras Tappehorn.

² Citeras Jørgensen.

lands Geschichtsquellen. — På den i dessa arbeten lagda grunden bygga de nyare stora historiska framställningarna, bland andra H. Hildebrand: Sveriges medeltid, del III 1898 ff.,¹ Sveriges historia från äldsta tider etc., Band I, del 2, utgifven af H. Hildebrand 1905, och Danmarks Riges Historie, del I, utgifven af J. Steenstrup 1897 ff. Äfven förtjänar att nämnas H. Olriks Historiske Oplysninger, bifogade P. A. Fengers öfversättning till danska af Vita Ansgarii 1885² och J. O. A(ndersen) art. Ansgar, i Kirkeleksikon for Norden I, 1897 ff. — Ett på visst sätt nytt skede på detta forskningsområde begynte emellertid redan på 1880-talet genom Pflugk-Harttungs nyssnämnda diplomatiska undersökningar, genom hvilka han rubbade äfven på dokument, hvilkas äkthet hittills ansetts stå utom allt tvifvel. I stället för texterna i Lappenbergs Urkundenbuch trädde originalurkunderna eller kopiorna, af hvilka flertalet finnas i hannoveranska statsarkivet.³ Ytterligare ett steg i negativ kritisk riktning tog Hasse a. a. En höjdpunkt i hyperkritik har nåtts i en dissertation i Jena 1888 (89) af Fr. Tamm: Die Anfänge des Erzbistums Hamburg-Bremen.⁴ Försiktigare men i Pflugk-Harttungs och Hasses spår hafva under senaste åren flere inlägg i tyska tidskrifter gått (se för hvar särskild urkund). — I det hela återgripande till Dehio, med sund och måttfull kritik är sammanfattningen i Al. Michelsens art. Anskar i Herzogs Realencyklopädie 3 uppl. (RE3), omarbetad af A. Hauck. Den sistnämnde har ock i Kirchengeschichte Deutschlands II:2 1900⁵ på ett glänsande sätt satt in Hamburg-Bremens och den nordiska missionens historia i den stora historiska utvecklingen. I samma anda, fast med trängre ram, skref H. von Schubert efter förnyad källpröfning sin ofvannämnda Ansgar etc. 1901. I vidare sammanhang har v. Schubert åter

¹ Citeras Hildebrand.

² Citeras Olrik.

³ En redogörelse för, hvar de påfliga urkunderna finnas, gifver A. Brackmann: Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mitteldeutschlands, i Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften 1904; där medtagas äfven Stockholm, Uppsala och Köpenhamn.

⁴ Citeras Tamm; om hans ståndpunkt se nedan Pascalis I:s bulla och fl.

⁵ Citeras Hauck.

på ett mästerligt sätt skildradt denna tid i sin stora Kirchengeschichte Schleswig-Holsteins, I 1907,¹ där äfven ny speciallitteratur om de religiösa och etnografiska förhållandena återfinnas. — I Sverige gaf professor H. Lundström en på de nyaste forskningarna grundad korrigering af och komplettering till den Reuter Dahl-Corneliussska framställningen af Anskar och nordiska missionen, i Kyrkohistorisk Årsskrift 2:a årg. 1901, s. 187 ff.² Vid ungefär samma tid upptogs Anskars historia till ingående studium af dr J. Helander. Döden hindrade honom från att fullborda och i tryck utgifva ett delvis redan utarbetadt större arbete; ett brottstycke af detta finnes tryckt i Kyrkohistorisk Årsskrift 6:e årg. 1905. Af honom är ock artikeln Ansgarius i Nordisk Familjebok, ny upplaga, band I.

I. De närmaste förutsättningarna för den nordiska missionen.

Det första kända försöket till missionsverksamhet i Norden gjordes af Bonifatius' förelöpare Willibrord, som enligt en berättelse af Alcuin³ vände sig till danskarna och på hemvägen missionerade på Helgoland. Om detta försök verkligen existerat, blef det dock utan synbart resultat och kan här förbigås. Först i samband med Karl den stores krig mot sachsarna togs det första bestående steget till nordisk mission; det var när Karl 787 lät viga anglosachsaren Willehad till den förste biskopen öfver sachsarna med säte i Bremen.⁴ Willehad dog visserligen redan 789, men resultatet af hans

¹ Reihe I, Band 3 af Schriften des Vereins für schleswig-holsteinische Kirchengeschichte; citeras v. Schubert: Schleswig-Holstein. — Om v. Schuberts bok förtjänar lifligt erkännande, kan en opartisk läsare dock ej undgå att obehagligt beröras af den »stortyska» ton, som möter och som finner kärnan af dessa länders historia vara »das siegreiche Vordringen des deutschen Wesens». »Die Vereinigung Schlesiens mit Holstein und beider mit Deutschland ist der Sieg des Deutschtums. Das ist die weltgeschichtliche Bedeutung der schleswig-holsteinischen Frage.»

² Citeras Lundström.

³ Ed. Jaffé: Bibliotheca rerum Germanicarum VI, 39 ff.

⁴ Om källorna för denna uppgift äfvensom om de falska urkunderna för biskopadömet Bremens stiftande, se nedan.

utmärkta missionsarbete ägde bestånd.¹ Kristendomen hade nått Elbe. Först sedan Karl gifvit sachsarnas motstånd sista slaget 804, kunde han emellertid skrida till upprättandet af ordnade och bestående förhållanden kring Bremens och Bardowieks (det senare Verdens)² biskopsstift. Mellan 809 och 812³ tog han det första försiktiga steget vidare genom att låta ärkebiskop Amalar af Trier inviga en »ecclesia primitiva» i Hammaburg på andra sidan Elbe. Om Karl själf haft planen att här grunda ett nytt biskopsstift för Nordalbingien med verksamheten utsträckt till Skandinavien, är osäkert.⁴ Men i hans stora politiska idé om ett kristet universalrike låg tanken in nuce och måste snart framträda. Så lades nu i verkligheten grunden till Nordens evangelisering. De urkunder om dessa händelser, som vi äga tillgängliga, må därför närmast behandlas.

De värdefullaste äro karolingertidens årskrönikor eller *de karolingiska annalerna*. Just under karolingertiden börjar denna gren af historieskrifningen att utveckla sig. Dessa i början så torftiga förteckningar öfver årets händelser äro framkomna i England af intresse för missionsarbetet,⁵ först i form af marginalanteckningar på andra dokument; verkliga årsböcker uppstodo. Från de enstaka klostren, där dessas historia stod i förgrunden, spred sig bruket att skriva årsböcker till högt uppsatta män med vidare intressen och blef snart allmänt i hela det kristnade Europa. Särskildt vid hofven vinlade man sig om dylika anteckningar, omfattande hela riket; så uppstodo riksannalerna, de för oss viktigaste. Deras värde växlar betydligt, ej blott beroende på stoffets fyllighet och tillförlitlighet, utan ock i mycket på afskrifvarnas

¹ Hans lif är skildradt i Vita Willehadii, som Cæsar utgaf samman med Vita Anagarii, se vidare nedan.

² Jfr F. Wichmanns värdefulla *Untersuchungen zur älteren Geschichte des Bisthums Verden*, i *Zeitschrift des hist. Vereins für Niedersachsen* 1904 s. 275 ff. (och 1905 sid. 1 ff.). Han finner stiftet Bardowiek stiftadt af Karl den store och biskopssätet flyttadt till Verden mellan 834—847 (enl. vanlig datering 814).

³ v. Schubert: *Schleswig-Holstein* s. 33.

⁴ Jfr Lundström s. 187, och nedan om den historiska inledningen till Gregorius IV:s diplom.

⁵ Wattenbach I s. 115 och i allmänhet för det följande om annalerna.

större eller mindre noggrannhet. Pertz har i tom I samlat nästan alla de bevarade annalerna från karolingertiden. Här må blott de behandlas, som lämna väsentliga bidrag till Sachsens historia under Karl (och Ludvig den fromme).

Vi påträffa då först en årskrönika af mera riks- än lokal natur, hvilken af Pertz fått namnet *Annales Laureshamenses*;¹ den omfattar Karl den stores lefnad. Den är i sin fortsättning från år 785, särskildt för åren 791—803, nästan identisk med *Annales Laurissenses minores*,² hvilka ock behandla tiden från 700-talets förra hälft till år 817. Laurissenses minores hafva en bättre paralell i den viktigaste af alla bevarade karolingiska krönikor, *Annales Laurissenses majores*,³ 741—829, hvilken liksom minores fått sitt namn efter byn Lorsch, där den viktigaste (nu förlorade) handskriften öfver bägge först påträffades. — Nästan alla karolingiska annaler hafva, särskildt från omkring 800, blifvit inväfdade i hvarandra. troligen på grund af senare samarbetningar, möjligen ock på grund af någon gemensam, nu förkommen urkälla. Om annalernas inbördes beroende, om källor etc., finnas ett flertal hypoteser, hvilka alla synas ungefär lika goda — och obevisbara.⁴ Blott på en mycket viktig punkt må här dessa frågor upptagas. Den nyssnämnda förlorade handskriften till de egentliga Lorsch-annalerna (majores) hade visat, att dessa gingo

¹ Pertz, M. G., I s. 22—29.

² Pertz, M. G., I s. 112—123; hos Dahlmann—Waitz och de nedan nämnda nyare författarna användes den väl riktigare beteckningen *Chronicon Laurissense*.

³ Pertz, M. G., I s. 134—218; enligt Monod (se nedan) rättare kallade »de kungliga annalerna», emedan de äro de verkliga riksannalerna (ej alls författade i Lorsch).

⁴ Den mig tillgängliga ojämförligt förnämsta undersökningen på detta område är G. Monod: *Études critiques sur les sources de l'histoire carolingienne I Des origines a 839*, Paris 1898 (i Bibliothèque de l'école des hautes études 119). En värdefull komplettering till denna bildar Strassburger-professorn H. Blochs anmälan i *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1901. Äfven bör observeras den något äldre, men ej obetydande undersökningen af J. Bernays *Zur Kritik der Karolingischen Annalen*, diss. Strassburg 1883. En redogörelse för de bevarade handskrifterna lämnar F. Kurze: *Über die Karolingischen Reichsannalen 741—829*, i *Neues Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde* Band 19 1894 sid. 295 ff. Se vidare till *Annales Einhardi*.

blott till 788 och att de hade en särskild fortsättning för åren fram till 829. Denna fortsättning har emellertid af Pertz sammanfogats med de egentliga Lorsch-annalerna under ofvansående gensamma namn. Numera betecknas dock fortsättningen med ett särskildt namn, *Annales Einhardi*, emedan den af de flesta forskare, äfven Pertz, ansetts härleda sig från Karls bekante historieskrifvare Einhard. Dennes författarskap till dessa annaler har dock på flera håll kraftigt bestridits, bl. a. på grund af ingående språkliga analyser; likheterna mellan annalerna och Vita Karoli (om denna skrift, se nedan) förklaras så, att Einhard i sin Vita Karoli använt *Annales Einhardi*, hvilka alltså i sin första del måste vara tillkomna före Vita Karolis författande (o. 817). Annalerna sönderplockas och fördelas på flera författare. Till denna åsikt sluta sig med olika variationer Wattenbach,¹ G. Monod,² H. Bloch³ och senast en ung forskare H. Wibel i en vidlyftig, mycket uppmärksammat dissertation: *Beiträge zur Kritik der Annales regni Francorum etc.*, Strassburg 1902. Den flitigaste nutida författaren på detta område, F. Kurze, har en helt annan teori. Han förnekar visserligen Einhards författarskap till *Annales Einhardi*, men anser däremot att Einhard skrifvit en stor del af en nu förkommen samling, de verkliga riksannalerna, ett stort verk, som omfattade tiden 741—829; likaledes har Einhard skrifvit första delen af *Annales Fuldenses* (om dessa, se nedan). *Annales Fuldenses* hafva legat till grund för författaren af *Annales Einhardi*; dessa senare äro sålunda tillkomna i ett slag först efter 829 och bygga på Einhards äkta författarskap, äfven på Vita Karoli.⁴ — Huru än förhåller sig

¹ I s. 164 f.

² 789—801 den första delen, författad kort efter 801, använd af Vita Karoli; 802—829 direkta uppteckningar af samtida, flere stycken.

³ Den första delen är hvarken skrifven kort efter 801 eller efter 829 (så Kurze, se nedan), utan räcker till 815 och är skrifven före 817 af en äldre sachsare, som varit ögonvitne (ej Einhard); denna har använts af Vita Karoli, som skrifvits mellan 817—824.

⁴ Den moderna editionen af *Annales Einhardi* m. fl. är som ofvan angifvits gjord af Kurze. Sina teorier om annalerna utvecklar han dels där, dels i en mängd uppsatser i *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, t. ex. *Über die karolingischen Reichsannalen 741—829* i Band 20, 1895, sid. 9 ff.

med tillkomsten af *Annales Einhardi*, äga vi i alla händelser en värdefull bekräftelse af sakuppgifterna såväl där som i *Annales Laureshamenses* och de båda Lorsch-annalerna däri-genom, att de alla hafva samarbetats i en krönika till år 818 från Moissac, därför vanligen kallad *Chronicon Moissiacense*,¹ hvilken ofta återger annalerna ordagrant. Denna krönika är författad redan under Ludvigs tid.²

Af de hittills nämnda står *Annales Einhardi* främst i fråga om språkets behag och händelsernas konstnärliga sammanfogande. Denna såväl som *Laurissenses Majores* och *Laureshamenses* äro historiska källor af största värde, hvilka i sammanträngd korthet men med en för den tiden ovanlig fullständighet och öfversiktligket berätta tilldragelserna under kejsar Karls hela regering. De visa sig härigenom ej vara alster af någon munk i ett aflägsset kloster utan fastmer vara upptecknade af personer, som stått hofvet och centralregeringen nära och kunnat öfverskåda det hela (Leopold von Ranke, enl. Wattenbach, I s. 158). Därför hafva de ock haft blick för och behandlat nordiska missionens förhistoria, t. ex. det viktigaste af Karls företag mot sachsarna, åtgärderna 804 för att slutgiltigt trygga kristendomen i landet, nordmännens härjningar, kyrkors uppbrännande och nyas uppbyggande, wichmodingarnas bortförande från deras hem mellan Weser och Elbe till Frankrike (hvarifrån de senare återvände som kristna, enligt en trovärdig uppgift i Ludvig den frommes falska urkund³ (se nedan) etc.

Band 21, sid. 9 ff., och Zur Überlieferung der karolingischen Reichsannalen, band 28, 1903, sid. 619 ff., tillika ett försvar mot H. Wibels kritik i dennes nyssnämnda afhandling: Beiträge etc. (där kritiken riktades ej blott mot Kurzes teori om annalerna, utan äfven mot hans edition af *Annales Einhardi*). Wibel har i samma band af N. A. en Erwidring. Att här närmare ingå i denna lärda kontrovers skulle föra för långt. Redaktionen af N. A. sluter sig till Wibel; se band 28, sid. 250 f. — H. von Schubert i Ansgar sid. 152 ställer sig oafgjord till frågan om Einhards författarskap till *Annales Einhardi*. Om ytterligare litteratur, se Dahlmann-Waitz s. 224 ff. och Ergänzung s. 52 f.

¹ Pertz M. G., s. 280—313.

² F. Kurze i Die Verlorene Chronik von St Denis, Neues Archiv 28, 1903, gör s. 30 f. gällande, att till grund för denna *Chronicon Moissiacense* liksom för flere annaler legat en nu förkommen krönika, som gått till 805 och som stått de ursprungliga riksannalerna nära. Så ock redan J. Bernays a. a.

³ Dehio, I s. 21 anm. 3.

Ungefär samma uppgifter som ofvannämnda annaler om nordiska missionens förhistoria lämnar Einhards mest berömda verk, det nyssnämnda *Vita Karoli*,¹ hvilket trots sina talrika historiska misstag är ett af medeltidens få klassiska historiska arbeten. Det författades kort efter Karls död, enär det finnes omnämndt af en samtida redan år 820.² Dess största förtjänst är den konkreta och plastiska framställningen af personligheterna, och det ur klassisk synpunkt i hela medeltiden enastående stilistiska mästerskapet,³ dess största brist är de kronologiska uppgifternas otillförlitlighet. I sin helhet är *Vita Karoli* en trogen afbild af hela den karolingiska bildningen med dess tydliga om ock fruktlösa sträfvan att efterlikna den latinska klassicismen. En utförligare undersökning af den märkliga skriften tillhör icke denna plats.

Några annaler och krönikor från karolingertiden, hvilka blott i förbigående meddela en eller annan notis af värde för vårt ämne, må här utelämnas.

Karls förnämste medhjälpare i missionsarbetet bland sachsarna och den egentlige grundläggaren af det för Nordens historia viktiga biskopsdömet Bremen var som ofvan sagts, northumberländaren Vilhaed, lat. Willehadius. Från omkring 775 till dödsdagen 1 nov. 789 var Willehads lif, med ett kortare afbrott, ett tråget missionsarbete. Den medeltida biografi: *Vita Willehadii*,⁴ som berättar om detta arbete, vinner för oss

¹ Pertz, M. G., II s. 426—483; den där meddelade texten är dock fjerstades bristfällig; en bättre, kritiskt sofrad text ger Jaffé: *Bibliotheca rerum germanicarum*, IV sid. 504 ff. (Pertz utkommen i ny upplaga bearbetad af G. Waitz 1905).

² Wattenbach, I s. 153. Bloch a. a. betviflar dock denna uppgift och sätter gränsen ante quem, som ofvan sagts, till 824, då *Vita* säkert var känd vid hofvet. Enligt Bloch och H. Wibel a. a. är terminus a quo 817.

³ E. Norden: *Die lateinische Literatur im Übergang von Altertum zum Mittelalter*, i *Die Kultur der Gegenwart* I:8, 2 oppl. 1907 sid. 433. Om Einhards förvånande förmåga att bredvid kyrkofäderna och Vulgata äfven tillgodogöra sig de klassiska latinska författarna, och detta i *Vita* vida mer än i hans andra skrifter, se A. Schmidt: *Die Sprache Einhards, ein Beitrag zur Einhardsfrage*, diss. Greiswald 1904.

⁴ God edition hos Pertz, M. G., II s. 378—390.

än mer i intresse därigenom, att den i anslutning till Adams af Bremen uppgift¹ länge ansetts äga ingen mindre än Anskar själf till författare. Allt ifrån Dehio har dock denna sak varit underkastad debatt.² Adam af Bremen nämner jämte Vita W. äfven en annan skrift, *Miracula Willehadii* såsom författad af Anskar. I dessa *Miracula*³ låter ock Anskar sin egen person klart och bestämdt framträda. I Vita nämner sig författaren ingenstädes. Språket i de två skrifterna visar ingen säregen likhet; och viktigast är, att ingendera af dem visar kännedom om den andra; de i Vita uppräknade undren saknas i *Miracula* och tvärs om; Vita klagar, att Willehads under ingenstädes upptecknats — jfr inledningen till *Miracula*. Antagligen har en ren tillfällighet i något dokument förenat Vita och *Miracula*, hvarvid Anskars auktorskap öfvergått äfven på Vita. — En kritisk undersökning af Vita visar densamma vara samarbetad af åtskilligt och olikartadt material, hvaraf det historiskt viktigaste är grundstommen med dess korta men bestämda uppgifter; på denna ha legendarisk tradition och uppbygglig fraseologi byggt vidare. Dessa utvikningar kunna emellertid lätt särskiljas; och Vita *Willehadii* kan betecknas som en i det hela tillförlitlig källa. Däremot torde det numera vara omöjligt att med bestämdhet afgöra, hvarifrån de faktiska uppgifterna ursprungligen hämtats. Påfallande likheter med ofvan nämnda *Chronicon Moissiacense* och äfven med *Annales Laureshamenses* låta det framstå som en möjlighet, att en för *Chronicon Moissiacense* till grund liggande fullständigare recension af *Annales Laureshamenses* äfven varit grundstommen i Vita *Willehadii*.⁴ Det finnes dock svårigheter med denna hypotes. En egendomlighet är, att Vita utan bestämd datering omnämner Willehads invigning till biskop och hans död, under det att *Chronicon Moissiacense* bestämdt förlägger dessa händelser till de otvifvelaktigt riktiga åren

¹ I s. 33.

² Jfr Dehio: *Kritische Ausführungen* s. 51.

³ Pertz, II s. 384—390.

⁴ Så Wattenbach. Om Kurzes ofvan nämnda teori om en förkommen *krönika* till år 805 (betecknad VW, *verlorenes Werk*) håller streck, så torde denna böra sättas i stället för Wattenbachs »fullständiga recension af *Annales Laureshamenses*».

787 och 789, liksom äfven *Annales Laureshamenses*. — En annan möjlighet till förklaring af Vitas riktiga sakuppgifter står ock öppen. Adam af Bremen nämner som en af sina källor 3 ggr (kap. 15, 20) *liber donationum Bremensis ecclesie*. Denna är förkommen, men Vita Anskarii kap. 41 gör det sannolikt, att Anskar själf grundat denna genom att göra en samling af urkunder om sitt stift.¹ Möjligen har då Vita Willehadii ur densamma fått sina sakuppgifter.

Det är eget att iakttaga, hurusom de äkta och tillförlitliga urkunderna väl berätta om Willehads invigning till biskop, men intet veta om inrättandet af ett biskopsdöme i Bremen år 787 (Willehads invigningsår). Visserligen kan Willehads verk sägas ha de facto grundat stiftet Bremen, men det egentliga upprättandet af detsamma skedde dock först efter den slutliga freden 804 genom Willeriks invigning. Den vanliga framställningen af bremerstiftets upprättande år 787 beror af *Karl den stores stiftelseurkund för biskopsdömet Bremen* af den 14 juli 788.² Denna urkund användes redan af Adam af Bremen och efter honom af de flesta författare öfver ifrågavarande tid. På 1600-talet blef dess äkthet först be-
tviflad och sedermera med allt viktigare skäl angripen. De sista försvararna af äktheten voro W. von Hodenberg och H. Böttger, vid midten af 1800-talet, men de äga ingen betydelse; förfalskningen är nu ställd utom allt tvifvel.³ Redan uppgiften om urkundens författare är omöjlig: »Hildibald archiepiscopus et sacri palatii capellanus.» Det fanns i frankerriket blott en archicapellan, och denne var 788 icke Hildibald, utan Hilduin, enligt Karls historieskrifvare. Och vore än Hildibald archicapellanus, så kunde han icke dock samtidigt bära titeln archiepiscopus.⁴ Men än större svårigheter finnas; där talas om ett »Signum domini Caroli imperatoris ac regis

¹ Wattenbach s. 201, v. Schubert: Ansgar s. 164. Urkunderna delvis återgifna i Cæsars ofvannämnda pergamentsafskrift; jag återkommer till dem.

² H. U. B. n:o 2.

³ Se särskildt Waitz' rection af H. Böttgers arbete i *Göttingische Gel. Anzeigen* 1860 s. 127—137. Jfr äfven F. Wichmann a. a. i *Zeitschrift des histor. Vereins für Niedersachsen* 1904 s. 275 ff.

⁴ Enligt Hinkmar: de ordine palatii m. fl. dokument. *Gött. Anz.* s. 129.

invictissimi» (år 788!) bredvid »divina ordinatione providentia rex» o. s. v. Sakliga misstag möta mångenstädes. Så har enligt urkunden påfven Adrian befallt Willehads invigning till biskop i Bremen år 788 — här får Adrian sig tilldelad en roll gent emot Karl, som en påfve den tiden aldrig spelat; och händelsen¹ förlägges samstämmigt af annalerna till 787. Tionde-skatten förklaras så, att sachsarna egentligen skulle betalt kejsaren skatt, men med befrielse därifrån i stället fått sig pålagda tionde — en förklaring som, jämförd med den karolingiska tidens uppfattning af både kungaskatt och tionde, ensam är tillräcklig att motivera urkundens oäkthet. — Till formen är den närmast gjord efter mönstret af »Præceptum pro Trusmanno», som ock uppgifver sig vara en urkund från Karl den store, men som bevisligen är en senare förfalskning.² — *Dokumentet öfver Verdens stiftande*, i »original» i hannoveranska statsarkivet, kopierade efter Bremerdokumentet, falla med detta.³ — Med alla dessa stiftelseurkunders oäkthet minskas tillförlitligheten af de däri lämnade uppgifterna om diöceserna Bremens och Verdens ursprungliga område. De angifna gränserna äro nog riktiga och af vikt att observera, men först för tiden efter omregleringen 848 och närmast för den tid, då förfalskningarna gjordes, sannolikt 11 årh. För tiden före 848 äro uppgifterna absolut obrukbara.

II. Vita Anskarii och de corveyska historiekällorna.

Den nödvändiga konsekvensen af Karls anordningar i norra Sachsen, nämligen missionens utsträckande till Danmark och Sverige, nådde verklighet under efterträdaren, Ludvig den fromme. Redan vid början af sin regering ordnade denne stiftsfrågan i Sachsen genom att under biskopsdömet Verden (Bardowiek) lägga Holstein och Stormarn⁴ och vidare afrunda

¹ Biskopsinvigningen.

² Se härom K. Koppmann: Dortmunderfälschungen, i *Forschungen zur deutschen Geschichte* IX 1869, sid. 609—617, där »Præceptum» är aftryckt.

³ H. U. B. n:o 1 och 4; Hasse n:o 1. Hasse fasthåller vid en äldre teori, att denna förfalskning tillkommit i samband med stiftandet af biskopsdömena Razeburg och Mecklenburg; skriften visar hän på första hälften af 12 årh.

⁴ Vita Anskarii, kap. 12.

Bremens diöces. Därpå riktades missionsverksamheten mot Norden. Skildringen häraf finnes hos Rimbertus i hans berömda verk *Vita Anskarii*,¹ som från denna tid blir den ojämförligt viktigaste urkunden för såväl Hamburg-Bremens som den nordiska missionens äldsta historia. Vita Anskarii finnes i flera handskrifter, hvilka kunna hänföras till två hufvudgrupper. Den af Philipp Cæsar använda handskriften påträffades i hannoveranska biblioteket. Denna närstående är en annan äldre, som af kanonikern Vicelin vid bremiska kyrkan fördes till Paderborn på 1100-talet och däraf vanligen benämns Codex Vicelini; den betecknas ofta med Codex Monasteriensis I. Den är använd af Pertz a. a. II, s. 378 ff. Till denna grundform sluta sig flera yngre handskrifter såsom utom den nyssnämnda i Hamburg äfven en i Köpenhamn m. fl.² Hela denna grupp af handskrifter äro i vidsträckt grad interpolerade.³ — En bättre text fann Lambechius i Paris och återgaf den i Origines Hamburgenses II tillägg. Denna handskrift, codes parisiensis, från 12:e århundradet och en annan från 13:e årh., som funnits i Amien, hafva båda med stor sannolikhet ursprungligen förvarats i Corvey och gå tillbaka på en gemensam handskriftskälla från 11:e århundradet. Med denna källa sammanhänger säkerligen också nära Codex Stuttgardiensis, hvilken ursprungligen tillhörde klostret Weingarten i Württemberg och som härstammar från 10:e århundradet, alltså från en tid, som ligger tämligen nära Rimberts död (888). Denna sistnämnda form af Vita har ock i främsta hand legat till grund för den kritiska editionen af G. Waitz.⁴ — Vita Anskarii är allt för välbekant och ofta behandlad, för att ett närmare skärskådande af densamma här behöfver ifrågakomma. Blott några interpolationer skola i annat sammanhang påpekas.

¹ Ed. Waitz, kap. 12 sid. 33. Öfversatt till danskan af P. A. Fenger, ny upplaga af H. Olrik, se ofvan. Öfversättning till svenska i utdrag af P. G. Berggren i Svensk historia enligt samtida skildringar 1901.

² v. Schubert: Ansgar s. 150.

³ Härom vidare nedan vid Gregorius IV:s diplom och afdelningen om legationen i Norden.

⁴ Hasse har framkastat förmodan, att äfven Stuttgart-handskriften skulle gifva en interpolerad text. Detta afvisas dock af v. Schubert, Ansgar sid. 154 och har intet stöd, om de viktigaste urkunderna om Hamburg-Bremens stiftande, enligt nedan gifna framställning, äro äkta.

Som i inledningen antyddes hafva ett stort antal skildringar af här ifrågakvarande tid kommit att i viktiga punkter påverkas af ett *Chronicon Corbeiense*. Detta ger sig ut för att vara en krönika öfver samtida händelser, förd af munkar i Corvey; i densamma framhäfves särskildt det nära samband, som ständigt ägde rum mellan munkarna i Corvey och Askar, samt de förras lifliga deltagande i den nordiska missionen.¹ Detta Chronicon återopades först af den protestantiske prästen Falke i arbeten öfver Corveys historia 1738 och 1752; och han uppgaf sig vara i besittning af originalet. Hans krönika kom i andra händer och trycktes första gången af A. Wedekind 1823. Det visade sig då, att det af Falke återopade originalet tämligen nära sammanföll med det af katolske biskopen Paullini år 1698 offentliggjorda s. k. »anonymi monachi *Annales Corbeienses*». Dessa annaler visa sig emellertid redan vid första påseendet vara en blott kompilation ur Vita Anskarii,² stundom med uppgifter, som äro motsatta Vitas, blott därför att kompilatorn ej begripit Vita. Då ej ett spår af dessa annaler förut står att finna, är kompilatorn säkerligen ingen annan än Paullini själf. Därmed rubbas betänkligt tilltron till Falkes Chronicon. Efter en liflig strid i början af 1800-talet, därvid till och med vetenskapliga pris utsattes, blef Chronicon Corbeienses oäkthet och totala obrukbarhet som historisk källa vid århundradets midt allmänt erkänd.³ Det visar sig vara en samarbetning af de falska corveyska annalerna, notiser från andra annaler, hvilka Falke under sina forskningar påträffat, och ej minst det myckna stoff af eget fabrikat, hvarmed Falke funnit behöfligt att komplettera annalerna för att åstadkomma en lämplig och sammanhängande historia. Af de nyaste historieskrifvarna upptagas ej ens dessa corveyska källor till undersökning. — Med ofvan behandlade »urkunder» få ej förväxlas de äkta Annales Corbeijenses⁴ och

¹ Klippel s. 3.

² Tappehorn s. 6 f.

³ Hirsch—Waitz i Rankes Jahrbüchern III 1839, P. Wigand a. a. 1841 och Lappenberg i Schmidts Zeitschrift für Geschichtswissenschaft V, 1846; jfr Dehio I, Kritische Ausföhrungen s. 57. De förstnämnda finnas ej tillgängliga i Uppsala Universitetsbibliotek.

⁴ Pertz, M. G., V, s. 1—18.

ett *Chronicon Corbeiense*,¹ som utgör en torr förteckning på corveyska abboter etc. Ingendera af dessa äger för vår härvarande uppgift betydelse.

III. Nordiska missionens begynnelse och biskopsstiftet Hamburgs upprättande.

Den man, som drog ut konsekvenserna af Karls kyrkliga anordningar och klart utpekade Nordens missionering som slutmålet, blef kejsar Ludvig den frommes fosterbroder och förtrogne vän, sachsaren Ebo, hvilken sedan 816 var ärkebiskop af Reims. Förhållandena i Danmark gynnade hans planer. Danska flyktingar vid kejserliga hofvet gjorde frågan om Nordens kristianisering allt mera trängande. Det nya och märkliga var nu, att man sökte sätta i gång missionsverksamhet, utan att med denna förbands eröfring.² På en riks- och kyrkoförsamling i Attigny 822 uppdrogs missionsverket åt Ebo, hvilken både förut och efteråt var den drivande och ledande kraften. — Om dessa förhållanden och händelser liksom om den kommande tidens historia lämna de ofvannämnda riksannalerna värdefulla meddelanden; äfven andra annaler tillkomma, framför allt de lothringiska *Annales Xantenses*,³ så kallade därför att ett åsyna vittne i dem skildrat härjningen af stiftet Xanten genom nordmännen 863.

När det nordiska missionsverket blifvit uppdraget åt Ebo, sändes denne af riksförsamlingen i Attigny till Rom för att vinna påfvens bifall. Därom berättar Anskar i en skrifvelse till de tyska biskoparna, hvilken fanns i afskrift på Cæsars hamburgerkodex och som i ett annat sammanhang skall behandlas. Huru Ebo lyckades i sitt ärende, därom äro vi ock väl underättade, enär påfven *Pascalis I:s bulla* om Ebos legation till Nor-

¹ Meibom: *Scriptores rerum germanicarum* I, s. 755—757.

² v. Schubert: *Schleswig-Holstein* s. 35.

³ Pertz, M. G., II, s. 217—235. De begynna med år 790; från 831 blifva de själfständiga anteckningar af stort värde. De äkta annalerna gå till år 873. Enligt H. Steffen: *Beiträge zur Kritik der Xantener Jahrbücher*, i *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere d. Geschichtskunde* 1889 s. 87 ff., är hela verket för åren 790—873 en kompilation från olika auktorer, minst 4 st. — Redan Wattenbach a. a. påpekade, att annalerna utom i ofvannämnda fall ej hafva direkt med Xanten att göra.

den föreligger oss.¹ Den blef först bekant genom den nyss-nämnda pergamentafskriften på Cæsars kodex, men har sedan äfven blifvit funnen i en handskrifven berättelse i Helmstädts bibliotek. Den saknar underskrift och datering men bör sättas före år 823, då Ebo redan döpte hos danskarna.² Då församlingen i Attigny enligt annalerna ägt rum 822, bör sannolikt bullan dateras till detta år.³ Till såväl form som innehåll öfverensstämmer den med hvad vi för öfrigt veta om Pascalis och de dåtida förhållandena; och den erhåller ett direkt stöd genom Anskars ofvannämnda bref och en notis i Annales Einhardi 823. Dess äkthet har ej heller varit bestridd.⁴ Den äger värde äfven genom sina detaljanordningar för missionsverket. Särskildt intressant är att observera, att den alldeles förtiger kejsaren; påfvedömet ger här Anskar samma uppdrag, som förut gifvits åt Augustinus i England och Bonifatius i Tyskland: att bedrifva missionen under påfvedörets ledning och att sälunda grunda en romersk-katolsk kyrka.⁵

Grundandet af ett kloster (cella) på den af kejsaren skänkt platsen Welanao (Münsterdorf) i Holstein blef första åtgärden. Härifrån bedrefs första gången egentligt missionsarbete i Norden, närmast Danmark. Ebos missionsförsök till Danmark blef dock till slut ett misslyckande,⁶ liksom senare *Anskars* sändande med kung Harald. Kejsar Ludvigs vankelmod och svaghet samt hofpartiernas strider beröfvade den begynta missionen det nödvändiga yttre stödet. De verkligt nitälskande männen, främst Ebo och abboten Wala, nödgades gå förbi kejsaren till påfven för att rädda det hotade verket. Så fingo anvisningarna i Pascalis I:s bulla nästan omedelbart

¹ H. U. B. n:o 6; Klippel, Beilage 2; Jaffé n:o 2553, Hasse n:o 2.

² Enligt annales Einhardi och annales Xantenses.

³ Så ock Hasse n:o 2. H. Böhmer i RE3, XIV art. Paschalis I säger, att Pascalis oppfordrad utnämnde Ebo till påfvig vikarie år 823. Detta strider dock mot annalerna.

⁴ Ett undantag bildar dock Tamnas ofvannämnda dissertation 1888, som förklarar alla urkunder och bullor om nordiska missionen vara förfälskningar; den sanningskärna, som däri möjligen döljes, låter sig ej vidare utskala. — Detta får väl närmast betraktas som ett bekvämt sätt att undslippa detaljvärdering af källorna.

⁵ v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 35 f.

⁶ »Ebos resa till Danmark är ej att uppfatta såsom ett egentligt missionsföretag, utan såsom i främsta rummet en statsaktion», Lundström s. 188.

sin tillämpning. I en efterskrift till Helmstädt-exemplaret af denna bulla¹ omnämnes en *bulla af påfven Eugenius II* († 827), hvori Ebos verksamhet i Danmark ånyo bekräftas och han hänvisas direkt till Rom för vidare förhandlingar. Någon handskrift af bullan själf är icke funnen. Mot uppgiftens trovärdighet talar, att Gregorius IV några år senare² icke synes äga kännedom om något diplom af Eugenius i denna sak; för trovärdigheten talar det sannolika i saken själf, äfvensom en uppgift af arkivarien i Reims, Flodoard (894—966) i hans väldiga, historiskt viktiga verk på hexameter: *De pontificibus romanis*,³ där det om Eugenius II heter: *pontifici nostro* (sc. Eboni) *pridem data jussa relegat.... Barbara corda colat monitis, corroboret actis.*⁴

Om missionen i Danmark trots allt bar föga frukt, blef förhållandet delvis ett annat, då Anskar på kejsarens uttryckliga önskan vände sig till Sverige. År 829 är sannolikt det märkliga år, då Nordens apostel begynte sin första färd hit.⁵ I en bred ström flyter framställningen härom i *Vita Anskari*, som nu får rang af primärkälla. Vid de viktigaste epokerna i det med svenska missionen begynta och af Rimbart skildrade utvecklingsskedet får hans berättelse dessutom en värdefull komplettering genom de kejsarliga och påfliga urkunder, som finnas bevarade. Men just emedan dessa beröra förhållanden af omfattande betydelse för framtiden, måste man här

¹ H. U. B. n:o 18; se nedan.

² Se nedan Gregorius IV:s urkund ock sid. 31.

³ Wattenbach I s. 328 f.

⁴ Dehio I, anm. s. 11. — Hasse anser tydligen ej ens mödan värdt att omnämna denna bulla.

⁵ Året kan ej säkert fastställas. Dehio, Olrik, Hildebrand, Lundström m. fl. datera resan till Sverige till sannolikt våren 830 och hemkomsten till sommaren 831. Men om Rimbart har rätt, att Anskar var i 1/2 år på färden, så blir knappast någon annan möjlighet än att sätta afresan till hösten 829 och återkomsten till våren 831, om det skall te sig naturligt, att Anskar redan hösten 831 upphöjes till ärkebiskop. Härtill kommer, att A. synes ha tillbringat två vintrar i Sverige. Så Hauck i RE8 I och J. O. A. i Kirke-Leksikon I. — v. Schubert: Ansgar sätter återkomsten till hösten 830 och fasthåller restiden i 1/2 år, hvadan bortresan skulle skett våren 829. Men om med all sannolikhet de svenska sändebuden, som satte resan i gång, först på hösten 829 kommo till kejsaren (enligt *Annales Einhardi*; Pertz, M. G., I 218), är detta omöjligt. I Schleswig-Holstein har och Schubert upptagit dateringen hösten 829 — våren 831.

i hög grad vara på vakt gent emot förfalskningar. — Den första stora händelse, som möter, är grundandet af ett (ärke)biskopsdöme Hamburg. På riksmötet i Diethofen hösten 831¹ företogo sig nämligen kejsaren och ständerna, med all sannolikhet på den outtröttlige Ebos förslag, att af Nordalbingien, som Bremens och Bardowieks (Verdens) biskopar afstodo, uppätta ett nytt ärkestift Hamburg till den nordiska missionens stöd. Biskop Drogo af Metz, kejsarens broder, invigde med assistens af bl. a. tre ärkebiskopar Anskar till den nya platsen; och påfven, hvars sanktion numera måste inhämtas (ej så under Karl), godkände anordningarna och beklädde Anskar med palliet. — Tvenne urkunder behandla denna sak: Ludvig den frommes stiftelseurkund och Gregorius IV:s diplom. Den senare må som den viktigaste först behandlas.

*Diploma papæ Gregorii IV*² finnes i hannoveranska statsbiblioteket och uppger sig vara original; emellertid är denna redan på palæografiska grunder erkänd vara en senare förfalskning.³ — Cæsar återger diplommet efter afskriften på pergamentomslaget till hans Codex hamburgensis, med delvis annan text, men utan angifvet årtal. Langebek⁴ bestämmer året »circa initium anni 832», Koppmann⁵ och Dehio⁶ sätta dateringen till slutet af 831. Diplomets hufvud innehåll är följande: Gregorius bekräftar upprättandet af en metropolitkyrka i Nordalbingien och förlänar Anskarius palliet; uppdrager åt *Anskar och Ebo* legationen öfver svenskar, danskar, slaver och andra nordliga folk; bestämmer »Hammaburg» till ärkebiskopligt säte; och gifver förordningar om invigning och val af Anskars efterträdare. — Denna påfvebullas äkthet enligt den cæsariska texten vinner en dubbel bekräftelse.⁷ Med vä-

¹ För tiden, se Rimberts uppgift om Anskars biskopsålder i kap. 33 och annalernas redogörelse för riksmötena 831.

² Lambechius I s. 36, H. U. B. n:o 9, Klippel, Beilage 4, Jaffé 2574. Det väsentliga innehållet finnes äfven hos Rimbert, Vita Anskarii kap. 13.

³ Pflugk-Harttung s. 204 f. — Om tiden för detta »originals» tillkomst, se nedan vid afdelningen om legationen.

⁴ Scriptorum rerum Danicarum I s. 516.

⁵ a. a. s. 12 anm. 3.

⁶ a. a. s. 65 anm. 1.

⁷ Det falska »originals» får därmed ock ökad betydelse såsom exempel på en senare tids interpolationsarbete.

sentligen samma innehåll refereras den i början af Nicolaus I:s äkta diplom från 864 (se nedan); och Gregorius' och Nikolaus' framställningar bekräftas bägge af Vita Anskarii. Här kan endast hyperkritik finna anledning till tvifvel. Man har velat se ett misstänkt tecken i tvänne punkter, hvaruti Gregors bulla går utöfver referatet i Nikolaus', nämligen 1) att Ebo jämte Anskar förordnas som legat, 2) att bestämmelser gifvas om invigning af blifvande ärkebiskopar. Att det senare momentet saknas hos Nikolaus må erkännas vara egendomligt men kan ha sin förklaring i sakens jämförelsevis stora obetydlighet. Beträffande det åter, att Nikolaus ej nämner Ebo såsom legat jämte Anskar, ligger den naturliga förklaringen däri, att Ebo vid Nikolaus' tid redan länge varit död och legationen sedan dess faktiskt tillhört Anskar ensam.¹ — Intressant är att iakttaga, hurusom i Cæsars afskrift Ebo förekommer, hvaremot i det oäkta »originalet» Ebos namn saknas — ett tydligt spår af senare ändring i tendensiöst syfte. På samma sätt omnämnes Ebos legation jämte Anskars i de bästa handskrifterna af Vita Anskarii,² hvaremot den saknas i sådana, hvilka i öfrigt visa spår af interpolation, t. ex. Codex Vicelini (se s. 16).

Enligt den cæsariska affattningen finnes i Gregorius' diplom en historisk inledning om Karls och Ludvigs planer (»studium») att upprätta ett biskopsdöme i Nordalbingien. Påfallande är i denna inledning Anskars och Hamburgs betecknande med biskop, resp. biskopsdöme, då påfven i det egentliga diplomet otvetydigt talar *ärkebiskop* etc. Det kan ej antagas, att diplommet vill framhålla någon afsiktlig skillnad mellan kejsarens och påfvens uppfattning om denna punkt; måhända äro uttrycken mera tillfälliga än valda. Faktiskt förhöll det sig så, att Hamburg nu grundades och ordnades som *biskopsdöme*; detta var den enda kanoniskt giltiga formen, så länge det nya stiftet ej ägde underlydande stift. Men då kejsar Ludvig, sin karaktär likt, äfven här älskade stora ord mer än handling, gick påfven honom till mötes genom att gifva Hamburgs biskop titeln *ärkebiskop* och förlåna honom pallium, på

¹ Ett utslag af den nyare hyperkritiken torde därför äfven vara Hasses påstående, att texten t. o. m. hos Cæsar »säkert är interpolerad», n:o 3.

² Ed. Waitz, kap. 13.

så vis görande honom till en sorts ärkebiskop »på en förhoppning» (nämligen att suffraganstift i Norden i framtiden skulle bildas); denna form var rättsgiltig under karolingiska tiden.¹ — Inledningen har lika väl som själfva bullan förelegat den, som förfalskade Ludvig den tyskes urkund om Ramesloh (se nedan), ett bevis för dess höga ålder. Enligt det ofvan sagda är dess sakliga innehåll af inre grunder sannolikt, och tillika bekräftas det af Rimberty.² Äfven beträffande inledningen talar alltså stor sannolikhet för diplomets äkthet. Denna urkunds betydelse för en rätt förståelse af förhållandena i Norden och det frankiska rikets ställning till dessa tillhör ej detta sammanhang att utveckla. Blott i förbigående må påpekas den klara uppfattning, som vinnes om hamburgiska ärkestiftets första egendomliga ställning och om den betydelse, som legationen ägde för dess innehafvares verkliga maktområde.

*Imp. Ludovici Pii Diploma*³ finnes ej i original; den bästa afskriften fanns hos Cæsar från hans hamburgerpergament och återgifves i en jämförande parallellframställning af Koppmann a. a., Beilage I. Den af Cæsar använda texten har varit underkastad tvenne olika öfverarbetningar, att döma af andra handskrifter, använda af Lambechius och Lappenberg.⁴ Här lägges den cæsariska affattningen till grund för undersökningen.

Diplomet är dateradt den 15 maj 834 i Ludvigs 21 regeringsår; dess innehåll är ärkestiftet Hamburgs grundande och Turholts skänkande till ärkebiskopen. — Dess äkthet har blifvit bestridd. Introduktionen och afslutningen, hvilka oftast blotta förfalskade diplom, vittna dock här för äktheten eller åtminstone för användningen af ett äkta mönster; Lappenberg⁵

¹ Dehio I s. 65; Lundström s. 194 f. Hauck: Kirchengeschichte Deutschlands I 4 1904 sid. 438 klagör ett liknande fall ett århundrade förut (Willibrord som ärkebiskop i Friesland). — Tamm a. a. ser i urkundernas tal om Hamburg under 800-talet som ärkebiskopsdöme ett säkert bevis på, att de äro förfalskade!

² V. A. ed. Waitz kap. 12. Där framhålles särskildt Karls planer på ett ärkebiskopsdöme för nordiska missionen.

³ Lambechius I s. 35, H. U. B. n:o 8, Kippel, Beilage 3, Koppmann. Beilage I, Hasse n:o 4.

⁴ Dehio I s. 64 anm. 4.

⁵ H. U. B. s. 14 anm. 13.

har gjort uppmärksam på en urkund för Corvey, daterad samma dag som den här ifrågavarande, och med nästan liktydande början och slut. Men Ludvigs diplom visar sig i fortsättningen återgifva Rimberts berättelse kap. 12 och Gregorius' ofvannämnda urkund med vissa karaktäristiska avvikelser, som ej lämna tvifvel öfrigt, hvem prioriteten tillhör. Ett exempel: i stället för Rimberts enkla berättelse, att Karl låtit inviga den första kyrkan i norra Sachsen genom franske biskopen Amalhar och att han ej ville, att grannbiskoparna skulle hafva höghetsrätt öfver denna plats, framställer diplomets saken så, att Karl därtill förordnat biskop Amalhar »ex remotis Galliæ partibus», på det att ingen af de närboende skulle få tillfälle till anspråk på öfverhöghet.¹ — Om legationen i Norden talas i Ludvigs urkund helt allmänt, utan att där angives dess utsträckning och delning på två, förhållanden som dock vore af största vikt för det nya ärkestiftet. (Flera liknande exempel framdrager Koppmann a. a. s. 42).

Olikheterna gent emot Gregorius' och Rimberts framställning visa sig vid närmare efterseende äga en gemensam prägel, en bestämd tendens; därmed vinna misstankarna om förfalskning i styrka. Visserligen består icke denna tendens i sträfvan att gynna planerna på ett nordiskt patriarkat, såsom vanligen antages; ty för dessa vore dock Ludvigs urkund ett allt för svagt stöd. Men väl märker man, hurusom på allt sätt Hamburger-diöcesens ursprungliga och rättsliga oberoende af främmande biskopar betonas och ensidigt framhäfves, utan att dess dubbelställning kommer till synes. Här spelar Hamburgs sträfvan att befria sig från Kölns protektorat (se sid. 28) in. Då denna sträfvan gjorde sig kraftigt gällande hos ärkebiskop Adaldag (937—988) i hans strid mot Bruno af Köln, har Dehio² betecknat honom som den verkliga författaren till Ludvigs diplom. Detta antagande kunde ock stödas af den enligt senaste undersökningar rätt stora sannolikheten, att Adaldag gjort en annan förfalskning, undanträngt Formosus-bullan genom den falska Sergius-bullan (se nedan). Men då Ludvigs diplom fanns på Cæsars codexafskrift, som måste dateras

¹ Lambechius I, pag. 123.

² Kritische Ausführungen s. 64. Honom följer C. Bertheau i RE3 I.

före Adaldag, är antagandet trots sin bestickande motivering omöjligt. En bättre lösning vinnes, om man tar hänsyn till diplomets andra hufvuddel, som handlar om gåfvan af Turholt. Där finna vi förfalskningens tydliga hufvudändamål. Den är ytterst tillkommen för att stödja och med skärpa framhålla ärkestiftet Hamburgs anspråk på klostret Turholt i Westfalen. Att kejsar Ludvig skänkt Turholt till Hamburg meddelas oss blott genom här ifrågavarande diplom. Uppgiften innebär emellertid i och för sig själf stor sannolikhet, då den öfverensstämmer med kejsarens tillvägagångssätt i andra liknande fall.¹ Och visst är, att något senare flera urkunder framhålla Turholt såsom frånöfvadt Hamburg, hvars ärkebiskop förgäfves gör sina anspråk gällande. Behovvet blef för honom allt starkare att genom ett rättsgiltigt dokument få saken afgjord. Då härtill kom, att striden med Köln om öfverhögheten uppblussade omkring 890, måste afgörandet ske. Ludvigs diplom såg med all sannolikhet dagen under ärkebiskop Adalgar (888—909) och i samband med synoden i Frankfurt 892, då förhandlingar fördes om Köln och Hamburg. Adalgar har sålunda den tvetydiga äran att vara den förste i den långa raden af Hamburg-bremiska förfalskare.²

Diplomet rymmer sannolikt en historisk kärna,³ och förmodligen ligger en äkta immunitetsurkund till grund,⁴ men att det åtminstone i sin till oss framkomna form är en senare tids förfalskning framgår af det ofvan sagda; och slutlänken i beviskedjan bilda dess språkliga egenheter. Där finnas en mängd latinska ord och uttryck, hvilka svårligen eller omöjligt kunna tänkas förekomma i urkunder från karolingtiden, t. ex. »deo laudes immensas persolvere», »consensus ecclesiasticus» etc.⁵ — Den historiska betydelsen af Ludvig den frommes diplom må i korthet angifvas så, att de däri meddelade underrättelserna gifva en åtminstone sannolik förkla-

¹ Lundström s. 194.

² v. Schubert: Ansgar s. 158. Jfr Bertheau a. a.

³ Utom gåfvan af Turholt äfven enstaka detaljer, t. ex. Wichmodingarnas återvändande hem, förbindelser mellan flandriska kloster och sachsisk mission; jfr Hauck: II 2 s. 466.

⁴ v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 40.

⁵ Koppmann s. 42.

ring af den materiella möjligheten för det nya ärkestiftet att under de första åren existera.

I hannoveranska statsarkivet finnes en i original bevarad *urkund af Ludvig den tyske*¹ om förhållandena i Norden. Den är daterad 842 i kejsarens 6:te regeringsår. Redan detta är en omöjlig uppgift; och dylika finnas i den mängd, att urkunden sedan gammalt varit erkänd för oäkta och numer oftast med tystnad förbigås. Man har icke så vidt vi veta i den hamburgiska kyrkan ägt någon urkund af Ludvig den tyske; så småningom gjorde sig dock behofvet allt mer kännbart att kunna påvisa en sådan — och förfalskningen kom till. Man har till och med lyckats uppvisa det mönster, efter hvilket Ludvig den tyskes urkund är fabricerad, nämligen en äkta urkund från år 882, utfärdad af Ludvig den unge. Här om vittna platsen för bägges utfärdande (Frankfurt), regeringsår, indiktionsår, formuleringar och underskrifterna: kanslern Adolf »ad vicem» ärkekaplanen Liutbert. Möjligen har förfalskaren misstagit sig på Ludvig den unges urkund och trott den här röra från Ludvig den tyske, blott med oriktigt årtal. — Det falska dokumentet innehåller åtskilliga notiser om Anskar och ärkestiftet Hamburg samt om klosterdonationerna till detta, samlade från äkta och falska dokument. Sålunda bekräftas gåfvan af Turholt och fru Ikias skänk af Ramesloh, den senare uppgiften hämtad ur Nikolaus-diplomet af 1 juni 864, hvarom senare blifver tal. Betonandet af klosterdonationerna är urkundens tendens, som sålunda delvis sammanfaller med Ludvig den frommes. Om tiden för förfalskningen se nedan i samband med Nikolaus-diplomet.

Klippel berättar i sin historia om Anskar,² att denne efter Gregorius IV:s död skickade sändebud till efterträdaren *Sergius II*, hvilken genom en *påfelig bulla*³ af april 846 stadfäste alla anordningar om Hamburg samt än vidare utsträckte Anskars legationsrätt och privilegier. Denna bulla finnes i kopia i hannoveranska statsarkivet och är ett fullständigt falsarium, som nedan i samband med legationsfrågan skall visas.

¹ H. U. B. n:o 10, Klippel, Beilage 6, Hasse n:o 5.

² s. 46.

³ H. U. B. n:o 11, Klippel, Beilage 8, Hasse n:o 6.

Denna Sergius II:s bulla är nära nog i sin helhet ordagrant återgifven i *Leo IV:s diplom*¹ af mars 848. Blott in-troitus och underskrifter afvika. Dess äkthet beror naturligen af Sergius urkunds.

Ännu återstår oss att behandla en urkund af betydelse för kunskapen om biskopsstiftet Hamburgs och den nordiska missionens begynnelse, men denna urkund för oss ock fram till den punkt, då slutstenen för lång tid lades på den kyrkliga byggnaden i Norden, Vi inrubicera därför denna urkund under en ny period af Nordens äldsta kyrkohistoria.

IV. Ärkestiftet Hamburg-Bremen och missionens historia till Anskars död.

I det nordligaste Tyskland hade snart de kyrkliga förhållandena kommit i oordning och tillbakagång. Förgäfves sökte Anskar själf stärka missionssaken genom att till sitt nya biskopsdöme skaffa relikier, heliga mäns lik.² Ett hårdt slag för honom var, att han genom frankiska rikets delning förlorade Turholt; Karl den skallige upplöste till och med den där grundade missionsskolan. Biskoparnas inbördes afundsjuka beröfvade honom ock det välbehöfliga stödet från grannstiften. Slutligen rågades olycksbägaren, då nordmännens härjningståg år 845 förstörde Hamburg med dess kyrkliga anläggningar;³ Anskar lyckades själf med knapp nöd, utan sin kåpa, rädda sig ur staden. Han stod nu alldeles utblottad. Men hjälpen var ock nära. Biskop Willerichs efterträdare i Bremen, Leuderich, dog s. å. Mainz-synoden 847 begagnade då ledigheten och ville förflytta Anskar till Bremens biskopsstol; mellan denna och Verdens skulle hvad som fanns kvar af stiftet

¹ H. U. B. n:o 13, Hasse n:o 7, fullständigt hos Lamb. II sid. 110 pag. 371 ff.; i kopia i hannov. statsarkivet. Lappenberg har årtalet 849, Hasse 848.

² Till Heiligenstedt och Schenefeld i Holstein och Meldorf i Ditmarschen; Adam af Bremen I: 20, Hauck II 2 s. 679. v. Schubert: Schleswig-Holstein s. 40.

³ Annales Fuldenses m. fl., se nedan. Adam af Bremen har här en oriktig framställning, som påverkat äfven Cornelius; se Lundström s. 196.

Hamburg delas och detta alltså försvinna. Här visade sig den nordiske missionärens storhet; han vägrade att lämna sitt egentliga arbetsfält, säkerligen understödd af Ebo,¹ som nu var biskop i Hildesheim.² En ny Mainz-synod 848 ändrade då den förras beslut, återställde stiftet Hamburg och hopslog på den kloke kejsar Ludvig den tyskes önskan Bremen och Hamburg till ett stift under Anskars ledning; 849 flyttade denne sitt residens till Bremen.³ Så hade han fått behålla Nordens missionsfält och vunnit ökad självständighet. En svårighet låg dock i arrangementet; Bremens biskop var suffragan under Köln. Köln var vid Hamburg-Bremens grundande obesatt, men när en ny ärkebiskop tillsats, vägrade denne genast att erkänna anordningen med Bremen. Först genom påfven Nikolaus I lyckades Anskar utverka bekräftelsen.

För alla dessa händelser är *Vita Anskarii* hufvudkällan. Äfven de frankiska annalerna hafva åtskilligt att meddela, särskildt om nordmännens infall i de karolingiska områdena. Enär dessa anfall vanligen på ett egendomligt vis stå i relation till missionens kraft och intensitet och i alla händelser starkt influera på densamma, äga meddelandena om dem ej oväsentligt värde för vårt ämne. En god sammanställning af de äldsta urkundernas underrättelser härutinnan för åren 833—847 gifver Klippel i Beilage 5. De förnämsta där anförda, ännu ej omnämnda källor äro 1) *Annales Bertiniani*,⁴ så kallade efter handskriftens fyndort, klostret St Bertin. De äro en fortsättning af riksannalerna från Karls tid, med universell karaktär utan spår af lokala intressen, med noggranna och sorgfälliga uppteckningar och med prägeln af officiell urkund. Kejsarens person framstår i ett ideellt ljus. Efter Verdun-

¹ *Vita Anskarii* kap. 34.

² Det har sålunda icke, som Adam af Bremen och efter honom Dehio, Hauck, Lundström m. fl. anse, varit tvifvel om det kanoniskt riktiga i förfarandet, som bestämde Anskar. Det var ej fråga om något kanoniskt oriktigt; Hamburg hade upphört att existera. Jfr *Vita Anskarii* kap. 22 och Schubert: *Ansgar* s. 170.

³ Dehio och Hauck ha årtalet 848. Detta låter sig knappast förena med den i oktober 848 hållna synoden och de åtgärder, som efter densamma måste vidtagas, innan Anskar kunde inträda som Bremens biskop. v. Schubert: *Ansgar* s. 171 och Schleswig-Holstein sid. 42 har ock året 849. Olrik sid. 139 anser, att Anskar redan 847 tillträdde Bremen.

⁴ Pertz, M. G., I s. 419—515; Wattenbach I 168, 239.

fördraget taga dessa annaler allt fortfarande hänsyn äfven till Italien och Tyskland. Under åren 835—861 äro de skrifna af biskop Prudentius af Troys och citeras då ofta som »Prudentii Trecentis Annales». ¹ — 2) *Annales Fuldenses*, ² äfvenledes en fortsättning af Karls riksannaler under Ludvig den fromme och hans söner, men med lokal färg såsom utgångna ur ett kloster (Fulda, där en ifrig historisk och litterär verksamhet länge bedrefs). Dess författare ha dock ej saknat förbindelse med hofvet. De äro de bästa af Ludvigs annaler, objektiva, enkelt men konstnärligt hopsatta, förstå att skilja mellan hufvud- och bisaker och visa sig i allmänhet utomordentligt väl underrättade. Närmast äro de en fortsättning af *Annales Laurissenses*, som upptagas och samarbetas med andra; från år 829 föras de fullt själfständigt af en eljest obekant munk Enhard. Strid pågår för närvarande bland forskarna, om Enhard blott är en förvrängning af Einhard, i så fall den berömda historieskrifvaren, eller ej. ³ Största värdet vinna annalerna, då efter Enhard munken Rudolf, Hrbans lärjunge, öfvertager fortsättningen, under åren 839—863. Här når språkets renhet och framställningens klarhet upp i jämnhöjd med *Annales Einhardi*. ⁴

Chronicon de gestis Normannorum in Francia 820—897 ⁵ är mindre betydande, enär den hufvudsakligen öser ur *Annales Bertiniani*. — *Vita Hludowici pii* ⁶ är skrifven redan under Ludvigs lifstid af en eljest obekant landtbiskop under Trier, Thegau eller Degau; den är en panegyrik med dålig form och

¹ För vårt ämne komma bl. a. i betraktande Pertz I s. 428—431, 436, 437, 441, 442. — Från 861 till 882 äro dessa annaler skrifna af den berömda Hincmar af Reims.

² Pertz, M. G., I s. 337—415. Wattenbach I s. 183—187.

³ Som ofvan sagts identifierar F. Kurze Enhard med Einhard och anser, att denna del af *Annales Fuldenses* legat till grund för de s. k. *Annales Einhardi*. H. Wibel bestrider Einhards författarskap.

⁴ För vårt ämne komma bl. a. i betraktande Pertz I s. 360, 361, 364. — F. Kurze: Über die *Annales Fuldenses*, i *Neues Archiv* etc. B. 17 1892 sid. 83 ff., gifver en ingående analys af annalerna ända till 887, med deras bajerska fortsättning till 901.

⁵ Pertz, M. G., I s. 532 ff.

⁶ Pertz, M. G., II s. 585—604, Wattenbach I s. 169.

ensidig framställning, men lämnar några värdefulla underättelser.¹

För kännedomen om Anskar under denna period kompletteras Vita Anskarii på några punkter af *Vita Rimberti*. Den är författad ej synnerligen långt efter Vita Anskarii,² möjligen af densamme som nämnes Rimberts medförfattare till Vita Anskarii.³ Bästa editionen är gjord af Waitz samman med Vita.

Till kännedomen om Anskar bidrager vidare det lilla, som vi äga af *Anskars egen hand*: *Miracula Willehadii*, *Pigmenta*,⁴ och en redan förut (sid. 18) omnämnd *rundskrifvelse till de tyska biskoparna*⁵ om legationen i Norden, hvilken Anskar lät åtfölja den samling af påfliga privilegier, som han gjort, och som han nu kort före sin död sände till Ludvig den tyske och de frankiska biskoparna. Den är bevarad genom Cæsar; Rimbart⁶ talar om densamma. Adam af Bremen meddelar äfven ett stycke ur denna skrifvelse.⁷ Jämte påminnelser om Ebos resa till Pascalis och legationens uppdragande åt honom innehåller brefvet en knapp notis om kyrkans ställning »apud Danos et apud Sveonis». Brevet saknar datum.

I den *skrifvelse, däri påfven Pascalis I:s bulla meddelas*⁸, och som i handskrift hittades i Helmstädts bibliotek (se ofvan sid. 19), berättas ock, att Anskar erhållit legationen öfver Norden med apostolisk auktoritet, äfvensom att Simon⁹ jämnställt med honom och erhållit palliet. Skrifvelsen saknar datum. Dess äkthet är omstridd. Lappenberg håller den för en äkta skrifvelse från Anskar till de tyska biskoparna, analog med de föregående. Koppmann¹⁰ bestrider afgjordt dess äkthet, Dehio¹¹

¹ För oss bl. a. Pertz II s. 604.

² Se kap. 12, 15.

³ Tappehorn: *Leben des heil. Anskar* s. 4; Jørgensen s. 168.

⁴ Se Olrik a. a. II, Ansgar som forfatter s. 154 ff.

⁵ H. U. B. n:o 17, Klippel, Beilage 12^a, Hasse n:o 11.

⁶ V. A kap. 41.

⁷ I: 35.

⁸ H. U. B. n:o 18, Klippel, Beilage 12^b.

⁹ = Gauzbert.

¹⁰ a. a. s. 26, anm. 1.

¹¹ a. a. I s. 61, anm.

instämmer delvis med honom. *Mot* densamma talar, att Simon betecknas som archiepiscopus, jämnställd med Anskar »in dignitate archiepiscopi». Den omnämner ju ock en bulla af Eugenius II,¹ hvilken Gregorius IV några år senare ej synes veta något om. *För* åtminstone innehålllets äkthet talar det okonjukturerade återgifvandet af Pascalis' bulla, den redan påpekade sannolikheten af att Eugenius II dock utfärdat en bulla om Ebo, den själfständiga ställning som dock både Ebo och Gauzbert ägde gent emot Anskar enligt de viktiga, för litet beaktade orden i Vita Anskarii:² Ebo.... Gauzbertum.... ad partes direxit Sueonum.... eumque quasi vice sua.... legatum in gentibus Sueonum esse constituit;³ och framför allt talar för äktheten det breffragment, om hvilket strax skall blifva tal. Antingen är »archiepiscopus» blott ett vagt uttryck för en hedrad biskop eller en senare medveten öfverdrift. — Om Anskar är författaren, blir i alla händelser tvifvelaktigt. Skriften synes snarare vara tillkommen efter Anskars död och i det hela tillförlitlig.

Angående ofvannämnde Gauzberts (Simons) ställning och verksamhet i Sverige finnas några breffragment, genom de bekanta Magdeburger-Centurierna räddade ur en eljest förkommen fuldensisk brefsamling från 9:de århundradet. Ernst Dümmler har i 5:te bandet af Forschungen zur deutschen Geschichte påvisat detta och hopsamlat resterna af brefsamlingen; såsom n:o XVII⁴ meddelar han de *breffragment, som röra Gauzbert*. De utgöras mest af lösryckta meningar ur bref från Rabanus »ad Simonem magnum sacerdotem». På ett ställe betecknas Simon som »episcopus Sueonum». Rabanus uppräknar en mängd saker, hvilka han sänder Simon, däribland ett missale cum lectionibus et evangeliis, ett psalterion och en liber actis apostolorum, tre altarbeklädnader, tre prästräcker, två casulæ och två camisæ, corporale et pallium etc. Med någon hjälp af fantasien kan man afvinna dessa torra uppräkn-

¹ Se ofvan sid. 20.

² Ed. Waitz s. 36.

³ Jfr därmed Cæsars text enligt Lambechius och konjekturer hos Codex Vicelini (ed. Waitz s. 36 anm.).

⁴ s. 381 f.

ningar ett ej så litet bidrag till den inre sidan af missionsarbetet i Sverige.

Vi hafva nu kommit fram till stadfästandet af ärkebiskopsdömet Hamburg-Bremen kort före Anskars död; och här träffa vi källor af högsta värde. Den store påfven Nikolaus I hade på Anskars anmodan gripit sig saken an. Efter en brev-växling med Ludvig den tyske,¹ där *Nikolaus'* berömda, för tidens förhållande synnerligen viktiga *bref*² är en urkund af värde äfven i fråga om nordiska missionen bl. a. för kronologien, utfärdade påfven den bulla, som blef den fundamentala urkunden för ärkestiftet Hamburg-Bremen, dess Magna charta.

*Nikolaus I:s äkta urkund*³ af den 31 maj 864 fanns i en god afskrift på pergamentomslaget till Cæsars hamburger-codex; den är efter honom återgifven af Lambechius. Den hade redan af Rimbart till största delen ordagrant medtagits i Vita Anskarii kap. 23.⁴ Diplomet är utställt den 31 maj i kejsar Ludvigs 15:de regeringsår, och dateras därför af Lappenberg och Klippel i anslutning till Adam af Bremen till år 858. Nikolaus' nyssnämnda bref till Ludvig visar emellertid med nästan fullständig visshet, att det utfärdats 864. Så ock Koppmann, Dehio, Hauck, Lundström, v. Schubert m. fl.

Urkunden sönderfaller efter sitt innehåll i tvenne delar: den första fastställer Gregorius IV:s anordningar om det nygrundade ärkestiftet Hamburg, den andra behandlar senare förändringar i Norden och sanktionerar deras resultat, biskopsdömet Bremens förening med Hamburg till ett fullt själfständigt ärkestift.

Nikolaus berättar först, att konung Ludvig meddelat honom om sin faders, Ludvig den frommes anordningar med Anskar och dennes insättande till biskop i castella Hamma-

¹ Mansi XV, 454 c. 3—4.

² Jaffé n:o 2758, Hasse n:o 12.

³ Lamb. II sid. 112, H. U. B. n:o 14, Jaffé 2085, Klippel, Beilage 9. Hasse n:o 8.

⁴ Hasse påstår, att den i denna affattning är en förfalskning; detta afvisas af v. Schubert: Ansgar s. 156. — Däremot finnes en interpolerad textupplaga i i Codex Vicelini, återgifven af Lappenberg.

burg *inter* duos episcopatus Bremen et Verden.» *Inter* etc. betyder här enligt dåtida språkbruket, att *en del af* hvardera stiftet Bremen och Verden skulle läggas under Anskar.¹ Denna anordning hade påfven Gregorius gillat, och genom hans »auctoribus» hade ärkestiftet Hamburg grundats, Anskar ordinerats och tilldelats pallium och legation. Härpå följer Nikolaus' egen rättsutsaga om dessa punkter, hvilken till stor del är ett återgifvande af Gregorii urkund (enligt cæsariska texten). — Vi finna, hurusom Nikolaus' urkund steg för steg samstämmer med Gregorius', och då denna senare äfven på andra grunder måste anses äkta, ger den ett kraftigt stöd åt den förras trovärdighet.² Och från och med orden »cuius delegationis»³ är Nikolaus' urkund i sin första del säkert bevitnad äkta, därigenom att den i nästan autentisk form finnes återgifven af Rimbart.⁴ Än ytterligare bestyrkes äktheten af det ålderdomliga bruket af *inter*, som senare interpolatörer måst borttaga.

I den sakligt senare delen berättar Nikolaus om det hamburgiska ärkestiftets vidare öden, Hamburgs svaghet och förstöring, Bremer-diöcesens ledigblifvande, underhandlingarna om densamma, Ludvigs önskan att förbinda den med Hamburg; härpå följer Nikolaus' rättsutsaga om dessa punkter. Enligt denna återgå förhållandena till det förra status, men Bremen förenas med Hamburg till ett nytt ärkestift, hvars namn vore bundet vid Hamburg;⁵ och tillika befrias Bremen från Kölns protektorat, hvarigenom ändtligen hamburgiske ärkebiskopen blir fullt själfständig; Verden får ersättning för landförluster. — Händelsernas förlopp och rättsbestämmelserna återfinnas utförligare hos Rimbart. Något tvifvel om äktheten i denna del af urkunden kan ej gärna uppstå. I sin helhet är Nikolaus' diplom, till trots af Hasses och Tamms kritiska

¹ Just därför hafva ock dessa ord *inter* . . . Verden försvunnit i senare codices genom tendentiös förfalskning; de saknas t. ex i H. U. B. n:o 14.

² Jfr ofvan Gregorius IV:s urkund.

³ Rad 16, Lamb. ed.

⁴ V. A. ed. Waitz s. 49 f.

⁵ Påfvens ord i skrifvelsen till Ludvig den tyske om denna sak: »Ioco Bremen archiepiscopatus super Danos . . . habeat» etc. kunna icke rubba tilltron till Nikolaus' urkund utan måste betraktas som oäkta.

misstro, en primärkälla af yppersta slag. — Anskar fick upplefva den tilldragelse, som blef en borgen för, att hans lifsgärning ej vidare skulle kunna förstöras eller plånas ut.

Från Nikolaus I finnes ännu en urkund, daterad blott en dag senare än den nu behandlade. *Diploma Papæ Nikolai I de confirmatione Ramesloe*¹ finnes i original i hannoveranska statsarkivet. Det är utställt i juni 864 i påfvens 15:de regeringsår. Detta väcker strax misstroende; Nikolaus var påfve blott åren 858—867. Redan Jaffé förkastade originalet, men ansåg det som en interpolerad afskrift af ett äkta. Lappenberg² förklarar det alldeles oäkta, Koppmann³ likaså; Dehio⁴ misströstar att kunna utsöndra det sanningsmoment, som möjligen kan dölja sig bland de falska påfunden.

I själfva verket behöfver föga tvifvel råda om diplomets beskaffenhet. Dess första del är en afskrift af Nikolaus' äkta urkund med utelämnande af det ålderdomliga och farliga uttrycket »inter.... Verden», samt med smärre ändringar i sak om Turholts indragning m. m. Därpå följer en utförlig beskrifning af Hamburgs förstöring och Anskars flykt, uppenbarligen tagen ur Rimberts verk.⁵ Så kommer det för diplomets nya och egendomliga, berättelsen om fru Ikia, som gifver Anskar en egendom »in silva Ramesloe nominata.... in episcopatu Waldgarii», hvarest Anskar bygger ett kloster och samlar kvarlåtenskapen från sin kyrka samt sina vänner. — Hvarken Anskars eller Rimberts lefnadsteckningar veta något om denna händelse eller känna namnet Ramesloh; den första trovärdiga uppgiften om denna plats gifver Otto I i ett privilegium af år 937, visserligen i sådana ordalag, att klostret då måste hafva existerat en tid och tillhört Hamburg. — Efter Rimberts Vita Anskarii upptages åter berättelsen om Ludvig den tyskes sträfvan att hjälpa Anskar, biskop Wald-

¹ Lamb. I, s. 37 f., Klippel, Beilage 7, Jaffé 2086, Hasse 9.

² Schmidts Zeitschrift V, s. 541.

³ s. 38 f.

⁴ I s. 159.

⁵ V. A. ed. Waitz, kap. 16.

gars motstånd etc. fram till föreningen af Hamburg och Bremen genom Nikolaus I.

Kan ett så beskaffadt dokument vara blott en interpolation af ett äkta? Det har hufvudsakligen afseende på två ting: 1) ärkestiftets grundande och försvagande genom förlusten af Turholt — men här vore en interpolation om Ramesloh utan ändamål; 2) förvärfvandet af Ramesloh — men här vore interpolation öfverflödig, om öfver hufvud ett äkta dokument funnes.

Hela urkunden är en förfalskning på grundvalen af Nikolaus' äkta urkund och Vita Ånskarii, men med afsikt att bevisa, hvad i dessa fattades, nämligen hamburgiska kyrkans äganderätt gent emot biskopen af Verden till egendomen Ramesloh.¹

I samband med frågan om tiden för detta Nikolaus' falska diplom må lämpligast upptagas frågan om tiden äfven för Ludvig den tyskes ofvan behandlade falska diplom. Vi hafva funnit, att båda två liksom det till tiden redan bestämda Ludvig den frommes falska diplom hafva det gemensamt, att deras hufvudsyfte gäller Hamburgs rättighet till vissa kloster (Ludvig den frommes Turholt de två andra främst Ramesloh). Adam af Bremen har känt dem alla tre;² I kap. 43 synes visa, att Ramesloh-förfalskningarna voro bekanta under påfven Sergius IV († 1012). Detta öfverensstämmer med den historiska situationen; under Adalbert, hvilken oftast betecknats som den skyldige, var striden om klostren afgjord,³ och sedan dess fanns ingen anledning till dylik förfalskning. Vi kunna sätta 1012 som året ante quem. Ludvig den frommes diplom är uppenbarligen den äldsta af förfalskningarna. Ramesloh-dokumentet använda regelrätt archiepiscopus, Turholt-dokumentet nöjer sig med episcopus; det senare begagnar Rimbart med

¹ Härtill kan fogas, att Pflugk-Harttungs diplomatiska undersökningar (beskaffenheten af originalets stil, blyplombering etc.) göra det uppenbart, att det ej tillhör karolingiska tiden. Se *Forschungen etc.*, Band 23 s. 205 f. — Andersen tager i sin art. Ansgar egendomligt nog berättelsen om Ikia och Ramesloh för god.

² Kap. 18, 23 och 25.

³ Adam af Bremen I, kap. 22.

blott lätta förändringar, de förra förändra personer och platser, införa nya personer o. s. v. Turholt-dokumentet betecknar det primitivaste stadiet af förfalskningarna. Då detta, som ofvan visats, går tillbaka till omkring 892, blir här gränsen a quo för de båda andra. Af dessa har Ludvig den tyske begagnat Nikolaus' och är sålunda yngre än detta. Men båda förråda samma tid och väl äfven författare. Denne låter sig med en viss sannolikhet identifiera. Biskop Liawizo eller Libentius låg omkring år 1000 i strid med Verden om besittningen af Ramesloh. Han är väl den, som ombesörjt de bägge urkunderna.¹ — Ett historiskt viktigt resultat häraf är, att den berömde biskop Adalbert fullständigt rentvås från misstankarna att ha varit förfalskaren. (Tiden för öfriga redan omnämnda falska urkunder behandlas bäst i sammanhang med afdelningen om legationen).

Då Anskar ej långt efter utfärdandet af Nikolaus' märkliga bulla afled, fick samma påfve tillfälle att ännu en gång till den nye ärkebiskopen upprepa sina bestämmelser om Norden och särskildt precisera hamburgiske ärkebiskopens ställning till påfven. Detta skedde genom *Nikolaus I:s reskript till Rimbart*,² bevaradt i hannoveranska copiarier i statsarkivet. Denna urkund är daterad dec. 865 och har samma underskrifter som Nikolaus' äkta bulla. Dess äkthet är obestridt (und. Hasse, som sätter ett frågetecken); dess innehåll är till stor del upptaget af föreskrifter om palliet och dagarna för dess bärande. Såsom i viss mån kompletterande Nikolaus' äkta bulla är reskriptet att räkna som den sista af de påfliga urkunder, som böra hänföras till denna afdelning. — Erinras må slutligen i detta sammanhang därom, att vi äga ett bidrag till kändedomen om kristendomen i Danmark och danske kungens ställning därtill i *Nikolaus I:s bref till Haarich den unge*³

¹ v. Schubert: *Ansgar* s. 156. Pflugk-Harttungs diplomatiska undersökning af Nikolaus' diplom för och sannolikast till 11 århundradet; han gissar på Adalbert af Bremen, men historiska skäl göra som ofvan sagdt detta omöjligt.

² H. U. B. n:o 19, Jaffé 2112, Klippel, Beilage 13, Hasse n:o 13.

³ H. U. B. n:o 15, Klippel, Beilage s. 229, Hasse n:o 10, i dansk öfversättning hos P. A. Fenger: *Anskars Levned*, Tillæg s. 151 ff.

omkring 864. Brevets hufvudinnehåll är dock ett tack för sända skänker och en uppmaning till Haarich att omvända sig och låta sig döpas.

V. Legationen i Norden.

De sista undersökningarna hafva åter fört oss in på frågan om legationen i Norden. Historiskt sedt är denna fråga den viktigaste af alla dem, till hvilka studiet af våra urkunder lämnar bidrag; och på denna punkt har jag därför funnit nödigt att, om ock i största korthet, följa urkunderna utöfver den eljest bestämda gränsen. Därvid skall särskildt tagas i betraktande den mångfald af påfvebref, som angå denna legations *utsträckning* i Norden, enär vi i denna punkt lättast finna kriteriet på äkthet eller förfalskning.

Vi hafva redan funnit, att Gregorius tilldelar Ebo och Anskar legationsrätten i Norden utan fördelning af maktområdet, att Nikolaus åter tillerkänner Anskar ensam legationen. Den utveckling, som ligger mellan dessa bägge påfvebullor, tecknas för oss i Vita Anskariï, hufvudsakligen kap. 25 och 31. — Men Nikolaus' bulla bildade blott en hvilopunkt i utvecklingen, ej slutet.¹ Påfven Formosus (891—896) utfärdade år 895² ett reskript till ärkebiskop Adalgar, hvilket åter gjorde legationsfrågan till en stridsfråga. *Formosus' urkund*³ visar nämligen tydliga spår af Kölner-ärkebiskoparnas inflytande, hvilka ej ville släppa suprematien åtminstone öfver Bremen. Den tillerkänner ärkestiftet Hamburg, hvilket bildats för missionsändamål, rätt att tills vidare behålla Bremen som »subsidium», hvaremot dess ärkebiskop skall vara suffragan till Köln. Så snart Hamburg upprättar egna biskopsdömen, erhåller det full självständighet; Bremen lösgöres då och återgår under Köln. Missionsarbetet i Norden betecknas här åter som Hamburg-Bremens enda egentliga existensrätt; denna

¹ Till det följande framför allt Koppmann a. a. s 59 ff.

² Lappenberg, Hasse och v. Schubert; enligt Koppmann 893; enl. C. Mirbt i RE3 VI på grundvalen af synoden i Frankfurt am Main 892.

³ En af urkunderna på pergamentomslaget till Cæsars Hamburger-codex; H. U. B. n:o 25, Jaffé 2680, Hasse n:o 18.

åskådnings betydelse äfven för legationsrätten ligger i öppen dager. — Bullan är obestridd äkta.

Dess bestämmelser upphäfvas af *Sergius III:s urkund*¹ daterad till 905, i afskrift i hannoveranska statsarkivets hamburgiska copiarum. Redan underskriften med dess datum och namn är afgjordt oäkta, enär den ej alls passar in på denna påfve. Innehållet förtjänar ej mera tilltro; så framhållas t. ex. jämte danskar och svenskar äfven norrmän såsom ställda under archiepiscopalem potestatem, hvilket gärna ej var möjligt vid denne påfves tid;² förordningen att fem biskopar skola assistera vid biskopsinviqningen är lika betänkelig, äfvenså insättandet af biskopar i nordiska länderna o. s. v. — Först den andre i ordningen af Hamburg-Bremens stora ärkebiskopar, den energiske Adaldag, lyckades omsätta de gamla planerna i handling och till conciliet i Ingelheim 948 skapa trenne biskopsdömen i Danmark. Därvid förändrades den hamburgiske ärkebiskopens legatställning gent emot Norden till metropolitställning, och det långvariga vacklandet hade de facto fått ett slut. Sannolikt var det Adaldag som nu, omkr. 950, vidtog den i Sergius' urkund gjorda korrigeringen af historien.³

Påfven Agapetus II bekräftade Adaldags åtgärder genom privilegierna af den 2 jan. 948. *Agapetus II:s urkund*⁴ underordnar biskoparna i Danmark, Norge och Sverige under metropoliten i Hamburg. — Att en dylik bulla utfärdats af Agapet, torde vara visst; i den form, hvori den nu föreligger, har den varit föremål för senare bearbetning.⁵ Misstänkt är, att jämte danskar och svenskar äfven nämnas Norveni, då dessa eljest icke förekomma i någon erkänt äkta urkund före år 1053.⁶

¹ H. U. B. n:o 26, Jaffé 2716, Hasse n:o 19. Denna bör väl skiljas från Sergius III:s äkta urkund 911, däri han förlänar pallium åt ärkebiskop Hoger; denna senare var bland afskrifterna på Cæsars hamburger-codex; ett sannolikt förfalskadt (Pflugk-Hartung, Hasse) »original» af denna senare finnes i hannoveranska statsarkivet.

² Se vidare nedan till Agapetus II:s urkund.

³ v. Schubert: Ansgar s. 155.

⁴ H. U. B. n:o 35, Jaffé 2792, Hasse n:o 26.

⁵ Dehio I, sid. 122, anm. 4. Hasse anser den helt enkelt som en förfalskning.

⁶ Se nedan Leo IX:s urkund.

hvarken i Johannes XV:s¹ af 8 nov. 989, Klemens II:s² af 24 april 1047 eller Benedikts (antagl. VIII eller IX, urkunden ofta omtalad, numera förlorad),³ trots det att alla dessa åberopa sig på Agapets urkund. Och ett bevis på oäktheten är ock, att danskarna sättas före svenskarna, i motsats mot ordningen hos alla erkänt äkta påfvebref från den tiden.

Nu går det fort med upptäckandet af nya folkstammar i Norden. En äkta påfvebulla ger en stödjepunkt i utvecklingen, *Leo IX:s urkund*⁴ af den 6 jan. 1053, hvilken uppräknar svenskar, danskar, norrmän, isländare, skridfinnar och grönländare som underlagda Hamburgs metropolitkyrka och dess ärkebiskops legationsrätt. Här hafva vi den geografiska kunskapen om Norden vid midten af 11:te århundradet! — Slutet af hela denna tillökning af legationsområdet bildar den likaledes äkta *Innocentius II:s urkund*⁵ af den 27 maj 1133, hvilken lägges under Hamburgs metropolit biskopsdömena i Danmark, Sverige, Norge, Färöarna, Grönland, Helsingland, Skridfinland och Slavien. (Man märke, att Hamburgs patriarkat öfver Norden alltså bekräftas, fast Danmark redan 1104 fått egen ärkebiskop i Lund!). Det viktigaste för vår härvarande undersökning är motiveringen till Innocentius' förordning; han åberopar sig på för honom framlagda äldre urkunder af påfvarna Gregorius, Sergius, Leo, Nikolaus och Hadrianus. Här hafva tydligen en rad af förfalskningar förelegat Innocentius och bestämt hans bulla. Den ofvan (sid. 21)

¹ H. U. B. n:o 52, Jaffé 2936.

² H. U. B. n:o 72, Jaffé 3151.

³ Koppmann s. 48.

⁴ H. U. B. n:o 75, Jaffé 3258, Hasse n:o 42 (där oriktigt dateradt till 1059). Pflugk-Harttung finner denna bulla, som ock i original finnes i hannoveranska statsbiblioteket, visa blandning af äkta och oäkta tecken; efter någon tvekan kommer han till den slutsatsen, att originalet är en förfalskning efter en äkta urkund, och att förfalskningen troligen tillhör Adalbert af Bremen i kampen om Norden. Här har väl kritiken gått för långt; Adalbert och Leo voro ju samtida, och den historiska situationen vittnar om bullans äkthet. Hasse finner ej blott denna bulla utan äfven en föregående af Clemens II 1047, hvilken Pflugk-Harttung vill göra till basis för alla undersökningar såsom obestridd äkta, vara förfalskningar, gjorda af en hel skola nordtyska förfalskare i början af 12:te århundradet.

⁵ H. U. B. n:o 144, Jaffé 5453, Hasse n:o 68 (äfven enligt honom äkta).

omtalade falska handskriften af Gregorius IV:s bulla innehåller nämligen samma namn, som återfinnas hos Innocentius. Sergius II:s falska urkund (sid. 26; både underskrift och datum bekräfta förfalskningen) talar ock om Wimodier, Nordalbingier, Danskar, Norrmän, Svenskar och Nordens alla folk såsom underlagda Hamburg. Leo IV:s falska urkund (sid. 27) är liklydande med Sergius' II:s. Nikolaus I:s falska diplom (sid. 34) föreligger här i en ny öfverarbetning; i denna dubbelt förfalskade form är Nikolaus' diplom lika namnrikt som de ofvannämnda. Återstår blott den af Innocentius återopade bullan af Hadrian. Denna är ingen annan än *Hadrian II:s urkund*¹ till Rimberty 872 om legationen, hvilken påträffats i hannoveranska kopiarier. Redan datum och underskrift visa, att äfven denna är en förfalskning. Den har ock samma förunderliga sammanställning af namn som Sergius II:s ofvannämnda falska urkund.

Här kunna vi göra ännu en intressant iakttagelse. Med dessa förfalskade bullor sammanhänger nära den form af Vita Anskarii och Vita Rimberty, som kanonikern Vicelin medförde, och den som Cæsar upptog. Ty i Vita Anskarii, kap. 13 och 23, heter det: »in omnibus circumquaque gentibus Danorum, Sueonum, Norvehorum, Farrie, Gronlandan, Halsingalandan, Islandan, Scridevindun, Sclavorum etc.»² På samma vis låter det i Vita Rimberty kap. 1.

När hafva då alla dessa förfalskningar om Hamburgs patriarkat kommit till? Leo IX:s äkta bulla af år 1053 är här den första fasta hållpunkten. Efter densamma äro de alla gjorda, hvilket redan framgår af de nordiska namnens anordning och form. Tiden för deras tillkomst kan emellertid ytterligare begränsas. Codex Vicelini fördes af Vicelin till Paderborn mellan åren 1109 och 1123; men denna innehöll ju interpolationerna i Vita samt bland andra urkunder äfven Nikolaus I:s diplom i den dubbelt förfalskade formen. Här hafva vi en terminus ante quem. Å andra sidan synes Adam af Bremen omkring 1073 icke hafva känt till några af dessa för-

¹ H. U. B. n:o 20, Jaffé 340 sp., Hasse n:o 14.

² Man jämföre härmed den ej interpolerade texten hos Waitz.

falskningar eller den tendens, som i dem talar. Här hafva vi en terminus a quo. Inom dessa gränser kunna gissningarna falla olika. Diplomätiska undersökningar af urkunderna göra det dock sannolikt, att de tillhöra ärkebiskop Friedrichs tid 1104—1123.¹ Därtill passar ock den yttre situationen. Efter katastroferna inom den nordiska och slaviska världen 1066 och ärkebiskop Adalberts fall tog det snart slut med det tyska (Hamburg-Bremiska) inflytandet i Norden, och engelskt trädde i stället. Påfvepolitiken, som sökte nedtrycka all farlig metropolitmakt, gynnade uppenbart de nordiska ländernas häraf stärkta försök att organisera sig som egna, från Hamburg lösgjorda kyrkoprovinsar. Det farligaste slaget för Hamburg var, när Lund 1104 blef ärkebiskopsdöme. Hamburg-Bremens metropoliter begynte en förtviflad kamp för bevarandet af sitt nordiska patriarkat; bland annat sattes i gång ett förfalskningsarbete med urkunder, hvilket hör till de största inom den på dylika företag ingalunda fattiga äldre medeltiden.

Om vi till slut samla alla ofvan behandlade förfalskningar rörande Hamburg-Bremens och den nordiska missionens äldsta historia, blir gången af deras tillkomst enligt undersökningens resultat följande. När Hamburg-Bremens nya ärkebiskopsdöme mot slutet af 800-talet hade särskilda ekonomiska svårigheter att dragas med, tillgrep Adalgar, som den förste, vägen att genom urkunds förfalskningar hjälpa stiftet; han sökte nämligen på så vis trygga besittningen af det borttryckta viktiga klostret Turholt; Ludvig den frommes diplom såg

¹ Pflugk-Harttung. De påfvebullor bland de ofvannämnda, hvilka i original finnas i Hannovers statsarkiv, äfvensom flera andra där befintliga originalbullor om legationen i Norden, hvilka i min främställning ej omnämnts (se Hasse n:o 14 ff.; dessa bullor utgöra tillsammans den största samling förfalskade original, som finnes i Tyskland) bryta alla mot de enklaste formerna för de äkta påfvebullorna från den tid, till hvilken deras datering för. De gammalkuriala bokstäfverna saknas; bullorna äro ej, som före 1000 alltid var fallet, skrifna på papyrus etc. Pergamentet, plomberingen, blysigillformer etc. visa på samma tid för dem alla, en tid som bäst passar till början af 12:te århundradet (enligt Pflugk-Harttung samme förfalskare af dem alla, enligt Hasse en skola af urkundfabrikanter under längre tid).

dagen. Vid samma tid begynte ock en envis strid mellan Bremen och dess förra öfverordnade, Köln; Ludvigs diplom skulle ingripa äfven här. — Snart fortgick man på den inslagna vägen. Striden med Köln blef allt mera brännande; omkring 950 vidtog då sannolikt ärkebiskop Adaldag korrigeringen af den verkliga historien genom förfalskning af åtminstone en påfvebulla (Formosus-bullans undanträngande genom den falska bullan af Sergius III). — Efter ytterligare femtio år kommo nya och större förfalskningar. Det gällde nu närmast konkurrensen med Verden om Ramesloh; för att styrka Hamburg-Bremens anspråk på detta kloster framkommo omkring 1000, troligen genom biskop Liawizo, Ludvig den tyskes urkund och Nikolaus I:s diplom. Sannolikt var det likaledes rivaliteten mellan Bremen och Verden (Mecklenburg?) som i 11:te århundradet framkallade de falska stiftelseurkunderna för Bremen och Verden (Karl den stores). — I Ludvig den tyskes och Nikolaus' falska urkunder hade utom hufvudfrågan, anspråken på Ramesloh, äfven en annan tendens börjat skymta: att trygga Hamburg-Bremens patriarkat öfver Norden. När detta på allvar hotade att omintetgöras, vid 12:te århundradets början, nådde urkundförfalskningarna, sannolikt under ärkebiskop Friedrich, sin kulmen. Till denna tid kunna hänföras de interpolerade texterna af Vita Anskarii och Vita Rimberti, den falska handskriften af Gregorius IV:s bulla, Sergius II:s bulla, Leo IV:s diplom, öfverarbetningen af Nikolaus I:s falska diplom, Hadrian II:s urkund och väl äfven den nu bevarade formen af Agapetus II:s urkund, »originalet» till Sergius III:s äkta bulla 911 äfvensom ett flertal här ej omnämnda förfalskade bullor om samma sak. — Utanför hela denna utvecklingsgång stå naturligen de corveyska förfalskningarna från 17:de och 18:de århundradena.

Hvad blir då den positiva vinsten af de inträngande forskningar, hvilka så småningom uppdagat alla dessa förfalskningar? Den är icke ringa. Sedan alla oäkta urkunder bortsopats, kvarstår, som ofvanstående uppsats sökt visa, en kärna af äkta dokument, med hvars hjälp det är möjligt att vinna en historiskt trogen bild af förberedelserna till och den yttre gången af missionens första skede i Norden. Om så

---

det andra nödvändiga förarbetet till Nordens missionshistoria — klargörandet af nordbornas hedniska religiösa åskådningar vid denna tid — kan nå ett tillförlitligt resultat, är ingångsdörren öppnad för den, som vill söka gifva en modern vetenskaplig framställning af svenska kyrkans historia.

Hjalmar Holmquist.

Meddelanden och aktstycken.

Ett märkligt sockenstämmobeslut i Filipstad år 1663.

sockenstämmeprotokollens kyrkohistoriska betydelse kan i allmänhet icke jämföras med den, som synodalprotokollen äga, och detta af den helt naturliga orsaken, att en lokalförsamlings representation omfattar ett jämförelsevis inskränkt område och icke ens i äldre tider kunde företaga sådana genomgripande förändringar eller fatta så betydelsefulla beslut, som en synod, hvilken representerade ett helt stift. Så mycket mera anmärkningsvärdt är, då man stöter på ett sockenstämmebeslut af verkligt värde för kändedomen om den äldre kulturen och kyrkans tidigare utveckling. Ett sådant är otvifvelaktigt följande, som jag efter originalmanuskriptet afskref vid ett för några år sedan företaget besök i Filipstads kyrkoarkiv. För år 1663 »die annunciationis» heter det nämligen i protokollet bl. a.:

. . . *Item.* Påbödz at wid alla kyrkior skulle hwar husfader eller moder med sin ungdom och tienstfolk framkomma rotetahls till çatechismi förhör och examen hwar söndag, doch synnerlig i fastan. Och ehn blypenning gifwes medh påstämphel SIGNO ÇALICIS et ÇRUCIS them til witne, som af

ungdomen kunne swara til sin christendomb och nu woro admitterade första gången til s. s. *cœnam*.

Thetta war af församlingen wäll
optaget och bewilliat testor
loci pastor

Simon

m[anu] pr[opr]ia.

En pollett af bly, med kalkens och korsets tecken åstämp-
lade, är en nog så egendomlig attest om kristendomskunskap.
Om den praxis, som enligt nu meddelade dokument synes ha
tillämpats åtminstone i den gamla Fernebo socken i Värmland,
sträckt sig äfven till andra delar af vårt land, vore intressant
att känna. Catechismiförhörens förläggande till fastan var vid
denna tid vanlig, åtminstone inom Strängnäs och Västerås
stift. (Jfr mitt *Bidrag till konfirmationens historia i Sverige*,
s. 93 ff. i Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade
domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag. Uppsala 1903.)

Ldm.

Martin Erik Ahlman år 1796.

Bland professor Martin Erik Ahlmans efterlämnade pap-
per, förvarade i Lunds universitetsbibliotek,¹ finnes ett litet

¹ M. E. Ahlmans manuskriptsamling, som utgöres af 8 buntar samt ett mindre häfte, innehåller följande: A) Dogmatik: 1) föreläsningar och anteckningar (tryckta i Ahlmans »Theologiska skrifter» under titel »Dogmatiska uppsatser»), 2) föreläsningar öfver Bretschneiders och Schotts system, 3) föreläsningar öfver »den populära Dogmatiken»; B) Etik: 1) »Utkast till föreläsningar öfver Moralthologien» författade 1819 och 1820, 2) »Inledning till Moralthologien» (tryckt i Theologiska skrifter); C) Exegetik: föreläsningar öfver Matheus' och Johannes' evangelier, Pauli samt Petri, Johanne's och Jakobs bref; D) Predikoutkast samt kateketiska uppsatser och anteckningar; E) Hvarjehanda smärre saker: tal, ämbetsutlåtanden, excerpter, anteckningar o. s. v.

häfte med påskrift: »Anmärkningar af Martin E. Ahlman 1796». Det är ett brokigt innehåll, som rymmes inom detta häftes 48 sidor. Här kunna vi se, huru den 23-årige magistern¹ håller på att studera sin Kant och tecknar sig till minnes »Die Categorien der reinen Vernunftbegriffe» — Kant kom som bekant att utöfva ett betydligt inflytande på Ahlmans teologi — huru han vidare stiftar bekantskap med Lockes bref om toleransen, huru han gör excerpter ur de båda samtida tidningarna *Journalisten* och *Silfverstolpes Litteraturtidning*² om snart sagdt all världens ting: om »Magnetismen i Historien», »Definitioner i Aestetiquen», »Köhlmarks tankar om allmänna uppfostrans verkan på samhällen i äldre och nyare tider», om Newtons, Voltaires och Rousseaus lefverne m. m. Men Martin Erik Ahlmans »anmärkningar» underrätta oss icke blott om det litteraturstudium, som upptog hans tid, vi få äfven göra bekantskap — och det en mycket intim sådan — med honom själf och hans egen tankevärld. Ahlman har af samtid och eftervärld allmänt fått det vitsordet, att han var en sällsynt ärlig och samvetsgrann natur och såsom sådan framstår han också för oss i de »*Moraliska Beträktelser öfver mig själf*», som han här nedskrifvit — en själsbikt, rättfram, rörande uppriktig, enkel och okonstlad såsom begynnelseorden: »opartiskt at tala är jag hvarken god eller ond». Personligen karaktäristisk och betecknande för Ahlmans samvetsgranna, mot alla ovederhäftiga och förhastade omdömen så starkt reagerande sinne är det lilla fragmentet: »*Om Fördomar*».

¹ Ahlman var född i Lund 1773, blef student 1788, doktor 1793, prästvigdes 1799, blef docent i ekonomi 1803, docent vid teol. seminariet 1810, e. o. teol. adjunkt samma år, prefekt för seminariet 1812, teol. professor 1816. Han afled den 7 april 1844.

² »*Journalisten* eller *Utvalda Samlingar i Blandade Ämnen, Hämtade i synnerhet Utur de Nyaste och Bäste Engelska Journaler; til Nyttä och Nöje För Medborgare af Bägge Könen*», tidskriften utkom 1789—1794; G. A. Silfverstolpes *Litteraturtidning* utgafs 1795—1797.

Slutorden i detta fragment för oss in på Ahlmans teologiska uppfattning. Om denna lämnar han oss dock bättre besked på annan plats i sina »anmärkningar», i några små teologiska meditationer: »Egna Reflektioner öfver läran om Försoningen», »Om Skriftens Gudomlighet» och »Trons nödvändighet». Dessa tre teologiska hjärteutgjutelser äro af stort intresse för den, som vill lära känna Ahlmans teologiska utvecklingsgång. Den sedermera betydande teologen och nitiske befrämjaren af ett förbättradt teologiskt studieväsen vid vårt sydsvenska universitet visar sig ha begynt sin bana såsom en tämligen renhårig representant för den oförfälskade rationalismen. Han talar t. ex. om »fallet» och »försoningen» såsom fördomar, hvilka nog icke skulle fått plats i Skriften, om apostlarna skrifvit för alla tider och ej blott för den tid, då de lefde. På ett annat ställe röjer han dock en bättre uppskattning af »läran om försoningen». Denna lära — säger han — vill göra oss mera förvissade om vår förlåtelse; visserligen kunna vi »af bevis öfvertygas», att allvarlig bättring är tillräcklig för att vinna tillgift, men för dem, som ej kunna fatta dessa bevis, äfvensom för alla människor i kritiska stunder är det viktigt »at hafva liksom en pant gifven af Gud själf till försäkran om dess kärlek och försonlighet». Det anförda vittnar om, huru delaktig Ahlman var i rationalismens hufvudlyte, dess intellektualistiska syn på religionen. Ett mer slående uttryck för rationalismens intellektualistiskt-moralistiska åskådning, än Ahlmans ord om »trons nödvändighet» kan man få leta efter. Den som vill se, huru hans teologi så småningom utvecklades och fördjupades kan jämföra dessa ungdomsarbeten med hans afhandlingar i Theologisk Quartalskrift samt med hans hufvudarbete: »Theologiska Skrifter» från 1841.

I.

Moraliska Beträktelser öfver mig sjelf.

Opartiskt at tala är jag hvarken god eller ond. Från grofva utsväfningar är det mig ej svårt at akta mig, ty jag frugtar för följderna, och i synnerhet andras omdöme. — För öfrigt är ostadigheten i allmänhet sagt mitt största fel. — Jag är öpen för goda intryck, men de kunna lätt utplånas — fattar snart goda upsåt, men nitet at upfylla dem kallnar så snart. Å andra sidan förledes jag snart till ett felsteg, en dårskap, men ångrar strax därpå, och oftast under sjelfva begäendet — och kan omöjligen länge vara elak.

Sjelfva förståndet besväras af obeständighet. — Det svagaste inkast kan skaka min öfvertygelse, om det också icke skulle vara riktadt directe däremot.

Andras omdöme är mig viktigare än det borde. Hvad skola andra säga därom? är en fråga, som ständigt upkommer. Denna ömtålighet afhåller mig ofta från dårskaper, men kanske hindrar den mig ännu oftare från at frimodigt och tvärtemot allmänna fördomarna göra det som är min pligt — jag är för blyg at inför allas ögon utöfva en dygd, som allmänheten föragtar eller ler åt.

Penningar ger jag ej alltid ut nödigt. Endast denna frågan: kunde du ej bättre använda dem? Ej göra dig sjelf större och ädlare nöje — eller befordra andras nytta i en betydligare mon? — Endast denna [gör] mig scrupuleux ofta vid små-saker.

Fåfång är jag så mycket som någon. Men at den ej får visa sig i kläder härrör däraf, at jag ej gerna gör depenser därpå — men håldre på böcker, för at på detta sättet tillfredsställa den genom kunskapers förvärfvande, fastän böckerna, sedan jag köpt dem till den ändan, icke sällan ej blifva genomlästa.

Kärlekens Passion är som alla mina passioner högst häftig, och jag skulle kanske redan fördärfvat mig därmed, om ej en naturlig blyghet och frugtan för att bli utskämd hade alldeles afhållit mig från de gröfre utbrotten.

Andra vill jag aldrig med flit vara till besvär eller förargelse. Jag skulle häldre vilja försaka mig egna nöjen, än at hindra någon annans, om det ock vore en, som jag viste ej tålde mig.

Då jag om andra dömer orättvist sker det, dels af förhastande, dels för at ursägta mitt förhållande dock mera sällan, dels för at på deras bekostnad upresa mig sjelf. I alla fall har jag knapt utsagt orden, förr än jag ångrar dem, och ibland söker jag äfven at mildra det hårda däri.

För dem jag är vän med, berättar jag gerna mina fel, ofta för at äfven genom en sådan uprigtighet vinna en slags estime.

Om min egenteliga kallelsets pligter beständigt omväxlade, och behöfde[s] ej mycken tid till deras utföning, skulle ingen dristigare, ingen samvetsgrannare kunna lägga händer därvid. I längden kunna knapt de kraftigaste föreställningar om pligt vidmakthålla den drift, hvarmed jag dritven helt och hållen af en slags böjelse, börjat.

Af ledsamheter har jag i början den lifligaste känsla. Men denna försvagas merändels snart nog; i synnerhet om en annan ledsamhet tillstöter, som ådrar sig min upmärksamhet — äfven, om jag för mine vänner, och (ifall det är en sak som ej behöfver döljas) för andra bekanta, får rätt ofta om-tala den.

Då jag får tid till reflexion, hoppas jag at aldrig hvarken fåfånga eller ännu mindre egennyttas skall draga mig från det jag kan finna vara rätt. Skall detta ske, skulle det vara då, när hastigt beslut skulle tagas.

En ändring i mina närvarande ställningar, som kan vara i project, förekommer strax fördelagtik — men sedan jag resolverat mig därtill, känner jag nästan alltid, åtminstone någon tid, en slags ånger som kommer af föreställningen af de därmed förenade möjliga eller verkliga svårigheterna. Ifvern at upfylla mina skyldigheter är alltid starkast i början — ehuru den äfven sedermera kan stärkas och förnyas.

Andras förtal, äfven om dem, med hvilka jag är förtrogen, utträttar hos mig mera än det borde. Det kan upp-väcka min kallsinnighet åtminstone för någon tid, til och med

om jag har mera skäl at anse det för ogrundadt än för grundadt.

En förlust oroar mig mycket i början, men blir sedermera så småningom mindre och oftast inom kort tid (ett par dar) ingenting i mina ögon. Jag är snar till at ingå vänskap — och ofta alt för färdig at skänka oförsigtigt bort mitt förtroende. (Detta sträcker sig likväl aldrig till saker, som andra förtrott mig, eller då jag vet skadar någon annan, at de up-täckas. — Det angår endast mig sjelf ocfl mina stälningar). — Men tror jag mig då up-täcka hos min nya vän åtskilliga fel och ofullkomligheter, ångrar jag snart mitt bortskänkta förtroende, och om jag då ej drar mig från honom, sker det dels för at [ej] bli ansedd för nedrig och ostadig, dels emedan dessa felen bli i mina ögon, genom vanan at se dem, mindre betydliga. — Finner jag, at jag träffat en, som är min vänskap ovärdig, är det naturligt, at jag söker bli qvitt honom.

2.

Om Fördomar.

§ 1. *Hvad är fördom?*

»Sjelfva ordets hopsättning, tycker jag, röjer oss tydeligen nog, hvad fördom egenteligen är, nemligen *en dom fäld i förtid.*»

Efter en närmare utredning af ordets betydelse, ger Ahlman sin andra paragraf öfverskriften »*Fördomarnes orsaker gifvas.*»

»Egenteligen», skrifver han här, »är det underligt, at fördomar uppkomma. Man vill så nödigt tillstå äfven för sig sin okunnighet, och dock är man antingen oförmögen eller obenägen at undersöka och pröfva. Redan såsom barn vänja vi oss vid, at döma om saker öfver vår fattningsgäfva, och om de än icke äro det, tro vi undersökningen öfverflödig, emedan de, af hvilka vi hört samma omdömen, ju äro förnuftiga menniskor. Det går dessutom så sent, det är så mödosamt at pröfva, och vi hinna, åtminstone i början, sällan till någon

visshet. Om ganska få saker skulle vi kunna fälla något omdöme, och om än färre eller nästan inga ett säkert. Och om alt annat, som vi lärt och hört skulle vi tiga, eller endast säga: jag har hört, lärt så. Ännu mera, vi upmanas af dem som omgifva oss, af sjelfva våra lärare till djerfhet att fälla omdöme. De vänja och ofta tvinga oss, at såsom oryggeliga sanningar förr än vi kunne fatta dem, efterstafva sina egna. När vi då hunnit så långt, at vi kunne fatta dem, ha de redan naturaliserat sig med oss och blifvit våra egna. Denna djerfhet at döma före vi med oss från barndomen till de andra åldrarna. Vi måste i dageliga umgänget fälla så många omdömen, huru skulle vi, om vi än någon gång tvifle om vår infallibilitet, täncka noga, skärskåda alla? En sak har så många sidor. Vi hafva så mycket at lära, huru skulle vi kunna öfvertänka alt? Och skola vi så länge vara okunniga, tils detta skedt? På detta sätt vänja vi oss vid, och äfven ursägta denna vanan, at på god tro eller efter en flygtig öfverläggning eftersäga andras meningar.

§ 1 [3]. *Några de vanligaste fördomar upräknas.*

I vidsträcktare bemärkelse kunde vi kalla nästan alla den ouplysta allmänhetens och största delen af de lärdas och så kallade tänkares omdömen — fördomar.

1) *I omdömen om andra människor är det en fördom, då man värderar dem efter utseende, manerer eller yttre omständigheter, ty häri består ej människornas värkelige värde, som bör sökas i skickeligheten at inse och kunna utöfva sina pligter och förnämligast i viljan att göra det.*

Äfvenså är det en *fördom*, då man dömer från en eller annan enkel gerning, hvars motiver man kanske icke känner, till andras character. Och låt [vara] gerningen är värkeligen ond, så kan likväl en värkeligen ond gerning *någon gång* göras af en som annars icke är elak. *Last* förutsätter vana och färdighet. En karl kan en gång utan ordsak bli ond, utan at därför vara *het*.

Fördom är det också, när man gör dylika slutsatser. Den karlen känner ej Latinen, ergo har han inga kunskaper,

är icke snäll. Han duger ej till Belletrist, ergo icke heller till Mathematicus. Är stum i umgänget, ergo är han dum. Ty bristen på ett slags kunskaper utesluter ej bristen på ett annat, och fallenheten till ett kan ägas utan at därför fallenheten till ett annat ägits.

Ännu mera är det en *fördom*: den där förekommer mig stötande eller obehagelig, har förträtat eller förorättat mig, ergo är det i alla afseenden en obehagelig, elak och odugelig människa. I allmänhet är det en *fördom*, då man dömer om någon endast enligt det förhållande, hvori vi stå till honom som släkting, vän, höflig, tjenstaktig, välgörande emot oss eller motsatsen, ty ingen blir af allt detta på det hela bättre eller sämre.

Äfven är det *fördom*, då man dömer någon väl eller illa för den Religion, hvartill han bekänner [sig] hemligen eller uppenbarligen.

2) *I vårt uppförande mot andra* är det *fördom*, då man alltför långt sträcker den annars sanna satsen: *hvar och en är sig sjelf närmast*, ty denna gäller endast vid upkommen strid emellan skyldigheter, då pligterna emot oss sjelfva och emot andra äro lika viktiga eller de förra viktiga.

3) *I afseende på oss sjelfva* är det *fördom*, då vi tro (som ordspråket är) *sjelf gjordt vara väl gjordt*. Äfven är det *fördom*, då vi tro det bero af vårt välbehag at upfylla eller icke upfylla skyldigheterna mot oss sjelfva, e. g. at odla vårt förstånd, sköta vår hälsa etc. eller icke göra det.

4) *I afseende på Gud* är det *fördom*, då man föreställer sig honom föränderlig, såsom den där kan vredgas och försonas, än vilja ett än ett annat.

Likaså är det *fördom*, när man anser den utvärtes Guds-tjensten såsom något väsentligt, då likväl denna endast är medel till gudsfrugtans befordrande.

Äfvenledes är det *fördom*, då man inbillar sig, at Gud omedelbarligen styrer naturen och händelserna — ty naturen följer en gång stiftade lagar, och händelserna äro af evighet förutsedda och jämkade.

5) *I afseende på borgerliga samhället*. [Här slutar fragmentet].

3.

Egna reflexioner öfver läran om Försoningen.

Om vi göra oss någorlunda rena begrep om en Gud, som är oföränderlig i sina föreställningar, och fri från alla svagheter och passioner, kunna vi utan möda inse, at ingen sådan försoning, som äger rum hos menniskor, kan vara möjlig, då frågan blir om det högsta Väsentet. Vi människor vredgas, och detta är en svaghet hos oss. Gud, som är fri från alla svagheter, är det följagtelligen äfven från vrede. Då det heter, att Gud vredgas, är detta antingen aldeles falakt, eller ock måste det tagas i den mening, at dess välgerningar i mer eller mindre mon upphöra, och at han utöfvar sin straffande rättfärdighet. Då således vreden, när den tillägnas Gud, måste tagas i en oegentlig bemärkelse, följer äfven, at försoning, och den skall kunna finna rum hos Gud, icke kan tagas i sin vanliga och egentliga bemärkelse. Gud är evigt densamme, evigt lika god, men alle blifva icke i lika grad delaktige af hans godhet. Den dygdige och den lastfulle åtnjuta icke desamma, icke lika stora välgerningar. När han tilldelar dessa sina välgerningar i ett ymnigare mått, när han äfven uphör at utöfva sina straffdomar, kunna vi med rätt, ehuru icke i egentlig mening, säga at *Gud är försonad*.

Skall man därför med skäl kunna påstå nödvändigheten af ett försoningsmedel, så måste man därmed mena ett sådant, utan hvilket Gud, i kraft af sina kända och väsentliga egenskaper, nödvändigt skulle uphöra at utdela sina godhets skänker åt förbrytare, hvilka han äfven omöjiligen kunde utom detta eftergifva de straff, som de förtjent.

Härvid åberopar man sig i allmänhet [på] Guds Rättfärdighet. Man påstår, at Gud i kraft af denna egenskap, icke annat kan än straffa den brottslige, så framt ingen försoning komme emellan. Somliga medgifva väl härvid, at Gud för egen del icke behöfde något försoningsmedel, men tro likväl, at detta är nödvändigt, på det han för andra må ådagalägga sin rättfärdighet. De mena, och det med mycket skäl, at förnuftiga Creaturs lycksalighet består i en tillräckelig och säker kännedom af Gud och hans fullkomligheter. Gud skulle

således, ifall han ville låta sina lagar öfverträdas utan at straffa förbrytarna sjelfva eller någon annan i deras ställe, gifva millioner förnuftiga varelser anledning at tvifla om den beundransvärdaste af sina fullkomligheter, sin rättfärdighet och därigenom betaga dessa en stor del af deras lycksalighet.

Detta senare bevis har åtminstone någon sannolikhet, och därför vill jag opartiskt undersöka det. Visserligen måste jag tillstå, at Gud för sin egen äras och sina förnuftiga Creaturs lycksalighets skuld, måste tydeligen ådaga-lägga sin rättfärdighet. Men monne icke denna rättfärdighet tydeligen ådaga-läggas genom naturliga straffen? Det är sant, at dessa straff ofta icke tyckas svara emot förbrytelserna. Men vi böra komma ihog, at de ofta kunna infinna sig, utan at vara synlige för någon annan än den, som lider dem — dessutom äro ofta äfven de i våra ögon ohyggeligaste brott icke väckeligen så moraliskt onde, som de förekomma oss. Temperament, föreställningar, fördomar, som man kanske helt oskyldigt insupit — alt detta och ännu mera dylikt, kan framte så mycket ursäktande, at en gerning, som vid första påseendet syntes omänsklig, vid nogare eftersinnande befinnes vara helt förlätelig. Vi menniskor, som merendels döma efter det yttre, se merendels alt detta förbi. Deraf kan ju äfven hända, at vi icke kunne finna något tillbörligt förhållande emellan de naturliga straffen och de förbrytelser, som straffas. Annorlunda måste det vara med väsenden, som äro fullkomligare än vi, och bättre kunna inse sakernas sammanhang och döma, om gerningarna äro fria eller icke, och i hvad grad de äro det.

Man bör äfven härvid märcka, at alla de Gudomliga lagarna icke annat äro än kraftige anvisningar till menniskornas lycksalighet. Det straff, som följer på deras öfverträdande, kan således icke hafva annat ändamål, än at återföra den vilsefarande på lycksalighetens väg. I annat fall skulle det uphöra at vara straff, det skulle i det stället blifva en hämd, utan annan afsigt, än at plåga menniskorna och göra dem olyckliga. Men dessa straff, de enda som tyckas äga rum vid Guds regering, hvarken kunna eller böra häfvas genom något försoningsmedel.

Det tyckes således, som skulle Guds rättfärdighet ingen-

ting förlora, ifall Gud utan försoningsmedel (sådant nämligen, som man i allmänhet därmed menar) ville förlåta människornas synder. Denna Gudommens beundransvärda egenskap ådagalägges tillräckeligen därigenom, at han minskar sina välgärningar och kärleksprof, och genom de straff, som antingen infinna sig såsom gerningarnas naturliga följd, eller ock inträffa genom Försynens omedelbara föranstaltande. Hvar och en lust, hvar och en oren böjelse bär dessutom i sitt eget sköte sitt förfärligaste straff.

En sann ånger och en därmed förenad hjertats och levernets förbättring tyckas vara de enda egentliga försoningsmedel, ty genom dessa sättes (at [jag] må således uttrycka mig) Gud i stånd at uphöra med sina straff. At utan dessa försoningsmedel förlåta förbrytarne, och at då de väckeligen finnas icke förlåta dem, vore i båda fallen lika orättfärdighet.

Emellertid nekas icke möjligheten af det allmänt antagna försoningsmedlet. Möjligt är det, at Gud velat at visa andra förnuftiga varelser, hvad följderna annars hade bort medföra, och jämte andra afsigter äfven haft denna, då han beslöt och fullbordade det så kallade Återlösningsvärdet. Men detta oagadt i sig sjelf möjligt, kan knapt enligt förnuftets grunder bli sannolikt, ty det sätter alltid förut, at Gud kan straffa utan at åsyfta den straffades förbättring.

En omständighet vill jag likväl anföra, som kan gifva detta förklarings-sätt någon grad af sannolikhet. Ordsaken hvarföre Gud valde detta försoningsmedel kan vara dels deras förbättring, som borde lidit straff, hvilka då de på ett så kärleksrikt sätt befrias från följderna af sina förra förbrytelser, at de därigenom böra och kunna väckas till eftertanka, dels andra förnuftiga varelsers [förbättring], för hvilka Gud har låtit uppenbara, at han för människornas svaghets skuld ville under hvilkor af en sann ånger och bättring tillgifva de straff, de förtjent; men at de i de oändeliga plågor, hvilka människornas så kallade försonare led, kunde se, hvad de sjelfva hade at vänta, ifall de skulle falla på det elaka upsåtet at vara olydige emot Gud.

Det aldra sannolikaste är väl at påstå, at hela läran om försoningen endast är lämnad oss, för at desto mera göra oss

förvissade om vår förlåtelse. Vål kunna vi af bevis öfvertygas, at vår ånger och bättring, om den är alfvarlig och rätt-skaffens, är tillräcklig för at utverka vår tillgift. Men dels äro icke alla i stånd at tydeligen fatta dessa bevis, dels fordras äfven af den mera tänckande ett lugnt sinne, för at känna deras styrka. I nödens och lidandets stunder och vid dödens annalkande, är det således icke mindre viktigt för den lärde än för den olärde at hafva liksom en pant gifven af Gud sjelf till försäkran om dess kärlek och försonlighet. Och denna pant är Christi lidande och död.

Om Skriftens Gudomlighet.

Skriften är icke ord från ord ingifven af Gud. I detta påståande instämmer sjelfve den ortodoxe Mosheim. De helige scribenterna ha med egna ord uttryckt sina tankar, men de satsar, hvilka de framgifvit, ha de dels kunnat få uplysning om omedelbarligen af Gud (at detta skulle vara Gud ovärdigt lärar ingen kunna påstå, emedan allt är Gud värdigt, som befordrar hans kärleksrika afsikter), dels ha de af Försynens skickelse kunnat bli satte i sådane ställningar, hvori de så väl af andras undervisning, som af egen eftertancka blifvit ledde till kännedomen af de lärdomar, hvilka de förkunnat verlden. Sannolikast är detta sednare, ehuruval möjligheten af det förra icke kan bestridas. Kanske man gör bäst, om man förenar dessa bägge hypoteser. Om man än medgifver, at Apostlarne lärde och skrefvo efter en omedelbar gudomlig ingivelse, så följer ej däraf, at vi äro skyldige, at utan egen profning antaga allt, hvad vi hafva efter dem.

Den gudomeliga ingifvelsen kunde säkert icke sträcka sig längre än till det, som nödvändigt fordrades för att hos dem, hvilkas lärare de voro, verka sedernas förbättring, och at gifva dem så mycket uplysning, som därtill behöfdes och de, utan at till tänckesätten helt och hållit omskapas, kunde emottaga. De fördomar, som ej därmed hade något nära samband, var det ej enligt Guds afsigter, at fråntaga sjelfva Apostlarne. Nog af att de fingo sjelfva och meddelade andre så mycken uplysning, som var afpassadt *efter det tidehvarfvets behof*. At

åtminstone Apostlarnas bref äro skrifna hufvudsakligen *för den tiden de lefde*, se vi tydeligen af föreställningssättet, som säkert skulle blifvit annorlunda, om de skrifvit *för alla tider*. I detta senare fallet skulle äfven säkert läran om *fallet*, liksom den om *försöningen* blifvit utelämnade, ehuru de såsom Skriften föreställer dem äro helt oskyldige fördomar, och följagteligen gärna kunde ägas af dem, som i andra mål hade gudomlig ingifvelse.

Trons Nödvändighet.

Tron på Christum är nödvändig, emedan den sinnesförfattning, hvari man måste vara, för att kunna äga denna *tro* är den, som ger oss styrka till våra pligters utöfning och ståndagtighet at framhärda däri — och icke därför, at Gud finner något synnerligt välbehag i en blott theoretisk tro och öfvertygelse.

Gustaf Aulén.

Tvåne bref från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet.

Vid ordnandet af Uppsala domkapitels arkiv påträffades originalen till dessa aktstycken, som tydligen båda förtjäna att offentliggöras. Om det första eller »memorialet» inlämnats till ärkebiskopen såsom prästeståndets själfskrifne talman eller i någon annan hans egenskap, har jag ej kunnat utröna. Där emot är det så godt som säkert, att Isak Grapes adressat icke kan vara någon annan än biskopen i Härnösands stift Erik Abraham Almquist. Han utnämndes till detta ämbete 1812 samt erhöll den i breföfverskriften angifna orden år 1814. Troligen har brevet kommit till domkapitelsarkivet samtidigt med de s. k. almquistiska papperen.

Ödmjukaste Memorial.

Då den obehagliga underrättelsen blifwit mig meddelad, at det swärmeri, som i Westerbottn upkommit och ifrån Luleå och Pitheå spridt sig till Skellefteå, synes där dageligen tillwäxa och stigit redan till den högd, att prästerskapets ämbetsförrättningar och bemödanden offentligen förklaras för djefwulens gärningar. De upbyggeligaste skrifter och böcker såsom Arndts sanna christendom, Norborgs och Tollesons postillor m. fl. samt i synnerhet den nya catechesen fördömmes. In- och utsocknes predikare resa från by till by och wid förlust af ewig salighet förbjuda läsning af alla andra skrifter än Luthers och äfwen de förklaras efter godtycko, ja sjelfwa bibelns utsagor få ej gälla utan så wida de instämma med dessa parti-andars begrep om Luther. Under den offentliga gudstjensten hålla de sina särskilda religionssammankomster uti någon kyrkostuga och egenteliga ändamålet dermed är, at hos åhörarena wäcka misstroende till församlingens ordenteligen tillförordnade lärare. En sådan afsigt ådagalägges så mycket tydligare, som när någon visar dem, at prästerna uti sitt lärosystem äro med den Hel. Skrift öfverensstämmande, de då förebära, at sådana präster äro just de farligaste, emedan deras tal innehåller ett så fint tillblandadt gift, at ingen, icke en gång de sielfwe kunna det urskilja, hwarföre de ock yrka, det man bör afhålla sig ifrån at höra prästerna, emot hwilkas duglighet och renlärighet de ibland annat anföra det skäl, at prästerna icke äro förföljde af werlden och *öfwerheten*. I anledning af allt sådant, och då omförmälde swärmare arbeta uppå at hos allmänheten inplanta widriga tänkesätt icke allenast emot präster, utan ock emot höga öfwerheten och således icke allenast församlingens utan ock samhällets lugn omsider kan störas, anser jag mig icke böra underlåta, att mina bekymmer häröfwer anmäla hos herr ärkebiskopen, som kraftigast förmår befrämja widtagandet af de utwägar till det hotande ondas dämpande, hwilka kunna pröfwas wara de lämpeligaste.

Stockholm d. 24 julii 1815.

Nils Ström.

Högvördigaste Herr Doctor och Biskop, Ledamot af Kungl. Nordstjärne Orden.

För H. Herr Doctorens och Biskopens höggunstiga skrifvelse af den 12 uti innevarande månad aflägger jag ödmjukaste tacksägelse och vördar jag lika ödmjukt H. Herr Doctorens och Biskopens godhet, som hedrat mig med fortsatt vedermåle af ynnest och förtroende.

Ehuru jag icke fått träffa v. häradshöfdingen Westman, som nu är boende på ett soldattorp 2:ne mil ifrån kyrkan, är dock all anledning att tvifla på hans förmåga att inlösa sin till Herr Doctorn och Biskopen gifna skuldsedel. Förleden vår blef hans obetydliga egendom för skuld utmätt och genom auktion försåld. Många creditorer äro ännu oförnöjde. Att han med hustru och barn för det närvarande icke är alldeles brödlös och husvill, är ej hans egen merit, ty han utmärker sig endast genom högmod, lättja och duglöshet, utan ett barmhärtighetsverk af hans syster, änkefru kaptenskan Turdfjæll. Han skall emedlertid få tillfälle, att angående skuldsedeln afgifva sitt yttrande, hvaraf jag, sedermera skall hafva äran lämna Herr Doctorn och Biskopen del.

Det torde så mycket mera vara otvifvelaktigt, att kapellpredikanten Linder önskar transport till Nora, som han redan öfver året skall hafva yttrat hopp därom, i händelse pastor Nordén skulle därifrån afgå. Den station, han nu innehar, är till inkomsterna sämre än en god adjunktur, och utomdessa torde så väl han som hans fru icke ogärna vilja lämna en fjälltract, belägen åtta mil ifrån farbara vägen. Han är känd för en oförvitelig och ordentelig man samt har den synnerliga egenkapen, att, utan att synas eller vara egennyttig och någrom till besvär, kunna föda sig på klippan. Jag förmodar, att han, så snart underrättelsen om pastor Nordéns befordran kommit till Norsjön, själf uppvaktar Herr Doctorn och Biskopen med skrifvelse i detta ämne.

Våra så kallade läsare forfara att vara nitiska och besynnerliga. Sedan jag lärt känna dem något närmare, utbeder jag mig ödmjukast, att få anföra några deras företag och sattser, hvaraf andan af deras lära kan skönjas.

Alla böcker, förutan Luthers skrifter och bibeln, hvilken likväl icke är begripelig för någon annan, än den, som kommit längre i ordenshemligheten, förklaras i ordentliga concilier, som ofta hållas, för kättersake och följakteligen äfven hvar och en, som äger eller läser någon annan bok, för en kättare och djefvulens barn. Härmed göres och vid enskilda samtal och vid tätta besök i byarne, där samlingar ske, början till omvändelseverket. De vanliga andaktsböckerna, Norborgs, Tollesons, Pettersons m. fl. postillor, Johan Arndts sanna kristendom m. m. framtagas. Lärarena uppså och uppläsa af dem några meningar, dels ryckte ur deras sammanhang, dels och förvrängde genom orimliga förklaringar. Nu börja de darra och förändra sitt ansikte, än utaf afsky för den falska lära, som dessa böcker innehålla, än ock af medömknan öfver de många själar, som genom en sådan lära gått och gå förlorade. Man beklagar församlingen, som länge satt tro och hopp till sådana villfarelser, och ännu af prästerskapet förleddes med sådan djefla lärdom. Nu uppläses af Luther. åtskillige §§, där han med de starkaste färgor målar prästerne under påfvedömet; tillämpning göres på nuvarande präster och lärorne, som befunnits i de förkättrade böckerne. Sedan åhörar[n]e sålunda blifvit stämde i den ton, man genom sådan förvridning påsyftat, vidtager den egentliga undervisningen medels uppläsande och förklarande af förut valda §§ samt äfven icke sällan ur sitt sammanhang ryckte meningar af Luthers skrifter. I ordning läses vid dessa tillfällen icke en enda af hans afhandlingar, under föregifvande, att åtskilligt förekommer, som vore otjänligt och förvillande för dem, som ännu icke fått den Helige Ande.

Syndaångern skall väckas. Hårtill äro väl, enligt deras medgifvande, Norborgs och de öfrigas skrifter icke så alldeles otjenlige, men anses dock äfven i denna punct mindre pålitlige, emedan de icke nog kraftigt påyrka den yttersta grad af förtviflan, som är rätta måttet på syndasorgen. Syndaren måste nolens volens tro, att det icke finns någon enda synd, den hon icke utöfvat efter bokstafven och som hon icke ännu dagligen utöfvar både med tankar, ord och gärningar. Hon syndar, när hon äter, när hon såfver, när hon plöjer sin åker,

när hon ger en allmosa m. m.; allt hvad hon tänker, allt hvad hon gör äro helfvetet förtjenande handlingar. I denna förtviflade belägenhet får hon nu hvarken bedja eller läsa, till dess hon fått tron, ty hennes bedjande och läsande vore idel synd, emedan allt hvad som icke kommer af trone är synd. Hon må ock icke ens tänka på att aflägga sina syndavanor, ty den, som är utan tro, kan röra hvarken hand eller fot, utan är som en stock och sten, och är, i händelse hon, innan hon fått tron, hvarigenom Kristi rättfärdighet varder henne tilldelad, söker att afhålla sig från härskande synder, stadd i egenrättfärdighet. Brakt i förtviflan och flytande i tårar har hon att förhålla sig, som vore hon utan lif och förnuft (hvilket i almänhet skall dödas), intill dess hon får någon kännning af nåden. Den spända inbillningen kan väl någon gång skapa sig himlasyner och drömmar, hvarunder känslorne drifva sitt speleverk, som anses för nådekänningar, men vanligast uteblifva dessa kännningar. Saken är dock lätt hjälpt. Sektens hufvudmän hafva nämligen gäfvat att pröfva andarna, att döma alla andar, läror och människor i världen, i hvilket afseende de ock lämpa på sig själfve: den andlige dömer allting och varder af ingom dömd. I kraft af denna gäfva kunna de ock se, när proselyten fått tron och blifvit benådad. När de således tycka, att denne blifvit, som det heter, nog krossad af lagen eller nog länge varit bunden till händer [och] fötter, men framför allt erkänner deras gudomliga sändning, deras ofelbarhet i lära och förkättrande, gifva de honom den heligaste försäkran därom, att han har tro, och så sannt som Gud är Gud, så sannt som Herren lefver, genom sin tro blifvit ny kristen, en medlem i den rätta församlingen, som ej finnes utom sektens samfund. Om efter dessa försäkningar, genom dem gifna af Guds anda, de utlofvade nådekänningarna ändå icke infinna sig, så är syndarens lif fördoldt med Kristo i Gudi. Klagar hon öfver saknadt samvetslugn, så tröstas hon därmed, att djefvulen anfäktar henne liksom alla Guds barn, och att sådana anfäktningar äro tecken till nåd. Klagar hon öfver uteblifven förbättring, så får hon lära, att den, som tycker sig blifva förbättrad, har fallit i egenrättfärdighet, samt att anledningen till detta klagomål skall försvinna

i samma mån, som Kristus får slå hufvudet af förnuftet, den värsta fiende till det andeliga lifvet. Yttrar hon sig hafva hört eller läst, att de troende böra vinnlägga sig om att göra Guds vilja, men att hon finner sig därtill obenägen och kraftlös, så svaras af desse skrifttolkare, att Paulus själf, efter sin omvändelse, icke gjorde det han ville, utan det han hatade, men att det dock icke var han, som gjorde det onda, utan synden som bodde i honom, och från hvilken Jesus frälsat de troende, så att den icke skadar dem; hon kunde således också gifva sig tillfreds, fastän hon icke märkte någon förändring i lefvernet, ty han syndade efter köttet, men är för sin tro efter andan lefvande i och genom Jesum, hon är gripen, fången i syndens lag, som är i hennes lemmar och såsom köttslig såld under synden, men den trogenes gärningar, ehuru de, liksom den otrogenes, äro idel synd, äro icke fördömande, ty ho vill fördömma? Kristus är den, som lidit hafver döden. Hon borde därför slå lagen helt och hållet ur sinnet, ty såsom benådad är hon icke nu mera under lagen, utan öfver alla gudomliga och världsliga lagar. Hon är, som Luther säger, genom tron Kristus själf och själf må hon ingenting vinnlägga sig om; det vore att gå Kristus, som är hennes vilja och hennes förmåga, i förväg, samt att upprätta egenrättfärdighet. Lagen får ej sträcka sin befattning längre, än till att uppväka syndaängern, ty den är blott en tuktomästare till Kristum, därigenom att den, enligt Luthers yttrande, visar, att ingen, icke en gång den bästa af oss, kan uppfylla den minsta bokstaf af budet. Du skall älska Gud öfver allt ting etc. Sedan syndaren insett det, skall hon blott hålla sig till nåden och icke tänka på något görande eller lagens gärningar, hvilka binda samvetet. Hon skall blott hålla sig till Kristum, som är lagens ända och fullbordan samt upphäfvit lagens stadgar. Man må således icke för dem, som desse förklarar för benådad, predika något bud eller säga till dem: du skall älska Gud och fullgöra dina pligter, utan på sin höjd yttra den önskan: det vore, väl om Kristus gäfvde dig vilja och kraft därtill. Men hvad som nu ovillkorligen och vid salighetens förlust åligger den nykristna är, att genom predikande och lärande samt genom fördömande af allt hvad som icke är deras, träda i sina lärares fotspår.

På vägarne och hemma i husen, offentliggen och enskildt öfverfalla då desse hvar och en, som icke hörer till deras samfund, med hotelser, med förbannelser. De se huru djäfvulen i hamn och i häl följer dem, som läsa Norborg, Johan Arndt m. fl. De se den ena nedsjunken i helvetet öfver fotbladet, den andra till knä, den tredje till medjan, den fjerde ända upp till halsen. Äfven de, som allmänt äro kända för god kristendoms-kunskap, rena seder, välgörande, fördömas utan skonsamhet såsom egenrättfärdige, såfram de icke erkänna sektens auktoritet och antaga dess lärosätt. Om sedernas renhet är i allmänhet mindre fråga, än om renhet i lära efter deras läroform. De barn, som undervisas enligt den förbättrade katekesen, insupa villfarelser och djefla lärdom, hvarföre ock händt, att föräldrar, som gjordt början med att lära sina barn denna katekes, därmed upphört och tillgripit den gamla. Det är fara värdt, att flere följa detta exempel, hälst det är bekvämligare för modren, som sittande vid sin spinnrock ger undervisningen, och då, utan att se i bok, kan rätta barnet, när det felar vid innan- eller utanläsning.

Men jag måste ödmjukast anhålla om tillgift för min vidlyftighet. Det är otvifvelaktigt, att dessa läsare tagit miste om kristendomens sanna anda. Visserligen äro ock de få, som på egen öfvertygelse grundadt denna oskapliga byggnad. De fläste upprepa utanläxor. Men med människor, som göra sig en förtjänst utaf, att kunna döda allt sundt förnuft, kommer man icke långt. Jag vill väl och bör icke heller påstå, att Luthers skrifter, läste med urskiljning, föda ett sådant missfoster. Men vågar dock tro, att de för den okunnige och till svärmeri benägne, äro högst otjenlige, i synnerhet hans förklaring öfver Galaterne, som på sektens bekostnad blifvit upplagd, samt Evangeliipostillan på otaliga ställen. Förvillande är han, när han på det ena stället säger: »Om någon uppfyllde lagen, så skulle hon icke straffas såsom syndare, utan kallas och vara rättfärdig», och på ett annat: »om någon gjorde hvad lagen förmår, så kunde han ändå icke undgå att blifva förlorad.» När han på det ena säger: »det kan väl hända, att vi äfven i det, som vi på det allra bästa veta och förstå, likväl kunna fela och fara ville», och på ett annat: »den trogna

människan kan döma rätt om alla stånd, om alla gärningar, läror och andar och veta hvad godt och rätt är, utan att fela». När han säger: »de trogna böra hvarken höra eller följa lagen». — »Ordet, som den trogne har uti sitt hjärta, föder och uppehåller honom och det äfven utan mat och dricka. Ty icke brödet, utan Guds ord föder också kroppen i naturlig måtto» o. s. v. Boktryckaren Rumstedt skall nu hafva åtagit sig att upplägga Ev[angelii]postillan, men sectens hufvudmän hafva funnit för godt, att såsom kätterske utesluta de därvid nödige funne anmärkningar, tryckte framföre den förra upplagan.

Måhända är det klokast, att med underlåtande af all juridisk åtgärd för att hämma svärmeriet, låta desse svärma, tills de tröttna. Att röra vid dem torde vara så mycket mera vådligt, som de räkna förföljelse för ett af de säkraste kännetecken på Guds barn, så att den, som icke är förföljd, ej heller är trogen, ehuru de för det närvarande sannerligen icke borde anse sig vara det, då de ostörde gäcka lagar och författningar, hålla sammankomster i byarne och vid kyrkan, äfven under påstående gudstjänst, smäda böcker och personer offentligen utan åtal. För min del skulle jag icke undandraga mig att framlämna mina predikningar till censur efter symboliske böckerne, men när intet egentligt fel kan af dem uppgifvas, varna de dock de sina ifrån att tro prästen, ty giftet, som han utspyr, säga de, är så fint, att det ej märkes.

Under vördsammaste förhoppning, att Herr Doctorn och Biskopen icke ogunstigt uptager desse anteckningar, har jag vågat göra dem. Med djupaste vörndnad framhärdar

H. Herr Doctorns och Biskopens samt Ordensledamotens ödmjukaste tjänare

Isak Grape.

Skellefte den 26 oktober 1815.

Några ord om Uppsala Domkapitels arkiv.

Under åren 1904—1906 pågick och sistnämnda år afslutades nyordnandet och förtecknandet af det rikhaltiga domkapitelsarkivet i Uppsala, hvilket utan all fråga är rikets värdefullaste konsistoriearkiv. Beträffande de grundsatser, som vid detta synnerligen mödosamma och tidskräfvande arbete blifvit följda, så må hänvisas dels till K. M:ts nådiga stadga angående offentliga arkiv den 31 dec. 1900 (Sv. Förf. Saml. N:r 106), dels till K. Kungörelserna den 22 maj 1903 (Sv. Förf. Saml. N:r 104), dels och slutligen till riksarkivariens cirkulär den 22 juni 1903 (Bih. till Sv. Förf. Saml. N:r 58).

Sedan domkapitlet först vändt sig till dåvarande amanuensen i riksarkivet och docenten, numera professorn vid Lunds universitet S. CLASON samt sedermera till en annan arkivman med anhållan, att de ville åtaga sig arbetet, hvarvid först den ene och så den andre efter längre eller kortare dröjsmål afböjt uppdraget i fråga, måste omsider en af kapitlets egna ledamöter lägga hand vid verket. Några hufvudserier ordnades och förtecknades också af honom. Lejonparten af arbetsbördan har dock legat på teologie kandidaten CLAËS JACOBSSON, som numera utöfvar prästerlig verksamhet inom Karlstads stift. Hans samvetsgranna, insiktsfulla arbete förtjänar ett oinskränkt erkännande. Slutligen må nämnas, att äfven docenten HJ. HOLMQUIST och pastor G. LIZELL i någon mån biträdt vid ifrågavarande arbetes utförande.

Arkivet är nu ordnad och förtecknad efter följande hufvudschema. De arabiska siffrorna hänvisa till sida i det domkapitlet tillhöriga exemplaret af arkivförteckningen.

	<i>A.</i>	
Protokoll		1
	I.	
Domkapitlets protokoll, hufvudserien (fortgår)		1
	II.	
Eforalprotokoll		19
	III.	
Koncept- och memorialprotokoll		21
	IV.	
Sacerdotal- och pastoraalexamensprotokoll		23
	V.	
Föredragningslistor (fortgår)		25
	VI.	
Domböcker		27
	<i>B.</i>	
Koncept och registratur		29
	I.	
Uppsala domkapitels koncept och registratur till utgående skrifvelser i allmänhet (fortgår)		29
Bihang till B 1		43
	II.	
Eforsämhetets registratur och koncept (fortgår)		45
	III.	
Cirkulärbref (fortgår)		45
	<i>C.</i>	
Diarier		49
	I.	
Domkapitlets diarier öfver ingående och utgående handlingar (fortgår)		49
	II.	
Eforaldiarier (fortgår)		55

III.

Domkapitlets diarium öfver utgående expeditioner (fortgår) 57

D.

Liggare, register och förteckningar, som ej äro att hänföra till diaries och räkenskaper 59

I.

Förteckning öfver lediga tjänster (fortgår) 59

II.

Förteckning öfver sökande till prästerliga tjänster eller s. k. »Rotulus» (fortgår) 61

III.

Inventarieförteckningar 63

IV.

Arkivförteckningar 63

V.

Diverse öfriga förteckningar 65

VI.

Postböcker (fortgår) 67

E.

Inkomna handlingar, hufvudserier 71

I.

Kungl. bref och statsdepartementens skrivelser till domkapitel och ärkebiskop (fortgår) 71

Tillägg till E I 87

II.

Bref från hofrätter, kollegier och öfriga myndigheter till domkapitel och ärkebiskop (fortgår) 91

III.

Skrivelser från rikets öfriga konsistorier (fortgår) 103

IV.

Skrivelser från Kungl. Maj:ts Befallningshafvande (fortgår) 109

V.

Handlingar ordnade efter pastorat (fortgår, innehåller bland annat: Handl. ang. församlingarna i Stockholm: N:ris 174—175) 115

VI.

Handlingar ordnade efter kontrakt (fortgår) 215

F.

Inkomna handlingar, särskilda serier

(utom handlingar angående skolväsendet)

I.

Ansökningshandlingar till prästerliga tjänster (fortgår) . . . 225

Bihang till F 1 235

II.

Handlingar angående prästexamen, prästvigning och pastora-
lexamen (fortgår) 237

III.

Valhandlingar (fortgår) 241

IV.

Prästmöteshandlingar eller synodalakter (fortgår) 247

V.

Samlingar angående prästrättigheter 255

VI.

Uppgifter, insända från prostar eller kyrkoherdar i vissa
ämnen 257

VII.

Äktenskapsskillnadsmål (fortgår) 267

VIII.

Handlingar angående svenska församlingar i Amerika . . 269

IX.

Handlingar angående legations- och sjömanspredikanter
samt svenska församlingar i Konstantinopel, London,
Paris, Karlsbad, Calais o. s. v. (fortgår) 271

X.

Handlingar angående krigspräster (senare regements-
pastorer) (fortgår) 273

XI.

Handlingar angående huspredikanter 275

XII.

Handlingar angående fångvård (fortgår) 275

XIII.

Arrendekontrakt 277

XIV.

Löneregleringar (fortgår). 279

XV.

Handlingar angående ärkebiskopshemmanen (fortgår) . . 281

XVI.

Trohets- och ämbets seder 281

XVII.

Handlingar angående änkehjälp (fortgår). 283

XVIII.

Handlingar angående stipendier (fortgår). 285

XIX.

Subskriptionsanmälningar (fortgår) 287

G.

**Handlingar angående undervisnings- och skol-
väsendet** 289

I.

Handlingar angående Uppsala universitet 289

II.

Handlingar angående allmänna läroverk och seminarier . 291

III.

Handlingar angående enskilda läroverk (fortgår) 321

IV.

Handlingar angående folkskolor och folkundervisning fort-
går) 325

H.

Räkenskaper 329

I.

Uppsala Domkapitels räkenskaper (fortgår) 329

II.

Uppsala Domkapitels verifikationer (fortgår) 339

III.

Läroverkens räkenskaper med verifikationer (fortgår) . . 341

I.	
Öfriga särskilda samlingar	349
I.	
Pergamentsbref	349
II.	
Andra originalhandlingar af särskildt intresse, som ej kunna inordnas under föregående afdelningar.	351
III.	
Riksdagshandlingar	359
IV.	
Handskrifter af kyrkohistoriskt, liturgiskt och annat innehåll	363
V.	
Kyrkolagsförslag (handskrifna)	367
VI.	
Handlingar angående bibelrevisionen, psalmboken och kyrkohandboksrevisionen m. m. dyl.	369
VII.	
Afskriftssamlingar	377
VIII.	
Diverse	379

Domkapitlets protokoll börja med den 17 mars 1593. Den första volymen omfattar tiden $17/3$ 1593— $25/7$ 1608. För åren 1597 och 1606 saknas alla protokoll. För åren 1604, 1605, 1607 och 1608 äro de synnerligen ofullständiga.

1595 års protokoll (*»Liber Actorum Capituli Upsaliensis pro anno etc. 1595»*) föregås af en *»Summa Actorum Capituli Upsaliensis anno 1595»* (i aflångt folioformat), som dock ej omfattar längre tid än från årets början till och med den 20 aug. 1595.

I denna Uppsala Domkapitels äldsta, först i senare tid inbundna protokollsbok förekommer ock bland 1595 års protokoll en efter den 18 okt. 1636 nedskrifven förteckning öfver vid Uppsala universitet inskrifna studenter (depositores, depositi o. s. v.) under åren 1595—1636

Alla protokoll från juli 1608—febr. 1634 saknas. Från och med 18/8 1634 fortgår protokollsserien tämligen obruten intill våra dagar. Följande luckor må dock antecknas. Protokollen för år 1652 omfatta endast tiden 14/1—30/9; 1665 års protokoll börja den 1/2; 1686 års protokoll sluta med protokollet för den 3/11 1686. För året 1687 finnas endast några protokoll i behåll från sessionerna den 7/12, 14/12, 16/12 och 19/12. För tiden 7/9 1775—1/10 1776 saknas protokoll, hvilket tydligen var förhållandet redan vid tiden för bindningen af 1775—1776 års band. Protokollen för år 1779 äro till stor del förkomna.

Hvad B 1 vidkommer, så börjar denna ännu fortgående serie redan med år 1595, ehuru den sedermera företer en lucka ända till år 1655. Från och med sistnämnda år har serien endast en lucka för åren 1670—1687. Äldre beteckningar för samma serie äro: dels »Domkapitlets expeditioner», dels »Domkapitlets kopia böcker», dels äfven »Domkapitlets konceptböcker». Till de flesta af volymerna i Ser. A 1, B 1, B 111, C 1 m. fl. finnas register.

Samlingen af i original bevarade konungabref är betydande. Nr 1 i denna serie, E 1, innehåller en mängd 1600-tals kopior af viktiga kyrkohistoriska dokument från 1400-, 1500- och 1600-talen. De äro nu särskildt förtecknade i katalogen. Däremot har någon specialförteckning öfver de i denna series öfriga volymer ingående konungabrefven i original eller afskrift icke befunnits behöfelig, enär utmärkta äldre register, såväl kronologiska som alfabetiska finnas i E 1, 35 och 36.

Synnerligen värdefull, liksom omfattande är serien E v, d. ä. *Handlingar ordnade efter pastorat*. Inom den kronologiska ramen äro handlingarna ordnade efter följande schema:

- a) visitationshandlingar,
- b) valhandlingar,
- c) af- och tillträdessyner,
- d) ekonomiska besiktningar,
- e) andra handlingar ang. boställen,
- f) skolhandlingar,
- g) handlingar ang. klockareboställen,
- h) diverse handlingar.

De ojämförligt flesta församlingarna inom ärkestiftet hafva i denna samling bevarade handlingar från och med förra hälften af 1600-talet intill våra dagar. Från medeltiden finnas här handlingar inom följande pastoratsband: Sänga och Skå (1308), Färentuna (1310), Vidbo och Husby-Långhundra (1316), Funbo (1354), Öster Fernebo (1379), Rimbo och Röd (1443), Hökhufvud och Skepthammar (1453), Värmdö (1466) samt Tillinge och Svinnegarn (1400-talet).

Pastoratshandlingar från 1500-talet finnas i följande sockenband: Veckholm, Kungshusby och Torsvi (1505), Roslags-Bro (1536), Vaddö (1536), Uppsala domkyrka och domkyrkoförsamling (1538, 1558), Vittinge (1544), Vendel (1547), Enköping (1548), Fresta och Hammarby (1559), Skog (1571), Nysätra och Österunda (1578), Lagga och Östuna (1581), Tuna i Helsingland (1581), Fittja och Hjalsta (1589), Hällnäs (1589), Sigtuna (1590), Vassunda och Haga (1591), Gäfle (1594). Undantag från den allmänna regeln, att sockenhandlingarna börja med förra hälften af 1600-talet, bilda — förutom de under 1800-talet nybildade pastoratens aktstycken — följande: Hille (1652), Ekeby och Bladåker (1653), Danderyd och Lidingö (1653), Valbo (1656), Söderala (1656), Harbo (1658), Östhammar (1660), Almunge (1666), Husby Skederid (1668), Teda (1693), Söderfors (1693), Ramsjö (1752) samt Voxna (1784).

Af arkivets öfriga innehåll må särskildt afdelningen I framhållas. Här finnas många handlingar af ett allmännare kyrkohistoriskt intresse, såsom akter angående religionsmål, »trolldomsväsendet i Helsingland 1646—1688», »C. J. L. Almqvists inlagor och svaromål till Upsala domkapitel 1840—1843» (i original), Handlingar rör. ErikJansismen, Skevikarne m. m. Afdelningen III innehåller bl. a. viktiga riksdagshandlingar från 1614—1772 och IV den Spegelska manuskriptsamlingen. Äfven arkivets urkunder rörande bibel, psalmbok och kyrkohandbok liksom angående kyrkolagens revision äro i hög grad värda forskarens uppmärksamhet och intresse.

Ldm.

Några aktstycken från arkivet i Herrnhut till belysande af grefve Zinzendorfs första förbindelser med Sverige och den svenska herrnhutismens uppkomst.

Brödräfsamlingens arkiv i Herrnhut är, såsom förut påpekats (se Kyrkohist. Årsskrift 1903, s. 5 ff.), af den allra största betydelse för oss svenskar på grund af de talrika bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Sverige, som kunna hämtas ur dess ovanligt rikhaltiga handskriftssamling. Vi vilja här in extenso meddela några intressanta aktstycken från detsamma, som sprida nytt ljus öfver grefve Zinzendorfs och brödräfsamlingens första förbindelser med Sverige och den herrnhutiska rörelsens uppkomst i vårt land, men bedja att för närmare kännedom om denna rörelse få hänvisa till ett i år utkommande arbete: Nils Jacobsson, Den svenska herrnhutismens uppkomst (Uppsala 1908). Det, som i efterföljande små inledningar antydes, finnes där utförligare behandladt och belyst. Brefven äro med största noggrannhet afkopierade i själfva arkivet och återgifvas utan modernisering af språk och stafning och utan ändring af de många grammatiska felaktigheter, som särskildt de svenska brefskrifvarne gjort sig skyldiga till. De få stå för deras räkning.

I.

I jan. 1728 trädde Zinzendorf i direkt förbindelse med den pietistiska rörelsen i Stockholm, i det han, troligen på uppmaning af den svenska pietisten Carl Henrik Grundelstjerna, som vid denna tid uppehöll sig på besök hos honom i Herrnhut,¹ skref följande bref till pietisternas ledare i Stockholm, pastor Erik Tolstadius.² Brefvet visar Z:s varma nitälskan för Guds rikets framgång äfven i Sverige.

An den Pastor Tolstadius in Stockholm.

Hertzgeliebter Bruder in unserm grossen Jesu.

Ich habe mit sehr vielen Freuden vernommen, dass Ew[ro] Liebden in Stockholm ein Zeuge des Herrn, und mein Mitknecht sei. Der

¹ Se Nils Jacobsson, Den svenska herrnhutismens uppkomst. Uppsala 1908, s. 51 ff.

² Att det odot. brefvet (som tydligen är konceptet) är från denna tid, framgår af innehållet. Planerna att med Grundelstjerna sända några bröder

liebe Bruder Grundlesterna, dessen wegen anderer Geschäfte bei mir veralteten Brief gleich wohl mit übersende, und der sich jetzt bei uns im Segen befindet, hat mich mit dieser angenehmen Zeitung erfreuet. Geliebter Bruder, ein Stück unserer grossen Seligkeit ist die Liebe der Brüder und der Gemeinschaft der Glieder am Leibe Jesu. Erquickte uns doch Ew[ro] Liebden mit guten Zeitungen von unserm Schwedischen Mitgenossen; ich habe dem lieben Grundlesterna aufgetragen von unserm Zustande einige Nachricht zu geben. Leidet ihr, oder sieget ihr, oder geschieht beides zugleich? Thut der Herr hinzu die da selig werden zu der Gemeine? Seid ihr begierig andere und auswärtige Brüder mit der Gabe, die ihr empfangen habt, zu stärken? Wohlan! so erfüllet unsere Freude, dass ihr mit uns eines Sinnes seid, gleiche Liebe habt, einmütig und einfältig seid. Er aber, der grosse Jesus, trete den Fürsten des Reichs in Schweden unter eure Füsse, und helf euch, dass ihr den Sieg bei dem König, bei dem Senat und allen Ständen behaltet. Oder soll euch der fehlen, so müsset ihr in euren Herzen den Sieg eines guten Gewissens, und in den Herzen der Menschen das Zeugnis der Ueberwindung Apoc: 11 zurück lassen. Ich aber und meine Brüder, die der Herr allhier aus mancherlei Zungen und Volk in einem Glauben versamlet hat, bleiben euch zur Liebe, Gebet, und herzlichler Mitgehülfsen-Treue im Herrn ergeben, und ich sonderlich des lieben Bruders Tollstadii

treuer Diener
Zinzendorf.

Ich habe gesündigt. mache nur du es mit mir wie dirs gefällt, aber errette mich zu dieser Zeit. Richt. X, 35.¹

II.

I februari 1728 började Grundlesterna både skriftligen i flera bref och muntligen rådgöra med grefve Zinzendorf om sändandet af några bröder från Herrnhut på »budskap» (»Botschaft») från brödraförsamlingen till pietisterna i Stockholm. I det bref från G. till Z., som vi här meddela som prof på hans skrifsätt,² framlägger han äfven planer om grundandet af en liten brödrakoloni i Stockholm eller dess närhet. På grund af den stora efterfrågan, som nu var i Sverige efter duktiga handverkare, hoppas han, att

såsom en »deputation» från brödraförsamlingen till de svenska pietisterna hafva tydligen ännu ej framkommit. G. skall snart återvända hem och då meddela närmare om förhållandena i Herrnhut. Brevet återfinnes under Rubrik 19, F, 8.

¹ Dessa sista ord äro troligen församlingens »lösen» för dagen.

² Det är odateradt, men genom jämförelse med de föregående och efterföljande daterade breffen kan man sluta sig till, att det är skrifvet omkr. d. 15: 1728. R. 19, F, 5, a. Original, H. A.

de bröder, som vilja begifva sig dit, skola slå sig väl ut därstädes. Dessa planer blefvo icke förverkligade, af hvilken orsak veta vi ej.

Carl Henrik Grundelstjerna till Zinzendorf 1728.

Hochgebohrner Herr Reichsgraf!

Unser lieber Heiland schenche Ihre Excell[ence]
Friede u[nd] Freude.

Wass für Freude mir der liebe Gott durch Ihre Excellences Briefe gegeben, kan ich niecht genug beschreiben. Ich bin auch gänzlich versichert, dass meine Brüder so höher als niedriger Standes werden sowohl auss meine Erzählung, alss da sie Selbst die Böh-mische u[nd] Herrenhutische Historie lesen, werden herzliche Freude bekommen, und neue Ursache den lieben Himlischen Vater zu loben, danken u[nd] preisen, der auss allerley Zungen u[nd] Völcher sich in dem geliebten Herrenhuth eine gemeine versamlet hat.

Die Adresse am ReichsRath Lieven ist per Hamburg wohin es auch kan franckiret werden. Wir haben wohl auch unser Commissarius in Hamburg H[errn] König; wen es an Ihm adressiret wird, so schiecht Er es mit denen Publiquen Briefen zu Stockholm. Weil ich nun hiervon bin gesinnet im Nahmen Gottes nach Lichtenstein u[nd] die herum liegende Bergwerche zu gehen, von dannen nach Leipzig, Halle, Eisleben, Mansfeldt u[nd] hernach auf Harz um all-da etl[iche] wochen zu verbleiben, und es kann kommen, dass H[err] Bourkard im Halle zurückbleibt, alssdan wäre mir dienlich ein stadig Bursche mit zu haben,¹ der mir, so manchmahl sehr unpässig ist [bin?], beystehen kann. Ich will Ihn in seine willen stellen, ob Er beständig bei mir verbleiben will, oder nach Hausse retourniren. Hat also Zeisberger darzu lust, so will ich Ihm nechst Essen und Kleider 5 R[eichs]th[äl]e[r] jährl[ich] zu handgeld geben. Nachdem ich mich eingeriechet habe, sehe ich auch gerne, dass Ein Leinwäber hinkäme, sich alldorte niederzulassen, den da arme Leute wass gesponnen haben, sind sie niecht sicher dero Garn einen zu vertrauen zu weben, weil die niecht gott fürchten so sehr intresse sind. Hätte der liebe Bruder Zeisberger lust in Stockholm seine profession fortzusetzen, will ich auch darzu Ihm behülfig seyn. Ein solcher Töpfer alss der liebe Bruder Tober [= Dober] hätte ich auch gerne, denn ich habe Platz genug vor Ihnen, allwo sie Ihre Handwerk treiben könnten. Ihr Excellence wird durch Christian David ein guthen Fischzug thun. Wolte davon Fromme Seelen sich zu Stockholm begeben, wolte ich durch Gottes Hülfe Ihnen an ein aparten orth plantiren und ist also in Stockholm, dass ein jeder Handwärksman kan sich ølta niedersetzen, ohne sich in Zunft zu begeben, alss hwelche Freymeister heissen. Wass mein Landsman

¹ Därmed menar han tydligen en betjänt, som ständigt kunde vara honom till hjälp, då han ofta var sjuk.

angehet, habe ich Ihm gesagt, Er solte nur bald seine Sache bey die Fräulein antragen, und wenn er niecht reusirte, solte Er zu mir kommen, da ich Ihm nach Schweden mitnehmen wolte.¹ Er vermeinte wohl, dass Er von Ew[ro] Excellence im wiedrigen Fall wollte sich recommendation aussbitten an Ein regirenden Graf, Bereuter zu werden, welches ich dahin stelle. Ich schliesse mit Wunsch, dass Ew[ro] Excellence möge mit Johanne beständig liegen an Christi Brust und empfehle mich so wohl Ew[ro] Excellences alss die liebe gemeine Ihre vorbitte verbleibend

Hochgeborner H[err] Reichsgraf
dero

Höchstverbundester diener
und unwürdiger Bruder

Carl Henrich Grundelstierna.

P. S. An dem Grafen von Mansfeldt bitte ich von Ew[ro] Excellence einige Zeilen.

III.

I juli 1728 var allt ordnadt i och för Christian Davids och Melchior Zeisbergers resa med Grundelstjerna till Stockholm såsom brödraförsamlingens budbärare till de troende bröderna och systrarna därstädes.² De hade med sig fyra bref från församlingen till några framstående svenska pietister, som de hoppades på såsom bundsförvanter i striden för Guds heliga rikssak. Då deras resa gick om intet, veta vi ej, om dessa bref någonsin framlämnades till de respektive adressaterna, men de äro dock af största intresse, då de dels visa stämningen bland bröderna i Herrnhut vid denna tid — de känna sig tydligen såsom martyrer för sin tro —, dels äro ett vittnesbörd om deras ifriga bemödanden att »i kärlek söka förena alla Guds kringströdda barn». De i Herrnhuts arkiv förvarade brefven (R. 19, F, 8) synas vara kopior, skrifna med Grundelstjernas stil.

Från församlingen i Herrnhut:

I. till Carl Urban Hjärne.³

¹ Därmed syftas troligen på en eljes okänd löjtnant Karl von Stolz, som samtidigt med Grundelstjerna besökte Zinzendorf i Herrnhut.

² Se N. Jacobsson, Den svenska herrnhutismens uppkomst, s. 60 f.

³ Att brefvet är till den sedan såsom psalmförfattare bekante Carl Urban Hjärne (f. 1703, † 1786, son till läkaren Urban Hjärne, utgaf 1742 Spenabarnas innerliga rök-offer, en sångsamling i pietistisk anda) framgår af Grundelstjernas bref till Z., dat. Freyberg d. 6/7 1728. där han jämför honom med hänsyn till temperamentet med Z. själf.

Wohlgebohrner Herr Hierne.

Hochgeachter Bruder in Jesu dem Herrn.

Unsere Gemeine segnet E[wro] L[iebden] in dem, der, da Er wol mögte Freude haben, das Kreuz erduldet und der Schande nicht achtete. Dieser treue Freund unsrer Seelen hat uns so gehret, dass Band, Striemen uns Cronen sind, unser Schmuck und Eigentum, die Kerker wie Thronen, Schmach und Schande unser Ruhm sind. Die Inlage zeigt E[wro] L[iebden] unsern Sinn und die Brüder v. Grundelstierna, Christian David unser Ober-Aeltester und Melchior Zeisberger werden es mündlich bekräftigen, ist also nichts übrig, teurer Knecht Iesu Christi, als E[wro] L[iebden] in die süßen Wunden unsers Blutbräutigams, uns aber und unsern theils mit geistl[ichen] Liebesbanden, teils auch mit Ketten Christi am Leibe gebundenen Brüdern in euer Andenken hinzulegen.

Herrnhut
d. 12ten Juli 1728.

E[wro] L[iebden] getreu ersterbende brüder
und Mitkämpfer durch Gottes Gnade
Frat[res] Moravi atq[ue] Bohemi.

2. till pastor Tolstadius.

Theurer, und von unserm ewigen Liebeskönige wunderbarlich erwählter von uns aber mit Zeugenliebe und Ehrfurcht hochgeachter Bruder Tolstadius.

Wie gut ist unser süßer Heiland, der es auch in den kältesten Nordländern an dem ewigen Blitz nicht fehlen lässt, in welchem alle Herzen zerschmelzen müssen, die Ihm nur (wie Art der Zöllner und Sünder) nahen wollen, dass sie Ihn hören. Der Ruf von dem Segen, welchen euch, die gesegnete Stimme, verneuerte Stimme des seligen alten Rufers in der Wüsten,¹ der treue Zeuge in Stockholm gönnet, der hat uns mit Freuden überschwänglich erfüllet. Wir bezeugen E[wro] Ehrwürden hiedurch die innigste Freude. Unsere Zeugen, welche eines Volks, welches dem Herrn auf eine sonderliche Weise schon 300 Jahr daher zugehört, und in den Historien durch allerlei casus und discrimina rerum, allemal aber noch durch sonderbare Wege Gottes, und seit einem Sæculo durch den auf seine Lauigkeit erfolgten wohlverdienten Fall genug bekannt ist, nun aber durch die Wunderhand Gottes aus Egypten geführt, und zu der vormaligen Freiheit und Vereinigung verneuert worden. Preiset mit uns den Herrn und lasset uns miteinander seinen Nahmen erhöhen. Sie aber: gehen fort teuerster Tolstadie und erbauen auf die Ruinen des innern Babels den heiligen Tempel Gottes in 1000 Herzen. Wir werden mitbeten und kämpfen, mitjauchzen. Der Segen des Herrn sei über Ihnen und über denen Brüdern, die dieses darreichen, Carl Hindrich Grundelstierna, durch den der gute Geruch aus Schweden

¹ Här jämföres Tolstadius med Johannes Döparen.

bei uns endstanden, Bruder Christian David unser Ober-Aeltester und Melchior Zeisberger, die Gott begleite. Wir verbleiben mit ewiger Treue E[wro] HochwohlErw[ürden]

dienstbare Mitglieder,
die Brüder aus Böhmen, Mähren und Lausnitz.

3. till en general. ¹

Hoher Herr General.

Wir erfreuen uns innigst an den Lapponischen höchst entfernten Grenzen einen Josua zu wissen, einen Mann, in dem der Geist und auf dem die Herrlichkeit Christi gelegen ist. Num: 27, 18. Carl Hindrich Grundelstierna hat uns davon die erwünschte Nachricht gegeben und wir haben uns daher entschlossen, als denen Jesus durch seine Gnade alles in allem worden, und seine Leiden sehr lieblich sind, Ew[ro] Excellenz durch unsre Brüder eine einfältige Stärkung zu geben, welche teils in der mündlichen, teils in der schriftlichen Nachricht der 300jährigen Wunderführung Gottes mit unterschriebener Gemeine bestehet. Wir suchen den ganzen Leib Jesu rege zu machen um die Glieder seines Hauptes und alle zerstreuten Kinder Gottes in der Liebe vereinigt zu sehen. Gott sei mit Ew[ro] Excellenz wie er mit Josua war, und lasse sie als einen geistlichen Krieger nach des Herrn Mund aus und ein ziehen. Wir versprechen unser Gebeth und beten um die Liebesgemeinschaft.

Ew[ro] Excellenz
unwürdige Mitstreiter,
die Brüder aus Mähren, Böhmen und Lausnitz.

4. till generallöjtnant H. H. von Liewen. ²

Hochgeborner Graf, Hochgeehrter Herr Senator.

Gnädigster Herr!

Gleichwie es eine ungewöhnliche Sache ist, dass der Schöpfer der ganzen Welt von seinen Geschöpfen recht angebetet werde, also ist es noch ungemeiner, dass der gekreuzigte Jesu denjenigen sehr am Herzen liege, die er doch erlöset hat. Ist dieses unter allen Menschen nicht gäng und gebe, so ist es dem apostolischen Ausspruch Pauli nach gar wider den Augenschein unsers Berufs, dass viel Edle berufen sind. Welch eine Verwunderung hat es also bei uns erwecket, als der liebe und treue Jünger Jesu Carl Hindrich Grundelstierna von Ew[ro] Hochgräflichen Excellenz als einem Reichs-

¹ Hvem denne general var, framgår ej af brevet. Man skulle kunna frestas att gissa på någon med förnamnet Josua.

² Detta bref är till den pietistvänlige greffen och riksrådet, generallöjtnanten Hans Henrik von Liewen, f. 1664, † 1733. Om honom se J. A. Lindgren, Bidrag till den svenska pietismens historia, s. 78 (Upsala 1879).

grafen von Schweden uns die gewisse Nachricht gebracht, dass Sie von Gottes Zeugnissen vor Königen reden und sich nicht schämen. Gewiss gnädigster Graf, Höchstgeehrtester Herr Senator, das ist eine grosse Zeitung. Es ist wunderbarlich vor unsern Augen, beweget uns aber teuerster Herr Liewen Ihre Excellenz in diesem guten Bekenntnis mit der Nachricht von unsern Führungen herzlich zu stärken und zu bestätigen, auszuharren in der Geduld Jesu demütiglich zu vermahnen. Gott aber der Hoffnung erfülle an Ew[ro] Excellenz alles Wohlgefallen der Güte samt dem Werk des Glaubens und der Kraft und wir verharren mit Ehrerbietigem Andenken Ew[ro] Hochgräflichen Excellenz

Gehorsamste
die Brüder aus Mähren, Böhmen und Lausnitz.

IV.

I februari och mars 1729 befann sig Grundelstjerna, hvilken hemresa till Sverige blef uppskjuten ett helt år, vid grufvorna i Clausthal i Thüringen. Han sökte där införa det rika förenings- och församlingslif, som han sett i Herrnhut, bland de väckta bergsmännen, hvilket dock stötte på stora svårigheter, då de voro separatister, tillhörande mystikern Gichtels parti, som förkastade äktenskapet och ville lefva i änglaren oskuld. De två bref, som vi här meddela, det första från Zinzendorf till Grundelstjerna (koncept), det andra G:s svar till Z. (original, båda R. 19, F, 5, a), visa, hvilken ställning de intogo till gichtelianerna och den separatistiska riktningen. Z. framträder såsom G:s andlige rådgifvare. Han betonar starkt nödvändigheten af sammankomsterna; de måste dock anordnas så, att könen äro skilda åt, på det att icke sådana rysligheter, som det af Eva von Buttlar stiftade samfundet, måtte upprepas. I dessa bref afhandlas äfven frågan om sändandet af en broder från församlingen i Herrnhut med Grundelstjerna till Sverige.¹

Ett utdrag af detta Z:s bref till G. finns tryckt med vissa smärre ändringar i Z:s Theologische Bedenken, 1742, s. 39.

1. Zinzendorf till Grundelstjerna 1729.

An d[en] H[errn] Berghauptman von Grundelstjerna
zu Cl[aus]th[al] 1729.

Dero Schreib[en] ist mir nach lang[em] Wart[en] sehr angenehm
gewesen um der lieb[lichen] Nachricht willen, die wir daraus erlanget

¹ Se N. Jacobsson a. a. 62.

haben. Bey uns siehet es Gottlob! sehr gesegnet aus. Die J[un]g-fr[au] Sausem (?) von Halle hat sich nach 15jähriger trennung zu unsrer Gemeinschaft freywillig gefunden. Andre Zeugen Jesu als Christ[ian] David steh[en] in d[er] gröst[en] Kraft, alles sinkt immer tiefer in die beugung hinein u[nd] d[er] H[e]i[and] wird immer herrl[icher] in d[en] Seelen, sonderl[ich] ist unter der Jugend eine beständige Erweckung, Jünglinge und Männer bleiben u[nd] erretten die Seelen. Es gehet mir ein[i]ger masen nahe, d[a]ss die brüder und Schwestern in Clausthal mit der Trennung von aussen den Anfang machen. *Wenn Babel in uns fällt*, so wird die Babel-Welt den Richter merken. Ich halte sehr viel davon sich erst um Christi willen ausstossen lassen. Doch kan ich den brüdern nicht verdenken, d[a]ss sie d[ie] Anweisung, so Ihnen etwa bey ihrer ersten liebe geschehen, gerne folgen wollen. Nur d[a]ss es ohne Bitterkeit, Zank, Streit u[nd] Überhebung üb[er] andre geschiehet, u[nd] man gewiss versichert sey, d[a]ss die daraus folgenden leiden keinen weich machen. Denn gienge jemand um dess willen unbefestigt zurücke, so könnte es leichtl[ich] ein zugezogenes leiden seyn. Die Vesamm-lungen sind eine absolute Nothwendigkeit, u[nd] müssen freyl[ich] jedoch soviel mögl[ich] von unterschiedenen Geschlechtern angestellt w[erden], damit nicht etwa d[ie] d[er] Kirche Jesu so schmähtig ge-wordene Schwarzenauische Mutter Even und andere Acte geargwohnet w[erden] mög[en]. Ein Separatismus ohne Bekehrung wird ganz wohl geduldet. D[a]s Christenthum ohne kirchl[ichen] Separ[atismus] kan nicht ausgerottet, ab[er] wohl verfolgt, geängstiget u[nd] bewähret w[erden], ab[er] d[er] separ[atismus] verkehrter Seelen erregt die bittersten persuasions und wenn es noch nicht Zeit ist dergl[eichen] anzufangen, so kommt man nicht durch, sondern wird zerstreuet. Die br[üder] hätten Wäschke gern wieder zurück und wollen ihm deshalb mit einem boten, welcher entweder Christian David oder unser lieber Casper Ölsner, der mit Augustin in Halle gewesen seyn soll, einen Pass schicken. Er ist unter den jungen leuten nöthig. Der bruder aber der (NB. auf erhaltene ausdrückl[iche] Ordre) hinaufkommen soll, gehet mit Ihnen in Schweden und wohin sie wollen. Er ist ein reicher Ieinweber und hat ein haus und frau, so Er derweil ums Evangelii und der brüder willen verlassen will. Legen sie ab ein gut bekentniss!

Ich bin Ihr treuer

Zinzendorf.

2. Grundelstjernas svar till Zinzendorf d. 18/s 1729.

Immanuel!

Hochgebohrner Herr Reichsgraf!

Auf Verlangen der geliebten Brüder wird Wäschke zurückge-sandt, und wenn ich gleich von diesem Orth bin gesinnet ein Bruder mit mir nach Schweden zu nehmen, so nehm ich doch mit Freuden

ein Bruder von der Gemeine an, mit hwelche ich verlangen trage zu leben und zu sterben, es mögte auch sein, dass der Herr sie an ein ander Orth hies gehen.

Nachdem ich nun mehr und mehr die gemüter hier kennen lerne, beklage ich hertzl[ich], dass Gichtels meinung so sehr bey Ihnen hat sich eingewurtzelt, dass wer ein worth dagegen spricht, von dem heist es, der steht lange nicht wie wir stehen, dessen grund ist lange nicht wie unser grund. Sie lassen sich halb tod schlagen um der Meinung, ja ein Schwester ist von Ihre Mann geschlagen, dass Sie im Blute geschwimmt hat, hwelches Sie erzehlt als ein martürstück. Ich habe Ihnen zu prüfen gegeben, ob es niecht mag eigensinn gewesen, habe auch angeführt exempel von — Heiden, die Ihre Leiber haben verbrennen lassen auss blosser Einbildung. Wenn sie nun von der Käuschheit hören, bilden sie sich ein, dass es darin bestehe; darauf ich geantwortet habe, dass von der welt und eigenliebe rein und befreyet zu sein, die gröste keuschheit wäre. Doch kann ich zeugen, dass etl[iche] Seelen sind, die es mit Ihrem Christentum ein grosser Ernst sein lassen, und suchen immer demütiger zu werden. Ich habe Briefwe von Hausse erhalten, worin mir angeboten ist nach Saxen wieder zurückzuge[he]n um Leute nach Schweden zu bringen, warte jetzund um weitere Nachricht und Anstalt darzu.

Unterdessen kan der Bruder, so der Herr ausrüset zu mir zu kommen, auf Goslar gehen und mich bey Demong erfragen im weisenshausse. Er herbergieret denen Frommen, höret auch gerne reden von guten, verlangt auch man soll Ihn bestraffen und ermahnen. Ich hätte wohl Uhrsack unser lieber Bruder Christian David zu verlangen, weil ich mich erfreuet habe dass Er in grosser Krafft zur lobe meines Gottes stehet, der Herr aber mag es aussweisen und sein [Werk?] dadurch aussführen. Ich empfehle mich in Ew[ro] Exel[lenz] samt der liebe gemeine Ihre Vorbitte, verharrend

Hochbohrner H[err] Reichsgraf
dero

demütigster Diener

Carl H. Grundelstierna.

Clausthal

d. 18. Martij 1729.

V.

Efter hemkomsten till Sverige hösten 1729 forsatte Grundelstjerna sin korrespondens med Zinzendorf och berättade för honom om tillståndet bland de fromma i Stockholm.¹ Dippel hade genom sitt besök i Sverige 1726—1728 vunnit många anhängare bland dem, och dessa voro nu mycket förföljda. Z. skref då två bref till G. och varnade i det första bröderna i

Se N. Jacobsson, a. a. 68 ff.

Stockholm för Dippel¹. I det andra uppmanar han dem till inbördes kärlek och lofvar att sända ett par bröder från Herrnhut till Stockholm, hvilka skola blifva de svenska bröderna till hjälp och vägledning i den dippelska frågan, ty han hade nu godt hopp om Dippel. Dessutom tackar han G. för en penninggåfva till församlingens fattiga, hvilken denne vid sin konfirmation i Herrnhut hade utlofvat och nu efter hemkomsten till Sverige skickat. I slutet af brefvet följer en specifikation på, huru pengarna användts, hvilken här utelämnats. Brefven, som synas vara koncept af Z. själf, återfinnas under rubriken 19, F, 5, a.

1. Zinzendorf till Grundelstjerna d. 10/8 1730.

Liebester HE[rr] von Grundelstierna.

Dem augenblick vernehme den Tod ihres HE[rr]n Vatters, und zugl[eich] komt ein Brief von Ihnen. Christian David erfreut uns sehr hertzl[ich]. Gott gebe, dass der liebe Bruder sich nicht weitläufige. Er ist allerdings ein apostolischer Mann. Ihre Nachricht aus Schweden ist sehr kurtz, daher ich auch in der Nachricht von Herrnhut ganz kurtz seyn will, bis sie sich in dieser Sache bessern, u[nd] zugl[eich] mir accurate adresse geben werden. Ich weiss nicht, ob die Brüder in Stockholm wol thun sich in die Dippelianische Sache zu mengem. Diesser Knecht Gottes brauchet nicht so wol Hertzens Glieder als auch Ohren und Hände an dem grossen Haupte Christo. Lass[et] die äusser[lichen] werkmeister mit Ihm arbeiten. Wir die wir Christum in die Seelen zu Pflanzen suchen, wollen stille seyn und Teufel austreiben und neue Nahmen Predigen, welchen niemand ken[n]et, denn der Sie empfähet. Hier geths sehr herrlich zu, des Königes Tochter ist ganz herrl[ich] inwendig. Die Gemeine nimt zu zu, an Weissheit, Alter und Gnade bey Gott u[nd] den menschen, wie es in gewissen Jahren gehet, da man die Kinder allenthalben gerne hat. Es werden auch die Jahre kom[m]en, da es Joche zu tragen giebt, und wir uns lassen viel schmach anlegen, welche bis daher nur um uns herum fähret. Der ewigen Gnade Jesu innigst erlassen

von

Ihrem getreuen Diener
Z[inzendorf].

Herrnhut am 10:ten Junij 1730.

P. S. Die verbundene Gemeine wird etwa in Drittelhalb 100 Brüder u[nd] Schwestern bestehen die auswärtigen ausgenommen.

¹ Ett utdrag af detta är tryckt i Zinzendorfs Theologische Bedenken, 1742, s. 46.

auch die Berthelsdorfer nicht mit gerechnet, beyliegendes hat mir der liebe Gott gegeben, welche in Einfalt übersende.

2. Zinzendorf till Grundelstjerna d. 4/8 1731.

Hertz[ich] geliebter HE[rr] von Grundelstierna!

Dero Liebes Geschenk an 50 R[eichs]th[ä]l[e]r hat der HE[rr] HofRath Richter vor einigen Tag[en] richtig bezahlet, und danket unsre Gemeine hertz[ich] dafür; hiebey gehet die Rechnung, wie es angewandt worden ist. Ihre Streitigung[en] beugen uns, künft[ig]en Sommer werden ein p[aar] Brüder nach Stockholm kommen um meinen l[ieben] HE[rr] v[on] Grundelst[jerna] zu sprechen, dieselben werden vielleicht mit voll[er] Freude durch die Gnade unsers HE[ilandes] die sämtl[ichen] Brüder hirinnen zu bedeuten [wissen], denn wir haben den l[ieben] Dippel jetzo in genauer Känntniss. Ich correspondire mit Ihm u[nd] es wird sich alsdann vieles ausklären. Hab[e]t einander inzwischen lieb. Unsre Gemeine ist um 100 Seelen vermehret, Sie gehet dem HE[rrn] Jesu ernstl[ich] nach, u[nd] suchet tägl[ich] seiner gewisser zu werden. Ich verharre in hertzl[icher] Liebe

Ew[ro] L[iebden] treuer
Zinzendorf.

Herrnhut am 4:ten Martij 1731.

Ich habe ihnen vor ein p[aar] Monathe unsren Besuch (Brief?) geschickt. Den HE[rrn] v[on] Strokirch, den ich grüsse, werde ehester Tage ausführl[ich] antworten.

VI.

Den viktigaste följderna af Zinzendorfs varningar för Dippel i brefven till Grundelstjerna var, att dippelianismens egentlige ledare i vårt land, f. d. konduktören C. M. von Strokirch började korrespondera med Z. om Dippel, hvarigenom den senare fick tillfälle att på visst sätt blifva de svenska dippelianernas andlige rådgifvare och för dem framlägga sin från Dippel afvikande uppfattning särskildt af försoningen.¹ Två af Z:s bref till von S. finnas tryckta i Z:s *Freiwillige Nachlese*, I, 243 ff. och ett i *Büdingische Sammlungen* I, 619 ff. Däremot äro de här meddelade brefven från von S. till Z. (original, R. 20, C, 35, C, 12) ej förut publicerade. De gifva en god inblick i denna inflytelserika persons lära och åskådning, som i Sverige hade talrika anhängare. Vi se där, att han skarpt klandrar Dippel för hans

¹ Se N. Jacobsson, a. a. 68 ff.

»grofva köttslighet och skenhelighet» samt hans satiriska skrifsätt och häftiga anfall mot sina motståndare. Han gillar ej heller, att han på ett förnuftsmässigt sätt vill genomtränga de djupaste hemligheter, hvarigenom den sanna tron och gudstjänsten i anden kan lida fara. I hufvudsak fasthåller han dock vid Dippels åskådning, särskildt hans »realistiska» frälsningslära och bemöter hofsamt men ifrigt Z:s försoningslära, som han finner barnslig. Den lutherska rättfärdiggörelseläran har han tydligen ej lyckats förstå. Kristus i oss och icke Kristus för oss är enligt hans mening grunden för vårt hopp om härlighet. Helgelsen — genom olika utvecklingsgrader eller »reningskurer» — är af grundläggande betydelse och icke rättfärdiggörelsen. Denna inträder först efter reningen och afdöendet från synden. Hans åskådning står liksom Dippels i bestämd motsats till det ytliga, abstrakt-juridiska sätt, hvarpå läran om rättfärdiggörelsen genom tron utan lagens gärningar ofta framställdes af ortodoxiens representanter, hvilket von S. hade sett medföra ett fördärfligt missbruk af den evangeliska frälsningsnåden.

Vi finna af brefven, att denna för prästerna så förhatliga och besvärliga person på sitt sätt kan gifva uttrycka åt en viss innerlighet och värme. Måhända skulle en fullständig biografi öfver honom ställa hans personlighet i annan mera gynnsam belysning, än den som hittills blifvit honom beskärd.

Det första brefvet är äfven af direkt historiskt intresse, då han här ger Z. en utförlig framställning af pietismens historiska utveckling i vårt land, såsom han, hvilken själf var en af dess förnämsta ledare vid denna tid, uppfattade den.

1. C. M. von Strokirch till Zinzendorf, dat. Stockholm d. 25 Septemb[er]/5 Oct[o]b[er] A[nn]o 1730.

HochwohlGebohrner Herr Graf

Insonders Sehr wehrtgeschätzter Freund in unseren Heyland Christo Iesu,
Unser Heil in dem Leben Jesu Christi in uns zuvor!

Nachfolgende Zeilen aufzustellen hatt mich anlass gegeben Ew[ro] Hochwohlgeboren Zuschrift und Einlage an den Lieben Freund und Bruder Grundelstierna von vergangenen July Monath. als auch des lieben Bruders mündtl[icher] Bericht samt den mir gezeigten Historie von denen sogenandten Böhmischen Brüdern. Alles in der furcht Gottes genau erwägend, kan nicht genugsam mich

theils verwundern, theils erfreuen, und mit mein schwaches Gebet zum Lobe Gottes einstimmen und Harmonieren, über dessen unerforschliche Wunder-Wäge und -führungen unserer armen Seelen aus Seiner unanfänglichen LiebesBrun und Herze gegen das durch freywilliges als auch muthwilliges verschulden der so tief in der Höllenabgrund verschlungenes unsterbliches Leben der Selen menschliches Geschlecht, als auch alles was von Ihm, die Ewige unveränderliche Liebe, seinen ursprung hatt. Nachdem also ersehen, worüber mich hertzl[ich] erfreuend, das der Liebe in Alle Ewigkeit der Ewigkeiten Hochgepriesene Gott in sonderheit bey jetzt betrübter und stockfinstere Mitternacht-zeit hier und dort, ja an allen Enden der welt seine Stimme schallen lässt, als eine vorbereitung zu seyner völligen Ankunft und abholung seyner Braut, Matth. 25, durch welchen schall die weyse Jungfrauen so über den Verzug des Brautigams schläfrig werden von neuem Gleichsam wieder aufwachen umb mit grösserer vorsichtigkeit und einhelligkeit in liebe dem Bräutigam zu empfangen, als auch sich von den thörigten Jungfrauen abzuschneiden oder viel mehr sie selbst durch entdeckung ihrer thorheit für scham sich abscheiden und trennen, da sie zu den Krämere ihre Zuflucht nehmen, und mittlerweile die weisen Jungfrauen, so an keine vernunft[ige] und durch menschen eingeschränkte Weysheit gefangen, von dem Bräutigam empfangen und unterrichtet worden durch sein lebendiges Gesetz in ihre Hertenzen, wie sie sich weislich schicken sollen, umb alle Gefahr zu entgehen, und aus ihren eignen Brunnen (Jesus) in sich selbst wassers die Fülle zu schöpfen, so da ins ewige Leben reichet und nimmer vertrocknet.

Anleitung hierzu wie erwehnet ist mir gegeben, insonderheit durch Göttl[iche] Zusammenfügung so vieler Seelen alda bey Ihnen, allwo (neml[ich] in Deutschland) wohl der liebe Gott sich lange Zeit unterschiedliche Werkzeuge bedienet zur aufweckung vieler armen Seelen, wovon auch der Schall biss hieher in die Mitternächtische Länder geschollen, aber Beklagend NB meistens stecken geblieben innerhalb menschl[icher] Schranken fleissl[icher] vernunft, weissheit, derohalben nicht ins Centrum zu aufrichtung des Göttl[ichen] Gesetzes der Liebe im Hertenzen der menschen gekommen; woraus nicht anders als streitigkeiten, uneinigkeit, verkätzerung unter einander gewaxen und letztlich ärger muss werden als das Erstere, wo nicht der Ewige Erbarmer hie und da völlig in einige Hertze kom[m]t durchzubrechen und zu der andern Beschämung einigen samen übrig behält, sonst muss alles verdorren. Das ich nun näher komme zum Ziel meines schreibens, ist besonders ursach Ew[ro] Hochwohlgeborenen wohlmeinenden Christl[icher] Rath und Urtheil über unseren Zustand allhie, Und weil Sie verlangen einen ausführl[ichen] Bericht. Was denen betrifft, so Sie als Brüder im Geist ansehen, wovon Br[uder] Grundelstierna einen kurtzen als auch unzulängl[ichen] nachricht wird mitgetheilet haben, ohne was ausserdem dass allgemeine Gericht, so lügen und wahrheit meistens mit-

wichtigen schlus zu gründen.

Weil demnach schwärzlich jemand hierin genauern Bericht von connexion der umstände als ich Sie wird gäben können, so dan habe meine schuldigkeit gemäss zu seyn erachtet, weil vornemlich ich mit hierin von Anfang biss jetzt verwickelt bin, welches wohl etwas parteisch mögte lauten, weil aber die Liebe alle partheilichkeit ausschlisset, welche auf beyden Seyten durch Gottes Gnade vermöchte, derothalben in Gottes Allsehenheit es ungescheuet dero Christ[ichen] censur als auch ferner Rath mich Christo freundlich unterthänigst ausbitten.

Nachdem durch der Gütigen Gottes vorsorge einige Zeit hero von Anno 1712, 13, 14 unterschiedl[ichen] Zeugen der wahrheit durch der Hallenser schriefften und correspondence sind aufgeweckt worden, da allhie wie durchgehens an allen anderen orthen die Egyptische finsternüss gantz über Hand genommen, und man sich in stockfinsterer Blindheit und fleischlicher Sicherheit des teuren Evangelischen Nahmen gerühmet, mit denen alten Juden und schriftgelehrten geschriehen, hie ist des Herren Tempel, hie ist des etc. wodurch allhie wie in Deutschland gleich von den Cantzeln unter den Zuhörern Allarm geblasen worden, Kätzerrey, Kätzerey, mit Beschwörung an der Obrigkeit, das Sie möchte Hand anlegen als Custos utriusque tabulae und die Kätzer ihre Zusammenkünfte verbieten, als auch die vornehmsten Landverwiessen, in gefängnis setzen und dergleichen, welches auch zimlichen eingang fand, das die Obrigkeit ein verbot hierüber liss ausgehen wodurch ziemlich einhalt gescha, und insonderheit die neu-aufgeweckten meistens wieder einschlieffen, und es wieder ziemlich stille ward, ohne was einige stärkere in den Wägen Gottes noch unter sich könnnten ein und andere erbauung haben, worunter auch einige Priester zimlich auf eine gesetzliche Weyse annoch sich hören liessen. Anno 1722 u[nd] 23, da meistens die gefangenen Schwedische Officir- und Priesters wieder frey wurden und hieher ankamen, wurde wieder von neuem ein doppelt stärker allarm, weil unter ihnen sich welche befunden, so durch der Gefangenschaft als auch meistens durch Correspondence der Hallenser einige Zeit her erwecket waren und nebenst eine wahre Gottesfurcht bey einige wenige, meistens aber mehr äusserl[ich] und gesätzlich annoch sich befunden; wodurch den es dahin kam, das bey hohen und niedrigen ein mehres aufsehen veruhrsachtet wurde, und hörte man allerwegen von den Pietisten schreihen einige so, andere anders. Von den Cantzeln wurde nicht weniger pro und contra heftig gescholten, biss eine verordnung von Hoher Obrigkeit ausgefertigt wurde, darin verbohten ward öffentl[ich] auf den Cantzeln den Pietistischen Nahmen zu erwähnen. Unter der Hand wurden wieder Zusammenkünfte gehalten, auch von unterschiedlichen geringen Leute öffentl[ich] zu etliche hundert Personen, worunter viele gantz neu erweckte Seelen gleich wieder andere anfangen zu lehren, welches den nicht ohne disput

und andere unordnung abtheil, wodurch die Obrigkeit wurde veranlast, von neuen vorige Placat mit noch härteren conditionen auszufördigen von gänzlicher verbietung, das keine zu einander ausser Hauss solten zusammenkommen, umb mit singen und Bäten als auch explicirung der H[eiligen] Schrift sich zu bereden, sondern die Priester solten ein jeder in ihre versamlungen fleissige Catechisations, repetitions und Examina nach der Predigt halten sowohl in der Kirchen als auch auf gewisse stellen in ihren versamlungen. Unter währender Zeit peccirten einige dagegen, welche wurden gerichtlich examinirt und andere untersuchungen mit ihnen angestellt aber theils für frey erkandt nicht wieder Gottes Wort vorgehabt zu haben, ohne das sich wieder König[liche] verordnung verbrechen desswegen für strafbah erkandt, andere nur man angegeben aber nicht weiter inquirirt und dergleichen. Insonderheit ist hier der Kyrkoh[erde] Herr Tollstadius am schwäresten öfters angeklaget, weil er das Hertz der Bossheit nem[lich] die Gottlosen Bijschöfe und Priester ziemlich anrief, als auch den falschen äusser[lichen] ceremonialischen Gottesdienst deut[lich] ihnen allgemein vor augen legte; ausserdem hielt er fleissiger repetitions als auch examina zu Hause bey sich, alwo den in seyner oder seyner Cameraten gegenwart ein jeden freygelassen wurde eine erinnerung auss der Predigt oder sonsten was erbauliches zu reden; dieses continuirte nun mit zimliche ernst biss 1727, da auf das äusser[liche] meistens überall am stärksten getrieben ward nach gesetzlicher weise, und wolte ein jeder durch vorschreibung gewisser schranken in der Busse von Göttl[icher] Trauer, Reue, fühlung Göttl[iches] zornes nach gewissen [graden?] und dergleichen immer den andern nach sich zwingen, welches genugsam zeugete den mangel der erfahrung an den unterschiedl[ichen] wunderwägen Gottes mit einem jeden imsonderheit.

Da nun mit ausgang vorigen Jahres 1726 der weitbeschreyene Man Dippel allhie in Schweden anlandete zu anfang des allhie publicirten Reichstages, so kam zugleich durch denen Deputirten Priesters aus Schonen (allwo er zuerst angelandet umb von da nach Deuschland zu gehen, wie ausföhr[lich] nachricht kan eingeholet werden aus den im Druck von Ihm herausgegebenen Tractat Vera Demonstratio Evangelica) nachricht hievon, mit grossen geschrey von dessen graul[ichen] Ihrthümern mit inständiger forderung, dass er als ein Kätzer und verführer möchte Landverwissen werden. Dieses erweckte nun aufmerksamkeit bey allen; theils aus curiositet, theils aus liebe für seinen nechsten als auch zur wahrheit, das man dergleichen geschrey, als nicht ungewöhnlich, für verdächlig hilt, insonderheit von denen so einige liebe zur wahrheit hatten, worunter ich, als deme dessen schriften gantz unbekandt, ebenfalls mich widersetze, aus ursach, für gantz unbillig haltend, jemand wieder jus naturae et gentium unwissend und unverhöret als ein Kätzer zu verdammen, ja ihn nicht einmahl an der Erden leiden zu wollen, da er annoch sich nicht allhie im geringsten verbroschen, mit mehren als im erwehten ausführlich zu sehen. Da er nun

nicht allein hieher nach Stockholm kam, sondern auch von alle erweckte Seelen, hohe und niedrige als ein freund gütlich empfangen worden biss zum schlus vom Reichstage, so beynahe ein Jahr gewähret hatte; und öfters in dennen Predigten der Eyfrigste als auch in dero Zusammenkünften zugegen gewesen, ohne das er mit etlichen hundert particulair gesprochen, unterweilen sein missvergnügen zeigende, über ein und andere äusserliche übungen, worin die meisten als Hauptwesen vom Christentum beruheten und ansahen, mehr urgirend auf das innerliche von verläugnung, absterbung sein selbst, wahres Geistes Gebet, das erweckte Seelen mehr Gott als die Liebe und Vater als einen König und blossen Richter anzusehen hätten, mit mehren, als von der wahren freyheit in Christo bey aufrichtung des Gesetzes der liebe und dergleichen. Dieses erweckte nun bey etlichen einige Kaltsinnigkeit vor ihm biss letzlich, da er 153 fragen schriftlich aussgab, worinnen sowohl die Groben fleischlichen als auch scheinheyligkeit anderestheils ziemlich nackend vor Augen liget, worin aber auch viel tieffe Sachen und geheimnisse, so nicht jeglicher speisse, wie Eure hochwohlgeboren im gedruckten tractat selbst reiflich zu prüffen haben. Hierauf folgte nun Zwiespalt von allen seyten, da ihm von Freund und feind schuld gegeben ward, dass Er Christum als unsern mittler und versöhner mit Gott, gänzlich läugnete, alle äusserliche mittel verwürfe und hinderlich zum wahren Christentum als gänzlich abzuschaffen; und in Summa für teuflisch aussriefen. Wer nun nicht gleich mit schreihe und verdamtete, der war gleich ein Dippelian und folglich erwähnte puncta schuldig ohne exeptione. Hierauf da er nun wurde Landes verwiesen, und ferner überall pro und Contra von ihm gesprochen, so wurde die Obrigkeit bewogen durch dass grauliche geschrey und schelten auf allen Cantzeln als auch particulairer, die erwehnte schriften zu verbieten, weil sie überall abgeschrieben und translätiret feihlgetragen worden, und auch zu viele verworrene meynungen von unverständige und neulinge im Christentum anlass gaben, am meisten theils durch den übeln ruf, theils wie ein jeders Zustand und Maass samt naturel und dergleichen beschaffen.

Hierauf wurde ferner ein Commission im anfang von 1729 angeordnet umb genauere inquirung hierin zu halten, vornemlich über oberwehnten Pastor Tollstadius, weil er am meisten ausgerufen, dessen partei zu halten, theils weil alle ihnen verdächtige zu seyner versamlung sich hielten. Nachdem nun in diese anderthalb Jahr wohl hundert personen angegeben worden, welche theils von ihnen verhöret, aber biss Dato noch nicht sonderlich ausgerichtet; ohne das erstlich was mich betrifft, da ich wurde gleichfals vor ein Jahr vorgefordert, gleich arretiret, so ein halb Jahr währte, und auf 8 Tage zu wasser und Brodt condemniret, auss ursach, dass ich nicht könnte des Königs ordre bejahren (nemlich sie für verdamlich) und aus dem Abgrund herkommend zu erkennen) biss das man mir zeugete dass erwehnte Beschuldigen würllich dem Auctor könten beygemessen werden, sintemahl ich

sie gantz andres gefasset und meine erbauung davon gehabt; ferner sind etl[iche] Studenten auch von fiscal angeklaget, theils weil sie Dippel nicht wollen verdammen und für Irrig erklären, übrigens eben wie Tollstadius und ich keine Person auch nicht wollen defendiren, welches bloss Sectirerei und als offenbahre fleischliche werke von den Apostel Paulo verworfen werden; auch ist eine Jungfrau angeklaget und wird hoffent[lich] nun gegen Weinachten oder nächstkommenden Reichstag schlus hierinnen getroffen werden.¹ Was sonsten unser Zustand überhaupt betrifft, so gestehe ich, das nachdem die animositèt und vielfältige disputen sich meistentheils geleet, und nun ein jeder den schaden und die vertsräuung gewahr wird, so theils aus Kindtl[icher] einfalt theils aus Bitterkeit einer den ander verursacht haben, so ist zu vermuthen durch der Göttlichen Beystand, das dieses auch denen die Gott von gantzen Herten Lieben zum Besten dienen muss, obschon dass viele im streit fallen und nicht ohne schaden allerseytz abläuft, doch wird man dadurch geübt und lernt Beydes sich selbst und seinen nächesten kennen, als auch der Friede desto standhafter.

Gott eröffne unsere Augen den stärksten Feind an unsern eignen fleisch und Blut zu erkennen, so wird der streit häftiger innerhalb als ausserhalb geführt werden. Ja der högste stehe uns bey, dass wir also streiten, und auch friede haben mögen, dass kein fleischlicher streit noch friede möge bey uns Raum finden, auf das wir nicht mögen versäumen in des Herrn Ruhe einzugehen, worzu wir berufen seyn, durch die him[m]liche Berufung. Schliesslich wünschend Ihnen alda Sämptl[ichen] kräftigen Wachsthum, stärke und Befestigung in der theuren Liebe Gottes, und uns in Ihren kräftigen vorbitte und gebäht empfohlen verharre

des hochwohlgebohrenen. Herrn Grafen
untertänigster diener und treuer Freund in Christo
Carl Michael von Strokirch.

P. S. Die adresse geshiehet auf Hamburg etc Stockholm unter Couvert d[es] H[errn] Kaufman Petter Staen. Bruder Grundelstierna lasset dienstl[ich] grüssen und excusiren, das er nicht diessmahl geschrieben.

2. C. M. von Strokirch till Zinzendorf, dat. Stockholm d. 5 Maj
A[nn]o 1731.

Hochwohlgebohrner Herr Graf!

In dem Herrn Jesu werhtgeschätzter Freund!
Dessen Gnade unsern Seelen zuvor.

Der verzug von des Hochwohlgeb[orenen] Herrn Grafens Antwort von 14ten passati, so mir vor einige Tage zu handen kommen

¹ Troligen syftar han här på jungfru Elsa Nyman, se Karl Henning,

(wofür mich hertzl[ich] bedanken thue) ist mir in so weit lieb gewesen, in Hoffnung desto klärern unterricht zu erhalten, theils was des HE[rrn] Dippelii eigen Person betrifft, theils in ein und ander punct worin unterschiedene schwierigkeiten finde, nachdem vor einige Zeit ersehen aus des Hochwohlgeb[orenen] H[errn] Grafens schreiben an Bruder Grundelstjerna, das Sie in eine correspondence mit einander gerahten. Aus besagte geehrte Antwort aber finde nicht hierinnen meinen verlangen gestillet, derohalben nehme mir die freyheit hiedurch mich näher zu unterrichten. Nachdem auch Ew[ro] Hochwohlgeb[orener] selbst befohlen meine Gedanken hierin zu eröffnen, so thue es desto lieber, doch ohne Ew[ro] Hochwohlgeb[orenen] zu contradiciren oder den HE[rrn] Dippelio vindiciren zu wollen, wozu viel zu gering, sondern allein meine wohlmeinende unparteiische einfältige gedanken auf verlangen zu communiciren, demüthigst bittend unbeschweret mich hierin und unterschiedene andere gute freunde durch dero Antwort zu befriedigen.

Was Erstl[ich] des HE[rrn] Dippelii eigene Person betrifft, so ist hier spargiret worden, als wäre Er nach gehaltener correspondence endtl[ich] zu Ew[ro] Hochwohlgeb[orenen] auf Herrnhut gekommen, allwo Er nach weitläufigem discours endl[ich] durch einen des Herrn Grafens Bedienten kräftiges gebet, so stark gerühret worden, das er gleich bekandt nunmehr ersehen zu haben, das Er gerirret in denen principiis, so Er sich in seyner so genandten Vera Demonstratio Evangelica bedienet gehabt, derohalben sie gäntzl[ich] revocire und bey der reinen Hallensischen orthodoxie verbleiben wolle, etc. etc. Mir aber sehr stinkend nach der unwahrheit vorkömt, absonderlich da Ew[ro] Hochwohlgeb[orener] selbst per experience zu dessen fundamenta consentiren, obschon de modo im vortrag nicht gäntzl[ich] befriediget sind; bitte derohalben nochmal demüthigst um nachricht, was zu dergleichen spargement anleitung gegeben, und wie weit Er in conferirung in ein und anders sich deutl[ich]er expliciret, als auch wo d[er] HE[rr] Dippel sich anjetzo aufhält, und ob neulich wieder einige Händel mit denen Priestern vorgefallen, samt was sonsten zu besserer verständniss hierinnen dienen kann.

2.do. Was denen anmärkungen betrifft, so Ew[ro] Hochwohlgeb[orener] belieben beyzufügen, als auch generalement dero judicium vom Dippelii, Beypflichte in so weit, das ich auch nicht begreife, wie diejenigen wahrheiten, so von geistl[ichen] Dingen purement handeln und dem menschen im Gemüth (so allein fähig geistl[iche] und übernatürl[iche] Dinge gewissermassen zu begreifen) durch dero immediate wäsentl[ichen] einfluss entdeckt wird, wie sag[e] ich solche geistl[iche] Wahrheiten können allen Irrthums entlediget seyn, wenn man systematic dabey will procediren, theils in ansehung meiner selbst, wann ich hierauf nach meinem gefühl mit denen

Johan Conrad Dippels vistelse i Sverige samt Dippelianismen i Stockholm 1727—1741, s. 129 f. (Uppsala 1881).

nidrigen Seelenkräften auf natürliche weyse reflectire, umb alle Ursachen und umbstände sowohl in regard gottes als meiner selbst zu ergründen und mit vernunftmässigen raisonnements deduciren zu können, theils in mündt- und schriftl[ichem] vortrag in regard anderer, da die tägl[iche] experience so wohl als die gantze Bibel zeigt, wie der L[iebe] Heyland zu Nicodemus saget, das die aus den Geist geböhren werden, hören wohl die stimme des windes aber wissen nicht, woher es kömt und wohin es fährt, und also leichtl[ich] contrair scheinende raisonnements vorfallen über einerley materie, nicht allein bey denen, so von gleicher Experience und progress in ihrem Christenthum seyn; sondern noch vielmehr zwischen denen, so durch dergleichen vorstellungen zur höhern erkänntniss sollen gebracht werden; woher den alle Schysmata entstanden und täglich entstehen, wo man nicht einander in Liebe duldet.

Ohne Zweifel herrürend, das uns in dieser Zeit die rechte Cannaansprache mangelt, ich meine geistl[iche] Dinge geistl[ich] oder im Geist auszusprechen, wozu NB der liebe Heyland nöhtiger fand mit seyner äusserlichen gestalt von seynen Jüngern zu weichen, und ihnen hingegen zu senden den fürsprecher den h[eiligen] Geist, der sie in alle wahrheit leiten und hinführo nicht mehr gleichnissweyse (womit alle Schrift- mund- und leibliche Zeugnisse verstanden werden) mit ihnen sprechen, sondern frey öffentl[ich] (näml[ich] allein bey seynen wahren Jüngern) Ihn und seinen Vater verklähren würde; da als dan von Christo und alle dessen geheimnisse geistliche[r] weyse betrachtet leicht die schönste harmonie und einigkeit getroffen wird, welches aber unmöglich so lange wir Christo noch nach dem fleische und äusserl[ichen] Umstände kennen und durch worte alle einerley begriff zu treffen uns bemühen, umb alle irrungen in antecesso vorzubauen.

Hiegegen aber finde nicht des Herrn Dippelii Meynung gewesen oder dass er vor seyner person, bey herausgebung erwehnter Schrift dasjenige gebauet, was er bei andern nijderreyset, weil ganz andere Ursachen ihn hierzu persuadiret, wie gleich aus der vorrede zu ersehen, neml[ich] erstl[ich] die wahrheit so in seinen gewissen gantz evident zu Gottes Ehre und seinen nächsten zu nutz darzulegen zur öffentl[ichen] allgemeinen prüfung; zweytens dass es nicht leere meynungen wieder leere meynungen, (und also ein blosses Splitterrichten wie der Herr Graf befürchtet) sondern zum Heyl erspriessliche warheiten gegen Seelenschädl[iche] und von der wahren Glückseligkeit abführende Irrthümer; drittens saget der Auctor ferne davon zu seyn, gegenwärtiges Zeugnis in allen Punkten vorausgemacht und Sonnenevident der Welt zu obtrudiren und in sofern lass ich's gelten. Wogegen aber alle Conciliis, Synodis, Symbolis, Formularis p. p., wornach heutiges Tages alle Religionen profitiret und eingeschränkt wird, gantz contraire principiis gehabt oder zum wenigstens heutiges tages von ihren Bekennern selbst schuld gegeben wird, deohalben dero fall nach offenbahung Johannis am 18 Cap. nicht weit kan entfernet seyn. Amen! Hallelujah!

Letzlich gestehe, dass sonderlich zwey inconvenientien auch bey denen liebhabern des HE[rrn] Dippelii schriften generalement vorfallen, woraus sie sich schwerlich so wohl gegen dero contraparten, als bey sich selbst können befriedigen: Erstl[ich] was des Auctors schreib-Art betrifft, welche ziemlich stach[e]licht, als auch vernunftl[ich] die allertiefsten geheymnisse penetriret, und wieder die Methode aller Zeugen der wahrheit (nach meinem Begriff) hinausläuft; die so wohl scharf und ernstl[ich] geschrieben aber danebens mitleidentl[ich] und alle personalien beyseyt gesetzt, wie aus J. Böhmen, Petterson [= Joh. Wilhelm Petersen], G. Arnold, V. Tuch[t]feld etc. schriften auch bey jetziger Zeit vor augen lieget und meistens in den principiis mit d[em] HE[rrn] Dippelio eins seyn.

Was Doctor Pördätschen [= John Pordage] ein Engelländer betrifft, welcher auch auf gelehrte weyse die tiefsten geheimnisse analogice vorstellt, wie sonderl[ich] aus seyner Methaphysica und des übersetzers einleitung zu ersehen, möchte mich fast zweifeln machen, ob nicht diese Deut- und Begreiflichkeit aus eine besonderes Gnadenlicht gottes, alle confusion gleichsam äusserlich jetziger Zeit zu entledigen (welches mich aber aus oberwehnten ursachen vorkömt wieder der geistl[ichen] sachen Bewandtniss zu streiten) oder aber allein aus bloss natürlicher scharfsinnigkeit der wahrheit das wort redet, und also nach seinem mass nicht zu verwerfen, in so fern äusserliche mittel Ihre bestimmte Zeit haben, so lang sie nöhtig und nützl[ich] seyn; hingegen aber auch den wahren Glauben und dienst Gottes im Geist desto gefährlichere stricke im Wege hiedurch kan geleget werden. Zweitens kan unmögl[ich] die H[eilige] Schrift in allen stycken conserviret werden so wie wir sie als ein Proberstein aller andern Schriften nach 2. Petr. 1, 21 angenommen. Sintemahl unter andern D[ippel] gänzlich dem Apostel Paulo sowohl an die Römer als sonderlich an die Hebreer vorwirft, dessen eigene vorurtheile gefolget zu haben, wie er mir auch mündl[ich] gesaget; pag. 240 zeigt Er mit anführung der schrift, das Gottes intention garnicht gewesen die wahren geistl[ichen] güther Typice im alten Testament unter Bildern vorzustellen, welches die Epistel an die Hebreer doch vielfältig urgiret.

Ferner wenn mich nun erst diese beyde schwerigkeiten völlig aus dem wege gehoben wären: neml[ich] wie fern die connexion geistl[icher] Dinge, so im geistl[ichen] vorgehen, durch natürliche und vernunftmässige conclusiones können penetriret und entdeckt werden (NB ich verstehe hier keine andere als von warhaftig erleuchteten), wozu man sich ferner die schrift alsden bedienet — in so weit ich finde sie mir hiezu dienlich, übrigens aber alles, was directe dagegen zu streiten scheint, allezeit durch diese und dergleichen distinctiones zu consiliiren suchen muss. Talia sunt praedicata, qualia a suis subjectis (id est vernunftmässig) esse permittuntur. Ferner dergleichen contradictiones erkläre, das es menschlich, das ist, nach menschl[iche]n irrigen Begrieff oder condescendence nach denen Kindl[iche]n umbständen der Zuhörer, von denen Göttl[iche]n Scriben-

ten wäre geredet und geschrieben worden etc., derohalben nicht so hart an denen äusser[iche]n Buchstaben zu hängen wäre.

Also hätte ich einen offenen feldt und ungebundene hände meine Meynung in denen anderen puncta gegen den HE[rrn] Grafen zu äussern, so weit meine Erfahrung sich strecket, und ein jeder für sich geist[iche] Dinge geist[ich] beurtheilen kan. Und obschon hiebey zu befürchten wäre, dass dadurch alle irthümer freye öffnung gemacht würde und man aus der einen ungewissheit in die andere fallen müsse, so gäbe ich doch anderseyts zu bedenken, ob alle Irthümer dadurch besser gehoben werden, wenn die äussere schrift als ein unfehlbahrer Probierstein und regel angenommen wird, unsere concepten und ausdrücke darnach zu richten und, ehe wir die sache im geist einsehen und erfahren haben, uns daran zu binden, da nothwendig wiederumb die unerleuchtete vernunft geheymter weyse über die schrift gesetzt wird, wenn sie nach denen regulis hermeneuticas, unterschiedl[ichen] sprachen, logicalischen und metaphysischen schlüssen, und also nach eines jeden partey angenommene analogia fidei erkläret wird, da den immer alle Schijsmata conserviret werden unter das asylum ignorantiae der unvernunft, neml[ich] das sind glaubens Sachen und Geheimnisse, wobei man die vernunft muss gefangen nehmen, das ist eine Sache zu glauben, auf eines anderen Bericht ohne völlige erkänntnis auf beyden seyten von der Sachen zu haben, und eine contradictio in adjecto ist, wobei man sich und andere aufhält allezeit zu lernen und nimmer zur NB Erkänntnis der wahrheit kommen, missbrauchende Pauli ausspruch 2. Cor. 10, 4, 5. *Wir niderreissen die vernunftschlüsse, und alle höhe, die sich erhebet NB gegen das erkänntnis Gottes (und nicht gegen dergleichen unvernünftige geheyme Glaubensartikeln) und nehmen gefangen alle Gedanken, vernunft, Sinn oder verstand NB. NB in den Gehorsam Christi und nicht unter väter[iche] traditiones und praeconceptas opiniones.*

Dass also für einen wahren erleuchteten gleich viel ist, mit oder wieder die schrift nach dem äussern ansehen zu reden, weil dass äussere alle zeit kan verändert und getheilet werden, dass innere aber unveränderlich ist und bleibet, da es den heisset, *der Geist-[iche] richtet alles, Er aber selbst wird von niemanden gerichtet. Denn wer hat des Herrn Sinn erkandt, der ihn unterweisen wolte? wir aber haben NB Christi Sinn* 1. Cor. 2. Da den[n] erfüllet ist, was der Herr Graf von rechten verstande der Schrift saget, dass ess hinten nach geschiehet durch die Verbildung ins Bilde, welches der Hauptzweck aller schrift ist und bleibet.

Ich finde also hierin kein medium, derhalben suspendire mein judicium biss weitere erklärng gewürdiget werde, nicht so wohl mit anführung äusser[iche]r Schrift, da alle Zeit eine neue auslegung erfordert wird und allezeit petitiones principiorum bleibet, sondern wie Sie es selbst in der erfahrung und erkänntnis Gottes einsehen die von d[em] HE[rrn] Grafen angeführte unbegreifliche puncta, weil sonst alles schreiben beyderseyts ohn[e] nutzen abläuft, und

doch zu unserer erleuchtung dienen soll. Als da Sie einestheils für irrig concepten ansehen, dass Gott dem menschen feind gewesen oder sey, auch Ihn habe versöhnet werden müssen, 2do dass Gott aber sich in der Zeit oeconomie also den menschen menschl[ich], erzeiget und einen jeden wird, wass er ist. Das ist solche irrig expressiones nach des menschen irrigen und kindl[iche]n Begriff von sich und geistl[iche]n Dingen, so lange duldet und gebraucht. Anderes theils aber poniren, das, obschon Gott ratione sui ipsius keine versöhnung oder satisfaction von nöhten, der Satan doch als pars Læsa und ankläger angeführet wird deme zufolge Gottes gerechtigkeit als richter vom gefallenen menschl[ichen] geschlecht bezahlet, satisfaciret, und ranzion gegeben werden müsse, derohalben nothwendig durch Gottes Sohn selbst geschehen müssen als mittler und Bürgen hierin zu agiren. Da doch vielmehr der Satan als ein Dieb und mörder durch Christi Leyden und Tod sein urtheil, gericht und untergang bekommen, dass er den menschen betrogen und sich unterthan gemacht, wie auch alles eigenes nach Gottes gerechtigkeit zum tode hiedurch befördert wird, nach zeugniss der schrift und eigner erfahrung. 1 Mos. 3: 15, 16. 1. Joh. 3: 8. Joh. 12: 31, 16: 11. und dahin auch der Heyland zieleit mit den Worten: Wenn Ein starck gewapneter p., Israel muss durchs Recht erlöst werden und seine Gefangene durch gerechtigkeit. Unterdesen bleibt doch dess theuren Heylands mittler und Bürger-Amt in seyner hohen würde in dess gefallenen menschen erschrockenen gewissen, alwo der mensch Beydes reatus culpa und poena genugsam inne wird, und als das zweyschneidende cherubsschwert den eingang zum Paradies hindert, nachdem er auch die Erb-Sünde durch würl[ichen] Sünden bey sich und anderen fortgepflanzt hat. Also bey sich selbst keine rettung und Hülfe findet, da Ihm durch Gottes zuvorkommende züchtigende Gnade aller betrug und schaden, so dem menschen unter das bonum apparens überkommen entdeckt wird. Derohalben höhere Hülfe suchen muss bey dieser offenbahrenden Gnade; da den ein Heyland oder Seligmacher absolut nöhtig ist, der seyn Volk von dem Teufel und der Sünde wahrhaftig erretten und befreyen muss, wodurch Gottes recht satisfaciret und vindiciret wird, nicht aber in Zudecken und übersehen wie pag. 34 u[nd] 35 des HE[rrn] Dippel genugsam gezeigt. — Vide pag. 216. 228, 230, 318.

Wass schliesslich den unterschied der Namen und graden im Werk der Seeligkeit betrifft, so gestehe, dass der gröste unterschied von der Welt darinnen gefunden wird unter dem recht oder verheyssung einer sachen, das ist von Christo ergriffen sein, und wahrhaften theilhaftigwerdung derselben, Christum ergriffen haben, da ich den die wahrhafte od[er] reelle Seeligkeit nicht nach das putiren und imputiren, sondern nach denen graden und maass dess letzteren judiciren muss, wo ich nicht Luftstreiche thun will nach dem Bekanten Spruch: nihil reddit honinem beatum, nisi sit NB in homine. Wogegen aber die allgemeine Orthodoxye, ja auch die da

vor die Besten wollen angesehen seyn directe streitet, sich selbst contradicirend, und ein geheimniss alles betrugens meines Bedünkens ist zu sagen: eadem ratione qua justificamur etiam salvamur und doch die Heyligkeit von der Gerechtigkeit scheiden, und so, das wir nach der ersten allezeit unvollkommen, nach der andern aber gleich vollkommen seyn. Wovon gelegenheit mich weiter zu erklähren durch dero günstige Antwort gegeben wird. Cap. LIII finde nichts von Satan und dessen recht über den menschen erwehnet.

Den lieben Freund Tolstadius betreffend, stehen dessen affaires bey jetzigen Reichstag just unter deciso, als auch unterschiedene verordnungen und einschränkungen der Religion betreffend, derothalben soll ausführlichere nachricht in allen mit nächsten nach erhaltene antwort prompt folgen. Grundelstierna und mich betreffend so pflegen wir öfters zu conversiren und umbzugehen, sonsten sind wir von sehr ungleicher natürlicher disposition, indem Er mehr einfältig, ich hingegen mehr scharfsinnig, Er langsam, ich geschwind, derothalben wir auf beyden seyten leicht in excessu et defectu incliniren, übrigens aber uns bestreben beyderseits nach unsern mass aufrichtig in unser wesen einherzugehen, welche gleiche absicht u[nd] Endzweck unsere gemüther desto näher combiniret in liebe u[nd] vertraulichkeit mit einander zu conversiren.

Den [lieben] HE[rrn] Tuch[t]feldt, den ich als ein Freund im Herrn aus dessen erbauliche schriften erkenne, wünschete gerne nachricht so wohl von dessen Person und jetzigen Zustand als auch d[es] HE[rrn] Grafens reifes jugement hierin. Ingleichen von einem geringen Handwärker Christ[oph] Schütz genandt so umb Ulm wohnhaft und dessen pieté aus seinen schriften zu ersehen als auch tiefe erkänntiss des Mysterium Divinitatis et iniquitatis.

Schliessend mich ein in sämtl[ichen] gottseligen Freunde dasyges Orhts gebet und liebe eingeschlossen, Insonders aber wünsche hertzl[ich] mit aufrichtiger amitié würdig zu seyn erkandt zu werden für dero Schwacher doch aufrichtiger mitKämpfer umb die Crone des Lebens

Carl v. Strokirch.

VII.

Den 24 dec. 1731 anlände ändtlichen två bröder från Herrnhut, nämligen Zinzendorfs handsekreterare och hofmästare Tobias Friedrich och Melkior Zeisberger till Stockholm, där de flitigt umgingos med pietisterna och dippelianerna.¹ De hade med sig ett bref från Zinzendorf och församlingen i Herrnhut, representerad genom dess äldste, »till de älskade medlemmarne i Korsförsamlingen i Stockholm», hvilket vi här meddela efter ett med Zinzendorfs stil skrifvet koncept i Herrnhuts arkiv (R. 16, E, 8).

¹ Se N. Jacobsson, a. a. 75 ff.

Brefvet ger oss inblick i ändamålet med dessa bröders sändande till Sverige och belyser brödräfsamlingens vidtomfamnande intressen och sträfvanden för Guds rikssak.

An die geliebten Glieder der CreutzGemeine in Stockholm.

In dem Herrn Iesu hochgeliebteste Brüder und Schwestern.

Wir unwürdige bitten euch demütig, es nicht in ungütigen zu vermercken, dass uns die Liebe getrieben hat, zwo Brüder Tobias Friedrichen und Melchior Zeisbergern an euch abzuordnen, dass sie sich eurer Gnade genau erkundigen, und da uns 2 von euren geliebten Mitgenossen ihres Besuches gewürdiget,¹ diesen Besuch herzlich und zu ihrem und unserm verhofften Segen erwidern sollen. Es hat dabei diese besondere Bewandnis, dass wir begierig sind, einer Gemeine, die wir innigst lieben, näher bekannt zu sein, aber in grosser Niedrigkeit. Wir haben zwar diese Reise 4 ganze Jahre aufgeschoben, können sie aber nicht ganz unterwegs lassen. Diese Brüder werden euch als unsren treuen Mitgenossen erzählen, was der Herr an uns gethan hat, und vernehmen wie es um euch stehet, damit der Name des Herrn in einem Geiste von uns gelobet, und man gewahr werde, dass kein Ort der verbundenen Liebe zu entfernet sei. Betet vor uns und vor die mit uns verbundenen, sichtbaren Gemeinlein, dann aber auch für die grosse Schaar die nicht zu zählen ist. Grüsset die Brüder Tolstadius und Grundelstierna und Strokirch. Ermahnet unsre Brüder und nehm[e]t auch das in Liebe auf, worüber sie euch erinnern sollten. Erweist ihnen die Treue, dass ihr ihnen die Zeit über, dem einen im Schreiben und der Music, dem andern in seinem Zimmerhandwerk Arbeit schaffet, damit sie euch nicht beschwerlich werden dürfen. Sie werden euch ein Exemplar von unserm neuen Gesangbuch mitbringen, das wollet ihr im Segen gebrauchen. Ich und wir alle sind eure geringen Brüder.

*Zinzendorf, Martin Linner, Augustin Neusser, Martin Roleder
und die ganze Gemeine in Herrnhut.*

VIII.

Äfven med de bekanta separatisterna, bröderna Jacob och Erick Ericksson trädde Zinzendorf i förbindelse, i det han i ett bref till C. M. von Strokirch erbjöd sig att i Herrnhut öppna en fristad för dem och deras anhängare, hvilka af Åbo hofrätt blifvit dömda till landsförvisning.² Då de anländt till Danmark, skrefvo de från Helsingör följande bref till Z. (original, R. 20,

¹ En svensk löjtnant Karl von Stolz hade samtidigt med Grundelstjerna besökt Herrnhut och begärt hjälp af Z.

² Se N. Jacobsson, a. a. 78 f.

C, 35, C), där de dels bedja honom att af danska konungen utverka, att de finge stanna i Danmark öfver vintern, dels öppet framlägga sina religiösa grundsatser, till hvilkas kännedom brefvet lämnar ett intressant bidrag.

På detta bref svarade Zinzendorf, enligt det odat. konceptet i Herrnhuts arkiv (R. 20, C, 35, C), mycket vänligt, förnyade sin inbjudan till Herrnhut med löfte, att de ej skulle behöfva frukta några attentat mot deras samveten, och sade, att det skulle vara honom en glädje att göra, hvad han kunde för dem. Han sade sig ej kunna eller böra afgöra, huruvida de nu handlat rätt i sin separation, men betonade på samma gång de yttre kyrkoformernas nytta och nödvändighet. Genom denna sin ståndpunkt aflägsnade han för all framtid Erickssönerna från sig. De blefvo snart herrnhutismens ifriga motståndare och bekämpare.

1. Jacob och Erick Ericksson till Zinzendorf.

Immanuel

Obschon wir keinen uhrsach haben um einiges Dinges willen den mutt sinken zu lassen, oder kleinnütig zu seyn: denn alles wass wir an äusern gemächlichkeiten (die bey der welt so hoch achtet sind) ermangeln, werden wir durch den überflüssig ersetzt finden, welcher der allgenugsame und allgewaltige gott ist; welcher geheisen hat unser Gott und anführer und vollender dess glaubens Bis ans Tod zu sein. Er ist der Freund, der unss geliebet, und uns von unsern sünden gewaschen mit seinen Blut, der zu allen Zeiten liebet, und ist in Trübsahl und wiederwärtigkeit liebreicher denn im wohlstande und Glückseligkeit, und ess fehlet so weit, dass Er sich verändern oder diejenigen verlassen solte, die seine gebothe halten, sein Zeugnis und glauben haben, und die ihn lieben, dass in ihm keine veränderlichkeit oder abwechselung eines schattens ist. Der, welcher die jungen raben nehret und dass verderbliche Grass kleidet, wird die Seelen nimmer Verlassen, welche Gott in Christo zum Vorwurfe oder endzwecke ihrer Liebe und reinen Begierden oder Hunger machen. Das, weil wir in Stockholm einen Brief gesehen von Herrn Grafen geschrieben, worinnen Er vociret unss zu sich etc., ervordert unser schuldiger und demütiger gegenliebe mit gleicher danksagung hiermit zu wissen lassen, dass wir, nach den Königlichen Schwedischen, in Iulie aussgegebenen Befehl, und nach den Langwierigen, nemblich in Neun und ein halbjahr, durch Gottes Gnade, aussgehaltenen schweren process etc. mitt die Herren geistlichen, auss der land gegangen und zu Dännemark angelanget seind; wir, die nach den Königlichen Befehl mussten aussgehen, sind Neun an Zahl, aber ess kom[m]en noch viele nach, und Ein u[nd] dreisig sind schon hier gekommen, die den grausamen gewissens Zwang zu

entfliehen, die Freyheit zu behaupten, und von Kampf nach der Kraft und wesen zur Form und Verwirrung sich nicht mehr zu ableiten lassen, mitgefollt seynd: wollen nur hier die übrigen erwarten und zusehen wohin der Versehung unss führen will? Mittlerzeit abwarten wir auch in demütiger Liebe ein wenig nachricht von Herrn Grafen, und wass er am Besten, durch die Gnade findet, dass wir unss vornehmen sollen, und ob Er bey den König i Dännemark könnte so viel ausrichten, dass wir mitt frieden hier, über den Winter, an einen gelegenen platz, unss zu aufhalten permission und Freyheit erlangen möchten. Unter die 24 Tage, alss wir hier seynd gewesen, haben wir unss müssen, und noch, so lange der Versehung will, — müssen aufhalten hier in Helssingöhr in denen Kedars Hütten; wir sind unterdessen auch, alss Fremdlinge unter Mesech, in Kopenhagen gewesen; und Bedauern hertzlich, dass die meisten, nach den jetzigen nachricht, sich vergnügen, und zu frieden seynd, mit annehmung einer form, und bleiben in denen geringen anfängen der Gnade stecken, ohne weiter nach den wesentlichen wiedergeburt, wahren anbetung gottes im Geist und wahrheit, etc. Bes[e] Ioh. 6: 44, 45. Phil. 3. Ebr. 6: 1 zu dringen, oder mit tapferen muthe zu trachten, dass sie sich gants gereiniget sehen möchten; welchess dass grosse werk ist, warum Iesus kommen ist ess in unss auszuwirken, und wornach wir arbeiten müssen. Ach! Der starke Wein dess thierischen lebens hat viele trunken gemacht, ja dass thierische äusere Leben hat fast die gantze welt eingesauget und viele von denen schon erleuchteten niedergeschleppt durch den Schwanz dess listigen Drakens. Conf[e]r Apoc. 12: 4, Es. 9: 15. etc. Worauf Er eröffnet schmach und Lästereien; aber aller bosheit soll einmahl dass maul Verstoppet werden, und die wahren Christen sind annoch unter der Verheisung dess geistes (Bese act. 2: 36—40. Luc. 11: 13, Es. 47, C[apitel] 44: 3, 5, Ioh. 7: 38, C[apitel] 14: 21) ja durch die reichlichere Aussgiesungen desselben, muss die zerstreute kleine Heerde wieder aufgerichtet, und alles wass noch von Anti-Christenthume über bleiben ist, wie der staub Vom winde versteinen, und damit ein ende gemacht werden, 2. Thess. 2: 2—9. Herr Jesu erbarme dich über allen armen Seelen, die deine barmhertzigkeit annehmen wollen, und erlöse sie aus der magnetisch nach sich ziehenden und Bezauberenden macht dieser welt und Von der magie der gefallnen geister! Daraus keiner sich entwickeln kan, dan durch dich du mächtige Kraft und weisheit gottes, welche unwändig wirket vollkommen aus zu machen eine neue schöpfung, und zu erlösen von aller verdärbnis und vergenglichkeit.

Ein Kennzeichen der Hundert und Vier und Viertzig tausenden in der offenbahrung war, dass sie aus den Menschen erkaufet waren: und dass gebühret ihnen, dass sie den lamme nachfolgen mögen, wo Ess hingehet, und obs geschienen möchte als verzögerte [der Herr seine Zukunft, so dass Beide die weisen und die thörichten Jungfrauen zu Schlafen und zu schlummern geneigt seyn mögen, etc. Conf[e]r Math. 22, so lass uns aufwachen und von den todten

aufstehen; Haben wir uns aussgekehrt, so lass unss reu und leid drüber haben, und die ersten wercke thun; Lass uns dem nach zu reichlicheren aussgiesung des geistes vorbereiten, durchs leben in geiste und wandeln mitt Gott in Christo nach den maas unsers von ihm erlangten glaubens und Vermögens, durch Anziehung dess Herrn Iesu Christi, Creutzigung des Fleisches etc., NB. Gal. 5: 24, Luc. 14: 33, 2. Cor. 7: 1, welches Bedeutet nicht allein den äuseren leib oder dass thierische leben in ihren unordentlichen Bewegungen, sondern alle arten der synde, so den innern und äusern menschen gemein sind. Ach! lass unss aufwachen, und auf den Fels aufsteigen, dass wir innerhalb der arche seyn mögen, wenn die fluthen der Versuchung über die gantze Bewohnte erde, insonderheit über dass Babelische FormChristenthum einbrechen und sie überschwemmen werden. Vor der welt ist dies ein finster tag; aber er wird noch finstrer werden, und am abend wirds lichte werden. Derothalben last uns unsre Häupter aufheben: denn aller derer erlösung die in den gänzlichen todt und absterben ihrer von bossheit geheimnisvollen selbstheit etc. eingehen, komt nahe: wenn die äusere Dinge so verwirret seyn werden, dass sie anders nicht versprechen als den Ägyptischen und Babelischen feuer ofen. Durch die Erschütterungen der Stände und nationen kommen grosse Segen—. Der Herr stärke unsern glauben, dass wir die Verheisungen und Kraft gottes mögen ergreifen (Conf[e]r Ebr. 11).

Die scheidung von der welt etc. Bes[e] 2. Cor. 6: 14, Apoc. 18: 4, Jer. 51: 6, 9, Zach. 2: 6—7, ist nothwändig zu unserer reinigung und wahrer Gemeinschaft mitt gott in Christo, unsere liebe kan nicht zwischen ihm und der welt vertheilet werden, unss gebühret von allen Dingen lass und frey zu sein, ausser dem göttlichen willigen; der unser speise und trunk ist und süsslich in den härtesten verhängnüssen tröstet etc. (Bes[e] Ebr. 10: 36).

Kein Ding kann warhaftig genossen werden, alss im tode und gelassenheit: wan wir Pauli alter erreichen, können wir allen menschen alles werden, ausgenommen die sünde, und keinem etwas in einigen dinge zu werden, wodurch Gott oder sein leben möge verunehret werden. Wir müssen bis zum Ende aushalten, so wird die weisheit unsre gespielin sein und Verstand in uns wohnen. Aber ess stehen vihl güldene Aepfel im wege, welche alle wir verleugnen müssen, wenn wir den Siegespreis gewinnen, und geraden Lauf darzu halten wollen. Wir müssen unss hüten unsere Geister mit einigen Dingen als mit dem Lamme und seinem leben zu verehligen. Nicht als der vollkommene todt kann unss zum ewigen Leben fähig machen. Alles worzu wir immer erweckt werden, und nicht mit den Ebenmaas im wege übereinkomt, muss zum Creutze zuwirken dienen, und wieder von unss geschieden werden, ehe wir in die Bährmutter der Ewigkeit können eingehen und von oben wiedergeboren werden. Darum ist ess ein recht wunderwerk, eine arme Seele bis zur erlösung im rechten pfade erhalten haben: nichts desto weniger ist der weg offen, auch zum allerheiligsten, durch das Blut dess Lam-

mes, Bes[e] Apoc. 12: 11, wer vollkommen werden will, der mus alles verkaufen — den listigen und betrieglichen anläufen des Feindes beständig widerstehen, und die schlangische flatterien des irdischen geistes, der sich mitt allen gestalten und fast allen seelen vermischet und vermenget, verwerfen.

Derohalben last unss anlegen die gantze waffenrüstung gottes, dass wir mögen vor den Baume bestehen der in und auser unss so lustig und begierlich anzusehen ist, bis wir durch den siegenden glauben Iesu und seine vollkommene liebe aufsteigen einst in der liebe zu leben und unsere Kronen zu tragen.

Weil dieses über Vermuthen weitlyftig geworden, obliget uns eine maas unserer worte zu haben, und kurzum Verständigen, dass wir unss genau an die schrift halten, und achten das geheimnüss dess todtes Christi von ausen nicht gering, denn durch dasselbe ist die grosse Versöhnung gemacht etc. bes[e] 2. Tim. 2: 11, Rom. 6: 4, 6, 2. Cor. 4: 10, 11, 16.

Von den inwändigen Gottesdienst bese Ioh. 4: 20—24, C[apitel] 6: 44—45, Coll. 3: 16, 2. Cor. 7: 1, Röm. 2: 29, Gal. 6: 15, 16 von den auswändigen oder wörtlichen Gottesdienst bes[e] Rom. 12: 12, Iac. 1: 27, 2. Cor. 9: 11—13, C[apitel] 6: 14, Syr. 35: 1—5, Phil. 4: 8 Barnabæ Epist[el] C[apitel] 2 und 3 etc. unser Tempel ist inwändig, und also auch unter prediger, unser Brod, unser wein, unser wasser, und unsser taufe. Denn ess ist eine Glaube, welcher ist empfangung Christi in Herten; nur eine taufe, welcher ist unsere tägliche eintauchung in J[esu] Chr[isti] tod, durch den einfluss^s seines in und auser uns beistehenden geistes, in Ihm ist unser leben und Kraft, in Ihm sind die Verheisungen ja und amen. In seiner liebe bleiben wir, mitt einen p. Hertzlich geneigten gruss an alle Freunde und nachfolger der warheit.

H[er]zl[icher] Gruss,

Hellsingöhr 24. Aug.
4. Sept. 1734.

Eure demütige und treue
diener und Freunde
Jacob & Erick Ericksson.

2. Zinzendorfs svar till Erickssönerna.

Werte Freunde.

Ihr Schreiben von Elsenoer 24. Aug./4. Sept. habe ich mit demjenigen Respect gelesen, den man redlichen Seelen schuldig ist, die um ihres Erkenntnisses willen leiden. Wir haben Gnade vom Herrn erlanget, die Treue in diesem Teile zu veneriren, und können sich also dieselben versichert halten, dass was wir ihnen zu helfen vermögen, uns eine Freude sein wird. Wir ersehen aus ihren Zeilen, dass sie aus dem Königreich Schweden nach 9jährigen Uebungen dimitiret sind. Wir haben von dieser ganzen Sache keine gründliche Idee; meine erklärung unterm 31ten Mai ist dahin gegangen: Wenn Ew[ro] L[iebden] etwas in die Presse kämen, und keine bessere Ge-

legenheit wüssten, sollten sie zu mir kommen dürfen, ohne Scheu oder Besorgnis einiger Attentats an ihr Gewissen. Ich für meine Person erkenne es mit Dank und vielem Vergnügen, dass ihnen gefällig gewesen, eine wenigstens ihrer Intention nach deutlich und zuverlässige Declaration zu thun wie sie gesinnet sein. Aufrichtige Erklärungen sind allemal die besten. Ich habe in thesi wider alles was Ew[ro] L[iebden] gemeldet so wenig als jemand unter uns etwas zu erinnern, damit aber ihnen einleuchten möge, ob wir in der application wirklich eines Sinnes sein, wollen wir unsere Bedenken eröffnen mit Freimütigkeit und Redlichkeit über alles, was sie geschrieben, und nach der Idee, die wir davon gefasset, von uns gebilliget wird.

Es theilet sich ihr Schreiben in *Dinge, die facta sind*, darüber wandelt uns kein Zweifel an, und sollten wir dergleichen etwas vernemen, so wollen wir's getreulich eröffnen, und in *Materien*, darinnen so ihr Glaube und Meinung veroffenbaret. Die letztere betreffend bin ich des Sinnes: Wer ist der euch schaden könnte, so ihr dem Guten nachkommt, und ob ihr auch leidet, so seid ihr doch selig. Die Conduite der Gläubigen ist hiebei doppelt. Gilt's weichen, so heisst's, wenn sie euch in einer Stadt verfolgen, fliehet in die andre, gilt's aushalten, so heisst's, die da leiden nach Gottes Willen, die sollen ihm ihre Seelen befehlen als dem treuen Schöpfer und immer fort machen, gilt's unterliegen, so heisst's sie überwinden, denn sie haben ihr Leben nicht geliebet bis in den Tod. Sei getreu bis in den Tod, so will ich dir die Krone des Lebens geben. Man leidet theils um Gerechtigkeit, theils aus Versehen. Bei beiderlei siehet der Heiland aufs Herz, und erfordert von einem Haushalter, nicht mehr, denn dass er treu erfunden werde, so ein gross Ding um einen klugen Knecht ist. Die Separation an sich selbst von der Welt und den Formen des falschen Gottesdienstes, kann nicht gemissbilliget werden, wenn sie in Zeit und Ort eintrifft, denn so wahr es ist, dass man die Welt nicht immer reumen kann, so gewiss heisst's doch auch zuweilen: Gehet aus von ihr, und sondert euch ab, und rühret kein unreines an. Die Untersuchung, ob jetzt Zeit und Ort dem göttlichen Sinn gemäss sei, ist bei fremden Knechten weder nötig, noch nützlich, ausser wo man causam communem mit ihnen machen soll, drinnen aber und bei den geschlossenen Brüdern ist sie so nötig als nützlich, denn es liegt allerdings etwas an solchen Umständen, darauf unser weiser Heiland selbst reflektiret hat.

Die Ursach, warum unser Heiland ins Fleisch kommen ist, war die, dass er uns erlösete, von aller Ungerechtigkeit, und reinigte ihm selbst ein Volk zum Eigentum, das fleissig wäre zu guten Werken. Zwei gleich wichtige Wahrheiten: Wir könnten nicht selig sein, nun können wir's durch den Tod Jesu. Wir wollten nicht selig sein, nun wollen wir's durch das Leben Jesu. Die Arbeit seines Todes ist die Versöhnung mit Gott, die ewige Erlösung, die Freiheit vom Tode, die Ehescheidung vom alten Menschen, die Errettung

aus der Gewalt des Teufels; die Wirkung seiner Auferstehung ist der neue Gehorsam, die reichliche Dankbarkeit, der Wille Gottes unsre Heiligung, der tägliche Ernst bis aufs Blut über dem Kampf, und der Sieg in jedem Kampfe. Von der Magie der gefallenen Geister weiss ich so viel, dass der Teufel umher gehet, wie der Löwe, der vor Hunger brüllet und sucht, ob er jemand finden könne, den er verschlänge; kann er das nicht, so siehet er, wie er jemand von der Einfältigkeit in Christo verrücken möge. Der Heiland aber bittet für uns, und wir widerstehen, so hört unser Glaube nicht auf, so fleucht er von uns. Was die Trennung in der application anbetrifft, darüber haben wir uns vor einiger Zeit an dieselbe erklärt, weil wir eben nicht wissen, ob es zu Handen kommen, so fügen wirs nochmals bei.

Das Formwesen an sich ist teils nötig, teils unschädlich; nötig ist's darum, damit bei den Versammlungen und geistlichen Uebungen nicht erst an dergleichen gedacht und dadurch die Handhaber der Ordnungen in der Gemeine, die manchmal zugleich geistliche Arbeiter sind, nicht distrahiert werden dürfen. Ich danke Gott, wenn er gute und heilsame Formen aufkommen lässt, aber sie müssen freilich nicht für unveränderlich angesehen werden, sonst verlieren sie ihren evangelischen Segen und führen die apostolische Pünktlichkeit in ein sektirisches Ioch.¹

[Zinzendorf.]

IX.

I maj 1734 anlände två »bröder» från Herrnhut, timmermannen Andreas Grassmann och skomakaren Daniel Schneider till Stockholm.² Deras uppdrag var att såsom missionärer begifva sig till Lappland och särskildt till de mest aflägsna, öfvergifna trakterna, där lapparne ännu icke hört talas om Jesus. I Stockholm möttes de af allehanda betänkligheter angående utförandet af denna mission. T. o. m. pastor Tolstadius afrådde dem från företaget och ansåg det outförbart. Man sade dem, att lapparne voro så skickliga trollkarlar, att de med sina trolltrummor skulle förhäxa dem, och biskoparne, som drefvo stora affärsrörelser däruppe, höllo sig med egna trollkarlar, som hade ännu starkare trollmedel än lapparne, de förföljde alla främlingar såsom affärskonkurrenter o. s. v. Då de i ett bref till församlingen i Herrnhut (dat. Stockholm d. 18/6 1734, original, R. 15, Q) berättade detta, skref Zinzendorf följande gladt uppmuntrande bref till dem (enligt ett koncept med Z:s stil, R. 15, Q, a, 3), som är ett intressant vittnesbörd om de enkla, liksom trefvande grundsatser för missionsarbetet, som följdes i dessa lekmanmissionens allra

¹ Sluthälsningarna äro utelämnade i konceptet.

² Se N. Jacobsson, a. a. 81 ff.

första år och om hans önskan, att missionärerna skulle taga sig fram genom alla motgångar, svårigheter och betänkligheter.¹

Genom flera samverkande omständigheter misslyckades missionsföretaget, och bröderna öfvade i stället inre missionsverksamhet i Uleåborg och Torneå, hvilket var både lättare och angenämare än att uppsöka de hedniska lapparne.

När Zinzendorf fick kännedom därom, skref han till de tre missionärerna — ännu en broder, Johan Nitschmann hade i sept. 1734 kommit till Stockholm och följt dem på missionsresan — ett andra skarpt och ironiskt bref, hvori han, såsom vi se, oförbehållsamt uttalar sitt djupa missnöje med det sätt, hvarpå de utfört sitt uppdrag. De begåfvo sig nu från Torneå och efter ett sammanträffande med Z. i Königsberg på ett nytt missionsförsök till samojederna i arkangelska guvernementet.

1. Zinzendorf till Andreas Grassmann och Daniel Schneider
dat. Herrnhut den 31 Mai 1734.

Sehr theure und liebe Brüder.

Die Zweifel, die man Euch wegen des Lappländischen Unternehmens macht, werden wol keinen Eindruck in Eure Herzen haben, wenn auch schon die Hütte zittern sollte; unsre Brüder Friedrich und Beck haben viel gefährlichere und unübersteigliche Hindernisse in Copenhagen gefunden, dass sie gar nicht haben gedacht, fortzukommen. Sie sind gleichwol nach Grönland gesegelt. Dass wir euch sollten die Zweifel auflösen können, ist wohl nicht möglich. Einfälle hat man wohl. Ihr solltet bei dem allerschlimmsten, nächsten und gefährlichen — dem Bischofe als Schuster und Zimmermann in Arbeit gehn, sein Herz rühren und mit seinem Vorwissen unter die Heiden gehen. Ihr werdet mehr Einfälle als wir kriegen, man wird euch auch Rath geben von allerlei Art. Aber wenn wir es am nächsten prüfen und vor den Herrn tragen, so denken wir, unser Herr wird den besten Weg sehen. Dass ihr Schwedisch lernet, ist gut, aber ich dünke, wenn ihr's halbweg habt, hernach gleich tiefer ins Land gegangen. Es ist uns in Eurem Schreiben sehr aufgefallen, wie ihr darauf gekommen seid wegen *Schwedisch Lappland*. Ihr habt ins *russische heidnische Lappland gehen sollen*, wo alles noch finster und todt ist, denn die Schwedischen Lappen sind ja schon zu Christen gestempelt. Lasst euch aber nur eine Nachricht nach der anderen sagen, erkundiget euch genau, merkt euch alles und lasst es uns von Zeit zu Zeit wissen, so wollen wir mit göttlichem treuen Beistand euch ferner Nachricht geben. Die Adresse, wie wir am bequemsten die Briefe bestellen und dass die Brüder weniger

¹ Jfr H. Roy, Zinzendorfs Anweisungen für die Missionsarbeit. Gütersloh 1893, s. 4 ff.

Umstände (?) haben, ist uns bis dato unbekannt. Wir wollen diesmal über Stralsund schreiben mit der Ystädter Postjacht.

Der Herr sei mit euch und mit eurem Geiste. Amen.

Euer Bruder *Zinzendorf*.

2. Zinzendorf till Andreas Grassmann, Daniel Schneider och Johan Nitschmann 1735.

Geliebte Brüder.

Ich habe Euch ziemlich ausführlich geschrieben, und wundere mich, dass es Euch nicht zukommen ist. Ich berichte euch ferner, dass wir eure Briefe wohl erhalten bis auf das paquet aus Schweden, darauf uns Nitschmann vertröstet. Das ist nicht eingelaufen. Ich dächte, wir hätten uns in Herrnhut ziemlich deutlich erklärt, wie wir's gern sehen möchten mit eurer Lappländischen Sache. Die Arbeit, die ihr habt und die Mühe, ist wol eurer eignen Beschreibung nach viel geringer, als ihr [liebe] Brüder es euch vorgestellt hattet. Zaubertrommeln und Hexenmeister habt ihr ja gefürchtet oder vielmehr im Glauben verachtet. Wie kommt euch denn nun der Einfall, dass ihr darüber so viel Scrupel habt und euch überhaupt nicht besinnen wollt, wo ihr hingehöret. Lappisch sollt ihr lernen und unter die wilden Lappen gehen, die weder Obrigkeit noch Gottesdienst haben, wie ihr schreibt, da sollt ihr Menschen fangen. Nitschmann wird von der Gemeine zurückverlangt in allerherzlichster Liebe. Sobald er ankommen ist, wird ein Bruder abreisen, der Mickael Micksch heisst und sich verbunden hat, unsern gel[iebten] Br[üder] Grassmann und Schneider Gesellschaft zu leisten, es wäre auch, so lange es wolle. Er ist ein treuer mährischer Bruder und hat seine Gaben nicht besser als so auszuwenden. Hingegen Nitschmann, welcher den faden von der Lappischen Sache verloren hat, wie man aus allen Umständen sieht, ist in der Gemeine besser zu brauchen und kann von hier aus das werk nach der neuen Einrichtung mit besorgen. Die Beschuldigung ist nicht gut, welche unsrer theuern Gemeine geschieht, als projectirten wir unüberlegte Dinge, die keinen Grund hätten. Wir sagen unsern Brüdern deutlich, was ihr Beruf ist, wir brauchen noch keine apostolische Gaben zu unserm Zweck. sie würden aber auch kommen, wenn's die Brüder nur in der Einfalt ergriffen. Euer Umherziehen von einer Stadt zur andern ist freilich kein Besuch der armen Lappen, die Jesum nicht kennen und zu denen ihr euch begeben habt, wenn ihrs in der Zeit nicht vergesst. Denn wer kann *das* zusammen reimen, dass ihr selber von wilden Lappen ohne Religion schreibt, für solche seiet ihr von Anfang bestimmt. Doch ihr hättet keinen Plan; die Heiden, die ihr suchtet, wären nicht vorhanden. Ohne Zweifel macht einer der andern irre. O, ihr liebe Kinder, fasst euch doch, geht doch ins Innere hinein und fragt den Herrn, wo es fehlt.

[Euer Bruder *Zinzendorf*.]

Nils Jacobsson.

(Forts.)

Underrättelser.

Genom Kungl. Bref af den 22 nov. 1907 har Statskontoret bl. a. blifvit ålagdt, att »efter 1908 års ingång till vederbörande på rekvisition utbetala af anslaget till resestipendier samt läroböckers, tidskrifters och lärda verks utgifvande» ett belopp af 1200 kronor »åt professorn vid universitetet i Uppsala H. Lundström för fortsatt utgifvande under år 1908 af 'Kyrkohistorisk årsskrift' med skyldighet för Lundström att af tidskriften för samma år afgiftsfritt öfverlämna 75 exemplar till universitetsbiblioteket i Uppsala och 25 exemplar till universitetsbiblioteket i Lund».

— *Kyrkohistoriska Seminariet* vid Uppsala universitet har under år 1907 erhållit en storartad bokgåfva af numera aflidne brukspatronen Hugo Tamm till Fånöö och hans efterlämnade maka. Gåfvan består af öfver 200 delvis mycket sällsynta arbeten, hufvudsakligen rörande svenska och engelska kyrkorna samt striderna mellan lutheranism och episkopalism i Amerika. Den vackra boksamlingen har tillhört framlidne tullförvaltaren G. Unonius.

— Angående *Kungl. samfundets för utgifvande af handskriffter rörande Skandinaviens historia* verksamhet under åren 1901—1906 meddelar redaktionsutskottet:

Följande publikationer äro utgifna:

Historiska handlingar, del. 18: 1. Handlingar rörande dominikanerprovinzen Dacia (1901, red. af K. H. Karlsson).

D:o del. 18: 3. Karolinska officerares tjänsteförteckningar (1901, red. af A. Stille).

D:o del. 19: 1. Löjtnanten Fr. Chr. von Weihes dagbok 1708—1712 (1902, red. af E. Carlson).

Historiska handlingar, del. 18:4. Anders Pihlströms dagbok 1708—1723 (1903).

D:o del. 20:1, 2. Anteckningar från det sextonde seklet (1904, 1905, red. af J. A. Almquist).

D:o del. 21:1. Grefve Carl Pipers dagbok 1709—1714 (1906, red. af E. Carlson).

Dessutom har, såsom bihang till del. 19, till Kungl. samfundets ledamöter utdelats Tolken Alessandro Amiras anteckningar rörande konung Karl XII:s vistelse i Turkiet åren 1709—1714, hvaraf utgifvaren, professor N. Jorga i Budapest, ställt ett antal exemplar till samfundets förfogande.

Del. 19:2, innehållande Handlingar angående konung August den starkes politik under början af det stora nordiska kriget, är för närvarande under arbete och kommer att utgifvas i år, hvarefter hela samlingen af de 20 första delarna af Historiska handlingar föreligger färdig. Med anledning häraf har Kungl. samfundet beslutit, att gemensamt person- och sakregister till dessa delar skall utarbetas, och hafva förberedande åtgärder härför vidtagits.

På underdånig anhållan af Kungl. samfundet har Kungl. Maj:t den 30 december 1905 funnit godt anslå 1,200 kronor till inlösen af 50 exemplar af Historiska handlingar, del. 17—20.

Den 29 mars 1905 beslöt Kungl. samfundet på skattmästarens förslag att ingå till Kungl. Maj:t med begäran om ett statsanslag å 1,000 kronor årligen mot skyldighet för samfundet att till Kungl. Maj:ts disposition ställa 50 exemplar af dess utgifna skrifter. I den underdåniga skrifvelse, som med anledning häraf genom redaktionsutskottets försorg afläts, framhölls bl. a., att Kungl. samfundet hittills erbjudit snart sagdt det enda tillfället till publicerande af till alla perioder af Sveriges historia hörande källskrifter i in- och utländska arkiv, att dock ej mera än omkr. 1,100 kronor årligen kunnat disponeras för tryckning af samfundets publikationer, hvilket haft till påföljd, att anmälda arbeten fått ligga i årtal, stundom till och med årtionden, innan de kunnat publiceras, och slutligen att Kungl. Maj:t visserligen tid efter annan beviljat be-

lopp till inlösen af ett antal exemplar af samfundets skrifter, men att det för befordrande af ändamålet med samfundets verksamhet vore af stor betydelse, om detta understöd kunde förvandlas till ett ej alltför knappt tillmätt årligt anslag, som man med säkerhet kunde påräkna.

Med anledning af denna framställning föreslog Kungl. Maj:t i proposition till 1906 års riksdag, att ett belopp af 1,000 kronor måtte på extra stat för 1907 anvisas till understöd åt Kungl. samfundet, hvilket bifölls af riksdagen med tillägg, att beloppet skulle utgå under villkor, som Kungl. Maj:t kunde finna skäligt föreskrifva. Då det således tills vidare icke befunnits lämpligt att gifva det ifrågavarande anslaget på ordinarie stat, har Kungl. samfundet anhållit om ett liknande anslag för 1908.

Tack vare det understöd Kungl. samfundet sålunda fått blef det möjligt att 1906 sätta i gång två större arbeten samtidigt, nämligen Grefve Carl Pipers dagbok och den ofvannämnda publikationen, som kommer att utgöra del 19:2 af Historiska handlingar.

Vidare bör omnämnas, att Kungl. samfundet genom testamente af framlidne generalmajoren O. M. Björnstjerna, som under en lång följd af år var samfundets ordförande, erhållit ett belopp af 5,000 kronor. Rörande användningen af denna donation beslöts den 22 december 1905, att densamma skall i räkenskaperna föras såsom en särskild fond, af hvilken endast efter Kungl. samfundets särskildt fattade beslut mera än räntan årligen må användas. Förut har Kungl. samfundet en donation å 3,000 kronor, gifven 1873 af kammarjunkaren R. L. Rääf.

Kungl. samfundets arkiv och förlag flyttades 1904 från vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens lokaler i nationalmuseum till riksarkivet och ordnades i sammanhang därmed.

Till svenska ledamöter hafva invalts herrar N. Edén, H. Lundström, A. Quennerstedt, L. Weibull och R. Geete (1901); O. Ahnfelt och A. Munthe (1902); F. Löffler, K. Setterwall, V. Gödel och P. Hammarskiöld (1903); A. Zettersten och H. Sandahl (1905); H. Fröding, frih. E. A:son Leijonhufvud, C. J.

Sandgren, E. von Krusenstjerna, G. Thulin och K. G. Grandinson (1906).

Till utländska ledamöter hafva invalts herrar R. de Maulde la Clavière (Paris), H. Stein (Paris), H. von Bruiningk (Riga), A. Buchholtz (Riga), N. Jorga (Bukarest), J. Steenstrup (Köpenhamn) och A. Thiset (Köpenhamn).

Såsom ordförande hafva fungerat herrar C. T. Odhner (t. o. m. 1902) och E. Hildebrand, såsom sekreterare herrar E. Hildebrand (t. o. m. 1902) och S. Bergh, såsom skattmästare herrar L. R. Lindbohm (t. o. m. 1902) och J. A. Almquist.

I redaktionsutskottet hafva, utom ordföranden, sekreteraren och skattmästaren, som äro själfskrifna, suttit herrar H. Hildebrand och Th. Westrin.

Revisorer hafva varit herrar O. Bergström (för hela perioden), P. Sondén (för 1901 och 1903—1906) och S. Bergh (för 1902).

Följande svenska ledamöter hafva aflidit: herrar H. Forssell, frih. J. Nordenfalk och greve A. F:son Posse (1901); R. M. Bowallius och M. Weibull (1902); C. A. Klingspor (1903); C. T. Odhner och frih. N. G. Djurklou (1904); C. Rogberg, R. L. Råäf, O. M. Björnstjerna, P. Fries och K. F. Werner (1905); greve M. Falkenberg och S. Natt och Dag (1906).

Följande utländska ledamöter hafva aflidit: herrar R. de Maulde, A. Buchholtz, C. J. Anker och H. J. Huitfeldt-Kaas.

Vid Kungl. samfundets sammankomster hafva föredrag hållits eller meddelanden lämnats:

- 1901 af Th. Westrin om tvisten mellan svenska ministern i Wien Stralenheim och ungerska grefven Czobor och af S. Clason om några i Riga förvarade bref från Axel Oxenstierna till Bengt Oxenstierna;
- 1902 af E. Hildebrand om några af biblioteksamanuensen i Helsingfors G. Schauman författade anmärkningar öfver Les anecdotes de Suède och af S. Clason om Stockholms stads återfunna tänkeböcker från medeltiden;

- 1903 af S. Bergh om den preussiska sekreteraren H. G. Schrötelles resor till Sverige 1636 och 1637 och af A. Lewenhaupt om hans forskningsresa till Tyskland för att i enskilda arkiv uppsöka handlingar rörande Sveriges deltagande i 30-åriga kriget;
- 1904 af C. Hallendorff om August den starkes politik under de första åren af stora nordiska kriget och af S. Natt och Dag om amiralitetskollegii registratur och sådana handlingars betydelse för forskningen rörande Sveriges sjökrigshistoria;
- 1905 af F. U. Wrangel om renhållningen i Stockholm under 1500- och 1600-talen, af E. Carlson om den af honom i universitetsbiblioteket i Greifswald påträffade dagboken af C. Piper och af S. Bergh om den engelska diplomaten Le Heup;
- 1906 af S. Bergh om den i riksarkivet deponerade och numera tillgängliga samlingen af grefve Gustaf Löwenhielms papper.

Räkenskaperna för åren 1901—1906 utvisa:

Ingående tillgångar 1901 ¹	. . . . .	5,427: 21
Inkomster: år 1901 ²	. . . . .	3,058: 84
1902	. . . . .	1,307: 61
1903 ³	. . . . .	625: 17
1904	. . . . .	1,403: 13
1905 ⁴	. . . . .	6,325: 59
1906 ⁵	. . . . .	2,768: 29
		<u>15,488: 63</u>
		Kronor 20,915: 84

¹ Häri ingår ej värdet af Kungl. samfundets lager.

² Där af 2,000 kr. i ersättning för af statsverket inlösta 50 ex. af Hist. handl. 7—16.

³ Genom en förändring i bokföringsättet, som åsyftade, att uppburna ledamotsafgifter, skulle redovisas det år de verkligen influtit och ej som förut för det år, för hvilket afgifterna beräknades hafva lämnats, ingår i 1903 års inkomstsomma intet bidrag från Kungl. samfundets medlemmar. Häraf minskningen i årets inkomstbelopp.

⁴ Bland 1905 års inkomster är upptagen generalmajor O. Björnstjernas donation af 5,000 kr.

⁵ Detta år inlöste statsverket 50 ex. af Hist. handl. 17—20 med 1,200 kr.

Utgifter: år 1901	1,159: 42	
1902	932: 54	
1903	1,717: 76	
1904	1,404: 58	
1905	2,260: 43	
1906	<u>2,080: 02</u>	9,554: 75
Utgående tillgångar 1906		<u>11,361: 09</u>
		Kronor 20,915: 84

— Svenska bokafdelningen af Uppsala universitetsbibliotek har, enligt hvad universitetsbibliotekarien i sin årsredogörelse 1906—1907 upplyser, genom bibliotekarien grefve EUGÈNE LEWENHAUPTS välvilja fått såsom gåfva mottaga ett typografiskt alster af högsta sällsynthet, nämligen ett cirkulär, som ärkebiskop Jakob Ulfsson omkring år 1510 utfärdad till sitt stifts prästerskap. Det är ett tryckt folioblad, innehållande ett kapitel af det pastoralala arbetet *Lavacrum conscientiae*, åtföljdt af ärkebiskopens uppmaning till klerici att ofta och allvarligt begrunda dess innehåll, förrän de skrida till de kyrkliga förrättningararna. Ehuru detta ettbladstryck säkerligen utdelats till samtliga församlingar i ärkestiftet, är det numera så sällsynt, att veterligen endast ett exemplar, utom det nu skänkta, synes återstå, nämligen det, som Kungl. biblioteket i Stockholm genom byte förvärfvat af universitetsbiblioteket i Köpenhamn och som redan år 1826 beskrefs af R. NYERUP i en uppsats med titel: *En höjst sjelden svensk Palæotyp*.

— Tvenne stora svenska nationalminnen hafva förlidet år blifvit på utländsk mark särskildt hugfästade: det ena 200-årsminnet af konventionen i Altranstädt genom resandet af ett minnesmonument af svensk granit på därvarande slottsgård; det andra, Lützenminnet, genom invigningen af Gustaf Adolfskapellet vid Lützen, som under stor anslutning från såväl tysk som svensk sida ägde rum på 275-årsdagen af den store konungens hjälteod.

— *Internationell historiker-kongress i Berlin 1908*. I maj 1907 utsändes inbjudan att taga del i den internationella

kongress för de historiska vetenskaperna, hvilken kommer att hållas i Berlin 6—12 augusti 1908. Kongressen kommer att arbeta på åtta sektioner: 1) Orientens historia. 2) Greklands och Roms historia. 3) Medeltidens och nutidens politiska historia. 4) Medeltidens och nutidens kulturhistoria. 5) Rättshistoria och ekonomisk historia. 6) *Kyrkohistoria*. 7) Konsthistoria. 8) Historiska hjälpvetenskaper, arkiv- och biblioteksväsen, kronologi, diplomatik, genealogi, historisk geografi, heraldik, numismatik. Sektionerna kunna delas i underafdelningar. Kongressens förhandlingar få föras på tyska, engelska, franska, italienska eller latinska språket. Under de sex dagar, som kongressen pågår, hållas hufvudmöten från kl. 12—2 och upptages den öfriga tiden af sektionsmöten. »Tysklands yppersta historiker deltaga i kongressen och från utlandet väntar man det lifligaste deltagande» — skrives det från Berlin. Kongressens sekreterare är privatdocenten, dr. Erich Caspar, Kaiser Allee 17, Berlin N. 15.

— *Ett kyrkotak inför Kungl. Maj:t.* Vid besiktning af åtskilliga kyrkobyggnader inom Jämtlands län, som i föl företogs af arkitekten i öfverintendentsämbetet grefve S. Cronstedt, gjordes den öfverraskande upptäckten, att Näs församlings med spån täckta tak omtäckts med plåt.

Öfverintendentämbetet fann sig häraf föranlåtet anmoda vederbörande pastorsämbete att afgifva förklaring, hvarför pastorsämbetet ej följt lagens föreskrifter och skaffat sig tillstånd till den vidtagna taktäckningsåtgärden.

Pastorsämbetet svarade, att det gjort allt för att följa lag och förordning. Den 3 juli 1904 beslöt kyrkostämman att ingå till Kungl. Maj:t med ansökan att få göra omtäckningen. Spåntaket var nämligen i högsta grad bristfälligt och ny spån svårt att anskaffa. Kyrkostämmans ansökan blef så insänd till länsstyrelsen i Östersund för att öfverlämnas till vederbörande domkapitel.

Men så inträffade, att domkapitlet helt enkelt förklarade, att ärendet icke var af den beskaffenhet, att det borde underställas Kungl. Maj:ts pröfning och inte heller påkallade sådana åtgärder från domkapitlets sida, som påkallas i kun-

görelsen angående de för kyrkobyggnadsföretag erforderliga handlingar m. m.

Till följd häraf hade länsstyrelsen intet annat att göra än återskicka ansökningsen till Näs och konstatera, att den beslutade taktäckningen blifvit utförd.

Men härmed åtnöjde sig icke öfverintendentsämbetet. Först och främst aflät ämbetet en skrivelse till domkapitlet i Härnösand och fäste dess uppmärksamhet på att utbyte af taktäckningsämne måste betraktas såsom tillhörande de åtgärder, hvilka förändra en kyrkobyggnad och för hvilkas verkställande alltså erfordras utverkande af Kungl. Maj:ts tillstånd. Domkapitlet svarade härpå, att det fortfarande hyste den uppfattningen, att det här ifrågavarande fallet icke vore af natur att påkalla dess underställande under Kungl. Maj:t. Denna uppfattning syntes ju också länsstyrelsen i Östersund ha gillat då den resolverade, att handlingarna skulle återsändas till Näs. Domkapitlet förklarade också, att det i framtiden ämnade i liknande fall handla precis på samma sätt.

En ledamot af domkapitlet, lektor Magnusson, ansåg dock, att öfverintendentsämbetet hade skäl till sin erinran, då ju taktäckningen af en kyrka kunde öfverensstämma eller stå i strid med kyrkobyggnadens stil. Och öfverintendentsämbetet hade ju att öfvervaka de kyrkliga byggnadsstilarna.

Nu har öfverintendentsämbetet vändt sig till Kungl. Maj:t. Då det — säger ämbetet — lärers få anses vara af synnerlig vikt, att samtliga ärenden af förevarande art från olika delar af landet behandlas på enahanda sätt, föranlåtes ämbetet hemställa det Kungl. Maj:t ville förklara, att frågor om utbyte af takbetäckning å kyrkor skola behandlas i öfverensstämmelse med hvad som är stadgad i kungörelsen den 12 juni 1885 beträffande förändrande af dylika byggnader.

— Svenska Fornskrift-Sällskapets sekreterare, dr ROBERT GEETE har såsom bilaga till redogörelsen för sällskapets årsmöte 1907 utgifvit en *Stadga af år 1443 för Vadstena klostets ekonomi*. Till grund för denna edition ligga tvenne Uppsalahandskrifter. Stadgan är den äldsta från Birgittas kloster till vår tid bevarade och utgör den väsentliga grundvalen för den senare, af Klemming utgifna stadgan af 1451.

»Båda ha sitt stora intresse genom de bidrag de gifva till kännedomen om förvaltningen af de stora godskomplexerna i Sverige under medeltiden, den äldre särskildt genom sin vidlyftiga förteckning öfver klostrets tjänstepersonal. Redigeringen är, såsom alltid hos Geete, mönstergill.» (Hist. Tidskr.)

— Första delen af ett större beramadt arbete öfven den katolska kontrareformationen i vårt land har utkommit under titel: *La Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI:e siècle. Etudes politiques. Epoque des relations non officielles 1570—76.* Författaren, d:r HENRY BIAUDET från Finland, har för sitt arbete idkat studier äfven i Vatikanarkivet, såsom icke minst framgår af den till själfva framställningen fogade urkundsamlingen: *Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI:e siècle. Notes et documents. I. Origines et période des relations non officielles 1570—76.*

— *Riksantikvarieskifte.* Kungl. Maj:t har den 6 september 1907 på underdånig ansökning beviljat riksantikvarien, garde des médailles och sekreteraren hos kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, en af de aderton i Svenska akademien m. m., filosofie doktorn Hans Olof Hildebrand Hildebrand nådigt afsked från befattningen såsom riksantikvarie, garde des médailles och sekreterare hos vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien.

Samma dag har Kungl. Maj:t i nåder utnämnt och förordnat förste amanuensen vid kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, professorn m. m., filosofie doktorn Gustaf Oscar Augustin Montelius att vara riksantikvarie, garde des médailles och sekreterare hos akademien.

Då med Hans Hildebrands afgang från riksantikvarieämbetet en lång och hedrande ämbetsmannabana blifvit avslutad, meddela vi följande uppgifter om densamma, på Stockholms Dagblads begäran sammanställda af en sakkunnig utanför redaktionen:

I mer än sjuttio år har sekreterarskapet i vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, som nu fått ny innehafvare, och högsta vården af våra fornminnen utan afbrott innehafts af B. E. Hildebrand och Hans Hildebrand, af far och son;

helt visst ett sällsynt fall inom den civila administrationen och ett talande exempel på anlagens ärftlighet. Redan som gymnasist, såges det, började också Hans Hildebrand blifva hemmastadd på statens historiska museum, den tiden inrymdt i den trånga och eldfarliga lokalen nr 2 Skeppsbron, och skall där ha förevisat dess samlingar för sina kamrater. Den unge studentens håg drogs snart på allvar till fornsaksstudiet. Han fick följa med på utländska studieresor och deltog i historiska museets flyttning till Nationalmuseum (1865—66). Hans gradualafhandling »Svenska folket under hednatiden» (1866) var en på sin tid uppseendeväckande företeelse i vår arkeologisk-historiska litteratur och har som bekant rönt det för en akademisk afhandling nog sällsynta ödet att utkomma i en andra upplaga och i tysk öfversättning. Redan 1865 hade Hans Hildebrand anställts som e. o. amanuens vid historiska museet, som han sålunda i öfver fyrtio år tillhört, och började snart själfständiga undersökningar af våra fornlämningar. På en arkeologisk kongress i Bologna 1871 framlade han för första gången resultaten af sina typologiska studier i fråga om spännets utveckling under olika åldrar och i olika land. Tèneperioden och Halstatt-perioden ha sedan dess ingått som erkända termer i den arkeologiska litteraturen och den jämförande arkeologien hunnit en rik blomstring. På en ny kongress i Bruxelles 1872 framförde Hans Hildebrand en officiell inbjudan till kongressen att samlas i Stockholm 1874 och på detta sammanträde, som lärar varit ett af de mest lysande i dessa kongressers historia, var han generalsekretär. Väl förberedd utnämndes han fem år senare till riksantikvarie.

Hans arbeten hade dittills hufvudsakligen rört sig på den förhistoriska arkeologiens område. Afhandlingar om den äldre järnåldern i Norrland och om spännets historia betecknade hvar på sitt håll nya uppslag, som snart lockade andra till efterföljd. Statens historiska museum hade emellertid den tiden endast ett fåtal tjänstemän. Förhållandena gjorde, att den nye riksantikvarien måste egna det mesta af sin tid och sina arbeten åt medeltidsafdelningen, som eljest fått sakna

målsman. Den förhistoriska arkeologien kom mer att företrädas af andra krafter.

Medeltiden hade dock länge bredvid forntid mål för ett kärleksfullt studium å hans sida. S utnämningen till riksantikvarie skedde, utkomningen af »Sveriges medeltid», detta betydande mera närmar sig sin afslutning. Det vittnar, som om en oförliknelig kännedom om den svenska samhällslif och kulturföreteelser liksom af dess blifvor öfver hela vårt land.

Resultaten af en museivårdares och en ämbetsamhet äro till god del af den art, att de ej större uppmärksamhet; de bestå ju delvis i tuse tionsdetaljer, delvis i ämbetsutlåtanden, som se andra än »vederbörande». Ej heller har den antikvarien älskat att stöta i trumpet för sin Den omtanke och organisationsförmåga, som att på bästa sätt tillgodogöra sig ett begränsat som för hvarje år som går visar sig allt mer förtjäna i hvarje fall ett rättvist erkännande. Han under riksantikvarien Hildebrands tjugusju år vuxit ofantligt, men statens historiska museum sitt goda rykte som ett af de bäst ordnade museer i Europa. Som ett varaktigt minne Hildebrands organisatoriska ingripande lärt för framtiden att bestå det antikvarisk-topografiska arkivet, ringa början under hans ledning utvecklats till enastående samling. I fråga om vården af våra lämningar, liksom af våra kyrkor och deras och andra historiska byggnader, har riksantikvarien energiskt uppträdt mot likgiltigheten, förstöring det ovisa förbättringsnitet och lärt i det fallet än en hård dust att utkämpa. Han har därjämte till en mängd konserveringsarbeten, i fråga om Visby ruiner, Sigtunakyrkorna, Bolnäs kloster, Stegeborg m. fl. historiskt känt har han ytterligare drifvit igenom, att vitterhetsvetenskapen mera blir hörd öfver alla förändringar, som s

med afseende på våra kyrkor; akademiens protokoll lära vittna om, huru sakkunskapen och pieteten på detta område fått göra sig gällande ej sällan på ett välbehöfligt sätt. Riksantikvariens ingripande i fråga om Vadstena kyrkas restaurering förtjänar att särskildt ihågkommas.

Statsanslagen för vitterhetsakademiens uppgifter och det historiska museets vård ha som bekant ej varit synnerligt stora. Hade akademien ej tid efter annan fått mottaga betydande donationer eller enskilda bidrag, hade verksamheten upprepade gånger måste hämmas eller afbrytas. Att riksantikvariens personliga inflytande mer än en gång därvid spelat en roll, förtjänar att framhållas, så senast i fråga om inlösen af det stora guldfyndet från Sköfde för ett par år sedan. Det är också en sida af en riksantikvaries verksamhet, och har under tiden uppburit en lön, som länge måst betecknas som alldeles otillräcklig.

Arkeologien, den förhistoriska såväl som den medeltida äro internationella vetenskaper. Upprepade gånger har riksantikvariens på kongresser eller möten värdigt representerat den svenska forskningen och bidragit till att fortfarande göra densamma känd.

Ett allt lifligare intresse för våra historiska minnen har under de sista tjugufem åren uppvuxit och det har ej kunnat undvikas att skiftande önskingar och sträfvanden stundom framkallat konflikter. Alla skola dock helt visst ena sig i erkännande af den oegennyttiga, det lefvande intresse och den omfattande sakkunskap, som utmärkt riksantikvariens Hildebrands långa tjänstgöringstid såsom fornminnenas högste väktare och historiska museets främste vårdare. Det senare, liksom myntkabinettet, lära fortfarande få åtnjuta förmånen af hans insiktsfulla biträde.

Riksantikvariens Oscar Montelius föddes i Stockholm den 9 september 1843. Student i Uppsala 1861 aflade han fil. kand.-examen därstädes 1868 och emottog året därpå lagerkransen. Efter att från 1863 ha biträdt i Statens historiska museum anställdes han 1868 som e. o. amanuens vid Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, där han 1871 ut-

nämndes till andre och 1880 till förste amanuens. 1877 ledamot af nyssnämnda akademi erhöll M. 1888 professorstitel.

Montelii första större arbeten voro »Från järnåldern» (1869) och »Lifvet i Sverige under hednatiden» (1873). Bland det stora antalet af hans öfriga vetenskapliga arbeten — så godt som alla afhandlande ämnen ur den jämförande arkeologien, där han är en af märkesmännen — må nämnas det 1895 utkomna första bandet af hans stora arbete »La civilisation primitive en Italie», till hvars fortsättning senaste riksdag lämnade ett anslag å 20,000 kr.

— *Francois Xavier von Funk*, den berömda kyrkohistorikern vid den katolskt-teologiska fakulteten i Tübingen, afled den 24 febr. 1907. Han var född den 12 okt. 1840, inskrefs 1859 vid det universitet, till hvars främste lärare han i sinom tid skulle komma att tillhöra. Efter idkade filosofiska och teologiska studier, prästvigdes han 1864, men återkallades till Tübingen efter en kort verksamhet i församlingstjänsten. Redan år 1870 blef han den bekante professor *K. J. von Hefeles* (förf. till *Koncilien-geschichte*) efterträdare på den kyrkohistoriska lärostolen.

Utän tvifvel var han en af den romerska kyrkans mest framstående vetenskapsmän i våra dagar. Framför allt har hans arbete på den fornkristliga litteraturhistoriens (patristikens och patrologiens) samt arkeologiens områden varit af betydelse. Bland hans arbeten må nämnas: *Patres apostolici*, 2 vol. (1879—1881, 2:dra uppl. 1901) — *Doctrina duodecim apostolorum, canones Apostolorum ecclesiastici ac reliquæ doctrinæ de duabus viis expositiones veteres* (1887) — *Didascalica et constitutiones Apostolorum* (2 vol. 1906). *Die Echtheit der Ignatianischen Briefe* (1883); — *Die Apostolischen Konstitutionen* (1891); — *Das Testament unseres Herrn und die verwandten Schriften* (1901); — *Kirchengeschichtliche Abhandlungen und Untersuchungen* (3 vol. 1897—1907) samt slutligen hans *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, hvars första upplaga utkom 1886 och den femte innevarande år. Denna bok har öfversatts till franska (femte uppl. Paris 1902) och till italienska (Rom 1903).

— Ett glädjande tecken till ett ökad intresse för kyrkohistorien är bl. a. den uppmärksamhet, som numera visas

detta ämne från den historiska forskningens centralorgan både i vårt land och annorstädes. Sålunda inledas de senast utkomna häftena af *Historische Zeitschrift*, utg. af FR. MEINECKE (3:e Folge. Bd 3. H. 2), samt af vår välkända svenska *Historisk Tidskrift* af gedigna kyrkohistoriska uppsatser. I den förstnämnda publikationen har den berömde Hus- och Wiclif-forskaren professor J. LOSERTH egnat en intressant utredning åt frågan om »*Wiclifs Lehre vom wahren und falschen Papsttum*», hvarpå följer en uppsats af H. BORGE, äfven den af rent kyrkohistoriskt innehåll, såsom redan titeln utvisar: »*Luther und Karlstadt in Wittenberg*». Äfven vår svenska historieforsknings samlingsorgan har under år 1907 lämnat ganska stort utrymme åt kyrkohistoriska arbetens omnämmande. Men icke nog härmed. Det fjärde häftet inledes af en kyrkohistorisk uppsats, författad af Historisk Tidskrifts hufvudredaktör, dr TORVALD HÖJER. Här lämnas en klar, synnerligen väl gjord öfversikt af »*Nyare forskningar rörande den helige Franciscus från Assisi och franciskanerordens äldsta historia*». Inledningsvis anger förf:n ämnets betydelse med följande ord: »Mera kanske än någon annan af medeltidens religiösa personligheter har Franciscus från Assisi, 'Guds lille fattige', tillvunnit sig samtidens och eftervärldens kärlek och beundran. I Umbrien, där han företrädesvis verkat, är han ännu efter 700 år kär för folkets hjärtan. Och öfver hela den bildade världen, den katolska såväl som den protestantiska, är han föremål för ett intresse som intet annat helgon. Etikern ser i honom den, som framför andra i sin lära och i sitt lif förverkligat det kristliga idealet. Psykologen finner i lärjungarnes berättelser om hans lif och verksamhet 'documents humains', källor för den religions — psykologiska forskningen, hvilkas enastående värde ställer dem vid sidan af Augustini Confessiones och Pascals Pensées. Den bekante konsthistorikern HENRY THODE har sökt att på Franciscus' och franciskanernas inflytande återföra den nya konstriktning, som på 1300-talet med Giotto och hans skola framträdde i Italien. Och för kyrkohistorikern äro Franciscus' verksamhet och den rörelse, som därifrån utgått, faktorer af en central betydelse i hela den senare medeltidens religiösa och kyrkliga utveckling.»

I det följande utvecklas just den sistnämnda synpunkten något utförligare. Så såges bl. a., att det är genom tiggardordarne hvilkas upphof och mönster Francisci stiftelse är, genom deras predikan och själavård, som kyrkan under medeltidens sista århundraden lyckas med sin påverkan nå den stora massan af folket. »Det var för att taga ett konkret exempel deras verksamhet, som möjliggjorde tillämpningen af 4:e Lateransynodens påbud, att hvarje kristen åtminstone en gång årligen skulle bikta sig — med allt hvad däri låg af förut oanade maktmöjligheter för kyrkan. Det var vidare till ej ringa del med mendikanternas hjälp, som kurian kunde förverkliga ett af sina främsta politiska syften, nämligen att tillintetgöra det sekulära prästerskapets själfständiga ställning — ett stråfvande som gjorde sig gällande under hela den senare medeltiden, och som — visserligen mycket mot sina upphofsmäns afsikter — på många håll bidrog att bana väg för reformationens kyrkoskick. Och det blef ganska snart i främsta rummet tiggarmunkarna, som behärskade den senare medeltidens vetenskapliga lif; till deras krets hörde bärarna af dess mest lysande namn, Thomas af Aquino och Bonaventura likaväl som Occam och Baco af Verulam.» — Detta torde i det hela vara lika riktigt som väl sagdt. Endast mot ett påstående må en liten anmärkning ej undertrycka. Det gäller uppgiften, att »etikern» i Franciscus ser den, som framför andra i lära och lif förverkligat »det kristliga idealet». Så allmänt taget, är påståendet icke riktigt. Det måste inskränkas till att gälla den romersk-katolske etikern. Lutheranen ser däremot i Franciscus en religiös och etisk personlighet, som förverkligat det typiska munkidealet, med dess asketism o. s. v., och som därför står närmare Johannes Döparen än det högsta kristliga idealet.

— I nyss omnämnda häfte af Historisk Tidskrift har vår utmärkte historiker d:r CLAES ANNERSTEDT under afdelningen »Öfversikter och granskningar» egnat en utförlig och värderik anmälan åt docenten Rurik Holms, äfven i Kyrkohistorisk Årsskrift anmälda monografi öfver Terserus. Bland det myckna förträffliga, som står att läsa i denna alltigenom lärorika och intressanta öfversikt, taga vi oss friheten utplocka

följande citat på grund af dess alldeles speciella intresse för vår kyrkohistoriska förening och hennes tidskrift. »Det är — heter det sålunda bl. a. — en glädjande företeelse, att vår rika kyrkohistoria på senare tider alltmer ådragit sig forskarens uppmärksamhet; den sammanslutning af krafterna, som med det nya seklets ingång har inträdt genom bildandet af den kyrkohistoriska föreningen och utgifvandet af dess förtjänstfulla årsskrift, bådär godt för framtiden. Och visserligen har dennas verksamhet för sig ett stort och intressant fält, särskildt i det sjuttonde seklets historia med dess strider inom kyrkan och med den rad af väldiga gestalter som i dessa framträder. Denna kyrka uppsög då ofta i sig de bästa krafterna inom vetenskapens och litteraturens värld, ej alltid till fromma för de senare, om ock till förmån och glans för den förra. Dessa kyrkans stormän hafva fångslat forskarnes blickar, och så har den serie af vackra monografier (förf. uppräknar här i en not de kända arbetena öfver Johannes Rudbeckius, L. Paulinus, Olaus Laurelius, Johannes Matthiæ och Jesper Svedberg) uppstått, till hvilka nu föreliggande arbete värdigt ansluter sig. Det är ett egendomligt faktum, att teologerna äro de, som sålunda gifvit oss de bästa förarbetena till en vetenskapernas historia vid Uppsala universitet, under det att målsmän för de öfriga vetenskapernas historia därstädes oftast saknas, ett förhållande så mycket mer att beklaga, som det omöjliggör för den, som vill teckna denna högskolas öden att närmare inlåta sig på den viktigaste sidan af dess verksamhet, dess insats i den vetenskapliga forskningen. Hufvudorsaken härtill torde vara att söka i bristande historisk skolning hos öfriga vetenskapers unga ämnessvenner; dessa blicka nedlåtande ned på sina fäders lifsgärning, som de mäta efter sin tids framsteg, utan blick för det enkla sakförhållandet, att en hvar skall efter sin tid bedömas.» — Värdet af det vackra erkännande, hvilket med dessa ord gifves åt ett arbete, som sannerligen icke är bortskämdt med sådant, är så mycket större, som omdömet härrör från vårt lands i denna stund otvifvelaktigt mest kompetente domare inom detta område.

— Den äfven hos oss välkände historikern och skolmannen, professor K. G. LEINBERG afled i Stockholm den 31

oktober 1907. Han föddes i Åbo den 8 februari 1830. Vid fil. magisterpromotionen i Helsingfors den 30 maj 1853 innehade han första hedersrummet. Såsom lärare vid och sedermera föreståndare för privat-lyceum i Helsingfors var han där bosatt intill år 1868, då han tillträdde platsen såsom direktör för folkskollärare- och lärarinneseminarium i Jyväskylä. Samma år aflade han teol. kandidatexamen. Från sin seminarierectorsbefattning erhöll han afsked med pension år 1894 och hade tio år förut »hugnats med professors-titel». Förutom ett kräfvande arbete äfven såsom folkskoleinspektör och medlem af flere skolkommittéer utöfvade Leinberg en ytterst omfattande verksamhet såsom urkunds-utgifvare och författare förnämligast på det kyrko- och skolhistoriska området. Han kade enligt egen uppgift å utrikes resor, »under 30 somrar af åren 1853—1906, tidigare tagit kännedom om skolväsendet i Sverige, Norge, Danmark, Tyskland och Schweiz samt senare anställt kultur-historiska forskningar i svenska arkiver.» Till stor del frukt af sistnämnda forskning var en synnerligen beaktansvärd urkundsamling, benämnd »*Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet, utgifna med understöd af allmänna medel.*» Af dessa »handlingar» utkommo de båda första »samlingarna» i Jyväskylä åren 1892 och 1893, den andra och följande »samlingar» till och med den sjunde i Helsingfors åren 1898, 1900, 1902 och 1907. Vid sidan af denna urkundsamling står hans tidigare påbörjade serie »*Handlingar rörande finska skolväsendets historia, utgifna med understöd af allmänna medel*» (4 band 1884—1901). Bland Leinbergs många arbeten för öfrigt må här nämnas: *Bidrag till kännedomen om vårt land* (6 band 1885—94), *Finlands territoriala församlingars ålder, utbildning och utgrening intill 1885 års utgång* (1886, ny uppl. 1906), *De finska klostrens historia* (1890), *Finska prästerskapets besvär och Kongl. Majestäts därpå gifna resolutioner. Från slutet af 1620-talet intill Stora Ofredens slut* (1892), *Skolstaten i nuvarande Åbo stift och dettas förra andel af Kuopio stift intill den 1 juli 1870* (1893). *Det odelade finska biskopsstiftets herdaminne* (1895), *Åbo stifts herdaminne 1554—1640* (1903) samt *Finlands kamerala förhållanden på 1500-*

och 1600-talen (1899). Härtill kunna läggas tallösa pedagogiska skrifter samt smärre meddelanden och uppsatser i skilda tidskrifter. I *Historiallinen Arkisto* har L. sålunda bl. a. publicerat: *Om finske studerande i jesuitkollegier* (1890), *Handlingar rörande Messenierne* (1896), *Om finska mäns studieresor i äldre tid* (1898), *Predikoställen i några församlingar af Åbo stift mot slutet af 1600-talet* (1901), *Nya underrättelser om Petrus Petrosa* (1902), *Om finska prästers deltagande i Uppsala mötes beslut 1593* (1902), *Dagboksanteckningar under rysk fångenskap af Pehr Granstedt* (1905).

— F. d. universitetsbibliotekarien Carl Gustaf Styffe, en af den svenska historieforskningens märkesmän, afled i Stockholm den 20 mars 1908.

Han var född å Latorps bruk i Nerike den 28 mars 1817, blef student i Uppsala 1835 och sju år senare filosofie kandidat. 1845 promoverades han till filosofie doktor. Han hade då redan inträdt på den bana, som han sedan lifvet igenom skulle följa: arkiv- och biblioteksmannens. 1843 ingick han nämligen i riksarkivet och hade där avancerat till förste amanuens, då han 1858 förflyttades till Uppsala som vice bibliotekarie vid universitetsbiblioteket. Dess chef var han i 18 år 1864—1882. Efter sitt afskedstagande ägnade han sig med bibehållen arbetskraft åt ederande af historiska källskrifter. Härmed var han ända in i det sista sysselsatt.

Carl Gustaf Styffe var utan gensägelse den främste kännaren af källorna till vår svenska medeltidshistoria. Klassisk är härvidlag hans ur de noggrannaste och mödosammaste forskningar i det svårtillgängliga materialet framsprungna arbete »*Skandinavien under unionstiden*», hvars första upplaga utkom 1867 och som i reviderad form ånyo utgafs 1880, det förnämsta bidrag till den historiska geografiens då föga bearbetade vetenskapsområde, som sett dagen i Sverige. Styffes mest omfattande arbete är emellertid hans »*Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver*» (5 delar 1859—84). Det har formen af en urkundsamling med historiska inledningar, men är i själfva verket den grundläggande, sammanfattande framställningen af vår politiska medeltidshistoria under tiden 1310—1520, fast grundad på det åtföljande rika urkunds-

materialet. Genom dessa båda arbeten blef Styffe banbrytaren för verkligt modärn kritisk forskning i svensk medeltids-historia, liksom han i dem står som föresyn i samvetsgrann historieforskning.

Bland Styffes många undersökningar i inre svensk historia må nämnas hans doktorsafhandling »*Landtdagen i Malmö år 1669*» och hans »*Framställning af de s. k. grundregalernas uppkomst i Sverige*» (1864). Hans editionsarbeten äro för talrika att uppräknas; de mest betydande äro: »*Gustaf II Adolfs skrifter*» (1861) och det stora arbetet »*Rikskanslären Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling*», ett storverk hvarmed den oförtrutne forskaren ännu under det sista året af sin långa lefnad var sysselsatt.

Granskningar och anmälningar.

Scholz, R.: *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz VIII.* Kirchenrechtliche Abhandlungen 6—8 Heft. Stuttgart 1903. XIV + 528 sid. Mark 16:—.

Om också, ej under medeltiden skiftande uppfattningar kunde göra sig lika kraftigt gällande i skrift som i våra dagar genom pressen, saknade medeltiden visst ej en publicistik, som återspeglade de olika rörelserna inom det andliga och politiska lifvet. Då liksom nu vände sig stridande partier till allmänheten i skrifter, som ofta erhöilo betydlig spridning och säkerligen öfvade ett stort inflytande på uppfattningen. Sådana stridsskrifter äro naturligtvis af stort intresse för känndomen af de idéer, som rörde sig i tiden, och man har äfven inom vetenskapen ägnat dem allt större uppmärksamhet. Särskildt under de tider, då djupt ingripande politiskt-religiösa strider upprörde sinnena, flöt denna publicistik ymnigt. Så var förhållandet under Gregorius VII, så äfven under Bonifacius VIII, då påfvedömet kämpade sin sista strid för världsväldet. I den skrift, som här sysselsätter oss, har Scholz lämnat en redogörelse för den publicistik, som uppstod i samband med Bonifacius VIII:s strid med Filip den sköne af Frankrike.

Det var en öfvergångstid, då nya idéer framträdde och bröto sig mot de förut härskande, och därför återspeglas äfven i publicistiken de mest skilda uppfattningar, somliga föråldrade och döende, andra nya, lifskraftiga, visande framåt mot en ny tid, som skulle aflösa medeltiden. Därigenom erhålla dessa stridsskrifter ett stort historiskt värde. De kasta

ljus öfver vissa områden af medeltidsmänniskans tankevärld, särskildt hennes uppfattning af stat och kyrka.

Inom den katolska kyrkan hade småningom en teokratisk åskådning utvecklats, enligt hvilken hela kristenheten betraktas såsom en stat under påfvens välde. Gud hade förordnat, att påfven såsom Petri efterträdare och Kristi ståt-hållare skulle hafva all makt, både andlig och världslig; de världsliga furstarne voro skyldiga honom lydnad. Redan under Nikolaus I framträder denna åskådning ganska klart, den utbildas sedan genom Gregorius VII och framträder skarpast formulerad hos Bonifacius VIII, just då påfvemakten i verkligheten lutade mot sitt fall.¹

Denna teokratiska teori motsvarades aldrig fullt af verkligheten, de världsliga furstarne ville ej böja sig för kyrkans allmakt. En annan uppfattning framträder allt mer utpräglad, hvilken fordrade det världsliga samhällets själfständighet gent emot kyrkan. Såsom representanter för den världsliga makten framträdde i början kejsarne. Dessa uppställde å sin sida anspråk på världsligt herradöme öfver hela kristenheten. Ännu mindre än det universella påfvedömet kunde det universella kejsardömet genomföra sina anspråk. Efter hohenaustaufernas fall var det slut med drömmen om kejsardömets världsvärld; dock tar sig denna ideriktning ännu senare sitt kanske klaraste och konsekventaste uttryck i Dantes de Monarchia (o. 1310).

I striden mot påfvemaktens anspråk framträder sedan Frankrike såsom den förnämste representanten för statsintresset. Men nu gällde det ej längre att häfda det universella kejsardömet, som ju faktiskt var bundet vid Tyskland. De franska författarne yrka på Frankrikes fullständiga själfständighet i världsligt afseende, ej blott gent emot påfvemakten utan äfven mot kejsardömet; de bekämpa båda och komma därmed äfven i strid med den medeltida uppfattningen af hela kristenhetens yttre enhet. Hos dessa franska författare framträder i stället allt tydligare nationalstatens idé.

Scholz redogör i korthet för själfva förloppet af striden

¹ Jfr *A. Hauck*: Der Gedanke der päpstlichen Weltherrschaft bis auf Bonifaz VIII. Anmäld af H. Holmquist i Kyrkohistorisk Årsskrift 1905.

mellan Bonifacius VIII och Filip den sköne, och där behöfva vi ej följa honom. Jag erinrar endast om att striden hufvudsakligen rörde sig om två punkter. Filip den sköne ville pålägga de andliga skatt och fordrade sålunda, att staten skulle kunna för sina ändamål draga nytta af kyrkogodset. Vidare ingrep han i den andliga domsrätten och gjorde anspråk på att själf få draga andliga inför världslig domstol i världsliga mål. I de publicistiska skrifterna behandlas dessa båda frågor med särskildt intresse, men därjämte indrogos andra frågor af mera allmän och principiell innebörd.

Det var emellertid ej blott påfven och den franske konungen, som deltog i striden. Inom själfva kyrkan framträdde mot påfven motpartier, dels bland kardinalerna, dels bland de franska biskoparne, som i allmänhet slöto sig till sin konung. Båda dessa partier deltog äfven i den litterära fejden, och därigenom blir publicistiken ännu mer omväxlande och mångsidig.

Scholz indelar författarne i fyra hufvudgrupper:

- I. Det kurialistiska partiet.
- II. Den oligarkiska oppositionen inom kardinalskollegiet.
- III. Den aristokratiska reaktionen inom det gallikanska episkopatet.
- IV. Det kungliga partiet.

I. Bland skriftställarne på den påfliga sidan intages främsta platsen af AEGIDIUS ROMANUS (*Columna*). Denne var lärjunge till Thomas af Aqvino och en framstående teologisk författare. I början stod han i nära förbindelse med det franska konungahuset och var Filip den skönes uppfostrare. För sin lärjunge skref han sin bok *De regimine principum*, af hvilken den svenska Konunga- och Höfdingastyrelsen är en omarbetning. Sedan öfvergick han till det påfliga partiet och ställde sin skriftställareförmåga i dess tjänst. Det oaktadt blef han åter försonad med Filip den sköne och deltog i processen mot tempelherrarne. Såsom personlighet tyckes han hafva saknat karaktär, och hans skrifter lida äfven af motsägelser. Hans hufvudskrift är *De ecclesiastica potestate*, den förnämsta skriften från det kurialistiska partiet.

Aegidius betraktar kristenheten såsom ett äfven i det yttre enhetligt samhälle med en af Gud insatt styrelse. All makt på jorden härstammar sålunda från Gud. Men på jorden finnes två olika slags makt. Människan är ett dubbelväsen, bestående af kropp och själ, med behof af dubbel näring, kroppslig och andlig. Hon behöfver därför dubbel ledning genom en världslig och en andlig makt, båda insatta af Gud (staten och kyrkan) Men dessa båda makter äro ej jämställda. Liksom kroppen lyder själen, måste den världsliga makten lyda den andliga; den är till endast för dennas tjänst. Den andliga makten har äfven ett högre ursprung, ty den ensam är direkt insatt af Gud; den världsliga makten är däremot af Gud insatt genom den andliga maktens förmedling.

Under Gamla testamentets tid voro understundom båda makterna förenade hos en person. Men det passade ej för prästadömet höga värdighet att direkt utöfva all makt, den borde ej förnedras genom t. ex. utförandet af blodsdömmar eller småaktiga världsliga tvister. Därför är det för kyrkan nyttigt, att en världslig makt finnes under dess öfverhöghet. Påfven hade visserligen både det andliga och det världsliga svärdet, det världsliga dock ej till eget bruk utan till den världsliga maktens begagnande efter påfvens vink (ej *ad usum* utan *ad nutum*). Resultatet af detta resonnemang kan ej bli annat än kyrkans absoluta välde äfven öfver den världsliga makten.

Inom kyrkan åter är påfven enväldig; han har *plenitudo potestatis*. Han är källan till all lag, men står själf öfver lagen; han dömer allt, men dömes ej själf af någon. Hans ämbete höjer honom öfver alla och gör honom fullkomlig; äfven personligen är han ren och ofelbar.

Påfvens absoluta makt framträder särskildt i två afseenden, i fråga om egendomsrätten och jurisdiktionen.

All egendom, säger Aegidius, får människan af Gud genom kyrkans bemedling;¹ kyrkan genom påfven har sålunda högsta rätten till all egendom. Endast de troende hafva verklig besittningsrätt, och denna förverkas genom synden. Genom

¹ *I de regimine principum* framställer Aegidius en alldeles motsatt uppfattning om egendomsrättens uppkomst genom kontrakt mellan människorna.

bannlysning kan kyrkan beröfva någon hans egendom och i allmänhet göra honom rättslös. Aegidius erkänner visserligen, att privetegendom måste finnas, men han uppfattar den såsom en kyrkans gåfva. Lekmännen äro att betrakta såsom kyrkans underhåfvande, och alla skola betala kyrkan skatt. Staten å andra sidan kan naturligtvis ej lägga skatt på kyrkogods.

Äfven i fråga om jurisdiktionen kommer Ægidius till liknande resultat. Öfverhufvud kan rättvisa finnas, endast där den sanna kristna tron vårdas. Härtill behöfves kyrkans och påfvens medverkan, då människan af naturen är fördärfvad. De världsliga lagarne kunna ej vara goda och giltiga, om de ej bekräftas af kyrkan. Lagstiftning och utläggning af lagen kommer sålunda att höra under den andliga makten.

Kyrkan har sålunda oinskränkt jurisdiktion, men af lämplighetshänsyn utöfvar hon den ej alltid, utan lämnar de världsliga målen åt den världsliga jurisdiktionen. Skenbart uppställer Aegidius en gräns mellan andlig och världslig domsrätt, men han bryter själf ned den. I somliga världsliga mål, säger han, finnes hos endera parten en synd eller skuld (brott mot friden, löftesbrott e. d.) och då faller målet under kyrkans domvärjo (*»ratione peccati»*). Men då en sådan skuld borde kunna uppletas i hvarje tvistemål, blir det faktiskt ej någon gräns för kyrkans inblandning äfven i den världsliga domsrätten. Kyrkans dom åter fälles i sista hand af påfven. Att andliga under inga förhållanden få dragas inför världslig domstol, säger sig själf.

Aegidius framträder sålunda såsom en utpräglad förkämpe för den teokratiska uppfattningen om kyrkans herravälde öfver staten och påfvens maktfullkomlighet inom kyrkan. Hans lära öfverensstämmer med Bonifacius VIII:s. Det finnes stor likhet mellan skriften *de ecclesiastica potestate* och bullan *unam sanctam*, och Scholz anser det troligt, att Aegidius skrift varit en källa vid affattningen af denna bulla, där de påfliga anspråken framträda med större öfvermod än i någon annan skrift.

Dock framträder hos Aegidius en annan tankeriktning än den teokratiska; äfven han stod i någon mån under inflytande af nya idéer, som allt mer bröto sig fram. Studiet

af Aristoteles hade banat väg för en ny uppfattning af statens uppkomst och väsen, den naturrättsliga. Thomas af Aquino var en anhängare af denna lära, och den framträder äfven hos Aegidius i oförmedlad motsättning mot den hierarkiska åskådningen (särskildt i *De regimine principum*). Uppkomsten af en stat beror på att människan af naturen är ett sällskapligt väsen med behof af politisk sammanslutning (*animal sociale* och *animal politicum*). Den politiska makten är sålunda uppkommen genom människornas medverkan; öfverheten insattes genom val. Aegidius kunde ej undgå att i någon mån tillämpa denna lära äfven på påfvedömet. Men han gjorde här en distinktion. Själfva påfvens ämbete vore instiftadt af Gud, men den enskilde påfven finge sin makt genom människors val.

Men enligt naturrättslärares uppfattning kan hvad som tillkommit genom människors medverkan äfven genom människor upphävas. Aegidius erkänner detta för den världsliga makten; en furste kan sålunda afsättas af dem, som valt honom. Men påfven kan ej afsättas, emedan han ej kan dömas af någon människa. Detta är dock en svag undanflykt, en inkonsekvens, som visar, huru den naturrättsliga uppfattningen, följdriktigt genomförd, måste bryta sönder den hierarkiska byggnaden. Längre fram förbisåg man äfven detta förbehåll hos Aegidius, så att man under de reformatoriska kyrkomötenas tid åberopade honom såsom auktoritet för rätten att afsätta påfvar. Däremot medgaf Aegidius, att en påfve kan frivilligt afgå, hvilket var naturligt, då han kämpade för Bonifacius VIII, som i följd af sin företrädares afsägelse bestigit påfvestolen.

Med Aegidius öfverensstämmer i många stycken JACOB AF VITERBO (Augustinermunk, † som ärkebiskop i Neapel 1308) i sin skrift *De regimine christiano*. Dock framträda här vissa skiftningar i uppfattningen.

Äfven Jacob af Viterbo hade att kämpa med svårigheten att försona den teokratiska uppfattningen med naturrätten. Därvid inrymmer han dock denna en större betydelse än Aegidius. Han erkänner sålunda, att det kan finnas en verklig

stat, uppkommen genom naturlig drift; där meddelas makt åt konungen genom samfundsmedlemmarnes val. En sådan hednisk stat kan vara berättigad och väl fylla sin uppgift (såsom den romerska). Äfven ett på mänsklig inrättning beroende prästadöme fanns från början; först med Aron började det sanna, af Gud instiftade prästadömet.

Men med Kristus börjar en ny utveckling. Han för- enade i sin person prästadöme och konungadöme. Man bör ej säga, att han hade två svärd utan endast ett, men det var tveegadt. Af honom gafs makten odelad åt apostlarne med orden: Allt, som i binden på jorden o. s. v. Apostlarne kunna därför med rätta kallas för konungar. Påfven, deras arftagare, är konungarnes konung öfver alla, både andliga och världsliga, myndigheter. Man bör ej skilja mellan prästerlig och konungslig värdighet och makt, utan mellan ett gudomligt, himmelskt, andligt konungadöme och ett mänskligt, jordiskt, världsligt.

Kyrkan är ett verkligt världsrike, den enda fulländade staten. Påfven är och heter i sanning konung öfver detta rike. Äfven biskoparne hafva under påfven konungslig makt. Såsom präster utöfva de sina andliga befogenheter; men såsom konungar hafva de att döma, gifva lagar m. m. Om påfvens allmakt inom kyrkan har Jacob samma mening som Aegidius.

Påfven såsom konungadömets innehafvare kan utöfva all styrelse, äfven världslig, men han bör ej göra det annat än af särskilda anledningar. De världsliga furstarne, i spetsen för hvilka ej någon kejsare står, hafva sin makt af påfven. De behöfva insättas i sin värdighet af denne genom smörjelsen; han skall godkänna lagarne. Påfven måste alltid lydas mer än den världsliga fursten. Om den andliga och den världsliga maktens ställning till hvarandra framställer Jacob i öfrigt samma åsikter som Aegidius.

Det, som är för Jacob egendomligt gent emot Aegidius, är, att den världsliga makten får ett större berättigande. Det kan utan kyrkans medverkan finnas en stat med en verklig rättsordning på naturrättslig grund, ehuru staten för sin fulländning behöfver den andliga makten. Ett annat betydelsefullt drag

hos Jacob är, att biskoparne mer framträda såsom maktens innehafvare och öfverordnade den världsliga myndigheten; dock betraktas deras makt som en utstrålning af påfvemakten.

Båda de nu nämnda författarnes skrifter äro lugna, sansade, vetenskapliga utredningar. Mera karaktär af stridsskrift har *De potestate papae* af HENRIK AF CREMONA. (Betydande rättslärd, biskop i Reggio i N. Italien † 1312). Denna skrift är ej till innehållet så betydande som de nyss omtalade, och den kommer ej med några nya idéer, men den utmärker sig för ett kraftigt, populärt språk. Den blef äfven mycket läst och utöfvade stort inflytande. Betecknande nog börjar den med orden: Mig är gifven all makt i himmelen och på jorden. Historiskt söker Henrik visa, att prästvælde rådt redan under Gamla Testamentets tid (Noah, Moses, Aron, Melchisedek m. fl. voro präster och konungar i en person). Samma prästvælde hade utöfvats af Kristus och af honom lämnats till Petrus och påfvarne. *Translatio imperii* (kejsardömet's öfverflyttande på Karl den store) vore ett bevis på påfvens makt.

Liknande denna skrift är en anonym afhandling (Scholz anser den möjligen äfven vara af Henrik af Cremona) om bullan *Clericis laicos*, i hvilken gent emot franska jurister påfvens allmakt äfven i världsliga angelägenheter förfäktas.

Bland det påfliga partiets skriftställare anför författaren till sist AUGUSTINIUS TRIUMPHUS (Augustinermunk, † 1328, mest känd genom sin stora handbok i läran om påfvedömet, *Summa de potestate papae* af år 1320). I kyrkostriden vid 1300-talets början ingrep han genom flera stridsskrifter,

En sådan är *Tractatus contra articulos inventos ad diffamandum sanctissimum patrem Bonifacium papam*. Den skrefs för att tillbakavisa försöken från Filip den skönes sida att inleda en kätteriprocess mot den aflidne påfven. Alla anklagelser mot påfven afvisas såsom orimliga, då det ju är kyrkan och påfven, som afgöra hvad som är katteri; anklagarne där- emot stämplas såsom kättare. (Triumphus anser likväl, att kyrkomötet kan döma en kattersk påfve). Påfven Clemens V angripes häftigt för sin underdånighet mot franske konungen, och författaren yrkar på att påfvedömet åter skall flyttas till Rom.

I *Brevis tractatus super facto templariorum* upptager Triumphus till besvarande frågan, om Filip den sköne varit berättigad att af egen makt fångsla tempelherrarne. Han förnekar bestämdt detta och söker bevisa, att ingen konung eller världslig furste af egen auktoritet kunde fångsla eller döma tempelherrar eller andra kättare.

En tredje af Triumphus' skrifter bär titeln: *De duplici potestate praelatorum et laicorum*. Den utgör ett försvar för påfvemakten ej blott emot dem, som förfäktade kejsardömet direkta gudomliga ursprung, utan äfven mot dem, som sade, att alla prelaters makt utan påfvens förmedling omedelbart härledes från Gud. Framför allt är skriften riktad mot biskoparnes sträfvan att häfda en själfständigare ställning gent emot påfven.

I den fjärde af de här omtalade skrifterna, *De potestate collegii mortuo papa*, vänder sig Triumphus mot öfverdrifna anspråk från kardinalkollegiets sida att under påfvestolens vakans innehafva hela påfvemakten oafkortad.

II. Såsom synes af Triumphus' skrifter, hade det påfliga partiet att strida mot en opposition inom själfva kyrkan, dels inom kardinalkollegiet, dels bland biskoparne.

Redan under föregående påfvar hade understundom bland kardinalerna framträdt ett motstånd mot påfvens allmakt; under Bonifacius VIII steg det till sin höjd. Denne inskränkte kardinalernas politiska betydelse och rådfrågade dem sällan. Bland hans motståndare inom kollegiet märkas två kardinaler af släkten Colonna och JOHANNES MONACHUS (JEAN LE MOINE).

Den sistnämnde slites i sina småskrifter mellan två olika riktningar. Å ena sidan erkänner han påfvens allmakt; men å andra sidan förfäktar han, att påfvens förordnanden voro ogiltiga utan kardinalkollegiets hörande. Påfven och kardinalerna borde samverka på samma sätt som biskop och domkapitel.

Klarare och skarpare framträder oppositionen mot påfvedömet hos de båda Colonna. Dessa utgå därifrån, att Bonifacius ej vore någon rättmätig påfve utan en inkräktare och

en kättare, då ingen påfve hade rätt att afgå och Bonifacius' val, medan den föregående påfven ännu lefde, var ogiltigt. Denna sak borde undersökas och afdömas vid ett allmänt kyrkomöte.

Men i öfrigt vilja dessa författare alls icke tillerkänna kyrkomötet domsrätt öfver en rättmätigt vald påfve. Påfven är insatt af Gud, intet konsilium står öfver honom; äfven biskoparne hafva all sin makt från honom; klerus och allt folket måste lyda honom.

Kyrkans och påfvens makt framträder sålunda här lika stark och oantastlig som hos Aegidius. Men vid utöfningen af sin makt får ej påfven förfara godtyckligt, utan han är bunden af gudomlig och naturlig rätt; han skall regera efter konsiliernas beslut och med kardinalernas råd. Gör han ej detta, äro hans påbud ej giltiga. Kardinalerna blifva ett slags medregenter, de och påfven tillsammans utgöra kyrkans hufvud. De hafva rätt till veto mot påfven och få klandra hans åtgärder; påfven återigen kan ej inskrida mot dem, utan de stå under det allmänna kyrkomötet.

Påfvedömet skall sålunda bevara sin maktställning men på samma gång göras till verktyg för kardinalskollegiet. Detta blir den egentliga bäraren af kyrkans makt.

III. Af större intresse och af mer betydelse för framtiden var den riktning, som Scholz kallar det gallikanska episkopatets aristokratiska reaktion. De gallikanska biskoparne hade i allmänhet i striden mot påfven stått på konungens sida, och de hade äfven delvis gemensamma intressen med konungen mot påfvedömet's ingrepp. Deras uppfattning företrädes hufvudsakligen af GUILLELMUS DURANTI (biskop i Mende, † 1331) i hans skrift: *De modo consilii generalis celebrandi*. Den författades på uppmaning af påfven Clemens V för att föreläggas det till Vienne sammankallade kyrkomötet.¹ Tendensen

¹ I en recension af Scholz' skrift i Hist. Zeitschr. 1907 framhåller den kände kyrkohistorikern J. Haller, att Duranti ej kan framställas såsom representant för de franske biskoparne, hvilka ej understödde honom vid kyrkomötet, och att hans skrift ej framkallades af striden mellan Bonifacius och Filip utan hänsyftar på senare framträdande stridsfrågor.

är ej påfve- eller kyrkofientlig som hos några af de franska juristerna; men den visar en reaktion i biskoparnes intresse mot påfvedömet's allmakt och den oligarkiska kardinalsregeringen.

Gud har, säger Duranti, insatt hela den kyrkliga hierarkin, sålunda ej blott påfven utan alla andliga ämbetsmän, särskildt biskoparne. Alla apostlarne fingo makten att binda och lösa direkte af Kristus, Petrus visserligen först men endast såsom primus inter pares. På samma sätt hafva alla biskoparne, hvilkas makt jämföres med apostlarnes, fått sin myndighet direkte af Gud. Påfven är den förnämste af biskoparne och Kristi ståthållare, men detta medför ej något envælde öfver kyrkan eller kristenheten, och påfven bör därför ej kalla sig furste öfver kyrkan. Han kan ej utfärda några nya lagar, som strida mot hvad Kristus, apostlarne och de heliga fäderna hafva fastställt. Liksom andra människor kan han misstaga sig. Det vore påfvedömet's öfvergrepp, som framkallat förfall inom kyrkan, och därför vore en reform nödvändig, som borde börja med Rom.

Det är kyrkan i sin helhet, som äger makten, och den utöfvas genom kyrkomötena. Påfven står under dessa och är skyldig att utföra deras beslut; han kan ej ändra något däri. Det som angår alla, heter det, måste äfven gemensamt gillas af alla. Kardinalerna voro påfvens råd, men vid viktigare beslut behöfde hela kyrkan höras. Två gånger årligen bör ett biskopsråd hållas. Så ofta nya lagar för kyrkan skola gifvas, bör kurian sammankalla kyrkomöte, helst hvart tionde år.

Det viktigaste af allt vore emellertid att återställa biskoparnes makt, och därom handlar största delen af skriften. De borde få ostörda af kurian utöfva jurisdiktionen och utdela de lägre andliga ämbetena inom sina områden. »Durantis ideal», säger Scholz, »är sålunda en aristokratiskt, af biskoparne under påfvens presidium ledd kyrka, hvars suveräna auktoritet ligger ej hos påfven utan hos det allmänna kyrkomötet.»

Äfven gent emot den världsliga makten framträda biskoparne hufvudsakligen såsom utöfvare af kyrkans myndighet. I fråga om den världsliga maktens ställning till den andliga

hänvisar Duranti till Aegidius; han är sålunda en anhängare af kyrkans öfvervälde. Han ifrar mot all världslig inblandning i kyrkans jurisdiktion, och förnekar, att biskopar kunna dömas af världslig myndighet. (Han var sålunda ej endast ett språkrör för det franska konungadömet's uppfattning). Men å andra sidan framhåller han, att de båda makterna så mycket som möjligt böra undvika inblandning i hvarandras åtgöranden, och manar biskoparne att visa trohet mot konungen.

Hos Duranti visar sig tydligt inflytandet af naturrättsläran, i det han låter makten hvila hufvudsakligen hos menigheten (konsiliet). Han är härutinnan en föregångare till de reformatoriska kyrkomötena. Märkligt är äfven, att han ogillar den rättsutveckling inom kyrkan, som skett genom de påfliga dekretalerna och i stället vill återgå till ett äldre tillstånd, som hvilat på de första kyrkomötenas beslut.

IV. Alla hittills omtalade författare hafva häfdat kyrkans allmakt; men gent emot dem framträder en riktning, som yrkar på det världsliga samhällets frigörelse från kyrkan.

Af okänd författare är *Quaestio in utramque partem*. I denna hyllas äfven uppfattningen, att kristenheten behöfver en enhetlig styrelse. Men enheten förlägges ej hos påfven utan hos Gud. Gud har omedelbart insatt såväl den andliga som den världsliga makten. Dessa äro strängt skilda åt och stå ej till hvarandra i något förhållande af öfver- eller underordning. Den högsta andliga och världsliga makten kunna ej förenas hos någon människa. I världsliga angelägenheter lyda äfven de andliga under världslig myndighet. I motsats till Aegidius, som säger, att all rätt och egendom först legaliseras genom kyrkan, säger denna skrift, att all egendom hvilat på kejsarlig eller konungslig rätt.

Dock erkänner författaren, att det andliga har högre värde än det världsliga, ehuru det ej har makt öfver det.

Författaren, som ständigt har franska förhållanden för ögonen, häfdar Frankrikes fulla själfständighet ej blott mot påfven utan äfven mot kejsaren. Den franske konungen har fått sin makt direkte af Gud, och han har lika rang med kejsaren. Kejsardömet uppfattas sålunda af författaren ej längre som ett kristet världsvälde utan såsom ett tyskt territorialrike.

Nära besläktad med denna skrift är en annan, äfven anonym: *Quaestio de potestate papae: rex pacificus*. Men den går ännu längre i betonandet af konungadömets själfständighet och betydelse. Kristus, som själf försmådde all världslig makt, erkände kejsarens öfvervalde i världsliga ting och betalade honom skatt. Påfven, Kristi och Petri efterträdare, har ej fått någon världslig makt; han är kristenhetens andlige fader, ej dess herre. Löse- och bindemakten bör fattas rent andligt. För sin andliga verksamhet behöfver kyrkan staten, som är grundvalen för all rätt. I denna skrift framträder en tendens att ej blott häfda statens stälständighet utan äfven dess öfvervalde. Härigenom pekar den framåt mot Marsilius af Padua, som skulle konsekvent genomföra tankegången.

Den förnämste teoretikern på det kungliga partiets sida är emellertid JOHANNES PARISIENSIS (berömd teologisk skriftställare, † 1306). I sin skrift *De potestate regia et papali* upp-tager han hela frågan om den andliga och världsliga maktens förhållande till hvarandra till grundlig vetenskaplig behandling. Han framträder här såsom en motståndare till Aegidius och Henrik af Cremona, mot hvilka han polemiserar.

Alla de trogna bilda, säger Johannes, ett samhälle, hvars hufvud är Gud, hvilken insätter påfven och kejsaren att hand-hafva den andliga och den världsliga makten. I öfverens-stämmelse med *Quaestio in utramque partem* vill han, att dessa skola vara strängt skillda åt. Att han sökt skarpt och konsekvent genomföra denna åtskillnad, däri ligger Johannes största betydelse.

De andligas verksamhet är, enligt Johannes, rent spiri-tuell, den har endast moraliska verkningar. Denna tanke genomföres i fråga om jurisdiktionen. Prästerna kunna ej utöfva någon världslig jurisdiktion; de hafva ej någon makt att meddela materiella eller kroppsliga straff, endast andlig censur. I blandade mål (t. ex. ocker), där ett brott mot världs-lig lag var förenadt med en synd mot Guds bud, hade kyrkan endast att meddela andligt straff men i öfrigt låta världs-lig domstol straffa. (Härigenom afvisas Aegidius' anspråk på domsrätt för kyrkan »ratione peccati»). Johannes närmar sig här den modärna uppfattningen.

Emot Aegidius häfdar Johannes äfven, att egendomen hvilat på mänsklig rätt; de kejsrerliga lagarne skydda privat-egendom. Påfven har sålunda ej någon makt öfver lekmännens egendom och ej heller någon rätt att pålägga skatt, såsom t. ex. tionde; endast i kyrkans yttersta nöd kan han begära hjälp. Däremot böra de andliga få förvalta kyrkogodset till sitt underhåll.

I fråga om kyrkans inre organisation öfverensstämmer Johannes ganska mycket med Duranti. Biskoparne lika väl som påfven äro insatta af Gud. Påfven är ej kyrkans herre utan dess förste tjänare; öfriga andlige äro kyrkans tjänare, ej påfvens. Biskoparnes själfständighet inom stiftet framhålles särskildt, och kyrkan uppfattas som ett slags förbundsstat under påfvens ledning. Kyrkogodset äges af hela kyrkan, påfven är endast dess förvaltare; han är i denna egenskap ansvarig inför kyrkan och kan dömas till skadeersättning eller afsättning. Johannes framkastar tanken på en ständig kyrklig representation vid påfvens sida. Kardinalkollegiet är i viss mån en sådan och utöfvar kontroll öfver påfven. Äfven kejsaren kan inskrida mot påfven, om han gör öfvergrepp på den världsliga maktens område. Rätt att afsätta påfve tillkommer dock ej hvarken kejsare eller kardinaler utan det allmänna kyrkomötet, som står öfver påfven. (Härför åberopar sig författaren på Aegidius).

I sin lära om staten stöder sig Johannes på Aristoteles och Thomas af Aquino. Staten vore uppkommen genom ett samhällsfördrag. Den har sitt sedliga mål, det dygdiga lifvet; lagstiftaren skall sörja äfven för medborgarnes andliga väl. Staten kan nå sitt mål äfven utan kristlig ledning.

Johannes förnekar nödvändigheten af ett universellt kejsardöme. På grund af olika naturliga förhållanden böra människor i olika land hafva olika styrelse. Idealet är nationalstaten med monarkisk författning. Den suveräna makten hvilat hos folket, som genom val förlänat konungavärdighet antingen åt en person eller en ätt. Johannes tänker sig, att folket skall kunna göra sin vilja gällande genom ett slags representation. Det ensamt, men ej påfven, kan afsätta en konung.

Utmärkande för Johannes är hans konsekventa genom-

förande af folksuveränitetens idé. Liksom Duranti är han en föregångare till reformkoncilerna.

Den uppfattning, som Johannes Parisiensis i vetenskaplig form förfäktar, ligger äfven till grund för en från det kungliga partiet utgången anonym stridsskrift i dialogform: *Disputatio inter clericum et militem*. Men i några fall går denna skrift längre. Framför allt kämpas för konungens rätt att beskatta kyrkogodsden, dessa äro en lön, som staten ger de andlige, och de kunna indragas. Konungen kan af klerkerna fordra skatt för godsden såsom ersättning för det skydd de åtnjuta, och i stället för krigstjänst. I allmänhet häfdas statens suveränitet åt alla sidor. Författaren stöder sig på bibeln, ej på romersk eller kanonisk rätt. Skriften, som är populärt hållen, blef mycket spridd.

Äfven Filip den skönes mest betydande statsmän hafva lämnat efter sig skrifter, i hvilka de förfäktat sina uppfattningar. Ledningen af den franska politiken vid konfliktens början tillkom PIERRE FLOTE; efter hans död fick GUILLAUME NOGARET det högsta inflytandet, och det var han, som förde striden till slut.

Af Flote är möjligen ett manifest, som börjar: *Antequam essent clerici*. Före kyrkan fanns den världsliga rättsordningen, hvilken alla äro underkastade. Äfven klerkerna måste fullgöra de medborgerliga plikterna, och deras privilegier stå under statens kontroll. Staten och dess ordning hvilar på naturrätten, mot hvilken påfven intet förmår. De påfliga skatteförbudena äro attentat mot denna rätt.

I detta manifest framträder idén om en nationell landskyrka under statens kontroll.

Nogaret har afgifvit en hel mängd skriftliga yttranden till försvar för sitt handlingssätt vid angreppet på Bonifacius VIII. Dessa behandla frågan om domsrätten öfver påfven. Denna tillkommer i allmänhet konciliet. Men Bonifacius vore ej någon riktig påfve; han vore orättmätigt vald och för öfrigt en notorisk kättare. Mot en sådan hade konungen, ja hvilken medlem af kyrkan som helst, rätt och plikt att uppträda.

Den af det kungliga partiets skriftställare, hvars namn blifvit mest känt, torde emellertid vara PIERRE DUBOIS. Denne var en fransk jurist, som stod i förbindelse med Filip den skönes hof utan att, som det synes, hafva utöfvat något egentligt politiskt inflytande. Hans skrifter äro mycket talrika. De förnämsta äro *Summaria brevis et compendiosa doctrina*, en allmän reformplan, utmynnande i ett franskt världsherradöme, samt *De recuperatione terrae sanctae*, hans hufvudverk.¹

Scholz betecknar Dubois såsom en politisk-religiös-social reformator och projectmakare med en mångfald af idéer, lånade från skilda håll. Någon originell tänkare är han icke, men genom honom får man en inblick i hans samtids tankevärld.

För att åstadkomma de reformer, som han önskar, yrkar Dubois på att påfven skall sammankalla ett allmänt konsilium af både andliga och världsliga furstar. Dettas förnämsta uppgift skall vara att återställa freden inom kristenheten. För fredens bibehållande borde af konciliet en internationell europeisk skiljedomstol inrättas, hvars organisation noga bestämmes. (Skiljedomstolar förekommo ofta under medeltiden och äro sålunda ej någon modärn uppfinning). Sedan den europeiska freden blifvit återställd, kunde man tänka på återeröfningen af det Heliga landet. (Däraf namnet på Dubois' förnämsta verk). Ett omfattande reformarbete vore äfven nödvändigt för att trygga freden och lugnet.

Kyrkan vore i behof af en grundlig reform till hufvud och lemmar. Dubois erkänner visserligen det påfliga primatet och att påfvedömet är insatt af Kristus. Men påfvens uppgift är rent andlig, någon världslig auktoritet har han icke. Att påfven och klerkerna blandat sig i världsliga angelägenheter, är just orsaken till kyrkans förfall. Dubois beklagar, att Constantin gifvit kyrkostaten åt påfven, ty att denne fått världslig makt, vore upphofvet till det onda. Enda räddningen ur fördärfvet vore, att påfven återginge till sin ursprungliga fattigdom. En mäktig konung (tydligt afses den franske

¹ Af denna skrift finnes ett längre utdrag hos HJÄRNE, Medeltidens statskick sid. 208—219.

konungen) borde öfvertaga förvaltningen af kyrkostaten, och i stället skulle påfven få en årlig pension. Allt annat kyrkogods liksom klostergodset borde sekulariseras och förvaltas af furstarne, som till ersättning skulle gifva de andlige årlig lön. Klerkerna finge på detta sätt, oförhindrade af världsliga bekymmer, ägna sig åt sin andliga uppgift. Munkväsendet borde reformeras, så att munkarne gjorde nytta och ej endast lefde ett yppigt lif i klostren. För öfrigt uttalar Dubois sitt ogillande af celibatet.

Äfven till det världsliga samhället sträckte sig Dubois' reformifver. Han bekämpar universalmonarkin, som han anser omöjlig, i stället tänker han sig ett statsförbund. Men detta hindrar honom ej att uppmana Filip den sköne att sträfva efter världsväldet och söka förvärfva kejsarkronan. Dubois var framför allt en fransk patriot, som arbetade för franska konungadömets storhet.

Franske konungen har full suveränitet i sitt rike. Dock vill ej Dubois, att monarkens makt skall vara absolut; han är bunden af lagarna och skall endast hafva folkets bästa för ögonen. Den franske konungen såsom Karl den stores efterträdare hade rätt att utse andlige ämbetsmän, ja, t. o. m. påfve (påfven Hadrianus hade nämligen, ansåg Dubois, med det allmänna kyrkomötets bifall gifvit Karl denna rätt). Påfven borde flytta till Frankrike.

Rättsväsendet borde reformeras; de andliga domstolarna skulle öfvervakas af kungliga ombud.

Härväsendet borde omdanas för att förkorta krigen och bana väg för världsfreden. Krig mellan kristna är afskyvärdt, men att döda hedningar är en förtjänst.

Sociala reformer ingå äfven i Dubois' mångsidiga planer; bland annat yrkar han på kolonialpolitik i Palestina. Han förordar reformer i uppfostran och undervisning i praktisk riktning (bl. a. borde man lägga mera vikt vid de lefvande språken).

Genomgående för Dubois' uppfattning är hans betonande af statens suveränitet. Kyrkan får ej utöfva själfständig makt. Såsom stöd för sina åsikter anför Dubois bibeln men anser ej helgon, kyrkofäder och påfvar såsom auktoriteter. Af samt-

liga författare, som vi sysselsatt oss med, förefaller han, att vara den radikalaste.

Det är en stor skillnad mellan Aegidius Romanus och Pierre Dubois, och dock äro de samtida. Men de idéer, som det kurialistiska partiet förfäktade, förlorade allt mer sin makt öfver sinnena. Framtiden tillhörde motpartiet. Dess förkämpar visa framåt mot Marsilius af Padua och Occam, som med större djärfvet skulle draga konsekvenserna af deras uppfattning. Hos Marsilius försvinner den andliga makten alldeles och uppgår i statsmakten. Prästerna äro statens tjänare (liksom t. ex. domarne), i alla afseenden underkastade statens lagstiftning. Staten återigen hvilat helt och hållet på folksuveräniteten, konungen är en af folket utsedd ämbetsman. Occam förnekar påfvedömet's nödvändighet och förfäktar, att kyrkan själf kan gifva sig den författning, hon anser lämpligast. Hos sådana tänkare finnes ej något kvar af medeltidens påfvekyrka.

Min anmälan har blifvit lång, ehuru jag bemödat mig att endast framhålla det hufvudsakliga; mycket af intresse har förbigåtts. Anmälaren kan till sist endast beklaga, att i Scholz' arbete framställningens konst ej står i jämnhöjd med innehållets intresse.

Erik Falk.

Bergstrand, A.: *Från apostlarnes tid i Rom*, anteckningar om Roms äldsta kristna minnesmärken; Stockholm, C. E. Fritzes k. hofbokhandel 1906, 146 s., kr. 2: 25.

Med glädje kunna vi påpeka, att vår svenska litteratur nu äger ett modärnt originalarbete öfver ofvanstående intressanta ämne eller rättare ämnen. Ty det är en mångfald omstridda problem, som här komma till behandling. Med doktor A. Bergstrand har tydligen på ort och ställe noggrannt studerat de äldsta kristna minnesmärkena i Rom och äfven sökt orientera sig i den vetenskapliga diskussionen om dessa och deras historiska värde. Som en särskild förtjänst må påpekas,

att han därvid tagit hänsyn till ANTON DE WAALS arbeten »Roma sacra» 1905 och »Rompilger» 1903. Likväl kan anmälaren ej fullt instämma med prof. Dietrichson i Kristiania, som i ett utlåtande om boken (aftryckt på omslagets sista sida) yttrar, »att af litteraturförteckningen... framgår, att förf. har nyttjat de nyaste och bästa källor». Hvad beträffar orienteringen i den allmänna kyrkliga situationen och historien under första kristna århundradet har knappast något af de modärna arbetena om den apostoliska eller efterapostoliska tiden utnyttjats; intet finnes nämnt bland »källskrifterna», som litteraturförteckningen kallas. Med deras hjälp skulle nog något mera kunnat afvinnas det intressanta material, som författaren behandlar, och enstaka misstag (se nedan) bortrensats. Men denna anmärkning får icke tagas som ett tadel mot författaren; af en icke-fackman i det kyrkohistoriska arbetet är det presterade verkligen berömvärdt.

Något oegentligare verkar det, att författaren på sitt huvudområde, den kristna arkeologien, förbigått bekant och synnerligen viktig litteratur. Närmast syftas här på det väldiga arbetet i bild och text af JOS. WILPERT: Die Malereien der Katakomben Roms», där för första gången en konsekvent och öfvertygande datering af katakombmålningarna liksom en säker tolkning af deras innebörd framlagts. Äfvenledes lättåtkomliga vore den berömda arkeologen V. SCHULTZES arbeten eller NIKOLAUS MÜLLERS långa och lärda, hela det väldiga materialet om kristna grafvar i gamla kyrkan sammanfattande artikel »Koimeterien» i Haucks Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche (10 bandet 1901). Dessa arbeten hade nog kunnat bidraga att korrigera uppgifterna om målningarnas ålder, enstaka katakombkamrars tillkomst och detaljer i fråga om utsmyckning etc. För att taga ett exempel: studiet af Schultze skulle säkert hafva afskaffat talet om blodampullor vid martyrernas sarkofager. De glas med en mörkröd vätska i, som länge trots innehålla martyrernas blod, stå i själfva verket lika ofta vid barns grafvar, och kunna med goda skäl anses en gång hafva varit fyllda med välluktande vatten, tillsatt med vin; säkerligen har det ibland varit nattvardselementen, som på så vis gifvits de döda till sällskap

(Müller). Schultze förmodar, att det röda sedimentet ej är annat än järnoxid.

Flere sådana detaljmärkningar skulle kunna framställas, men de äga underordnad intresse. Det väsentliga är, att författaren gifvit oss en klar och liffull öfversikt öfver de äldsta kristna minnesmärkena i Rom och de vetenskapliga frågor, som därmed sammanhånga. För hvarje Rombesökare bör boken vara särskildt välkommen; men hvarje för kristendomens historia intresserad skall läsa den med nöje. Författaren behärskas af varm kärlek till sitt ämne och af tron på, att i vår tid lika väl som i Neros eller Domitians den enda tillflyktsorten för den trötte och sargade människoanden är och förblir Jesus från Nazaret.

I inledningen söker författaren historiskt begränsa martyrakternas öfverdrifter i fråga om förföljelsernas omfång och grymhet samt redogör för kejsarkulten som det viktigaste konfliktämnet mellan stat och kyrka. I betoningen, att romarne af alla undersåtar kräfdes offrande åt äfven de romerska gudarne, synes dock ett misstag hafva inkommit. Romarnes indifferent tolerans medgaf vidsträckt religionsfrihet, blott man i kejsaren dyrkade statens gudomlighet. — I första kapitlet äro samlade alla litterära notiser och arkeologiska rester, som kunna stödja berättelsen om Petrus' vistelse och död i Rom under Nero. I själfva verket får väl detta numera nästan anses som ett historiskt faktum, äfven om förf. här i sin ifver gått väl långt i radande af bevis. Med sund sans afvisar han emellertid antagandet, att Petrus skulle grundat församlingen i Rom eller varit dess biskop i 25 år. De modärna undersökningarna om de kristna ämbetenas uppkomst kunde här ha lämnat ett värdefullt bidrag; den monarkiska koncentreringen i ett biskopsämbete tillhör öfverhufvud en senare tid än Petrus', och skedde i Rom senare än i Orienten, kanske först omkr. 140—150! Petrus' primat blir därmed naturligen en historisk omöjlighet; och man får äfven en annan belysning öfver de direkt episkopala minnesmärken, som man trott sig finna från det 1:sta århundradets Rom.

På tal om den under basilikan St. Clemente (mellan Kolloseum och Lateranen) funna underjordiska kyrkan, som

med visst fog dateras tillbaka till 1:sta århundradet, erinras om den märkliga tillbyggnad, som där finnes åt solguden Mithra. Men här kommer författaren med en redogörelse för Mithradyrkan, som måste framkalla en religionshistorikers gensaga. »Denna märkvärdiga hedniska sekt... hade tillegnat sig några af kristendomens religiösa bruk, icke af tro på dem utan för att håna de kristna.» Mithra-kulten var ingen sekt utan en stor hednisk religion, uppkommen ungefär samtidigt med kristendomen och i sin utveckling visande frappanta jämförelsepunkter med denna. Här var alls icke fråga om någon efterapning af kristna bruk. Samtidigt med kristendomens stora utbredning på 200-talet höll ock Mithrareligionen sitt segertåg genom hela romarriket, framför allt som soldatreligion. Den inträngde till och med på kristen mark och eröfrade kristna kyrkor. Därför ha symbolerna af Mithra i S:t Clemente och andra kristna rum ett särskildt historiskt intresse. Man jämföre det glänsande och grundläggande arbetet af CUMONT: *Textes et Monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, 1900. Man kan nästan säga, att i 3:dje århundradets senare hälft romarvärlden vägde mellan Mithra och Kristus. »Om icke världen i 4:de århundradet blifvit kristen, så hade den blifvit mithrisk», säger Renan.

Vacker och god är framställningen af »Paulus i Rom», »Apostlarnes martyrdöd och platsen för deras grafläggning» samt »Legender om apostlarne». De åsikter, som här framläggas, bära prägel af att vara väl grundade. Och man skall åter och åter gripas vid berättelsen om Paulus' och Petrus' skilsmässa eller vid den i sin enkelhet underbara legend, som är förknippad med orden *Quo vadis?* Men det förnämsta kapitlet i hela boken är det sedan följande: »Den romerska kyrkans äldsta begravningsplatser». Skildringen af katakombernas tillkomst, fossorernas själfuppoffrande modiga arbete, kärleksmåltiderna där nere vid terracottalampornas svaga ljus, de ångest- och modfyllda gudstjänsterna under förföljelserna, den kärleksfulla vården om trosvittnenas kroppar, inristandet af hoppets symboler under nödens tider — denna skildring ger i all sin enkelhet och frasfrihet en mäktig bild af kristet hjältemod och världsöfvervinnande kraft.

Till sist komma ett par kortfattade kapitel: »Målningarna i Katakomberna», »Inskrifter på grafstenar i det kristna Lateranmuseet» och »Skulpturerna i det kristna Lateranmuseet». Här kan frågas, om man ej är benägen att datera den kristna skulpturens utbildning för sent; fyndet af Hippolytos' bildstöd borde väcka betänksamhet. — Författaren tillfogar, tacknämligt nog, äfven »några blad ur katakombernas historia». Deras sammanlagda längd under Rom uppges efter romerska författare till 900 km. (å sid. 6 uppges sträckan till 90 km.) Med ett »slutord» om de nuv. kyrkliga katakombfesterna ändas den värdefulla boken, hvars läsning underlättas äfven genom en förstklassig typografisk utstyrsel.

(Sedan denna anmälan skrefs, hafva flera synnerligen värdefulla undersökningar om katakomberna sett dagen, bland hvilka må nämnas L. VON SYBEL: *Christliche Antike I* 1906, J. WITTIG: *Die altchristlichen Skulpturen etc.* 1906 och H. LECLÉRCQ: *Manuel d'archéologie chrétienne* 1907. Anm. af förf. vid tryckningen.)

Hj. H—t.

Horst Stephan: *Luther in den Wandlungen seiner Kirche*. Giessen, Alfred Töpelmann 1907. 136 s. Mk. 2: 60

Hurudan har Luther under olika tider framstått för den kyrka; som nämnes efter honom? Se där den fråga, till hvars besvarande förf. af föreliggnde studie sökt lämna ett bidrag. Det är historien om skilda tiders olika Luthertyper han gifver. Men i och med detta äfven en teckning af i hvad mån Luthers kyrka förmått fatta och tillägna sig hans rika personlighet och hans djupa religiösa erfarenhet, i hvad mån hon ägt rätt till namnet evangelisk-luthersk. — Anmärkas bör härvid från början, att förf. vid sin undersökning inskränkt sig till den tysk-lutherska kyrkan.

Luthers samtid öfverlämnade sig oreflekteradt åt hans väldiga personlighet. Väl stötte sig svärmare och vederdöpare på hans person och fromhet. Deras svärmiska entusiasm revolterade mot hans predikan om de objektiva realiteternas betydelse, deras asketiska uppfattning reste sig mot hans positiva ställning till världen. Men dessa undantagna, var han under reformationens första tid intill bondekriget i stort

sedt hela Tysklands hjälte. — Efter bondekriget inträdde en förändring. Hos hela folkklasser och länder försvunno tillgifvenheten och beundran och lämnade rum för sina motsatser. Men inom de därigenom trängre vordna gränserna för hans inflytande växte han nu först riktigt ut till en nästan oinskränkt ledare af det religiösa lifvet. Han kände sig själf som en profet, som Gud sändt hans tyska folk till en räddare från påfvisk antikristendom, och som sådan vardt han ock ansedd af sina anhängare.

Märkligt nog har ingen under Luthers lifstid sökt gifva en helhetsbild af honom. Först hans bortgång gaf signalen därtill. Men hvad som under *tiden närmast efter hans död* framkom var synnerligen torftigt. Man hade ingen klar känsla af hvari hans innersta storhet bestod. Det gäller alla hans äldsta biografer, bland dem Melanchton. Ett framsteg beteckna först Joh. Mathesius' 17 predikningar öfver Luther, hållna under åren 1562—64. Visserligen saknade äfven han en verklig förståelse för reformatorn, men hans framställning är buren af kärlek och beundran och han söker genom inflikandet af personliga minnen gifva sina åhörare en bild af Luthers personlighet.

Men den personliga hågkomsten af reformatorn dog ut. Då Luthers skrifter föga lästes, blef hans bild allt fattigare, och de drag däri, som bäst stämde med tidens anda, vunno lätteligen öfverhand. Det var *ortodoxiens tid*, och man stiliserade den lefvande trons hjälte efter sitt behag. Man hade ingen känsla för det centrala i hans person och verk utan stannade vid det rent yttre, vid hans ord och gärningar. Hufvudsynpunkten blef att beskrifva och katalogisera hans enskilda förtjänster. Främst bland hans förtjänster stod naturligen återupptäckandet och utbredandet af den rena läran, fattad som ett system af dogmer. Motsägelserna i Luthers tankar märkte man ej, ej heller såg man motsatserna mellan många egna läror och Luthers. Så kunde man fritt hängifva sig åt epigonernas behof att upphöja mästaren. Luther omgafs med en nästan gudomlig nimbus.

I slutet af 1600-talet begynte för den förstelnade kyrkan en tid af nytt, oanadt lif. Det bröt fram i tvenne strömmar,

pietism och upplysning, i många viktiga punkter nära besläktade med hvarandra. *Pietismen*, som först kom till genombrott, ägde en mängd förutsättningar, som satte den i stånd att bättre än ortodoxien förstå Luther. Framför allt, att den liksom Luther grundade sitt troslif på den egna religiösa erfarenheten. Betecknande för pietisternas ställning till honom var därför å ena sidan en viss själfständighet, främmande för deras ortodoxa fäder. Emedan de byggde på en egen religiös upplevelse, trädde hvarje mänsklig auktoritet i viss mån tillbaka. Man underordnade sig ej utan vidare Luther. Man började t. o. m. öfva kritik mot honom. Man kritiserade mycket i hans uppträdande och verk, bland annat att han lagt allt för mycken vikt vid den rena läran. Särskildt vände man sig liksom en gång vederdöparne mot hans glada gemyt och positiva ställning till världen. Starkare än kritiken var dock å andra sidan känslan af andlig frändskap. Man betonade hos Luther de fruktansvärda själsstrider och svåra anfäktelser, ur hvilka hans reformatoriska insikt och kraft växt fram. Man vände sig sålunda till det egentligen religiösa området, som af ortodoxien försummats.

Senare än pietismen bröt *upplysningen* igenom. Dess principer synas så motsatta Luthers som möjligt. Men här som alltid visar det sig, att andliga rörelser icke ens tillnärmelsevis låta förklara sig ur de principer, som genast falla starkt i ögonen. I dem verka dessutom mångahanda element, särskildt arfvet från den föregående historien, hvilka föga synas harmoniera med principerna. Med suggestiv makt tvingade sig Luthers person på den nya tidsåldern och blef, alla teorier till trots, en makt t. o. m. i högre grad än någonsin under ortodoxien och pietismen. Det fanns för öfrigt åtskilligt i upplysningens grundsatser och stämningar, som direkt medgaf ett högt värderande af Luther. Förda att taga position till honom, visade visserligen upplysningsmännen liksom pietisterna sin själfständighet genom kritik, hvarvid de ofta äfven sakligt anslöto sig till pietismen, dock vetande att bättre än denna genom historisk motivering mildra reformatorns fel. Men helst förbigingo de kritiken och dröjde vid den positiva bild af honom, de älskade att framställa. De betraktade ho-

nom då i regeln under tvenne synpunkter. Den första, mest och helst behandlade, var hans kamp mot påfvedöme, yttre auktoritet och vantro, för förnuft och samvetsfrihet. Denna synpunkt var ämnad som en religiös värdesättning. Huru föga emellertid det centrala i Luthers fromhet var insedd, visar framför allt framställningen af hans inre utveckling. Hans djupa själsstrider vidröras knappast. Sin religiösa öfvertygelse har han fått genom »forskande efter sanningen». Vid sidan af denna »religiösa» värdesättning stod den sedliga. Pietismen hade stött sig på Luthers »Wettoffenheit», ortodoxien hade åtminstone varit mycket försiktig i sitt erkännande. Upplysningen däremot gillade den utan inskränkning. Man hade dock därför ingalunda helt fattat Luthers sedlighet. Det var omöjligt på grund af den ringa förståelsen för hans religiositet, grundvalen för hans sedlighet. Man betonade närmast blott den negativa sidan, befrielsen från trång lagiskhet och lät därtill det hela behärskas af en stark kälkborgerlighet. Upplysningen har sålunda äfven den illa misstecknat Luthers bild. Men på samma gång har den inlagt stora förtjänster därom. Detta särskildt genom att, fortsättande på den af pietismen halft omedvetet begynta vägen, gå tillbaka från reformatornas enskilda läror, handlingar och förtjänster till has intentioner och inre människa.

Efter midten af 1700-talet började de första tecknen till *den nyaste tidens* strömningar. Det låter sig af utrymmesskäl ej göra att här följa förf., då han skildrar den utveckling i uppfattningen af Luther och hans verk, som betecknas af de olika riktningarna inom Tysklands andliga lif under denna tid. Vi måste inskränka oss till att stanna vid de båda sista faserna, på teologiens gebiet, af denna utveckling. De äro knutna vid Albrecht Ritschls och Ernst Troeltschs namn.

På ett afgörande sätt har ALBRECHT RITSCHL åstadkommit en teologiens återgång till Luther. Af Luther lärde han att grunda hela fromheten och teologien på medvetandet, att vi i Kristus ha en nådig Gud; af honom lärde han en ny definition af den sedliga och religiösa fullkomligheten, äfvensom det sedliga handlandets samlande kring kallelens begrepp o. s. v. I den vissa öfvertygelsen, att hans grunduppfattning

trots afvikelser från enskilda lutherska och bibliska satser dock i det hela var äkta biblisk och luthersk, vände sig Ritschl kritiskt mot kyrkans historia och de närvarande kyrkliga förhållandena. Med energi bekämpade han allt, som syntes honom olutherskt i Luthers kyrka. Hans mål var, att kyrkan besinnade sig på sitt lutherska innehåll och pröfvade sin teologi efter den reformatoriska kristendomen. Sina lärjungar dref han med makt till studium af Luther. Också blef arbetet på Luthersbilden med frisk dådkraft af dem upptaget. Därvid ha ej blott historikerna af hans skola arbetat på att allt tydligare klarlägga reformatorns bild. Äfven systematikerna ha lämnat bidrag genom undersökningar af den lutherska fromhetens väsen. Gemensam för dem alla, historiker som systematiker, har varit den fasta öfvertygelsen, att trots alla katolska inslag i Luthers kristendom hans innersta motiv ännu ej blifvit öfverträffade, att de af hans kyrka ännu ej på långt när blifvit fullständigt tillägnade, och att de därför alltjämt äro lämpade och mäktiga att leda hennes utveckling. — Ritschl och hans lärjungar ha visserligen ej väsentligt ändrat reformatorns bild, sådan den småningom framgått ur olika riktningars arbete, men de ha ställt den i förgrunden af arbetet, af de religiösa och kyrkliga striderna, de ha utnyttjat den med en energi, som aldrig funnits sedan reformations-tiden. Detta jämte annat har gjort, att faktiskt under ingen period af protestantismens historia så många krafter ägnat sig åt Lutherstudier som under den sist gångna och den nuvarande generationen. Faktum är vidare, att de skilda teologiska riktningarnes gemensamma arbete medfört en enhetlighet i uppfattningen i stort sedt, som rent af syntes slutgiltig, då en ny rörelse dök upp, som till sist må omnämnas.

Den nyaste fasen af den teologiska utvecklingen innebär en motrörelse, som betyder en revision af hela uppfattningen och värdesättningen af Luther. Till framkomsten af denna rörelse ha en mängd skiljaktiga motiv medverkat, hvilka här måste förbigås. Sin mest betydande representant har denna rörelse i ERNST TROELTSCH. Han har nedlagt sin uppfattning i sin stora, glänsande framställning af protestantismen och dess utveckling: »Protestantisches Christentum und Kirche

in der Neuzeit». (Ingår i »Kultur des Gegenwart», Abt. I, B. 4). För Troeltsch är Luther närmast skaparen af gammalprotestantismen, som utgör en efterblomstring af katolicismen; de linjer, som från Luther föra till nyprotestantismen, äro blott få och göra det endast medelbart. Den uppfattning, som den teologiska utvecklingen förut utbildat, blir sålunda fullständigt omkastad. Blandningen af katolska och modernt-protestantiska drag hos Luther häfdas alltfört, men de katolska sägas nu bilda det väsentliga hos honom, de nyprotestantiska utgöra endast inslag. Den nya tiden begynner därför naturligen ej med Luther och reformationen utan i det 18:de århundradet. — Att den Troeltschska uppfattningen skall bli härskande inom teologien eller den historiska vetenskapen, anser förf. ej sannolikt. Redan har en liflig kritik börjat, hvarunder man mot Troeltsch med skärpa häfdat den evangeliska karaktären af Luthers personlighet så i religiöst som sedligt afseende. Men däremot skall förvisso teologien äfven från denna nyaste uppfattning mottaga impulser och eggas att på grundvalen af rikare material och mera omfattande synpunkter ånyo pröfva och revidera det äldre åskådningssättet.

G. W.

Birgittalitteratur.

Comtesse de Flavigny: *Sainte Brigitte de Suède, sa vie, ses révélations et sou œuvre*. Nouvelle édition revue et corrigée. Paris, Oudin 1906. XII + 643 s.

Johannes Jørgensen: *Romerske Helgenbilleder*. København, Det nordiske Forlag 1902. IV + 207 s.

Dr K. Krogh-Tonning: *Die heilige Birgitta von Schweden*. Kempten und München, Jos. Kösel 1907. VI + 142 s. med 2 helsidesbilder och 18 illustrationer i texten.

Många och skilda intressen mötas på Birgittaforskningens område. Litteratur- och kulturhistorici och hagiografer, kyrko- och profanhistorici ha dragit hvar sitt strå till stacken för att ställa den svenska sierskans bild i full belysning. De tre ofvan

anförda författarne höra närmast till hagiografernas grupp. Deras arbeten, ehuru af betydligt olika värde, äro hvart på sitt sätt af tillräckligt intresse för att motivera ett omnämnande i Kyrkohistorisk Årsskrift.

Det ojämförligt värdefullaste af dessa arbeten är det först nämnda. Dess första upplaga utkom 1892 och gjorde grefvinnan de Flavignys namn bekant och värderadt af hvarje forskare på detta område. Hennes bok var i viss mån epokgörande såsom den första Birgittabiografi, som utnyttjade det rika material, som står oss till buds i handlingarna från Birgittas kanonisationsprocess. Uppmärksamheten hade riktats på dessa kanonisationsakter därigenom, att ANNERSTEDT i *Scriptores rerum suecicarum III* (1871—76) efter en handskrift på Kungl. Biblioteket offentliggjort och med värdefulla noter försett en del utdrag ur dem, särskildt den lefnadsteckning af Birgitta, som författades omedelbart efter hennes död af de två skriftefäderna med namnet Petrus, och som legat till grund för alla följande samtida *Vita*. Flavignys arbete¹ röjer en grundlig kännedom af materialet, en mycket omfattande beläsenhet, ofta nog ett godt omdöme vid kombinerandet af källornas knapphändiga notiser, alltid en varm hängifvenhet för ämnet och en religiöst färgad vördnad för den mäktiga personlighet, det stora helgon, författarinnan företagit sig att teckna. Denna vördnad i förening med specifikt katolska föreställningar har nog understundom ledt framställningen in på banor, där man känner sig alls icke kunna följa med, och låtit en skönmålande fantasi fylla i, där källorna tiga. Dock torde det icke kunna bestridas, att vi i denna bok med dess förtjänster och fel ha fått den värdefullaste Birgittabiografi i nyare tid.

Den här föreliggande andra upplagan är omsorgsfullt öfversedd och på åtskilliga punkter korrigerad eller kompletterad efter nyare forskningar. Så har t. ex. hänsyn på flera ställen tagits till Höjers Studier i Vadstena klostres och birgittinordens historia (1905). De redan i första upplagan mycket utförliga litteraturanvisningarna ha här med sakkunskap blifvit förda fram till nyaste tid.

¹ Jämför T. HÖJERS synnerligen träffande karaktäristik i *Hist. Tidskr.* 1907 s. 122—123.

I de två senare arbetena är det nordiska katoliker, som ha tecknat helgonets bild. Johannes Jørgensen, den bekante danske författaren, har infogat Birgitta bland en rad romerska helgon, börjande med Petrus och slutande med S:t Filip Neri († 1595), hvilka ha fått hvar sitt fristående kapitel. Hans styrka ligger i stämningsskildringarna — någon grundligare historisk teckning har han ej åstadkommit och väl knappast heller åsyftat, och hans bok hör mera till skönlitteraturen än till den historiska litteraturen. En rad scener ur Birgittas lif, ofta mästerligt tecknade, draga här förbi oss: så t. ex. hennes syn som barn af den korsfäste, hennes ankomst till Rom, besöket i Assisi, påfvens återkomst från Avignon 1367. Mer ger han just inte. Men på den populära framställningen af Birgitta hos oss har han redan inverkat: hans teckning af den nämnda synen går igen hos dr Lydia Wahlström i hennes Heimdalsfolkskrift om Birgitta (1905) och hos Grimberg i hans nya lärobok i svensk historia (1906).

Krogh-Tonning är norrman och f. d. luthersk präst. Hans arbete ingår i en tysk serie »Sammlung illustrierter Heiligenleben». Den biografiska framställning, som här gifves, är helt och hållet byggd på äldre källor (Bollandisternas Acta Sanctorum, Hammerich m. fl.), och ingen hänsyn har tagits till kanonisationsprocessen eller därpå baserade nyare undersökningar. Förf. synes rent af sväfva i lycklig okunnighet om tillvaron af de båda biktfadernas Birgittabiografi. Följden häraf är, att framställningen på en mängd punkter är föråldrad. Såsom exempel kunna tjäna den kungliga härstamning, som efter Bollandisternas föredöme tillskrifves Birgitta, den oklara framställningen af de svenska politiska förhållandena (den bekanta i original befintliga uppenbarelserna mot Magnus Eriksson, där han bl. a. klandras för att han släppt Skåne ur sina händer, förlägges till 1330-talet i st. f. till 1360 eller något senare), daterandet af Birgittas Romresa till 1346 —47 i st. f. 1349, omnämmandet af den apokryfiska resan till Bologna. På alla dessa punkter — och exemplen kunde mångfaldigas — kunde förf., om han nu inte haft tillgång till första-handsmaterialet, ha fått kännedom om de nyare resultaten

genom att helt enkelt något oftare rådfråga Flavigny, som han dock nämner bland sina källor.

På ett annat område än det direkt biografiska har emellertid förf. gjort ett försök, som förtjänar erkännande. Han har nämligen sökt att efter Revelationerna, hvilka han i allmänhet flitigt använt som källa, göra en sammanställning af Birgittas religiösa grundtankar. Något sådant ha de katolska författarna i allmänhet inte känt behof af och de protestantiska inte så mycket heller, om man undantager Hammerich.¹ Skada bara att denna sammanställning ej blifvit mycket mer än ett oorganiskt hopande af *loci probantes*, till den större hälften direkt polemiskt riktade mot protestantismen och försöken att göra Birgitta till en reformationens förelöpare. Att dessa försök, hvilkas förnämste förkämpe Hammerich var, äro förfelade, så till vida som Birgittas hela religiösa föreställningsvärld var fullt medeltida, däri har visserligen Krogh-Tonning rätt, men det är påpekadt af många före honom.² Däremot sakna vi allt fortfarande en totalvy öfver denna hennes religiösa föreställningsvärld med dess förbindelselinjer till andra, tidigare och samtida, medeltida åskådningar. Något sådant ville Hammerich ge — det är en af hans förtjänster om Birgittaforskningen. Att han grep fel på väsentliga punkter, veta vi, men någon hel bild att sätta i stället för den, han tecknade, ha vi ännu inte.

Krogh-Tonnings bok är typografiskt synnerligen smakfullt utstyrd och försedd med goda illustrationer, bl. a. en rätt intressant serie reproduktioner af Birgittafamställningar i konsten. Se t. ex. de hederliga tyska träsnitten ur Nürnbergerupplagan af Revelationerna från 1500 eller den vackra reproduktionen af fransmannen Brandons på 1850-talet målade tafla »Birgittas död», som finns i hennes kammare i Rom. Interiörerna från Birgittas hus komplettera på ett lyckligt sätt de bilder från samma ställe, som finnas i Bildts »Svenska minnen och märken i Rom».

¹ Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. København 1863.

² På svenska t. ex. af Ellen Fries i Märkvärdiga qvinnor, andra serien, Sthlm 1891, s. 31—33 och af Schück i Sv. Litt. Hist. I, s. 166—168.

Det torde kunna sägas utan synnerlig fara för misstag, att vi med afseende på de biografiska data i Birgittas lif f. n. äro så väl underrättade, som vi egentligen kunna hoppas att någonsin bli. Materialet är här tillgodogjort och bearbetadt på ett sätt, som f. n. åtminstone synes fylla alla rimliga anspråk. Däremot faller det en kyrkohistoriker snart nog i ögonen, att den egentliga kyrkohistoriska belysningen af hennes personlighet ännu är tämligen bristfällig. Vi känna ännu ej tillräckligt den plats, hon intar i raden af medeltidens stora religiösa personligheter och strömningar genom arten af sitt religiösa lif och gestaltningen af sina teologiska åskådningar. Birgittas betydelse för den kyrkohistoriska utvecklingen i Sverige har ju varit stor — den har t. o. m. föranlett en författare att tala om ett förbirgittinskt och ett efterbirgittinskt tidehvarf i den svenska medeltiden.¹ Skulle det inte då vara tillåtet att förmoda, att en undersökning af de nämnda frågorna skulle ge en god utgångspunkt för förståendet af den senare medeltidens religiösa förhållanden i vårt land och därmed den inre utveckling, som hos oss föregick reformationen och hvarom vi ännu inte veta mycket? Vadstenaklostret, Birgittas skapelse, som har spelat en hufvudroll i denna utveckling, har fått sin så att säga politiska historia utmärkt tecknad af Höjer; dess kulturella betydelse är ofta behandlad — återstår den religiösa. Här ligger en af den svenska kyrkohistoriska forskningens betydelsefullaste uppgifter, hvaraf Birgittaproblemet utgör en del — kanske icke den minst intressanta.

Knut B. Westman.

Två bidrag till den lutherska ortodoxiens historia.

Johannes Reinhard: *Die prinzipienlehre der lutherischen Dogmatik von 1700 bis 1750 (Hollatz, Buddeus, Mosheim)*. Beitrag zur Geschichte der altprotestantischen Theologie und zur Vorgeschichte der Rationalismus. Leipzig. Deichert. 1906. 104 sid. Pris Mk. 2: 40.

¹ C. W. SKARSTEDT, *Handbok i Sveriges kyrkohistoria för skolan och hemmet*. Sthlm 1866.

E. Weber: *Der Einfluss der protestantischen Schulphilosophie auf die orthodox-lutherische Dogmatik*. Leipzig. Deichert. 1908. 173 sid. Pris Mk. 3: 60.

Den lutherska ortodoxiens dogmatik, som ännu för några decennier sedan torde hört till de områden, där våra teologer och präster kände sig bäst hemmastadda, har i våra dagar hotat att nästan öfvergå till en terra incognita. Systematikern har vant sig af med att från den hämta direktiven för sitt tänkande, ja känner knappast något behof att ens i polemisk syftning egna den en mer ingående granskning. Men å andra sidan ligger dock den tid, då den här utöfvade sitt tryckande herravälde, ännu så pass nära, att ej heller kyrko- eller dogm-historikern rätt hunnit vänja sig vid att räkna den med till sin domän. »Bedömandet af ortodoxien lider», såsom WEBER (Vorwort sid. VI) uttrycker det, »ännu i dag under reaktionen mot olyckliga repositionsförsök». Af undersökningar, som uteslutande eller hufvudsakligen röra sig på detta forskningsområde, vet jag från de två sista decennierna knappast att nämna flera än TRÖLTSCHS betydelsefulla arbete: *Vernunft und Offenbarung bei Johann Gerhard und Melancton* (1891); STANGE: *Zur Theologie des Musäus I* (1897); M. KOCH: *Ordo salutis in der alllutherischen Dogmatik* (1899); R. GRÜTZMACHERS omsorgsfulla monografi: *Wort und Geist* (1902) samt HÆNICKES: »*Studien zur allprotestantischen Ethik*» (1902).¹ Hvarje nytt arbete måste därför här i en alldeles särskild grad hälsas välkommet. Ty de faror, som ett afbrytande af kontinuiteten med våra gamla dogmatikers arbete måste föra med sig, låta sig nog ej lätt öfverskattas. Träffande påpekar REINHARD i sitt företal, hurusom »öfverallt, där vi i våra dagars församlingar möta en klar religiös öfvertygelse, det alltjämt är kring den gammallutherska dogmatikens formuleringar tankarna, i instämmande eller i opposition, röra sig.» Denna erinran har säkerligen sin giltighet lika mycket för svenska som för tyska förhållanden; och den präst, som har

¹ Från de allra sista veckorna är ytterligare ett hithörande arbete att anteckna: R. HUFFELDS omfångsrika studie af *Die Ethik Johann Gerhards*.

sin verksamhet i en församling, på hvilken den träffar in, har helt säkert rik anledning till tacksamhet, för att så är. Visserligen får han ej af detta förhållande låta sig förledas att söka hålla dessa »formuleringar» vid ett lif, som dock numera omöjligen kan blifva annat än konstladt, men om det å ena sidan för honom innebär en stark maning till ett oafslåligt arbete på att söka bringa sina egna trostankar till ett med den gamla dogmatikens i formell klarhet och fasthet någorlunda jämbördigt uttryck — hvarvid visserligen de otåliga måste erinra sig, att »Rom ej byggdes på en dag» — är det å andra sidan egnadt att inskräpa vikten för prästen af att äga en verklig kunskap om denna gamla dogmatiks tankar. Utan en sådan saknar han en af de viktigaste förutsättningarna för att i sin förkunnelse verkligen komma i kontakt med sina åhörars ej blott känslor utan tankevärld och att så möjligen kunna föra dem något steg framåt i klar religiös insikt. Men äfven i rent vetenskapligt hänseende skulle, tror jag, ett med vår tids skärpta metoder företaget förnyadt studium af ortodoxiens historia kunna lämna en oanadt rik afkastning. Och sedan dogmhistorikern banat vägen, skulle helt visst också systematikern till sin förvåning finna, huru mycket han allt jämt, fast på annat sätt och från andra synpunkter än förr, har att lära af dessa vår kyrkas, för en tid undanskjutna, gamla lärare. Särskildt Webers arbete har gifvit mig ett starkt intryck häraf. Den som följer hans framställning får ej blott steg för steg en allt större respekt för energien i det i den ortodoxa dogmatiken nedlagda tänkandet, utan ser ock allt tydligare, hur bakom de skolastiska formlernas skenbart döda och torra skelett, ett ganska rikt lif pulserar, hur det brottas med det inadekvata begreppsmaterialet och visserligen ofta däraf låter sig hämmas, men ock ej sällan segerrikt vet att skaffa rum för sina intentioner.

Den punkt, på hvilken REINHARDS undersökning sätter in, är den, som vid sträfvan att vinna en ny, mera objektiv värdesättning af ortodoxiens arbete helt naturligt i första hand drager intresset till sig, och som särskildt genom Tröltchs ofvannämnda arbete skjutits i förgrunden: frågan om förhållandet mellan de två normerna: förnuft och uppenbarelse, det

rationella och det positiva elementet. Det har ofta påpekats, hurusom utvecklingen från ortodoxism till rationalism, hur diametralt motsatta dessa än vid första påseende te sig, och hur heta strider än deras målsmän utkämpat, dock försiggått utan alla skarpa afbrott — man har till och med, något ensidigt, kunnat karaktärisera förloppet såsom en ortodoxiens »själfupplösning». De element, som rationalismen gör till de allt dominerande, finnas där från början, och såtillvida kunde man föra rationalismens historia tillbaka ända till Melancthon, humanisternas och Aristoteles' vän — visserligen till tankar hos honom, som beteckna ett afsteg från Luthers intentioner. I det han på nytt åt den »naturliga lagens» begrepp, hvars store utläggare Aristoteles är, inrymmer en bred plats, ja, såsom Reinhard i en intressant utredning klargör (sid. 34 ff.), till sist gör det till dogmatikens öfversta normbegrepp, inför hvilket också »uppenbarelsen» i viss mening måste legitimera sig, öppnar han åter samma inkörsport, hvarigenom en gång förut, i den gamla kyrkan, de rationella elementen strömmat in. Så länge ännu det af reformationen väckta religiösa lifvet har sin ursprungliga friskhet kvar, göra sig farorna af detta betraktelsesätt — som har sitt positiva värde i att hindra teologiens fullständiga isolering från de »humana» vetenskaperna — ej så starkt kända. Men i samma mån som tros-lifvets pulsslåg mattas af och samtidigt nya rationella element, genom »deismen» o. s. v., strömma in, tränger sig »förnuftet», sakta men säkert, steg för steg fram på »uppenbarelsens» »bekostnad, tills slutligen af ortodoxismen blifvit ren rationalism. Processen underlättas hela tiden genom den intellektualistiska uppfattning, som för ortodoxism och rationalism är gemensam, och som har en af sina viktigaste stödjepunkter just i uppenbarelsesbegreppets orientering kring den naturliga lagens tanke.

Till denna teckning af utvecklingsgången har Reinhard's undersökning ej fogat några egentligen nya drag; men i det han i tur och ordning låter oss följa problemets behandling hos den siste, dock af pietismen redan berörde, representanten för den egentliga ortodoxien, Hollazius (död 1713), hos den starkt pietistiskt influerade Buddeus (död 1729) och hos den mellan ortodoxi, pietism och rationalism försiktigt förmedlande

Mosheim (död 1755), vinner bilden i klarhet och riktas med månget karaktäristiskt drag. Hufvudresultatet kunna vi återgifva med Reinhardts egna sammanfattande ord (sid. 101 f.): för *Hollazius* »betyder den naturliga gudskunskapen, som hos hvarje människa är inplantad, en primitiv kunskapsbesittning och tillika åstundan att föröka denna. Denna åstundan kommer skriften, den gudomliga uppenbarelsens käril, till mötes. Genom en hel nimbus af skriften anbefallande omständigheter väckes önskan att lära känna denna. Sker nu detta med inre mottaglighet, spårar läsaren den helige Andes inverkan på sin själ och förvissas om skriftens gudomliga ursprung, som förut blott varit honom sannolikt, och därmed tillika om gudomligheten af den i bibeln innehållna religionen. I motsats till *Hollatius* äger för *Buddeus* det mänskliga förnuftets gudskunskap normativt värde. Men just därför måste det erkänna uppenbarelsen, ty det känner själf sina gränser: det är ändligt, bundet vid fenomenvärlden, syndigt, korrumpadt. Ofvan dess område ligga mysteriet och miraklet, det gudomligas kännetecken. Att förnuftet återfinner dessa i skriften, öfvertygar det om dennas gudomliga auktoritet. Så griper då den hittills af förnuftet ledde till bibeln och läser den. Där erfar han då åter den gudomlige Andens verkan, som öfvertygar honom och bestämmer hans vilja. Så möter också han Gud i skriften, sedan först förnuftet banat vägen fram till denna. *Mosheim* slutligen stannar hos denne vägvisare ända till slutet: han läser om undren, som apostlarna hafva gjort, och igenkänner därpå dem såsom gudasända män. Därpå sluter han genast, att Gud också måste hafva gifvit dem en ändamålsenlig utrustning, och att alltså innehållet i de skrifter, som enligt historiens vittnesbörd härröra från dem, är sant. Han läser så dessa skrifter och inser klart och intrycksfullt den gudomliga sanningen — det är upplysningen; och han blir därunder villig att handla väl — det är den helige Andes vittnesbörd. Alltså framträder hos de nämnda dogmatikerna förnuftet först såsom uppenbarelsens auknytningspunkt, sedan såsom den ända till uppenbarelsernas gräns räckande normen, slutligen såsom den ende vägvisaren.»

Man kunde måhända mot Reinhardts arbete anmärka, att

han gjort uppgiften väl lätt för sig. Blott sparsamt tager han någon hänsyn till andra dogmatici än de tre, han valt ut såsom typer, och på samma sätt inskränker han sig i fråga om dessa väsentligen till ett referat af de delar, där principläran uttryckligen behandlas. Äfven torde det särskildt i fråga om Mosheim — själf är; han nog eljes i hög grad representativ, men, såsom förf. själf påpekar (sid. 3), gäller näppeligen detsamma om hans dogmatik — sättas i fråga, om valet af typer är det allra lyckligaste. I alla händelser skulle det gifvet varit en vinst, om någon af de *riktigt* gamle, utförligare än hvad i återblicken på Melancton och Joh. Gerhard (sid. 32 ff.) skett, fått komma till tals. Och något vid sidan af ortodoxismens hufvudlinje finnes en man, som i denna fråga tilldrager sig ett särskildt intresse: MUSÄUS, som stundom af sina samtida anklagades för att sätta en naturlig teologi i st. f. den på uppenbarelsen grundade, och som kanske mer än någon annan egnat sin uppmärksamhet just åt det här behandlade problemet (bl. a. i en särskild skrift: *introductio in theologiam, qua de natura theologiæ naturalis et revelatæ . . . agitur* 1579. Jfr Kunze PRE ⁸ XIII sid. 575 f.). Å andra sidan har Reinhards framställning just genom den starka begränsningen vunnit en synnerlig klarhet och lättöfverskådlighet. I stort sedt gör den ock — på någon detaljgranskning hafva vi visserligen ej kunnat ingå — intrycket af noggrannhet och tillförlitlighet. Ett par små inadvertenser må dock påpekas. När R. (sid. 79) om Mosheim yttrar, att »man med rätta menat, att hos honom det bästa i pietismen återfinnes», strider detta ej blott mot den häfdvunna uppfattningen, utan står ock i sällsam motsägelse med Reinhards egen framställning i öfrigt, där det åter och åter påvisas, hurusom de varmare religiösa tankegångar, som äfven hos de äldre ortodoxe mångenstädes låta sig förnimmas, men som hos Buddeus under pietismens inflytande än starkare framträda, hos M. så godt som fullständigt saknas. På ett annat ställe (sid. 91), låter han samme Mosheim yttra, att »den helige Andes vittnesbörd ej kan bevisa skriftinnehållets sanning utan endast skriftens egenskap af organ för Guds nådeverkan.» Det är en tanke, som erinrar om den helt modärna visshetsläran, och som i grunden skulle betyda

ett genombrytande af det rådande intellektualistiska skemat. R., som med rätta finner denna anmärkning »sällsam» hos en eljes så inbiten intellektualist, sätter själf ett frågetecken vid sin tolkning och bifogar för säkerhets skull den latinska texten: »pontificii putant, nos testimonio sp. s. probare velle veritatem librorum divinorum, quum eo tautum divinitetem *dogmatum* probare velimus.» Här står, såsom man ser, ingenting om skriften såsom nådemedel, och den rätta tolkningen framgår i själfva verket af Reinhards egen framställning på de närmast följande sidorna (sid. 93 f. o. s. v.), där han påpekar, huru M., med sin förmedlande tendens och såsom ett äkta barn af sin tid, i försvaret för bibelordets sanning, klarhet o. s. v. med förkärlek inskränker beviset till de »frälsningsnödvändiga lärosatserna»: allt i skriften, som ej omedelbart betygar sig såsom sanning, är ej heller oundgängligt o. s. v. Något annat är det tydligen ej heller det anförda stället med sin motsättning: »librorum divinorum», »dogmatum» vill säga.

Af helt annorlunda komplicerad och svårtillgänglig art är det problem, som WEBER upptagit till behandling. I det han vill utreda »den protestantiska skolfilosofiens inflytande på den ortodoxt-lutherska dogmatiken, kommer hans arbete till sin ena sida att röra sig på ett område, som torde höra till de mest okända inom hela det mänskliga tänkandets historia. De ortodoxa teologerna känna vi dock alla åtminstone till namnen — om än ofta föga mera — men det skulle vara intressant att veta, hur många af oss minnas sig ens hafva hört talas om sådana en gång vidtberömda representanter för den samtida universitetsfilosofien som exempelvis GUTKE — »den protestantiska skolfilosofiens finaste hufvud» (Weber sid. 2) — SCHEIBLER, JACOB och CORNELIUS MARTINI o. s. v.? Hvarken i filosofiska eller teologiska uppslagsböcker återfinnas deras namn. Teologen betraktar dem såsom filosofer, filosofen såsom teologer — man kan ju knappt undra på, om filosofiens historia ej visar något synnerligt intresse för filosofer, som ej blott låta sig af teologerna förhållas utan själfva enträget betona, att filosofien ej vill och ej får vara något annat än teologiens tjänarinna, som blott har att åt den pretera det formella begrepps-material, denna för sina

ojämförligt högre uppgifter behöfver. Dock vore de helt visst ett bättre öde värda. Har Weber rätt, när han (sid. 170) betecknar LEIBNITZ såsom »den protestantiska skolfilosofiens störste son», kunna dess tidigare representanter svårligen vara filosofen helt likgiltiga. Och att de i teologiens historia hafva grundade anspråk att minnas, visar på ett öfvertygande sätt hela Webers utomordentligt skarpsinniga och rikhaltiga samt — såvidt vi kunna döma — mycket noggranna undersökning. Det är en intressant vaxelverkan mellan filosofi och teologi, han konstaterar. Den protestantiska skolfilosofien fullföljer väl i stort sedt den medeltida aristotelismens traditioner, men någon blott reparation är det dock ej. Träder man den närmare, märker man fastmer ett ganska energiskt arbete på att omgestalta de medeltida begreppsformerna, där i själfva verket också så mycket af medeltida katolskt innehåll ligger fördoldt, till en för den nya reformatoriska åskådningen bättre passande dräkt — Weber anser sig t. o. m. (sid. 101 m. fl. st.) kunna tala om en, visserligen hämmad, sträfvan efter »en ny metafysik». Men till tack för de impulser filosofien från teologien mottagit, har den ock gjort denna viktiga gentjänster.

Närmast naturligtvis i metodiskt hänseende. Under direkt inflytande af den af filosofien skarpt utarbetade distinktionen mellan teoretiska och praktiska vetenskaper och hvar deras metoder föranleddes den ortodoxa dogmatiken småningom till en omläggning af hela stoffets systematiska anordning. I stället för den »syntetiska» metoden — som, utgående från Gudsbegreppet såsom den högsta real- och kunskapsprincipen, därur söker deducera fram de olika trossatserna — hvilken de äldre ortodoxa dogmatikerna följa, träder hos de senare den af filosoferna för de praktiska vetenskaperna utarbetade »analytiska» metoden, som har sin egenart däri, att den, utgående från fastställandet af målet, frälsningen, och efter en betraktelse af människans genom syndafallet förorsakade nödtillstånd och frälsningsbehof, fattar såsom teologiens egentliga syfte att visa människa vägen till denna frälsning. Hur det hela är tänkt, ser man åskådligast i de allegoriska omklädnader, i hvilka metoden understundom framträder. Så ger t. ex. DANNHAUER sitt dogmatiska hufvud-

arbete titeln *Hodosophia christiana*: människan är en vandrare, vägen är lifvet, ljuset skriften, målet Gud, hemmet himmeln (Bosse i PRE^s IV s. 463). Än omtycktare är jämförelsen med medicinen: teologien är den andliga läkekonsten. Parallelen är ej, och visade sig ej håller, alldeles ofarlig — den för ovillkorligen tanken till katolicismens »medicinska» nådebegrepp (*gratia infusa*). Närmast är den dock, i sin anslutning till filosofiens vetenskapslära, *afsedd* blott att understryka teologiens karaktär af en rent praktisk vetenskap.

Värdet af hela denna nya metod är nu starkt omstridt. J. KAFTAN har (jfr Weber sid. 38) just däri velat se en återgång till den medeltida skolastikens betraktelsesätt. Denna uppfattning stöder sig dock på alltför otillräckliga iakttagelser. K. har ensidigt hakat sig fast vid den omständigheten, att den augustinskt-skolastiska formeln: *fruitio Dei* så ofta går igen i dessa analyticis bestämmande af det högsta målet. Nu visar emellertid en mera ingående betraktelse, att denna målbestämning i utförandet genomgående träder tillbaka för den rättfärdiggörande trons immanenta mål: *dit* är det i grunden teologien vill visa vägen. Håller man detta fast skall man svårligen — trots den oklarhet och osäkerhet, som öfverallt och särskildt i bestämmandet af de olika måltankarnas förhållande till hvarandra står kvar — kunna undgå att här verkligen med Weber finna en ansats (ej mer) till genombrytande af intellektualismen och ett återupptagande af Luthers ursprungliga intentioner, hans koncentrerande af allt kring den antropologiskt-soteriologiska frågan. Denna uppfattning bekräftas blott af den iakttagelsen, att den analytiska metoden vida mindre än i den lutherska förmått slå igenom i den reformerta teologien. Man är visserligen van att betrakta den ortodoxa lutherdomen såsom vida mer intellektualistisk än den samtida reformerta teologien. Man förbiser emellertid härvid — såsom Weber (sid. 40 ff.) förträffligt påpekar — att beto-
 nandet af den »praktiska kristendomen» i ock för sig på intet sätt innebär ett öfvervinnande af intellektualismen. Den afgörande frågan är här ej, hvilken sida af den subjektiva kristendomen, »läran» eller »lifvet», man starkast betonar, utan hur »uppenbarelsen» uppfattas. Så länge denna tänkes såsom en

summa uppenbarade lärosatser, hjälper det ej alls att flytta tonvikten från »credenda» till »agenda»: intellektualismen står där lika obruten kvar, ja, blir — äfven däri måste man gifva Weber (sid. 40) rätt — i senare fallet blott så mycket mera tryckande. Verkligt genombrytas låter den sig blott, där man i uppenbarelsen lärt sig sig se det ena stora *evangeliet* om syndernas förlåtelse för Kristi skull. I den enastående styrka, hvarmed Luther samlar sig kring detta ena, låg hans ojämförliga rikedom framför de öfriga reformatörerna. Äfven i hans kyrkas teologi kan väl denna insikt ofta synas nästan fullständigt undanskymd; dock lefver den ännu i den senare ortodoxiens arbete; ett af vittnesbörden härom finner man — hvem skulle trott det? — i den analytiska metodens historia. Och, öfverraskande nog: just den af Luther så föraktade filosofien framträder här såsom en bundsförvandt åt hans tankar!

Såsom ett vittnesbörd om, att den analytiska metodens genomförande inom dogmatiken haft mer än blott formell betydelse, kvarstår i alla händelser ett af dogmatikens mest bekanta »loci»: läran om »nådens ordning». Hos de äldre dogmatici hade de hithörande begreppen: *vocatio, illuminatio, conversio et regeneratio, unio mystica* och *renovatio* blott tillfälligtvis, oftast i afdelningen *de libero arbitrio* och *de predestinatione* blifvit vidrörda» (Schmid: *Ev. Luth. kyrkans dogmatik*, sv. öfvers. sid. 264) först hos den analytiska metodens representanter, från och med CALOVIUS, fixeras de närmare och samarbetas till ett sammanhängande helt. För dessa dogmatici innesluter egentligen detta lärostycke hela dogmatiken *in nuce*; hvad som föregår detsamma har i grunden blott karaktären af »praenotiones» — en intressant parallell erbjuder här vår svenska schartauanism. Det är därför ingen godtycklig begränsning, när Weber, i det han öfvergår från metodfrågan till att undersöka »skolfilosofiens *materiella* inflytande på den teologiska skolastiken» i hufvudsak — dock med talrika sidoblickar — inskränker sig till detta locus. Här är de senare ortodoxa dogmatikernas mest själfständiga arbete utfördt, här röjer sig därför ock tydligast deras styrka likaväl som deras svaghet. Man finner här å ena sidan ett öfverraskande rikt stoff af religionsspsykologiska iakttagelser nedlagdt och förvånas

öfver, huru mycket af Luthers ande dock alltjämt lefver kvar, men stötes å andra sidan mer än eljes, i dessa ömtåliga frågor, tillbaka af den skolastiska distinktionsifvern och ser för hvarje steg, hur, trots all vaksamhet och äfven uttryckligen uttalade varningar, med den gamla terminologien också mycket af gammalt medeltida tankeinhåll smyger sig in. På denna punkt är det därför också som kritiken af ortodoxien satt in — Webers framställning får genomgående karaktären af en antikritik utaf den af *Ritschl* och i utfördare och tillspetsad form af hans lärjunge *M. Koch* (se ofv.) representerade uppfattningen. Af denna motsättning har nog Weber stundom låtit sig frestas till att gå för långt i sin apologi — karaktäristiskt i detta hänseende är hans yttrande (sid. 109 not 2) om en i ortodoxiens historia beryktad afhandling af en magister BILEFELD, hvilken han eljes vill betrakta såsom en karikatyr af den ortodoxa läran, att »äfven i fråga om Bilefeld vore en vederläggning af den modärnt-metafysiska tolkningen ej omöjlig att prestera ('unerschwinglig')». Men det bestämda intrycket synes oss dock hans undersökning lämna kvar, att han ej blott har den ojämförligt grundligare kännedomen om stoffet utan ock i hufvudsak rätten på sin sida.

Hela framställningen kommer af sig själf att kretsa kring *ett*, i teologiens historia utomordentligt inflytelseriikt, filosofiskt begrepp: substansbegreppet. Hvilken stor roll detta: »substantia» spelat vid de trinitariska och kristologiska dogmernas utformning, är bekant, likaså hur det ödesdigra i detta begreppskemas gamla dilemma: substans eller accidens inom lutherdomen gör sig känd på en ny viktig punkt, inom den teologiska antropologien, i frågan om arfsynden (den flacianska striden). Men också inom den egentliga soteriologien gör sig dess inflytande öfverallt gällande. I det har till en början det katolska »hyperfysiska» nådebegreppet sitt förnämsta stöd: utgår man från substansbegreppet, smyger sig af sig själf den gamla terminologien, »*gratia infusa*» etc. in — hur mycket af innehållet följer med? Men till sist står bakom detta schema hela den grekiska världsbilden med dess bakom det tillfälliga, »accidentiella» hvilande abstrakta »vara». »Det uttyder», säger Weber (sid. 148) förträffligt, »den lefvande verkligheten så-

som 'vara' såsom 'bestånd'; dess korrelatbegrepp är ej blifvandet utan den inhärande accidensen — hur har det här gått att få plats för den lefvande historia, af hvilken lutherdomens ett och allt: rättfärdiggörelsen af tron lefver? Ritschls och Kochs svar på dessa frågor utfaller rent negativt. Hela den ortodoxa läran om frälsningstillignelsen behärskas enligt dem af en falsk metafysik och ett »hyperfysiskt», oetiskt nådebegrepp. Nåden verkar på magiskt sätt bakom medvetandet och låter så det religiöst-etiska lifvets personliga karaktär ej komma till sin rätt.

Det afgörande beviset härför fann Ritschl, som bekant, i läran om *unio mystica*. Och i själfva verket — håller man samman det gamla substansbegreppet: det bakom alla de konkreta egenskaperna hvilande, obestämda allmänna varat, med dessa dogmaticis tal om de gudomliga och mänskliga »substansernas förening» såsom frälsningsprocessens mål, ser det betänkligt ut; »hvarifrån denna hemlighetsfulla substansernas förening vid sidan af och ofvanför den etiska gemenskap, som kommer till stånd genom trons förtröstan på den gudomliga nåden» (Weber sid. 80)? Det smakar onekligen af platonisk metafysik och mystik. På denna punkt anser sig emellertid Weber kunna nästan fullständigt afvisa angreppet. Ej blott är vid »unio mystica» ett centralt religiöst intresse häftadt: det, som redan konkordieformeln i sin tredje artikel gett ett klassiskt uttryck, när den »förkastar» den läran, »att icke Gud själf utan Guds gåfvor allenast bo i de troende». Ej blott anknyter sig till samma lära i öfverraskande rikedom rent religiöst paränetiska tankar: den mystiska föreningens »finis» finner man i »den med detta lifvets nöd kämpande troendes förvissande om Guds nåd och bistånd» i de »troendes förening med hvarandra i tro och kärlek», i det sedliga ansvarsmedvetandets skärpande o. s. v. (Weber sid. 89, 91 o. s. v.). Utan det kan rent af sägas, att det närmare utförande, som läran om *unio mystica* särskildt i Giessenerteologernas, *Mentzer*, *Feuerborn* m. fl. (hvilka öfverhufvud hos Weber få en oväntadt hög hedersplats, jfr särsk. sid. 163 ff.) kristologi fått, utgår från ett direkt antimetafysiskt intresse. Satsen om substansernas förening är en medveten paradox, i hvilken man i trons innersta intresse

genombryter metafysikens distinktion mellan substans och accidens: Gud själf är i sina gärningar, det är hufvudtanken. Och hufvudargumentet *mot* denna lära hämtas fram just från denna metafysik, från den gudomliga substansens oändlighet och omätlighet (Weber sid. 97 f.). Och nu står denna punkt ej isolerad utan Giessenerteologiens tankegång har sitt vetenskapliga stöd i skolfilosofiens allmänna arbete på ett omgestaltande af substansbegreppet i konkretare och liffullare riktning.

Mera kompliceradt utfaller Webers omdöme i fråga om de öfriga punkterna i ordo salutis och om denna läras totalkaraktär. Att det katolska nådsbegreppet ännu mångenstädes spökar, därför är redan den visserligen ej *ofta* mötande definitionen af tron — så oluthersk som gärna möjligt — som en »habitus infusus» ett tillräckligt bevis (Weber sid. 145). Men den är långt ifrån det enda. Mäter man framställningen med Luthers ursprungliga förkunnelse, sådan vi nu förstå den, såsom måttstock, då ter sig lätt det hela såsom ett återfall i katolicism och skolastik. Men om man, såsom man är pliktig att göra, tillika jämför den med den tidigare *vetenskapliga* traditionen, blir bilden en helt annan. Vi kunna ej här i detalj utföra detta. Det må vara nog att peka på en särskild intressant punkt. Det gäller begreppet »vires»: nådes-krafter». Just detta tal om ingjutna »krafter» ter sig lätt såsom det afgörande beviset för, att här det katolska nådebegreppet råder. Nu söker emellertid Weber — och, såsom det förefaller oss, med framgång — uppvisa, att den allt mer betydande plats, detta begrepp får, är ett resultat af skolfilosofiens och dogmatikens gemensamma sträfvan att liksom »mobilisera» det liflösa substansbegreppet. Det ödesdigra alternativet: substans eller accidens synes direkt visa hän till denna lösning: kraftbegreppet är »det naturliga mellanbegreppet mellan de sig skenbart uteslutande leden», det »flyttar det objektiva varats, substansens stelhet öfver i det lefvande blifvandet» (Weber s. 150 f.). Men visserligen, verkligen öfvervunnet är substansbegreppet ej härmed, det är blott en likasom »uppmjukad» substans ej den verkligt personliga nåden, som träder i dess ställe. Sådantillvida går verkligen i kraftbegreppet »gratia infusa» igen.

Och i denna detalj afspeglar sig så synnerligen typiskt hela den ortodoxa dogmatikens dubbelkaraktär.

Webers betydelsefulla arbete lider tyvärr af ett dispositionsfel, som i hög grad försvårar läsningen. Utan någon föregående orientering kastar han läsaren — han tyckes hos honom förutsätta kunskapen om ett sitt tidigare arbete: *Die philosophische Scholastik des deutschen Protestantismus im Zeitalter der Orthodoxie*, Leipzig 1907 — midt in i skolfilosofiens allra subtilaste detaljfrågor och distinktioner. De två, tre första arken har man därför en känsla af att »hvarken hitta in eller ut». Men den läsare, som blott tålmodigt håller ut, får sin möda rikt belönad. Från skenbart rent skolastiska hårklyfverier föres han steg för steg närmare den protestantiska åskådningens centrum, tills han stannar inför dess kanske allra centralaste problem: konsekvenserna af Luthers nya nådebegrepp. De konsekvenserna äro ännu i dag långtifrån dragna till slut; än i dag brottas i Luthers egen kyrka hans nådetanke ofta förgäfves med de nästan outrotligt envisa resterna af katolicismens »*gratia infusa*». En viktig hjälp att få vår blick skärpt för vikten af att här söka föra arbetet till slut har Webers undersökning gifvit oss. Kanske lockar det någon att i större omfattning taga upp det problem, han på *en* punkt så förträffligt klarlagt, till en mera omfattande undersökning. Mycket återstår här ännu både för historikern och systematikern att göra.

E. Billing.

Svensk kyrkohistorisk bibliografi.

(Upprättad af Kristian Setterwall.)

1903—1906.

(Formatet är 8:o, där ej annat angifves)

336. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Utg. af *H. Lundström*. Årg. 4 (1903) IV + 320 + 156 s. 5 (1904) IV + 262 s. 6 (1905) IV + 313 s. 7 (1906) IV + 327 s. Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala.)
De första årg. rec. i *Teologisk Tidskr.* (Khvn) 1902—03. Ny Række. Bd. 4, s. 263—268 af *J. O. Anderson*; i *Norsk Teologisk Tidskr.* 1903, s. 294—296 af *A. Brandrud*.
337. **Acta ecclesiastica [1573—1579] apud Suecos tempore Johannis 3 regis Suetiae, Holmiae inchoata anno Christi 1573.** Efter handskrifter i Kungl. biblioteket och Uppsala universitetsbibliotek.
Historiska Handlingar. D. 20: N:o 2 (1905). Anteckningar från det sextonde seklet, s. 228—265.
338. **Acta Pontificum Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316—1536.** Bd 1. 1316—1378 (Det Avignonske Tidsrum). Udg. af *L. Moltzen*. Bekostet udgivet af den Hjelmsjerne-Rosencroneske Stiftelse. VIII + 383 + (1) s. Khvn, Gad 1904. Pr. 4 kr.
Rec. i *Nordisk Tidkr.* 1904, s. 681—686 af *J. Nielsen*; i *Göttingische gelehrte Anzeigen* 1905, s. 296—308 af *A. Brackmann*.
339. **Ahrenberg, Jac., Ett nytt uppslag i frågan om Åbo domkyrkas restauration. Med illustrationer.**
Finak Tidkr. 1903. T. 55, s. 188—199.
340. **Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan.** Utgifna af *Alg. Lindblom*. XV + (1) + 150 s. Sthlm, Norstedt (tr. i Uppsala) 1903. Pr. 2 kr. 50 öre.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen. 4: 2.
341. **Aktstycken rörande Abraham Achrenius, hans lefnadsförhållanden, verksamhet samt åsikter under tiden för hans tidigare prästerliga verksamhet jämte separationsperioden (1730—1742).** Medd. af *M. Ruuth*.
Finaka Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 251—289.
342. **Ambrosiani, S., Medeltida kyrklig byggnadskonst i Sverige. 60 s. Med illustrationer i texten.** Sthlm, Ljus 1904. Pris 1 kr.
343. **Anderson, W., Alvastra.**
Varden 1905. Aarg. 3, s. 289—291.

344. **Andres, N.**, Anteckningar af kyrkoherden Nicolaus Andres från åren 1561—1592. Efter en handskrift (E. 35) i Uppsala universitetsbibliotek. Historiska Handlingar. D. 20: N:o 2 (1905). Anteckningar från det sextonde seklet, s. 216—222.
345. **Annerstedt, Cl.**, Olaus Martini. Minnesteckning. Svenska Akademiens Handlingar ifrån år 1886. D. 18 (1904), s. 49—286.
346. **Annerstedt, Cl.**, Olof Rudbeck den äldre. Kort lefnadsteckning. 77 s. Sthlm, Norstedt 1905. Pr. 50 öre. Föreningen Heimdals folkskrifter. N:o 85.
347. **Arnell, E.**, Bidrag till biskop Hans Braaks lefnadsteckning. Akad. afh. [Uppsala.] XV + 135 s. + Textbilagor 55 s. Sthlm, Förf. 1904. Rec. i Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 242—248 af Hj. H[olmquist].
348. **Aulén, G.**, Ett och annat från H. Reuterdahls Lundatid. Ur hans brev-växling med C. F. af Wingård, K. F. Dahlgren, J. H. Thomander, Esaias Tegnér, J. P. Mynster och Chr. Molbeck. Kyrkohistorisk Årskr. 1905 (tr. 1906), s. 165—196.
349. **Beauchet, L.**, Loi d'Upland. 1: Livre de l'église. 2: Livre du roi. 3: Livre des successions. Nouvelle revue historique de droit français et étranger 1908. Année 27, s. 159—218, 306—326, 618—647.
350. **Beckett, Fr.**, Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke. Historisk Tidsskrift för Skåneland 1904. Bd 2, s. 77—96.
351. **Benzelstjerna-Engeström, L.**, Sprawa szlazka w roku 1707. Urywek z dziejów Karola XII. [Schlesiska frågan 1707. Ur Karl XII:s historia.] 27 s. Poznań 1904. Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Rocznik 80.
352. **Bergelin, E.**, Några religiösa dikter af en fången karolin. Kyrkohistorisk Årskr. 1908. Medd. och aktst., s. 75—84; 1905 (tr. 1906), s. 261—266.
353. **Berggren, P. G.**, Kalmar dominikanerkloster. Meddelanden från Kalmar läns fornminnef. 1904. [H.] 4, s. 1—19.
354. **Berggren, P. G.**, Kronobäcks kloster. Meddelanden från Kalmar läns fornminnef. 1904. [H.] 4, s. 20—84 + 1 pl.
355. **Berggren, P. G.**, Vårfrukapellet i Linköping. Meddelanden från Östergötlands fornminnef. 1906, s. 1—18 + 1 pl.
356. **Bergman, E.**, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. Kyrkohistorisk Årskr. 1903, s. 210—248.
357. **Bergroth, E.**, Suomen kirkko, sen kehitys, sen varikutus kansaan ja sen suhde valtioon. Vihot 2—12. S. 81—918. Porvoosa, W. Söderström 1902, 03. Rec. i Teologisk Tidsskr. (Helsingfors) 1904, s. 420—425 af J. Gummorus.
358. **Biaudet, H.**, Commendones legation till Danmark och Sverige 1661. Öfversikt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. 47. 1904—1905. N:o 11.
359. **Biaudet, H.**, Le Saint Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle. Études politiques, époque des relations non officielles 1570—1576. Akad. afh. [Helsingfors.] (1) + VII + 363 s. Paris, Plon 1906.
360. **Biaudet, H.**, Om finska studerande i Jesuitcollegier. Historiallinen Arkisto 1905. D. 19, s. 179—220 + (1) s.

361. **Bihlmeyer, H.**, Der hl. Ansgar, Benediktinermönch, Erzbisch. v. Hamburg-Bremen u. Apostel d. Nordens.
Stud. u. Mitt. a. d. Bened.- u. Cist.-Orden 1904. Th. 26, s. 184—172.
362. **Bildt, C.**, Christine de Suède et le conclave de Clément X (1669—1670). Ouvrage contenant trois gravures. (1) + X + 281 s. Paris, Plon 1906.
Rec. i Revue d'histoire diplomatique 1906, s. 629—632 af *A. Le Glay*.
363. **Blix, Fr.**, Om orgelns användning vid gudstjänsten.
Kult o. Konst 1906, s. 184—202.
364. **Blomqvist, J.**, Några drag, som visa, hur det religiösa lifvet tedde sig under 1850-talet och början af 1860-talet och särskildt i ett enskildt hem.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1906, s. 54—67. Med 3 portr.
365. **Brackmann, Alb.**, Papsturkunden des Nordens, Nord- und Mittel-Deutschlands. Zweiter Bericht der Wedekindschen Preisstiftung für deutsche Geschichte.
Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-hist. Klasse 1904, s. 94—138.
366. **Bratt, A.**, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk.
Kyrkohistorisk Årskr. 1906 (tr. 1906), s. 149—164.
367. **Broberg, J. E.**, Irsta kyrka.
Julbok för Västerås stift 1906, s. 46—59. Med 6 illustr.
368. **Busch, N.**, Fragmente eines Druckes der Oppenbaringe Sunte Birgitten in der Rigaschen Stadtbibliothek.
Sitzungsberichte d. Gesellschaft f. Geschichte u. Altertamsk. d. Ostseeprovinzen Russlands aus d. Jahre 1904 (tr. 1906), s. 107—108.
369. **Büttel, G. A.**, Gustav Adolfs Grab in der Ritterholmskirche zu Stockholm. 4:e verb. Aufl. 48 s. + 1 pl. Leipzig, A. Strauch 1906.
370. **Bååth, L. M.**, Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige. Akad. afh. [Uppsala.] XIII + (1) + 229 s. Sthlm 1906.
371. **Baerent, P.**, Die kirchlichen Zustände Livlands in der ersten Hälfte des 18 Jahrhunderts. Ein Vortrag.
Baltische Monatschrift 1903. Bd 56, s. 217—238.
372. **Cederbom, L. A.**, Jakob Serenius i opposition mot hattpartiet 1738—1766. Akad. afh. [Lund.] 137 + (3) s. Skara, Förf. 1904.
373. **Christiani, T.**, Bericht über Fredr. Westling, »Beitrag zur Kirchengeschichte Livlands 1621—1656».
Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft 1902 (tr. 1903), s. 33—52.
374. **Ekhoff, E.**, Tvänne nyupptäckta medeltida epitafier i den gamla dominikanerkyrkan i Sigtuna.
Forvännen 1906. Årg. 1, s. 20—48. Med 4 pl. och 8 fig.
375. **Eklund, J. A.**, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref.
Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 5—44.
376. **Eklund, J. A.**, Peter Wieselgren och Paulus Genberg.
Kyrklig Tidskr. 1903, s. 481—496.
377. **Eriksson, E. W.**, Enköpings kyrka jämte dess präster, klockare och organister samt berättelse om stadens kloster och hospital från äldre till närvarande tid. 108 s. Sthlm, Adolf Bonnier 1903. Pr. 1 kr. 25 öre.

378. **Fenger, L.**, Om Birgittinerkirkernes indretning i Vadstena, Maribo og Mariager. 1—2.
Nordisk Tidkr. 1904, s. 548—560, 607—628.
379. **Flavigny, C. de**, née Moitessier, Sainte Brigitte de Suède, sa vie, ses révélations et son oeuvre. Nouv. éd., revue et corr. XII + 643 s. Paris, Oudin 1906.
380. **Flodmark, J.**, Några anteckningar till S:ta Maria Magdalena kyrkas historia.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1904, s. 108—115 + 1 pl.
381. **Forsander, N.**, Några blad ur Augustana-Synodens historia 1848—1870.
Kyrkohistorisk Årskr. 1903, s. 203—209.
382. **Forsman, Aug.**, Från Strängnäs stifts bygder. Huddinge. 29 s. Sthlm 1906.
Sep. ur: »Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria.»
383. **Frölen, H.**, Munsö kyrka i Uppland.
Upplands fornminnesförenings Tidkr. 1902. H. 22, s. 428—436 + 8 planscher.
384. **Förteckning** på bidrag af A. N. Sundberg till Svensk Kyrkotidning, utgifven af E. G. Bring, A. N. Sundberg och W. Flensburg.
Kyrkohistorisk Årskr. 1905 (tr. 1906), s. 266—268.
385. **Förteckning** på kyrkor och kapell i Österbotten 1741. Medd. af *K. G. Leinberg*.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 3. 1902—08 (tr. 1904), s. 178—179.
386. **Gantzer, P.**, Ein Vorschlag der schwedischen Regierung zur Hebung der Universität Greifswald vom Jahre 1651.
Monatsblätter. Herausg. v. d. Gesellschaft f. Pommersche Geschichte u. Altertumsk. 1905, s. 117—128.
387. **Geete, R.**, Ett hittills okänt Katarina-officium.
Samlaren 1903 (tr. 1904). Årg. 24, s. 25—37.
388. **Gezelius, S.**, Reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarna.
Kyrkohistorisk Årskr. 1905 (tr. 1906), s. 215—254.
389. **Geijer, J. W.**, Wulflouska grafkapellet eller den s. k. Björnögraven vid Åby kyrka. Anteckningar.
Personhist. Tidskr. 1905. Årg. 7, s. 80—84.
390. **Grath, G. F.**, Svenska kyrkans brudvigsel, en historisk-liturgisk framställning. Akad. afh. (1) + 186 + (1) s. Uppsala, Förf. 1904.
Rec. i Kyrklig Tidkr. 1904, s. 456—457 af *O. Q[uensel]*.
391. **Grottenfelt, K.**, Några tillägg till prof. K. G. Leinbergs »Åbo stifts herdaminne» 1554—1640.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 3. 1902—08 (tr. 1904), s. 197—202.
392. **Grönkvist, H.**, Vadstena kloster.
Varden 1905. Aarg. 3, s. 225—234.
393. **Grönkvist, H.**, Till Riseberga.
Varden 1904. Aarg. 2, s. 22—26.
394. **Gummerus, J.**, Mikael Agricola, hänen elämänsä ja kirjallinen toimensa. 123 s. Jyväskylä 1903.
Elämäkertoja. 3.
Rec. i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1903, s. 428—424 af *K. Grottenfelt*.

395. **Gummerus, J., Mikael Agricola Suomens papiston kasvattajana.**
Teologisk Tidkr. (Helsingfors) 1908, s. 11—25.
396. **Hagström, K. A., Om forntida sockendräkter och bröllopsceremonier. Kulturbilder från Västra Vingåker.**
Svenska fornminnesföreningens Tidkr. 1908. Bd 12, s. 93—99.
397. **Hahr, A., Magnus Gabriel De la Gardie och Varnhems klosterkyrka.**
Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 157—173.
398. **Hall, Fr., Beiträge zur Geschichte der Cistercienser-Klöster in Schweden. 103 s. Bregenz, I. N. Teutsch 1903.**
Sonder-Abdruck aus der »Cist. Chronik«, Jahrg. 15.
Den svenska uppl. rec. i Kyrkohistorisk Årskr. 1908. Gransk. o. anmäl. s. 132—137 af H. Lundström.
399. **Hallström, C. A., Floda kyrka.**
Till hembygden. En julkänning till församlingarna i Strängnäs stift 1906. Årg. 3, s. 61—70. Med 7 illustr.
400. **Hamner, J. W., Ödekyrkorna på Gotländska landsbygden.**
Svenska Turistföreningens Årskr. 1908, s. 219—231.
401. **Handlingar på svenska rörande »Vårfrupanningen» till Vadstena klostrets byggnad och underhåll. Efter gamla handskrifter utgifna af R. Geete. S. 127—152. Sthlm 1906.**
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsöte 1906.
402. **Heden, H., Studier till Danmarks reformations historia från Fredrik Is död till slutet af grefvefejden. Akad. afh. IX + (1) + 69 s. Göteborg, Wettergren & Kerber 1903. Pr. 2 kr.**
Göteborgs Högskolas Årskr. 1908: 2.
Rec. i Hist. Tidkr. 1908 Öfv. o. gr., s. 51—58 af L. Stavenov.
403. **Helander, B. H., Suomen koulun uskonnonopetus ja valistus-suunta (noin v. 1750—1812). [Religionsundervisningen i Finlands skolor 1750—1812.] Akad. afh. [Helsingfors.] (1) + 93 s. Porvoosa, Söderström 1904.**
404. **Helander, J., Hedendom och kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete.**
Kyrkohistorisk Årskr. 1906 (tr. 1906), s. 5—26.
405. **Henriksson, Ad., Ett 600-års minne. [Funbo kyrka.]**
Upplands fornminnesföreningens Tidkr. 1902. H. 22, s. 392—406 + 2 planscher.
406. **Herlenius, M., »Predikare-Lena» eller »Hvita Jungfrun». Ett litet bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början.**
Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 174—184.
407. **Hildebrand, H., Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring. D. 3: H. 6. S. 801—1116 + (2) s. Sthlm, Norstedt 1903. Pr. 7 kr. (Se N:o 207.)**
Innehåller bl. a en skildring af gudstjänsten, »kyrkan och staten» och klostren.
408. **Hildebrand, H., Minne af Heliga Birgitta.**
Svenska Akademiens Handlingar ifrån 1886. D. 19 (1906), s. 57—833.
Rec. i Kyrklig Tidkr. 1906, s. 275—277 af M. J.
409. **Historik öfver svenska metodismen i Amerika från 1877 till 1903. Tillägg till andra uppl. af Minnen från mitt lif. V + 154 s. U. o. o. å. [1904].**
410. **History, The Cambridge modern. Planned by the late lord Acton.**

Edited by *A. W. Ward, G. W. Prothero, Stanley Leathes*. Vol. 2: The reformation. XXIV + (2) + 857 s. Cambridge 1903.

Kap. 17 förf. af *W. E. Collins* har till öfverskrift The Scandinavian North och omfattar s. 599—688.

411. **Hjorth, Rich.**, Skara stifts herdaminne 1871—1903. Ny följd. 200 + 7 s. Falköping 1904. (Omslaget tr. 1905.) Pr. 3 kr.
412. **Holm, A.**, Svenska kyrkan 1903—1904.
Teologisk Tidskr. (Khvn). Ny Række. Bd. 5, s. 401—416.
413. **Holm, A.**, Svenskt kyrkolif 1902, 1905—06.
Teologisk Tidskr. (Khvn). Ny Række. Bd 4, s. 311—319; 7, s. 408—408.
414. **Holm, C. P.**, Kyrkoherdar i Väsby pastorat. Anteckningar. 47 s. Engelholm, Förf. 1904.
415. **Holm, Eur.**, Joannes Elai Terserus. Hans insats i samtidens kyrkliga, vetenskapliga och politiska lif. 1. Terseri lif och verksamhet intill år 1659. Akad. afh. (1) + XV + 378 + (1) s. Lund, Gleerupska Universitetsbokhandeln 1906. Pr. 3 kr.
På omslaget står: Johannes Elai Terserus: Biografisk studie. Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 803—812 af *Hj. Holmquist*; i Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1906, s. 548—558 af *J. A. Cederberg*.
416. **Holmquist, Hj.**, D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Akad. afh. IX + 239 s. Uppsala, Förf. 1903. Pr. 3 kr.
417. **Holmquist, Hj.**, Emanuel Swedenborg som naturforskare och andeskådare.
Kyrklig Tidskr. 1904, s. 428—434.
418. **Hult, K.**, »Vår Daniel». [Daniel Buschovius.]
Julbok för Västerås stift 1906, s. 17—22 + 1 portr.
419. **H[öjer, T.]**, Ett bidrag till den svenska predikoverksamhetens historia under medeltiden.
Hist. Tidskr. 1906, s. 46—49.
420. **Höjer, T.**, Studier i Vadstena klosters och Birgittinordens historia intill midten af 1400-talet. Akad. afh. XXVII + 360 + (3) s. Uppsala, Almqvist & Wiksell 1905. Pr. 4 kr. (Se N:o 561.)
421. **Ignatius, K. E. F.**, Om kyrkoherden Thomas Pachalenius' högmålsprocess.
Historiallinen Arkisto 1903. D. 18, s. 222—235.
422. **Instruktion för sookenskolmästarne i Bjnf den 10 okt. 1806.** Medd. af *C. Wadstein*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 211—218.
423. **Jacobson, N.**, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska för- eningens årsmöte i Uppsala den 29/4 1903.)
Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 5—92.
424. **Jahresbericht, Theologischer, herausg. v. G. Krüger & W. Koehler.** Bd 22, 24, 25 (1904, 05). Berlin & Leipzig 1903, 1905—06.
Kirchengeschichte. Skandinavien: Bd 22, s. 456, 909—911; 24, s. 569—570, 648—650, 745—746; 25, s. 604, 700—701, 914—915.
425. **Janse, O.**, Medeltidsminnen från Östergötland. Med 100 bilder i ljus- tryck och autotypi efter förlagets originalfotografier. IV + 180 s. Sthlm, J. Cederquist 1906. Pr. 5 kr.
Äfven i Kyrkohistorisk Årsskr. 1907.

426. **Janse, O.**, Om Olofskult i Uppland.
Studier tillägnade Oscar Montelius 19 1/2 08 af Lärjungar. Sthlm, Norstedt. S. 156—164.
427. **Johansson, A.**, Västerås domkyrka. Vägledning för besökande. 33 s. + 1 pl. Västerås, Fahlgren 1905. Pr. 65 öre.
428. **Johansson, A.**, Konung Erik XIV:s graf i Västerås domkyrka.
Julbok för Västerås stift 1906, s. 38—45. Med 2 illustr.
- 428 1/2. **Jörlander, Efr.**, Ur Ulricehamns kyrkoarkiv. Anteckningar. (4) + 196 s. Ulricehamn, Kjellerström 1906. Pr. 1 kr.
429. **Kardell, S. J.**, Om gamla jämtländska och härjedalska bröllops- och grafkväden. Föredrag vid Jämtlands läns fornminnesf. Årssammankomst den 17 mars 1906.
Jämtlands läns fornminnesf. Tidkr. 1906. Bd 4, s. 8—16.
430. **Karlsson, K. H.**, Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara 1449—1475.
Kyrkohistorisk Årskr. 1906 (tr. 1906), s. 27—31.
431. **Kastman, C.**, Hakvin Spegel, hans lefnad berättad för svenska folket. 104 s. Sthlm, Norstedt 1905. Pr. 1 kr.
Svenskt Folkbibliotek. 3: 9.
432. **Kastman, C.**, Jesper Svedberg. Hans lefnad berättad för svenska folket. 104 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt 1904. Pr. 1 kr.
Svenskt Folkbibliotek. 3: 4.
433. **Kirke-leksikon** for Norden. Udg. af *Fr. Nielsen*. H. 30—48. Bd 2. S. 513—916 + XXII + (2) s. 3. 480 s. Aarhus, Albert Bayers Forlag. Pris 85 öre häftet.
434. **Kjellberg, C. M.**, Uppsala domkyrka. Vägledning för besökande. 66 s. + 1 plankarta. Uppsala, Schultz 1903. Pr. 1 kr.
435. **Klockarelag, Åbo**, och fragment af en svensk gillestadga. Efter gamla handskrifter utgifna af *R. Geete*. S. 55—71. Sthlm 1903.
Bilaga till Svenska Fornskrift-Sällskapets Årsmöte 1908.
436. **Kolmodin, A.**, Sverige och hednamiissionen under 19:de seklet. Med illustr. 103 s. Sthlm, Evangeliska Fosterl.-Stift. förlag 1904. Pr. 1 kr.
Särtr. ur *Warnock, G.*, De protestantiska missionernas historia.
437. **Krogh-Tonning, K.**, Hugo Grotius u. d. relig. Bewegung im Protestantismus sein. Zeit. 102 s. Köln, Bachem 1904.
Vereinschr. d. Görres-Ges. f. 1904. 2.
438. **Leinberg, K. G.**, Åbo stifts herdaminne 1554—1640. VIII + 315 s. Helsingfors, J. Gummerus 1903. Pr. 5 m.
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 5.
Rec. i Teologisk Tidkr. (Helsingfors) 1903, s. 421—422 af *K. Grotenfelt*.
439. **Leinberg, K. G.**, Samfundet pro Fide et Christianismo och dess finska medlemmar.
Skrifter utg. af Sv. Litteratursällskapet i Finland. 73. Föhandlingar och uppsatser. 19. 1906 (tr. 1906), s. 237—243.
440. **Leinberg, K. G.**, Några tillägg till uppsatsen »Om finska studerande i Jesuitkollegier» i Historiallinen Arkisto 11.
Historiallinen Arkisto 1908. D. 18, s. 362—373.
441. **Levin, H.**, Bidrag till Visby stifts historia. 2. Visby stift under Spegels ledning. (Se N:o 244.)
Kyrkohistorisk Årskr. 1903, s. 276—320; 1904, s. 117—156.

442. **Levin, H.**, Munkväsendet och dess betydelse för vårt lands odling.
Läsning för svenska folket 1904, s. 161—178, 241—268.
443. **Lindbæk, J., og Stemann, G.**, De danske Helligaandsklostre. Fremstilling og Aktstykker. Udgivet med Understøttelse af Carlsbergfondet. (7) + 221 + 244 + XXXVI s. Khvn, Gad 1906. Pr. 6 kr.
- Rec. i Kirkehistoriske Samlinger. 5:e Række. Bd 3, s. 587—588 af *H. F. R[ördam]*.
444. **Lindfors, A. O.**, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor. Med planscher.
Kyrkohistorisk Årskr. 1908, s. 93—106.
445. **Lindström-Saxon, J.**, Jämtlands läns kyrkor i ord och bild. 82 s. Sthlm, Alb. Bonnier (tr. i Östersund) 1904. Pr. 1 kr. 50 öre.
446. **Lithberg, N.**, Bröllopseder på Gotthland.
Fataburen 1906. s. 65—92. Med 5 fig.
447. **Lundblad, G. T.**, Skara domkyrka.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1906, s. 17—29. Med 8 illustr.
448. **Lundin, C. Fr.**, Olavus Petri och Laurentius Andreæ tecknad för svenska folket. 80 s. Sthlm, Norstedt 1903. Pr. 75 öre.
Svenskt Folkbibliotek. 3: 2.
449. **L[un]d[ström], [H.]**, E. J. Almquists »curriculum vitæ».
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 255—261.
450. **[Lundström, H.]**, Martin Aschanens' på 1640-talet till riksarkivet öfverlämnade samling böcker och handskrifter.
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 261—266.
451. **Lundström, H.**, Bidrag till konfirmationens historia i Sverige.
Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen tillägnade domprosten C. A. Torén på hans nittioårsdag af forne och nuvarande lärare vid teologiska fakulteten i Uppsala. Uppsala, Schultz 1908. S. 98—109.
452. **Lundström, H.**, Sven Bælter, vår första svenske kulthistoriker.
Kult o. Konst 1906, s. 81—90. Med portr.
453. **Lundström, H.**, Västerås-biskopen Ol. Stephani Bellinus' böneskrift till Karl IX.
Kyrkohistorisk Årskr. 1905 (tr. 1906), s. 255—259.
454. **L[un]d[ström], H.**, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595.
Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 185—208.
455. **Lundström, H.**, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärsvaghet.
Kyrkohistorisk Årskr. 1905 (tr. 1906), s. 197—214.
456. **Lundström, H.**, Prästerskapets postulater i Örebro den 16 jan. 1611.
Kyrkohistorisk Årskr. 1905 (tr. 1906), s. 259—260.
457. **Lundström, H.**, Skisser och kritiker. En samling kyrkohistoriska uppsatser och föredrag. (3) + 335 s. Sthlm, Norstedt 1903. Pr. 4 kr. 50 öre.

Innehåller följande uppsatser: Girolamo Savonarola — ett sekularminne. — Ett öfver-skattadt kyrkohistoriskt fynd. — Grundades verkligen det första klostret på Nilsön Tabenne? — Hvilka äro våra äldsta domkapitel? — Har Sveriges förste evangeliske ärkebiskop i sin ungdom under Luthers ledning studerat i Tyskland? — Om det s. k. vederdöparefotoget under Gustaf I:s regering. — När utkom Luthers lilla katekes första gången på svenska? — Om de sannolika förklaringsrunderna därtill, att konkordiaformeln icke förekommer i Uppsala mötes förhandlingar af år 1593. — Till frågan om den s. k. successio apostolica inom svenska kyrkan. — Ur våra äldre

- prästmötens historia med särskild hänsyn till Uppsala ärkestift. — Bidrag till präst-edens historia i Sverige. — Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. — Ett och annat om svenskarne i ryska fångenskapen 1709—21. — Karl XII — Messias, ett nytt bidrag till de kilistiska rörelsernas historia. — Intriger vid kanslersvalet i Uppsala 1747. — Om Kalvins förhållande till Gustaf I och hans äldste son. — Haucks Kirchengeschichte Deutschlands. — Granskning af en skrift om Göteborgs stift under 1700-talet. — Hj. Nordins afhandling om de ekle-siastiska deputationerna under Fredrik I:s regering. — A. Hacklins afhandling om Olavus Laurelius. — Skrifter om och af Olaus Petri.
De flesta af dessa uppsatser hafva förut varit införda i Kyrkohistorisk Årsskrift.
458. **Lundström, H.**, Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa. Föredrag i Stockholms prästsällskap den 8 oktober 1906.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 113—129.
459. **Lundström, H.**, Ett officiellt utlåtande om svenska kyrkans s. k. successio apostolica.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 266—268.
460. **Läffler, L. Fr.**, Bidrag till vår medeltida personhistoria. 4. Johaunes Swarteprest. 5. Gammal Kiärleek rostas intet.
Personhistorisk Tidkr. 1905, s. 45—60 med 3 pl.
461. **Läroåskådning**, De tidigare svenska pietisternas, enligt deras egen fram-ställning. Medd. af *H. Lundström*.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908. Medd. och aktst., s. 1—76.
462. **Lönroth, C.**, Grafminnan i Tyresö kyrka.
Till hembygden. En julkälsning till församlingarna i Strängnäs stift 1906. Årg. 3, s. 82—98. Med 8 illustr.
463. **Manuale Lincopense, Breviarium Scarense, Manuale Aboense.** Katho-lische Ritualbücher Schwedens und Finnlands im Mittelalter. Mit Einlei-tung und Erläuterungen herausgegeben von *J. Freisen*. VI + LXXIII + 260 s. Paderborn 1904.
Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1904, s. 234—239 af *H. L(un)d(st)r(ö)m*; i Kyrklig Tidkr. 1904, s. 456—467 af *O. Q(u)ensel*.
464. **Martin, J.**, L'église et l'état en Suède au moyen âge (des origines à l'union de Calmar).
Revue des questions historiques 1905. T. 77, s. 54—83.
465. **Martin, J.**, Gustave Vasa et la réforme en Suède. Essai historique. XXX + 512 + IV s. Paris, A. Fontemoing 1906.
466. **Matrikel**, Uppsala Universitets. På uppdrag af universitetets rektor utg. af *Aks. Andersson*. H. 4. 1665—1680. (1) s. + s. 189—268. Uppsala.
Uppsala Universitets Årsskrift 1904. Progr. 1.
467. **Medlemmar**, Kalmar nations i Uppsala, 1663—1903. (Tryckt som manuskript). 54 s. Uppsala 1904.
468. **Melander, K. F.**, Zur Greifswalder Universitetsgeschichte.
Pommersche Jahrbücher 1906. Bd 7, s. 89—109.
469. **Meyer, E.**, En teologisk strid under frihetstiden.
Kyrkohistorisk Årsskr. 1908, s. 249—275.
470. **Modin, E.**, Olofamässan.
Norrländ. Småskrifter utg. af Norrländska Studenters Folkbildningf. 1906. N:o 1, s. 1—26.
471. **Molér, W.**, Album scholæ Arosiensis 1618—1650. Progr. (2) + 70 s. 4:o. Västerås 1905.
472. **Murenius, Boëtius**, Acta Visitatoria. 1—2: 1637—1666. 384 s. Borgå 1905, 06.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets Handlingar. 6.

473. **Neovius, Ad.**, *Chronographia Scandinaviæ*. [H. 2.] S. 49—146. 4:o. Helsingisså 1906. (Se N:o 263.)
Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar. 4: 2.
474. **N[ordberg], J. A.**, *Om Neder-Luleå kyrka. Ur gamla papper.* 30 s. + 2 pl. Luleå, L. Ruuth 1905. Pr. 40 öre.
475. **Nordmann, P.**, *Ett blad ur Johannes Terseri historia.*
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland. 68. Förhandlingar och uppsatser. 18. 1904 (tr. 1906), s. 62—72.
476. **Norelius, E.**, *Historiska dokument med nödiga förklaringar.*
The Augustana Theological Quarterly 1908. Årg. 8.
Innehåller åtskilliga bref från L. P. Esbjörn till T. N. Hasselquist. Brefven lämna en inblick i den svensk-lutheriska kyrkans förhållanden i Amerika under 1860-talet.
477. **Norén, R.**, *Om betydelsen af kulthistoriska forskningar och studier.*
Kult o. Konst 1906, s. 48—59.
478. **Norlind, T.**, *Musiken vid svenska skolor under 1600-talet.*
Kult o. Konst 1906, s. 91—104.
479. *Ordning vid abbedisseval i Vadstena kloster. Efter en Upsalahandskrift utgifven af R. Geete.* S. 75—105. Sthlm 1904.
Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1904. Bilaga.
480. *Ordning vid val af confessor generalis i Vadstena kloster. Efter en Upsalahandskrift utg. af R. Geete.* S. 107—124. Sthlm 1905.
Svenska Fornskriftsällskapets allmänna årsmöte 1905. Bilaga.
481. **Pajula, J. S.**, *Sverige och Finland i arkivet i Herrnhut.* 11 s. Tavastehus 1903.
482. **Palander, G.**, *Daniel Jusleniuksen Johannes Gezelius nuorimmalle kirjoittamia kirjeitä.*
Historiallinen Arkisto 1908. D. 18, s. 236—244.
483. **Palmén, E. G.**, *Anders Chydenius.* 175 + (1) s. Helsingfors, Folkupplysningssällskapets förlag 1903. Pr. 2 m.
484. **Paulinus Gothus, Laurentius**, *Dagboksanteckningar 1608—1613. Medd. af [H.] L[un]d[ström].*
Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 186—226.
485. **Pehrsson, P.**, *De till Sverige inflyttade vallonernas religiösa förhållanden. En studie öfver svenskt församlingslif och religionslagstiftning på 1600-talet.* 203 + (1) s. Österby bruk, Förf. (tr. i Uppsala) 1905. Pr. 5 kr.
Rec. i Bibelforskaren 1906, s. 408—411 af E. M. R.
486. **Pietilä, A. J.**, *Piirteitä pohjoisen ja keskisen Pohjanmaan kirkollisista ja semakunnallisista oloista noin vuodesta 1650 vuoteen 1721.*
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 3. 1902—08 (tr. 1904), s. 64—115.
487. **Quensel, O.**, *Några drag af svenskt gudstjänstlif på 1600-talet.*
Kyrklig Tidskr. 1906, s. 539—546.
488. **Quensel, O.**, *En inblick i svenskt församlingslif från år 1600.*
Kyrklig Tidskr. 1906, s. 347—354.
489. **Reuterdaahl, H.**, *Ur Henrik Reuterdaahls bref till Christian Molbech. Utg. af L. Weibull.*
Historisk Tidskr. för Skåneland 1905. Bd 2, s. 217—255.

490. **Rodhe, E.**, Jakob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping. Akad. afh. X + 233 + (2) s. Lund 1905.
Rec. i Hist. Tidskr. 1906. Öfv. o. gr., s. 45—47 af *G. Walk.*
491. **Rodhe, E.**, De svenska bibelsällskapens uppkomst. 1—5.
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 185—170.
492. **Romson, J.**, Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning.
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 190—184.
493. **Roosval, J.**, Om altarskåp i svenska kyrkor och museer ur mästern Jan Bormans verkstad i Bryssel. (8) + 75 + (4) s. + 51 pl. 4:o. Sthlm, Nordiska bokh. 1904. Pr. 5 kr.
Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. 13.
494. **Roosval, J.**, Den gamla altartaflan i Uppsala domkyrka.
Svenska Slöjdföreningens Tidskr. 1906. Kvart. 1, s. 1—10. Med 8 fig.
495. **Roosval, J.**, Die St. Georgs-Gruppe der Stockholmer Nikolaikirche im Historischen Museum zu Stockholm.
Jahrbuch der Königlich Preussischen Kunstaammlungen 1906. Bd 27, s. 106—117 + 1 pl. o. 7 Abb.
496. **Roosval, J.**, Sankt Göran på Åland.
Kult o. Konst 1906, s. 21—24.
497. **Roosval, J.**, Hvem har skulpterat S. Göran och draken?
Studier tillägnade Henrik Schüek (1905), s. 166—178.
498. **Roosval, J.**, Två antisemitiska monument i Uppsala domkyrka.
Kult o. Konst 1906, s. 174—188.
499. **Roosval, J.**, Torbiörn Tidemansons rim om den store Örjanen och andra bidrag till detta monuments historia under 1500- och 1600-talen.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1906, s. 56—68. Med 2 illustr.
500. **Roosval, J.**, Studier rörande Storkyrkans Sankt Jöransgrupp.
Meddelanden från Nordiska Museet 1901 (tr. 1908), s. 209—223.
501. **Rudbeck, O.**, Bref af Olof Rudbeck d. ä. rörande Uppsala universitet. Utgifna med inledning af *Cl. Annerstedt*. [H.] 3. 1681—1683. S. CXXXI—CLXXXVI + s. 183—310. [H.] 4. 1686—1702. (1) s. + s. CLXXXVII—CCLXXXV + s. 311—390. Uppsala, Akademiska bokh. 1905. Pr. för hvarje häfte 3 kr.
Uppsala universitetets Årskr. 1906. Progr.
502. **Ruuth, M.**, Abraham Achrenius ajan merkki ajoiltaan. Edellinen osa. Akad. afh. [Helsingfors.] XV + 250 s. Wiipuri 1905.
503. **Rydbeck, O.**, Ålen och lejonen i Stockholms Storkyrka.
Fataburen 1906, s. 171—178. Med 6 fig.
504. **Rydberg, Alex.**, Peter Murbecks verksamhet i Skåne. Akad. afh. X + 285 + 90 s. + 1 portr. Lund, Gleerupska Universitetab. 1904. Pr. 3 kr.
Rec. i Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 289—242 af *O. Ahnfelt*; i Kirkehistoriske Samlinger. Femte Række. Bd 2, s. 596—597 af *H. F. R[ör]dam*; i Kyrklig Tidskr. 1906, s. 572—576 af *J. Sjöholm*.
505. **Rydberg, Alex.**, Ur Peter Murbecks predikningar och tal.
Kyrkohistorisk Årskr. 1904, s. 206—210.
506. **Rydin, K.**, Tiondegifvare och tiondetagare i Sverige. Några drag ur prästafönings historia jämte hänvisning på ett reformförslag. Föredrag uti sällskapet Idu i Stockholm den 5 maj 1906. 47 s. Sthlm, P. Palmquist 1906. Pr. 75 öre.

507. **Råbergh, H.**, Blad ur de förgättnas historia. (Föredrag vid kyrkohistoriska samfundets årsmöte d. 19 jan. 1903.)
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1903, s. 82—96.
508. **Råbergh, H.**, Separatisten Kaptan Adam Brunov och hans meningfränder.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1906), s. 330—341.
509. **Råbergh, H.**, Den evangeliskt-lutherska kyrkostyrelsens förhållande till de grekiska församlingarna i Karelen efter stora ofredens slut 1721 till 1809 års fredsslut i Fredrikshamn.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll och meddelanden. 2. 1898—1902 (tr. 1904), s. 64—74.
510. **Råbergh, H.**, Om konfirmationens införande i den finska kyrkan. (Meddeladt å sammanträdet d. 3 mars 1903.)
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1902—08 (tr. 1904), s. 64—68.
511. **Råbergh, H.**, En sedebild ifrån 17:de århundradets senare hälft.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll och meddelanden. 2. 1898—1902 (tr. 1904), s. 37—43.
512. **Råbergh, H.**, Tidsbilder från 1741—43 års krig.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll och meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1906), s. 341—363.
513. **Råbergh, H.**, Ur biskopsvalens i Borgå stift historia under 18:de århundradet.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1906), s. 322—330.
514. **Råbergh, H.**, Om vidskepelsen under förra delen af 18:de århundradet i Borgå stift.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1906), s. 318—322.
515. **Saint-Siège, Le, et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle.** Notes et documents recueillis et résumés par *H. Biaudet*. 1. Origines et période des relations non officielles 1570—1576. [Åfven med finsk titel.] XVI + 264 + (2) s. Paris, Plon 1906.
- 515 ¹/₂. **Biaudet, H.**, Le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du 16e siècle. Études politiques, époque des relations non officielles 1570—1576. Akad. afh. [Helsingfors.] I + VII + 363 s. Paris, Plon 1906.
516. **Sakramenter, Våra, i katolsk dräkt eller K. Johan III:s liturgi jämte inledning och noter samt redogörelse för dopceremoniet i den katolska kyrkan.** Utg. af *A. L. Nordström* (Verax). (4) + 18 + LXIII + 16 + 10 + (1) s. 4:o. Sthlm, Björck & Börjesson (tr. i Växiö) 1904. Pr. 2 kr. 25 öre.
Rec. i Kyrklig Tidskr. 1904, s. 472—474 af *O. Quensel*.
517. **S[amuelsson], V.**, Johannes Rudbeckius. En tids- och karaktärsbild från forna dagar.
Läsning för svenska folket 1906, s. 186—169.
518. **Sandelin, L. H.**, Bidrag till kännedomen af separatismen i mellersta Österbotten på 1700-talet. (Meddeladt d. 2 febr. 1903.)
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 8. 1902—08 (tr. 1904), s. 116—125.
519. **Schauman, G.**, Anders Chydenius såsom predikant och homiletisk skriftställare.
Teologisk Tidskr. (Helsingfors) 1906, s. 142—155, 233—244.

520. **Schmidt, H. G.**, Die konvention von Altranstedt vom 22. August 1707. Festschrift zu 200-Jahr-Feier. 29 s. + 1 pl. Leipzig, A. Strauch 1906.
521. **Schubert, H. v.**, Feiern wir Gustav Adolf mit Recht als evangelischen Glaubenshelden? 26 s. Halle a S. 1904.
Schriften für das deutsche Volk herausg. v. Verein f. Reformationgeschichte.
522. **Schück, H.**, Nordisk folketro och fornordisk religion. 25 s. Sthlm, Alb. Bonnier 1905. Pr. 25 öre.
Studentföreningen Verdandis småskrifter. 184.
523. **Schulte, Al.**, Die Fugger in Rom 1495—1523. Mit Studien zur Geschichte des kirchlichen Finanzwesens jener Zeit. Bd 1: Darstellung. XI + 308 s. + 1 portr. 2: Urkunden. XI + 247 s. + 2 pl. Leipzig, Duncker & Humblot 1904.
Innehåller en hel del upplyningar om afstahandeln i Sverige.
524. **Schybergson, M. G.**, Olof Rudbeck d. ä:s verksamhet såsom universitetsman tecknad af Claes Annerstedt.
Finak Tidkr. 1905. T. 59, s. 261—268.
525. **Setterwall, K.**, Svensk kyrkohistorisk bibliografi. 1900—1902.
Kyrkohistorisk Årskr. 1903. Medd. och aktst., s. 138—150. 25 separatexemplar.
526. **Siljestränd, K. K.**, Sköfde skola i äldre tider till 1700-talets slut, hufvudsakligen efter handlingar och anteckningar i läroverkets arkiv. Läroverksprogr. 17 s. 4:o. Sköfde 1905.
527. **Simolin, A.**, Drag ur prästgårds lif i Finland under 16:de o. 17:de seklen.
Teologisk Tidkr. (Helsingfors) 1906, s. 441—456, 536—548.
528. **Sjögren, W.**, De fornsvenska kyrkobalkarna.
Tidskrift för Retsvidenskab 1904. Årg. 17, s. 125—176.
529. **Sjöholm, J.**, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835.
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 227—264.
530. **Sjöström, C.**, Skånska nationen 1833—1889. Biografiska och genealogiska anteckningar. VIII + 545 s. Lund, Förf. 1904. Pr. 15 kr.
531. **Skara domkapitel till Axel Oxenstierna den 8 sept. 1651.** Medd. af [H.] L[un]d[ström].
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 171—172.
532. **Skriftväxling** angående den grekisk-ortodoxa kyrkan i Östra Finland på 1700-talet. Medd. af *K. G. Leinberg*.
Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1908—1904 (tr. 1906), s. 353—360.
533. **Steinberger, L.**, Die Jesuiten und die Friedensfrage in der Zeit vom Prager Frieden bis zum Nürnberger Friedensexekutionshauptrezess 1635—1650. XXIII + 215 s. Freiburg, Herder 1906.
Studien u. Darstellungen aus dem Gebiete der Geschichte, herausg. v. *H. Grauert* Bd 5: H. 2, 3.
534. **Stenhammar, Christ.**, Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och vänner i hemorten. D. 2. Under konung Carl XIV Johans sista riksdag 1840—41. VII + 269 s. 3: Under konung Oscar I:s tre första riksdagar 1844—45, 1847—48, 1850—51. VIII + 368 s. Utg. af *E. H. Th. Stenhammar*. D. 2. Uppsala, Sohultz (tr. i Gelle). Pr. 2 kr. 50 öre. 3. Linköping, Sahlströms bokh. Pr. 3 kr. 75 öre. Båda del. utg. 1903. (Se N:o 306.)
Rec. i Hist. Tidkr. 1903. Öfv. o. gr., s. 79—88 af *S. Clason*; i Bibelforskaren 1904, s. 85 af *J. T. D-g*.

535. **Stjernkrantz, K.**, Esaias Tegnér. Biskopsvalet och stiftsstyrelsen från Lund. En framställning baserad på hittills otröckta källor. Akad. afh. 97 s. Lund, Lindstedts Univ. bokh. 1906. Pr. 2 kr.
536. **Swebblin, O.**, Till Erik Benzelius d. ä. och Haqvín Spegel angående bibelöfversättning och psalmbok. Medd. af [*H. Lundström*].
Kyrkohistorisk Årskr. 1906, s. 179—186.
537. **Svensson, O.**, Hamnerdals kyrka och församling m. m. Strödda anteckningar. 66 s. Mo, Hamnerdal, Utgiv. (tr. i Östersund) 1904.
538. **Synodalakter**, Svenska, efter 1500-talets ingång. Samlade och utgifna af *H. Lundström*. H. 1—4. 368 s. Sthlm, Norstedt 1903—06. [Tr. i Uppsala.] Pr. 2 kr. häftet.
Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska föreningen. 2: 3.
539. **Synodalia, Lundensia**. 1646—1663. Utg. af *C. G. Weibull*.
Hist. Tidkr. för Skåneland 1906. Bd. 2, s. 294—331.
540. **Söderberg, E. N.**, Några drag ur den kristna psalmens historia. 1—3. Läsming för svenska folket 1908, s. 81—89, 216—230; 1904, s. 64—78.
541. **Södersten, H.**, Askersunds landsförsamlings kyrka.
Till hembygden. En juldäning till församlingarna i Strängnäs stift 1906. Årg. 8, s. 70—82. Med 7 illustr.
542. **Söderström, C. W.**, Elfdalens kyrka och Evertsbjergs kapell.
Julbok för Västerås stift 1906, s. 60—73. Med 4 illustr.
543. **Thulin, Gabr.**, Redogörelse för de ecklesiastiska boställena i Gefleborgs län. Efter nådigt uppdrag utarbetad. LXII + 472 + (2) s. + 13 tabeller. [D.] 2. Västerorrlands län. LXXII + 547 s. 4:o. Sthlm 1904, 1906.
544. **Ur vatikanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek**. Medd. af *H. Huld*. 1. Protest mot en disputations anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.
Kyrkohistorisk Årskr. 1908. Medd. och aktst., s. 85—88; 1904, s. 208—205.
545. **Urkundsbok, Lunds ärkestifts**. Utgifven af *L. Weibull*. På bekostnad af Lunds domkyrka. Bd 3: H. 3. [1451—60.] S. 345—449 + (1) s. 4:o. Lund, Lindstedts Univ. bokh. 1904. Pr. 5 kr.
Monumenta Scanice Historica. Diplomatarium diocesis Lundensia.
546. **Utdrag ur Åbo stads dombok 1638**. Utg. af *Alb. Hästesko*. 390 s. Helsingfors 1905.
Bidrag till Åbo stads historia utg. på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 1: 12.
547. **Wahlflak, J.**, Strängnäs domkyrka och dess minnen. 23 s. Sthlm 1904.
548. **Wahlström, L.**, Den heliga Birgitta. 52 + (1) s. Sthlm, Norstedt 1905. Pr. 40 öre.
Föreningen Heimdals folkskrifter. N:o 86.
549. **Wallén, O. A.**, Tidsbilder från Järfö. 102 + (2) s. + 3 pl. + 4 portr. Järfö, Förf. 1903. [Tr. i Sthlm.] Pr. 1 kr. 50 öre.
550. **Wegener, Ph.**, Zur Geschichte des Gymnasiums zu Greifswald. T. 2: Eine Schulreform an der grossen Stadtschule in Greifswald auf Grund der Denkschrift des Rektors Mag. Warneknos. Progr. 35 s. Greifswald 1905.
551. **Weibull, L.**, Ärkebiskop Birgers gudstjenststiftelse i kryptkyrkan i Lund.
Hist. Tidkr. för Skåneland 1906. Bd 2, s. 278—293.

552. **Weibull, L.**, Den helige Görän och draken. En legend och ett bildverk. Samfundet S:t Eriks Årsbok 1903. s. 78—81.
553. **Weibull, L.**, Studier i Lunds domkyrkas historia. 103 + (1) s. + 1 pl. o. illustrationer i texten. Lund. Hist. Tidskr. för Skåneland. 1906: H. 2—3.
554. **Vennola, J. H.**, Suomen kirkon irtaimiston anastuksesta uskonpuhdistuksen aikana. Joukahainen, album utgiv. af Österbottniska afdeln. 1904. D. 12, s. 150—173.
555. **Verksamhet, Evangeliska fosterlandsstiftelsens 50-åriga. 1856—1906.** En minneskrift utg. af stiftelsens styrelse. (4) + 236 s. + 2 kartor. Sthlm, Fosterlandsstift. 1906. Pr. 2 kr.
556. **Wermcrantz, E.**, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. 1681—1724. 1—6. Kyrkohistorisk Årsskr. 1903, s. 109—202; 1904, s. 45—116; 1905 (tr. 1906), s. 32—148; 1906, s. 34—112. Äfven såsom bok. XV + 360 s. Lund, C. W. K. Gleerup 1906. Pr. 3 kr. 75 öre.
557. **Westling, F.**, Beiträge zur Kirchengeschichte Livlands von 1656—1710. Übers. v. T. *Christiani*. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Bd 21: H. 1. 148 s. Jurjew (Dorpat) 1904.
558. **Westling, G.**, Linköpings domkyrka. Vägledning för besökande. 2:a uppl. 75 s. Linköping, H. Carlsons bokh. 1904. Pr. 1 kr.
559. **Westman, K. G.**, Kung Birger Magnussons stora kyrkliga frihetsbref. Hist. Tidskr. 1904, s. 255—268.
560. **Westman, K. G.**, Svenska rådets historia till år 1306. Akad. afh. XVI + 227 s. + 1 fototypi. Uppsala, Appelberg 1904. Pr. 4 kr. 50 öre. Rec. i Kyrkohistorisk Årsskr. 1905 (tr. 1906), s. 286—292 af Hj. *H/olmquist*; i Hist. Tidskr. 1905. Öfv. o. gr., s. 1—7 af N. *E/dén*.
561. **W[estma]n, K. G.**, Om Birgittas orden; anteckningar med anledning af T. Höjer, Studier i Vadstena klostets och Birgittinordens historia. (Se N:o 420.) Hist. Tidskr. 1906, s. 256—272.
562. **Westrin, Th.**, Ett kraftprof med Rom under den svenska religionsfrihetens första dagar. Hist. Tidskr. 1904, s. 65—75.
563. **Wijkmark, H.**, Studier till den Wallinska psalmbokens framkomst. I. Psalmboken af år 1810. Läroverkspr. Kungsholms realskola. VI + 46 s. 4:o. Sthlm 1906.
564. **Wilner, P. O.**, Förteckning öfver svenskar inskrifna vid tyska universitet under 1500-talets senare hälft. Samlaren 1904 (tr. 1905). s. 7—21.
565. **Visitationsakter, Några äldre, från Skara stift.** Originalen i Skara domkapitels arkiv. Medd. af *E. Haller*. Vestergötlands fornminnesförenings Tidskr. 1903. Bd 2: H. 2—3, s. 79—88.
566. **Visitationsprotokoll, Ett, från biskop Terseri tid.** Medd. af *H. Råbergh*. Finska Kyrkohistoriska Samfundets protokoll o. meddelanden. 4. 1903—1904 (tr. 1905), s. 312—313.
567. **Vittnesbörd om Erik Molin.** Medd. af [*H.*] *L[un]d[ström]*. Kyrkohistorisk Årsskr. 1906, s. 173—179.

-
568. **Vägman, O.**, Vreta kloster. Historik jämte vägledning vid besök i Vreta klostrets kyrka och dess omgivning. (1) + 103 s. Med illustr. i texten. Sthlm, Norstedt 1904. Pr. 1 kr. 25 öre.
569. **Wählin, Th.**, Några nya iakttagelser på Gumlösa kyrka.
Aarbøger f. nord. Oldkyndighed og Historie 1905. 2:en Række. Bd 20, s. 118—140.
Med 9 fig.
570. **Wählin, Th.**, Stora Hammars gamla kyrka.
Hist. Tidskr. för Skåneland 1903. Bd 1, s. 363—372.
571. **Årén, M.**, Husaby kyrka efter restaureringen jämte något om dess källa.
Julhälsningar till församlingarne från präster i Skara stift 1906, s. 79—92. Med 6 illustr.
572. **Ödberg, F.**, Grafstenar från 15- och 1600-talen i Vestergötland. Med planscher.
Vestergötlands fornminnesförenings Tidskr. 1903. Bd 2: H. 2—3, s. 69—78.
-

Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen:

Publikationer år 1900:

- I: 1. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, första årg. Upps. 1900. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. SCHÜCK, Svenska Pariserstudier under medeltiden. H. LUNDSTRÖM, Hvilka äro våra äldsta domkapitel? H. W. TOTTIE, En lifsbild från de sista decennierna af vår storhetstid. Ur biskop Svedbergs själfbiografi. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1621—1656. H. LUNDSTRÖM, Bidrag till de kyrkliga böckernas historia under Karl XI:s regering. H. LEVIN, Om våra regala gäll. H. LUNDSTRÖM, Till frågan om den s. k. *successio apostolica* inom svenska kyrkan. — Ett bref från Zinzendorf till »vännen» i Malmö.

- II: 1. Biskop J. Rudbeckius' kyrkio-stadgar för Västerås stift, utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM. Upps. 1900. Pris i bokh. 1 kr.

- III: 1. Olof Wallquists själfbiografiska anteckningar, utgifna af JOSEF HELANDER. Upps. 1900. Pris i bokh. 50 öre.

Publikationer år 1901:

- I: 2. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, andra årg. Upps. 1901. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: T. HÖJER, Bidrag till Birgittinerordens historia. C. ANNERSTEDT, Ett akademiskt gräl på 1600-talet. FR. WESTLING, Bidrag till Livlands kyrkohistoria 1656—1710. O. AHNFEIT, En af forskningen hittills okänd källa till Swebilii katekes. H. LEVIN, Om våra regala gäll (Afslutn.). B. ALSTERMARK, Svärmiska separatister inom Västerås stift under senare hälften af 1700-talet. H. LUNDSTRÖM, Anmärkningar och tillägg till C. A. Cornelius' Handbok i svenska kyrkans historia m. m. K. HULT, Från kyrkobokskrifningens barndom. H. LUND-

STRÖM, Bidrag till prästedens historia i Sverige. C. M. KJELLBERG, S:t Erikslegendens författare och en autograf af honom. H. LUNDSTRÖM, Grundades verkligen det första klostret på Nil-ön Tabennæ?

III: 2. Biskop A. O. Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne i urval utgifna af J. HELANDER, Upps. 1901. Pris i bokh. kr. 3,50.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM, (1:sta häftet). Upps. 1901. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1902:

I: 3. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, tredje årg. Upps. 1902. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: H. LUNDSTRÖM, Karl XII—Messias, en i utlandet omkring år 1718 omfattad trossats. Ett nytt bidrag till de kiliastiska rörelsernas historia. H. SCHÜCK, Svenska pariserstudier under medeltiden (Forts. fr. årg. I). S. AMBROSIANI, Studier öfver den svenska kyrkans organisation och författning vid 1100-talets midt. H. FALK, S:t Olofs minne i Sverige. H. LUNDSTRÖM, Ur våra äldre prästmötens historia. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. E. HALLER, En tidsbild från början af 1700-talet. J. RUDBECK, Om tidpunkten för tillkomsten af biskop J. Rudbeckius' kyrkiostadgar. I. COLLIJN, Ett nyfunnet i Sverige tryckt aflatsbref från omkring år 1484.

II: 2. Synodalstatuter och andra kyrkorättsliga aktstycken från den svenska medeltidskyrkan, utg. af JAAKKO GUMMERUS. Upps. 1902. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 1. Ärkebiskop Abrahams räfst, utg. af O. HOLMSTRÖM (2:dra häftet, sluth.). Upps. 1902. Icke tillgänglig i bokh.

Publikationer år 1903:

I: 4. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, fjärde årg. Upps. 1903. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: N. JACOBSSON, Från en forskningsresa till Herrnhut. Nya bidrag till den svenska herrnhutismens historia. A. O. LINDFORS, Om stenhuggarmärken och deras förekomst å gamla svenska kyrkor (med planscher). E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724. N. FORSANDER, Några blad ur Augustana-Synodens historia. E. BERGMAN, Religionsmålet mot studenten Erik Molin 1734—1739. E. MEYER, En teologisk strid under frihetstiden. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia, II. Visby stift under Spegels ledning. H. LUNDSTRÖM, De tidigare svenska pietisternas läroåskådning

enligt deras egen framställning. E. BERGELIN, Några religiösa dikter af en fången karolin. H. HULDT, Ur vaticanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 1. Protest mot en disputationens anordnande vid riksdagen i Västerås 1527. 2. En katolsk relation af Laurentius Andreæ's framställningar vid Örebrokonciliet 1529. K. SETTERWALL, Svensk kyrkohistorisk bibliografi, 1900—1902.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (1:sta häftet). Upps. 1903. Pris i bokh. 2 kr.

IV: 2. Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432 samt striden därom mellan konung Erik och svenska kyrkan, utg. af ALGOT LINDBLOM. Upps. 1903. Pris i bokh. kr. 2,50.

Publikationer år 1904:

I: 5. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, femte årg. Upps. 1904. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. A. EKLUND, Från en studieresa i Tyskland 1843—1844. Efter P. Genbergs dagboksanteckningar och bref. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet. IV. Förföljelserna mot Grubb efter hans tillträde af kyrkoherdebefattningen i Umeå. H. LEVIN, Bidrag till Visby stifts historia. II. Visby stift under Spegels ledning. (Forts. och avslutn.). A. HAHR, Magnus Gabriel de la Gardie och Varnhems klosterkyrka. E. HERLENIUS, »Predikare-Lena» eller »Hvita jungfrun». Ett bidrag till kännedom om de andliga rörelserna inom Linköpings stift från 1800-talets början. H. LUNDSTRÖM, P. Melartopæus' herdabref till Åbo stifts prästerskap 1595. H. HULDT, Ur vaticanarkivet och andra romerska arkiv och bibliotek. 3. Bref från Katarina Jagellonica till biskopen af Mondevi den 8 aug. 1575.

II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (2:dra häftet). Upps. 1904. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1905:

I: 6. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, sjetta årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: J. HELANDER, Hedendom och Kristendom inom den äldsta svenska missionskyrkan. Fragment ur ett större efterlämnadt arbete. K. H. KARLSSON, Electus Björn i Skara samt striderna om domprosteriet i Skara (1449—1475). A. BRATT, Tolkning af Smålandslagens kristnubalk. G. AULÉN, Ett

och annat från H. Reuterdahls Lundatid. H. LUNDSTRÖM, Om Laurentius Petri's förmenta karaktärsvagheter. S. GEZELIUS' reseberättelse från år 1780. Ett bidrag till de religiösa rörelsernas historia i Dalarna.

- II: 8. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång, samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM (3:dje häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1906:

- I: 7. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, sjunde årg. Upps. 1906. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: HJ. HOLMQUIST, Den efterapostoliska tiden (åren 70—140). En kyrkohistorisk skiss. E. WERMCRANTZ, Prosten i Umeå Nils Grubbs lif och verksamhet 1681—1724 (forts. från föreg. årg. och avslutn.) H. LUNDSTRÖM, Sverige — protestantismens skyddsmakt i Europa. J. ROMSON, Om dateringen af Georg Normans svenska kyrkoordning. E. RODHE, De svenska bibelsällskapens uppkomst. J. SJÖHOLM, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835. LAURENTIUS PAULINUS GOTHUS' dagboksanteckningar 1608—1613. OLOF SVEBILIUS till ERIK BENZELIUS D. Ä. och HAQVIN SPEGEL angående bibelöversättning och psalmbok. Vittnesbörd om ERIK MOLIN.

- II: 3. Svenska Synodalakter efter 1500-talets ingång samlade och utgifna af HERMAN LUNDSTRÖM, (fjärde häftet). Upps. 1906. Pris i bokh. 2 kr.

Publikationer år 1907:

- I: 8. *Kyrkohistorisk Årsskrift*, åttonde årg. Upps. 1907. Pris i bokh. 5 kr.

Innehåller bl. a.: OTTO JANSE, Medeltidsminnen från Östergötland (med 100 bilder i ljustryck och autotypi, utförda af Justus Cederquists Kemigr. Anst., Bok- & Ljustryckeri i Stockholm). H. LUNDSTRÖM, Betydelsen af Luthers ord om ett svar »utan horn och tänder». A. HALLENBERG, Om Skånes kyrkliga införlifvande med Sverige. H. LUNDSTRÖM, Anteckningar om en märklig folkpredikant och »vetenskapsman» från Linnés dagar. H. LUNDSTRÖM, Några egendomliga intyg af Carl Linnæus (med facsimile) Vota vid biskopsvalet till Linköpings stift 1636. Ett nytt bidrag till konfirmationens historia i Sverige. Ett C. A. AGARDHS uttalande från år 1842 om prästbildningen. J. SJÖHOLM, Henrik Reuterdahls utländska resa 1835 (slut fr. föreg. årg.).

SECRET

SECRET

Till redaktionen insända skrifter:

The Augustana Theological Quarterly, Tidskrift för teologi och kyrkliga frågor, redigerad af E. NORELIUS och N. FORSANDER. 10:de årg. 1908. Rock Island III. U. S. A.

Bibelforskaren, tidskrift för skrifttolkning och praktisk kristendom, utgifven af ERIK STAVE. 25:te årg. 1908. Pris 5 kr.

Bulletin, paraissant tous les deux mois, Etudes, Documents, Chronique littéraire. Utg. af Société de l'histoire du Protestantisme Français. 57:de årg. Libr. Fischbacher. Paris.

Af denna intressanta tidskrift, som lämnar värdefulla meddelanden om den franska martyr- och kyrkohistorien, utgifves numera årligen sex dubbelhäften. Prenumerationspris inom Frankrike 10 fr., utom detta land 12,50 fr. Prästmän utom Frankrike erhålla tidskriften till samma låga pris som infödde fransmän eller 10 fr. pr årg.

Svenska Jerusalem förenings Tidskrift, utg. af K. Hofpredikanten J. NORRBY. 7:de årg. 1908.

Teologisk Tidskrift (finsk, tvåspråkig). Utg. af G. G. ROSENQUIST m. fl. 13:de årg. Helsingfors 1908. Pris pr årg. 9 finska mark jämte postbefodringsafgift.

Teologisk Tidskrift (dansk) utg. af J. O. ANDERSEN m. fl. 8:de årg. Kphmn 1908. Pris pr årg. 8 kr.

For Kirke og Kultur, utg. af C. BRUUN og TH. KLAVENESS. 15:de årg. Kristiania 1908.

Norsk Teologisk Tidskrift. 9:de årg. 1908.

Kirkehistoriske Samlinger, utg. af Selskapet for Danmarks kirkehistorie ved H. F. Rørdam 1908.

Från Ev. Fosterlandsstiftelsens Förlagsexpedition.

A-DER. Vårsnö, Berättelser och skisser af A-der. Sthlm 1907. Kr. 1,50.

- S. KELLER. På väg till tro. Några anvisningar för sökande. Sthlm 1907. 30 öre.
- HANNA FROSTERUS-SEGERSTRÅLE. Kärlekens väg. Berättelser. Sthlm 1907. 50 öre.
- EFR. RANG. Korsblomman. Kristlig kalender för 1908. 43:dje årg. Sthlm 1907. Pr. kart. 1,75.
- G. H. C. MAC GREGOR. Kristus, en hjälpare och hugsvalare. Sthlm 1907. 75 öre.
- H. FROSTERUS-SEGERSTRÅLE. Stugornas vän. Berättelser, III samlingen. Sthlm 1907. Pris häft. kr. 1.
- GUSTAF WILLÉN. Prosten Axel P. Falk, några drag ur hans lif och verksamhet. Sthlm 1907. Pr. häft. 1 kr.; kart. 1,25.
- Förf. säger sig hafva redan under sin studietid hafva lärt känna prosten Falk och sedermera haft den oskattbara förmånen att under nioårig samarbets-tid se in i hans på djup ödmjukhet, uthållig kärlek och aldrig tröttnande tålmod rika lif. Med sådana förutsättningar har förf:n ock lyckats att såsom han önskat med sitt arbete binda en »världens, tacksambetens och kärlekens» minneskrans på prosten Falks graf. Men kyrkoherden Willéns skrift är något mer. Den utgör ett tacknämligt bidrag till Sveriges *inre* kyrkohistoria under senare hälften af det sistförflutna århundradet. Den äkta, innerliga gudsfruktan och kristus-tro, som flerstädes på dessa blad slår oss till mötes, kan ej undgå att verka väckande och i djupaste mening uppbygglig.
- A. KOLMODIN. Är Johannesevangeliets Kristusbild en annan än synoptikernas? Bibliska tids- och stridsfrågor V. Sthlm 1907. Pris kr. 1,75.
- , Varde ljus! Nordisk missionskalender för 1908. 15:de årg. Sthlm 1907. Pris 1,25.
- Säterstugan af Margrethe. Bemynd. öfvers. af H. S—g. Sthlm 1907. Pris 1,40.
- K. G. RODÉN. Mentsa, något om dess land och folk samt missionsverksamheten därstädes. Sthlm 1904. Pris 50 öre.
- N. FRIES. Vid fyrbåken. Berättelse. Öfvers. Sthlm 1907. Pris 75 öre.
- J. H. H. BRACHMANN. Fader vår. Bem. öfvers. af L. Philipsson. Sthlm 1907. Pris 1,50.
- L. v. HACKEWITZ. Tåresådd och glädjeskörd under sjukdomstider. Bem. öfvers. Sthlm 1907. Pris 1 kr.

Frideborg, folkkalender för 1908 utg. af B. Wadström (42:dra årg.). Sthlm 1907. Pris 1,25.

S. KELLER, Vägen till lycka. Föredrag. Öfvers. Sthlm 1907. Pris 20 öre.

HERMAN RÅBERGH. Minnen och erfarenheter I. Borgå 1907. Pris 2 kr.

Den bekante finske kyrkohistorikern och biskopen har härmed lämnat ett synnerligen värdefullt bidrag till den alltid så ytterst svåråtkomliga »inre» kyrkohistorien. Själf säger han i förordet, att hans »minnen och erfarenheter vilja vara ett vittnesbörd» om den gudomliga sanningens eviga, mäktiga betydelse för människan i hennes lifs olika växlande förhållanden. De vilja genom verkliga, upplefda fakta bevisa, att människolifvets skenbara motsägelser, svårigheter och lidanden, ja, dödens och evighetens mörka frågor vinna sin försonande och förklarande lösning i det ljus, hvilket Kristi evangelium kan gifva och gifver enhvar, som vill älska och lyda sanningen. Men de vilja äfven från glömskan bevara minnet af personer, som, ehuru ringa och obemärkta, i sitt lif förverkligat den gudomliga sanningen och just därför fyllt sin uppgift i tiden på ett sätt, hvaraf hvarje sanningssökande människa har mycket att lära. Dessa erfarenheter äro samlade under långa år af arbete, mest ibland lidande medmänniskor af olika samhällsställning, olika utveckling och sinnesriktning». Varmt instämma vi i förf:s anspråkslösa önskan, att dessa hans »minnen och erfarenheter» måtte blifva »till någon nytta och välsignelse i här ofvan antydt syfte».

Sionstener jämte Nya Testamentet och Psaltaren Ev. Fosterlandsstift. Förl. Sthlm 1907. Pris i mjukt klotband med rödsnitt 2 kr.

Sångboksupplagan är tryckt på mycket tunt, fint papper samt sammanbunden med ofvannämnda delar af den Heliga Skrift.

Slagen och dock segrare — en berättelse från Konstanz och Böhmen af förf. till »de spanska bröderna» . . . Del I, II. Sthlm 1907. Pris för del I kr. 1,50, för del II kr. 2,25.

RUNA. Katri, berättelse. Sthlm 1907. 40 öre.

MAULE, H. C. G., biskop af Durham. Pauli andra bref till Timoteus. Bemyndigad öfvers. af G. S. Löwenhielm och Joh. Reninau. Stockholm 1907. Pris 1,75.

HARVEY-BROOKS, E. C. Äktenskap och giftermål. Bemynd. öfvers. fr. engelskan af H. Flygare. Sthlm 1907. Pris 2,25.

ÅSBRINK, FR. TH. L. Inför Heliga Släktaflor. Betraktelser framställda till vittnesbörd och uppbyggelse. Sthlm 1907. Pris 1 kr.

Från Gad, Schultz, Gleerup m. fl.

J. THULIN. Vad alla borde veta om Gustav-Adolfs-Föreningen, Gleerup. Lund 1907. Pris 1,25.

Denna med talrika illustrationer försedda skrift har på uppdrag af de svenska Gustaf-Adolfs-Föreningarna utgifvits till hugfästade af 75-års dagen af föreningens stiftande. Med fart och lif skildras uppkomsten af denna betydelsefulla sammanslutning till stöd och hjälp för den evangeliska diasporen i de romersk-katolska länderna. Så följer teckningen af föreningens utveckling och »hemligheten af dess framgång». Till belysning af arten af föreningens verksamhet och dess resultat meddelas drag ur lifvet. Slutkapiteln handla om »framtidssuppgifter och framtidskraft» samt om »Gustaf-Adolfs-Föreningssaken i Sverige». Boken är ett lättläst, intressant, uppbyggligt och äfven ur annan synpunkt värdefullt arbete, som förtjänar den största spridning bland vårt folk.

LARSEN, L. P., Missionär i Madras: Hindu — Aands liv og Kristendommen. G. E. C. Gads förlag. Köphmn 1907.

FEHRMAN, D. Confutatio pontificia och försvaret för den medeltida kyrkoinstitutionen, En studie öfver reformations-tidehvarfvets förtridentinsk-katolska teologi. Akad. afh. Lund 1907.

HJ. HOLMQUIST. Gamla kyrkans historia till sjunde århundradets början. W. Schultz' förlag. Uppsala 1907. Utgör nr V i serien »*Ur kristendomens historia och tankvärld*». Pris kr. 8.

J. SJÖHOLM. Luthers Åskådning i kampen mot klosterlifvet. C. W. K. Gleerups förl. Lund 1908. Pris kr. 7.

HJ. HOLMQUIST. De svenska domkapitlens förvandling till lärarekapitel 1571—1687. Uppsala Universitets Årsskrift 1908. Teologi I. Akad. Bokh. Uppsala 1908. Pris kr. 3,50.

J. SJÖHOLM. Nya bidrag till kännedomen om Henric Schartaus undervisning och åskådning. C. W. K. Gleerups förlag. Lund 1908. Pris kr. 2.

- E. BILLING. De etiska tankarne i urkristendomen i deras samband med dess religiösa tro. H. 1—3. W. Schultz. Uppsala. (Utgör n:r III i serien ur kristendomens historia och tankevärld).
- JUNGENSEN, FREDERIK. Klippegrund. Köphmn. Det Schønbergske Forlag 1908.
- HEUSSI, KARL. Kompendium der Kirchengeschichte. Erste Hälfte. Die Kirche im Altertum und in Frühmittelalter. Tübingen. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1907.
- HÖJER, TORVALD. Nyare forskningar rörande den helige Franciscus från Assisi och franciskanerordens äldsta historia. Särtryck ur hist. Tidskrift 1907.
- JOHANSSON, A. B. Evangelisten S. Devosagayam Chettiyar. N:r XXVII i serien Från svenska kyrkans missionsfält. L. Norblads bokh. Ups. 1908. Pris 25 öre.
- SANDSTRÖM, JOSEF och ELISABETH. Ur lifvet på missionsfältet i Sydafrika. N:r XXVI i samma serie. L. Norblads bokh. Ups. 1908. Pris 25 öre.
- SÖDERBLOM, NATHAN. Främmande religionsurkunder i urval och öfversättning under medverkan af flere framstående fackmän. Sthlm. Hugo Gebers förlag 1907.
- Stjärnan från Betlehem.* Illustr. jultidn. för barn och ungdom utg. på föranstaltande af Sv. Kyrkans Missionsstyrelse. Upps. 1907.
- BRING, S. L. Predikoutkast öfver första årg:s högmässotexter i urval ordnade och utgifna. Förra delen: Advent—Pingst. L. Norblads bokh. Upps. 1907. Pris 3 kr.
- Tillkomme ditt rike.* Missionskalender utg. på föranstaltande af Sv. Kyrkans Missionsstyrelse, årgg. 1906 och 1907. Uppsala. Båda årgg. erhållas för ett pris af 1 kr. för hvardera hos pastor L. F. Zakrisson. Uppsala.
- Referat af förhandlingarna vid California-Konferensens af ev. lutherska Augustana-synoden femtonde årsmöte i sv. ev. luth. kyrkan, Riverside, Calif. den 20—24 Februari 1907. Roch Island, Ill.

HOLMQUIST, Hj. Ur påfvedörets historia under sista halfsekklet. Upps. 1907. Särtryck ur julbok 1907.

SJÖHOLM, J. De gammaltestamentliga citaten i Galaterbrevet. Upps. 1907. Särtryck ur Bibelforskaren 1907.

MAGNEVILL, A. Grångärde Församlings minnesbok I, II. Upps. 1907.

En värdigt och vackert framträdande publikation af både stifts- och kulturhistoriskt värde och intresse.

V. RUNDGREN. Den religiösa människan. Studier i evangeliskt fromhetslif. Särtryck ur Kyrkl. Tidskr. 1907. Glerup. Lund.

Dele 1 babbasáde 3 kr.

